مرکز القائمیة اصفهان للبحوث والتحریات الکمبیوتریة

السلام علیک یا صاحب الزمان

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

بازار کتاب

المجلد، ۳۴

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

العربية

فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعة:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة

الفهرس

الفهرس ----- ۵

بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمه الأطهار المجلد ۳۴ : فتنه ها و محنت ها - ۷ ----- ۱۸

اشاره ----- ۱۸

تتمه كتاب الفتن و المحن - ۸ ----- ۲۰

[الباب الحادى و الثلاثون] باب سائر ما جرى من الفتن من غارات أصحاب معاويه على أعماله عليه السلام و... تثاقل أصحابه عن نصره و فرار بعضهم عنه إلى معاويه و شكايته عليه السلام عنهم و بعض النوادر ----- ۲۰

الأخبار ----- ۲۰

«۹۰۱» ----- ۲۰

بيان ----- ۳۳

«۹۰۲» ----- ۵۰

«۹۰۳» ----- ۵۵

بيان ----- ۵۶

«۹۰۴» ----- ۶۳

«۹۰۵» ----- ۶۸

بيان ----- ۷۵

«۹۰۶» ----- ۷۶

«۹۰۷» ----- ۸۶

بيان ----- ۸۷

«۹۰۸» ----- ۹۱

بيان ----- ۹۲

«۹۰۹» ----- ۹۲

توضيح ----- ۹۳

«۹۱۰» «۹۱۱» ----- ۹۶

توضيح ----- ۱۲۵

«۹۳۱» ----- ۱۲۷

«۹۳۲» ----- ۱۳۰

بيان ----- ۱۳۰

«۹۳۳» ----- ۱۳۸

«۹۳۴» ----- ۱۳۹

بيان ----- ۱۴۱

«۹۳۵» ----- ۱۴۶

بيان ----- ۱۴۸

«۹۳۶» «۹۳۷» ----- ۱۵۶

إيضاح ----- ۱۵۷

«۹۳۸» ----- ۱۶۰

تبيان ----- ۱۶۲

«۹۳۹» ----- ۱۶۷

توضيح ----- ۱۶۸

«۹۴۰» ---------- ۱۷۳
بیان ---------- ۱۷۵
«۹۴۱» ---------- ۱۷۸
توضیح ---------- ۱۷۹
«۹۴۲» ---------- ۱۸۷
بیان ---------- ۱۸۸
«۹۴۳» ---------- ۱۹۱
بیان ---------- ۱۹۳
«۹۴۴» ---------- ۱۹۸
بیان ---------- ۱۹۸
«۹۴۵» ---------- ۲۰۱
توضیح ---------- ۲۰۲
«۹۴۶» ---------- ۲۰۵
بیان ---------- ۲۰۷
«۹۴۷» ---------- ۲۰۹
بیان ---------- ۲۱۰
«۹۴۸» ---------- ۲۱۲
بیان ---------- ۲۱۳
«۹۴۹» ---------- ۲۱۶
بیان ---------- ۲۱۷
«۹۵۰» ---------- ۲۲۲
إیضاح ---------- ۲۲۴
«۹۵۱» ---------- ۲۲۷
إیضاح ---------- ۲۳۰
«۹۵۲» ---------- ۲۴۰
بیان ---------- ۲۴۱
«۹۵۳» ---------- ۲۴۱
تبیان ---------- ۲۴۷
«۹۵۴» ---------- ۲۵۳
«۹۵۵» ---------- ۲۵۵
بیان ---------- ۲۶۰
«۹۵۶» ---------- ۲۶۰
بیان ---------- ۲۶۹
«۹۵۷» ---------- ۲۷۳
بیان ---------- ۲۷۹
«۹۵۸» ---------- ۲۸۰
«۹۵۹» ---------- ۲۸۱

«۹۶۰» ۲۸۳
بیان ۲۸۶
«۹۶۱» ۲۸۷
بیان ۲۸۸
«۹۶۲» ۲۸۹
بیان ۲۹۰
«۹۶۳» ۲۹۱
بیان ۲۹۲
«۹۶۴» ۲۹۳
«۹۶۵» ۲۹۴
بیان ۲۹۵
«۹۶۶» ۲۹۶
بیان ۲۹۷
«۹۶۷» ۲۹۸
«۹۶۸» ۳۰۰
«۹۶۹» ۳۰۲
بیان ۳۰۳
«۹۷۰» ۳۰۵
بیان ۳۰۸
«۹۷۱» ۳۱۲
بیان ۳۱۳
«۹۷۲» «۹۷۳» ۳۱۳
«۹۷۴» ۳۱۷
[الباب الثانی و الثلاثون] علّه عدم تغییر أمیر المؤمنین علیه السلام بعض البدع فی زمانه ۳۱۹
الأخبار ۳۱۹
«۹۷۵» ۳۱۹
بیان ۳۲۵
«۹۷۶» ۳۲۵
«۹۷۷» ۳۲۶
بیان ۳۲۷
«۹۷۸» ۳۲۷
تبیین ۳۳۳
«۹۷۹» ۳۴۱
بیان ۳۴۲
«۹۸۰» ۳۴۲
بیان ۳۴۳
«۹۸۱» ۳۴۳
«۹۸۲» ۳۴۴

[الباب الثالث و الثلاثون] باب نوادر ما وقع في أيّام خلافته عليه السلام و جوامع خطبه و نوادرها ----- ۳۴۶
الأخبار ----- ۳۴۶
«۹۸۳» ----- ۳۴۶
تبيين ----- ۳۵۵
«۹۸۴» ----- ۳۸۰
إيضاح ----- ۳۸۳
«۹۸۵» ----- ۳۸۸
«۹۸۶» ----- ۳۸۹
بيان ----- ۳۹۱
«۹۸۷» ----- ۳۹۲
بيان ----- ۳۹۳
«۹۸۸» ----- ۳۹۳
بيان ----- ۳۹۴
«۹۸۹» ----- ۳۹۵
إيضاح ----- ۳۹۶
«۹۹۰» ----- ۳۹۹
توضيح ----- ۴۰۱
«۹۹۱» ----- ۴۰۵
بيان ----- ۴۰۶
«۹۹۲» ----- ۴۰۹
بيان ----- ۴۱۰
«۹۹۳» ----- ۴۱۲
بيان ----- ۴۱۳
«۹۹۴» ----- ۴۱۵
«۹۹۵» ----- ۴۱۸
بيان ----- ۴۱۸
«۹۹۶» ----- ۴۲۲
توضيح ----- ۴۲۴
«۹۹۷» ----- ۴۳۲
بيان ----- ۴۳۶
«۹۹۸» ----- ۴۳۹
بيان ----- ۴۴۱
«۹۹۹» ----- ۴۴۵
تبيين ----- ۴۴۸
«۱۰۰۰» ----- ۴۶۰
إيضاح ----- ۴۶۲
«۱۰۰۱» ----- ۴۶۷
بيان ----- ۴۶۸

«۱۰۰۲» ----- ۴۷۱
بیان ----- ۴۷۳
«۱۰۰۳» ----- ۴۷۵
بیان ----- ۴۷۵
«۱۰۰۴» ----- ۴۷۷
«۱۰۰۵» ----- ۴۷۸
«۱۰۰۶» ----- ۴۸۰
«۱۰۰۷» ----- ۴۸۹
بیان ----- ۴۹۰
«۱۰۰۸» ----- ۴۹۴
بیان ----- ۴۹۸
«۱۰۰۹» ----- ۴۹۹
[الباب الرابع و الثلاثون] باب فیه ذکر أصحاب النّبی صلّی اللّه علیه و آله و أمیر المؤمنین علیه السّلام الذین کانوا علی الحقّ و لم یفارقوا أمیر المؤمنین علیه السلام و ذکر بعض المخالفین و المنافقین زائدا علی ما أوردنا [ه] فی کتاب أحوال النّبیّ صلّی اللّه علیه ۵۰۱
الأخبار ----- ۵۰۱
«۱۰۱۰» ----- ۵۰۱
«۱۰۱۱» ----- ۵۰۱
بیان ----- ۵۰۳
«۱۰۱۲» ----- ۵۰۵
«۱۰۱۳» ----- ۵۰۵
«۱۰۱۴» ----- ۵۰۵
«۱۰۱۵» ----- ۵۰۶
«۱۰۱۶» ----- ۵۰۶
«۱۰۱۷» ----- ۵۰۷
«۱۰۱۸» ----- ۵۰۷
«۱۰۱۹» ----- ۵۰۹
«۱۰۲۰» ----- ۵۰۹
«۱۰۲۱» ----- ۵۱۱
بیان ----- ۵۱۳
«۱۰۲۲» ----- ۵۱۳
بیان ----- ۵۱۸
«۱۰۲۳» ----- ۵۱۹
«۱۰۲۴» ----- ۵۱۹
«۱۰۲۵» ----- ۵۲۱
«۱۰۲۶» ----- ۵۲۲
بیان ----- ۵۲۳
«۱۰۲۷» ----- ۵۲۳
«۱۰۲۸» ----- ۵۲۳
«۱۰۲۹» ----- ۵۲۵

«۱۰۳۰» ۵۲۵
«۱۰۳۱» ۵۲۵
بیان ۵۲۶
«۱۰۳۲» ۵۲۷
بیان ۵۲۷
«۱۰۳۳» ۵۲۸
بیان ۵۲۹
«۱۰۳۴» ۵۲۹
بیان ۵۳۰
«۱۰۳۵» ۵۳۱
بیان ۵۳۱
«۱۰۳۶ - ۱۰۶۸» ۵۳۲
بیان ۵۳۲
توضیح ۵۶۱
«۱۰۶۹» ۵۶۳
بیان ۵۶۳
«۱۰۷۰» ۵۶۳
بیان ۵۶۴
«۱۰۷۱» ۵۶۴
«۱۰۷۲» ۵۶۵
بیان ۵۶۵
«۱۰۷۳» «۱۰۷۴» ۵۶۵
«۱۰۷۵» ۵۶۷
بیان ۵۶۷
«۱۰۷۶» ۵۶۸
بیان ۵۶۸
«۱۰۷۷» ۵۶۸
بیان ۵۶۹
«۱۰۷۸» ۵۶۹
بیان ۵۶۹
«۱۰۷۹» ۵۷۰
بیان ۵۷۱
«۱۰۸۰» ۵۷۲
«۱۰۸۱» ۵۷۲
بیان ۵۷۳
«۱۰۸۳» ۵۷۴
بیان ۵۷۶
«۱۰۸۴» ۵۷۷

«۱۰۸۵» ۵۷۸
«۱۰۸۶» ۵۷۸
«۱۰۸۷» ۵۸۰
«۱۰۸۸» - «۱۰۹۳» ۵۸۰
بيان ۵۸۶
«۱۰۹۴» ۵۸۹
بيان ۵۸۹
«۱۰۹۵» ۵۹۰
بيان ۵۹۱
«۱۰۹۶» ۵۹۲
بيان ۵۹۳
«۱۰۹۷» الى «۱۱۱۷» ۵۹۳
[الباب الخامس و الثّلاثون] باب النّوادر ۶۰۱
الأخبار ۶۰۱
«۱۱۱۸» ۶۰۱
«۱۱۱۹» ۶۰۳
«۱۱۲۰- ۱۱۳۴» ۶۰۸
بيان ۶۱۳
«۱۱۳۵» و «۱۱۳۶» ۶۱۴
«۱۱۵۷- ۱۱۵۸» ۶۲۳
«۱۱۵۹» ۶۲۶
بيان ۶۲۶
«۱۱۶۰- ۱۱۶۱» ۶۲۷
«۱۱۶۲» ۶۲۷
بيان ۶۲۸
«۱۱۶۳» ۶۲۸
بيان ۶۲۹
«۱۱۶۴» ۶۲۹
«۱۱۶۵» ۶۳۰
«۱۱۶۶» ۶۳۰
«۱۱۶۷» ۶۳۱
«۱۱۶۸» ۶۳۱
بيان ۶۳۲
«۱۱۶۹» ۶۳۲
«۱۱۷۰» ۶۳۴
«۱۱۷۱» ۶۳۵
«۱۱۷۲» ۶۳۸
«۱۱۷۳» ۶۳۸

«۱۱۷۴» ۶۴۰
«۱۱۷۵» ۶۴۰
بیان ۶۵۰
«۱۱۷۶- ۱۱۹۵» ۶۵۳
«۱۱۹۶- ۱۱۹۸» ۶۶۲
فائده مهمّه شافیه وافیه فی دفع شبه الفرقه الطاغیه الغاویه ۶۶۳
[الباب السّادس و الثلاثون] باب آخر نادر ۷۱۹
اشاره ۷۱۹
الأخبار ۷۲۰
«۱» ۷۲۰
بیان ۷۲۱
«۲» ۷۲۲
بیان ۷۲۲
«۳» ۷۲۴
«۴» ۷۲۴
«۵» ۷۲۵
بیان ۷۲۵
«۶» ۷۲۵
بیان ۷۲۶
«۷» ۷۲۶
بیان ۷۲۷
«۸» ۷۲۸
بیان ۷۲۹
«۹» ۷۳۰
بیان ۷۳۲
«۱۰» ۷۳۲
بیان ۷۳۳
«۱۱» ۷۳۴
بیان ۷۳۴
«۱۲» ۷۳۵
بیان ۷۳۵
«۱۳» ۷۳۵
بیان ۷۳۷
«۱۴» ۷۳۷
بیان ۷۳۸
«۱۵» ۷۳۹
بیان ۷۴۲
«۱۶» ۷۴۵

بيان ---- ۷۴۷
«۱۷» ---- ۷۴۸
بيان ---- ۷۴۹
«۱۸» ---- ۷۴۹
بيان ---- ۷۵۰
«۱۹» ---- ۷۵۰
بيان ---- ۷۵۱
«۲۰» ---- ۷۵۲
بيان ---- ۷۵۲
«۲۱» ---- ۷۵۳
«۲۲» ---- ۷۵۳
«۲۳» ---- ۷۵۴
بيان ---- ۷۵۴
«۲۴» ---- ۷۵۶
بيان ---- ۷۵۷
«۲۵» ---- ۷۵۷
بيان ---- ۷۵۷
«۲۶» ---- ۷۵۸
«۲۷» ---- ۷۵۹
بيان ---- ۷۵۹
«۲۸» ---- ۷۵۹
بيان ---- ۷۶۰
«۲۹» ---- ۷۶۰
بيان ---- ۷۶۲
«۳۰» ---- ۷۶۲
بيان ---- ۷۶۲
«۳۱» ---- ۷۶۳
بيان ---- ۷۶۳
«۳۲» ---- ۷۶۳
بيان ---- ۷۶۵
«۳۳» ---- ۷۶۵
بيان ---- ۷۶۶
«۳۴» ---- ۷۶۷
بيان ---- ۷۶۸
«۳۵» ---- ۷۶۸
بيان ---- ۷۷۰
«۳۶» ---- ۷۷۰
«۳۷» ---- ۷۷۱

بیان ---------- ۷۷۲
«۳۸» ---------- ۷۷۳
بیان ---------- ۷۷۴
«۳۹» ---------- ۷۷۵
بیان ---------- ۷۷۸
«۴۰» ---------- ۷۷۹
«۴۱» ---------- ۷۸۰
بیان ---------- ۷۸۰
«۴۲» ---------- ۷۸۱
«۴۳» ---------- ۷۸۱
بیان ---------- ۷۸۲
«۴۴» ---------- ۷۸۳
بیان ---------- ۷۸۳
«۴۵» ---------- ۷۸۴
«۴۶» ---------- ۷۸۵
بیان ---------- ۷۸۵
«۴۷» ---------- ۷۸۶
بیان ---------- ۷۸۶
«۴۸» ---------- ۷۸۷
بیان ---------- ۷۸۷
«۴۹۱» ---------- ۷۸۹
«۵۰» ---------- ۷۸۹
«۵۱» ---------- ۷۹۰
«۵۲» ---------- ۷۹۰
«۵۳» ---------- ۷۹۱
«۵۴» ---------- ۷۹۲
بیان ---------- ۷۹۳
«۵۵» ---------- ۷۹۳
بیان ---------- ۷۹۳
«۵۶» ---------- ۷۹۳
بیان ---------- ۷۹۵
«۵۷» ---------- ۷۹۶
بیان ---------- ۷۹۷
«۵۸» ---------- ۷۹۷
بیان ---------- ۷۹۹
«۵۹» ---------- ۸۰۰
بیان ---------- ۸۰۱
«۶۰» ---------- ۸۰۱

بیان ۸۰۲
«۶۱» ۸۰۲
«۶۲» ۸۰۳
«۶۳» ۸۰۳
بیان ۸۰۴
«۶۴» ۸۰۴
«۶۵» ۸۰۴
«۶۶» ۸۰۵
بیان ۸۰۵
«۶۷» ۸۰۶
بیان ۸۰۷
«۶۸» ۸۰۷
«۶۹» ۸۰۸
«۷۰» ۸۰۹
«۷۱» ۸۰۹
«۷۲» ۸۱۰
بیان ۸۱۰
«۷۳» ۸۱۰
بیان ۸۱۲
«۷۴» ۸۱۲
بیان ۸۱۳
«۷۵» ۸۱۵
بیان ۸۱۵
«۷۶» ۸۱۵
«۷۷» ۸۱۶
بیان ۸۱۶
«۷۸» ۸۱۸
بیان ۸۱۸
«۷۹» ۸۱۹
بیان ۸۱۹
«۸۰» ۸۲۰
بیان ۸۲۱
«۸۱» ۸۲۲
بیان ۸۲۲
«۸۲» ۸۲۴
بیان ۸۲۴
«۸۳» ۸۲۴
بیان ۸۲۶

«۸۴» ۸۲۸
بیان ۸۲۹
«۸۵» ۸۲۹
بیان ۸۳۰
«۸۶» ۸۳۰
«۸۷» ۸۳۱
بیان ۸۳۲
«۸۸» ۸۳۲
«۸۹» ۸۳۲
توضیح ۸۳۵
«۹۰» ۸۳۵
«۹۱» ۸۳۵
«۹۲» ۸۳۹
بیان ۸۳۹
«۹۳» ۸۴۰
بیان ۸۴۱
«۹۴» ۸۴۲
بیان ۸۴۲
«۹۵» ۸۴۲
بیان ۸۴۴
«۹۶» ۸۴۵
بیان ۸۴۵
«۹۷» ۸۴۶
بیان ۸۴۷
«۹۸» ۸۴۷
بیان ۸۴۸
«۹۹» ۸۴۸
بیان ۸۴۹
«۱۰۰» ۸۵۰
«۱۰۱» ۸۵۰
بیان ۸۵۰
«۱۰۲» ۸۵۱
«۱۰۳» ۸۵۱
«۱۰۴» ۸۵۲
بیان ۸۵۲
«۱۰۵» ۸۵۳
بیان ۸۵۳
«۱۰۶» ۸۵۳

«۱۰۷» ---- ۸۵۴
بیان ---- ۸۵۵
«۱۰۸» ---- ۸۵۵
بیان ---- ۸۵۶
«۱۰۹» ---- ۸۵۶
بیان ---- ۸۵۷
«۱۱۱۰» ---- ۸۵۸
بیان ---- ۸۵۹
«۱۱۱» ---- ۸۵۹
بیان ---- ۸۶۰
«۱۱۲» ---- ۸۶۱
«۱۱۳» ---- ۸۶۱
بیان ---- ۸۶۲
«۱۱۴» ---- ۸۶۳
بیان ---- ۸۶۳
«۱۱۵» ---- ۸۶۳
بیان ---- ۸۶۴
«۱۱۶» ---- ۸۶۵
«۱۱۷» ---- ۸۶۵
بیان ---- ۸۶۶
«۱۱۸» ---- ۸۶۶
«۱۱۹» ---- ۸۶۶
تعریف مرکز ---- ۸۶۹

بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأطهار المجلد ۳۴ : فتنه ها و محنت ها – ۷

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج - نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۹۷۸:۱۶-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۹۷۸:۱۷-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۹۷۸:۱۹-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۹۷۸:۲۰-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۹۷۸:۲۲-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۹۷۸:۲۳-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

تتمه كتاب الفتن و المحن - ٨

[الباب الحادي و الثلاثون] باب سائر ما جرى من الفتن من غارات أصـحاب معاويه على أعماله عليه السلام و... تثاقل أصحابه عن نصره و فرار بعضهم عنه إلى معاويه و شكايته عليه السلام عنهم و بعض النوادر

الأخبار

«۹۰۱»

(۱) قالَ عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ أَبِی الْحَدِیدِ: إِنَّ قَوْماً بِصَنْعَاءَ کَانُوا مِنْ شِیعَهِ عُثْمَانَ، یُعَظِّمُونَ قَتْلَهُ، لَمْ یَکُنْ لَهُمْ نِظَامٌ وَ لَا رَأْسٌ، فَبَایَعُوا لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی مَا فِی أَنْفُسِهِمْ، وَ عَامِلُ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی صَنْعَاءَ یَوْمَئِذٍ عُبَیْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ، وَ عَامِلُهُ عَلَی الْجَنَدِ سَعِیدُ بْنُ نِمْرَانَ. فَلَمَّا اخْتَلَفَ النَّاسُ عَلَی عَلِیٍّ بِالْعِرَاقِ، وَ قُتِلَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی بَکْرٍ بِمِصْرَ، وَ کَثُرَتْ غَارَاتُ أَهْلِ الشَّامِ، تَکَلَّمُوا وَ دَعَوْا إِلَی الطَّلَبِ بِدَمِ عُثْمَانَ، وَ مَنَعُوا الصَّدَقَاتِ، وَ أَظْهَرُوا الْخِلَافَ. فَکَتَبَ عُبَیْدُ اللَّهِ وَ سَعِیدٌ ذَلِکَ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ، فَلَمَّا وَصَلَ کِتَابُهُمَا سَاءَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَغْضَبَهُ وَ کَتَبَ إِلَیْهِمَا:

مِنْ عَبْدِ اللَّهِ عَلِیٍّ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ إِلَی عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ وَ سَعِیدِ بْنِ

۱- [۹۰۱]- رَوَاهُ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ فِی شَرْحِ الْمُخْتَارِ: (۲۵) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ مِنْ شَرْحِهِ: ج ۱، ص ۲۷۹، ط الْحَدِیثَهِ بِبَیْرُوتَ، وَ فِی ط الْحَدِیثَهِ بِمِصْرَ: ج ۲، ص ۱.

نِمْرَانَ: سَلَامُ اللَّهِ عَلَيْكَمَا، فَإِنِّی أَحْمَدُ إِلَيْكَمَا اللَّهَ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ.

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّهُ أَتَانِی كِتَابُكُمَا تَذْكُرَانِ فِيهِ خُرُوجَ هَذِهِ الْخَارِجَهِ، وَ تُعَظِّمَانِ مِنْ شَأْنِهَا صَغِيراً، وَ تُكْثِرَانِ مِنْ عَدَدِهَا قَلِيلًا، وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ [نَخَبَ. خ] أَفْئِدَتِكُمَا، وَ صِغَرَ أَنْفُسِكُمَا، وَ تَبَابَ رَأْيِكُمَا، وَ سُوءَ تَدْبِيرِكُمَا، هُوَ الَّذِی أَفْسَدَ عَلَيْكُمَا مَنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْكُمَا فَاسِداً، وَ جَرَّأَ عَلَيْكُمَا مَنْ كَانَ عَنْ لِقَائِكُمَا جَبَاناً، فَإِذَا قَدِمَ رَسُولِی عَلَيْكُمَا، فَامْضِيَا إِلَى الْقَوْمِ حَتَّى تَقْرَءَا عَلَيْهِمْ كِتَابِی إِلَيْهِمْ، وَ تَدْعُوَاهُمْ: إِلَى حَظِّهِمْ وَ تَقْوَى رَبِّهِمْ، فَإِنْ أَجَابُوا حَمِدْنَا اللَّهَ وَ قَبِلْنَاهُمْ، وَ إِنْ حَارَبُوا اسْتَعَنَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِمْ وَ نَابَذْنَاهُمْ عَلَى سَوَاءٍ، إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْخائِنِينَ فَكَتَبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَيْهِمْ:

مِنْ عَبْدِ اللَّهِ عَلِيٍّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، إِلَى مَنْ شَاقَّ وَ غَدَرَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَدِ وَ صَنْعَاءَ:

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنِّی أَحْمَدُ إِلَيْكُمُ اللَّهَ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، الَّذِی لَا يُعَقَّبُ لَهُ حُكْمٌ، وَ لَا يُرَدُّ لَهُ قَضَاءٌ، وَ لا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ [أَمَّا بَعْدُ: فَقَدْ. خ] بَلَغَنِی تَحَزُّبُكُمْ وَ شِقَاقُكُمْ وَ إِعْرَاضُكُمْ عَنْ دِينِكُمْ، بَعْدَ الطَّاعَهِ وَ إِعْطَاءِ الْبَيْعَهِ وَ الْأُلْفَهِ، فَسَأَلْتُ أَهْلَ الدِّينِ الْخَالِصِ، وَ الْوَرَعِ الصَّادِقِ، وَ اللُّبِّ الرَّاجِحِ، عَنْ بَدْءِ مَخْرَجِكُمْ، وَ مَا نَوَيْتُمْ بِهِ وَ مَا أَحْمَشَكُمْ لَهُ (۱)، فَحُدِّثْتُ عَنْ ذَلِكَ بِمَا لَمْ أَرَ لَكُمْ فِی شَیْ ءٍ مِنْهُ عُذْراً مُبِيناً، وَ لَا مَقَالًا جَمِيلًا، وَ لَا حُجَّهً ظَاهِرَهً، فَإِذَا أَتَاكُمْ رَسُولِی فَتَفَرَّقُوا وَ انْصَرِفُوا إِلَى رِحَالِكُمْ أَعْفُ عَنْكُمْ، وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ ارْجِعُوا إِلَى الطَّاعَهِ، وَ أَصْفَحُ عَنْ جَاهِلِكُمْ، وَ أَحْفَظُ عَنْ قَاصِيكُمْ، وَ أَقُومُ فِيكُمْ بِالْقِسْطِ، وَ أَعْمَلُ فِيكُمْ بِحُكْمِ الْكِتَابِ. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا، فَاسْتَعِدُّوا لِقُدُومِ جَيْشٍ جَمِّ الْفُرْسَانِ، عَظِيمِ الْأَرْكَانِ، يَقْصِدُ لِمَنْ طَغَا وَ عَصَى فَتَطَحَّنُوا كَطَحْنِ الرَّحَى فَمَنْ أَحْسَنَ فَلِنَفْسِهِ،

۱- كذا فی أصلی، و فی طبع بيروت من شرح المختار: (۲۵) من نهج البلاغه من ج ۱، ص ۲۸۰ لابن أبی الحديد: «عن بدء محرككم ...».

وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها وَ ما رَبُّكَ بِظَلّامٍ لِلْعَبِيدِ وَ إِلَّا فَلَا يَحْمَدُ حامِدٌ إِلَّا رَبَّهُ، وَ لَا يَلُومُ لَائِمٌ إِلَّا نَفْسَهُ، وَ السَّلَامُ عَلَيْكَمْ وَ رَحْمَهُ اللَّهِ.

وَ وَجَّهَ الْكِتَابَ مَعَ رَجُلٍ مِنْ هَمْدَانَ: فَقَدَّمَ عَلَيْهِمُ الْكِتَابَ فَلَمْ يُجِيبُوهُ إِلَى خَيْرٍ (١)، فَرَجَعَ فَأَخْبَرَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَ كَتَبَتْ تِلْكَ الْعِصَابَهُ إِلَى مُعَاوِيَهَ يُخْبِرُونَهُ بِمَا جَرَى، وَ بِطَاعَتِهِمْ [لَهُ]. فَلَمَّا قَدِمَ كِتَابُهُمْ، دَعَا مُعَاوِيَهُ بُسْرَ بْنَ أَرْطَاهَ الْعَامِرِيَّ وَ يُقَالُ: ابْنُ أَبِي أَرْطَاهَ وَ كَانَ قَاسِيَ الْقَلْبِ، فَظّاً، سَفَّاكاً لِلدِّمَاءِ، لَا رَأْفَهَ عِنْدَهُ وَ لَا رَحْمَهَ، وَ أَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ طَرِيقَ الْحِجَازِ وَ الْمَدِينَهِ وَ مَكَّهَ حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَى الْيَمَنِ، وَ قَالَ لَهُ: لَا تَنْزِلْ عَلَى بَلَدٍ أَهْلُهُ عَلَى طَاعَهِ عَلِيٍّ، إِلَّا بَسَطْتَ عَلَيْهِمْ لِسَانَكَ، حَتَّى يَرَوْا أَنَّهُمْ لَا نَجَاءَ لَهُمْ وَ أَنَّكَ مُحِيطٌ بِهِمْ، ثُمَّ اكْفُفْ عَنْهُمْ، وَ ادْعُهُمْ إِلَى الْبَيْعَهِ لِي، فَمَنْ أَبَى فَاقْتُلْهُ، وَ اقْتُلْ شِيعَهَ عَلِيٍّ حَيْثُ كَانُوا.

وَ فِي رِوَايَهٍ أُخْرَى، بَعَثَ بُسْراً فِي ثَلَاثَهِ آلَافٍ وَ قَالَ: سِرْ حَتَّى تَمُرَّ بِالْمَدِينَهِ، فَاطْرُدِ النَّاسَ، وَ أَخِفْ مَنْ مَرَرْتَ بِهِ، وَ انْهَبْ أَمْوَالَ كُلِّ مَنْ أَصَبْتَ لَهُ مَالًا مِمَّنْ لَمْ يَكُنْ فِي طَاعَتِنَا، فَإِذَا دَخَلْتَ الْمَدِينَهَ فَأَرِهِمْ أَنَّكَ تُرِيدُ أَنْفُسَهُمْ، وَ أَخْبِرْهُمْ أَنَّهُ لَا بَرَاءَهَ لَهُمْ عِنْدَكَ وَ لَا عُذْرَ، حَتَّى إِذَا ظَنُّوا أَنَّكَ مُوقِعٌ بِهِمْ، فَاكْفُفْ عَنْهُمْ، ثُمَّ سِرْ حَتَّى تَدْخُلَ مَكَّهَ، وَ لَا تَعَرَّضْ فِيهَا لِأَحَدٍ، وَ أَرْهِبِ النَّاسَ عَنْكَ فِيمَا بَيْنَ مَكَّهَ وَ الْمَدِينَهِ، وَ اجْعَلْهَا شَرْدَاتٍ، حَتَّى تَأْتِيَ صَنْعَاءَ وَ الْجَنَدَ، فَإِنَّ لَنَا بِهِمَا شِيعَهً، وَ قَدْ جَاءَنِي كِتَابُهُمْ.

١- و بعده فى شرح المختار: (٢٥) من نهج البلاغه من شرح ابن أبى الحديد: ج ١، ص ٢٨١ ما نصّه: فقال لهم الهمدانى: إنى تركت أمير المؤمنين يريد آن يوجه يزيد بن قيس الأرحبى فى جيش كثيف، فلم يمنعه إلا انتظار جوابكم فقالوا: نحن سامعون مطيعون، إن عزل عنا هذين الرجلين، عبيد الله وسعيدا.

فَسَارَ بُسْرٌ حَتَّى أَتَى الْمَدِينَه، وَ صَعِدَ الْمِنْبَرَ وَ هَدَّدَهُمْ وَ أَوْعَدَهُمْ، وَ بَعْدَ الشَّفَاعَهِ أَخَذَ مِنْهُمُ الْبَيْعَهَ لِمُعَاوِيَه، وَ جَعَلَ عَلَيْهَا أَبَا هُرَيْرَه، وَ أَحْرَقَ دُوراً كَثِيرَهً.

وَ خَرَجَ إِلَى مَكَّه، فَلَمَّا قَرُبَ مِنْهَا هَرَبَ قُثَمُ بْنُ الْعَبَّاسِ عَامِلُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْهَا، وَ دَخَلَهَا بُسْرٌ فَشَتَمَ أَهْلَ مَكَّه وَ أَنَّبَهُمْ، ثُمَّ خَرَجَ عَنْهَا وَ اسْتَعْمَلَ عَلَيْهَا شَيْبَه بْنَ عُثْمَانَ، وَ أَخَذَ فِيهَا سُلَيْمَانَ وَ دَاوُدَ ابْنَيْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ فَذَبَحَهُمَا، وَ قَتَلَ فِيمَا بَيْنَ مَكَّه وَ الْمَدِينَه رِجَالًا وَ أَخَذَ أَمْوَالًا.

ثُمَّ خَرَجَ مِنْ مَكَّه وَ كَانَ يَسِيرُ وَ يُفْسِدُ فِي الْبِلَادِ، حَتَّى أَتَى صَنْعَاءَ، وَ هَرَبَ مِنْهَا عُبَيْدُ اللَّهِ وَ سَعِيدٌ، فَدَخَلَهَا وَ قَتَلَ فِيهَا نَاساً كَثِيراً، وَ كَانَ هَكَذَا يُفْسِدُ فِي الْبِلَادِ.

فَنَدَبَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَصْحَابَهُ لِبَعْثِ سَرِيَّهٍ فِي أَثَرِ بُسْرٍ فَتَثَاقَلُوا، وَ أَجَابَهُ جَارِيَه بْنُ قُدَامَه، فَبَعَثَهُ فِي أَلْفَيْنِ، فَشَخَصَ إِلَى الْبَصْرَه، ثُمَّ أَخَذَ طَرِيقَ الْحِجَازِ حَتَّى قَدِمَ يَمَنَ، وَ سَأَلَ عَنْ بُسْرٍ فَقِيلَ: أَخَذَ عَلَى بِلَادِ بَنِي تَمِيمٍ، فَقَالَ:

أَخَذَ فِي دِيَارِ قَوْمٍ يَمْنَعُونَ أَنْفُسَهُمْ.

وَ بَلَغَ بُسْراً مَسِيرُ جَارِيَه فَانْحَدَرَ إِلَى الْيَمَامَه، وَ أَغَذَّ جَارِيَهُ السَّيْرَ، مَا يَلْتَفِتُ إِلَى مَدِينَهٍ مَرَّ بِهَا، وَ لَا أَهْلِ حِصْنٍ، وَ لَا يَعْرُجُ عَلَى شَيْءٍ؛ إِلَّا أَنْ يُرْمِلَ بَعْضُ أَصْحَابِهِ مِنَ الزَّادِ، فَيَأْمُرَ أَصْحَابَهُ بِمُوَاسَاتِهِ. أَوْ يَسْقُطَ بَعِيرُ رَجُلٍ، أَوْ تَحْفَى دَابَّتُهُ، فَيَأْمُرَ أَصْحَابَهُ بِأَنْ يُعْقِبُوهُ، حَتَّى انْتَهَى إِلَى أَرْضِ الْيَمَنِ، فَهَرَبَتْ شِيعَهُ عُثْمَانَ، حَتَّى لَحِقُوا بِالْجِبَالِ، وَ اتَّبَعَهُمْ شِيعَهُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ تَدَاعَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ، وَ أَصَابُوا مِنْهُمْ.

وَ مَرَّ [جَارِيَهُ] نَحْوَ بُسْرٍ، وَ بُسْرٌ يَفِرُّ مِنْ جِهَهٍ إِلَى جِهَهٍ، حَتَّى أَخْرَجَهُ مِنْ أَعْمَالِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كُلِّهَا. فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ بِهِ، أَقَامَ جَارِيَهُ بِحَرَسَ نَحْواً مِنْ شَهْرٍ، حَتَّى اسْتَرَاحَ وَ أَرَاحَ أَصْحَابَهُ.

وَ وَثَبَ النَّاسُ بِبُسْرٍ فِي طَرِيقِهِ لَمَّا انْصَرَفَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْ جَارِيَه، لِسُوءِ

سِيرَتِهِ وَ فَظَاظَتِهِ وَ ظُلْمِهِ وَ غَشْمِهِ. وَ أَصَابَ بَنُو تَمِيمٍ ثِقْلًا مِنْ ثِقْلِهِ فِی بِلَادِهِمْ.

فَلَمَّا رَجَعَ بُسْرٌ إِلَی مُعَاوِیَهَ قَالَ: أَحْمَدُ اللَّهَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، إِنِّی سِرْتُ فِی هَذَا الْجَیْشِ أَقْتُلُ عَدُوَّکَ ذَاهِباً وَ جَائِیاً، لَمْ یَنْکُبْ رَجُلٌ مِنْهُمْ نَکْبَهً. فَقَالَ مُعَاوِیَهُ:

اللَّهُ فَعَلَ ذَلِکَ لَا أَنْتَ. وَ کَانَ الَّذِی قَتَلَ بُسْرٌ فِی وَجْهِهِ ذَلِکَ، ثَلَاثِینَ أَلْفاً، وَ حَرَقَ قَوْماً بِالنَّارِ.

قَالَ: وَ دَعَا عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی بُسْرٍ فَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّ بُسْراً بَاعَ دِینَهُ بِالدُّنْیَا، وَ انْتَهَکَ مَحَارِمَکَ، وَ کَانَتْ طَاعَهُ مَخْلُوقٍ فَاجِرٍ، آثَرَ عِنْدَهُ مِنْ طَاعَتِکَ، اللَّهُمَّ فَلَا تُمِتْهُ حَتَّی تَسْلُبَهُ عَقْلَهُ، وَ لَا تُوجِبْ لَهُ رَحْمَتَکَ، وَ لَا سَاعَهً مِنَ النَّهَارِ.

اللَّهُمَّ الْعَنْ بُسْراً وَ عَمْراً وَ مُعَاوِیَهَ، وَ لْیَحِلَّ عَلَیْهِمْ غَضَبُکَ، وَ لْتَنْزِلْ بِهِمْ نَقِمَتُکَ، وَ لْیُصِبْهُمْ بَأْسُکَ وَ رِجْزُکَ الَّذِی لَا تَرُدُّهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِینَ.

فَلَمْ یَلْبَثْ بُسْرٌ بَعْدَ ذَلِکَ إِلَّا یَسِیراً، حَتَّی وَسْوَسَ وَ ذَهَبَ عَقْلُهُ. وَ کَانَ یَهْذِی بِالسَّیْفِ وَ یَقُولُ: أَعْطُونِی سَیْفاً أَقْتُلْ بِهِ. لَا یَزَالُ یُرَدِّدُ ذَلِکَ حَتَّی اتَّخَذَ لَهُ سَیْفاً مِنْ خَشَبٍ، وَ کَانُوا یُدْنُونَ مِنْهُ الْمِرْفَقَهَ، فَلَا یَزَالُ یَضْرِبُهَا حَتَّی یُغْشَی عَلَیْهِ، فَلَبِثَ کَذَلِکَ إِلَی أَنْ مَاتَ..

**[ترجمه]

ص: ۲

ص: ۳

ص: ۴

ص: ۵

ص: ۶

شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید: قومی بودند در صنعاء از پیروان عثمان که کشتن او را امری ناپسند می پنداشتند ولی دارای نظام و رئیسی نبودند. اینان با وجود علاقه ای که در دل با عثمان داشتند با علی علیه السلام بیعت کرده بودند. عامل علی علیه السلام در این روزگار در صنعاء، عبید اللّه بن عباس، و عامل او در جَنَد، سعید بن نمران بود. چون مردم در عراق درباره علی اختلاف کردند و محمد بن ابی بکر در مصر کشته شد و اهل شام بر عراق حمله و تاراج آغاز کردند، اینان نیز که در یمن بودند به زبان آمدند و به طلب خون عثمان برخاستند و زکات ندادند و مخالفت خود را آشکار نمودند. پس عبیدالله و سعید جریان را در نامه‌ای برای امیرالمؤمنین نوشتند. وقتی که نامه آن دو رسید، بر علی علیه السلام گران آمد و خشم گرفت و در پاسخشان نوشت:

از عبد اللّه علی امیر المؤمنین به عبید اللّه بن عباس و سعید بن نمران. سلام بر شما باد. من خدای یکتا را که معبودی جز او

نیست نزد شما حمد و سپاس می گویم .

اما بعد، نامه شما به من رسید، از شورش این شورشگران یاد کرده بودید و در عین خُردی، بزرگشان جلوه داده بودید و در عین اندك مایگی، آنان را پرشمار فرض کردید. دانستم که بُزدلی، حقارت و پراکندگی رأی و سوء تدبیر شماست که جماعتی را که علیه شما کاری نمی کردند اینچنین بر شما شورانیده است و جماعتی را که جرئت رویارویی با شما را نداشتند در برابرتان قرار داده است. چون فرستاده من بیاید بر سر آن قوم بروید و نامه مرا بر آن‌ها بخوانید و آنان را به چیزی که خیر آن‌هاست و به ترس از پروردگارشان دعوت کنید. پس اگر اجابت کردند خدا را سپاس می گوییم و از آن‌ها می پذیریم و اگر سر پیکار داشتند، از خدا یاری می جوییم و عادلانه پیکار می کنیم، که خداوند خائنان را دوست ندارد. پس علی علیه السلام به ایشان نوشت:

از بنده خدا، علی امیر المؤمنین بر کسانی از مردم جند و صنعاء که جدایی گزیده اند و نیرنگ به کار بستند.

امّا بعد، حمد می کنم خدای یکتا را که هیچ معبودی جز او نیست. خداوندی که حکمش به تأخیر نیفتد و قضایش بازنگردد و مجرمان از خشمش نرهند. خبر رسید که گروهی جدا از دیگران ساخته اید و راه اختلاف پیموده اید و از دین خویش اعراض کرده اید پس از آنکه پیمان فرمانبرداری بسته اید و دست به شورش زده اید. از اهل خرد، و دینداران بی شائبه و پارسایان راست گفتار و راست کردار درباره آغاز شورش شما و آنچه در دل نهان کرده اید و آنچه موجب عصیان شما گشته سخن پرسیدم، چیزهایی که گفتند اعمال شورشگرانه شما را توجیه نمی کند و جایی برای عذری آشکار و کلامی در خور و دلیلی روشن باقی نمی گذارد. چون فرستاده من به نزد شما آمد فورا پراکنده شوید و به خانه های خود روید، شما را عفو می کنم. از خدا بترسید و به اطاعت بازآیید تا بر جاهلانتان ببخشایم و اشخاص دور از ماجرا را نیکو نگه دارم و در میان شما بساط عدل بگسترم و به کتاب خدا عمل کنم. و اگر سر برتافتید و اینچنین نکنید پس آماده پیکار باشید که سواران جنگجوی من در لشکری با سواران زیاد بر سر شما خواهند آمد و اهل طغیان و عصیان را گوشمالی خواهند داد و در زیر سنگ‌های آسیاب جنگ خردشان خواهند کرد. هر که نیکی کند به سود اوست و هر که بدی کند بر زیان اوست و پروردگار تو بر بندگان خود ستم روا ندارد. بدانید که هیچ ستاینده جز پروردگارش را نستاید و هیچ ملامت گر جز خود را ملامت نکند و السلام علیکم و رحمة الله.

نامه را با مردی از قبیله هَمدان فرستاد. فرستاده علی علیه السلام آمد و نامه را آورد ولی به خوبی او را پاسخ ندادند پس بازگشت و امام علیه السلام را از آن باخبر ساخت.

آن گروه نامه‌ای برای معاویه نوشتند و او را از ماجرا و اطاعت آنان از وی باخبر کردند. چون نامه به معاویه رسید، بسر بن ابی ارطاه را که مردی سخت دل و خونریز و بی رحم بود، فراخواند و راهی یمن نمود و فرمان داد که از راه حجاز و مکه و مدینه رود تا به یمن رسد و گفت که چون به مکانی رسیدی که مردمش در اطاعت علی بودند، نخست زبان برگشای و چنان تهدید کن که یقین کنند از تو رهایی نیابند و تو بر آن‌ها چیره خواهی شد. سپس اندکی از آنان دست بدار و به بیعت با من دعوت کن، و هر کس که سر برتافت بُکش و شیعیان علی را هر جا که یافتی بکش.

در روایت دیگری آمده است: او را با سه هزار سپاهی رهسپار نبرد کرد و به او گفت: همچنان برو تا به مدینه رسی. در راه که می روی مردم را از خانه هایشان بران و به هر جا که رسی وحشت برپا کن و به هر کس که می‌رسی اگر در اطاعت ما نبود اموالش تاراج کن. وقتی که به مدینه وارد شدی چنان بنمای که قصد کشتارشان داری و اعلام کن که هیچ یک از مردم شهر در نزد تو بی گناه نیستند و عذر کس نمی پذیری تا یقین کنند که آن‌ها را خواهی کشت. پس دست از ایشان بردار و از مدینه رهسپار مکه شو. در مکه متعرض کسی مشو ولی مردم میان مکه و مدینه را سخت بترسان و به هر سو آواره ساز. و همچنان می روی تا به صنعاء و جند رسی. ما در آنجا پیروانی داریم و نامه های آن‌ها به نزد من آمده است.

بُسر به راه افتاد تا به مدینه رسید و بر بالای منبر رفت و آنان را تهدید کرده و هشدار داد. و پس از شفاعت و میانجی‌گری، از آنان برای معاویه بیعت گرفت و ابوهریره را بر آنجا گماشت و خانه‌های بسیاری را به آتش کشید .

او راهی مکه شد. وقتی به نزدیکی مکه رسید قثم بن عباس که عامل علی علیه السلام در مکه بود، گریخت. بسر وارد مکه شد و زبان به دشنام اهل مکه گشود و آنان را هشدار و توبیخ داد سپس از آنجا بیرون آمد و شیبه بن عثمان را بر مکه گمارد. و سلیمان و داود دو پسر عبیدالله بن عباس را گرفته و سرشان را از تن جدا کرد و در راه مکه و مدینه شماری از مردان را کشت و اموال بسیاری را تاراج نمود.

سپس از مکه خارج شد درحالی که حرکت می‌کرد و در شهرها فساد برپا می‌کرد تا اینکه به صنعاء رسید و عبیدالله و سعید از آنجا گریختند. پس بسر وارد صنعاء شد و مردمان بسیاری را به قتل رساند و اینچنین در شهرها فساد برپا کرد.

علی علیه السلام از یارانش خواست که لشکری را به دنبال بسر روانه کنند، اما یارانش اظهار ناتوانی کردند، و جاریه بن قدامه درخواست امام را اجابت کرد. پس امام او را در سپاهی دو هزار نفری به سوی بصره روانه کرد. سپس راه حجاز را در پیش گرفته تا به یمن رسید. و از مردم پرسید که بسر به کدام سو رفته است. گفتند: راه بلاد بنی تمیم را در پیش گرفته است. گفت: به میان قومی رفته است که می‌توانند از خود دفاع کنند.

بسر را از راهی که جاریه در پیش گرفته بود خبر دادند، پس بسر به سوی یمامه حرکت کرد. جاریه بن قدامه شتابان در طلب بسر به حرکت آمد در راه به هیچ شهر و هیچ دژ که از آنجا می گذشت نپرداخت. و بر چیزی بالا نرفت. هر زمان که توشه همراهانش به پایان می رسید دیگران را می گفت از توشه خود به او دهند و هرگاه شتر کسی در راه می ماند یا مرکبش سم می سایید دیگران را می گفت تا او را بر مرکب خود نشانند. پس به راه افتاد تا به بلاد یمن رسید. پیروان عثمان گریخته به کوهستان‌ها رسیده بودند. و پیروان علی به دنبال آنان رفتند و از هر سو بر آنان تاختند و جمعی را کشتند.

جاریه به سوی بسر به راه افتاد و بسر از هر سویی به سوی دیگر می‌گریخت تا اینکه او را از همه مناطق تابع علی علیه السلام بیرون راند. هنگامی که این اقدامات را انجام داد حدود یک ماه در حرس اقامت کردند تا خود و یارانش استراحت کنند .

بسر در راه هنگامی که از دست جاریه بازمی‌گشت، به سبب رفتار ناشایست و درشت‌خویی و ظلم و ستمش مورد تعرض مردم قرار گرفت. و بنوتمیم در سرزمینشان با گروهی از لشکر او برخورد کردند.

چون نزد معاویه رسید گفت: ای امیر المؤمنین سپاس خدا را که با این لشکر که به من داده بودی رفتم. و دشمنانت را هم در رفتن و هم در بازگشتن کشتم. از این سپاه حتی یک تن آسیب ندید. معاویه گفت که این خواست خدا بود نه تو. شمار کسانی که بسر در این سفر رفت و بازگشت، کشته بود سی هزار تن بود. قومی را نیز به آتش سوخت.

راوی گوید: علی علیه السلام بسر را نفرین کرده بود و فرمود: بار خدایا بسر دینش را به دنیایش فروخت و حرمت‌های تو را ناچیز شمرد اطاعت یک مخلوق فاجر را بر آنچه در نزد توست برتری نهاد. خدایا او را نمیران تا عقلش را از او بستانی و رحمت خویش را نصیب او نگردان و نه ساعتی از روز را. خداوندا بسر و عمرو، و معاویه را لعنت کن و غضب خود بر ایشان بفرست و خشم خویش نصیبشان گردان. آن خشم و عذابی که از ستمکاران بازنمی داری بر آنان فرود آور.

چندان طولی نکشید که بسر پس از آن دچار وسواس گردید و دیوانه شد. بسر هذیان می گفت، و می گفت شمشیر مرا بیاورید تا با آن بکشم. برایش شمشیری از چوب ساختند و نزدیک پشتی او گذاشتند. بسر شمشیر چوبین بر می گرفت و با آن بر آن پشتی می زد و می زد تا بیهوش می افتاد و بر همین حال بود تا مُرد. -. شرح نهج البلاغه: ج ۱ ص ۲۷۹، چاپ بیروت. -

**[ترجمه]

بیان

[قال ابن الأثیر] فی [مادّه «نخب من»] النهایه: فیه «بئس العون علی الدّین قلب نخیب، و بطن رغیب».

النخیب: الجبان الّذی لا فؤاد له.

و قیل: الفاسد العقل.

قوله علیه السلام: «لا یعقب له حکم» تضمین لقوله تعالی: لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ و قال البیضاوی: أی لا رادّ له. و حقیقته الذی یعقب الشی ء بالإبطال.

و منه قيل لصاحب الحقّ: معقّب؛ لأنّه يقفو غريمه للاقتضاء. انتهى.

و أحمشت الرجل: أغضبته.

قوله عليه السلام «و أحفظ عن قاصيكم»؛ أى أذبّ و أدفع عن حريم من بعد و غاب.

قال فى القاموس: المحافظه: الذّب عن المحارم. و الحفيظه: الحميّه و الغضب. و قال: قصى عنه: بعد، فهو قصىّ و قاص.

«و الشّردات» لم يذكر فى اللغه هذا الجمع و الشرد: التفريق. و فى بعض النسخ: «سروات» [و هو] جمع سراه. [و هو] الطريق، أى وسطه. كنايه عن جعلها خرابا خاليه عن أهلها. و قال فى القاموس: الجند بالتحريك: بلد باليمن. و قال: أرملوا، أى: نفد زادهم. و قال: الحفا: رقّه القدم. و الخفّ و الحافر.

حفى يحفى حفا فهو حف و حاف. و قال: أعقب زيد عمرا: ركبا بالنوبه. و قال:

تداعى العدو: أقبل.

أقول: و ذكر الثقفى فى كتاب الغارات مفصّل القصص التى أوردناها محمله (1)..

وَ رُوِيَ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: خَرَجَ بُسْرٌ مِنْ مَكَّةَ، وَ اسْتَعْمَلَ عَلَيْهَا شَيْبَةَ بْنَ عُثْمَانَ، ثُمَّ مَضَى يُرِيدُ الْيَمَنَ، فَلَمَّا جَاوَزَ مَكَّةَ رَجَعَ قُثَمُ بْنُ الْعَبَّاسِ إِلَى مَكَّةَ فَغَلَبَ عَلَيْهَا.

وَ كَانَ بُسْرٌ إِذَا قَرُبَ مِنْ مَنْزِلٍ، تَقَدَّمَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّى يَأْتِيَ أَهْلَ الْمَاءِ فَيُسَلِّمُ فَيَقُولُ: مَا تَقُولُونَ فِي هَذَا الْمَقْتُولِ بِالْأَمْسِ عُثْمَانَ؟ فَإِنْ قَالُوا: قُتِلَ

١- رواها الثقفى رحمه اللّه فى الحديث: (٢۴٠) و ما بعده من تلخيص كتاب الغارات: ج ١، ص ۵٨٠. والحديث التالى رواه تحت الرقم: (٢۵٩) ص ۶٢٠.

مَظْلُوماً. لَمْ يَعْرِضْ لَهُمْ. وَ إِنْ قالُوا كانَ مُسْتَوْجِباً لِلْقَتْلِ. قالَ: ضَعُوا السِّلَاحَ فِيهِمْ. فَلَمْ يَزَلْ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى دَخَلَ صَنْعَاءَ. فَهَرَبَ مِنْهُ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ، وَ كَانَ وَالِياً لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْهَا، وَ اسْتَخْلَفَ عُمَرَ بْنَ أَرَاكَةَ فَأَخَذَهُ بُسْرٌ، فَضَرَبَ عُنُقَهُ. وَ أَخَذَ ابْنَيْ عُبَيْدِ اللَّهِ فَذَبَحَهُمَا عَلَى دَرَجِ صَنْعَاءَ، وَ ذَبَحَ فِي آثَارِهِمَا مِائَهَ شَيْخٍ مِنْ أَبْنَاءِ فَارِسَ. وَ ذَلِكَ؛ أَنَّ الْغُلَامَيْنِ كَانَا فِي مَنْزِلِ أُمِّ النُّعْمَانِ بِنْتِ بُزُرْجَ، امْرَأَهٍ مِنَ الْأَبْنَاءِ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْكَلْبِيِّ وَ لُوطِ بْنِ يَحْيَى، أَنَّ ابْنَ قَيْسٍ قَدِمَ عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرَهُ بِخُرُوجِ بُسْرٍ، فَنَدَبَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ] النَّاسَ فَتَثَاقَلُوا عَنْهُ، فَقَالَ:

أَ تُرِيدُونَ أَنْ أَخْرُجَ بِنَفْسِي فِي كَتِيبَهٍ تَتْبَعُ كَتِيبَهً فِي الْفَيَافِي وَ الْجِبَالِ؟ ذَهَبَ وَ اللَّهِ مِنْكُمْ أُولُو النُّهَى وَ الْفَضْلِ، الَّذِينَ كَانُوا يُدْعَوْنَ فَيُجِيبُونَ، وَ يُؤْمَرُونَ فَيُطِيعُونَ، لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَخْرُجَ عَنْكُمْ، فَلَا أَطْلُبَ بِنَصْرِكُمْ مَا اخْتَلَفَ الْجَدِيدَانِ.

فَقَامَ جَارِيَهُ بْنُ قُدَامَهَ فَقَالَ: أَنَا أَكْفِيكَهُمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَقَالَ [لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ] أَنْتَ لَعَمْرِي لَمَيْمُونُ النَّقِيبَهِ، حَسَنُ النِّيَّهِ، صَالِحُ الْعَشِيرَهِ.

وَ نَدَبَ مَعَهُ أَلْفَيْنِ، وَ قَالَ بَعْضُهُمْ: أَلْفاً وَ أَمَرَهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْبَصْرَهِ وَ يَضُمَّ إِلَيْهِ مِثْلَهُمْ.

فَشَخَصَ جَارِيَهُ، وَ خَرَجَ مَعَهُ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ] يُشَيِّعُهُ، فَلَمَّا وَدَّعَهُ قَالَ:

اتَّقِ اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ، وَ لَا تَحْتَقِرْ مُسْلِماً وَ لَا مُعَاهَداً، وَ لَا تَغْصِبَنَّ مَالًا وَ لَا وَلَداً وَ لَا دَابَّهً، وَ إِنْ حَفِيتَ وَ تَرَجَّلْتَ، وَ صَلِّ الصَّلَاهَ لِوَقْتِهَا.

فَقَدِمَ جَارِيَهُ الْبَصْرَهَ، وَ ضَمَّ إِلَيْهِ مِثْلَ الَّذِي مَعَهُ، ثُمَّ أَخَذَ طَرِيقَ الْحِجَازِ حَتَّى قَدِمَ الْيَمَنَ. وَ لَمْ يَغْصِبْ أَحَداً، وَ لَمْ يَقْتُلْ أَحَداً إِلَّا قَوْماً ارْتَدُّوا بِالْيَمَنِ، فَقَتَلَهُمْ وَ حَرَقَهُمْ، وَ سَأَلَ عَنْ طَرِيقِ بُسْرٍ، فَقَالُوا: أَخَذَ عَلَى بِلَادِ بَنِي تَمِيمٍ، فَقَالَ:

أَخَذَ فِي دِيَارِ قَوْمٍ يَمْنَعُونَ أَنْفُسَهُمْ. فَانْصَرَفَ جَارِيَهُ فَأَقَامَ بِحَرَسَ.

قَالَ إِبْرَاهِيمُ: وَ مِنْ حَدِيثِ الْكَوفِيِّينَ عَنْ نُمَيْرِ بْنِ وَعْلَهَ عَنْ أَبِی الْوَدَّاكِ قَالَ: قَدِمَ زُرَارَهُ بْنُ قَيْسٍ فَخَبَّرَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْقُدْمَهِ الَّتِی خَرَجَ فِيهَا بُسْرٌ، فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ، أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ أَوَّلَ فُرْقَتِكُمْ، وَ بَدْءَ نَقْصِكُمْ، ذَهَابُ أُوْلِی النُّهَی وَ أَهْلِ الرَّأْيِ مِنْكُمْ، الَّذِينَ كَانُوا يُلْقَوْنَ فَيَصْدُقُونَ، وَ يَقُولُونَ فَيَعْدِلُونَ، وَ يُدْعَوْنَ فَيُجِيبُونَ، وَ أَنَا وَ اللَّهِ قَدْ دَعَوْتُكُمْ عَوْداً وَ بَدْءاً وَ سِرّاً وَ جِهَاراً وَ فِی اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ، وَ الْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ، فَمَا يَزِيدُكُمْ دُعَائِی إِلَّا فِرَاراً وَ إِدْبَاراً. أَ مَا تَنْفَعُكُمُ الْعِظَهُ وَ الدُّعَاءُ إِلَى الْهُدَى وَ الْحِكْمَهِ؟! وَ إِنِّی لَعَالِمٌ بِمَا يُصْلِحُكُمْ وَ يُقِيمُ أَوَدَكُمْ، وَ لَكِنِّی وَ اللَّهِ لَا أُصْلِحُكُمْ بِفَسَادِ نَفْسِی، وَ لَكِنْ أَمْهِلُونِی قَلِيلًا، فَكَأَنَّكُمْ وَ اللَّهِ بِامْرِئٍ قَدْ جَاءَكُمْ، يَحْرِمُكُمْ وَ يُعَذِّبُكُمْ، فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ كَمَا يُعَذِّبُكُمْ.

إِنَّ مِنْ ذُلِّ الْمُسْلِمِينَ وَ هَلَاكِ الدِّينِ، أَنَّ ابْنَ أَبِی سُفْيَانَ يَدْعُو الْأَرَاذِلَ وَ الْأَشْرَارَ فَيُجَابُ، وَ أَدْعُوكُمْ وَ أَنْتُمُ الْأَفْضَلُونَ الْأَخْيَارُ، وَ تَدَافَعُونَ، مَا هَذَا بِفِعْلِ الْمُتَّقِينَ (۱).

إِنَّ بُسْرَ بْنَ أَبِی أَرْطَاهَ وُجِّهَ إِلَى الْحِجَازِ، وَ مَا بُسْرٌ لَعَنَهُ اللَّهُ؟ لِيَنْتَدِبَ إِلَيْهِ مِنْكُمْ عِصَابَهٌ حَتَّى تَرُدُّوهُ عَنْ سُنَنِهِ، فَإِنَّمَا خَرَجَ فِی سِتِّمِائَهٍ أَوْ يَزِيدُونَ.

قَالَ: فَأَسْكَتَ الْقَوْمُ مَلِيّاً لَا يَنْطِقُونَ.

فَقَالَ: مَا لَكُمْ مُخْرَسُونَ لَا تُكَلِّمُونَ؟.

فَذَكَرَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَهَ، عَنْ مُسَافِرِ بْنِ عَفِيفٍ، قَالَ: قَامَ أَبُو بُرْدَهَ بْنُ عَوْفٍ الْأَزْدِيُّ، فَقَالَ: إِنْ سِرْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، سِرْنَا مَعَكَ!! فَقَالَ: اللَّهُمَّ مَا لَكُمْ

۱- و قريبا منه جدّا رواه أيضا البلاذرىّ فی الحديث (۴۹۸) من ترجمه أمير المؤمنين من أنساب الأشراف: ج ۲، ص ۴۵۸ ط ۱. و رواه أيضا الشّيخ المفيد رحمه اللّه، فی الفصل (۴۰) ممّا اختار من كلام أمير المؤمنين فی كتاب الإرشاد، ص ۱۴۵، ط النّجف.

مَا سَدَدْتُمْ لِمَقَالِ الرُّشْدِ [أَ] فِی مِثْلِ هَذَا یَنْبَغِی لِی أَنْ أَخْرُجَ؟! إِنَّمَا یَخْرُجُ فِی مِثْلِ هَذَا، رَجُلٌ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنْ فُرْسَانِکُمْ وَ شُجْعَانِکُمْ، وَ لَا یَنْبَغِی لِی أَنْ أَدَعَ الْجَنَدَ وَ الْمِصْرَ وَ بَیْتَ الْمَالِ وَ جِبَایَهَ الْأَرْضِ وَ الْقَضَاءَ بَیْنَ الْمُسْلِمِینَ وَ النَّظَرَ فِی حُقُوقِ النَّاسِ، ثُمَّ أَخْرُجَ فِی کَتِیبَهٍ أَتْبَعُ أُخْرَی فِی فَلَوَاتٍ وَ شُعُفِ الْجِبَالِ، هَذَا وَ اللَّهِ الرَّأْیُ السَّوْءُ. وَ اللَّهِ لَوْ لَا رَجَائِی الشَّهَادَهَ عِنْدَ لِقَائِهِمْ، لَوْ قَدْ حُمَّ لِی لِقَاؤُهُمْ، لَقَرَّبْتُ رِکَابِی، ثُمَّ لَشَخَصْتُ عَنْکُمْ، فَلَا أَطْلُبُکُمْ مَا اخْتَلَفَ جَنُوبٌ وَ شِمَالٌ، فَوَ اللَّهِ إِنَّ فِرَاقَکُمْ لَرَاحَهٌ لِلنَّفْسِ وَ الْبَدَنِ (۱).

فَقَامَ إِلَیْهِ جَارِیَهُ بْنُ قُدَامَهَ السَّعْدِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ، فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، لَا أَعْدَمَنَا اللَّهُ نَفْسَکَ، وَ لَا أَرَانَا فِرَاقَکَ، إِنَّا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ، فَسَرِّحْنِی إِلَیْهِمْ.

قَالَ: فَتَجَهَّزْ فَإِنَّکَ مَا عَلِمْتُ مَیْمُونُ النَّقِیبَهِ.

وَ قَامَ إِلَیْهِ وَهْبُ بْنُ مَسْعُودٍ الْخَثْعَمِیُّ فَقَالَ: أَنَا أَنْتَدِبُ إِلَیْهِمْ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، قَالَ: فَانْتَدِبْ بَارَکَ اللَّهُ فِیکَ.

فَنَزَلَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنِ الْمِنْبَرِ] وَ دَعَا جَارِیَهَ فَأَمَرَهُ أَنْ یَسِیرَ إِلَی الْبَصْرَهِ.

فَخَرَجَ مِنْهَا فِی أَلْفَیْنِ، وَ نَدَبَ مَعَ الْخَثْعَمِیِّ مِنَ الْکُوفَهِ أَلْفَیْنِ [وَ] قَالَ لَهُمَا: اخْرُجَا فِی طَلَبِ بُسْرٍ حَتَّی تَلْحَقَاهُ، [وَ] أَیْنَمَا لَحِقْتُمَاهُ فَنَاجِزَاهُ، فَإِذَا الْتَقَیْتُمَا، فَجَارِیَهُ عَلَی النَّاسِ. فَخَرَجَا فِی طَلَبِ بُسْرٍ، وَ الْتَقَیَا بِأَرْضِ الْحِجَازِ، فَذَهَبَا فِی طَلَبِ بُسْرٍ.

وَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِیرَهَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُبَیْدٍ قَالَ: لَمَّا بَلَغَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ دُخُولُ بُسْرٍ الْحِجَازَ، وَ قَتْلُهُ ابْنَیْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ، وَ قَتْلُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمَدَانِ وَ مَالِکِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، بَعَثَنِی بِکِتَابٍ فِی أَثَرِ جَارِیَهَ بْنِ قُدَامَهَ، قَبْلَ أَنْ یَبْلُغَهُ أَنَّ بُسْراً ظَهَرَ عَلَی صَنْعَاءَ وَ أَخْرَجَ عُبَیْدَ اللَّهِ مِنْهَا وَ ابْنَ نِمْرَانَ، فَخَرَجْتُ بِالْکِتَابِ حَتَّی لَحِقْتُ بِجَارِیَهَ فَفَضَّهُ فَإِذَا فِیهِ:

۱- و رواه الشّریف الرّضیّ رحمه اللّه، مع زیاده جیّده فی المختار (۱۱۹) من نهج البلاغه.

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي بَعَثْتُکَ فِي وَجْهِکَ الَّذِي وَجَّهْتُ لَهُ، وَ قَدْ أَوْصَيْتُکَ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَ تَقْوَى رَبِّنَا جِمَاعُ كُلِّ خَيْرٍ، وَ رَأْسُ كُلِّ أَمْرٍ، وَ تَرَكْتُ أَنْ أُسَمِّيَ لَکَ الْأَشْيَاءَ بِأَعْيَانِهَا، وَ إِنِّي أُفَسِّرُهَا حَتَّى تَعْرِفَهَا، سِرْ عَلَى بَرَكَةِ اللَّهِ، حَتَّى تَلْقَى عَدُوَّکَ، وَ لَا تَحْتَقِرْ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ أَحَداً، وَ لَا تُسَخِّرَنَّ بَعِيراً وَ لَا حِمَاراً، وَ إِنْ تَرَجَّلْتَ وَ حُبِسْتَ، وَ لَا تَسْتَأْثِرَنَّ عَلَى أَهْلِ الْمِيَاهِ بِمِيَاهِهِمْ، وَ لَا تَشْرَبَنَّ مِنْ مِيَاهِهِمْ إِلَّا بِطِيبِ أَنْفُسِهِمْ، وَ لَا تَسْبِی مُسْلِماً وَ لَا مُسْلِمَةً، وَ لَا تُظْلِمْ مُعَاهِداً وَ لَا مُعَاهِدَةً، وَ صَلِّ الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا، وَ اذْكُرِ اللَّهَ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ، وَ احْمِلُوا رَاجِلَكُمْ، وَ تَأَسَّوْا عَلَى ذَاتِ أَيْدِيكُمْ وَ أَغِذَّ السَّيْرَ حَتَّى تَلْحَقَ بِعَدُوِّکَ فَتُجْلِيَهُمْ عَنْ بِلَادِ الْيَمَنِ وَ تَرُدَّهُمْ صَاغِرِينَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَ السَّلَامُ عَلَيْکَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ (۱)..

وَ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ: كَانَ وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ عِنْدَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْكُوفَةِ، وَ كَانَ يَرَى رَأْيَ عُثْمَانَ، فَاسْتَأْذَنَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ لِيَذْهَبَ إِلَى بِلَادِهِ، ثُمَّ يَرْجِعَ إِلَيْهِ عَنْ قَرِيبٍ، فَخَرَجَ إِلَى بِلَادِ قَوْمِهِ: وَ كَانَ عَظِيمَ الشَّأْنِ فِيهِمْ، وَ كَانَ النَّاسُ بِهَا أَحْزَاباً، فَشِيعَةٌ تَرَى رَأْيَ عُثْمَانَ، وَ أُخْرَى تَرَى رَأْيَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

فَكَانَ وَائِلٌ هُنَاکَ، حَتَّى دَخَلَ بُسْرٌ صَنْعَاءَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ شِيعَةَ عُثْمَانَ بِبِلَادِنَا شَطْرُ أَهْلِهَا، فَاقْدِمْ عَلَيْنَا فَإِنَّهُ لَيْسَ بِحَضْرَمَوْتَ رَجُلٌ يَرُدُّکَ عَنْهَا: فَأَقْبَلَ إِلَيْهَا بُسْرٌ بِمَنْ مَعَهُ حَتَّى دَخَلَهَا، فَزَعَمَ أَنَّ وَائِلًا اسْتَقْبَلَ بُسْراً، فَأَعْطَاهُ عَشَرَةَ آلَافٍ، وَ أَنَّهُ كَلَّمَهُ فِي حَضْرَمَوْتَ. فَقَالَ لَهُ:

مَا تُرِيدُ؟ قَالَ: أُرِيدُ أَنْ أَقْتُلَ رُبْعَ حَضْرَمَوْتَ. قَالَ: إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ ذَلِکَ فَاقْتُلْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ ثُوَابَةَ؛ لَرَجُلٌ فِيهِمْ، كَانَ مِنَ الْمَقَاوِلَةِ الْعِظَامِ. وَ كَانَ لَهُ عَدُوّاً، فِي رَأْيِهِ مُخَالِفاً. فَجَاءَهُ بُسْرٌ حَتَّى أَحَاطَ بِحِصْنِهِ، وَ كَانَ بِنَاءً مُعْجَباً لَمْ يُرَ فِي ذَلِکَ الزَّمَانِ

ص: ۱۶

۱- و قريبا منه جدّا رواه اليعقوبىّ فى أواخر سيره أمير المؤمنين عليه السّلام من تاريخه: ج ۲، ص ۱۷۵، و فى ط ج ۲، ص ۱۸۷. و فيه: «و لا تشتمنّ مسلما و لا مسلمه ..». وفى الغارات: ولا تسب.

مِثْلُهُ، فَدَعَاهُ إِلَيْهِ فَنَزَلَ، وَ كَانَ لِلْقَتْلِ آمِناً، فَلَمَّا نَزَلَ، قَالَ: اضْرِبُوا عُنُقَهُ. قَالَ لَهُ:

أَ تُرِيدُ قَتْلِی؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ فَدَعْنِی أَتَوَضَّأُ وَ أُصَلِّی رَكْعَتَيْنِ. قَالَ: افْعَلْ مَا أَحْبَبْتَ.

فَاغْتَسَلَ وَ تَوَضَّأَ، وَ لَبِسَ ثِيَاباً بَيْضَاءَ، وَ صَلَّی رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَالِمٌ بِأَمْرِی. فَقَدِمَ فَضَرَبَ عُنُقَهُ وَ أَخَذَ مَالَهُ.

وَ بَلَغَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، مُظَاهَرَةُ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ شِيعَةَ عُثْمَانَ، عَلَی شِيعَتِهِ، وَ مُكَاتَبَتُهُ بُسْراً، فَحَبَسَ وَلَدَيْهِ عِنْدَهُ.

وَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُبَيْدٍ، أَنَّ جَارِيَةَ أَغَذَّ السَّيْرَ فِی طَلَبِ بُسْرٍ، مَا يَلْتَفِتُ إِلَی مَدِينَةٍ مَرَّ بِهَا، وَ لَا أَهْلِ حِصْنٍ، حَتَّی انْتَهَی إِلَی بِلَادِ الْيَمَنِ، فَهَرَبَتْ شِيعَةُ عُثْمَانَ فَلَحِقُوا بِالْجِبَالِ، وَ اتَّبَعَهُ عِنْدَ ذَلِكَ شِيعَةُ عَلِيٍّ وَ تَدَاعَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ وَ أَصَابُوا مِنْهُمْ.

وَ خَرَجَ جَارِيَةُ فِی أَثَرِ الْقَوْمِ، وَ تَرَكَ الْمَدَائِنَ أَنْ يَدْخُلَهَا، وَ مَضَی نَحْوَ بُسْرٍ.

فَمَضَی بُسْرٌ مِنْ حَضْرَمَوْتَ حِينَ بَلَغَهُ أَنَّ الْجَيْشَ [قَدْ] أَقْبَلَ وَ أَخَذَ طَرِيقاً عَلَی الْجَوْفِ، وَ تَرَكَ الطَّرِيقَ الَّذِی أَقْبَلَ مِنْهُ. وَ بَلَغَ ذَلِكَ جَارِيَةَ فَاتَّبَعَهُ حَتَّی أَخْرَجَهُ مِنَ الْيَمَنِ كُلِّهَا، وَ وَاقَعَهُ فِی أَرْضِ الْحِجَازِ، فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ بِهِ، أَقَامَ بِجَرَسَ نَحْواً مِنْ شَهْرٍ، حَتَّی اسْتَرَاحَ وَ أَرَاحَ أَصْحَابَهُ، وَ سَأَلَ عَنْ بُسْرٍ فَقِيلَ إِنَّهُ بِمَكَّهَ فَسَارَ نَحْوَهُ.

وَ وَثَبَ النَّاسُ بِبُسْرٍ حِينَ انْصَرَفَ؛ لِسُوءِ سِيرَتِهِ، وَ اجْتَنَبَهُ النَّاسُ بِمِيَاهِ الطَّرِيقِ، وَ فَرَّ النَّاسُ عَنْهُ لِغَشْمِهِ وَ ظُلْمِهِ.

وَ أَقْبَلَ جَارِيَةُ حَتَّی دَخَلَ مَكَّهَ، وَ خَرَجَ بُسْرٌ مِنْهَا يَمْضِی قِبَلَ الْيَمَامَهِ، فَقَامَ جَارِيَةُ عَلَی مِنْبَرِ مَكَّهَ، وَ قَالَ:

بَايَعْتُمْ مُعَاوِيَهَ؟ قَالُوا: أَكْرَهَنَا. قَالَ: أَخَافُ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ فِيهِمْ: وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنَّا وَ إِذا خَلَوْا إِلى شَياطِينِهِمْ قالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ قُومُوا فَبَايِعُوا. قَالُوا: لِمَنْ نُبَايِعُ رَحِمَكَ اللَّهُ، وَ قَدْ هَلَكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ لَا نَدْرِی مَا صَنَعَ النَّاسُ بَعْدُ؟ قَالَ: وَ مَا عَسَی

أَنْ يَصْنَعُوا، إِلَّا أَنْ يُبَايِعُوا لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، قُومُوا فَبَايِعُوا. ثُمَّ اجْتَمَعَتْ عَلَيْهِ شِيعَةُ عَلِيٍّ فَبَايَعُوا.

وَ خَرَجَ مِنْهَا وَ دَخَلَ الْمَدِينَهَ، وَ قَدِ اصْطَلَحُوا عَلَى أَبِى هُرَيْرَهَ يُصَلِّى بِالنَّاسِ، فَلَمَّا بَلَغَهُمْ مَجِى ءُ جَارِيَهَ، تَوَارَى أَبُو هُرَيْرَهَ.

فَجَاءَ جَارِيَهُ وَ صَعِدَ الْمِنْبَرَ، وَ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ، وَ ذَكَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فَصَلَّى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ:

أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ تَوَفَّاهُ اللَّهُ، وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيّاً، كَانَ عَبْداً مِنْ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، عَاشَ بِقَدَرٍ، وَ مَاتَ بِأَجَلٍ. فَلَا يَهْنَأُ الشَّامِتُونَ، هَلَكَ سَيِّدُ الْمُسْلِمِينَ، وَ أَفْضَلُ الْمُهَاجِرِينَ، وَ ابْنُ عَمِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ. أَمَا وَ الَّذِى لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، لَوْ أَعْلَمُ الشَّامِتَ مِنْكُمْ، لَتَقَرَّبْتُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِسَفْكِ دَمِهِ، وَ تَعْجِيلِهِ إِلَى النَّارِ، قُومُوا فَبَايِعُوا الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ. فَقَامَ النَّاسُ فَبَايَعُوا. وَ أَقَامَ يَوْمَهُ ذَلِكَ، ثُمَّ غَدَا مِنْهَا مُنْصَرِفاً إِلَى الْكُوفَهِ، وَ غَدَا أَبُو هُرَيْرَهَ يُصَلِّى بِالنَّاسِ، وَ رَجَعَ بُسْرٌ فَأَخَذَ عَلَى طَرِيقِ السَّمَاوَهِ حَتَّى أَتَى الشَّامَ.

قَالَ: وَ أَقْبَلَ جَارِيَهُ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَضَرَبَ عَلَى يَدِهِ فَبَايَعَهُ وَ عَزَّاهُ. وَ قَالَ: مَا يُجْلِسُكَ؟ سِرْ يَرْحَمُكَ اللَّهُ إِلَى عَدُوِّكَ قَبْلَ أَنْ يُسَارَ إِلَيْكَ.

فَقَالَ: لَوْ كَانَ النَّاسُ كُلُّهُمْ مِثْلَكَ، سِرْتُ بِهِمْ.

وَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْوَلِيدِ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ الْعَبَّاسِ، وَ سَعِيدَ بْنَ نِمْرَانَ، قَدِمَا عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ كَانَ عُبَيْدُ اللَّهِ عَامِلَهُ عَلَى صَنْعَاءَ، وَ سَعِيدٌ عَامِلَهُ عَلَى الْجَنَدِ، خَرَجَا هَارِبَيْنِ مِنْ بُسْرٍ، وَ أَصَابَ [بُسْرٌ] ابْنَىْ عُبَيْدِ اللَّهِ، لَمْ يُدْرِكَا الْحِنْثَ، فَقَتَلَهُمَا.

قَالَ: وَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ يَجْلِسُ كُلَّ يَوْمٍ فِى مَوْضِعٍ مِنَ الْمَسْجِدِ الْأَعْظَمِ، يُسَبِّحُ بِهِ بَعْدَ الْغَدَاهِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ، فَلَمَّا طَلَعَتْ، نَهَضَ إِلَى الْمِنْبَرِ، فَضَرَبَ

بِإِصْبَعَيْهِ عَلَى رَاحَتِهِ وَ هُوَ يَقُولُ: مَا هِيَ إِلَّا الْكَوفَهُ أَقْبِضُهَا وَ أَبْسُطُهَا [ثُمَّ أَنْشَدَ]:

لَعَمْرُ أَبِيكَ الْخَيْرِ يَا عَمْرُو أَنَّنِي عَلَى وَضَرٍ مِنْ ذَا الْإِنَاءِ قَلِيلِ

وَ مِنْ حَدِيثِ بَعْضِهِمْ: أَنَّهُ قَالَ: إِنْ لَمْ تَكُونِي إِلَّا أَنْتِ تَهُبُّ أَعَاصِيرُكِ، فَقَبَّحَكِ اللَّهُ.

ثُمَّ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ! أَلَا إِنَّ بُسْراً قَدْ أَطْلَعَ الْيَمَنَ وَ هَذَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ، وَ سَعِيدُ بْنُ نِمْرَانَ، قَدِمَا عَلَيَّ هَارِبَيْنِ، وَ لَا أَرَى هَؤُلَاءِ إِلَّا ظَاهِرِينَ عَلَيْكُمْ؛ لِاجْتِمَاعِهِمْ عَلَى بَاطِلِهِمْ، وَ تَفَرُّقِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ، وَ طَاعَتِهِمْ لِإِمَامِهِمْ، وَ مَعْصِيَتِكُمْ لِإِمَامِكُمْ، وَ أَدَاءِهِمُ الْأَمَانَهَ إِلَى صَاحِبِهِمْ، وَ خِيَانَتِكُمْ إِيَّايَ، وَلَّيْتُ فُلَاناً فَخَانَ وَ غَدَرَ، وَ احْتَمَلَ فَيْ ءَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى مَكَّهَ، وَ وَلَّيْتُ فُلَاناً فَخَانَ وَ غَدَرَ، وَ فَعَلَ مِثْلَهَا، فَصِرْتُ لَا آتَمِنُكُمْ عَلَى عِلَاقَهِ سَوْطٍ.

وَ إِنْ نَدَبْتُكُمْ إِلَى السَّيْرِ إِلَى عَدُوِّكُمْ فِي الصَّيْفِ، قُلْتُمْ أَمْهِلْنَا يَنْسَلِخِ الْحَرُّ عَنَّا، وَ إِنْ نَدَبْتُكُمْ فِي الشِّتَاءِ، قُلْتُمْ أَمْهِلْنَا يَنْسَلِخِ الْقَرُّ عَنَّا.

اللَّهُمَّ إِنِّي قَدْ مَلِلْتُهُمْ وَ مَلُّونِي، وَ سَئِمْتُهُمْ وَ سَئِمُونِي، فَأَبْدِلْنِي بِهِمْ مَنْ هُوَ خَيْرٌ لِي مِنْهُمْ، وَ أَبْدِلْهُمْ بِي مَنْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ مِنِّي. اللَّهُمَّ أَمِثْ قُلُوبَهُمْ مَيْثَ الْمِلْحِ فِي الْمَاءِ (۱).

وَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا أَرَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ إِلَّا ظَاهِرِينَ عَلَيْكُمْ بِتَفَرُّقِكُمْ عَنِ حَقِّكُمْ، وَ اجْتِمَاعِهِمْ عَلَى بَاطِلِهِمْ، فَإِذَا كَانَ عَلَيْكُمْ إِمَامٌ يَعْدِلُ فِي الرَّعِيَّهِ، وَ يَقْسِمُ بِالسَّوِيَّهِ، فَاسْمَعُوا لَهُ وَ أَطِيعُوا؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَا يُصْلِحُهُمْ إِلَّا إِمَامٌ بَرٌّ أَوْ فَاجِرٌ. فَإِنْ كَانَ بَرّاً فَلِلرَّاعِي وَ الرَّعِيَّهِ، وَ إِنْ كَانَ فَاجِراً عَبَدَ الْمُؤْمِنُ رَبَّهُ فِيهَا، وَ عَمِلَ فِيهَا الْفَاجِرُ إِلَى أَجَلِهِ.

۱- و قريبا منه جدّا، رواه الشّريف الرّضيّ رحمه اللّه في المختار: (۲۴) من كتاب نهج البلاغه.

[أَلَا] وَ إِنَّكُمْ سَتُعْرَضُونَ بَعْدِی عَلَی سَبِّی وَ الْبَرَاءَهِ مِنِّی، فَمَنْ سَبَّنِی فَهُوَ فِی حِلٍّ مِنْ سَبِّی، وَ لَا یَتَبَرَّأْ مِنِّی، فَإِنَّ دِینِیَ الْإِسْلَامُ (۱).

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِیِّ، أَنَّ النَّاسَ تَلَاقَوْا وَ تَلَاوَمُوا، وَ مَشَتِ الشِّیعَهُ بَعْضُهَا إِلَی بَعْضٍ، وَ لَقِیَ أَشْرَافُ النَّاسِ بَعْضُهُمْ بَعْضاً، فَدَخَلُوا عَلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ، فَقَالُوا: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، اخْتَرْ مِنَّا رَجُلًا، ثُمَّ ابْعَثْ مَعَهُ إِلَی هَذَا الرَّجُلِ جُنْداً، حَتَّی یَکْفِیَکَ أَمْرَهُ، وَ مُرْنَا بِأَمْرِکَ فِیمَا سِوَی ذَلِکَ، فَإِنَّکَ لَنْ تَرَی مِنَّا شَیْئاً تَکْرَهُهُ مَا صَحِبْتَنَا. قَالَ: فَإِنِّی قَدْ بَعَثْتُ رَجُلًا إِلَی هَذَا الرَّجُلِ، لَا یَرْجِعُ أَبَداً حَتَّی یَقْتُلَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ، أَوْ یَنْفِیَهُ، وَ لَکِنِ اسْتَقِیمُوا لِی فِیمَا آمُرُکُمْ بِهِ، وَ أَدْعُوکُمْ إِلَیْهِ مِنْ غَزْوِ الشَّامِ وَ أَهْلِهِ.

فَقَامَ إِلَیْهِ سَعِیدُ بْنُ قَیْسٍ الْهَمْدَانِیُّ، فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، وَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَنَا بِالْمَسِیرِ إِلَی قُسْطَنْطِینِیَّهَ، رُومِیَه، مُشَاهً، حُفَاهً، عَلَی غَیْرِ عَطَاءٍ وَ لَا قُوتٍ، مَا خَالَفْتُکَ أَنَا وَ لَا رَجُلٌ مِنْ قَوْمِی. قَالَ: فَصَدَقْتُمْ جَزَاکُمُ اللَّهُ خَیْراً.

ثُمَّ قَامَ زِیَادُ بْنُ حَفْصَه، وَ وَعْلَهُ بْنُ مَخْدُوعٍ [وَ] قَالا: نَحْنُ شِیعَتُکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، الَّتِی لَا تَعْصِیکَ، وَ لَا تُخَالِفُکَ، فَقَالَ: أَجَلْ أَنْتُمْ کَذَلِکَ. فَتَجَهَّزُوا إِلَی غَزْوِ الشَّامِ.

فَقَالَ النَّاسُ: سَمْعاً وَ طَاعَهً.

فَدَعَا [أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ] مَعْقِلَ بْنَ قَیْسٍ الرِّیَاحِیَّ، وَ سَرَّحَهُ فِی حَشْرِ النَّاسِ مِنَ السَّوَادِ إِلَی الْکُوفَهِ، [فَخَرَجَ مَعْقِلٌ لِإِنْفَاذِ أَمْرِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ، وَ امْتَثَلَ مَا أَمَرَهُ

۱- و قریبا منه رواه البلاذریّ، مسندا فی الحدیث: (۷۷) من ترجمه أمیر المؤمنین من أنساب الأشراف: ج ۱، ص ۲۱۹، و فی ط ۱، ج ۲ ص ۱۱۹. ورواه أیضا السید الرضی رحمه الله فی المختاره: (۵۵) من کتاب نهج البلاغه. وللحدیث مصادر أخر یجدها الباحث فی المختار: (۳۶۵) وما بعده من کتاب نهج السعاده: ج ۲ ص ۶۹۵ وما یلیها.

بِهِ، ثُمَّ كَرَّ رَاجِعاً إِلَى الْكَوفَهِ، وَ لَمْ يَصِلْ إِلَيْهَا] حَتَّى أَصِيبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۱).

قَالَ: وَ رُوِىَ أَنَّهُ اجْتَمَعَ ذَاتَ يَوْمِ بُسْرٌ وَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ عِنْدَ مُعَاوِيَه، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِمُعَاوِيَه: أَنْتَ أَمَرْتَ هَذَا الْقَاطِعَ الْبَعِيدَ الرَّحِمِ، الْقَلِيلَ الرُّحْمِ بِقَتْلِ ابْنَيَّ؟ فَقَالَ مُعَاوِيَهُ: مَا أَمَرْتُهُ وَ لَا هَوِيتُ. فَغَضِبَ بُسْرٌ، وَ رَمَى بِسَيْفِهِ وَ قَالَ:

قَلَّدْتَنِي هَذَا السَّيْفَ، وَ قُلْتَ اخْبِطْ بِهِ النَّاسَ، حَتَّى إِذَا بَلَغْتُ مِنْ ذَلِكَ، قُلْتَ: مَا هَوِيتُ، وَ لَا أَمَرْتُ. فَقَالَ مُعَاوِيَهُ: خُذْ سَيْفَكَ، إِنَّكَ لَعَاجِزٌ حِينَ تُلْقِي سَيْفَكَ بَيْنَ يَدَيْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ، [وَ] قَدْ قَتَلْتَ ابْنَيْهِ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَرَانِي كُنْتُ قَاتِلَهُ بِهِمَا؟ فَقَالَ ابْنٌ لِعُبَيْدِ اللَّهِ: مَا كُنَّا نَقْتُلُ بِهِمَا إِلَّا يَزِيدَ وَ عَبْدَ اللَّهِ ابْنَيْ مُعَاوِيَهَ، فَضَحِكَ مُعَاوِيَهُ وَ قَالَ: مَا ذَنْبُ يَزِيدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ؟.

**[ترجمه]ابن اثير در ماده «نخب من» در نهايهٔ گويد: بئس العون على الدين قلب نخيب و بطن رغيب. يعنى: چه بد ياورى براى دين است، قلب بزدل و شكم گنده. «النخيب» ترسويى كه دل ندارد. و گفته شده: به معناى كسى است كه عقلش فاسد گردد. فرموده امام عليه السلام: «لا يعقب له حكم» تضمين اين فرموده خداوند است: «لا معقّب لحكمه» - . رعد / ۴۱ -

{براى حكم او هيچ بازدارنده‌اى نيست.} بيضاوى گويد: يعنى هيچ بازدارنده‌اى براى آن نيست. و در حقيقت به معناى كسى است كه چيزى را با باطل كردن تعقيب مى‌كند. و از همين رو به صاحب حق گفته شده: «معقّب» : زيرا او بدهكارش را براى گرفتن حقش دنبال مى‌كند. پايان سخن.

و «أحمشت الرجل» يعنى: آن مرد را خشمگين كرد. «و احفظ عن قاصيكم» بدين معنى است كه: از حريم كسانى كه دور و غائب بودند دفاع و پاسدارى مى‌كنم.

در قاموس آمده است: «المحافظه» يعنى پاسدارى از محارم. و «الحفيظة» يعنى تعصب و خشم. و گويد: قصى عنه: يعنى دور شد پس او «قصىّ» و «قاصى» است.

«الشردات» اين صيغه جمع در لغت ذكر نشده است. و «الشرد» به معناى پراكنده ساختن است. و در برخى نسخه‌ها «سروات» آمده است كه آن جمع «سراة» است كه به معناى راه مى‌باشد يعنى ميانه راه. كنايه از اين است كه آن را ويران و خالى از سكنه مى‌كند. و در قاموس آمده است: «الجَنَد» شهرى در يمن است. و «ارملوا» يعنى توشه آنان تمام شد. و «الحفا» به معناى ساييدگى پا و سُم است. حفى يحفى حفّاً فهو حف و حاف. و گويد: أعقب زيدٌ عمراً يعنى: زيد با عمر در سوار شدن به نوبت پرداخت. و گويد: «تداعى العدوّ» يعنى دشمن روى آورد.

مؤلف: ثقفى در كتاب الغارات داستانى را كه ما به صورت خلاصه آورديم، ذكر كرده است. - . الغارات ۲ : ۴۰۴ -

از وليد بن هشام روايت شده كه گويد: بسر از مكه بيرون آمد، شيبه بن عثمان را در آنجا به امارت نهاد. سپس آهنگ يمن كرد. چون از مكه دور شد قثم بن عباس به مكه بازگرديد و بر آن غلبه يافت.

بسر به هر منزلى كه مى رسيد يكى از ياران خود را به نزد مردمى كه بر سر آب گرد آمده بودند مى فرستاد، آن مرد سلام مى كرد و مى پرسيد: درباره آن مردى كه چندى پيش كشته شد، يعنى عثمان، چه نظر داريد؟ اگر مى گفتند: مظلوم كشته شد

متعرض آن‌ها نمی شد، اگر می گفتند: سزاوار کشتن بود، می گفت: اینان را طعمه تیغ کنید. و او بر همین منوال بود تا به صنعاء رسید. عبید اللّه بن عباس والی علی علیه السلام بر صنعاء گریخت. عبید اللّه بن عباس، عمرو بن اراکه را به جای خود نهاد، بسر او را گرفت و گردن زد و پسران عبید اللّه بن عباس را در راه صنعاء سر برید و از پی آن‌ها صد تن از مشایخ را که همه از ایرانی زادگان بودند سر برید. زیرا آن دو پسر در خانه ام نعمان دختر بزرج (بزرگ) که زن یکی از ایرانیان بود پنهان شده بودند.

و با اسنادش از کلبی و لوط بن یحیی ازدی نقل شده که: ابن قیس نزد علی علیه السلام آمد و او را از خروج بسر خبر داد. علی علیه السلام مردم را به جنگ دعوت کرد ولی مردم اظهار ملالت کردند. علی علیه السلام فرمود:

آیا می خواهید من خود با گروه اندکی بیرون آیم و از پی گروهی اندک کوه‌ها و بیابان‌ها را بپیمایم؟! به خدا قسم مردان خردمند و صاحبان فضیلت از میان شما رفته اند، مردانی که چون به پیکار خوانده می شدند پاسخ می دادند و چون آنان را فرمان می دادم اطاعت می کردند. قصدم این است که از میان شما بروم و تا زنده ام دست یاری پیش شما دراز نکنم.

جاریه بن قدامه بر خاست و گفت: یا امیر المؤمنین، من به ندای تو پاسخ می دهم. علی علیه السلام به او گفت: به خدا سوگند، تو مردی خجسته سیرت و پاک نیت و از خاندانی صالح هستی. آن گاه دو هزار تن را با او روانه کرد. بعضی گفته اند: هزار نفر را روانه کرد و او را گفت به بصره رود تا همین شمار بر او افزوده گردد.

جاریه در حرکت آمد و علی علیه السلام به مشایعت او از شهر بیرون شد. به هنگام وداع گفت:

از خدایی که سرانجامت به نزد اوست بترس. مباد که مسلمان یا معاهدی را خوار بشماری و مبادا که مال کسی یا فرزند کسی یا ستور کسی را به زور بستانی هر چند برهنه پای یا پیاده باشی و نمازها را به وقت ادا کن.

جاریه به بصره رفت و به تعداد سپاهش افرادی به او ملحق شدند و از آنجا راه حجاز در پیش گرفت. جاریه در راه نه مال کسی را غصب کرد و نه کسی را کشت مگر جماعتی را که در یمن مرتد شده بودند که آنان را کشت و به آتش سوخت .

جاریه از مردم پرسید که بسر به کدام سو رفته است، گفتند به بلاد بنی تمیم. گفت به میان قومی رفته است که می‌توانند از خود دفاع کنند. جاریه بازگشت و در حرس اقامت کرد.

ابراهیم گوید: از روایت کوفیان از نمیر بن وعله از ابو ودّاک روایت شده که گوید: زراره بن قیس شاذی نزد علی علیه السلام آمد و او را از شمار لشکر بسر خبر داد. علی علیه السلام بر منبر رفت و حمد و ثنای خداوندی به جای آورد، سپس فرمود:

اما بعد، ای مردم، سر آغاز پراکندگی و ابتدای نقصان شما از زمانی بود که خردمندان و اهل رأی از میان شما رفتند. آنان که اگر چیزی می گفتند راست می گفتند و عادلانه سخن می‌گفتند و چون آنان را به یاری می خواندم اجابت می کردند. من شما را بارها و بارها، در نهان و آشکار، در شب و در روز، در بامداد و شامگاه فراخواندم نه تنها به دعوت من پاسخ ندادید که هر چه بیشتر پراکنده شدید و رو در گریز نهادید. آیا اندرز و دعوت به هدایت و حکمت شما را سود نمی کند؟ من نیک

می دانم که چه چیز شما را به صلاح می آورد و کژیتان را راستی می بخشد. ولی من - به خدا سوگند - نمی خواهم با به فساد کشیدن خویش شما را به صلاح آورم. اندکی مرا واگذارید، گویی مردی را می بینم که بر سر شما می آید که محرومتان می دارد و شکنجه تان می دهد، خداوند هم او را عذاب می کند آنچنان که او شما را عذاب می کند.

هرآینه این ذلت و خواری مسلمانان و هلاك دین است که پسر ابو سفیان اراذل و اشرار را فراخواند و آنان پاسخش دهند و من شما را که مردمی فاضل و از خوبان هستید فراخوانم و شما سرباز می‌زنید. این عمل، عمل پرهیزگاران نیست.

بسر بن ابی ارطاه رهسپار حجاز شده، این بسر مگر کیست؟ خدایش لعنت کناد. باید که جمعی از شما آماده پیکار شوند تا او را از کشتار و تاراجش بازدارند. همه سپاه او ششصد تن است یا اندکی بیشتر.

مردم مدتی دراز همچنان خاموش ماندند و هیچ نگفتند.

علی علیه السلام فرمود: شما را چه می شود؟ آیا لال شده اید که نمی‌توانید سخن بگویید .

از حارث بن حصیره از مسافر بن عفیف نقل شده که: ابو برده بن عوف ازدی برخاست و گفت: یا امیر المؤمنین اگر تو خود رهسپار پیکار شوی با تو می آییم!. علی علیه السلام فرمود: بار خدایا! اینان چه می گویند. از چه روی سخن درست بر زبان نمی آورند؟ آیا برای کاری اینچنین باید من از شهر بیرون آیم. برای این کار یکی از سواران دلیرتان را که بدان رضا دهید کافی است. شایسته نیست که من کار لشکر و امور ملك و بیت المال و جمع آوری خراج و داوری در میان مسلمانان و نظر در حقوق مردم را رها کنم و با یک دسته از سواران در پی یک دسته دیگر از این بیابان به آن کوه و از آن کوه به این بیابان در تاخت وتاز آیم. به خدا این اندیشه ای ناپسند است. به خدا سوگند اگر نه این بود که امید در آن بسته ام که روزگاری بار دیگر با ایشان رو به رو شوم هرآینه پای در رکاب می کردم از میان شما می رفتم و هرگز- تا باد شمال و جنوب می وزد - یاد از شما نمی کردم زیرا دوری از شما مرا راحت جان است و آسایش تن.

جاریه بن قدامه سعدی - رحمه اللّه - بر خاست و گفت: یا امیر المؤمنین، خدا تو را از ما نستاند، خدا ما را به فراقت مبتلا نکند. من آماده پیکار آن قوم هستم، مرا روانه دار. علی علیه السلام به او فرمود: آماده شو که تا جایی می دانم تو مردی خجسته سیرت بوده ای. وهب بن مسعود هم بر پای خاست و گفت: یا امیر المؤمنین، من نیز آماده پیکارم. علی علیه السلام فرمود: خدا تو را برکت عطا کند تو نیز آماده نبرد شو.

امام از منبر به زیر آمد و جاریه بن قدامه را پیش خواند و فرمود که رهسپار بصره شود و با دو هزار تن بیرون آید. خثعمی نیز دو هزار تن از کوفه بسیج کرد. علی علیه السلام به آن دو گفت: در طلب بسر بن ابی ارطاه بیرون روید. در هر جا که به او رسیدید پیکار را آغاز کنید و اگر به هم رسیدید جاریه ابن قدامه فرمانده باشد. این دو در طلب بسر بیرون آمدند. وهب بن مسعود از کوفه بیرون شد و جاریه به بصره رفت و از بصره رهسپار نبرد شد. در سرزمین حجاز به هم رسیدند و به طلب بسر در حرکت آمدند .

از حارث بن حصیره از عبد الرحمن بن عبید روایت شده که گوید: چون به علی علیه السلام خبر رسید که بسر به سرزمین

حجاز داخل شده و پسران عبید اللّٰه بن عباس و عبد اللّٰه بن عبد المدان و مالک بن عبد اللّٰه را کشته است، مرا با نامه ای در پی جاریه بن قدامه فرستاد و هنوز خبر چیره شدن بسر بر صنعاء و بیرون کردن عبید اللّٰه و ابن نمران را از آنجا نشنیده بود. من نامه را بر گرفتم و به جاریه پیوستم. جاریه نامه را گشود و چنین خواند:

اما بعد، تو را به همان راهی که در پیش گرفته ای فرستاده ام. تو را به ترس از خدا وصیت می کنم و ترس از پروردگارمان که مجموعه همه خیرات و رأس هر کاری است. پیش از این، همه چیز را عینا برای تو نگفتم و اکنون آن‌ها را شرح می دهم باشد که آن را دریابی. به برکت و یاری خداوند به پیش برو تا به دشمن برسی. مبادا کسی از بندگان خدا را تحقیر کنی یا شتر و خر کسی را به زور بستانی اگر چه پیاده و برهنه پای باشی و چون بر سر آبی رسی خود را بر صاحبان آن آب ترجیح مده و تا خشنود نباشند از آبشان منوش و مرد و زن مسلمانی را اسیر مکن و بر مرد و زن غیر مسلمانی که تحت حمایت حکومت اسلام هستند ستم روا مدار و نماز خود به وقت بگزار و خدا را در شب و روز یاد کن. پیادگان خود را سوار کن و از هر چه دارید به دیگران که ندارند سهمی دهید. و در رفتن شتاب کن تا با دشمنت رو به روی شوی. آنان را از بلاد یمن بران و خوار و زبون بازگردان – إن شاء اللّٰه – سلام و رحمت و برکات خدا بر تو باد. – . در الغارات به صورت: «و لا تسبّ» ذکر شده است. –

فضیل بن خدیج گوید: وائل بن حجر در کوفه نزد علی علیه السلام بود و او از پیروان عثمان بود. از علی علیه السلام رخصت خواست که به دیار خویش رود و کارهای خویش به صلاح آرد و پس از اندک درنگ بازگردد. وائل به میان قوم خود رفت و او در میان قوم از شأن و منزلت بالایی برخوردار بود. مردم در آنجا چند دسته بودند دسته ای طرفداران عثمان بودند و دسته ای از یاران علی علیه السلام. وائل در آنجا بماند تا بسر به صنعاء داخل شد. پس در نامه ای به او نوشت: اما بعد، طرفداران عثمان در بلاد ما نیمی از مردم هستند، به سوی ما روی بیاور زیرا در حضرموت مانعی بر سر راه خود نخواهی یافت و کسی تو را به رنج نخواهد افکند. بسر با یاران خویش به حضرموت راند و داخل شد. پس گمان شد که وائل بن حجر بسر بن ابی ارطاه را استقبال کرد و دو هزار دینار به او داد و در باب حضرموت با او سخن گفت و پرسید که در حضرموت چه خواهد کرد؟ بسر گفت: یک چهارم مردم حضرموت را خواهم کشت. وائل بن حجر گفت اگر می خواهی یک چهارم مردم را بکشی، عبد اللّٰه بن ثوابه را بکش که در آنجا مردی بزرگ است و از بزرگان یمن، و وائل با او سخت مخالفت می ورزید. بسر بیامد تا دژ او در محاصره گرفت. این دژ بنایی شگفت داشت که کسی در آن زمان همانند آن ندیده بود. بسر، عبد اللّٰه را فراخواند، او نیز که خود را از کشتن در امان می دانست فرود آمد. چون بیامد، بسر گفت: گردنش را بزنند. عبد اللّٰه گفت: می خواهی مرا بکشی گفت: آری. گفت: حال که چنین است مرا رخصت ده که وضویی بسازم و دو رکعت نماز بخوانم. بسر گفت: هر چه خواهی چنان کن. عبد اللّٰه غسلی کرد و وضو گرفت و جامه ای سفید پوشید و دو رکعت نماز به جای آورد، و گفت: بار خدایا تو به کار من آگاهی. بسر پای پیش نهاد و گردنش بزد و اموالش را تاراج کرد.

خبر به علی علیه السلام رسید که وائل بن حجر شیعه عثمان را بر ضد شیعه او یاری کرده است و با بسر مکاتبه داشته است. علی علیه السلام نیز دو فرزند او را حبس کرد.

عبد الرحمن بن عبید گوید: جاریه بن قدامه شتابان در طلب بسر به حرکت آمد در راه به هیچ شهر و هیچ دژ که از آنجا می گذشت نپرداخت. تا به بلاد یمن رسید. پیروان عثمان گریخته به کوهستان‌ها رسیده بودند. در این حال شیعیان علی همراه

جاریه شدند و از به تعقیب ایشان پرداختند و از هر سو بر آنان تاختند و جمعی را کشتند.

جاریه به تعقیب آنان پرداخت و به هیچ شهری در نیامد و همچنان در پی بسر می تاخت. بسر از حضرموت رفت و چون شنید که سپاه جاریه در پی اوست راه بگردانید و از راه جوف بازگردید، نه از راهی که از آن آمده بود. جاریه خبر یافت و از پی او تاخت تا او را از سراسر یمن به سرزمین حجاز راند و در آنجا با او درآویخت. جاریه چون بسر بن ابی ارطاه را گوشمالی چنین داد در حرس درنگ کرد و خود و یارانش بیاسودند. و از مسیر بسر بن ابی ارطاه پرسید. گفتند: در مکه است. جاریه رهسپار مکه شد. بسر که در راه می رفت به سبب رفتار ناشایستش مورد تعرض مردم قرار گرفت. مردمی که بر سر آب‌ها گرد می آمدند از رویارویی با او پرهیز می کردند و از او می گریختند. به خاطر ظلم و ستمش.

جاریه آمد تا به مکه رسید، بسر از مکه بیرون آمده به طرف یمامه رفت جاریه در مکه به منبر شد و گفت:

آیا با معاویه بیعت کرده‌اید؟ گفتند: ما را به اکراه واداشتند. جاریه گفت: می‌ترسم از آن گروه باشید که خداوند درباره آنان فرموده است: «وَإِذَا لَقُواْ الَّذِينَ آمَنُواْ قَالُواْ آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْاْ إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُواْ إِنَّا مَعَكْمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ» - . بقره / ۱۴ - {و چون با کسانی که ایمان آورده اند برخورد کنند، می گویند: «ایمان آوردیم»، و چون با شیطانهای خود خلوت کنند، می گویند: «در حقیقت ما با شماییم، ما فقط [آنان را] ریشخند می کنیم.»} اکنون برخیزید و بیعت کنید. گفتند: خدایت رحمت کناد با چه کسی بیعت کنیم، که امیر المؤمنین شهید شده و ما هنوز نمی دانیم که مردم چه کرده اند. جاریه گفت: می پندارید که چه کرده اند جز آنکه با حسن بن علی علیه السلام بیعت کرده اند؟ برخیزید و بیعت کنید. سپس شیعیان علی گرد آمدند و بیعت کردند.

جاریه از مکه بیرون آمد و به مدینه وارد شد. مردم مدینه مصالحه کرده بودند که ابو هریره بر مردم در نماز امامت کند. چون خبر آمدن جاریه به مدینه رسید ابو هریره متواری شد.

جاریه به شهر در آمد و بر منبر فرا رفت و حمد و ثنای پروردگار به جای آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله را یاد کرد و بر ایشان درود فرستاد، سپس گفت: ای مردم، علی علیه السلام در آن روز که زاده شد و در آن روز که خدایش میرانید و در آن روز که برای روز بازپسین زنده شود، بنده ای از بندگان صالح خدا بود. آن قدر که مقدّر او بود بزیست و چون زمانش سر آمد رخت به جهان دیگر کشید. بر شماتت کنندگان گوارا مباد مرگ سرور مسلمانان و برترین مهاجران و پسر عمّ پیامبر صلی الله علیه و آله. سوگند به آنکه خدایی جز او نیست اگر بدانم چنین شماتت کننده ای در میان شما هست برای تقرب به خدای عزّ و جل، خونش را می ریزم و هر چه زودتر رهسپار دوزخش می نمایم. برخیزید و با حسن بن علی علیه السلام بیعت کنید. مردم برخاستند و بیعت کردند. جاریه آن روز را در مدینه ماند و فردا به کوفه بازگردید. ابو هریره صبح هنگام بر مردم [مدینه] نماز امامت کرد. بسر نیز برگشت و راه سماوه در پیش گرفت تا به شام رفت.

جاریه بیامد تا بر حسن بن علی علیه السلام داخل شد و دست بر دست او زد و بیعت کرد آن گاه به او تسلیت گفت. و گفت: از چه نشسته ای؟ خدایت رحمت کناد حرکت کن. و ما را به سوی دشمنت ببر پیش از آنکه دشمن به سوی تو آید. حسن علیه السلام گفت: اگر همه مردم همانند تو بودند آنان را به جنگ بسیج می کردم.

قاسم بن ولیـد گویـد: عبیـد اللّه بن عباس و سعید بن نمران نزد علی علیه السـلام آمدند. عبید اللّه عامل او در صـنعاء، و سعید عامـل او در جنـد بود. این دو از بسـر بن ابی ارطـاه گریخته بودنـد. و بسـر دو پسـر عبیـد اللّه بن عباس را که هنوز به حـد بلوغ نرسیده بودند، بیافت و کشت.

گویـد: امیر المؤمنین هر روز بعـد از نماز صـبح در جایی از مسـجد اعظم می نشـست و تسبیـح می گفت تا آفتاب سـر می زد. چون آفتـاب سـر زد بر خـاست و بر منبر رفت و با دو انگشت خود بر کف دست خویش زد و گفت: جز این کوفه که بست و گشاد آن با من است چیزی برای من نمانده است و این شعر را خواند:

– ای عمرو، به جان پدرت سوگند که از این کوزه جز اندک آب گندیده ای که می تراود دیگر مرا نصیبی نیست.

بعضی گویند که آن حضرت گفت: ای کوفه اگر جز تو که طوفان حوادث در تو می غرد نباشد، خدایت زشت روی گرداناد.

سپس امیر المؤمنین فرمود: ای مردم، بدانیـد که بسـر بر یمن چیره شـده و این دو عبیـد اللّه بن عباس و سـعید بن نمران انـد که گریخته و نزد من آمـده انـد. به یقین این قوم بر شـما غلبه خواهند یافت، زیرا آنان در یاری عقیده باطل خویش دست اتحاد به هم داده انـد و شـما در عین حقانیت پراکنـده شـده ایـد، آن‌ها از پیشوای خود اطاعت کننـد و شـما از پیشوای خود فرمان نمی برید، آن‌ها امانتی را که به حفظ آن تعهد کرده اند به فرمانروای خود نیک ادا کنند و شما در ادای آن به من خیانت می کنید. فلان را در فلان شـهر امارت می دهم ولی خیانت می کنـد و خراج مسـلمانان را می ربایـد و به نزد معاویه می برد. دیگری در جـای دیگر همین گـونه خیـانت می کنـد. آنسـان که دیگر اعتمـاد نمی کنم که بنـد بی ارزش تازیـانه ای را هم به دست شـما بسپارم.

اگر در تابسـتان به پیکارتـان می خوانم، گوییـد، بگـذار تـا گرمـا از سرِ ما برود و اگر در زمسـتان شـما را به جنگ می خوانم گویید ما را مهلت ده تا سرما به پایان آید.

بار خدایا من از ایشان ملول شده ام و ایشان از من، من از ایشان خسته گشته ام و ایشان از من. مرا به جای اینان یارانی بده بهتر از اینان، و اینان را به جای من فرمانروایی ده بدتر از من. خدایا دلهایشان بفرسای آنسان که نمک در آب فرساید.

عبد اللّه حارث بن سلیمان از پدرش روایت کند که گفت: علی علیه السلام می گفت:

به یقین این قوم بر شـما غلبه یابند زیرا شـما با آنکه بر حقید، پراکنده اید و آنان با آنکه بر باطل اند متحدند. اگر در میان شما والیی باشد که نسبت به رعیت عدالت ورزد و اموال را به تساوی تقسـیم کند، پس به سخن او گوش فرا دهید و فرمانش برید. مردمان را به صـلاح نیاورد جز والی چه نیک باشد و چه بد. اگر نیکو والیی باشد هم به سود خود اوست و هم به سود رعیتش و اگر بـد باشـد بنـده مؤمن در حکومت او پروردگارش را عبادت کند و فاجر نیز تا زمان مرگ در آن بهره مند باشد. شـما را بعد از من وادارند تا مرا دشـنام دهید و از من بیزاری جویید. آنکه مرا دشـنام دهد در دشنام دادنم حلال می‌کنم. ولی مبادا که از من بیزاری جویید که من بر آیین اسلامم.

ابو عبد الرحمن سلمی گوید: مردم با یکدیگر دیدار کردند و زبان به ملامت یکدیگر گشودند و شیعیان به نزد یکدیگر رفتند. اشراف مردم گرد آمدند و نزد علی علیه السلام آمدند و گفتند: ای امیر المؤمنین از میان ما مردی برگزین و همراه او به سوی این مرد(معاویه) سپاهی روانه دار تا مگر کار او یکسره کند. و جز آن به هر چه خواهی ما را فرمان ده که تا زمانی که با تو هستیم کاری به خلاف میل تو نخواهیم کرد. علی علیه السلام فرمود: مردی را به پیکار او می فرستم که هرگز باز نمی گردد تا یکی از آن دو دیگری را بکشد یا از شهر براند ولی در آن زمان که شما را به جنگ شام و مردم شام فرمان می دهم و به آن فرا می خوانم بکوشید که پایداری ورزید.

سعید بن قیس همدانی بر خاست و گفت: ای امیر المؤمنین، به خدا سوگند اگر مرا فرمان دهی که پیاده و برهنه‌پای بی هیچ مزد و توشه ای به قسطنطنیه یا روم برویم نه خود فرمان تو خلاف کنم و نه هیچ یک از قوم من. علی علیه السلام فرمود: راست می گویی خدایت پاداش خیر دهد.

سپس زیاد بن حصفه و وعله بن مخدوع برخاستند و گفتند: ما شیعیان تو هستیم ای امیر المؤمنین، شیعیانی که نه نافرمانیت کنیم و نه خلاف تو را انجام دهیم. علی علیه السلام فرمود: آری، شما چنین هستید. پس برای غزوه شام مهیا شوید. مردم گفتند: شنیدیم و اطاعت کردیم.

امیرالمؤمنین معقل بن قیس ریاحی را فراخواند و برای گردآوری لشکر از اطراف کوفه فرستاد. {پس معقل برای اجرای اوامر امام علیه السلام رهسپار شد و آنچه بدان امر شده بود را به انجام رساند بعد با شتاب به سمت کوفه بازگشت اما وقتی به آنجا رسید} که امیرالمؤمنین علیه السلام به شهادت رسیده بود.

راوی گوید: و روایت شده که روزی بسر و عبید اللّه بن عباس نزد معاویه نشسته بودند. ابن عباس به معاویه گفت: تو این مرد بی رحم دور از شفقت را فرمان دادی که دو پسر مرا بکشد؟ معاویه گفت: نه چنین فرمانی داده ام و نه چنین چیزی خواسته ام. بسر خشمگین شد و شمشیر خویش بر زمین انداخت و گفت: تو این شمشیر به گردنم آویختی و گفتی مردم را با آن فروکوب تا اکنون به این مقام رسیده ای. اکنون می گویی نه چنین چیزی می خواسته ام و نه به آن فرمان داده ام؟!. معاویه گفت: شمشیرت را برگیر. به جان خودم قسم، هنگامی که شمشیرت را در برابر مردی از بنی عبد مناف که دیروز بچه هایش را کشته ای می افکنی دیگر هیچ کار از دستت برنیاید. عبید اللّه بن عباس گفت: پنداری او را به انتقام خون پسرانم خواهم کشت؟ یکی از فرزندان عبید اللّه بن عباس که در مجلس حاضر بود گفت: ما به انتقام خون آن دو جز یزید و عبد اللّه پسران معاویه را نخواهیم کشت. معاویه خندید و گفت: یزید و عبد اللّه چه گناهی کرده اند؟

**[ترجمه]

قال الجوهری: النقیبه: النفس. یقال: فلان میمون النقیبه، إذا کان مبارک النفس. [و] قال ابن السّکیت: إذا کان میمون الأمر، ینجح فیما حاول و یظفر. و قال ثعلب: إذا کان میمون المشوره. انتهی.

و راغ الثعلب روغا: ذهب یمنه و یسره فی سرعه و خدیعه.

و سخّره تسخيرا: كلّفه عملا بلا أجره و كذلك تسخره.

و الإغذاذ فى السير: الإسراع.

و تداعت الحيطان للخراب، أى: تهادمت.

**[ترجمه]جوهری گوید: النقيبهٔ به معنای نفْس است. گویند: فلانی میمون النقيبهٔ است هرگاه نفس و سرشتی مبارک داشته باشد. و ابن سکیت گوید: هرگاه کارش مبارک باشد و در آنچه تلاش می‌کند موفق و پیروز شود. و ثعلب گوید: هرگاه مشورت او مبارک باشد. پایان سخن. و «راغ الثعلب روغاً»: یعنی روباه با سرعت و حیله به طرف چپ و راست رفت. «سخّره تسخيراً» یعنی او را به کاری بی مزد وادار کرد و «تسخره» نیز همین معنا را دارد. «الإغذاذ فی السیر» یعنی شتافتن. تداعت الحیطان للخراب: یعنی دیوار ویران و خراب شد.

**[ترجمه]

«۹۰۲»

(۲) وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِيدِ: كَتَبَ عَقِيلُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ إِلَی أَخِيهِ عَلِيٍ

ص: ۲۱

۱- الحديث رواه البلاذرىّ بسياق أجود ممّا هنا فى الحديث: (۵۱۰) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من أنساب الأشراف: ج ۱، ص ۴۳۴، و فى ط ۱: ج ۲ ص ۴۷۷.

۲- [۹۰۲]- رَوَاهُ ابْنُ أَبِی الْحَدِيدِ فِی شَرْحِ الْمُخْتَارِ: (۲۹) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ: ج ۱، ص ۳۵۸، ط الْحَدِيثِ: بِبَيْرُوتَ، وَ فِی ط الْحَدِيثِ بِمِصْرَ: ج ۲، ص ۱۱۸. وهذا هو الحديث (۱۵۷) من كتاب الغارات ص ۴۲۸. وللكتاب وجوابه مصادر كثيره، يجد الطالب كثيرا منها فى ذيل المختار: (۱۵۹) من باب الكتاب من نهج السعاده: ج ۵، ص ۳۰۶ ط ۱.

عَلَيْهِ السَّلَامُ، حِينَ بَلَغَهُ خِذْلَانُ أَهْلِ الْكُوفَهِ وَ تَقَاعُدُهُمْ بِهِ:

لِعَبْدِ اللَّهِ عَلِيٍّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، مِنْ عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: سَلَامُ اللَّهِ عَلَيْكَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ جَارُكَ مِنْ كُلِّ سُوءٍ، وَ عَاصِمُكَ مِنْ كُلِّ مَكْرُوهٍ، وَ عَلَى كُلِّ حَالٍ. إِنِّي خَرَجْتُ إِلَى مَكَّهَ مُعْتَمِراً، فَلَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ، فِي نَحْوٍ مِنْ أَرْبَعِينَ شَابّاً مِنْ أَبْنَاءِ الطُّلَقَاءِ، فَعَرَفْتُ الْمُنْكَرَ فِي وُجُوهِهِمْ. فَقُلْتُ:

إِلَى أَيْنَ يَا أَبْنَاءَ الشَّانِئِينَ، أَ بِمُعَاوِيَهَ تَلْحَقُونَ؟ عَدَاوَهً وَ اللَّهِ مِنْكُمْ قَدِيماً، غَيْرَ مُسْتَنْكَرٍ، تُرِيدُونَ بِهَا إِطْفَاءَ نُورِ اللَّهِ، وَ تَبْدِيلَ أَمْرِهِ. فَأَسْمَعَنِي الْقَوْمُ، وَ أَسْمَعْتُهُمْ.

فَلَمَّا قَدِمْتُ مَكَّهَ، سَمِعْتُ أَهْلَهَا يَتَحَدَّثُونَ: أَنَّ الضَّحَّاكَ بْنَ قَيْسٍ، أَغَارَ عَلَى الْحِيرَهِ، فَاحْتَمَلَ مِنْ أَمْوَالِهَا مَا شَاءَ، ثُمَّ انْكَفَأَ رَاجِعاً سَالِماً. فَأُفٍّ لِحَيَاهٍ (١) فِي دَهْرٍ جَرَّأَ عَلَيْكَ الضَّحَّاكَ، وَ مَا الضَّحَّاكُ؟! فَقْعٌ بِقَرْقَرٍ، وَ قَدْ تَوَهَّمْتُ حَيْثُ بَلَغَنِي ذَلِكَ، أَنَّ شِيعَتَكَ وَ أَنْصَارَكَ خَذَلُوكَ، فَاكْتُبْ إِلَيَّ يَا ابْنَ أُمِّي بِرَأْيِكَ، فَإِنْ كُنْتَ الْمَوْتَ تُرِيدُ، تَحَمَّلْتُ إِلَيْكَ بِبَنِي أَخِيكَ وَ وُلْدِ أَبِيكَ، فَعِشْنَا مَعَكَ مَا عِشْتَ، وَ مِتْنَا مَعَكَ إِذَا مِتَّ، فَوَ اللَّهِ مَا أُحِبُّ أَنْ أَبْقَى فِي الدُّنْيَا بَعْدَكَ فُوَاقاً، وَ أُقْسِمُ بِالْأَعَزِّ الْأَجَلِّ، أَنَّ عَيْشاً نَعِيشُهُ بَعْدَكَ فِي الْحَيَاهِ، لَغَيْرُ هَنِيءٍ وَ لَا مَرِيءٍ وَ لَا نَجِيعٍ وَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ رَحْمَهُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.

فَكَتَبَ إِلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

١- هذا الصّواب المذكور فى غير واحد من المصادر. وكان فى أصل المصنف كما فسره فإن الحياه فى دهر...

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ عَلِيٍّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، إِلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِى طَالِبٍ، سَلَامٌ عَلَيْکَ، فَإِنِّى أَحْمَدُ إِلَيْکَ اللَّهَ الَّذِى لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ:

أَمَّا بَعْدُ، کَلَأَنَا اللَّهُ وَ إِيَّاکَ کِلَاءَهَ مَنْ يَخْشَاهُ بِالْغَيْبِ، إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ قَدْ وَصَلَ إِلَيَّ کِتَابُکَ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عُبَيْدٍ الْأَزْدِيِّ، تَذْکُرُ فِيهِ أَنَّکَ لَقِيتَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ [سَعْدِ بْنِ] أَبِى سَرْحٍ، مُقْبِلًا مِنْ «قُدَيْدٍ» فِى نَحْوٍ مِنْ أَرْبَعِينَ فَارِساً مِنْ أَبْنَاءِ الطُّلَقَاءِ، مُتَوَجِّهِينَ إِلَى جِهَهِ الْغَرْبِ، وَ أَنَّ ابْنَ أَبِى سَرْحٍ، طَالَ مَا کَادَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ کِتَابَهُ، وَ صَدَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ بَغَاهَا عِوَجاً، فَدَعِ ابْنَ أَبِى سَرْحٍ، وَ دَعْ عَنْکَ قُرَيْشاً وَ خَلِّهِمْ وَ تَرْکَاضَهُمْ فِى الضَّلَالِ وَ تَجْوَالَهُمْ فِى الشِّقَاقِ.

أَلَا وَ إِنَّ الْعَرَبَ قَدِ اجْتَمَعَتْ عَلَى حَرْبِ أَخِيکَ الْيَوْمَ، اجْتِمَاعَهَا عَلَى حَرْبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَبْلَ الْيَوْمِ، فَأَصْبَحُوا قَدْ جَهِلُوا حَقَّهُ، وَ جَحَدُوا فَضْلَهُ وَ بَادَءُوهُ الْعَدَاوَهَ، وَ نَصَبُوا لَهُ الْحَرْبَ، وَ جَهَدُوا عَلَيْهِ کُلَّ الْجَهْدِ، وَ جَرُّوا إِلَيْهِ جَيْشَ الْأَحْزَابِ. اللَّهُمَّ فَاجْزِ قُرَيْشاً عَنِّى الْجَوَازِىَ؛ فَقَدْ قَطَعَتْ رَحِمِى، وَ تَظَاهَرَتْ عَلَيَّ، وَ دَفَعَتْنِى عَنْ حَقِّى، وَ سَلَبَتْنِى سُلْطَانَ ابْنِ أُمِّى، وَ سَلَّمَتْ ذَلِکَ إِلَى مَنْ لَيْسَ مِثْلِى فِى قَرَابَتِى مِنَ الرَّسُولِ، وَ سَابِقَتِى فِى الْإِسْلَامِ، إِلَّا أَنْ يَدَّعِىَ مُدَّعٍ مَا لَا أَعْرِفُهُ، وَ لَا أَظُنُّ اللَّهَ يَعْرِفُهُ، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى کُلِّ حَالٍ.

وَ أَمَّا مَا ذَکَرْتَ مِنْ غَارَهِ الضَّحَّاکِ عَلَى أَهْلِ الْحِيرَهِ، فَهُوَ أَقَلُّ وَ أَذَلُّ مِنْ أَنْ يَلُمَّ بِهَا، أَوْ يَدْنُوَ مِنْهَا، وَ لَکِنَّهُ قَدْ کَانَ أَقْبَلَ فِى جَرِيدَهِ خَيْلٍ، فَأَخَذَ عَلَى السَّمَاوَهِ، حَتَّى مَرَّ بِوَاقِصَهَ وَ شُرَافَ وَ الْقُطْقُطَانَهِ، فَمَا وَالَى ذَلِکَ الصُّقْعَ (۱)، فَوَجَّهْتُ إِلَيْهِ جُنْداً کَثِيفاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَلَمَّا بَلَغَهُ ذَلِکَ فَرَّ هَارِباً، فَاتَّبَعُوهُ، فَلَحِقُوهُ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، وَ قَدْ أَمْعَنَ، وَ کَانَ ذَلِکَ حِينَ طَفَّلَتِ الشَّمْسُ لِلْإِيَابِ، فَتَنَاوَشَ الْقِتَالُ قَلِيلًا کَلَا وَ لَا، فَلَمْ يَصْبِرْ لِوَقْعِ الْمَشْرَفِيَّهِ، وَ وَلَّى هَارِباً، وَ قُتِلَ مِنْ أَصْحَابِهِ بَضْعَهَ

۱- لعلّ هذا هو الصّواب، و فى أصلى: «إلى الصّقع».

عَشَرَ رَجُلًا، بَعْدَ مَا أَخِذَ مِنْهُ بِالْمُخَنَّقِ، فَلَأْياً بِلَأْيٍ مَا نَجَا.

وَ أَمَّا مَا سَأَلْتَنِي أَنْ أَكْتُبَ إِلَيْكَ بِرَأْيِي فِيمَا أَنَا فِيهِ: فَإِنَّ رَأْيِي جِهَادُ الْمُحِلِّينَ حَتَّى أَلْقَى اللَّهَ، لَا يَزِيدُنِي كَثْرَةُ النَّاسِ مَعِي عِزَّةً، وَ لَا تَفَرُّقُهُمْ عَنِّي وَحْشَةً؛ لِأَنِّي مُحِقٌّ، وَ اللَّهُ مَعَ الْمُحِقِّ. وَ وَ اللَّهِ مَا أَكْرَهُ الْمَوْتَ عَلَى الْحَقِّ، وَ مَا الْخَيْرُ كُلُّهُ إِلَّا بَعْدَ الْمَوْتِ، لِمَنْ كَانَ مُحِقّاً.

وَ أَمَّا مَا عَرَضْتَ بِهِ مَسِيرَكَ إِلَيَّ بِبَنِيكَ وَ بَنِي أَبِيكَ، فَلَا حَاجَةَ لِي فِي ذَلِكَ، فَأَقِمْ رَاشِداً مَحْمُوداً، فَوَ اللَّهِ مَا أُحِبُّ أَنْ تَهْلِكُوا مَعِي إِنْ هَلَكْتُ، وَ لَا تَحْسَبَنَّ ابْنَ أُمِّكَ وَ إِنْ أَسْلَمَهُ النَّاسُ مُتَخَشِّعاً، وَ لَا مُتَضَرِّعاً، إِنَّهُ لَكُمَا قَالَ أَخُو بَنِي سُلَيْمٍ:

فَإِنْ تَسْأَلِينِي كَيْفَ أَنْتَ فَإِنَّنِي*** صَبُورٌ عَلَى رَيْبِ الزَّمَانِ صَلِيبٌ

يَعِزُّ عَلَيَّ أَنْ تُرَى بِي كَآبَةٌ*** فَيَشْمَتَ عَادٍ أَوْ يُسَاءَ حَبِيبٌ

**[ترجمه]شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید: عقیل بن ابی طالب، هنگامی که خبر یافت که مردم کوفه امیر المؤمنین علی علیه السلام را خوار و زبون واگذاشته اند به او نوشت: به بنده خدا علی امیر المؤمنین از عقیل بن ابی طالب. سلام خداوند بر تو باد. سپاس خدایی را به جای می آورم که هیچ خدایی جز او نیست.

اما بعد، خدای تعالی تو را از بدی نگهدارد و در هر حال از مکروه در امان دارد. برای گزاردن عمره به مکه رفته بودم. عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح را با حدود چهل جوان از فرزندان طلقاء(قریش) دیدم و نشان انکار در چهره های ایشان مشاهده کردم. گفتم: ای نابکارزادگان به کجا می روید؟ آیا قصد پیوستن به معاویه دارید؟ به خدا سوگند دشمنی شما دیرینه و انکارناپذیر است. آیا می خواهید نور خدا را خاموش کنید و کار او دگرگون سازید؟ آنان مرا به زشتی یاد کردند و من نیز ناسزایشان گفتم.

در مکه که بودم از مردمش شنیدم که ضحاک بن قیس به حیره حمله کرده و هر چه خواسته از اموال مردم را تاراج کرده و بی هیچ آسیبی بازگشته است. بدا روزگاری که کسی چون ضحاک را بر تو چیره گرداند. و این ضحاک کیست؟ زبون بی ریشه ای چون قارچی بی ارزش در بیابانی. وقتی که این خبر شنیدم با خود گفتم مگر شیعیان و یارانت تو را واگذاشته اند. ای برادر تصمیم خویش به من بنویس، اگر می خواهی تن به مرگ دهی برادرزادگان و برادرانت را به نزد تو آرم که تا زنده ای ما نیز زنده باشیم و چون تو را مرگ در رسد ساعتی بعد از تو در دنیا نباشیم. به خدای عز و جلّ سوگند که زندگی بعد از تو هرگز به کام ما گوارا نباشد و دلپذیر نیاید. سلام و رحمت و برکات خدا بر تو باد.

امیرالمؤمنین علیه السلام در پاسخ او نوشت:

بسم الله الرحمن الرحیم. از بنده خدا علی امیر المؤمنین به عقیل بن ابی طالب. سلام بر تو باد. خداوندی را که هیچ خدایی جز او نیست می ستایم:

اما بعد، خداوند ما و تو را از بد نگه دارد چونان کسی که از او به دل بیمناک است، خدایی ستوده و بزرگ است. نامه ات

همراه عبد الرحمن بن عبید ازدی رسید. گفته بودی که عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح را دیده ای که با حدود چهل مرد جوان از فرزندان طلقاء(قریش) از قدید رهسپار مغرب (شام) بوده. ابن ابی سرح مدت‌ها با خدا و پیامبرش و کتابش دشمنی ورزیده و مردم را از راه خدا بازداشته و منحرف کرده است. پس ابن ابی سرح را واگذار و قریش را نیز رها کن تا همچنان در گمراهی خویش روان باشند و در دشمنی و خلاف دوان.

هرآینه عرب برای جنگ با برادرت دست اتحاد به هم داده اند، همچنان که در گذشته هم برای جنگ با پیامبر خدا دست اتحاد به هم داده بودند و حق او را نشناختند و فضلش را انکار کردند و دشمنی با او آغاز نهادند و جنگ با او در پیوستند و کوشیدند و سخت کوشیدند و لشکرهای احزاب را به سوی او در حرکت آوردند. بار خدایا قریش را کیفری از کیفرهای خود ده که رشته خویشاوندی با مرا بریدند و بر ضد من همدست شدند و مرا از حقی که داشتم دور ساختند و آن فرمانروایی پسر مادرم را از من ربودند و آن را به کسی دادند که نه در خویشاوندی با رسول خدا همانند من بود و نه سابقه اش در اسلام. مگر مردی مدعی ادعای چیزی کند که مرا از آن آگاهی نباشد و نپندارم که خدا هم بدان معترف باشد. در هر حال سپاس و ستایش برای خداوند است.

اما آنچه از حمله ضحاک بن قیس بر مردم حیره گفتی، ضحاک بسی کمتر و حقیرتر از آن است که در حیره جای کُند یا حتی به آن نزدیک شود، بلکه او با چند سوار آمد، قصد سماوه داشت و بر واقصه و شراف و قطقطانه و حوالی آن گذشت. من سپاهی گران از مسلمانان بر سرش فرستادم. چون خبر به او رسید گریخت و با آنکه دور شده بود به او رسیدند و خورشید نزدیک به غروب بود. میان دو گروه اندک پیکاری در گرفت ولی ضحاک و یارانش تاب شمشیرهای ما نیاوردند و پا به گریز نهادند در حالی که نوزده تن از یارانش کشته شده بودند. باقی دل خسته و تن خسته پس از آنکه کارشان به جان رسیده بود و جز رمقی بیش نداشتند، پس از رنج و تلاش بسیار نجات یافتند.

اما اینکه از من خواسته ای که رأی خویش را درباره وضعی که در آن هستم برایت بنویسم، رأی من جهاد با پیمان شکنان است تا زمانی که با خدا دیدار کنم. در این راه اگر شمار یارانم افزون باشد بر عزت من نیفزاید و اگر از گرد من بپراکنند هراسان نشوم زیرا که من بر حقم و خدا همراه کسی است که بر حق باشد. به خدا سوگند که در راه حق مرگ را ناخوش ندارم که پس از مرگ هر خیر که باشد از آن کسی است که بر حق است و من بر حقم.

و اما پیشنهاد کرده بودی که با فرزندان و برادرانت به یاری من بیایی. مرا بدان نیازی نیست و در همان جای که هستی ره یافته و پسندیده بمان. به خدا سوگند که دوست ندارم که اگر من هلاک می شوم شما نیز به هلاکت برسید. و مپندار که برادرت هر چند مردم او را واگذارند و بروند اظهار خشوع و تضرع کند. من همانند آن کسم که آن شاعر بنی سلیم گوید:

- اگر از من بپرسی که چگونه ای، من در برابر سختی روزگار شکیبایم وپایدار

- بر من دشوار است که اندوهناک دیده شوم تا دشمنم شماتت کند و دوست اندوهناک گردد. - . شرح نهج البلاغه ۱: ۳۸۵
-

**[ترجمه]

«۹۰۳»

(۱) أَقُولُ: رَوَى السَّيِّدُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي النَّهْجِ، بَعْضَ هَذَا الْكِتَابِ هَكَذَا: فَسَرَّحْتُ إِلَيْهِ جَيْشاً كَثِيفاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَلَمَّا بَلَغَهُ ذَلِكَ، شَمَّرَ هَارِباً، وَ نَكَصَ نَادِماً. فَلَحِقُوهُ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، وَ قَدْ طَفَّلَتِ الشَّمْسُ لِلْإِيَابِ، فَاقْتَتَلُوا شَيْئاً كَلَا وَ لَا، فَمَا كَانَ إِلَّا كَمَوْقِفِ سَاعَةٍ، حَتَّى نَجَا جَرِيضاً، بَعْدَ مَا أُخِذَ مِنْهُ بِالْمُخَنَّقِ، وَ لَمْ يَبْقَ مِنْهُ غَيْرُ الرَّمَقِ، فَلَأْياً بِلَأْيٍ مَا نَجَا.

فَدَعْ عَنْكَ قُرَيْشاً وَ تَرْكَاضَهُمْ فِي الضَّلَالِ، وَ تَجْوَالَهُمْ فِي الشِّقَاقِ، وَ جِمَاحَهُمْ فِي التِّيهِ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَجْمَعُوا عَلَى حَرْبِي، كَإِجْمَاعِهِمْ عَلَى حَرْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَبْلِي. فَجَزَتْ قُرَيْشاً عَنِّي الْجَوَازِي فَقَدْ قَطَعُوا رَحِمِي، وَ سَلَبُونِي سُلْطَانَ ابْنِ أُمِّي.

وَ أَمَّا مَا سَأَلْتَ عَنْهُ مِنْ رَأْيِي فِي الْقِتَالِ، فَإِنَّ رَأْيِي قِتَالُ الْمُحِلِّينَ حَتَّى

۱- [۹۰۳]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۳۶) مِنَ الْبَابِ الثَّانِي مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أَلْقَى اللَّهَ، لَا يَزِيدُنِي كَثْرَةُ النَّاسِ حَوْلِي عِزَّةً، وَ لَا تَفَرُّقُهُمْ عَنِّي وَحْشَةً، وَ لَا تَحْسَبَنَّ ابْنَ أَبِيكَ وَ لَوْ أَسْلَمَهُ النَّاسُ مُتَضَرِّعاً مُتَخَشِّعاً، وَ لَا مُقِرّاً لِلضَّيْمِ وَاهِناً، وَ لَا سَلِسَ الزِّمَامِ لِلْقَائِدِ وَ لَا وَطِئَ الظَّهْرِ لِلرَّاكِبِ الْمُقْتَعِدِ، وَ لَكِنَّهُ كَمَا قَالَ أَخُو بَنِي سُلَيْمٍ، ثُمَّ ذَكَرَ الْبَيْتَيْنِ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: قسمتی از این نامه فوق به این صورت روایت شده است:

من سپاهی انبوه از مسلمانان بر سرش فرستادم. چون خبر به او رسید شتابان فرار کرد و با حالت پشیمانی روی گردانید. در یکی از راه‌ها به او رسیدند در زمانی که خورشید نزدیک به غروب بود. میان دو گروه اندک پیکاری در گرفت. باقی دل خسته و تن خسته پس از آنکه کارشان به جان رسیده بود و جز رمقی بیش نداشتند، پس از رنج و تلاش بسیار نجات یافتند.

و قریش را نیز رها کن تا همچنان در گمراهی خویش روان باشند و در دشمنی و خلاف دوان و در گمراهی سرکش و چموش. هرآینه عرب برای جنگ با من دست اتحاد به هم داده اند، همچنان که در گذشته هم برای جنگ با پیامبر صلی الله علیه و آله دست اتحاد به هم داده بودند. پس کیفرها قریش را از جانب من کیفر دهد! که رشته خویشاوندی با مرا بریدند و آن فرمانروایی را که میراث پسر مادرم بود از من ربودند.

اما اینکه از رأی من در باب جنگ پرسیدی، رأی من جهاد با پیمان شکنان است تا زمانی که با خدا دیدار کنم. در این راه اگر شمار یارانم افزون باشد بر عزت من نیفزاید و اگر از گرد من بپراکنند هراسان نشوم و مپندار که برادرت هر چند مردم او را واگذارند و بروند اظهار خشوع و تضرع کند یا به زیر بار ستم در آید یا زمام کار خود به دست دیگری سپارد یا برای سواری دیگران پشت خم کند. بلکه او آنچنان است که آن شاعر بنی سلیم گفته است... - . نهج البلاغه: نامه ۳۶ -

**[ترجمه]

بيان

قوله: «فقع بقرقر» لعلّه خبر «إنّ» (۱). و قوله «و ما الضحّاك» معترضه.

و قال الجوهری: الفقع: ضرب من الكماه. و كذلك الفقع بالكسر. و يشبّه به الرّجل الذليل فيقال: هو فقع قرقر؛ لأنّ الدّوابّ تنجله بأرجلها. قال النابغه يهجو النعمان بن المنذر.

حدّثونی بنی الشقيقه ما يمنع فقعا بقرقر أن يزولا

و قال: القرقر: القاع الأملس. و الفواق بالفتح و الضم: ما بين الحلبتين من الوقت. و التركاض و التجوال بفتح التاء فيهما: مبالغتان فی الركض و الجولان. و الركض: تحريك الرجل، و ركضت الفرس برجلی: حثثته ليعدو، ثم كثر حتی قيل: ركض الفرس إذا عدا. و الواو فيهما يشبه أن يكون بمعنی مع، و يحتمل العاطفه.

و استعار لفظ الجماح، باعتبار كثره خلافهم للحقّ، و حركاتهم فی تيه الجهل، و الخروج عن طريق العدل، من قولهم: جمح الفرس إذا اعتزّ راكبه و غلبه. و يحتمل أن يكون من جمح، بمعنی أسرع كما ذكره الجوهری.

و قوله علیه السلام: «فجزت قریشا عنی الجوازی»، الجوازی: جمع جازیه، أی: جزت قریشا عنی بما صنعت کلّ خصله من نکبه، أو شدّه، أو

۱- بناء علی ما کان فی أصل المصنّف أعلی اللّه مقامه، و الظاهر أنّه من سهو الکاتب أو الراوی و الصواب الموافق لمصادر وثیقه: «فأفّ لحیاه ...».

مصیبه، أی: جعل اللّه هذه الدّواهی کلّها، جزاء قریش بما صنعت.

و قال ابن أبی الحدید: «سلطان ابن أمّی»: یعنی به الخلافه، و ابن أمّه، هو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، لأنّهما ابنا فاطمه بنت عمرو بن عمران بن مخزوم، أمّ عبد اللّه و أبی طالب، و لم یقل سلطان ابن أبی، لأنّ غیر أبی طالب من الأعمام، تشرکه فی النسبه إلی عبد المطلب.

و قال الراوندی: یعنی نفسه؛ لأنّه ابن أمّ نفسه، و لا یخفی ما فیه.

و قیل: لأنّ فاطمه بنت أسد کانت تربّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حین کفله أبو طالب، فهی کالأمّ له.

و یحتمل أن یکون المراد «سلطان أخی»: مجازا و مبالغه فی تأکّد الأخوّه التی جرت بینه و بین النّبی صلّی اللّه علیه و آله، و إشاره إلی حدیث المنزله، و قوله تعالی حکایه عن هارون: یا ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِی و قد مرّ بعض ما یؤیّد هذا الوجه.

و واقصه: موضع بطریق الکوفه، و اسم مواضع أخری. و شراف کقطام:

موضع و ماء لبنی أسد أو جبل عال. و کغراب: ماء. و القطاقط و القطقط و القطقطانه بضمّهما موضع الأصره بالکوفه، کانت سجن النعمان بن المنذر.

[قوله علیه السلام:] «فما والی ذلک» أی: قاربه. و یقال: أمعن الفرس، أی: تباعد فی عدوه. و قال الجوهری: تطفیل الشّمس: میلها للغروب. و الطفل بالتحریک: بعد العصر إذا طفلت الشمس للغروب. و الإیاب: الرجوع، أی:

الرجوع إلی ما کانت علیه فی اللّیله التی قبلها. و قال الجوهری: آبت الشمس لغه فی غابت. و تفسیر الراوندی بالزوال بعید.

و قال الجوهری: المناوشه: فی القتال، و ذلک إذا تدانی الفریقان.

و التناوش: التناول.

ص: ۲۶

قوله عليه السـلام: «شيئا كلا و لا»: قال ابن أبى الحديد: أى: شيئا قليلا كلا شى ء. و موضع «كلا و لا». نصب؛ لأنّه صفه «شيئا»، و هى كلمه يقال لما يستقصر جدا. و المعروف عند أهل اللغه «كلا و ذا»، قال ابن هانى المغربى:

و أسرع فى العين من لحظه و أقصر فى السمع من لا و ذا

و فى شعر الكميت:

كلا و كذا [تغميضه ثم هجتم لدى حين أن كانوا إلى النوم أفقرا]

و قـد رويت فى نهج البلاغه كذلك، إلّا أن فى أكثر النسخ «كلا و لا»، و من الناس من يرويها «كلا و لات»، و هى حرف أجرى مجرى «ليس»، و لا يجى ء إلّا مع حين، إلّا أن يحذف فى شعر. و من الرواه من يرويها «كلا و لأى». و لأى. فعل معناه: أبطأ.

و قال ابن ميثم: قوله عليه السلام «كلا و لا»، تشبيه بالقليل السّريع الفناء، و ذلك لأنّ «لا و لا» لفظان قصيران قليلان فى المسموع، و استشهد بقول ابن هانى.

أقول: و يحتمل أن يكون المعنى شيئا كلا شى ء، و ليس بلا شى ء، أو يكون العطف للتأكيد. و الموقف هنا مصدر.

و المشرفيه بالفتح: سيوف نسبت إلى مشارف، و هى قرى من أرض العرب.

و فى النهـايه: الجرض بالتحريـك: أن تبلغ الروح الحلق. و الإنسـان جريض. و فى الصّحـاح: الجرض بالتّحريك: الرّيق يغصّ به، يقال: جرض بريقه: ابتلع ريقه على همّ و حزن بالجهد. و الجريض: الغصّه. و مات فلان جريضا أى مغموما.

و قال: خنقه و أخنقه و خنّقه، و موضعه من العنق، مخنّق. يقال: بلغ منه المخنّق، و أخذت بمخنّقه و خناقه أى: حلقه.

ص: ٢٧

و قال ابن میثم: «لأیا» مصدر، و العامل محذوف. و ما مصدریه فی موضع الفاعل، و التقدیر: فلأی لأیا نجاؤه، أی: عسر و أبطأ. و قوله: «بلأی» أی:

مقرونا بلأی، أی: شدّه بعد شدّه.

و قال الکیدری: «ما» زائده. و تقدیر الکلام فنجا لأیا، أی: صاحب لأی، أی: فی حال کونه صاحب جهد و مشقّه متلبّسه بمثلها، أی: نجا فی حال تضاعف الشّدائد.

و قال الراوندی: نصب «لأیا» علی الظرف. و تفید ما الزائده فی الکلام إبهاما، أی: بعد شدّه و إبطاء و نجا.

قوله علیه السلام: «قتال المحلّین» أی: البغاه. قال الجوهری: أحلّ، أی: خرج إلی الحلّ، أو من میثاق کان علیه، و منه قول زهیر:

[جعلنا القنان عن یمین و حزنه] و کم بالقنان من محلّ و محرم

و قال: أسلمه، أی: خذله.

قوله علیه السلام: «و لا مقرّا للضّیم» أی: راضیا بالظلم، صابرا علیه.

و السلس: السهل، اللین المنقاد. «و لا وطئ الظهر» أی: متهیّئا للرکوب. و مقتعد البعیر: راکبه. و الصّلیب: الشدید.

**[ترجمه]فرموده امام «فقع بقرقر» شاید خبر «إنّ» باشد و فرموده ایشان «و ما الضحاک» جمله معترضه است. جوهری گوید: «الفَقع» نوعی گیاه است و نیز «الفِقع» با کسره به همین معنا است. و مرد خوار و ذلیل را بدان تشبیه می‌کنند و گفته می‌شود: هو فقع قرقر؛ زیرا چهارپایان با پاهایشان بدان ضربه می‌زنند. نابغه در هجو نعمان بن منذر سروده است:

- از بنی شقیقه با من سخن بگویید که مانع از این نمی‌شوند که قارچ سفید در زمین نرم و هموار از بین برود.

و گوید: «القرقر» یعنی زمین نرم و هموار. «الفواق» با ضمه و فتحه: زمانی معادل فاصله میان دو بار دوشیدن شتر است. «الترکاض و التجوال» با فتحه تاء در هر دو مبالغه در «الرکض و الجولان» است. «الرکض» به معنای تکان دادن پا است، و رکضت الفرس برجلی: یعنی اسب را تحریک کردم تا بدود. سپس استعمال آن بسیار شده تا جایی که گفته‌اند: رکض الفرس هرگاه اسب بدود. و «واو» در هر دو کلمه ممکن است به معنای «مع» باشد و ممکن است «واو» عطف باشد.

و لفظ «الجماح» (چموشی) به اعتبار مخالفت زیاد آن‌ها با حق و حرکت آنان در بیابان نادانی و خارج شدن از مسیر عدالت، استعاره آورده شده است. که از این سخنشان است: «جمح الفرس» هرگاه اسب بر سوار غلبه پیدا کند و سوار نتواند اسب را بازدارد. و احتمال دارد از «جمح» به معنای شتافت، باشد. همانگونه که جوهری این معنا را ذکر کرده است.

و در فرموده امام علیه السلام: «فجزت قریشاً عنی الجوازی» الجوازی جمع جازیهٔ است. یعنی: هر بلا و سختی و مصیبتی، قریش را به خاطر آنچه کردند کیفر دهاد!. یعنی: خداوند همه این بلایا و مصیبت‌ها را مجازات قریش به سبب آنچه انجام داده

بودند، قرار دهاد!

ابن ابی الحدید گوید: «سلطان ابن امّی» مقصود امام از این سخن خلافت بوده است. و ابن امّ (برادر) ایشان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است. زیرا هر دوی ایشان پسر فاطمه دختر عمرو بن عمران بن مخزوم، مادر عبدالله و ابوطالب هستند. و نفرمود «سلطان ابن ابی» زیرا عموهای غیر ابوطالب نیز در نسبت تا عبدالمطلب شریک هستند.

راوندی گوید: مقصود ایشان خودش بوده است زیرا امام، پسر مادر خودش است!. اشکال این سخن پوشیده نیست.

و گفته شده: با توجه به اینکه فاطمه دختر اسد، رسول خدا صلی الله علیه و آله را پرورش می‌داد - آن هنگام که ابوطالب مخارج او را بر عهده گرفته بود -، پس به مانند مادر ایشان بود.

و احتمال دارد مقصود «سلطان أخی» باشد. یعنی مجازا و به جهت مبالغه در تایید اخوتی باشد که میان او و پیامبر صلی الله علیه و آله ایجاد شده بود، ، و اشاره به حدیث منزلت و فرموده خداوند متعال داشته باشد که از هارون حکایت می کند و می... فرماید: «یا ابن أمّ إنّ القوم استضعفونی» - . اعراف / ۱۵۰ - {ای فرزند مادرم، این قوم، مرا ناتوان یافتند.} و پیش‌تر برخی مطالبی که این معنا را تایید می کند، بیان کردیم.

«واقصۀ»: مکانی در مسیر کوفه، و نام مکان دیگری است. و «شَراف» بر وزن قَطام: مکان و آبی برای بنی اسد یا کوه بلندی است. و بر وزن غُراب: نام آبی است. و قطاقط و قطقط و قطقطانۀ با ضمه دو قاف مکان حبس در کوفه است که زندان نعمان بن منذر بود.

فرموده امام علیه السلام: «فما والی ذلک» یعنی مناطق اطراف و نزدیک بدان. و گفته می‌شود: امعن الفرس یعنی: اسب در دویدن خود دور شد. و جوهری گوید: «تطفیل الشمس» مایل شدن خورشید به سوی غروب است. و «الطفل» با حرکت فاء: بعد از عصر است زمانی که خورشید برای غروب متمایل می‌شود. و «الایاب» یعنی بازگشت. یعنی: بازگشت به حالتی که در شب گذشته داشته است. و جوهری گوید: «آبت الشمس» لغتی در «غابت» است. و تفسیر راوندی به معنای ظهر، بعید است.

جوهری گوید: «المناوشۀ» در جنگ است و آن زمانی است که دو گروه جنگی به هم نزدیک شوند. و «التناوش» به معنای گرفتن است.

درباره فرموده امام علیه السلام: «شیئاً کلا ولا» ابن ابی الحدید گوید: یعنی چیز اندکی که مانند هیچ چیز است. و مکان اعرابی «کلاـ ولاـ» نصب است زیرا صفت «شیئاً» است و آن کلمه‌ای است که برای چیزی گفته می‌شود که بسیار کوتاه و کوچک باشد. و در نزد اهل زبان «کلا وذا» معروف و شناخته شده است. ابن هانی مغربی سروده است:

- در چشم از یک لحظه سریع تر و در گوش از لا و ذا کوتاه‌تر است.

و در شعر کمیت:

– خوابی کوتاه همچون لا و ذا داشتید سپس هجوم بردید زمانی که به خواب بیشتر نیاز داشتید .

و در نهج البلاغه این‌چنین روایت شده است، اما در بیشتر نسخه‌ها «کلا ولا» ذکر شده و برخی از مردم به صورت «کلا ولات» روایت کرده‌اند و آن حرفی است که در مکان «لیس» می‌آید و فقط همراه با «حین» ذکر می‌شود جز اینکه در شعر حذف می... شود. و برخی راویان آن را به صورت «کلا ولأی» روایت کرده‌اند. و «لإی» فعلی است به معنای: درنگ کرد.

ابن میثم گوید: فرموده امام علیه السلام «کلا ولا» تشبیه به اندکی است که خیلی زود از بین می‌رود و تمام می‌شود. و آن بدین خاطر است که «لا ولا» دو لفظ کوتاه هستند که در شنیدن کوتاه و اندک‌اند و شعر ابن هانی را به عنوان شاهد آورده است.

می گویم: و احتمال دارد معنی آن: چیزی همانند هیچ چیز باشد نه هیچ چیز. یا اینکه عطف برای تاکید باشد. و موقف در اینجا مصدر است.

«المشرفیۀ» با فتحه: شمشیرهایی است که به مشارف نسبت داده می‌شود و آن روستاهایی در سرزمین عرب است.

در نهایۀ آمده است: «الجَرَض»: حالتی است که جان به گلو برسد و انسان جریض است. و در صحاح آمده است: «الجرض»: آب دهان که گلو را بگیرد. گفته می‌شود: جرض بریقه یعنی: آب دهان خود را بر اثر غم و اندوه به سختی بلعید. و «الجریض» یعنی غم و غصه. و مات فلان جریضاً یعنی: فلانی بر اثر غم و اندوه مُرد.

و گوید: خنقه و اخنقه و خنّقه و مکان آن در گردن «مخنّق» است. گفته می‌شود: بلغ منه المخنّق و اخذت لمخنّقه و خناقه، یعنی: گلویش را گرفت.

ابن میثم گوید: «لأیاً» مصدر است و عامل آن محذوف است. و «ما» مصدریه در مکان فاعل است. و تقدیر آن بدین گونه است: فلأی لأیاً نجاءه، یعنی: سخت شد و درنگ کرد. و فرموده ایشان «بلأی» یعنی: مقروناً بلأی، یعنی: سختی بعد از سختی.

و کیدری گوید: «ما» زائده است و تقدیر سخن اینگونه است: «فنجا لأیاً»، یعنی: صاحب لأی، یعنی: در حالتی که صاحب سختی و مشقتی باشد که با مشقتی مانند آن همراه و پوشیده گردد، یعنی: درحالت چند برابر شدن سختی‌ها نجات یافت .

راوندی گوید: نصب «لأیاً» بنا به ظرف بودن است و «ما» زائده در کلام مفید ابهام است، یعنی: پس از سختی و درنگی و نجات یافت.

فرموده امام علیه السلام: «قتال المحلّین» یعنی: سرکشان. جوهری گوید: «احلّ» یعنی: از پیمان یا از عهدی که بر خود ملزم کرده بود خارج شد. و از این کلمه سخن زهیر است که سروده است:

– نیزه‌ها را در راست و در زمین‌های سخت و بلند قرار دادیم و چه بسیار نیزه‌هایی که خارج کننده از پیمانها و یا داخل کننده به پیمانهاست.

و گوید: «اسلمه» یعنی او را خوار و زبون کرد. فرموده امام علیه السلام: «و لا ـ مقرّاً بالضیم» یعنی: راضی به ظلم نمی‌شود و نسبت بدان صبر پیشه نمی‌کند. «السلسل» یعنی: آسان و نرم و فرمان‌پذیر. «و لا وطئ الظهر» یعنی: آماده برای سواری دادن. و «مقتعد البعیر» یعنی: کسی که سوار بر شتر می‌شود. و «الصلیب» به معنای سخت است.

**[ترجمه]

«۹۰۴»

(۱) أَقُولُ: رَوَى ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ مِنْ کِتَابِ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ، کَمَا رَأَیْتُهُ فِی أَصْلِ کِتَابِهِ، رَوَى بِإِسْنَادِهِ عَنْ جُنْدَبٍ الْأَزْدِیِّ، عَنْ أَبِیهِ قَالَ: أَوَّلُ غَارَهٍ کَانَتْ بِالْعِرَاقِ، غَارَهُ الضَّحَّاکِ بْنِ قَیْسٍ، بَعْدَ الْحَکَمَیْنِ، وَ قَبْلَ قِتَالِ النَّهْرَوَانِ؛ وَ ذَلِکَ أَنَّ مُعَاوِیَهَ لَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ بَعْدَ وَاقِعَهِ

ص: ۲۸

۱- [۹۰۴]- رَوَاهُ إِبْرَاهِیمُ الثَّقَفِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ: (۱۵۲) وَ مَا بَعْدَهُ مِنْ کِتَابِ الْغَارَاتِ: ج ۱، ص ۴۱۶ وَ مَا یَلِیهَا مِنْ ط ۱. وراه عنه ابن أبی الحدیث فی شرحه علی المختار: (۲۹) من نهج البلاغه: ج ۱ ص ۳۵۴. الطبعه الحدیثه بیروت.

الْحَكَمَيْنِ، تَحَمَّلَ إِلَيْهِ مُقْبِلًا هَالَهُ ذَلِكَ، فَخَرَجَ مِنْ دِمَشْقَ مُعَسْكَراً، وَ بَعَثَ إِلَى كُوَرِ الشَّام، فَصَاحَ بِهَا [فِيهَا «خ ل»] أَنَّ عَلِيّاً قَدْ سَارَ إِلَيْكُمْ. وَ كَتَبَ إِلَيْهِمْ نُسْخَةً وَاحِدَةً، فَقُرِئَتْ عَلَى النَّاسِ؛ أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّا كُنَّا كَتَبْنَا بَيْنَنَا وَ بَيْنَ عَلِيٍّ كِتَاباً، وَ شَرَطْنَا فِيهِ شُرُوطاً، وَ حَكَّمْنَا رَجُلَيْنِ يَحْكُمَانِ عَلَيْنَا وَ عَلَيْهِ بِحُكْمِ الْكِتَابِ، لَا يَعْدُوَانِهِ، وَ جَعَلْنَا عَهْدَ اللَّهِ وَ مِيثَاقَهُ عَلَى مَنْ نَكَثَ الْعَهْدَ، وَ لَمْ يُمْضِ الْحُكْمَ، وَ إِنَّ حَكَمِيَ الَّذِي كُنْتُ حَكَّمْتُهُ أَثْبَتَنِي، وَ إِنَّ حَكَمَهُ خَلَعَهُ، وَ قَدْ أَقْبَلَ إِلَيْكُمْ ظَالِماً، «فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ» تَجَهَّزُوا لِلْحَرْبِ، بِأَحْسَنِ الْجَهَازِ، وَ أَعِدُّوا آلَةَ الْقِتَالِ، وَ أَقْبِلُوا خِفافاً وَ ثِقالًا وَ كُسَالَى وَ نَشَاطاً، يَسَّرَنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكُمْ لِصَالِحِ الْأَعْمَالِ.

فَاجْتَمَعَ إِلَيْهِ نَاسٌ مِنْ كُلِّ كُورَةٍ، وَ أَرَادُوا الْمَسِيرَ إِلَى صِفِّينَ، فَاسْتَشَارَهُمْ فَاخْتَلَفُوا فِي ذَلِكَ، فَمَكَثُوا يُجِيلُونَ الرَّأْيَ يَوْمَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً، حَتَّى قَدِمَتْ عَلَيْهِمْ عُيُونُهُمْ، أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ اخْتَلَفَ عَلَيْهِ أَصْحَابُهُ، فَفَارَقَتْهُ مِنْهُ فِرْقَةٌ أَنْكَرَتْ أَمْرَ الْحُكُومَةِ، وَ أَنَّهُ قَدْ رَجَعَ عَنْكُمْ إِلَيْهِمْ، فَكَبَّرَ النَّاسُ سُرُوراً لِانْصِرَافِهِ عَنْهُمْ، وَ مَا أُلْقِيَ مِنَ الْخِلَافِ بَيْنَهُمْ.

فَلَمْ يَزَلْ مُعَاوِيَةُ مُعَسْكَراً فِي مَكَانِهِ، حَتَّى جَاءَ الْخَبَرُ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَدْ قَتَلَ أُولَئِكَ الْخَوَارِجَ، وَ أَنَّهُ أَرَادَ بَعْدَ قَتْلِهِمْ أَنْ يُقْبِلَ إِلَيْهِ بِالنَّاسِ، وَ أَنَّهُمُ اسْتَنْظَرُوهُ وَ دَافَعُوهُ، فَسُرَّ بِذَلِكَ هُوَ وَ مَنْ قِبَلَهُ مِنَ النَّاسِ.

وَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَسْعَدَةَ قَالَ: جَاءَنَا كِتَابُ عُمَارَةَ بْنِ عُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ مِنَ الْكُوفَةِ، وَ نَحْنُ مُعَسْكَرُونَ مَعَ مُعَاوِيَةَ نَتَخَوَّفُ أَنْ يَفْرُغَ عَلِيٌّ مِنْ خَارِجَتِهِ، ثُمَّ يُقْبِلَ إِلَيْنَا، وَ كَانَ فِي كِتَابِهِ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ عَلِيّاً خَرَجَ عَلَيْهِ عِلْيَةُ أَصْحَابِهِ وَ نُسَّاكُهُمْ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَتَلَهُمْ، وَ قَدْ فَسَدَ عَلَيْهِ جُنْدُهُ وَ أَهْلُ مِصْرِهِ، وَ وَقَعَتْ بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةُ وَ تَفَرَّقُوا أَشَدَّ الْفُرْقَةِ، فَأَحْبَبْتُ إِعْلَامَكَ. وَ السَّلَامُ.

قَالَ فَقَرَأَهُ [مُعَاوِيَةُ] عَلَى أَخِيهِ وَ عَلَى أَبِي الْأَعْوَرِ، ثُمَّ نَظَرَ إِلَى أَخِيهِ الْوَلِيدِ بْنِ عُقْبَةَ وَ قَالَ: لَقَدْ رَضِيَ أَخُوكَ أَنْ يَكُونَ لَنَا عَيْناً. قَالَ: فَضَحِكَ الْوَلِيدُ وَ قَالَ:

إِنَّ فِی ذَلِکَ أَیْضاً لَنَفْعاً.

فَعِنْدَ ذَلِکَ دَعَا مُعَاوِیَهُ الضَّحَّاکَ بْنَ قَیْسٍ الْفِهْرِیَّ، وَ قَالَ لَهُ: سِرْ حَتَّی تَمُرَّ بِنَاحِیَهِ الْکُوفَهِ، وَ تَرْتَفِعَ عَنْهَا مَا اسْتَطَعْتَ، فَمَنْ وَجَدْتَهُ مِنَ الْأَعْرَابِ فِی طَاعَهِ عَلِیٍّ، فَأَغِرْ عَلَیْهِ، وَ إِنْ وَجَدْتَ لَهُ مَسْلَحَهً أَوْ خَیْلًا فَأَغِرْ عَلَیْهِمَا، وَ إِذَا أَصْبَحْتَ فِی بَلْدَهٍ، فَأَمْسِ فِی أُخْرَی، وَ لَا تُقِیمَنَّ لِخَیْلٍ بَلَغَکَ عَنْهَا أَنَّهَا قَدْ سُرِّحَتْ إِلَیْکَ لِتَلْقَاهَا فَتُقَاتِلَهَا. فَسَرَّحَهُ فِیمَا بَیْنَ ثَلَاثَهِ آلَافٍ إِلَی أَرْبَعَهِ آلَافٍ.

فَأَقْبَلَ الضَّحَّاکُ لِنَهْبِ الْأَمْوَالِ، وَ قَتْلِ مَنْ لَقِیَ مِنَ الْأَعْرَابِ، حَتَّی مَرَّ بِالثَّعْلَبِیَّهِ فَأَغَارَ عَلَی الْحَاجِّ، فَأَخَذَ أَمْتِعَتَهُمْ، ثُمَّ أَقْبَلَ فَلَقِیَ عَمْرَو بْنَ عُمَیْسِ بْنِ مَسْعُودٍ الذُّهْلِیَّ وَ هُوَ ابْنُ أَخِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَقَتَلَهُ فِی طَرِیقِ الْحَاجِّ، عِنْدَ الْقُطْقُطَانَهِ، وَ قَتَلَ مَعَهُ نَاساً مِنْ أَصْحَابِهِ.

فَصَعِدَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ الْمِنْبَرَ وَ قَالَ:

یَا أَهْلَ الْکُوفَهِ! اخْرُجُوا إِلَی [الْعَبْدِ] الصَّالِحِ عَمْرِو بْنِ عُمَیْسٍ وَ إِلَی جُیُوشٍ لَکُمْ قَدْ أُصِیبَ مِنْهُمْ طَرَفٌ، اخْرُجُوا فَقَاتِلُوا عَدُوَّکُمْ، وَ امْنَعُوا حَرِیمَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ فَاعِلِینَ.

فَرَدُّوا عَلَیْهِ رَدّاً ضَعِیفاً وَ رَأَی مِنْهُمْ عَجْزاً وَ فَشَلًا فَقَالَ:

وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ لِی بِکُلِّ مِائَهٍ مِنْکُمْ رَجُلًا مِنْهُمْ، وَیْحَکُمْ اخْرُجُوا مَعِی، ثُمَّ فِرُّوا عَنِّی مَا بَدَا لَکُمْ، فَوَ اللَّهِ مَا أَکْرَهُ لِقَاءَ رَبِّی عَلَی نِیَّتِی وَ بَصِیرَتِی، وَ فِی ذَلِکَ رَوْحٌ لِی عَظِیمٌ، وَ فَرَجٌ مِنْ مُنَاجَاتِکُمْ وَ مُعَانَاتِکُمْ وَ مُقَاسَاتِکُمْ وَ مُدَارَاتِکُمْ، مِثْلَ مَا تُدَارَی الْبِکَارُ الْعَمِدَهُ، وَ الثِّیَابُ الْمُتَهَتِّرَهُ، کُلَّمَا خِیطَتْ مِنْ جَانِبٍ، تَهَتَّکَتْ عَلَی صَاحِبِهَا مِنْ جَانِبٍ آخَرَ.

ثُمَّ نَزَلَ، فَخَرَجَ یَمْشِی حَتَّی بَلَغَ الْغَرِیَّیْنِ، ثُمَّ دَعَا حُجْرَ بْنَ عَدِیٍّ الْکِنْدِیَّ فَعَقَدَ لَهُ رَایَهً عَلَی أَرْبَعَهِ آلَافٍ، فَخَرَجَ حُجْرٌ حَتَّی مَرَّ بِالسَّمَاوَهِ وَ هِیَ

أَرْضُ كَلِبٌ، فَلَقِيَ بِهَا إِمْرَأَ الْقَيْسِ بْنَ عَدِيِّ بْنِ أَوْسِ الْكَلْبِيَّ، وَ هُمْ أَصْهَارُ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَكَانُوا أَدِلَّاءَهُ فِي الطَّرِيقِ، وَ عَلَى الْمِيَاهِ، فَلَمْ يَزَلْ مُغِذّاً فِي أَثَرِ الضَّحَّاكِ، حَتَّى لَقِيَهُ بِنَاحِيَةِ تَدْمُرَ فَوَاقَعَهُ؛ فَاقْتَتَلُوا سَاعَةً، فَقُتِلَ مِنْ أَصْحَابِ الضَّحَّاكِ تِسْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا، وَ قُتِلَ مِنْ أَصْحَابِ حُجْرٍ رَجُلَانِ، وَ حَجَزَ اللَّيْلُ بَيْنَهُمْ، فَمَضَى الضَّحَّاكُ، فَلَمَّا أَصْبَحُوا لَمْ يَجِدُوا لَهُ وَ لِأَصْحَابِهِ أَثَراً، فَكَتَبَ عَقِيلٌ هَذَا الْكِتَابَ إِلَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي أَثَرِ هَذِهِ الْوَاقِعَهِ.

**[ترجمه]شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید: از کتاب الغارات و او با اسناد به جندب ازدی از پدرش روایت کرده که گوید: نخستین حمله به عراق، حمله ضحاک بن قیس بود. ضحاک به جنگ مردم عراق آمد، و این بعد از واقعه حَکَمین و پیش از جنگ با نهروانیان روی داد. ماجرا از این قرار بود که وقتی به معاویه خبر رسید که علی علیه السلام بعد از رأی دادن آن دو حکم، قصد نبرد کرده و رهسپار شام می شود ترسید و در بیرون دمشق لشکرگاه بر پای کرد و به اطراف شام منادیان فرستاد و فریاد بر آورد که اینک علی علیه السلام رهسپار شام است آن گاه نامه ای یکسان برای همه جا نوشت و فرمان داد که برای مردم بخوانند. در نامه چنین آمده بود:

اما بعد، ما و علی پیمانی نوشته و شروطی گذاشته بودیم و دو مرد را برگزیدیم که درباره ما بر طبق کتاب خدا حکم کنند و از آن درنگذرند و مقرر داشتیم که هر کس آن پیمان را نقض کند چنان است که عهد و پیمان خدا را نقض کرده است یا آن حکم اجرا ننموده است. آن داور که من برگزیده بودم مرا اثبات کرد و آن داور که علی برگزیده بود، علی را خلع کرد. اکنون علی ستمکارانه به سوی شما می آید پس هر کس که پیمان شکنی کند به زیان خود گسسته است. و چون کار بر این منوال است، با بهترین ساز و برگ برای نبرد مهیا شوید و جنگ افزارهای خویش آماده سازید که جنگی در پیش است. گران بار یا سبکبار، چه از روی بی میلی و چه شادمانه به کارزار بشتابید، خداوند برای ما و شما انجام کارهای نیک را میسر دارد.

مردم از همه سوی بلاد به سوی او روی نهادند، گروهی گرد آمد و خواستند رهسپار صفین شوند. و معاویه با آنان مشورت کرد و در این مسأله با هم اختلاف نظر پیدا کردند. دو سه روز همچنان در گفتگو بودند تا جاسوسان رسیدند و خبر آوردند که یاران علی علیه السلام با او به خلاف برخاسته اند و گروهی از او جدا شده اند و موضوع حکمیت را امری ناپسند می شمارند. و علی علیه السلام اکنون روی به آن‌ها نهاده است. از انصراف علی علیه السلام از جنگ با ایشان و آن اختلاف که به میان یاران او افتاده بود، مردم شام بسی شادمان شدند.

معاویه همچنان لشکرگاه خویش بر پای می داشت تا اینکه برای او خبر آوردند که علی علیه السلام آن خوارج را کشته است و پس از قتل آن‌ها می خواهد مردم را به سوی او به حرکت درآورد ولی مردم همچنان از او مهلت می خواهند و با او مخالفت می ورزند. معاویه از این خبر هم شادمان شد و مردمی که گردش را گرفته بودند شاد شدند.

از عبد الرحمن بن مسعده روایت شده که گوید: نامه عماره بن عقبه بن ابی معیط از کوفه آمد و ما به معاویه در لشکرگاه بودیم و همه ترسان و لرزان که نکند علی از آن جماعت که بر او شورش کرده بودند، فارغ شود و به سوی ما آید. در نامه عماره چنین آمده بود: اما بعد، شماری از بزرگان و زهّاد یاران علی بر او شورش کرده اند، علی نیز لشکر بر سرشان برده و آن‌ها را کشته است. اکنون لشکر و اهل شهرش بر او شوریده اند و میانشان دشمنی افتاده و سخت پراکنده شده اند. دوست داشتم که تو را خبر دهم تا سپاس خدای به جای آوری. و السلام.

معاویه نامه را برای برادر خود و ابو اعور خواند. سپس به ولید بن عقبه نگریست و گفت: برادرت راضی شده که برای ما جاسوسی کند. ولید خندید و گفت: در این کار هم سودی است .

معاویه در این هنگام ضحاک بن قیس فهری را فرا خواند و به او گفت: حرکت کن تا به ناحیه کوفه برسی و تا می‌توانی از آن بالاـ برو. اگر به اعرابی برخورد کردی که در اطاعت علی بودند، تار و مارشان کن و اگر در راه به سواران مسلح لشکر علی رسیدی بر آن‌ها یورش ببر. و چون در جایی صبح کردی، درنگ مکن و در جایی دیگر شب کن. هرگاه به تو گفتند که دسته ای از سواران به جنگ تو روانه کرده اند برای رویارویی با آن بایست. پس او را با سه هزار یا چهار هزار نفر روانه کرد.

ضحاک برای چپاول اموال به سوی کوفه آمد و به هر کس از اعراب که رسید او را کشت تا به ثعلبیّه رسید. بعد بر قافله حاجیان حمله کردند و متاعشان را ربودند. در راه که می آمد، عمرو بن عمیس بن مسعود - برادرزاده عبد اللّه بن مسعود - صحابی رسول خدا صلی الله علیه و آله را دید. در مسیر حُجّاج، در قطقطانیه او را با جمعی از صحابه که همراهش بودند کشت.

پس علی علیه السلام به میان مردم آمد و بر منبر شد و فرمود:

ای مردم کوفه به جایی که بنده صالح خدا عمرو بن عمیس کشته شده و به یاری لشکرهایتان که بعضی به هلاکت رسیده اند بیرون بروید. بیرون بروید و با دشمنتان بجنگید و حریم خویش را حفظ کنید، اگر می‌خواهید که کاری انجام دهید.

پاسخی از روی سستی و بی حالی به او دادند. علی علیه السلام ناتوانی و سستی را در وجود آنان مشاهده کرد. در این حال فرمود:

به خدا سوگند، دوست دارم به جای هر صد مرد از شما یکی از آن‌ها از آن من بود. وای بر شما با من به جنگ بیرون آیید و سپس اگر پشیمان شدید، از گرد من بگریزید. به خدا سوگند، دیدار با پروردگارم را با همین نیت و بصیرت ناپسند نمی‌دانم چرا که در آن شادمانی بزرگ و رهایی من از این همه مدارایی که با شما می کنم و رنجی که از شما می کشم، نهفته است، همانند آن اشتران جوان که در کوهانشان به ظاهر رنجی مشاهده نمی شود ولی از درون دردناک است یا همانند آن جامه کهنه که چون یک جای آن را بدوزند از جای دیگرش پاره شود.

بعد از منبر فرود آمد. آن گاه بیرون رفت تا به غریین رسید، در آنجا حجر بن عدیّ کندی را از میان سواران خود فراخواند. برایش عَلَمی بست و با چهار هزار روانه نمود. حجر رفت تا به سماوه رسید. آنجا سرزمین بنی کلاب بود. امرؤ القیس بن عدیّ بن اوس کلبی، پدر زن حسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام در آنجا بود، حجر با او دیدار کرد. اینان او را در راه و دریافتن آب راهنمایی می‌کردند. حجر شتابان در پی ضحّاک می رفت تا در ناحیه تدمر به او رسید. او را متوقف ساخت و ساعتی نبرد کردند، از یاران ضحاک نوزده نفر و از یاران حجر دو تن: عبد الرحمن و عبد اللّه غامدی کشته شدند. شب پرده افکند و ضحاک از صحنه نبرد گریخت. چون روز بردمید نشانی از او و یارانش ندیدند. عقیل پس از این واقعه این نامه را برای علی علیه السلام نوشت. - . شرح نهج البلاغه ۱ : ۳۵۴ ، الغارات ۱ : ۴۱۶

-

**[ترجمه]

«۹۰۵»

(۱) وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ أَیْضاً: ذَکَرَ صَاحِبُ کِتَابِ الْغَارَاتِ، أَنَّ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِیرٍ قَدِمَ هُوَ وَ أَبُو هُرَیْرَهَ عَلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ عِنْدِ مُعَاوِیَهَ، بَعْدَ أَبِی مُسْلِمٍ الْخَوْلَانِیِّ، یَسْأَلَانِهِ أَنْ یَدْفَعَ قَتَلَهَ عُثْمَانَ إِلَی مُعَاوِیَهَ، لِیُقِیدَهُمْ بِعُثْمَانَ. وَ إِنَّمَا أَرَادَ أَنْ یُشْهِدَا لَهُ عَلَیْهِ أَهْلَ الشَّامِ بِذَلِکَ، وَ أَنْ یُظْهِرَا عُذْرَهُ، فَلَمَّا أَتَیَاهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ، وَ أَدَّیَا الرِّسَالَهَ، قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِلنُّعْمَانِ: حَدِّثْنِی عَنْکَ أَ أَنْتَ أَهْدَی مِنْ قَوْمِکَ سَبِیلًا؟ یَعْنِی الْأَنْصَارَ. قَالَ: لَا. قَالَ: فَکُلُّ قَوْمِکَ قَدِ اتَّبَعَنِی، إِلَّا شُذَّاذٌ مِنْهُمْ ثَلَاثَهٌ أَوْ أَرْبَعَهٌ، فَتَکُونُ أَنْتَ مِنَ الشُّذَّاذِ؟ فَقَالَ النُّعْمَانُ: أَصْلَحَکَ اللَّهُ، إِنَّمَا جِئْتُ لِأَکُونَ مَعَکَ، وَ قَدْ طَمِعْتُ أَنْ یُجْرِیَ اللَّهُ تَعَالَی بَیْنَکُمَا صُلْحاً، فَإِذَا کَانَ غَیْرَ ذَلِکَ رَأْیُکَ، فَإِنِّی مُلَازِمُکَ.

فَأَقَامَ النُّعْمَانُ، وَ لَحِقَ أَبُو هُرَیْرَهَ بِالشَّامِ. وَ فَرَّ النُّعْمَانُ بَعْدَ أَشْهُرٍ مِنْهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی الشَّامِ، فَأَخَذَهُ فِی الطَّرِیقِ مَالِکُ بْنُ کَعْبٍ الْأَرْحَبِیُّ، وَ کَانَ عَامِلَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِعَیْنِ التَّمْرِ، فَتَضَرَّعَ وَ اسْتَشْفَعَ [لَهُ قَرَظَهُ عِنْدَ مَالِکِ بْنِ کَعْبٍ] حَتَّی خَلَّی سَبِیلَهُ، وَ قَدِمَ عَلَی مُعَاوِیَهَ وَ خَبَّرَ بِمَا لَقِیَ وَ لَمْ یَزَلْ مَعَهُ.

فَلَمَّا غَزَی الضَّحَّاکُ بْنُ قَیْسٍ أَرْضَ الْعِرَاقِ، بَعَثَ مُعَاوِیَهُ النُّعْمَانَ مَعَ

ص: ۳۱

۱- [۹۰۵]- رَوَاهُ إِبْرَاهِیمُ الثَّقَفِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ: (۱۶۳) مِنْ کِتَابِ الْغَارَاتِ ص ۴۴۵ ط ۱. ورواه عنه ابن أبی الحدید فی شرحه علی المختار: (۳۹) من کتاب نهج البلاغه: ج ۱، ص ۴۸۴، ط الحدیثه ببیروت، وفی ط الحدیثه بمصر: ج ۲، ص ۳۰۳.

أَلْفَىْ رَجُلٍ وَ أَوْصَاهُ أَنْ يَتَجَنَّبَ الْمُدُنَ وَ الْجَمَاعَاتِ، وَ أَنْ لَا يُغِيرَ عَلَى مَسْلَحِهٍ، وَ أَنْ يُعَجِّلَ الرُّجُوعَ، فَأَقْبَلَ النُّعْمَانُ حَتَّى دَنَا مِنْ عَيْنِ التَّمْرِ وَ بِهَا مَالِكٌ، وَ مَعَ مَالِكٍ أَلْفُ رَجُلٍ، وَ قَدْ أَذِنَ لَهُمْ فَرَجَعُوا إِلَى الْكُوفَهِ فَلَمْ يَبْقَ مَعَهُ إِلَّا مِائَهٌ أَوْ نَحْوُهَا، فَكَتَبَ مَالِكٌ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَصَعِدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمِنْبَرَ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ! الْمُنْسِرُ مِنْ مَنَاسِرِ أَهْلِ الشَّامِ، إِذَا أَظَلَّ عَلَيْكُمْ انْجَحَرْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ وَ أَغْلَقْتُمْ أَبْوَابَكُمْ، انْجَازَ الضَّبَّهُ فِي جُحْرِهَا، وَ الضَّبُعُ فِي وِجَارِهَا، الذَّلِيلُ وَ اللَّهِ مَنْ نَصَرْتُمُوهُ، وَ مَنْ رَمَى بِكُمْ رَمَى بِأَفْوَقَ نَاصِلٍ، أُفٍّ لَكُمْ، لَقَدْ لَقِيتُ مِنْكُمْ تَرَحاً!! وَيْحَكُمْ يَوْماً أُنَاجِيكُمْ، وَ يَوْماً أُنَادِيكُمْ، فَلَا أَحْرَارَ عِنْدَ النِّدَاءِ (۱)، وَ لَا إِخْوَانَ صِدَقَ عِنْدَ اللِّقَاءِ، أَنَا وَ اللَّهِ مُنِيتُ بِكُمْ، صُمٌّ لَا تَسْمَعُونَ، بُكْمٌ لَا تَعْقِلُونَ، عُمْيٌ لَا تُبْصِرُونَ!! فَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ، وَيْحَكُمْ اخْرُجُوا هَدَاكُمُ اللَّهُ إِلَى مَالِكِ بْنِ كَعْبٍ أَخِيكُمْ، فَإِنَّ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ قَدْ نَزَلَ بِهِ فِي جَمْعٍ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ لَيْسَ بِالْكَثِيرِ، فَانْهَضُوا إِلَى إِخْوَانِكُمْ لَعَلَّ اللَّهَ يَقْطَعُ بِكُمْ مِنَ الْكَافِرِينَ طَرَفاً.

ثُمَّ نَزَلَ.

فَلَمْ يَخْرُجُوا، فَأَرْسَلَ إِلَى وُجُوهِهِمْ وَ كُبَرَائِهِمْ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَنْهَضُوا وَ يَحُثُّوا النَّاسَ عَلَى الْمَسِيرِ، فَلَمْ يَصْنَعُوا شَيْئاً. وَ اجْتَمَعَ مِنْهُمْ نَفَرٌ يَسِيرٌ نَحْوَ ثَلَاثِمِائَهٍ أَوْ دُونِهَا فَقَامَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ:

أَلَا إِنِّي مُنِيتُ بِمَنْ لَا يُطِيعُ إِذَا أَمَرْتُ، وَ لَا يُجِيبُ إِذَا دَعَوْتُ، لَا أَبَا لَكُمْ، مَا تَنْتَظِرُونَ بِنَصْرِكُمْ رَبَّكُمْ؟ أَ مَا دِينٌ يَجْمَعُكُمْ؟ وَ لَا حَمِيَّهٌ تُحْمِشُكُمْ؟ أَقُومُ فِيكُمْ مُسْتَصْرِخاً، وَ أُنَادِيكُمْ مُتَغَوِّثاً، فَلَا تَسْمَعُونَ لِي قَوْلًا، وَ لَا تُطِيعُونَ لِي أَمْراً، حَتَّى تَكْشِفَ الْأُمُورُ عَنْ عَوَاقِبِ الْمَسَاءَهِ، فَمَا يُدْرَكُ بِكُمْ ثَارٌ، وَ لَا يُبْلَغُ بِكُمْ مَرَامٌ!!

ص: ۳۲

۱- هذا هو الصّواب الموافق لغير واحد من المصادر، و فى ط الكمبانى من البحار: «فلا أجاب عند النّداء ...».

دَعَوْتُكَمْ إِلَى نَصْرِ إِخْوَانِكَمْ فَجَرْجَرْتُمْ جَرْجَرَهَ الْجَمَلِ الْأَسَرِّ، وَ تَثَاقَلْتُمْ تَثَاقُلَ النِّضْوِ الْأَدْبَرِ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيَّ مِنْكَمْ جُنَيْدٌ مُتَذَائِبٌ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ ثُمَّ نَزَلَ فَدَخَلَ مَنْزِلَهُ.

فَقَامَ عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ فَقَالَ: هَذَا وَ اللَّهِ الْخِذْلَانُ، مَا عَلَى هَذَا بَايَعْنَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. [ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ] إِنَّ مَعِي مِنْ طَيٍّ أَلْفَ رَجُلٍ لَا يَعْصُونِي، فَإِنْ شِئْتَ أَنْ أَسِيرَ بِهِمْ سِرْتُ. قَالَ: مَا كُنْتُ لِأَعْرِضَ قَبِيلَةً وَاحِدَةً مِنْ قَبَائِلِ الْعَرَبِ لِلنَّاسِ، وَ لَكِنِ اخْرُجْ إِلَى النُّخَيْلَهِ وَ عَسْكِرْ بِهِمْ.

فَخَرَجَ [عَدِيٌّ] فَعَسْكَرَ وَ فَرَضَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِكُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ سَبْعَمِائَهٍ.

فَاجْتَمَعَ إِلَيْهِ أَلْفُ فَارِسٍ، عَدَا طَيّاً أَصْحَابُ عَدِيٍّ. وَ وَرَدَ عَلَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْخَبَرُ بِهَزِيمَهِ النُّعْمَانِ وَ نُصْرَهِ مَالِكٍ.

وَ رَوَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَوْزَهَ الْأَزْدِيُّ قَالَ: كُنْتُ مَعَ مَالِكِ بْنِ كَعْبٍ حِينَ نَزَلَ بِنَا النُّعْمَانُ، وَ هُوَ فِي أَلْفَيْنِ وَ مَا نَحْنُ إِلَّا مِائَهٌ؛ فَقَالَ لَنَا: قَاتِلُوهُمْ فِي الْقَرْيَهِ وَ اجْعَلُوا الْجُدُرَ فِي ظُهُورِكُمْ، وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَهِ، وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَنْصُرُ الْعَشَرَهَ عَلَى الْمِائَهِ، وَ الْمِائَهَ عَلَى الْأَلْفِ، وَ الْقَلِيلَ عَلَى الْكَثِيرِ. ثُمَّ قَالَ: إِنَّ أَقْرَبَ مَنْ هَاهُنَا إِلَيْنَا مِنْ شِيعَهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ قَرَظَهُ بْنُ كَعْبٍ، وَ مِخْنَفُ بْنُ سُلَيْمٍ، فَارْكُضْ إِلَيْهِمَا فَأَعْلِمْهُمَا حَالَنَا، وَ قُلْ لَهُمَا فَلْيَنْصُرَانَا.

فَمَرَرْتُ بِقَرَظَهَ فَاسْتَصْرَخْتُهُ، فَقَالَ: إِنَّمَا أَنَا صَاحِبُ خَرَاجٍ، وَ لَيْسَ عِنْدِي مَنْ أُغِيثُهُ بِهِ!! فَمَضَيْتُ إِلَى مِخْنَفٍ، فَسَرَّحَ مَعِي عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ مِخْنَفٍ فِي خَمْسِينَ رَجُلًا، وَ قَاتَلَ مَالِكٌ وَ أَصْحَابُهُ، النُّعْمَانَ وَ أَصْحَابَهُ إِلَى الْعَصْرِ، فَأَتَيْنَاهُ وَ قَدْ كَسَرَ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ جُفُونَ سُيُوفِهِمْ، وَ اسْتَقْبَلُوا الْمَوْتَ، فَلَوْ أَبْطَأْنَا مِنْهُمْ هَلَكُوا، فَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ رَآنَا أَهْلُ الشَّامِ وَ قَدْ أَقْبَلْنَا عَلَيْهِمْ، أَخَذُوا يَنْكُصُونَ عَنْهُمْ وَ يَرْتَفِعُونَ، وَ رَآنَا مَالِكٌ وَ أَصْحَابُهُ، فَشَدُّوا عَلَيْهِمْ حَتَّى دَفَعُوهُمْ عَنِ الْقَرْيَهِ، فَاسْتَعْرَضْنَاهُمْ فَصَرَعْنَا

مِنْهُمْ رِجَالًا ثَلَاثَهً، فَظَنَّ الْقَوْمُ أَنَّ لَنَا مَدَداً، وَ حالَ اللَّيْلُ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ، فَانْصَرَفُوا إِلَى أَرْضِهِمْ.

وَ كَتَبَ مَالِكٌ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّهُ نَزَلَ بِنَا النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ فِي جَمْعٍ مِنْ أَهْلِ الشَّام كَالظَّاهِرِ عَلَيْنَا، وَ كَانَ عِظَمُ أَصْحَابِي مُتَفَرِّقِينَ، وَ كُنَّا لِلَّذِي كَانَ مِنْهُمْ آمِنِينَ، فَخَرَجْنَا إِلَيْهِمْ رِجَالًا مُصْلِتِينَ، فَقَاتَلْنَاهُمْ حَتَّى الْمَسَاءِ، وَ اسْتَصْرَخْنَا مِخْنَفَ بْنَ سُلَيْمٍ، فَبَعَثَ إِلَيْنَا رِجَالًا مِنْ شِيعَهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ وُلْدِهِ، فَنِعْمَ الْفَتَى، وَ نِعْمَ الْأَنْصارُ كَانُوا، فَحَمَلْنَا عَلَى عَدُوِّنَا وَ شَدَدْنَا عَلَيْهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا نَصْرَهُ، وَ هَزَمَ عَدُوَّهُ، وَ أَعَزَّ جُنْدَهُ، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ، وَ السَّلَامُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، وَ رَحْمَهُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ..

وَ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ قَالَ، قَالَ: عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ دَخَلْتُ إِلَيْكُمْ وَ لَيْسَ لِي سَوْطٌ إِلَّا الدِّرَّهُ، فَرَفَعْتُمُونِي إِلَى السَّوْطِ، ثُمَّ رَفَعْتُمُونِي إِلَى الْحِجَارَهِ، أَوْ قَالَ: الْحَدِيدِ، أَلْبَسَكُمُ اللَّهُ شِيَعاً، وَ أَذَاقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ، فَمَنْ فَازَ بِكُمْ فَقَدْ فَازَ بِالْقِدْحِ الْأَخْيَبِ.

وَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْحَنَفِيِّ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَخْطُبُ، وَ قَدْ وَضَعَ الْمُصْحَفَ عَلَى رَأْسِهِ، حَتَّى رَأَيْتُ الْوَرَقَ يَتَقَعْقَعُ عَلَى رَأْسِهِ قَالَ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ قَدْ مَنَعُونِي مَا فِيهِ، فَأَعْطِنِي مَا فِيهِ، اللَّهُمَّ قَدْ أَبْغَضْتُهُمْ وَ أَبْغَضُونِي، وَ مَلِلْتُهُمْ وَ مَلُّونِي وَ حَمَلُونِي عَلَى غَيْرِ خُلُقِي وَ طَبِيعَتِي وَ أَخْلَاقٍ لَمْ تَكُنْ تُعْرَفُ لِي.

اللَّهُمَّ فَأَبْدِلْنِي بِهِمْ خَيْراً مِنْهُمْ، وَ أَبْدِلْهُمْ بِي شَرّاً مِنِّي. اللَّهُمَّ أَمِثْ قُلُوبَهُمْ مَيْثَ الْمِلْحِ فِي الْمَاءِ.

وَ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدِ ازْدَحَمُوا عَلَيْهِ حَتَّى أَدْمَوْا رِجْلَهُ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ قَدْ كَرِهْتُهُمْ وَ كَرِهُونِي، فَأَرِحْنِي مِنْهُمْ، وَ أَرِحْهُمْ مِنِّي.

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ فُرَاتٍ الْجَرْمِيُّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ:

قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي هَذِهِ الْخُطْبَهِ: أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّي دَعَوْتُكُمْ إِلَى الْحَقِّ فَتَوَلَّيْتُمْ عَنِّي وَ ضَرَبْتُكُمْ بِالدِّرَّهِ فَأَعْيَيْتُمُونِي. أَمَا إِنَّهُ سَيَلِيكُمْ بَعْدِي وُلَاهٌ لَا يَرْضَوْنَ مِنْكُمْ بِذَلِكَ حَتَّى يُعَذِّبُونَكُمْ بِالسِّيَاطِ وَ الْحَدِيدِ، فَأَمَّا أَنَا فَلَا أُعَذِّبُكُمْ بِهِمَا، إِنَّهُ مَنْ عَذَّبَ النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَذَّبَهُ اللَّهُ فِي الْآخِرَهِ، وَ آيَهُ ذَلِكَ أَنْ يَأْتِيَكُمْ صَاحِبُ الْيَمَنِ حَتَّى يَحُلَّ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ، فَيَأْخُذَ الْعُمَّالَ وَ عُمَّالَ الْعُمَّالِ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ: يُوسُفُ بْنُ عُمَرَ، وَ يَقُومُ عِنْدَ ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتَ فَانْصُرُوهُ، فَإِنَّهُ دَاعٍ إِلَى الْحَقِّ.

قَالَ: فَكَانَ النَّاسُ يَتَحَدَّثُونَ أَنَّ ذَلِكَ الرَّجُلَ هُوَ زَيْدٌ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] (۱).

**[ترجمه]شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید: صاحب کتاب الغارات ذکر کرده که نعمان بن بشیر و ابو هریره از نزد معاویه به نزد علی علیه السلام آمدند و این بعد از آمدن ابو مسلم خولانی بود. و از او خواستند که قاتلان عثمان را نزد معاویه فرستد تا به قصاص خون عثمان بکشد. معاویه قصد داشت این دو نیز در نزد مردم شام علیه علی علیه السلام شهادت دهند و عذر معاویه را در جنگ آشکار کنند. هنگامی که آن دو نزد علی علیه السلام آمدند و پیغام را ابلاغ کردند. علی علیه السلام به نعمان گفت: به من بگو که آیا تو راه یافته ترین قوم خود - یعنی انصار- هستی؟ گفت: نه. علی علیه السلام فرمود: همه قوم تو پیروان من هستند جز سه یا چهار تن. آیا تو نیز از آن شمار اندک هستی؟ نعمان گفت: خدا سلامتت بدارد، من آمده ام که همراه تو باشم. امید می داشتم که خدا میان شما دو تن صلح افکند و اگر رأی تو جز این باشد من همراه تو خواهم بود و با تو خواهم ماند.

نعمان در آنجا ماند اما ابو هریره به شام بازگردید. نعمان چند ماهی نزد علی علیه السلام ماند، سپس از نزد او گریخت. در عین التمر مالک بن کعب ارحبی او را گرفت. - مالک عامل علی علیه السلام در آنجا بود - نعمان به خواهش و التماس افتاد و قرظه در نزد مالک بن کعب برایش میانجی‌گری کرد تا اینکه او را رها کرد .

نعمان به نزد معاویه رفت و آنچه دیده بود برای او به شرح بازگفت و همچنان در نزد او ماند.

هنگامی که ضحاک بن قیس به جنگ عراق آمد. معاویه نعمان را با دو هزار مرد روانه کرد و به او سفارش کرد که از شهرها اجتناب کند و از جماعات بپرهیزد و فقط بر پادگان‌ها حمله کند و زود هم بازگردد. نعمان بن بشیر در حرکت آمد تا به عین التمر رسید. مالک بن کعب در آنجا بود با هزار مرد. ولی مالک در همان نزدیکی آنان را اجازه داده بود که به کوفه بازگردند و اینک تنها در حدود صد تن همراه او بودند. مالک بن کعب به علی علیه السلام نامه نوشت. علی علیه السلام بر منبر رفت و حمد و ثنای خدای به جای آورد و سپس گفت: ای مردم کوفه، چون طلایه های لشکر شام نمودار شود درهای خانه هایتان می بندید و خود در خانه هایتان می خزید، مانند سوسمار که به سوراخ خود می خزد، و کفتار در لانه‌اش پنهان می شود. به خدا سوگند خوار و ذلیل است آنکه شما به یاریش برخیزید و آنکه خواهد که شما را چون تیر بر دشمن افکند چونان کسی است که با تیر بی سوفار می جنگد. از شما دل‌خسته و رنجیده‌ام زیرا از شما اندوه بسیار در دل دارم. وای بر شما، روزی شما را آهسته فراخواندم و روزی ندایتان در دادم هیچ کس به ندای من پاسخ نداد. آری شما هرگز برادرانی در دوستی صادق، نبوده اید. من - به خدا قسم - به دست شما گرفتار شده ام. کرانی هستید که نمی شنوید و لالهایی که تعقل نمی‌کنید و کورانی که نمی‌بینید. سپاس خدای را که پروردگار جهانیان است. وای بر شما، - خدا شما را هدایت کند - به یاری برادرتان مالک بن کعب برخیزید که نعمان بن بشیر با جمعی از مردم شام که چندان هم شمارشان افزون نیست به جنگ او

آمده است. برخيزيد و مهياى نبرد شويد، شايد خدا به نيروى شما دست كافران را قطع كند. على عليه السلام از منبر فرود آمد.

كسى از جاى نجنبيد، على عليه السلام نزد سران و بزرگانشان كسى را فرستاد و فرمان داد كه از جاى برخيزند و مردم را به جنگ تحريك كنند. آنان نيز كارى نكردند. و جماعت اندكى در حدود سيصد نفر يا كمتر گرد آمدند. امام عليه السلام برخاست و فرمود: گرفتار كسانى شده ام كه چون امر مى كنم فرمان نمى برند، و چون آن‌ها را فرا مى خوانم اجابت نمى كنند.اى مردم بى اصل و ريشه، در يارى پروردگارتان براى چه در انتظاريد؟ آيا دينى نداريد كه شما را گرد آورد؟ و يا غيرتى كه شما را به خشم وا دارد؟ در ميان شما به پاخاسته فرياد مى كشم، و عاجزانه از شما يارى مى خواهم، امّا به سخنان من گوش نمى سپاريد، و فرمان مرا اطاعت نمى كنيد تا آنگاه كه پيامدهاى ناگوار آشكار شد، نه با شما مى توان انتقام خونى را گرفت، و نه با كمك شما مى توان به هدف رسيد. شما را به يارى برادرانتان مى خوانم، مانند شترى كه از درد بنالد، ناله و فرياد سر مى دهيد، و يا همانند حيوانى كه پشت آن زخم باشد، حركتى نمى كنيد. تنها گروه اندكى به سوى من آمدند كه آن‌ها نيز ناتوان و مضطرب بودند گويا آن‌ها را به سوى مرگ مى كشانند، و مرگ را با چشمانشان مى نگرند.

بعد از منبر پايين آمد و وارد منزلش شد.

عدىّ بن حاتم بر پاى خاست و گفت: اين به خدا قسم خوارى و ذلّت است. ما با امير المؤمنين على بن ابى طالب بيعت نكرديم كه او را واگذاريم. بعد بر ايشان وارد شد و گفت: يا امير المؤمنين با من هزار مرد از قبيله طى هستند كه از فرمان من سرپيچى نمى كنند. اگر بخواهى كه با آنان رهسپار نبرد شوم، اين كار را انجام مى‌دهم. على عليه السلام فرمود: نه، نمى خواهم يك قبيله از قبايل عرب را به جنگ بفرستم. ولى تو به نخيله رو و در آنجا لشكرگاه بر پاى كن. عدىّ بن حاتم رفت و لشكرگاه برپا كرد. على عليه السلام براى هر مرد هفتصد درهم مقرر كرد و جمعا جز قبيله طى - ياران عدى بن حاتم - هزار سوار بر او گرد آمد. خبر شكست نعمان و يارى و نصرت مالك به على عليه السلام رسيد.

عبد اللّه بن جوزه ازدى روايت كرده گويد: من با مالك بن كعب بودم، هنگامى كه نعمان بن بشير با دو هزار بر سر ما تاختن آورد و ما بيش از صد تن نبوديم. مالك به ما گفت، در همين روستا بجنگيد و در پشت ديوارها مستقر شويد. و خويشتن به هلاكت نيفكنيد. بدانيد كه خداى تعالى ده تن را بر صد تن و صد تن را بر هزار تن و اندك را بر بسيار غلبه دهد. و اين از كارهاى خداست. سپس گفت: در اين ناحيه از شيعيان على عليه السلام و ياران و كارگزاران او، نزديك‌تر به ما قرظه بن كعب و مخنف بن سليم است. به نزد ايشان بشتاب و حال ما با ايشان بازگو، و بگو كه تا آنجا كه در توان دارند به يارى ما بيايند.

نزد قرظه بن كعب رفتم و از او يارى خواستم. قرظه گفت: من كارگزار خراجم و كسى را ندارم كه با تو همراه كنم. پس نزد مخنف بن سليم رفتم. او عبد الرحمن بن مخنف را با پنجاه مرد جنگى با من فرستاد. مالك بن كعب و يارانش خود تا عصر با نعمان و يارانش جنگيدند كه ما رسيديم. كعب و يارانش غلاف‌هاى شمشيرهاى خود شكسته و به پيشواز مرگ رفته بودند، اگر اندكى دير مى رسيديم همه هلاك شده بودند. چون شاميان ما را ديدند كه به سوى آن‌ها مى تازيم از آنان دست برداشتند و اندكى عقب نشستند. مالك و يارانش ما را ديدند و بر آنان دلير شدند آنسان كه ايشان را از روستا دور كردند. ما نيز حمله كرديم و سه مرد را بر خاك هلاك افكنديم. ديگران ترسيدند و پنداشتند كه براى ما مدد مى رسد. شب ميان ما و آنان در رسيد و آنان به سرزمين خويش بازگشتند.

مالک بن کعب نامه پیروزی به علی علیه السلام نوشت: اما بعد، نعمان بن بشیر با جمعی از مردم شام بر سر ما تاختند، و چنان می نمود که بر ما پیروز می شوند. بیشتر یاران من در اطراف پراکنده بودند زیرا (پیش از این حمله) خود را از آسیب دشمن در امان می دانستیم. سرانجام به نبردشان بیرون آمدیم پیاده و با شمشیرهای آخته تا شامگاه میان ما جدال و آویز بود. آن گاه از مخنف بن سلیم یاری خواستیم. او نیز مردانی جنگجو از شیعیان امیر المؤمنین را همراه با پسرش به یاری ما فرستاد. چه جوانی! و چه یارانی! بر دشمن حمله کردیم و بر آنان سخت گرفتیم. خداوند، پیروزی خود نصیب ما کرد و دشمن امیر المؤمنین را منهزم گردانید و لشکر او را پیروز کرد. سپاس برای خدای جهانیان. و سلام و رحمت و برکات خدا بر تو ای امیر المؤمنین.

ابو طفیل گوید: علی علیه السلام فرمود: ای مردم کوفه، من به شهر شما آمدم و حال آنکه برای زدن چیزی جز دُرّه نداشتم و شما مرا با تازیانه آشنا کردید. سپس مرا به زدن با سنگ یا آهن وادار کردید. خدا شما را دسته دسته و پراکنده ساخت و دسته ای را طعم ستم دسته دیگر چشانید، آنکه بخواهد به یاری شما پیروز شود چون کسی است که با تیر بی سوفار تیر اندازد .

ابو صالح حنفی گوید: علیه السلام را دیدم که برای مردم سخن می راند. قرآن را بر سر نهاده بود تا جایی‌که خود دیدم که ورق قرآن روی سرش خش خش می کرد. راوی گوید: علی علیه السلام می فرمود: بار خدایا مرا از آنچه در این کتاب است منع کردند تو مرا آنچه در این کتاب است عطا کن. بار خدایا، من اینان را ناخوش می دارم و اینان مرا، من از اینان ملول شده ام و اینان از من. اینان مرا به اعمالی وامی دارند که خلاف خلق و طبیعت من است. اخلاقی که به آن شناخته نمی شدم.

بار خدایا مرا یارانی بهتر از اینان ارزانی دار و آنان را فرمانروایی بدتر از من بده. بار خدایا دلشان را آب کن همچون نمک که در آب حل می شود.

سعد بن ابراهیم گوید: ابن ابی رافع می گفت: علی علیه السلام را دیدم که مردم چنان بر او ازدحام کرده بودند که پاهایش را خونین کردند. فرمود: بار خدایا از اینان کراهت دارم اینان نیز از من کراهت دارند. بار خدایا مرا از آنان و آنان را از من راحت کن.

محمد بن فرات جرمی از زید بن علی بن الحسین روایت می‌کند که گوید: علی علیه السلام در این خطبه گفت:

ای مردم من شما را به حق فرا خواندم، از من روی گردان شدید، شما را به دُرّه زدم مرا خسته و مانده کردید. بدانید که پس از من والیانی خواهند آمد که بدین مقدار راضی نشوند و برای شکنجه دادن شما تازیانه و شمشیر برگیرند و من شما را به این دو شکنجه نمی‌کنم. هر که مردم را در دنیا شکنجه کند، خدا در آخرت او را شکنجه خواهد کرد. نشان آن امر این است که فرمانروای یمن بیاید تا در میان شما جای گیرد. مردی که او را یوسف بن عمرو گویند می‌آید و کارگزاران و کارگزاران آن... ها را نیز بگیرد. در این هنگام مردی از خاندان ما قیام می کند، او را یاری کنید که او شما را به حق دعوت می کند.

گوید: مردم با یکدیگر می گفتند که این مرد همان زید بن علی است. - . الغارات: ۴۵۸ -

**[ترجمه]

بيان

أحمشته: أى أغضبته. و المستصرخ: المستنصر. و المتغوّث: القائل: وا غوثاه.

و الثار: الدّم و الطلب به، و قاتل حميمك. ذكره الفيروزآبادى.

و الجرجره: صوت يردّده البعير فى حنجرته، و أكثر ما يكون ذلك عند الإعياء و التّعب. و السرر: داء يأخذ البعير فى سرّته، يقال منه: جمل أسرّ. و النضو:

البعير المهزول. و الأدبر: الذى به دبر و هى القروح فى ظهره. و الجنيد: تصغير الجند.

و قال السّيّد الرضىّ رضى اللّه عنه: «متذائب»: أى مضطرب، من قولهم:

تذاءبت الريح أى: اضطرب هبوبها، و منه سمّى الذئب لاضطراب مشيه.

أقول: أورد السّيّد فى النهج قوله عليه السلام: «ألا إنى منيت إلى قوله- وَ هُمْ يَنْظُرُونَ» (۲).

۱- رواه الثّقفىّ رحمه اللّه فى الحديث (۱۶۵) من كتاب الغارات ص ۴۵۸، و رواه عنه ابن أبى الحديد فى آخر المختار: (۳۹) من نهج البلاغه.

۲- رواه السّيّد الرضى رحمه اللّه فى المختار: (۳۹) من نهج البلاغه و أوّله: «منيت بمن لا يطيع إذا أمرت، و لا يجيب إذا دعوت ...».

**[ترجمه]«أحمشته» یعنی: او را به خشم آورد. «المستصرخ» یعنی: یاری طلب. و «المتغوث» یعنی کسی که می گوید: واغوثاه. «الثأر» به معنای خون و خونخواهی، و قاتل دوست تو، آمده است. فیروزآبادی این را ذکر کرده است. «الجرجرة» صدایی است که شتر در گلویش می‌اندازد و برگشت می‌دهد. و بیشتر در حالتی ناتوانی و خستگی پیش می‌آید. «السرر» دردی است که شتر را در میان شکمش بگیرد. از همین کلمه گفته می‌شود: «جمل اسرّ». و «النضو» شتر لاغر است. و «الادبر» شتری است که «دبر» داشته باشد و آن زخم‌هایی در پشتش است. «الجنید» اسم تصغیر جند است.

سید رضی رضی الله عنه گوید: «متذائب» یعنی مضطرب، از «تذاءبت الرّيح» یعنی وزش باد گوناگون و مضطرب گشت، و ذئب (گرگ) را ذئب نامیدند چون در رفتن اضطراب دارد.

می گویم: سید در نهج البلاغه این سخن امام علیه السلام را آورده است: «ألا انی منیت - تا این فرموده - وهم ینظرون. - . نهج البلاغه: ۸۲ -

**[ترجمه]

«۹۰۶»

(۱) وَ قَالَ ابْنُ أَبِي الْحَدِيدِ نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ، لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ وَ وَجَدْتُهُ فِي أَصْلِ كِتَابِهِ أَيْضاً رَوَى بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مِحْصَنٍ: أَنَّ مُعَاوِيَةَ لَمَّا أَصَابَ مُحَمَّدَ بْنَ أَبِي بَكْرٍ بِمِصْرَ، بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَامِرٍ الْحَضْرَمِيَّ إِلَى أَهْلِ الْبَصْرَةِ لِيَدْعُوَهُمْ إِلَى نَفْسِهِ، وَ إِلَى الطَّلَبِ بِدَمِ عُثْمَانَ، فَلَمَّا أَتَاهُمْ وَ قَرَأَ عَلَيْهِمْ كِتَابَ مُعَاوِيَةَ اخْتَلَفُوا، فَبَعْضُهُمْ رَدُّوا، وَ أَكْثَرُهُمْ قَبِلُوا وَ أَطَاعُوا. وَ كَانَ الْأَمِيرُ يَوْمَئِذٍ بِالْبَصْرَةِ، زِيَادَ بْنَ عُبَيْدٍ، قَدِ اسْتَخْلَفَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ، وَ ذَهَبَ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعَزِّيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، فَلَمَّا رَأَى زِيَادٌ إِقْبَالَ النَّاسِ عَلَى ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، اسْتَجَارَ مِنَ الْأَزْدِ وَ نَزَلَ فِيهِمْ، وَ كَتَبَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ وَ أَخْبَرَهُ بِمَا جَرَى؛ فَرَفَعَ ابْنُ عَبَّاسٍ ذَلِكَ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ شَاعَ فِي النَّاسِ بِالْكُوفَةِ مَا كَانَ مِنْ ذَلِكَ، وَ اخْتَلَفَ أَصْحَابُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِيمَنْ يَبْعَثُهُ إِلَيْهِمْ حَمِيَّةً فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

تَنَاهَوْا أَيُّهَا النَّاسُ، وَ لْيَرْدَعْكُمُ الْإِسْلَامُ وَ وَقَارُهُ عَنِ التَّبَاغِي وَ التَّهَاوِي، وَ لْتَجْتَمِعْ كَلِمَتُكُمْ، وَ الْزَمُوا دِينَ اللَّهِ الَّذِي لَا يُقْبَلُ مِنْ أَحَدٍ غَيْرُهُ، وَ كَلِمَةَ الْإِخْلَاصِ الَّتِي هِيَ قِوَامُ الدِّينِ، وَ حُجَّةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ، وَ اذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا مُشْرِكِينَ مُتَبَاغِضِينَ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلَّفَ بَيْنَكُمْ بِالْإِسْلَامِ، فَكَثُرْتُمْ وَ اجْتَمَعْتُمْ وَ تَحَابَبْتُمْ، فَلَا تَتَفَرَّقُوا بَعْدَ إِذِ اجْتَمَعْتُمْ، وَ لَا تَبَاغَضُوا بَعْدَ إِذْ تَحَابَبْتُمْ، وَ إِذَا رَأَيْتُمُ النَّاسَ وَ بَيْنَهُمُ النَّائِرَةُ وَ قَدْ تَدَاعَوْا إِلَى الْعَشَائِرِ وَ الْقَبَائِلِ فَاقْصِدُوا لِهَامِهِمْ وَ وُجُوهِهِمْ بِسُيُوفِكُمْ، حَتَّى يَفْزَعُوا إِلَى اللَّهِ وَ كِتَابِهِ وَ سُنَّةِ نَبِيِّهِ، فَأَمَّا تِلْكَ الْحَمِيَّةُ فَإِنَّهَا مِنْ خُطُوَاتِ الشَّيَاطِينِ فَانْتَهُوا عَنْهَا لَا أَبَا لَكُمْ تُفْلِحُوا وَ تَنْجَحُوا.

ص: ۳۶

۱- [۹۰۶]- الْقِصَّةُ رَوَاهَا الثَّقَفِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَدِيثِ: (۱۴۴) وَ تُوَالِيهِ مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ: ج ۲، ص ۳۷۳. ورواها عنه ابن أبی الحدید فی شرحه علد المختار: (۵۵) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۷۶۲ ط الحدیث ببیروت، وفی ط مصر: ص ۴۵. وما رواه

المصنف عنهما هاهنا هو تلخيص، ما فيهما وليس نص القصه

ثُمَّ قَالَ ابْنُ أَبِى الْحَدِيدِ: وَ رَوَى الْوَاقِدِيُّ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ اسْتَنْفَرَ بَنِى تَمِيمٍ أَيَّاماً، لِيَنْهَضَ مِنْهُمْ إِلَى الْبَصْرَهِ مَنْ يَكْفِيهِ أَمْرَ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، وَ يَرُدُّ عَادِيَهَ بَنِى تَمِيمٍ الَّذِينَ أَجَارُوهُ بِهَا، فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ فَخَطَبَهُمْ وَ قَالَ:

لَيْسَ مِنَ الْعَجَبِ أَنْ يَنْصُرَنِى الْأَزْدُ وَ يَخْذُلَنِى مُضَرُ. وَ أَعْجَبُ مِنْ ذَلِكَ تَقَاعُدُ تَمِيمِ الْكُوفَهِ بِى، وَ خِلَافُ تَمِيمِ الْبَصْرَهِ عَلَيَّ، وَ أَنْ أَسْتَنْجِدَ بِطَائِفَهٍ مِنْهُمْ مَا يَشْخَصُ إِلَيَّ أَحَدٌ مِنْهَا فَيَدْعُوَهُمْ إِلَى الرَّشَادِ، فَإِنْ أَجَابَتْ وَ إِلَّا فَالْمُنَابَذَهُ وَ الْحَرْبُ.

فَكَأَنِّى أُخَاطِبُ صُمّاً بُكْماً لَا يَفْقَهُونَ حِوَاراً، وَ لَا يُجِيبُونَ نِدَاءً، كُلُّ ذَلِكَ جُبْناً عَنِ الْبَأْسِ وَ حُبّاً لِلْحَيَاهِ.

[وَ] لَقَدْ كُنَّا (۱) مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ، نَقْتُلُ آبَاءَنَا وَ أَبْنَاءَنَا وَ إِخْوَانَنَا وَ أَعْمَامَنَا، مَا يَزِيدُنَا ذَلِكَ إِلَّا إِيمَاناً وَ تَسْلِيماً، وَ مُضِيّاً عَلَى اللَّقَمِ، وَ صَبْراً عَلَى مَضَضِ الْأَلَمِ، وَ جِدّاً فِى جِهَادِ الْعَدُوِّ.

وَ لَقَدْ كَانَ الرَّجُلُ مِنَّا وَ الْآخَرُ مِنْ عَدُوِّنَا يَتَصَاوَلَانِ تَصَاوُلَ الْفَحْلَيْنِ، يَتَخَالَسَانِ أَنْفُسَهُمَا أَيُّهُمَا يَسْقِى صَاحِبَهُ كَأْسَ الْمَنُونِ، فَمَرَّهً لَنَا مِنْ عَدُوِّنَا وَ مَرَّهً لِعَدُوِّنَا مِنَّا. فَلَمَّا رَأَى اللَّهُ صِدْقَنَا، أَنْزَلَ بِعَدُوِّنَا الْكَبْتَ، وَ أَنْزَلَ عَلَيْنَا النَّصْرَ، حَتَّى اسْتَقَرَّ الْإِسْلَامُ مُلْقِياً جِرَانَهُ، وَ مُتَبَوِّئاً أَوْطَانَهُ. وَ لَعَمْرِى لَوْ كُنَّا نَأْتِى مَا أَتَيْتُمْ، مَا قَامَ لِلدِّينِ عَمُودٌ، وَ لَا اخْضَرَّ لِلْإِيمَانِ عُودٌ. وَ ايْمُ اللَّهِ لَتَحْتَلِبُنَّهَا دَماً، وَ لَتُتْبِعُنَّهَا نَدَماً.

قَالَ: فَقَامَ إِلَيْهِ أَعْيَنُ بْنُ ضُبَيْعَهَ الْمُجَاشِعِيُّ، فَقَالَ: أَنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَكْفِيكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَذَا الْخَطْبَ، فَأَتَكَفَّلُ لَكَ بِقَتْلِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، أَوْ إِخْرَاجِهِ عَنِ الْبَصْرَهِ.

فَأَمَرَهُ بِالتَّهَيُّؤِ لِلشُّخُوصِ، فَشَخَصَ حَتَّى قَدِمَ الْبَصْرَهَ.

رَجَعْنَا إِلَى رِوَايَهِ الثَّقَفِيِّ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَلَمَّا قَدِمَهَا دَخَلَ عَلَى زِيَادٍ وَ هُوَ

۱- من قوله عليه السّلام: «و لقد كنّا- إلى قوله- و لتتبعنّها ندما» رواه السّيّد الرّضىّ رحمه اللّه فى المختار: (۵۵) من كتاب نهج البلاغه.

بِالْأَهْوَازِ مُقِيمٌ، فَرَحَّبَ بِهِ وَ أَجْلَسَهُ إِلَى جَانِبِهِ، فَأَخْبَرَهُ بِمَا قَالَ لَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ إِنَّهُ لَيُكَلِّمُهُ إِذْ جَاءَهُ كِتَابٌ مِنْ عَلِيٍّ فِيهِ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، عَلِيٍّ إِلَى زِيَادِ بْنِ عُبَيْدٍ: سَلَامٌ عَلَيْكَ، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي قَدْ بَعَثْتُ أَعْيَنَ بْنَ ضُبَيْعَهَ لِيُفَرِّقَ قَوْمَهُ عَنِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، فَارْقَبْ مَا يَكُونُ مِنْهُ، فَإِنْ فَعَلَ وَ بَلَغَ مِنْ ذَلِكَ مَا يُظَنُّ بِهِ، وَ كَانَ فِي ذَلِكَ تَفْرِيقُ تِلْكَ الْأَوْبَاشِ، فَهُوَ مَا نُحِبُّ، وَ إِنْ تَرَامَتِ الْأُمُورُ بِالْقَوْمِ إِلَى الشِّقَاقِ وَ الْعِصْيَانِ، فَانْهَدْ بِمَنْ أَطَاعَكَ إِلَى مَنْ عَصَاكَ فَجَاهِدْهُمْ، فَإِنْ ظَفِرْتَ فَهُوَ مَا ظَنَنْتُ، وَ إِلَّا فَطَاوِلْهُمْ وَ مَاطِلْهُمْ، فَكَأَنَّ كَتَائِبَ الْمُسْلِمِينَ قَدْ أَظَلَّتْ عَلَيْكَ، فَقَتَلَ اللَّهُ الظَّالِمِينَ الْمُفْسِدِينَ، وَ نَصَرَ الْمُؤْمِنِينَ الْمُحِقِّينَ وَ السَّلَامُ (١).

فَلَمَّا قَرَأَهُ زِيَادٌ، أَقْرَأَهُ أَعْيَنَ بْنَ ضُبَيْعَهَ فَقَالَ لَهُ: إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكْفِيَ هَذَا الْأَمْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

ثُمَّ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهِ فَأَتَى رَحْلَهُ، فَجَمَعَ إِلَيْهِ رِجَالًا مِنْ قَوْمِهِ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: يَا قَوْمُ عَلَى مَا ذَا تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ، وَ تُهَرِيقُونَ دِمَاءَكُمْ عَلَى الْبَاطِلِ مَعَ السُّفَهَاءِ وَ الْأَشْرَارِ؟ وَ إِنِّي وَ اللَّهِ مَا جِئْتُكُمْ حَتَّى عَبَأْتُ إِلَيْكُمُ الْجُنُودَ، فَإِنْ تُنِيبُوا إِلَى الْحَقِّ نَقْبَلْ مِنْكُمْ، وَ نَكُفَّ عَنْكُمْ، وَ إِنْ أَبَيْتُمْ فَهُوَ وَ اللَّهِ اسْتِيصَالُكُمْ وَ بَوَارُكُمْ.

فَقَالُوا: بَلْ نَسْمَعُ وَ نُطِيعُ فَقَالَ: انْهَضُوا الْيَوْمَ عَلَى بَرَكَهِ اللَّهِ، فَنَهَضَ بِهِمْ عَلَى جَمَاعَهِ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ، فَخَرَجُوا إِلَيْهِ فَصَافُّوهُ، وَ وَاقَفَهُمْ عَامَّهَ يَوْمِهِ يُنَاشِدُهُمُ اللَّهَ وَ يَقُولُ: يَا قَوْمُ لَا تَنْكُثُوا بَيْعَتَكُمْ، وَ لَا تُخَالِفُوا إِمَامَكُمْ، وَ لَا تَجْعَلُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ سَبِيلًا، فَقَدْ رَأَيْتُمْ وَ جَرَّبْتُمْ كَيْفَ صَنَعَ اللَّهُ بِكُمْ عِنْدَ نَكْثِكُمْ بَيْعَتِكُمْ وَ خِلَافِكُمْ. فَكَفُّوا عَنْهُ، وَ هُمْ فِي ذَلِكَ يَشْتُمُونَهُ.

١- قريبا منه رواه السّيّد الرّضيّ رفع اللّه مقامه فى المختار: (۴) من الباب الثّانى من نهج البلاغه.

فَانْصَرَفَ عَنْهُمْ وَ هُوَ مِنْهُمْ مُنْتَصِفٌ فَلَمَّا آوَى إِلَى رَحْلِهِ، تَبِعَهُ عَشَرَهُ نَفَرٍ يَظُنُّ النَّاسُ أَنَّهُمْ خَوَارِجُ، فَضَرَبُوهُ بِأَسْيَافِهِمْ وَ هُوَ عَلَى فِرَاشِهِ، لَا يَظُنُّ أَنَّ الَّذِى كَانَ يَكُونُ، فَخَرَجَ يَشْتَدُّ عُرْيَاناً فَلَحِقُوهُ فِى الطَّرِيقِ فَقَتَلُوهُ.

فَكَتَبَ زِيَادٌ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا وَقَعَ. وَ كَتَبَ: إِنِّى أَرَى أَنْ تَبْعَثَ إِلَيْهِمْ جارِيَهَ بْنَ قُدَامَهَ، فَإِنَّهُ نَافِذُ الْبَصِيرَهِ، وَ مُطَاعُ الْعَشِيرَهِ، شَدِيدٌ عَلَى عَدُوِّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَلَمَّا قَرَأَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْكِتَابَ، دَعَا جارِيَهَ فَقَالَ: يَا ابْنَ قُدَامَهَ تَمْنَعُ الْأَزْدَ عَنْ عَامِلِى وَ بَيْتِ مَالِى وَ تُشَاقُّنِى مُضَرَ وَ تُنَابِذُنِى، وَ بِنَا ابْتَدَأَهَا اللَّهُ بِالْكَرَامَهِ، وَ عَرَّفَهَا الْهُدَى، وَ تَدْعُو إِلَى الْمَعْشَرِ الَّذِينَ حَادُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ أَرَادُوا إِطْفَاءَ نُورِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ حَتَّى عَلَتْ كَلِمَتُهُ عَلَيْهِمْ وَ أَهْلَكَ الْكَافِرِينَ.

فَرَوَى إِبْرَاهِيمُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ كَعْبِ بْنِ قُعَيْنٍ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ جارِيَهَ مِنَ الْكُوفَهِ فِى خَمْسِينَ رَجُلًا مِنْ بَنِى تَمِيمٍ، وَ مَا كَانَ فِيهِمْ يَمَانِيٌّ غَيْرِى، وَ كُنْتُ شَدِيدَ التَّشَيُّعِ، فَقُلْتُ لِجَارِيَهَ: إِنْ شِئْتَ كُنْتُ مَعَكَ، وَ إِنْ شِئْتَ مِلْتُ إِلَى قَوْمِى. فَقَالَ:

بَلْ سِرْ مَعِى، فَوَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ الطَّيْرَ وَ الْبَهَائِمَ تَنْصُرُنِى عَلَيْهِمْ فَضْلًا عَنِ الْإِنْسِ.

فَلَمَّا دَخَلْنَا الْبَصْرَهَ، بَدَأَ بِزِيَادٍ فَرَحَّبَ بِهِ وَ أَجْلَسَهُ إِلَى جَانِبِهِ، وَ نَاجَاهُ سَاعَهً وَ سَاءَلَهُ ثُمَّ خَرَجَ فَقَامَ فِى الْأَزْدِ فَقَالَ: جَزَاكُمُ اللَّهُ مِنْ حَيٍّ خَيْراً، ثُمَّ قَرَأَ عَلَيْهِمْ وَ عَلَى غَيْرِهِمْ كِتَابَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَإِذَا فِيهِ:

مِنْ عَبْدِ اللَّهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، إِلَى مَنْ قُرِئَ عَلَيْهِ كِتَابِى هَذَا مِنْ سَاكِنِى الْبَصْرَهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُسْلِمِينَ: سَلَامٌ عَلَيْكُمْ، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ حَلِيمٌ ذُو أَنَاهٍ لَا يُعَجِّلُ بِالْعُقُوبَهِ قَبْلَ الْبَيِّنَهِ، وَ لَا يَأْخُذُ الْمُذْنِبَ عِنْدَ أَوَّلِ وَهْلَهٍ، وَ لَكِنَّهُ يَقْبَلُ التَّوْبَهَ، وَ يَسْتَدِيمُ الْأَنَاهَ، وَ يَرْضَى بِالْإِنَابَهِ، لِيَكُونَ أَعْظَمَ لِلْحُجَّهِ، وَ أَبْلَغَ فِى الْمَعْذِرَهِ.

وَ قَدْ كَانَ مِنْ شِقَاقِ جُلِّكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ، مَا اسْتَحْقَقْتُمْ أَنْ تُعَاقَبُوا عَلَيْهِ، فَعَفَوْتُ عَنْ مُجْرِمِكُمْ، وَ رَفَعْتُ السَّيْفَ عَنْ مُدْبِرِكُمْ وَ قَبِلْتُ مِنْ مُقْبِلِكُمْ، وَ أَخَذْتُ

بَيْعَتَكَمْ، فَإِنْ تَفُوا بِبَيْعَتِى وَ تَقْبَلُوا نَصِيحَتِى وَ تَسْتَقِيمُوا عَلَى طَاعَتِى، أَعْمَلْ فِيكَمْ بِالْكِتَابِ وَ قَصْدِ الْحَقِّ، وَ أَقِيمُ فِيكَمْ سَبِيلَ الْهُدَى؛ فَوَ اللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَنَّ وَالِياً بَعْدَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَعْلَمُ بِذَلِكَ مِنِّى، وَ لَا أَعْمَلُ. أَقُولُ قَوْلِى هَذَا صَادِقاً غَيْرَ ذَامٍّ لِمَنْ مَضَى، وَ لَا مُنْتَقِصاً لِأَعْمَالِهِمْ.

وَ إِنْ خَطَّتْ بِكُمُ الْأَهْوَاءُ الْمُرْدِيَهُ، وَ سَفَهُ الرَّأْيِ الْجَائِرِ إِلَى مُنَابَذَتِى تُرِيدُونَ خِلَافِى، فَهَا أَنَا ذَا قَرَّبْتُ جِيَادِى، وَ رَحَلْتُ رِكَابِى. وَ ايْمُ اللَّهِ لَئِنْ أَلْجَأْتُمُونِى إِلَى الْمَسِيرِ إِلَيْكُمْ، لَأُوقِعَنَّ بِكُمْ وَقْعَهً لَا يَكُونُ يَوْمُ الْجَمَلِ عِنْدَهَا إِلَّا كَلَعْقَهِ لَاعِقٍ، وَ إِنِّى لَظَانٌّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ لَا تَجْعَلُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ سَبِيلًا.

وَ قَدْ قَدَّمْتُ هَذَا الْكِتَابَ حُجَّهً عَلَيْكُمْ، وَ لَيْسَ أَكْتُبُ إِلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِهِ كِتَاباً إِنْ أَنْتُمُ اسْتَغْشَشْتُمْ نَصِيحَتِى، وَ نَابَذْتُمْ رَسُولِى، حَتَّى أَكُونَ أَنَا الشَّاخِصَ نَحْوَكُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ السَّلَامُ.

فَلَمَّا قُرِئَ الْكِتَابُ عَلَى النَّاسِ، قَامَ صَبْرَهُ بْنُ شَيْمَانَ فَقَالَ: سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا وَ نَحْنُ لِمَنْ حَارَبَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ حَرْبٌ، وَ لِمَنْ سَالَمَ سِلْمٌ. إِنْ كَفَيْتَ يَا جَارِيَهُ قَوْمَكَ بِقَوْمِكَ فَذَاكَ، وَ إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ نَنْصُرَكَ نَصَرْنَاكَ.

وَ قَامَ وُجُوهُ النَّاسِ فَتَكَلَّمُوا بِمِثْلِ ذَلِكَ، فَلَمْ يَأْذَنْ [جارِيَهُ] لِأَحَدٍ أَنْ يَسِيرَ مَعَهُ وَ مَضَى نَحْوَ بَنِى تَمِيمٍ وَ كَلَّمَهُمْ فَلَمْ يُجِيبُوهُ، وَ خَرَجَ مِنْهُمْ أَوْبَاشٌ فَنَاوَشُوهُ بَعْدَ أَنْ شَتَمُوهُ، فَأَرْسَلَ إِلَى زِيَادٍ وَ الْأَزْدِ يَسْتَصْرِخُهُمْ [وَ] يَأْمُرُهُمْ أَنْ يَسِيرُوا إِلَيْهِ فَسَارَتْ الْأَزْدُ بِزِيَادٍ.

وَ خَرَجَ إِلَيْهِمُ ابْنُ الْحَضْرَمِيِّ فَاقْتَتَلُوا سَاعَهً، وَ اقْتَتَلَ شَرِيكُ بْنُ الْأَعْوَرِ الْحَارِثِيُّ، وَ كَانَ مِنْ شِيعَهِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ صَدِيقاً لِجَارِيَهَ [فَقَالَ لَهُ: أَ لَا أُقَاتِلُ مَعَكَ عَدُوَّكَ؟ فَقَالَ: بَلَى. فَقَاتَلَهُمْ.] فَمَا لَبِثَ بَنُو تَمِيمٍ أَنْ هَزَمُوهُمْ وَ اضْطَرُّوهُمْ إِلَى دَارِ سُنْبُلٍ السَّعْدِيِّ، فَحَصَرُوا ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ فِيهَا، وَ أَحَاطَ جَارِيَهُ وَ زِيَادٌ بِالدَّارِ وَ قَالَ جَارِيَهُ: عَلَيَّ بِالنَّارِ. فَقَالَتِ الْأَزْدُ: لَسْنَا مِنَ الْحَرِيقِ فِى شَىْ ءٍ، وَ هُمْ قَوْمُكَ

وَ أَنْتَ أَعْلَمُ. فَحَرَقَ جارِيَهُ الدَّارَ عَلَيْهِمْ، فَهَلَكَ ابْنُ الْحَضْرَمِيِّ فِي سَبْعِينَ رَجُلًا أَحَدُهُمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُثْمَانَ الْقُرَشِيُّ. وَ سَارَتِ الْأَزْدُ بِزِيَادٍ حَتَّى أَوْطَئُوا قَصْرَ الْإِمَارَهِ وَ مَعَهُ بَيْتُ الْمَالِ، وَ قَالَتْ لَهُ: هَلْ بَقِيَ عَلَيْنَا مِنْ جِوَارِكَ شَيْ ءٌ. قَالَ: لَا.

فَانْصَرَفُوا عَنْهُ.

وَ كَتَبَ زِيَادٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ جَارِيَهَ بْنَ قُدَامَهَ الْعَبْدَ الصَّالِحَ قَدِمَ مِنْ عِنْدِكَ فَنَاهَضَ جَمْعَ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ بِمَنْ نَصَرَهُ، وَ أَعَانَهُ مِنَ الْأَزْدِ فَفَضَّهُ وَ اضْطَرَّهُ إِلَى دَارٍ مِنْ دُورِ الْبَصْرَهِ فِي عَدَدٍ كَثِيرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَمْ يَخْرُجْ حَتَّى حَكَمَ اللَّهُ بَيْنَهُمَا، فَقَتَلَ ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ وَ أَصْحَابَهُ، مِنْهُمْ مَنْ أُحْرِقَ، وَ مِنْهُمْ مَنْ أُلْقِيَ عَلَيْهِ جِدَارٌ، وَ مِنْهُمْ مَنْ هُدِمَ عَلَيْهِ الْبَيْتُ مِنْ أَعْلَاهُ، وَ مِنْهُمْ مَنْ قُتِلَ بِالسَّيْفِ، وَ سَلِمَ مِنْهُمْ نَفَرٌ ثَابُوا وَ تَابُوا فَصَفَحَ عَنْهُمْ وَ بُعْداً لِمَنْ عَصَى وَ غَوَى، وَ السَّلَامُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَهُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.

فَلَمَّا وَصَلَ الْكِتَابُ قَرَأَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى النَّاسِ فَسُرَّ بِذَلِكَ وَ سُرَّ أَصْحَابُهُ وَ أَثْنَى عَلَى جَارِيَهَ وَ عَلَى الْأَزْدِ وَ ذَمَّ الْبَصْرَهَ فَقَالَ: إِنَّهَا أَوَّلُ الْقُرَى خَرَاباً، إِمَّا غَرَقاً وَ إِمَّا حَرَقاً، حَتَّى يَبْقَى مَسْجِدُهَا كَجُؤْجُؤِ سَفِينَهٍ (۱)..

**[ترجمه]شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید: به نقل از کتاب الغارات تالیف ابراهیم بن محمد ثقفی روایت کرده است: هنگامی که محمد بن ابی بکر در مصر کشته شد، معاویه عبدالله بن عامر حضرمی را به سوی اهالی بصره روانه کرد تا آنان را برای بیعت با خود و خون‌خواهی عثمان فراخواند. هنگامی که نزد آنان آمد و نامه معاویه را بر آن‌ها خواند، در میانشان اختلاف نظر پدید آمد، برخی از آنان پیشنهاد معاویه را ردّ کرده و بیشترشان پذیرفته و اطاعت کردند. و در آن روزها فرمانروای بصره زیاد بن عبید بود که عبدالله بن عباس او را به جای خود نهاده بود و خود نزد علی علیه السلام رفته بود تا مرگ محمد بن ابی بکر را به او تسلیت بگوید. زمانی که زیاد مشاهده کرد مردم به سوی ابن حظرمی روی می‌آورند، از ازدیان پناه خواست و در میان آنان فرود آمد و به ابن عباس نامه نوشت و او را از ماجرا باخبر ساخت. ابن عباس آن ماجرا را به گوش علی علیه السلام رسانید و در کوفه آنچه که مربوط به این اتفاقات بود را پراکنده ساخت. و یاران علی علیه السلام درباره کسی که از نظر شجاعت و دلیری، به سوی آنان روانه کند، اختلاف نظر پیدا کردند. علی علیه السلام فرمود: خاموش باشید، ای مردم بس کنید. اسلام و حیثیت اسلام می‌بایست شما را از ستم بر یکدیگر و در سراشیبی افتادن بازدارد و شما را همداستان سازد. همراه دین خدا باشید که جز آن از هیچ کس پذیرفته نیاید. و بر کلمه اخلاص که قوام دین و حجت خداست بر کافران، پایدار مانید. به یاد آرید آن زمان را که شمارتان اندک بود و مشرک بودید و پراکنده بودید و با هم دشمن بودید، خدای تعالی به وسیله اسلام میان دل‌هایتان الفت افکند پس شمارتان افزون گردید و از پراکندگی رهایی یافتید و با یکدیگر دوستی ورزیدید. هرگاه مردم از یکدیگر بریدند و تیغ خون‌خواهی کشیدند و عشیره ها و قبیله ها را به یاری خواندند، سرها و صورت‌هایشان را طعمه شمشیر سازید تا به خدا و کتاب خدا و سنت پیامبرش روی آورند. اما آن حمیت و دلیری اگر نه برای خدا باشد به یقین از وسوسه های شیطان است. زنهار از آن بپرهیزید تا رستگار و پیروز شوید.

سپس ابن ابی الحدید گوید: و واقدی روایت کرده است که علی علیه السلام چند روزی بنی تمیم را بسیج کرد تا کسانی از آنان را به بصره بیاورد که بتوانند او را برای کار ابن حضرمی کفایت کنند و گروه جنگی بنی تمیم را که او را در بصره پناه داده بودند بازگرداند. اما کسی اجابت نکرد پس برای آنان خطبه خواند و گفت:

شگفت نیست که ازدیان مرا یاری دهند و مضریان مرا خوار کنند. شگفت‌تر از آن این است که تمیم کوفه حق را به من نمی‌دهند و تمیم بصره با من مخالفت می‌کنند و از طایفه‌ای از آنان یاری می طلبم اما هیچ یک از آنان مرا اجابت نمی کند تا آنان را به راه درست فراخواند، که اگر اجابت کردند (کاری با آنان نداشته باشم) وگرنه جنگ رخ بدهد. گویی من کران و لال هایی را مخاطب قرار می‌دهم که سخن را نمی‌فهمند و به ندایی پاسخ نمی‌دهند. همه این‌ها به خاطر ترس از جنگ و محبت به دنیا است.

ما در رکاب پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله بودیم و با پدران و فرزندان و برادران و عموهای خود جنگ می کردیم، که این مبارزه بر ایمان و تسلیم ما می افزود، و ما را در جادّه وسیع حقّ و صبر برابر ناگواری‌ها و جهاد برابر دشمن، ثابت قدم می ساخت. گاهی یک نفر از ما و دیگری از دشمنان ما مانند دو پهلوان نبرد می کردند، و هر کدام می خواست کار دیگری را بسازد و جام مرگ را به دیگری بنوشاند. گاهی ما بر دشمن پیروز می شدیم و زمانی دشمن بر ما غلبه می کرد. پس آنگاه که خدا، راستی و اخلاص ما را دید، خواری و ذلّت را بر دشمنان ما نازل و پیروزی را به ما عنایت فرمود تا آنجا که اسلام استحکام یافته فراگیر شد و در سرزمین های پهناوری نفوذ کرد. به جانم سوگند! اگر ما در مبارزه مثل شما بودیم هرگز پایه ای برای دین استوار نمی ماند، و شاخه ای از درخت ایمان سبز نمی گردید. به خدا سوگند، شما هم اکنون از سینه شتر خون می دوشید و سرانجامی جز پشیمانی ندارید.

راوی گوید: اعین بن ضبیعه مجاشعی در مقابل امام ایستاد و گفت: ای امیرالمؤمنین من تو را در برابر این مصیبت کفایت می‌کنم و مسؤولیت کشتن ابن حضرمی را بر عهده می‌گیرم یا اینکه او را از بصره بیرون می‌رانم.

امام او را به آمادگی برای رهسپار شدن و تاختن امر کرد. پس او رهسپار شد تا به بصره وارد شد.

به روایت ثقفی بازمی‌گردیم، ابراهیم گوید: هنگامی که اعین وارد بصره شد بر زیاد داخل گردید درحالی که زیاد در اهواز اقامت داشت. به او خوشامد گفت و در کنار خودش جای داد. اعین سخنان علی علیه السلام را به او گفت. و اینکه با او در این باب گفتگو کرده و نامه ای از جانب علی علیه السلام برای او آورده است. در آن نامه آمده بود:

بسم اللّه الرحمن الرحیم. از بنده خدا علی بن ابی طالب امیر المؤمنین به زیاد بن عبید. سلام بر تو باد. اما بعد، اعین بن ضبیعه را فرستاده ام که قوم خود را از گرد ابن حضرمی بپراکند. بنگر که چه می کند. اگر انجام داد و به آنچه می پندارد رسید و توانست آن اوباش را پراکنده کند کاری است در خور و نیکو. و اگر کار به دشمنی و عصیان کشید با همان گروه که فرمانبردار تو هستند بر آن گروه که به خلاف تو برخاسته اند بتاز. اگر پیروزی نصیب تو گردد، همان است که انتظار آن دارم و اگر نه، با آنان مدارا کن و در کار درنگ کن ولی چشم و گوش به آنان دار که به زودی لشکر سپاهیان مسلمانان در خواهند رسید و خدا مفسدان ستمکار را نابود خواهد کرد و مؤمنان بر حق را یاری کند. و السلام.

زیاد نامه را خود خواند و برای اعین بن ضبیعه هم خواند. اعین گفت: امیدوارم که تو خود برای این کار- اگر خدا خواهد - بسنده باشی.

سپس از نزد او بیرون آمد و به جایگاه خود رفت. مردان قومش گرد او را گرفتند. اعین حمد و ثنای خدا به جای آورد، سپس گفت: ای قوم چرا خویشتن به کشتن می دهید و خون خود بر زمین می ریزید. آن هم برای امری باطل و با مشتی سفیهان و اشرار؟ به خدا سوگند وقتی به نزد شما می آمدم دیدم که لشکرها آماده شده‌اند تا بر سر شما بتازند. اکنون اگر بازگردید از شما می پذیرند و دست از شما بازخواهند داشت و اگر سر برتابید سوگند به خدا مرگ و نابودیتان را در پی خواهد داشت.

گفتند: می شنویم و فرمان می بریم، گفت: در پناه برکت خدا برخیزید. اعین آنان را به نزد جماعت ابن حضرمی آورد. یاران ابن حضرمی بیرون آمدند. یاران اعین در برابر ابن حضرمی صف کشیدند و او جلو ایستاد و در تمام روز با ابن حضرمی و یارانش سخن گفت و سوگندشان داد و می گفت: ای قوم بیعت خود نشکنید و با امام خود مخالفت نکنید و به زیان خویش کاری نکنید. دیدید و آزمودید که چون بیعت شکستید و راه مخالفت در پیش گرفتید خدا با شما چه کرد؟ پس از این کار دست بر دارید. میانشان جنگی در نگرفت ولی زبان به دشنامش گشودند و ناسزایش می گفتند.

اعین از نزدشان بازگردید، در حالی که به انصاف آنان امید بسته بود. چون به جایگاه خود بازگردید، ده تن که مردم گمان می‌بردند از خوارج بودند، به دنبالش آمدند و او را در بسترش شمشیر زدند. اعین تصور نمی کرد که چنان اتفاقی افتد. پس برهنه تن از خانه بیرون جست و گریخت. آنان در راه به او رسیدند و او را کشتند.

زیاد به علی علیه السلام آنچه که رخ داده بود را در نامه‌ای به این صورت نوشت: نظر من این است که امیر المؤمنین، جاریه بن قدامه را بفرستد زیرا او مردی با بینش است و در میان عشیره خویش فرمان‌پذیر و بر دشمن امیر المؤمنین سخت دشمن است. وقتی علی علیه السلام نامه را خواند، جاریه بن قدامه را فراخواند و به او گفت: ای پسر قدامه، ازدیان، عامل من و بیت المال مرا پناه داده اند ولی مضر به خلاف من برخاسته و با من دشمنی می کنند و حال آنکه خداوند به وسیله ما نخستین بار آنان را کرامت ارزانی داشت و آنان را با راه هدایت آشنا کرد، به سوی گروهی فرا خوانده می‌شوی که به جماعتی پیوسته اند که با خدا و رسولش دشمنی می ورزند و می خواهند نور خدا را خاموش کنند تا اینکه سخن حق اعتلا یابد و کافران را به هلاکت برساند. - . الغارات۲: ۳۷۳ ، شرح نهج البلاغه۱: ۷۶۲ و آنچه مصنف در اینجا از آن دو روایت کرده است خلاصه آن دو حدیث است و متن داستان نیست. -

ابراهیم با اسناد به کعب بن قعین روایت می‌کند که گوید: من نیز با جاریه از کوفه بیرون آمدم. پنجاه مرد از بنی تمیم همراه او بود و از مردم یمن کسی جز من همراه او نبود و من شیعه‌ای با عقیده‌ای استوار بودم. به جاریه گفتم: اگر خواهی با تو بیایم و اگر نخواهی به نزد قوم خود می روم. گفت: با من بیا، به خدا سوگند دوست دارم پرندگان هوا و حیوانات صحرا هم مرا بر ضد آنان یاری کنند تا چه رسد به آدمیان.

هنگامی که به بصره در آمدیم. جاریه نخست پیش زیاد رفت. زیاد به او خوشامد گفت و در کنار خویش جای داد. با او نجوا می کرد و چیزهایی می پرسید. جاریه از نزد زیاد به میان ازدیان رفت. سخن آغاز کرد و گفت: خدا به شما جزای خیر دهد. آن گاه نامه علی علیه السلام را بر آنان و دیگران خواند. در آن نامه آمده بود:

از بنده خدا، علی امیر المؤمنین، به هر کس از ساکنان بصره که این نامه بر او خوانده می شود، از مؤمنان و مسلمانان. سلام بر

شما باد. اما بعـد، هرآینه خدا بردبار است و در عقوبت درنگ کننده. پیش از حجت و دلیل آشکار کسـی را با عجله مجازات نمی‌کنـد و در نخستین وهله، گناهکار را بازخواست نمی کند. خداوند توبه پذیر است و همچنان در عقوبت درنگ می کند و با توبه و بازگشت خشنود می گردد. تا حجت تمام شود و پوزش خواهندگان بهتر پوزش خواهند .

ای مردم، بـا این ستیزه جویی و دشـمنی که در پیش گرفته ایـد همگـان مسـتحق عقوبت شـده ایـد ولی من گناهکارتان را عفو کردم و از آن کسان که از من روی برگردانـده انـد شمشـیر برداشـتم و آن را که به من روی می آورد پـذیرا آمده ام. از شـما بیعت گرفته ام. اگر به بیعت من وفا کنیـد و انـدرز مرا بپذیریـد و به فرمان من عمل کنیـد، به حکم کتاب خدا و سـنت پیامبر و طریق حق بـا شـما رفتار خواهم کرد و طریق هـدایت را در میان شـما اقامه خواهم نمود. به خـدا سوگنـد از آن زمان که محمد صلی الله علیه و آله از این جهان رخت بر کشـیده، فرمانروایی را نمی شناسم که این راه و روش بهتر از من شناسد و در این راه بهـتر از من گـام بر دارد. اینکه می گـویم سـخنی راست است بی آنکه قصـد نکـوهش گذشـتگان داشـته بـاشم یـا بخواهم در اعمال، آنان را به نقص موصوف دارم.

ولی اگر هواهای ناروا و اندیشه های نابخردانه و دور از حق، شـما را به دشمنی و مخالفت با من وادارد، بدانید که اسب‌هایم را با زین و بار و بنه مهیّای پیکار ساخته ام و پای در رکاب عزیمت آورم. به خـدا سوگند، اگر مرا ناچار سازید که به سوی شـما بیایم کاری بر سـرتان آورم که واقعه جمل در برابر آن بازی کودکانه ای آیـد و من چنان پندارم که شـما – اگر خدا خواهد – نخواهید که جان بر سر این کار نهید.

این نامه که به دست شـما می رسـد حجت را بر شـما تمام می کنـد و بعـد از آن دیگر نامه ای نخواهم نوشت اگر اندرز من به کار نبندید و فرستاده مرا بیازارید بی درنگ – اگر خدا خواهد – بر سر شما می‌تازم. و السلام.

چون نامه علی علیه السـلام خوانـده شد، صبره بن شـیمان بر خاست و گفت: شـنیدیم و اطاعت خواهیم کرد. ما با هر کس امیر المؤمنین را جنگ باشد می جنگیم و با هر کس صـلح باشد صلح می کنیم. ای جاریه، اگر با همین گروه از قوم خود که آمده ای با آن گروه دیگر از قوم خود توانی بر آمد چنین کن وگرنه چنانچه دوست داشته باشی به یاریت می آییم.

دیگر بزرگان قوم نیز چنین سخنان گفتند جاریه به هیچ یک از آنان اجازت نداد که با او همراه شوند. جاریه به سوی بنی تمیم در حرکت آمد و با آنان سـخن گفت ولی قوم اجابتش ننمودند. بلکه گروهی از اوباش به نزدیک او شدند و دشـنامش دادند. جـاریه نزد زیـاد فرسـتاد و یـاری خواست. زیاد فرمان داد که به سوی او در حرکت آینـد. ابن حضـرمی نیز آماده پیکار با آنان شد. عبد اللّه بن خازم سـلمی فرمانده سوارانش بود. ساعتی میان دو طرف نبرد بود. شریک ابن اعور حارثی که از شیعیان علی علیه السـلام و دوسـتان جاریه بود پیش آمد و گفت: نمی خواهی همراه تو با دشمنت نبرد کنم. جاریه گفت: آری می خواهم. پس از اندکی بنی تمیم شـکست خوردند و گریختند و به ناچار به خانه سـنبل سعدی پناه بردند. و ابن حضرمی را در آنجا پناه دادند. جاریه و زیاد خانه را محاصـره کرد. جاریه فریاد زد: آتش بیاورید. ازدیان گفتند که موافق آن نیستیم که آتش در خانه زنیم. اینـان قوم توانـد و تو بهتر دانی. امـا جـاریه خـانه را به آتش کشـید و ابن حضـرمی بـا هفتـاد تن از مردان خود سوخت و هلاک شـد. یکی از آنان عبـد الرحمن ابن عمیر بن عثمان قرشـی تیمی بود. ازدیان زیاد را همراه با بیت المال را به دار الإماره جـای دادنـد بـه او گفتنـد: آیـا هنـوز هـم در بـاب پناهنـدگیت بر گـردن مـا حقی هست؟ زیـاد گفت: نه. پس به دیـار خـویش

باز گردیدند.

زیاد برای امیرالمؤمنین این چنین نامه نوشت: اما بعد، بنده صالح، جاریه بن قدامه از نزد تو آمد و با جمعی از ازدیان که به یاریش گرد آمدند بر سر ابن حضرمی تاختن آورد و او را در هم شکست و مجبورش کرد که با جمع کثیری از یارانش به یکی از خانه های بصره رود. ابن حضرمی از آنجا بیرون نیامد تا خدای میان آن دو داوری کرد و ابن حضرمی و یارانش کشته شدند. بعضی در آتش سوختند و بر سر بعضی دیوار افکنده شد و بر سر بعضی خانه خراب گردید، بعضی نیز طعمه شمشیر شدند. چند نفری که باقی مانده بودند، توبه کردند و از گناهشان عفو کردیم. از رحمت خدا دور باد کسی که عصیان می کند و گمراه می شود. سلام و رحمت و برکات خدا بر امیرالمؤمنین.

چون نامه زیاد رسید، علی علیه السلام آن را برای مردم بخواند. امام شادمان شد یارانش نیز شادمان شدند و بر جاریه بن قدامه و ازد ثنا گفتند و بصریان را نکوهش کردند. علی علیه السلام گفت:این بصره اولین بلدی است که ویران شود یا به غرق در آب یا به سوختن در آتش تا آنکه فقط مسجدش همچون سینه کشتی باقی بماند. - . الغارات ۱: ۴۰۲-۴۱۰ -

**[ترجمه]

«۹۰۷»

(۲) نَهْجٌ: وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا هَرَبَ مَصْقَلَهُ بْنُ هُبَيْرَهَ الشَّيْبَانِيُّ إِلَى مُعَاوِيَهَ، وَ كَانَ قَدِ ابْتَاعَ سَبْىَ بَنِى نَاجِيَهَ مِنْ عَامِلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَعْتَقَهُمْ فَلَمَّا طَالَبَهُ بِالْمَالِ خَاسَ بِهِ وَ هَرَبَ إِلَى الشَّامِ: قَبَّحَ اللَّهُ مَصْقَلَهَ، فَعَلَ فِعْلَ السَّادَهِ وَ فَرَّ فِرَارَ الْعَبِيدِ، فَمَا أَنْطَقَ مَادِحَهُ حَتَّى أَسْكَتَهُ، وَ لَا صَدَّقَ وَاصِفَهُ حَتَّى

ص: ۴۱

۱- و هذا الذّيل قد تقدّم عن مصادر أخر. والحديث رواه الثقفى رحمه الله تحت الرقم: (۱۴۹) وما بعده، من كتاب الغارات ج ۱، ص ۴۰۲ - ۴۱۰ ط ۱.

۲- [۹۰۷]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِى الْمُخْتَارِ: (۴۴) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ. وللكلام مصادر أخر يجد الباحث بعضها فى ذيل المختار: (۲۹۹) من كتاب نهج السعاده:ج۲ ص۴۸۷ ط ۱.

بَكّتَهُ، وَ لَوْ أَقَامَ لَأَخَذْنَا مَيْسُورَهُ وَ انْتَظَرْنَا لَهُ وُفُورَهُ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان امام علیه السلام زمانی که مصقله بن هبیره به نزد معاویه به فرار کرد درحالی که اسیران بنی ناجیه را از فرمانده لشکر آن حضرت خرید و آزاد کرد امّا وقتی از او غرامت خواستند به طرف معاویه فرار کرد: خدا روی مصقله را زشت گرداند، کار بزرگواران را انجام داد امّا خود چونان بردگان فرار کرد، هنوز ثنا خوان به مدّاحی او برنخاسته بود که او را ساکت کرد، هنوز سخن ستایشگر او به پایان نرسیده بود که آنها را به زحمت انداخت. امّا اگر مردانه ایستاده بود همان مقدار که داشت از او می پذیرفتیم و تا هنگام قدرت و توانایی به او مهلت می دادیم. - . نهج البلاغه: ۸۵، خطبه۴۴ -

**[ترجمه]

بیان

أقول قد مضى هذا الكلام و مضت قصته في أبواب أحوال الخوارج.

و قال الشرّاح: بنو ناجيه ينسبون أنفسهم إلى قريش، و قريش تدفعهم عنه و ينسبونهم إلى ناجيه، و هي أمّهم، و قد عدّوا من المبغضين لعليّ عليه السلام.

و اختلف (۱) الروايه في سببهم،

فَفِي بَعْضِهَا أَنَّهُ لَمَّا انْقَضَى أَمْرُ الْجَمَلِ دَخَلَ أَهْلُ الْبَصْرَهِ فِي الطَّاعَهِ غَيْرَ بَنِي نَاجِيَه، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَجُلًا مِنَ الصَّحَابَهِ فِي خَيْلٍ لِيُقَاتِلَهُمْ، فَأَتَاهُمْ وَ قَالَ لَهُمْ: مَا لَكُمْ عَسْكَرْتُمْ وَ قَدْ دَخَلَ فِي الطَّاعَهِ غَيْرُكُمْ؟ فَافْتَرَقُوا ثَلَاثَ فِرَقٍ:

فِرْقَهٌ قَالُوا: كُنَّا نَصَارَى فَأَسْلَمْنَا وَ نُبَايِعُ، فَأَمَرَهُمْ فَاعْتَزَلُوا.

وَ فِرْقَهٌ قَالُوا: كُنَّا نَصَارَى فَلَمْ نُسْلِمْ وَ خَرَجْنَا مَعَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَانُوا خَرَجُوا، قَهَرُونَا فَأَخْرَجُونَا كُرْهاً فَخَرَجْنَا مَعَهُمْ فَهَزَمُوا، فَنَحْنُ نَدْخُلُ فِيمَا دَخَلَ النَّاسُ فِيهِ، وَ نُعْطِيكُمُ الْجِزْيَهَ كَمَا أَعْطَيْنَاهُمْ. فَقَالَ: اعْتَزِلُوا، فَاعْتَزَلُوا.

وَ فِرْقَهٌ قَالُوا: كُنَّا نَصَارَى فَأَسْلَمْنَا وَ لَمْ يُعْجِبْنَا الْإِسْلَامُ فَرَجَعْنَا فَنُعْطِيكُمُ الْجِزْيَهَ كَالنَّصَارَى. فَقَالَ لَهُمْ: تُوبُوا وَ ارْجِعُوا إِلَى الْإِسْلَامِ. فَأَبَوْا، فَقَاتَلَ مُقَاتِلَهُمْ وَ سَبَى ذَرَارِيَّهُمْ، فَقَدَّمَ بِهِمْ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَ فِي بَعْضِهَا: أَنَّ الْأَمِيرَ مِنْ قِبَلِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ مَعْقِلَ بْنَ قَيْسٍ، وَ لَمَّا انْقَضَى أَمْرُ الْحَرْبِ لَمْ يَقْتُلْ مِنَ الْمُرْتَدِّينَ مِنْ بَنِي نَاجِيَهَ إِلَّا رَجُلًا وَاحِداً وَ رَجَعَ الْبَاقُونَ إِلَى الْإِسْلَامِ، وَ اسْتَرَقَّ مِنَ النَّصَارَى مِنْهُمُ الَّذِينَ سَاعَدُوا فِي الْحَرْبِ وَ شَهَرُوا السَّيْفَ عَلَى جَيْشِ الْإِمَامِ، ثُمَّ أَقْبَلَ بِالْأُسَارَى حَتَّى مَرَّ عَلَى مَصْقَلَهَ بْنِ هُبَيْرَهَ الشَّيْبَانِيِّ، وَ هُوَ عَامِلٌ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى أَرْدَشِيرْخُرَّهْ، وَ هُمْ خَمْسُمِائَهِ

١- هكذا فى الأصل، و الصحيح: و اختلفت.

إِنْسَانٍ، فَبَكَتْ إِلَيْهِ النِّسَاءُ وَ الصِّبْيَانُ، وَ تَصَايَحَ الرِّجَالُ وَ سَأَلُوا أَنْ يَشْتَرِيَهُمْ وَ يُعْتِقَهُمْ، فَابْتَاعَهُمْ بِخَمْسِمِائَهِ أَلْفِ دِرْهَم. فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَبَا حُرَّهَ الْحَنَفِيَّ لِيَأْخُذَ مِنْهُ الْمَالَ، فَأَدَّى إِلَيْهِ مِائَتَيْ أَلْفِ دِرْهَم وَ عَجَزَ عَنِ الْبَاقِي فَهَرَبَ إِلَى مُعَاوِيَهَ. فَقِيلَ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ارْدُدِ الْأُسَارَى فِي الرِّقِّ. فَقَالَ: لَيْسَ ذَلِكَ فِي الْقَضَاءِ بِحَقٍّ، قَدْ عَتَقُوا إِذْ أَعْتَقَهُمُ الَّذِي اشْتَرَاهُمْ، وَ صَارَ مَالِي دَيْناً عَلَيْهِ.

أقول: فعلى الروايه الأولى كانوا من المرتدّين عن الإسلام و لا يجوز سبى ذراريهم عندنا و عند الجمهور أيضا، إلّا أنّ أبا حنيفه قال بجواز استرقاق المرأه المرتدّه إذا لحقت بدار الحرب.

و أيضا ما فيها من أنّه قدم بالأسارى إلى عليّ عليه السلام، يخالف المشهور من اشتراء مصقله عن عرض الطريق و قد قال بعض الأصحاب:

بجواز سبى البغاه، إلّا أنّ الظاهر أنّه مع إظهار الكفر و الارتداد لا يبقى حكم البغى. و الصحيح ما فى الروايه الثانيه من أنّ الأسارى كانت من النصارى.

[قوله:] «و خاس به»: أى: غدر و خاف. و خاس بالوعد: أى: أخلف.

«و قبّحه اللّه»: أى: نحّاه عن الخير. و الساده: جمع السيّد و يطلق على الرّب و المالك و الشريف و الفاضل و الكريم و الحليم و متحمّل الأذى من قومه و الرئيس و المقدم. قوله عليه السلام: «حتى أسكته» قيل: كلمه «حتى» تحتمل أن تكون بمعنى اللّام، أى: أنّه لم ينطق مادحه ليقصد إسكاته بهربه، فإنّ إسكاته لو قصد لا يتصوّر إلّا بعد إنطاقه، و هو لم يتمم فعله الذى يطلب به إنطاق مادحه، فكيف يقصد إسكاته بهربه؟ و يحتمل أن يكون المراد أنّه لسرعه إتباعه الفضيله بالرذيله، كأنّه جمع بين غايتين متنافيتين.

و التبكيت: التقريع و التعنيف و التوبيخ و استقبال الرجل بما يكره.

و الميسور: ما تيسّر. و قيل هو مصدر على مفعول. و قيل: الغنى و السعه.

و الوفور بالضم مصدر وفر المال، ككرم و وعد، أى: تمّ و زاد. و فى بعض النسخ:

«موفوره» و هو الشی ء التامّ، أی انتظرنا حصول الموفور فی یده. و الغرض دفع عذره فی الهرب و هو توهّم التشدید علیه.

**[ترجمه]این سخن و داستان آن در باب‌های احوال خوارج بیان شد. و شارحان گویند: بنی ناجیه خود را به قریش منسوب می‌کردند و قریش آنان را از خود می‌راندند و به ناجیه منسوب می‌کردند. ناجیه مادرشان بود و آنان از جمله کینه‌توزان نسبت به علی علیه السلام به شمار می‌آمدند.

درباره اسارت آنان در روایت اختلاف وجود دارد، در برخی روایت‌ها آمده است: مردم بصره جز بنی ناجیه پس از شکست در جنگ جمل به اطاعت علی علیه السلام در آمدند علی علیه السلام یکی از اصحاب خود را با سواران بر سرشان فرستاد، آن مرد آمد و پرسید: چرا می خواهید بجنگید، در حالی که جز شما همه بیعت کرده اند و به اطاعت آمده اند؟ در این حال بنی ناجیه سه گروه شدند.

گروهی گفتند که ما مسیحی بودیم و اسلام آوردیم و با مردم دیگر در این فتنه شرکت کردیم، اکنون مانند دیگران بیعت می کنیم. گفت: از آنان دست بدارند.

گروه دیگری گفتند که ما مسیحی هستیم و اسلام نیاورده بودیم این قوم به جنگ آمدند ما نیز همراه آنان شدیم، زیرا ما را مجبور کردند و ما خود نمی خواستیم. چون شکست خوردند، ما هم همان کردیم که آن‌ها کردند. حال به شما جزیه می دهیم همچنان که پیش از این به آنان جزیه می دادیم. فرمان داد که از آنان نیز دست بدارند .

گروه سوم گفتند که ما مسیحی بودیم، اسلام آوردیم ولی از اسلام خوشمان نیامد بار دیگر به مسیحیت بازگشتیم، اکنون چون دیگر مسیحیان به شما جزیه می دهیم. آن فرمانده گفت: نه، باید توبه کنید و به اسلام بازگردید. ولی آنان نپذیرفتند. پس مردانشان را کشت و زن و فرزندشان اسیر کرد و نزد علی علیه السلام آورد.

و در برخی روایت‌ها آمده است: فرماندار از جانب علی علیه السلام معقل بن قیس بود و پس از پایان جنگ از مرتدهای بنی... ناجیه فقط یک مرد کشته شد و بقیه آنان به اسلام بازگشتند و مسیحیان را به اسارت کشید که در میان آنان کسانی بودند که در جنگ شرکت کرده و بر سپاه امام شمشیر کشیده بودند. سپس همراه با اسیران حرکت کرد تا اینکه در راه بر مصقله بن هبیره شیبانی که از سوی علی علیه السلام عامل اردشیر خرّه بود، گذر کرد. شمار اسیران پانصد تن بودند. زنان و کودکان در نزد او گریه کردند و مردان بانگ برداشتند و درخواست کردند که آنان را بخرد و آزاد کند. او اسیران را با پانصد هزار درهم خرید. امیرالمؤمنین اباحره حنفی را به سویش فرستاد تا اموال را از او بگیرد. او دویست هزار درهم را پرداخت کرد و از ادای باقی مال اظهار ناتوانی کرد. بعد به سوی معاویه گریخت. به امام علیه السلام گفتند: اسیران را دوباره به اسارت برگردان. فرمود: این قضاوت و داوری به حقّی نیست زیرا آنان آزاد شده‌اند چون کسی آنان را آزاد کرده که آنان را خریده است، و مال من دینی بر گردن اوست.

مؤلف: بنا بر روایت اول آنان از کسانی بودند که از اسلام مرتد شدند و در نزد ما و در نزد جمهور علمای سنی نیز جایز نیست که کودکان آن‌ها اسیر شوند جز اینکه ابوحنیفه قائل به جواز به اسارت کشیدن زن مرتد است زمانی که در صحنه جنگ

حضور پیدا کند.

و نیز آنچه در روایت آمده که او اسیران را به نزد علی علیه السلام آورده است با قول مشهور درباره خریداری اسیران توسط مصقله در میانه راه، مخالفت دارد. و برخی از اصحاب ما قائل به جایز بودن به اسارت کشیدن اهل بغی هستند. اما ظاهر آن است که با وجود اظهار کفر و ارتداد، حکم به بغی، باقی نمی‌ماند (باطل می‌شود) و وجه صحیح آن چیزی است که در روایت دوم آمده است که اسیران از مسیحیان بودند.

«و خاس به» یعنی او را فریب داد و ترسید. و «خاس بالوعد» یعنی خلف وعده کرد. و «قبّحه الله» یعنی خداوند او را از خیر دور گرداند. «السادهٔ» جمع سیّد است و بر پروردگار و صاحب و بزرگ‌زاده و فاضل و بخشنده و بردبار و کسی اطلاق می‌شود که آزار و اذیت قومش را متحمل می‌شود و نیز بر رئیس و پیشوا اطلاق می‌شود. و درباره این فرموده امام «حتی اسکته» گفته شده: کلمه «حتی» احتمال دارد به معنای «لام» باشد یعنی: ثناخوان او به مداحی برنخاسته تا او را به خاطر فرارش ساکت کند، زیرا اگر مقصود ساکت کردنش باشد، فقط پس از مدح گویی‌اش این امر متصور می‌شود، درحالی که او کاری را که مقصودش از آن به سخن آوردن ثناخوانش باشد، به پایان نبرده است، پس چگونه می‌تواند به خاطر فرارش ساکت کردن او را قصد کند؟ و ممکن است مقصود این باشد که او به دلیل اینکه خیلی زود رذیلت را پس از فضیلت انجام داد، گویی بین دو هدف متناقض جمع کرده است.

«التبکیت» یعنی کوبیدن و ملامت و سرزنش و رویاروی با شخص با آنچه ناپسند می‌دارد. «المیسور» آن چیزی است که ممکن و میسر گردد. و گفته شده این کلمه مصدر بر وزن مفعول است. و گفته شده به معنای: بی‌نیازی و فراخی است. «الوفور» با ضمه مصدر «وفر المال» بر وزن کَرَم و وَعَد است. یعنی: تمام شد و افزون گشت. و در برخی نسخه‌ها به صورت «موفوره» آمده است و آن چیزی کامل و تمام است. یعنی: تا هنگامی که چیز کامل (توانایی) در اختیار او قرار می‌گرفت، به او مهلت می‌دادیم. و هدف از این جمله دفع عذر او از فرار کردن در جنگ است، و آن توهم سخت گیری بر اوست.

**[ترجمه]

«۹۰۸»

(۱) نَهْجٌ: وَ مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اللَّهُمَّ أَيُّمَا عَبْدٍ مِنْ عِبَادِكَ سَمِعَ مَقَالَتَنَا الْعَادِلَهَ غَيْرَ الْجَائِرَهِ، وَ الْمَصْلَحَهَ فِي الدِّينِ وَ الدُّنْيَا غَيْرَ الْمُفْسِدَهِ، فَأَبَى بَعْدَ سَمْعِهِ لَهَا إِلَّا النُّكُوصَ عَنْ نُصْرَتِكَ، وَ الْإِبْطَاءَ عَنْ إِعْزَازِ دِينِكَ، فَإِنَّا نَسْتَشْهِدُكَ عَلَيْهِ يَا أَكْبَرَ الشَّاهِدِينَ شَهَادَهً، وَ نَسْتَشْهِدُ عَلَيْهِ جَمِيعَ مَنْ أَسْكَنْتَهُ أَرْضَكَ وَ سَمَاوَاتِكَ، ثُمَّ أَنْتَ بَعْدُ، الْمُغْنِي عَنْ نَصْرِهِ وَ الْآخِذُ لَهُ بِذَنْبِهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علیه السلام: خدایا! هر کدام از بندگان تو، که سخن عادلانه دور از ستمکاری، و اصلاح کننده دور از فساد انگیزی ما را نسبت به دین و دنیا شنید، و پس از شنیدن سرباز زد، و از یاری کردنت باز ایستاد، و در گرامی داشتن دین تو درنگ و سستی کرد، ما تو را بر ضد او به گواهی می طلبیم. ای خدایی که از بزرگ ترین گواهانی!. و تمام موجوداتی که در آسمان ها و زمین سکونت دادی همه را بر ضد او به گواهی دعوت می کنیم و تو بعد از این گواهی،

بی نیاز کننده از یاری او و کیفر دهنده بر گناهاش هستی. - . نهج البلاغه : ۳۲۹، خطبه۲۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن میثم: هذا الفصل من خطبه کان یستنهض علیه السلام بها أصحابه إلی جهاد أهل الشام، قاله بعد تقاعد أکثرهم عن معاویه.

و «ما» فی «أیّما» زائده مؤکّده. و فی وصف المقاله بالعادله توسّع.

و النکوص: الرجوع قهقهری. «فإنّا نستشهدک»: أی: نسألک أن تشهد علیه.

«ثم أنت بعد» أی بعد تلک الشهاده علیه.

**[ترجمه]ابن میثم گوید: این فصل از خطبه‌ای است که امام علیه السلام با آن یارانش را برای جهاد به سوی شام تحریک و تشویق کرد که آن را پس از عقب نشینی بیشتر آن‌ها از معاویه ایراد فرمود. «ما» در «ایّما» زائده موکدّه است و در توصیف «مقالۀ» (سخن) به «العادل» (عادلانه) توسّع و فراگیری (در معنا) صورت گرفته است. «النکوص» یعنی بازگشت به عقب. «فإنّا نستشهدک» یعنی: از تو می‌خواهیم که بر آن گواهی دهی. «ثم أنت بعدُ» یعنی: پس از این گواهی دادن بر آن.

**[ترجمه]

«۹۰۹»

(۲) نَهْجٌ: مِنْ کَلَامٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَحُثُّ فِیهِ أَصْحَابَهُ عَلَی الْجِهَادِ:

وَ اللَّهُ مُسْتَأْدِیکُمْ شُکْرَهُ، وَ مُوَرِّثُکُمْ أَمْرَهُ، وَ مُمْهِلُکُمْ فِی مِضْمَارٍ مَمْدُودٍ لِتَتَنَازَعُوا سَبْقَهُ. فَشُدُّوا عُقَدَ الْمَآزِرِ، وَ اطْوُوا فُضُولَ الْخَوَاصِرِ؛ لَا تَجْتَمِعُ عَزِیمَهٌ وَ وَلِیمَهٌ! مَا أَنْقَضَ النَّوْمَ لِعَزَائِمِ الْیَوْمِ، وَ أَمْحَی الظُّلَمَ لِتَذَاکِیرِ الْهِمَمِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان امام علیه السلام که در آن یارانش را برای جهاد تحریک می کرد:

خدا شکرگزاری را بر عهده شما نهاده، و امر حکومت را در دست شما گذارده، و فرصت مناسب در اختیارتان قرار داده است تا برای جایزه بهشت با هم ستیز کنید. پس کمربندها را محکم ببندید، و دامن همّت بر کمر زنید، که به دست آوردن ارزش های والا با خوشگذرانی میسّر نیست! چه بسا خواب های شب که تصمیم های روز را از بین برده، و تاریکی های فراموشی که همّتهای بلند را نابود کرده است. - . نهج البلاغه : ۳۵۸، خطبه۲۴۱ -

**[ترجمه]

توضیح

الاستیداء: طلب الأداء. و الأمر هو الملک و الغلبه، کما قال تعالی: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ الآیه.

ص: ۴۴

۱- [۹۰۸]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۲۱۰) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- [۹۰۹]- رَوَاهُ الشَّرِیفُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ الْأَخِیرِ مِنْ بَابِ خُطَبِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

و المضـمار: مدّه تضمير الفرس و موضعه. و فسّر بالميدان أيضا. و المراد مدّه التّكليف و الحياه أو دار الدّنيا. و السّبق بالفتح كما فى النسخ: المصدر.

و بالتحريك: ما يتراهن عليه. و الضّمير راجع إليه سبحانه كالسّوابق، أو إلى المضمار.

و العقد: جمع العقده بالضمّ، و هى موضع العقد. قال ابن أبى الحديد: أى:

شمّروا عن ساق الاجتهاد. و يقال لمن يوصـى بالجـدّ و التّشـمير: اشدد عقده إزارك. لأنّه إذا شدّها كان أبعد من العثار و أسـرع للمشى.

و قوله: «و اطووا فضول الخواصـر»: نهى عن كثره الأكـل، لأنّ الكثير الأكـل لا يطوى فضول خواصـره، و القليل الأكل يأكل فى بعضها و يطوى بعضها. انتهى.

و قيل: من شـرع فى أمر بجدّ و اجتهاد يطوى ما فضل من أزراره، و يلتف بقدميه فى خاصـرته، و يجعله محكما فيها. فهذه أيضـا كنايه عن الجدّ و الاجتهاد.

و قال الكيدرى: وجدت فى نسخه صحيحه «اطروا فضول الخواصر».

و الطر: الشقّ و القطع، أى: اقطعوا من ثيـابكم مـا فضـل و يزاد على بـدنكم. و هو كنـايه عن المبالغه فى التشـمير عن ساق الجـد. انتهى.

و الوليمه: طعام العرس أو كلّ طعام صـنع لدعوه، و المعنى: إنّ العزيمه الجازمه تنافى الاشتغال بالملاذ، و لا تنال المطالب الجليله إلّا بركوب المشاقّ.

«و مـا أنقض النوم لعزائم اليوم»: كثيرا مـا يعزم الإنسان فى النهار على المسـير و الارتحال فى اللّيله المسـتقبله لتقريب المنزل، فإذا جاء اللّيل نام و استراح و شقّ عليه القيام، أى: ففاته ما عزم عليه من السـير، أو المراد فوت ما عزم عليه من مهمات الأمور فى يومه بنوم الليله التى قبله.

«و التذاكير»: جمع التذكار بالفتح، و هو الذكر و الحفظ للشى ء. و المعنى ما

أكثر مـا يهمّ الإنسـان و يعزم على السير باللّيـل، فـإذا أدركته ظلمه الليـل، نـام و مـال إلى الرّاحه و نسى مـا عزم عليه، فانمحى و اضمحلّ ما همّه.

**[ترجمه]«الإستيداء» يعنی طلب ادا کردن. و «الأمر» يعنی پادشاهی و چيرگی. همانطور که خداوند متعال می‌فرمايد: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ» - . نور / ۵۵ - {خدا

به کسانی از شما که ايمان آورده و کارهای شايسته کرده اند، وعده داده است که حتماً آنان را در اين سرزمين جانشين [خود] قرار دهـد.}. «المضـمار» يعنی زمـان پرورش و مکـان پرورش اسـب. و به ميـدان نيز تفسير شـده است. و مقصـود از آن مـدت تکليـف و زنــدگی، يـا سـرای دنيـا اسـت. و «السَـ بق» بـا فتحـه همـانطور کـه در نسـخه‌هـا آمــده مصـدر است. و بـا حروف متحرك(السَبَق) يعنی چيزی که برای آن جايزه و گرو می‌گزارند. و ضمير به خداوند سبحان بازمی‌گردد مانند کلمات پيش از آن، يا به مضمار برمی‌گردد.

«العُقَـد» جمع «العُقدة» با ضـمه است و آن مکان گره زدن است. ابن ابی الحديد گويد: يعنی آستين همّت و جهاد را بالا بزنيد. و به کسـی که به تلاش و همت و آمادگی سـفارش می‌شـود، گفته می‌شـود: گره کمربنـدت را محکم کن. زيرا وقـتی آن را محکم کند از لغزش به دور مانده و سريع‌تر راه می‌رود.

و فرموده امام: «اطووا فضول الخواصر»(زيادی پهلوهايتان را جمع کنيد)، نهی از خوردن زياد است. زيرا شخصی که بسيار می... خورد قسمت زيادی پهلوهايش را جمع نمی کند اما شخصی که کم می‌خورد در بخشی از پهلوها می‌خورد و قسمتی از آن را جمع می کند. پايان سخن.

و گفته شده: کسی که کاری را با جدّيت و تلاش آغاز کند، قسمت اضافی ازارش(لنگ) را جمع می‌کند و آن را به پهلويش می‌پيچد و محکم می‌کند. اين عبارت نيز کنايه از جديت و تلاش است.

کيـدری گويـد: در نسـخه صـحيحی ديـدم که اين‌گونه آمـده است: «اطروا فضول الخواصـر» و «الطر» يعنی: شـکافتن و بريدن، يعنی: قسـمت‌های اضافی لباس‌هايتان که بر بـدنتان زيادی است، بِبُريد. و آن کنايه از مبالغه در بالازدن کمر همت است. پايان سخن.

«الوليمـة» غـذای عروسـی، يا هر غـذايی است که برای دعوت و مهمانی مهيا می‌شود. و معنی بدين صورت است: عزم راسخ با پرداختن به لذت‌ها منافات دارد و به ارزش‌های والا نمی‌رسی مگر با تحمل سختی‌ها.

«و ما أنقض النوم لعزائم اليوم» در بسـياری موارد انسان در روز تصـميم می‌گيرد به راه افتـد و شبی را که در پيش‌رو دارد کوچ کنـد تا به منزلگاهش نزديک شود. و چون شب فرا رسـد می‌خوابد و به استراحت می‌پردازد و برخاسـتن بر او سـخت می‌شود. يعنی: آنچه برای رفتن تصـميم گرفته از دسـتش می‌رود، يا مقصود از دست رفتن کارهای مهم در روزش، با خوابيدن در شـب پيش از آن است .

«التذاكير» جمع «تَذكار» با فتحه است، و آن يادآورى و نگاهدارى چيزى است. و معنى بدين صورت است كه: چه بسيار مواردى كه انسان براى حركت شبانه اراده كرده و تصميم مى گيرد، و چون تاريكى شب او را فرا رسد، مى‌خوابد و به استراحت مشغول مى‌شود و تصميمش را فراموش مى كند در نتيجه آنچه كه اراده انجامش را داشته، نابود شده و از هم مى‌ پاشد.

**[ترجمه]

«٩١٠» «٩١١»

(١)

[٩١١]- كِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِيمَ الثَّقَفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ نَصْرِ بْنِ مُزَاحِمٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ نُمَيْرِ بْنِ وَعْلَةَ، عَنْ أَبِي الْوَدَّاكِ: أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا فَرَغَ مِنْ حَرْبِ الْخَوَارِجِ، قَامَ فِي النَّاسِ بِنَهْرَوَانَ خَطِيباً فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحْسَنَ بِكُمْ وَ أَحْسَنَ نَصْرَكُمْ، فَتَوَجَّهُوا مِنْ فَوْرِكُمْ هَذَا إِلَى عَدُوِّكُمْ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ.

فَقَامُوا إِلَيْهِ فَقَالُوا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نَفِدَتْ نِبَالُنَا، وَ كَلَّتْ سُيُوفُنَا، وَ نَصِلَتْ أَسِنَّةُ رِمَاحِنَا، وَ عَادَ أَكْثَرُهَا قَصْداً، ارْجِعْ بِنَا إِلَى مِصْرِنَا نَسْتَعِدُّ بِأَحْسَنِ عُدَّتِنَا، وَ لَعَلَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَزِيدُ فِي عُدَّتِنَا عُدَّةَ مَنْ هَلَكَ مِنَّا، فَإِنَّهُ أَقْوَى لَنَا عَلَى عَدُوِّنَا.

وَ كَانَ الَّذِي وَلِيَ كَلَامَ النَّاسِ يَوْمَئِذٍ الْأَشْعَثَ بْنَ قَيْسٍ..

وَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ الْبَجَلِيِّ [عَنْ بَكْرِ بْنِ عِيسَى] عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو [عَنْ قَيْسِ بْنِ السَّكَنِ أَنَّهُ] قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ وَ نَحْنُ بِمَسْكِنَ: يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ «ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلى أَدْبارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ» [٢١ الْمَائِدَة: ۵] فَبَكَوْا [فَتَلَكَّئُوا «خ ل»] وَ قَالُوا: الْبَرْدُ شَدِيدٌ. وَ كَانَ غَزَاتُهُمْ فِي الْبَرْدِ.

فَقَالَ: إِنَّ الْقَوْمَ يَجِدُونَ الْبَرْدَ كَمَا تَجِدُونَ. قَالَ: فَلَمْ يَفْعَلُوا وَ أَبَوْا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ مِنْهُمْ قَالَ: أُفٍّ لَكُمْ، إِنَّهَا سُنَّةٌ جَرَتْ عَلَيْكُمْ..

١- [٩١٠]- رَوَاهُ الثَّقَفِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَدِيثِ (۶- ٢٠) مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ: ج ١. وكثيرا، منها رواه ابن أبى الحديد - نقلا عن نصر بن مزاحم - فى شرح المختار: (٣۴) من نهج البلاغه: ج ١، ص ١٧٩ وفى ط المدينه ببيروت: ج ١، ص ۴١٠، وفى ط مصر: ج ٢ ص ١٩٣.

وَ سَمِعَتْ أَصْحَابُنَا عَنْ أَبِی عَوَانَهَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ قَیسِ بْنِ السَّکَنِ قَالَ: قَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: «یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلی أَدْبارِکُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ» فَاعْتَلُّوا عَلَیْهِ فَقَالَ: أُفٍّ لَکُمْ، إِنَّهَا سُنَّهٌ جَرَتْ.

وَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَکِ عَنْ بَکْرِ بْنِ عِیسَی عَنْ عُمَرَ بْنِ عُمَیْرٍ الْهَجَرِیِّ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ: أَنَّ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ انْصَرَفَ مِنْ حَرْبِ النَّهْرَوَانِ، حَتَّی إِذَا کَانَ فِی بَعْضِ الطَّرِیقِ نَادَی فِی النَّاسِ فَاجْتَمَعُوا، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ رَغَّبَهُمْ فِی الْجِهَادِ وَ دَعَاهُمْ إِلَی الْمَسِیرِ إِلَی الشَّامِ مِنْ وَجْهِهِ ذَلِکَ، فَأَبَوْا وَ شَکَوُا الْبَرْدَ وَ الْجِرَاحَاتِ، وَ کَانَ أَهْلُ النَّهْرَوَانِ قَدْ أَکْثَرُوا الْجِرَاحَاتِ فِی النَّاسِ.

فَقَالَ: إِنَّ عَدُوَّکُمْ یَأْلَمُونَ کَما تَأْلَمُونَ، وَ یَجِدُونَ الْبَرْدَ کَمَا تَجِدُونَ!! فَأَعْیَوْهُ وَ أَبَوْا، فَلَمَّا رَأَی کَرَاهِیَتَهُمْ، رَجَعَ إِلَی الْکُوفَهِ وَ أَقَامَ بِهَا أَیَّاماً وَ تَفَرَّقَ عَنْهُ نَاسٌ کَثِیرٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَمِنْهُمْ مَنْ أَقَامَ یَرَی رَأْیَ الْخَوَارِجِ، وَ مِنْهُمْ مَنْ أَقَامَ شَاکّاً فِی أَمْرِهِمْ.

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ نَصْرِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ نُمَیْرِ بْنِ وَعْلَهَ عَنْ أَبِی الْوَدَّاکِ قَالَ: لَمَّا أَکْرَهَ عَلِیٌّ النَّاسَ عَلَی الْمَسِیرِ إِلَی الشَّامِ أَقْبَلَ بِهِمْ حَتَّی نَزَلَ النُّخَیْلَهَ، وَ أَمَرَ النَّاسَ أَنْ یَنْزِلُوا مُعَسْکَرَهُمْ، وَ یُوَطِّنُوا عَلَی الْجِهَادِ أَنْفُسَهُمْ، وَ أَنْ یُقِلُّوا زِیَارَهَ أَبْنَائِهِمْ وَ نِسَائِهِمْ حَتَّی یَسِیرُوا إِلَی عَدُوِّهِمْ.

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِی الْوَدَّاکِ: أَنَّ النَّاسَ [أَ] قَامُوا بِالنُّخَیْلَهِ مَعَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَیَّاماً، ثُمَّ أَخَذُوا یَتَسَلَّلُونَ وَ یَدْخُلُونَ الْمِصْرَ. فَنَزَلَ وَ مَا مَعَهُ مِنَ النَّاسِ إِلَّا رِجَالٌ مِنْ وُجُوهِهِمْ قَلِیلٌ، وَ تُرِکَ الْمُعَسْکَرُ خَالِیاً، فَلَا مَنْ دَخَلَ الْکُوفَهَ خَرَجَ إِلَیْهِ، وَ لَا مَنْ أَقَامَ مَعَهُ صَبَرَ!! فَلَمَّا رَأَی ذَلِکَ دَخَلَ الْکُوفَهَ فِی اسْتِنْفَارِهِ النَّاسَ (۱).

ص: ۴۷

۱- قوله (فی استنفاره النّاس) هو عنوان لما یتلوه فی الأصل من الأحادیث.

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ نَصْرِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ نُمَيْرٍ الْعَبْسِيِّ قَالَ: مَرَّ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى الشِّغَارِ مِنْ هَمْدَانَ فَاسْتَقْبَلَهُ قَوْمٌ فَقَالُوا:

أَ قَتَلْتَ الْمُسْلِمِينَ بِغَيْرِ جُرْمٍ، وَ دَاهَنْتَ فِي أَمْرِ اللَّهِ، وَ طَلَبْتَ الْمُلْكَ، وَ حَكَّمْتَ الرِّجَالَ فِي دِينِ اللَّهِ؟ لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: حُكْمُ اللَّهِ فِي رِقَابِكُمْ، مَا يَحْبِسُ أَشْقَاهَا أَنْ يَخْضِبَهَا مِنْ فَوْقِهَا بِدَمٍ، إِنِّي مَيِّتٌ أَوْ مَقْتُولٌ، بَلْ قَتْلًا، ثُمَّ جَاءَ حَتَّى دَخَلَ الْقَصْرَ.

وَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ قَادِمٍ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ شُعَيْبِ بْنِ غَرْقَدَةَ عَنِ الْمُسْتَظِلِّ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ، قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ، وَ اللَّهِ لَتَجِدُنَّ وَ لَتُقَاتِلُنَّ عَلَى طَاعَتِهِ، أَوْ لَيَسُوسَنَّكُمْ قَوْمٌ أَنْتُمْ أَقْرَبُ إِلَى الْحَقِّ مِنْهُمْ فَلَيُعَذِّبُنَّكُم وَ لَيُعَذِّبَنَّهُمُ اللَّهُ.

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ مَعْدِلٍ (١) عَنِ ابْنِ وَعْلَهَ عَنْ أَبِي الْوَدَّاكِ قَالَ: لَمَّا تَفَرَّقَ النَّاسُ عَنْ عَلِيٍّ بِالنُّخَيْلَهِ وَ دَخَلَ الْكُوفَهَ، جَعَلَ يَسْتَفِزُّهُمْ عَلَى جِهَادِ أَهْلِ الشَّامِ حَتَّى بَطَلَتِ الْحَرْبُ تِلْكَ السَّنَهَ.

وَ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِلنَّاسِ وَ هُوَ أَوَّلُ كَلَامٍ لَهُ بَعْدَ النَّهْرَوَانِ وَ أُمُورِ الْخَوَارِجِ الَّتِي كَانَتْ فَقَالَ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ! اسْتَعِدُّوا إِلَى عَدُوٍّ فِي جِهَادِهِمُ الْقُرْبَهُ مِنَ اللَّهِ، وَ طَلَبُ الْوَسِيلَهِ إِلَيْهِ، حَيَارَى عَنِ الْحَقِّ لَا يُبْصِرُونَهُ، وَ مُوزَعِينَ بِالْكِبْرِ وَ الْجَوْرِ، لَا يَعْدِلُونَ بِهِ، جُفَاهٍ عَنِ الْكِتَابِ، نُكُبٍ عَنِ الدِّينِ، يَعْمَهُونَ فِي الطُّغْيَانِ، وَ يَتَسَكَّعُونَ فِي غَمْرَهِ الضَّلَالِ، فَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّهٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ، وَ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا، وَ كَفَى بِاللَّهِ نَصِيراً قَالَ: فَلَمْ يَنْفِرُوا وَ لَمْ يَنْتَشِرُوا، فَتَرَكَهُمْ أَيَّاماً حَتَّى أَيِسَ مِنْ أَنْ يَفْعَلُوا،

١- كذا فى أصلى، و فى الغارات: زيد بن معد النّمرىّ.

وَ دَعَا رُءُوسَهُمْ وَ وُجُوهَهُمْ فَسَأَلَهُمْ عَنْ رَأْيِهِمْ وَ مَا الَّذِی یُثَبِّطُهُمْ، فَمِنْهُمُ الْمُعْتَلَّ وَ مِنْهُمُ الْمُنْكِرُ وَ أَقَلُّهُمُ النَّشِیطُ، فَقَامَ فِیهِمْ ثَانِیَةً فَقَالَ:

عِبَادَ اللَّهِ! مَا لَكُمْ إِنْ أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَنْفِرُوا اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَ رَضِیتُمْ بِالْحَیاهِ الدُّنْیا مِنَ الْآخِرَهِ ثَوَاباً؟ وَ بِالذُّلِّ وَ الْهَوَانِ مِنَ الْعِزِّ خَلَفاً؟ وَ كُلَّمَا نَادَیْتُكُمْ إِلَى الْجِهَادِ دَارَتْ أَعْیُنُكُمْ كَأَنَّكُمْ مِنَ الْمَوْتِ فِی سَكْرَهٍ، یُرْتَجُ عَلَیْكُمْ [حَوَارِی] فَتَبْكُونَ (۱)، فَكَأَنَّ قُلُوبَكُمْ مَأْلُوسَهٌ فَأَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ، وَ كَأَنَّ أَبْصَارَكُمْ كُمْهٌ فَأَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ، لِلَّهِ أَنْتُمْ! مَا أَنْتُمْ إِلَّا أُسُودُ الشَّرَى فِی الدَّعَهِ، وَ ثَعَالِبُ رَوَّاغَهٌ حِینَ تُدْعَوْنَ، مَا أَنْتُمْ بِرُكْنٍ یضال [یُصَالُ] بِهِ وَ لَا زَوَافِرُ عِزٍّ یُعْتَصَمُ إِلَیْهَا.

لَعَمْرُ اللَّهِ لَبِئْسَ حِشَاشُ نَارِ الْحَرْبِ أَنْتُمْ. إِنَّكُمْ تُكَادُونَ وَ لَا تَكِیدُونَ، وَ تُنْتَقَصُ أَطْرَافُكُمْ وَ لَا تَتَحَاشَوْنَ، وَ لَا یُنَامُ عَنْكُمْ وَ أَنْتُمْ فِی غَفْلَهٍ سَاهُونَ. إِنَّ أَخَا الْحَرْبِ الْیَقْظَانُ، أَوْدَى مَنْ غَفَلَ، وَ یَأْتِی الذُّلُّ مَنْ وَادَعَ، غَلَبَ الْمُتَخَاذِلُونَ وَ الْمَغْلُوبُ مَقْهُورٌ وَ مَسْلُوبٌ.

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ لِی عَلَیْكُمْ حَقّاً وَ لَكُمْ عَلَیَّ حَقٌّ، فَأَمَّا حَقِّی عَلَیْكُمْ فَالْوَفَاءُ بِالْبَیْعَهِ، وَ النُّصْحُ لِی فِی الْمَشْهَدِ وَ الْمَغِیبِ، وَ الْإِجَابَهُ حِینَ أَدْعُوكُمْ، وَ الطَّاعَهُ حِینَ آمُرُكُمْ.

وَ أَمَّا حَقُّكُمْ (۲) عَلَیَّ فَالنَّصِیحَهُ لَكُمْ مَا صَحِبْتُكُمْ، وَ التَّوْفِیرُ عَلَیْكُمْ وَ تَعْلِیمُكُمْ كَیْلَا تَجْهَلُوا، وَ تَأْدِیبُكُمْ كَیْ تَعْلَمُوا، فَإِنْ یُرِدِ اللَّهُ بِكُمْ خَیْراً تَنْزَعُوا عَمَّا أَكْرَهُ، وَ تَرْجِعُوا إِلَى مَا أُحِبُّ تَنَالُوا مَا تُحِبُّونَ وَ تُدْرِكُوا مَا تَأْمُلُونَ.

وَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ دُكَیْنٍ عَنْ أَبِی عَاصِمٍ الثَّقَفِیِّ عَنْ أَبِی عَوْنٍ الثَّقَفِیِّ قَالَ: جَاءَتِ امْرَأَهٌ مِنْ بَنِی عُمَیْسٍ [عَبْسٍ «خ»] وَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَتْ:

ص: ۴۹

۱- كذا فی الأصل المطبوع عدا ما وضعناه بین المعقوفین. و فی المختار: (۳۴) من نهج البلاغه:«یرتج علیكم حواری فتعمهون» وفی الأصل المطبوع: فتبكمون.

۲- هذا هو الظّاهر من السّیاق، و فی أصلی: «و إنّ حقّكم علیّ ...».

يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ثَلَاثٌ بَلْبَلْنَ الْقُلُوبَ [عَلَيْكَ] قَالَ: وَ مَا هُنَّ؟ قَالَتْ: رِضَاؤُكَ بِالْقَضِيَّةِ، وَ أَخْذُكَ بِالدَّنِيَّةِ، وَ جَزَعُكَ عِنْدَ الْبَلِيَّةِ. قَالَ: وَيْحَكِ إِنَّمَا أَنْتِ امْرَأَةٌ، انْطَلِقِي فَاجْلِسِي عَلَى ذَيْلِكِ. قَالَتْ: لَا وَ اللَّهِ مَا مِنْ جُلُوسٍ إِلَّا فِي ظِلَالِ السُّيُوفِ.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ بَكْرِ بْنِ عِيسَى: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَخْطُبُ النَّاسَ وَ يَحُضُّهُمْ عَلَى الْمَسِيرِ إِلَى مُعَاوِيَةَ وَ أَهْلِ الشَّامِ، فَجَعَلُوا يَتَفَرَّقُونَ عَنْهُ، وَ يَتَثَاقَلُونَ عَلَيْهِ وَ يَعْتَلُّونَ بِالْبَرْدِ مَرَّةً وَ بِالْحَرِّ أُخْرَى.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ [قَيْسِ بْنِ] أَبِي حَازِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، يَا أَبْنَاءَ الْمُهَاجِرِينَ! انْفِرُوا إِلَى أَئِمَّةِ الْكُفْرِ وَ بَقِيَّةِ الْأَحْزَابِ وَ أَوْلِيَاءِ الشَّيْطَانِ، انْفِرُوا إِلَى مَنْ يُقَاتِلُ عَلَى دَمِ حَمَّالِ الْخَطَايَا!!! فَوَ الَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَ بَرَأَ النَّسَمَةَ، إِنَّهُ لَيَحْمِلُ خَطَايَاهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئاً.

قَالَ إِبْرَاهِيمُ: وَ حَدَّثَنَا بِهَذَا الْكَلَامِ مِنْ قَوْلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنَ الْعُلَمَاءِ.

وَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبَانٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ رَفِيعٍ عَنْ فَرْقَدٍ الْبَجَلِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: أَ لَا تَرَوْنَ يَا مَعَاشِرَ أَهْلِ الْكُوفَةِ؟ وَ اللَّهِ لَقَدْ ضَرَبْتُكُمْ بِالدِّرَّةِ الَّتِي أَعِظُ بِهَا السُّفَهَاءَ فَمَا أَرَاكُمْ تَنْتَهُونَ، وَ لَقَدْ ضَرَبْتُكُمْ بِالسِّيَاطِ الَّتِي أُقِيمُ بِهَا الْحُدُودَ فَمَا أَرَاكُمْ تَرْعَوُونَ، فَمَا بَقِيَ إِلَّا سَيْفِي، وَ إِنِّي لَأَعْلَمُ الَّذِي يُقَوِّمُكُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ، وَ لَكِنِّي لَا أُحِبُّ أَنْ آتِيَ تِلْكَ مِنْكُمْ.

وَ الْعَجَبُ مِنْكُمْ وَ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ، إِنَّ أَمِيرَهُمْ يَعْصِي اللَّهَ وَ هُمْ يُطِيعُونَهُ، وَ إِنَّ أَمِيرَكُمْ يُطِيعُ اللَّهَ وَ أَنْتُمْ تَعْصُونَهُ

إِنْ قُلْتُ لَكَمْ: انْفِرُوا إِلَى عَدُوِّكُمْ [فِی أَيَّامِ الْحَرِّ، قُلْتُمْ هَذِهِ حَمارَّهُ الْقَيْظِ (۱).

وَ إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِالسَّيْرِ إِلَيْهِمْ فِی الشِّتَاءِ] قُلْتُمُ الْقَرُّ يَمْنَعُنَا. أَ فَتَرَوْنَ عَدُوَّكُمْ لَا يَجِدُونَ الْقَرَّ كَمَا تَجِدُونَهُ؟ وَ لَكِنَّكُمْ أَشْبَهْتُمْ قَوْماً قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: انْفِرُوا فِی سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ كُبَرَاؤُهُمْ: لَا تَنْفِرُوا فِی الْحَرِّ. فَقَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ:

قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ وَ اللَّهِ لَوْ ضَرَبْتُ خَيْشُومَ الْمُؤْمِنِ بِسَيْفِی هَذَا عَلَى أَنْ يُبْغِضَنِی مَا أَبْغَضَنِی، وَ لَوْ صَبَبْتُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا عَلَى الْكَافِرِ مَا أَحَبَّنِی؛ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ قُضِیَ فَانْقَضَى عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ: «أَنَّهُ لَا يُبْغِضُكَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يُحِبُّكَ كَافِرٌ» وَ قَدْ خابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً وَ افْتَرى (۲).

يَا مَعَاشِرَ أَهْلِ الْكُوفَهِ، وَ اللَّهِ لَتَصْبِرُنَّ عَلَى قِتَالِ عَدُوِّكُمْ، أَوْ لَيُسَلِّطَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ قَوْماً أَنْتُمْ أَوْلَى بِالْحَقِّ مِنْهُمْ، فَلَيُعَذِّبُنَّكُمْ وَ لَيُعَذِّبَنَّهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ أَوْ بِمَا شَاءَ مِنْ عِنْدِهِ. أَ فَمِنْ قَتْلَهٍ بِالسَّيْفِ تَحِيدُونَ إِلَى مَوْتَهٍ عَلَى الْفِرَاشِ؟ فَاشْهَدُوا أَنِّی سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ [يَقُولُ:] «مَوْتَهٌ عَلَى الْفِرَاشِ أَشَدُّ مِنْ ضَرْبَهِ أَلْفِ سَيْفٍ أَخْبَرَنِی بِهِ جِبْرَائِيلُ» فَهَذَا جِبْرَائِيلُ يُخْبِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِمَا تَسْمَعُونَ.

وَ عَنْ مُحْرِزِ بْنِ هِشَامٍ عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ مُغِيرَهَ الضَّبِّيِّ قَالَ: كَانَ أَشْرَافُ أَهْلِ الْكُوفَهِ غَاشِّينَ لِعَلِيٍّ، وَ كَانَ هَوَاهُمْ مَعَ مُعَاوِيَهَ؛ وَ ذَلِكَ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ لَا يُعْطِی أَحَداً مِنَ الْفَیْ ءِ أَكْثَرَ مِنْ حَقِّهِ، وَ كَانَ مُعَاوِيَهُ جَعَلَ الشَّرَفَ فِی الْعَطَاءِ أَلْفَیْ دِرْهَمٍ.

وَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُنْدَبٍ عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ أَهْلَ دُومَهِ الْجَنْدَلِ مِنْ كَلْبٍ لَمْ

۱- ما بين المعقوفين أخذناه من المختار: (۲۷) من نهج البلاغه.

۲- و رواه أيضا السّيّد الرّضىّ فى المختار: (۴۳) من الباب الثّالث من نهج البلاغه. وانظر المختار: (۳۷۷) من نهج السعاده: ج ۲.

يَكونُوا فِى طَاعَهِ عَلِىٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ لَا مُعَاوِيَه، وَ قَالُوا: نَكونُ عَلَى حَالِنَا حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ عَلَى إِمَام. قَالَ: فَذَكرَهُمْ مُعَاوِيَهُ مَرَّهً فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مُسْلِمَ بْنَ عُقْبَهَ فَسَأَلَهُمُ الصَّدَقَهَ وَ حَاصَرَهُمْ، فَبَلَغَ ذَلِك عَلِياً عَلَيْهِ السَّلَامُ فَبَعَثَ إِلَى مَالِكِ بْنِ كعْبٍ فَقَالَ: اسْتَعْمِلْ عَلَى «عَيْنِ التَّمْرِ» رَجُلًا وَ أَقْبِلْ إِلَيَّ. فَوَلَّاهَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَرْحَبِيَّ وَ أَقْبَلَ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَرَّحَهُ فِى أَلْفِ فَارِسٍ، فَمَا شَعَرَ مُسْلِمُ بْنُ عُقْبَهَ إِلَّا وَ مَالِك بْنُ كعْبٍ إِلَى جَنْبِهِ نَازِلًا، فَتَوَاقَفَا قَلِيلًا ثُمَّ اقْتَتَلُوا يَوْمَهُمْ ذَلِك إِلَى اللَّيْلِ، حَتَّى إِذَا كانَ مِنَ الْغَدِ صَلَّى مُسْلِمٌ بِأَصْحَابِهِ ثُمَّ انْصَرَفَ، وَ قَامَ مَالِك بْنُ كعْبٍ إِلَى دُومَهِ الْجَنْدَلِ يَدْعُوهُمْ إِلَى الصُّلْحِ عَشْراً فَلَمْ يَفْعَلُوا، فَرَجَعَ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۱).

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِى الْكنُودِ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عَوْفٍ الْغَامِدِيِّ قَالَ: دَعَانِى مُعَاوِيَهُ فَقَالَ: إِنِّى بَاعِثُك فِى جَيْشٍ كثِيفٍ فَالْزَمْ لِى جَانِبَ الْفُرَاتِ حَتَّى تَمُرَّ بِهِيتَ فَتَقْطَعُهَا، فَإِنْ وَجَدْتَ بِهَا جُنْداً فَأَغِرْ عَلَيْهِمْ، وَ إِلَّا فَامْضِ حَتَّى تُغِيرَ عَلَى الْأَنْبَارِ، فَإِنْ لَمْ تَجِدْ بِهَا جُنْداً فَامْضِ حَتَّى تُغِيرَ عَلَى الْمَدَائِنِ، ثُمَّ أَقْبِلْ إِلَيَّ وَ اتَّقِ أَنْ تَقْرُبَ الْكوفَهَ، وَ اعْلَمْ أَنَّك إِنْ أَغَرْتَ عَلَى أَهْلِ الْأَنْبَارِ وَ أَهْلِ الْمَدَائِنِ، فَكأَنَّك أَغَرْتَ عَلَى الْكوفَهِ، إِنَّ هَذِهِ الْغَارَاتِ يَا سُفْيَانُ عَلَى أَهْلِ الْعِرَاقِ تُرْهِبُ قُلُوبَهُمْ، وَ تُجَرِّئُ كلَّ مَنْ كانَ لَهُ فِينَا هَوًى مِنْهُمْ، وَ يَرَى فِرَاقَهُمْ، وَ تَدْعُو إِلَيْنَا كلَّ مَنْ كانَ يَخَافُ الدَّوَائِرَ، وَ خَرِّبْ كلَّ مَا مَرَرْتَ بِهِ، وَ اقْتُلْ كلَّ مَنْ لَقِيتَ مِمَّنْ لَيْسَ هُوَ عَلَى رَأْيِك، وَ حرب [احْرُبِ] (۲) الْأَمْوَالَ فَإِنَّهُ شَبِيهٌ بِالْقَتْلِ وَ هُوَ أَوْجَعُ لِلْقُلُوبِ.

ص: ۵۲

۱- و هذا رواه أيضا البلاذرى فى الحديث: (۵۰۵) من ترجمه أمير المؤمنين: أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۴۶۷ ط ۱. ورواه الثقفى مع التوالى فى الحديث: (۱۶۷) وتواليه من كتاب الغارات: ج ۱، ص ۴۵۹ - ۵۱۲ ط ۱. والتوالى رواه ابن أبى الحديد نقلا عن كتاب الغارات فى شرحه على المختار: (۲۷) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۳۳۵.

۲- هذا هو الصّواب، يقال: «حرب زيد عمرا حربا»- على زنه نصر-: سلبه ماله و تركه بلا شى ء. فعمرو حريب. و فى أصلى: «و خرّب الأموال». و فى الغارات: و احرب.

قَالَ: فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ وَ عَسْكَرْتُ، وَ قَامَ مُعَاوِيَهُ وَ نَدَبَ النَّاسَ إِلَى ذَلِكَ، فَمَا مَرَّتْ بِي ثَلَاثَهٌ حَتَّى خَرَجْتُ فِي سِتَّهِ آلَافٍ، ثُمَّ لَزِمْتُ شَاطِئَ الْفُرَاتِ فَأَسْرَعْتُ السَّيْرَ حَتَّى مَرَرْتُ بِهِيتَ، فَبَلَغَهُمْ أَنِّي قَدْ غَشِيتُهُمْ فَقَطَعُوا الْفُرَاتَ، فَمَرَرْتُ بِهَا وَ مَا بِهَا عَرِيبٌ (۱). كَأَنَّهَا لَمْ تُحْلَلْ قَطُّ فَوَطِئْتُهَا حَتَّى مَرَرْتُ بِصَنْدَوْدَاءَ، فَتَنَافَرُوا فَلَمْ أَلْقَ بِهَا أَحَداً، فَمَضَيْتُ حَتَّى أَفْتَتِحَ الْأَنْبَارَ وَ قَدْ أُنْذِرُوا بِي، فَخَرَجَ إِلَيَّ صَاحِبُ الْمَسْلَحَهِ فَوَقَفَ لِي، فَلَمْ أَقْدَمْ عَلَيْهِ حَتَّى أَخَذْتُ غِلْمَاناً مِنْ أَهْلِ الْقَرْيَهِ فَقُلْتُ لَهُمْ: خَبِّرُونِي كَمْ بِالْأَنْبَارِ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ؟ قَالُوا: عِدَّهُ رِجَالِ الْمَسْلَحَهِ خَمْسُمِائَهٍ، وَ لَكِنَّهُمْ قَدْ تَبَدَّدُوا وَ رَجَعُوا إِلَى الْكُوفَهِ وَ لَا نَدْرِي الَّذِي يَكُونُ فِيهَا قَدْ يَكُونُ مِائَتَيْ رَجُلٍ. قَالَ: فَنَزَلْتُ فَكَتَبْتُ أَصْحَابِي كَتَائِبَ، ثُمَّ أَخَذْتُ أَبْعَثُهُمْ إِلَيْهِ كَتِيبَهً بَعْدَ كَتِيبَهٍ، فَيُقَاتِلُونَهُمْ وَ اللَّهِ وَ يَصْبِرُونَ لَهُمْ وَ يُطَارِدُونَهُمْ فِي الْأَزِقَّهِ! فَلَمَّا رَأَيْتُ ذَلِكَ أَنْزَلْتُ إِلَيْهِمْ نَحْواً مِنْ مِائَتَيْنِ ثُمَّ أَتْبَعْتُهُمُ الْخَيْلَ، فَلَمَّا مَشَتْ إِلَيْهِمُ الرِّجَالُ وَ حَمَلَتْ عَلَيْهِمُ الْخَيْلُ فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا قَلِيلًا حَتَّى تَفَرَّقُوا وَ قُتِلَ صَاحِبُهُمْ فِي رِجَالٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَأَتَيْنَاهُ فِي نَيِّفٍ وَ ثَلَاثِينَ رَجُلًا فَحَمَلْنَا مَا كَانَ فِي الْأَنْبَارِ مِنْ أَمْوَالِ أَهْلِهَا ثُمَّ انْصَرَفْتُ، فَوَ اللَّهِ مَا غَزَوْتُ غَزْوَهً أَسْلَمَ وَ لَا أَقَرَّ لِلْعُيُونِ وَ لَا أَسَرَّ لِلنُّفُوسِ مِنْهَا، وَ بَلَغَنِي وَ اللَّهِ أَنَّهَا أَفْزَعَتِ النَّاسَ. فَلَمَّا أَتَيْتُ مُعَاوِيَهَ فَحَدَّثْتُهُ الْحَدِيثَ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ: كُنْتَ وَ اللَّهِ عِنْدَ ظَنِّي بِكَ. قَالَ: فَوَ اللَّهِ مَا لَبِثْنَا إِلَّا يَسِيراً حَتَّى رَأَيْتُ رِجَالَ أَهْلِ الْعِرَاقِ يَأْتُونَ عَلَى الْإِبِلِ هُرَّاباً مِنْ قِبَلِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَ عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَفِيفٍ قَالَ: وَ اللَّهِ إِنِّي لَفِي جُنْدِ الْأَنْبَارِ مَعَ أَشْرَسَ بْنِ حَسَّانَ الْبَكْرِيِّ، إِذْ صَبَّحَنَا سُفْيَانُ فِي كَتَائِبَ تَلْمَعُ الْأَبْصَارُ مِنْهَا، فَهَالُونَا وَ اللَّهِ، وَ عَلِمْنَا إِذْ رَأَيْنَاهُمْ أَنَّهُ لَيْسَ لَنَا بِهِمْ طَاقَهٌ وَ لَا يَدٌ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ صَاحِبُنَا وَ قَدْ تَفَرَّقْنَا، فَلَمْ يَلْقَهُمْ نِصْفُنَا وَ لَمْ يَكُنْ لَنَا بِهِمْ طَاقَهٌ. وَ ايْمُ اللَّهِ لَقَدْ قَاتَلْنَاهُمْ ثُمَّ إِنَّهُمْ

۱- يقال: ما بالدّار معرب أو عريب أى ما فيها أحد.

وَ اللَّهِ هَزَمُونَا، فَنَزَلَ صَاحِبُنَا وَ هُوَ يَتْلُو فَمِنْهُمْ مَنْ قَضى نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ثُمَّ قَالَ لَنَا: مَنْ كَانَ لَا يُرِيدُ لِقَاءَ اللَّهِ وَ لَا يُطَيِّبُ نَفْساً بِالْمَوْتِ فَلْيَخْرُجْ عَنِ الْقَرْيَهِ مَا دُمْنَا نُقَاتِلُهُمْ فَإِنَّ قِتَالَنَا إِيَّاهُمْ شَاغِلٌ لَهُمْ عَنْ طَلَبِ هَارِبٍ، وَ مَنْ أَرَادَ مَا عِنْدَ اللَّهِ فَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرارِ ثُمَّ نَزَلَ فِي ثَلَاثِينَ رَجُلًا قَالَ: فَهَمَمْتُ وَ اللَّهِ بِالنُّزُولِ مَعَهُ ثُمَّ إِنَّ نَفْسِي أَبَتْ وَ اسْتَقْدَمَ هُوَ وَ أَصْحَابِي فَقَاتَلُوا حَتَّى قُتِلُوا رَحِمَهُمُ اللَّهُ، فَلَمَّا قُتِلُوا أَقْبَلْنَا مُنْهَزِمِينَ.وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مِخْنَفٍ: أَنَّ سُفْيَانَ بْنَ عَوْفٍ لَمَّا أَغَارَ عَلَى الْأَنْبَارِ قَدِمَ عِلْجٌ مِنْ أَهْلِهَا عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ:

أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ أَخَاكُمُ الْبَكْرِيَّ قَدْ أُصِيبَ بِالْأَنْبَارِ، وَ هُوَ مُغْتَرٌّ لَا يَظُنُّ مَا كَانَ فَاخْتَارَ مَا عِنْدَ اللَّهِ عَلَى الدُّنْيَا، فَانْتَدِبُوا إِلَيْهِمْ حَتَّى تُلَاقُوهُمْ، فَإِنْ أَصَبْتُمْ مِنْهُمْ طَرَفاً أَنْكَلْتُمُوهُمْ عَنِ الْعِرَاقِ أَبَداً مَا بَقُوا.

ثُمَّ سَكَتَ عَنْهُمْ رَجَاءَ أَنْ يُجِيبُوهُ أَوْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَتَكَلَّمَ مُتَكَلِّمٌ مِنْهُمْ بِخَيْرٍ، فَلَمَّا رَأَى صَمْتَهُمْ عَلَى مَا فِي أَنْفُسِهِمْ، خَرَجَ يَمْشِي رَاجِلًا حَتَّى أَتَى النُّخَيْلَهَ، [وَ النَّاسُ يَمْشُونَ خَلْفَهُ حَتَّى أَحَاطَ بِهِ قَوْمٌ مِنَ الْأَشْرَافِ] فَقَالُوا: ارْجِعْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نَحْنُ نَكْفِيكَ. فَقَالَ: مَا تَكْفُونَنِي وَ لَا تَكْفُونَ أَنْفُسَكُمْ. فَلَمْ يَزَالُوا بِهِ حَتَّى صَرَفُوهُ إِلَى مَنْزِلِهِ فَرَجَعَ وَ هُوَ وَاجِمٌ كَئِيبٌ.

وَ دَعَا سَعِيدَ بْنَ مُسْلِمٍ الْهَمْدَانِيَّ فَبَعَثَهُ مِنَ النُّخَيْلَهِ فِي ثَمَانِيَهِ آلَافٍ وَ قَالَ:

اتَّبِعْ هَذَا الْجَيْشَ حَتَّى تُخْرِجَهُمْ مِنْ أَرْضِ الْعِرَاقِ. فَخَرَجَ عَلَى شَاطِئِ الْفُرَاتِ فِي طَلَبِهِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ عَانَاتٍ، سَرَّحَ سَعِيدٌ أَمَامَهُ هَانِئَ بْنَ الْخَطَّابِ الْهَمْدَانِيَّ فَاتَّبَعَ آثَارَهُمْ حَتَّى بَلَغَ أَدَانِيَ أَرْضِ قِنَّسْرِينَ وَ قَدْ فَاتُوهُ ثُمَّ انْصَرَفَ.

قَالَ فَلَبِثَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ تُرَى فِيهِ الْكَآبَهُ وَ الْحَزَنُ حَتَّى قَدِمَ سَعِيدٌ، فَكَتَبَ كِتَاباً وَ كَانَ فِي تِلْكَ الْأَيَّامِ عَلِيلًا، فَلَمْ يُطِقِ الْقِيَامَ فِي النَّاسِ بِكُلِّ مَا أَرَادَ

مِنَ الْقَوْلِ، فَجَلَسَ بِبَابِ السُّدَّهِ الَّتِی تَصِلُ إِلَی الْمَسْجِدِ وَ مَعَهُ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، فَدَعَا سَعِیداً مَوْلَاهُ فَدَفَعَ الْکِتَابَ إِلَیْهِ، فَأَمَرَهُ أَنْ یَقْرَأَهُ عَلَی النَّاسِ، فَقَامَ سَعِیدٌ حَیْثُ یَسْمَعُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قِرَاءَتَهُ، وَ مَا یَرُدُّ عَلَیْهِ النَّاسُ، ثُمَّ قَرَأَ الْکِتَابَ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ عَلِیٍّ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ، إِلَی مَنْ قُرِئَ عَلَیْهِ کِتَابِی مِنَ الْمُسْلِمِینَ:

سَلَامٌ عَلَیْکُمْ.

أَمَّا بَعْدُ، فَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ وَ سَلامٌ عَلَی الْمُرْسَلِینَ، وَ لَا شَرِیکَ لِلَّهِ الْأَحَدِ الْقَیُّومِ، وَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ السَّلَامُ عَلَیْهِ فِی الْعَالَمِینَ.

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّی قَدْ عَاتَبْتُکُمْ فِی رُشْدِکُمْ حَتَّی سَئِمْتُ، وَ رَاجَعْتُمُونِی بِالْهُزْءِ مِنْ قَوْلِکُمْ حَتَّی بَرِمْتُ هُزْءاً مِنَ الْقَوْلِ لَا یُعَادُ بِهِ، وَ خَطَلًا لَا یَعِزُّ أَهْلُهُ، وَ لَوْ وَجَدْتُ بُدّاً مِنْ خِطَابِکُمْ وَ الْعِتَابِ إِلَیْکُمْ مَا فَعَلْتُ. وَ هَذَا کِتَابِی یُقْرَأُ عَلَیْکُمْ فَرُدُّوا خَیْراً وَ افْعَلُوهُ، وَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَفْعَلُوا وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ أَیُّهَا النَّاسُ! إِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّهِ ... إِلَی آخِرِ مَا مَرَّ وَ سَیَأْتِی بِرِوَایَاتٍ مُخْتَلِفَهٍ.

ثُمَّ قَالَ: فَقَامَ إِلَیْهِ رَجُلٌ مِنَ الْأَزْدِ یُقَالُ لَهُ: حَبِیبُ بْنُ عَفِیفٍ آخِذاً بِیَدِ ابْنِ أَخٍ [لَهُ] یُقَالُ لَهُ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَفِیفٍ، فَأَقْبَلَ یَمْشِی حَتَّی اسْتَقْبَلَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِبَابِ السُّدَّهِ، ثُمَّ جَثَا عَلَی رُکْبَتَیْهِ وَ قَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ، هَا أَنَا ذَا لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی فَمُرْنَا بِأَمْرِکَ، فَوَ اللَّهِ لَنُنْفِذَنَّ لَهُ وَ لَوْ حَالَ دُونَ ذَلِکَ شَوْکُ الْهَرَاسِ وَ جَمْرُ الْغَضَا حَتَّی نُنْفِذَ أَمْرَکَ أَوْ نَمُوتَ دُونَهُ! فَدَعَا لَهُمَا بِخَیْرٍ وَ قَالَ لَهُمَا: أَیْنَ تَبْلُغَانِ بَارَکَ اللَّهُ عَلَیْکُمَا مِمَّا نُرِیدُ.

ثُمَّ أَمَرَ الْحَارِثَ الْأَعْوَرَ فَنَادَی فِی النَّاسِ أَیْنَ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ لِرَبِّهِ، وَ یَبِیعُ دُنْیَاهُ بِآخِرَتِهِ، أَصْبِحُوا غَداً بِالرَّحْبَهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَ لَا یَحْضُرُنَا إِلَّا صَادِقُ النِّیَّهِ فِی

الْمَسِيرِ مَعَنَا وَ الْجِهَادِ لِعَدُوِّنَا. فَأَصْبَحَ بِالرَّحْبَهِ نَحْوٌ مِنْ ثَلَاثِمِائَهٍ، فَلَمَّا عَرَضَهُمْ قَالَ:

لَوْ كَانُوا أَلْفاً كَانَ لِي فِيهِمْ رَأْيٌ.

قَالَ: وَ أَتَاهُ قَوْمٌ يَعْتَذِرُونَ وَ تَخَلَّفَ آخَرُونَ، فَقَالَ: وَ جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ وَ تَخَلَّفَ الْمُكَذِّبُونَ.

قَالَ: وَ مَكَثَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيَّاماً بَادِياً حُزْنُهُ، شَدِيدَ الْكَآبَهِ، ثُمَّ إِنَّهُ نَادَى فِي النَّاسِ فَاجْتَمَعُوا، فَقَامَ خَطِيباً فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ، أَيُّهَا النَّاسُ فَوَ اللَّهِ لَأَهْلُ مِصْرِكُمْ فِي الْأَمْصَارِ، أَكْثَرُ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي الْعَرَبِ.

وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى آخِرِ مَا سَيَأْتِي بِرِوَايَهِ ابْنِ الشَّيْخِ فِي مَجَالِسِهِ عَنْ رَبِيعَهَ بْنِ نَاجِدٍ [فِي أَوَاخِرِ هَذَا الْبَابِ] ..

وَ عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: لَوْ لَا بَقِيَّهُ الْمُسْلِمِينَ لَهَلَكْتُمْ (۱).

وَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ الزُّبَيْدِيِّ: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ خَطَبَهُمْ بَعْدَ هَذَا الْكَلَامِ فَقَالَ بَعْدَ أَنْ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ:

أَيُّهَا النَّاسُ الْمُجْتَمِعَهُ أَبْدَانُهُمْ الْمُتَفَرِّقَهُ أَهْوَاؤُهُمْ، مَا عَزَّ مَنْ دَعَاكُمْ وَ لَا اسْتَرَاحَ مَنْ قَاسَاكُمْ. كَلَامُكُمْ يُوهِنُ الصُّمَّ الصِّلَابَ، وَ فِعْلُكُمْ يُطْمِعُ فِيكُمْ عَدُوَّكُمْ. إِنْ قُلْتُ لَكُمْ: سِيرُوا إِلَيْهِمْ فِي الْحَرِّ. قُلْتُمْ: أَمْهِلْنَا يَنْسَلِخْ عَنَّا الْحَرُّ. وَ إِنْ قُلْتُ لَكُمْ: سِيرُوا إِلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ. قُلْتُمْ: حَتَّى يَنْسَلِخَ عَنَّا الْبَرْدُ. فِعْلَ ذِي الدَّيْنِ الْمَطُولِ، مَنْ فَازَ بِكُمْ فَازَ بِالسَّهْمِ الْأَخْيَبِ أَصْبَحْتُ لَا أُصَدِّقُ قَوْلَكُمْ، وَ لَا أَطْمَعُ فِي نَصْرِكُمْ، فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ أَيَّ دَارٍ بَعْدَ دَارِكُمْ تَمْنَعُونَ؟! وَ مَعَ أَيِّ إِمَامٍ بَعْدِي تُقَاتِلُونَ؟! أَمَا إِنَّكُمْ سَتَلْقَوْنَ بَعْدِي أَثَرَهً تَتَّخِذُهَا عَلَيْكُمُ الضُّلَّالُ سُنَّهً، فَقْرٌ

۱- رواه في الحديث: (۱۷۴) و ما بعده من كتاب الغارات: ج ۲، ص ۴۸۵- ۴۹۲ ط ۱.

يَدْخُلُ فِى بُيُوتِكُمْ، وَ سَيْفٌ قَاطِعٌ، وَ تَتَمَنَّوْنَ عِنْدَ ذَلِكَ أَنَّكُمْ رَأَيْتُمُونِى وَ قَاتَلْتُمْ مَعِى وَ قُتِلْتُمْ دُونِى وَ كَأَنْ قَدْ.

وَ عَنْ بَكْرِ بْنِ عِيسَى: أَنَّهُمْ لَمَّا أَغَارُوا بِالسَّوَادِ، قَامَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَخَطَبَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ:

أَيُّهَا النَّاسُ مَا هَذَا؟! فَوَ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَيَدْفَعَ عَنِ الْقَرْيَهِ بِالسَّبْعَهِ نَفَرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ تَكُونُ فِيهَا.

وَ عَنْ ثَعْلَبَهَ بْنِ يَزِيدَ الْحِمَّانِيِّ أَنَّهُ قَالَ: بَيْنَمَا أَنَا فِى السُّوقِ إِذْ سَمِعْتُ مُنَادِياً يُنَادِى الصَّلَاهَ جَامِعَهً، فَجِئْتُ أُهَرْوِلُ وَ النَّاسُ يُهْرَعُونَ، فَدَخَلْتُ الرَّحْبَهَ فَإِذَا عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى مِنْبَرٍ مِنْ طِينٍ مُجَصَّصٍ وَ هُوَ غَضْبَانُ، قَدْ بَلَغَهُ أَنَّ نَاساً قَدْ أَغَارُوا بِالسَّوَادِ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: أَمَا وَ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ثُمَّ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ، إِنَّهُ لَعَهْدُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَنَّ الْأُمَّهَ سَتَغْدِرُ بِى.

وَ عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ نَجَبَهَ الْفَزَارِيِّ أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: إِنِّى قَدْ خَشِيتُ أَنْ يُدَالَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ عَلَيْكُمْ بِطَاعَتِهِمْ إِمَامَهُمْ وَ مَعْصِيَتِكُمْ إِمَامَكُمْ، وَ بِأَدَائِهِمُ الْأَمَانَهَ وَ خِيَانَتِكُمْ، وَ بِصَلَاحِهِمْ فِى أَرْضِهِمْ وَ فَسَادِكُمْ فِى أَرْضِكُمْ، وَ بِاجْتِمَاعِهِمْ عَلَى بَاطِلِهِمْ وَ تَفَرُّقِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ حَتَّى تَطُولَ دَوْلَتُهُمْ وَ حَتَّى لَا يَدَعُوا لِلَّهِ مُحَرَّماً إِلَّا اسْتَحَلُّوهُ، حَتَّى لَا يَبْقَى بَيْتَ وَبَرٍ وَ لَا بَيْتَ مَدَرٍ إِلَّا دَخَلَهُ جَوْرُهُمْ وَ ظُلْمُهُمْ حَتَّى يَقُومَ الْبَاكِيَانِ، بَاكٍ يَبْكِى لِدِينِهِ وَ بَاكٍ يَبْكِى لِدُنْيَاهُ، وَ حَتَّى لَا يَكُونَ مِنْكُمْ إِلَّا نافعا [نَافِعٌ] لَهُمْ أَوْ غَيْرُ ضَارٍّ بِهِمْ وَ حَتَّى يَكُونَ نُصْرَهُ أَحَدِكُمْ مِنْهُمْ كَنُصْرَهِ الْعَبْدِ مِنْ سَيِّدِهِ إِذَا شَهِدَ أَطَاعَهُ وَ إِذَا غَابَ سَبَّهُ، فَإِنْ أَتَاكُمُ اللَّهُ بِالْعَافِيَهِ فَاقْبَلُوا وَ إِنِ ابْتَلَاكُمْ فَاصْبِرُوا فَ إِنَّ الْعاقِبَهَ لِلْمُتَّقِينَ (١).

١- و هذا هو الحديث: (١٧٨) من كتاب الغارات: ج ٢، ص ۴٨٩. و قريبا منه جدّا رواه الطّبرانىّ فى الحديث: (٣۶) من ترجمه الإمام الحسين من المعجم الكبير: ج ١- الورق ١٢۵. ورواه بسنده عنه ابن عساكر فى الحديث: (١٨۶) من ترجمه الإمام الحسين عليه السلام من تاريخ دمشق ج ١٣، ص ١۴۶، ط ١.

وَ عَنْ يَحْيَى بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَصْحَابِهِ: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ نَدَبَ النَّاسَ عِنْدَ مَا أَغَارُوا عَلَى نَوَاحِي السَّوَادِ، فَانْتَدَبَ لِذَلِكَ شُرْطَةُ الْخَمِيسِ، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ قَيْسَ بْنَ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ الْأَنْصَارِيَّ ثُمَّ وَجَّهَهُمْ فَسَارُوا حَتَّى وَرَدُوا تُخُومَ الشَّامِ، وَ كَتَبَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى مُعَاوِيَةَ:

إِنَّكَ زَعَمْتَ أَنَّ الَّذِي دَعَاكَ إِلَى مَا فَعَلْتَ الطَّلَبَ بِدَمِ عُثْمَانَ، فَمَا أَبْعَدَ قَوْلَكَ مِنْ فِعْلِكَ. وَيْحَكَ، وَ مَا ذَنْبُ أَهْلِ الذِّمَّةِ فِي قَتْلِ ابْنِ عَفَّانَ؟! وَ بِأَيِّ شَيْ ءٍ تَسْتَحِلُّ أَخْذَ فَيْ ءِ الْمُسْلِمِينَ؟! فَانْزِعْ وَ لَا تَفْعَلْ وَ احْذَرْ عَاقِبَةَ الْبَغْيِ وَ الْجَوْرِ. وَ إِنَّمَا مَثَلِي وَ مَثَلُكَ كَمَا قَالَ بَلْعَاءُ لِدُرَيْدِ بْنِ الصِّمَّةِ:

مَهْلًا دُرَيْدُ عَنِ التَّسَرُّعِ إِنَّنِي*** مَاضِي الْجِنَانِ بِمَنْ تَسَرَّعَ مُولَعٌ

مَهْلًا دُرَيْدُ عَنِ السَّفَاهِهِ إِنَّنِي*** مَاضٍ عَلَى رَغْمِ الْعُدَاهِ سَمَيْدَعٌ

مَهْلًا دُرَيْدُ لَا تَكُنْ لَاقَيْتَنِي*** يَوْماً دُرَيْدُ فَكُلُّ هَذَا يُصْنَعُ

وَ إِذَا أَهَانَكَ مَعْشَرٌ أَكْرَمَهُمْ*** فَتَكُونُ حَيْثُ تَرَى الْهَوَانَ وَ تَسْمَعُ

فَأَجَابَهُ مُعَاوِيَهُ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ أَدْخَلَنِي فِي أَمْرٍ عَزْلِكَ عَنْهُ نَائِياً عَنِ الْحَقِّ، فَنِلْتُ مِنْهُ أَفْضَلَ أَمَلِي، فَأَنَا الْخَلِيفَهُ الْمَجْمُوعُ عَلَيْهِ وَ لَمْ تُصِبْ مَثَلِي وَ مَثَلَكَ، إِنَّمَا مَثَلِي وَ مَثَلُكَ كَمَا قَالَ بَلْقَاءُ حِينَ صُولِحَ عَلَى دَمِ أَخِيهِ ثُمَّ نَكَثَ فَعَنَّفَهُ قَوْمُهُ فَأَنْشَأَ يَقُولُ:

أَلَا آذَنَتْنَا مِنْ تَدَلُّلِهَا مَلَسٌ*** وَ قَالَتْ: أَمَا بَيْنِي وَ بَيْنَكَ مِنْ بَلَسٍ

وَ قَالَتْ: أَلَا تَسْعَى فَتُدْرِكَ مَا مَضَى*** وَ مَا أَهْلُكَ الحانون [الْعَانُونَ] وَ الْقَدْحُ الضِّرْسُ (١)

أَ تَأْمُرُنِي سَعْدٌ وَ لَيْثٌ وَ جُنْدُعٌ (٢)*** وَ لَسْتُ بِرَاضٍ بِالدَّنِيئَهِ وَ الْوَكْسِ

ص: ۵۸

١- في الغارات: العانون. و هو جمع عاني: الأسير. و القدح: التّأكّل في الشّجر و الأسنان و غيرها.

٢- و في الأصل: و حذح.

يَقُولُونَ: خُذْ وَكْساً (١) وَ صَالِحْ عَشِيرَةً فَمَا تَأْمُرُنِی بِالْهُمُومِ إِذَا أَمْسِی

قَالَ جُنْدَبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَائِلِيُّ: كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: أَمَا إِنَّكُمْ سَتَلْقَوْنَ بَعْدِی ثَلَاثاً: ذُلًّا شَامِلًا، وَ سَيْفاً قَاتِلًا، وَ أَثَرَةً يَتَّخِذُهَا الظَّالِمُونَ عَلَيْكُمْ سُنَّةً، فَسَتَذْكُرُونِی عِنْدَ تِلْكَ الْحَالاتِ فَتَمَنَّوْنَ لَوْ رَأَيْتُمُونِی وَ نَصَرْتُمُونِی وَ أَهْرَقْتُمْ دِمَاءَكُمْ دُونَ دَمِی فَلَا يُبَعِّدُ اللَّهُ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ.

وَ كَانَ جُنْدَبٌ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا رَأَى شَيْئاً مِمَّا يَكْرَهُهُ قَالَ: لَا يُبَعِّدُ اللَّهُ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ..

و عن عمرو بن قعين (٢) قال: دعا معاويه يزيد بن شجره الرّهاوی فقال:

إنّی مسرّ إليک سرّا فلا تطلعنّ علی سرّی أحدا حتی تخرج من أهل الشام كلّها، إنّی باعثک إلی أهل اللّه و إلی حرم اللّه و أهلی و عشيرتی و بيضتی التی انفلقت عنّی، و فيها جلّ من قتل عثمان و سفک دمه، فسر علی بركه اللّه حتی تنزل مكه فإنّک الآن تلاقی الناس هناک بالموسم، فادع الناس إلی طاعتنا و اتّباعنا فإن أجابوک فاكفف عنهم و اقبل منهم، و إن أدبروا عنک فنابذهم و ناجزهم و لا تقاتلهم حتّی تبلغهم أنی قد أمرتک أن تبلغ عنّی، فإنّهم الأصل و العشيره و إنّی لاستبقائهم محبّ و لاستيصالهم كاره ثمّ صلّ بالناس و تولّ أمر الموسم.

فقال له يزيد: إنّک وجّهتنی إلی قوم اللّه و مجمع الصالحين، فإن رضيت أن أسير إليهم و أعمل فيهم برأيی و بما أرجو أن يجمعک اللّه و إيّاهم به سرت إليهم، و إن كان لا يرضيک عنّی إلّا الغشم و تجريد السّيف و إخافه البری ء و ردّ العذره فلست بصاحب ما هناک، فاطلب لهذا الأمر غيری.

١- الوكس: النّقصان و الخسّه. و فی الغارات: «عقلا». و العقل الدّيه. و فيها أيضا: يأمرونّی.

٢- رواه الثقفی رحمه اللّه فی كتاب الغارات بعنوان: غاره يزيد بن شجره الرهاوی، و فيه: عن جابر بن عمرو بن قعين.

فقال له: سر راشدا فقد رضيت برأيک و بسيرتک، و کان رجلا ناسکا يتألّه و کان عثمانيا و کان ممن شهد مع معاويه صفّين.

فخرج [ابن شجره] من دمشق مسرعا و قال: اللّهمّ إن کنت قضيت أن يکون بين هذا الجيش الذى وجّهت، و بين أهل حرمک الذى وجّهت إليه قتال فاکفنيه، فإنّى لست أعظّم قتال من شرک فى قتل عثمان خليفتک المظلوم و لا قتال من خذله و لکنى أعظّم القتال فى حرمک الذى حرمت.

فخرج يسير و قدّم أمامه الحارث بن نمير، فأقبلوا حتّى مرّوا بوادى القرى ثم أخذوا على الجحفه ثمّ مضوا حتّى قدموا مکّه فى عشر ذى الحجّه.

وَ عَنْ عَبَّاسِ بْنِ [سَهْلِ بْنِ] سَعْدٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: لَمَّا سَمِعَ قُثَمُ بْنُ الْعَبَّاسِ بِدُنُوِّهِمْ مِنْهُ قَبْلَ أَنْ يَفْصِلُوا مِنَ الْجُحْفَهِ وَ کَانَ عَامِلًا لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى مَكَّهَ، فَقَامَ فِى أَهْلِ مَكَّهَ وَ ذَلِکَ فِى سَنَه تِسْعٍ وَ ثَلَاثِينَ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ دَعَاهُمْ إِلَى الْجِهَادِ وَ قَالَ:

بَيِّنُوا لِى مَا فِى أَنْفُسِكُمْ وَ لَا تَغُرُّونِى. فَسَکَتَ الْقَوْمُ مَلِيّاً فَقَالَ: قَدْ بَيَّنْتُمْ لِى مَا فِى أَنْفُسِكُمْ. فَذَهَبَ لِيَنْزِلَ فَقَامَ شَيْبَهُ بْنُ عُثْمَانَ فَقَالَ: رَحِمَکَ اللَّهُ أَيُّهَا الْأَمِيرُ لَا يَقْبُحُ فِينَا أَمْرُکَ وَ نَحْنُ عَلَى طَاعَتِنَا وَ بَيْعَتِنَا وَ أَنْتَ أَمِيرُنَا وَ ابْنُ عَمِّ خَلِيفَتِنَا فَإِنْ تَدْعُنَا نُجِبْکَ فِيمَا أَطَقْنَا وَ نَقْدِرُ عَلَيْهِ.

فَقَرَّبَ [قُثَمُ] دَوَابَّهُ وَ حَمَلَ مَتَاعَهُ وَ أَرَادَ التَّنَحِّىَ مِنْ مَكَّهَ، فَأَتَاهُ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ وَ قَالَ: مَا أَرَدْتَ؟ قَالَ: قَدْ حَدَثَ هَذَا الْأَمْرُ الَّذِى بَلَغَکَ وَ لَيْسَ مَعِى جُنْدٌ أَمْتَنِعُ بِهِ، فَرَأَيْتُ أَنْ أَعْتَزِلَ عَنْ مَكَّهَ فَإِنْ يَأْتِنِى جُنْدٌ أُقَاتِلْ بِهِمْ، وَ إِلَّا كُنْتُ قَدْ تَنَحَّيْتُ بِدَمِى. قَالَ لَهُ: إِنِّى لَمْ أَخْرُجْ مِنَ الْمَدِينَهِ حَتَّى قَدِمَ عَلَيْنَا حَاجُّ أَهْلِ الْعِرَاقِ وَ تُجَّارُهُمْ يُخْبِرُونَ أَنَّ النَّاسَ بِالْكُوفَهِ قَدْ نَدَبُوا إِلَيْکَ مَعَ مَعْقِلِ بْنِ قَيْسٍ الرِّيَاحِيِّ. قَالَ: هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ يَا أَبَا سَعِيدٍ إِلَى ذَلِکَ مَا يَعِيشُ أَوْلَادُنَا. فَقَالَ لَهُ أَبُو سَعِيدٍ: رَحِمَکَ اللَّهُ فَمَا عُذْرُکَ عِنْدَ ابْنِ عَمِّکَ، وَ مَا عُذْرُکَ عِنْدَ الْعَرَبِ انْهَزَمْتَ قَبْلَ أَنْ تُطْعَنَ وَ تُضْرَبَ؟! فَقَالَ: يَا أَبَا سَعِيدٍ إِنَّکَ لَا تَهْزِمُ عَدُوَّکَ وَ لَا تَمْنَعُ حَرِيمَکَ

بِالْمَوَاعِيدِ وَ الْأَمَانِيِّ اقْرَأْ كِتَابَ صَاحِبِي فَقَرَأَهُ أَبُو سَعِيدٍ فَإِذَا فِيهِ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ عَلِيٍّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى قُثَمَ بْنِ الْعَبَّاسِ: سَلَامٌ عَلَيْكَ. أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ عَيْنِي بِالْمَغْرِبِ كَتَبَ إِلَيَّ يُخْبِرُنِي أَنَّهُ قَدْ وُجِّهَ إِلَى الْمَوْسِمِ نَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ، مِنَ الْعُمْيِ الْقُلُوبِ، الصُّمِّ الْأَسْمَاعِ، الْكُمْهِ الْأَبْصَارِ، الَّذِينَ يَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ، وَ يُطِيعُونَ الْمَخْلُوقِينَ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ، وَ يَحْتَلِبُونَ الدُّنْيَا بِالدِّينِ، وَ يَتَمَنَّوْنَ عَلَى اللَّهِ جِوَارَ الْأَبْرَارِ، وَ إِنَّهُ لَا يَفُوزُ بِالْخَيْرِ إِلَّا عَامِلُهُ، وَ لَا يُجْزَى بِالسَّيِّئِ إِلَّا فَاعِلُهُ.

وَ قَدْ وَجَّهْتُ إِلَيْكُمْ جَمْعاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ ذَوِي بَسَالَةٍ وَ نَجْدَةٍ مَعَ الْحَسِيبِ الصَّلِيبِ الْوَرِعِ التَّقِيِّ مَعْقِلِ بْنِ قَيْسٍ الرِّيَاحِيِّ، وَ قَدْ أَمَرْتُهُ بِاتِّبَاعِهِمْ وَ قَصِّ آثَارِهِمْ حَتَّى يَنْفِيَهُمْ مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ. فَقُمْ عَلَى مَا فِي يَدَيْكَ مِمَّا إِلَيْكَ مَقَامَ الصَّلِيبِ الْحَازِمِ الْمَانِعِ سُلْطَانَهُ النَّاصِحِ لِلْأُمَّةِ، وَ لَا يَبْلُغَنِي عَنْكَ وَهْنٌ وَ لَا خَوَرٌ وَ مَا تَعْتَذِرُ مِنْهُ، وَ وَطِّنْ نَفْسَكَ عَلَى الصَّبْرِ فِي الْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ، وَ لَا تَكُونَنَّ فَشِلًا وَ لَا طَائِشاً وَ لَا رِعْدِيداً وَ السَّلَامُ.

فَلَمَّا قَرَأَ أَبُو سَعِيدٍ الْكِتَابَ قَالَ قُثَمُ: مَا يَنْفَعُنِي مِنْ هَذَا الْكِتَابِ وَ قَدْ سَمِعْتُ بِأَنْ قَدْ سَبَقَتْ خَيْلُهُمْ خَيْلَهُ؟ وَ هَلْ يَأْتِي جَيْشُهُ حَتَّى يَنْقَضِيَ أَمْرُ الْمَوْسِمِ كُلُّهُ؟

فَقَالَ لَهُ أَبُو سَعِيدٍ: إِنَّكَ إِنْ أَجْهَدْتَ نَفْسَكَ فِي مُنَاصَحَةِ إِمَامِكَ خَرَجْتَ مِنَ اللَّائِمَةِ، وَ قَضَيْتَ الَّذِي عَلَيْكَ مِنَ الْحَقِّ، فَإِنَّ الْقَوْمَ قَدْ قَدِمُوا وَ أَنْتَ فِي الْحَرَمِ، وَ الْحَرَمُ حَرَمُ اللَّهِ.

فَأَقَامَ قُثَمُ وَ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ شَجَرَةَ حَتَّى دَخَلَ مَكَّةَ، ثُمَّ أَمَرَ مُنَادِياً فَنَادَى فِي النَّاسِ أَلَا إِنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ آمِنُونَ، إِلَّا مَنْ عَرَضَ لَنَا فِي عَمَلِنَا وَ سُلْطَانِنَا وَ ذَلِكَ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَوْمٍ.

ص: ٦١

فَلَمَّا كَانَ ذَلِكَ مَشَتْ قُرَيْشٌ وَ الْأَنْصَارُ وَ مَنْ شَهِدَ الْمَوْسِمَ مِنَ الصَّحَابَهِ وَ صُلَحَاءِ النَّاسِ فِيمَا بَيْنَهُمَا وَ سَأَلْتَهُمَا أَنْ يَصْطَلِحَا، فَكِلَاهُمَا سَرَّهُ ذَلِكَ الصُّلْحُ، فَأَمَّا قُثَمُ فَإِنَّهُ لَمْ يَثِقْ بِأَهْلِ مَكَّهَ وَ لَا رَأَى أَنَّهُمْ يُنَاصِحُونَهُ، وَ أَمَّا يَزِيدُ فَكَانَ رَجُلًا مُتَنَسِّكاً وَ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يَكُونَ مِنْهُ فِي الْحَرَمِ شَرٌّ.

وَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مِحْصَنٍ قَالَ: قَامَ يَزِيدُ بْنُ شَجَرَهَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ يَا أَهْلَ الْحَرَمِ وَ مَنْ حَضَرَهُ فَإِنِّي وُجِّهْتُ إِلَيْكُمْ لِأُصَلِّيَ بِكُمْ وَ أَجْمَعَ وَ آمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَقَدْ رَأَيْتُ وَالِيَ هَذِهِ الْبَلْدَهِ كَرِهَ الصَّلَاهَ مَعَنَا وَ نَحْنُ لِلصَّلَاهِ مَعَهُ كَارِهُونَ فَإِنْ شَاءَ اعْتَزَلْنَا الصَّلَاهَ بِالنَّاسِ وَ اعْتَزَلَهَا وَ تَرَكْنَا أَهْلَ مَكَّهَ يَخْتَارُونَ لِأَنْفُسِهِمْ مَنْ أَحَبُّوا حَتَّى يُصَلِّيَ بِهِمْ فَإِنْ أَبَى فَأَنَا آبَى وَ آبَى وَ الَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ لَوْ شِئْتُ لَصَلَّيْتُ بِالنَّاسِ وَ أَخَذْتُهُ حَتَّى أَرُدَّهُ إِلَى الشَّامِ وَ مَا مَعَهُ مَنْ يَمْنَعُهُ وَ لَكِنْ وَ اللَّهِ مَا أُحِبُّ أَنْ أَسْتَحِلَّ حُرْمَهَ هَذَا الْبَلَدِ الْحَرَامِ.

قَالَ: ثُمَّ إِنَّ يَزِيدَ بْنَ شَجَرَهَ أَتَى أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ فَقَالَ: رَحِمَكَ اللَّهُ الْقَ هَذَا الرَّجُلَ فَقُلْ لَهُ لَا أَبَ لِغَيْرِكَ اعْتَزِلِ الصَّلَاهَ بِالنَّاسِ وَ أَعْتَزِلُهَا وَ دَعْ أَهْلَ مَكَّهَ يَخْتَارُوا لِأَنْفُسِهِمْ فَوَ اللَّهِ لَوْ أَشَاءُ لَبَعَثْتُكَ وَ إِيَّاهُمْ وَ لَكِنْ وَ اللَّهِ مَا يَحْمِلُنِي عَلَى مَا تَسْمَعُ إِلَّا رِضْوَانُ اللَّهِ وَ احْتِرَامُ الْحَرَمِ فَإِنَّ ذَلِكَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَ خَيْرٌ فِي الْعَاقِبَهِ.

قَالَ لَهُ أَبُو سَعِيدٍ: مَا رَأَيْتُ مِنْ أَهْلِ الْمَغْرِبِ أَصْوَبَ مَقَالًا وَ لَا أَحْسَنَ رَأْياً مِنْكَ.

فَانْطَلَقَ أَبُو سَعِيدٍ إِلَى قُثَمَ فَقَالَ: أَ لَا تَرَى مَا أَحْسَنَ مَا صَنَعَ اللَّهُ لَكَ وَ ذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ فَاعْتَزَلَا الصَّلَاهَ وَ اخْتَارَ النَّاسُ شَيْبَهَ بْنَ عُثْمَانَ فَصَلَّى بِهِمْ.

فَلَمَّا قَضَى النَّاسُ حَجَّهُمْ رَجَعَ يَزِيدُ إِلَى الشَّامِ، وَ أَقْبَلَتْ خَيْلُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرُوا بِعَوْدِ أَهْلِ الشَّامِ، فَتَبِعُوهُمْ وَ عَلَيْهِمْ مَعْقِلُ بْنُ قَيْسٍ فَأَدْرَكُوهُمْ وَ قَدْ رَحَلُوا عَنْ وَادِي الْقُرَى، فَظَفِرُوا بِنَفَرٍ مِنْهُمْ وَ أَخَذُوهُمْ أُسَارَى وَ أَخَذُوا مَا مَعَهُمْ وَ رَجَعُوا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَفَادَى بِهِمْ أُسَارَى كَانَتْ لَهُ عِنْدَ مُعَاوِيَهَ (۱)..

۱- و قصّه يزيد بن شجره ذكرها أيضا البلاذرىّ- و لكن أوجز ممّا هنا- فى الحديث: (۵۰۲) من ترجمه أمير المؤمنين من كتاب أنساب الأشراف: ج ۱، ص ۴۲۴ من المخطوطه، و فى ط ۱: ج ۲، ص ۴۶۱.

وَ قَالَ إِبْرَاهِيمُ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِأَهْلِ الْكُوفَهِ:

مَا أَرَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَعْنِى أَهْلَ الشَّامِ إِلَّا ظَاهِرِينَ عَلَيْكُمْ. قَالُوا: تَعْلَمُ بِمَا ذَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: أَرَى أُمُورَهُمْ قَدْ عَلَتْ، وَ أَرَى نِيرَانَكُمْ قَدْ خَبَتْ، وَ أَرَاهُمْ جَادِّينَ وَ أَرَاكُمْ وَانِينَ، وَ أَرَاهُمْ مُجْتَمِعِينَ وَ أَرَاكُمْ مُتَفَرِّقِينَ، وَ أَرَاهُمْ لِصَاحِبِهِمْ طَائِعِينَ وَ أَرَاكُمْ لِي عَاصِينَ.

وَ ايْمُ اللَّهِ لَئِنْ ظَهَرُوا عَلَيْكُمْ لَتَجِدُنَّهُمْ أَرْبَابَ سَوْءٍ مِنْ بَعْدِي، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ قَدْ شَارَكُوكُمْ فِي بِلَادِكُمْ وَ حَمَلُوا إِلَى بِلَادِهِمْ فَيْئَكُمْ.

وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْكُمْ يَكِشُّ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَشِيشَ الضِّبَابِ، لَا تَمْنَعُونَ حَقّاً وَ لَا تَمْنَعُونَ لِلَّهِ حُرْمَةً، وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَقْتُلُونَ قُرَّاءَكُمْ. وَ كَأَنِّي بِهِمْ يَحْرُمُونَكُمْ وَ يَحْجُبُونَكُمْ وَ يُدْنُونَ أَهْلَ الشَّامِ دُونَكُمْ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْحِرْمَانَ وَ الْأَثَرَةَ وَ وَقْعَ السَّيْفِ، تَنَدَّمْتُمْ وَ تَحَزَّنْتُمْ عَلَى تَفْرِيطِكُمْ فِي جِهَادِكُمْ، وَ تَذَكَّرْتُمْ مَا فِيهِ مِنَ الْحِفْظِ حِينَ لَا يَنْفَعُكُمُ التَّذْكَارُ..

وَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: مَا لَقِيَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ مَا لَقِيتُ. ثُمَّ بَكَى.

**[ترجمه]کتاب الغارات: ابو ودّاک گوید: چون علی بن ابی طالب علیه السلام از نبرد با خوارج فراغت یافت، در نهروان، به میان مردم برخاست و سخن گفت. نخست حمد و ثنای خدا را آن چنانکه سزاوار اوست به جای آورد. سپس گفت:

اما بعد، خداوند در حق شما نیکی کرد و در جنگ پیروزیتان داد. اکنون بی درنگ روی به دشمن خود - مردم شام - نهید.

پس برخاستند و گفتند: ای امیرالمؤمنین تیرهایمان به پایان رسیده و شمشیرهایمان کند شده و سر نیزه هایمان کنده شده و بیشتر آن‌ها شکسته است. ما را به شهرمان بازگردان تا با ساز و برگ بهتر آماده نبرد شویم. شاید هم امیر المؤمنین به جای آن شمار که از ما کشته شده اند، شمار دیگری بر ما بیفزاید و اگر چنین کند ما در پیکار با خصم نیرومندتر خواهیم شد. آنکه در این روز از سوی مردم سخن گفت اشعث بن قیس بود.

قیس بن سکن گوید: ما در مسکن بودیم. شنیدیم که علی علیه السلام می فرمود: ای مهاجران، «ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ» - . مائده / ۲۱ - {به سرزمین مقدّسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید، و به عقب بازنگردید که زیانکار خواهید شد.} آنان گریستند و اندکی درنگ کردند و گفتند: سرما سخت است - و این جنگ در فصل سرمای هوا بود - علی علیه السلام فرمود: دشمن شما نیز همانند شما سرمای هوا را احساس می کنند. ولی آنان همچنان از جنگ سر بر می تافتند. چون علی علیه السلام چنان دید گفت: اف بر شما، این سنتی است که بر شما جاری شده است .

از طریق دیگر هم این خبر از قیس بن سکن روایت شده که علی علیه السلام فرمود: {به سرزمین مقدّسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید، و به عقب بازنگردید که زیانکار خواهید شد.}آنان بهانه ها برساختند و علی علیه السلام فرمود: اف بر شما، این سنتی است که بر شما جاری شده است.

طارق بن شهاب گوید: علی علیه السلام از جنگ نهروان باز می گشت، در راه مردم را ندا در داد که گرد آیند و مردم گرد آمدند. پس حمد و ثنای خدا را به جای آورد و آنان را به جهاد فرا خواند و دعوت کرد که از همان جا راهی شام شوند، مردم سر از فرمان برتافتند و زبان به شکایت گشودند که هم هوا سرد است و هم خسته و مجروح‌اند. و نهروانیان بسیاری از سپاهیان را مجروح کرده بودند.

علی علیه السلام فرمود: دشمنان شما هم چون شما درد می کشند و چون شما از سرما در رنج‌اند. ولی آنان علی علیه السلام را آزردند و همچنان در سرپیچی خویش اصرار ورزیدند. چون علی علیه السلام کراهیت آنان از جهاد را دید به کوفه بازگشت و چند روزی درنگ کرد. جمع کثیری از یارانش از گرد او پراکنده شدند. از اینان گروهی همان عقیده خوارج یافته بودند و برخی در امر خوارج در تردید بودند.

ابو ودّاک گوید: چون مردم از رفتن به غزوه شام اظهار ناخشنودی نمودند، علی همراه آنان آمد تا به نخیله رسید و آنان را فرمان داد که در لشکرگاه‌های خود بمانند و به جایی نروند و دل بر جهاد بندند و خویشتن مهیّای آن کنند و کمتر به دیدار زن و فرزند خود روند تا زمانی که به جانب دشمنشان حرکت کنند.

ابو ودّاک گوید: مردم چند روزی با علی در نخیله درنگ کردند. سپس از لشکرگاه آهسته آهسته بیرون می خزیدند و به شهر می رفتند. فقط گروه اندکی با او ماندند که از سران قوم بودند. لشکرگاه خالی شده بود و آنان که به کوفه رفته بودند دیگر بازنگشتند و آنان که با او مانده بودند ناشکیبایی می کردند. علی علیه السلام چون چنان دید خود نیز به کوفه آمد.

نمیر عبسی گوید: علی به جماعتی از رزمندگان قبیله همدان گذشت. عده ای پیش آمدند و گفتند: آیا مسلمانان را بی هیچ گناهی نابود می کنی؟! کار خدا را سهل می انگاری و به طلب پادشاهی برخاسته ای؟! و مردم را در دین خدا حَکَم قرار می دهی؟! حکم جز برای خدا نیست! علی علیه السلام گفت: حکم خدا بر گردن شماست. مانع نمی شود که نگون‌بخت‌ترین آن‌ها ریش مرا از خون سرم رنگین سازد. من یا می میرم یا کشته می شوم، نه، کشته می شوم. سپس آمد و به قصر امارت داخل شد.

مستظلّ بن حصین گوید: علی علیه السلام گفت: ای مردم کوفه در کار خدا بکوشید و در راه فرمانبرداری او قتال کنید. اگر نه قومی زمام کارهای شما به دست خواهند گرفت که شما نزدیکتر از آن‌ها به حق هستید، ولی آنان شما را عذاب خواهند کرد و خدا هم آنان را عذاب خواهد کرد.

ابو ودّاک گوید: چون در نخیله مردم از گرد علی بپراکندند، علی به کوفه درآمد و آنان را پی درپی به جهاد با مردم شام فراخواند، تا سال به سر آمد و جنگ آن سال باطل گردید.

زید بن وهب گوید: علی علیه السلام به مردم گفت – و این نخستین سخن او بعد از جنگ نهروان و کار خوارج بود – :

ای مردم آماده پیکار با دشمنی شوید که جهاد با آن موجب تقرّب به خداست. مردمی حیرت زدگانند و حق را نمی بینند، از کفر و جور الهام گرفته اند و ترکش نمی گویند. از کتاب خدا دوری گزیده اند و از دین رخ بر تافته و در طغیان سر گردانند

و در گرداب ضلالت غوطه ورند. «و أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ» - . انفال / ۶۰ - {و هر چه در توان دارید از نیرو و اسبهای آماده بسیج کنید} و بر خدای توکل کنید دوستی خدا شما را کفایت خواهد کرد و یاری او شما را بسنده است.

اما بازهم از جای نجنبیدند و قدم در راه جهاد ننهادند. چند روزی آنان را به حال خود رها کرد تا از اقدامشان نومید گردید. آن گاه سران و بزرگانشان را خواست و پرسید که عاقبت چه خواهند کرد و به چه سبب بر زمین چسبیده اند و نمی جنبند. برخی خویشتن به بیماری زدند و برخی از جنگ ناخشنودی نشان دادند. تنها، اندکی از آنان آماده پیکار بودند. علی بار دیگر برخاست و سخن گفتن آغاز کرد که: ای بندگان خدا، شما را چه می شود که چون فرمان حرکت به جنگ می دهم «اثّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَ رَضِيتُمْ بِالْحَياةِ الدُّنْيا مِنَ الْآخِرَة» - . توبه / ۳۸ - { کُندی به خرج می دهید؟ آیا به جای آخرت به زندگی دنیا دل خوش کرده اید؟} و ذلّت را جانشین عزّت کرده اید؟ چرا هر بار که شما را به جهاد فرا می خوانم چشمانتان به دوران می افتد گویی در لحظه بازپسین حیات هستید. زبانتان از دهشت بند می رود و از سخن گفتن بازمی مانید و دل‌هایتان چون دل... های دیوانگان می شود و هیچ تعقل نتوانید. چشمانتان به چشم کوران می‌ماند و از دیدن بازمانید. شما را به خدا، چه مردمانی هستید؟ چون زمان صلح و آسودگی باشد چونان شیران شرزه لاف می زنید و چون به پیکارتان بخوانند چون روباهان حیله جوی این سو و آن سو می گریزید. شما نه آن ستون استوارید که بر آن تکیه توان داد و نه از آن یاران که به یاریشان اعتماد توان کرد.

به خدا سوگند شما بد هیزمی برای افروختن تنور جنگ هستید. فریب می خورید و یارای فریبتان نیست، هر چه دارید از شما می ربایند و خم به ابرو نمی آورید. دشمن بیدار در کمین شماست و شما در غفلت و بی خبری هستید و حال آنکه شایسته است جنگجویان، بیدار و هشیار باشند که آنکه بی خبری گزیند هلاک شود و آنکه از جهاد سرباز زند به خواری افتد. آنان که یکدیگر فرو گذارند مغلوب شوند و مغلوب، مقهور و غارت شده است.

اما بعد، مرا بر شما حقی است و شما را نیز بر من حقی است. حقی که من بر شما دارم یکی این است که به بیعتی که با من کرده اید وفا کنید و در حضور و غیبت، نیک‌خواه من باشید و چون شما را فرا می خوانم پاسخم گویید و چون فرمانتان می دهم فرمان برید.

و اما حقی که شما بر من دارید این است که تا زمانی که همراه شمایم نیکخواه شما باشم و حق شما را از بیت المال نیک ادا کنم و تعلیمتان دهم تا نادان نمانید و تأدیبتان کنم تا تجربه اندوزید. خداوند زمانی خیر خویش به شما ارزانی دارد که از آنچه مرا ناخوش آید دست بازدارید و اعمالتان بر وفق مراد و میل من باشد، آنگاه آنچه دوست می دارید به دست خواهید آورد و به آنچه آرزوی آن در دل می پرورید خواهید رسید.

ابوعون ثقفی گوید: زنی از بنی عبس آمد و به امیر المؤمنین در حالی که بر منبر بود گفت: ای امیر المؤمنین، سه چیز است که دل‌ها را نسبت به تو آشفته کرده است. علی علیه السلام فرمود: آن‌ها کدامند؟ زن گفت: یکی آنکه به حَکمیت رضا دادی، دیگر آنکه به حقارت گراییدی و سوم چون بلا ـ و مصیبت بالا گرفت بی تاب شدی. علی علیه السلام فرمود: وای بر تو، تو یک زنی، برو در خانه ات بنشین. زن گفت: نه به خدا، جز در سایه شمشیر نخواهم نشست.

بکر بن عیسی گوید: علی علیه السلام برای مردم سخن می گفت و آنان را به جنگ با معاویه و مردم شام تحریض می کرد. مردم کم کم از گرد او پراکنده شدند. یک بار بهانه می آوردند که هوا سرد است و یک بار می گفتند هوا گرم است.

قیس بن ابی حازم گوید: شنیدم که علی علیه السلام می فرمود:

ای مسلمانان، ای فرزندان مهاجران برای نبرد به سوی پیشوایان کفر و بازماندگان احزاب و یاران شیطان در حرکت آیید. بسیج شوید به نبرد کسی که به خون‌خواهی مردی قدم به میدان کارزار نهاده که بار خطا بر دوش داشت: سوگند به آنکه دانه را رویانیده و جانداران آفریده که تا روز قیامت بار خطاهای ایشان را بی کم و کاست بر دوش می کشد. - . الغارات ۱: ۴۰، شرح نهج البلاغه ۱: ۱۷۹ -

ابراهیم گوید: این سخن را از قول علی امیر المؤمنین چند تن از علما نقل کرده اند.

رفیع بن فرقد گوید: شنیدم که علی علیه السلام می فرمود: ای مردم کوفه آیا دیده نمی گشایید؟ به خدا سوگند شما را به عصایی که سفیهان را به آن تأدیب می کنند زدم و ندیدم شما از اعمالتان دست بردارید. شما را به تازیانه ای که گناهکاران را به آن حد می زنم زدم اما ندیدم به راه بیائید. اکنون جز شمشیرم باقی نمانده است و من می دانم که شما را - به اذن خدا - چه چیزی به راه می آورد ولی دوست ندارم که خود در حق شما چنان کنم.

در شگفتم از شما و از مردم شام! امیر مردم شام خدا را معصیت می کند و آنان از او اطاعت می کنند و امیر شما خدا را اطاعت می کند و شما از او فرمان نمی برید.

اگر گویم که در روزهای گرم به جنگ دشمنتان روید، گویید این شدت گرمای تابستان است و چون شما را به حرکت به سوی دشمن در زمستان امر کنم، گویید سرما نمی گذارد. آیا گمان می کنید که دشمن شما مانند شما سرما را احساس نمی کند؟! شما همانند آن قوم هستید که رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله به آنان گفت: در راه خدا به جهاد روید. سرانشان گفتند: در هوای گرم به جنگ نروید. خدای تعالی به پیامبرش گفت بگو: «قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَّوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ» - . توبه / ۸۱ - {بگو: - اگر دریابند - آتش جهنّم سوزان تر است.}

به خدا سوگند اگر با این شمشیر بر بینی مؤمن بزنم تا با من دشمنی کند، دشمنی نخواهد کرد و اگر همه نعمت دنیا را به دامن کافر ریزم، دوستی من به دل راه نخواهد داد. و این همان است که بر زبان پیامبر امّی گذشت که گفت: «مؤمن با تو دشمنی نکند و کافر با تو دوستی نورزد» آری ستم پیشگان و دروغ پردازان نومید شدند.

ای مردم کوفه، به خدا سوگند اگر بر قتال دشمنتان پافشاری نکنید قومی بر شما مسلط شوند که شما از آنان اولی تر به حق هستید. پس گرفتار عذابتان خواهند کرد، خدا نیز آنان را به دست شما یا به هر وسیله دیگر که خواهد عذاب کند. آیا از کشته شدن به شمشیر می گریزید تا در بستر راحت بمیرید؟ گواهی دهید که من از رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله شنیدم که می گفت: «مردن بر بستر سخت تر است از ضربت هزار شمشیر و جبرئیل این خبر را به من داد.» آری آنچه شنیدید خبری بود که جبرئیل به رسول خدا داده است .

مغیره ضبّی گوید: اشراف کوفه با علی علیه السلام دو رویی می کردند و در نهان هوای معاویه در سر داشتند. زیرا علی علیه السلام از غنایم کسی را بیش از حقش نمی داد، در حالی که معاویه هر یک از اشراف را دو هزار دینار عطا می داد.

عبد الرحمن بن جندب از پدرش روایت می‌کند که مردم دومه الجندل - از بنی کلاب - نه در فرمان علی علیه السلام بودند، نه در فرمان معاویه. می گفتند: ما به همین حال باقی می مانیم تا مردم در انتخاب یک امام هم‌رأی شوند. روزی معاویه به یاد آنان افتاد و مسلم بن عقبه مرّی را بر سرشان فرستاد و آنان را محاصره کرد. این سخن به گوش علی علیه السلام رسید. علی علیه السلام نزد مالک بن کعب کسی را فرستاد و گفت: یکی را به جای خود در عین التمر گذارد و خود به نزد او برود. مالک بن کعب، عبد الرحمن بن عبد اللّه بن کعب ارحبی را به جای خود نهاد و به نزد علی علیه السلام آمد. علی علیه السلام او را با هزار سوار روانه دومه الجندل نمود. تا مسلم بن عقبه به خود آمد، مالک بن کعب را در مقابل خود دید. اندکی درنگ کردند، سپس جنگ آغاز نمودند و آن روز را تا شب پیکار کردند. دیگر روز مسلم با یارانش نماز خواند و بازگردید. مالک بن کعب در دومه الجندل ماند و ده روز مردم را به صلح دعوت کرد و سودی نبخشید. عاقبت او نیز به نزد علی علیه السلام بازگشت. - . الغارات۱ : ۴۵۹ - ۵۱۲، شرح نهج البلاغه ۱ : ۳۳۵ -

ابو الکنود گوید که سفیان بن عوف غامدی به من گفت: معاویه مرا به نزد خود خواند و گفت: می خواهم تو را با لشکری گران با ساز و برگ فراوان روانه کارزار کنم. کنار فرات را در پیش گیر تا به هیت برسی و از آنجا گذر کن. اگر در آنجا لشکری یافتی بر آن حمله کن و اگر نیافتی همچنان برو تا به انبار رسی و بر انبار حمله ببر و آنجا را تاراج کن، سپس اگر در انبار لشکری نبود برو تا به مداین برسی و به آنجا حمله کن، آن گاه بازگرد و به نزد من بیا و مبادا به کوفه نزدیک شوی. بدان که اگر بر مردم انبار و مداین بتازی و قتل و تاراج کنی چنان است که به کوفه حمله کرده ای. ای سفیان این قتل و تاراج‌ها مردم عراق را می ترساند و کسانی را که در زمره مخالفان اند، یا تصمیم به جدایی دارند در کار خود دلیر می گرداند. و آنان را که از این کشاکش‌ها بیمناک اند، به نزد ما فرا می خواند. به هر جا که رسیدی ویرانش کن و هر که را با عقیده خود مخالف یافتی بکش و هر چه یافتی تاراج کن که این کار نیز همانند قتل است و دل‌ها را به درد می آورد.

سفیان گوید که از نزد معاویه بیرون آمدم و لشکر بسیج کردم و معاویه برای مردم سخن راند و مردم را بدان فراخواند. هنوز سه روز نگذشته بود که با شش هزار سپاهی بیرون آمدم بعد ساحل فرات، در پیش گرفتم و همچنان می تاختم تا به هیت رسیدم. به مردم خبر رسید که من به شهرشان می آیم از این رو، از آب فرات گذشته و به آن سوی آب رفته بودند. وقتی که به شهر در آمدم هیچ کس در آنجا نبود، چنانکه گویی هرگز کسی در آنجا نمی زیسته است. بر صندوداء گذشتم، مردم آنجا نیز گریخته بودند و هیچ کس را ندیدم. بازهم به قصد فتح انبار پیش راندم. مردم انبار را از من ترسانده بودند. فرمانده پادگان آنجا آمد و در برابر من ایستاد. من قدم پیش ننهادم تا چند تن از جوانان اهل روستا را گرفتم و از آنان پرسیدم: بگویید که در انبار چند تن از یاران علی هستند. گفتند: همه افراد پادگان علی پانصد نفر هستند آن‌ها هم پراکنده شده و به کوفه بازگشته اند و نمی دانیم اکنون چند تن باقی مانده اند، گویا همه بیش از دویست تن نباشند. گوید: من در آنجا فرود آمدم و یاران خود به گردان‌هایی تقسیم کردم و گردان پس از گردان دیگر می فرستادم، اینان - سوگند به خدا - می‌جنگیدند و در جنگ مقاومت نشان می‌دادند و آنان را در درون کوچه ها فرار می دادند. چون چنین دیدم نخست حدود دویست نفر پیاده پیش فرستادم و پس از ایشان سواران را روانه داشتم. پیادگان و سواران حمله کردند. دیری نپایید که سپاه دشمن همگان پای به

گریز نهادند. فرمانده آنان با شماری از مردان کشته شدند. بر سرشان رفتیم، سی و چند مرد بودند. هر چه در شهر انبار بود از اموال مردم همه را بار کردیم و بازگردیدیم. به خدا سوگند تا کنون جنگی نکرده ام که مانند این جنگ تندرست بیرون آمده باشم و خوشدل و شادمان شده باشم. و سوگند به خدا خبر یافته ام که مردم را سخت ترسانده بودم. چون نزد معاویه آمدم و ماجرا را شفاها گفتم، گفت: درست همان چیزی هستی که به تو گمان می بردم. به خدا سوگند، جز اندکی درنگ نکردیم که دیدیم مردانی از مردم عراق سوار بر شتران به سوی ما می آیند. اینان از لشکرگاه علی گریخته بودند.

جندب بن عفیف گوید: به خدا سوگند من در سپاه انبار بودم با اشرس بن حسّان بکری، که به ناگاه سفیان بن عوف با افواجی از مردان جنگی که زره بر تنشان می درخشید فراز آمد و ما را سخت ترسانیدند. دانستیم که توان پایداری در برابر آن‌ها را نداریم. سردار ما به جنگ او بیرون آمد و ما پراکنده شدیم، تنها نیمی از ما حاضر شد با آنان پیکار کند. به خدا سوگند با آنان جنگیدیم و سوگند به خدا آنان ما را شکست دادند. در این حال سردار ما از اسب فرود آمد و در حالی که این آیه را می خواند: «فَمِنْهُم مَّن قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا» - . احزاب / ۲۳ - {برخی از آنان به شهادت رسیدند و برخی از آن‌ها در [همین] انتظارند و [هرگز عقیده خود را] تبدیل نکردند} سپس به ما گفت: هر که نمی خواهد با خدا دیدار کند و خواستار مرگ نیست، تا ما با آن‌ها در نبردیم از این قریه بیرون رود، زیرا سرگرم شدن به جنگ ما را از تعقیب اشخاص فراری بازمی دارد. و هر که خواستار چیزی است که در نزد خداست بداند که آنچه در نزد خداست برای نیکوکاران بهتر است.

سپس با سی مرد پیاده شد. من نیز نخست خواستم پیاده شوم و همراه او بجنگم ولی بعدا منصرف شدم. او و یارانش پیش تاختند و جنگیدند تا همه کشته شدند - خداوند ایشان را رحمت کناد - چون آن‌ها کشته شدند ما نیز شکست خورده روی... آوردیم.

محمد بن مخنف گوید: سفیان بن عوف چون بر انبار حمله کرد، یکی از عجمان انبار نزد علی علیه السلام آمد و او را از واقعه آگاه کرد. علی علیه السلام بر منبر رفت و گفت:

ای مردم برادر بکری شما در انبار کشته شده و او مردی صاحب عزت بود که از هیچ پیشامدی بیم نداشت. آنچه را که خدایی بود بر این دنیای فانی برگزید. برای انتقام مهیا شوید و به سوی دشمن بشتابید تا با آنان رویاروی شوید. اگر بر آنان پیروز شوید تا ابد آنان را از عراق رانده اید.

سپس لب فرو بست بدین امید که پاسخش گویند، یا حرفی بر زبان آرند یا کسی سخنی گوید که از آن بوی خیری آید ولی هیچ کس هیچ نگفت. چون سکوت آنان را مشاهده کرد و دانست که در دلشان چه می گذرد، از منبر فرود آمد و همچنان پیاده به سوی نخیله در حرکت آمد و مردم از پی او می رفتند. در این حال جمعی از بزرگانشان گرد او حلقه زدند و گفتند: یا امیر المؤمنین بازگرد و ما یاریت می کنیم و تو را کفایت می‌کنیم. علی علیه السلام فرمود: نه مرا به کار من می‌آیید و نه به کار خود. و آنان اصرار می کردند تا او را به سرایش بازگردانیدند. علی علیه السلام اندوهگین و آزرده خاطر بازگردید.

و امام، سعید بن قیس همدانی را فرا خواند و او را با هشت هزار مرد به نخیله فرستاد زیرا شنیده بود که آن قوم با جمعی کثیر

آمـده اند. پس به او گفت: تو را با هشت هزار تن فرسـتادم آن لشـکر را تعقیب کن تا از عراق برانی. سـعید بن قیس بر ساحل فرات به راه افتـاد تـا به عانـات رسـید و از آنجـا هانی بن خطاب همـدانی را پیش از خود روانه کرد و او از پی آنان رفت تا به حدود قنّسرین رسید. آنان رفته بودند و او هم بازگردید.

گویـد: علی علیه السـلام همچنان انـدوهگین ماند تا سـعید بن قیس بازآمد. علی علیه السـلام نامه ای نوشت و او در این روزها بیمار بود و نمی توانست بایسـتد و هر چه می خواهـد برای مردم بگوید. از این رو بر آن درِ مسـجد کوفه که به آن باب السدّه می گفتند نشـست. حسن و حسـین علیهما السلام و عبد اللّه بن جعفر بن ابی طالب هم در کنار او بودند. سعد را که غلام آزاد کرده او بود، فراخواند و نامه را به او داد که برای مردم بخواند. سعد بر خاست و به گونه ای که علی علیه السلام بشنود که چه می خواند و مردم چه جوابش می دهند، به خواندن پرداخت. و آن نامه چنین بود:

بسم اللّه الرحمن الرحیم

از بنده خدا به هر کس از مسلمانان که این نامه بر او خوانده شود. سلام بر شما باد .

امـا بعـد، سـپس سـپاس و سـتایش برای پروردگار جهانیان و سـلام بر پیامبران. خداونـد قیّوم را شـریکی نیست و درود خـدا بر محمد و سلام بر او باد در همه عالمها.

اما بعد ای مردم، هر بار که شـما را سـرزنش کردم که از جاده هدایت منحرف شده اید شما با سخنی آمیخته به مزاح و مسخره پاسـخم دادید به گونه ای که از شـما ملول و دلتنگ شدم. سـخنان مسخره آمیز راه به جایی نمی برد و در آن فایده‌ای نیست و اعمال احمقانه کسـی را عزت و پیروزی ندهد. اگر چاره ای می یافتم که لب فروبندم و شـما را مورد خطاب و عتاب خود قرار ندهم، هرگز سخنی نمی گفتم. اینک این نامه من است که بر شما خوانده می شود، نیک بدان پاسخ دهید و به آن عمل کنید. هر چند گمان نمی‌کنم به آن عمل کنید. پس از خدا یاری می جویم.

ای مردم، جهـاد دری است از درهای بهشت ... تا پایان خطبه که پیش‌تر بیان شـد و در ادامه با روایت‌های مختلف بیان خواهد شد.

راوی گویـد: مردی از قبیله ازد که جنـدب بن عفیف نـام داشت، دست پسـر برادر خود عبـد الرحمن بن عبـد اللّه بن عفیف را گرفت و او را نزد علی علیه السـلام به بـاب السـدّه آورد، سـپس بر دو زانـو نشـست و گفت: ای امیر المؤمنین، این منم که جز مالک خود و برادرم نیستم، ما را فرمان ده تا هر چه گویی آن را به جای آریم اگر چه میان ما و مقصد ما خار درخت هراس و اخگر درخت غضـا باشـد یـا در این راه می میریم یـا فرمان تو را اجرا می کنیم. علی در حق آنان دعا کرد و گفت شـما دو تن چگونه می توانید نیاز ما برآورید؟!

سپس به حارث اعور همـدانی امر فرمود که در میان مردم نـدا دهـد که: کجاست آنکه جان خود به پروردگارش می فروشد و دنیا را می دهـد و آخرت را می ستاند؟ ای مردم، فردا در رحبه گرد آییـد، اگر خـدا بخواهـد. و جز مردان صادق نیت حاضـر نشوند. فردای آن روز نزدیک به سیصد تن در رحبه گرد آمدند. علی علیه السلام آنان را نظاره کرد و سپس گفت: اگر هزار

تن بودند، درباره آن‌ها نظری می داشتم.

گوید: جمعی آمدند و پوزش خواستند و جمعی در خانه ماندند، علی علیه السلام فرمود: عذر خواهندگان آمدند و تکذیب کنندگان در خانه ماندند .

گوید: علی علیه السلام چند روزی همچنان درنگ کرد، نشان غمی جانکاه بر چهره اش هویدا بود. سپس فرمان داد که ندا دهند تا مردم گرد آیند. علی علیه السلام برخاست که سخن گوید. پس حمد و ثنای خداوندی به جای آورد و گفت:

ای مردم، شمار مردم شهر شما از شمار مردم مدینه که رسول خدا صلی الله علیه و آله را یاری کردند بیشتر است.

و ادامه حدیث را تا پایان آنچه با روایت طوسی در کتاب مجالس از ربیعه بن ناجد (در اواخر این باب) می‌آوریم، ذکر کرد.

ابو مسلم گوید: شنیدم که علی علیه السلام می گفت: اگر بقیه مسلمانان نبودند، شما هلاک می شدید. - . الغارات ۲ : ۴۸۵ - ۴۹۲ -

اسماعیل بن رجاء زبیدی گوید: علی علیه السلام بعد از این گفتار برایشان سخن راند، و پس از حمد و ثنای باری تعالی فرمود:

ای مردمی که به تن در یک‌جا گرد آمده اید و به رأی و عقیده پراکنده اید. آنکه شما را به یاری فراخواند پیروز نشود و آنکه شما گریبانگیرش شوید روی آسودگی نبیند. سخن شما صخره های سخت را سست گرداند و اعمال شما دشمنانتان را به طمع دست یافتن بر شما می‌اندازد. اگر گفتم که در گرما به سوی ایشان حرکت کنید، گفتید: بگذار تا گرما دست از سر ما بر دارد و اگر گفتم که در زمستان به سوی ایشان حرکت کنید، گفتید: بگذار تا زمستان سر آید، چون وام‌داری که پی درپی مهلت خواهد. آنکه از شما پیروزی جوید چونان کسی است که از تیر بی سوفار پیروزی می جوید. دیگر سخن شما را باور نمی کنم و به یاری شما امید نمی بندم. خدا میان ما و شما جدایی افکند. وقتی که دیگر خانه ای ندارید از کدام خانه دفاع می کنید؟ و بعد از من همراه کدام امام به جهاد می روید. بدانید که پس از من به استبدادی گرفتار آیید که گمراهان آن را شیوه و سیرت خویش خواهند ساخت. و فقر به خانه هایتان در آید و شمشیر برنده بر گردن‌هایتان جای گیرد. در آن هنگام تمنّای آن دارید که کاش مرا می دیدید و همراه من جنگ می کردید و کشته می شدید. آری آنچه به شما گفتم چنان خواهد شد.

بکر بن عیسی گوید: زمانی آنان به سواد (عراق) دست به حمله زدند. علی علیه السلام بر خاست و سخن آغاز کرد و گفت:

ای مردم این هم روزگاری است که می بینم. به خدا سوگند، زمانی بود که اگر هفت تن از مؤمنان در منطقه‌ای بودند از آن دفاع می کردند.

ثعلبه بن یزید حمّانی گوید: ما در بازار بودیم که به ناگاه منادی ندا در داد که نماز جماعت برپا می‌شود. من به مسجد دویدم، دیگر مردمان هم می دویدند. وارد رحبه شدم که علی بر منبری که از گل و گچ ساخته شده بود نشسته بود، و خشمگین بود زیرا شنیده بود که قومی بر سواد تاخته اند. شنیدم که می گفت: هان، سوگند به پروردگار آسمان‌ها و زمین باز هم به

پروردگـار آسـمان‌هـا و زمیـن، به یـاد دارم که پیـامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم به من گفته است که امت من به زودی به تو نیرنگ می‌زند.

مسیّب بن نجبه فزاری گوید: شـنیدم که علی علیه السـلام می گفت: از آن بیم دارم که این قوم زمام کار شـما به دست گیرند (به چنـد سـبب) یکی آنکه آنـان فرمانبردار پیشوای خود هسـتند و شـما امام خود را نافرمانی می کنیـد. و دیگر آنکه آنان حق امانت به جای می آورند و شما در امانت خیانت می کنید، سوم آنکه آنان در زمین خود اصلاح می کنند و شما در زمین خود فساد و چهارم آنکه آنان بر باطلشان مجتمع و متحدنـد و شـما از حقتان جـدا و پراکنـده هستیـد. آری زمام کار شـما به دسـت گیرند و دولتشان به درازا کشـیده شود تا آنجا که حرامی نباشد جز آنکه مباحش دارند و خیمه ای در بادیه و خانه ای در شهر نباشـد مگر اینکه ظلمشان در آن داخل شود. تا آنجا که دو تن را ببینی که می گریند، یکی برای دینش می گرید و یکی برای دنیایش. و کار به جایی می رسـد که مردم به دو گروه تقسـیم شونـد گروهی سودمند به حال حکومت و گروهی بی زبان. در آن زمان مردم مجبورنـد که خودکامگان را خـدمت کننـد همانگونه که برده ای به سـرور خود خـدمت می کنـد، بـدین گونه چون او را ببینـد اطاعتش کنـد و چون از نظرش دور شود او را دشـنام دهـد. در آن روزها اگر خـدایتان عافیت عطا کرد آن را بپذیرید و اگر به بلا مبتلایتان ساخت، صبر کنید. که عاقبت نیکو از آن پرهیزگاران است. - . الغارات ۲ : ۴۸۹

-

یحیی بن صالـح از اصـحاب خـود روایت می کنـد که علی علیه السـلام به هنگـامی که نـواحی سـواد مورد حمله و تـاراج قرار گرفت مردم را برای جنگ فراخوانـد و شـرطه الخمیس داوطلب پیکار شد. پس قیس بن سـعد بن عباده انصاری را به نزد آنان رهسپار کرد. آن گاه لشکر روانه ساخت و آنان رفتند تا به حدود شام رسیدند. علی علیه السلام به معاویه اینگونه نوشت:

تو پنداشـته ای که آنچه تو را به ارتکاب این نبرد واداشـته، انتقام خون عثمان است ولی میان گفتار تو و اعمالت فاصله بسیاری است! وای بر تو، گناه اهل ذمه در قتل عثمان چه بود. به چه بهانه گرفتن خراج از مسلمانان را برای خود جایز می شماری. بس کن و دیگر چنین مکن و از عاقبت ستم و جور بترس. مثال من و تو، این شعر بلعاء است که درباره درید بن صمه سروده است.

– ای درید در سرعت شتاب مکن، چرا که من به کسی که شتاب می‌کند مصمم و حریص هستم.

– ای درید از بی خردی دست بردار چراکه من به کوری چشم دشمنان مصمم و سروری باشخصیت هستم.

– ای درید آرام باش، تو قصد دیدار با مرا نکن، درید، که همه این کارها صورت می‌گیرد.

– و هرگاه گرامی‌ترین یک طایفه، تو را تحقیر کردند، به گونه‌ای خواهی شد که حقارت را می‌بینی و می‌شنوی.

و معاویه در پاسـخ او نوشت: اما بعـد، خداوند مرا به کاری در آورد که تو را از آن برکنار نمود، در حالی که از حق دور شده بودی و من در آن کـار به بهترین آرزوهـای خود رسـیدم و من خلیفه ای هسـتم مورد تأییـد همگان. و مثال درستی برای من و خودت نگفتی. در واقع مثال من و تو همان گفته بلقاء است زمانی که برای خون برادرش صـلح شـد بعـد پیمان شکنی کرد و

قومش او را توبیخ و سرزنش کردند و او اینگونه سرود:

- هان معشوقه نرم و نازک، ما را به عشوه و ناز خود آگاه کرد و گفت: آیا میان من و تو بساطی (خاطرات خوش) نیست؟

- و گفت: آیا تلاش نمی‌کنی تا جبران مافات کنی و چه هلاکت بار است خمیدگان - اسیران - و پوسیدگی سخت.

- آیا سعد و لیث و جندع مرا امر می‌کنند درحالی که من به پستی و نقصان راضی نیستم!

- می‌گویند: نقصان و پستی را بگیر و با طایفه مصالحه کن. و مرا به غم و اندوه امر نمی‌کند آنسان که به شب وارد شوم. (تحمل پستی موجب غم و اندوهم می‌شود).

جندب بن عبد اللّه وائلی گوید: علی علیه السلام می گفت: بدانید که بعد از من به سه بلا گرفتار خواهید آمد. خواری و ذلتی همه گیر، شمشیری کُشنده و استبداد و خودکامگی ستمکاران. در آن حالات مرا یاد خواهید کرد و آرزو کنید که کاش مرا می دیدید و یاریم می کردید و خون‌های خود برای دفاع از من بر خاک می ریختید. و خدا جز ستمکار را از رحمت خود دور ندارد.

و جندب هرگاه چیزی می دید که برایش ناخوشایند بود می گفت: خدا جز ستمکار را از رحمت خود دور ندارد.

جابر بن عمرو بن قعین گوید: معاویه یزید بن شجره رهاوی را فراخواند و گفت: رازی را با تو در میان می نهم مبادا کسی را از آن آگاه کنی تا زمانی که از همه سرزمین شام بیرون بروی تو را بر سر ساکنان بیت اللّه و حرم خدا و خاندان و عشیره خود که از میان آنان بیرون آمده ام - آن سان که جوجه از تخم مرغ بیرون می آید - می فرستم. آنجا گروهی از مردمان هستند که عثمان را به قتل رساندند و خون او را بر زمین رختند. پس با برکت خداوند حرکت کن تا در مکه فرود آیی در آنجا مردمی را که برای حج آمده اند خواهی دید. آن‌ها را به اطاعت ما دعوت کن. اگر اجابت کردند، دست از آنان بدار و از آنان بپذیر. و اگر رخ برتافتند به زبان با آنان محاجّه کن ولی به جنگ مپرداز تا آنچه گفته ام به آنان برسانی را گفته باشی. زیرا آنان اصل و عشیره من هستند و من خواهان بقای ایشانم و برکندنشان را خوش ندارم. سپس بر مردم نماز بخوان و امور حج را بر عهده گیر.

یزید بن شجره گفت: تو مرا به سوی قوم خدا و مجمع صالحان می فرستی، اگر می پسندی که به سوی آن‌ها روم و با آن‌ها بدان گونه رفتار کنم که خود می پسندم و کاری کنم که در آن، امید پیوستن آن‌ها به تو باشد که خواهم رفت، و اگر می خواهی کار من ستم بر مردم و کشتن آن‌ها و ایجاد خوف در دل بی گناهان باشد و هیچ عذری از هیچ کس نپذیرم، من این را کار را انجام نمی‌دهم و شخص دیگری را برای آن طلب کن.

معاویه گفت: به راه خود برو که از راه و روش تو خشنودم. یزید بن شجره مردی عابد و خدای ترس بود. ولی عثمانی بود و در جنگ صفین با معاویه بود.

پس ابن شجره شتابان از دمشق بیرون آمد. و گفت: بار خدایا، اگر مقرر کرده ای که میان این لشکر که به سمت مکه می رود

و میان اهل حرمت که این لشکر را به سوی آن‌ها فرستاده اند، جنگی در گیرد، مرا از آن برکناردار. که من از جنگ با کسانی که در قتل عثمان خلیفه مظلوم شریک شدند، و جنگ با کسانی که او را واگذاشتند یا در اطاعت او در نیامدند و حرمتش نگه نداشتند، باک نداشته ام و ندارم ولی از جنگ در حرم تو که حرمت آن را بر ما مقرر داشته ای می ترسم.

پس یزید بن شجره اندکی حرکت کرد و حارث بن نمیر تنوخی را پیش از خود فرستاد، اینان رفتند تا به وادی القری رسیدند و از آنجا رهسپار جحفه شدند و رفتند تا در دهم ذی الحجّه به مکه وارد شدند.

عباس بن سهل بن سعد انصاری گوید: قثم بن عباس بن عبد المطلب شنید که آنان به مکه نزدیک می شوند و هنوز از جحفه بیرون نیامده بودند. قثم کارگزار علی علیه السلام در مکه بود و این سال، سال سی و نه هجری بود. قثم مردم مکه را گرد آورد و برای ایشان سخن راند. حمد و ثنای باری تعالی به جای آورد و آنان را به جهاد فرا خواند و گفت:

هر چه در دل دارید بگویید و مرا نفریبید زیرا فریب اندیشه را می میراند و صاحب رأی را بر زمین می زند. مردم زمانی خاموش ماندند و هیچ نگفتند. قثم گفت: آری، آنچه در دل داشتید بیان کردید و خواست که به پایین آید. شیبه بن عثمان گفت: خدا تو را بیامرزد، ای امیر، اندیشه بد به ما مبر و گمان بد مکن. ما بر طاعت و بیعت خویش پایبندیم و تو امیر ما و پسر عموی خلیفه ما هستی. اگر ما را بخوانی به اندازه توان و طاقتمان اجابت می‌کنیم.

پس قثم ستورانش را آورد و بار خود بر آن نهاد و خواست که از مکه دور شود. ابو سعید خدری نزد او آمد و گفت: قصد چه کار داری؟ گفت: همان حادثه پیش آمده که شنیده ای و من لشکری ندارم که با آن بتوانم از خود و از شهر دفاع کنم. بهتر آن دیدم که از مکه بروم. اگر برای من سپاهی گرد آمد می جنگم وگرنه جان خویش نجات می دهم. ابو سعید گفت: هنوز در مدینه بودم که حاجیان و بازرگانان عراقی آمدند و گفتند : لشکری از کوفه به سرداری معقل بن قیس ریاحی به یاری تو می آید. قثم گفت: بعید است ای ابو سعید، که تا آن لشکر به یاری ما رسد کسی از فرزندان ما زنده مانده باشد. ابو سعید گفت: خدا به تو رحم کند، نزد پسر عمویت چه عذری آوری و نزد عرب چه پوزش خواهی در حالی که بی آنکه جدال و آویزی در گرفته باشد تو پای به گریز نهاده باشی. قثم گفت: ای ابو سعید، هرگز نمی توانی دشمنت را با وعده و امید شکست دهی و از حریم خود دفاع کنی. نامه دوستم (علی بن ابی طالب) را بخوان. ابو سعید نامه را خواند که در آن آمده بود:

بسم اللّه الرحمن الرحیم. از بنده خدا علی امیر المؤمنین به قثم بن عباس. سلام بر تو باد. اما بعد، جاسوس من در نواحی غربی به من نوشته و خبر داده که جماعتی از مردم را در موسم حج به مکه فرستاده اند. اینان مردمی هستند کوردل که گوش شنوا و چشم بینا ندارند. حق را به باطل می آمیزند و آفریننده را معصیت می کنند تا مخلوق را فرمان برند و دین را می دهند تا دنیا را طلب کنند، درحالی که آرزو دارند که خدا آنان در جوار نیکان در آورد و حال آنکه کسی به خیر دست می یابد که کار خیر کرده باشد و بدکار را جز به بدی کیفر ندهند.

من جمعی از دلیر مردان مسلمان را همراه مردی با گوهری والاـ که زاهد و پرهیزگار یعنی با معقل بن قیس ریاحی به سوی شما فرستادم. و به معقل فرمان دادم که مهاجمان را تعقیب کند و آثارشان را براندازد تا آنان را از سراسر سرزمین حجاز بر

کنـد. تو بـا هر که در نزدیک توست برخیز و در مقابل دشـمن پایـداری کن و از فرمانروای خود که نیک‌خواه امت است دفاع کن. مبـادا به من خبر رسـد که در کـار خود سـستی کرده ای یا اظهار ناتوانی نموده ای یا عـذر و بهانه ای تراشـیده ای. صبر و پایداری در همه سختی‌ها شیوه تو باشد. سستی مکن و سبک عقل و ترسو مباش و السلام.

چون ابو سـعید نامه را خواند، قثم بن عباس گفت: این نامه چه سودی به من می‌رساند حال آنکه شـنیده ام لشـکر شام بر لشکر علی علیه السلام پیشی گرفته اند. آیا ممکن است، لشکر او پیش از پایان یافتن مراسم حج به مکه برسد؟

ابـو سـعید گفت: اگر تـو خـودت را برای نیـک‌خـواهی امـام خود به رنـج افکنی مردم این کـار تو را می بیننـد و حق تو را می شناسـند و از ملامت آنان رسـته ای و آن وظیفه که بر عهده داشـته ای گزارده ای. اگر شامیان برسـند و تو در حرم باشی همانا خدای متعال حرم را مکان امن قرار داده است.

قثم در مکه مانـد. یزیـد بن شـجره رهاوی آمـد تا به مکه داخل شد. آن گاه منادی را گفت تا ندا در دهد که مردم همگی در امانند مگر کسی که متعرض کار ما و سلطه ما شود. آمدن او یک روز پیش از روز ترویه بود.

چون چنین شـد قریش و انصار و آن گروه از صـحابه و صالحان میان دو طرف به آمـد و شد پرداختند و خواسـتند که مصالحه کننـد و هر دو طرف از این صـلح خوشـدل شدنـد. قثم بن عباس به مردم مکه و نیک‌خواهی آنان اعتماد نـداشت، اما یزیـد بن شجره مردی پارسا بود و نمی خواست در حرم کعبه از او شرّی برپا شود.

عمرو بن محصن گوید: یزید بن شـجره برخاست و حمد و ثنای حق به جای آورد، سپس گفت: اما بعد، ای ساکنان حرم و ای کسانی که به حج آمده اید، مرا فرستاده اند که بر شما در نماز امامت کنم و نماز جمعه بگزارم و امر به معروف و نهی از منکر کنم. دیـدم که والی این شـهر از آمـدن ما در رنـج است و نمی خواهـد با ما نماز بخوانـد و ما نیز از نماز گزاردن با او کراهت داریم. اگر می خواهـد نه او در نماز امامت کنـد و نه ما و مردم مکه را واگـذاریم تا یکی را اختیار کننـد و در نماز به او اقتـدا نمایند. اگر او از این پیشـنهاد سـرباز زند، ما نیز سر بازخواهیم زد. به خدایی که جز او خدایی نیست، اگر بخواهم بر مردم نماز می گزارم و او و همه یارانش را که از او دفاع می کننـد دسـتگیر می کنم و به شام می برم. اما به خـدا سوگند نمی خواهم که حرمت این حرم را بشکنم.

سپس یزیـد بن شـجره نزد ابو سـعید خـدری آمـد و گفت: خـدا تو را بیامرزد، این مرد را ملاقات کن و به او بگو که خدا پدر دیگران را بیامرزد، هم من از نماز کناره گیری می‌کنم و هم تو کناره گیری کن. مردم مکه را واگـذار تا هر که را می خواهند به امـامت نمـاز خویش بر گزیننـد. به خـدا سوگنـد اگر بخواهم تو و ایشان را به شام گسـیل می‌دارم، ولی آنچه مرا به سـخنی واداشت که شـنیدی جز خشنودی خدا و نگهداشت حرمت حرم او نبود زیرا این کار به پرهیزگاری نزدیکتر است و پایانی بهتر دارد. ابو سـعید به او گفت: مردی از مردم شام ندیـده ام که گفتارش از تو به صواب نزدیکتر، و انـدیشه اش بهتر از انـدیشه تو باشد.

ابـو سـعید به نزد قثم رفت و گفت: نمی بینی که خـدا چه نیکی بزرگی در حق تو نمود؟ و آنچه پیش آمـده بود را گفت. پس

هر دو از امامت نماز کناره جستند و مردم شیبه بن عثمان را برگزیدند و او نماز به جای آورد.

چون مردم حج خویش بگزاردند یزید بن شجره به شام بازگردید. در این حال سپاه علی علیه السلام رسید. و خبر بازگشت اهل شام را اعلام کردند. پس با فرماندهی معقل بن قیس به تعقیب آن‌ها پرداختند و زمانی به آنان رسیدند که وادی القری را ترک کرده بودند. چند نفری را اسیر کردند و هر چه با آنان بود را گرفته و نزد امیر المؤمنین علیه السلام بازگشتند. علی علیه السلام اسیران را فدیه اسیرانی که از یاران او در نزد معاویه بود قرار داد و آن‌ها را آزاد نمود.

ابراهیم گوید: امیر المؤمنین علیه السلام به مردم کوفه فرمود:

می بینم که این قوم - یعنی شامیان - بر شما چیره شده اند. گفتند: ای امیر المؤمنین این به چه حجت می گویی؟ گفت: زیرا می بینم که کارشان بالا گرفته و آتش شما روی به خاموشی نهاده است. آنان را می بینم که در کار خود سخت کوشند و شما سست و ناتوان، آنان را می بینم که متحدند و شما پراکنده، آنان را می بینم که فرمانبردار امام خودند. و شما نافرمان .

به خدا سوگند اگر بر شما پیروز شوند می بینید که پس از من شما سرورانی نابکاری خواهید داشت. می بینم که در بلاد شما شریک شده اند، و منافع بلاد شما را تاراج می کنند.

شما را می بینم که چون سوسمارها در هم می لولید و نمی توانید از حق خود دفاع کنید و نمی توانید حرمت حرم خدا را حفظ نمایید. به عیان می بینم که قاریان شما را می کشند و از حقتان محروم می دارند و به دادخواهیتان گوش فرا نمی دهند. و هر مقام و منزلتی که هست از شما دریغش می دارند و اهل شام را مقرب می دارند. در آن هنگام که محرومیت و استبداد و شمشیر را بنگرید انگشت ندامت به دندان خواهید گرفت و محزون خواهید شد که چرا در جهاد سستی کردید. آن گاه به یاد خواهید آورد که در جهاد چه منافعی بود. در حالی که پشیمانی پس از آن سودی به شما نرساند.

عبد الرحمن بن ابی بکره گوید: از علی علیه السلام شنیدم که می فرمود: آنچه من دیدم هیچ یک از مردم روزگار ندید. سپس گریست.

**[ترجمه]

توضیح

فی النهایه: فیه «کأن فی جوفی شوکه الهراس» هو شجر أو بقل ذو شوک. و فی القاموس: الهراس کسحاب: شجر شائک ثمره کالنبق.

انتهی.

[قوله علیه السلام:] «و کأن قد» هذا من قبیل الاکتفاء أی: و کأن قد وقع هذا الأمر عن قریب. و السّمیدع بالفتح: السّید الموطوء الأکتاف. ذکره الجوهری. و قال: ضرست السهم إذا أعجمته. و الوکس: النقص قوله: «إلی ذلک

ما یعیش أولادنا» هذا استبطاء للجیش أی: یأتی المدد بعد أن قتلنا و أولادنا.

**[ترجمه]در نهایهٔ آمده است: در خطبه آمده است: «کأن فی جوفی شوکهٔ الهراس» آن درختی یا دانه‌ای خاردار است. و در قاموس آمده است: «الهراس» بر وزن سحاب: درخت خارداری است که میوه آن شبیه زالزالک (عنّاب) است. پایان سخن. «و کأن قد» از جملات اکتفاء است. یعنی: گویی این کار به زودی رخ می‌دهد. «السمیدع» با فتحه: یعنی آقا سروری که شانه‌اش فرو رفته است. جوهری آن را ذکر کرده است. و گوید: «ضرست السهم» هرگاه تیر را دندانه‌دار کنی. و «الوکس» یعنی نقصان. «الی ذلک ما یعیش اولادنا» به جهت کندی لشکر است. یعنی: مدد و یاری زمانی می‌آید که ما و فرزندانمان کشته شده ایم.

**[ترجمه]

«۹۳۱»

(۱) نَهْجٌ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّهِ، فَتَحَهُ اللَّهُ تَعَالَی لِخَاصَّهِ أَوْلِیَائِهِ، وَ هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَی، وَ دِرْعُ اللَّهِ الْحَصِینَهُ، وَ جُنَّتُهُ الْوَثِیقَهُ.

فَمَنْ تَرَکَهُ أَلْبَسَهُ اللَّهُ لِبَاسَ الذُّلِّ، وَ شَمِلَهُ الْبَلَاءُ، وَ دُیِّثَ بِالصَّغَارِ وَ الْقَمَاءِ، وَ ضُرِبَ عَلَی قَلْبِهِ بِالْإِسْدَادِ، وَ أُدِیلَ الْحَقُّ مِنْهُ بِتَضْیِیعِ الْجِهَادِ، وَ سِیمَ الْخَسْفَ، وَ مُنِعَ النَّصَفَ.

أَلَا وَ إِنِّی قَدْ دَعَوْتُکُمْ إِلَی قِتَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَیْلًا وَ نَهَاراً، وَ سِرّاً وَ إِعْلَاناً، وَ قُلْتُ لَکُمْ: اغْزُوهُمْ قَبْلَ أَنْ یَغْزُوکُمْ، فَوَ اللَّهِ مَا غُزِیَ قَوْمٌ قَطُّ فِی عُقْرِ دَارِهِمْ إِلَّا ذَلُّوا. فَتَوَاکَلْتُمْ وَ تَخَاذَلْتُمْ حَتَّی شُنَّتْ عَلَیْکُمُ الْغَارَاتُ، وَ مُلِکَتْ عَلَیْکُمُ الْأَوْطَانُ.

هَذَا أَخُو غَامِدٍ قَدْ وَرَدَتْ خَیْلُهُ الْأَنْبَارَ، وَ قَدْ قَتَلَ حَسَّانَ بْنَ حَسَّانَ الْبَکْرِیَّ وَ أَزَالَ خَیْلَکُمْ عَنْ مَسَالِحِهَا.

وَ لَقَدْ بَلَغَنِی أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ کَانَ یَدْخُلُ عَلَی الْمَرْأَهِ الْمُسْلِمَهِ وَ الْأُخْرَی الْمُعَاهَدَهِ فَیَنْتَزِعُ حِجْلَهَا وَ قُلُبَهَا وَ قَلَائِدَهَا وَ رِعَاثَهَا، مَا تَمْتَنِعُ مِنْهُ إِلَّا بِالاسْتِرْجَاعِ وَ الِاسْتِرْحَامِ، ثُمَّ انْصَرَفُوا وَافِرِینَ، مَا نَالَ رَجُلًا مِنْهُمْ کَلْمٌ، وَ لَا أُرِیقَ لَهُمْ دَمٌ. فَلَوْ أَنَّ امْرَأً مُسْلِماً مَاتَ مِنْ بَعْدِ هَذَا أَسَفاً، مَا کَانَ بِهِ مَلُوماً بَلْ کَانَ بِهِ عِنْدِی جَدِیراً.

فَیَا عَجَباً عَجَباً، وَ اللَّهِ یُمِیتُ الْقَلْبَ، وَ یَجْلِبُ الْهَمَّ، مِنِ اجْتِمَاعِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ عَلَی بَاطِلِهِمْ، وَ تَفَرُّقِکُمْ عَنْ حَقِّکُمْ فَقُبْحاً لَکُمْ وَ تَرَحاً حِینَ صِرْتُمْ غَرَضاً یُرْمَی، یُغَارُ عَلَیْکُمْ وَ لَا تُغِیرُونَ، وَ تُغْزَوْنَ وَ لَا تَغْزُونَ، وَ یُعْصَی اللَّهُ فِیکُمْ وَ تَرْضَوْنَ. فَإِذَا أَمَرْتُکُمْ بِالسَّیْرِ إِلَیْهِمْ فِی أَیَّامِ الْحَرِّ، قُلْتُمْ: هَذِهِ حَمَارَّهُ الْقَیْظِ أَمْهِلْنَا یُسَبَّخْ عَنَّا الْحَرُّ. وَ إِذَا أَمَرْتُکُمْ بِالسَّیْرِ إِلَیْهِمْ فِی الشِّتَاءِ قُلْتُمْ: هَذِهِ صَبَارَّهُ الْقُرِّ أَمْهِلْنَا یَنْسَلِخْ عَنَّا الْبَرْدُ.

کُلُّ هَذَا فِرَارٌ مِنَ الْحَرِّ وَ الْقُرِّ، فَإِذَا کُنْتُمْ مِنَ الْحَرِّ وَ الْبَرْدِ تَفِرُّونَ، فَأَنْتُمْ وَ اللَّهِ مِنَ

١- [٩٣١]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِى الْمُخْتَارِ: (٢٧) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

السَّيْفِ أَفَرُّ.

يَا أَشْبَاهَ الرِّجَالِ وَ لَا رِجَالَ، حُلُومُ الْأَطْفَالِ، وَ عُقُولُ رَبَّاتِ الْحِجَالِ، لَوَدِدْتُ أَنِّی لَمْ أَرَكُمْ وَ لَمْ أَعْرِفْكُمْ مَعْرِفَةً. وَ اللَّهِ جَرَّتْ نَدَماً وَ أَعْقَبَتْ ذَمّاً.

قَاتَلَكُمُ اللَّهُ، لَقَدْ مَلَأْتُمْ قَلْبِی قَیْحاً، وَ شَحَنْتُمْ صَدْرِی غَیْظاً، وَ جَرَّعْتُمُونِی نُغَبَ التَّهْمَامِ أَنْفَاساً، وَ أَفْسَدْتُمْ عَلَیَّ رَأْیِی بِالْعِصْیَانِ وَ الْخِذْلَانِ، حَتَّی قَالَتْ قُرَیْشٌ:

إِنَّ ابْنَ أَبِی طَالِبٍ رَجُلٌ شُجَاعٌ وَ لَكِنْ لَا عِلْمَ لَهُ بِالْحَرْبِ.

لِلَّهِ أَبُوهُمْ، وَ هَلْ أَحَدٌ مِنْهُمْ أَشَدُّ لَهَا مِرَاساً، وَ أَقْدَمُ فِیهَا مَقَاماً مِنِّی؟! وَ لَقَدْ نَهَضْتُ فِیهَا وَ مَا بَلَغْتُ الْعِشْرِینَ، فَهَا أَنَا ذَا قَدْ ذَرَّفْتُ عَلَی السِّتِّینَ، وَ لَكِنَّهُ لَا رَأْیَ لِمَنْ لَا یُطَاعُ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: اما بعد، جهاد در راه خدا، دری از درهای بهشت است، که خدا آن را به روی دوستان مخصوص خود گشوده است. جهاد، لباس تقوا، و زره محکم، و سپر مطمئن خداونـد است، کسـی که جهاد را ناخوشایند دانسته و ترک کند، خدا لباس ذلّت و خواری بر او می پوشاند، و دچار بلا و مصیبت می شود و کوچک و ذلیل می گردد، دل او در پرده گمراهی مانده و حق از او روی می گرداند، به جهت ترک جهاد، به خواری محکوم و از عدالت محروم است.

آگاه باشید! من شب و روز، پنهان و آشکار، شما را به مبارزه با شامیان دعوت کردم و گفتم پیش از آن که آن‌ها با شما بجنگند با آنان نبرد کنید، به خدا سوگند، هر ملّتی که درون خانه خود مورد هجوم قرار گیرد، ذلیل خواهد شد. امّا شما سستی به خرج دادید، و خواری و ذلّت پذیرفتید، تا آنجا که دشمن پی در پی به شما حمله کرد و سر زمین های شما را تصرّف نمود. و اینک، فرمانده معاویه، (مرد غامدی) با لشکرش وارد شهر انبار شده و فرماندار من، حسّان بن حسّان بکری را کشته و سربازان شما را از مواضع مرزی بیرون رانده است.

به من خبر رسیده که مردی از لشکر شام به خانه زنی مسلمان و زنی غیر مسلمان که در پناه حکومت اسلام بوده وارد شده، و خلخال و دستبند و گردن بند و گوشواره های آن‌ها را به غارت برده ، در حالی که هیچ وسیله ای برای دفاع، جز گریه و التماس کردن، نداشته اند. لشکریان شام با غنیمت فراوان رفتند بدون این که حتّی یک نفر آنان، زخمی بردارد، و یا قطره خونی از او ریخته شود ، اگر برای این حادثه تلخ، مسلمانی از روی تأسّف بمیرد، ملامت نخواهد شد، و از نظر من سزاوار است!

شگفتا! شگفتا! به خدا سوگند، این واقعیّت قلب انسان را می میراند و دچار غم و اندوه می کند که شامیان در باطل خود وحدت دارند، و شما در حق خود متفرّقید. زشت باد روی شما و از اندوه رهایی نیابید که آماج تیر بلا شدید!. به شما حمله می کنند، شما حمله نمی کنید؟! با شما می جنگند، شما نمی جنگید؟! این گونه معصیت خدا می شود و شما رضایت می دهید؟ وقتی در تابستان فرمان حرکت به سوی دشمن می دهم، می گویید هوا گرم است، مهلت ده تا سوز گرما بگذرد، و آنگاه که در زمستان فرمان جنگ می دهم، می گویید هوا خیلی سرد است بگذار سرما برود. همه این بهانه ها برای فرار از

سرما و گرما بود؟ وقتی شما از گرما و سرما فرار می کنید، به خدا سوگند که از شمشیر بیشتر گریزانید!

ای مرد نمایان نامرد! ای کودک صفتان بی خرد که عقل های شما به عروسان پرده نشین شباهت دارد! چقدر دوست داشتم که شما را هرگز نمی دیدم و هرگز نمی شناختم! شناسایی شما - سوگند به خدا - که جز پشیمانی حاصلی نداشت، و اندوهی غم بار سر انجام آن شد.

خدا شما را بکشد که دل من از دست شما پر خون، و سینه ام از خشم شما مالامال است! کاسه های غم و اندوه را، جرعه جرعه به من نوشاندید، و با نافرمانی و ذلّت پذیری، رأی و تدبیر مرا تباه کردید، تا آنجا که قریش در حق من گفت: بی تردید پسر ابی طالب مردی دلیر است ولی دانش نظامی ندارد!

خدا پدرشان را مزد دهد، آیا یکی از آن‌ها تجربه های جنگی سخت و دشوار مرا دارد؟ یا در پیکار توانست از من پیشی بگیرد؟ هنوز بیست سال نداشتم، که در میدان نبرد حاضر بودم، هم اکنون که از شصت سال گذشته ام. امّا دریغ، آن کس که فرمانش را اجرا نکنند، رأیی نخواهد داشت. - . نهج البلاغه: ۷۱ خطبه ۲۷ -

**[ترجمه]

«۹۳۲»

(۱) کا: أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَلَوِيِّ وَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْكُوفِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِسْحَاقَ، جَمِيعاً عَنْ فَرَجِ بْنِ قُرَّةَ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ.

**[ترجمه]کافی: ابوعبدالرحمن السلمی از امام علی علیه السلام همین حدیث را روایت کرده است. - . الکافی ۵ : ۴ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن ميثم و غيره: هذه الخطبه مشهوره، ذكرها أبو العبّاس المبرد و غيره (۲)، و السّبب المشهور لها،

أَنَّهُ وَرَدَ عَلَيْهِ عِلْجٌ مِنَ الْأَنْبَارِ فَأَخْبَرَهُ أَنَّ سُفْيَانَ بْنَ عَوْفٍ الْغَامِدِيَّ قَدْ وَرَدَ فِي خَيْلِ مُعَاوِيَةَ إِلَى الْأَنْبَارِ، وَ قَتَلَ عَامِلَهُ حَسَّانَ بْنَ حَسَّانَ الْبَكْرِيَّ، فَصَعِدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمِنْبَرَ وَ خَطَبَ النَّاسَ وَ قَالَ:

إِنَّ أَخَاكُمُ الْبَكْرِيَّ قَدْ أُصِيبَ بِالْأَنْبَارِ فَانْتَدِبُوا إِلَيْهِمْ حَتَّى تُلَاقُوهُمْ،

۱- [۹۳۲]- رَوَاهُ ثِقَةُ الْإِسْلَامِ الْكُلَيْنِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْحَدِيثِ (۶) مِنَ الْبَابِ (۱) مِنْ كِتَابِ الْجِهَادِ فِي الْكَافِي ج ۵ ص ۴.

۲- ذکرها المبرّد فی أوائل کتاب الکامل ص ۱۹، و لها مصادر أخر، مسنده فی المختار: (۳۱۲) من نهج السعاده: ج ۲ ص ۵۴۰.

فَإِنْ أَصَبْتُمْ مِنْهُمْ طَرَفاً أَنْكَلْتُمُوهُمْ عَنِ الْعِرَاقِ أَبَداً مَا بَقُوا. ثُمَّ سَكَتَ رَجَاءَ أَنْ يُجِيبُوهُ بِشَيْ ءٍ، فَلَمَّا رَأَى صَمْتَهُمْ نَزَلَ وَ خَرَجَ يَمْشِي رَاجِلًا حَتَّى أَتَى النُّخَيْلَةَ وَ النَّاسُ يَمْشُونَ خَلْفَهُ، حَتَّى أَحَاطَ بِهِ قَوْمٌ مِنْ أَشْرَافِهِمْ وَ قَالُوا: تَرْجِعُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ نَحْنُ نَكْفِيكَ.

فَقَالَ: مَا تَكْفُونِي وَ لَا تَكْفُوْنَ أَنْفُسَكُمْ. فَلَمْ يَزَالُوا بِهِ حَتَّى رَدُّوهُ إِلَى مَنْزِلِهِ.

فَبَعَثَ سَعِيدُ بْنُ قَيْسٍ الْهَمْدَانِيُّ فِي ثَمَانِيَةِ آلَافٍ فِي طَلَبِ سُفْيَانَ، فَخَرَجَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى أَدَانِي أَرْضِ قِنَّسْرِينَ وَ رَجَعَ.

وَ كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ عَلِيلًا لَا يَقْوَى عَلَى الْقِيَامِ فِي النَّاسِ بِمَا يُرِيدُهُ مِنَ الْقَوْلِ، فَجَلَسَ بِبَابِ السُّدَّةِ الَّتِي تَصِلُ إِلَى الْمَسْجِدِ وَ مَعَهُ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَ دَعَا سَعِيداً مَوْلَاهُ فَدَفَعَ إِلَيْهِ كِتَاباً كَتَبَ فِيهِ هَذِهِ الْخُطْبَةَ، وَ أَمَرَهُ أَنْ يَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ بِحَيْثُ يَسْمَعُ وَ يَسْمَعُونَهُ.

وَ فِي رِوَايَةِ الْمُبَرَّدِ أَنَّهُ لَمَّا انْتَهَى إِلَيْهِ وُرُودُ خَيْلِ مُعَاوِيَةَ الْأَنْبَارَ وَ قَتْلُ حَسَّانَ، خَرَجَ مُغْضَباً يَجُرُّ رِدَاءَهُ حَتَّى أَتَى النُّخَيْلَةَ وَ مَعَهُ النَّاسُ وَ رَقِيَ رَبَاوَةً مِنَ الْأَرْضِ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ثُمَّ ذَكَرَ الْخُطْبَةَ.

و لنرجع إلى الشرح و البيان:

قوله عليه السلام: «باب من أبواب الجنّه»

روى عن النّبى صلّى اللّه عليه و آله أنّه قال: للجنّه باب يقال له باب المجاهدين، يمضون إليه فإذا هو مفتوح و هم متقلّدون بسيوفهم و الجمع فى الموقف و الملائكه ترحّب بهم.

و فى الكافى: «لخاصّه أوليائه، و سوّغهم كرامه منه لهم، و نعمه ذخرها، و الجهاد لباس التقوى.

» فقوله عليه السلام: «نعمه» عطف على «باب» أو على «كرامه».

قوله عليه السلام: «و هو لباس التقوى» أى: به يتّقى فى الدّنيا من غلبه

ص: ۶۶

الأعـادى، و فى الآخره من النار، أو هو يـدفع المضارّ عن التقوى و يحرسـها، أو عن أهلها بحـذف المضاف، و كونه تأويلا لقوله تعـالى: وَ لِبـاسُ التَّقْوى يحتاج إلى تكلّف ما. «و درع اللّه» أى: درع جعلها اللّه لحفظ عباده. و المراد: درع الحديـد و هى مؤنثه و قد تذكّر. و «الحصينه»: الواقيه. و الجنّه بالضم. كلّ ما وقاك و استترت به. و الوثيقه المحكمه.

«فمن تركه» فى الكافى: «رغبه عنه» أى: كراهه له بغير علّه.

[قوله عليه السلام:] «لباس الذلّ» الإضافه للبيان.

قوله عليه السلام: «و شمله البلاء»: ربما يقرأ بالتاء و هى كساء يغطى به، و الفعل أظهر كما هو المضبوط.

قوله عليه السـلام: «و ديّث بالصّيغار» أى: ذلّل كما مرّ و الصّيغار: الذلّ و الضّيم. و القماء ممدودا الذّلّ و الصّغار. و رواه الراوندى مقصورا و هو غير معروف. و فى الكافى: «القماءه».

قوله عليه السلام: «و ضرب على قلبه بالإسداد» قال الفيروزآبادى:

و ضربت عليه بالسّداد: سدّت عليه الطرق، و عميت عليه مذاهبه. و فى بعض النسخ «بالإسـهاب»، يقال: أسـهب الرجل على البناء للمفعول إذا ذهب عقله من أذى يلحقه.

«و أديل الحقّ منه» أى يغلب الحقّ عليه فيصيبه الوبال لترك الحق

كقوله [عليه السلام] فى الصحيفه [السجّاديه]: «أدل لنا و لا تدل منا».

و الإداله:

الغلبه. و الباء فى قوله بتضييع الجهاد للسّببيه.

وَ قَالَ فِى [مَادَّهِ خسف مِنَ] النِّهَايَهِ فِى حَدِيثِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ تَرَكَ الْجِهَادَ أَلْبَسَهُ اللَّهُ الذُّلَّ وَ سِيمَ الْخَسْفَ».

الخسف: النقصان و الهوان و أصله أن تحبس الدّابّه على غير علف، ثم استعير موضع الهوان. و سيم: كلّف و ألزم.

ص: ۶۷

«و منع النصف» أى: لا يتمكن من الانتصاف و الانتقام.

و عقر الشى ء: أصله و وسطه. و تواكل القوم: اتّكل بعضهم بعضا و ترک الأمر إليه.

و تخاذلوا، أى: خذل بعضهم بعضا.

[قوله عليه السلام:] «و شنّت» أى: فرقّت. قال ابن أبى الحديد: ما كان من ذلک متفرّقا نحو إرسال الماء على الوجه دفعه بعد دفعه فهو بالشين المعجمه، و ما كان إرسالا غير متفرّق فبالسّين المهمله.

و كلمه «على» فى «ملكت عليكم» تفيد الاستعلاء بالقهر و الغلبه، أى:

أخذوا الأوطان منكم بالقهر.

«و أخو غامد» هو سفيان بن عوف الغامدى.

«و الأنبار» بلد قديم من بلاد العراق.

و حسّان: من أصحابه عليه السلام كان واليا عليه.

و المسالح: جمع المسلحه و هى الحدود التى يرتب فيها ذوو الأسلحه لدفع العدوّ كالثغر.

و الحجل بكسر الحاء و فتحها: الخلخال. و القلب بالضم: السوار المصمت. و الرعاث: جمع رعثه بفتح الراء و سكون العين و فتحها و هى القرط.

و الرعاث أيضا: ضرب من الحلى و الخرز.

و الاسترجاع قول: إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ و قيل: ترديد الصوت فى البكاء. و الاسترحام: مناشده الرحم، أى قول: أنشدک اللّه و الرحم. و قيل:

طلب الرحم و هو بعيد.

ص: ۶۸

قوله علیه السلام: «وافرین» أی تامّین، یقال: وفر الشی ء أی تمّ.

و وفّرت الشی ء: أی: أتممته. و فی روایه المبرّد «موفورین» بمعناه. و الکلم:

الجراحه.

قوله علیه السلام: «فیا عجبا» أصله یا عجبی، أی: احضر هذا أوانک.

«و عجبا» منصوب بالمصدریّه، أی: أیّها الناس، تعجّبوا منهم عجبا. و القسم معترض بین الصفه و الموصوف. و «الترح» محرکه ضدّ الفرح. «و حماره القیظ» بتشدید الرّاء: شدّه حرّه و ربّما خفّفت للضّروره فی الشعر. «و صباره الشتاء» بتشدید الرّاء: شدّه برده.

و فی القاموس: تسبّخ الحرّ: فتر و سکن کسبخ تسبیخا. و الحلوم: جمع الحلم بالکسر و هو الإناءه و العقل.

و «ربات الحجال»: النساء، أی صواحبها أو اللاتی ربین فیها.

و فی بعض النسخ بنصب «الحلوم و العقول» ففی الکلام تقدیر، أی: یا ذوی حلوم الأطفال، و ذوی عقول النساء. و فی بعضها بضمها أی: حلومکم حلوم الأطفال، و عقولکم عقول النساء.

قوله علیه السلام: «معرفه» یمکن أن یکون فعله محذوفا، أی: عرفتکم معرفه. «أعقب ذمّا» أی: ذمی أیاکم أو أیاها. و فی بعض النسخ «سدما» و هو بالتحریک الهم أو مع ندم أو غیظ. و «مقاتله اللّه» کنایه عن اللعن و الإبعاد.

و «القیح»: الصدید بلا دم.

قوله علیه السلام: «و شحنتم» أی ملأتم. و «النغب»: جمع نغبه و هی الجرعه. و «التهمام» بفتح التاء: الهمّ. «أنفاسا» أی جرعه جرعه.

قوله علیه السلام: «للّه أبوهم» کلمه مدح، و لعلّها استعملت هنا للتعجب. و «المراس» بالکسر: العلاج. و الضمائر الثلاثه للحرب و هی مؤنّثه و قد

ص: ۶۹

تذکر.

قوله علیه السلام: «ذرفت» بتشدید الراء أی: زدت.

**[ترجمه]ابن میثم و دیگران گویند: این خطبه مشهور را ابوعباس مبرد و دیگران ذکر کرده‌اند. و سبب شهرت آن، این است که یکی از عجمان انبار نزد علی علیه السلام آمد و او را با خبر ساخت که سفیان بن عوف غامدی در لشکر معاویه به انبار داخل شده است و کارگزار آنجا حسان بن حسان بکری را کشته است. علی علیه السلام بر منبر رفت و اینگونه خطبه ایراد کرد:

ای مردم برادر بکری شما در انبار کشته شده پس به سوی دشمن بشتابید تا با آنان رویاروی شوید. اگر بر آنان پیروز شوید تا ابد آنان را از عراق رانده اید. سپس لب فرو بست بدین امید که پاسخش گویند. چون سکوت آنان را مشاهده کرد، از منبر فرود آمد و همچنان پیاده به سوی نخیله در حرکت آمد و مردم به دنبال او می رفتند. در این حال جمعی از بزرگانشان گرد او حلقه زدند و گفتند: یا امیر المؤمنین بازگرد و ما یاریت می کنیم و تو را کفایت می‌کنیم .

علی علیه السلام فرمود: نه به کار من می‌آیید و نه به کار خود. و آنان اصرار می کردند تا او را به منزلش بازگردانیدند.

و امام، سعید بن قیس همدانی را فرا خواند و او را با هشت هزار مرد به نخیله فرستاد. او رهسپار شد تا به حدود قنّسرین رسید و بازگردید.

علی علیه السلام در این روزها بیمار بود و نمی توانست بایستد و هر چه می خواهد برای مردم بگوید. از این رو بر آن در باب السدّه که به مسجد می‌رسید نشست. حسن و حسین علیهما السلام و عبد اللّه بن جعفر بن ابی طالب هم در کنار او بودند. سعد را که غلام او بود، فراخواند و نامه‌ای به او داد که این خطبه در آن آمده بود تا برای مردم بخواند. و به او امر فرمود که به گونه ای که علی علیه السلام بشنود که چه می خواند و مردم چه جوابش می دهند، نامه را بخواند.

و در روایت مبرد آمده است: هنگامی که خبر ورود لشکر معاویه به انبار و کشته شدن حسان به امام رسید، با حالت خشم بسیار درحالی که عبایش را به دنبال خود می‌کشید از کوفه بیرون رفت تا به نخیله رسید و در حالی که مردم همراه او بودند، در مکانی مرتفع از زمین ایستاد. سپس خداوند را حمد و ثنا گفت و بر پیامبر و خاندانش درود و سلام فرستاد سپس خطبه را ایراد فرمود.

به شرح و توضیح خطبه باز می‌گردیم:

فرموده امام علیه السلام: «باب من ابواب الجنهٔ» از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: بهشت دری دارد که به آن درِ مجاهدان گفته می‌شود که چون مجاهدان به سوی آن روند، باز می‌شود درحالی که آنان شمشیرها را بر خود آویخته‌اند و همگان در عرصه محشر ایستاده‌اند و فرشتگان به آنان خوشامد می‌گویند.

در کافی آمده است: خدا آن را به روی دوستان مخصوص خود گشوده است. و به خاطر بزرگداشت آنان بدان‌ها ارزانی

داشت و جهاد، نعمتی است که خداوند آن را برای مجاهدان اندوخته است و جهاد، لباس تقوا است. پس فرموده امام: «نعمهٔ» عطف بر «باب» یا بر «کرامهٔ» است.

فرموده امام علیه السلام: «و هو لباس التقوی» یعنی: با جهاد در دنیا از غلبه و چیرگی دشمنان، و در آخرت از آتش دوزخ محافظت می‌شود. یا اینکه جهاد، ضرر و زیان را از تقوا می‌راند و آن را محافظت می‌کند، یا با حذف مضاف در جمله به این معنا که جهاد، ضرر و زیان را از مجاهدان دور می‌کند. که تاویلی برای این فرموده خداوند است: «و لباس التقوی» که نیاز به اندکی تکلف دارد. «و درع الله» یعنی زره‌ای که خداوند آن را برای محافظت از بندگانش قرار داده است. و مقصود: زره آهن است و آن مؤنث است و گاهی به صورت مذکر می‌آید. «الحصینهٔ» یعنی محکم و مطمئن. و «الجُنّهٔ» با ضمه: هر آنچه که تو را محافظت می‌کند و خود را با آن می‌پوشانی. و «الوثیقهٔ» یعنی: محکم.

«فمن ترکه» در کافی به صورت «رغبهٔ عنه» آمده است: یعنی بدون هیچ دلیلی آن را ناخوشایند بداند. «لباس الذل» اضافه بیانی است. «و شمله البلاء» شاید با تاء خوانده شود و آن جامه‌ای است که بدان (بدن) را بپوشانند. ولی این احتمال که فعل باشد ظاهر است. فرموده امام علیه السلام «ودیّث بالصغار» یعنی: خوار و زبون شد همانطور که پیش‌تر بیان شد. و «الصغار» به معنای خواری و ستم است. و راوندی آن را به صورت مقصور «الصغر» روایت کرده است که بدن صورت، شناخته شده نیست. و در کافی به جای آن «القماءهٔ» ذکر شده است.

«و ضرب علی قلبه بالاسداد» فیروزآبادی گوید: «و ضربت علیه بالسداد» یعنی: راه را بر او بستم و راه‌هایش را بر او نامعلوم کردم. و در برخی نسخه‌ها به صورت «بالاسهاب» آمده است. گفته می‌شود: «أُسهِب الرجل» با صیغه مجهول، هنگامی است که عقلش را به خاطر آزار و اذیتی که به او می‌رسد، از دست دهد.

«ادیل الحق منه» یعنی حق بر او چیره می‌گردد در نتیجه به سبب ترک کردن حقّ، سختی و ناگواری او را فرا می‌گیرد. مانند این فرموده امام در صحیفه سجادیه: «أدل لنا و لا تدل منا». و «الادالهٔ» به معنای غلبه و چیرگی است. و باء در «بتضییع الجهاد» برای سببیت است.

در النهایهٔ درباره ماده «خسف» گوید: در حدیث علی علیه السلام آمده: «من ترک الجهاد البسه الله الذلّ و سیم الخسف» الخسف: یعنی نقصان و خواری. و اصل آن به این معنا است که ستور را بر چیزی غیر از علف نگاه بداری. سپس برای مکان خواری استعاره آورده شده است. و «سیم» یعنی مکلف و ملزم شد. «منع النصف» به عدالت و انتقام دست نمی‌یابد. «عقر الشیء» یعنی اصل و میانه هر چیز. «تواکل القوم» یعنی برخی به برخی دیگر تکیه کرده و کار را برای او رها کردند. «تخاذلوا» یعنی: همدیگر را خوار و رسوا کردند. «شنت» یعنی: متفرق شد. ابن ابی الحدید گوید: هر آنچه از آن، که پراکنده شود مانند اینکه آب را یک بار یک بار سرازیر کنی، با شین معجه (شنّ). و آنچه رها شود و پراکنده نگردد، با سین مهمله (سنّ) است. و کلمه «علی» در «ملکت علیکم» مفید برتری یافتن با قدرت و چیرگی است. یعنی: سرزمینتان را با قدرت تمام از شما گرفتند.

«اخو غامد» سفیان بن عوف غامدی است. «الانبار» یکی از شهرهای قدیمی عراق است. «حسان» یکی از یاران علی علیه السلام بود که والی شهر انبار بود. «المسالح» جمع مسلحه است و آن حدودی مانند مرزها است که اسلحه‌داران برای راندن دشمن در

آنجا ترتیب می‌یابند. «الحجل» با کسره و فتحه حاء: به معنای خلخال است. و «القُلب» با ضمه به معنای دستبند و النگو است. «الرعاث» جمع رعثهٔ با فتحه راء و سکون و فتحه عین به معنای گوشواره است. و همچنین رعاث نوعی زیور و مهره است.

«الاسترجاع» گفتن «انا لله و انّا الیه راجعون» و گفته شده به معنای بازگشت صدا در هنگام گریه است. «استرحام» به معنای خواستار رحمت شدن است. یعنی اینکه بگویی: تو را به خدا سوگند می‌دهم که به من رحم کنی. و گفته شده به معنای طلب رحمت است که این معنا بعید می‌نماید. «وافرین» یعنی به صورت کامل. گفته می‌شود: وفر الشیء: یعنی: کامل و تمام شد. و «وفّرت الشیء» یعنی: آن را تمام کردم. و در روایت مبرد به صورت «موفورین» آمده که به همان معنا است. و «الکلم» به معنای جراحت و زخم است.

فرموده امام علیه السلام: «فیا عجباً» اصل آن «یا عجبی» است. یعنی حاضر شو که اکنون نوبت توست. «و عجبا!» منصوب بنابر مصدریت است. یعنی: ای مردم از آنان بسیار در شگفت باشید. و قسم، میان صفت و موصوف به صورت معترضه آمده است. و «الترح» با حرکت راء متضاد فرح و شادمانی است. «حمارهٔ القیظ» با تشدید راء: شدت گرما است و شاید بنا به ضرورت شعری با تخفیف آمده است. «صبارهٔ الشتاء» با تشدید راء شدت سرمای زمستان است.

و در قاموس آمده است: «تسبّخ الحرّ»: گرما فرونشست و آرام شد مانند سبّخ تسبیخاً. و «الحلوم» جمع حِلم با کسره یعنی بردباری و تعقّل. «ربّات الحجل» یعنی زنان، یعنی صاحب حجله، یا زنانی که در میان حجله پرورش می‌یابند. در برخی نسخه‌ها با «الحلوم و العقول» آمده است که در این سخن عبارتی در تقدیر گرفته شده است. یعنی: «یا ذوی حلوم الاطفال و ذوی عقول النساء». و در برخی نسخه‌ها این دو کلمه با اعراب ضمه آمده است، یعنی: بردباری شما همچون کودکان و خردهای شما همچون زنان است. فرموده امام علیه السلام: «معرفهٔ» ممکن است فعل آن محذوف باشد، یعنی: «عرفتکم معرفهٔ». «أقب ذمّاً» نکوهش من به شما یا او. و در برخی نسخه‌ها «سدماً» آمده است که با حرکت دال به معنای اندوه یا اندوه همراه با پشیمانی و خشم است. و «مقاتلهٔ الله» کنایه از لعن و دور کردن است. و «القیح» چرک بدون خون است. فرموده امام علیه السلام: «و شحنتم» یعنی پُر کردید. و «النغب» جمع نغبهٔ که به معنای جرعه است. و «التهام» با فتحه تاء به معنای غم و اندوه است. «أنفاساً» یعنی جرعه جرعه. فرموده امام علیه السلام: «لله ابوکم» سخنی برای مدح است. و شاید در اینجا برای تعجب به کار رفته باشد. «المراس» با کسره میم به معنای درمان است. و هر سه ضمیر به «حرب» (جنگ) برمی‌گردد و این کلمه مؤنث است و گاهی به صورت مذکر می‌آید. «ذرّفت» با تشدید راء یعنی افزودم.

**[ترجمه]

«۹۳۳»

(۱) نَهْجٌ: وَ مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَيُّهَا النَّاسُ! الْمُجْتَمِعَةُ أَبْدَانُهُمْ، الْمُخْتَلِفَةُ أَهْوَاؤُهُمْ كَلَامُكُمْ يُوهِي الصُّمَّ الصِّلَابَ، وَ فِعْلُكُمْ يُطْمِعُ فِيكُمُ الْأَعْدَاءَ. تَقُولُونَ فِي الْمَجَالِسِ: كَيْتَ وَ كَيْتَ، فَإِذَا جَاءَ الْقِتَالُ قُلْتُمْ: حِيدِي حَيَادِ.

مَا عَزَّتْ دَعْوَةُ مَنْ دَعَاكُمْ، وَ لَا اسْتَرَاحَ قَلْبُ مَنْ قَاسَاكُمْ. أَعَالِيلُ بِأَضَالِيلَ دِفَاعَ ذِي الدَّيْنِ الْمَطُولِ. لَا يَمْنَعُ الضَّيْمَ الذَّلِيلُ، وَ لَا

يُدْرَكُ الْحَقُّ إِلَّا بِالْجِدِّ.

أَيَّ دَارٍ بَعْدَ دَارِكُمْ تَمْنَعُونَ! وَ مَعَ أَيِّ إِمَامٍ بَعْدِي تُقَاتِلُونَ! الْمَغْرُورُ وَ اللَّهِ مَنْ غَرَرْتُمُوهُ وَ مَنْ فَازَ بِكُمْ [فَقَدْ] فَازَ [وَ اللَّهِ-] بِالسَّهْمِ الْأَخْيَبِ، وَ مَنْ رَمَى بِكُمْ فَقَدْ رَمَى بِأَفْوَقَ نَاصِلٍ.

أَصْبَحْتُ وَ اللَّهِ- لَا أُصَدِّقُ قَوْلَكُمْ، وَ لَا أَطْمَعُ فِي نَصْرِكُمْ، وَ لَا أُوعِدُ الْعَدُوَّ بِكُمْ.

مَا بَالُكُمْ؟ مَا دَوَاؤُكُمْ؟ مَا طِبُّكُمْ؟ الْقَوْمُ رِجَالٌ أَمْثَالُكُمْ. أَ قَوْلًا بِغَيْرِ عِلْمٍ؟

وَ غَفْلَةً مِنْ غَيْرِ وَرَعٍ؟ وَ طَمَعاً فِي غَيْرِ حَقٍّ!.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علیه علیه السلام:

ای مردم کوفه! بدن های شما در کنار هم، امّا افکار و خواسته های شما پراکنده است، سخنان ادّعایی شما، سنگ های سخت را می شکند، ولی رفتار سست شما دشمنان را امیدوار می سازد، در خانه هایتان که نشسته اید، ادّعاها و شعارهای تند سر می دهید، امّا در روز نبرد، می گویید ای جنگ، از ما دور شو، و فرار می کنید.

آن کس که از شما یاری خواهد، ذلیل و خوار است، و قلب کسی که برای شما به رنج افتد آسایش ندارد. بهانه های نابخردانه می آورید، چون بدهکاران خواهان مهلت، از من مهلت می طلبید و برای مبارزه سستی می کنید. بدانید که افراد ضعیف و ناتوان هرگز نمی توانند ظلم را دور کنند، و حق جز با تلاش به دست نمی آید.

پس از دیارتان از کدام دیار می خواهید دفاع کنید؟! و با کدام امام پس از من به مبارزه خواهید رفت؟ به خدا سوگند! فریب خورده، آن کس که به گفتار شما مغرور شود، کسی که به امید شما به سوی پیروزی رود، با کندترین پیکان به میدان آمده است، و کسی که بخواهد دشمن را به وسیله شما هدف قرار دهد، با تیری شکسته، تیراندازی کرده است!

به خدا سوگند! صبح کردم در حالی که گفتار شما را باور ندارم و به یاری شما امیدوار نیستم، و دشمنان را به وسیله شما تهدید نمی کنم.

راستی شما را چه می شود؟ دارویتان چیست؟ و روش درمانتان کدام است؟ مردم شام نیز همانند شمایند؟ آیا سزاوار است شعار دهید و عمل نکنید؟ و فراموش کاری بدون پرهیزکاری داشته، به غیر خدا امیدوار باشید؟ - . نهج البلاغه: ۷۲ ،خطبه ۲۹ -

**[ترجمه]

«۹۳۴»

(۲) شا: [وَ] مِنْ كَلَامِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي اسْتِبْطَاءِ مَنْ قَعَدَ عَنْ نُصْرَتِهِ:

أَيُّهَا النَّاسُ الْمُجْتَمِعَهُ أَبْدَانُهُمْ [وَ سَاقَ الْخُطْبَهَ الشَّرِيفَهَ] إِلَى قَوْلِهِ وَ فِعْلُكَمْ

ص: ۷۰

۱- [۹۳۳]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۲۹) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- [۹۳۴]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْفَصْلِ (۴۱) مِمَّا اخْتَارَ مِنْ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی كِتَابِ الْإِرْشَادِ، ص ۱۴۶.

يُطْمِعُ فِيكَمْ عَدُوَّكُمُ الْمُرْتَابَ».

[ثُمَّ سَاقَهَا] إِلَى قَوْلِهِ: «سَأَلْتُمُونِىَ التَّأْخِيرَ دِفَاعَ ذِى الدَّيْنِ».

[ثُمَّ سَاقَ الْكَلَامَ] إِلَى قَوْلِهِ: « [لَا] أَطْمَعُ فِى نُصْرَتِكُمْ فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنِى وَ بَيْنَكُمْ، وَ أَبْدَلَنِى بِكُمْ مَنْ هُوَ خَيْرٌ لِى مِنْكُمْ.

وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ لِى بِكُلِّ عَشَرَةٍ مِنْكُمْ رَجُلًا مِنْ بَنِى فِرَاسِ بْنِ غَنْمٍ، صَرْفَ الدِّينَارِ بِالدِّرْهَمِ.

**[ترجمه]الإرشاد: و از سخنان امام علیه السلام درباره سستی و کندی ورزیدن آنان که از یاریش دست برداشتند:

ای مردم بدن‌های شما در کنار هم است و خطبه شریفه را ادامه می‌دهد تا این فرموده امام «و رفتار شما دشمنان مرددّتان را امیدوار می‌سازد». سپس خطبه را ادامه می‌دهد تا این فرموده امام: «و چون بدهکاران از من مهلت می‌خواهید». سپس خطبه را ادامه می‌دهد تا این فرموده امام: «به پیروزی شما امیدوار نیستم، خداوند میان من و شما جدایی افکند و کسانی بهتر از شما را برای من جایگزین کند. به خدا سوگند دوست داشتم که در برابر ده تن از شما یکی از قبیله بنی فراس بن غنم، داشتم، مانند خورد کردن دینار به درهم. - . الارشاد: ۱۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال الشرّاح

لمّا سمع معاویه اختلاف النّاس علی علیّ علیه السلام، و تفرّقهم عنه، و قتله من قتل من الخوارج، بعث الضّحاک بن قیس فی أربعه آلاف و أوعز إلیه بالنّهب و الغاره، فأقبل [الضّحاک] یقتل و ینهب حتّی مرّ بالثّعلبیه و أغار علی الحاجّ، فأخذ أمتعتهم، و قتل عمرو بن عمیس بن مسعود صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قتل معه ناسا من أصحابه، فلمّا بلغ ذلک علیّا علیه السلام، استصرخ أصحابه و استشارهم إلی لقاء العدوّ، فتلکّئوا و رأی منهم فشلا، فخطبهم بهذه الخطبه.

و الوهی: الضّعف. و هی الحجر و السّقاء کوقی-: أی: انشقّ. و أوهاه:

شقّه. و الصمّ و الصلاب من أوصاف الحجاره. و الصّخره الصّمّاء: التی لیس فیها صدع و لا خرق. و «کیت و کیت» کنایه عن القول.

قوله علیه السلام: «حیدی حیاد» قال ابن أبی الحدید: هی کلمه یقولها الهارب الفارّ، و هی نظیر قولهم: فیحی فیاح أی اتّسعی.

و قال ابن میثم: حیاد: اسم للغاره، و المعنی: اعدلی عنّا أیّتها الحرب.

و یحتمل أن یکون حیاد من أسماء الأفعال کنزال فیکون قد أمر بالتّنحّی مرّتین بلفظین مختلفین.

أقول: قسم السّيّد الرّضی رحمه اللّه صيغه «فعال» المبنیّ إلی أربعه أقسام، و عدّ منها ما كانت صفه للمؤنّث غير لازمه للنداء، و عدّ من هذا القسم «حياد و فياح» و قال: [معنی] حيدی حياد: أی ارجعی يا راجعه. و جعل حذف حرف النّداء عن «حياد» و أمثالها دليلا علی أنّها أعلام للأجناس، و حينئذ لا يكون «حياد» اسما للغاره و لا بمعنی الأمر، و هی و أمثالها مبنيّه علی الكسر.

و العزّه: الغلبه و الشدّه و فی الإسناد إلی الدّعوه توسّع.

[قوله عليه السلام:] «و لا استراح»: أی ما وجد الراحه. و «قاساه»:

كابده. و الباء فی قوله عليه السلام: «بأضاليل» متعلّقه ب «أعاليل»: أی يتعلّلون بالأضاليل الّتی لا جدوی لها.

و قال ابن ميثم رحمه اللّه: «أعاليل و أضاليل»: جمع أعلال و أضلال، و هما جمع علّه اسم ما يتعلّل به من مرض و غيره. و ضلّه: اسم الضّلال و هو خبر مبتدإ محذوف، أی: إذا دعوتكم إلی القتال تعلّلتم، و هی أعاليل باطله ضلّه عن سبيل اللّه.

قوله عليه السلام: «دفاع» قال ابن ميثم: يحتمل أن يكون تشبيها لدفاعهم بدفاع ذی الدين المطول، فيكون منصوبا بحذف الجار.

و يحتمل أن يكون استعاره لدفاعهم ليكون مرفوعا.

و «المطول»: كثير المطال، و هو تطويل الوعد و تسويفه. و «الضيم»:

الظلم.

قوله عليه السلام: «أیّ دار بعد داركم» أی: دار الإسلام أو العراق، أی:

إذا أخرجكم العدوّ عن دياركم و مساكنكم فعن أیّ دار أو فی أیّ دار تمنعونهم؟

و فی بعض النسخ: «تمتّعون» علی التفعّل بحذف إحدی التاءين، أی:

بأیّ دار تنتفعون.

ص: ۷۲

[قوله عليه السلام:] «المغرور»: أى: الكامل الغرور. أو ليس المغرور إلّا من غرّرتموه. و التّعبير عن الابتلاء بهم بالفوز على التهكّم.

و قال ابن ميثم: و «الأخيب»: أشدّ خيبه و هى الحرمان. و «السهم الأخيب»: الّتى لا غنم لها فى الميسر، كالثلاثه المسماه بالأوغاد، أو التى فيها غرم، كالّتى لم تخرج حتّى استوفيت أجزاء الجزور فحصل لصاحبها غرم و خيبه.

و يكون إطلاق الفوز على حصولها مجازا من باب إطلاق أحد الضّدّين على الآخر.

و «الأفوق»: السهم المكسور الفوق و هو موضع الوتر منه.

و «الناصل»: الذى لا نصل فيه. و الإيعاد و الوعيد فى الشّر غالبا كالوعد و العده فى الخير. و عدم الإيعاد إمّا لعدم الطمع فى نصرهم، أو لعدم خوف العدوّ منهم.

و البال: الحال و الشأن.

قوله عليه السلام: «ما طبّكم»: أى ما علاجكم. و قيل: أى: ما عادتكم.

قوله عليه السّلام: «أ قولا بغير علم»: نصب المصادر بالأفعال المقدّره و قولهم بغير علم [هو] قولهم: «إنّا نفعل بالخصوم كذا و كذا» مع أنّه لم يكن فى قلوبهم إراده الحرب، أو دعواهم الإيمان و الطاعه مع عدم الإطاعه، فكأنّهم لا يذعنون بما يقولون.

و فى بعض النسخ: « [أ قولا] بغير عمل» و هو أظهر. و «غفله»: أى عمّا يصلحكم. «من غير ورع» يحجزكم عن محارم اللّه و ينبّهكم عن الغفله.

و فى بعض النسخ: «و عفّه من غير ورع، و طمعا فى غير حقّ» [و] لعلّه عليه السّلام كان علم أنّ سبب تسويف بعضهم، [هو] طمعهم فى أن يعطيهم زياده على ما يستحقّونه كما فعل معاويه و الخلفاء قبله.

**[ترجمه]شارحان گویند: هنگامی که معاویه شنید که مردم درباره علی علیه السلام اختلاف نظر دارند، و از اطراف او پراکنده شده‌اند و شمار بسیاری از خوارج را کشته است، ضحاك بن قیس را با چهار هزار نیرو رهسپار کرد و او را به چپاول و غارت سفارش کرد. ضحاك با کشتار و چپاول به سوی کوفه آمد تا اینکه بر ثعلبیه گذر کرد و بر قافله حاجیان حمله کرد و متاعشان را ربود و عمر بن عمیس بن مسعود – صحابی رسول خدا صلی الله علیه و آله – و جمعی از یارانش را کشت. چون خبر آن به علی علیه السلام رسید از یارانش یاری طلبید و برای رویارویی با دشمن با آنان مشورت کرد. آنان درنگ کرده و بازایستادند، و امام از آنان ناامید شد. پس برای آنان این خطبه را خواند.

«الوهی» یعنی ضعف و سستی. و «وهی الحجر و السقاء» بر وزن «وقی» یعنی: سنگ و مشكِ آب شکاف برداشت. و «أوهاه» یعنی: آن را شکافت. و «الصم و الصلاب» از صفات سنگ‌ها است. و «الصخرة الصمّاء» صخره‌ای است که شکاف و ترک نداشته باشد. و «کیت و کیت» کنایه از گفته و سخن است.

درباره این فرموده امام علیه السلام: «حیدی حیاد» ابن ابی الحدید گوید: آن کلمه‌ای است که شخص گریزان و فراری می‌گوید. و آن شبیه سخنشان است که می‌گویند: «فیحی فیاح» یعنی: وسیع باش. و ابن میثم گوید: «حیاد» اسم برای غارت است. یعنی: ای جنگ از ما روی گردان. احتمال دارد حیاد، اسم فعل باشد مانند «نزال» که در این صورت دو بار با دو لفظ متفاوت به دور شدن و روی گردانی امر شده است.

مؤلف: سید رضی رحمه الله صیغه «فعال» مبنی را به چهار نوع تقسیم کرده است و یکی از آن‌ها را صفتی برمی‌شمرد که برای مؤنث است و ملازم ندا نیست، و از این قسم «حیاد و فیاح» را برمی‌شمرد و گوید: معنی «حیدی حیاد» این است که: ای بازگشت کننده بازگرد. و حذف حرف ندا از «حیاد» و کلمات مانند آن را دلیلی برای این می‌داند که این کلمه از جمله علم‌های جنس است و در این صورت «حیاد» اسم برای غارت نیست و به معنای امر نمی‌باشد و این کلمه و کلمات مشابه آن مبنی بر کسر است. «العزّة» یعنی غلبه و قدرت. و در اسناد به «الدعوة» توسع صورت گرفته است .

فرموده امام علیه السلام: «و لا استراح» یعنی راحتی و آسایشی نمی‌یابد. و «قاساه» یعنی در رنج و سختی افتاد. و «باء» در فرموده امام علیه السلام «بأضالیل» متعلق به «اعالیل» یعنی: بهانه‌هایی می‌آورند که هیچ سود و فایده‌ای ندارد.

و ابن میثم گوید: «اعالیل و أضالیل» جمع أعلال و اضلال است و این دو کلمه جمع جمع هستند. «علّة» اسم برای چیزی است که بدان برای خود بهانه می‌آورند از بیماری و غیر آن. و «ضلّة» اسم برای گمراهی است و آن، خبر برای مبتدای محذوف است. یعنی: چون شما را به جنگ فراخواندم، بهانه‌جویی کردید و آن بهانه‌های باطلی بود که از راه خداوند منحرف است.

درباره فرموده امام علیه السلام: «دفاع» ابن میثم گوید: ممکن است به جهت شباهت دادن دفاع آن‌ها با دفاع بدهکارِ خواهان مهلت باشد که در این صورت منصوب به حذف حرف جرّ باشد.

و ممکن است استعاره برای دفاع آنان بوده تا مرفوع باشد. «المطول» یعنی کسی که کارها را بسیار به تاخیر اندازد و مهلت بخواهد. و «المطال» طولانی کردن وعده و به تاخیر انداختن آن است. و «الضیم» یعنی ستم. «ایّ دار بعد دارکم» یعنی: خانه

اسلام، یا مقصود عراق است. یعنی: زمانی که دشمن شما را از سرزمین و خانه‌هایتان بیرون کرد، از کدام خانه، یا در کدام خانه مانع آنان می‌شوید؟ در برخی نسخه‌ها «تمنّعون» بر وزن باب تفعّل با حذف یکی از تاءهای آن است، یعنی: از کدام خانه نفع می‌برید. «المغرور» یعنی کاملا فریب خورده. یا اینکه فریب خورده فقط کسی است که شما او را فریب دادید. و تعبیر از بلا و مصیبت دیدن آنان با «الفوز» از روی تهکم و استهزاء بوده است.

ابن میثم گوید: «الأخیب» بسیار ناامید، و آن محرومیت است. و «السهم الأخیب» تیری است که در قمار سودی ندارد. مانند سه تیری که «اوغاد» نامیده می‌شود، یا تیری که در آن غرامت باشد، مانند تیری که بیرون نمی‌رود مگر اینکه اجزای قربانی را کامل کنی که برای صاحب تیر، غرامت و نومیدی به بار می‌آورد. و اطلاق «الفوز» بر حصول آن (نومیدی)، از باب اطلاق یکی از دو متضاد بر دیگری، مَجاز است .

«الافوق» تیری است که «فوق» آن شکسته باشد و «فوق» جای کمان تیر (نیش لب تیر) است. «الناصل» تیری است که پیکان ندارد. و «الایعاد و الوعید» در امور شرّ غالباً مانند «الوعد و العدة» در امور خیر است. و «عدم الایعاد» یا برای امید نداشتن به پیروزی آنان است یا برای نترسیدن دشمن از آنان. «البال» یعنی حال و وضعیت.

«ما طبّکم» یعنی: درمان شما چیست؟ و گفته شده یعنی: عادت شما چیست؟ فرموده امام علیه السلام «أ قولاً بغیر علم» مصدرها با فعل‌های مقدر منصوب شده‌اند و سخنشان به غیر علم این سخن آنان است که گفتند: «ما با دشمن فلان و فلان کار می کنیم» درحالی که در دل‌هایشان قصد و اراده‌ای برای جنگ نیست. یا اینکه ادعای ایمان و عبادت دارند اما از امام فرمان نمی‌برند، گویا به آنچه می گویند، اذعان ندارند. در برخی نسخه‌ها «أ قولاً بغیر عمل» آمده است و آن آشکارتر است. و «غفلة» یعنی از آنچه به صلاحتان است غافل هستید. «من غیر ورع» یعنی زهد و پرهیزگاری‌ای که شمار را از محارم خداوند بازدارد و از غفلت بیدار کند.

و در برخی نسخه‌ها بدین صورت آمده است: «و عفّة من غیر ورع و طمعاً من غیر حقّ» و چه بسا علی علیه السلام دانسته بود که سبب تاخیر برخی از آنان، این بود که امید داشتند چیزی بیشتر از آنچه استحقاق آن را داشتند به آن‌ها داده شود همانطور که معاویه و خلفای قبل از او این کار را کردند.

**[ترجمه]

«۹۳۵»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي اسْتِنْفَارِ النَّاسِ إِلَى أَهْلِ الشَّامِ: أُفٍّ لَكُمْ! لَقَدْ سَئِمْتُ عِتَابَكُمْ. أَ رَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ عِوَضاً وَ بِالذُّلِّ مِنَ الْعِزِّ خَلَفاً! إِذَا دَعَوْتُكُمْ إِلَى جِهَادِ عَدُوِّكُمْ دَارَتْ أَعْيُنُكُمْ؛ كَأَنَّكُمْ مِنَ الْمَوْتِ فِي غَمْرَةٍ، وَ مِنَ الذُّهُولِ فِي سَكْرَةٍ. يُرْتَجُ عَلَيْكُمْ حِوَارِي فَتَعْمَهُونَ؛ فَكَأَنَّ قُلُوبَكُمْ مَأْلُوسَةٌ، فَأَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ. مَا أَنْتُمْ لِي بِثِقَةٍ سَجِيسَ اللَّيَالِي، وَ مَا أَنْتُمْ بِرُكْنٍ يُمَالُ بِكُمْ وَ لَا زَوَافِرُ عِزٍّ يُفْتَقَرُ إِلَيْكُمْ. مَا أَنْتُمْ إِلَّا كَإِبِلٍ ضَلَّ رُعَاتُهَا، فَكُلَّمَا جُمِعَتْ مِنْ جَانِبٍ انْتَشَرَتْ مِنْ آخَرَ.

لَبِئْسَ لَعَمْرُ اللَّهِ سُعْرُ نَارِ الْحَرْبِ أَنْتُمْ! تُكَادُونَ وَ لَا تَكِيدُونَ، وَ تُنْتَقَصُ أَطْرَافُكُمْ فَلَا تَمْتَعِضُونَ. لَا يُنَامُ عَنْكُمْ وَ أَنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ سَاهُونَ

[لَاهُونَ «خ»] غُلِبَ وَ اللَّهِ الْمُتَخَاذِلُونَ.

وَ ايْمُ اللَّهِ، إِنِّی لَأَظُنُّ بِکُمْ أَنْ لَوْ حَمِسَ الْوَغَی، وَ اسْتَحَرَّ الْمَوْتُ، قَدِ انْفَرَجْتُمْ عَنِ ابْنِ أَبِی طَالِبٍ انْفِرَاجَ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ.

وَ اللَّهِ إِنَّ امْرَأً یُمَکِّنُ عَدُوَّهُ مِنْ نَفْسِهِ، یَعْرُقُ لَحْمَهُ، وَ یَهْشِمُ عَظْمَهُ، وَ یَفْرِی جِلْدَهُ، لَعَظِیمٌ عَجْزُهُ، ضَعِیفٌ مَا ضُمَّتْ عَلَیْهِ جَوَانِحُ صَدْرِهِ، أَنْتَ فَکُنْ ذَاکَ إِنْ شِئْتَ، فَأَمَّا أَنَا فَوَ اللَّهِ دُونَ أَنْ أُعْطِیَ ذَلِکَ ضَرْبٌ بِالْمَشْرَفِیَّهِ یَطِیرُ مِنْهُ فَرَاشُ الْهَامِ، وَ تَطِیحُ السَّوَاعِدُ وَ الْأَقْدَامُ، وَ یَفْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِکَ ما یَشاءُ أَیُّهَا النَّاسُ! إِنَّ لِی عَلَیْکُمْ حَقّاً، وَ لَکُمْ عَلَیَّ حَقٌّ.

فَأَمَّا حَقُّکُمْ [عَلَیَ] فَالنَّصِیحَهُ لَکُمْ، وَ تَوْفِیرُ فَیْئِکُمْ عَلَیْکُمْ، وَ تَعْلِیمُکُمْ کَیْلَا تَجْهَلُوا، وَ تَأْدِیبُکُمْ کَیْمَا تَعْلَمُوا [تعلموا «خ»].

وَ أَمَّا حَقِّی عَلَیْکُمْ، فَالْوَفَاءُ بِالْبَیْعَهِ، وَ النَّصِیحَهُ فِی الْمَشْهَدِ وَ الْمَغِیبِ، وَ الْإِجَابَهُ حِینَ أَدْعُوکُمْ، وَ الطَّاعَهُ حِینَ آمُرُکُمْ.

ص: ۷۴

۱- [۹۳۵]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۴) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغة: خطبه ایشان برای طلب یاری از مردن و بسیج نمودن آنان برای رهسپار شدن به سوی شامیان:

نفرین بر شما کوفیان! که از فراوانی سرزنش شما خسته شدم. آیا به جای زندگی جاویدان قیامت به زندگی زود گذر دنیا رضایت دادید؟ و به جای عزّت، ذلّت را انتخاب کردید؟ وقتی شما را به جنگ کردن با دشمن می خوانم چشمهایتان دور می زند گویا به سختی مرگ و رنج بیهوشی مبتلا شده اید که راه گفت و شنود شما با من بسته در پاسخ سخنانم حیرانید مانند آنکه عقل از شما زائل گشته دیوانه شده اید و نمی فهمید. من دیگر هیچ گاه به شما اطمینان ندارم، و شما را پشتوانه خود نمی پندارم، شما یاران شرافتمندی نیستید که کسی به سوی شما دست دراز کند. به شتران بی ساربان می مانید که هر گاه از یک طرف جمع آوری گردید، از سوی دیگر پراکنده می شوید.

به خدا سوگند، شما بد وسیله ای برای افروختن آتش جنگ هستید، شما را فریب می دهند امّا فریب دادن نمی دانید ، سرزمین شما را پیاپی می گیرند و شما پروا ندارید، چشم دشمن برای حمله شما خواب ندارد ولی شما در غفلت به سر می برید. به خدا سوگند، شکست برای کسانی است که دست از یاری یکدیگر می کشند. سوگند به خدا، اگر جنگ سخت درگیر شود، و حرارت و سوزش مرگ شما را در برگیرد، از اطراف فرزند ابو طالب، همانند جدا شدن سر از تن، جدا و پراکنده می شوید.

به خدا سوگند! آن که دشمن را بر جان خویش مسلط گرداند تا گوشتش را بخورد، و استخوانش را بشکند، و پوستش را جدا سازد، ناتوانی اش بسیار بزرگ و قلب او بسیار ضعیف است. تو اگر می خواهی اینگونه باش، امّا من، به خدا سوگند از پای ننشینم و قبل از آن که دشمن فرصت یابد با شمشیر آب دیده چنان ضربه ای بر پیکر او وارد سازم که ریزه های استخوان سرش را بپراکند، و بازوها و قدم هایش جدا گردد و از آن پس خدا هر چه خواهد انجام دهد.

ای مردم، مرا بر شما و شما را بر من حقّی واجب شده است. حق شما بر من، آن که از خیر خواهی شما دریغ نورزم و بیت المال را میان شما عادلانه تقسیم کنم، و شما را آموزش دهم تا بی سواد و نادان نباشید. و شما را تربیت کنم تا راه و رسم زندگی را بدانید. و اما حق من بر شما این است که به بیعت با من وفادار باشید، و در آشکار و نهان برایم خیر خواهی کنید، هر گاه شما را فرا خواندم اجابت نمایید و فرمان دادم اطاعت کنید. - . نهج البلاغه: ۷۸ خطبه۳۴ -

**[ترجمه]

بیان

رُوِیَ أَنَّهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ خَطَبَ بِهَذِهِ الْخُطْبَهِ بَعْدَ فَرَاغِهِ مِنْ أَمْرِ الْخَوَارِجِ، بِالنَّهْرَوَانِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَی قَدْ أَحْسَنَ نَصْرَکُمْ، فَتَوَجَّهُوا مِنْ فَوْرِکُمْ هَذَا إِلَی عَدُوِّکُمْ مِنَ أَهْلِ الشَّامِ.

فَقَالُوا لَهُ: قَدْ نَفِدَتْ نِبَالُنَا، وَ کَلَّتْ سُیُوفُنَا، ارْجِعْ بِنَا إِلَی مِصْرِنَا لِنُصْلِحَ عُدَّتَنَا، وَ لَعَلَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ یَزِیدُ فِی عَدَدِنَا مِثْلَ مَنْ هَلَکَ مِنَّا لِنَسْتَعِینَ بِهِ.

فَأَجَابَهُمْ: يا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِى كَتَبَ اللَّهُ لَكَمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلى أَدْبارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ فَتَلَكَّئُوا عَلَيْهِ وَ قَالُوا:

إِنَّ الْبَرْدَ شَدِيدٌ. فَقَالَ [لَهُمْ]: إِنَّهُمْ يَجِدُونَ الْبَرْدَ كَمَا تَجِدُونَ، ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى قالُوا يا مُوسى إِنَّ فِيها قَوْماً جَبَّارِينَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِيها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ فَقَامَ نَاسٌ مِنْهُمْ وَ اعْتَذَرُوا بِكَثْرَهِ الْجِرَاحِ فِى النَّاسِ، وَ طَلَبُوا [مِنْهُ] أَنْ يَرْجِعَ بِهِمْ إِلَى الْكُوفَهِ أَيَّاماً ثُمَّ يَخْرُجُ [بِهِمْ .

فَرَجَعَ بِهِمْ غَيْرَ رَاضٍ [بِمَا اقْتَرَحُوا] وَ أَنْزَلَهُمُ النُّخَيْلَه، وَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَلْزَمُوا مُعَسْكَرَهُمْ، وَ يُقِلُّوا زِيَارَهَ أَهْلِهِمْ، فَلَمْ يَقْبَلُوا وَ دَخَلُوا الْكُوفَهَ حَتَّى لَمْ يَبْقَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ دَخَلَ الْكُوفَهَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ:

أَيُّهَا النَّاسِ! اسْتَعِدُّوا لِقِتَالِ عَدُوٍّ فِى جِهَادِهِمُ الْقُرْبَهُ إِلَى اللَّهِ، وَ دَرْكُ الْوَسِيلَهِ عِنْدَهُ، قَوْمٍ حَيَارَى عَنِ الْحَقِّ لَا يُبْصِرُونَهُ، مُوزَعِينَ بِالْجَوْرِ وَ الظُّلْم لَا يَعْدِلُونَ بِهِ، وَ جُفَاهٍ عَنِ الْكِتَابِ، نُكُبٍ عَنِ الدِّينِ، يَعْمَهُونَ فِى الطُّغْيَانِ، وَ يَتَسَكَّعُونَ فِى غَمْرَهِ الضَّلَالَهِ، فَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّهٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ،

وَ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا فَتَرَكَهُمْ أَيَّاماً ثُمَّ خَطَبَهُمْ بِهَذِهِ الْخُطْبَهِ (۱).

و «أفّ» بالضمّ و التّشديد و التّنوين: كلمه تضجّر و تكرّه، و لغاتها أربعون (۲)، منها: كسر الفاء كما فى بعض النّسخ.

و [قوله عليه السلام:] «عوضا» و «خلفا» نصبهما على التّميز. و دوران أعينهم: إمّا للخوف من العدوّ، أو للحيره و التّردّد بين مخالفته عليه السلام و الإقدام على الحرب، و فى كليهما خطر عندهم.

و الغمره: الشّدّه. و غمرات الموت: سكراته الّتى يغمر فيها العقل.

و السكر بالفتح-: ضدّ الصّحو، و الاسم بالضّمّ. و سكره الموت: شدّته و غشيته. و فى الكلام إشاره إلى قوله تعالى: [فَإِذا جاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ] يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِى يُغْشى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ «يرتج عليكم حوارى»: أى يغلق عليكم محاورتى و مخاطبتى. و الألس:

الجنون و اختلاط العقل، يقال: ألس فهو مألوس.

[و] «سجيس اللّيالى»: كلمه يقال للأبد، تقول: لا أفعله سجيس الليالى، أى: أبدا. [و] «يمال بكم»: أى يستند إليكم و يمال بكم إلى العدوّ، أو الباء بمعنى إلى.

و زوافر الرجل: أنصاره و عشيرته. و زفرت الحمل: حملته. و [لفظه] «زوافر» فى أكثر النسخ بالجرّ عطفا على المجرور. و فى بعضها بالنّصب عطفا على الظّرف.

۱- جميع ما ذكره المصنّف هاهنا تقدّم بأسانيد فى الحديث: (۷۵۶) و ما بعده فى ص ۶۷۸ من ط الكمبانى.

۲- و تفصيلها فى حرف الفاء من القاموس و تاج العروس. وهذه الأقوال كلها ذكرها كمال الدين البحرانى فى شرحه على المختار: (۳۴) من كتاب نهج البلاغه: ج ۲ ص ۸۰ ط بيروت.

و الإبل: اسم للجمع. [و] «ضلّ رعاتها»: أى ضاع و فقد من يعلم حالها و الحيله فى جمعها، أو لم يهتد من يرعاها إلى طريق جمعها.

«لبئس لعمر اللّه»: اللّام جواب القسم، و التكرير للتأكيد، و العمر بالفتح-: العمر هو قسم ببقاء اللّه. و السعر اسم جمع لساعر، و إسعار النّار و سعرها: إيقادها.

و الامتعاض: الغضب. و «ايم» مخفّف أيمن. و هو جمع يمين، أى ايم اللّه قسمى. و «حمس» كفرح-: اشتدّ. و «الوغى» الأصوات و الجلبه، و منه قيل للحرب وغى. و «استحرّ الموت»: أى اشتدّ و كثر.

[قوله عليه السلام:] «قد انفرجتم»: أى تفرّقتم. و انفراج الرأس مثل لشدّه التّفرّق.

قيل: أوّل من تكلم به أكثم بن ضيفى فى وصيّه له [لبنيه قال:] يا بنىّ لا تنفرجوا عند الشدائد انفراج الرأس فإنّكم بعد ذلك لا تجتمعون على عزّ.

و فى معناه أقوال:

الأوّل: قال ابن دريد: معناه أنّ الرأس إذا انفرج عند البدن لا يعود إليه.

الثانى: قال المفضل: الرأس اسم رجل تنسب إليه قريه من قرى الشّام يقال لها: بيت الرأس، و فيها تباع الخمر، و هذا الرجل قد انفرج عن قومه و مكانه فلم يعد فضرب به المثل.

الثالث: قال بعضهم: معناه أنّ الرأس إذا انفرج بعض عظامه عن بعض، كان بعيدا عن الالتئام و العود إلى الصحّه.

الرابع: قيل معناه: انفرجتم عنّى رأسا. و ردّ بأنّ «رأسا» لا يعرّف.

ص: ٧٧

الخامس: قيل: المعنى انفراج رأس من أدنى رأسه إلى غيره ثمّ حرف رأسه عنه.

السادس: قيل: الرأس الرجل العزيز؛ لأنّ الأعزّاء لا يبالون بمفارقه أحد.

السابع: معناه انفراج المرأه عن رأس ولـدها حاله الوضع، فإنّه فى غايه الشّدّه [و] نحوه قوله عليه السّلام: فى موضع آخر: «انفراج المرأه عن قبلها».

و بعده واضح.

و عرق اللّحم كنصر-: أكله و لم يبق منه على العظم شيئا. و هشم العظم كضرب-: كسره. و فريت الشى ء: قطعته. و «الجوانح»: الأضلاع الّتى تحت التّرائب، و هى ممّا يلى الصدر كالضلوع ممّا يلى الظّهر. «و ما ضمّت عليه»: هو القلب. و المذكورات كنايات عن النهب و الأسر و الاستئصال و أنواع الضّرر.

قوله عليه السلام: «فكن ذاک إن شئت» قال ابن أبى الحديد: خاطب من يمكّن عدوّه من نفسه خطابا عاما،

لكن الرّوايه وردت بأنّه عليه السّلام خاطب بذلک الأشعث بن قيس، فإنّه قال لعلىّ عليه السلام حين [كان] يلوم الناس على تقاعدهم [عنه] -: «هلّا فعلت فعل ابن عفّان!». فقال: «إنّ فعل ابن عفّان مخزاه على من لا دين له و لا وثيقه معه، إنّ امرأ مكن عدوّه من نفسه، يهشم عظمه، و يفرى جلده لضعيف رأيه، مأفون عقله، فكن ذاک إن أحببت.

فأمّا أنا فدون أن أعطى ذاک ضرب بالمشرفيّه».

إلى آخر الفصل. انتهى.

أقول: سيأتى تمام القول بروايه المفيد.

[قوله عليه السلام:] «فأمّا أنا فو اللّه»: الظاهر أنّ خبر «أنا» الجمله التى خبرها «دون»، و المبتدأ [هو قوله:] «ضرب». و [قوله:] «ذلک» إشاره إلى تمكين العدوّ، أو فعل ما فعله عثمان.

و المشرفيّه بفتح الميم و الراء: سيوف منسوبه إلى مشارف اليمن. و فراش الهام: العظام الرقيقه تلى القحف. و طاح يطيح أى: سقط. و أوزعه بالشّى ء:

أغراه. و سكع كمنع و فرح-: مشى مشيا متعسفا لا يدرى أين يأخذ من بلاد اللّه و تحيّر كتسكّع.

[قوله عليه السلام:] «كيلا تجهلوا»: أى [كى لا] تبقوا على الجهاله.

**[ترجمه]روایت شده که چون علی بن ابی طالب علیه السلام از نبرد با خوارج فراغت یافت، در نهروان، در میان مردم برخاست و سخن گفت. نخست حمد و ثنای خداوند را به جای آورد. سپس فرمود: اما بعد، خداوند در حق شما نیکی کرد و در جنگ پیروزیتان داد. اکنون بی درنگ روی به دشمن خود - مردم شام - نهید.

پس برخاستند و گفتند: ای امیرالمؤمنین تیرهایمان به پایان رسیده و شمشیرهایمان کند شده است. ما را به شهرمان بازگردان تا با ساز و برگ بهتر آماده نبرد شویم. شاید هم امیرالمؤمنین به جای آن شمار که از ما کشته شده اند، شمار دیگری بر ما بیفزاید و اگر چنین کند ما در پیکار با دشمن ایشان را یاری می‌دهیم.

علی علیه السلام با قرائت این آیه به آن‌ها جواب داد: «ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَی أَدْبَارِکُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِینَ» - . مائده / ۲۱ - {به سرزمین مقدّسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید، و به عقب بازنگردید که زیانکار خواهید شد.} آنان اندکی درنگ کردند و گفتند: سرما سخت است. علی علیه السلام فرمود: افراد دشمن نیز همانند شما سرمای هوا را احساس می کنند. سپس این فرموده خداوند متعال را تلاوت نمود: «قَالُوا یَا مُوسَی إِنَّ فِیهَا قَوْمًا جَبَّارِینَ * إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا أَبَدًا مَّا دَامُواْ فِیهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّکَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» - . مائده / ۲۲ و ۲۴ - {گفتند: «ای موسی، در آنجا مردمی زورمندند، تا وقتی آنان در آن [شهر] ند ما هرگز پای در آن ننهیم. تو و پروردگارت برو [ید] و جنگ کنید که ما همین جا می نشینیم.»}

گروهی از مردم برخاسته و برداشتن زخم‌های زیاد مردم را بهانه آوردند و از امام خواستند چند روزی آنان را به کوفه بازگرداند بعد آن‌ها را روانه جنگ کند.

پس امام علیه السلام با ناخشنودی از آنچه پیشنهاد داده بودند، آنان را به کوفه بازگردانده و وارد نخیله کرد. و آنان را فرمان داد که در لشکرگاه‌های خود بمانند و کمتر به دیدار زن و فرزند خود روند. آنان روی به جنگ نیاوردند و وارد کوفه شدند تا جایی که فقط گروه اندکی با او ماندند. علی علیه السلام چون اینگونه دید وارد کوفه شده و اینگونه برای مردم خطبه خواند: ای مردم آماده پیکار با دشمنی شوید که جهاد با آن موجب تقرّب به خدا و به دست آوردن جایگاه در نزد اوست. مردمی حیرت زدگانند و حق را نمی بینند، از کفر و جور الهام گرفته اند و آن را ترک نمی گویند. از کتاب خدا دوری گزیده اند و از دین رخ بر تافته و در طغیان سر گردانند و در گرداب ضلالت غوطه ورند. و در برابر آن‌ها تا می توانید نیرو و اسبان سواری آماده کنید و بر خدای توکل کنید دوستی خدا شما را کفایت خواهد کرد و یاری او شما را بسنده است. سپس آنان را چند روزی ترک کرد و بعد این خطبه را برایشان خواند.

«أفّ» با ضمه و تشدید و تنوین کلمه‌ای برای ابراز دلتنگی و کراهت است و به چهل صورت ذکر شده است که از جمله آن با کسره فاء است همانطور که در برخی نسخه‌ها آمده است.

و در فرموده امام علیه السلام: «عوضاً» و «خلفاً» نصب این دو کلمه بنا بر تمییز بودن است. و گردش چشمان آنان یا به جهت ترس از دشمن یا سرگردانی و تردید میان مخالفت با امام و روی آوردن برای جنگ است که در هر دو حالت، آنان برای خود خطر می دیدند. «الغمرة» یعنی: سختی. و «غمرات الموت» یعنی سکرات مرگ که عقل در آن به رنج و سختی می‌افتد. و «السکر» با فتحه سین متضاد «الصحو» است و اسم آن با ضمه است. و «سکرة الموت» یعنی: سختی و فراگیری مرگ. و در این سخن اشاره به این فرموده خداوند متعال دارد: «فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ» - . احزاب / ۱۹ - {و چون خطر فرا رسد آنان را می بینی که مانند کسی که مرگ او را فرو گرفته، چشمانشان در حدقه می چرخد [و] به سوی تو می نگرند.}

«یرتج علیکم حواری» یعنی راه گفتگو با من بر شما بسته می‌ماند. «الألس» به معنای دیوانگی و تباهی عقل است. گفته می‌شود: «الس فهو مألوس». «سجیس اللیالی» عبارتی است که برای مفهوم ابد به کار برده می‌شود. می گویی: «لا أفعله سجیس اللیالی» یعنی هرگز آن را انجام نمی‌دهم. و «یمال بکم» یعنی: برای مقابله با دشمن به شما تکیه می کند و به شما روی می‌آورد. یا اینکه «باء» به معنی «الی» است .

«زوافر الرجل» یعنی یاوران و طایفه او. و «زفرت الحمل» یعنی آن را حمل کردم. و لفظ زوافر در اکثر نسخه‌ها با اعراب جرّ معطوف بر مجرور و در برخی نسخه‌های دیگر با اعراب نصب معطوف بر ظرف آمده است. «الابل» اسم جمع برای شتر است. و «ضلّ رعاتها» یعنی تباه شد و کسی را که وضعیت شتران و چاره‌جویی برای جمع کردنشان را می‌داند، از دست داده است، یا اینکه کسی را که بتواند شتران را برای جمع کردن، مراقبت کند نیافته است.

«لبئس لعمرو الله» «لام» جواب قسم است و تکرار، برای تأکید بوده است. و «العمر» با فتحه عین: به معنای عمر است و آن سوگندی است به بقا و ماندگاری خداوند. و «السعر» اسم جمع برای ساعر است و «اسعار النار و سعرها» یعنی برافروختن آتش. «الامتعاض» به معنای خشم و عضب است. و «أیم» مخفّف «ایمن» است و آن جمع یمین است، یعنی: سوگند خداوند، قسم من است. و «حَمَس» - بر وزن فرح -: یعنی سخت شد. و «الوغا» یعنی صداها و آمیخته شدن صداها در یکدیگر است. و به همین جهت است که به جنگ «وغا» گویند. و «استحرّ الموت» یعنی: شدید و بسیار شد. «قد انفرجتم» یعنی: متفرق شدید. و «انفراج الرأس» برای پراکندگی زیاد مثال زده می‌شود. گفته شده: نخستین کسی که این کلمه را گفته است، اکثم بن صیفی است که پسرانش را اینگونه وصیت نمود: ای پسرم، در هنگام سختی‌ها همچون متفرق شدن سَر، متفرق و پراکنده نشوید زیرا پس از آن، بر عزت و سربلندی گرد هم نمی‌آیید. و در معنای آن چند قول است:

اول: ابن درید گوید: معنایش این است که هرگاه سر از بدن جدا شود، بدان باز نمی گردد.

دوم: مفضل گوید: «الرأس» اسم مردی است که یکی از روستاهای شام به او نسبت داده می‌شود. اسم این روستا، بیت الرأس بوده که در آن شراب فروخته می‌شد و این مرد از قوم و مکان خود جدا شد و به آنجا بازنگشت و اینگونه به او مثال می‌زدند.

سوم: برخی گویند: معنایش این است که هرگاه استخوان‌های سر از یکدیگر جدا شوند، بعید است که به هم بپیوندند و سلامتی‌اش را بازیابد .

چهارم: گفته شده معنایش این است که: از من جدا شدید کاملا. و در ردّ این معنا، گفته‌اند: «رأسا» معرفه نمی‌شود.

پنجم: گفته شده: معنی آن دور شدن سر از نزدیک ترین قسمت بالایش به سمت دیگری است و بعد برگرداندن سرش از آن.

ششم: گفته شده: «الرأس» شخص عزیز و سربلند است؛ زیرا اشخاص عزیز به جدا شدن از احدی اهمیت نمی‌دهند.

هفتم: معنایش، جدا شدن زن از سر نوزادش در هنگام وضع حمل است. زیرا آن، در نهایت سختی و رنج است و مانند این سخن، فرموده امام علیه السلام است که در جای دیگری گفته است: «انفراج المرأة عن قبلها» یعنی: جدا شدن زن حامله از جلویش. و بعید بودن این معنا واضح است.

«عرق اللحم» – بر وزن نصر – یعنی گوشت را خورد و چیزی بر استخوان باقی نگذاشت. و «هشم العظم» – بر وزن ضرب – یعنی استخوان را شکست. و «فریت الشیء» یعنی: آن را قطع کردم. و «الجوانح» یعنی: استخوان‌های دنده که در زیر استخوان… های سینه قرار دارند، و آن استخوان‌هایی است که بعد از سینه قرار می‌گیرد مانند «ضلوع» که بعد از پشت قرار می‌گیرد. «و ما ضمّت علیه» مقصود قلب است. و کلماتی که ذکر شده کنایه از چپاول و اسارت و برکندن و انواع ضرر و زیان است.

درباره فرموده امام علیه السلام: «فکن ذاك إن شئت» ابن ابی الحدید گوید: امام کسانی را که دشمن را بر خودشان مسلط می کنند به صورت عام مورد خطاب قرار داده است، اما روایت در این باره وارد شده که علی علیه السلام با این عبارت اشعث بن قیس را خطاب قرار داده است، زیرا او به علی علیه السلام – زمانی که مردم را به سبب درنگ کردن و سرباز زدن از جنگ ملامت می‌نمود – گفت: چرا مانند ابن عفان عمل نمی‌کنی! امام فرمود: به راستی که عمل ابن عفان، خواری و رسوایی‌ای برای کسی است که دین ندارد و هیچ اعتمادی به او نیست. همانا شخصی که دشمن را بر خود چیره کند، استخوانش را خورد می‌کند و به خاطر سستی رأی، پوستش را می‌کند و عقل او ناقص است. پس اگر مایل هستی، چنین باش. و اما من آن‌گونه نیستم که خود را به دست چنین سرنوشتی بسپارم تا اینکه با شمشیر مشرفی بر سر آنان بکوبم. تا آخر فصل. پایان سخن.

می‌گویم: کل این حدیث با روایت مفید در ادامه بیان خواهد شد.

فرموده امام علیه السلام: «فأمّا أنا فوالله»: به ظاهر خبر «أنا» جمله‌ای است که خبر آن «دون» است و مبتدا «ضرب» است و فرموده ایشان: «ذلك» اشاره به چیرگی دشمن، یا عمل و رفتار عثمان است. «المشرفیه» با فتحه میم و راء: شمشیرهایی است که منسوب به مشارف یمن است. و «فراش الهام»: استخوان‌های نازکی است که پشت استخوان‌های بالای پیشانی سر است. و «طاح یطیح» یعنی: افتاد. و «اوزعه بالشیء» یعنی او را با چیزی فریب داد. «سکع» – بر وزن منع و فرح – یعنی: به صورتی نامشخص راه رفت به نحوی که نمی‌دانست در کدام یك از سرزمینهای خداوند راه بپیماید. و «تحیّر» به همان معنای «تسکّع» است. فرموده امام علیه السلام «کیلا تجهلوا» یعنی تا بر جهالت نمانید.

**[ترجمه]

«۹۳۶» «۹۳۷»

(۱)

نَهْجٌ: وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي ذَمِّ أَصْحَابِهِ:

كَمْ أُدَارِيكُمْ كَمَا تُدَارَى الْبِكَارُ الْعَمِدَةُ، وَ الثِّيَابُ الْمُتَدَاعِيَةُ، كُلَّمَا حِيصَتْ مِنْ جَانِبٍ، تَهَتَّكَتْ مِنْ أُخْرَى. أَ كُلَّمَا أَظَلَّ عَلَيْكُمْ مَنْسِرٌ مِنْ مَنَاسِرِ أَهْلِ الشَّامِ، أَغْلَقَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بَابَهُ، وَ انْجَحَرَ انْجِحَارَ الضَّبَّةِ فِي جُحْرِهَا، وَ الضَّبُعِ فِي وِجَارِهَا، الذَّلِيلُ وَ اللَّهِ مَنْ نَصَرْتُمُوهُ، وَ مَنْ رَمَى بِكُمْ فَقَدْ رَمَى بِأَفْوَقَ نَاصِلٍ.

إِنَّكُمْ وَ اللَّهِ لَكَثِيرٌ فِي الْبَاحَاتِ، قَلِيلٌ تَحْتَ الرَّايَاتِ. وَ إِنِّي لَعَالِمٌ بِمَا يُصْلِحُكُمْ وَ يُقِيمُ أَوَدَكُمْ، وَ لَكِنِّي لَا أَرَى إِصْلَاحَكُمْ بِإِفْسَادِ نَفْسِي، أَضْرَعَ اللَّهُ خُدُودَكُمْ، وَ أَتْعَسَ جُدُودَكُمْ، لَا تَعْرِفُونَ الْحَقَّ كَمَعْرِفَتِكُمُ الْبَاطِلَ، وَ لَا تُبْطِلُونَ الْبَاطِلَ كَإِبْطَالِكُمُ الْحَقَّ.

وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي سُحْرَةِ الْيَوْمِ الَّذِي ضُرِبَ فِيهِ: مَلَكَتْنِي عَيْنِي وَ أَنَا جَالِسٌ، فَسَنَحَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا ذَا لَقِيتُ مِنْ أُمَّتِكَ مِنَ الْأَوَدِ وَ اللَّدَدِ. فَقَالَ: «ادْعُ عَلَيْهِمْ». فَقُلْتُ: أَبْدَلَنِي اللَّهُ بِهِمْ خَيْراً لِي مِنْهُمْ، وَ أَبْدَلَهُمْ بِي شَرّاً لَهُمْ مِنِّي.

قال السيّد [الرضىّ] رضى اللّه عنه: يعنى عليه السلام ب «الأود»:

الاعوجاج، و ب «اللدد»: الخصام. و هذا من أفصح الكلام.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از جمله سخنان امام عليه السلام در نكوهش يارانش:

چه مقدار با شما كوفيان مدارا كنم؟ چونان مدارا كردن با شتران نو بارى كه از سنگينى بار، پشتشان زخم شده است، و مدارا كردن با جامه فرسوده اى كه هر گاه از جانبى آن را بدوزنـد، از سوى ديگر پاره مى گردد؟ هر گاه دسته اى از مهاجمان شام به شما يورش آوردنـد، هر كـدام از شما به خانه رفته، درب خانه را مى بنديد، و چون سوسمار در سوراخ خود مى خزيد، و چون كفتار در لانه مى آرميد. سوگند به خدا! ذليل است آن كس كه شما يارى دهندگان او باشيد، كسى كه با شما تير اندازى كند گويا تيرى سر شكسته و بدون پيكان رها ساخته است.

به خدا سوگند، شما در خانه ها فراوان ، و زير پرچم هاى ميدان نبرد اندكيد، و من مى دانم كه چگونه بايد شما را اصلاح و كجى هاى شما را راست كرد، امّا اصلاح شما را با فاسد كردن روح خويش جايز نمى دانم. خدا بر پيشانى شما داغ ذلّت بگذارد، و بهره شما را اندك شمارد، شما آنگونه كه باطل را مى شناسيد از حق آگاهى نداريد، و در نابودى باطل تلاش نمى كنيد آن سان كه در نابودى حق كوشش داريد .

امام علیه السلام در سحر گاه روزی که ضربت خورد، فرمود: همان گونه که نشسته بودم، خواب چشمانم را ربود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را دیدم، پس گفتم ای رسول خدا، از امّت تو چه تلخی ها دیدم و از لجبازی و دشمنی آنها چه کشیدم! پیامبر فرمود: نفرینشان کن. گفتم: خدا بهتر از آنان را به من بدهد، و به جای من شخص بدی را بر آنها مسلّط گرداند. - . نهج البلاغه: ۹۸، خطبه۶۹ و ۷۰ -

سید رضی رضی الله عنه گوید: مقصود امام علیه السلام از کلمه «أود» کجی و انحراف و «لدد» یعنی دشمنی و خصومت، و این از فصیح ترین کلمات است.

**[ترجمه]

إيضاح

البكار بالكسر، جمع بكر بالفتح، و هو الفتی من الإبل.

ص: ۷۹

۱- [۹۳۶- ۹۳۷] رَوَاهُمَا الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۶۶) وَ تَالِيهِ مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

و العمـده بكسـر الميم من العمد [و هو]: الورم و الدبر. و قيل العمده: الّتى كسـرها ثقل حملها. و قيل: الّتى قد انشدخت أسـنمتها من داخل و ظاهرها صحيح.

و الثّياب المتداعيه: الخلقه التى تنخرق، فكأنّه يدعو الباقى إلى الانخراق.

و حاص الثّوب يحوصه حوصا: خاطه. و تهتّكت أى: تخرّقت. و «أظلّ عليكم»:

أى أقبل إليكم و دنا منكم. و فى بعض النّسخ: « [أطلّ عليكم] » بالمهمله-:

أى أشرف.

و المنسـر كمجلس و كمنبر-: القطعه من الجيش تمر قـدّام الجيش الكثير. و الجحر بـالضمّ-: كلّ شـى ء يحتفره السبّاع و الهوامّ لأنفسـها. و جحر الضّبّ كمنـع أى: دخله. و جحره غيره: أدخله فـانجحر و تجحّر و كـذلك أجحره. و الضّبع مؤنّثه و وجارهـا- بالكسر-: جحرها.

و الأفوق: المكسور الفوق و النّاصل: النزوع النصل. و الباحه: الساحه.

و الرايه العلم. و الأود بالتحريک-: العوج.

و المراد يصلحهم: إقامه مراسم السّياسه [فيهم] من القتل و التعذيب و الحيل و التدابير المخالفه لأمر اللّه تعالى.

و الضراعه: الذّلّ و الاستكانه. و التّعس: الهلاک و الانحطاط. و الجدّ:

البخت و الحظّ. و الغرض، الدعاء عليهم بالخزى و الخيبه.

قوله عليه السلام: «لا تعرفون الحقّ»: المراد بالحقّ؛ إمّا أوامر اللّه تعالى، أو أمور الآخره. و بالباطل: زخارف الدّنيا. أو الحقّ متابعته عليه السّلام و نصره.

و الباطل: عصيانه و ترک نصرته. أو الحق: الدّلائل الدّالّه على فرض طاعته، و الباطل: الشّبه الفاسده، كشبهتهم فى خطر قتال أهل القبله.

و [المراد ب] المعرفه: إمّا العلم أو العمل بما يقتضـيه من نصـره الحقّ و إنكار المنكر. و السـحره بالضمّ-: السـحر الأعلى. و ملک العين: كنايه عن غلبه النّوم. و «سنح لى»: أى رأيته فى المنام، أو مرّ بى معترضا.

و بناء التّفضیل فی [قوله علیه السلام:] «شرا» علی اعتقاد القوم، فإنّهم لمّا لم یطیعوه حقّ الطاعه، فکأنّهم زعموا فیه شرا.

**[ترجمه]«البِکار» با کسره جمع «بَکر» با فتحه است و آن به معنای شتر جوان است. و «العمدهٔ» با کسره میم از «العمد» به معنای ورم و عقب و پشت است. و گفته شده العمده: شتری است که سنگینی بار او را بشکند. و گفته شده: شتری است که کوهان‌هایش از درون زخم بردارد و ظاهر کوهان سالم باشد. و «الثیاب المتداعیهٔ» لباس فرسوده‌ای است که پاره می‌شود گویی دیگر قسمت‌های لباس را به پارگی فرا می‌خواند. «حاص الثوب یحوصه حوصاً» یعنی: لباس را دوخت. و «تهتّکت» یعنی: پاره شد. و «أضلّ علیکم» یعنی: به سوی شما روی آورد و به شما نزدیک شد. و در برخی نسخه‌ها «أطلّ علیکم» آمده است، یعنی: مشرف شده است.

«المنسر» - بر وزن مجلس و منبر - گروهی از لشکر است که پیش روی لشکر انبوه حرکت می‌کند. و «الجُحر» با ضمه یعنی: هر چیزی که درندگان و زهرداران برای خود حفر می‌کنند. و «جحر الضبّ» - بر وزن منع - یعنی سوسمار داخل سوراخش شد. و «جحره غیره» یعنی سوسمار را داخل سوراخش کرد. و انجحر و تجحّر و نیز اجحره به همین معنا است. و «الضبع» (کفتار) مؤنث است و «وجارها» - با کسره - یعنی لانه‌اش.

«الأفوق» یعنی تیری که نیش لب آن شکسته است. «الناصل» یعنی تیری که پیکان آن کنده شده است. و «الباحهٔ» یعنی: میدان. و «الرایهٔ» یعنی پرچم. و «الأَوَد» یعنی: کجی و انحراف .

مقصود از «یصلحهم» این است که رسوم رایج حکومت داری از جمله کشتار و شکنجه و نیرنگ و تدابیر مخالف با دستور خداوند متعال را در میان آنان اجرا می‌کند.

«الضراعهٔ» یعنی خواری و سرافکندگی. و «التعس» یعنی: نابودی و انحطاط. و «الجدّ» یعنی: بخت و اقبال. و مقصود نفرین آن‌ها با خواری و شکست است.

فرموده امام علیه السلام: «لا تعرفون الحق» مقصود از حقّ: یا اوامر خداوند متعال است یا امور آخرت است. و مقصود از باطل: زینت‌های دنیا است. یا اینکه حقّ، پیروی از امام علیه السلام و یاری او باشد و مقصود از باطل: نافرمانی و یاری نکردن حضرت باشد. یا اینکه مقصود از حقّ: دلایلی باشد که بر وجوب فرمانبرداری از ایشان دلالت می‌کند و مقصود از باطل: شبهات فاسد باشد مانند شبهه خطر جنگیدن با اهل قبله.

و مقصود از «المعرفهٔ» علم یا عمل به آنچه باشد که اقتضا می‌کند حق را یاری و ناحقّ را انکار کنند. «السحرهٔ» - با ضمه - یعنی سحر بزرگ است. و «ملک العین» کنایه از غلبه کردن خواب است. و «سنح لی» یعنی: پیامبر را در خواب دیدم، یا اینکه به خواب من آمد. و صیغه اسم تفضیل در این فرموده امام علیه السلام: «شرّا» بنا به اعتقاد مردم بود، زیرا وقتی آنگونه که شایسته بود، او را فرمان نبردند، گویی گمان می‌کردند این کار برای آن‌ها شرّ است.

**[ترجمه]

(۱) نَهْجٌ: مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «وَ لَئِنْ أَمْهَلَ اللَّهُ الظَّالِمَ، فَلَنْ يَفُوتَ أَخْذُهُ، وَ هُوَ لَهُ بِالْمِرْصَادِ عَلَى مَجَازِ طَرِيقِهِ، وَ بِمَوْضِعِ الشَّجَا مِنْ مَسَاغِ رِيقِهِ.

أَمَا وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيَظْهَرَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ عَلَيْكُمْ، لَيْسَ لِأَنَّهُمْ أَوْلَى بِالْحَقِّ مِنْكُمْ، وَ لَكِنْ؛ لِإِسْرَاعِهِمْ إِلَى بَاطِلِ صَاحِبِهِمْ، وَ إِبْطَائِكُمْ عَنْ حَقِّي.

وَ لَقَدْ أَصْبَحَتِ الْأُمَمُ تَخَافُ ظُلْمَ رُعَاتِهَا، وَ أَصْبَحْتُ أَخَافُ ظُلْمَ رَعِيَّتِي.

اسْتَنْفَرْتُكُمْ لِلْجِهَادِ فَلَمْ تَنْفِرُوا، وَ أَسْمَعْتُكُمْ فَلَمْ تَسْمَعُوا، وَ دَعَوْتُكُمْ سِرّاً وَ جَهْراً فَلَمْ تَسْتَجِيبُوا، وَ نَصَحْتُ لَكُمْ فَلَمْ تَقْبَلُوا، أَ شُهُودٌ كَغُيَّابٍ! وَ عَبِيدٌ كَأَرْبَابٍ! أَتْلُو عَلَيْكُمُ الْحِكَمَ فَتَنْفِرُونَ مِنْهَا، وَ أَعِظُكُمْ بِالْمَوْعِظَهِ الْبَالِغَهِ فَتَتَفَرَّقُونَ عَنْهَا، وَ أَحُثُّكُمْ عَلَى جِهَادِ أَهْلِ الْبَغْيِ فَمَا آتِي عَلَى آخِرِ قَوْلِي حَتَّى أَرَاكُمْ مُتَفَرِّقِينَ أَيَادِيَ سَبَا، تَرْجِعُونَ إِلَى مَجَالِسِكُمْ وَ تَتَخَادَعُونَ عَنْ مَوَاعِظِكُمْ، أُقَوِّمُكُمْ غُدْوَهً وَ تَرْجِعُونَ إِلَيَّ عَشِيَّهً كَظَهْرِ الْحَنِيَّهِ [الْحَيَّهِ «خ»] عَجَزَ الْمُقَوِّمُ وَ أَعْضَلَ الْمُقَوَّمُ.

أَيُّهَا الشَّاهِدَهُ أَبْدَانُهُمْ، الْغَائِبَهُ عَنْهُمْ عُقُولُهُمْ، الْمُخْتَلِفَهُ أَهْوَاؤُهُمْ، الْمُبْتَلَى بِهِمْ أُمَرَاؤُهُمْ! صَاحِبُكُمْ يُطِيعُ اللَّهَ وَ أَنْتُمْ تَعْصُونَهُ، وَ صَاحِبُ أَهْلِ الشَّامِ يَعْصِي اللَّهَ وَ هُمْ يُطِيعُونَهُ لَوَدِدْتُ وَ اللَّهِ أَنَّ مُعَاوِيَهَ صَارَفَنِي بِكُمْ صَرْفَ الدِّينَارِ بِالدِّرْهَمِ، فَأَخَذَ مِنِّي عَشَرَهً مِنْكُمْ وَ أَعْطَانِي رَجُلًا مِنْهُمْ.

يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ، مُنِيتُ مِنْكُمْ بِثَلَاثٍ وَ اثْنَتَيْنِ: صُمٌّ ذَوُو أَسْمَاعٍ، وَ بُكْمٌ ذَوُو كَلَامٍ، وَ عُمْيٌ ذَوُو أَبْصَارٍ، لَا أَحْرَارُ صِدْقٍ عِنْدَ اللِّقَاءِ وَ لَا إِخْوَانُ ثِقَهٍ عِنْدَ الْبَلَاءِ.

تَرِبَتْ أَيْدِيكُمْ! يَا أَشْبَاهَ الْإِبِلِ غَابَ عَنْهَا رُعَاتُهَا! كُلَّمَا جُمِعَتْ مِنْ جَانِبٍ

ص: ۸۱

۱- [۹۳۸ رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۹۵) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

تَفَرَّقَتْ مِنْ جَانِبٍ [آخَرَ]، وَ اللَّهِ لَكَأَنِّی بِكُمْ فِیمَا إِخَالُ لَوْ حَمِسَ الْوَغَی، وَ حَمِیَ الضِّرَابُ قَدِ انْفَرَجْتُمْ عَنِ ابْنِ أَبِی طَالِبٍ انْفِرَاجَ الْمَرْأَهِ عَنْ قُبُلِهَا. وَ إِنِّی لَعَلَی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّی، وَ مِنْهَاجٍ مِنْ نَبِیِّی، وَ إِنِّی لَعَلَی الطَّرِیقِ الْوَاضِحِ أَلْقُطُهُ لَقْطاً.

انْظُرُوا أَهْلَ بَیْتِ نَبِیِّكُمْ فَالْزَمُوا سَمْتَهُمْ، وَ اتَّبِعُوا أَثَرَهُمْ، فَلَنْ یُخْرِجُوكُمْ مِنْ هُدًی وَ لَنْ یُعِیدُوكُمْ فِی رَدًی، فَإِنْ لَبَدُوا فَالْبُدُوا، وَ إِنْ نَهَضُوا فَانْهَضُوا، وَ لَا تَسْبِقُوهُمْ فَتَضِلُّوا، وَ لَا تَتَأَخَّرُوا عَنْهُمْ فَتَهْلِكُوا.

لَقَدْ رَأَیْتُ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فَمَا أَرَی أَحَداً مِنْكُمْ یُشْبِهُهُمْ، لَقَدْ كَانُوا یُصْبِحُونَ شُعْثاً غُبْراً، [وَ] قَدْ بَاتُوا سُجَّداً وَ قِیَاماً، یُرَاوِحُونَ بَیْنَ جِبَاهِهِمْ وَ خُدُودِهِمْ، وَ یَقِفُونَ عَلَی مِثْلِ الْجَمْرِ مِنْ ذِكْرِ مَعَادِهِمْ، كَأَنَّ بَیْنَ أَعْیُنِهِمْ رُكَبَ الْمِعْزَی مِنْ طُولِ سُجُودِهِمْ، إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ هَمَلَتْ أَعْیُنُهُمْ حَتَّی تَبُلَّ جُیُوبَهُمْ، وَ مَادُوا كَمَا یَمِیدُ الشَّجَرُ یَوْمَ الرِّیحِ الْعَاصِفِ، خَوْفاً مِنَ الْعِقَابِ، وَ رَجَاءَ الثَّوَابِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان امام علیه السلام این بود که فرمود:

اگر خداوند، ستمگر را چند روزی مهلت دهد، از باز پرسی و عذاب او غفلت نمی کند، و او بر سر راه، در کمین گاه ستمگران است، و گلوی آن‌ها را در دست گرفته تا از فرو رفتن آب دریغ دارد. آگاه باشید! به خدایی که جانم در دست اوست، شامیان بر شما پیروز خواهند شد، نه از آن رو که از شما به حق سزاوارترند. بلکه در راه باطلی که زمامدارشان می رود شتابان فرمان بردارند. و شما در گرفتن حق من سستی می ورزید. هر آینه، ملّت های جهان صبح می کنند در حالی که از ستم زمامدارانشان در ترس و وحشتند، من صبح می کنم در حالی که از ستمگری پیروان خود وحشت دارم.

شما را برای جهاد با دشمن بر انگیختم، امّا کوچ نکردید، حق را به گوش شما خواندم ولی نشنیدید، و در آشکار و نهان شما را دعوت کردم، اجابت نکردید، پند و اندرزتان دادم، قبول نکردید. آیا حاضرانِ غائب می باشید؟ و یا بردگانی در شکل مالکان؟! فرمان خدا را بر شما می خوانم از آن فرار می کنید، و با اندرزهای رسا و گویا شما را پند می دهم از آن پراکنده می شوید، شما را به مبارزه با سرکشان ترغیب می کنم، هنوز سخنانم به آخر نرسیده، چون مردم سبا، متفرّق شده، به جلسات خود باز می گردید، و در لباس پند و اندرز، یکدیگر را فریب می دهید تا أثر تذکّرات مرا از بین ببرید. صبحگاهان کجی های شما را راست می کنم، شامگاهان به حالت اوّل بر می گردید، چونان کمان سختی که نه کسی قدرت راست کردن آن را دارد و نه خودش قابلیّت راست شدن را دارا است.

ای مردم که بدن های شما حاضر و عقل های شما پنهان و افکار و آراء شما گوناگون است و زمامداران شما دچار مشکلات شمایند، رهبر شما از خدا اطاعت می کند، شما با او مخالفت می کنید، امّا رهبر شامیان خدای را معصیت می کند، از او فرمانبردارند. به خدا سوگند دوست دارم معاویه شما را با نفرات خود مانند مبادله درهم و دینار با من سودا کند، ده نفر از شما را بگیرد و یک نفر از آن‌ها را به من بدهد!

ای اهل کوفه! گرفتار شما شده ام که سه چیز دارید و دو چیز ندارید: کرهایی دارای گوش، گنگ هایی دارای زبان و کورانی دارای چشم. نه در روز جنگ از آزادگانید، و نه به هنگام بلا و سختی برادران یک رنگ می باشید.

تهی دست مانید. ای مردم! شما چونان شتران دور مانده از ساربان می باشید، که اگر از سویی جمع آوری شوند از دیگر سو، پراکنده می گردند. به خدا سوگند، می بینم که اگر جنگ سخت شود و آتش آن شعله گیرد و گرمی آن سوزان، پسر ابو طالب را رها می کنید و مانند جدا شدن زن حامله پس از زایمان از فرزندش، هر یک به سویی می گریزید. و من در پی آن نشانه ها روانم که پروردگارم مرا رهنمون شده و آن راه را می روم که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گشوده، و همانا من به راه روشن حق گام به گام ره می سپارم.

مردم! به اهل بیت پیامبرتان بنگرید، از آن سو که گام بر می دارند بروید، قدم جای قدمشان بگذارید، آن‌ها شما را هرگز از راه هدایت بیرون نمی برند، و به پستی و هلاکت باز نمی گردانند. اگر سکوت کردند سکوت کنید ، و اگر قیام کردند قیام کنید، از آن‌ها پیشی نگیرید که گمراه می شوید، و از آنان عقب نمانید که نابود می گردید.

من اصحاب محمد صلّی اللّه علیه و آله را دیدم، اما هیچ کدام از شما را همانند آنان نمی نگرم، آن‌ها صبح می کردند در حالی که موهای ژولیده و چهره های غبار آلوده داشتند، شب را تا صبح در حال سجده و قیام به عبادت می گذراندند، و پیشانی و گونه های صورت را در پیشگاه خدا بر خاک می ساییدند، با یاد معاد چنان نا آرام بودند گویا بر روی آتش ایستاده اند. بر پیشانی آن‌ها از سجده های طولانی پینه بسته بود (چون پینه زانوهای بزها) اگر نام خدا برده می شد چنان می گریستند که گریبان های آنان تر می شد. و چون درخت در روز تند باد می لرزیدند، از کیفری که از آن بیم داشتند، یا برای پاداشی که به آن امیدوار بودند. - . نهج البلاغه: ۱۴۱، خطبه۹۷ -

**[ترجمه]

تبیان

[قوله علیه السّلام]: «فلن یفوت»: المفعول محذوف أی: فلن یفوته.

و الأخذ: التّناول و العقوبه. و المرصاد: الطریق یرصد بها. و الشّجا: ما ینشب فی الحلق من عظم و غیره، و موضع الشجا هو الحلق. و مساغ ریقه: موضع إساغته.

و ساغ الشراب: سهل مدخله فی الحلق. و سغت الشراب یتعدّی و لا یتعدّی.

و هذا [الکلام منه علیه السلام] إمّا تهدید لأهل الشام أو لأصحابه، کما سیأتی من نسبه الظلم إلیهم.

و ظهر علیه: غلبه و راعی القوم: من ولی علیهم. و الاستنفار. الاستنجاد و الاستنصار أو طلب النفور و الإسراع إلی القتال.

قوله علیه السّلام: «و عبید کأرباب»: أی أخلاقکم أخلاق العبید من

الخلاف و النفاق و دناءه الأنفس، و فيكم مع ذلك كبر السّادات و تيههم و عدم إطاعتهم، أو حكمكم حكم العبيد فى وجوب الإطاعه و تأبون عنها كالسّاده.

و هذا أنسب بالفقره السابقه.

و «أيادى سبا»: مثل يضرب للمتفرّقين، و أصله قوله تعالى عن أهل سبإ:

«وَ مَزَّقْناهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ» [۱۹ / سبأ: ۳۴] و سبأ مهموز يصرف و لا يصرف، و يمدّ و لا يمدّ، و هو بلده «بلقيس» و لقب ابن يشجب بن يعرب يقال: ذهبوا أيدى سبا و أيادى سبا الياء ساكنه و كذلك الألف هكذا نقل المثل أى متفرّقين، و هما اسمان جعلا واحدا، مثل معديكرب ضرب المثل بهم لأنّهم لمّا غرق مكانهم و ذهبت جنّاتهم تبدّدوا فى البلاد، و لهم قصّه غريبه مذكوره فى كتب الأمثال.

قوله عليه السّلام: «و تتخادعون» المخادعه: هى الاستغفال عن المصلحه، أى إذا رجعتم عن مجلس الوعظ أخذ كلّ منكم يستغفل صاحبه و يشغله بالأحاديث، و إن لم يكن عن قصد خداع بل يقع منهم صوره المخادعه.

كذا ذكره ابن ميثم.

و قال ابن أبى الحديد: تتخادعون عن مواعظكم أى تمسكون عن الاتّعاظ من قولهم: كان فلان يعطى ثمّ خدع أى أمسك و أقلع. و يجوز أن يريد تتلوّنون و تختلفون فى قبول الوعظ من قولهم: خلق فلان خلق خادع أى:

متلوّن. و سوق خادعه أى: متلوّنه مختلفه.

و لا يجوز أن يراد المعنى المشهور منها، لأنّه إنّما يقال: فلان يتخادع فلانا إذا كان يريد أن ينخدع له و ليس بمنخدع فى الحقيقه، و هذا لا يناسب المقام.

و الحنيّه على فعليه: القوس، أى ترجعون [إلىّ] معوجّا كاعوجاج ظهر القوس و أعضل و أشكل، و كأنّ غيبه عقولهم كنايه عن تركهم العمل بما تقتضيه، أو عن ذهابها.

قوله عليه السلام: «منيت»: أى ابتليت. و إنّما لم يجمع الخمس لكون

الثلاث من جنس، و الاثنتين من [جنس] آخر أو لأنّ الثلاث إيجابيّه دون الاثنتين.

و الحرّ: خلاف العبد و الخيار من كلّ شی ء. و اللقاء: ملاقات الأحباب أو العدوّ.

و قوله [علیه السلام:] «تربت أيديكم»: كلمه يدعى على الإنسان بها:

أی لا أصبتم خيرا. و أصل «ترب»: أصابه التراب، فكأنّه يدعى عليه بأن يفتقر.

و قال [ابن الأثير] فی [ماده «ترب» من كتاب] النهايه: هذه الكلمه جاريه على ألسنه العرب لا يريدون بها الدعاء على المخاطب، و لا وقوع الأمر بها، كما يقولون: قاتله اللّه. و قيل: معنى للّه درّك. قال: و كثيرا ترد للعرب ألفاظ ظاهرها الذمّ و إنّما يريدون بها المدح، كقولهم: لا أب لک، و لا أمّ لک. و هوت أمّه. و لا أرض لک. و نحو ذلک.

و قال المطرّزی فی قولهم: «كأنّی بک تنحط» الأصل: كأنّی أبصرک تنحط ثمّ حذف الفعل و زيدت الباء. و يحتمل أن يكون الباء متعلّقا بملتصق و نحوه، نحو «به داء» أو بمعنى فی.

و خال الشی ء: يخاله أی ظنّه. و تقول: خلت إخال بالكسر و بالفتح، لغه بنی أسد كما فی النسخ، و «ما» مصدريّه، أی: فی ظنّی. و حمس كفرح أی:

اشتدّ. و حمی كرضی-: اشتدّ حرّه.

و انفرجتم: تفرّقتم. قال ابن ميثم: شبّه انفراجهم عنه بانفراج المرأه عن قبلها ليرجعوا إلی الأنفه، و تسليم المرأه قبلها و انفراجها عنه إمّا وقت الولاده، أو وقت الطّعان.

قوله [عليه السّلام] «ألقطه»: كأنّه إشاره إلى أنّ الضّلال غالب على الهدى، فيحتاج السالک إلى التقاط طريق الهدى من بين طرق الضّلاله (۱).

و فی

۱- بل الظاهر أنّ الكلام إشاره إلى أنّ طلب استنفار الناس و بعثهم إيّاهم إلى قتال المبطلين ليس رأيا مشوبا بفكره الفردی بل هو مأخوذ و ملتقط من صميم حكم القرآن و صريح القرآن و صريح بيان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله له و أنّه أخذ الحكم من النبیّ كالتقاط الفرخ من أمّه.

بعض النسخ: «ألفظه لفظا»: أی أبیّنه بیانا. و السمت: الجهه و الطریق و هیئه أهل الخیر.

«فإن لبدوا»: أی قعدوا عن طلب الخلافه و الجهاد و لزموا البیوت فتابعوهم، و إن قاموا بها فانصروهم، یقال: لبد الشی ء بالأرض کنصر أی:

التصق بها. [و قوله علیه السّلام]: «و لا تسبقوهم»: أی ما لم یأمروکم به. «و لا تتأخّروا عنهم»: أی لا تخالفوهم فیما یأمرونکم به.

[قوله علیه السلام:] «یراوحون»: أی یسجدون بالجبهه مرّه و بالخدود أخری، و وقوفهم علی مثل الجمر- [و هو] جمع جمره و هی النار المتّقده: کنایه عن قلقهم و اضطرابهم من خوف المعاد. و «المعزی» بالکسر: خلاف الضأن کالمعز. و المراد ب «بین أعینهم»: جباههم مجازا. [و] «هملت» أی: سالت.

و «مادوا» أی تحرّکوا و اضطربوا.

**[ترجمه]«فلن یفوت» مفعول حذف شده است، یعنی: «فلن یفوته». و «الاخذ» به معنای گرفتن و مجازات است. و «المرصاد» راهی است که پاییده می‌شود. و «الشجی» آنچه از استخوان و غیر آن که در گلو گیر می کند و مکان شجی، گلو است. «مساغ ریقه» یعنی: مکان فرو بردن آب دهان در گلو. و «ساغ الشراب» یعنی نوشیدنی به آسانی در گلو فرو رفت. و «سغت الشراب» هم به صورت لازم و هم متعدی می‌آید.

این سخن امام علیه السلام تهدیدی برای شامیان یا برای یارانش است، همانطور که در ادامه در نسبت دادن ظلم به آنان، بیان خواهد شد.

«ظهر علیه» یعنی: او را مغلوب کرد. «راعی القوم» یعنی عهده‌دار و سرپرست آنان. «الاستنفار» یعنی: طلب یاری و کمک، یا خواستار شدن برای آمادگی و شتافتن به جنگ.

فرموده امام علیه السلام: «و عبید کأرباب» یعنی اخلاق شما در خلف وعده کردن، و دورویی، و پستی سرشت، همچون بردگان است، با وجود اینکه غرور و سرکشی و نافرمانی بزرگان و سروران را دارید. یا به این معنا که، حکم آنان در وجوب فرمانبرداری، همچون بردگان است و مانند سروران و بزرگان سرباز می‌زنند. و این معنی با عبارت پیشین مناسب‌تر است.

«ایادی سبا» مثلی است که برای اشخاص تفرقه‌جو زده می‌شود و اصل آن، سخن خداوند متعال درباره مردم سبأ است که می... فرماید: «وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ» -. سبأ / ۱۹ - {و سخت تار و مارشان کردیم.} و سبأ اسم مهموزی است که منصرف و غیر منصرف است و به صورت ممدود و غیر ممدود می‌آید. و سبأ شهر بلقیس است و نیز لقب ابن یشجب بن یعرب است. گفته می‌شود: «ذهبوا ایدی السبا و ایادی السبا» - با یاء ساکنه و الف ساکنه که ضرب المثل اینگونه نقل شده است - یعنی: متفرق و پراکنده شدند. و دو اسم است که به صورت یک اسم درآمده است مثل معدیکرب. به آنها مثل زده شده زیرا هنگامی که مکانشان غرق شد و باغ‌هایشان از بین رفت، به شهرها متفرق شدند و داستان شگفتی دارند که در کتاب‌های امثال ذکر شده است.

«تتخادعون»، «المخادعة» به معنای غفلت از منفعت است. یعنی: زمانی که از مجلس وعظ بازگشتید، هر یک از شما دوستش را غافل کرده و او را بـا سـخنانی مشغول می‌کرد و هرچنـد از روی قصـد فریب نبوده است بلکه به ظـاهر مخـادعه بود. ابن میثم اینگونه ذکر کرده است.

ابن ابی الحدیـد گویـد: «تتخادعون عن مواعظکم» یعنی از پندپـذیری دوری می‌کنیـد. از این سـخنشان است که گویند: فلانی می‌بخشـد، سـپس نیرنگ می‌زنـد یعنی می‌گیرد و رها می‌کنـد. و ممکن است مقصود این باشد که رنگ عوض می‌کنید و در پـذیرش پنـد و انـدرز متفـاوت می‌شویـد. کـه از این سـخنشان است که گوینـد: «خلـق فلانٍ خلـق خـادع» یعنی اخلاق فلانی رنگارنگ و متفاوت است. و «سوق خادعة» یعنی بازاری رنگارنگ و متفاوت.

و جایز نیست که معنای مشـهور آن مـدّ نظر باشـد، زیرا گفته می‌شود: «فلان یتخادع فلاناً» هرگاه بخواهـد او را فریب دهد ولی در حقیقت، فریب دهنده نیست. و این با بافت خطبه مناسبت ندارد .

«الحنیة» بر وزن فعیـل، به معنـای کمـان است. یعنی: بـا کجی و انحراف نزد من بـازمی‌گردیـد همچون کجی و انحراف پشـت کمان، و مشکل و پیچیده، گویا «غیبة عقولهم» کنایه از ترک کردن عمل به مقتضای عقل، یا از بین رفتن عقل آنان باشد.

فرموده امام علیه السـلام: «منیت» یعنی مصـیبت دیدم. پنج مورد ذکر شده با هم جمع نشده است زیرا سه تا، از یک جنس و دو تـا از جنس دیگر است. یـا اینکه سه تـا ایجابی و دو تا سلبی است. و «الحرّ» مخالف «العبـد» است و نیز بهترین هر چیز است. و «اللقاء» یعنی دیدار با دوستداران یا ملاقات با دشمن است.

«تربت ایدیکم» عبارتی است که شخص با آن نفرین می‌شود. یعنی: خیر به شما نرسد. و اصل «ترب» یعنی: آن چیز خاکی شد، گویا بر علیه او دعا شده که تهیدست شود.

ابن اثیر گویـد در ماده «ترب» از کتاب النهایـة گویـد: این کلمه سر زبان عرب‌ها افتاده است و مقصود آنان، نفرین مخاطب، و نازل شـدن پیشامـد ناگوار بر او نیست، آن‌گونه که گوینـد: «قاتله الله». و گفته شـده معنای «لله درّک» را می‌رسانـد. گویـد: در موارد بسیاری عرب الفاظی را به کار می‌برد که ظاهر آن نکوهش، و در حقیقت مقصودشان مـدح و سـتایش است. ماننـد این سخنشان که گویند: «لا أب لک» و «لا أمّ لک» و «هوت أمّه» و «لا أرض لک» و مانند این مثال‌ها.

مطرزی درباره این عبارت «کأنّی بک تنحطّ» گویـد: در اصل اینگونه بوده: «کأنّی أبصـرک تنحطّ» بعـد فعل حـذف شده و باء اضافه شـده است. و ممکن است «باء» متعلق به «ملتصق» و کلمه‌ای ماننـد آن باشـد. ماننـد «به داء» یا به معنای «فی» باشد. «خال الشـیء یخـاله» یعنی: به آن چیز گمان برد. و می‌گویی: «خلت إخال» با کسـره و فتحه، که لغت بنی اسـد است که در نسـخه‌ها آمده است. و «ما» مصدری است، یعنی: در گمان من. و «حمس» – بر وزن فرح – یعنی: سـخت شد. و «حمی» – بر وزن رضـی – یعنی گرمایش شدید شد.

«انفرجتم» متفرق و پراکنـده شدیـد. ابن میثم گوید: امام پراکنده شدن مردم از خود را به جدا شدن و رها کردن زن جلویش را تشبیه کرده است تا عزت نفس آنها را تحریک کند. و رها کردن زن جلویش را یا در هنگام زایمان است یا در هنگام جماع.

فرموده امام علیه السلام: «القطه» گویا اشاره به این دارد که گمراهی بر هدایت غلبه پیدا کرده در نتیجه رونده نیاز دارد که از میان راه‌های گمراهی، راه هدایت را برگزیند. و در برخی نسخه‌ها «الفظه لفظاً» آمده است. یعنی: آن را به صورت واضح آشکار نمایم. و «السمت» به معنای جهت و مسیر و سیمای نیکوکاران است.

«فإن لبدوا» یعنی اگر از طلب خلافت و جهاد کنار کشند و خانه‌نشین شوند، آنان را دنبال کن و اگر برخاستند، یاریشان کن. گفته می‌شود: «لبد الشیء بالارض» - بر وزن نصر - یعنی: به زمین چسبید. و فرموده امام علیه السلام: «و لا تسبقوهم» یعنی: آنچه که شما را بدان امر نکرده‌اند. «و لا تتأخّروا عنهم» یعنی: در آنچه شما را بدان امر کردند، مخالفت نکنید.

«یراوحون» یعنی: یک بار با پیشانی و بار دیگر با گونه سجده می‌بَرید. و «وقوفهم علی مثل الجمر» - که جمع (جمرة) است و آن آتش برافروخته است -: کنایه از نگرانی و اضطراب آنان از ترس بازگشت است. و «المعزی» با کسره: بر خلاف ضأن (بُز) است مانند معز (گوسفند). و مقصود از «بین أعینهم» مجازاً پیشانی آنان است. و «هملت» یعنی: سرازیر شد. و «مادوا» یعنی حرکت کرده و به اضطراب درآمدند.

**[ترجمه]

«۹۳۹»

(۱) نَهْجٌ: وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی ذَمِّ [الْعُصَاهِ مِنْ] أَصْحَابِهِ:

أَحْمَدُ اللَّهَ عَلَى مَا قَضَى مِنْ أَمْرٍ، وَ قَدَّرَ مِنْ فِعْلٍ، وَ عَلَى ابْتِلَائِی بِكُمْ أَيَّتُهَا الْفِرْقَهُ الَّتِی إِذَا أَمَرْتُ لَمْ تُطِعْ، وَ إِذَا دَعَوْتُ لَمْ تُجِبْ، إِنْ أُمْهِلْتُمْ [أُهْمِلْتُمْ] خُضْتُمْ، وَ إِنْ حُورِبْتُمْ خُرْتُمْ، وَ إِنِ اجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَى إِمَامٍ طَعَنْتُمْ، وَ إِنْ أُجِبْتُمْ [أُجِئْتُمْ «خ ل»] إِلَى مُشَاقَّهٍ نَكَصْتُمْ، لَا أَبَا لِغَيْرِكُمْ! مَا تَنْتَظِرُونَ بِنَصْرِكُمْ، وَ الْجِهَادِ عَلَى حَقِّكُمْ! الْمَوْتَ أَوِ الذُّلَّ لَكُمْ! فَوَ اللَّهِ لَئِنْ جَاءَ يومِی وَ لَيَأْتِيَنِّی لَيُفَرِّقَنَّ بَيْنِی وَ بَيْنَكُمْ، وَ أَنَا لِصُحْبَتِكُمْ قَالٍ، وَ بِكُمْ غَيْرُ كَثِيرٍ.

۱- [۹۳۹]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۷۸) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

لِلَّهِ أَنْتُمْ! أَ مَا دِينٌ يَجْمَعُكَمْ، وَ لَا مَحْمِيَةٌ تَشْحَذُكُمْ! أَ وَ لَيْسَ عَجَباً أَنَّ مُعَاوِيَهَ يَدْعُو الْجُفَاهَ الطَّغَامَ فَيَتَّبِعُونَهُ عَلَى غَيْرِ مَعُونَهٍ وَ لَا عَطَاءٍ، وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ وَ أَنْتُمْ تَرِيكَهُ الْإِسْلَامِ وَ بَقِيَّهُ النَّاسِ إِلَى الْمَعُونَهِ أَوْ طَائِفَهٍ مِنَ الْعَطَاءِ، فَتَفَرَّقُونَ عَنِّي وَ تَخْتَلِفُونَ عَلَيَّ! إِنَّهُ لَا يَخْرُجُ إِلَيْكُمْ مِنْ أَمْرِي رِضًى فَتَرْضَوْنَهُ، وَ لَا سُخْطٌ فَتَجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ، وَ إِنَّ أَحَبَّ مَا أَنَا لَاقٍ إِلَيَّ الْمَوْتُ.

قَدْ دَارَسْتُكُمُ الْكِتَابَ، وَ فَاتَحْتُكُمُ الْحِجَاجَ، وَ عَرَّفْتُكُمْ مَا أَنْكَرْتُمْ، وَ سَوَّغْتُكُمْ مَا مَجَجْتُمْ، لَوْ كَانَ الْأَعْمَى يَلْحَظُ، أَوِ النَّائِمُ يَسْتَيْقِظُ! وَ أَقْرِبْ بِقَوْمٍ مِنَ الْجَهْلِ بِاللَّهِ قَائِدُهُمْ مُعَاوِيَهُ، وَ مُؤَدِّبُهُمُ ابْنُ النَّابِغَهِ!.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان حضرت در نکوهش اصحاب خویش است:

خدا را بر آنچه که خواسته و هر کار که مقدّر فرموده ستایش می کنم، و او را بر این گرفتار شدنم به شما کوفیان می ستایم. ای مردمی که هر گاه فرمان دادم اطاعت نکردید، و هر زمان شما را دعوت کردم پاسخ ندادید، هر گاه شما را مهلت می دهم در بیهودگی فرو می روید، و در هنگامه جنگ سست و ناتوانید، اگر مردم اطراف امامی جمع شوند طعنه زده، و اگر شما را برای حل مشکلی بخوانند سرباز می زنید. پدر مباد دشمنان شما را! برای پیروزی منتظر چه چیزی هستید؟ چرا برای گرفتن حق خود جهاد نمی کنید؟ آیا در انتظار مرگ یا ذلّت هستید؟ به خدا سوگند، اگر مرگ من فرا رسد - که حتما خواهد رسید - بین من و شما جدایی خواهد افتاد، در حالی که من از همنشینی با شما ناراحت، و حضورتان برای من بی فایده بود.

خدا خیرتان دهد، آیا دینی نیست که شما را گرد آورد؟ آیا غیرتی نیست که شما را برای جنگ با دشمن بسیج کند؟ شگفت آور نیست که معاویه انسان های جفا کار پست را می خواند و آن‌ها بدون انتظار کمک و بخششی از او پیروی می کنند! و من شما را برای یاری حق می خوانم، در حالی که شما بازماندگان اسلام، و یادگار مسلمانان پیشین می باشید، با کمک و عطایا شما را دعوت می کنم ولی از اطراف من پراکنده می شوید، و به تفرقه و اختلاف روی می آورید. نه از دستورات من راضی می شوید، و نه شما را به خشم می آورد که بر ضد من اجتماع کنید، اکنون دوست داشتنی ترین چیزی که آرزو می کنم، مرگ است.

کتاب خدا را به شما آموختم، و با حجت در میان شما حکم کردم، و آنچه را که نمی شناختید به شما شناساندم، و دانشی را که به کامتان سازگار نبود جرعه جرعه به شما نوشاندم. ای کاش نابینا می دید و خفته بیدار می شد! سوگند به خدا چه نادان مردمی که رهبر آنان معاویه، و آموزگارشان پسر نابغه (عمرو عاص) باشد! - . نهج البلاغه: ۲۵۶، خطبه ۱۸۰ -

**[ترجمه]

توضیح

[قوله علیه السّلام:] «علی ما قضی من أمر» قیل: الأمر أعمّ من أن یکون فعلا، و لمّا کان القدر هو تفصیل القضاء و إیجاد الأشیاء علی وفقه، قال: «و قدّر من فعل». و الابتلاء: الامتحان. و أمهله أی رفق به و أخّره.

و فی بعض النسخ: « [إن] أهملتم» أی ترکتم، «خضتم»: أی فی الضلاله و الأهواء الباطله. [و] «خرتم» بالخاء من الخور: بمعنی

الضّعف. أو من خوار الثّور بمعنى الصياح. و يروى [«جرتم»] بالجيم، أى: عدلتم عن الحقّ أو عن الحرب فرارا.

قوله عليه السّلام: «أجئتم»: قال ابن أبى الحديد: بالهمزه الساكنه بعد الجيم المكسوره، أى: ألجئتم قال تعالى: «فَأَجاءَهَا الْمَخاضُ» و فى بعض النسخ:

«أجبتم» على بناء المعلوم بالباء.

و المشاقّه: المقاطعه و المصارمه. و النكوص: الرجوع إلى ما وراء.

قوله عليه السلام: «لا أبا لغيركم» قال ابن ميثم: أصله لا أب و الألف مزيده، إمّا لاستثقال توالى أربع حركات، أو لأنّهم قصدوا الإضافه و أتوا باللّام للتأكيد. و فى الدعاء بالذلّ لغيرهم نوع تلطّف لهم.

ص: ۸۶

قوله عليه السّلام: «الموت أو الذّلّ»: فى أكثر النّسخ برفعهما، و فى بعضها بالنصب. قال ابن أبى الحديد: [و هذا] دعاء عليهم بأن يصيبهم أحد الأمرين، كأنّه شرع داعيا عليهم بالفناء الكلّى و هو الموت، ثمّ استدرك فقال: أو الذلّ؛ لأنّه نظير الموت، و لقد أجيب دعاؤه بالدعوه الثّانيه، فإنّ شيعته ذلّوا بعده فى الأيّام الأمويه.

أقول: هذا على الرفع ظاهر، و أمّا على النّصب فيحتمل الدعاء أيضا بتقدير أرجو أو أطلب، و يحتمل الاستفهام، أى: أ تنتظرون الموت؟! و قيل: (۱) فى قوله عليه السلام: «و ليأتيّنى»: حشوه لطيفه بين الكلام؛ لأنّ لفظه «إن» أكثر ما تستعمل لما لا يعلم حصوله، فأتى بعدها بما يردّ ما تقتضيه من الشكّ فى إتيان الموت، و أشعر بأنّ الموضع موضع «إذا». و القالى: المبغض.

قوله عليه السّلام: «غير كثير»: أى لستم سبب كثره أعوانى.

و [قوله عليه السلام] «للّه أنتم»: من قبيل للّه أبوك، و لعلّه هنا للتعجّب على سبيل الذمّ، و يحتمل المدح تلطّفا.

و ارتفاع قوله: «دين» بفعل مقدّر يفسّرها الفعل المذكور بعده. و شحذت النصل: حددته. و الطغام: أراذل الناس الواحد و الجمع سواء.

و معونه الجند: شى ء يسير من المال يعطيهم الوالى لترميم أسلحتهم و إصلاح دوابّهم سوى العطاء المفروض فى كلّ شهر كما قيل (۲).

و منشأ تعجبه عليه السلام أمور:

أحدها: أنّ الداعى لهم معاويه، و لهؤلاء أمير المؤمنين، و كيف يساوى

۱- القائل فى الموردين هو كمال الدين ابن ميثم البحرانىّ فى شرحه على الكلام من شرح نهج البلاغه: ج ۳ ص ۳۷۶- ۳۷۷ ط بيروت.

۲- القائل فى الموردين هو كمال الدين ابن ميثم البحرانىّ فى شرحه على الكلام من شرح نهج البلاغه: ج ۳ ص ۳۷۶- ۳۷۷ ط بيروت.

عاقل بينهما؟

و ثانيها: أنّ المدعوّ هناك، الجفاه الطغام مع خلوّهم غالبا عن الحميّه و المروءه، و هاهنا أصحابه الذين هم تريكه الإسلام.

و ثالثها: أنّ أصحاب معاويه يتّبعونه على غير معونه و لا عطاء، و أصحابه عليه السلام لا يجيبونه إلى المعونه و العطاء، فإنّ معاويه إنّما كان يعطى رؤساء القبائل الأموال الجليله، و لا يعطى الجند على وجه العطاء و المعونه شيئا، و هم كانوا يطيعون الرؤساء للحميّه أو العطايا من هؤلاء لهم.

و التريكه: بيضه النعامه تتركها فى مجثمها، أى: أنتم خلف الإسلام و بقيّته، كالبيضه التى تتركها النّعامه.

و قوله [عليه السّلام] «إلى المعونه» متعلّق ب [قوله:] «أدعوكم» ..

قوله عليه السلام: «لا يخرج إليكم» أى: إنكم لا تقبلون مما أقول لكم شيئا، سواء كان مما يرضيكم أو مما يسخطكم. «و إلى» متعلّق بقوله: «أحبّ».

و درس الكتاب: كنصر و ضرب أى قرأ فقوله: «دارستكم الكتاب»: أى قرأته عليكم للتعليم، و قرأتم علىّ للتعلّم.

قوله عليه السّلام: «و فاتحتكم»: أى حاكمتكم بالمحاجّه و المجادله. و ساغ الشّراب فى الحلق أى: دخل بسهوله. و مججته من فمى: أى رميت به أى بينت لكم الأمور الدينيّه ما كنتم تنكرونه بآرائكم، و أعطيتكم من العطايا ما كنتم محرومين منها.

و كلمه «لو» فى قوله عليه السلام: «لو كان»: للتمنّى أو الجزاء محذوف.

و قوله عليه السلام: «و أقرب بقوم» بصيغه التعجّب، أى ما أقربهم إلى الجهل. و قوله عليه السلام: «قائدهم معاويه»: صفه لقوم، فصل بين الصفه و الموصوف بالجار و المجرور، و هو مجوّز. و ورد مثله فى الكلام المجيد.

ص: ٨٨

**[ترجمه]فرموده امام علیه السلام «علی ما قضی من امر» گفته شده: امر اعم از این است که فعل (کار) باشد و با توجه به اینکه قدر، تفصیل قضا و ایجاد اشیاء بر وفق آن بوده است، فرمود: «و قدّر من فعل». «الابتلاء» یعنی: امتحان. و «أمهله» یعنی با او مهربانی کرد و به او مهلت داد. در برخی نسخه‌ها به صورت «إن أمهلتم» یعنی شما را رها کند. «خضتم» یعنی در گمراهی و هواهای نفسانی باطل غوطه‌ور شدید. «خرتم» با خاء از «الخور» به معنای ضعف می‌باشد. یا از «خوار الثور» به معنی صدای گاو است. و با جیم «جرتم» روایت می‌شود، یعنی: از حق روگردانی کردید، یا از جنگ فرار کردید.

فرموده امام علیه السلام: «أجئتم» ابن ابی الحدید گوید: این کلمه با همزه ساکنه بعد از جیم مکسوره یعنی: پناه بردید. خداوند فرموده است: «فَأَجَاءهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ» - . مریم / ۲۳ -

{تا درد زایمان، او را به سوی تنه درخت خرمایی کشانید.} و در برخی نسخه‌ها «أجبتم» با صیغه معلوم با باء آمده است. «المشاقّة» یعنی قطع کردن و بریدن. «النکوص» یعنی بازگشت به عقب. «لا أباً لغیرکم» ابن میثم گوید: اصل آن «لا أب» بوده و الف آن زائده است، یا به سبب سنگین بودن پشت سر هم آمدن چهار حرکت بدین صوت ذکر شده است، یا مقصودشان، اضافه بوده و لام را برای تاکید آورده‌اند. و در دعا برای خواری دیگران، نوعی لطف و مهربانی به آنان نهفته است.

«الموت أو الذلّ» در اکثر نسخه‌ها با اعراب رفع دو کلمه ذکر شده است و در برخی نسخه‌ها با نصب. ابن ابی الحدید گوید: این عبارت نفرینی برای آن‌ها است که یکی از این دو امر به آنان برسد. گویا امام با نابودی کلی، - یعنی مرگ - آنان را دعا و نفرین کرده سپس سخن را برگردانده و فرمود: یا ذلّت. زیرا آن همانند مرگ است. و در حقیقت دعا و نفرین ایشان با دعای دوم اجابت شد، زیرا که پیروان امام پس از خود در روزگار خلافت اموی خوار و ذلیل شدند.

می‌گویم: این دو کلمه با اعراب رفع، واضح‌اند، و اما با اعراب نصب، باز هم احتمال دارد دعا باشد با تقدیر گرفتن فعل «ارجو یا اطلب» و ممکن است استفهام در تقدیر باشد، یعنی: «أتنتظرون الموت». و گفته شده: در فرموده امام علیه السلام: «ولیأتینّی» نکته زیبایی در کلام نهفته است؛ زیرا لفظ «أن» در بیشتر موارد برای چیزی استعمال می‌شود که حصول آن را ندانیم، و پس از آن چیزی آمده است که مقتضای شک و تردید در آمدن مرگ را ردّ می‌کند. و اشاره کرد که جایگاه، جایگاه «إذا» می باشد. «القالی» یعنی: کینه‌توز.

«غیر کثیر» یعنی: شما سبب فزونی یاران من نمی‌شوید. و فرموده امام علیه السلام: «لله انتم» همانند «لله ابوک» است و شاید در اینجا برای اظهار شگفتی باشد به شیوه ذمّ و نکوهش. و ممکن است از روی لطف و مهربانی، برای مدح باشد. و اعراب رفع «دین» با فعل مقدری است که فعل مذکور پس از آن، آن را تفسیر می‌کند. «شحذت النصل» یعنی: پیکان تیر را تیز کردی. و «الطغام» یعنی: مردمان پست، که مفرد و جمع این کلمه یکسان است. «معونة الجند» همانطور که گفته شده: مال اندکی است که والی، برای تعمیر سلاح و بهبود ستوران، علاوه بر حقوق واجب ماهانه به سربازان می‌دهد.

و منشأ و دلیل تعجب امام علیه السلام چند چیز است:

یکی از دلایل این است که دعوت کننده آنان، معاویه و دعوت کننده اینان، امیرالمؤمنین است، و چگونه شخص عاقل میان

این دو دعوت کننده برابری قائل می‌شود!

دلیل دوم اینکه: افراد فراخوانده شده در آنجا، ستمکاران و اراذلی هستند که غالبا از دلاوری و جوانمردی تهی هستند، و افراد فراخوانده شده در اینجا یاران ایشان هستند، کسانی که میراث به جا مانده از اسلام هستند.

سوم اینکه: یاران معاویه بدون هیچ کمک و بخششی از او پیروی می کنند، اما یاران امام علیه السلام به خاطر دستمزد و بخشش، او را اجابت نمی کردند. در واقع معاویه به روسای قبایل، اموال هنگفتی می‌بخشید و چیزی به عنوان دستمزد و بخشش به سربازان نمی‌داد و آنان از روی تعصب از روسا فرمانبرداری می کردند یا به خاطر عطایایی که روسا به آنان می‌دادند، از آن‌ها فرمان می‌بردند.

«التریکة» تخم شتر مرغ است که در لانه‌اش به جا می گزارد، یعنی: شما پسینیان اسلام و باقی‌مانده آن هستنید همانند تخمی که شترمرغ به جا می گزارد. فرموده امام علیه السلام: «الی المعونة» متعلق به «أدعوکم» است. فرموده امام علیه السلام: «لا یخرج الیکم» یعنی: شما چیزی از سخنان مرا نپذیرفتید. چه سخنانی که شما را خشنود می کرد و چه سخنانی که شما را خشمناک می‌ساخت. «الی» متعلق به فرموده ایشان «احبّ» است. «درس الکتاب» - بر وزن نصر و ضرب - یعنی: کتاب را خواند. پس فرموده ایشان: «دارستم الکتاب»: یعنی: برای تعلیم شما قرآن را بر شما خواندم و شما نیز برای یادگیری بر من خواندید.

«و فاتحتکم» یعنی با احتجاج و مجادله برای شما قضاوت کردم. «ساغ الشراب فی الحلق» یعنی: نوشیدنی به آسانی در گلو فرو رفت. «مججته فی فمی» یعنی: آن را در دهانم انداختم. یعنی: اموری دینی‌ای که با آراء خود انکار می کردید برایتان تبیین کردم و عطایایی به شما بخشیدم که از آن محروم شده بودید .

کلمه «لو» در فرموده امام علیه السلام: «لو کان» برای تمنّی است یا اینکه جواب شرط، محذوف است. فرموده امام علیه السلام: «و أقرب بقوم» با صیغه تعجب، یعنی: چقدر آنان به جهل و نادانی نزدیک‌اند. و فرموده امام علیه السلام: «قائدهم معاویه» صفت برای «قوم» است که بین صفت و موصوف با جار و مجرور فاصله افتاده است که آن مجاز گویی است و مانند آن در قرآن ذکر شده است.

**[ترجمه]

«۹۴۰»

(۱) نَهْجٌ: مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: عِبَادَ اللَّهِ، إِنَّكُمْ وَ مَا تَأْمُلُونَ مِنْ هَذِهِ الدُّنْيَا أَثْوِيَاءُ مُؤَجَّلُونَ، وَ مَدِينُونَ مُقْتَضَوْنَ، أَجَلٌ مَنْقُوصٌ، وَ عَمَلٌ مَحْفُوظٌ، فَرُبَّ دَائِبٍ مُضَيَّعٌ وَ رُبَّ كَادِحٍ خَاسِرٌ.

وَ قَدْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَنٍ لَا يَزْدَادُ الْخَيْرُ فِيهِ إِلَّا إِدْبَاراً، وَ الشَّرُّ فِيهِ إِلَّا إِقْبَالًا، وَ الشَّيْطَانُ فِي هَلَاكِ النَّاسِ إِلَّا طَمَعاً، فَهَذَا أَوَانٌ قَوِيَتْ عُدَّتُهُ، وَ عَمَّتْ مَكِيدَتُهُ، وَ أَمْكَنَتْ فَرِيسَتُهُ.

اضْرِبْ بِطَرْفِكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ النَّاسِ، فَهَلْ تُبْصِرُ إِلَّا فَقِيراً يُكَابِدُ فَقْراً، أَوْ غَنِيّاً بَدَّلَ نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْراً، أَوْ بَخِيلًا اتَّخَذَ الْبُخْلَ بِحَقِّ اللَّهِ وَفْراً، أَوْ مُتَمَرِّداً كَأَنَّ بِأُذُنِهِ عَنْ سَمْعِ الْمَوَاعِظِ وَقْراً! أَيْنَ خِيَارُكُمْ وَ صُلَحَاؤُكُمْ وَ أَيْنَ أَحْرَارُكُمْ وَ سُمَحَاؤُكُمْ؟ وَ أَيْنَ الْمُتَوَرِّعُونَ فِي مَكَاسِبِهِمْ، وَ الْمُتَنَزِّهُونَ فِي مَذَاهِبِهِمْ؟ أَ لَيْسَ قَدْ ظَعَنُوا جَمِيعاً عَنْ هَذِهِ الدُّنْيَا الدَّنِيَّةِ وَ الْعَاجِلَهِ الْمُنَغِّصَهِ؟ وَ هَلْ خُلِّفْتُمْ إِلَّا فِي حُثَالَهٍ لَا تَلْتَقِي بِذَمِّهِمُ الشَّفَتَانِ اسْتِصْغَاراً لِقَدْرِهِمْ، وَ ذَهَاباً عَنْ ذِكْرِهِمْ! فَ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ ظَهَرَ الْفَسَادُ فَلَا مُنْكِرٌ مُغَيِّرٌ، وَ لَا زَاجِرٌ مُزْدَجِرٌ.

أَ فَبِهَذَا تُرِيدُونَ أَنْ تُجَاوِرُوا اللَّهَ فِي دَارِ قُدْسِهِ، وَ تَكُونُوا أَعَزَّ أَوْلِيَائِهِ عِنْدَهُ؟! هَيْهَاتَ! لَا يُخْدَعُ اللَّهُ عَنْ جَنَّتِهِ، وَ لَا تُنَالُ مَرْضَاتُهُ إِلَّا بِطَاعَتِهِ.

لَعَنَ اللَّهُ الْآمِرِينَ بِالْمَعْرُوفِ التَّارِكِينَ لَهُ، وَ النَّاهِينَ عَنِ الْمُنْكَرِ الْعَامِلِينَ بِهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام در یکی از خطبه‌هایش فرمود:

بنـدگان خدا! شـما و آنچه از این دنیا آرزومندید، مهمانانی هستید که مدّتی معیّن برای شـما قرار داده شده، بدهکارانی هستید که مهلت کوتاهی در پرداخت آن دارید، و اعمال شـما همگی حفظ می شود، چه بسیارند تلاشگرانی که به جایی نرسیدند، و زحمتکشانی که زیان دیدند. در روزگاری هستید که خوبی به آن پشت کرده و می گذرد، و بدی بدان روی آورده، پیش می تازد، و طمع شیطان در هلاکت مردم بیشتر می گردد. هم اکنون روزگاری است که ساز و برگ شیطان تقویت شده، نیرنگ و فریبش همگانی، و به دست آوردن شکار برای او آسان است. به هر سو می خواهی نگاه کن! آیا جز فقیری می بینی که با فقر دست و پنجه نرم می کنـد؟ یا ثروتمنـدی که نعمت خـدا را کفران کرده و با بخل ورزیدن در اداء حقوق الهی، ثروت فراوانی گرد آورده است؟ یا سرکشی که گوش او از شنیدن پند و اندرزها کر است؟

کجاینـد خوبـان و صالحـان شـما؟ کجاینـد آزاد مردان و سـخاوتمندان شـما؟ کجاینـد پرهیزکـاران در کسب و کـار؟ کجـایند پاکیزگـان در راه و رسم مسلمانی؟ آیـا جز این است که همگی رخت بسـتند و رفتنـد؟ و از این جهـان پست و گـذران و تیره کننده عیش و شادمانی گذشـتند؟ مگر نه این است که شما وارث آن‌ها بر جای آنان تکیه زدید، و در میان چیزهای بی ارزش قرار داریـد که لب های انسان به نکوهش آن می جنبد؟ تا قدر آن‌ها را کوچک شـمرده و برای همیشه یادشان فراموش گردد. پس در این نگرانی ها باید گفت: «َ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُون». فساد آشـکار شد، نه کسی باقی مانده که کار زشت را دگرگون کنـد، و نه کسـی که از نافرمـانی و معصـیت بـاز دارد. شـما بـا چنین وضـعی می خواهیـد در خـانه قـدس الهی و جوار رحمت پروردگاری قرار گیریـد؟ و عزیزترین دوسـتانش باشـید؟ هرگز خـدا را نسـبت به بهشت جاویـدانش نمی توان فریفت، و جز با عبادت، رضایت او را نمی توان به دست آورد.

نفرین بر آنان که امر به‌معروف می کننـد و خود ترک می نماینـد، و نهی از منکر دارنـد وخود مرتکب آن می شونـد. - . نهج البلاغه: ۱۸۷، خطبه۱۲۹ -

**[ترجمه]

بیان

الأثویاء: جمع ثوی و هو الضّیف. [و] «مؤجّلون»: أی مؤخّرون إلی وقت معلوم. و «المدین»: المدیون. و «المقتضون». جمع مقتضی علی بناء المفعول.

ص: ۸۹

۱- [۹۴۰]- رَوَاهُ الشَّرِیفُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۲۷) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

[قوله عليه السلام:] «أجل منقوص»: أى أجلكم أجل منقوص يوما بعد يوم، و لحظه فلحظه، و عملكم عمل محفوظ عند اللّه.

و الدائب: المجتهد ذو الجدّ و التعب. و «الكادح»: الساعى. و «أمكنت»:

أى أمكنته، يقال: أمكننى الأمر أى سهل و تيسّر. و كابده مكابده: أى قاساه و تحمّل المشاقّ فيه.

و ذكره فى هذا المقام، إمّا لأنّ الغرض بيان ما سبق من إدبار الخير و إقبال الشرّ و عموم الضلال و مقاساه الفقراء بيان للأولين، فالخير و الشرّ يعمّان الدنيويّين و الأخرويّين. و إمّا لأنّ شيوع الفقر لمنع الحقوق الواجبه، أو المراد بمكابده الفقر ترك الصبر عليه و هو أيضا من المنكرات.

[قوله عليه السلام:] «بدّل نعمه اللّه»: أى الغنى. أو ولايته عليه السلام.

و التخصيص لشدّه إنكارهم لقوتهم أو الأعمّ. و الوفر: المال الكثير.

و قوله [عليه السلام]: «بحقّ اللّه» متعلّق ب [قوله:] «البخل» أى يعدّ بخله بحقّ اللّه توفير المال و الزياده فيه. و الوقر: ثقل الأذن.

«أين أحراركم»: أى الّذين أعتقوا من رقّ الشهوات. و التورّع. مبالغه فى الورع. و التّنزّه: التباعد عن القبيح. و ظعن كمنع أى سار و ارتحل.

و أنغص اللّه عليه العيش و نغّصه: كدّره و الحثاله: الرّدى ء من كل شى ء.

[قوله عليه السّلام]: «لا تلتقى بذمّهم»: أى إنّهم أحقر من أن يشتغل الإنسان بذمّهم؛ لأنّه لا بدّ من الذمّ من إطباق إحدى الشّفتين على الأخرى و «ذهابا» أى ترفّعا يقال: فلان ذهب بنفسه عن كذا، أى رفعها عنه.

«و لا زاجر مزدجر»: أى من يزجر غيره عن القبائح و تمتنع نفسه أيضا عنها.

[قوله] «فى دار قدسه» أى الجنّه؛ لأنّ أهلها يقدّسونه تعالى و هم منزّهون

ص: ٩٠

عن العيوب. و مجاوره اللّه: سكون تلك الدّار المنسوبه إليه سبحانه تشريفا.

و قربه: مجاوره رحمته.

«هيهات»: أى بعد ما تريدون. «لا يخدع اللّه عن جنّته» أى: لا يمكن أخذها منه تعالى بالخديعه. و المرضاه: الرّضا.

و آخر الكلام يدلّ على اشتراط الأمر بالمعروف و النّهى عن المنكر بالعمل بهما، و سيأتى الكلام فيه فى محلّه إن شاء اللّه. و لعلّ غرضه عليه السّلام التّعريض بالسابقين الغاصبين.

**[ترجمه]«الأثوياء» جمع «ثوى» به معناى مهمان است. و «مؤجلّون» يعنى: تا زمان مشخصى به شما مهلت داده شده است. «المدين» يعنى بدهكار. و «المقتضون» جمع «مقتضى» بر وزن اسم مفعول است.

فرموده امام عليه السلام: «أجل منقوص» يعنى: اجل شما، اجلى است كه هر روز و لحظه به لحظه كوتاه‌تر مى‌شود و عمل شما، عملى است كه در نزد خداوند محفوظ مى‌ماند. «الدائب» يعنى: كوشايى كه جديت و تلاش دارد. «الكادح» يعنى: زحمتكش و تلاش گر. «أمكنت» يعنى: «أمكنته»، گفته مى‌شود: «أمكننى الأمر» يعنى: آن كار برايم آسان و ميسّر شد. و «كابده مكابدة» يعنى: رنج كشيد و سختى آن را تحمل كرد.

هدف از ذكر آن در اين مقام سخن، يا تبيين آنچه كه پيش از آن ذكر شده، از جمله پشت كردن خوبى، و روى آوردن بدى، و فراگير شدن گمراهى. و رنج كشيدن تهيدستان، بيانى براى پشت كردن خوبى، و روى آوردن بدى، است، پس خير و شرّ امور دنيوى و اخروى را شامل مى‌شود. و يا بدين جهت بوده كه شايع شدن فقر، به دليل ممانعت از پرداخت حقوق واجب بوده است. يا اينكه مقصود از «مكابدة الصبر» صبر نكردن بر فقر باشد كه آن نيز از كارهاى ناپسنديده است.

منظور از نعمت خدا در «بدّل نعمة الله» بى‌نيازى و ثروت، يا مقصود ولايت على عليه السلام مى‌باشد. و اختصاص يافتن اغنيا به جهت انكار شديد آن‌ها به خاطر داشتنِ قدرت يا به طور عام‌تر بوده است. و «الوفر» يعنى مال فراوان. فرموده امام عليه السلام: «بحقّ الله» متعلق به «البخل» است، يعنى: بخل ورزيدن در اداى حقوق الهى را فراوانى و فزونى مال و ثروت به شمار مى‌آوريد. و «الوقر» يعنى سنگينى گوش.

«اين أحراركم» يعنى كسانى كه از بردگى شهوات آزاد شدند. «التورّع» مبالغه در ورع و پرهيزگارى است. و «التنزّه» يعنى دورى از زشتى‌ها. «ظعن» - بر وزن منع - يعنى حركت كرد و كوچ كرد. «أنغص الله عليه العيش و نغّصه» يعنى: خداوند زندگى او را مكدر و ناخوشايند ساخت. «الحثالة» پست و بى‌ارزش هر چيزى است.

فرموده امام عليه السلام: «لا تلتقى بذمهم» يعنى: آنان پست‌تر و كوچك‌تر از آنند كه انسان آنان را نكوهش كند، زيرا در نكوهش كردن مى‌بايست لب‌ها را بر يكديگر ببنديم. «ذهاباً» يعنى «ترفعاً» گفته مى‌شود: «فلان ذهب بنفسه عن كذا» يعنى: فلانى خود را از آن كار دور كرد. «و لا زواجر مزدجر» يعنى: كسى كه ديگران را از زشتى‌ها بازمى‌دارد و خود نيز از آن دورى مى گزينند.

فرموده امام: «فی دار قدسه» یعنی: بهشت. زیرا اهل بهشت خداوند را تقدیس می کنند و خود نیز از عیب‌ها پاک و منزه هستند. «مجاورة الله» یعنی: سکونت در آن سرایی که منسوب به خداوند است از روی تشرّف و ارجمندی مقام. «قربه» یعنی در جوار رحمت الهی. «هیهات» یعنی: دور است آنچه شما می‌خواهید. «لا یخدع الله عن جنّته» یعنی: نمی‌توان با نیرنگ و فریب بهشت خداوند را بدست آورد. «المرضاة» یعنی: خشنودی. پایان سخن امام بر این دلالت دارد که شرطر در امر به معروف و نهی از منکر، عمل بدان‌ها است. که بعدا در جای مناسب آن - إن شاء الله - بیان خواهد شد و شاید مقصود امام علیه السلام، گوشه... زدن به خلفای غاصب گذشته باشد.

**[ترجمه]

«۹۴۱»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَرْسَلَهُ دَاعِياً إِلَى الْحَقِّ، وَ شَاهِداً عَلَى الْخَلْقِ فَبَلَّغَ رِسَالاتِ رَبِّهِ غَيْرَ وَانٍ وَ لَا مُقَصِّرٍ، وَ جَاهَدَ فِي اللَّهِ أَعْدَاءَهُ غَيْرَ وَاهِنٍ وَ لَا مُعَذِّرٍ، [فَهُوَ] إِمَامُ مَنِ اتَّقَى، وَ بَصَرُ مَنِ اهْتَدَى.

[وَ] مِنْهَا:

وَ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ مِمَّا طُوِيَ عَنْكُمْ غَيْبُهُ، إِذاً لَخَرَجْتُمْ إِلَى الصُّعُدَاتِ تَبْكُونَ عَلَى أَعْمَالِكُمْ، وَ تَلْتَدِمُونَ عَلَى أَنْفُسِكُمْ، وَ لَتَرَكْتُمْ أَمْوَالَكُمْ لَا حَارِسَ لَهَا وَ لَا خَالِفَ عَلَيْهَا وَ لَهَمَّتْ كُلَّ امْرِئٍ مِنْكُمْ نَفْسُهُ لَا يَلْتَفِتُ إِلَى غَيْرِهَا. وَ لَكِنَّكُمْ نَسِيتُمْ مَا ذُكِّرْتُمْ، وَ أَمِنْتُمْ مَا حُذِّرْتُمْ، فَتَاهَ عَنْكُمْ رَأْيُكُمْ وَ تَشَتَّتَ عَلَيْكُمْ أَمْرُكُمْ.

لَوَدِدْتُ أَنَّ اللَّهَ فَرَّقَ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ، وَ أَلْحَقَنِي بِمَنْ هُوَ أَحَقُّ بِي مِنْكُمْ، قَوْمٌ وَ اللَّهِ مَيَامِينُ الرَّأْيِ، مَرَاجِيحُ الْحِلْمِ، مَقَاوِيلُ بِالْحَقِّ، مَتَارِيكُ لِلْبَغْيِ مَضَوْا قُدُماً عَلَى الطَّرِيقَهِ، وَ أَوْجَفُوا عَلَى الْمَحَجَّهِ، فَظَفِرُوا بِالْعُقْبَى الدَّائِمَهِ وَ الْكَرَامَهِ الْبَارِدَهِ.

أَمَا وَ اللَّهِ لَيُسَلَّطَنَّ عَلَيْكُمْ غُلَامُ ثَقِيفٍ، الذَّيَّالُ الْمَيَّالُ، يَأْكُلُ خَضِرَتَكُمْ، وَ يُذِيبُ شَحْمَتَكُمْ، إِيهٍ أَبَا وَذَحَهَ!.

۱- [۹۴۱]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۱۱۴) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

قال السّيّد رحمه اللّه: الوذحه: الخنفساء، و هذا القول يومئ به إلى الحجاج و له مع الوذحه حديث ليس هذا موضع ذكره.

**[ترجمه]نهج البلاغهٔ: خداوند پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را فرستاد تا دعوت کننده به حق، و گواه اعمال خلق باشد. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بدون سستی و کوتاهی، رسالت پروردگارش را رسانید، و در راه خدا با دشمنانش بدون عذر تراشی جنگید. پیامبر پیشوای پرهیزکاران، و روشنی بخش چشم هدایت شدگان است.

و از همین خطبه است:

اگر شما همانند من از آنچه بر شما پنهان است با خبر بودید، از خانه ها کوچ می کردید، در بیابان ها سرگردان می شدید، و بر کردارتان اشک می ریختید. و چونان زنان مصیبت دیده بر سر و سینه می زدید. سرمایه خود را بدون نگهبان و جانشین رها می کردید و هر کدام از شما تنها به کار خود می پرداختید، و به دیگری توجّهی نداشتید. افسوس، آنچه را به شما تذّکر دادند فراموش کردید، و از آنچه شما را ترساندند، ایمن گشتید! گویا عقل از سرتان پریده، و کارهای شما آشفته شده است.

به خدا سوگند، دوست داشتم که خدا میان من و شما جدایی اندازد، و مرا به کسی که نسبت به من سزاوارتر است ملحق فرماید. به خدا سوگند، آنان مردمی بودند، نیک اندیش، ترجیح دهنده بردباری، گویندگان حق، و ترک کنندگان ستم. پیش از ما به راه راست قدم گذاشته و شتابان رفتند و در به دست آوردن زندگی جاویدان آخرت و کرامت گوارا، پیروز شدند. آگاه باشید، به خدا سوگند پسرکی از طایفه ثقیف (حجّاج بن یوسف) بر شما مسلّط می گردد که هوسباز و گردن کش و ستمگر است، سبزه زارهای اموال و داراییها شما را می چرد و چربی شما را آب می کند. بیاور آنچه داری ای أبا و ذحه! - . نهج البلاغه: ۱۷۳، خطبه۱۱۶ -

سید رضی رحمه الله گوید: وذحه، نوعی سوسک است، چون ماجرایی با حجّاج دارد، او را «ابو وذحه» خطاب فرمود، که اینجا جای آوردن آن نیست.

**[ترجمه]

توضیح

الوانی: الفاتر الکال. و الواهن: الضّعیف. و المعذّر: الذی یعتذر من تقصیره من غیر عذر کما قال تعالی: «وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ» [۹۰ التّوبه: ۹].

[قوله علیه السلام:] «مما طوی عنکم» أی کتم و أخفی. و قال [ابن الأثیر] فی [مادّه «صعد» من کتاب] النهایه: [و] فیه: «إیّاکم و القعود بالصعدات»: هی الطرق، و هی جمع صعد و صعد: جمع صعید کطریق و طرق و طرقات.

و قیل: جمع صعده کظلمه، و هی فناء باب الدّار و ممّر النّاس بین یدیه. و منه الحدیث: «و لخرجتم إلی الصّیعدات تجأرون إلی اللّه».

و قال ابن أبى الحديد: الصعيد: التراب. و يقال وجه الأرض. و الجمع:

صعد و صعدات.

و [قال الفيروزآبادى] فى القاموس: الصعيد: التراب أو وجه الأرض، و الجمع: صعد و صعدات، و الطريق، و منه: «إيّاكم و القعود بالصّعدات». و القبر.

انتهى.

فالمعنى: خرجتم عن البيوت و تركتم الاستراحه و الجلوس على الفرش، للقلق و الانزعاج، و جلستم فى الطّريق أو على التراب أو لازمتم القبور.

و الالتدام: ضرب النّساء وجوههنّ فى النّياحه.

قوله عليه السلام: «و لا خالف»: أى و لا مستخلف عليها.

قوله عليه السلام: «و لهمّت» قال ابن أبى الحديد: أى أذابته و أنحلته من [قولهم:] هممت الشحم: أى أذبته.

ص: ۹۲

و يروى «و لأهمّت» و هو أصحّ من [قولهم:] أهمّنى الأمر: أى أحزننى.

و فيه نظر: لأنّ «همّ» أيضا يكون بمعنى «أهمّ». قال [الفيروزآبادى] فى القاموس: همّه الأمر همّا: حزنه، كأهمّه فاهتمّ انتهى. و [كلمه] «كلّ» منصوب على المفعوليه و الفاعل [لفظه]: «نفسه». و يقال: تاه فلان يتيه، إذا تحيّر و ضلّ.

و تاه يتوه أى هلك و اضطرب عقله. و تشتّت: أى تفرّق.

و المراد بمن هو أحقّ به عليه السّلام [هو] رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و حمزه و جعفر، و من لم يفارق الحق من الصحابه.

و المراجيح: الحكماء. و قال الجوهرى: راجحته فرجحته: أى كنت أرزن منه، و منه قوم مراجيح الحلم. انتهى.

و المقاويل: جمع مقوال: أى حسن القول أو كثيره. و المتاريک: جمع متراک أى كثير الترک.

قوله عليه السلام: «مضوا قدما» بالضمّ و بضمّتين: أى متقدّمين لا ينثنون. و «أوجفوا»: أى أسرعوا. و «الكرامه البارده»: [هى] الّتى ليس فيها حرّ تعب، و لا مشقّه حرب.

و «الذّيال»: هو الذى يجرّ ذيله على الأرض تبخترا، يقال: ذال فلان و تذيّل: أى تبختر. و «الميّال»: الظّالم.

قوله عليه السلام: «يأكل خضرتكم»: أى يستأصل أموالكم.

و «الخضره» بفتح الخاء و كسر الضاد: الزرع و البقله الخضراء و الغصن. و إذابه الشحمه مثله كما قيل: و المراد تعذيب الأبدان.

قوله عليه السّلام: «إيه أبا وذحه»: إيه: كلمه استزاده أى زد و هات.

و قال ابن أبى الحديد فى قول السيّد «الوذحه الخنفساء»:

أقول: لم أسمع هذا من شيخ من أهل اللّغه، و لا وجدته فی كتاب من كتب اللّغه، و المشهور أنّ الوذح [هو] ما يتعلّق بأذناب الشّاه من أبعارها فيجفّ.

ثمّ إنّ المفسّرين بعد الرضی رضی اللّه عنه قالوا فی قصّه هذا الخنفساء وجوها:

منها أنّ الحجّاج رأی خنفساء تدبّ إلی مصلّاه فطردها، فعادت، ثمّ طردها فعادت، فأخذها بيده فقرصته قرصا، ورمت يده منه ورما كانت فيه حتفه. قتله اللّه تعالی بأهون خلقه، كما قتل نمرود بن كنعان بالبقّه.

و منها أنّ الحجاج كان إذا رأی خنفساء، يأمر بإبعادها و يقول: هذه وذحه من وذح الشيطان، تشبيها بالبعره المعلّقه بذنب الشاه.

و منها أنّه قد رأی خنفساوات مجتمعات، فقال: وا عجبا! لمن يقول: إنّ اللّه خلق هذه. قيل: فمن خلقها أيّها الأمير! قال: الشّيطان، إنّ ربكم لأعظم شأنا من أن يخلق هذه الوذح. قالوا: فجمعها علی «فعل» كبدنه و بدن، فنقل قوله هذا إلی الفقهاء فی عصره فأكفروه.

و منها: أنّ الحجّاج كان مثفارا: أی ذا أبنه، و كان يمسك الخنفساء حيّه ليشفی بحركتها فی الموضع حكاكه. و قالوا: و لا يكون صاحب هذا الدّاء إلّا شانئا مبغضا لأهل البيت عليهم السلام. قالوا: و لسنا نقول كلّ مبغض فيه هذا الدّاء، بل [نقول:] كلّ من فيه هذا الدّاء فهو مبغض.

قالوا: و قد روی أبو عمر الزاهد و لم يكن من رجال الشيعه فی أماليه و أحاديثه عن السّياری، عن أبی خزيمه الكاتب قال: ما فتّشنا أحدا فيه هذا الداء، إلّا وجدناه ناصبيا.

قَالَ أَبُو عُمَرَ: وَ أَخْبَرَنِی الْعَطَّافِيُّ عَنْ رِجَالِهِ، قَالُوا: سُئِلَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ

ص: ۹۴

الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ هَـٰذَا الصِّنْفِ مِنَ النَّاسِ، فَقَالَ لَهُمْ: رَحِمٌ مَنْكُوسَةٌ، يُؤْتَى وَ لَا يَأْتِي. وَ مَا كَانَتْ هَـٰذِهِ الْخَصْـلَةُ فِي وَلِيِّ اللَّهِ تَعَالَى أَبَداً قَطُّ، وَ لَا تَكُونُ أَبَداً وَ إِنَّمَا كَانَتْ فِي الْفُسَّاقِ وَ الْكُفَّارِ وَ النَّاصِبِ لِلطَّاهِرِينَ.

و كان أبو جهل بن هشام المخزومى من القوم، و كان أشدّ الناس عداوه لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله. قالوا: و لذلک قال له عتبه بن ربيعه يوم بدر:

يا مصفّر استه. [ثم قال ابن أبى الحديد:] و يغلب على ظنّى أنّه [عليه السلام أراد] معنى آخر، و ذلک أنّ عاده العرب أن تكنّى الإنسان إذا أرادت تعظيمه بما هو مظنّه التّعظيم، و إذا أرادت تحقيره [كنّته] بما يستحقر و يستهان به، كقولهم فى كنيه يزيد بن معاويه لعنه اللّه: أبو زنّه، يعنون القرد. و كقولهم فى كنيه سعيد بن حفص البخارى المحدّث: أبو الفأر. و كقولهم للطفيلى: أبو لقمه. و كقولهم لعبد الملک: أبو الذبّان لبخره. و كقول ابن بسّام لبعض الرؤساء:

فأنت لعمرى أبو جعفر*** و لكنّنا نحذف الفاء منه

و قال أيضا:

لئيم درن الثوب ***نظيف القصب و القدر

أبو النتن أبو الدفر*** أبو البعر أبو الجعر

فلنجاسته بالذّنوب و المعاصى، كنّاه أمير المؤمنين عليه السلام أبا وذحه.

و يمكن أن يكنّيه بذلک لدمامته فى نفسه، و حقاره منظره، و تشويه خلقته، فإنّه كان دميما قصيرا سخيفا، أخفش العينين معوّج الساقين قصير الساعدين، مجدور الوجه أصلع الرأس، فكنّاه بأحقر الأشياء و هو البعره.

و قد روى قوم [هذه اللّفظه بصيغه أخرى، قالوا]: «إيه أبا ودجه» قالوا:

[هى] واحده الأوداج كنّاه بذلک؛ لأنّه كان قتّالا يقطع الأوداج بالسيف.

و رواه قوم «أبا وحره» [بالراء المهمله] و هى دويبه تشبه الحرباء قصير الظهر، شبّهه بها.

ص: ٩٥

[ثمّ قال ابن أبی الحدید:] و هذا و ما قبله ضعیف (۱).

و أقول: الـذبّان بکسـر الذال و تشدید الباء جمع الذباب، و من عادته أن یجلس علی المنتن. و القعب بالفتح-: القدح الضـخم. و الـدفر بالمهمله ثم الفاء-: النتن و الـذلّ. و بالقاف مصـدر دقر کفرح، إذا امتلأ من الطعام. و الجعفر [الجعر] بالفتـح-: ما یبس من العذره فی المعجز: أی الدّبر.

**[ترجمه]«الوانی» یعنی: سـست و خسـته. و «الواهن» یعنی: ضعیف. و «المعذّر» کسی است که بی هیچ بهانه‌ای برای کوتاهی‌.. اش عـذر می‌آورد. همانگونه که خداوند می‌فرماید: «وَجَاء الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الأَعْرَابِ» - . توبه / ۹۰ - {و عذرخواهان بادیه نشین [نزد تو] آمدند.}

فرموده امام علیه السـلام: «مما طوی عنکم» یعنی آنچه از شـما پنهان و پوشـیده مانده است. و ابن اثیر در ماده «صعد» در النهایهٔ گویـد: و در آن آمـده است: «و ایاکم و القعود بالصـعدات» یعنی: راه‌ها. و آن جمع «صُعُد» است و «صُعُد» جمع صـعید اسـت مانند طریق و طرق و طرقات. و گفته شده: جمع «صـعدهٔ» بر وزن ظلمهٔ است. و آن حیات درِ خانه، و محل عبور مردم در مقابل آن است. و از این کلمه، این حدیث آمده است: «و لخرجتم الی الصـعدات تجأورن الی الله» یعنی: بر بلندی‌ها رفته و به پیشگاه خداوند تضرع می کنید.

ابن ابی الحدید گوید: «الصعید» به معنای خاک است و به سطح زمین گفته می‌شود، و جمع آن صُعُد و صُعُدات است.

فیروزآبادی در قاموس گوید: «الصـعید» به معنای خاک یا سـطح زمین است. و جمع آن صُعُد و صُعُدات است و و از این کلمه آمـده است: «ایـاکم و القعود بالصـعدات» و به معنـای قبر نیز می‌باشـد. پایـان سـخن. پس معنی اینگونه است: از خـانه‌هـا بیرون آمدید و استراحت و نشستن بر بستر را رها کردید به خاطر اینک نگران و سرگردان بودید، و در راه‌ها و بر روی خاک نشستید و یا ملازم قبرها شدید. «الإلتدام» سیلی زدن زنان بر صورتشان در هنگام نوحه و گریه است.

«و لا خالف» یعنی جانشـنی ندارد. درباره این فرموده امام علیه السـلام «ولهمّت» ابن ابی الحدید گوید: یعنی: او را ذوب و لاغر و ناتوان کرد، که از این سخنشان است که گویند: «هممت الشحم» هرگاه روغن و چربی را ذوب کنی.

و به صورت «و لأهمّت» روایت شده که آن درست‌تر است و از این سـخنشان است که گویند: «أهمّنی الأمر» یعنی: آن کار مرا انـدوهگین کرد. و در آن جـای بحث است؛ زیرا «همّ» نیز به معنای «أهمّ» است. فیروزآبادی در قاموس گویـد: «همّه الامر همّاً» ماننـد «أهمّه الأـمر فـاهتمّ». پایان سـخن. و اعراب کلمه «کلّ» منصوب به عنوان مفعول است و فاعل، کلمه «نفسه» اسـت. و گفته می‌شود: «تـاه فلاـن یتیه» هرگـاه سـرگردان و گمراه شود. و «تاه یتوه» یعنی هلاک شـد و عقلش پریشان شـد. و «تشـتّت» یعنی: متفرق و پراکنده شد.

مقصود از کسانی که برای امام علیه السلام شایسته‌تر بودند، رسول خدا صلی الله علیه و آله، حمزه، جعفر و آن دسته از صحابه پیامبر بودنـد که از راه حقّ جـدا نشدنـد. «المراجیـح» یعنی: قاضـی و داوران. جوهری گویـد: «راجحته فرجحته» یعنی: من از او حکیم‌تر و داناتر هستم. و از همین کلمه گویند: «مراجیع الحلم». پایان سخن .

«المقاویـل» جمع مقوال، یعنی: نیکو گفتـار یـا پرحرف. «المتاریـک» جمع متراک، یعنی: بسـیار ترک کننـده. فرموده امـام علیه السـلام: «مضوا قدماً» یعنی: شتافتند. «الکرامۀ الباردۀ» چیزی است که سوز خستگی و سختی جنگ در آن نباشد. «الذیال» کسی است که دامنش را خرامان و با غرور بر روی زمین می‌کشـد. گفته می‌شود: «ذال فلان و تـذیّل» یعنی: خرامید. و «المیّال» یعنی: ستمگر. «یأکل خضرتکم» یعنی: اموال شما را ریشه‌کن می‌کند. «الخضرۀ» با فتحه خاء و کسره ضاد: کِشت و گیاه سبز، و شاخه درخت است. «اذابۀ الشحمۀ» مانند آن پیش‌تر بیان شد، و مقصود، شکنجه بدن‌ها است. فرموده امام علیه السلام: «إیه ابا وذحۀ» «إیه» کلمه‌ای برای طلب زیادت است یعنی، بیفزای و بیاور.

و ابن ابی الحدید درباره کلام سیّد رضی «الوذحۀ الخنفساء» گوید:

این عبارت را از هیـچ کـدام از بزرگـان لغت نشـنیده‌ام و در هیـچ یـک از کتـاب‌های لغت نیافتم. و قول مشـهور این است که «الوذح» پشکلی است که به دنبه گوسفند آویزان می‌شود و خشک می‌شود. و مفسران بعد از رضی درباره داستان این سوسک چند وجه و روایت را ذکر کرده‌اند:

یکی از این روایت‌هـا این است که: حجـاج سوسـکی را دیـد که به محل اقامه نمازش می‌خزد. پس آن را دور کرد، سوسـک دوباره برگشت و حجاج آن را دور کرد. سوسک دوباره برگشت، پس حجاج آن را با دسـتش گرفت. سوسک دست او را به شـدت گـاز گرفت که در نتیجه آن دسـتش به شـدت ورم کرد و موجب مرگ او شـد. خداونـد با ناچیزترین مخلوقاتش او را کُشت همانگونه که نمرود بن کنعان را با پشه کُشت.

و یکی دیگر از این روایت‌ها این است که: حجاج هرگاه سوسـکی را می‌دیـد دسـتور می‌داد آن را دور کننـد و می‌گفت: این پشکلی از پشکل‌های شیطان است به جهت تشبیه به پشکلی که به دنبه گوسفند می‌چسبد.

و یکی دیگر از این روایت‌ها این است که: حجاج چند سوسک را یک‌جا دید. پس گفت: در شـگفتم از کسـی که می‌گوید: خداوند این‌ها را آفریده است. گفتند: ای امیر پس چه کسـی این‌ها را آفریده است؟ گفت: شیطان. به راستی که پروردگارتان والاتر از آن است که این پشـکل را بیافریند. گویند: جمع این کلمه بر وزن «فُعل» - مانند بدنۀ و بُدن - است. این گفته حجاج به فقهای عصرش رسید، پس او را تکفیر کردند.

و یکی دیگر از ایـن روایت‌هـا این است که: حجـاج ابنه بـود (در مقعـدش غـده داشت) و او سوسـک را زنـده می‌گرفت تـا با حرکت در موضع خارش آرامش پیدا کند. گویند: کسـی این بیماری را نمی‌گیرد مگر اینکه نسبت به اهل بیت علیهم السـلام کینه‌توز باشد. گویند: ما نمی‌گوییم هر کینه‌توزی این درد و بیماری را دارد بلکه می‌گوییم: هر کسـی این درد را داشـته باشد، نسبت به اهل بیت کینه‌توز است.

گویند: ابوعمر بن زاهد - او از شـیعیان نبود - در نوشـته‌ها و احادیثش به نقل از سیاری از ابی حزیمه کاتب روایت می‌کند که گوید: کسی را بررسی نکردیم که این درد را داشته باشد، مگر اینکه او ناصبی بود.

ابوعمر گویـد: عطافی از راویانش برای من نقل کرد که گونـد: از امام صادق علیه السـلام درباره این دسـته از مردم سوال شد.

امام به آنان فرمود: رحم وارونه است به آن درمی‌آمیزند و او در نمی‌آمیزد(مفعول واقع شود) و این خصلت هرگز در ولیّ خدا عارض نبوده و هرگز نخواهد بود و تنها در میان فاسقان و کافران و ناصبیان (دشمنان اهل بیت) هست.

ابوجهل بن هشام مخزومی از آن قوم بود و دشمن‌ترین افراد نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. گویند: به این سبب عتبهٔ بن ربیعه در روز بدر به او گفت: ای کسی که از پایینش باد بیرون می‌آید. سپس ابن ابی الحدید گوید: به گمان من مقصود امام علیه السلام چیز دیگری بوده است. زیرا عادت عرب‌ها بر این بود که هرگاه قصد بزرگ جلوه دادن کسی را داشتند، با چیزی که جایگاه تعظیم و تمجید داشت، از او کنایه می‌آوردند و هرگاه قصد تحقیر کسی را داشتند، با چیزی که او را تحقیر و خوار می‌کرد کنایه می‌آوردند. مانند سخن آنان در کُنیه یزید بن معاویه لعنه الله: «ابوزنّهٔ» مقصودشان شپش بود. و مانند سخنشان در کنیه سعید بن حفص بخاری محدث: ابوالفار. و سخنشان درباره طفیلی: ابولقمه. و سخنشان درباره عبدالملک بن مروان: ابوالذبّان به خاطر بوی بد دهانش. و مانند گفته ابن بسّام درباره برخی روساء: - به جانم سوگند تو ابوجعفر هستی، اما ما فاء را از آن حذف می‌کنیم.

و نیز گفته است:

- انسان پستی است که لباسش چرکین است، و مجرای حلق و دیگ او تمیز است (بخیل است)

- پدر گندیدگی است، پدر بدبویی و پشکل و جعر است.

پس امیرالمؤمنین علیه السلام از حجاج به خاطر نجاستش به معاصی با «ابا وذحهٔ» کنایه آورده است. ممکن است به خاطر زشتی قیافه و بدشکلی ظاهر و زشتی آفرینش او با این کنیه نامگذاری شده باشد. زیرا او زشت‌روی، کوتوله، با چشم‌هایی تنگ و ساق‌هایی کج و ساعدهایی کوتاه، صورتی لاغر و آبله‌گونه و سری کچل بود. پس امام با بی‌ارزش‌ترین چیزها که پشکل است از او کنایه آورده است.

و گروهی این لفظ را با صیغه دیگری روایت کرده‌اند و گفته‌اند: «إیه ابا ودجهٔ» گفتند: آن مفردِ «أوداج» است که امام او را بدین اسم نام نهاده زیرا او بسیار خونریز بود و با شمشیر رگ گردن‌ها قطع می‌کرد.

و گروهی دیگر به صورت «أبا وحرهٔ» با راء مهمله روایت کرده است. و آن جنبنده کوچکی شبیه آفتاب پرست با کمر کوتاه است. امام او را بدان تشبیه کرده است. سپس ابن ابی الحدید گوید: این مطلب و ما قبل آن ضعیف است. - . شرح نهج البلاغه ۳ : ۷۷۶ -

مؤلف: «الذبّان» با کسره ذال و تشدید باء جمع «الذباب» (مگس) است که عادت دارد بر چیزهای گندیده بنشیند. «القعب» - با فتحه - کاسه بزرگ است. «الدفر» - با دال مهمله و فاء - گندیدگی و خواری است. و با قاف مصدر «دقر» - بر وزن فرح - زمانی است که از خوراک پرُ شود. «الجعر» - با فتحه - پوسته‌ای که در عقب (معقد) انسان خشک می‌شود .

**[ترجمه]

(۲) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ جَمَعَ النَّاسَ وَ حَضَّهُمْ عَلَى الْجِهَادِ، فَسَكَتُوا مَلِيّاً، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

مَا بَالُكُمْ! أَ مُخْرَسُونَ أَنْتُمْ! فَقَالَ قَوْمٌ مِنْهُمْ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنْ سِرْتَ سِرْنَا مَعَكَ! فَقَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: مَا بَالُكُمْ- لَا سُدِّدْتُمْ لِرُشْدٍ وَ لَا هُدِيتُمْ لِقَصْدٍ؟ أَ فِي مِثْلِ هَذَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَخْرُجَ! وَ إِنَّمَا يَخْرُجُ فِي مِثْلِ هَذَا رَجُلٌ مِمَّنْ أَرْضَاهُ مِنْ شُجْعَانِكُمْ وَ ذَوِي بَأْسِكُمْ، وَ لَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَدَعَ الْجُنْدَ وَ الْمِصْرَ وَ بَيْتَ الْمَالِ وَ جِبَايَةَ الْخَرَاجِ وَ الْقَضَاءَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَ النَّظَرَ فِي حُقُوقِ الْمُسْلِمِينَ [الْمُطَالِبِينَ «خ ل»] ثُمَّ أَخْرُجَ فِي كَتِيبَةٍ أَتْبَعُ أُخْرَى، أَتَقَلْقَلُ تَقَلْقُلَ الْقِدْحِ فِي الْجَفِيرِ الْفَارِغِ، وَ إِنَّمَا أَنَا قُطْبُ الرَّحَى تَدُورُ عَلَيَّ، وَ أَنَا بِمَكَانِي، فَإِذَا فَارَقْتُهُ اسْتَحَارَ مَدَارُهَا، وَ اضْطَرَبَ ثِفَالُهَا، هَذَا لَعَمْرُ اللَّهِ الرَّأْيُ السُّوءُ.

وَ اللَّهِ لَوْ لَا رَجَائِي الشَّهَادَةَ عِنْدَ لِقَائِي الْعَدُوَّ لَوْ قَدْ حُمَّ لِي لِقَاؤُهُ لَقَرَّبْتُ رِكَابِي، ثُمَّ شَخَصْتُ عَنْكُمْ فَلَا أَطْلُبُكُمْ مَا اخْتَلَفَ جَنُوبٌ وَ شَمَالٌ. [طَعَّانِينَ عَيَّابِينَ حَيَّادِينَ رَوَّاغِينَ] . إِنَّهُ لَا غَنَاءَ فِي كَثْرَةِ عَدَدِكُمْ مَعَ قِلَّةِ اجْتِمَاعِ قُلُوبِكُمْ.

ص: ۹۶

۱- كلّ ذلک أورده ابن أبی الحدید فی شرح الكلام و هو المختار: (۱۱۴ أو ۱۱۵) من نهج البلاغه من شرحه: ج ۳ ص ۷۷۶ ط الحدیث ببیروت.

۲- [۹۴۲]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۱۱۸) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

لَقَدْ حَمَلْتُكَمْ عَلَى الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ الَّتِى لَا يَهْلِكَ عَلَيْهَا إِلَّا هَالِكَ، مَنِ اسْتَقَامَ فَإِلَى الْجَنَّهِ وَ مَنْ زَلَّ فَإِلَى النَّارِ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان امام عليه السلام درحالى كه مردم را گرد آورد و آنان را براى جهاد تشويق كرد. مردم همگى سكوت كردند. پس امام عليه السلام فرمود:

شما را چه شده، آيا لال هستيد؟ گروهى گفتند اى امير المؤمنين، اگر تو حركت كنى با تو حركت مى كنيم. امام عليه السلام فرمود: شما را چه مى شود؟ هرگز ره رستگارى نپوييد! و به راه عدل هدايت نگرديد! آيا در چنين شرايطى سزاوار است كه من از شهر خارج شوم؟ هم اكنون بايد مردى از شما كه من از شجاعت و دلاورى او راضى و به او اطمينان داشته باشم، به سوى دشمن كوچ كند. و براى من سزاوار نيست كه لشكر و شهر و بيت المال و جمع آورى خراج و قضاوت بين مسلمانان، و گرفتن حقوق درخواست كنندگان را رها سازم، آنگاه با دسته اى بيرون روم، و به دنبال دسته اى به راه افتم، و چونان تير نتراشيده در جعبه اى خالى به اين سو و آن سو سرگردان شوم! من چونان محور سنگ آسياب، بايد بر جاى خود استوار بمانم تا همه امور كشور، پيرامون من و به وسيله من به گردش در آيد، اگر من از محور خود دور شوم مدار آن بلرزد و سنگ زيرين آن فرو ريزد! به حقّ خدا سوگند كه اين پيشنهاد بدى است!

به خدا سوگند! اگر اميد من به شهادت هنگام ملاقات دشمن نبود، پاى در ركاب كرده از ميان شما مى رفتم، و شما را نمى طلبيدم چندان كه باد شمال و جنوب مى وزد، زيرا شما بسيار طعنه زن، عيب جو، رويگردان از حق، و پر مكر و حيله ايد. ما دام كه افكار شما پراكنده است فراوانى تعداد شما سودى ندارد، من شما را به راه روشنى بردم كه جز هلاك خواهان، هلاك نگردند، آن كس كه استقامت كرد به سوى بهشت شتافت و آن كس كه لغزيد در آتش سرنگون شد. - . نهج البلاغه: ۱۷۵، خطبه۱۱۹ -

**[ترجمه]

بيان

قال ابن أبى الحديد: [و هذا كلام] قاله [أمير المؤمنين] عليه السّلام، فى بعض غارات أهل الشام على أطراف العراق، عند انقضاء أمر صفّين و النّهروان.

قوله: «مليّا»: أى ساعه طويله. [و] قوله عليه السّلام: «لا سددتم» بالتخفيف و التشديد: دعاء عليهم بعدم السداد و الاستقامه لما فيه رشدهم و صلاحهم. و القصد من الأمور: المعتدل الذى لا يميل إلى أحد طرفى الإفراط و التفريط.

و الشّجعاء: جمع شجيع. و فى بعض النسخ: «شجعانكم» و هو بالضمّ و الكسر: جمع شجاع. و البأس: الشجاعه. و الكتيبه: القطعه العظيمه من الجيش.

و التقلقل: التحرّك. و القدح بالكسر-: السهم. و الجفير: الكنانه. و قيل: وعاء السهام أوسع من الكنانه.

و الغرض [من هـذا] التشبيه، فى اضـطراب الحال و الانفصال عن الجنود و الأعوان، بالقـدح الـذى لا يكون حوله قداح تمنعه من التقلقل و لا يستقرّ فى مكانه.

«و اسـتحار مـدارها»: أى اضـطرب. و المـدار هنا مصـدر. كـذا ذكره ابن أبى الحديـد، و لم نجـده بهذا المعنى فى اللّغه. [و] قال الجوهرى: المسـتحير: سـحاب ثقيـل متردّد ليس له ريـح تسوقه. فالأنسب أن يكون [كلامه عليه السـلام] كنايه عن الوقوف عن الحركه.

و الثفال: الجلد الذى يوضع عليه الرحى؛ ليسقط عليه الدقيق و يسمّى

الحجر الأسفل من حجری الرحی أیضا ثفالا، و لعلّه أنسب.

قوله علیه السلام: «لو قد حمّ لی» علی [بناء] المجهول: أی قضی و قدّر.

و الرکاب: الإبل التی یسار علیها. و شخوص المسافر: خروجه. و الاختلاف:

التردّد. و یحتمل [أیضا] المخالفه. و الغناء بالفتح و المدّ: النفع.

[قوله علیه السلام:] «لا یهلک علیها»: أی کائنا علیها أو سببها.

و الطریق یذکّر و یؤنّث. [و قوله:] «من استقام»: أی اعتزل و لزم الطریق الواضح. «و من زلّ»: أی زلق و عدل عن الطریق.

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: این سخنانی است که امیرالمؤمنین علی علیه السلام در یکی از حمله‌های شامیان بر اطراف عراق پس از پایان جنگ صفین و نهروان ایراد فرمود .

فرموده ایشان «ملیّا» یعنی: مدت طولانی. و فرموده امام علیه السلام: «لا سددتم» با تخفیف و تشدید: دعا و نفرین آنان است به عدم درستی و استقامت به آنچه هدایت و منفعتشان در آن است. «القصد من الامور» یعنی کارهای میانه‌ای که به افراط و تفریط نمی گراید.

«الشجعاء» جمع «شجیع» است. و در برخی نسخه‌ها به صورت «شجعانکم» آمده است که آن با ضمه و کسره جمع «شجاع» است. و «البأس» یعنی دلاوری و شجاعت. و «الکتیبهٔ» یعنی بخش بزرگی از سپاه. «التقلقل» یعنی: تحرک. و «القِدح» با کسره، یعنی: تیر. «الجفیر» یعنی تیردان. و گویند: ظرف تیرها از کنانه (تیردان) جا دارتر است.

مقصود از این تشبیه، پریشانی حال و جدایی از سپاهیان و یاران است به تیری که در اطراف آن تیرهایی نیست که آن را از تحرک بازدارد و در مکانش جای نمی گیرد.

«استحار مدارها» یعنی: پریشان و مضطرب شد. و «المدار» در اینجا مصدر است. همین گونه ابن ابی الحدید آن را ذکر کرده است. و من آن را با این معنی در لغت عربی نیافتم. و جوهری گوید: «المستحیر» ابری سنگین در آمد و شد است که بادی ندارد تا آن را به حرکت درآورد. پس مناسب‌تر این است که کلام امام علیه السلام کنایه از باز ایستادن از حرکت باشد. «الثفال» پوستی است که آسیاب را بر آن می‌نهند تا آرد بر آن بریزد. پایین‌ترین سنگ از سنگ‌های آسیاب را نیز «ثفال» می... گویند و شاید به این معنا مناسب‌تر باشد.

فرموده امام علیه السلام: «لو قد حمّ» با صیغه مجهول یعنی: انجام و مقدر شد. «الرکاب» شترانی هستند که بر آن سوار شوند. و «شخوص المسافر» یعنی: بیرون رفتن و رهسپار شدن مسافر. و «الاختلاف» یعنی: رفت و آمد. و ممکن است معنای مخالفت نیز داشته باشد. و «الغناء» با فتحه و مدّ یعنی: منفعت.

فرموده امـام علیه السـلام: «لاـ یهلـک علیهـا» یعنی بـا وجود آن یا به سـبب آن هلاک نمی‌شود. و «الطریق» به صورت مـذکر و مؤنث می‌آیـد. و فرموده ایشان: «من اسـتقام» یعنی: عزلت گزینـد و ملازم راهِ آشـکار شود. «و من زلّ» یعنی بلغزد و از راه حق عدول کند.

**[ترجمه]

«۹۴۳»

(۱) نَهْجٌ: مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَیُّهَا النَّاسُ! إِنَّا قَدْ أَصْبَحْنَا فِی دَهْرٍ عَنُودٍ، وَ زَمَنٍ شَدِیدٍ، یُعَدُّ فِیهِ الْمُحْسِنُ مُسِیئاً، وَ یَزْدَادُ الظَّالِمُ فِیهِ عُتُوّاً، لَا نَنْتَفِعُ بِمَا عَلِمْنَا، وَ لَا نَسْأَلُ عَمَّا جَهِلْنَا، وَ لَا نَتَخَوَّفُ قَارِعَهً حَتَّی تَحُلَّ بِنَا، فَالنَّاسُ عَلَی أَرْبَعَهِ أَصْنَافٍ:

مِنْهُمْ مَنْ لَا یَمْنَعُهُ الْفَسَادَ فِی الْأَرْضِ، إِلَّا مَهَانَهُ نَفْسِهِ وَ کَلَالَهُ حَدِّهِ وَ نَضِیضُ وَفْرِهِ.

وَ مِنْهُمُ الْمُصْلِتُ بِسَیْفِهِ وَ الْمُعْلِنُ بِشَرِّهِ [بِسِرِّهِ «خ»] وَ الْمُجْلِبُ بِخَیْلِهِ وَ رَجِلِهِ، قَدْ أَشْرَطَ نَفْسَهُ وَ أَوْبَقَ دِینَهُ لِحُطَامٍ یَنْتَهِزُهُ، أَوْ مِقْنَبٍ یَقُودُهُ، أَوْ مِنْبَرٍ یَفْرَعُهُ، وَ لَبِئْسَ الْمَتْجَرُ أَنْ تَرَی الدُّنْیَا لِنَفْسِکَ ثَمَناً، وَ مِمَّا لَکَ عِنْدَ اللَّهِ عِوَضاً.

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَطْلُبُ الدُّنْیَا بِعَمَلِ الْآخِرَهِ، وَ لَا یَطْلُبُ الْآخِرَهَ بِعَمَلِ الدُّنْیَا.

قَدْ طَأْمَنَ مِنْ شَخْصِهِ، وَ قَارَبَ مِنْ خَطْوِهِ، وَ شَمَّرَ مِنْ ثَوْبِهِ، وَ زَخْرَفَ مِنْ نَفْسِهِ لِلْأَمَانَهِ، وَ اتَّخَذَ سِتْرَ اللَّهِ ذَرِیعَهً إِلَی الْمَعْصِیَهِ.

وَ مِنْهُمْ مَنْ أَقْعَدَهُ عَنْ طَلَبِ الْمُلْکِ ضُئُولَهُ نَفْسِهِ، وَ انْقِطَاعُ سَبَبِهِ، فَقَصَرَتْهُ

۱- [۹۴۳]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۲) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

الْحَالُ عَلَى [عَنْ «خ»] حالِهِ، فَتَحَلَّى بِاسْمِ الْقَنَاعَةِ وَ تَزَيَّنَ بِلِبَاسِ أَهْلِ الزَّهَادَةِ، وَ لَيْسَ مِنْ ذَلِكَ فِي مَرَاحٍ وَ لَا مَغْدًى.

وَ بَقِيَ رِجَالٌ غَضَّ أَبْصَارَهُمْ ذِكْرُ الْمَرْجِعِ، وَ أَرَاقَ دُمُوعَهُمْ خَوْفُ الْمَحْشَرِ، فَهُمْ بَيْنَ شَرِيدٍ نَادٍّ، وَ خَائِفٍ مَقْمُوعٍ، وَ سَاكِتٍ مَكْعُومٍ، وَ دَاعٍ مُخْلِصٍ، وَ ثَكْلَانَ مُوجَعٍ، قَدْ أَخْمَلَتْهُمُ التَّقِيَّةُ، وَ شَمِلَتْهُمُ الذِّلَّةُ. فَهُمْ فِي بَحْرٍ أُجَاجٍ، أَفْوَاهُهُمْ ضَامِزَةٌ وَ قُلُوبُهُمْ قَرِحَةٌ، قَدْ وَعَظُوا حَتَّى مَلُّوا، وَ قُهِرُوا حَتَّى ذَلُّوا، وَ قُتِلُوا حَتَّى قَلُّوا.

فَلْتَكُنِ الدُّنْيَا أَصْغَرَ فِي أَعْيُنِكُمْ مِنْ حُثَالَةِ الْقَرَظِ وَ قُرَاضَةِ الْجَلَمِ، وَ اتَّعِظُوا بِمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ قَبْلَ أَنْ يَتَّعِظَ بِكُمْ مَنْ بَعْدَكُمْ، وَ ارْفُضُوهَا ذَمِيمَةً فَإِنَّهَا قَدْ رَفَضَتْ مَنْ كَانَ أَشْغَفَ بِهِ مِنْكُمْ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علیه السلام:

ای مردم، در روزگاری کینه توز، و پر از ناسپاسی و کفران نعمت ها، صبح کرده ایم، که نیکوکار، بدکار به شمار می آید، و ستمگر بر تجاوز و سرکشی خود می افزاید. نه از آن چه می دانیم بهره می گیریم و نه از آن چه نمی دانیم، می پرسیم، و نه از حادثه مهمّی تا بر ما فرود نیاید، می ترسیم! در این روزگار، مردم چهار گروه اند:

گروهی اگر دست به فساد نمی زنند، برای این است که، روحشان ناتوان، و شمشیرشان کند، و امکانات مالی، در اختیار ندارند. گروه دیگر، آنان که شمشیر کشیده، و شرّ و فسادشان را آشکار کرده اند، لشکرهای پیاده و سواره خود را گرد آورده، و خود آماده کشتار دیگرانند. دین را برای به دست آوردن مال دنیا تباه کردند که یا رییس و فرمانده گروهی شوند، یا به منبری فرا رفته، خطبه بخوانند. چه بد تجارتی، که دنیا را بهای جان خود بدانی ، و با آنچه که در نزد خداست معاوضه نمایی.

گروهی دیگر، با اعمال آخرت، دنیا را می طلبند، و با اعمال دنیا در پی کسب آخرت نیستند، خود را کوچک و متواضع جلوه می دهند. گام ها را ریاکارانه و کوتاه بر می دارند، دامن خود را جمع کرده، خود را همانند مؤمنان واقعی می آرایند، و پوشش الهی را وسیله نفاق و دنیا طلبی خود قرار می دهند. و گروهی دیگر، با پستی و ذلّت و فقدان امکانات، از به دست آوردن قدرت محروم مانده اند، که خود را به زیور قناعت آراسته، و لباس زاهدان را پوشیده اند. اینان هرگز، در هیچ زمانی از شب و روز، از زاهدان راستین نبوده اند.

در این میان گروه اندکی باقی مانده اند که یاد قیامت، چشم هایشان را بر همه چیز فرو بسته، و ترس رستاخیز، اشک هایشان را جاری ساخته است، برخی از آن‌ها از جامعه رانده شده، و تنها زندگی می کنند، و برخی دیگر ترسان و سرکوب شده یا لب فرو بسته و سکوت اختیار کرده اند، بعضی مخلصانه همچنان مردم را به سوی خدا دعوت می کنند، و بعضی دیگر گریان و دردناکند که تقیّه و خویشتن داری، آنان را از چشم مردم انداخته است، و ناتوانی وجودشان را فرا گرفته گویا در دریای نمک فرو رفته اند، دهن هایشان بسته، و قلب هایشان مجروح است، آنقدر نصیحت کردند که خسته شدند، از بس سرکوب شدند، ناتوانند و چندان که کشته دادند، انگشت شمارند.

ای مردم باید دنیای حرام در چشمانتان از پر کاه خشکیده، و تفاله های قیچی شده دام داران، بی ارزش تر باشد، از پیشینیان

خود پند گیرید، پیش از آن که آیندگان از شما پند گیرند، این دنیای فاسد نکوهش شده را رها کنید، زیرا مشتاقان شیفته تر از شما را رها کرد. - . نهج البلاغه: ۷۴،خطبه۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

عند عن الطریق کنصر-: عدل و مال. و العنود فعول بمعنی فاعل.

و قیل: مفاعل. و الزمن اسم لقلیل الوقت و کثیره. و قیل: الشدید بمعنی البخیل.

و فی بعض النسخ: «و زمن کنود»: و هو الکفور. و قیل: اللّوام. و وصف الزمان بتلک الأوصاف توصیف لأهله.

و عدّ المحسن مسیئا، إمّا لعدم الإذعان بالحقّ، أو لحملهم الأفعال الجمیله علی المحامل القبیحه، کزعم العابد مرائیا. و العتوّ: الاستکبار و مجاوزه الحدّ.

قوله علیه السّلام: «لا ننتفع» التعبیر بلفظ المتکلّم مع الغیر، من قبیل:

«إیّاک أعنی و اسمعی یا جاره» و عدم الانتفاع بالعلم لترک العمل، و عدم السؤال لعدم العلم بفضله مع عدم الرغبه فی العمل به.

و القارعه: الخطب العظیم و الداهیه. و مهانه النفس: حقارتها. [مشتقّه] من «مهن» أو «هان». و کلّ حدّ السیف و غیره، إذا وقف عن القطع.

ص: ۹۹

[قوله عليه السلام:] «و نضيض وفره»: أىّ قلّه ماله. و هذا القسم هم المريدون للدنيا غير القادرين عليها.

و المجلب: اسم فاعل من أجلب عليهم: أى تجمّع و تألّب. و كذلك إذا صاح به و استحثّه. و أجلبه: أى أعانه. و الرجل: جمع راجل.

«قد أشرط نفسه»: أى هيّأها و أعدّها للفساد فى الأرض. و الحطام: المال و أصله ما تكسّر من اليبس. و الانتهاز: الاختلاس و الاستلاب بقدر الإمكان.

و المقنب بكسر الميم و فتح النون-: الجمع من الخيل ما بين الثلاثين إلى الأربعين. [و] «يفرعه»: أى يعلوه.

و عمل الدّنيا: ما يفعله المكلّف فيها أو ما يصير بانضمام القربه و التوصّل به إلى الطاعه طاعه.

«و قد طأمن»: أى خفض. و يقال: طأمن منه أى سكنه. «و قارب من خطوه»: أى لم يسرّع و مشى رويدا. «و شمّر» [من ثوبه] »: أى قصّر ثوبه أو رفعه إظهار لمتابعه السنّه. «و زخرف»: أى زيّن [نفسه] للأمانه، أى لأن يجعلوه أمينا على أموالهم و أعراضهم و يحتمل تعلّقه بالأخير و بالجميع.

[قوله عليه السّلام:] «و اتخذ ستر اللّه»: أى التقوى و العمل بشرائع الدّين، فإنّ اللّه حرّم تتبع عورات من ظاهره الصلاح و ذكر عيوبه.

قال الكيدرى فى كتاب المضاف و المنسوب: ستر اللّه الإسلام، و الشيب، و الكعبه، و ضمائر صدور الناس. يعنى جعل ظاهر الإسلام و ما يجنّه صدره، بحيث لا يطّلع عليه مخلوق وسيله و طريقا إلى معصيه اللّه. انتهى.

و أقول: يحتمل أن يكون المراد أنّه اتّخذ ستر اللّه على عيوبه، حيث لم يفضحه و لم يطلع الناس على بواطنه، ذريعه إلى أن يخدع الناس.

و الضئوله: الحقاره. و السبب: الحبل، و ما يتوصّل به إلى غيره. و المراح:

ص: ١٠٠

المكان الـذى تأوى إليه الماشـيه فى اللّيل. و المغدى: ما تأوى إليه بالغداه و لعلّ المعنى: ليس يومه كيومهم فى الصوم و غيره، و لا ليله كليلهم فى العبادات.

و المرجع بكسر الجيم-: مصدر أو اسم مكان، و المراد به من إليه مصير العباد أو القيامه أو الرجوع إليهما.

[و المراد من قوله عليه السـلام: «غضّ أبصـارهم ذكر المرجع: هو] غضّ البصـر عن المعاصـى، أو الأعمّ لخشوعهم، أو للحياء، أو [غضّهم] أبصار قلوبهم عمّا سوى اللّه.

و الشـريد: الطريـد. و النّادّ: المنفرد و المراد به المتوحّش من الناس الـذاهب فى الأرض، إمّا لعـدم صبره على رؤيه المنكرات، أو لكثره أذى الظالمين فى الأوطان؛ لإنكاره المنكر و أشباه ذلك.

و قمعه: ضـربه بـالمقمعه و قهره و ذلّله. و المكعوم: الّـذى لاـ يمكنه الكلاـم، كأن شـدّ فوه من التقيّه بالكعام الـذى يجعل فى فم البعير عند الهياج. و الثكل:

الحزن على فقد الأقارب.

و لعلّ المعنى: أنّ بعضهم ترك الأوطان أو مجامع الناس لما ذكر، و بعضهم لم يترك ذلك، و ينكر منكرا ثمّ يخاف مما يجرى عليه بعـد ذلـك، و منهم من هو بينهم و لا ينهاهم تقيّه و معرض عنهم و مشـتغل بالـدعاء، و منهم من هو بينهم بالضـروره و يرى أعمالهم و لا يؤثّر نهيه فيهم، فهو كالثكلان الموجع.

و خمل ذكره و صوته: خفى.

[قوله عليه السـلام:] «فهم فى بحر أجاج» كنايه عن عـدم اسـتمتاعهم بالـدنيا، كالسابـح فى ماء مالـح، فإنّه لا يمكنه التروى منه و شربه و إن بلغ غايه العطش.

[قوله عليه السلام] «أفواههم ضامزه» بالزاى المعجمه، أى ساكنه. أو

ص: ۱۰۱

بالراء المهمله: كنايه عن صومهم و عدم أكلهم من المحرّمات و الشبهات.

قال الكيدرى: أى ساتره خفيّه من الضمير. و يروى بالزّاى: أى مشدوده بالسكوت.

«و قلوبهم قرحه»: لكثره المنكرات مع عدم تمكّنهم من إنكارها، أو لخوفهم من اللّه أو من الناس.

و «القرض»: ورق السلم يدبغ به. و حثالته: ما يسقط منه. و «الحلم»:

المقصّ يجزّ به أوبار الإبل. و قراضته: ما يسقط من قرضه و قطعه.

[قوله عليه السلام:] «و ارفضوها ذميمه»: أى اتركوا ما حاله الحقاره.

و الذمامه. و الشغف: الحب الشديد.

**[ترجمه]«عنـد عن الطريق» - بر وزن نصـر - يعنى روى گرداند و متمايل شد. «العنود» فعول به معناى فاعل است و گفته شده به معناى مفاعل است. و «الزمن» اسم براى وقت اندك و بسيار به كار مى‌رود. و گفته شده: «الشديد» به معناى بخيل است.

در برخى نسـخه‌ها «و زمن كنود» آمده و آن به معناى ناسپاس است. و گفته شده به معناى سرزنش‌گر است. و توصيف زمان با اين اوصاف در واقع توصيف اهل زمان است.

به شـمار آمـدن نيكوكـار به عنوان بـدكار، يـا به خـاطر اذعـان نكردن به حق است يا بـدين جهت كه كارهاى نيكو را حمل بر كارهاى زشت و ناپسند مى‌كنند مثلا شخص عابد را رياكار گمان مى‌كنند. «العتوّ» يعنى تكبرورزى و تجاوز از حقّ.

فرموده امـام عليه السـلام: «لاـ ننتفع» تعبير بـا لفـظ متكلم مع الغير از قبيل اين عبارت است كه گوينـد: «اياك أعنى و اسـمعى يا جارتى» (به در مى‌گويم كه ديوار بشـنود) و عـدم بهره بردن از علم به خاطر ترك عمل كردن بدان است و سوال نپرسـيدن، به خاطر علم نداشتن به فضيلت به علاوه رغبت نداشتن در عمل بدان است.

«القارعهٔ» مصـيبت و پيشامد مهم و ناگوار است. «مهانهٔ النفس» يعنى حقارت نفس. كه از «مهن» يا «هان» مشتق شده است. «كلّ حدّ السـيف و غيره» هرگاه لبه شمشـير و غير آن قطع نكند. فرموده امام عليه السلام «و نضيض وفره» يعنى اندك بودن اموالش. اين دسته از مردم، دينا طلبانى هستند كه بر دست‌يابى به دنيا توانا نيستند.

«المجلب» اسم فاعل از «أجلب عليهم» يعنى جمع و انبوه شـد. و همچنين هرگاه بر او فرياد زنـد و او را تحريك كنـد. و «أجلبه» يعنى: او را يـارى داد. «الرجـل» جمع راجـل به معنـاى پيـاده است. «قـد اشترط نفسه» يعنى نفس خويش را براى فسـاد در زمين آماده و مهيا كرده است. «الحطام» به معناى مال است و اصل آن، چيزى است كه از چيزى خشك شكسته شده باشد. «الانتهاز» يعنى اختلاـس و سـلب كردن به انـدازه توانايى. «المقنب» با كسـره ميم و فتحه نون يعنى: گروهى از اسـبان ما بين سـى تا چهل اسب. و «يفرعه» يعنى: از آن بالا رفت.

«عمـل الـدنیا» یعنی آنچه که مکلف در دنیـا انجام می‌دهـد، یا آنچه که با ضـمیمه کردن قصـد قربت و قصـد طاعت، به عنوان بنـدگی محسوب می‌شود. «قـد طـامن» یعنی: پـایین آمـد. گفته می‌شود: «طامن منه» یعنی: آن را ساکن و آرام کرد. «قارب من خطوه» یعنی شـتاب نکرد و به آرامی راه افتاد. «شـمّر (من ثوبه)» یعنی لباسـش را برای اظهار تبعیت از سنّت، کوتاه کرد یا بالا برد. «زخرف» یعنی: نفس خویش را برای امـانت زینت داد. یعنی: تـا اینکه او را بر اموال و آبرویشان امین قرار دهنـد. و ممکن است متعلق به مورد اخیر یا همه موارد باشد.

فرموده امام علیه السـلام: «و اتخذ ستر الله» یعنی: تقوی و عمل به شـریعت‌های دینی، چرا که خداوند دنبال کردن عیب‌جویی از کسی که ظاهرش صلاح است را حرام کرده است.

کیدری در کتاب مضاف و منسوب گوید: ستر خداوند، یعنی اسـلام و پیری و کعبه و درون دل‌های مردم. یعنی ظاهر اسـلام و آنچه را در دل پنهان داشته – به گونه‌ای که هیچ مخلوقی بر او آگاهی نیابد – وسیله ای برای معصیت خداوند قرار داده است.

و می‌گویم: ممکن است مقصود این باشـد که او پوشـش خداونـد را بر عیب‌های خود به نحوی که او را رسوا نمی‌کند و مردم را بر باطن او آگاه نمی‌سازد وسیله ای برای فریب مردم قرار داده است .

«الضـئولهٔ» یعنی: حقارت. و «السـبب» یعنی: طناب و آنچه بدان به چیز دیگر برسد. «المراح» مکانی که چهارپایان در شب بدان جا می‌رونـد. «المغـدی» جایی که در روز بـدان‌جا می‌روند. و شاید معنی اینگونه باشد: روز او مانند روز آنان در روزه و دیگر عبـادات نیست و شب اوماننـد شب آنان در عبادات نیست. «المرجِع» – با کسـره جیم – مصـدر یا اسم مکان است و مقصود از آن کسـی است که بـازگشت بنـدگان، به سوی اوست یا منظور قیامت یا بازگشت به سوی آن دو است. مقصود از فرموده امام علیه السـلام «غضّ ابصـارهم ذکر المرجع» یعنی فروبسـتن چشم از گناهان، یا به صورت عام‌تر به دلیل خشوع آن‌ها، یا از روی شرم و حیاء. یا اینکه دیده دل‌هایشان را از غیر خدا بسته‌اند.

«الشـرید» یعنی آواره و طرد شـده. «النادّ» یعنی: تک و تنها. و مقصود از آن کسـی است که از مردم می‌ترسـد و در زمین به راه می‌افتـد. یـا به این دلیل که صبرِ دیـدن منکرات و زشتی‌ها را نـدارد یا به سـبب آزار و اذیت سـتمکاران در سـرزمین‌ها؛ به این خاطر که او منکرات و امثال آن را انکار کرده و مانع از انجام آن می‌شود.

«قمعه» یعنی بـا چـوب یـا میله آهنی او را زد و و او را مغلـوب و ذلیـل سـاخت. «المکعوم» کسـی است که توان سـخن گفتن را نداشـته باشد گویی دهان او به سـبب تقیه با کعام (دهان بند) که در دهان شتر در هنگام تشـنگی قرار داده می‌شود، بسـته شده است. «الثکل» یعنی: غم و اندوه از دست دادن نزدیکان.

شاید معنی بدین گونه باشد که برخی از آنان سـرزمینشان را ترک کرده‌اند، یا محل اجتماع مردم را بنابر آنچه ذکر شد، ترک می‌کنند و برخی از آنان آن را ترک نمی‌کنند و منکرات را انکار می‌کنند سـپس از آنچه بعد از آن بر او وارد شود، می‌ترسـد و برخی از آن‌ها در میان آنان می‌مانـد و از روی تقیه آنان را نهی نمی‌کنـد و اعراض کرده و خود را با دعا مشـغول می‌کند. و برخی از آنهـا از روی ناچـاری در میانشان است و کارهایشان را می‌بینـد و نهی او در آنان تاثیری نمی‌گزارد، پس او همچون

کسی است که یکی از نزدیکانش را از دست داده و درد چشیده است.«خمل ذکره و صوته» یعنی نام و صدای او پنهان شد. «فهم فی بحر اجاج» کنایه از عدم بهره‌وری و لذت‌جویی آنان از دنیا است، مانند شناگری که در آب شور شنا می‌کند چرا که او نمی‌تواند خود را از این آب سیراب کند و از آن بنوشد هر چند در نهایت تشنگی باشد. «افواههم ضامزة» با زای معجمه (نقطه‌دار) یعنی: ساکن و آرام است. یا با راء مهلمه (بدون نقطه) کنایه از روزه گرفتن آنان است و اینکه آنان از حرام و چیزهای مشکوک نمی‌خورند. کیدری گوید: به این معنا است که دهان آن‌ها، باطن را می‌پوشاند و پنهان می‌دارد. و با «زاء» روایت شده یعنی: با سکوت دهانشان بسته شده است. «قلوبهم قرحة» یعنی دلهایشان به خاطر زیادی منکرات و عدم توانایی... شان در انکار و ممانعت از آن، زخمی شده است یا به سبب ترسشان از خداوند یا ترس از مردم دلهایشان زخمی است. «القرض» برگ گیاه «سلم» که با آن دباغی می‌کنند. «حثالته»: آنچه که از آن بیفتد. «الجلم» نوعی قیچی که با آن کرک و پشم شتر را بچینند. «قراضته» یعنی آنچه از کرک و پشم شتر بر زمین بریزد. «و ارفضوها ذمیمة» یعنی: با حالت حقارت و زشتی آن را رها کنید. «الشغف» یعنی عشق شدید.

**[ترجمه]

«۹۴۴»

(۱) نَهْجٌ: مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْوَفَاءَ تَوْأَمُ الصِّدْقِ، وَ لَا أَعْلَمُ جُنَّةً أَوْقَی مِنْهُ، وَ لَا یَغْدِرُ مَنْ عَلِمَ کَیْفَ الْمَرْجِعُ.

وَ لَقَدْ أَصْبَحْنَا فِی زَمَانٍ قَدِ اتَّخَذَ أَکْثَرُ أَهْلِهِ الْغَدْرَ کَیْساً، وَ نَسَبَهُمْ أَهْلُ الْجَهْلِ فِیهِ إِلَی حُسْنِ الْحِیلَهِ.

مَا لَهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ! قَدْ یَرَی الْحُوَّلُ الْقُلَّبُ وَجْهَ الْحِیلَهِ، وَ دُونَهُ مَانِعٌ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ وَ نَهْیِهِ فَیَدَعُهَا رَأْیَ عَیْنٍ بَعْدَ الْقُدْرَهِ عَلَیْهَا، وَ یَنْتَهِزُ فُرْصَتَهَا مَنْ لَا حَرِیجَهَ لَهُ فِی الدِّینِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علی علیه السلام:

وفا همزاد درستی است، من سپری باز دارنده تر از وفای به عهد سراغ ندارم، کسی که بداند باز گشتش به قیامت چگونه است مکر نمی کند. ما در زمانی قرار گرفته ایم که اکثر مردم آن مکر را زیرکی پندارند، و نادانان چنین کسانی را به مهارت در چاره جویی نسبت دهند. آنان را چه شود؟ خدا نابودشان کند! انسان واقف به تحولات راه حیله را می بیند، ولی امر و نهی حق مانع از حیله گری اوست، پس با چشم باز حیله را وامی گذارد با اینکه قدرت در به کار گیری آن دارد، و آن که باکی در دین ندارد فرصت حیله گری را از دست نمی دهد. - . نهج البلاغه: ۸۳، خطبه ۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

الوفاء: لزوم العهد و البقاء علیه کما ینبغی و یکون فی الأفعال و الأقوال.

و الصّدق يعمّ العهد و غيره فبينهما عموم من وجه.

۱- [۹۴۴]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ قَدَّسَ اللَّهُ رُوحَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۴۱) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

و قد يقال: الوفاء فى الإنشاء [خاصّه] و الصّدق فى الأخبار، و لا يجتمعان.

و يردّه صادق الوعد و إن كان مجازا، و المراد تلازمهما غالبا مع تشاركهما فى الفضل، و ترتّب الآثار الحسنه.

و «المرجع»: مصدر، أى الرجوع إلى اللّه. أو اسم مكان. و الكيس:

الفطنه و الذكاء. و الضمير فى «فيه» راجع إلى الزمان أو الغدر.

و «الحوّل القلّب»: هو الذى كثر تحوّله و تقلّبه فى الأمور و جرّبها و عرف وجوهها. و الوجه: الجهه.

و الضّمير فى [قوله:] «دونه» يعود إليه: أى قبل الوصول إليه. أو إلى «الحوّل»: أى أمامه. و فى بعض النّسخ: «دونها» فيعود إلى الحيله.

«رأى عين»: أى رؤيه معاينه فهو منصوب على المصدر من [قوله:] «يدع» بتقدير موصوف: أى يتركها تركا معاينا غير ناش عن غفله، أو [منصوب] على الحاليّه: أى حال كونها مرئيّه له.

و جوّز بعضهم فى قوله تعالى: «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ» [۱۳ آل عمران ۳] أن يكون ظرف مكان. و الحريجه: التحرّج، و هو التحرّز من الحرج و الإثم. و قيل: الحريجه: التقوى.

**[ترجمه]«الوفاء» پایبندی و وفاداری به عهد و پیمان است آنگونه که شایسته است و این پایبندی در کردار و گفتار می‌باشد. و «الصدق»، عهد و غیر آن را فرا می‌گیردپس رابطه میان آن دو عموم و خصوص من وجه است. و گاهی گفته می‌شود: وفا در انشاء(اظهار تعجب، شادی، افسوس و...)، و صداقت، در خبر دادن است و این دو(انشاء و إخبار) با هم جمع نمی‌شوند. و وعده راستین آن را ردّ می‌کند هرچند به صورت مجازی باشد. و مقصود امام تلازم غالبی آن‌ها به همراه مشارکتشان در فضیلت و ترتّب آثار حسنه است. «المرجع» مصدر به معنای بازگشت به نزد خداوند، یا اسم مکان است. «الکیس» یعنی زیرکی و تیزهوشی. و ضمیر در «فیه» به زمان یا غدر برمی‌گردد.

«الحوّل القلّب» کسی است که انتقال و رفت و آمد او در کارها زیاد است و کارها را تجربه کرده و وجوه آن را شناخته است. «الوجه» یعنی: جهت. ضمیر در فرموده ایشان: «دونه» به آن شخص باز می‌گردد، یعنی: پیش از رسیدن بدان. یا به «الحوّل» باز می‌گردد، یعنی: در مقابل او. و در برخی نسخه‌ها «دونها» ذکر شده که به «الحیلة» برمی‌گردد.

«رأی عین» یعنی: رؤیت عینی. پس منصوب بر مصدری است که از لفظ «یدع» بر می آید با تقدیر گرفتن موصوف. یعنی: آن را به صورت عینی ترک کرده بی‌آنکه غفلتی بورزد، یا منصوب بنا به حال بودن است، یعنی: در حالتی که برای او قابل رؤیت است. برخی در این فرموده خداوند متعال «یرونهم مثلیهم رأی العین» - . آل عمران / ۱۳ - {آنان [مؤمنان] را به چشم، دو برابر خود می دیدند} جایز دانسته‌اند که ظرف مکان باشد. «الحریجة» به معنای «التحرج» است و آن اجتناب از گناه است. و گفته شده: «الحریجة» به معنای تقوا است.

**[ترجمه]

«۹۴۵»

(۱) نَهْجٌ: مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی ذَمِّ أَهْلِ الْعِرَاقِ:

أَمَّا بَعْدُ يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ، فَإِنَّمَا أَنْتُمْ كَالْمَرْأَهِ الْحَامِلِ، حَمَلَتْ فَلَمَّا أَتَمَّتْ أَمْلَصَتْ وَ مَاتَ قَيِّمُهَا، وَ طَالَ تَأَيُّمُهَا وَ وَرِثَهَا أَبْعَدُهَا.

أَمَا وَ اللَّهِ مَا أَتَيْتُكُمُ اخْتِيَاراً، وَ لَكِنْ جِئْتُ إِلَيْكُمْ سَوْقاً. وَ لَقَدْ بَلَغَنِی أَنَّكُمْ تَقُولُونَ: «عَلِيٌّ يَكْذِبُ»، قَاتَلَكُمُ اللَّهُ فَعَلَى مَنْ أَكْذِبُ أَ عَلَى اللَّهِ! فَأَنَا أَوَّلُ مَنْ

ص: ۱۰۳

۱- [۹۴۵]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِیُّ رَضِیَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۶۹) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

آمَنَ بِهِ! أَمْ عَلَى نَبِيِّهِ فَأَنَا أَوَّلُ مَنْ صَدَّقَهُ! كَلَّا وَ اللَّهِ، وَ لَكِنَّهَا لَهْجَةٌ غِبْتُمْ عَنْهَا وَ لَمْ تَكُونُوا مِنْ أَهْلِهَا، وَيْلُ أُمِّهِ كَيْلًا بِغَيْرِ ثَمَنٍ لَوْ كَانَ لَهُ وِعَاءٌ! وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان امام علیه السلام در نکوهش مردم عراق:

پس از ستایش پروردگار! ای مردم عراق! همانا شما به زن بار داری می مانید که در آخرین روزهای بار داری جنین خود را سقط کند، و سرپرستش بمیرد، و زمانی طولانی بی شوهر ماند ، و میراث او را خویشاوندان دور غارت کنند.

آگاه باشید! من با اختیار خود به سوی شما نیامدم بلکه به طرف دیار شما کشانده شدم، به من خبر دادند که می گویید علی دروغ می گوید! خدا شما را بکشد، بر چه کسی دروغ روا داشته ام؟ آیا به خدا دروغ روا داشتم؟ در حالی که من نخستین کسی هستم که به خدا ایمان آوردم، یا بر پیامبرش؟ در حالی که من اول کسی بودم که او را تصدیق کردم! نه به خدا هرگز! آنچه گفتم واقعیّتی است که شما از دانستن آن دورید، و شایستگی درک آن را ندارید، مادرتان در سوگ شما زاری کند «وای، وای، سر دهد» پیمانه علم را به شما به رایگان بخشیدم، اگر ظرفیّت داشته باشید ، و به زودی خبر آن را خواهید فهمید.
- . نهج البلاغه: ۱۰۰، خطبه۷۱ -

**[ترجمه]

توضیح

«أملصت» ألقت ولدها میّتا. و المملاص: معتادته. و قیّم المرأه: زوجها؛ لأنّه یقوم بأمرها. و تأیّم المرأه خلوّها من الزوج.

و [قوله علیه السلام:] « [و ورثها] أبعدها»: أی من لم یکن له قرابه الولد و نحوه.

و التشبیه بالمرأه الموصوفه؛ لأنّهم تحمّلوا مشاقّ الحرب، فلمّا قرب الظّفر رضوا بالتحکیم و حرموا الظفر، و صار بعضهم خوارج و بعضهم شکّاکا.

و المراد بالسّوق: الاضطراری، کأنّ القضاء ساقه علیه السلام إلیهم، فإنّه خرج لقتال أهل الجمل، و احتاج إلی الاستنصار بأهل الکوفه، و اتّصلت تلک الفتن بفتنه أهل الشام، فاضطرّ إلی المقام بینهم. و فی بعض النّسخ: «و لا جئتکم شوقا».

و «قاتلکم اللّه»: أی قتلکم اللّه أو لعنکم اللّه. و «کلّا» للرّدع و الإنکار.

أو بمعنی حقّا.

و اللّهجه: اللّسان، و یتجوّز بها عن الکلام. و المراد إمّا لهجته علیه السلام: أی [إنّ] ما أخبرکم به أمور غابت عقولکم الضعیفه عن إدراکها و لستم أهلا لفهمها.

أو لهجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أی سمعت کلامه صلّی اللّه علیه و آله، و لم تسمعوه و لو سمعتموه لم تکونوا

من أهله.

و الويل: حلول الشرّ [أ] و كلمه عذاب، أو واد فى جهنّم. و إضافته إلى

ص: ۱۰۴

الأمّ، دعاء عليها بأن تصاب بأولادها، من قبيل «ثكلته أمّه». و الضمير [فى «أمّه»] راجع إلى المكذّب. و قيل: [الضمير راجع] إلى ما دلّ عليه الكلام من العلم الذى خصّه به الرسول صلّى اللّه عليه و آله. و يقال: هذه الكلمه قد تطلق للتّعجّب و الاستعظام، يقال: ويل أمّه فارسا، و مرادهم التعظيم و المدح.

و «كيلا»: انتصب؛ لأنّه مصدر فى موضع الحال أو تمييز: أى أنا أكيل لكم العلم و الحكمه كيلا و لا أطلب لذلك ثمنا لو وجدت حاملا للعلم.

و قيل: الكلمه تستعمل للترحم و التعجب، و الضمير راجع إلى الجاهل المكذّب، فالمفاد التّرحّم عليهم لجهلهم، أو التّعجّب من قوّه جهلهم، أو من كثره كيله للحكم عليهم مع إعراضهم عنها.

و قال [ابن الأثير فى مادّه «ويل» من كتاب] النهايه: قد يرد الويل بمعنى التعجّب. و منه الحديث: «ويل أمّه مسعر حرب» تعجّبا من شجاعته و جرأته و إقدامه، و منه

حديث على عليه السّلام: «و يلمّه كيلا بغير ثمن لو أنّ له وعاء».

أى يكيل العلوم الجّمه بلا عوض، إلّا أنّه لا يصادف واعيا.

و قيل: «وى»: كلمه مفرده. [«و لأمّه» أيضا كلمه مفرده] و هى كلمه تفجّع و تعجّب، و حذفت الهمزه من «أمّه» تخفيفا، و ألقيت حركتها على اللام، و ينصب ما بعدها على التمييز. انتهى.

و الحين بالكسر-: الدهر أو وقت مبهم يصلح لجميع الأزمان طال أو قصر، و المعنى لتعلمنّ ثمره تكذبكم و إعراضكم عمّا أبيّن لكم، و أنّى صادق فيما أقول.

**[ترجمه]«أملصت» يعنى زن جنين خود را سقط كرد. و «مملاص» زنى است كه به اين كار عادت كند. «قيّم المرأة» يعنى: شوهر زن، زيرا شوهر عهده‌دار زن است. و «تأيّم المرأة» يعنى همسرش را از دست داد.

و فرموده امام عليه السلام: «و ورثها أبعدها» يعنى كسى كه قرابت فرزند يا شبيه آن را نداشته باشد.

تشبيه به زن با اين اوصاف از اين جهت بوده است كه آنان سختى‌هاى جنگ را تحمل كردند و چون پيروزى نزديك شد به حكميت رضايت دادند و از پيروزى محروم ماندند و برخى از آنان خوارج و برخى ديگر مردّد شدند.

مقصود از «السوق» اجبار و اضطرار است گويى قضا و قدر امام عليه السلام را به سمت آنان سوق داده است، چرا كه ايشان براى جنگ اهل جمل بيرون رفت و نيازمند يارى مردم كوفه شد و اين فتنه‌ها با فتنه شاميان به هم پيوست در نتيجه امام مجبور به اقامت در ميان آنان شد. و در برخى نسخه‌ها «و لا جئتكم شوقاً» آمده است. «قاتلكم الله» يعنى خداوند شما را بكشد يا شما را لعنت كند. «كلا» براى بازداشتن و انكار است يا اينكه به معناى «حقاً» باشد.

«اللهجة» يعنی: زبـان. و مجـازا یعنی کلام. و مقصود از آن یا زبان امام علیه السـلام باشـد، یعنی: آنچه من شـما را از آن آگاه می‌کنم اموری است که خردهای ضعیف شما از درک آن ناتوان است و شما شایستگی فهم آن را ندارید.

یا مقصود زبان رسول خـدا صـلی الله علیه و آله باشـد: یعنی من کلام رسول خدا را شـنیدم و شـما نشـنیدید، و اگر می‌شـنیدید شایستگی آن را نداشتید .

«الویل» نازل شدن شرّ و بدی، و کلمه عذاب است. یا اسم وادی و عرصه‌ای در جهنم است. و اضافه شدن این کلمه به «الأمّ» به جهت دعـا و نفرین آن زن به از دست دادن فرزنـدانش باشـد، ماننـد این عبـارت «ثکلته امّه» یعنی مادرش به عزایش بنشـیند. و «ضمیر» در «أمّه» به «المکذّب» برمی‌گردد. و گفته شده ضمیر به مدلول و مفهوم کلام یعنی علمی که رسول خدا صلی الله علیه و آله ایشـان را بـدان اختصاص داده است، برمی‌گردد. و گفته می‌شود: این کلمه گاهی برای اظهار شـگفتی و بزرگ شـمردن اطلاق می‌شود. گفته می‌شود: «ویل أمّه فارساً» و مقصودشان بزرگداشت و مدح او به عنوان سوارکار ماهر باشد.

«کیلاً» اعراب نصب گرفته است بـدین سـبب که مصـدری است در موضع حـال یا تمییز. یعنی: من به صورتی نیکو برای شـما پیمانه نمودم و برای آن از شما بهایی طلب نمی‌کنم اگر کسی را می‌یافتم که حامل این علم بود.

و گفتـه شـده: ایـن کلمه برای ترحم و تعجب به کـار می‌رود و ضـمیر به شـخص جاهـل دروغ‌پرداز برمی‌گردد. پس مفـاد این عبـارت دلجویی نسـبت به آن‌هـا یـا اظهـار شـگفتی از جهل و نادانی شدیـد آنان، یا مقصود اظهار شـگفتی است از اینکه امام، فراوان پیمـانه حکمت را به آن‌ها می‌دهـد ولی با وجود این آنان روی گردانی می‌کننـد. ابن اثیر در ماده «ویل» از کتاب النهایة گوید: گاهی ویل به معنای تعجب می‌آید. و از همین کلمه گوید: «ویل امّه مسعد حرب» که برای اظهار شگفتی از شجاعت و جرأت دلاوری او گفته می‌شود. و از همین کلمه حدیث علی علیه السـلام است که فرمود: «ویلمّه کیلا بغیر ثمن لو أنّ له وعاء» یعنی: بدون هیچ بها و عوضی همه علم‌ها را پیمانه می‌کند اما کسی را نمی‌یابد که ظرفیت داشته باشد.

و گفته شـده: «وی» کلمه جـدا و «لأمّه» نیز کلمه‌ای جـداگانه است و آن لفظی برای اظهار دردمنـدی و شـگفتی است. و برای تخفیف همزه در «أمّه» حـذف شده است و حرکت آن به بر روی لام ظاهر شده و مابعد آن به عنوان تمییز منصوب شده است. پایان سخن. «الحین» با کسره حاء: به معنای روزگار یا زمان مبهمی است که برای همه زمان‌ها چه بلند و چه کوتاه به کار می... رود و معنی بـدین گـونه اسـت کـه: یقینـا پیامـد و ثمره دروغ‌پردازی و روی‌گردانیتـان را از آنچه من برای شـما تـبیین نمـودم، خواهید فهمید حال آنکه من در آنچه می‌گویم، صادق و راست‌گفتارم.

**[ترجمه]

«۹۴۶»

(۱) نَهْجٌ: مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يَقْصِمْ جَبَّارِي دَهْرٍ قَطُّ، إِلَّا بَعْدَ تَمْهِيلٍ

١- [٩٤٦]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِى الْمُخْتَارِ: (٨٦) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

وَ رَخَاءٍ. وَ لَمْ يَجْبُرْ عَظْمَ أَحَدٍ مِنَ الْأُمَمِ، إِلَّا بَعْدَ أَزْلٍ وَ بَلَاءٍ. وَ فِي دُونِ مَا اسْتَقْبَلْتُمْ مِنْ خَطْبٍ [عَتْبٍ «خ»] وَ اسْتَدْبَرْتُمْ مِنْ خَطْبٍ [خِصْبٍ «خ»] مُعْتَبَرٌ، وَ مَا كُلُّ ذِي قَلْبٍ بِلَبِيبٍ، وَ لَا كُلُّ ذِي سَمْعٍ بِسَمِيعٍ، وَ لَا كُلُّ ذِي نَاظِرٍ بِبَصِيرٍ.

فَيَا عَجَباً! وَ مَا لِيَ لَا أَعْجَبُ مِنْ خَطَإِ هَذِهِ الْفِرَقِ عَلَى اخْتِلَافِ حُجَجِهَا فِي دِينِهَا، لَا يَقْتَصُّونَ أَثَرَ نَبِيٍّ وَ لَا يَقْتَدُونَ بِعَمَلِ وَصِيٍّ، وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِغَيْبٍ، وَ لَا يَعِفُّونَ عَنْ عَيْبٍ يَعْمَلُونَ فِي الشُّبُهَاتِ وَ يَسِيرُونَ فِي الشَّهَوَاتِ، الْمَعْرُوفُ فِيهِمْ مَا عَرَفُوا، وَ الْمُنْكَرُ عِنْدَهُمْ مَا أَنْكَرُوا، مَفْزَعُهُمْ فِي الْمُعْضِلَاتِ إِلَى أَنْفُسِهِمْ، وَ تَعْوِيلُهُمْ فِي الْمُبْهَمَاتِ عَلَى آرَائِهِمْ، كَأَنَّ كُلَّ امْرِئٍ مِنْهُمْ إِمَامُ نَفْسِهِ، قَدْ أَخَذَ مِنْهَا فِيمَا يَرَى بِعُرًى وَثِيقَاتٍ (۱) وَ أَسْبَابٍ مُحْكَمَاتٍ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علی علیه السلام: پس از ستایش پروردگار، خدا هرگز جبّاران دنیا را در هم نشکسته مگر پس از آن که مهلت های لازم و نعمت های فراوان بخشید، و هرگز استخوان شکسته ملّتی را باز سازی نفرمود مگر پس از آزمایش ها و تحمّل مشکلات. مردم! در سختی هایی که با آن روبرو هستید و مشکلاتی که پشت سر گذاردید، درس های عبرت فراوان وجود دارد. نه هر که صاحب قلبی است خردمند است، و نه هر دارنده گوشی شنواست، و نه هر دارنده چشمی بیناست.

در شگفتم، چرا در شگفت نباشم؟! از خطای گروه های پراکنده با دلایل مختلف که هر یک در مذهب خود دارند! نه گام بر جای گام پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می نهند، و نه از رفتار جانشین او پیروی می کنند، نه به غیب ایمان می آورند و نه خود را از عیب بر کنار می دارند، به شبهات عمل می کنند و در گرداب شهوات غوطه ورند، نیکی در نظرشان همان است که می پندارند، و زشتی ها همان است که آن‌ها منکرند. در حل مشکلات به خود پناه می برند، و در مبهمات تنها به رأی خود تکیه می کنند، گویا هر کدام، امام و راهبر خویش می باشند که به دستگیره های مطمئن و اسباب محکمی که خود باور دارند چنگ می زنند. - . نهج البلاغه: ۱۲۱، خطبه۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

القصم: الکسر. و التمهیل: التأخیر و کذلک الإرجاء: و الرّخاء: سعه العیش. و الجبر: إصلاح الکسر [و هو هنا] کنایه عن دفع الجبّارین و الظالمین.

[قوله:] «و فی دون»: أی [فی] أقلّ من ذلک. و الأزل بالفتح-: الضیق و الشدّه.

[قوله:]«ما استقبلتم من خطب»: أی شأن و أمر و داهیه. و روی «من عتب»: أی مشقّه. قیل: یعنی ما لاقوه فی مستقبل زمانهم من الشیب و ولاه السوء و تنکّر الوقت.

«و ما استدبرتم من خطب»: یعنی ما تقدّم من الحروب و الوقائع الّتی قضوها. و یروی من «خصب»: و هو رخاء العیش. فیمکن أن یراد بالأمور المستقبله و المستدبره جمیعا المواضی باعتبارین.

قوله عليه السلام: «لا يعفون» فی النسخ بالتشديد: من العفّه، فالمراد

۱- و فی بعض النّسخ: ثقات.

بالعیب عیوب أنفسهم، و فی بعضها بالتخفیف فالمراد عیوب غیرهم.

[قوله علیه السلام]: «یعملون فی الشبهات»: [لفظه] «فی» بمعنی الباء، أو فیه توسّع.

قوله علیه السلام: « [المعروف فیهم] ما عرفوا»: أی بعقولهم و أهوائهم.

[و قوله علیه السلام:] «قد أخذ منها»: الضمیر راجع إلی النفس أو إلی المبهمات و المعضلات.

**[ترجمه]«القصم» یعنی شکستن. و «التمهیل» یعنی به تاخیر انداختن و «الارجاء» نیز به همین معناست. «الرخاء» به معنای فراخی زندگی است. «الجبر» یعنی درست کردن شکستگی. و در اینجا کنایه از راندن متکبران و ستمگران است. فرموده امام علیه السلام «فی دون» یعنی: در کمتر از آن. «الازل» با فتحه یعنی تنگنا و سختی.

فرموده ایشان: «ما استقبلتم من خطب» یعنی: شأن و کار و مصیبت. و به صورت «من عطب» نیز روایت شده است؛ یعنی: مشقت و سختی. گفته شده به معنای چیزی است که در زمان آینده با آن روبه‌رو می‌شوند از جمله پیری و حاکمان بدسرشت، و بدی زمانه.

«و ما استدبرتم من خطب» یعنی: جنگ‌ها و اتفاقاتی که سپری کردید. و به صورت «من خصب» روایت می‌شود و آن بع معنای فراخی زندگی است. پس امکان دارد مقصود از همه امور بعدی و قبلی، امور گذشته به دو اعتبار باشد. فرموده امام علیه السلام: «لا یعفون» در نسخه‌ها با تشدید از ریشه «العفّة» آمده است. پس مقصود از عیب، عیب خودشان است و در برخی نسخه‌ها با تخفیف ذکر شده که در این صورت مقصود عیب دیگران است.

در فرموده امام علیه السلام: «یعملون فی الشبهات» لفظ «فی» به معنای «باء» ذکر شده است یا اینکه در معنای آن توسّع صورت گرفته است. فرموده امام علیه السلام: «المعروف فیهم ما عرفوا» یعنی با خردها و هواهای نفسانی آنان. در فرموده امام علیه السلام: «قد أخذ منها» ضمیر به «النفس» یا «المبهمات و المعضلات» برمی گردد.

**[ترجمه]

«۹۴۷»

(۱) نَهجُ: مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی خِطَابِ أَصْحَابِهِ: وَ قَدْ بَلَغْتُمْ مِنْ کَرَامَهِ اللَّهِ مَنْزِلَهً، تُکْرَمُ بِهَا إِمَاؤُکُمْ، وَ تُوصَلُ بِهَا جِیرَانُکُمْ، وَ یُفَضِّلُکُمْ مَنْ لَا فَضْلَ لَکُمْ عَلَیْهِ وَ لَا یَدَ لَکُمْ عِنْدَهُ، وَ یَهَابُکُمْ مَنْ لَا یَخَافُ لَکُمْ سَطْوَهً وَ لَا لَکُمْ عَلَیْهِ إِمْرَهٌ، وَ قَدْ تَرَوْنَ عُهُودَ اللَّهِ مَنْقُوضَهً فَلَا تَغْضَبُونَ، وَ أَنْتُمْ لِنَقْضِ ذِمَمِ آبَائِکُمْ تَأْنَفُونَ. وَ کَانَتْ أُمُورُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ تَرِدُ وَ عَنْکُمْ تَصْدُرُ وَ إِلَیْکُمْ تَرْجِعُ، فَمَکَّنْتُمُ الظَّلَمَهَ مِنْ مَنْزِلَتِکُمْ، وَ أَلْقَیْتُمْ إِلَیْهِمْ أَزِمَّتَکُمْ، وَ أَسْلَمْتُمْ أُمُورَ اللَّهِ فِی أَیْدِیهِمْ، یَعْمَلُونَ بِالشُّبُهَاتِ وَ یَسِیرُونَ فِی الشَّهَوَاتِ.

وَ ایْمُ اللَّهِ لَوْ فَرَّقُوکُمْ تَحْتَ کُلِّ کَوْکَبٍ، لَجَمَعَکُمُ اللَّهُ لِشَرِّ یَوْمٍ لَهُمْ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام در یکی از خطبه‌ها، یارانش را اینگونه مورد خطاب قرار داد:

از کرامت خدا به منزلت و مقامی رسیده اید که به خاطر آن کنیزان شما احترام می شوند، و همسایگانتان مورد حسن روابط و دوستی قرار می گیرند، و آنان که شما برتر از آنها نیستید، و بر آنان حقّی ندارید شما را تعظیم می کنند، و کسانی که از غلبه شما نمی ترسند، و حکومت و تسلطی بر آنان ندارید از شما وحشت دارند. اینک می بینید عهد خدا شکسته می شود و غضب نمی کنید، در حالی که از شکستن عهد پدرانتان بر سر غیرت آمده آن را ننگ می دانید. فرمانهای خدا بر شما وارد شده و از سوی شما به مردم می رسید و باز گشت سودش به شما بود، ولی اکنون طاغیان را بر منزلت خود مسلّط کردید، و زمام امور خویش را به آنان سپردید، و امور الهی را به آنان واگذاشتید، آنان به شبهه ها عمل می کنند، و در شهوات ره می سپارند! به خدا سوگند اگر دشمنان جمع شما را زیر هر ستاره ای پراکنده کنند خداوند شما را برای بدترین روزی که در پیش دارند جمع خواهد کرد. -. نهج البلاغه: ۱۵۴، خطبه۱۰۶ -

**[ترجمه]

بیان

الوصل: ضدّ القطع و الهجران. [و المراد من قوله:] «جیرانکم»: أی أهل الذمّه و المعاهدین، و یحتمل المجاورین فی المسکن.

قوله علیه السلام: «من لا فضل لکم علیه»: کتعظیم الروم و الحبشه مسلمی العرب.

ص: ۱۰۷

۱- [۹۴۷]- رَوَاهُ الشَّرِیفُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی ذَیْلِ الْمُخْتَارِ: (۱۰۵) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

قوله علیه السلام: «من لا- یخاف لکم سطوه»: کالملوک فی أقاصی البلاد، لما شاع و ذاع من أنّهم قوم صالحون، إذا دعوا اللّه استجاب لهم، و ینصرهم بملائکته کما قیل.

قوله علیه السلام: «و أنتم»: الواو للحال. و الذمّه: العهد و الأمان و الضمان و الحرمه و الحقّ.

و أنف کفرح-: استنکف. و الغرض توبیخهم علی ترکهم إنکار المنکرات.

و المراد بنقض العهود ما ظهر من الناکثین و القاسطین و المارقین و غیرهم من نقض البیعه و قتل المسلمین و الإغاره علیهم، و لا ریب أنّ السکوت عن إنکار تلک المنکرات مع الاستنکاف عن نقض ذمم الآباء، یدلّ علی أنّ عهود اللّه أضعف عندهم من عهود آبائهم، و هو فی حدّ الکفر.

[قوله علیه السّلام:] «و کانت أمور اللّه علیکم ترد»: أی و أنتم المخاطبون بالأوامر و النواهی، أو کنتم قبل ذلک فی أیّام الرسول صلّی اللّه علیه و آله، موارد أمور اللّه و مصادرها، مطیعین له منکرین للمنکرات.

و کأنّ المراد بالورود، السؤال. و بالصدور، الجواب، و بالرجوع، التحاکم.

و یمکن تعمیم الورود و الصدور، فالمراد بالرجوع. رجوع النفع و الضرّ فی الدارین. و قیل: أی کانت أمور اللّه علیکم ترد: أی بتعلیمی لکم، و عنکم تصدر إلی من تعلّمونه إیّاها، ثمّ إلیکم ترجع بأن یتعلّمها بنوکم و إخوتکم منهم.

[قوله علیه السلام:] «لشرّ یوم»: أی یوم ظهور المسوده، أو خروج المهدی علیه السلام. و الجمع: فی الرجعه، أو المراد جمع صنفهم.

**[ترجمه]«الوصل» متضاد قطع و جدایی است. و مقصود ایشان از «جیرانکم» اهل ذمه و معاهدان است، و احتمال دارد مقصودهمسایگان باشد.

فرموده امام علیه السلام: «من لا- فضل لکم علیه» مانند تعظیم کردن و بزرگداشت مسلمانان عرب توسط رومیان و حبشی‌ها است.

فرموده امام «من لا یخاف لکم سطوۀ» مانند پادشاهان در سرزمین‌های دور، به این دلیل که شایع و پراکنده شده بود که آنان مردمانی نیکوکار هستند، و هرگاه خداوند را می‌خوانند آنان را اجابت کرده و با فرشتگان بنا بر آنچه گفته شده، یاری می... رساند. «و أنتم» واو برای حال است. و «الذمۀ» یعنی: عهد و امان دادن و ضمانت کردن و نیز به معنای حرمت و حقّ است.

«أنف» - بر وزن فرح - یعنی: سرباز زدن، و مقصود، سرزنش آنان به این خاطر که انکار و ممانعت از منکرات و زشتی‌ها را رها کرده‌اند. مقصود از «نقض العهود» شکست پیمان‌ها، بیعت شکنی و کشتار مسلمان و هجوم بر آنان، توسط پیمان‌شکنان و ظالمان و از دین خارج شدگان و دیگر افراد است. و بدون تردید سکوت از انکار و ممانعت این منکرات به همراه سرباز زدن از عهدشکنی اجداد، بر این دلالت دارد که عهد و پیمان‌های خداوند در نزد آنان از عهد و پیمان‌های پدران و اجدادشان

سست‌تر و ضعیف‌تر است و این در حد کفر است.

فرموده امام علیه السلام «و کانت امور الله علیکم ترد» یعنی: شما مخاطب اوامر و نواهی هستید، یا اینکه شما پیش از این در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله، موارد و مصادر امور خداوند بودید که از او فرمان می‌بردید و از منکرات جلوگیری می‌کردید.

گویا مقصود از «الورود» پرسش، و مقصود از «الصدور» پاسخ، و مقصود از «الرجوع» داوری و محاکمه است. و می‌توان «الورود» و «الصدور» را تعمیم داد، پس مقصود از «الرجوع» بازگشت سود و زیان در سرای دنیا و آخرت است. و گفته شده: به این معناست که امور خداوند بر شما وارد می‌شود: یعنی: با آموزش و تعلیمی که من به شما می‌دهم، و از شما به سوی کسانی که تعلیم می‌دهید صادر می‌شود، بعد به سوی شما بازمی‌گردد بدین گونه که پسران و برادران شما آن را یاد می‌گیرند.

«لشرّ یوم» یعنی روزی که پرچمهای سیاه(بنی عباس) آشکار می‌شود، یا روز ظهور مهدی علیه السلام. و «جمع» در رجعت است، یا مقصود جمع کردن صنف ایشان است. (نه خود ایشان).

**[ترجمه]

«۹۴۸»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

ص: ۱۰۸

۱- [۹۴۸]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَیْهِ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۹۵) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

وَ لَقَدْ عَلِمَ الْمُسْتَحْفَظُونَ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، أَنِّی لَمْ أَرُدَّ عَلَی اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ لَا عَلَی رَسُولِهِ سَاعَةً قَطُّ، وَ لَقَدْ وَاسَیْتُهُ [آسَیْتُهُ «خ»] فِی الْمَوَاطِنِ الَّتِی تَنْكُصُ فِیهَا الْأَبْطَالُ، وَ تَتَأَخَّرُ الْأَقْدَامُ، نَجْدَةً أَكْرَمَنِی اللَّهُ بِهَا.

وَ لَقَدْ قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ إِنَّ رَأْسَهُ لَعَلَی صَدْرِی، وَ قَدْ سَالَتْ نَفْسُهُ فِی كَفِّی، فَأَمْرَرْتُهَا عَلَی وَجْهِی. وَ لَقَدْ وُلِّیتُ غُسْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ الْمَلَائِكَةُ أَعْوَانِی، فَضَجَّتِ الدَّارُ وَ الْأَفْنِیَةُ، مَلَأٌ یَهْبِطُ وَ مَلَأٌ یَعْرُجُ، وَ مَا فَارَقَتْ سَمْعِی هَیْنَمَةٌ مِنْهُمْ، یُصَلُّونَ عَلَیْهِ حَتَّی وَارَیْنَاهُ فِی ضَرِیحِهِ.

فَمَنْ ذَا أَحَقُّ بِهِ مِنِّی حَیّاً وَ مَیِّتاً، فَانْفُذُوا عَلَی بَصَائِرِكُمْ، وَ لْتَصْدُقْ نِیَّاتُكُمْ فِی جِهَادِ عَدُوِّكُمْ، فَوَ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، إِنِّی لَعَلَی جَادَّةِ الْحَقِّ، وَ إِنَّهُمْ لَعَلَی مَزَلَّةِ الْبَاطِلِ. أَقُولُ مَا تَسْمَعُونَ وَ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ [الْعَظِیمَ «خ»] لِی وَ لَكُمْ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علی علیه السلام:

اصحاب و یاران حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله که حافظان اسرار او می باشند، می دانند که من حتی برای یک لحظه هم مخالف فرمان خدا و رسول او نبودم، بلکه با جان خود پیامبر را یاری کردم. در جاهایی که شجاعان قدم هایشان می لرزید، و فرار می کردند، آن دلیری و مردانگی را خدا به من عطا فرمود.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و در حالی که سرش بر روی سینه ام بود قبض روح گردید، و جان او در کف من روان شد و آن را بر چهره خویش کشیدم. متصدّی غسل او من بودم، و فرشتگان مرا یاری می کردند، گویا در و دیوار خانه فریاد می زد. گروهی از فرشتگان فرود می آمدند و گروهی دیگر به آسمان پرواز می کردند. گوش من از صدای آهسته آنان که بر آن حضرت نماز می خواندند، پر بود، تا آنگاه که او را در حجره اش دفن کردیم.

چه کسی با آن حضرت در زندگی و لحظات مرگ از من سزاوارتر است؟ پس مردم! با دل بینا حرکت کنید، و نیّت خویش را در جهاد با دشمن راست بدارید. سوگند به خدایی که جز او خدایی نیست، من بر جادّه حق می روم، و دشمنان من بر پرتگاه باطلند، می گویم آنچه می شنوید، و برای خود و شما از خدا طلب آمرزش دارم. - . نهج البلاغه: ۳۱۱، خطبه۱۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

استحفظته الشّی ء: أودعته عنده و سألته أن یحفظه. و «المستحفظون» علی بناء المفعول-: المطّلعون علی أسرار الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سیرته، الصّادقون فی الشهاده الذی لم یغیّروا و لم یبدّلوا للأغراض الدنیویّه.

و قال ابن أبی الحدید: الظاهر أنّه علیه السلام یومئ فی قوله: «لم أردّ علی اللّه ...» إلی أمور وقعت عن غیره.

ثمّ ذکر أمورا کثیره من مخالفات عمر و معارضاته لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

و [أيضا] قال [ابن أبى الحديد] فى [شرح] قوله عليه السلام: «و لقد آسيته بنفسى»: يقال: واسيته، بالهمزه أفصح. و هذا مما اختصّ عليه السلام بفضيلته غير مدافع، ثبت معه يوم أحد. و فرّ الناس، و ثبت معه يوم حنين و فرّ الناس، و ثبت يوم خيبر حتّى فتحها و فرّ من كان بعث بها قبله. انتهى.

ص: ١٠٩

و قال الجوهری: نکص ینکص [من باب ضرب] و ینکص [من باب نصر] رجع. و «نجده»: منصوب علی المصدر لفعل محذوف و هی الشجاعه.

[قوله علیه السلام:] «و إنّ رأسه لعلی صدری»: قیل: لعلّه أسنده إلی صدره عند اشتداد علّته، أو کان رأسه صلّی اللّه علیه و آله علی رکبته، فیکون رأسه فی صدره عند إکبابه علیه.

و قد یقال: المراد بسیلان النفس، هبوب النّفس عند انقطاع الأنفاس.

و قیل: أراد بنفسه دمه.

یقال: إنّ رسول اللّه قاء عند وفاته دما یسیرا، و أنّ علیا مسح بذلک وجهه.

و لا ینافی ذلک نجاسه الدم؛ لجواز أن یخصّص دم الرسول صلّی اللّه علیه و آله.

و الضجیج: الصیاح عند المکروه و الجزع. و الهیمنه: الکلام الخفیّ لا یفهم. و الصلاه: تحتمل الحقیقه و الدعاء.

و انتصاب قوله: «حیا و میتا» بالحالیه عن الضمیر المجرور فی [قوله:] «به»، لا عن الضمیر فی «منّی» کما لا یخفی.

قوله علیه السلام: «فانفذوا»: أی أسرعوا إلی الجهاد علی بصیره منکم.

و المزلّه الموضع الذی یزلّ فیه الإنسان کالمزلقه.

**[ترجمه]«استحفظته الشیء» یعنی چیزی را نزد او گذاشتی و از او خواستی از آن مراقبت کند. «المستحفظون» - با صیغه اسم مفعول - کسانی بودند که بر رازهای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سیره ایشان آگاه بودند، کسانی که در شهادت خویش که برای اهداف دنیوی آن را تغییر ندادند، راست‌گفتار بودند.

ابن ابی الحدید گوید: ظاهرا امام علیه السلام در این فرموده «لم أردّ علی الله» به اموری اشاره می‌کند که توسط دیگران(خلفای غاصب) اتفاق افتاد. سپس امور بسیاری از مخالفت‌های عمر با رسول خدا صلی الله علیه و آله را ذکر کرد.

همچنین ابن ابی الحدید در شرح این فرموده امام «و لقد آسیته بنفسی» گوید: گفته می‌شود: «واسیته» با همزه فصیح‌تر است. و این از فضیلت‌هایی است که بی هیچ تردیدی به ایشان اختصاص یافته است، امام در روز احد همراه پیامبر ماند و مردم فرار کردند، و روز حنین همراه پیامبر ماند و مردم فرار کردند و روز خیبر ثابت قدم ماند تا اینکه خیبر را گشود و کسانی که پیش از ایشان بدان رهسپار شده بودند گریختند. پایان سخن.

جوهری گوید: «نکص ینکص (از باب ضرب) و ینکص (از باب نصر) یعنی: بازگشت. و «نجدۀ» منصوب بنا به مصدر بودن برای فعل محذوفی است و آن «الشجاعۀ» است.

«و إنّ رأسه لعلی صدری» گفته شده: شاید امام سر پیامبر صلی الله علیه و آله را در هنگام شدت بیماری ایشان، بر سینه خود تکیه داده بود، یا اینکه سر پیامبر بر زانوی او بود که در این صورت هنگامی که امام به طرف پیامبر سر خم می کرد، سر پیامبر بر سینه‌اش قرار می گرفت. و گفته می‌شود: مقصود از «سیلان نفس» جریان نَفس در هنگام قطع شدن نَفَس‌ها است.

و گفته شده: مقصود از نفس پیامبر صلی الله علیه و آله، خون ایشان بود. گفته می‌شود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در هنگام وفات کمی خون استفراغ کرد و علی علیه السلام با آن خون صورت خویش را مسح نمود. و آن کار با نجس بودن خون منافات ندارد زیرا جایز است خون رسول خدا صلی الله علیه و آله مستثنی باشد. «الضجیج» به معنای فریاد و ناله در هنگام امور ناپسند و جزع و فزع است .

«الهیمنة» سخن پنهانی است که فهمیده نمی‌شود. و «الصلاة» ممکن است هم به معنای حقیقی نماز و هم به معنای دعا باشد.

منصوب آمدن «حیّا و میتاً» - چنانچه روشن است - بنا بر حال آمدن از ضمیر مجرور در فرموده ایشان: «به» است نه از ضمیر در «منّی».

«فانفذوا» یعنی با بینش و بصیرت به سوی جهاد بشتابید. «المزلّة» مکانی است که انسان در آن بلغزد مانند «المزلقه» (جای لیز).

**[ترجمه]

«۹۴۹»

(۱)

نَهْجٌ: [وَ] مِنْ کَلَامٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَیُّهَا [أَیَّتُهَا «خ»] النُّفُوسُ الْمُخْتَلِفَهُ، وَ الْقُلُوبُ الْمُتَشَتِّتَهُ الشَّاهِدَهُ أَبْدَانُهُمْ، وَ الْغَائِبَهُ عَنْهُمْ عُقُولُهُمْ، أَظْأَرُکُمْ عَلَی الْحَقِّ وَ أَنْتُمْ تَنْفِرُونَ عَنْهُ نُفُورَ الْمِعْزَی مِنْ وَعْوَعَهِ الْأَسَدِ، هَیْهَاتَ! أَنْ أَطْلَعَ بِکُمْ سَرَارَ الْعَدْلِ، أَوْ أُقِیمَ اعْوِجَاجَ الْحَقِّ.

۱- [۹۴۹]- رَوَاهُ الشَّرِیفُ الرَّضِیُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۲۹) مِنْ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

اللَّهُمَّ إِنَّکَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ یَکُنِ الَّذِی کَانَ مِنَّا مُنَافَسَةً فِی سُلْطَانٍ، وَ لَا الْتِمَاسَ شَیْ ءٍ مِنْ فُضُولِ الْحُطَامِ؛ وَ لَکِنْ لِنَرِدَ الْمَعَالِمَ مِنْ دِینِکَ، وَ نُظْهِرَ الْإِصْلَاحَ فِی بِلَادِکَ؛ فَیَأْمَنَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِکَ؛ وَ تُقَامَ الْمُعَطَّلَةُ مِنْ حُدُودِکَ.

اللَّهُمَّ إِنِّی أَوَّلُ مَنْ أَنَابَ، وَ سَمِعَ وَ أَجَابَ، لَمْ یَسْبِقْنِی بِالصَّلَاةِ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ قَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُ لَا یَنْبَغِی أَنْ یَکُونَ عَلَی الْفُرُوجِ وَ الدِّمَاءِ وَ الْمَغَانِمِ وَ الْأَحْکَامِ وَ إِمَامَةِ الْمُسْلِمِینَ الْبَخِیلُ؛ فَتَکُونَ فِی أَمْوَالِهِمْ نَهْمَتُهُ، وَ لَا الْجَاهِلُ فَیُضِلَّهُمْ بِجَهْلِهِ، وَ لَا الْجَافِی فَیَقْطَعَهُمْ بِجَفَائِهِ، وَ لَا الْحَائِفُ لِلدُّوَلِ فَیَتَّخِذَ قَوْماً دُونَ قَوْمٍ، وَ لَا الْمُرْتَشِی فِی الْحُکْمِ فَیَذْهَبَ بِالْحُقُوقِ بِهَا دُونَ الْمَقَاطِعِ، وَ لَا الْمُعَطِّلُ لِلسُّنَّةِ فَیُهْلِکَ الْأُمَّةَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام در یکی از سخنان خویش فرمود:

ای نفوس گوناگون، و دلهای پراکنده، ای کسانی که بدنهاتان حاضر، و عقولتان از شما پنهان است، شما را به سوی حق می کشم و شما همچون رمیدن بزغاله از غرّش شیر رم می کنید! بعید است بتوانم به وسیله شما تاریکی را از چهره عدالت بر طرف کنم، یا کژی را که به حق رسیده راست نمایم.

و نه برای زیاده خواهی از مال بی ارزش دنیا، بلکه برای آن بود که نشانه های دینت را به جایش باز گردانیم، و برنامه اصلاح را در شهرهایت آشکار کنیم، تا بندگان ستم کشیده ات ایمنی یابند، و حدود معطّل شده ات اقامه گردد.

بار خدایا، من اولین کسی هستم که به تو دل داده، و امرت را شنیده و پاسخ گفته ام، احدی در نماز جز پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بر من پیشی نگرفت.

شما می دانید که حاکم بر نوامیس و جان و اموال و احکام نباید بخیل باشد تا در گرد آوری مال مسلمانان به نفع خود حریص باشد، و نباید جاهل باشد تا با جهلش مردم را گمراه کند، و نباید ستمکار باشد تا آنان را به ستم خود از حقوقشان محروم نماید، و نباید در وحشت از دست به دست شدن دولتها باشد تا قومی را بر قوم دیگر ترجیح دهد، و نباید رشوه خوار در حکم و داوری باشد تا حقوق مردم را از بین ببرد و در رساندن حق به صاحبش توقف نماید، و نباید تعطیل کننده سنّت پیامبر باشد تا به این سبب امّت را دچار هلاکت کند. - . نهج البلاغه: ۱۸۸، خطبه ۱۳۱ -

**[ترجمه]

بیان

«الغائبه عنهم عقولهم»: غیبه العقول عن أربابها، أبلغ فی الدلاله من غیبتها عمّن اعتبر الشهود بالنّسبه إلیه.

«أظأرکم»: أی أعطفکم. یقال: ظأرت الناقه إذا عطفت علی ولد غیرها.

و قال الجوهری: المعز من الغنم: خلاف الضأن، و هو اسم جنس، و کذلک المعزی. و الوعوعه: الصوت.

قوله علیه السلام: «هیهات»: قال ابن أبی الحدید: یفسّره الناس بمعنی هیهات أن أطلعکم مضیئین و منوّرین سرار العدل! و السرّار آخر لیله من الشهر، و تکون مظلمه، و یمکن أن یفسّر بوجه آخر، و هو أن یکون السرار بمعنی السّرور و هو خطوط مضیئه فی الجبهه و هو نصّ أهل اللّغه علی أنّه یجوز فیه السّرار (۱). قالوا: و یجمع السرار علی أسرّه. و یقولون: برقت أسره وجهه،

ص: ۱۱۱

۱- کذا فی أصلی، و فی شرح ابن أبی الحدید: «و قد نصّ أهل اللغه علی أنّه یجوز فیها: «سرر و سرار» قالوا: و یجمع سرار علی أسرّه مثل حمار و أحمره ...».

فالمعنى: هيهات أن تلمع بكم لوامع العدل و يبرق وجهه! و يمكن أن ينصب «سرار» على الظرفيه، و يكون التقدير: هيهات أن أطلع بكم الحقّ زمان استسراره و استخفائه، فيكون قد حذف المفعول و حذفه كثير.

و قال الكيدرى: سرار الشهر و سرره: آخر ليله منه. و السرار: المسارّه من السّر. و جمع سرر: الكتف و الجبهه: و «سرار العدل»: أى فى سرار [العدل] فحذف حرف الجرّ و وصل الفعل.

و قيل: أى هيهات أن أظهر بمعونتكم ما خفى و استسرّ من أقمار العدل و أنواره! انتهى.

[أقول:] و لعلّ المراد ب «الذى كان»: [هو] الرغبه فى الخلافه أو الحروب أو الجميع. و «لم يكن»: ناقصه، و «كان»: تامّه. و المنافسه: المغالبه فى الشى ء.

و «الحطام»: ما تكسّر من اليبس، و هو كنايه عن متاع الدنيا. و المراد بفضوله:

زخارفها و زينتها و ما لا يحتاج إليه منها. و معالم الدين: الآثار التى يهتدى بها.

و الإنابه: الرجوع.

قوله عليه السلام: «نهمته»: أى حرصه و جشعه على أموال رعيّته.

و من رواه «نهمه» بالتحريك فهى إفراط الشهوه فى الطعام. و الجفاء:

خلاف البرّ و الصله، و رجل جافى الخلقه و الخلق: أى منقبض غليظ.

[قوله عليه السلام:] «فيقطعهم»: أى عن الوصول إليه أو عن حاجاتهم أو بعضهم عن بعض لتفرّقهم. و الأوّل أظهر و إن لم يكن يذكره أحد.

قوله عليه السّلام: «و لا الحائف» بالحاء المهمله: من الحيف و هو الظلم و الجور.

و الدول بضمّ الدال المهمله: جمع الدّوله بالضم و هى اسم المال

المتداول، قال اللّه تعالى: «كَيْ لاـ يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِياءِ مِنْكُمْ» [۷۶ / الحشر: ۵۹]: أى إذا لم يقسم الإمام بالسّويه، و يخصّ بالمال بعضهم دون بعض، فيتّخذ قوما دون قوم فيفرّق المسلمين.

و روى «الخائف» بالمعجمه. و الدول بكسر الدال جمع دوله بالفتح و هى الغلبه: أى من يخاف دول الأيّام و تقلّب الدهور، فيتّخذ قوما يتوقّع نفعهم فى دنياه، و يقوّيهم و يضعف آخرين.

قوله عليه السلام: «دون المقاطع»: أى يقف عند مقطع الحكم فلا يقطعه، بأن يحكم بالحقّ بل يحكم بالباطل، أو يسوّف الحكم حتّى يضطر المحقّ و يرضى بالصلح، فيذهب بعض حقّه. و يحتمل أن يكون «دون» بمعنى «غير»:

أى يقف فى غير مقطعه.

و قال ابن أبى الحديد: فإن قلت: أ فتراه عنى بهذا قوما بأعيانهم؟ قلت:

الإماميه تزعم أنّه رمز بالجفاء و العصبيّه لقوم دون قوم إلى عمر. و رمز بالجهل إلى من كان قبله، و رمز بتعطيل السنّه إلى عثمان و معاويه. انتهى.

و الأظهر أنّ المراد بالبخيل [هو] عثمان، لما هو المعلوم من أكله أموال المسلمين؛ و لما مرّ منه عليه السلام فى [الخطبه] الشقشقيه. و [المراد] ب «الجاهل» جميعهم. و ب «الجافى» عمر كما مرّ [أيضا] فى [الخطبه] الشقشقيه.

و ب «الحائف للدول» عمر و عثمان كما هو المعلوم من سيرتهما. و ب «المعطّل للسنّه» أيضا جميعهم.

**[ترجمه]«الغائبة عنهم عقولهم» دلالت غائب شدن خردها از صاحبان خرد از غائب شدن خردها از کسانی که نسبت به امام حاضر به حساب می‌آیند، بلیغ‌تر و رساتر است. «أظأركم» یعنی: شما را می‌کشانم و متمایل می‌کنم. گفته می‌شود: «ظأرت الناقة» هرگاه شتر ماده به بچه شتر دیگری توجه کرد. جوهری گوید: «المعز» نوعی گوسفند است بر خلاف «الضأن» است. و آن اسم جنس است و «المعزی» نیز همین گونه است. «الوعوعة» یعنی: غرش و صدا.

درباره فرموده امام علیه السلام: «هیهات» ابن ابی الحدید گوید: مردم بدین صورت آن را معنی کرده‌اند: «هیهات أن أطلعکم مضیئین منورین سرّار العدل» یعنی: هیهات که با شما تاریکی عدالت را بزدایم. و «السرّار» آخرین شب ماه است که تاریک و ظلمانی است. و می‌توان آن را به صورت دیگری تفسیر نمود و آن اینکه «السرّار» به معنای «السرور» باشد و آن خطوط نورانی در پیشانی است و اهل لغت تصریح داشته‌اند که «السرار» برای این معنی جایز است. گفته‌اند: و «السرار» بر وزن «أسرّة» جمع بسته می‌شود. و گویند: «برقت أسرّة وجهه» یعنی: خطوط چهره او برق زد. پس معنی اینگونه خواهد شد: هیهات که درخشش عدالت شما را نورانی کند و چهره آن بدرخشد.

و ممکن است «سرار» بنا به ظرف بودن، منصوب باشد و تقدیر اینگونه است: هیهات که شما را از حقّ در هنگام پنهان شدن آن آگاه سازم. که در این صورت مفعول حذف شده است و حذف شدن آن در موارد بسیاری صورت می گیرد.

کیدری گوید: «سرار الشهر و سرره» آخرین شب ماه است. و «السرار» یعنی کسی که با او راز گفته شود که از «السرّ» گرفته شده است. و نیز سرار جمع «سرر» است که به معنای کتف و پیشانی است. و «سرار العدل» یعنی: «فی سرار العدل» که حرف جر حذف شده و فعل بدان وصل گردیده است. و گفته شده: به این معناست که: هیهات که با یاری شما ماه‌های تابان و نورهای عدالت را که پنهان و پوشیده مانده، آشکار کنم. پایان سخن.

می گویم: چه بسا مقصود از عبارت «و الذی کان» تمایل برای خلافت، یا جنگ‌ها یا همه آن‌ها باشد. و «لم یکن» از افعال ناقصه، و «کان» از افعال تامّه است .

«المنافسهٔ» یعنی: رقابت برای بدست آوردن چیزی است. «الحطام» آنچه که از چیزی خشک شکسته باشد. و کنایه از متاع دنیا است. و مقصود از «فضول الحطام» یعنی: زیبایی‌ها و زینت‌های دنیا و آنچه که در دنیا بدان نیازی نیست. «معالم الدین» یعنی آثار و نشانه‌هایی که بدان راه می‌یابند و رهنمود می‌شوند. «الإنابهٔ» یعنی: بازگشت و رجوع. «نهمته» یعنی: حرص و آزمندی او بر اموال رعیت. و کسانی که این کلمه را به صورت «نهَمَهٔ» با حرکت حروف آن روایت کرده‌اند، به معنای اشتهای بیش از حد در خوردن غذا است. و «الجفاء» برخلاف نیکی و بخشش است. و «رجل جافی الخلقهٔ و الخلق» یعنی: شخص ترش‌رو و خشن.

«فیقطعهم» یعنی: از رسیدن بدان یا از نیازهایشان قطع می کند، یا برخی را از برخی دیگر با تفرقه‌افکنی از هم جدا می کند. و معنای نخست آشکارتر است هرچند کسی آن را ذکر نکرده است. فرموده امام علیه السلام: «و لا الحائف» با حاء مهمله: از «الحیف» به معنای ظلم و ستم می‌باشد.

«الدُوَل» با ضمه دال مهمله: جمع «الدولهٔ» - با ضمه - و آن اسم برای مال و ثروت در گردش است. خداوند متعال فرموده است: «كَيْ لَمَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ» - . حشر / ۷ - { تا میان توانگران شما دست به دست نگردد.} یعنی هرگاه امام اموال را به طور مساوی تقسیم نکند و مال و ثروت را تنها به برخی اختصاص دهد، گروهی از مردم اموال را گرفته و گروهی دیگر بی‌نصیب خواهند شد که در نتیجه آن در میان مسلمانان تفرقه ایجاد می‌شود. و «الخائف» با خاء معجمه نیز روایت شده است. و «الدِول» - با کسره دال - جمع «الدَولهٔ» - با فتحه دال - به معنای چیرگی است. یعنی: هر کس از گردش روزگار و تغییر زمان‌ها می‌ترسد، گروهی از مردم را برمی گزیند که در دنیایش از آنان انتظار نفع و سود را دارد، و آنان را نیرومند کرده و دیگران را ضعیف می کند.

«دون المقاطع» یعنی: در هنگام حکم دادن بازمی‌ایستد و حکم را صادر نمی کند به این صورت که حکم حقّ بدهد، بلکه به باطل حکم می کند، یا حکم و قضاوت را به تاخیر می‌اندازد تا اینکه حق‌دار به اضطرار کشیده شود و به صلح رضایت دهد در نتیجه بخشی از حق و حقوقش را از دست دهد. و ممکن است «دون» به معنای «غیر» باشد، یعنی: در جایگاه حکم و قضاوت ناحق بایستد.

ابن ابی الحدید گوید: اگر بگویی: آیا به نظرت مقصود امام از این سخنان عینا قوم و گروه مشخصی است؟ می گویم: شیعه امامی گمان دارد شاید امام با بیان ستم و تعصب نسبت به گروهی غیر از قوم دیگر، به عمر اشاره دارد و با جهل به کسی که

پیش از او بوده اشاره دارد و با تعطیل کردن سنّت به عثمان و معاویه اشاره دارد. پایان سخن.

وجه آشکار این است که مقصود از بخیل، عثمان است بر طبق آنچه معلوم شده که اموال مسلمانان را خورده است، و بر طبق آنچه امام در خطبه شقشقیه گفته است. و مقصود از جاهل همگی آنان است. و مراد از «جافی» عمر است همانطور که در خطبه شقشقیه ذکر شد. و مقصود از «الحائف للدول» عمر و عثمان است همانطور که در زندگی‌نامه آنان آشکار است. و مقصود از «المعطل للسنهٔ» نیز همگی آنان است.

**[ترجمه]

«۹۵۰»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: لِیَتَأَسَّ صَغِیرُکُمْ بِکَبِیرِکُمْ، وَ لِیَرْؤُفَ کَبِیرُکُمْ بِصَغِیرِکُمْ، وَ لَا تَکُونُوا کَجُفَاهِ الْجَاهِلِیَّهِ، لَا فِی الدِّینِ یَتَفَقَّهُونَ، وَ لَا عَنِ اللَّهِ یَعْقِلُونَ، کَقَیْضِ بَیْضٍ فِی أَدَاحٍ

ص: ۱۱۳

۱- [۹۵۰]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۶۴) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

يَكُونُ كَسْرُهُ وِزْراً، وَ يُخْرِجُ حِضَانُهَا شَرّاً.

[وَ] مِنْهَا: افْتَرَقُوا بَعْدَ أُلْفَتِهِمْ، وَ تَشَتَّتُوا عَنْ أَصْلِهِمْ، فَمِنْهُمْ آخِذٌ بِغُصْنٍ أَيْنَمَا مَالَ مَالَ مَعَهُ، عَلَى أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى سَيَجْمَعُهُمْ لِشَرِّ يَوْمٍ لِبَنِي أُمَيَّةَ، كَمَا تَجْتَمِعُ قَزَعُ الْخَرِيفِ، يُؤَلِّفُ اللَّهُ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَجْعَلُهُمْ رُكَاماً كَرُكَامِ السَّحَابِ، ثُمَّ يَفْتَحُ اللَّهُ لَهُمْ أَبْوَاباً يَسِيلُونَ مِنْ مُسْتَثَارِهِمْ كَسَيْلِ الْجَنَّتَيْنِ، حَيْثُ لَمْ تَسْلَمْ عَلَيْهِ قَارَةٌ، وَ لَمْ تَثْبُتْ لَهُ أَكَمَةٌ، وَ لَمْ يَرُدَّ سَنَنَهُ رَصُّ طَوْدٍ، وَ لَا حِدَابُ أَرْضٍ. يُذَعْذِعُهُمُ اللَّهُ فِي بُطُونِ أَوْدِيَتِهِ، ثُمَّ يَسْلُكُهُمْ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ، يَأْخُذُ بِهِمْ مِنْ قَوْمٍ حُقُوقَ قَوْمٍ، وَ يُمَكِّنُ لِقَوْمٍ فِي دِيَارِهِمْ قَوْمٌ.

وَ ايْمُ اللَّهِ لَيَذُوبَنَّ مَا فِي أَيْدِيهِمْ بَعْدَ الْعُلُوِّ وَ التَّمْكِينِ، كَمَا تَذُوبُ الْأَلْيَةُ عَلَى النَّارِ.

أَيُّهَا النَّاسُ! لَوْ لَمْ تَتَخَاذَلُوا عَنْ نَصْرِ الْحَقِّ، وَ لَمْ تَهِنُوا عَنْ تَوْهِينِ الْبَاطِلِ، لَمْ يَطْمَعْ فِيكُمْ مَنْ لَيْسَ مِثْلَكُمْ، وَ لَمْ يَقْوَ مَنْ قَوِيَ عَلَيْكُمْ، لَكِنَّكُمْ تِهْتُمْ مَتَاهَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. وَ لَعَمْرِي لَيُضَعَّفَنَّ لَكُمُ التِّيهُ مِنْ بَعْدِي أَضْعَافاً؛ بِمَا خَلَّفْتُمُ الْحَقَّ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ، وَ قَطَعْتُمُ الْأَدْنَى وَ وَصَلْتُمُ الْأَبْعَدَ.

وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِنِ اتَّبَعْتُمُ الدَّاعِيَ لَكُمْ، سَلَكَ بِكُمْ مِنْهَاجَ الرَّسُولِ، وَ كُفِيتُمْ مَئُونَةَ الِاعْتِسَافِ، وَ نَبَذْتُمُ الثِّقْلَ الْفَادِحَ عَنِ الْأَعْنَاقِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علیه السلام:

کوچکتران شما باید به بزرگتران اقتدا کنند، و بزرگترهای شما باید به کوچکترها مهربان باشند.

همچون ستمکاران دوره جاهلیت نباشید که نه دنبال فهم دین بودند، و نه برای شناخت خداوند تعقل می کردند، مثل مردم جاهلیت چون تخمی است که در محل تخم گذاری شتر مرغان پیدا شود، شکستنش گناه است، و وانهادنش باعث بیرون آمدن جوجه زیان رسان (زیرا ممکن است تخم مار باشد).

مسلمانان پس از اتفاق از هم جدا شدند، و از اصلشان پراکنده گشتند. گروهی از آنان (که بر حق بودند) به شاخه ای دست آویختند که شاخه به هر کجا متمایل شد آنها هم تمایل شدند. به زودی خداوند آنان را برای بدترین روز بنی امیه جمع کند چنانکه پاره های ابر در فصل پاییز جمع می شوند، خداوند در میانشان الفت ایجاد می کند، و آنان را همچون ابرهای متراکم متّفق می نماید، آن گاه خداوند برای آنان درهایی می گشاید که چون سیل از جای بر انگیختنشان روانه می شوند مانند سیل دو باغ مردم سبا، که از آن سیل هیچ زمینی سالم نماند، و هیچ تپه ای در برابرش تاب نیاورد، و بر پایی کوه و بلندیهای زمین جریان آن سیل را باز نگرداند. خداوند آن مردم متفق را در میان درّه ها و رودخانه ها پراکنده می کند، آن گاه همچون چشمه سار در قسمتهای مختلف زمین روان می سازد، حق از دست رفته گروهی را از گروه دیگر به کمک آنان می گیرد، و عدّه ای را به جای عدّه دیگر در شهرها قرار می دهد. قسم به خدا بنی امیه پس از برتری و حکومتشان آنچه در دست دارند آب می شود مانند دنبه ای که به روی آتش آب می شود.

ای مردم، اگر یکدیگر را از یاری کردن حق فرو نمی گذاشتید، و از سست کردن پایه باطل سستی نمی کردید، آنان که هم شأن شما نبودند در امور شما طمع نمی کردند، و آن که بر شما مسلّط شد قوی نمی گشت، ولی شما چون بنی اسرائیل

سر گردان شدید. به جانم سوگند پس از آنکه مرا از دست دادید سر گردانی شما چند برابر می شود به خاطر اینکه حق را پشت سر گذاشتید، و از نزدیک ترین فرد به پیامبر بریدید و به دورترین شخص متّصل شدید. بدانید اگر از امام بر حق خود پیروی می کردید شما را به راه رسول خدا می برد، آن وقت از رنج بیراهه رفتن راحت می شدید، و بار سنگین را از دوش خود به کناری می انداختید. - . نهج البلاغه: ۲۴۰، خطبه۱۶۶ -

**[ترجمه]

إيضاح

[لزوم] تأسّی الصغیر بالکبیر، لأنّه أکثر تجربه و أحزم.

و قال الکیدری: أی لیتأسّ من صغر منزلته فی العلم و العمل بمن له متانه فیهما، و لیرحم کلّ من له جاه و منزله فی الدنیا بالمال و القوّه کلّ من دونه.

و «القیض» بالفتح قشره البیض العلیا الیابسه. و قیل: التی خرج ما فیها من فرخ أو ماء. و فی بعض النسخ: «کبیض هیض»: أی کسر. و الأداحی:

ص: ۱۱۴

جمع الأدحی بالضمّ، و قد یکسر و هو الموضع الذی تبیض فیه النعامه و تفرخ، و هو أفعول من دحوت؛ لأنّها تدحوه برجلها: أی تبسطه، ثمّ تبیض فیه و لیس للنعام عشّ.

و قال ابن أبی الحدید: وجه الشبه، أنّه إن کسرها کاسر أثم؛ لأنّه یظنّ بیض القطاه، و إن لم یکسر، یخرج حضانها شرّا، إذ یخرج أفعی قاتلا. و استعار لفظ الأداحی للأعشاش مجازا؛ لأنّ الأداحی لا یکون إلّا للنعام.

و قال ابن میثم: نهاهم أن یشبهوا جفاه الجاهلیّه فی عدم تفقّههم فی الدین، فیشبهون إذا بیض الأفاعی فی أعشاشها. و وجه الشّبه أنّه إن کسره کاسر أثم؛ لتأذّی الحیوان به، فکذلک هؤلاء إذا أشبهوا جفاه الجاهلیه، لا یحلّ أذاهم لحرمه الإسلام، و إن أهملوا و ترکوا علی الجهل، خرجوا شیاطین.

و الحضان بالکسر: مصدر، حضن الطائر بیضه: إذا ضمّه إلی نفسه تحت جناحه، و هو مرفوع بالفاعلیّه.

قوله علیه السلام: «افترقوا ...»: یذکر حال أصحابه و شیعته.

و قال ابن أبی الحدید: الأخذ بالغصن من تمسّک بعده علیه السلام بذرّیه الرسول صلّی اللّه علیه و آله، و تقدیر الکلام: و منهم من لا یکون کذلک.

ثمّ ذکر علیه السّلام أنّ الفریقین یجتمعان لشرّ یوم. و «القزع» جمع قزعه و هی سحب صغار تجتمع فتصیر رکاما، و الرکام: ما کثف من السحاب.

و «مستثارهم» موضع ثورانهم و هیجانهم.

و الجنّتان هما اللّتان ذکرهما اللّه فی القرآن فی قصّه أهل سبإ. و القارّه:

الجبل الصغیر. و الأکمه: الموضع یکون أشدّ ارتفاعا ممّا حوله، و هو غلیظ لا یبلغ أن یکون حجرا. و «سننه»: طریقه. و طود مرصوص: أی جبل شدید التصاق الأجزاء بعضها ببعض. و الحداب: جمع حدبه و هی الروابی و النجاد. و الذعذعه:

التفریق و لعلّها کنایه عن اختفائهم بین الناس، ثمّ إظهارهم بالإعانه و التأیید.

و المراد بالقوم ثانیا آل الرسول صلّی اللّه علیه و آله، و هو إشاره إلی ظهور بنی عباس و انقراض بنی أمیّه.

و قوله علیه السلام: «و ایم اللّه لیذوبنّ ما فی أیدیهم»: یحتمل أن یکون إشاره إلی ذهاب ملک بنی أمیّه أو بنی العباس.

و تاه فی الأرض؛ ذهب متحیرا، و المتاه مصدر. و المراد بالأدنی نفسه علیه السلام، و بالأبعد من تقدم علیه. و [المراد ب] الداعی هو علیه السلام أو القائم علیه السلام. و الاعتساف: سلوک غیر الطریق. و فدحه الدین: أثقله.

و المراد بالثقل الفادح الإثم و العذاب فی الآخره أو الأعمّ.

**[ترجمه]پیروی خردسالان از بزرگان از این جهت است که تجربه و دوراندیشی آنان بیشتر است.

کیدری گوید: یعنی: کسی که جایگاهش در علم و عمل اندک است، باید از کسی که در علم و عمل از جایگاه محکم و والایی برخوردار است، پیروی کند و می‌بایست کسی که در دنیا با مال و قوت جاه و منزلتی به دست آورده است، از کسانی که از او ضعیف‌تر و پایین‌تر هستند، مهربانی و دلجویی کند.

«القیض» با فتحه به معنای پوسته بالایی خشک تخم مرغ است. و گفته شده: قسمتی از تخم مرغ است که جوجه یا آب از آن خارج می‌شود. و در برخی نسخه‌ها به صورت «کبیض هیض»: یعنی شکسته شده است. «الأداحی» جمع «الأدحی» با ضمه است و گاهی به کسره می‌آید و آن مکانی است که شترمرغ در آن تخم می‌گذارد و جوجه از تخم بیرون می‌آورد. این کلمه بر وزن «افعول» از «دحوت» زیرا «تدحوه برجلها» یعنی: آن را می‌گستراند سپس در آن تخم می‌گذارد و شترمرغ لانه ندارد.

ابن ابی الحدید گوید: وجه شبه این است که اگر کسی آن را بشکند، گناه است زیرا گمان کرده که تخم پرنده سنگ خواره است، و اگر آن را نشکند، گاهی از تخم آن چیزی بیرون آید که مایه شرّ و زیان است مثلا ماری کشنده بیرون می‌آید. و لفظ «الأداحی» برای لانه‌ها به صورت مجازی استعاره آورده شده است؛ زیرا «الأداحی» فقط برای شترمرغ است.

ابن میثم گوید: امام آنان را از اینکه شبیه ستمکاران جاهلی در نفهمیدن دین باشند نهی کرده است، چرا که در این حالت شبیه تخم مارها در لانه‌هایشان می‌شود. و وجه شبه در این است که اگر کسی آن را بشکند، گناه است زیرا حیوان از دست او آزار می‌بیند، و به همین صورت اگر اینان شبیه ستمکاران جاهلی شدند، به خاطر حرمت اسلام، آزار و اذیت آنان جایز نیست، و اگر از روی نادانی آن را رها کنند، به صورت شیاطین بیرون می‌آیند. «الحضان» با کسره حاء، مصدر حضن الطائر بیضه است، یعنی: هرگاه پرنده تخمش را در زیر بالهایش بگیرد. و این کلمه فاعل و مرفوع است. «افترقوا ...» وضعیت یاران و پیروانش را ذکر می‌کند.

ابن ابی الحدید گوید: «الاخذ بالغصن» (گرفتن شاخه) مقصود کسانی است که پس از امام علیه السلام به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله تمسک می‌جویند. و تقدیر کلام به این صورت است: و برخی دیگر اینگونه نیستند.

سپس امام علیه السلام بیان فرموده که هر دو گروه برای بدترین روز گرد هم می‌آیند. «القزع» جمع «قزعة» و آن ابرهای کوچکی است که جمع شده و به صورت «الرکام» درمی‌آید. «الرکام»: ابر متراکم است. و «مستشارهم» مکان برانگیخته‌شدن و به هیجان درآمدن آن‌ها است. «الجنتان» دو بستانی است که خداوند در قرآن در داستان اهل سبأ آن را ذکر کرده است. «القارّة» به معنای کوه کوچك است. «الأكمة» مکانی است که ارتفاع آن از مکان‌های اطراف بالاتر است. و آن سخت است و به سختی سنگ نمی‌رسد. و «سننه» یعنی راه و روش آن. «طود مرصوص» یعنی: کوهی است که اجزایش به هم فشرده است. و «الحداب» جمع «الحدبة» و آن تپه‌ها و بلندی‌ها است. «الذعذعة» به معنای پراکندگی و شاید کنایه از پنهان شدن آنان در میان مردم است سپس به یاری و کمك تظاهر می‌کنند. و باز مقصود از «قوم» خاندان رسول خدا صلی الله علیه و آله است و آن اشاره به ظهور بنی عباس و انقراض بنی امیه است.

فرموده امام علیه السلام «و أیم الله لیذوبنّ ما فی أیدیهم» ممکن است اشاره به برچیده شدن پادشاهی بنی امیه یا بنی عباس باشد. «تاه فی الأرض» با سرگردانی به راه افتاد. و «المتاه» مصدر آن است. مقصود از «الأدنی» خود امام و مقصود از«الأبعد» افراد پیش از ایشان است. و مقصود از «الداعی» خود امام یا مقصود امام حضرت قائم است. «الاعتساف» یعنی بدون راهنمایی از بیراهه رفت. و «فدحه الدین»: یعنی بدهی بر او سنگینی کرد. و مقصود از «الثقل الفادح» گناه و عذاب در آخرت یا به صورت عموم است.

**[ترجمه]

«۹۵۱»

(۱)

نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ! فَأَنَا فَقَأْتُ عَيْنَ الْفِتْنَهِ، وَ لَمْ يَكُنْ لِيَجْتَرِئَ عَلَيْهَا أَحَدٌ غَيْرِی، بَعْدَ أَنْ مَاجَ غَيْهَبُهَا وَ اشْتَدَّ كَلَبُهَا.

فَاسْأَلُونِی قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِی، فَوَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ لَا تَسْأَلُونَنِی (۲) عَنْ شَیْ ءٍ فِيمَا بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ السَّاعَهِ، وَ لَا عَنْ فِئَهٍ تَهْدِی مِائَةً وَ تُضِلُّ مِائَةً، إِلَّا أَنْبَأْتُكُمْ بِنَاعِقِهَا وَ قَائِدِهَا وَ سَائِقِهَا، وَ مُنَاخِ رِكَابِهَا وَ مَحَطِّ رِحَالِهَا، وَ مَنْ يُقْتَلُ مِنْ أَهْلِهَا قَتْلًا وَ مَنْ يَمُوتُ مِنْهُمْ مَوْتاً! وَ لَوْ قَدْ فَقَدْتُمُونِی وَ نَزَلَتْ [بِكُمْ «خ»] كَرَائِهُ الْأُمُورِ وَ حَوَازِبُ الْخُطُوبِ، لَأَطْرَقَ كَثِيرٌ مِنَ السَّائِلِينَ، وَ فَشِلَ كَثِيرٌ مِنَ الْمَسْئُولِينَ، وَ ذَلِكَ إِذَا قَلَّصَتْ حَرْبُكُمْ، وَ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقٍ، وَ ضَاقَتِ [وَ كَانَتِ «خ»] الدُّنْيَا عَلَيْكُمْ ضِيقاً تَسْتَطِيلُونَ مَعَهُ أَيَّامَ الْبَلَاءِ عَلَيْكُمْ، حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ لِبَقِيَّهِ الْأَبْرَارِ مِنْكُمْ (۳).

۱- [۹۵۱]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۹۲) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- و فی وسط السّطر من أصلی نقلا عن بعض النّسخ: «و لا تسألونی ...».

۳- و فى وسط الأسطر من أصلى نقلا عن نسخه من نهج البلاغه: «و كانت الدّنيا عليكم ضيقا ...».

أَلَا إِنَّ الْفِتَنَ إِذَا أَقْبَلَتْ شَبَّهَتْ، وَ إِذَا أَدْبَرَتْ نَبَّهَتْ، يُنْكَرْنَ مُقْبِلَاتٍ وَ يُعْرَفْنَ مُدْبِرَاتٍ، يَحُمْنَ حَوْمَ الرِّيَاحِ يُصِبْنَ بَلَداً وَ يُخْطِئْنَ بَلَداً.

أَلَا [وَ] إِنَّ أَخْوَفَ الْفِتَنِ عِنْدِي عَلَيْكُمْ، فِتْنَةُ بَنِي أُمَيَّةَ، فَإِنَّهَا فِتْنَةٌ عَمْيَاءُ مُظْلِمَةٌ، عَمَّتْ خُطَّتُهَا، وَ خَصَّتْ بَلِيَّتُهَا، وَ أَصَابَ الْبَلَاءُ مَنْ أَبْصَرَ فِيهَا، وَ أَخْطَأَ الْبَلَاءُ مَنْ عَمِيَ عَنْهَا.

وَ ايْمُ اللَّهِ لَتَجِدُنَّ بَنِي أُمَيَّةَ لَكُمْ أَرْبَابَ سُوءٍ بَعْدِي، كَالنَّابِ الضَّرُوسِ، تَعْذِمُ بِفِيهَا، وَ تَخْبِطُ بِيَدِهَا، وَ تَزْبِنُ بِرِجْلِهَا، وَ تَمْنَعُ دَرَّهَا. لَا يَزَالُونَ بِكُمْ حَتَّى لَا يَتْرُكُوا مِنْكُمْ إِلَّا نَافِعاً لَهُمْ، أَوْ غَيْرَ ضَائِرٍ بِهِمْ. وَ لَا يَزَالُ بَلَاؤُهُمْ حَتَّى لَا يَكُونَ انْتِصَارُ أَحَدِكُمْ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلَ انْتِصَارِ الْعَبْدِ مِنْ رَبِّهِ، وَ الصَّاحِبِ مِنْ مُسْتَصْحِبِهِ، تَرِدُ عَلَيْكُمْ فِتْنَتُهُمْ شَوْهَاءَ مَخْشِيَّةً، وَ قِطَعاً جَاهِلِيَّةً، لَيْسَ فِيهَا مَنَارُ هُدًى وَ لَا عَلَمٌ يُرَى، نَحْنُ أَهْلَ الْبَيْتِ مِنْهَا بِمَنْجَاةٍ، وَ لَسْنَا فِيهَا بِدُعَاةٍ.

ثُمَّ يُفَرِّجُهَا اللَّهُ عَنْكُمْ كَتَفْرِيجِ الْأَدِيمِ، بِمَنْ يَسُومُهُمْ خَسْفاً، وَ يَسُوقُهُمْ عُنْفاً، وَ يَسْقِيهِمْ بِكَأْسٍ مُصَبَّرَةٍ لَا يُعْطِيهِمْ إِلَّا السَّيْفَ، وَ لَا يُحْلِسُهُمْ إِلَّا الْخَوْفَ، فَعِنْدَ ذَلِكَ تَوَدُّ قُرَيْشٌ بِالدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا لَوْ يَرَوْنِي [يَرَوْنَنِي «خ»] مَقَاماً وَاحِداً، وَ لَوْ قَدْرَ جَزْرِ جَزُورٍ، لِأَقْبَلَ مِنْهُمْ مَا أَطْلُبُ الْيَوْمَ بَعْضَهُ فَلَا يُعْطُونَنِي.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه‌های امام علیه السلام پس از حمد و ستایش پروردگار:

ای مردم! من بودم که چشم فتنه را کندم، و جز من هیچ کس جرأت چنین کاری را نداشت، آنگاه که امواج سیاهی ها بالا گرفت و به آخرین درجه شدّت خود رسید. پس از من بپرسید پیش از آن که مرا نیابید. سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، نمی پرسید از چیزی که میان شما تا روز قیامت می گذرد، و نه از گروهی که صد نفر را هدایت یا گمراه می سازد، جز آن که شما را آگاه می سازم و پاسخ می دهم. و از آن که مردم را بدان می خواند و آن که رهبریشان می کند و آن که آنان را می راند و آنجا که فرود می آیند و آنجا که بار گشایند و آن که از آن‌ها کشته شود و آن که بمیرد، خبر می دهم.

آن روز که مرا از دست دادید، و نگرانی ها و مشکلات بر شما باریدن گرفت ، و بسیاری از پرسش کنندگان به حیرت فرو رفته می گویند سر انجام چه خواهد شد؟ که گروه بسیاری از پرسش شوندگان از پاسخ دادن فرو مانند. این حوادث هنگامی رخ نشان می دهد که جنگ در میان شما طولانی شود، و دنیا چنان بر شما تنگ گردد که ایّام بلا را طولانی پندارید، تا روزی که خداوند پرچم فتح و پیروزی را برای باقی مانده نیکان شما به اهتزاز در آورد. فتنه ها آنگاه که روی آورند با حق شباهت دارند، و چون پشت کنند حقیقت چنانکه هست، نشان داده می شود، فتنه ها چون می آیند شناخته نمی شوند، و چون می گذرند، شناخته می شوند، فتنه ها چون گرد بادها می چرخند، از همه جا عبور می کنند، در بعضی از شهرها حادثه می آفرینند و از برخی شهرها می گذرند.

آگاه باشید! همانا ترسناکترین فتنه ها در نظر من، فتنه بنی امیّه بر شما است، فتنه ای کور و ظلمانی که سلطه اش همه جا را فرا گرفته و بلای آن دامنگیر نیکوکاران است. هر کس آن فتنه ها را بشناسد نگرانی و سختی آن دامنگیرش گردد، و هر کس که فتنه ها را نشناسد، حادثه ای برای او رخ نخواهد داد.

به خدا سوگند بنی امیّه بعد از من برای شما زمامداران بدی خواهند بود، آنان چونان شتر سرکشی که دست به زمین کوبد و

لگد زند و با دندان گاز گیرد و از دوشیدن شیر امتناع ورزد، با شما چنین برخوردی دارند، و از شما کسی باقی نگذارند، جز آن کس که برای آن‌ها سودمند باشد یا آزاری بدان‌ها نرساند. و بلای فرزندان بنی امیّه، بر شما طولانی خواهد ماند چندان که یاری خواستن شما از ایشان چون یاری خواستن بنده باشد از مولای خویش یا تسلیم شده از پیشوای خود. فتنه های بنی امیّه پیاپی با چهره ای زشت و ترس آور، و ظلمتی با تاریکی عصر جاهلیّت، بر شما فرود می آید. نه نور هدایتی در آن پیدا ، و نه پرچم نجاتی در آن روزگاران بچشم می خورد. ما اهل بیت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از آن فتنه ها در امانیم و در آن وقت نمی توانیم دعوت کنیم.

سپس خدا فتنه های بنی امیّه را نابود، و از شما جدا خواهد ساخت مانند جدا شدن پوست از گوشت، که با دست قصّابی انجام پذیرد! خدا با دست افرادی، خواری و ذلّت را به فرزندان امیّه می چشاند که به سختی آن‌ها را کنار می زنند، و جام تلخ بلا و ناراحتی و مصیبت را در کامشان می ریزند، و جز شمشیر چیزی به آن‌ها نمی دهند، و جز لباس ترس بر آن‌ها نپوشانند. در آن هنگام، قریش دوست دارد آنچه در دنیاست بدهد تا یک بار مرا بنگرد، گر چه لحظه کوتاهی (به اندازه کشتن شتری) باشد، تا با اصرار چیزی را بپذیرم که امروز پاره ای از آن را می خواهم نمی دهند. - . نهج البلاغه: ۱۳۷، خطبه۹۳ -

**[ترجمه]

إيضاح

قال ابن أبی الحدید (۱): هذه الخطبه ذکرها جماعه من أصحاب السیره، و هی متداوله منقوله مستفیضه خطب بها علیّ علیه السلام بعد انقضاء أمر النّهروان، و فیها ألفاظ لم یوردها الرّضی رحمه اللّه. ثمّ ذکر بعض الألفاظ المتروکه منها: .

ص: ۱۱۷

۱- ذکره ابن أبی الحدید فی أواخر شرحه للکلام و هو المختار: (۹۲) من نهج البلاغه: ج ۷ ص ۵۷ ط الحدیثه بمصر، و فی ط الحدیثه ببیروت: ج ۲ ص ۶۱۴.

قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «وَ لَمْ يَكُنْ لِيَجْتَرِئَ عَلَيْهَا غَيْرِی، وَ لَوْ لَمْ أَكُ فِيكُمْ مَا قُوتِلَ أَهْلُ الْجَمَلِ وَ النَّهْرَوَانِ. وَ ايْمُ اللَّهِ لَوْ لَا أَنْ تَتَّكِلُوا فَتَدَعُوا الْعَمَلَ، لَحَدَّثْتُكُمْ بِمَا قَضَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، لِمَنْ قَاتَلَهُمْ مُبْصِراً لِضَلَالَتِهِمْ، عَارِفاً لِلْهُدَى الَّذِی نَحْنُ عَلَيْهِ.

سَلُونِی قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِی، فَإِنِّی مَيِّتٌ عَنْ قَرِيبٍ أَوْ مَقْتُولٌ، بَلْ قَتْلًا. مَا يَنْتَظِرُ أَشْقَاهَا أَنْ يَخْضِبَ هَذِهِ بِدَمِ هَذِهِ! وَ ضَرَبَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] بِيَدِهِ عَلَى لِحْيَتِهِ.

وَ مِنْهَا فِی ذِكْرِ بَنِی أُمَيَّةَ: يَظْهَرُ أَهْلُ بَاطِلِهَا عَلَى أَهْلِ حَقِّهَا حَتَّى يَمْلَأَ الْأَرْضَ عُدْوَاناً وَ ظُلْماً وَ بِدَعاً، إِلَى أَنْ يَضَعَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ جَبَرُوتَهَا، وَ يَكْسِرَ عَمَدَهَا، وَ يَنْزِعَ أَوْتَادَهَا. أَلَا وَ إِنَّكُمْ مُدْرِكُوهَا، فَانْصُرُوا قَوْماً كَانُوا أَصْحَابَ رَايَاتِ بَدْرٍ وَ حُنَيْنٍ تُؤْجَرُوا، وَ لَا تَمَالَئُوا عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ، فَيَصِيرَ عَلَيْهِمُ الْبَلِيَّةَ وَ يُحِلَّ بِكُمُ النَّقِمَةَ (۱).

وَ مِنْهَا: إِلَّا مِثْلَ انْتِصَارِ الْعَبْدِ مِنْ مَوْلَاهُ، إِذَا رَآهُ أَطَاعَهُ، وَ إِذَا تَوَارَى عَنْهُ شَتَمَهُ. وَ ايْمُ اللَّهِ لَوْ فَرَّقُوكُمْ تَحْتَ كُلِّ حَجَرٍ لَجَمَعَكُمُ اللَّهُ لِشَرِّ يَوْمٍ لَهُمْ.

وَ مِنْهَا: فَانْظُرُوا أَهْلَ بَيْتِ نَبِيِّكُمْ فَإِنْ لَبَدُوا فَالْبُدُوا، وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فَانْصُرُوهُمْ، فَلَيُفَرِّجَنَّ اللَّهُ [الْفِتْنَهَ] بِرَجُلٍ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ. بِأَبِی ابْنُ خِيَرَهِ الْإِمَاءِ، لَا يُعْطِيهِمْ إِلَّا السَّيْفَ هَرْجاً هَرْجاً، مَوْضُوعاً عَلَى عَاتِقِهِ ثَمَانِيَهَ أَشْهُرٍ، حَتَّى تَقُولَ قُرَيْشٌ (۲): لَوْ كَانَ هَذَا مِنْ وُلْدِ فَاطِمَهَ لَرَحِمَنَا. يُغْرِيهِ اللَّهُ بِبَنِی أُمَيَّهَ، حَتَّى يَجْعَلَهُمْ حُطَاماً وَ رُفَاتاً «مَلْعُونِينَ أَيْنَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِيلًا سُنَّهَ اللَّهِ فِی الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (۳).

۱- كذا فی أصلی المطبوع و فی شرح ابن أبی الحديد: ج ۲ ص ۶۱۴ ط بيروت: فتصرعكم البليّه و تحلّ بكم النّقمه.

۲- هذا هو الصّواب المذكور فی شرح ابن أبی الحديد، و فی أصلی: «موضوعا على عاتقه يمانيّه حتّى تقول قريش: ...».

۳- ما بين القوسين المزدوجين مقتبس من الآيه: (۶۱) من سوره الأحزاب: ۳۳.

ثمّ قال [ابن أبی الحدید:] فإن قیل: فمن هذا الرجل الموعود به! قیل:

أمّا الإمامیّه فیزعمون أنّه إمامهم الثانی عشر، و أنّه ابن أمه اسمها نرجس.

و أمّا أصحابنا، فیزعمون أنّه فاطمی یولد فی مستقبل الزمان، لأمّ ولد و لیس بموجود الآن.

فإن قیل: فمن یکون من بنی أمیّه فی ذلک الوقت موجودا حتّی ینتقم منهم؟

قیل: أمّا الإمامیّه فتقول بالرجعه، و یزعمون أنّه سیعاد قوم بأعیانهم من بنی أمیه و غیرهم، إذا ظهر إمامهم المنتظر، و أنّه یقطع أیدی أقوام و أرجلهم، و یسمل عیون بعضهم و یصلب قوما آخرین، و ینتقم من أعداء آل محمّد علیهم السلام المتقدّمین [منهم] و المتأخّرین.

و أمّا أصحابنا فیزعمون أنّه سیخلق اللّه تعالی فی آخر الزمان رجلا من ولد فاطمه علیها السّلام یستولی علی السفیانی و أشیاعه من بنی أمیّه (۱).

ثمّ قال: فإن قیل: لما ذا خصّ أهل الجمل و أهل النهروان بالذّکر، و لم یذکر [أهل] صفّین؟ قیل: لأنّ الشبهه کانت فی أهل الجمل و أهل النهروان ظاهره الالتباس، أمّا أهل الجمل [ف] لحسن ظنّهم بطلحه و الزبیر، و کون عائشه زوجه الرسول صلّی اللّه علیه و آله معهم.

و أمّا أهل النهروان، فکانوا أهل قرآن و عباده و اجتهاد، و عزوف عن الدنیا، و هم کانوا قرّاء العراق و زهّادها.

و أمّا معاویه، فکان فاسقا مشهورا بقلّه الدین و الانحراف عن الإسلام، و کذلک ناصره و مظاهره علی أمره، عمرو بن العاص و من اتّبعهما من طغام أهل الشام و أجلافهم و جهّال الأعراب، فلم یکن أمرهم خافیا فی جواز قتالهم

۱- هذا محصّل ما أفاده ابن أبی الحدید و لیس نصّ کلامه.

و محاربتهم. انتهى.

قوله عليه السّلام: «فأنا فقأت» يقال: فقأت العين: أى شققتها أو قلعتها بشحمها، أو أدخلت الإصبع فيها. و فقأ عين الفتنه: كسر ثورانها. و حذف المضاف أى عين أهلها بعيد.

و عدم اجتراء غيره عليه السلام على إطفاء تلك الفتنه؛ لأنّ الناس كانوا يهابون قتال أهل القبله، و يقولون: كيف نقاتل من يؤذّن كأذاننا و يصلّى بصلاتنا؟

و الغيهيب: الظلمه و تموّجها و عمومها و شمولها، تشبيها لها بالبحر.

و الكلب بالتحريك-: داء يعرض الإنسان من عضّ الكلب، و العطش. و المراد شرّها و أذاها.

و الفئه: الطائفه و الجماعه [و] لا واحد لها من لفظها. و ناعقها: الداعى لها، أو إليها. و المناخ بضمّ الميم موضع الإناخه. و الركاب: الإبل التى يسار عليها. و الواحده: راحله و الرحل بالفتح-: كلّ شى ء يعدّ للرحيل. و حططت الرحل: أنزلته عن الإبل. و المحطّ: اسم مكان. و قيل: هو و المناخ مصدران.

و الكريهه: النازله: و كرائه الأمور: المصائب التى تكرهها النفوس. و الحوازب:

جمع حازب. و هو الأمر الشديد، و حزبه أمر: اشتدّ عليه و دهمه. و الخطب بالفتح-: الشأن و الحال و الأمر الذى تقع فيه المخاطبه. و الإطراق: السكوت، و إطراق السائل لصعوبه الأمر و شدّته [عليه] حتّى أنّه يبهته عن السؤال و يتحيّر كيف يسأل. و الفشل: الجبن و الضعف.

قوله عليه السّلام: «و ذلك»: أى النّزول و الإطراق و الفشل. و «قلّصت» بالتشديد: أى اجتمعت و انضمّت .. و الحرب إذا كانت فى موضع واحد يكون أشدّ و أصعب و يكون التشديد للمبالغه. و هى بالتخفيف بمعنى ارتفعت فالمراد شدّتها و كثرتها.

ص: ۱۲۰

و يقال: [هى] بالتشديد بمعنى استمرّت فى المضىّ. و يقال: قلص قميصه فقلّص تقليصا: أى شمّر. لازم [و] متعدّ.

و فى بعض النسخ: «قلصت حربكم عن ساق» بدون كلمه «شمّرت».

و يروى «إذا قلصت عن حربكم» بالتخفيف: أى إذا انكشفت كرائه الأمور و حوازب الخطوب عن حربكم.

و «شمّرت عن ساق»: أى كشفت عن شدّه و مشقّه كما قيل فى قوله تعالى: «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ ساقٍ» [۴۲ / القلم: ۶۸] و قيل: كشف الساق مثل فى اشتداد الأمر و صعوبه الخطب. و أصله تشمير المخدّرات عن سوقهنّ فى الهرب.

و قيل: يُكْشَفُ عَنْ ساقٍ: أى عن أصل الأمر و حقيقته بحيث يصير عيانا. و يحتمل أن يكون الغرض تشبيه الحرب بالمجدّ فى أمر، فإنّ الإنسان إذا جدّ فى السعى شمّر عن ساقه و رفع ثوبه لئلّا يمنعه.

و استطاله الأيّام: عدّها طويله. و يوم البؤس و الشدّه يطول على الإنسان.

و لعلّ المراد ببقيّه الأبرار، أولادهم و إن لم يكونوا أبرارا فى أنفسهم، إن كان [الكلام] إشاره إلى دوله بنى العباس. و الأظهر أنّه [عليه السلام] أراد القائم عليه السلام.

قوله عليه السلام: «شبهت» على المعلوم: أى جعلت نفسها أو الأمور الباطله شبيهه بالحقّ. أو على [بناء] المجهول أى أشكل أمرها و التبس على الناس.

قوله عليه السلام: «نبهت»: أى أيقظت القوم من النوم، و أظهرت بطلانها عليهم.

«ينكرن»: أى لا يعرف حالهنّ. و حام الطائر حول الماء: إذا طاف و دار

ص: ۱۲۱

لینزل علیه.

و [قوله علیه السلام:] «حوم الریاح» أی کحومها.

و الخطّه بـالضّم-: شـبه القصّه و الأمر و الخطب. و عموم خطّه تلـک البلیّه لکونهـا رئاسه عامّه و سـلطنه شامله. و خصوص البلیّه لکون حظّ أهل البیت علیهم السلام و شیعتهم منها أوفر.

و إصابه البلاء من أبصر فیها، لحزن المبصر من مشاهده أفعالهم الشنیعه، و قصدهم إیّاه بأنواع الأذی بخلاف الجاهل المنقاد لهم.

و یطلق الرب علی المالک و السیّد و المدبّر و المربّی و المنعم.

و الباب: الناقه المسنّه. و الضـروس: السیّئه الخلق تعضّ حالبها. و عذم الفرس کضـرب إذا أکل بجفاء أو عضّ. و خبط البعیر إذا ضرب بیـده الأرض شدیـدا. و الزبن: الـدفع. و زبنت الناقه إذا ضـربت بثفنات رجلها عنـد الحلب. و الدّرّ: اللّبن. و یقال لکلّ خیر علی التوسّع.

قوله علیه السـلام: «لا ـ یزالون بکم»: أی لا ـ یزالون یؤذونکم بـأنواع الأذی حتّی لا یبقی منکم إلّا من ینفعهم فی مقاصـدهم، أو لا یضرّهم بإنکار المنکرات علیهم. و الضائر: المضرّ. و الانتصار: الانتقام. و الصاحب: التابع.

و المستصـحب: المتبوع. و الغرض إمّـا نفی إمکـان الانتصـار، أو إثبات انتصار الأذلّاء و المقهورین، کالغیبه و الـذمّ مع الأمن من الوصول إلی المغتاب.

و الشوهاء: القبیحه. و المخشیه: المخوّفه. و الجاهلیه: الحاله التی کانت العرب علیها قبل الإسلام.

و المنجاه: موضع النجاه. و الغرض خلاصـهم من لحوق الآثام و المتابعه فی الـدعوه إلی الباطل، لا الخلاص من الأذیّه. و الأدیم: الجلد. و وجه الشبه انکشاف الجلد عمّا تحته من اللّحم.

ص: ۱۲۲

و يحتمل أن يكون المراد بالأديم، الجلد الذى يلفّ الإنسان فيه للتّعذيب؛ لأنّه يضغطه شديدا إذا جفّ و فى تفريجه راحه.

و يسومهم: أى يكلّفهم و يلزمهم. و الخسف: النقصان و الذلّ و الهوان.

و المصبّره: الممزوجه بالصبر المرّ. و قيل: أى المملوءه إلى أصبارها، أى جوانبها.

و الحلس بالكسر-: كساء رقيق يكسى على ظهر البعير تحت البرذعه.

و أحلس البعير: ألبسه الحلس.

و يحتمل أن يكون من الحلس الذى يبسط تحت حرّ الثياب، إشعارا بأنّهم فى بيوتهم أيضا خائفون.

و هو إشاره إلى ظهور دوله بنى العبّاس. و الجزور: الناقه التى تجزر.

قوله عليه السلام: «ما أطلب اليوم بعضه»: أى الطاعه و الانقياد، أى يتمنّون أن يرونى فيطيعونى إطاعه كامله، و قد رضيت منهم اليوم بأن يطيعونى إطاعه ناقصه فلم يقبلوا.

و قد روى فى [كتب] السّير: أنّ مروان بن محمّد و هو آخر ملوك بنى أميّه، قال يوم الزاب لمّا شاهد عبد اللّه بن محمد بن على بن عبد اللّه بن العبّاس بإزائه فى صفّ خراسان-: لوددت أنّ علىّ بن أبى طالب تحت هذه الرايه بدلا من هذا الفتى.

و يحتمل أن يكون التمنّى عند قيام القائم عليه السلام.

**[ترجمه]ابن ابى الحديد گويد: گروهى از سيره نويسان اين خطبه را ذكر كرده‌اند و آن خطبه‌اى متداول و منقول و منتشر شده است كه على عليه السلام پس از پايان يافتن جنگ نهروان ايراد كرد و در اين خطبه كلمات و عباراتى است كه رضى رحمه الله آن را نياورده است. سپس برخى عبارات به جا مانده از خطبه را ذكر كرده است:

«كسى غير از من جرئت اين كار را نداشت و اگر من در ميان شما نمى‌بودم كسى نبود كه به پيكار اصحاب جمل و نهروان برود. و به خدا سوگند اگر بيم آن نبود كه تن زنيد و كار را رها كنيد، برايتان چيزى را كه خداوند بر زبان پيامبرتان جارى كرده، بازمى‌گفتم تا بدانيد خداوند براى كسى كه با آنان نبرد كند درحالى كه از گمراهى آنان و هدايتى كه ما بر طريق آن هستيم، آگاه باشد چه مزد و پاداشى قرار داده است. پيش از اينكه مرا از دست بدهيد، هر چه خواهيد از من بپرسيد. زيرا من يا مى‌ميرم يا كشته مى‌شوم. نه، كشته مى‌شوم. نگون‌بخت‌ترين آنان منتظر است كه اين را از بالا در خون گيرد! و آن حضرت عليه السلام دست به محاسن خود كشيد.

و در اين خطبه درباره بنى اميه آمده است: اهل باطل بر اهل حق چيره مى‌شوند و زمين پر از دشمنى و ستم و بدعت خواهد شد تا اينكه خداوند آن را از تخت جبروتش پايين مى‌كشد و ستون‌هاى بناى اقتدارش را درهم مى‌شكند و ميخ‌هاى خيمه‌اش را بر مى‌كند. آگاه باشيد كه شما آن زمان را درك مى‌كنيد پس گروهى را كه درفش روز بدر و حنين در پيش دارند يارى

کنید تا پاداش یابید و دشمنانشان را بر ضد آنان یاری ندهید تا بلا بر آنان وارد شود و کیفر الهی شما را فراگیرد.

و در این خطبه آمده است: مانند یاری خواستن برده از سرورش باشد که چون او را می‌بینند فرمانبردای می کند و چون از نظرش دور می‌شود زبان به دشنام او می گشاید و به خدا سوگند اگر جمع شما را پراکنده کند و هر یک از شما را در زیر سنگی پنهان سازد خداوند شما را برای بدترین روزهایشان گرد می‌آورد.

و در این خطبه آمده است: به خاندان پیامبر خود بنگرید اگر در خانه نشستند، در خانه بنشینید و اگر شما را به یاری فرا خواندند، یاریشان کنید تا پاداش یابید. خداوند به وسیله مردی از ما، خاندان پیامبر، فتنه را می‌شکافد. پدرم فدای آن فرزند بهترین کنیزان باد که جز زخم شمشیر برّان به آن‌ها نمی‌دهد، و هشت ماه تیغ آخته بر روی شانه دارد تا اینکه قریش گوید: اگر این مرد از فرزندان فاطمه باشد بر ما خواهد بخشود. خداوند او را بر بنی امیه مسلط ساخته تا اینکه آنان را شکسته و پوسیده گرداند. «مَلْعُونِينَ أَيْنَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِيلًا سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلا» - . احزاب / ۶۱-۶۲ - {از رحمت خدا دور گردیده و هر کجا یافته شوند گرفته و سخت کشته خواهند شد. درباره کسانی که پیشتر بوده اند [همین] سنّت خدا [جاری بوده] است و در سنّت خدا هرگز تغییری نخواهی یافت.}

سپس ابن ابی الحدید گوید: اگر گفته شود: این شخص موعود کیست! گفته شده: فرقه امامیه پنداشته‌اند که این شخص امام دوازدهم آنان است و او فرزند کنیزی است به نام «نرگس». اما اصحاب ما می‌پندارند که او مردی فاطمی است که در زمان آینده از مادری به دنیا می‌آید که اکنون به دنیا نیامده است. گفته شده: فرقه امامیه معتقد به رجعت هستند و اینگونه می... پندارند آن هنگام که امامی که در انتظار او هستند، ظهور می کند، گروهی از بنی امیه و دیگران بازگردانده می‌شوند، و امام دست و پاهای گروهی را قطع می کند و چشم برخی دیگر از آنان را از حدقه در می‌آورد و گروهی دیگر را به صلیب می... کشد و از دشمنان پیشین و پسین خاندان پیامبر انتقام می گیرد.

اما پندار اصحاب ما این است که خداوند متعال در آخر الزمان مردی از نوادگان فاطمه را می‌آفریند که بر سفیانی و پیروان او که از بنی امیه هستند، چیره می گردد. سپس گوید: اگر گفته شود: چرا ایشان فقط اهل جمل و نهروان را ذکر کرده‌اند و اهل صفین را ذکر نکرده‌اند؟ گفته شده: به این دلیل که شبهه در میان اهل جمل و نهروان، جای شک و تردید دارد. اهل جمل به خاطر حسن ظن آن‌ها نسبت به طلحه و زبیر و اینکه عائشه همسر رسول خدا صلی الله علیه و آله با آنان بود.

اهل نهروان نیز، اهل قرآن و عبادت و اجتهاد بودند و نسبت به دنیا بی‌میلی نشان می‌دادند و آنان قاریان و زاهدان عراق بودند. اما معاویه شخصی فاسقی بود که به کم دینی و انحراف از اسلام شهرت داشت و نیز یاور و پشتیبان کار او عمرو بن عاص و کسانی که از آن دو پیروی می کردند فرومایگان و بی‌خردان شام و جاهلان عرب بودند. پس وضعیت آنان به گونه‌ای بود که جایز بودن نبرد با آنان هیچ جای شک و تردیدی نداشت.

فرموده امام علیه السلام: «فأنا فقأت» گفته می‌شود: «فقأت العين» یعنی چشم را شکافتم یا آن را با پیه آن بیرون آوردم، یا بدین معنا که انگشت را در چشم کردم. «فقأ عين الفتنة» یعنی: فوران فتنه را در هم شکست. و حذف مضاف - یعنی عين أهلها - بعید است. جرئت نداشتن دیگران برای خاموش کردن فتنه به این دلیل بود که مردم از جنگیدن با اهل قبله هراس داشتند و

می گفتند: چگونه با کسانی که مانند ما اذان می گویند و همچون ما نماز می گزارند، بجنگیم؟

«الغیهب» یعنی: ظلمت و موج زدن و فراگیری آن که به دریـا تشبیه شـده است. «الکلَب» بیمـاری است که انسـان با گاز گرفتن سگ بدان دچار می‌شود و به معنای تشنگی نیز است. و مقصود از آن شرّ و آزارِ فتنه است.

«الفئـۀ» یعنی طایفه و گروه. که از این لفظ مفرد ندارد «ناعقها» یعنی: دعوت کننده بدان یا به سوی آن. «المناخ» - با ضـمه میم - مکان خوابانیـدن شتر است. «الرکاب» شترانی که بر آن سوار شوند. «الواحدۀ» : راحله و رحل - با فتحه - هر چیزی است که برای سـفر آمـاده می‌شود. «حططت الرحل» یعنی او را از شتر پایین آوردم. «المحطّ» اسم مکان است. و گفته شـده: این کلمه و «مناخ» مصدراند. «الکریهۀ» یعنی: بلای سـخت. و «کرائه الامور»: مصـیبت‌هایی است که جان‌ها از آن بیزارند. «الحوازب» جمع حـازب به معنـای کـار سـخت است. و «حزبه امر» یعنی: کار بر او سـخت شـد و او را به سـختی انـداخت. «الخطب» - با فتحه - یعنی: وضـعیت و کاری که مخاطبه در آن رخ می‌دهد. «الاطراق» یعنی: سـکوت. سکوت و سر به زیر افکندن شخص پرسشگر به خـاطر سـختی کار بر اوست تا جایی که او را از پرسـیدن بهت زده کرده و سـر گردان می‌مانـد که چگونه بپرسـد. و «الفشل» یعنی: ترس و سستی.

فرموده امـام علیه السـلام: «و ذلک» یعنی: پستی و سـربه زیر افکنـدن و شـکست. و «قلّصت» با تشدیـد یعنی: جمع شـد و به هم پیوست. و جنگ هرگاه در مکان واحـدی باشـد، سـخت‌تر و شدیـدتر خواهد بود و تشدید در این کلمه برای مبالغه است. و با تخفیف به معنای: بالا رفت، است. پس مقصود، سختی و کثرت جنگ است.

گفته می‌شود: این کلمه با تشدید یعنی: راه رفتن را ادامه داد. و گفته می‌شود: «قلص قمیصه فقلص نقلیصاً» یعنی: پیراهن را بالا کشـید. که هم به صورت لازم و هم به صورت متعدی می‌آید. و در برخی نسخه‌ها «قلصت حربکم عن ساق» آمده و «شمّرت» ذکر نشـده است. و بـا تخفیـف به صـورت «اذا قلصت عن حربکم» ذکر شـده است، یعنی: «اذا انکشف کرائه الامور و حوازب الخطوب عن حربکم» یعنی: زمانی که نگرانی‌ها و مشکلات بزرگ از جنگ شما زدوده شد.

«شمّرت عن ساق» یعنی: سختی و مشقت پدیدار شود همانطور که در فرموده خداوند متعال آمده است: «يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ» - . قلم / ۴۲ - {روزی که کار، زار [و رهایی دشوار] شود.} و گفته شده: «کشف الساق» مثلی برای سختی کار و دشوار شدن مصـیبت است. و اصـل آن از «تشـمیر المخـدرات عن سوقهن فی الهرب» یعنی: بالاـ گرفتن زنـان دامن لباسـشان را هنگـام فرار کردن است.

و گفته شده: «یکشف عن ساق» یعنی از اصل و حقیقت کار پرده برداشت به گونه‌ای که آشکار گردید. و ممکن است هدف، تشبیه جنگ به کسـی باشـد که در کار جدی و کوشا است. چرا که انسان هرگاه در تلاش، جدی باشد ساقش را بالا می‌زند و پیراهنش را بالاـ برده تا مانع کارش نشود. «اسـتطالۀ الایام» یعنی: طولانی شـمردن روزگار. و روز سـختی برای انسان طولانی به نظر می‌رسد .

و شاید مقصود از «بقیۀ الابرار» فرزندان آنان باشد هر چند که در ذات خود نیکوکار نباشند، اگر کلام امام به دولت بنی عباس

اشاره داشته باشد. و آشکارتر این است که مقصود ایشان، امام قائم علیه السلام باشد.

فرموده امام علیه السلام « شبهت » با صیغه معلوم، یعنی: خود یا امور باطل را شبیه به حقّ می کند. یا با صیغه مجهول یعنی: آن کار پیچیده شد و بر مردم مبهم و مشکل شد. «نبهت» یعنی: مردم از خواب بیدار شدند و بطلانش بر آنان آشکار گردید. «ینکرن» یعنی وضعیت آن‌ها شناخته شده نیست. «حام الطائر حول الماء» هرگاه پرنده در در اطراف آب بچرخد تا بر آن فرود آید. «حوم الریاح» یعنی: مانند گردش بادها. «الخُطة» - با ضمه - مانند قصه و کار و مشکل بزرگ است. و فراگیری کار این بلا و مصیبت از این جهت است که آن، ریاست عامّ و سلطنت فراگیر است. و مختص شدن بلا و مصیبت از این جهت است که سهم اهل بیت علیهم السلام و پیروانشان از آن بیشتر است. «أصابة البلاء من أبصر فیها» به خاطر غم و اندوه کسی است که آن را درک می کند، چرا که او کارهای زشت و ناپسند آنان را مشاهده می کند و متوجه می‌شود که آنان با انواع آزار و اذیت قصد جان او را می کنند، بر خلاف شخص نادانی که از آنان فرمان می‌برد.

و کلمه «الربّ» بر مالک و سرور و مدبّر و مربّی و نعمت‌دهنده اطلاق می‌شود. «الناب» شتر پیر است. و «الضروس» شتر بداخلاقی است که دوشنده شیر را گاز می گیرد. «عذم الفرس» - بر وزن ضرب - هرگاه اسب با روی‌گردانی بخورد یا گاز بگیرد. «خبط البعیر» هرگاه شتر با دستانش به شدت بر زمین ضربه بزند. «الزبن» یعنی: راندن. و «زبنت الناقة» هرگاه ماده شتر در هنگام دوشیدن با پینه پاهایش ضربه بزند. «الدّرّ» یعنی: شیر. و بنا بر توسّع و شمول معنایی به هر نوع خیر و خوبی اطلاق می‌شود.

«لا یزالون بکم» یعنی: پیوسته با انواع آزار و اذیت شما را آزار می‌دهند تا جایی که کسی از شما باقی نمی‌ماند مگر کسانی که در مقاصدشان آنان را سود برسانند، یا با منع کردن و انکار کارهای زشت و ناپسند، به آنان آسیب نمی‌رسانند. «الضائر» یعنی: ضرر رسان. «الانتصار» یعنی: انتقام. «الصاحب» یعنی: پیرو .

«المستصحب» یعنی: پیشوا. و مقصود از آن یا نفی امکان انتقام گرفتن، یا اثبات انتقام گرفتن انسان‌های ذلیل و مغلوب است، مانند غیبت و نکوهش با اطمینان از اینکه غیبت به شخصی که از او غیبت شده، نمی‌رسد. «الشوهاء» به معنای زشت و ناپسند است. «المخشیة» یعنی: ترسناک. «الجاهلیة» وضعیتی که عرب‌ها، پیش از ظهور اسلام در آن به سر می‌بردند.

«المنجاة» محل نجات است. و مقصود از این عبارت: رهایی آنان از گناه کردن و پیگیری برای دعوت به باطل است، نه رهایی از آزار و اذیت. «الأدیم» یعنی: پوست. و وجه شبه این است که پوست، گوشتی را که در زیر آن قرار دارد، آشکار می کند. احتمال دارد مقصود از «الأدیم» پوستی باشد که انسان را برای شکنجه در آن می‌پیچند زیرا هرگاه خشک شود، زیاد به او فشار می‌آورد و رها شدن او سبب راحتی است. «یسومهم» یعنی: آنان را مکلف و ملزم می کند. «الخسف» به معنای نقصان و خواری و حقارت است. «المصبّرة» یعنی آمیخته با صبری تلخ. و گفته شده به معنای «المملوءة الی أصبارها» یعنی تا اطراف و کناره‌های آن پر شد.

«الحلس» - با کسره - پارچه نازکی است که بر پشت شتر در زیر پالان می‌اندازند. «احلس البعیر» یعنی حلس را بر شتر انداخت. احتمال دارد از «الحلس» به معنای لباسی باشد که در زیر لباس گرم می‌پوشند تا از این امر آگاه کند که آنان در

خانه‌هایشان نیز می‌ترسند. و آن به ظهور دولت بنی عباس اشاره دارد. «الجزور» شتری است که قربانی می‌شود.

در فرموده امام علیه السلام: «ما اطلب الیوم بعضه» مقصود اطاعت و فرمانبرداری است، یعنی: آرزو می کنند که ای کاش مرا می‌دیدند و به نحو کامل و شایسته از من فرمان می‌بردند. حال آنکه من امروز راضی هستم که آنان به صورت ناقص از من فرمان ببرند، آنها برای اطاعت پیش نیامدند. در کتاب‌های سیره روایت شده است: مروان بن محمد که آخرین پادشاه بنی امیه بود در روز زاب - زمانی که عبدالله بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس را در لباسش در صفوف خراسان دید - گفت: ای کاش علی بن ابی طالب به جای این جوان پیشاپیش این پرچم بود. و احتمال دارد این تمنی و آرزو در هنگام قیام قائم علیه السلام باشد .

**[ترجمه]

«۹۵۲»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

فَلَا أَمْوَالَ بَذَلْتُمُوهَا لِلَّذِي رَزَقَهَا، وَ لَا أَنْفُسَ خَاطَرْتُمْ بِهَا لِلَّذِي خَلَقَهَا، تَكْرُمُونَ بِاللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَ لَا تُكْرِمُونَ اللَّهَ فِي عِبَادِهِ، فَاعْتَبِرُوا بِنُزُولِكُمْ مَنَازِلَ

ص: ۱۲۳

۱- [۹۵۲]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۱۸۰) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

مَنْ كَانَ قَبْلَكَمْ، وَ انْقِطَاعِكَمْ عَنْ أَوْصَلِ إِخْوَانِكَمْ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان امام علیه السلام:

نه اموال خود را در راه خدایی که آن مال ها را روزی شما کرد می بخشید، نه جان ها را در راه خدای جان آفرین به خطر می افکنید! دوست دارید مردم برای خدا شما را گرامی دارند امّا خودتان مردم را در راه خدا گرامی نمی دارید! از فرود آمدن در خانه های گذشتگان عبرت گیرید، و از جدایی با نزدیک ترین برادران و دوستان پند پذیرید. - . نهج البلاغه: ۱۷۴، خطبه۱۱۷ -

**[ترجمه]

بیان

انتصاب [قوله:] «أموال» بفعل مقدّر دلّ علیه «بذلتموها» و کذلک «أنفس». و خاطر فلان بنفسه و بماله: أی ألقاهما فی الهلکه. «تکرمون باللّه»:

أی یعزّکم الناس بأنّکم أهل طاعه اللّه. «و لا تکرمون اللّه»: أی لا تطیعونه فی الإحسان إلی عباده، أو [فی] إجراء أحکامه بینهم.

**[ترجمه]منصوب آمدن «أموال» در فرموده ایشان با تقدیر گرفتن فعل مقدری است که «بذلتموها» بر آن دلالت دارد و «أنفس» نیز همین‌گونه است. «خاطر فلان بنفسه و بماله» یعنی جان و مال خویش را به خطر انداخت. «تکرمون بالله» یعنی: مردم شما را از این جهت که اهل طاعت و بندگی هستید، بزرگ می‌دارند. «و لا تکرمون الله» یعنی: شما در نیکی کردن به بندگان، یا در اجرای احکام خداوند در میان مردم، از خداوند اطاعت نمی کنید.

**[ترجمه]

«۹۵۳»

(۱) نَهْجٌ: مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: رُوِیَ عَنْ نَوْفٍ الْبَکَالِیِّ قَالَ: خَطَبَنَا [بِ] هَذِهِ الْخُطْبَهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] وَ هُوَ قَائِمٌ عَلَی حِجَارَهٍ نَصَبَهَا لَهُ جَعْدَهُ بْنُ هُبَیْرَهَ الْمَخْزُومِیُّ، وَ عَلَیْهِ مِدْرَعَهٌ مِنْ صُوفٍ، وَ حَمَائِلُ سَیْفِهِ لِیفٌ [مِنْ لِیفٍ «خ»] وَ فِی رِجْلَیْهِ نَعْلَانِ مِنْ لِیفٍ، وَ کَأَنَّ جَبِینَهُ ثَفِنَهُ بَعِیرٍ! فَقَالَ:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی إِلَیْهِ مَصَائِرُ الْخَلْقِ وَ عَوَاقِبُ الْأَمْرِ، نَحْمَدُهُ عَلَی عَظِیمِ إِحْسَانِهِ، وَ نَیِّرِ بُرْهَانِهِ، وَ نَوَامِی فَضْلِهِ وَ امْتِنَانِهِ، حَمْداً یَکُونُ لِحَقِّهِ قَضَاءً، وَ لِشُکْرِهِ أَدَاءً، وَ إِلَی ثَوَابِهِ مُقَرِّباً، وَ لِحُسْنِ مَزِیدِهِ مُوجِباً.

وَ نَسْتَعِینُ بِهِ اسْتِعَانَهَ رَاجٍ لِفَضْلِهِ مُؤَمِّلٍ لِنَفْعِهِ، وَاثِقٍ بِدَفْعِهِ، مُعْتَرِفٍ لَهُ بِالطَّوْلِ، مُذْعِنٍ لَهُ بِالْعَمَلِ وَ الْقَوْلِ.

وَ نُؤْمِنُ بِهِ إِيمَانَ مَنْ رَجَاهُ مُوقِناً، وَ أَنَابَ إِلَيْهِ مُؤْمِناً، وَ خَنَعَ لَهُ مُذْعِناً وَ أَخْلَصَ لَهُ مُوَحِّداً، وَ عَظَّمَهُ مُمَجِّداً، وَ لَاذَ بِهِ رَاغِباً مُجْتَهِداً.

لَمْ يُولَدْ سُبْحَانَهُ فَيَكُونَ فِي الْعِزِّ مُشَارَكاً، وَ لَمْ يَلِدْ فَيَكُونَ مَوْرُوثاً هَالِكاً، وَ لَمْ يَتَقَدَّمْهُ وَقْتٌ وَ لَا زَمَانٌ، وَ لَا يَتَعَاوَرُهُ زِيَادَةٌ وَ لَا نُقْصَانٌ، بَلْ ظَهَرَ لِلْعُقُولِ بِمَا

۱- [۹۵۳]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۱۸۰) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أَرَانَا مِنْ عَلَامَاتِ التَّدْبِيرِ الْمُتْقَنِ وَ الْقَضَاءِ الْمُبْرَمِ.

فَمِنْ شَوَاهِدِ خَلْقِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ مُوَطَّدَاتٍ بِلَا عَمَدٍ، قَائِمَاتٍ بِلَا سَنَدٍ، دَعَاهُنَّ فَأَجَبْنَ طَائِعَاتٍ مُذْعِنَاتٍ غَيْرَ مُتَلَكِّئَاتٍ وَ لَا مُبْطِئَاتٍ، وَ لَوْ لَا إِقْرَارُهُنَّ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَ إِذْعَانُهُنَّ بِالطَّوَاعِيَةِ، لَمَا جَعَلَهُنَّ مَوْضِعاً لِعَرْشِهِ وَ لَا مَسْكَناً لِمَلَائِكَتِهِ وَ لَا مَصْعَداً لِلْكَلِمِ الطَّيِّبِ وَ الْعَمَلِ الصَّالِحِ مِنْ خَلْقِهِ.

جَعَلَ نُجُومَهَا أَعْلَاماً يَسْتَدِلُّ بِهِ الْحَيْرَانُ فِی مُخْتَلِفِ فِجَاجِ الْأَقْطَارِ.

لَمْ يَمْنَعْ ضَوْءَ نُورِهَا ادْلِهْمَامُ سُجُفِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، وَ لَا اسْتَطَاعَتْ جَلَابِيبُ سَوَادِ الْحَنَادِسِ أَنْ تَرُدَّ مَا شَاعَ فِی السَّمَاوَاتِ مِنْ تَلَأْلُؤِ نُورِ الْقَمَرِ.

فَسُبْحَانَ مَنْ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ سَوَادُ غَسَقٍ دَاجٍ، وَ لَا لَيْلٍ سَاجٍ فِی بِقَاعِ الْأَرَضِينَ الْمُتَطَأْطِئَاتِ، وَ لَا فِی يَفَاعِ السُّفْعِ الْمُتَجَاوِرَاتِ، وَ مَا يَتَجَلْجَلُ بِهِ الرَّعْدُ فِی أُفُقِ السَّمَاءِ، وَ مَا تَلَاشَتْ عَنْهُ بُرُوقُ الْغَمَامِ، وَ مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ تُزِيلُهَا عَنْ مَسْقَطِهَا عَوَاصِفُ الْأَنْوَاءِ، وَ انْهِطَالُ السَّمَاءِ.

وَ يَعْلَمُ مَسْقَطَ الْقَطْرَةِ وَ مَقَرَّهَا، وَ مَسْحَبَ الذَّرَّةِ وَ مَجَرَّهَا، وَ مَا يَكْفِی الْبَعُوضَةَ مِنْ قُوتِهَا، وَ مَا تَحْمِلُ الْأُنْثَى فِی بَطْنِهَا.

وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْكَائِنِ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ كُرْسِيٌّ أَوْ عَرْشٌ أَوْ سَمَاءٌ أَوْ أَرْضٌ أَوْ جَانٌّ أَوْ إِنْسٌ. لَا يُدْرَكُ بِوَهْمٍ، وَ لَا يُقَدَّرُ بِفَهْمٍ، وَ لَا يَشْغَلُهُ سَائِلٌ، وَ لَا يَنْقُصُهُ نَائِلٌ، وَ لَا يَنْظُرُ بِعَيْنٍ، وَ لَا يُحَدُّ بِأَيْنٍ، وَ لَا يُوصَفُ بِالْأَزْوَاجِ، وَ لَا يَخْلُقُ بِعِلَاجٍ، وَ لَا يُدْرَكُ بِالْحَوَاسِّ، وَ لَا يُقَاسُ بِالنَّاسِ، الَّذِی كَلَّمَ مُوسَى تَكْلِيماً وَ أَرَاهُ مِنْ آيَاتِهِ عَظِيماً، بِلَا جَوَارِحَ وَ لَا أَدَوَاتٍ، وَ لَا نُطْقٍ وَ لَا لَهَوَاتٍ.

بَلْ إِنْ كُنْتَ صَادِقاً أَيُّهَا الْمُتَكَلِّفُ لِوَصْفِ رَبِّكَ! فَصِفْ جَبْرَئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ وَ جُنُودَ الْمَلَائِكَهِ الْمُقَرَّبِينَ، فِی حُجُرَاتِ الْقُدُسِ مُرْجَحِنِّينَ، مُتَوَلِّهَةً عُقُولُهُمْ أَنْ يَحُدُّوا أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ.

وَ إِنَّمَا يُدْرَكُ بِالصِّفَاتِ ذَوُو الْهَيْئَاتِ وَ الْأَدَوَاتِ، وَ مَنْ يَنْقَضِى إِذَا بَلَغَ أَمَدَ حَدِّهِ بِالْفَنَاءِ.

فَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، أَضَاءَ بِنُورِهِ كُلَّ ظَلَامٍ، وَ أَظْلَمَ بِظُلْمَتِهِ كُلَّ نُورٍ.

أُوصِيكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ الَّذِى أَلْبَسَكُمُ الرِّيَاشَ، وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمُ الْمَعَاشَ، وَ لَوْ أَنَّ أَحَداً يَجِدُ إِلَى الْبَقَاءِ سُلَّماً، أَوْ لِدَفْعِ الْمَوْتِ سَبِيلًا، لَكَانَ ذَلِكَ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ الَّذِى سُخِّرَ لَهُ مُلْكُ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ مَعَ النُّبُوَّهِ، وَ عَظِيمِ الزُّلْفَهِ، فَلَمَّا اسْتَوْفَى طُعْمَتَهُ، وَ اسْتَكْمَلَ مُدَّتَهُ، رَمَتْهُ قِسِيُّ الْفَنَاءِ بِنِبَالِ الْمَوْتِ، وَ أَصْبَحَتِ الدِّيَارُ مِنْهُ خَالِيَهً، وَ الْمَسَاكِنُ مُعَطَّلَهً وَ وَرِثَهَا قَوْمٌ آخَرُونَ.

وَ إِنَّ لَكُمْ فِى الْقُرُونِ السَّالِفَهِ لَعِبْرَهً، أَيْنَ الْعَمَالِقَهُ وَ أَبْنَاءُ الْعَمَالِقَهِ؟ أَيْنَ الْفَرَاعِنَهُ وَ أَبْنَاءُ الْفَرَاعِنَهِ؟ أَيْنَ أَصْحَابُ مَدَائِنِ الرَّسِّ الَّذِينَ قَتَلُوا النَّبِيِّينَ وَ أَطْفَئُوا سُنَنَ الْمُرْسَلِينَ وَ أَحْيَوْا سُنَنَ الْجَبَّارِينَ؟ أَيْنَ الَّذِينَ سَارُوا بِالْجُيُوشِ وَ هَزَمُوا الْأُلُوفَ وَ عَسْكَرُوا الْعَسَاكِرَ وَ مَدَّنُوا الْمَدَائِنَ؟! [و] منها: قد لبس للحكمه جنّتها، و أخذها بجميع أدبها من الإقبال عليها، و المعرفه بها، و التّفرّغ لها، و هى عند نفسه ضالّته الّتى يطلبها، و حاجته الّتى يسأل عنها، فهو مغترب إذا اغترب الإسلام، و ضرب بعسيب ذنبه؛ و ألصق الأرض بجرانه بقيّه من بقايا حجّته، خليفه من خلائف أنبيائه.

ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّى قَدْ بَثَثْتُ لَكُمُ الْمَوَاعِظَ الَّتِى وَعَظَ بِهَا الْأَنْبِيَاءُ أُمَمَهُمْ، وَ أَدَّيْتُ إِلَيْكُمْ مَا أَدَّتِ الْأَوْصِيَاءُ إِلَى مَنْ بَعْدَهُمْ، وَ أَدَّبْتُكُمْ بِسَوْطِى فَلَمْ تَسْتَقِيمُوا، وَ حَدَوْتُكُمْ بِالزَّوَاجِرِ فَلَمْ تَسْتَوْثِقُوا، لِلَّهِ أَنْتُمْ أَ تَتَوَقَّعُونَ إِمَاماً غَيْرِى يَطَأُ بِكُمُ الطَّرِيقَ وَ يُرْشِدُكُمُ السَّبِيلَ؟! أَلَا إِنَّهُ قَدْ أَدْبَرَ مِنَ الدُّنْيَا مَا كَانَ مُقْبِلًا، وَ أَقْبَلَ مِنْهَا مَا كَانَ مُدْبِراً، وَ أَزْمَعَ التَّرْحَالَ عِبَادُ اللَّهِ الْأَخْيَارُ، وَ بَاعُوا قَلِيلًا مِنَ الدُّنْيَا لَا يَبْقَى بِكَثِيرٍ مِنَ الْآخِرَهِ لَا يَفْنَى.

ص: ۱۲۶

مَا ضَرَّ إِخْوَانَنَا الَّذِينَ سُفِكَتْ دِمَاؤُهُمْ وَ هُمْ بِصِفِّينَ أَنْ لَا يَكُونُوا الْيَوْمَ أَحْيَاءً يُسِيغُونَ الْغُصَصَ، وَ يَشْرَبُونَ الرَّنْقَ، قَدْ وَ اللَّهِ لَقُوا اللَّهَ فَوَفَّاهُمْ أُجُورَهُمْ، وَ أَحَلَّهُمْ دَارَ الْأَمْنِ بَعْدَ خَوْفِهِمْ.

أَيْنَ إِخْوَانِيَ الَّذِينَ رَكِبُوا الطَّرِيقَ وَ مَضَوْا عَلَى الْحَقِّ؟ أَيْنَ عَمَّارٌ؟ وَ أَيْنَ ابْنُ التَّيِّهَانِ؟ وَ أَيْنَ ذُو الشَّهَادَتَيْنِ؟ وَ أَيْنَ نُظَرَاؤُهُمْ مِنْ إِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ تَعَاقَدُوا عَلَى الْمَنِيَّةِ، وَ أُبْرِدَ بِرُءُوسِهِمْ إِلَى الْفَجَرَةِ؟

قَالَ [نَوْفٌ:] ثُمَّ ضَرَبَ يَدَهُ إِلَى لِحْيَتِهِ وَ أَطَالَ الْبُكَاءَ، ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

أَوِّهْ عَلَى إِخْوَانِيَ الَّذِينَ تَلَوُا الْقُرْآنَ فَأَحْكَمُوهُ! وَ تَدَبَّرُوا الْفَرْضَ فَأَقَامُوهُ! وَ أَحْيَوُا السُّنَّةَ وَ أَمَاتُوا الْبِدْعَةَ، دُعُوا لِلْجِهَادِ فَأَجَابُوا، وَ وَثِقُوا بِالْقَائِدِ فَاتَّبَعُوا!.

ثُمَّ نَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ.

الْجِهَادَ الْجِهَادَ عِبَادَ اللَّهِ! أَلَا وَ إِنِّي مُعَسْكِرٌ فِي يومِي هَذَا، فَمَنْ أَرَادَ الرَّوَاحَ إِلَى اللَّهِ فَلْيَخْرُجْ [فَلْيَبْرَحْ «خ»].

قَالَ نَوْفٌ: وَ عَقَدَ لِلْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي عَشَرَةِ آلَافٍ، وَ لِقَيْسِ بْنِ سَعْدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي عَشَرَةِ آلَافٍ، وَ لِأَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ [فِي] عَشَرَةِ آلَافٍ، وَ لِغَيْرِهِمْ عَلَى أَعْدَادٍ أُخَرَ، وَ هُوَ يُرِيدُ الرَّجْعَةَ إِلَى صِفِّينَ، فَمَا دَارَتِ الْجُمُعَةُ حَتَّى ضَرَبَهُ الْمَلْعُونُ ابْنُ مُلْجَمٍ، لَعَنَهُ اللَّهُ، فَتَرَاجَعَتِ الْعَسَاكِرُ. فَكُنَّا كَأَغْنَامٍ فَقَدَتْ رَاعِيَهَا، تَخْتَطِفُهَا الذِّئَابُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه های آن حضرت است از نوف بکالی روایت شده

که امیر المؤمنین علیه السّلام این خطبه را در کوفه برای ما بیان فرمود، و به وقت ایراد خطبه به روی سنگی که آن را جعده فرزند هبیره مخزومی نصب کرد ایستاده بود، و جبّه ای از پشم بر تن داشت، و بند شمشیر و کفش پایش از لیف درخت خرما بود، و پیشانی مبارکش از سجده مانند پینه زانوی شتر می نمود، و بدین گونه آغاز سخن فرمود:

حمد خدای را که بازگشت خلق و عواقب امر به اوست، او را بر احسان عظیم، و برهان روشن و فراوانی فضل و نعمتش حمد می کنیم، حمدی که حقّش را بجای آورد، و شکرش را ادا نماید، و نزدیک کننده به ثوابش، و موجب حسن مزید نعمتش باشد. و از او طلب یاری می نماییم یاری کسی که فضلش را امیدوار، و بهره اش را آرزومند، به دفعش از بلا مطمئن، و عطایش را معترف، و مطیع او به کردار و گفتار است. و ایمان می آوریم به او ایمان کسی که با حالت یقین به او امید دارد، و با حال ایمان به او روی آورده، مقرّانه در برابر او خاشع شده، و با اعتقاد به یگانگی او برایش اخلاص ورزیده، و با تمجید او بزرگش شمرده، و با رغبت و کوشش به او پناه آورده است.

آن خدای پاک زاده نشده تا در عزّت شریکش شوند، و نزاده تا چون بمیرد ارثی گذارد، وقت و زمان بر او پیشی نجسته، و زیادت و نقصانی به او راه نیافته، بلکه به آنچه از نشانه های تدبیر استوارش، و قضای محکمش به ما نموده بر عقول آشکار شده است. از شواهد آفرینش او خلقت آسمانهاست که بدون ستون برجا و بدون تکیه گاه بر پاست، آنها را به طاعت خود دعوت فرمود و آنها مطیع و با اقرار، بدون درنگ و تأخیر پاسخ دادند، و اگر اقرار آسمانها به ربوبیّت و اعترافشان به طاعت

نبود آنها را موضع عرش، و جایگاه فرشتگان، و محل بالا رفتن گفتار نیکو و کردار شایسته بندگانش قرار نمی داد.

ستارگان را نشانه هایی قرار داد تا روندگان سرگشته در نقاط آمد و شد اقطار زمین به آنها راه جویند. سیاهی پرده شب مانع نور افشانی اختران نگردد، و چادر سیاه شب قدرت بر طرف کردن درخشش ماه را که در آسمانها پخش است ندارد.

پاک است خدایی که سیاهی شبهای تار، و تاریکی شب آرام در زمینهای پست و قلّه کوههای تیره رنگ نزدیک به هم، و غرّشی که از رعد در افق آسمان بر می خیزد، و آنچه که در برق ابرها آشکار می شود، و برگی که از درخت می افتد و آن را بادهای تند - که با سقوط ستارگان می وزد - و باریدن باران از جای خود دور می کند از او پوشیده نیست، کجا افتادن و کجا قرار گرفتن هر قطره باران، و اینکه مورچه کوچک دانه را از کجا می کشد و به کجا می برد، و رزق پشه را چه چیزی کافی است، و هر ماده در شکمش چه باری دارد برای او معلوم است.

و حمد خدای را که پیش از آنکه کرسی یا عرش، یا آسمان یا زمین، یا جن یا انس موجود شود بوده. به اندیشه درک نگردد، و به فهم اندازه گیری نشود، درخواست کننده ای او را مشغول نگرداند، بخشش از او کم ننماید، با چشمی نمی بیند. محدود به مکان نگردد، به داشتن مثل و مانند وصف نشود، به کمک ابزار و اعضا نمی آفریند، به حواس در نمی آید، و با مردم مقایسه نمی گردد. خداوندی که با موسی سخن گفت، و از آیات عظیمه اش به او نمایاند ولی بدون اعضا و ابزاری که به کار گیرد، و بی توسط سخنی که از کام و زبان کوچک درآید.

ای که خود را در وصف پروردگارت به زحمت می اندازی، اگر راست می گویی جبرئیل و میکائیل و سپاه ملائکه مقرّب را که در حجرات قدس سر به زیر افکنده، و عقولشان از وصف بهترین آفرینندگان عاجز است وصف کن.

آنانی را می توان به صفات شناخت که دارای اشکال و اعضا و مدّت و پایان و مرگ و نهایت اند. پس معبودی جز او نیست که به نورش هر ظلمتی را روشن ساخت، و به ظلمتش هر نوری را تاریک کرد.

بندگان خدا، شما را به رعایت تقوای الهی وصیت می کنم، خداوندی که شما را لباس پوشانید، و معاشتان را به فراوانی در اختیارتان گذاشت. اگر کسی برای جاوید ماندن در دنیا نردبانی می یافت، یا برای دفع مرگ راهی پیدا می کرد، هر آینه سلیمان بن داود بود، که سلطنت بر جنّ و انس را همراه با نبوت و منزلت عظیم قرب در اختیارش گذاشته بودند، ولی چون روزی مقدّرش را خورد، و مدّت عمرش را تمام کرد، کمانهای نیستی با تیرهای مرگ به کارش پایان داد، و شهرها از وجودش خالی، و خانه ها معطّل ماند، و همه مانده هایش را دیگران به ارث بردند. برای شما در نسلهای گذشته عبرت است. کجایند عمالقه و فرزندان عمالقه؟! کجایند فراعنه و فرزندان فراعنه؟! کجایند آنان که در شهرهای منطقه رس بودند و انبیاء را کشتند، و سنن فرستادگان حق را خاموش نمودند، و روش گردنکشان را زنده کردند؟ کجایند آنان که با لشگریان فراوان به راه افتادند، و هزاران نفر را فراری دادند، و سپاهیان گرد آوردند، و شهرها بنا کردند؟!

از این خطبه است:

زره حکمت و دانش در پوشید، و آن را به تمام آدابش از توجه و معرفت به آن، و فارغ نمودن دل برای آن فرا گرفت.

حکمت نزد او گمشده ای است که در طلب آن است، و حاجتی است که در جستجوی آن است. از دیده پنهان است در آن زمانی که اسلام چون شتری خسته که دم بر زمین گذاشته و سینه بر آن نهاده دچار غربت است، او باقی مانده ای از حجج حق، و جانشینی از جانشینان انبیاء خداست. سپس فرمود: ای مردم، من به شما اندرزهایی دادم که انبیاء الهی امّتهای خود را به آن اندرز دادند، وظیفه خود را نسبت به شما آن چنان که جانشینان انبیا نسبت به مردمی که پس از آنان آمدند انجام دادند انجام دادم، شما را به تازیانه پندم ادب کردم مستقیم نشدید، و با انذارهای حق راندم به نظم نیامدید! شگفتا از شما، آیا امامی غیر از مرا توقع دارید که شما را به راه آورد، و در مسیر ارشاد قرار دهد؟! بدانید آنچه از دنیای به شما روی آورده بود روی گرداند، و هر آنچه روی گردانده بود روی آورد، بندگان خوب خدا آماده کوچند، کمِ دنیا را که ماندنی نیست به کثیرِ آخرت که از بین رفتنی نیست معامله کردند. برادران ما که در صفّین خونشان ریخته شد از اینکه امروز در دنیا نیستند چه زیانی بردند؟ نیستند تا لقمه گلوگیر بخورند، و آب تیره ناگوار بنوشند. به خدا سوگند حق را ملاقات کردند و خداوند هم اجرشان را کامل و تمام عنایت فرمود، و آنان را از پس بیم در جایگاه امن جای داد. کجایند آن برادرانم که راه را به حقیقت طی کردند، و بر اساس حق از دنیا گذشتند؟ عمّار، ابن تیهان و ذو الشهادتین کجا هستند؟ و کجایند نظیران آنان از برادرانشان که بر جانبازی پیمان بستند، و سرهای پاکشان برای تبهکاران فرستاده شد؟!

نوف گفت: در این وقت دست به محاسن خود برد و زمانی طولانی اشک ریخت، سپس فرمود:

آه بر آن برادرانم که قرآن را تلاوت کرده آن را استوار داشتند، و واجبات را اندیشه نموده بر پا کردند، سنّت را زنده نمودند، و بدعت را میراندند، به جهاد دعوت شدند اجابت کردند، به پیشوا اعتماد نموده تابعش شدند. آن گاه به آواز بلند فریاد زد:

جهاد! جهاد! ای بندگان خدا، بدانید امروز لشگر را می آرایم، و هر که اراده رفتن به سوی حق را دارد بیرون آید.

نوف گفت: پس از آن برای حسین علیه السّلام ده هزار نفر، و برای قیس بن سعد (رحمه اللّه) ده هزار نفر، و برای ابو ایّوب انصاری ده هزار نفر، و برای غیر اینان شماری دیگر نیرو قرار داد، و اراده جدّی برای بازگشت به جبهه صفین داشت، ولی هنوز روز جمعه نرسیده که ابن ملجم ملعون بر آن انسان بی همتا ضربت زد، نیروها برگشتند، و ما چون گوسپندانی بودیم که شبان خود را از دست داده و از هر طرف گرگها آنان را بربایند! - . نهج البلاغه: ۲۶۰، خطبه۱۸۲ -

**[ترجمه]

تبیان

قد مرّ شرح صدر الخطبه فی کتاب التوحید، و قال [ابن الأثیر] فی [کتاب] النهایه: الریاش و الریش: ما ظهر من اللّباس. و قیل: الریاش: جمع الریش، و یقع الریاش علی الخصب و المعاش و المال المستفاد.

و «أسبغ»: أی أکمل و أوسع. و المعاش و المعیشه: مکسب الإنسان الّذی

يعيش به. و السلّم كسكّر-: ما يرتقى عليه. و استعمل هنا فى الوسيله.

و كون النّبوّه و الزّلفه أى القرب و المنزله من الوسائل إلى البقاء، لاستجابه الدعاء معهما، فهما مظنّتان للتوصّل إلى البقاء فى الباطن، كما أنّ السلطنه الكامله مظنّه لأن تكون وسيله إليه فى الظّاهر. و الطعمه: الرزق المقدّر.

و القسىّ: جمع القوس. و النبل: السهّام العربيّه، لا واحد من لفظها.

و قال ابن أبى الحديد: نبال الموت أسبابه. و الإضافه البيانيه للمبالغه بعيده.

و العمالقه: أولاد عمليق أو عملاق بن لاوذ بن إرم بن سام بن نوح.

و الفراعنه: ملوك مصر. و قد مضى ذكر أصحاب الرّسّ.

و عسكروا [العساكر]: أى جمعوها. و مدّنوا المدائن: أى بنوها.

قوله عليه السّلام: «قد لبس للحكمه جنّتها»: إشاره إلى القائم عليه السلام كما ذكره ابن أبى الحديد نقلا عن الإماميّه. و «التفرّغ لها»: أى عن العلائق و الشواغل.

قوله عليه السلام: «ضالّته»: إشاره إلى

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «الحكمه ضالّه المؤمن».

قوله عليه السلام: «فهو مغترب»: أى هذا الشخص يخفى نفسه و يخملها إذا ظهر الفسق و الجور و اغترب الإسلام باغتراب العدل و الصلاح، و هو إشاره إلى غيبه القائم عليه السلام.

و قال [ابن الأثير] فى [مادّه «ذنب» من كتاب] النهايه:

فى حديث علىّ عليه السلام: أنّه ذكر فتنه فقال: «إذا كان ذلك ضرب يعسوب الدين بذنبه» (۱).

۱- و هذا رواه أيضا الهروى فى ماده «ذنب» من كتاب غريب الحديث. ورواه أيضا السيد الرضى فى المختار الأول من غريب كلام أمير المؤمنين بعد المختار (۲۶۰) من قصار كلام أمير المؤمنين من نهج البلاغه.

أى فارق أهل الفتنه و ضرب فى الأرض ذاهبا فى أهل دينه و أتباعه الذين يتّبعونه على رأيه و هم الأذناب.

و قال الزمخشرى: الضرب بالذنب هاهنا مثل للإقامه و الثبات، يعنى يثبت هو و من يتبعه على الدين.

و قال الفيروزآبادى: العسيب: عظم الذنب أو منبت الشعر منه، و البعير إذا أعيا و تأذّى ضرب بعسيب ذنبه.

و إلصاق الأرض بجرانه كنايه عن ضعف الإسلام و قلّه نفعه، فإنّ البعير أقلّ ما يكون نفعه حال بروكه. و جران البعير: صدره أو مقدّم عنقه. و بثّ الخبر:

نشره. و الحداء: سوق الإبل و الغناء لها.

[قوله عليه السلام:] «و استوثقوا»: استجمعوا و انضموا. و «الزواجر»:

النواهى و الإيعادات. «يطأ بكم الطريق»: أى يذهب بكم فى سبيل الحقّ.

قوله عليه السلام: «ما كان مقبلا»: أى الهدى و الرشاد الذى كان فى أيّام الرسول صلّى اللّه عليه و آله، أو فى أيّام خلافته عليه السلام، فيكون إشاره إلى قرب ارتحاله عليه السلام من دار الفناء.

و [المراد من قوله:] «ما كان مدبرا»: الضلال و الفساد. و «أزمع الأمر»:

أى عزم عليه. و الترحال بالفتح: مبالغه فى الرحله.

و كلمه «ما» فى [قوله عليه السلام:] «ما ضرّ»: نافيه، و يحتمل الاستفهام [أيضا] على الإنكار. و الفاعل [هو قوله:] «أن لا يكونوا».

و إساغه الغصص هنا كنايه عن كثره الآلام و مشاهده المنكرات، بحيث صار تجرّع الغصص عاده لهم، أو عن الرضا بقضاء اللّه. و الغصّه: ما يعترض فى الحلق. و الرنق بالفتح و التحريك-: الكدر من الماء.

ص: ١٢٩

و عمار هو ابن یاسر المعروف و قد مرّ فضله. و ابن التّیهان بالیاء المنقوطه باثنتین تحتها، المشدّده المکسوره، و قبلها تاء منقوطه باثنتین فوقها، ذکره ابن أبی الحدید و جوّز فتح الیاء أیضا. و المضبوط فی أکثر النسخ بالیاء الساکنه و فتح التاء و کسرها معا.

و فی القاموس: و تیهان و تیّهان مشدّده الیاء و یکسر، و هو أبو الهیثم و اسمه مالک.

و قال ابن أبی الحدید: الصحیح أنّه أدرک صفّین و شهدها مع علیّ علیه السلام ... و قیل: توفّی فی زمن الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و ذو الشهادتین هو خزیمه بن ثابت و قصته مشهوره، یکنّی أبا عماره، شهد بدرا و ما بعدها من المشاهد، و شهد صفین مع علی علیه السلام، فلما قتل عمّار قاتل حتّی قتل.

قوله علیه السلام: «تعاقدوا»: أی جعلوا الموت بینهم عقدا. أو تابعوا علی الموت و روی: «تعاهدوا». «و أبرد برءوسهم» [مأخوذ] من البرید: أی أرسل للبشاره بها. و «الفجره»: أمراء عسکر الشام. و «أوه» ساکنه الواو مکسوره الهاء: کلمه شکوی و توجّع، و ربما قلبوا الواو ألفا، فقالوا: آه من کذا، و آه علی کذا. و ربما شدّد الواو و کسروها و سکنوا الهاء، فقالوا: أوّه من کذا. و ربما حذفوا الهاء مع التشدید و کسروا الواو، فقالوا: أو من کذا بلا مدّ. و قد یقولون: آوّه بالمدّ و التشدید و فتح الواو و سکون الهاء، لتطویل الصوت بالشکایه. و ربما أدخلوا فیه التاء تاره یمدّونه، و تاره لا یمدّونه، فیقولون: أوتاه و آوتاه، و الاسم منه الآهه بالمدّ. ذکره الجوهری و ابن أبی الحدید.

و إحکامه [أی القرآن]: تلاوته کما ینبغی مع رعایه المحسنّات، و التدبّر فی معانیه و العمل بمقتضاه.

و أراد علیه السلام بالقائد: نفسه. و الرواح إلی اللّه: الذهاب إلی الفوز

برضوانه، أو إلى لقائه بالشهاده.

و قيس هو من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، كان شجاعا جوادا من كبار شيعه على عليه السّلام، شهد حروبه كلّها. و أبوه سعد بن عباده، كان رئيس الخزرج، و لم يبايع أبا بكر، و مات على عدم البيعه. و المشهور أنّهم قتلوه لذلك، و أحالوا قتله على الجنّ، و افتروا شعرا من قبل الجنّ كما مرّ.

و أبو أيوب هو خالد بن سعد بن كعب الخزرجيّ من بنى النّجار، شهد العقبه و بدرا و سائر المشاهد، و عليه نزل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله حين قدم المدينه، و شهد مع أمير المؤمنين عليه السلام مشاهده كلّها، و كان على مقدّمته يوم النهروان.

و الاختطاف: أخذك الشى ء بسرعه. و المراد هنا إمّا الأخذ بالنهب و القتل و الإذلال، أو الإغواء و الإضلال.

**[ترجمه]شرح ابتدای خطبه در کتاب توحید بیان شد. و ابن اثیر در کتاب النهایهٔ گوید: «الریاش و الریش» قسمتی از لباس که آشکار شود. و گفته شده: «الریاش» جمع کلمه «الریش» است که به معنای فراخی زندگی، و معاش زندگانی و مال و دارایی است.

«أسبغ» یعنی: کامل و گسترده شد. «المعاش و المعیشهٔ» کسب انسان که به وسیله آن زندگی می کند. و «السلّم» - بر وزن سکّر - آنچه که به وسیله آن بالا می‌روند و در اینجا به معنای وسیله استعمال شده است.

بودن نبوت و قرب به عنوان وسیله‌های بقا و ماندگاری، از این جهت است که دعا با آن دو اجابت می‌شود. پس آن دو مظنّه و جایگاهی برای رسیدن به بقاء در باطن است همانطور که سلطنت کامل، مظنّه و جایگاهی است تا در ظاهر وسیله‌ای برای رسیدن به بقا باشد. «الطعمهٔ» یعنی: روزی مقدر شده. «القسیّ» جمع «القوس» به معنای کمان است. و «النبل» تیرهای عربی است که از این لفظ مفرد ندارد.

ابن ابی الحدید گوید: «نبال الموت» یعنی: اسباب مرگ. و اینکه اضافه بیانی برای مبالغه باشد، بعید می‌نماید.

«العمالقهٔ» فرزندان عملیق یا عملاق بن لاوذ بن ارم بن سام بن نوح هستند. و «الفراعنهٔ» پادشاهان مصر بودند. و پیش‌تر درباره اصحاب رسّ مطالبی بیان شد. «عسکروا العساکر» یعنی: لشکرها را گرد آورد و «مدّنوا المدائن» یعنی: شهرها را برپا کردند.

فرموده امام علیه السلام: «قد لبس للحکمهٔ جنّتها» اشاره به امام قائم علیه السلام دارد همانطور که ابن ابی الحدید به نقل از شیعه امامیه آن را ذکر کرده است. و «التفرّغ لها» یعنی: دست کشیدن از رابطه‌ها و سرگرمی‌ها. «ضالّته» اشاره به فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله دارد که فرمود: «الحکمهٔ ضالهٔ المؤمن» یعنی: حکمت گمشده مؤمن است. فرموده امام علیه السلام: «فهو مغترب» یعنی: این شخص، خود را پنهان می کند و چون فساد و ستم ظاهر شود، خود را گمنام می کند، و غربت اسلام با پنهان شدن عدالت و درستی است. و آن اشاره به غیبت قائم علیه السلام دارد.

ابن اثیر در کتاب النهایهٔ در ماده کلمه «ذنب» در حدیث علی علیه السلام گفته است: ایشان فتنه‌ای را ذکر کرده و گوید: «اذا کان ذلک ضرب یعسوب الدین بذنبه» (چون آنگونه شود پیشوای دین قیام کند) یعنی: خود را از اهل فتنه جدا کند و در زمین

به حرکت در آید و به سوی اهل دین خود و پیروانش که از دیدگاه او پیروی می‌کنند، می‌رود و آنان دنباله‌رو او هستند. زمخشری گوید: «الضرب بالذنب» در اینجا مثلی است که برای اقامت و ثبات به کار می‌رود، یعنی: او و پیروانش بر دین ثابت قدم می‌مانند.

فیروزآبادی گوید: «العسیب» استخوان دُم یا قسمتی از دُم است که مو بر آن می‌روید. و شتر هرگاه خسته می‌شود و آزار می‌بیند، عسیب دُمش را به حرکت در می‌آورد.

«الصاق الارض بجرانه» (چسباندن گردن به زمین) کنایه از ضعف اسلام و اندک شدن نفع و فایده آن است. زیرا شتر در هنگام فرو خوابیدن کمترین نفع و بهره را دارد. و «جران البعیر» یعنی: سینه یا جلوی گردن شتر. «بثّ الخبر» یعنی: پخش شدن خبر. «الحداء» راندن شتر و آوازخوانی برای آن است. فرموده امام علیه السلام: «و استوثقوا» یعنی گرد هم آیید و به هم بپیوندید. و «الزواجر» یعنی: نواهی و تهدیدها است. «یطأ بکم الطریق» یعنی: شما را به سمت حق می‌برد.

«ما کان مقبلاً» یعنی: هدایت و راهنمایی‌ای که در روزگار رسول خدا صلی الله علیه و آله یا در زمان خلافت امام علیه السلام بود که اشاره به نزدیک بودن ارتحال ایشان از دار فانی دارد. مقصود از فرموده ایشان «ما کان مدبراً» گمراهی و تباهی. و «أزمع الأمر» یعنی: بر انجام کار تصمیم گرفت. و «الترحال» با فتحه حاء مبالغه در رحلت است. لفظ «ما» در «ما ضرّ» مای نافیه است و حمل بر استفهام انکاری نیز می‌شود. و فاعل، «أن لا یکونوا» است .

«اساغة الغصص» دردهای زیاد و مشاهده منکرات است به نحوی که جرعه جرعه نوشیدن غصه‌ها، عادتی برای آنان شده است، یا اینکه به قضا و قدر الهی راضی شدند. و «الغصة» چیزی است که در گلو گیر کند. و «الرنق» - با فتحه و حرکت حروف آن - آب کدر است. «عمار» پسر یاسر معروف است که درباره فضیلت او پیش‌تر مطالبی بیان شد. «ابن التّیّهان» و همچنین با یاء مفتوح جایز دانسته است. و در بیشتر نسخه‌ها با یاء ساکن و فتحه و کسره تاء ثبت شده است. در قاموس آمده است: «وتیهان وتیّهان» با یاء مشدده و مکسور، ابوهیثم است که اسم او مالک است.

ابن ابی الحدید گوید: وجه صحیح این است که او واقعه صفین را درک کرده و به همراه علی علیه السلام شاهد آن بوده است. و گفته شده: در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله وفات یافت. «ذو الشهادتین» خزیمة بن ثابت است که داستان او مشهور است. و کنیه او ابو عمارة است و شاهد غزوه بدر و وقایع پس از آن بود و همراه علی علیه السلام شاهد واقعه صفین بود و زمانی که عمار کشته شد، جنگید تا اینکه او نیز کشته شد.

فرموده امام علیه السلام: «تعاقدوا» یعنی: برای مرگ در میان خود پیمان بستند، یا اینکه برای مرگ از همدیگر پیروی کردند، و نیز به صورت «تعاهدوا» روایت شده است. «و أبرد برؤوسهم» از «البرید» گرفته شده است، یعنی: برای مژده دادن بدان فرستاد. «الفجرة» امیران لشکر شام است. و «أوه» با واو ساکن و هاء مکسور، واژه‌ای برای گلایه و دردمندی است. و چه بسا «واو» را به الف تغییر داده‌اند و گفته‌اند: «آه من کذا» و «آه علی کذا». و شاید «واو» را مشدد و مکسور کرده و هاء را ساکن داده‌اند و گفته‌اند: «أوّه من کذا» و چه بسا هاء را با تشدید حذف، و واو را مکسور کرده‌اند و گفته‌اند: «أو من کذا» بدون مدّ. و گاهی گویند: «آوّه» با مدّ و تشدید و فتحه واو و سکون هاء، تا صوت را برای اظهار گلایه و شکایت طولانی کنند. و چه بسا تاء را

در آن وارد کرده و یک بار با مدّ و یک بار بدون مدّ آورده‌اند و گویند: «أوتاه» و «آوتاه» و اسم از این کلمه به صورت «الآهة» می‌باشد. جوهری و ابن ابی الحدید آن را ذکر کرده‌اند .

«إحکامه» یعنی «أحکام القرآن» تلاوت آن به گونه‌ای شایسته با رعایت زیبایی‌های آن و اندیشیدن در معانی آن و عمل به مقتضای مفاهیم قرآن است. مقصود امام علیه السلام از «القائد» خود ایشان است. «الرواح الی الله» پیش رفتن به سوی پیروزی و رستگاری با خشنودی خداوند، یا پیش‌رفتن به دیدار خداوند با گواهی دادن است.

«قیس» از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و مردی دلاور و بخشنده و یکی از پیروان علی علیه السلام بود که شاهد همه جنگ‌های امام بود. پدر او سعد بن عبادة، رئیس قبیله خزرج بود که با ابوبکر بیعت نکرد و بر عدم بیعت مُرد. و قول مشهور این است که او را به خاطر آن، کشتند و قتل او را به جنّ نسبت دادند و شعری را از جانب جنیان ساختند. همانطور که پیش‌تر بیان شد. ابوایوب، خالد بن سعد بن کعب خزرجی، از قبیله بنی نجار بود که شاهد پیمان عقبه و غزوه بدر و دیگر رویدادها بود. و پیامبر صلی الله علیه و آله زمانی که به مدینه آمد، نزد او اقامت گزید و با امیرالمؤمنین شاهد همه رویدادها بود و در روز نهروان در صف مقدم لشکر امام بود. «الاختطاف» این است که چیزی را با سرعت بگیری. و مقصود در اینجا گرفتن با چپاول و کشتار و خوار کردن، یا فریفتن و گمراه کردن است.

**[ترجمه]

«۹۵۴»

(۱) ما: جَمَاعَهٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الْمَرْزُبَانِیِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِی مِخْنَفٍ عَنِ ابْنِ حَصِیرَهَ عَنْ أَبِی صَادِقٍ عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِیِّ قَالَ: قَامَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی النَّاسِ، لِیَسْتَنْفِرَهُمْ إِلَی أَهْلِ الشَّامِ، وَ ذَلِکَ بَعْدَ انْقِضَاءِ الْمُدَّهِ الَّتِی کَانَتْ بَیْنَهُ وَ بَیْنَهُمْ، وَ قَدْ شَنَّ مُعَاوِیَهُ عَلَی بِلَادِ الْمُسْلِمِینَ الْغَارَاتِ، فَاسْتَنْفَرَهُمْ فِی الرَّغْبَهِ فِی الْجِهَادِ وَ الرَّهْبَهِ فَلَمْ یَنْفِرُوا، فَأَضْجَرَهُ ذَلِکَ، فَقَالَ:

یَا أَیُّهَا النَّاسُ الْمُجْتَمِعَهُ أَبْدَانُهُمْ الْمُخْتَلِفَهُ أَهْوَاؤُهُمْ! مَا عَزَّتْ دَعْوَهُ مَنْ دَعَاکُمْ، وَ لَا اسْتَرَاحَ قَلْبُ مَنْ قَاسَاکُمْ. کَلَامُکُمْ یُوهِنُ الصُّمَّ الصِّلَابَ، وَ تَثَاقُلُکُمْ عَنْ طَاعَتِی یُطْمِعُ فِیکُمْ عَدُوَّکُمُ [الْمُرْتَابُ] . إِذَا أَمَرْتُکُمْ قُلْتُمْ: «کَیْتَ وَ کَیْتَ

۱- [۹۵۴]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الطُّوسِیُّ فِی الْحَدِیثِ ۲۴ مِنَ الْجُزْءِ السَّابِعِ مِنْ أَمَالِیهِ ج ۱ ص ۱۱۳.

وَ عَسَى» أَعَالِيلُ بِأَبَاطِيلَ وَ تَسْأَلُونِّيَ التَّأْخِيرَ، دِفَاعَ ذِي الدَّيْنِ الْمَطُولِ.

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ! لَا يَدْفَعُ الضَّيْمَ الذَّلِيلُ، وَ لَا يُدْرَكُ الْحَقُّ إِلَّا بِالْجِدِّ وَ الصَّبْرِ. أَيَّ دَارٍ بَعْدَ دَارِكُمْ تَمْنَعُونَ! وَ مَعَ أَيِّ إِمَامٍ بَعْدِي تُقَاتِلُونَ! الْمَغْرُورُ وَ اللَّهِ مَنْ غَرَرْتُمُوهُ، وَ مَنْ فَازَ بِكُمْ فَازَ بِالسَّهْمِ الْأَخْيَبِ.

أَصْبَحْتُ لَا أَطْمَعُ فِي نُصْرَتِكُمْ، وَ لَا أُصَدِّقُ قَوْلَكُمْ، فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ، وَ أَعْقَبَنِي بِكُمْ مَنْ هُوَ خَيْرٌ لِي مِنْكُمْ.

أَمَا إِنَّكُمْ سَتَلْقَوْنَ بَعْدِي ذُلًّا شَامِلًا، وَ سَيْفاً قَاطِعاً، وَ أَثَرَةً يَتَّخِذُهَا الظَّالِمُونَ فِيكُمْ سُنَّةً، يُفَرِّقُ جَمَاعَتُكُمْ، وَ تَبْكِي عُيُونُكُمْ، وَ تَمَنَّوْنَ عَمَّا قَلِيلٍ أَنَّكُمْ رَأَيْتُمُونِي فَنَصَرْتُمُونِي، وَ سَتُعْرَفُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ عَمَّا قَلِيلٍ، وَ لَا يُبَعِّدُ اللَّهُ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ.

قَالَ: فَكَانَ جُنْدَبٌ لَا يَذْكُرُ هَذَا الْحَدِيثَ إِلَّا بَكَى، وَ قَالَ: صَدَقَ وَ اللَّهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، قَدْ شَمَلَنَا الذُّلُّ وَ رَأَيْنَاهُ الْأَثَرَةَ، وَ لَا يُبَعِّدُ اللَّهُ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ.

**[ترجمه]امالی طوسی: جندب بن عبدالله ازدی گوید: علی بن ابی طالب علیه السلام در میان مردم برخاست تا آنان را برای پیش بردن به سوی شامیان بسیج کند و این خطبه امام پس از پایان یافتن مدت زمان مقرر شده میان ایشان و اهل شام بود، و معاویه از هر سوی بر مسلمانان حمله برده بود. پس امام آنان را با رغبت و ترس برای جهاد بسیج کرد، اما آنان به لشکرگاه نیامدند و این مسأله امام را آزرده خاطر کرد. پس این سخنان را ایراد فرمود:

ای مردم! بدن های شما در کنار هم، امّا افکار و خواسته های شما پراکنده است، آنکه شما را به یاری فراخواند پیروز نشود و آنکه شما گریبانگیرش شوید، روی آسودگی نبیند. سخنان ادّعایی شما، سنگ های سخت را می شکند، ولی سرباز زدن شما از فرمانبردای من دشمنان را امیدوار می سازد، و هر گاه شما را امر کردم گفتید: «فلان و فلان و شاید ... » بهانه های نابخردانه می آورید، چون بدهکاران خواهان مهلت، از من مهلت می طلبید و برای مبارزه سستی می کنید.

هیهات هیهات که افراد ضعیف هرگز نمی توانند ظلم را دور کنند، و حق جز با تلاش به دست نمی آید. بعد از سرزمینتان از کدام سرزمین می خواهید دفاع کنید؟! و با کدام امام پس از من به مبارزه خواهید رفت؟ به خدا سوگند! فریب خورده، آن کس است که به گفتار شما مغرور شود، و کسی که بخواهد دشمن را به وسیله شما هدف قرار دهد، با تیری شکسته، تیراندازی کرده است!

به خدا سوگند! صبح کردم در حالی که به یاری شما امیدوار نیستم و گفتار شما را باور ندارم. خداوند میان من و شما جدائی اندازد، و به جای شما کسی را که برای من از شما بهتر است به من دهد. بدانید که بعد از من به سه بلا گرفتار خواهید آمد. ذلتی همه گیر، شمشیری کشنده و استبدادی که ستمکاران آن را در میان شما به عنوان سنّت می‌گیرند که اجتماع شما را پراکنده و چشمانتان را گریان می‌کند. به زودی آرزو می‌کنید که کاش مرا می دیدید و یاریم می کردید و به زودی آنچه را به شما می‌گویم خواهید دانست. و خدا جز ستمکار را از رحمت خود دور ندارد.

گوید: و جندب هرگاه این حدیث را به یاد می‌آورد گریه می‌کرد. و گوید: سوگند به خدا امیرالمؤمنین راست گفت، زیرا

ذلت ما را فرا گرفت و آن را مستبد یافتیم و خدا جز ستمکار را از رحمت خود دور ندارد. - . امالی طوسی ۱ : ۱۱۳ -

**[ترجمه]

«۹۵۵»

(۱) شاجَ: رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا عَزَمَ عَلَی الْمَسِیرِ إِلَی الشَّامِ لِقِتَالِ مُعَاوِیَهَ، قَالَ بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ وَ الثَّنَاءِ عَلَیْهِ، وَ الصَّلَاهِ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ:

اتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ! وَ أَطِیعُوهُ وَ أَطِیعُوا إِمَامَکُمْ، فَإِنَّ الرَّعِیَّهَ الصَّالِحَهَ تَنْجُو بِالْإِمَامِ الْعَادِلِ، أَلَا وَ إِنَّ الرَّعِیَّهَ الْفَاجِرَهَ تُهْلَکُ بِالْإِمَامِ الْفَاجِرِ.

وَ قَدْ أَصْبَحَ مُعَاوِیَهُ غَاصِباً لِمَا فِی یَدَیْهِ مِنْ حَقِّی، نَاکِثاً لِبَیْعَتِی، طَاعِناً فِی دِینِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

وَ قَدْ عَلِمْتُمْ أَیُّهَا الْمُسْلِمُونَ مَا فَعَلَ النَّاسُ بِالْأَمْسِ، فَجِئْتُمُونِی رَاغِبِینَ إِلَیَ

ص: ۱۳۲

۱- [۹۵۵]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ أَعْلَی اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْفَصْلِ: (۳۰) مِمَّا اخْتَارَ مِنْ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی کِتَابِ الْإِرْشَادِ، ص ۱۳۹، ط النَّجَفِ. ورواه أیضا الطبرسی رحمه الله فی کتاب الاحتجاج، ج ۱، ص ۱۷۲، ط بیروت.

فِی أَمْرِکُمْ، حَتَّی اسْتَخْرَجْتُمُونِی مِنْ مَنْزِلِی لِتُبَایِعُونِی، فَالْتَوَیْتُ عَلَیْکَمْ لِأَبْلُوَ مَا عِنْدَکُمْ، فَرَاوَدْتُمُونِیَ الْقَوْلَ مِرَاراً، وَ رَادَدْتُکَمْ، وَ تَدَاکَکْتُمْ عَلَیَّ تَدَاکَّ الْإِبِلِ الْهِیمِ عَلَی حِیَاضِهَا، حِرْصاً عَلَی بَیْعَتِی، حَتَّی خِفْتُ أَنْ یَقْتُلَ بَعْضُکَمْ بَعْضاً، فَلَمَّا رَأَیْتُ ذَلِکَ مِنْکُمْ، رَأَیْتُ فِی أَمْرِکُمْ وَ أَمْرِی، وَ قُلْتُ: إِنْ أَنَا لَمْ أُجِبْهُمْ إِلَی الْقِیَامِ بِأَمْرِهِمْ، لَمْ یُصِیبُوا أَحَداً مِنْهُمْ یَقُومُ فِیهِمْ مَقَامِی، وَ یَعْدِلُ فِیهِمْ عَدْلِی. وَ قُلْتُ: وَ اللَّهِ لَأَلِیَنَّهُمْ وَ هُمْ یَعْلَمُونَ حَقِّی وَ فَضْلِی، أَحَبُّ إِلَیَّ مِنْ أَنْ یَلُونِی وَ لَا یَعْرِفُونَ حَقِّی وَ فَضْلِی.

فَبَسَطْتُ یَدِی فَبَایَعْتُمُونِّی یَا مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِینَ، وَ فِیکُمُ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ وَ التَّابِعُونَ بِإِحْسَانٍ، وَ أَخَذْتُ عَلَیْکُمْ عَهْدَ بَیْعَتِی وَ وَاجِبَ صَفْقَتِی [وَ] عَهْدَ اللَّهِ وَ مِیثَاقَهُ. وَ أَشَدَّ مَا أُخِذَ عَلَی النَّبِیِّینَ مِنْ عَهْدٍ وَ مِیثَاقٍ لِتَفِرُّنَّ لِی (۱)، وَ لَتَسْمَعُنَّ لِأَمْرِی، وَ لَتُطِیعُونِی وَ تُنَاصِحُونِی، وَ تُقَاتِلُونَ مَعِی کُلَّ بَاغٍ عَلَیَّ، أَوْ مَارِقٍ إِنْ مَرَقَ.

فَبَایَعْتُمْ لِی بِذَلِکَ جَمِیعاً، وَ أَخَذْتُ عَلَیْکُمْ عَهْدَ اللَّهِ وَ مِیثَاقَهُ وَ ذِمَّهَ اللَّهِ وَ ذِمَّهَ رَسُولِهِ، فَأَجَبْتُمُونِی إِلَی ذَلِکَ، وَ أَشْهَدْتُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ، وَ أَشْهَدْتُ بَعْضَکُمْ عَلَی بَعْضٍ.

فَقُمْتُ فِیکُمْ بِکِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّهِ نَبِیِّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ. فَالْعَجَبُ مِنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ أَبِی سُفْیَانَ! یُنَازِعُنِی الْخِلَافَهَ، وَ یَجْحَدُنِی الْإِمَامَهَ، وَ یَزْعُمُ أَنَّهُ أَحَقُّ بِهَا مِنِّی، جُرْأَهً مِنْهُ عَلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ، بِغَیْرِ حَقٍّ لَهُ فِیهَا، وَ لَا حُجَّهٍ.

وَ لَمْ یُبَایِعْهُ الْمُهَاجِرُونَ، وَ لَا سَلِمَ لَهُ الْأَنْصَارُ وَ الْمُسْلِمُونَ.

یَا مَعَاشِرَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ وَ جَمَاعَهَ مَنْ سَمِعَ کَلَامِی! أَ مَا أَوْجَبْتُمْ لِی عَلَی أَنْفُسِکُمُ الطَّاعَهَ؟ أَ مَا بَایَعْتُمُونِّی عَلَی الرَّغْبَهِ؟ أَ مَا أَخَذْتُ عَلَیْکُمُ الْعَهْدَ بِالْقَبُولِ لِقَوْلِی؟ أَ مَا بَیْعَتِی لَکُمْ یَوْمَئِذٍ أَوْکَدَ مِنْ بَیْعَهِ أَبِی بَکْرٍ وَ عُمَرَ؟ فَمَا بَالُ مَنْ خَالَفَنِی لَمْ یَنْقُضْ عَلَیْهِمَا حَتَّی مَضَیَا، وَ نَقَضَ عَلَیَّ وَ لَمْ یُوَفِّ لِی! أَ مَا یَجِبُ عَلَیْکُمْ نُصْحِی وَ یَلْزَمُکُمْ أَمْرِی؟ أَ مَا تَعْلَمُونَ أَنَّ بَیْعَتِی تَلْزَمُ الشَّاهِدَ مِنْکُمْ وَ الْغَائِبَ؟ فَمَا بَالُ مُعَاوِیَهَ وَ أَصْحَابِهِ طَاعِنُونَ فِی بَیْعَتِی! وَ لِمَ لَمْ یَفُوا لِی وَ أَنَا فِی قَرَابَتِی وَ سَابِقَتِی وَ صِهْرِی، أَوْلَی بِالْأَمْرِ مِمَّنْ تَقَدَّمَنِی؟ أَ مَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ

۱- کذا فی ط الکمبانی من أصلی، و فی ط النّجف من کتاب الإرشاد: «لتفنّ لی ...».

وَ آلِهِ یَوْمَ الْغَدِیرِ فِی وَلَایَتِی وَ مُوَالاتِی.

فَاتَّقُوا اللَّهَ أَیُّهَا الْمُسْلِمُونَ! وَ تَحَاثُّوا عَلَی جِهَادِ مُعَاوِیَهَ الْقَاسِطِ النَّاکِثِ وَ أَصْحابِهِ الْقَاسِطِینَ، [وَ] اسْمَعُوا مَا أَتْلُو عَلَیْکُمْ مِنْ کِتَابِ اللَّهِ الْمُنْزَلِ عَلَی نَبِیِّهِ الْمُرْسَلِ لِتَتَّعِظُوا، فَإِنَّهُ وَ اللَّهِ عِظَهٌ لَکُمْ. فَانْتَفِعُوا بِمَوَاعِظِ اللَّهِ وَ ازْدَجِرُوا عَنْ مَعَاصِی اللَّهِ، فَقَدْ وَعَظَکُمُ اللَّهُ بِغَیْرِکُمْ فَقَالَ لِنَبِیِّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ: أَ لَمْ تَرَ إِلَی الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی إِذْ قالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قالَ هَلْ عَسَیْتُمْ إِنْ کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتالُ أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِیارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ وَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طالُوتَ مَلِکاً قالُوا أَنَّی یَکُونُ لَهُ الْمُلْکُ عَلَیْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْکِ مِنْهُ وَ لَمْ یُؤْتَ سَعَهً مِنَ الْمالِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَیْکُمْ وَ زادَهُ بَسْطَهً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ یُؤْتِی مُلْکَهُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ أَیُّهَا النَّاسُ! إِنَّ لَکُمْ فِی هَذِهِ الْآیَاتِ عِبْرَهً؛ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْخِلَافَهَ وَ الْإِمْرَهَ مِنْ بَعْدِ الْأَنْبِیَاءِ فِی أَعْقَابِهِمْ، وَ أَنَّهُ فَضَّلَ طَالُوتَ وَ قَدَّمَهُ عَلَی الْجَمَاعَهِ بِاصْطِفَائِهِ إِیَّاهُ، وَ زادَهُ بَسْطَهً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ، فَهَلْ تَجِدُونَ اللَّهَ اصْطَفَی بَنِی أُمَیَّهَ عَلَی بَنِی هَاشِمٍ، وَ زَادَ مُعَاوِیَهَ عَلَیَّ بَسْطَهً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ؟! فَاتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ! وَ جَاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ قَبْلَ أَنْ یَنَالَکُمْ سَخَطُهُ بِعِصْیَانِکُمْ لَهُ، قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ عَلی لِسانِ داوُدَ وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ کانُوا لا یَتَناهَوْنَ عَنْ مُنکَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ ما کانُوا یَفْعَلُونَ [وَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی:] إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ

وَ قالَ سُبْحانَهُ: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَهٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ یُدْخِلْکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساکِنَ طَیِّبَهً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ اتَّقُوا اللَّهَ عِبادَ اللَّهِ! وَ تَحاثُّوا عَلَی الْجِهادِ مَعَ إِمامِکُمْ. فَلَوْ کانَ لِی بِکُمْ عِصابَهٌ بِعَدَدِ أَهْلِ بَدْرٍ، إِذا أَمَرْتُهُمْ أَطاعُونِی، وَ إِذَا اسْتَنْهَضْتُهُمْ نَهَضُوا مَعِی، لَاسْتَغْنَیْتُ بِهِمْ عَنْ کَثِیرٍ مِنْکُمْ، وَ أَسْرَعْتُ النُّهُوضَ إِلَی حَرْبِ مُعاوِیَهَ وَ أَصْحابِهِ، فَإِنَّهُ الْجِهادُ الْمَفْرُوضُ.

**[ترجمه]ارشاد: روایت شده که هنگامی که امام به طرف شام عزیمت داشت تا با معاویه کارزار کند پس از حمد خدا و درود بر رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

بندگان خدا از خدا بپرهیزید و از او اطاعت کنید و از امام خود پیروی نمائید زیرا رعیت شایسته به وجود رهبر دادگر از بیچارگی رهائی پیدا می کند و رعیت بدکار به پیروی از پیشوای فاجر، به هلاکت می‌رسد. معاویه حق مرا غصب کرد و پیمان مرا شکست و در دین خداوند عزّ و جلّ عیب وارد کرد .

و شما ای مسلمانان دیدید که دیروز مردم چه شورشی به پا کردند و شما با خواست خود به جانب من آمدید و مرا از منزلم خارج کردید تا با من بیعت نمائید. من هم با اطلاع از سابقه ای که از حال شما داشتم از پذیرفتن مقصود شما خودداری نمودم. شما زیر بار نرفته چندین بار در این خصوص با من ملاقات کردید و مانند شتر تشنه که به برکه آب می‌رسد همچنان اطراف مرا فراگرفتید و به بیعت با من حریص بودید تا کار به جائی رسید که بیم داشتم برخی از شما به دست دیگران کشته شوید. چون این گونه شما را حریص دیدم درباره کار خود و شما تجدید نظر کرده گفتم هرگاه من برای انجام دادن کار ایشان قیام ننمایم به شخص دیگری دست پیدا نمی کنند که بتواند جای من را در میان آنان بگیرد و مانند من به عدالت کار کند و گفتم سوگند به خدا هر گاه من بر ایشان تسلط پیدا کنم با آنکه از حق و فضل من باخبرند بهتر از آن است که کسی که مرا نمی شناسد و از فضیلت من اطلاع ندارد، بر من دست یابد. بدین مناسبت دست گشودم و با من بیعت کردید و شما گروه مسلمان که مهاجر و انصار و تابعان هم در میانتان هستند با کمال میل برای بیعت با من حاضر شدید و من هم از شما پیمان گرفتم و عهد پیامبران با شما به میان آوردم تا به من توجه کرده و سخن مرا بشنوید و از من پیروی کنید و در کارها با من همگام و همنوا شوید و با سرکشان بجنگید و با متجاوزان و آن‌هایی که از دین اسلام خارج می شوند پیکار کنید. شما هم بیعت مرا به همین عنوان پذیرفتید و من هم با شما عهد و میثاق خدا را تازه کرده و شما را در ذمّه خدا و رسول خدا قرار دادم. شما هم دعوت مرا اجابت کردید و خدا را بر شما و نیز برخی از شما را بر خودتان گواه گرفتم و احکام کتاب الهی و سنت نبوی را در میان شما رواج دادم. و شگفت از معاویه پسر ابو سفیان است که با من درباره خلافت منازعه می کند و پیشوائی و امامت مرا انکار می نماید و خیال می‌کند او از من شایسته تر است و با این اندیشه باطل بر خدا و رسول جسور شده و با آنکه هیچ گونه حقی ندارد خود را صاحب حق می‌داند و برهانی ندارد. نه مهاجران با وی بیعت کردند و نه انصار و سایر مسلمانان تسلیم او شدند .

ای گروه مهاجران و انصار و کسانی که سخن مرا می شنوید مگر نه این است که پیروی از مرا بر خود واجب نموده و با من با کمال میل بیعت نمودید و من هم از شما پیمان گرفتم که سخن مرا بشنوید. در آن روز که با من بیعت نمودید بیعت من

محکم تر از بیعت با ابو بکر و عمر نبود؟ بنابراین چگونه مخالفان من نقض بیعت آنان را ننمودنـد ولی پیمان مرا شکسـتند و به عهـد من وفا نکردنـد. آیا بر من لازم نیست شـما را نصیحت کنم و امر خود را بر شـما لازم سازم؟! مگر نمی‌دانید بیعت من بر شاهد و غائب شـما واجب است و چگونه معاویه و یاران او پیمان مرا شکستند و بدان وفا نکردند با آنکه به خاطر خویشاوندی و نزدیکی و سابقه ایمانی که با رسول خدا صلی الله علیه و آله دارم از کسانی که بر من متقدم شدند شایسته تر به امر خلافتم. آیا فرموده رسول خـدا صـلی الله علیه و آله در روز غـدیر را فراموش کرده و سـخنان او را درباره ولایت و دوستی من از خاطر برده اید.

از خدا بترسـید و به جهاد با معاویه که پیمان مرا شکسـته و یارانش را از اطاعت من خارج نموده آماده گردید. اکنون آیاتی از کتاب خدا که بر پیامبرش نازل فرموده برای شـما تلاوت می کنم، بشنوید و پند گیرید که بهترین راه پند شماست و از پندهای خدا بهره مند گردید و از نافرمانی‌های او دست بردارید زیرا خدا شما را به سرانجام کار دیگران موعظه کرده و فرمود: «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْـرائِیلَ مِنْ بَعْـدِ مُوسـی إِذْ قـالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابْعَـثْ لَنـا مَلِکـاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قالَ هَلْ عَسَـیْتُمْ إِنْ کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتـالُ أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ قَـدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِیارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ*وَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَـثَ لَکُمْ طالُوتَ مَلِکاً قالُوا أَنَّی یَکُونُ لَهُ الْمُلْکُ عَلَیْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْکِ مِنْهُ وَ لَمْ یُؤْتَ سَـعَةً مِنَ الْمالِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَیْکُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ یُؤْتِی مُلْکَهُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ» - . بقره / ۲۴۶- ۲۴۷ - {آیا از [حال] سران بنی اسرائیل پس از موسی خبر نیافتی آن گاه که به پیامبری از خود گفتند: «پادشاهی برای ما بگمار تا در راه خـدا پیکار کنیم»، [آن پیامبر] گفت: «اگر جنگیـدن بر شـما مقرر گردد، چه بسا پیکار نکنیـد.» گفتند: «چرا در راه خـدا نجنگیم بـا آنکه مـا از دیارمان و از [نزد] فرزنـدانمان بیرون رانـده شـده ایم.» پس هنگامی که جنگ بر آنان مقرر شـد، جز شـماری انـدک از آنـان، [همگی] پشت کردنـد، و خداونـد به [حـالِ] سـتمکاران دانـاست. و پیامبرشان به آنان گفت: «در حقیقت، خداوند، طالوت را بر شـما به پادشاهی گماشته است.» گفتند: «چگونه او را بر ما پادشاهی باشد با آنکه ما به پادشاهی از وی سزاوارتریم و به او از حیث مال، گشایشی داده نشده است؟» پیامبرشان گفت: «در حقیقت، خدا او را بر شما برتری داده، و او را در دانش و [نیروی] بـدن بر شـما برتری بخشـیده است، و خداونـد پادشاهی خود را به هر کس که بخواهد می دهد، و خدا گشایشگر داناست.»}

شما باید از این آیات عبرت بگیرید و بدانید خدا خلافت و امیری را پس از انبیا منحصر به بازماندگان آن‌ها نموده و او طالوت را برتری داده و بر گروه ثروتمنـدان مقـدم داشـته و به او علم و نیرو داده است. آیا تا به حال فهمیـده اید که خدا بنی امیه را بر بنی هاشم برتری داده باشد و یا معاویه از لحاظ دانش و نیروی بدنی بر من برتری داشته باشد؟

پس از خـدا بترسـید و پیش از اینکه به خشم او مبتلا نشده‌اید، در راه او جهاد کنید. خداوند منزه می‌فرماید: «لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ بَنِی إِسْـرائِیلَ عَلی لِسـانِ داوُدَ وَ عِیسَـی ابْنِ مَرْیَمَ ذلِـکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَـدُونَ*کانُوا لا یَتَناهَوْنَ عَنْ مُنکَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ ما کانُوا یَفْعَلُونَ» - . مائـده / ۷۸ - ۷۹ - {از میان فرزندان اسـرائیل، آنان که کفر ورزیدند، به زبان داوود و عیسـی بن مریم مورد لعنت قرار گرفتند. این [کیفر] به خاطر آن بود که عصـیان ورزیده و [از فرمان خدا] تجاوز می کردند. [و] از کار زشتی که آن را مرتکب می شدند، یکدیگر را بازنمی داشتند. راستی، چه بد بود آنچه می کردند.}

و خداوند متعال فرموده است: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِيلِ اللَّهِ أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ» - . حجرات / ۱۵ -

{در حقيقت، مؤمنان كسانى اند كه به خدا و پيامبر او گرويده و [ديگر] شك نياورده و با مال و جانشان در راه خدا جهاد كرده اند ايناننند كه راست‌كردارند.}

و خداوند سبحان فرموده است: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى تِجارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيم*تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ*يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ يُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.» - ۱ . صف / ۱۰ - ۱۲ - { ای كسانی كه ايمان آورده ايد، آيا شما را بر تجارتی راه نمايم كه شما را از عذابی دردناک می رهاند؟ به خدا و فرستاده او بگرويد و در راه خدا با مال و جانتان جهاد كنيد. اين [گذشت و فداكاری] اگر بدانيد، برای شما بهتر است. تا گناهانتان را بر شما ببخشايد، و شما را در باغهايی كه از زير [درختان] آن جويبارها روان است و [در] سراهايی خوش، در بهشتهای هميشگی درآورد. اين [خود] كاميابی بزرگ است.}

ای بندگان خدا از خدا بترسيد و با امام خود با مخالفان بجنگيد اگر من به اندازه اصحاب بدر يار و ياور داشتم كه مطيع من باشند و همراه من قيام كنند، از بسياری از شما بی‌نياز می‌شدم و هر چه زودتر به پيكار با معاويه و ياران او قيام می كردم چه آنكه كارزار با او از واجبات است. - . الإرشاد : ۱۳۹، الإحتجاج ۱: ۱۷۲ -

**[ترجمه]

بيان

إنّما أوردته فی هذا الباب؛ لأنّه بالنهوض الثانی أنسب منه بالأوّل، و إن احتمله.

**[ترجمه]اين روايت را در اين باب آوردم زيرا آن با دعوت برای جنگ دوم با معاويه بيشتر از جنگ اول مناسبت دارد هر چند محتمل بر آن نيز می‌باشد.

**[ترجمه]

«۹۵۶»

(۱) شاج: [وَ] مِنْ كَلَامِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَجْرِی مَجْرَی الِاحْتِجَاجِ، مُشْتَمِلًا عَلَى التَّوْبِيخِ لِأَصْحَابِهِ عَلَى تَثَاقُلِهِمْ لِقِتَالِ مُعَاوِيَهَ، وَ التَّفْنِيدِ، مُتَضَمِّناً لِلَّوْمِ وَ الْوَعِيدِ:

أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّی اسْتَنْفَرْتُكُمْ لِجِهَادِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ فَلَمْ تَنْفِرُوا، وَ أَسْمَعْتُكُمْ فَلَمْ تُجِيبُوا، وَ نَصَحْتُ لَكُمْ فَلَمْ تَقْبَلُوا، شُهُوداً كَالْغُيَّبِ.

أَتْلُو عَلَيْکَمُ الْحِکْمَهَ فَتُعْرِضُونَ عَنْهَا، وَ أَعِظُکَمْ بِالْمَوْعِظَهِ الْبَالِغَهِ فَتَنْفِرُونَ عَنْهَا، کَأَنَّکَمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَهٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَهٍ وَ أَحُثُّکَمْ عَلَی جِهَادِ أَهْلِ الْجَوْرِ فَمَا آتِی عَلَی آخِرِ قَوْلِی، حَتَّی أَرَاکُمْ مُتَفَرِّقِینَ أَیَادِیَ سَبَا تَرْجِعُونَ إِلَی مَجَالِسِکُمْ

ص: ۱۳۵

۱- [۹۵۶]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ فِی الْفَصْلِ: (۴۶) مِمَّا اخْتَارَ مِنْ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی کِتَابِ الْإِرْشَادِ، ص ۱۴۸. وَ رَوَاهُ أَیْضاً الطَّبْرِسِیُّ فِی کِتَابِ الْإِحْتِجَاجِ ص ۱۷۳.

تَتَرَبَّعُونَ حَلقاً، تَضْرِبُونَ الْأَمْثَالَ، وَ تُنْشِدُونَ الْأَشْعَارَ، وَ تَجَسَّسُونَ الْأَخْبَارَ، حَتَّى إِذَا تَفَرَّقْتُمْ، تَسْأَلُونَ عَنِ الْأَشْعَارِ. جَهْلَةً مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ، وَ غَفْلَةً مِنْ غَيْرِ وَرَعٍ، وَ تَتَبُّعاً مِنْ غَيْرِ خَوْفٍ. وَ نَسِيتُمُ الْحَرْبَ وَ الِاسْتِعْدَادَ لَهَا، فَأَصْبَحَتْ قُلُوبُكُمْ فَارِغَةً مِنْ ذِكْرِهَا، شَغَلْتُمُوهَا بِالْأَعَالِيلِ وَ الْأَضَالِيلِ.

فَالْعَجَبُ كُلُّ الْعَجَبِ وَ كَيْفَ لَا أَعْجَبُ مِنِ اجْتِمَاعِ قَوْمٍ عَلَى بَاطِلِهِمْ وَ تَخَاذُلِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ.

يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ! أَنْتُمْ كَأُمِّ مُجَالِدٍ، حَمَلَتْ فَأَمْلَصَتْ، فَمَاتَ قَيِّمُهَا، وَ طَالَ أَيِّمُهَا وَ وَرِثَهَا أَبْعَدُهَا.

وَ الَّذِى فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، إِنَّ مِنْ وَرَائِكُمُ الْأَعْوَرَ الْأَدْبَرَ جَهَنَّمَ الدُّنْيَا، لَا يُبْقِى وَ لَا يَذَرُ.

وَ مَنْ بَعْدَهُ النَّهَّاسُ الْفَرَّاسُ، الْجَمُوعُ الْمَنُوعُ، ثُمَّ لَيَتَوَارَثَنَّكُمْ مِنْ بَنِى أُمَيَّهَ عِدَّهٌ، مَا الْآخَرُ [مِنْهُمْ] بِأَرْأَفَ بِكُمْ مِنَ الْأَوَّلِ، مَا خَلَا رَجُلًا وَاحِداً [مِنْهُمْ] بَلَاءٌ قَضَاهُ اللَّهُ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّهِ، لَا مَحَالَهَ كَائِنٌ.

يَقْتُلُونَ خِيَارَكُمْ، وَ يَسْتَعْبِدُونَ أَرْذَالَكُمْ، وَ يَسْتَخْرِجُونَ كُنُوزَكُمْ وَ ذَخَائِرَكُمْ مِنْ جَوْفِ حِجَالِكُمْ، نَقِمَهً بِمَا ضَيَّعْتُمْ مِنْ أُمُورِكُمْ وَ صَلَاحِ أَنْفُسِكُمْ وَ دِينِكُمْ.

يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ! أُخْبِرُكُمْ بِمَا يَكُونُ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ، لِتَكُونُوا مِنْهُ عَلَى حَذَرٍ، وَ لِتُنْذِرُوا بِهِ مَنِ اتَّعَظَ وَ اعْتَبَرَ. كَأَنِّى بِكُمْ تَقُولُونَ: إِنَّ عَلِيّاً يَكْذِبُ كَمَا قَالَتْ قُرَيْشٌ لِنَبِيِّهَا وَ سَيِّدِهَا نَبِيِّ الرَّحْمَهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ حَبِيبِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ.

فَيَا وَيْلَكُمْ، فَعَلَى مَنْ أَكْذِبُ! أَ عَلَى اللَّهِ! فَأَنَا أَوَّلُ مَنْ عَبَدَ اللَّهَ وَ وَحَّدَهُ، أَمْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ! فَأَنَا أَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ صَدَّقَهُ وَ نَصَرَهُ. كَلَّا وَ لَكِنَّهَا لَهْجَهُ خُدْعَهٍ كُنْتُمْ عَنْهَا أَغْبِيَاءَ.

ص: ۱۳۶

وَ الَّذِی فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهَا بَعْدَ حِینٍ، وَ ذَلِکَ إِذَا صَیَّرَکُمْ إِلَیْهَا جَهْلُکُمْ، وَ لَا یَنْفَعُکُمْ عِنْدَهَا عِلْمُکُمْ.

فَقُبْحاً لَکُمْ یَا أَشْبَاهَ الرِّجَالِ وَ لَا رِجَالَ، حُلُومُ الْأَطْفَالِ وَ عُقُولُ رَبَّاتِ الْحِجَالِ.

أَمَا وَ اللَّهِ أَیُّهَا الشَّاهِدَهُ أَبْدَانُهُمْ، الْغَائِبَهُ عَنْهُمْ عُقُولُهُمْ، الْمُخْتَلِفَهُ أَهْوَاؤُهُمْ! مَا أَعَزَّ اللَّهُ نَصْرَ مَنْ دَعَاکُمْ، وَ لَا اسْتَرَاحَ قَلْبُ مَنْ قَاسَاکُمْ، وَ لَا قَرَّتْ عَیْنُ مَنْ آوَاکُمْ. کَلَامُکُمْ یُوهِی الصُّمَّ الصِّلَابَ، وَ فِعْلُکُمْ یُطْمِعُ فِیکُمْ عَدُوَّکُمُ الْمُرْتَابَ.

یَا وَیْحَکُمْ، أَیَّ دَارٍ بَعْدَ دَارِکُمْ تَمْنَعُونَ! وَ مَعَ أَیِّ إِمَامٍ بَعْدِی تُقَاتِلُونَ! وَ الْمَغْرُورُ وَ اللَّهِ مَنْ غَرَرْتُمُوهُ، وَ مَنْ فَازَ بِکُمْ فَازَ بِالسَّهْمِ الْأَخْیَبِ.

أَصْبَحْتُ لَا أَطْمَعُ فِی نَصْرِکُمْ، وَ لَا أُصَدِّقُ قَوْلَکُمْ. فَرَّقَ اللَّهُ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ، وَ أَعْقَبَنِی بِکُمْ مَنْ هُوَ خَیْرٌ لِی مِنْکُمْ، وَ أَعْقَبَکُمْ بِی مَنْ هُوَ شَرٌّ لَکُمْ مِنِّی.

إِمَامُکُمْ یُطِیعُ اللَّهَ وَ أَنْتُمْ تَعْصُونَهُ، وَ إِمَامُ أَهْلِ الشَّامِ یَعْصِی اللَّهَ وَ هُمْ یُطِیعُونَهُ. وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ مُعَاوِیَهَ صَارَفَنِی بِکُمْ صَرْفَ الدِّینَارِ بِالدِّرْهَمِ، فَأَخَذَ مِنِّی عَشَرَهَ مِنْکُمْ وَ أَعْطَانِی وَاحِداً مِنْهُمْ وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنِّی لَمْ أَعْرِفْکُمْ، وَ لَمْ تَعْرِفُونِی، فَإِنَّهَا مَعْرِفَهٌ جَرَتْ نَدَماً! لَقَدْ وَرَّیْتُمْ صَدْرِی غَیْظاً، وَ أَفْسَدْتُمْ عَلَیَّ أَمْرِی بِالْخِذْلَانِ وَ الْعِصْیَانِ، حَتَّی لَقَدْ قَالَتْ قُرَیْشٌ: إِنَّ عَلِیّاً رَجُلٌ شُجَاعٌ [وَ] لَکِنْ لَا عِلْمَ لَهُ بِالْحُرُوبِ. لِلَّهِ دَرُّهُمْ! هَلْ کَانَ فِیهِمْ أَحَدٌ أَطْوَلُ لَهَا مِرَاساً مِنِّی وَ أَشَدُّ لَهَا مُقَاسَاهً؟! لَقَدْ نَهَضْتُ فِیهَا وَ مَا بَلَغْتُ الْعِشْرِینَ، ثُمَّ هَا أَنَا قَدْ ذَرَّفْتُ عَلَی السِّتِّینَ، وَ لَکِنْ لَا أَمْرَ لِمَنْ لَا یُطَاعُ.

أَمَا وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ رَبِّی قَدْ أَخْرَجَنِی مِنْ بَیْنِ أَظْهُرِکُمْ إِلَی رِضْوَانِهِ، وَ أَنَّ الْمَنِیَّهَ لَتَرْصُدُنِی، فَمَا یَمْنَعُ أَشْقَاهَا أَنْ یَخْضِبَهَا؟ وَ نَزَّلَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] یَدَهُ عَلَی رَأْسِهِ وَ لِحْیَتِهِ عَهْداً عَهِدَهُ إِلَیَّ النَّبِیُّ الْأُمِّیُّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ. وَ قَدْ خَابَ مَنِ

افْتَرى وَ نَجا مَنِ اتَّقى وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنى يا أَهْلَ الْكوفَهِ! قَدْ دَعَوْتُكُمْ إِلَى جِهَادِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَيْلًا وَ نَهاراً، وَ سِرّاً وَ إِعْلَاناً، وَ قُلْتُ لَكُمْ: اغْزُوهُمْ قَبْلَ أَنْ يَغْزُوكُمْ؛ فَإِنَّهُ مَا غُزِىَ قَوْمٌ فِى عُقْرِ دَارِهِمْ إِلَّا ذَلُّوا. فَتَوَاكَلْتُمْ وَ تَخَاذَلْتُمْ، وَ ثَقُلَ عَلَيْكُمْ قَوْلِى، وَ اسْتَصْعَبَ عَلَيْكُمْ أَمْرِى، وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَراءَكُمْ ظِهْرِيًّا حَتَّى شُنَّتْ عَلَيْكُمُ الْغَارَاتُ، وَ ظَهَرَتْ فِيكُمُ الْفَوَاحِشُ وَ الْمُنْكَرَاتُ، تُمَسِّيكُمْ وَ تُصْبِحُكُمْ كَمَا فَعَلَ بِأَهْلِ الْمَثُلَاتِ مِنْ قَبْلِكُمْ، حَيْثُ أَخْبَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنِ الْجَبَابِرَهِ الْعُتَاهِ الطُّغَاهِ، وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ الْغُوَاهِ فِى قَوْلِهِ تَعَالَى:

يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۱).

أَمَا وَ الَّذِى فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ لَقَدْ حَلَّ بِكُمُ الَّذِى تُوعَدُونَ.

عَاتَبْتُكُمْ يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ بِمَوَاعِظِ الْقُرْآنِ فَلَمْ أَنْتَفِعْ بِكُمْ، وَ أَدَّبْتُكُمْ بِالدِّرَّهِ فَلَمْ تَسْتَقِيمُوا لِى (۲)، وَ عَاقَبْتُكُمْ بِالسَّوْطِ الَّذِى يُقَامُ بِهِ الْحُدُودُ فَلَمْ تَرْعَوُوا. وَ لَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّ الَّذِى يُصْلِحُكُمْ هُوَ السَّيْفُ. وَ مَا كُنْتُ مُتَحَرِّياً صَلَاحَكُمْ بِفَسَادِ نَفْسِى، وَ لَكِنْ سَيُسَلَّطُ عَلَيْكُمْ سُلْطَانٌ صَعْبٌ، لَا يُوَقِّرُ كَبِيرَكُمْ، وَ لَا يَرْحَمُ صَغِيرَكُمْ، وَ لَا يُكْرِمُ عَالِمَكُمْ، وَ لَا يَقْسِمُ الْفَىْءَ بِالسَّوِيَّهِ بَيْنَكُمْ، وَ لَيَضْرِبَنَّكُمْ وَ لَيُذِلَّنَّكُمْ، وَ لَيُجَرِّنَّكُمْ فِى الْمَغَازِى، وَ يَقْطَعَنَّ سُبُلَكُمْ، وَ لَيَحْجُبَنَّكُمْ عَلَى بَابِهِ حَتَّى يَأْكُلَ قَوِيُّكُمْ ضَعِيفَكُمْ، ثُمَّ لَا يُبَعِّدُ اللَّهُ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ. وَ لَقَلَّ مَا أَدْبَرَ شَىْءٌ فَأَقْبَلَ، إِنِّى لَأَظُنُّكُمْ عَلَى فَتْرَهٍ، وَ مَا عَلَيَّ إِلَّا النُّصْحُ لَكُمْ.

يَا أَهْلَ الْكُوفَهِ! مُنِيتُ مِنْكُمْ بِثَلَاثٍ وَ اثْنَتَيْنِ: صُمٌّ ذَوُو أَسْمَاعٍ، وَ بُكْمٌ ذَوُو أَلْسُنٍ، وَ عُمْىٌ ذَوُو أَبْصَارٍ. لَا إِخْوَانُ صِدْقٍ عِنْدَ اللِّقَاءِ، وَ لَا إِخْوَانُ ثِقَهٍ عِنْدَ الْبَلَاءِ.

۱- و الآیه الکریمه قد وردت فی ثلاث سور من القرآن المجید فی الآیه: (۴۹) من سوره البقره، و فی الآیه (۱۴۱) من سوره الأعراف، و فی الآیه: (۶) من سوره إبراهیم.

۲- فی النّسخه الخطّیّه: «و أدّبتکم بالدّرّه فلم أنتفع بکم، و أدّبتکم بالدّرّه فلم تستقیموا لی» الظّاهر أنّه خطأ من النّاسخ، و الصّحیح ما أثبتناه فی المتن، و هو مطابق لروایه الاحتجاج.

اللَّهُمَّ إِنِّی قَدْ مَلِلْتُهُمْ وَ مَلُّونِی، وَ سَئِمْتُهُمْ وَ سَئِمُونِی. اللَّهُمَّ لَا تُرْضِ عَنْهُمْ أَمِیراً، وَ لَا تُرْضِهِمْ عَنْ أَمِیرٍ، وَ أَمِثْ قُلُوبَهُمْ کَإِیمَاثِ الْمِلْحِ فِی الْمَاءِ.

أَمَا وَ اللَّهِ لَوْ [کُنْتُ] أَجِدُ بُدّاً مِنْ کَلَامِکُمْ وَ مُرَاسَلَتِکُمْ مَا فَعَلْتُ. وَ لَقَدْ عَاتَبْتُکُمْ فِی رُشْدِکُمْ حَتَّی سَئِمْتُ الْحَیَاهَ، [وَ أَنْتُمْ فِی] کُلِّ ذَلِکَ تَرْجِعُونَ بِالْهُزْءِ مِنَ الْقَوْلِ، فِرَاراً مِنَ الْحَقِّ، وَ إِلْحَاداً إِلَی الْبَاطِلِ (۱) الَّذِی لَا یُعِزُّ اللَّهُ بِأَهْلِهِ الدِّینَ، وَ إِنِّی لَأَعْلَمُ بِکُمْ أَنَّکُمْ لَا تَزِیدُونَنِی غَیْرَ تَخْسِیرٍ کُلَّمَا أَمَرْتُکُمْ بِجِهَادِ عَدُوِّکُمْ اثَّاقَلْتُمْ إِلَی الْأَرْضِ، وَ سَأَلْتُمُونِیَ التَّأْخِیرَ دِفَاعَ ذِی الدَّیْنِ الْمَطُولِ. إِنْ قُلْتُ لَکُمْ فِی الْقَیْظِ: سِیرُوا. قُلْتُمْ: الْحَرُّ شَدِیدٌ. وَ إِنْ قُلْتُ لَکُمْ: سِیرُوا فِی الْبَرْدِ. قُلْتُمْ: الْقَرُّ شَدِیدٌ. کُلُّ ذَلِکَ فِرَاراً عَنِ الْحَرْبِ إِذَا کُنْتُمْ عَنِ الْحَرِّ وَ الْبَرْدِ تَعْجِزُونَ، فَأَنْتُمْ عَنْ حَرَارَهِ السَّیْفِ أَعْجَزُ وَ أَعْجَزُ. فَ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ یَا أَهْلَ الْکُوفَهِ! قَدْ أَتَانِیَ الصَّرِیحُ یُخْبِرُنِی أَنَّ ابْنَ غَامِدٍ قَدْ نَزَلَ الْأَنْبَارَ عَلَی أَهْلِهَا لَیْلًا فِی أَرْبَعَهِ آلَافٍ، فَأَغَارَ عَلَیْهِمْ کَمَا یُغَارُ عَلَی الرُّومِ وَ الْخَزَرِ، فَقَتَلَ بِهَا عَامِلِی ابْنَ حَسَّانَ، وَ قَتَلَ مَعَهُ رِجَالًا صَالِحِینَ ذَوِی فَضْلٍ وَ عِبَادَهٍ وَ نَجْدَهٍ، بَوَّأَ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتِ النَّعِیمِ، وَ إِنَّهُ أَبَاحَهَا.

وَ قَدْ بَلَغَنِی أَنَّ الْعُصْبَهَ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ، کَانُوا یَدْخُلُونَ عَلَی الْمَرْأَهِ الْمُسْلِمَهِ وَ الْأُخْرَی الْمُعَاهَدَهِ، فَیَهْتِکُونَ سِتْرَهَا، وَ یَأْخُذُونَ الْقِنَاعَ مِنْ رَأْسِهَا، وَ الْخُرْصَ مِنْ أُذُنِهَا، وَ الْأَوْضَاحَ مِنْ یَدَیْهَا وَ رِجْلَیْهَا وَ عَضُدَیْهَا، وَ الْخَلْخَالَ وَ الْمِئْزَرَ عَنْ سُوقِهَا، فَمَا تَمْتَنِعُ إِلَّا بِالاسْتِرْجَاعِ وَ النِّدَاءِ «یَا لَلْمُسْلِمِینَ» فَلَا یُغِیثُهَا مُغِیثٌ وَ لَا یَنْصُرُهَا نَاصِرٌ، فَلَوْ أَنَّ مُؤْمِناً مَاتَ مِنْ دُونِ هَذَا أَسَفاً، مَا کَانَ عِنْدِی مَلُوماً بَلْ کَانَ عِنْدِی بَارّاً مُحْسِناً.

۱- کذا فی أصلی من البحار، و مثله فی طبع النّجف من کتاب الإرشاد، و لعلّ الصّواب: «و إخلادا إلی الباطل ...».

وَا عَجَباً كُلَّ الْعَجَبِ مِنْ تَظَافُرِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ عَلَى بَاطِلِهِمْ، وَ فَشَلِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ! قَدْ صِرْتُمْ غَرَضاً يُرْمَى وَ لَا تَرْمُونَ، وَ تُغْزَوْنَ وَ لَا تَغْزُونَ، وَ يَعْصُونَ اللَّهَ وَ تَرْضَوْنَ، فَتَرِبَتْ أَيْدِيكُمْ يَا أَشْبَاهَ الْإِبِلِ غَابَ عَنْهَا رُعَاتُهَا، كُلَّمَا اجْتَمَعَتْ مِنْ جَانِبٍ تَفَرَّقَتْ مِنْ جَانِبٍ.

**[ترجمه]إرشاد، احتجاج: از سخنان امام علیه السلام که در جایگاه احتجاج و بوده و مشتمل بر توبیخ و سرزنش یارانش به خاطر سرباز زدن از جنگ با معاویه، و نیز در بردارنده سرزنش و تهدید آنان است:

ای مردم شما را برای جهاد با این مردم دعوت کردم نپذیرفتید و سرانجام شما و ایشان را بیان کردم و علیه آنان خواندم اجابت ننمودید و پند و اندرز دادم به گوش نگرفتید و و شما حاضرانی هستید که در حقیقت غایبند و بود و نبودتان یکسان است .

من کلمات حکمت آمیز را برای شما گفتم از آن‌ها دوری کردید و موعظه های سودمند برای شما بیان کردم از آن‌ها روگردان شدید و مانند درازگوشانی که از شیر درنده می‌گریزند همچنان از بیانات الهی من گریزان شدید. شما را به پیکار با ستمگران خواندم هنوز سخن خود را به پایان نرسانیده همه شما مانند ایادی سبا (کنایه از فرزندان سبا بوده که در سیل عرم فرزندان او یکی بعد از دیگری ناپیدا شدند و این ضرب المثلی شد برای بیان تفرقه) متفرق شدید و به مجلس‌های خود برگشتید و چهار زانو حلقه وار نشستید و مثال‌ها آوردید و اشعار خواندید و از اخبار روز گفتگو کردید و چون خواستید متفرق شوید از اشعاری که اطلاعی از حقیقت آن‌ها ندارید و غافل از نظریه سرایندگان آن‌هائید می‌پرسیدید و از سرانجام خود بیمی نداشتید. جنگ و آمادگی برای آن را فراموش کردید و دل‌هایتان به طور کلی از آن تهی گردیده و آنها را به غفلت و امور بی ثمر سرگرم کردید.

براستی باید از پیش آمد شما به شگفت آمد، چگونه تعجب ننمایم از گروه باطلی که بر باطل خود وحدت دارند اما شما از امر حق خود دور و متفرق هستید. ای مردم کوفه شما مانند زن آبستنی هستید که فرزندش را سقط کرده و شوهر او مرده باشد و مدتی او بدون سرپرست به سر برد و ارث او به دست دورترین وارث‌های او بیفتد.

سوگند به خدائی که دانه را شکافته و انسان را به وجود آورده همانا یک چشم تیره بخت همان جهنم دنیا و کسی از دست آن آسایشی ندارد، بر شما مسلط خواهد شد. و پس از او گزنده درنده ای است که مال بسیار گرد می آورد و کسی از او بهره مند نمی‌شود و پس از این عده از بنی امیه بر شما مسلط خواهند شد که هیچ یک از آن‌ها به شما مهربانی نمی نمایند مگر یکی از آن‌ها. تسلط بنی امیه بر شما مردم امتحانی است که آن را خدای متعال مقدر فرموده و بلا شک اتفاق می افتد. در این آزمایش نیکان شما را می کشند و بَدان شما را به بردگی می گیرند و گنج‌ها و اندوخته های شما را از خلوت خانه هایتان بیرون می‌برند و این پیش آمدها انتقامی است که در برابر از دست دادن کارها از شما گرفته می شود که هم کارهایتان را ضایع کردید و هم خود و دینتان را نابود ساختید .

ای مردم کوفه! اکنون خبر می‌دهم از کارهائی که پس از این اتفاق می افتد تا کاملا مواظب بوده و احتیاط را از دست ندهید و آنان را که پند پذیرند بترسانید و مایه عبرتتان باشد. می بینم شما همان مردمی هستید که می گوئید علی علیه السلام دروغ می‌گوید چنان که مردم قریش همین نسبت را به پیامبر خود محمد بن عبد اللَّه صلی الله علیه و آله و سلم که پیامبر رحمت و دوست خدا بود، دادند.

پس وای بر شما بر چه کسی دروغ بستم آیا بر خدا افترا زدم با آنکه نخستین شخص از مسلمانان من بودم که او را عبادت کرده و به یگانگی شناختم یا به رسول او دروغ نسبت دادم با آنکه من نخستین کسی بودم که به او ایمان آوردم و نبوّتش را تصدیق کرده و او را یاری نمودم. حاشا که دروغی از من سر زده باشد بلکه آن زبان خدعه [در جنگ] است که شما نسبت بدان کودن هستید.

سوگند به خدائی که دانه را شکافته و انسان را به وجود آورده است. به زودی خبر این فتنه را خواهید دانست، همان زمان که جهل شما به سوی آن سوقتان دهد و آن وقت علم شما سودی به حال شما نخواهد داشت. پس زشت باد روی شما ای مرد نمایان که عقل‌هاتان مانند عقل بچه های خردسال و اندیشه هاتان مانند فکرهای زنان پشت پرده است.

سوگند به خدا بدانید ای مردمی که بدن‌هایتان حاضر است و عقل‌هایتان غائب و افکارتان مختلف. خدای متعال کسی که شما را بخواند عزیز نگرداند و قلب کسی که برای شما به رنج افتد راحتی ندارد و چشم کسی که شما را پناه دهد روشنی ندارد. گفتار گزاف شما سنگ‌های سخت را سست می کند ولی عمل شما دشمنانتان را به طمع می افکند.

ای وای بر شما پس از دیار خود از کدام دیار دفاع خواهید کرد؟ و در رکاب چه امامی پس از من جنگ خواهید نمود! فریب خورده آن کسی است که او را مغرور ساخته اید و کسی که رستگاریش را از ناحیه شما بداند مانند قمار بازی است که از قمار بُردی نکرده باشد. من به یاری شما چشم امید ندارم و گفتارتان را تصدیق نمی کنم، خدا میان من و شما جدایی افکند و بهتر از شما را به من بدهد و بدتر از مرا بر شما مسلط نماید .

امام شما کسی است که از خدا اطاعت می کند و شما بر خلاف انتظار از او پیروی نمی نمائید و پیشوای شامی‌ها کسی است که از خدا سرپیچی می نماید و مردمش از او تبعیت می کنند. سوگند به خدا دوست داشتم معاویه مردم خودش را با پیروان من جایگزین می کرد همان طور که دینار را با درهم عوض می کنند. یعنی ده نفر شما را از من می گرفت و یکی از آن‌ها را به من می‌داد، سوگند به خدا می خواستم من شما را نشناسم و شما مرا نشناسید زیرا این گونه شناسائی موجب پشیمانی است.

شما سینه مرا پُرکینه کردید و با معصیت و یاری نکردن امر مرا فاسد نمودید تا به جائی رسید که مردم قریش گفتند علی مرد دلاوری است اما از کار پیکار سررشته ندارد. سوگند به خدا آیا این گونه ادعا صحیح است و آیا در میان ایشان یکی مانند من پیدا می شود که تا این اندازه در جنگ ممارست داشته و رنج کشیده باشد با آنکه من هنوز به سن بیست سالگی نرسیده بودم قدم در میدان کارزار نهادم و اینک که از سن شصت سالگی گذشته‌ام همچنان به تدبیرهای رزمی کاملا آشنایم لیکن برای کسی که از او فرمانبرداری نمی‌کنند فرمانی نیست.

سوگند به خدا دوست می‌دارم خدا مرا از میان شما ببرد و به رضوانش برساند و همانا مرگ قدم به قدم همراه من است. بنابراین چه پیش آمدی جلوگیری می کند از شقی ترین امت که بیاید و محاسن مرا به خون سرم رنگین سازد و این بیان، فرموده و وعده پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود که مرا از سرانجام خبر داد و افترا نمیزنم زیرا کسی که به شخص بزگوار ایشان افترا زند زیانکار است و نجات با پرهیزکاران و راستگویان است.

ای مردم کوفه شب و روز آشکار و نهان شما را به جهاد با این مردم دعوت کردم و گفتم پیش از آنکه آن‌ها به پیکار با شما قیام کنند با آنان بجنگید زیرا هیچ گروهی در کنج خانه نجنگیده جز اینکه بیچاره شده است. شما بر خلاف انتظار، کار جنگ را به عهده یکدیگر انداختید و به خواری راضی شدید و گفتار من به گوشتان سنگین آمد و کار مرا دشوار انگاشتید و آن را پشت سر انداختید تا مال و ثروت شما به یغما رفت و زشتی‌ها و ناپسندی‌ها شب و روز در میان شما افزایش یافت و سرانجام کار گذشتگان برای شما ظاهر شد. چنانچه خدای متعال از کار ستمگران و سرکشان و ناتوانان از گمراهان چنین خبر داده: «یُذَبِّحُونَ أَبْنـاءَكُمْ وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَكُمْ وَ فِی ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِیمٌ» - . بقره / ۴۹ ، اعراف / ۱۴۱ ، ابراهیم / ۶ - {پسران شما را سر می بریدند و زنهایتان را زنده می گذاشتند، و در آن [امر، بلا و] آزمایش بزرگی از جانب پروردگارتان بود.}

سوگند به کسی که دانه را شکافته و آدمی را جان داده آنچه به شما وعده داده شده فرا رسید. من شما را با موعظه قرآنی نصیحت کردم لیکن شما از پندهای من استفاده نکردید و شما را با چوب دستی زدم فائده نکرد و با تازیانه که اقامه حدود می شود عقاب کردم، تغییر رویه ندادید بالاخره دانستم چیزی که ممکن است شما را تأدیب کند شمشیر است و بس، و من حاضر نشدم برای اصلاح کار شما خود را به فساد بیندازم. اما پس از من سلطانی بی‌باک بر شما مسلط شود که به پیران شما احترام نگذارد و به خردسالانتان رحم نمی‌کند و دانشمندانتان را بزرگ نشمارد و حق شما را به طور مساوی در میانتان قسمت ننماید و شما را به سختی بزنند و خوار سازد و پیش آهنگ پیکارها قرار دهد و از همه طرف راحتی را از شما سلب نماید و شما را پیشخدمت‌ها و دربان‌های خود قرار دهد تا بالاخره توانای شما ناتوانتان را نابود سازد و خداوند غیر از ستگران را از رحمت خود دور نسازد. و کم می شود که آنچه پشت کرده روی آورد. و من شما را مردمی سست پیمان‌می‌دانم و نیست بر من جز پند و اندرز شما.

ای کوفیان! من از شما مردم با سه چیز و دو چیز دچارم: کران بدون گوش و گنگ های دارای زبان و کوران دارای چشم و یارانی که چون با من ملاقات کنند راست نمی‌گویند و در هنگام مصیبت‌ها نمی‌توان به آن‌ها اعتماد کرد.

پروردگارا من مردم کوفه را ملول کردم و آنان مرا ملول ساختند من از آنان آزرده شدم و آنان از من آزرده شدند. پروردگارا امیری را از ایشان و ایشان را از امیری خرسند مفرما و دل‌های آنان را چون نمکی که در آب ذوب می شود ذوب کن.

سوگند به خدا اگر چاره ای از سخن گفتن و مراسله شما داشتم چنین نمی کردم. آنقدر درباره هدایت شما رنج دیدم که از زندگی خود سیر شدم و بالاخره تمام گفتار مرا به سخریه گرفتید و بدین وسیله از حق فرار کردید و به باطلی گرویدید که خدا دین خود را با اهل آن عزیز نمی کند و من می‌دانم که شما جز بر زیان من نیفزایید.

زیرا هر وقت شما را به پیکار با دشمن دعوت کردم قیام نکردید و آن را به تأخیر افکندید مانند کسی که وام طولانی از کسی گرفته و اکنون که موقع پرداختش رسیده بازهم مدت دیگری می‌خواهد. هر گاه می گفتم زمستان برای جنگ آماده شوید می گفتید اکنون هوا سرد است و اگر در تابستان می گفتم آماده کارزار شوید می گفتید اکنون هوا گرم است، به تأخیر بینداز تا هوا سرد شود و همه این کنارگیری‌ها در حقیقت برای فرار از بهشت بوده و هر گاه شما از گرمی و سردی هوا عاجز باشید سوگند به خدا از گرمی شمشیر عاجز ترید و ما از خدائیم و به خدا بازمی‌گردیم.

ای کوفیان! خبر رسیده که ابن غامد با چهار هزار نفر شبانه به شهر انبار ریخته و اموال آنان را به تاراج برده و با آن‌ها معامله کفار روم و خزر نموده و حسان را که کارگزار من بوده، کشته شده و عده ای از نیکوکاران که همه مردمی دانا و پارسا و بزرگزاده بوده نیز به قتل رسانده است. خدا همه آن‌ها را در بهشت‌های پرنعمت خود جای دهد. و اطلاع یافته ام گروهی از شامی‌ها بر زن مسلمان و جمعی بر زن اهل ذمه وارد شده، پوشش او را دریده و چارقد از سرش گرفته و گوشواره از گوشش ربوده و دست بند و خلخال از دست و پا و بازوانش درآورده و او چاره نداشته جز اینکه «انا لله و انّا الیه راجعون» بگوید و مسلمانان را به یاری خود بخواند و کسی او را یاری ننماید و به داد او نرسد. پس اگر مؤمنی پس از شنیدن این واقعه بمیرد جای تأسف نیست و نباید او را ملامت کرد بلکه نزد من او نیکوکار واحسان کننده است.

تعجب من از اینجاست که چگونه این مردم در باطل خود می کوشند و شما از تقویت حق خودتان سستی می‌ورزید. خود را هدف تیر بلا قرار می‌دهید و تیری به هدف آن‌ها نمی‌زنید و پیکار می بینید و با دشمن کارزار نمی کنید. آنها معصیت می کنند و شما به نافرمانی آن‌ها خوشحال هستید. الهی هیچ گاه از خیر و خوشی بهره مند نگردید، شما همچون شترانی هستید که ساربانشان را از دست داده و هر گاه بخواهند آن‌ها را از گوشه ای گردآورند از جای دیگر متفرق می‌شوند. - . الإرشاد : ۱۴۸، الإحتجاج : ۱۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

التّفنید: اللّوم و تضعیف الرأی. و القسوره: الأسد. و قال الجوهری:

أملصت المرأه بولدها أی أسقطته. و نهس اللحم: أخذه بمقدّم الأسنان. و نهس الحیّه: لسعها. و فرس الأسد فریسته: دقّ عنقها.

و المراد بالنّهاس الفراس، إمّا هشام بن عبد الملک لاشتهاره بالبخل، أو سلیمان بن عبد الملک، فإنّه الّذی قیضت له الخلافه بعد وفاه الحجّاج بقلیل.

و الأوّل أنسب.

و المراد بالرّجل الواحد [هو] عمر بن عبد العزیز.

قوله علیه السّلام: «و لکنّها لهجه خدعه»: أی إذا قلت لکم: سأظفر علی الخصم إن شاء اللّه، فلیس هذا من الکذب، بل هو کما مرّ و کذا أشباهه من مصالح الحرب و غیره.

و یحتمل إرجاع ضمیر «لکنّها» إلی ما ذکره من نسبته علیه السلام إلی الکذب، خصوصا علی نسخه «أغنیاء» بالنّون، أی ما ذکرتم لهجه خدعتم فیها من الشیطان و لم تکن لکم حاجه إلی ذکرها.

و فی الصحاح: وهی السّقاء یهی وهیا إذا انخرق و انشقّ. و فیه: وری القیح جوفه یریه وریا: أکله و الاسم الوری بالتحریک. و

ورّی الجرح سائره توریه: أصابه الوری. و المراس: الممارسه و المعالجه. و رصده: رقبه. و الترصّد:

الترقّب.

ص: ۱۴۰

قوله عليه السلام: «تمسيكم و تصبحكم»: لعلّ الضمير المستتر فيهما راجع إلى الفواحش و المنكرات: أى يأتيكم إمّا صباحا أو مساء عقوبات تلك المنكرات كما فعل بمن قبلكم.

أو الكاف اسميّ: أى يأتيكم مثل ما فعل بهم. أو قبله تقدير: أى يأتيكم عقوبته كما فعل بهم.

أو الضميران راجعان إلى شنّ الغارات و ظهور الفواحش و المنكرات، و يكون المراد ظهورها من المخالفين فيهم فهذه عقوبه أعمالهم.

قوله عليه السلام: «و ليجرّنكم»: أى يبعثكم جبرا. و فى بعض النسخ:

«و ليجهّزنّكم». و فى بعضها: «و ليجمّرنكم» و تجمير الجيش أن تحبسهم فى أرض العدوّ و لا تقفلهم من الثغر. و تجمّروا: أى تحبسوا.

و [قوله عليه السلام:] «و ليحجبنّكم»: ضمّن معنى القيام فعدّى ب «على».

قوله عليه السّلام: «إن قلت لكم فى القيظ» [كذا فى كتاب الإحتجاج و]

فى [كتاب] الإرشاد: «إذا قلت لكم: انفروا فى الشتاء. قلتم: هذا أوان قرّ و صر. و إن قلت لكم: انفروا فى الصيف. قلتم: «هذه حمارّه القيظ أنظرنا ينصرم الحرّ عنّا كلّ ذلك فرارا عن الجنّه. [و] إذا كنتم عن الحرّ و البرد ...».

إلى آخر الكلام.

قوله عليه السلام: «قد أتانى الصريح» [كذا] فى أكثر النسخ بالحاء المهمله، و هو الرجل الخالص النسب. و كلّ خالص صريح.

و الأظهر أنّه بالخاء المعجمه كما فى [كتاب] الإرشاد: أى المستغيث أى من يطلب الإغاثه و المدد لدفع ظلمهم.

و العصبه من الرجال بالضمّ-: ما بين العشره إلى الأربعين. و فى

القـاموس: الخرص بالضمّ و يكسر-: حلقه الـذهب و الفضّه أو حلقه القرط أو الحلقه الصـغيره من الحلى. و فى النهايه: [الخرص بالضمّ و الكسر-]: الحلقه الصغيره من الحلى و هو من حلى الأذن.

و [أيضا] قال [ابن الأثير:] فيه: «أنّ يهوديا قتل جاريه على أوضاح لها»:

هى نوع من الحلى يعمل من الفضّه سمّيت بها لبياضها، واحدها وضح.

و قد أوردنا شرح بعض الفقرات فى الروايات الأخر.

**[ترجمه]«التنفيذ» يعنى: سرزنش و سستى رأى. «القسورة» يعنى: شير درنده. جوهرى گويد: «أملصت المرأة بولدها» يعنى: زن جنينش را سـقط كرد. «نهس اللحم» يعنى: گوشت را با دنـدان پيشـين گرفت. «نهس الحيـة» يعنى: مار چيزى را گزيد. و «فرس الاسد فريسته» يعنى: شير گردن شكارش را دريد.

مقصود از «النّهاس الفراس» يا هشام بن عبد الملك است زيرا به بخل شـهرت داشت، يا منظور سليمان بن عبدالملك است زيرا او كسـى است كه انـدكى پس از حجاج بن يوسف، به خلافت رسيد. و معناى اول مناسب‌تر است. مقصود از «الرجل الواحـد» عمر بن عبد العزيز است.

فرموده امام عليه السـلام: «و لكنّها لهجة خدعة» يعنى: هرگاه به شـما گفتم: اگر خدا بخواهد بر دشمن پيروز مى‌گردم. پس اين سخن، دروغ نيست، بلكه همانطور كه پيش‌تر ذكر شد، اين سـخن و سخنان ديگرى مانند آن، از مصلحت‌هاى جنگ و امورى غير از جنگ است.

ممكن است ارجاع ضـمير «لكنّها» به آنچه باشد كه درباره نسـبت امام عليه السلام به دروغ، ذكر كرده است، بويژه در نسخه‌اى كه به صورت «أغنياء» با نون آمـده است، يعنى: آنچه گفتيـد، كلامى بود كه در آن از شـيطان فريب خورديـد و نيازى به ذكر آن نداشتيـد. در صـحاح آمده است: «وهى السّـقاء يهى وهياً» هرگاه مشك سوراخ و شكسـته شود. و در آن آمده است: «ورى القيـح جـوفه يريـه وريـاً» يعنى: چرك درون شـكم او را پُر كرد. و اسم اين فعـل «الـورى» بـا حركت حروف آن است. و «ورّى الجرح سائره توريـة»: يعنى (الورى) او را فرا گرفت. «المراس» يعنى: ممارست و درمان. «رصده» يعنى: مراقب آن بود. «الترصد» يعنى: مراقبت.

در فرموده امام عليه السـلام: «تمسيكم و تصبحكم» شايد ضمير مستتر در اين دو فعل به «الفواحش و المنكرات» بازگردد، يعنى: يا در شب يا در صـبح، كيفر و مجازات اين كارهاى زشت بر شـما وارد مى‌شود همانطور كه اقوام پيش از شـما را كيفر داد، يا كاف اسـمى باشـد، يعنى: آنچه از كيفر و عـذابى كه بر آنان نازل كرد، بر شـما نيز وارد مى‌كند. يا اينكه پيش از آن چيزى در تقدير گرفته شود، يعنى: عقوبت و كيفر آن به شما مى‌رسد همانگونه كه بر آنان وارد ساخت، يا اينكه مرجع دو ضمير، غارتها و آشـكار شـدن منكرات باشد و مقصود ظاهر شدن اين دو از سوى دشـمنان در ميان آنان باشد كه عقوبت و كيفر اعمال آنان است.

فرموده امام علیه السلام «و لیجرّنکم»یعنی: شما را به اجبار روانه کنند. و در برخی نسخه‌ها «و لیجهزّنکم» و در برخی دیگر «و لیجمّرنکم» ذکر شده است. «تجمیر الجیش» یعنی: لشکر را در خاک دشمن نگاه‌داری و آنان را به مرز بازنگردانی. و «تجمّروا» یعنی: نگاه‌داشته شدید.

«و لیحجبنّکم» معنای قیام را در بردارد از این جهت با حرف جر «علی» متعدی شده است.

«إن قلت لکم فی القیظ» در کتاب احتجاج چنین است و در کتاب ارشاد به این صورت ذکر شده است: «وقتی گفتم در زمستان برای جنگ رهسپار شوید، گفتید: اینک فصل بوران و سرما است. و اگر می گفتم در تابستان برای جنگ بروید، گفتید: گرمای تابستان بیداد می کند به ما مهلت بده تا شدت گرما کاسته شود. همه این کارها برای فرار از بهشت است و اگر شما از گرما و سرما فرار می کنید ..... » تا پایان سخن امام. فرموده امام علیه السلام: «قد أتانی الصریح» در بیشتر نسخه‌ها با حاء مهمله ذکر شده و آن به معنای مردی است که نژادی خالص دارد. و هر خالصی، صریح است. اما آشکارتر این است که این کلمه با خاء معجمه باشد همانطور که در کتاب ارشاد آمده است: یعنی فریاد رس و کسی که فریاد و یاری می‌طلبد تا ظلم و ستم آنان را دفع کند.

«العصبهٔ من الرجال» - با ضمه عین - شماری از مردان از ده تا چهل نفر است. و در قاموس آمده است: «الخُرص» - با ضمه و کسره خاء - حلقه طلا و نقره، یا حلقه گوشواره یا حلقه کوچکی از زیور است. در النهایهٔ آمده است: «الخرص» - با ضمه و کسره خاء - حلقه کوچکی از زیور است که از زیور و زینت‌های گوش است .

همچنین ابن اثیر در این باره گوید: «أنّ یهودیاً قتل جاریهٔ علی أوضاح لها» یک مرد یهودی کنیزی را به خاطر زیور آلاتش به قتل رساند) «أوضاح» نوعی زیور از جنس نقره است که به خاطر سفیدی آن بدین اسم نامگذاری شده و مفرد آن «وضح» است.

و شرح برخی عبارات را در روایت‌های دیگر بیان کردیم.

**[ترجمه]

«۹۵۷»

(۱) مع: الطَّالَقَانِيُّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ الْجَلُودِيِّ وَ هِشَامِ بْنِ عَلِيٍّ مَعاً عَنِ ابْنِ عَائِشَةَ، بِإِسْنَادٍ ذَكَرَهُ: أَنَّ عَلِيّاً [عَلَيْهِ السَّلَامُ] انْتَهَى إِلَيْهِ أَنَّ خَيْلًا لِمُعَاوِيَةَ وَرَدَتِ الْأَنْبَارَ، فَقَتَلُوا عَامِلًا لَهُ يُقَالُ لَهُ: حَسَّانُ بْنُ حَسَّانَ. فَخَرَجَ مُغْضَباً يَجُرُّ ثَوْبَهُ حَتَّى أَتَى النُّخَيْلَةَ، وَ اتَّبَعَهُ النَّاسُ فَرَقِيَ رِبَاوَةً مِنَ الْأَرْضِ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ثُمَّ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، فَتَحَهُ اللَّهُ لِخَاصَّةِ أَوْلِيَائِهِ، وَ هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَى وَ دِرْعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ، وَ جُنَّتُهُ الْوَثِيقَةُ، فَمَنْ تَرَكَهُ رَغْبَةً عَنْهُ أَلْبَسَهُ اللَّهُ ثَوْبَ الذُّلِّ، وَ سِيمَاءَ الْخَسْفِ، وَ دُيِّثَ بِالصَّغَارِ.

وَ قَدْ دَعَوْتُكَمْ إِلَى حَرْبِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَيْلًا وَ نَهَاراً وَ سِرّاً وَ إِعْلَاناً، وَ قُلْتُ لَكَمُ:

اغْزُوهُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَغْزُوكُمْ، فَوَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ مَا غُزِیَ قَوْمٌ قَطُّ فِی عُقْرِ دِيَارِهِمْ، إِلَّا ذَلُّوا، فَتَوَاكَلْتُمْ وَ تَخَاذَلْتُمْ وَ ثَقُلَ عَلَيْكُمْ قَوْلِی، وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَراءَكُمْ ظِهْرِيًّا حَتَّى شُنَّتْ عَلَيْكُمُ الْغَارَاتُ.

هَذَا أَخُو غَامِدٍ قَدْ وَرَدَتْ خَيْلُهُ الْأَنْبَارَ، وَ قَتَلُوا حَسَّانَ بْنَ حَسَّانَ وَ رِجَالًا مِنْهُمْ كَثِيراً وَ نِسَاءً، وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ لَقَدْ بَلَغَنِی أَنَّهُ كَانَ [الرَّجُلُ مِنْ أَهْلِ

ص: ۱۴۲

۱- [۹۵۷]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الصَّدُوقُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْبَابِ: (۳۴۶)- وَ هُوَ بَابُ مَعَانِی الْأَلْفَاظِ الَّتِی ذَكَرَهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِی خُطْبَتِهِ بِالنُّخَيْلَهِ- مِنْ كِتَابِ مَعَانِی الْأَخْبَارِ: ج ۲ ص ۳۰۹.

الشَّام] (۱) يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَهِ الْمُسْلِمَهِ وَ الْمُعَاهَدَهِ فَيَنْتَزِعُ أَحْجَالَهُمَا وَ رُعُثَهُمَا، ثُمَّ انْصَرَفُوا مَوْفُورِينَ لَمْ يُكْلَمْ أَحَدٌ مِنْهُمْ كَلْماً. فَلَوْ أَنَّ امْرَأً مُسْلِماً مَاتَ مِنْ دُونِ هَذَا أَسَفاً، مَا كَانَ عِنْدِی فِیهِ مَلُوماً، بَلْ كَانَ عِنْدِی بِهِ جَدِیراً.

یَا عَجَباً كُلَّ الْعَجَبِ مِنْ تَظَافُرِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ عَلَى بَاطِلِهِمْ وَ فَشَلِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ! إِذَا قُلْتُ لَكُمُ: اغْزُوهُمْ فِی الشِّتَاءِ، قُلْتُمْ: هَذَا أَوَانُ قُرٍّ وَ صِرٍّ. وَ إِنْ قُلْتُ لَكُمُ: اغْزُوهُمْ فِی الصَّیْفِ، قُلْتُمْ: هَذِهِ حَمَارَّهُ الْقَیْظِ، أَنْظِرْنَا یَنْصَرِمِ الْحَرُّ عَنَّا. فَإِذَا أَنْتُمْ مِنَ الْحَرِّ وَ الْبَرْدِ تَفِرُّونَ، فَأَنْتُمْ وَ اللَّهِ مِنَ السَّیْفِ أَفَرُّ.

یَا أَشْبَاهَ الرِّجَالِ وَ لَا رِجَالَ! وَ یَا طَغَامَ الْأَحْلَامِ وَ یَا عُقُولَ رَبَّاتِ الْحِجَالِ.

وَ اللَّهِ لَقَدْ أَفْسَدْتُمْ عَلَیَّ رَأْیِی بِالْعِصْیَانِ، وَ لَقَدْ مَلَأْتُمْ جَوْفِی غَیْظاً حَتَّى قَالَتْ قُرَیْشٌ: إِنَّ ابْنَ أَبِی طَالِبٍ شُجَاعٌ وَ لَكِنْ لَا رَأْیَ لَهُ فِی الْحَرْبِ.

لِلَّهِ دَرُّهُمْ! وَ مَنْ ذَا یَكُونُ أَعْلَمَ بِهَا وَ أَشَدَّ لَهَا مِرَاساً مِنِّی! فَوَ اللَّهِ لَقَدْ نَهَضْتُ فِیهَا وَ مَا بَلَغْتُ الْعِشْرِینَ، وَ لَقَدْ نَیَّفْتُ الْیَوْمَ عَلَى السِّتِّینَ، وَ لَكِنْ لَا رَأْیَ لِمَنْ لَا یُطَاعُ. یَقُولُهَا ثَلَاثاً.

فَقَامَ إِلَیْهِ رَجُلٌ وَ مَعَهُ أَخُوهُ فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! أَنَا وَ أَخِی هَذَا كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ حِكَایَهً عَنْ مُوسَى: رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی فَمُرْنَا بِأَمْرِكَ، فَوَ اللَّهِ لَنَنْتَهِیَنَّ إِلَیْهِ وَ لَوْ حَالَ بَیْنَنَا وَ بَیْنَهُ جَمْرُ الْغَضَا وَ شَوْكُ الْقَتَادِ.

فَدَعَا لَهُ بِخَیْرٍ ثُمَّ قَالَ: وَ أَیْنَ تَقَعَانِ مِمَّا أُرِیدُ! ثُمَّ نَزَلَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ].

قال الصدوق رضی اللّه عنه: تفسیر: قال المبرد: سیماء الخسف تأویله:

علامه [الخسف] قال اللّه عزّ و جلّ: سِیماهُمْ فِی وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

ص: ۱۴۳

۱- ما بین المعقوفین زیاده منّا مأخوذه من مصادر أخر منها المختار: (۲۷) من کتاب نهج البلاغه کما أنّ جمله: «و الّذی نفسی بیده» فی هذا الحدیث من وهم الرّواه و لا مورد لها هاهنا.

و قال اللّه عزّ و جلّ: يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ و قال اللّه عزّ و جلّ: يُمْدِدْكُمْ رَبُّكَمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُسَوِّمِينَ أى معلّمين.

و قوله: «ديّث بالصّغار»: تأويل ذلك يقال للبعير إذ ذلّلته الرياضه: بعير مديث: أى مذلّل. و قوله: «فى عقر ديارهم»: أى فى أصل ديارهم. و العقر:

الأصل. و من ثمّ يقال: لفلان عقار: أى أصل مال.

و قوله: «تواكلتم»: هو مشتقّ من وكلت الأمر إليك و وكلته إلىّ إذا لم يتولّه أحد دون صاحبه، و لكن أحال به كلّ واحد على الآخر. و من ذلك قول الحطيئه:

أمور إذا واكلتها لا تواكلوا.

و قوله: «و اتّخذتموه وراءكم ظهريّا»: أى لم تلتفتوا إليه. يقال فى المثل: لا تجعل حاجتى منك بظهرى: أى لا تطرحها غير ناظر إليها.

و قوله: «حتّى شنّت عليكم الغارات»: يعنى صبّت. يقال: شننت الماء على رأسه: أى صببته. و من كلام العرب: فلمّا لقى فلان فلانا شنّه بالسيف: أى صبّه عليه صبا.

و قوله: «هذا أخو غامد»: فهو رجل مشهور من أصحاب معاويه من بنى غامد بن نصر من الأزد.

قوله «فينتزع أحجالهما»: يعنى الخلاخيل، واحدها حجل، و من ذلك قيل للدابه: محجله. و يقال للقيد: حجل لأنّه يقع فى ذلك الموضع.

و [أمّا] قوله: «و رعثهما»: فهى الشنوف واحدها رعثه، و جمعها رعاث و جمع الجمع رعث.

و قوله: «ثمّ انصرفوا موفورين» من الوفر: أى لم ينل أحد منهم بأن يرزأ

فی بدن و لا مال. یقال: فلان موفور، و فلان ذو وفر: أی ذو مال، و یکون موفورا فی بدنه.

و قوله: «لم یکلم أحد منهم کلما»: أی لم یخدش أحد منهم خدشا، و کل جرح صغیر أو کبیر فهو کلم.

و قوله: «مات من دون هذا أسفا»: یقول تحسرا، و قد یکون الأسف الغضب، قال اللّه عزّ و جلّ: «فَلَمَّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ» و الأسیف یکون الأجیر، و یکون الأسیر.

و قوله: «من تظافر هؤلاء القوم علی باطلهم»: أی من تعاونهم و تظاهرهم.

و قوله: «و فشلکم من حقکم» یقال: فشل فلان عن کذا إذا هابه فنکل عنه و امتنع من المضی فیه.

و قوله: «قلتم هذا أوان قرّ و صرّ». فالصرّ: شدّه البرد، قال اللّه عزّ و جلّ:

«کَمَثَلِ رِیحٍ فِیها صِرٌّ» و قوله: «هذه حمارّه القیظ». فالقیظ: الصیف، و حمارته: اشتداد حرّه.

**[ترجمه]معانی الأخبار: وقتی به حضرت علیّ علیه السّلام خبر رسید که لشکر معاویه بر شهر مرزی أنبار تاخته، و فرماندار وی در آنجا به نام حسّان بن حسّان را به شهادت رسانده، و آنچه در شهر بوده به یغما برده است، وی خشمگین از کوفه بیرون آمد، و آنچنان آشفته بود که به خود توجّه نداشت به گونه ای که لباسش به زمین کشیده می شد، و مردم نیز در پی آن بزرگوار روان شدند، و شتابان می رفت تا به محلّ نخیله رسید، در آنجا بر مکان مرتفعی از زمین، ایستاد و پس از ستایش پروردگار و درود بر پیامبر خدا فرمود:

همانا جهاد دری از درهای بهشت می باشد که خداوند آن را بر روی دوستان مخصوص خود گشوده، و جهاد پوشش پرهیزکاری، و زره رخنه ناپذیر، و سپر محکم خداوند است. کسی که آن را ترک نماید و مایل به آن نباشد، خداوند لباس خواری بر او بپوشاند، و وی را در گرداب بلا فرونشاند، و به حقارت خوار گرداند. من در شب و روز، در آشکار و نهان، بارها شما را به نبرد بی امان با آنان فرا خواندم تا قبل از آنکه به شما یورش برند بر آنان بتازید، سوگند به آنکه جانم در اراده اوست قلمرو سرزمین هیچ قومی میدان تاخت و تاز دشمن قرار نگرفت مگر آنکه دچار خواری و شکست شدند. که چه سست عنصر بودید، و در پاسخ دعوت من به بهانه های شرم آور، بار وظیفه خود را بر دوش یکدیگر نهادید، و به امید هم نشستید، و هر کدام انتظار پیشگام شدن دیگری را کشیدید، سخنان من بر شما گران آمد و آن را وانهادید تا اینکه دشمن از هر سو بر شما تاخت.

این اخو غامد است که با سپاهیان تحت فرماندهی خود به شهر أنبار یورش برده، و فرماندار آنجا (حسّان بن حسّان) را با مردان زیاد و زنانی از اهالی آنجا کشته است، و قسم به آفریدگاری که جانم به اراده و اختیار اوست به من خبر رسیده: که یکی از سپاهیان ایشان بر دو تن از زنان که یکی مسلمان، و دیگر زن غیر مسلمانی که پناهنده به مسلمین بوده حمله ور شده زیورهای زنانه و دستبند و النگو، و گردنبند، و گوشواره های آنان را از پا و دست و گردن و گوششان بیرون آورده و به تاراج برده و آنگاه متجاوزین با غنائم فراوان، در حالی که کوچکترین زخمی بر نداشته به پایگاههای خود باز گشته اند. پس اگر مرد

مسلمانی از شنیدن این واقعه بمیرد، به نظر من نه تنها بر او سرزنشی نیست، بلکه چنین مرگی را سزاوار است.

و بسی شگفت انگیز است که این گروه بر کردار ناشایست خود، آن گونه پشت به پشت هم داده اند و کوشایند، و شما در کار حقّ خود چنین پراکنده اید و سست عنصرید! وقتی خواستم که در زمستان با آن‌ها بجنگید، گفتید: اینک بوران و سرما است، هنگامی که در تابستان گفتم به نبرد با ایشان برخیزید، پاسخ دادید: گرمای تابستان بیداد می کند، به ما مهلت بده تا فشار گرما کاسته شود. شما که با چنین بهانه هایی، عاجزانه از گرما و سرما گریزانید، به خدا سوگند! از شمشیر دشمن بیشتر خواهید گریخت.

ای مردنمایانی نامرد و ای کودک خردان و ای کسانی که عقل‌هایتان همچون زنان پرده نشین است. به خدا قسم با سرپیچی و نافرمانی‌هایتان، فکر و نقشه ام را تباه ساختید، و دل خونینم را با رفتار ناهنجارتان از جوش و خشم مالامال کردید، تا آنجا که قریش گفتند: پسر ابو طالب دلاور است ولی درست با فنون جنگی آشنائی ندارد. خدا خیرشان دهد، آیا در میدان کارزار چه کسی فنون نظامی را بهتر از من می داند، و یا استوارتر و چیره دست تر از من است؟! به خدا سوگند هنوز به سنّ بیست سالگی نرسیده بودم که در میدان جنگ قد بر افراشتم، و اکنون سنّم از شصت گذشته و لکن کسی که فرمانش را نمی برند امری ندارد؟! سه بار این جمله را تکرار فرمود.

در این هنگام مردی به همراه برادرش به پا خاست و عرضه داشت: ای امیر المؤمنین، من و این برادرم چنانیم که خداوند از قول حضرت موسی بازگو نموده: «رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی» - . مائده / ۲۵ -

{پروردگارا! من جز اختیار شخص خود و برادرم را ندارم.} به خدا قسم هر چه فرمان دهی اجرا خواهیم کرد، گرچه مجبور باشیم از میان شعله های سوزان آتش چوب درخت غضا و بر روی خارهای درخت قتاد بگذریم. امام برایش دعای خیر کرد؛ و فرمود: شما دو نفر به کجا خواهید رسید از آنچه من خواسته ام و سپس از منبر پایین آمد. - . معانی الاخبار۲ : ۳۰۹ -

صدوق رضی الله عنه گوید: مبرد گوید: «سیما الخسف»، «سیما» یعنی نشانه. چنانچه خدای عزّ و جلّ فرمود: «سِیماهُمْ فِی وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ» - . فتح / ۲۹ - { علامتِ [مشخّصه] آنان بر اثر سجود در چهره هایشان است.} و در آیه دیگر فرموده: «یُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِیماهُمْ» - . رحمن / ۴۱ - {تبهکاران از سیمایشان شناخته می شوند.} و در آیه دیگر فرموده: «یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُسَوِّمِینَ» - . آل عمران / ۱۲۵ - {پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته نشاندار یاری خواهد کرد} یعنی پرچمهائی دارند (که نشان مسلمین است).

«و دیّث الصغار» وقتی رام کردن شتر را آرام گرداند، گفته می شود: «بعیر مدیّث» یعنی شتر رام شد. «فی عقر دیارهم» یعنی در وسط سرزمینشان، و «عقر» بمعنی ریشه و اصل است، و به همین جهت می گویند: «برای فلانی عقاری است» یعنی: فلانی ریشه مال دارد.

«تواکلتم» اقتباس شده از «وکلت الامر الیک و وکلته الیّ» من کارم را به تو سپردم و تو، هم آن را به من واگذاردی. زمانی که هیچ کدام خود متصدّی انجام آن امر نشونـد و هر یک به دیگری واگذارد، و از همین کلمه است گفته حطیئه: «امور اذا و

اکلتها لا تواکل» (کارهائیست که چون به دیگری واگذارم شانه از زیر بار آن خالی می کند).

«و اتّخذتموه وراءَکم ظهريّا» یعنی به آن توجّهی ندارید همانند چیزهای فراموش شده، و در مثل گفته می شود: «نیاز مرا پشت سر خود قرار مده» یعنی نیاز مرا چنان از نظر دور مدار که به کلّی آن را رها کنی .

«حتّی شنّت علیکم الغارات» یعنی: فرو ریخت حملاتی بر آنان، گفته می شود: «شننت الماء علی رأسه» یعنی آب را بر سر او ریختم. و از سخن عرب است «فلمّا لقی فلان فلانا شنّه بالسّیف» (فلانی وقتی به فلان شخص رسید، شمشیر را محکم بر او فرود آورد).

«هذا اخو غامد» (او مردی مشهور از یاران معاویه از قبیله بنی غامد بن نضر از «أزد» است).

«فینتزع احجالهما» یعنی خلخال‌های آن دو زن را از پایشان در آوردند، مفردش «حجل» می باشد، از همان جهت به اسب گفته می شود «محجله»، و به بند گفته می شود: «حجل»، چون در پای واقع می شود. «و رعثهما» (گوشواره های آن دو) که مفردش «رعثه» و جمع آن «رعاث» و جمع جمعش «رعث» می باشد.

«ثمّ انصرفوا موفورين» «موفور» از «وفر» گرفته شده: یعنی از بدن یا مال هیچ یک از ایشان چیزی کم نشده، گفته می شود: «فلان موفور و فلان ذو وفر» یعنی ثروتمند است و صاحب مال زیاد و تنومند و سلامت. «لم یکلم احد منهم کلما» یعنی: به هیچ یک از ایشان خراشی وارد نشد، و به هر زخمی، چه بزرگ باشد چه کوچک «کلم» گفته می شود.

«مات من دون هذا اسفا» یعنی اظهار تأسّف و دریغ نمودن، «آسف» گاهی به معنی به خشم آمده می‌باشد. خداوند فرمود: «فَلَمَّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ» - . زخرف / ۵۵ - {و چون ما را به خشم درآوردند، از آنان انتقام گرفتیم.} و «اسیف» بمعنی مزدور هم استعمال شده، و به معنی أسیر نیز هست. «من تظافر هؤلاء القوم علی باطلهم» یعنی از همکاری و اتّحادشان [در آن عمل باطلشان].

«وفشلکم عن حقّکم»، فلانی از آن چیز «فشل» شد، یعنی بد دل و بیمناک شد و سستی نمود و به دنبال آن نرفت. «هذا أوان قرّ و صرّ» ، «الصّرّ» (شدّت سرما) خدای عزّ و جلّ فرموده: «كَمَثَلِ رِيحٍ فِيها صِرٌّ» - . آل عمران / ۱۱۷ - { همچون مثلِ بادی است که در آن، سرمای سختی است.} «هذه حمارّه القیظ»، «قیظ» تابستان است و «حمارته» شدّت یافتن گرمای آن است.

**[ترجمه]

بیان

قوله: «و جمع الجمع: رعث». [قال ابن أثير] فی [مادّه «رعث» من كتاب] النهايه: الرّعاث: القرطه و هی من حلی الأذن، واحدتها: رعثه رعثه و جنسها:

الرعث.

أقول: قد مرّ شرح باقی الفقرات، فی روایه أخری.

**[ترجمه]درباره گفته او که جمع الجمع : «رعث» است، ابن اثیر در ماده رعث در کتاب النهایـهٔ گویـد: «الرعاث» گوشواره و زیور گوش است. مفرد آن: رعثهٔ رعثه و اسم جنس آن «الرعث» است.

می گویم: شرح باقی عبارت در روایت دیگر بیان شد.

**[ترجمه]

«۹۵۸»

(۱) مَا: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

ص: ۱۴۵

۱- [۹۵۸]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الطَّائِفَهُ- مَعَ أُخَرَ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ- فِی الْحَدِيثِ: (۲۸) وَ مَا حَوْلَهُ مِنَ الْجُزْءِ الْأَوَّلِ مِنْ أَمَالِيهِ: ج ۱، ص ۲۲. وللکلام مصادر کثیره یجد الباحث بعضها فی ذیل المختار: (۹۵) من کتاب نهج السعاده:ج ۱، ص ۳۱۱ ط ۲.

الْمَوْتُ طَالِبٌ وَ مَطْلُوبٌ، لَا يُعْجِزُهُ الْمُقِيمُ، وَ لَا يَفُوتُهُ الْهَارِبُ، فَقَدِّمُوا وَ لَا تَنْكَلُوا، فَإِنَّهُ لَيْسَ عَنِ الْمَوْتِ مَحِيصٌ، إِنَّكَمْ إِنْ لَمْ تُقْتَلُوا تَمُوتُوا. وَ الَّذِی نَفْسُ عَلِيٍّ بِيَدِهِ، لَأَلْفُ ضَرْبَةٍ بِالسَّيْفِ عَلَى الرَّأْسِ، أَهْوَنُ مِنْ مَوْتٍ عَلَى فِرَاشٍ.

**[ترجمه]امالی طوسی: امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

مرگ طلب کننده و طلب شده است. آن کس که مانده است او را ناتوان نسازد، و گریزنده از چنگال او از دستش بدر نرود پس خود برای آن اقدام کنید و سرباز نزنید زیرا از مرگ گریزی نیست شما اگر کشته نشوید خواهید مرد، و سوگند بدان که جان علی به دست او ست خوردن هزار شمشیر بر سر آسانتر است از مرگ بر بستر - . امالی طوسی۱ : ۲۲ -

**[ترجمه]

«۹۵۹»

(۱) ما: الْمُفِيدُ عَنِ التَّمَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِی نُعَيْمٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِی مِخْنَفٍ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ السَّبِيعِيِّ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]خَطَبَ ذَاتَ يَوْمٍ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ، وَ صَلَّى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ثُمَّ قَالَ:

أَيُّهَا النَّاسُ! اسْمَعُوا مَقَالَتِی وَ عُوا كَلَامِی، إِنَّ الْخُيَلَاءَ مِنَ التَّجَبُّرِ، وَ النَّخْوَهَ مِنَ التَّكَبُّرِ، وَ إِنَّ الشَّيْطَانَ عَدُوٌّ حَاضِرٌ يَعِدُكُمُ الْبَاطِلَ.

أَلَا إِنَّ الْمُسْلِمَ أَخُو الْمُسْلِمِ، فَلَا تَنَابَزُوا وَ لَا تَخَاذَلُوا، فَإِنَّ شَرَائِعَ الدِّينِ وَاحِدَهٌ، وَ سُبُلَهُ قَاصِدَهٌ، مَنْ أَخَذَ بِهَا لَحِقَ، وَ مَنْ تَرَكَهَا مَرَقَ وَ مَنْ فَارَقَهَا مُحِقَ. لَيْسَ الْمُسْلِمُ بِالْخَائِنِ إِذَا ائْتُمِنَ، وَ لَا بِالْمُخْلِفِ إِذَا وَعَدَ، وَ لَا بِالْكَذُوبِ إِذَا نَطَقَ.

نَحْنُ أَهْلُ بَيْتِ الرَّحْمَهِ، وَ قَوْلُنَا الْحَقُّ، وَ فِعْلُنَا الْقِسْطُ، وَ مِنَّا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ، وَ فِينَا قَادَهُ الْإِسْلَامِ وَ أُمَنَاءُ الْكِتَابِ، نَدْعُوكُمْ إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ، وَ إِلَى جِهَادِ عَدُوِّهِ وَ الشِّدَّهِ فِی أَمْرِهِ وَ ابْتِغَاءِ رِضْوَانِهِ، وَ إِلَى إِقَامِ الصَّلَاهِ وَ إِيتَاءِ الزَّكَاهِ وَ حِجِّ الْبَيْتِ وَ صِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ تَوْفِيرِ الْفَيْ ءِ لِأَهْلِهِ.

أَلَا وَ إِنَّ [مِنْ] أَعْجَبِ الْعَجَبِ أَنَّ مُعَاوِيَهَ بْنَ أَبِی سُفْيَانَ الْأُمَوِيَّ وَ عَمْرَو

۱- [۹۵۹]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الطُّوسِيُّ فِی الْحَدِيثِ: (۱۳) مِنَ الْجُزْءِ الْأَوَّلِ مِنْ أَمَالِيهِ ص ۹ ط بَيْرُوتَ. ورواه الشيخ المفيد رحمه الله فی المجلس: (۲۷) من أماليه ص ۱۴۵. ورواه ابن أبی الحديد - نقلا عن الغارات - فی آخر شرحه علی المختار: (۲۷) من نهج البلاغه:ج ۱، ص ۳۳۸ ط الحديثه ببيروت.

بْنَ عَاصٍ السَّهْمِيِّ، يُحَرِّضَانِ النَّاسَ عَلَى طَلَبِ الدِّينِ بِزَعْمِهِمَا! وَ إِنِّي وَ اللَّهِ لَمْ أُخَالِفْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَطُّ، وَ لَمْ أَعْصِهِ فِي أَمْرٍ قَطُّ، أَقِيهِ بِنَفْسِي فِي الْمَوَاطِنِ الَّتِي تَنْكُصُ فِيهَا الْأَبْطَالُ، وَ تُرْعِدُ فِيهَا الْفَرَائِصُ، بِقُوَّةٍ أَكْرَمَنِيَ اللَّهُ بِهَا فَلَهُ الْحَمْدُ.

وَ لَقَدْ قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ إِنَّ رَأْسَهُ فِي حَجْرِي، وَ لَقَدْ وُلِّيتُ غُسْلَهُ، أَغْسِلُهُ بِيَدِي، وَ تُقَلِّبُهُ الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ.

وَ ايْمُ اللَّهِ، مَا اخْتَلَفَتْ أُمَّةٌ بَعْدَ نَبِيِّهَا إِلَّا ظَهَرَ أَهْلُ بَاطِلِهَا عَلَى حَقِّهَا، إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ.

قَالَ: فَقَامَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَقَالَ: أَمَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَقَدْ أَعْلَمَكُمْ أَنَّ الْأُمَّةَ لَمْ تَسْتَقِمْ عَلَيْهِ. فَتَفَرَّقَ النَّاسُ وَ قَدْ نَفَذَتْ بَصَائِرُهُمْ.

**[ترجمه]امالی طوسی: أصبغ بن نباته - رحمه اللَّه - گوید: روزی امیر المؤمنین علیه السلام سخنرانی کرد، پس حمد و ثنای الهی به جای آورد و بر پیامبر خدا درود فرستاد سپس فرمود:

ای مردم سخنم را بشنوید، و کلامم را خوب فرا گیرید، و همانا تکبر و فخر فروشی از نشانه های گردنکشی و نخوت از تکبّر است. شیطان دشمنی آماده است که شما را به باطل دل‌خوشی می دهد.

هان که هر مسلمانی برادر مسلمان دیگر است، و پس القاب زشت بر هم ننهید، و دست از یاری هم نشوئید، که همانا شرایع دین یکی است، و راه‌های آن نزدیک است، هر کس آن را پیش بگیرد به هدف می رسد، و هر کس رهایش سازد از جادّه حق به در رود، و هر کس از آن جدا شود تباه می گردد. مسلمان در امانت خیانت نورزد، و در وعده تخلّف نکند، و در سخن دروغ نگوید.

ما خاندان رحمتیم، گفتار ما حقّ، و کردار ما عدل است. خاتم پیامبران از ماست، و پیشوایان اسلام و امینان کتاب خدا در میان مایند. شما را به سوی خدا و پیامبرش، و جهاد با دشمنش، و سختگیری و پایداری در امرش، و طلب خرسندیش و برپاداری نماز، و پرداخت زکات، و حجّ خانه خدا، و روزه ماه رمضان، و پرداخت کامل فیء به اهلش دعوت می کنیم.

هان که از همه شگفت تر آنکه معاویه بن ابی سفیان اموی و عمر و بن عاص سَهمی مردم را به دین خواهی[و بر مخالفت با من] بر می انگیزند، در حالی که به خدا سوگند من هرگز با رسول خدا مخالفت نورزیدم، و هرگز در کاری از وی سر پیچی نکردم، جان خود را در مواردی سپر او ساختم که زورمندان و شجاعان از آن عقب می نشستند، و کتف هایشان از آن می لرزید، و البتّه به نیرویی بود که خداوند به من کرامت نموده بود و بر این بخشش او را سپاس می گزارم.

پیامبر صلی الله علیه و آله در حالی قبض روح شد که سر مبارکش در دامن من بود، و خودم با این دست‌هایم غسل او را به عهده گرفتم، فرشتگان مقرّب در این امر یاریم می دادند. و به خدا سوگند که هیچ امّتی پس از پیامبرش اختلاف نکرد جز اینکه گروه باطل بر گروه حقّ غلبه یافت مگر آنکه خدا بخواهد.

عمّار یاسر- رحمه اللَّه - برخاست و گفت: أمیر المؤمنین شما را آگاه ساخت که امّت به وی وفادار نخواهد ماند. پس مردم با بینائی کامل متفرق شدند. - . امالی طوسی: ۹، امالی مفید : ۱۴۵ -

**[ترجمه]

«۹۶۰»

(۱) ما: الْمُفِيدُ عَنِ الْكَاتِبِ عَنِ الزَّعْفَرَانِيِّ عَنِ الثَّقَفِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ زَيْدِ بْنِ الْمُعَدِّلِ عَنْ يَحْيَى بْنِ صَالِحٍ الطَّيَالِسِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ زِيَادٍ عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ نَاجِدٍ قَالَ: لَمَّا وَجَّهَ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ ابْنَ عَوْفٍ الْغَامِدِيَّ إِلَى الْأَنْبَارِ إِلَى الْغَارَةِ، بَعَثَهُ فِي سِتَّةِ آلَافِ فَارِسٍ، فَأَغَارَ عَلَى «هِيتَ» وَ «الْأَنْبَارِ» وَ قَتَلَ الْمُسْلِمِينَ وَ سَبَى الْحَرِيمَ وَ عَرَضَ النَّاسَ عَلَى الْبَرَاءَةِ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، اسْتَنْفَرَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ النَّاسَ وَ قَدْ كَانُوا تَقَاعَدُوا عَنْهُ وَ اجْتَمَعُوا عَلَى خِذْلَانِهِ، وَ أَمَرَ مُنَادِيَهُ فِي النَّاسِ فَاجْتَمَعُوا فَقَامَ خَطِيباً، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ثُمَّ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ! فَوَ اللَّهِ لَأَهْلُ مِصْرِكُمْ فِي الْأَمْصَارِ، أَكْثَرُ فِي الْعَرَبِ مِنَ الْأَنْصَارِ. وَ مَا كَانَ يَوْمَ عَاهَدُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَنْ يَمْنَعُوهُ وَ مَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، حَتَّى يُبَلِّغَ رِسَالاتِ اللَّهِ إِلَّا قَبِيلَتَانِ، صَغِيرٌ مَوْلِدُهُمَا، مَا هُمَا

ص: ۱۴۷

۱- [۹۶۰]- رَوَاهُ الشَّيْخُ فِي الْحَدِيثِ: (۴۴) مِنَ الْجُزْءِ السَّادِسِ مِنْ أَمَالِيهِ ص ۱۷۶، وَ ص ۱۰۹، وَ فِي طَبْعِهِ أُخْرَى ۱۷۷. وَ تَقَدَّمَ صَدْرُ الْخُطْبَهِ نَقْلًا عَنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ فِي ص ۶۸۰ ط الْكُمْبَانِي.

بِأَقْدَمِ الْعَرَبِ مِيلَاداً، وَ لَا بِأَكْثَرِهِمْ عَدَداً، فَلَمَّا آوَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ نَصَرُوا اللَّهَ وَ دِينَهُ، رَمَتْهُمُ الْعَرَبُ عَنْ قَوْسٍ وَاحِدَةٍ، وَ تَحَالَفَتْ عَلَيْهِمُ الْيَهُودُ، وَ غَزَتْهُمُ الْقَبَائِلُ قَبِيلَةً بَعْدَ قَبِيلَةٍ. فَتَجَرَّدُوا لِلدِّينِ، وَ قَطَعُوا مَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْعَرَبِ مِنَ الْحَبَائِلِ، وَ مَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْيَهُودِ مِنَ الْعُهُودِ، وَ نَصَبُوا لِأَهْلِ نَجْدٍ وَ تِهَامَةَ وَ أَهْلِ مَكَّةَ وَ الْيَمَامَةِ وَ أَهْلِ الْحَزْنِ وَ أَهْلِ السَّهْلِ، قَنَاةَ الدِّينِ، وَ تَصَبَّرُوا تَحْتَ أَحْلَاسِ الْجِلَادِ، حَتَّى دَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ الْعَرَبُ، وَ رَأَى فِيهِمْ قُرَّةَ الْعَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ. فَأَنْتُمْ فِي النَّاسِ أَكْثَرُ مِنْ أُولَئِكَ فِي أَهْلِ ذَلِكَ الزَّمَانِ مِنَ الْعَرَبِ.

فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آدَمُ طُوَالٌ فَقَالَ: مَا أَنْتَ كَمُحَمَّدٍ، وَ لَا نَحْنُ كَأُولَئِكَ الَّذِينَ ذَكَرْتَ، فَلَا تُكَلِّفْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ.

فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اخْسَأْ [أَحْسِنْ «خ»] مُسْتَمِعاً تُحْسِنْ إِجَابَةً، ثَكِلَتْكُمُ الثَّوَاكِلُ مَا تَزِيدُونَنِي إِلَّا غَمّاً، هَلْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنِّي مِثْلُ مُحَمَّدٍ! أَوْ أَنَّكُمْ مِثْلُ أَنْصَارِهِ! وَ إِنَّمَا ضَرَبْتُ [لَكُمْ] مَثَلًا، وَ أَنَا [كُنْتُ] أَرْجُو أَنْ تَأَسَّوْا بِهِمْ.

ثُمَّ قَامَ رَجُلٌ آخَرُ وَ قَالَ: مَا أَحْوَجَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ مَعَهُ إِلَى أَصْحَابِ النَّهْرَوَانِ. ثُمَّ تَكَلَّمَ النَّاسُ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ وَ لَغَطُوا.

فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: اسْتَبَانَ فَقْدُ الْأَشْتَرِ عَلَى أَهْلِ الْعِرَاقِ، أَنْ لَوْ كَانَ حَيّاً لَقَلَّ اللَّغَطُ، وَ لَعَلِمَ كُلُّ امْرِئٍ مَا يَقُولُ.

فَقَالَ لَهُمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ: هَبِلَتْكُمُ الْهَوَابِلُ، لَأَنَا أَوْجَبُ عَلَيْكُمْ حَقّاً مِنَ الْأَشْتَرِ، وَ هَلْ لِلْأَشْتَرِ عَلَيْكُمْ مِنَ الْحَقِّ إِلَّا حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ؟! وَ غَضِبَ فَنَزَلَ.

فَقَامَ حُجْرُ بْنُ عَدِيٍّ وَ سَعِيدُ بْنُ قَيْسٍ فَقَالا: لَا يَسُوءُكَ اللَّهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، مُرْنَا بِأَمْرِكَ نَتَّبِعْهُ، فَوَ اللَّهِ الْعَظِيمِ مَا يَعْظُمُ جَزَعُنَا عَلَى أَمْوَالِنَا أَنْ تَفَرَّقَ، وَ لَا عَلَى عَشَائِرِنَا أَنْ تُقْتَلَ فِي طَاعَتِكَ.

فَقَالَ لَهُمْ: تَجَهَّزُوا لِلْمَسِيرِ إِلَى عَدُوِّنَا.

ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْزِلَهُ، وَ دَخَلَ عَلَيْهِ وُجُوهُ أَصْحَابِهِ فَقَالَ لَهُمْ:

أَشِيرُوا عَلَيَّ بِرَجُلٍ صَلِيبٍ نَاصِحٍ يَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ السَّوَادِ.

فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ قَيْسٍ: عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِالنَّاصِحِ الْأَرِيبِ [وَ] الشُّجَاعِ الصَّلِيبِ مَعْقِلِ بْنِ قَيْسٍ التَّمِيمِيِّ. قَالَ: نَعَمْ. ثُمَّ دَعَاهُ فَوَجَّهَهُ وَ سَارَ [مَعْقِلٌ] وَ لَمْ يَعُدْ حَتَّى أُصِيبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

**[ترجمه]امالی طوسی: ربیعه بن ناجد گوید: هنگامی که معاویه بن ابی سفیان، ابن عوف غامدی را برای هجوم به انبار روانه کرد، او را با شش هزار سوار رهسپار کرد. او بر منطقه هیت و انبار هجوم آورد و مسلمانان را قتل رساند و زنان را اسیر کرد و ابراز بیزاری از امیرالمؤمنین علیه السلام را از مردم خواست. امیرالمؤمنین علیه السلام مردم را برای جنگ دعوت کرد درحالی که آنان از فرمانبرداری او سرباز می‌زدند و یاریش را وا گذاشته بودند. حضرت دستور داد در میان مردم ندا کنند. پس مردم جمع شدند. امام برای ایراد خطبه برخاست و پس از حمد و ثنای خداوند و درود و سلام بر رسول خدا فرمود: ای مردم، شمار مردم شهر شما از شمار مردم مدینه که رسول خدا صلی الله علیه و آله را یاری کردند بیشتر است. و آنان در آن روز که با آن حضرت عهد کردند که به یاری او و حمایت مهاجران برخیزند، تا رسول خدا رسالت پروردگارش را بگزارد دو قبیله کوچک بیش نبودند. این دو قبیله نه از دیگر قبایل عرب کهن تر بودند و نه به شمار بیشتر. چون پیامبر و اصحابش را نزد خود جای دادند و خدا و دین او را یاری کردند، همه عرب به خلاف آن‌ها برخاستند و طعمه تیر خود ساختند. یهودیان بر ضد آن‌ها همدست شدند و هر قبیله از پس قبیله دیگر به جنگشان آمدند ولی آنان دامن عزم بر کمر زدند و یاری دین خدا را به جد در ایستادند. و رشته های پیوند میان خود و عرب را گسیختند و هر پیمان که با یهود داشتند بر هم زدند و با مردم نجد و تهامه و مکه و یمامه، و مردم دشت و کوهسار جنگ آغاز نهادند. و برای دفاع از دین نیزه ها بر افراشتند و در رزم سخت پایداری کردند تا عرب به دین پیامبر خدا در آمد و رسول خدا صلی الله علیه و آله چشمش روشن شد پیش از آنکه خداوند جانش بستاند. و شما در میان مردم این زمان شمارتان بیشتر از آن‌هاست در میان مردم آن زمان.

مردی بلند قامت و گندم‌گون بر خاست و گفت: نه تو محمد هستی و نه ما آن مردم که یاد کردی. پس ما را به فزون‌تر از طاقتمان مکلّف مکن!

علی علیه السلام فرمود: اول درست گوش بده تا بتوانی به درستی پاسخ دهی! زنان فرزند مرده برایتان زاری کنند. جز بر اندوه من نیفزایید. آیا گفتم که من محمد هستم و شما انصار هستید؟! این مثلی بود که زدم و امیدم آن بود که به آن مردم تأسی کنید. مرد دیگری بر خاست و گفت: امیر المؤمنین و همراهانش امروز چه بسیار به اهل نهروان نیازمند است! آن گاه هر کس از سویی سخنی گفت و صداها درهم افتاد. مردی بر خاست و با صدای بلند فریاد زد: امروز برای مردم عراق زیان فقدان اشتر آشکار شده. گواهی می دهم که اگر اشتر زنده بود مردم این گونه جنجال نمی کردند و هر کس می دانست که چه بگوید .

علی علیه السلام فرمود: مادرانتان در عزایتان بگریند، حق من بر شما واجب تر از حق اشتر است. آیا اشتر جز حق مسلمانی و

هم کیشی حق دیگری بر شما داشت؟ پس خشمگین شد و فرود آمد.

حجر بن عدیّ کندی و سعید بن قیس همدانی گفتند: یا امیر المؤمنین، خداوند به تو بد نرساند، هر چه خواهی فرمان ده که فرمان می بریم. به خدا سوگند اگر در فرمانبرداری تو اموالمان تباه شود یا خاندان‌هایمان بر باد رود باک و واهمه‌ای نداریم.

علی علیه السلام فرمود: بسیج نبرد کنید که به سوی دشمن رویم. چون به خانه وارد شد بزرگان اصحاب نیز با او به خانه وارد شدند. علی علیه السلام فرمود: مردی دلیر و پایدار و نیک‌خواه را به من پیشنهاد کنید تا برود و مردم را از سوادسرزمین عراق) گرد آورد.

سعید بن قیس گفت: یا امیر المؤمنین اگر نیک‌خواه و ادیب و دلیر و پایدار خواهی تو را به معقل بن قیس تمیمی اشارت می کنم. علی گفت: آری. پس حضرت او را خواست و روانه کرد. او رفت و زمانی بازگشت که امیر المؤمنین علیه السلام به شهادت رسیده بود. - . امالی طوسی: ۱۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

المراد بالقبیلتین الأوس و الخزرج. و قال الجوهری: تجرّد للأمر: جدّ فیه.

قوله علیه السلام: «و تصبّروا تحت أحلاس الجلاد»: أی صبروا صبرا شدیدا علی ملازمه القتال. [قال ابن الأثیر] فی [ماده «حلس» من کتاب] النهایه:

«کونوا أحلاس بیوتکم».

أی الزموها. و فیه: «نحن أحلاس الخیل»:

یریدون لزومهم ظهورها. و استحلسنا الخوف: أی لم نفارقه.

و فی بعض النسخ: «تحت حماس الجلاد» [قال الفیروزآبادی] فی القاموس: حمس کفرح: اشتدّ و صلب فی الدین. و القتال و الحمس: الأمکنه الصلبه، و الأحمس: الشجاع کالحمیس. و الحمس: الصوت. و الآدم من الناس:

الأسمر. و الطوال بالضمّ: الطویل.

قوله علیه السلام: «اخسأ»: أی ابعد، یقال: خسأت الکلب خسأ:

طردته. و خسأ الکلب بنفسه. یتعدی و لا یتعدّی. و «مستمعا» علی بناء الفاعل.

و فی بعض النسخ: «أحسن» بالحاء المهمله و النون. و «مستمعا» بفتح المیم مصدر. و اللغط بالتحریک-: الصوت و الجلبه و هبلته أمّه ثکلته.

**[ترجمه]مقصود از دو قبیله، «اوس و خزرج» است. و جوهری گوید: «تجرّد فی الامر» یعنی: در آن کار بسیار تلاش کرد. فرموده امام علیه السلام: «و تصبّروا تحت احلاس الجلاد» یعنی: سرسختانه در همراهی جنگ شکیبایی کردند. ابن اثیر در ماده حلس از کتاب نهایهٔ گوید: «کونوا احلاس بیوتکم» یعنی در خانه‌هایتان بمانید. و در آن آمده است: «نحن أحلاس الخیل» مقصودشان این است که آنان پیوسته بر اسب سوارند. و «استحلسنا الخوف» یعنی: از ترس جدا نمی‌شویم.

در برخی نسخه‌ها «تحت حماس الجلاد» آمده است. فیروزآبادی در قاموس گوید: «حمس» - بر وزن فرح - یعنی در دین و در جنگ جدی و سرسخت شد. «الحمس» یعنی: مکان‌های سخت. «الأحمس» مانند «الحمیس» به معنای دلاور است. و «الحمس» به معنای صدا است. «الآدم من الناس» یعنی: گندم‌گون. و «الطوال» با ضمه طاء یعنی بلند قامت.

فرموده امام علیه السلام: «إخسأ» یعنی: دور شو. گفته می‌شود: «خسأت الکلب خسأً» یعنی: سگ را راند و دور کرد. «خسأ الکلب بنفسه» هم به صورت متعدی و هم به صورت لازم می‌آید. و «مستمعاً» بر صیغه اسم فاعل است. در برخی نسخه‌ها «أحسن» با حاء مهمله و نون آمده است. و «مستَمَعاً» با فتحه میم مصدر است. و «اللغظ» - با حروف متحرک - به معنای صدا و غوغا است. و «هبلته أمّه» یعنی: مادرش در عزای او بنشیند.

**[ترجمه]

«۹۶۱»

(۱) شا: [وَ] مِنْ کَلَامِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ حِینَ نَقَضَ مُعَاوِیَهُ الْعَهْدَ،

ص: ۱۴۹

۱- [۹۶۱]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْفَصْلِ: (۳۸) مِنْ مُخْتَارِ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی کِتَابِ الْإِرْشَادِ ص ۱۴۵، ط النَّجَفِ.

وَ بَعَثَ بِالضَّحَّاكِ بْنِ قَيْسٍ لِلْغَارَةِ عَلَى أَهْلِ الْعِرَاقِ، فَلَقِيَ عَمْرَو بْنَ عُمَيْسِ بْنِ مَسْعُودٍ فَقَتَلَهُ وَ قَتَلَ نَاساً مَعَهُ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَ ذَلِكَ بَعْدَ أَنْ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ:

يَا أَهْلَ الْكُوفَةِ! اخْرُجُوا إِلَى الْعَبْدِ الصَّالِحِ وَ إِلَى جَيْشٍ لَكُمْ قَدْ أُصِيبَ مِنْهُ طَرَفٌ. اخْرُجُوا فَقَاتِلُوا عَدُوَّكُمْ، وَ امْنَعُوا حَرِيمَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ.

قَالَ: فَرَدُّوا عَلَيْهِ رَدّاً ضَعِيفاً، وَ رَأَى مِنْهُمْ عَجْزاً وَ فَشَلًا فَقَالَ: وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ لِي بِكُلِّ ثَمَانِيَةٍ مِنْكُمْ رَجُلًا مِنْهُمْ! وَيْحَكُمْ اخْرُجُوا مَعِي ثُمَّ فِرُّوا عَنِّي إِنْ بَدَا لَكُمْ، فَوَ اللَّهِ مَا أَكْرَهُ لِقَاءَ رَبِّي عَلَى نِيَّتِي وَ بَصِيرَتِي، وَ فِي ذَلِكَ رَوْحٌ لِي عَظِيمٌ، وَ فَرَجٌ مِنْ مُنَاجَاتِكُمْ وَ مُقَاسَاتِكُمْ وَ مُدَارَاتِكُمْ مِثْلَ مَا تُدَارَى الْبِكَارُ الْعَمِدَةُ، وَ الثِّيَابُ الْمُتَهَتِّرَةُ، كُلَّمَا خِيطَتْ مِنْ جَانِبٍ، تَهَتَّكَتْ مِنْ جَانِبٍ عَلَى صَاحِبِهَا.

**[ترجمه]ارشاد: از سخنان امام علیه السلام هنگامی که معاویه به پیمان خود عمل نکرد و نقض عهد نمود و ضحاک بن قیس را فرستاد تا مال‌های عراقی‌ها را به یغما ببرد. عمرو بن عمیس با وی تلاقی کرد. وی عمرو را با عده‌ای از یارانش از پای درآورد. علی علیه السلام پس از این پیش آمد، کوفی‌ها را مخاطب قرار داد و فرمود:

ای مردم کوفه برای خونخواهی عمرو بن عمیس که بنده نیکوکاری بود آماده گردید و از لشکریان خود که عده ای کشته شده اند دفاع نمائید. آماده باشید با دشمن خود پیکار کنید و از ناموس خود اگر اهل عمل هستید، حفاظت نمائید.

راوی گوید: سخن او را با ضعف و سستی پاسخ دادند و چون حضرت این گونه ضعف و سستی را از ایشان مشاهده کرد فرمود: سوگند به خدا دوست دارم در برابر هر هشت نفری از شما یکی از آن‌ها را می‌داشتم. وای بر شما آماده شوید و در رکاب من برای سرکوبی دشمن قیام کنید سپس اگر زیانی برای خود مشاهده کردید فرار کرده به خانه‌های خود برگردید. سوگند به خدا من از ملاقات خداوند خود ناراحتی ندارم و در این راه با عزمی ثابت و با چشمی بینا قدم گذارده و آسایش خود را در آن می بینم و بالاخره از رازگوئی با شما و رنج کشیدن از سلوک با شما و مدارا کردن با شما خلاص می‌شوم، و مدارا کردن با شما مانند مدارا کردن با شتری است که باطن کوهان آن از تحمل بار گران عیب ناک شده و ظاهر آن صحیح است و یا مانند مدارا کردن با جامه کهنه است که از هر طرف که دوخته شود از طرف دیگر بر ضرر صاحبش پاره می گردد.
- . الإرشاد ۱: ۲۷۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: الطرف بالتحریک-: الناحیه من النواحی، و الطائفه من الشی ء.

و [قوله علیه السلام:] «المتهتّره» فی بعض النسخ بالتاء المثنّاه قال [الفیروزآبادی] فی القاموس: الهتر: مزق العرض. و بالکسر: السقط من الکلام. و هتره الکبر یهتره: [جعله خرفا و أفقده عقله] .

و فی بعضـها [«المهبره»] بالباء الموحّـده من قولهم: «هبره»: قطعه قطعا کبارا و هو أنسب. و یحتمل الیاء من قولهم هار البناء: هدمه، فهار و تهور و تهیّر و انهار، و هو أنسب بما فی بعض الروایات مکانه من المتداعیه.

**[ترجمه]جوهری گوید: «الطَرَف» - با حرکت حروف آن - به معنای ناحیه از نواحی است و قسمتی از چیزی است.

فرموده امام علیه السـلام: «المتهتّرة» در برخی نسـخه‌ها با تاء است. فیروزآبادی در قاموس گویـد: «الهتر» دریدن آبرو است. و با کسره به معنـای: گفتار پوچ و غلط است. و «هتره الکبر یهتره» یعنی پیری او را خرفت ساخت و خرد او را از بین برد. در برخی نسـخه‌ها «المهبرة» با باء آمده. گویند: «هبره» یعنی: چیزی را به پاره‌های بزرگ بُرید. و این معنا مناسب‌تر است. و ممکن اسـت بـا یاء باشـد از سـخنشان که گوینـد: «هار البناء» یعنی: ساختمان را ویران کرد، فهار و تهور و تهیّر و انهار. و این معنا با توجه به اینکه در برخی روایات دیگر کلمه «متداعیه» آمده، مناسب‌تر است.

**[ترجمه]

«۹۶۲»

(۱) شا: [وَ] مِنْ كَلَامِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی اسْتِنْفَارِ الْقَوْمِ وَ اسْتِبْطَائِهِمْ

ص: ۱۵۰

۱- [۹۶۲- ۹۶۴]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ قَدَّسَ اللَّهُ نَفْسَهُ فِی الْفَصْلِ: ۳۹ وَ مَا بَعْدَهُ مِمَّا اخْتَارَ مِنْ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ كِتَابِ الْإِرْشَادِ، ص ۱۴۵- ۱۴۸ ط النَّجَفِ.

عَنِ الْجِهَادِ، وَ قَدْ بَلَغَهُ مَسِيرُ بُسْرِ بْنِ أَرْطَاهَ إِلَى الْيَمَنِ:

أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ! فَإِنَّ أَوَّلَ رَفَثِكُمْ وَ بَدْءَ نَقْضِكُمْ، ذَهَابُ أُولِی النُّهَی وَ أَهْلِ الرَّأْیِ مِنْكُمْ، الَّذِینَ كَانُوا یَلْقَوْنَ فَیَصْدُقُونَ، وَ یَقُولُونَ فَیَعْدِلُونَ، وَ یُدْعَوْنَ فَیُجِیبُونَ. وَ إِنِّی وَ اللَّهِ قَدْ دَعَوْتُكُمْ عَوْداً وَ بَدْءاً، وَ سِرّاً وَ جَهْراً، وَ فِی اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ، وَ الْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ، [فَ] مَا یَزِیدُكُمْ دُعَائِی إِلَّا فِراراً وَ إِدْبَاراً. أَ مَا یَعِظُكُمْ [تَنْفَعُكُمْ «خ»] الْعِظَهُ وَ الدُّعَاءُ إِلَی الْهُدَی وَ الْحِكْمَهِ! وَ إِنِّی لَعَالِمٌ بِمَا یُصْلِحُكُمْ وَ یُقِیمُ لِی أَوَدَكُمْ، وَ لَكِنِّی وَ اللَّهِ- لَا أُصْلِحُكُمْ بِفَسَادِ نَفْسِی. وَ لَكِنْ أَمْهِلُونِی قَلِیلًا فَكَأَنَّكُمْ وَ اللَّهِ بِامْرِئٍ قَدْ جَاءَكُمْ، یَحْرِمُكُمْ وَ یُعَذِّبُكُمْ فَیُعَذِّبُهُ اللَّهُ كَمَا یُعَذِّبُكُمْ.

إِنَّ مِنْ ذُلِّ الْمُسْلِمِینَ وَ هَلَاكِ الدِّینِ، أَنَّ ابْنَ [ظ] أَبِی سُفْیَانَ یَدْعُو الْأَرْذَالَ فَیُجَابُ، وَ أَدْعُوكُمْ وَ أَنْتُمُ الْأَفْضَلُونَ الْأَخْیَارُ فَتُرَاوِغُونَ وَ تُدَافِعُونَ. مَا هَذَا فِعْلَ الْمُتَّقِینَ!.

**[ترجمه]ارشاد: علی علیه السلام هنگامی که شنید بسر بن ارطاه به طرف یمن روانه شده، مردم را به بسیج شدن و جهاد دعوت می کرد و آنان سستی می‌ورزیدند، فرمود:

ای مردم نخستین بیچارگی و ابتدای پیمان شکنی شما از هنگامی بود که دانایان و صاحب‌نظران از میان شما رفتند، همان کسانی که چون ملاقات می‌شدند سخن به راستی می گفتند و گفتگو به عدالت می کردند و دعوت را اجابت می نمودند. سوگند به خدا من شما را در آغاز و انجام و آشکار و نهان و شب و روز و صبح و عصر برای پیکار با دشمن دعوت کردم و سخن من در شما تأثیر نکرد و از کارزار فرار کردید و پشت به جنگ دادید. آیا این موعظه های من به حال شما نتیجه نداد و این همه که شما را به راه هدایت و حکمت فراخواندم فایده نکرد؟

من از مصلحت شما باخبرم و می‌دانم چه عملی می‌تواند کجی شما را به صورت صحیحی درآورد ولی سوگند به خدا خود را برای اصلاح شما به فساد و بیچارگی نمی‌اندازم. لیکن اندکی به من مهلت دهید زیرا به خدا سوگند می بینم به زودی مردی بر شما مسلط شود که شما را هلاک و عذاب نماید و او را هم خدا چنانچه شما را معذب داشته عذاب کند. همانا در خواری مسلمانان و دین اسلام همین بس که پسر ابو سفیان مردم رذل و بدکار را علیه ما بخواند و آن‌ها اطاعت نمایند لیکن من شما را که دانا و نیک هستید علیه او دعوت کنم نپذیرید و زیر بار نروید. آری این عمل، رویه پرهیزکاران نمی‌باشد. - . الإرشاد ۱: ۲۷۱ -

**[ترجمه]

بیان

«أوّل رفثکم» فی أکثر النسخ بالفاء و الثاء المثلّثه: و هو الفحش من القول. و لا یناسب کثیرا.

و یحتمل التّاء [المثنّاه الفوقانیه] من قولهم: «رفته یرفته [من باب ضرب و نصر]: کسره و دقّه. و [رفت الشی ء]: انکسر و اندقّ. و [رفت الحبل:] انقطع.

لازم و متعدّ.

و فی بعض النسخ: بالقاف و التاء و هو أظهر أی ضعفکم و قلّتکم. و مراوغه الثعلب و روغانه مشهوران.

**[ترجمه]«أوّل رفثکم» در بیشتر نسخه‌ها با فاء و ثاء سه نقطه ذکر شده است و آن به معنای: ناسراگویی است. که این معنی چندان مناسبتی با سیاق این خطبه ندارد.

و ممکن است با تاء دو نقطه باشد. که گویند: «رفته یرفته» - از باب ضرب و نصر - یعنی: آن را شکست و خرد کرد. و «رفت الشیء» یعنی: خرد و شکسته شد. و «رفت الحبل» یعنی: طناب پاره شد. که این فعل هم به صورت لازم و هم متعدی آمده است. در برخی نسخه‌ها با قاف و تاء ذکر شده - که به این صورت آشکارتر است - یعنی: سستی و اندک بودن شما. و «مراوغة الثعلب و روغانه»: فریب کاری روباه مشهور است.

**[ترجمه]

«۹۶۳»

شا: [وَ] مِنْ كَلَامِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ فِي هَذَا الْمَعْنَى، بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ وَ الثَّنَاءِ عَلَيْهِ: مَا أَظُنُّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَعْنِي أَهْلَ الشَّامِ إِلَّا ظَاهِرِينَ عَلَيْكُمْ.

ص: ۱۵۱

فَقَالُوا لَهُ: بِمَا ذَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ فَقَالَ: أَرَى أُمُورَهُمْ قَدْ عَلَتْ، وَ نِيرَانَكُمْ قَدْ خَبَتْ، وَ أَرَاهُمْ جِدِّينَ، وَ أَرَاكُمْ وَانِينَ، وَ أَرَاهُمْ مُجْتَمِعِينَ، وَ أَرَاكُمْ مُتَفَرِّقِينَ، وَ أَرَاهُمْ لِصَاحِبِهِمْ مُطِيعِينَ، وَ أَرَاكُمْ لِي عَاصِينَ.

أَمْ وَ اللَّهِ لَئِنْ ظَهَرُوا عَلَيْكُمْ لَتَجِدُنَّهُمْ أَرْبَابَ سَوْءٍ مِنْ بَعْدِي لَكُمْ.

لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَ قَدْ شَارَكُوكُمْ فِي بِلَادِكُمْ، وَ حَمَلُوا إِلَى بِلَادِهِمْ فَيْئَكُمْ.

وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْكُمْ تَكِشُّونَ كَشِيشَ الضِّبَابِ، وَ لَا تَأْخُذُونَ حَقّاً وَ لَا تَمْنَعُونَ لِلَّهِ مِنْ حُرْمَةٍ.

وَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَقْتُلُونَ صَالِحِيكُمْ، وَ يُخِيفُونَ قُرَّاءَكُمْ، وَ يَحْرُمُونَكُمْ وَ يَحْجُبُونَكُمْ وَ يُدْنُونَ النَّاسَ دُونَكُمْ. فَلَوْ قَدْ رَأَيْتُمُ الْحِرْمَانَ وَ الْأَثَرَةَ وَ وَقْعَ السُّيُوفِ وَ نُزُولَ الْخَوْفِ، لَقَدْ نَدِمْتُمْ وَ حَسِرْتُمْ عَلَى تَفْرِيطِكُمْ فِي جِهَادِكُمْ، وَ تَذَاكَرْتُمْ مَا أَنْتُمْ فِيهِ الْيَوْمَ مِنَ الْخَفْضِ وَ الْعَافِيَةِ، حِينَ لَا يَنْفَعُكُمُ التَّذْكَارُ.

**[ترجمه]ارشاد: و نیز از سخنان آن حضرت علیه السّلام است در همین باره که پس از حمد و ثنای پروردگار فرمود: از این مردم یعنی مردم شام گمان ندارم جز اینکه بر شما پیروز شوند! همراهان عرض کردند: به چه چیز ای امیر مؤمنان؟ فرمود: می بینم کارهای ایشان بالا گرفته ولی آتشهای شما خاموش شده، و می بینم ایشان را که در تلاش هستند ولی شما را با سستی می بینم، و می بینم ایشان را که گرد هم هستند ولی شما را پراکنده می بینم، و می بینم ایشان را که به فرمانده خود فرمانبردارند ولی شما را نسبت به خویشتن نافرمان می‌بینم، به خدا سوگند اگر اینان بر شما پیروز شوند می یابید که پس از من اینان اربابهای بدی برای شما هستند، گویا ایشان را می نگرم که با شما در شهرهاتان شرکت جسته غنیمتها و بهره های شما را به شهرهای خود می‌کشند، و گویا شما را می نگرم که هیاهو و سر و صدا به راه میاندازید مانند آواز پوست سوسمارها که به هم مالیده می شود، نه حق را میگیرید، و نه از حریم خدا دفاع میکنید، و گویا من ایشان را مینگرم که مردان شایسته و صالح شما را میکشند، و قاریان شما را می ترسانند، و شما را از حقوق خودتان بی بهره ساخته و از رسیدن آن به شما جلوگیری میکنند، و مردمی غیر از شما را به خود نزدیک می سازند، پس آنگاه که محرومیت و تسلط آنها و فرود آمدن شمشیرها و آمدن ترسها را ببینید هر آینه پشیمان شوید و بر کوتاهی کردن در پیکار کردن افسوس میخورید، و آسودگی و خوشی این روز را به یاد میاورید هنگامی که این یادآوری به شما سودی ندهد. - . الإرشاد ۱: ۲۷۴ -

**[ترجمه]

بيان

قال الجوهري: كشيش الأفعى: صوتها من جلدها لا من فمها، و قد كشّت تكشّ. و قال: الحسره: أشدّ التلهف على الشي ء الفائت، تقول منه: حسر على الشي ء بالكسر يحسر حسرا و حسره فهو حسير.

**[ترجمه]جوهری گوید: «كشيش الأفعي» یعنی صدای مار از پوستش نه از دهانش. و «قد كشّت تكشّ» و گوید: «الحسرة» یعنی: نهایت افسوس بر چیزی که از دست رفته است. از همین کلمه می گویی: «حسر علی الشیء - با کسره - يحسر حسراً و

حسرة فهو حسیر».

**[ترجمه]

«۹۶۴»

شا: [وَ] مِنْ کَلَامِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا نَقَضَ مُعَاوِیَهُ بْنُ أَبِی سُفْیَانَ شَرْطَ الْمُوَادَعَهِ، وَ أَقْبَلَ یُشِنُّ الْغَارَاتِ عَلَی أَهْلِ الْعِرَاقِ، فَقَالَ بَعْدَ أَنْ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ:

مَا لِمُعَاوِیَهَ قَاتَلَهُ اللَّهُ! لَقَدْ أَرَادَنِی عَلَی أَمْرٍ عَظِیمٍ، أَرَادَ أَنْ أَفْعَلَ کَمَا یَفْعَلُ فَأَکُونَ قَدْ هَتَکْتُ ذِمَّتِی وَ نَقَضْتُ عَهْدِی، فَیَتَّخِذُهَا عَلَیَّ حُجَّهً، فَیَکُونُ عَلَیَّ شَیْناً إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ کُلَّمَا ذُکِرْتُ. فَإِنْ قِیلَ لَهُ: أَنْتَ بَدَأْتَ، قَالَ: مَا عَمِلْتُ وَ لَا أَمَرْتُ.

فَمِنْ قَائِلٍ یَقُولُ: صَدَقَ. وَ مِنْ قَائِلٍ یَقُولُ: کَذَبَ.

ص: ۱۵۲

أَمْ وَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو أَنَاةٍ وَ حِلْمٍ عَظِيمٍ، لَقَدْ حَلُمَ عَنْ كَثِيرٍ مِنْ فَرَاعِنَهِ الْأَوَّلِينَ، وَ عَاقَبَ فَرَاعِنَةً، فَإِنْ يُمْهِلِ اللَّهُ فَلَمْ يَفُتْهُ، وَ هُوَ لَهُ بِالْمِرْصَادِ عَلَى مَجَازِ طَرِيقِهِ، فَلْيَصْنَعْ مَا بَدَا لَهُ فَإِنَّا غَيْرُ غَادِرِينَ بِذِمَّتِنَا، وَ لَا نَاقِضِينَ لِعَهْدِنَا، وَ لَا مُرَوِّعِينَ لِمُسْلِمٍ وَ لَا مُعَاهَدٍ حَتَّى يَنْقَضِيَ شَرْطُ الْمُوَادَعَهِ بَيْنَنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

**[ترجمه]ارشاد: و از سخنان آن حضرت علیه السّلام است آنگاه که معاویه بن ابی سفیان شرط مصالحه را شکست و شروع به چپاول گری و غارت های پی در پی مردم عراق کرد که آن حضرت علیه السّلام پس از حمد و ثنای پروردگار فرمود: چیست معاویه را خدایش بکشد هر آینه کار بزرگی را بر من خواسته، میخواهد من نیز کاری مانند کار او کنم. پس کاری کنم که ذمه خود را پاره کرده و پیمان خود را بشکنم، آنگاه این کار را حجت بر زبان من قرار دهد و تا روز قیامت هر گاه نام من برده شود این ننگ بر من باشد. پس اگر به او گفته شود: تو آغاز کردی؟ گوید: من ندانم و چنین دستوری ندادم، پس یکی گوید: راست میگوید، و دیگری گوید: دروغ می گوید، آگاه باشید به خدا سوگند که خداوند مهلت دهنده و بردبار عظیمی است، و هر آینه از بسیاری از فرعونهای بزرگ از پیشینیان بردباری ورزیده، و گروهی از آنان را نیز عقوبت کرده، پس اگر خداوند او را مهلت دهد از دست قدرت او بدر نرود در کمینگاه بر سر او است. بگذار هر چه می‌خواهد بکند که ما ذمه خود را به هم نخواهیم زد و پیمان خود را نخواهیم شکست، و مسلمانی را بیم نخواهیم داد، و هم پیمانی را نمی ترسانیم تا شرط مصالحه و زمان آن به آخر رسد. إن شاء اللّه تعالی. - ۱. الإرشاد ۱: ۲۷۵ -

**[ترجمه]

«۹۶۵»

(۱) شا: وَ مِنْ كَلَامِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مَقَامٍ آخَرَ.

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلَامٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ.

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ رَضِيَنِي لِنَفْسِهِ أَخاً، وَ اخْتَصَّنِي لَهُ وَزِيراً.

أَيُّهَا النَّاسُ! أَنَا أَنْفُ الْهُدَى وَ عَيْنَاهُ، فَلَا تَسْتَوْحِشُوا مِنْ طَرِيقِ الْهُدَى لِقِلَّهِ مَنْ يَغْشَاهُ مَنْ زَعَمَ أَنَّ قَاتِلِي مُؤْمِنٌ فَقَدْ قَتَلَنِي.

أَلَا وَ إِنَّ لِكُلِّ دَمٍ ثَائِراً يَوْماً، وَ إِنَّ الثَّائِرَ فِي دِمَائِنَا وَ الْحَاكِمَ فِي حَقِّ نَفْسِهِ وَ حَقِّ ذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلَ، [هُوَ] الَّذِي لَا يُعْجِزُهُ مَا طَلَبَ، وَ لَا يَفُوتُهُ مَا هَرَبَ، وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ وَ أُقْسِمُ بِاللَّهِ الَّذِي فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، لَتَنْتَحِرُنَّ عَلَيْهَا يَا بَنِي أُمَيَّهَ، وَ لَتَعْرِفُنَّهَا فِي أَيْدِي غَيْرِكُمْ وَ دَارِ عَدُوِّكُمْ عَمَّا قَلِيلٍ، وَ سَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ.

**[ترجمه]ارشاد: امام علیه السلام در جای دیگر می‌فرماید:

سپاس شایسته خدا است و درود به محمد رسول خدا. سپس (بدانید)، همانا رسول خدا مرا به برادری پسندید و مخصوص ساخت مرا به وزیری خود، ای گروه مردم منم بینی هدایت و دو چشم آن، پس از راه هدایت به واسطه کمی گذرکنندگانش

وحشت نکنید، هر کس پندارد که کشنده من مؤمن و با ایمان است همان کس خود کشنده من است، آگاه باشید که برای هر خونی در روزی از روزها خونخواهی هست، و همانا خونخواه خون ما و حاکم در حق خود و حق خویشان رسول خدا و یتیمان و مسکینان و در راه ماندگان کسی است که آنچه خواهد او را ناتوان نکند و آن کس که بگریزد از دست انتقام و قدرت او بدر نرود، «وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُون» {و زود است که بدانند آنان که ستم کردند به چه بازگشتگاهی باز میگردند}، و سوگند به آن خدائی که دانه ها را شکافت و انسان را آفرید هر آینه خود را بر سر خلافت خواهید کشت ای بنی امیه، و آن را پس از اندک زمانی در دست غیر از خود و خانه دشمن خود خواهید دید و خبر آن را پس از گذشتن زمانی خواهید دانست. - . الإرشاد ۱: ۲۷۶[۲] -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: انتحر الرجل: أی نحر نفسه. و فی المثل: سرق السارق فانتحر. و انتحر القوم علی الشیء: إذا تشاحوا علیه و تناحروا فی القتال [تقاتلوا مستمیتین] .

ص: ۱۵۳

۱- [۹۶۵]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ فِی الْفَصْلِ: (۴۳) مِمَّا اخْتَارَ مِنْ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی کِتَابِ الْإِرْشَادِ، ص ۱۴۷. وکان فی ط الکمبانی لفظ نهج بدل شاء.

**[ترجمه]جوهری گوید: «انتحر الرجل» یعنی: خودکشی کرد. و در ضرب المثل آمده است: سرق السارق فانتحر. (از دزد دزدی شد پس خودکشی کرد) و «انتحر القوم علی الشیء» یعنی: مردم به خاطر آن چیز با هم، درگیر شده و در جنگ با هم ستیز کردند .

**[ترجمه]

«۹۶۶»

شا: وَ مِنْ کَلَامِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی مَعْنَی مَا تَقَدَّمَ: یَا أَهْلَ الْکُوفَهِ! خُذُوا أُهْبَتَکُمْ لِجِهَادِ عَدُوِّکُمْ مُعَاوِیَهَ وَ أَشْیَاعِهِ. فَقَالُوا: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ أَمْهِلْنَا یَذْهَبْ عَنَّا الْقُرُّ. فَقَالَ:

أَمَا وَ اللَّهِ الَّذِی فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، لَیَظْهَرَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ عَلَیْکُمْ لَیْسَ بِأَنَّهُمْ أَوْلَی بِالْحَقِّ مِنْکُمْ، وَ لَکِنْ لِطَاعَتِهِمْ مُعَاوِیَهَ وَ مَعْصِیَتِکُمْ لِی.

وَ اللَّهِ لَقَدْ أَصْبَحَتِ الْأُمَمُ کُلُّهَا تَخَافُ ظُلْمَ رُعَاتِهَا، وَ أَصْبَحْتُ أَنَا أَخَافُ ظُلْمَ رَعِیَّتِی! لَقَدِ اسْتَعْمَلْتُ مِنْکُمْ رِجَالًا فَخَانُوا وَ غَدَرُوا، وَ لَقَدْ جَمَعَ بَعْضُهُمْ مَا ائْتَمَنْتُهُ عَلَیْهِ مِنْ فَیْ ءِ الْمُسْلِمِینَ، فَحَمَلَهُ إِلَی مُعَاوِیَهَ. وَ آخَرُ حَمَلَهُ إِلَی مَنْزِلِهِ تَهَاوُناً بِالْقُرْآنِ، وَ جُرْأَهً عَلَی الرَّحْمَنِ، حَتَّی إِنِّی لَوِ ائْتَمَنْتُ أَحَدَکُمْ عَلَی عِلَاقَهِ سَوْطٍ لَخَانَ (۱)، وَ لَقَدْ أَعْیَیْتُمُونِی.

ثُمَّ رَفَعَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ]یَدَهُ إِلَی السَّمَاءِ وَ قَالَ:

أَللَّهُمَّ إِنِّی سَئِمْتُ الْحَیَاهَ بَیْنَ ظَهْرَانَیْ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ، وَ تَبَرَّمْتُ الْأَمَلَ، فَأَتِحْ لِی صَاحِبِی حَتَّی أَسْتَرِیحَ مِنْهُمْ وَ یَسْتَرِیحُوا مِنِّی، وَ لَنْ یُفْلِحُوا بَعْدِی.

**[ترجمه]ارشاد: و نیز از سخنان آن حضرت علیه السّلام است درباره آنچه گذشت (یعنی کوچ دادن مردم کوفه به پیکار کردن با معاویه و دشمنان خود) که فرمود: ای مردم کوفه بار سفر خود را برای جنگ با دشمنتان معاویه و پیروانش ببندید و اسباب آن را فراهم سازید، گفتند: ای امیر مؤمنان ما را مهلت ده تا سرما به یک سو شود؟

فرمود: آگاه باشید سوگند به آن خدائی که دانه را شکافت و انسان را آفرید این مردم بر شما پیروز شوند، نه برای آنکه ایشان سزاوارترند به حق از شما بلکه به خاطر فرمانبرداریشان از معاویه، و نافرمانی شما از من. به خدا سوگند همه امتها از ستم فرمانروایان می‌ترسند و من از ستم فرمانبران اندیشه دارم، هر آینه مردانی از شما را حکومت دادم ولی آنان خیانت کرده مکر کردند، و برخی از شما آنچه را از بیت المال مسلمانان که من او را امین بر آن ساختم، گرد آورد و آن را به سوی معاویه بار کرد، و دیگری آن را به خانه خود بار کرد و احکام قرآن را نادیده گرفته به آن سهل انگاری کرد، و بر خدای رحمان دلیری نمود، تا بدان جا که من اگر یکی از شما را به بند تازیانه ای امین ساختم بدان خیانت کرد. و به راستی مرا خسته کردید!

سپس دست به سوی آسمان برداشت و گفت: بار خدایا من از زندگی میان این مردم خسته شدم و از هر آرزوئی ملول گشته

به ستوه آمدم، پس مرگ مرا آماده ساز تا از اینان آسوده شوم و اینان نیز از من آسوده شوند، و هرگز پس از من رستگار نشوند.

**[ترجمه]

بیان

تاح له الشی ء و أتیح له الشی ء: أی قدّر له. ذکره الجوهری.

و المراد بالصاحب ملک الموت. عبّر کذلک لأظهار الاشتیاق إلی الموت.

و یحتمل [أنّه] أراد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، أو [أراد] ابن ملجم لعنه اللّه، فالمراد بصاحبی من قدّر لقتلی.

۱- و کتب فی أصلی فوق کلمه: «خان» نقلا عن نسخه من مصدره: «خاننی».

**[ترجمه]«تـاح الشـیء و اتیـح له الشـیء» یعنی: برای او مقـدر و فراهم نمـود. جـوهری آن را ذکر کرده است. مقصود از یـار ایشان، ملک الموت است. و به خاطر اشتیاق شدید ایشان به مرگ با این لفظ تعبیر نموده است و ممکن است مقصود او از یار، پیامبر صـلی الله علیه و آله باشد، یا شاید مقصود ابن ملجم لعنه الله است. پس مقصود از «صاحبی» کسـی است که برای قتل من مقدر شده است.

**[ترجمه]

«۹۶۷»

(۱) شـا: رَوَی مَسْـعَدَهُ بْنُ صَـدَقَهَ قَالَ: سَـمِعْتُ أَبَا عَبْـدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ: خَطَبَ النَّاسَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] بِالْکُوفَهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ:

أَنَا سَیِّدُ الشِّیبِ، وَ فِیَّ سُنَّهٌ مِنْ أَیُّوبَ، وَ سَیَجْمَعُ اللَّهُ لِی أَهْلِی کَمَا جَمَعَ لِیَعْقُوبَ شَمْلَهُ، وَ ذَلِکَ إِذَا اسْتَدَارَ الْفَلَکُ، وَ قُلْتُمْ: مَاتَ أَوْ هَلَکَ.

أَلَا فَاسْتَشْـعِرُوا قَبْلَهَا بِالصَّبْرِ وَ بُوءُوا إِلَی اللَّهِ بِالـذَّنْبِ، فَقَـدْ نَبَـذْتُمْ قُدُسَـکُمْ، وَ أَطْفَأْتُمْ مَصَابِیحَکُمْ، وَ قَلَّدْتُمْ هِـدَایَتَکُمْ مَنْ لَا یَمْلِکُ لِنَفْسِهِ وَ لَـا لَکُمْ سَـمْعاً وَ لَـا بَصَـراً، ضَـعُفَ وَ اللَّهِ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ هَـذَا وَ لَوْ لَمْ تَتَوَاکَلُوا أَمْرَکُمْ، وَ لَمْ تَتَخَاذَلُوا عَنْ نُصْـرَهِ الْحَقِّ بَیْنَکُمْ، وَ لَمْ تَهِنُـوا عَنْ تَـوْهِینِ الْبَاطِـلِ، لَمْ یَتَشَـجَّعْ عَلَیْکُمْ مَنْ لَیْسَ مِثْلَکُمْ، وَ لَمْ یَقْـوَ مَنْ قَـوِیَ عَلَیْکُمْ، وَ لـ [عَلَی] هَضْمِ الطَّاعَهِ وَ إِزْوَائِهَا عَنْ أَهْلِهَا فِیکُمْ.

تِهْتُمْ کَمَا تَاهَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ عَلَی عَهْدِ مُوسَی.

وَ بِحَقٍّ أَقُولُ: لَیُضَعَّفَنَّ عَلَیْکُمُ التِّیهُ مِنْ بَعْدِی بِاضْطِهَادِکُمْ وُلْدِی، ضِعْفَ مَا تَاهَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ عَلَی عَهْدِ مُوسَی.

وَ بِحَقٍّ قَـدِ اسْـتَکْمَلْتُمْ نَهَلًـا، وَ امْتَلَأْتُمْ عَلَلًا (۲) مِنْ سُـلْطَانِ الشَّجَرَهِ الْمَلْعُونَهِ فِی الْقُرْآنِ. لَقَـدِ اجْتَمَعْتُمْ عَلَی نَـاعِقِ ضَـلَالٍ، وَ لَـأَجَبْتُمُ الْبَاطِلَ رَکْضاً، ثُمَّ لَغَادَرْتُمْ دَاعِیَ الْحَقِّ، وَ قَطَعْتُمُ الْأَدْنَی مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ، وَ وَصَلْتُمُ الْأَبْعَدَ مِنْ أَبْنَاءِ حَرْبٍ.

أَلَا وَ لَوْ ذَابَ مَا فِی أَیْدِیهِمْ.

۱- [۹۶۷]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ فِی الْفَصْلِ (۵۱) مِمَّا اخْتَارَ مِنْ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی کِتَابِ الْإِرْشَادِ، ص ۱۵۴.

۲- کذا فی أصلی، و فی ط النّجف من کتاب الإرشاد: «فلو قد استکملتم نهلا و امتلأتم عللا ...».

لَقَدْ دَنَا التَّمْحِيصُ لِلْجَزَاءِ، وَ كُشِفَ الْغِطَاءُ، وَ انْقَضَتِ الْمُدَّةُ، وَ أَزِفَ الْوَعْدُ، وَ بَدَا لَكُمُ النَّجْمُ مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ، وَ أَشْرَقَ لَكُمْ قَمَرُكُمْ كَمَلَاءِ شَهْرِهِ، وَ كَلَيْلَةٍ تَمَّ، فَإِذَا اسْتَبَانَ ذَلِكَ، فَرَاجِعُوا التَّوْبَهَ، وَ خَالِفُوا الْحَوْبَهَ، وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِنْ أَطَعْتُمْ طَالِعَ الْمَشْرِقِ سَلَكَ بِكُمْ مِنْهَاجَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، فَتَدَاوَيْتُمْ مِنَ الصَّمَمِ، وَ اسْتَشْفَيْتُمْ مِنَ الْبَكَمِ، وَ كُفِيتُمْ مَئُونَهَ التَّعَسُّفِ وَ الطَّلَبِ، وَ نَبَذْتُمُ الثِّقْلَ الْفَادِحَ عَنِ الْأَعْنَاقِ. فَلَا يُبْعِدُ اللَّهُ إِلَّا مَنْ أَبَى الرَّحْمَهَ، وَ فَارَقَ الْعِصْمَهَ، وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ

**[ترجمه]ارشاد: امام جعفر صادق علیه السّلام فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام در کوفه برای مردم خطبه خواند، و حمد و ثنای خدای را به جا آورد سپس فرمود:

من بزرگ و آقای پیران کهن سال هستم، و در من روش و سنتی از ایوب پیامبر علیه السّلام می‌باشد و به زودی خداوند خاندان مرا گرد آورد چنانچه برای یعقوب گرد آورد، و این در وقتی است که فلک بچرخد و روزگاری بگذرد که بگوئید گم شده یا هلاک شده. آگاه باشید که پیش از رسیدن آن زمان بردباری را شعار خود کنید و خود را به آن نگه دارید و با اعتراف به گناهان به سوی خدا بازگشت نمائید، زیرا لباس قدس و تقوای خود را در آن هنگام به یک‌سو افکنده اید، و چراغ‌های هدایت خود را خاموش کرده اید، و زمام کار راهنمائی خود را به گردن کسی انداخته اید که نه خود و نه شما را از نظر گوش و چشم نگهدارنده نیست. به خدا سوگند ناتوان است خواهنده و خواسته شده.

این که گفتم فرا گیرید، و اگر کار خود را به یکدیگر وانمی‌گذاشتید، و از یاری کردن حق سستی نمی‌کردید، و از پست کردن باطل کندی نمی‌ورزیدید، آنان که در حدّ شما نیستند بر شما دلیر نمی‌شدند و کسانی که اکنون بر شما چیره گشته اند بر شما نیرومند نمی‌شدند و امر فرمانروایی را نمی‌شکستند و آن را از کسی از میان شما که اهل آن است دور نمی‌ساختند.

حیران و سرگردان شده اید چنانچه بنی اسرائیل در زمان موسی سرگردان شدند. و این سخن را به راستی می‌گویم که پس از من سرگردانی شما به واسطه ستم و جورتان به فرزندان من چند برابر سرگردانی بنی اسرائیل خواهد شد.

پس اگر کامل گردانید آشامیدن اول را و پر شوید از آشامیدن دوم از پادشاه شجره ملعونه در قرآن (یعنی روزگار آینده پشت سر هم به فرمان خلفای بنی امیه تن دهید و پیروی از آنها بنمائید) هر آینه به آواز دهنده به گمراهی گرد آمده اید، و با شتاب به سوی باطل رفته اید، سپس دعوت کننده به حق را فریب داده، و از نزدیکترین مردمان به رسول خدا از مردم بدر بریده، و به دورترین مردمان از فرزندان «حرب» (که جد بنی امیه است) پیوند کرده اید، و اگر آنچه در دست ایشان است آب شود (و خلافت از چنگشان برود) هر آینه آزمایش برای پاداش نزدیک شده، و پرده به یک سو رفته، و دوران به سر آمده و وعده حق نزدیک شده، و ستاره از جانب مشرق برای شما آشکار گردد، و ماه (آسمان) شما پر و کامل بیرون آید، و چون این مطلب آشکار شد به توبه باز گردید و از گناه کنده شوید، و بدانید که اگر شما پیروی آنکه از مشرق طلوع کرده بنمائید (مقصود امام زمان علیه السّلام است) شما را به راه رسول خدا ببرد، پس از کری درمان خواهید شد، و از گنگی شفا یابید، و از رنج زورگوئی و زحمت راه جوئی آسوده خواهید گشت، و بار گران (پیروی ناحقان را) از گردن خواهید انداخت، پس دور نکند خدای رحمان (از رحمت خود) کسی را جز اینکه خود سرباز زند (و با ارتکاب گناهان خویشتن را از شایستگی گرفتن فیوضات بیرون برد) و خود را از نگهداشتن از گناه جدا کند، و زود باشد که بدانند آنان که ستم کردند به چه بازگشتگاهی بازگشت کنند. -. الإرشاد ۱: ۲۹۰ -

**[ترجمه]

«۹۶۸»

(۱) جا: الْكَاتِبُ عَنِ الزَّعْفَرَانِيِّ عَنِ الثَّقَفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ زَيْدِ ابْنِ الْمُعَدِّلِ عَنْ يَحْيَى بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَةَ عَنْ أَبِي صَادِقٍ عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ، وَ قَدِ اسْتَنْفَرَهُمْ أَيَّاماً إِلَى الْجِهَادِ فَلَمْ يَنْفِرُوا:

أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّي قَدِ اسْتَنْفَرْتُكُمْ فَلَمْ تَنْفِرُوا، وَ نَصَحْتُ لَكُمْ فَلَمْ تَقْبَلُوا، فَأَنْتُمْ شُهُودٌ كَأَغْيَابٍ (۲) وَ صُمٌّ ذَوُو أَسْمَاعٍ، أَتْلُو عَلَيْكُمُ الْحِكْمَةَ، وَ أَعِظُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ أَحُثُّكُمْ عَلَى جِهَادِ عَدُوِّكُمُ الْبَاغِينَ، فَمَا آتِي عَلَى آخِرِ مَنْطِقِي حَتَّى أَرَاكُمْ مُتَفَرِّقِينَ أَيَادِي سَبَا، فَإِذَا أَنَا كَفَفْتُ عَنْكُمْ عُدْتُمْ إِلَى مَجَالِسِكُمْ حَلَقاً عِزِينَ تَضْرِبُونَ الْأَمْثَالَ وَ تَتَنَاشَدُونَ الْأَشْعَارَ وَ تَسْأَلُونَ عَنِ الْأَخْبَارِ، قَدْ نَسِيتُمُ الِاسْتِعْدَادَ لِلْحَرْبِ وَ شَغَلْتُمْ قُلُوبَكُمْ بِالْأَبَاطِيلِ.تَرِبَتْ أَيْدِيكُمُ اغْزُوا الْقَوْمَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَغْزُوكُمْ! فَوَ اللَّهِ مَا غُزِيَ قَوْمٌ قَطُّ فِي عُقْرِ دِيَارِهِمْ إِلَّا ذَلُّوا.

وَ ايْمُ اللَّهِ مَا أَرَاكُمْ تَفْعَلُونَ حَتَّى يَفْعَلُوا، وَ لَوَدِدْتُ أَنِّي لَقِيتُهُمْ عَلَى نِيَّتِي

۱- [۹۶۸]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْمَجْلِسِ: (۱۸) مِنْ أَمَالِيهِ.

۲- كذا فى النّسخه، و مثله فى الأمالى، و فى سائر المصادر: كغيّاب. و هو الصّواب.

وَ بَصِيرَتِى فَاسْتَرَحْتُ مِنْ مُقَاسَاتِكَمْ، فَمَا أَنْتُمْ إِلَّا كَإِبِلٍ جُمَّةٍ أَضَلَّ رَاعِيَهَا، فَكَلَّمَا ضُمَّتْ مِنْ جَانِبٍ انْتَشَرَتْ مِنْ جَانِبٍ آخَرَ.

وَ اللَّهِ لَكَأَنِّى بِكُمْ لَوْ حَمِسَ الْوَغَا وَ أَحَمَّ الْبَأْسُ، قَدِ انْفَرَجْتُمْ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِى طَالِبٍ انْفِرَاجَ الرَّأْسِ، وَ انْفِرَاجَ الْمَرْأَةِ عَنْ قُبُلِهَا.

فَقَامَ إِلَيْهِ الْأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ الْكِنْدِيُّ فَقَالَ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! فَهَلَّا فَعَلْتَ كَمَا فَعَلَ ابْنُ عَفَّانَ؟

فَقَالَ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عُرْفَ النَّارِ وَيْلَكَ! إِنَّ فِعْلَ ابْنِ عَفَّانَ لَمَخْزَاةٌ عَلَى مَنْ لَا دِينَ لَهُ وَ لَا حُجَّةَ مَعَهُ، فَكَيْفَ وَ أَنَا عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّى [وَ] الْحَقُّ فِى يَدِى؟! وَ اللَّهِ إِنَّ امْرَأً يُمَكِّنُ عَدُوَّهُ مِنْ نَفْسِهِ، يُخْذَعُ لَحْمُهُ وَ يُهْشَمُ عَظْمُهُ وَ يُفْرَى جِلْدُهُ وَ يُسْفَكُ دَمُهُ، لَضَعِيفٌ مَا ضُمَّتْ عَلَيْهِ جَوَانِحُ صَدْرِهِ أَنْتَ فَكُنْ كَذَلِكَ إِنْ أَحْبَبْتَ، فَأَمَّا أَنَا فَدُونَ أَنْ أُعْطِىَ ذَلِكَ ضَرْبٌ بِالْمَشْرَفِيِّ، يَطِيرُ مِنْهُ فَرَاشُ الْهَامِ، وَ تَطِيحُ مِنْهُ الْأَكُفُّ وَ الْمَعَاصِمُ، وَ يَفْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ مَا شَاءَ.

فَقَامَ أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ، صَاحِبُ مَنْزِلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ أَسْمَعَ مَنْ كَانَتْ لَهُ أُذُنٌ وَاعِيَةٌ وَ قَلْبٌ حَفِيظٌ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَكْرَمَكُمْ بِكَرَامَةٍ لَمْ تَقْبَلُوهَا حَقَّ قَبُولِهَا، إِنَّهُ نَزَّلَ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ ابْنَ عَمِّ نَبِيِّكُمْ وَ سَيِّدَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ بَعْدِهِ، يُفَقِّهُكُمْ فِى الدِّينِ، وَ يَدْعُوكُمْ إِلَى جِهَادِ الْمُحِلِّينَ، فَكَأَنَّكُمْ صُمٌّ لَا تَسْمَعُونَ، أَوْ عَلَى قُلُوبِكُمْ غُلُفٌ، مَطْبُوعٌ عَلَيْهَا، فَأَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ.

أَ فَلَا تَسْتَحْيُونَ عِبَادَ اللَّهِ! أَ لَيْسَ إِنَّمَا عَهْدُكُمْ بِالْجَوْرِ وَ الْعُدْوَانِ أَمْسِ! قَدْ شَمِلَ الْبَلَاءُ وَ شَاعَ فِى الْبِلَادِ، فَذُو حَقٍّ مَحْرُومٌ وَ مَلْطُومٌ وَجْهُهُ وَ مُوَطَّأٌ بَطْنُهُ، وَ مُلْقًى بِالْعَرَاءِ تَسْفِى عَلَيْهِ الْأَعَاصِيرُ، لَا يَكُنُّهُ مِنَ الْحَرِّ وَ الْقُرِّ وَ صَهْرِ الشَّمْسِ وَ الضِّحِّ، إِلَّا الْأَثْوَابُ الْهَامِدَةُ وَ بُيُوتُ الشَّعْرِ الْبَالِيَهِ، حَتَّى جَاءَكُمُ اللَّهُ بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَصَدَعَ بِالْحَقِّ، وَ نَشَرَ الْعَدْلَ، وَ عَمِلَ بِمَا فِى الْكِتَابِ.

ص: ۱۵۷

يَا قَوْم! فَاشْكَرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكَمْ وَ لَا تَوَلَّوْا مُدْبِرِينَ، وَ لا تَكَونُوا كَالَّذِينَ قالُوا: سَمِعْنا وَ هُمْ لا يَسْمَعُونَ، اشْحَذُوا السُّيُوفَ، وَ اسْتَعِدُّوا لِجِهَادِ عَدُوِّكُمْ، فَإِذَا دُعِيتُمْ فَأَجِيبُوا، وَ إِذَا أُمِرْتُمْ فَاسْمَعُوا وَ أَطِيعُوا، وَ مَا قُلْتُمْ فَلْيَكُنْ مَا أَضْمَرْتُمْ عَلَيْهِ تَكُونُوا بِذَلِكَ مِنَ الصَّادِقِينَ..

**[ترجمه]مجالس مفید: جندب بن عبدالله ازدی گوید: پس از آنکه امیر المؤمنین علیه السلام چند روزی اصحاب خود را به جهاد فرا خواند و آنان به راه نیفتادند، از آن حضرت شنیدم که می فرمود:

ای مردم من شما را فرمان بسیج دادم و بسیج نشدید، و برای شما خیر خواهی نمودم و نپذیرفتید، شما حاضرانی همچون غایبان هستید (که بود و نبودتان یکی است)، گوش دارید ولی نمی شنوید، گفتار نغز بر شما می‌خوانم، و با اندرزهای پر مغز پندتان می دهم، و بر پیکار با دشمن یاغی خود وادارتان می کنم، امّا هنوز سخنم تمام نشده می بینم که مانند ایادی سبا پراکنده گشته اید. پس اگر شما را رها کنم و دست از شما بدارم باز به همان گردهمائی‌های خود بازمی گردید که دسته دسته گرد هم نشسته، مثل‌ها می زنید و اشعار می سرائید و پیگیر اخبار می شوید، همانا آمادگی برای پیکار را به فراموشی سپرده و دل... های خود را به یک سلسله اباطیل خوش و سرگرم نموده اید.

امیدوارم بیچاره و زمین‌گیر شوید، با این قوم بجنگید پیش از آنکه با شما بجنگند، به خدا سوگند قومی در درون شهر و دیار خود مورد هجوم قرار نگرفتند جز اینکه خوار و ذلیل گشتند. به خدا سوگند یاد می کنم که می دانم شما این کار را نمی کنید تا آن‌ها خود اقدام کنند. هر آینه دوست داشتم که خودم با نیّت و بینشی که دارم با آنان روبرو می‌شدم و از درگیری با شما آسوده می گشتم. شما درست به شترانی می مانید که ساربان خود را گم کرده و از دید وی پنهان گشته که در نتیجه از هر سو جمع آوریشان کنند از سوی دیگر پراکنده می شوند. گویا - به خدا سوگند - می بینم شما را که چون جنگ شدّت گیرد و آتش آن دامنه یابد، هر آینه مانند زن که هنگام زائیدن پای خود را باز می دارد از اطراف علی بن ابی طالب پراکنده می شوید.

اشعث بن قیس کندی برخاست و گفت: ای امیر مؤمنان چرا به آن گونه که عثمان کرد رفتار نمی کنی؟ حضرت فرمود: ای کاکل آتش، وای بر تو همانا کار پسر عفّان موجب خواری آن کسی است که دین ندارد و دلیلی با او نیست، و من چگونه آن طور باشم و حال آنکه بر دلیل روشنی از جانب خدای خود هستم و حقّ به دست من است.

به خدا سوگند آن مردی که دشمن را بر خود چیره کند تا گوشتش ببرد، و استخوانش بشکند، و پوستش بکند، و خونش بریزد، البتّه که مردی بزدل است. تو اگر مایلی همین گونه باش، امّا من آن گونه نیستم که خود را به دست چنین سرنوشتی بسپارم تا اینکه با شمشیر مشرفی بر سر آنان بکوبم که استخوان سرهاشان به پرواز درآید، و دست‌ها و مفاصلشان بیفتد، و آنگاه خدا هر چه خواهد بکند.

ابو ایّوب انصاری خالد بن زید که صاحب منزل رسول خدا صلی الله علیه و آله بود برخاست و گفت: مردم! حقّا که امیر المؤمنین علیه السلام سخن خود را به آن کس که گوشی شنوا و دلی فراگیر دارد رساند، همانا خداوند شما را کرامتی بخشیده و شما آن طور که شایسته است نپذیرفتید، خداوند پسر عموی پیامبرتان و سرور و بزرگ مسلمانان را پس از آن

حضرت در میان شما نهاد که دین را به شما می فهماند و شما را به پیکار با پیمان شکنان فرا می خواند، ولی گویا کرید و نمی شنوید، یا بر دل‌هایتان مهر خورده که اندیشه نمی کنید.

آیا شرم نمی دارید؟ بندگان خدا! آیا شما در گذشته با جور و دشمنی دست به گریبان نبودید؟ به طوری که بلا و گرفتاری همگانی شده و شهرها را فرا گرفته بود، چه بسا حقّ داران محروم و سیلی خورده و شکم لگدمال شده و به بیابان افکنده ای که بادهای تند بر پیکر آنان وزیده، و جز لباس‌های پوسیده و خانه های سست موئین آنان را از گرما و سرما و حرارت سوزان خورشید نیم روز نمی پوشاند، تا اینکه خداوند نعمت وجود امیر مؤمنان علیه السلام را به شما ارزانی داشت و او حق را آشکار و دادگری را منتشر ساخت و به دستورات کتاب الهی عمل نمود؟! ای قوم نعمت خدا را سپاس گزارید، و رو برنتابید و مانند کسانی نباشید که گفتند شنیدیم امّا واقعا شنوائی ندارند. شمشیرتان را تیز کنید و برای پیکار با دشمنتان آماده گردید، و هر گاه فرا خوانده شدید اجابت کنید، و چون دستور داده شدید بشنوید و فرمان برید، و باید آنچه که می گوئید با آنچه در دل داریدیکی باشد تا از صادقان باشید. - . امالی مفید : ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۹۶۹»

(۱) کِتَابُ الْغَارَاتِ بِإِسْنَادِهِ إِلَی جُنْدَبٍ مِثْلَهُ.

**[ترجمه]کتاب الغارات با اسناد به جندب همین حدیث را روایت کرده است. - . الغارات : ۴۹۳ -

**[ترجمه]

بیان

الحلق بفتح الحاء و کسرها و فتح اللام: جمع حلقه. و قال الجوهری: العزه:

الفرقه من الناس، و الهاء عوض من الیاء، و الجمع عزی علی [وزن] فعل.

و عزون و عزون أیضا بالضمّ و منه قوله تعالی: عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ عِزِینَ [۳۷- المعارج: ۷۰] قال الأصمعی: یقال: فی الدار عزون: أی أصناف من الناس.

[قوله علیه السلام:] «أضلّ راعیها» فی بعض النسخ: «ضلّ». [قال الجوهری] فی الصحاح: قال ابن السّکّیت: أضللت بعیری: إذا ذهب منک.

و ضللت المسجد و الدار: إذا لم تعرف موضعها. و فی الحدیث «لعلی أضلّ اللّه» یرید أضلّ عنه: أی أخفی علیه. و قال: حمّ الشی ء و أحمّ: قدّر و أحمّه أمر: أی أهمّه. و أحمّ خروجنا: أی دنا. و فی سائر الروایات: «و حمی البأس».

قوله علیه السلام: «یا عرف النار» لعلّه علیه السلام شبّهه بعرف الدیک، لکونه رأسا فیما یوجب دخول النار، أو المعنی أنّک من القوم الذین یتبادرون دخول النار من غیر رویّه، کقوله تعالی: «وَ الْمُرْسَلاتِ عُرْفاً».

و قال [الفیروزآبادی] فی القاموس: خذع اللحم و ما لا صلابه فیه کمنع خرزه و قطعه فی مواضع. و قال: صهرته الشمس کمنع-: صحرته.

ص: ۱۵۸

۱- [۹۶۹]- رَوَاهُ الثَّقَفِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ: (۱۷۹) مِنْ کِتَابِ الْغَارَاتِ عَلَی مَا فِی تَلْخِیصِهِ ص ۴۹۳ ط ۱.

و الشی ء: أذابه. و الصهر بالفتح-: الحار. و اصطهر و اصهار: تلألأ ظهره من حرّ الشمس. و قال: الضّحّ بالکسر-: الشمس و ضوؤها، و البراز من الأرض و ما أصابته الشمس. و قال: الهمود: الموت و تقطع الثوب من طول الطی. و الهامد:

البالی المسود المتغیّر.

**[ترجمه]«الحَلَق» با فتحه و کسره حاء و فتحه لام، جمع «حلقة» است. و جوهری گوید: «العزة» به معنای گروهی از مردم است و هاء به جای یاء آمده و جمع آن «عزی» بر وزن فُعل و «عِزون» و نیز «عُزون» با ضمه عین آمده است و از همین کلمه است که خداوند متعال می‌فرماید: «عن الیمین و عن الشمال عزین» -. معارج / ۳۷ - {گروه گروه، از راست و از چپ [هجوم می آورند]؟} اصمعی گوید: گفته می‌شود: «فی الدار عزون» یعنی گروه‌های از مردم در خانه است.

فرموده امام علیه السلام «أضلّ راعیها» در برخی نسخه‌ها «ضلّ» آمده است. جوهری در صحاح گوید: ابن سکّیت گوید: «أضللتُ بعیری» هرگاه از پیش تو برود. و «ضللت المسجد و الدار» زمانی که مکان مسجد و خانه را ندانی. در حدیث آمده است: «لعلی أضلّ الله» مقصود این است خداوند در نظر او گم شود، یعنی: بر او پوشیده بماند. و گوید: «حمّ الشیء و أحمّ» یعنی: آن چیز را برایش مقدر کرد. و «أحمّه امر» یعنی: کار برای او مهم شد. «أحمّ خروجنا» یعنی: بیرون رفتن ما نزدیک شد. و در دیگر روایت‌ها به صورت «و حمی البأس» آمده است.

فرموده علیه السلام «یا عرف النار» شاید امام آن شخص را به کاکل خروس تشبیه کرده است زیرا او سردسته کسانی بود که مستوجب آتش جهنم بود یا بدین معنی است که تو از کسانی هستی که بدون معطلی سریعا وارد جهنم می‌شوی مانند فرموده خداوند متعال: «و المرسلات عرفاً». فیروزآبادی در قاموس گوید: «خذع اللحم و ما لا صلابة فیه» یعنی: گوشت و چیزی که سختی نداشته باشد را سوراخ کرد و در چند قسمت بُرید. و گوید: «صهرته الشمس» - بر وزن - یعنی: آفتاب مغز سر او را ناراحت کرد. و «صحر الشی» یعنی: آفتاب آن چیز را ذوب کرد. و «الصهر» - با فتحه - به معنای داغ و گرم است. و «اصطهر و اصهار» یعنی: پشت او از شدت آفتاب درخشید. و گوید: «الضحّ» - با کسره - یعنی: خورشید و نور آن، و زمین فراخی است که آفتاب بر آن زده است. و گوید: «الهمود» یعنی: مرگ و پاره شدن لباس از شدت پیچیده شدن. «الهامد» یعنی پوسیده سیاه دگرگون شده.

**[ترجمه]

«۹۷۰»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ تَوَاتَرَتْ عَلَیْهِ الْأَخْبَارُ بِاسْتِیلَاءِ أَصْحَابِ مُعَاوِیَةَ عَلَی الْبِلَادِ، وَ قَدِمَ عَلَیْهِ عَامِلَاهُ عَلَی الْیَمَنِ وَ هُمَا عُبَیْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ وَ سَعِیدُ بْنُ نِمْرَانَ، لَمَّا غَلَبَ عَلَیْهِمَا بُسْرُ بْنُ أَرْطَاةَ، فَقَامَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی الْمِنْبَرِ ضَجِراً بِتَثَاقُلِ أَصْحَابِهِ عَنِ الْجِهَادِ وَ مُخَالَفَتِهِمْ [لَهُ] فِی الرَّأْیِ فَقَالَ:

مَا هِیَ إِلَّا الْکُوفَةُ أَقْبِضُهَا وَ أَبْسُطُهَا، إِنْ لَمْ تَکُونِی إِلَّا أَنْتِ تَهُبُّ أَعَاصِیرُکِ فَقَبَّحَکِ اللَّهُ. وَ تَمَثَّلَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ بِقَوْلِ الشَّاعِرِ]:

لَعَمْرُ أَبِيکَ الْخَيْرِ يَا عَمْرُو إِنَّنِی*** عَلَی وَضَرٍ مِنْ ذَا الْإِنَاءِ قَلِيلٌ

[ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ]:

أُنْبِئْتُ بُسْراً قَدِ اطَّلَعَ الْيَمَنَ، وَ إِنِّی وَ اللَّهِ لَأَظُنُّ أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ سَيُدَالُونَ مِنْكُمْ بِاجْتِمَاعِهِمْ عَلَی بَاطِلِهِمْ وَ تَفَرُّقِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ، وَ بِمَعْصِيَتِكُمْ إِمَامَكُمْ فِی الْحَقِّ وَ طَاعَتِهِمْ إِمَامَهُمْ فِی الْبَاطِلِ، وَ بِأَدَائِهِمُ الْأَمَانَهَ إِلَی صَاحِبِهِمْ وَ خِيَانَتِكُمْ، وَ بِصَلَاحِهِمْ فِی بِلَادِهِمْ وَ فَسَادِكُمْ، فَلَوِ ائْتَمَنْتُ أَحَدَكُمْ عَلَی قَعْبٍ لَخَشِيتُ أَنْ يَذْهَبَ بِعِلَاقَتِهِ! أَللَّهُمَّ إِنِّی قَدْ مَلِلْتُهُمْ وَ مَلُّونِی، وَ سَئِمْتُهُمْ وَ سَئِمُونِی، فَأَبْدِلْنِی بِهِمْ خَيْراً مِنْهُمْ، وَ أَبْدِلْهُمْ بِی شَرّاً مِنِّی.

اللَّهُمَّ مِثْ قُلُوبَهُمْ كَمَا يُمَاثُ الْمِلْحُ فِی الْمَاءِ.

ص: ۱۵۹

۱- [۹۷۰]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِیُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۲۵) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أَمَا وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ لِی بِکَمْ أَلْفَ فَارِسٍ مِنْ بَنِی فِرَاسِ بْنِ غَنْمٍ، [ثُمَّ تَمَثَّلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:]

هُنَالِکَ لَوْ دَعَوْتَ أَتَاکَ مِنْهُمْ*** فَوَارِسُ مِثْلُ أَرْمِیَهِ الْحَمِیمِ

ثُمَّ نَزَلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنَ الْمِنْبَرِ.

قال السیّد [الرّضی] رضی اللّه عنه: الأرمیه: جمع «رمیّ» و هو السحاب.

و الحمیم هاهنا: وقت الصیف، و إنّما خصّ الشّاعر سحاب الصیف بالذکر؛ لأنّه أشدّ جفولا و أسرع خفوقا، لأنّه لا ماء فیه و إنّما یکون السحاب ثقیل السیر، لامتلائه بالماء. و ذلک لا یکون فی الأکثر إلّا فی زمان الشتّاء. [و إنّما] أراد [الشاعر] وصفهم بالسرعه إذا دعوا، و الإغاثه إذا استغیثوا، و الدلیل علیه، قوله:

«هنالک لو دعوت أتاک منهم»

**[ترجمه]نهج البلاغه: از خطبه های آن حضرت است آن گاه که پی در پی به وی خبر رسید که ارتش معاویه به شهرها دست اندازی کرده اند، و دو عامل او در یمن عبید اللّه بن عباس و سعید بن نمران پس از شکست از بسر بن ارطاه به حضورش رسیدند. امام در حالی که از سنگینی یارانش از جهاد و مخالفتشان با رأی آن جناب آزرده خاطر بود به منبر رفت و فرمود:

غیر از کوفه که اختیار قبض و بسطش در دست من است برایم نمانده. ای کوفه، اگر مرا جز تو نباشد در حالی که بادهای فتنه ات بوزد، خدایت زشت کند. و اینجا قول شاعر را مثال آورد:

«سوگند به جان پدر خوبت ای عمرو که از این ظرف (حکومت) جز ته مانده ای اندک بهره ای برایم نیست» سپس فرمود: شنیده ام بُسر وارد یمن شده، سوگند به خدا می بینم که این قوم به زودی بر شما چیره شوند به خاطر اجتماعی که آنان بر باطلشان دارند، و تفرقه ای که شما از حق دارید، و محض اینکه شما در راه حق به امام خود عاصی هستید، و آنان در راه باطل مطیع رهبر خویشند، و به علّت اینکه آنان امانت او را ادا می کنند و شما خیانت می ورزید، و به جهت اینکه آنان در شهرهای خود درستکارند و شما فاسد هستید. من اگر قدح چوبینی در اختیار شما بگذارم می ترسم بند بی ارزش آن را ببرید.

الهی من از اینان ملول شده ام و آنان از من، من از اینان افسرده ام و آنان از من، پس بهتر از اینان را به من عنایت کن، و به جای من شرّی را بر ایشان بگمار. خداوندا، دلشان را آب کن چون نمکی که در آب حلّ شود. به خدا قسم دوست دارم به جای شما هزار سوار از قبیله بنی فراس بن غنم داشتم. «اگر آنان را دعوت می کردی چون ابرهای بارنده تابستان به سرعت به کمک تو می شتافتند» سپس از منبر فرود آمد. - . نهج البلاغه: ۶۶، خطبه ۲۵ -

سید رضی گوید: «ارمیه» جمع «رمیّ» به معنای ابر است. و «حمیم» در اینجا به معنای تابستان است. شاعر از ابر تابستانی یاد کرده چون سبکبار است و زودگذر، زیرا بارانی ندارد. ابر پر آب حرکتش کند است، و این بیشتر در زمستان است. شاعر سواران قبیله را به خاطر شتاب در پذیرفتن دعوت و یاری رساندن، به ابر تابستانی تشبیه کرده است. دلیلش آن است که گوید:

«هنالك لو دعوت اتاك منهم».

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام: «ما هی إلّا الکوفه أقبضها و أبسطها».

أی ما مملکتی إلّا الکوفه أتصرّف فیها کما یتصرّف الإنسان فی ثوبه یقبضه و یبسطه.

و الکلام فی معرض التحقیر، أی ما أصنع بتصرّفی فیها مع حقارتها.

و یحتمل أن یکون المراد عدم التمکن التامّ من التصرّف فیها لنفاق أهلها، کمن لا یقدر علی لبس ثوب بل علی قبضه و بسطه.

أو المراد بالبسط: بثّ أهلها للقتال عند طاعتهم. و بالقبض: الاقتصار علی ضبطهم عند المخالفه.

و [الخطاب] فی قوله [علیه السلام:] «إن لم تکونی [إلّا أنت»] التفات.

قوله علیه السلام: «تهبّ أعاصیرک»: الجمله فی موضع الحال، و خبر «کان» محذوف، و لفظ الأعاصیر علی حقیقته، فإنّ الکوفه معروفه بهبوب الإعصار فیها.

ص: ۱۶۰

و يحتمل أن يكون مستعارا لآراء أهلها المختلفه، و التقدير: إن لم تكونى إلّا أنت عدّه لى و جنّه ألقى بها العدوّ، و حظّا من الملك و الخلافه مع ما فيك من المذامّ، فقبحا لك و بعدا.

و يمكن أن يقدر المستثنى منه حالا، أى إن لم تكونى على حال إلّا أن تهبّ فيك الأعاصير دون أن يكون فيك من يستعان به على العدوّ.

و الإعصار: ريح تهبّ و تمتدّ من الأرض كالعمود نحو السّماء. و قيل: [هو] كلّ ريح فيها العصار، و هو الغبار الشّديد. و الوضر: بفتح الضاد-: الدرن الباقى فى الإناء بعد الأكل، و يستعار لكلّ بقيّه من شى ء يقلّ الانتفاع بها.

و استعار بلفظ الإناء للدّنيا و بلفظ الوضر للقليل لما فيها لحقارتها.

و روى «من ذى الآلاء» فإنّما أراد: أنّى على بقيّه من هذا الأمر كالقدر الحاصل لناظر الآلاء، مع عدم انتفاعه بشى ء آخر فإنّ الآلاء كسحاب. [«و سبا» غير مهموز]: شجر حسن المنظر مرّ الطعم.

قوله عليه السّلام: «قد اطّلع اليمن»: أى غلبها و غزاها و أغار عليها.

من الاطّلاع و هو الإشراف من مكان عال.

قوله عليه السلام: «سيدالون منكم»: أى يغلبونكم و يكون لهم الدوله عليكم.

و لعلّ التفرّق عن الحقّ و معصيه الإمام واحد، أتى بهما تأكيدا.

و قيل: المراد بالحقّ الذى تفرّقوا عنه [هو] تصرّفهم فى الفى ء و الغنائم و غيرها بإذن الإمام. و أداء الأمانه: الوفاء بالعهد و البيعه أو مطلقا. و الصلاح فى البلاد: ترك التعرّض للناس و تهييج الفتن. و القعب: القدح الضخم.

قوله عليه السّلام: «أن يذهب بعلاقته»: الضمير المستتر راجع إلى الأحد [فى قوله: «فلو ائتمنت أحدكم»] و الباء للتعديه، أو إلى «القعب» و الباء

بمعنى مع.

و قوله عليه السّلام: «خيرا منهم و شرّا منّى»: صيغه أفعل فيه بمنزلتها فى قوله تعالى: «أَ ذلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ» [۵۱- الفرقان: ۲۵] على سبيل التّنزل أو التهكم، أو أريد بالصيغه أصل الصفه بدون تفضيل.

و لعلّ المراد بقوله: «خيرا منهم»: قوم صالحون ينصرونه و يوفّقون لطاعته، أو ما بعد الموت من مرافقه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و غيره من الأنبياء عليهم السلام. و تمنّيه عليه السلام لفوارس [من] فراس بن غنم ربما يؤيّد [الوجه] الأوّل.

و يروى أنّ اليوم الذى دعا فيه عليه السلام ولد الحجّاج. و روى أنّه ولد بعد ذلك بمدّه يسيره، و فعل الحجاج بأهل الكوفه مشهور. و يقال: ماث زيد الملح فى الماء: أى أذابه.

قوله عليه السّلام: «لوددت [أنّ لى بكم» إلى قوله:

«هنالك لو دعوت أتاك منهم»]: البيت لأبى جندب الهذلى، و بنو فراس حىّ مشهور بالشجاعه.

و الجفول: الإسراع. و الخفوق: العجله.

**[ترجمه]فرموده امام عليه السلام «ما هى إلا الكوفة أقبضها و أبسطها» يعنى: چيزى جز كوفه در اختيار من نمانده است و آنگونه كه انسان لباسش را مى‌گشايد و مى‌بندد، با كوفه برخورد كردم. و سخن ايشان در جايگاه تحقير مى‌باشد، يعنى: با اين بى‌ارزشى با تصرف در كوفه چه مى‌توانم بكنم.

و ممكن است مقصود اين باشد كه به خاطر نفاق و دورويى مردم كوفه، ايشان امكان زيادى براى فعاليت در كوفه نداشت، همچون كسى كه نمى‌تواند لباسى را بپوشد و يا حتى آن را ببندد و بگشايد.

يا مقصود از «البسط» رهسپار كردن مردم كوفه براى جنگ هنگام فرمانبردارى ايشان و مقصود از «القبض» بسنده نمودن به نگهدارى آنان در هنگام نافرمانى باشد.

و در خطاب امام عليه السلام «إن لم تكونى إلا أنت» التفات وجود دارد. فرموده امام عليه السلام: «تهب أعاصيرك» اين جمله در جايگاه حال است و خبر «كان» محذوف است. و لفظ «الأعاصير» به معناى حقيقى آن به كار رفته است. چرا كه كوفه به اين معروف بود كه تندبادهايى در آن مى‌وزيد. و ممكن است استعاره براى آراء و ديدگاه‌هاى مختلف اهل كوفه باشد. و تقدير كلام به اين صورت بوده است: اى كوفه اگر فقط تو براى من نباشى جز به عنوان تجهيزات من و سپرى كه در مقابل دشمن بگيرم، و براى من به عنوان بهره‌اى از ملك و خلافت باشى با وجود اينكه مذمت‌هاى بسيار دارى، پس چهره‌ات زشت و دور باد.

و ممكن است مستثنى منه حال در نظر گرفته شود، يعنى: اى كوفه وضعيتى نداشته باشى جز اينكه در تو تندبادها بوزد و كسى در تو نباشد كه بتوان براى مقابله با دشمن از او يارى گرفت. «الإعصار» بادى است كه مى‌وزد و همچون ستونى از زمين به

سمت آسمان امتداد یابد. و گفته شده: آن، هر بادی است که عصار داشته باشد و عصار، غبار شدید است. «الوضر» - با فتحه ضاد - چرک باقی مانده در ظرف پس از خوردن غذا است. برای باقی مانده هر چیزی که سود بردن از آن اندک باشد، استعاره آورده می‌شود. و با لفظ ظرف از دنیا، و با لفظ چرک برای اندک به خاطر ناچیز بودنش، استعاره آورده شده است.

و به صورت «من ذی الآلاء» روایت شده است. در واقع مقصود امام این بوده که: من با باقی مانده این کار، مانند تقدیر حاصل شده برای کسی هستم، که نعمت‌ها را می‌بیند اما نمی‌تواند از چیز دیگری استفاده کند پس نعمت‌ها شبیه ابرها هستند. و «سبا» غیر مهموز، درخت با ظاهری زیبا است که طعم تلخی دارد.

فرموده امام علیه السلام «قد اطّلع الیمن» یعنی: بر آن چیره شده و به آنجا حمله کرد و بر آنجا هجوم آورد. و از «الإطلاع» و آن به معنای مشرف شدن از مکان بالا است. فرموده امام علیه السلام «سیدالون منکم» یعنی بر شما چیره می‌شوند و بر شما حکومت می‌کنند.

و شاید جدایی از حقّ و معصیت امام، یکی باشد و برای تاکید هر دو را ذکر کرده است.

گفته شده: مقصود از حقّی که از آن پراکنده شدند، رفتار آن‌ها درباره خراج و غنیمت‌ها و دیگر چیزها به اجازه امام است. و «اداء الامانة» یعنی: وفای به عهد یا معامله یا مطلق وفاداری است. و «الصلاح فی البلاد» ترک کردن تجاوز به مردم و برپا کردن فتنه است. و «القعب» یعنی: کاسه بزرگ .

فرموده امام علیه السلام «أن یذهب بعلاقته» ضمیر مستتر به لفظ «الأحد» در این فرموده ایشان «فلو ائتمنت احدکم» برمی‌گردد و باء برای متعدی کردن است، یا ضمیر به «القعب» برمی‌گردد و باء به معنی «مع» است.

فرموده امام علیه السلام «خیراً منهم و شرّاً منّی» صیغه افعل (اسم تفضیل) در این عبارت به مانند جایگاه آن این فرموده خداوند است: «أذلک خیر أم جنّة الخلد» که به شیوه سبک شمردن و تحقیر کردن به کار رفته است. یا اینکه مقصود از صیغه اسم تفضیل، اصل صفت بدون تفضیل است.

و شاید مقصود از فرموده ایشان «خیراً منهم» مردمانی صالح باشد که او را یاری می‌کنند و فرمانبردار او می‌شوند، یا اینکه مقصود همراهی پیامبر صلی الله علیه و آله و دیگر انبیاء علیهم السلام پس از مرگ باشد. و آرزوی ایشان برای داشتن سوارکارانی از طایفه فارس بن غنم چه بسا معنای نخست را تایید کند. و روایت می‌شود روزی که امام مردم را فراخواند، حجاج به دنیا آمد و روایت شده که با فاصله کوتاهی از این رویداد، او به دنیا آمد و کارهایی که حجاج با مردم کوفه انجام داد، مشهور است. و گفته می‌شود: «ماث زید الملح» یعنی: نمک را در آب حل کرد.

فرموده امام علیه السلام: «لوددت أنّ لی بکم» تا فرموده ایشان «هنالک لو دعوت اتاک منهم» این بیت از ابو جندب هذلی است. و بنو فراس قبیله‌ای بود که به شجاعت شهرت داشتند. و «الجفول» یعنی: شتافتن. و «الخفوق» یعنی: عجله کردن.

**[ترجمه]

(۱) نَهْجٌ: وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا بَلَغَهُ إِغَارَهُ أَصْحَابِ مُعَاوِيَهَ عَلَى الْأَنْبَارِ، فَخَرَجَ بِنَفْسِهِ مَاشِياً حَتَّى أَتَى النُّخَيْلَهَ فَأَدْرَكَهُ النَّاسُ، وَ قَالُوا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نَحْنُ نَكْفِيكَهُمْ.

فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ اللَّهِ لَا تَكْفُونِّي أَنْفُسَكُمْ فَكَيْفَ تَكْفُونَّنِي غَيْرَكُمْ! إِنْ كَانَتِ الرَّعَايَا قَبْلِي لَتَشْكُو حَيْفَ رُعَاتِهَا، وَ إِنِّي الْيَوْمَ لَأَشْكُو حَيْفَ رَعِيَّتِي، كَأَنِّي الْمَقُودُ وَ هُمُ الْقَادَهُ، أَوِ الْمَوْزُوعُ وَ هُمُ الْوَزَعَهُ! وَ لَمَّا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَذَا الْقَوْلَ فِي كَلَامٍ طَوِيلٍ قَدْ ذَكَرْنَا مُخْتَارَهُ فِي جُمْلَهِ الْخُطَبِ تَقَدَّمَ إِلَيْهِ رَجُلَانِ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا: «إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلَّا

ص: ۱۶۲

۱- [۹۷۱]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۲۶۱) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

نَفْسِی وَ أَخِی، فَمُرْنَا بِأَمْرِکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ نُنْفِذْ لَهُ». فَقَالَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ:] وَ أَیْنَ تَقَعَانِ مِمَّا أُرِیدُ!.

**[ترجمه]نهج البلاغه: آن هنگام که تهاجم یاران معاویه به شهر انبار، و غارت کردن آنان را شنید، تنها و پیاده به طرف پادگان نظامی کوفه «نخیله» حرکت کرد، مردم خود را به او رسانده، گفتند: ای امیر مؤمنان ما آنان را کفایت می کنیم. امام فرمود: شما از انجام کار خود درمانده اید! چگونه کار دیگری را برایم کفایت می کنید؟ اگر رعایای پیش از من از ستم حاکمان می نالیدند، امروز من از رعیّت خود می نالم، گویی من پیرو، و آنان حکمرانند، یا من محکوم و آنان فرمانروایانند.

وقتی سخن امام در یک سخنرانی طولانی که برخی از آن را در ضمن خطبه های گذشته آوردیم، به اینجا رسید. دو نفر از یاران جلو آمدند و یکی گفت: من جز خود و برادرم را در اختیار ندارم، ای امیر مؤمنان فرمان ده تا هر چه خواهی انجام دهم، امام فرمود: شما کجا و آنچه من می خواهم کجا؟ - . نهج البلاغه: ۵۲۰، خطبه ۲۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

وزعه یزعه: کفّه و منعه.

**[ترجمه]«وزعه یزعه» یعنی: او را منع کرد.

**[ترجمه]

«۹۷۲» «۹۷۳»

[۹۷۲- ۹۷۳] کِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عُمَارَهَ بْنِ عُمَیْرٍ أَنَّهُ قَالَ: کَانَ لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ صَدِیقٌ یُکَنَّی بِأَبِی مَرْیَمَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ، فَلَمَّا سَمِعَ بِتَشَتُّتِ النَّاسِ عَلَیْهِ أَتَاهُ، فَلَمَّا رَآهُ [عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ] قَالَ: أَبُو مَرْیَمَ؟ قَالَ: (۱)

نَعَمْ. قَالَ: مَا جَاءَ بِکَ قَالَ: إِنِّی لَمْ آتِکَ لِحَاجَهٍ، وَ لَکِنِّی [کُنْتُ] أَرَاکَ لَوْ وَلَّوْکَ أَمْرَ هَذِهِ الْأُمَّهِ أَجْزَأْتَهُ. قَالَ: یَا أَبَا مَرْیَمَ إِنِّی صَاحِبُکَ الَّذِی عَهِدْتُ، وَ لَکِنِّی مُنِیتُ بِأَخْبَثِ قَوْمٍ عَلَی وَجْهِ الْأَرْضِ! أَدْعُوهُمْ إِلَی الْأَمْرِ [الصَّائِبِ] فَلَا یَتَّبِعُونِّی، فَإِذَا تَابَعْتُهُمْ عَلَی مَا یُرِیدُونَ تَفَرَّقُوا عَنِّی.

وَ عَنْ فُضَیْلِ بْنِ جَعْدٍ عَنْ مَوْلَی الْأَشْتَرِ قَالَ: شَکَا عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی الْأَشْتَرِ فِرَارَ النَّاسِ إِلَی مُعَاوِیَهَ، فَقَالَ الْأَشْتَرُ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! إِنَّا قَاتَلْنَا أَهْلَ الْبَصْرَهِ بِأَهْلِ الْبَصْرَهِ، وَ أَهْلَ الْکُوفَهِ، وَ الرَّأْیُ وَاحِدٌ، وَ قَدِ اخْتَلَفُوا بَعْدُ وَ تُعَادُوا، وَ ضَعُفَتِ النِّیَّهُ، وَ قَلَّ الْعَدْلُ، وَ أَنْتَ تَأْخُذُهُمْ بِالْعَدْلِ، وَ تَعْمَلُ فِیهِمْ بِالْحَقِّ،

١- [٩٧٢- ٩٧٣]- رَوَاهُمَـا الثَّقَفِيُّ رَحِمَـهُ اللَّهُ فِى الْحَـدِيثِ: (٣۴ وَ ٣٨) مِنْ تَلْخِيصِ كِتَابِ الْغَـارَاتِ: ج ١، ص ۶٨ وَ ٧٠ ط ١. والحديث الأول رواه أيضا اليعقوبى فى سيره أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخه: ج ٢ ص ١٨٠. ورواه ابن ديزيل بسند آخر فى كتاب صفين: كما رواه عنه ابن أبى الحديد فى أواخر شرح المختار: (۴٢) من نهج البلاغه: ج ١، ص ۵۶۵. وللحديث الثانى أيضا مصادر، ورواه أيضا المدائنى كما فى شرح المختار: (٣۴) من نهج البلاغه من شرح ابن أبى الحديد: ج ١، ص ۴١٣ و ۴١٧.

وَ تَنْصُفُ الْوَضِيعَ مِنَ الشَّرِيفِ، وَ لَيْسَ لِلشَّرِيفِ عِنْدَكَ فَضْلُ مَنْزِلَةٍ عَلَى الْوَضِيعِ، فَضَجَّ طَائِفَةٌ مِمَّنْ مَعَكَ عَلَى الْحَقِّ إِذَا عُمُّوا بِهِ، وَ اغْتَمُّوا مِنَ الْعَدْلِ إِذْ صَارُوا فِيهِ، وَ صَارَتْ صَنَائِعُ مُعَاوِيَةَ عِنْدَ أَهْلِ الْغِنَى وَ الشَّرَفِ، فَتَاقَتْ أَنْفُسُ النَّاسِ إِلَى الدُّنْيَا، وَ قَلَّ مِنَ النَّاسِ مَنْ لَيْسَ لِلدُّنْيَا بِصَاحِبٍ، وَ أَكْثَرُهُمْ مَنْ يَجْتَوِي الْحَقَّ وَ يَسْتَمْرِئُ الْبَاطِلَ وَ يُؤْثِرُ الدُّنْيَا (۱). فَإِنْ تَبْذُلِ الْمَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ تَمِلْ إِلَيْكَ أَعْنَاقُ النَّاسِ، وَ تَصْفُو نَصِيحَتُهُمْ، وَ تَسْتَنْزِلُ وُدَّهُمْ، صَنَعَ اللَّهُ لَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! وَ كَبَتَ عَدُوَّكَ، وَ فَضَّ جَمْعَهُمْ، وَ وَهَنَ كَيْدَهُمْ وَ شَتَّتَ أُمُورَهُمْ، إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ فَأَجَابَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ قَالَ:

أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ عَمَلِنَا وَ سِيرَتِنَا بِالْعَدْلِ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها وَ ما رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ وَ أَنَا مِنْ [أَنْ] أَكُونَ مُقَصِّراً فِيمَا ذَكَرْتَ أَخْوَفُ.

وَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ أَنَّ الْحَقَّ ثَقُلَ عَلَيْهِمْ فَفَارَقُونَا لِذَلِكَ، فَقَدْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّهُمْ لَمْ يُفَارِقُونَا مِنْ جَوْرٍ، وَ لَمْ يَلْجَئُوا إِلَى عَدْلٍ، وَ لَمْ يَلْتَمِسُوا إِلَّا دُنْيَا زَائِلَةً عَنْهُمْ، كَأَنَّ قَدْ فَارَقُوهَا، وَ لَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَ لِلدُّنْيَا أَرَادُوا أَمْ لِلَّهِ عَمِلُوا؟

وَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ بَذْلِ الْأَمْوَالِ وَ اصْطِنَاعِ الرِّجَالِ، فَإِنَّا لَا يَسَعُنَا أَنْ نُؤْتِيَ امْرَأً مِنَ الْفَيْءِ أَكْثَرَ مِنْ حَقِّهِ، وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ وَ قَوْلُهُ الْحَقُّ: كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ وَ [قَدْ] بَعَثَ [اللَّهُ] مُحَمَّداً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَحْدَهُ فَكَثَّرَهُ بَعْدَ الْقِلَّةِ، وَ أَعَزَّ فِئَتَهُ بَعْدَ الذِّلَّةِ، وَ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ [أَنْ] يُوَلِّيَنَا هَذَا الْأَمْرَ، يُذَلِّلْ لَنَا صَعْبَهُ

۱- هـذا هو الظّاهر الموافق لمّا رواه ابن أبی الحدید فی شـرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه من شـرحه: ج ۱، ص ۴۱۳. وفی ط الکمبانی من البحار: یجتری الحق ویستمری الباطل...

وَ يُسَهِّلُ لَنَا حَزْنَهُ وَ أَنَا قَابِلٌ مِنْ رَأْيِکَ مَا کَانَ لِلَّهِ [فِيهِ] رِضًا، وَ أَنْتَ مِنْ أَعَزِّ أَصْحَابِی وَ أَوْثَقِهِمْ فِی نَفْسِی وَ أَنْصَحِهِمْ عِنْدِی.

**[ترجمه]الغارات: عمارة بن عمير گويد:

على عليه السلام دوستى داشت كه ابو مريمش مى گفتند. از مردم مدينه بود. چون شنيد كه مردم از گرد على عليه السلام پراكنده مى شوند، نزد او آمد. على عليه السلام كه او را ديد پرسيد: ابو مريم؟ گفت: آرى. على عليه السلام پرسيد به چه كار آمده اى؟ ابو مريم گفت: براى حاجتى نيامده ام ولى مى بينمت كه چون كار اين امّت به تو واگذارند آن‌ها را از هم مى پراكنى. على عليه السلام فرمود: ابو مريم، من همان دوست توام كه مى شناسى، ولى گرفتار خبيث ترين مردم روى زمين شده ام. آن‌ها را مى خوانم، فرمان من نمى برند، و چون به ميل آن‌ها رفتار كنم، از گرد من مى پراكنند.

غلام مالك اشتر گويد: على عليه السلام از اينكه مردم از نزد او مى گريزند و به معاويه مى گرايند نزد مالك اشتر شكوه كرد. مالك اشتر گفت: يا امير المؤمنين ما با مردم بصره به نيروى مردم بصره و مردم كوفه پيكار كرديم. در آن زمان مردم همه يك رأى داشتند و سپس ميانشان اختلاف افتاد و دشمنى آغاز كردند و ايمانشان به سستى گراييد و شمارشان روى به كاهش نهاد. زيرا تو آنان را به عدالت بازخواست مى كنى و به حق عمل مى نمايى و حق فرومايه از صاحب سرمايه مى ستانى و آن صاحب سرمايه را بر آن فرومايه برترى نمى دهى. چون با همه به حق و عدالت رفتار كرده اى طايفه اى از آنان كه با تو بودند، اين شيوه برنتافتند و از اينكه پنجه عدالت تو گريبانشان را مى گرفت غمگين شدند. اما بخشش‌هاى معاويه همه به مالداران و اشراف است. پس نفوس مردم به دنيا مشتاق است و در ميان مردم دوستداران دنيا اندك نيست. بيشترين مردم حق را ناخوش دارند و باطل در كامشان شيرين آيد و دنيا را بر هر چيز برترى دهند. اگر تو نيز دست به بذل مال گشايى، مردم در برابر تو سر فرود آرند و از روى صدق و صفا خير خواه تو شوند و خالصانه دوستى ورزند. يا امير المؤمنين خدا به تو خير دهد و دشمنت را سرنگون كند و جمعشان بپراكند و كيدشان سست و پيوندشان گسسته گرداند كه او به آنچه مى كنند آگاه است.

على عليه السلام در پاسخ او پس از حمد و ثناى پروردگار فرمود: اما آنچه در سيرت دادگرى ما گفتى، خداى تعالى مى فرمايد: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاء فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّکَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ» - . فصلت / ۴۶ - {هر كه كار شايسته كند، به سود خود اوست و هر كه بدى كند، به زيان خود اوست، و پروردگار تو به بندگان [خود] ستمكار نيست.} و ترس من بيشتر از اين است كه با اين همه باز هم در امر عدالت قصور ورزيده باشم.

اما در اينكه گفتى كه جمعى نتوانستند حق را برتابند و از ما جدا شدند، خدا مى داند كه آنان اگر از ما جدا شده اند به سبب جور ما نبوده و اگر رفته اند، نه براى دست يافتن به عدالت بوده است. بلكه ايشان چيزى جز دنيا نمى طلبيدند. چنان مى نمودند كه از دنيا دورى مى كنند و حال آنكه به مال دنيا دست نيافته بودند. در روز رستاخيز از ايشان خواهند پرسيد كه آيا قصدشان دنيا بوده يا براى خدا عمل مى كرده اند؟

اما در مورد بذل اموال و دلجويى از مردان به مال، ما نمى توانيم به هيچ كس بيش از آنچه حق اوست از بيت المال چيزى دهيم. خداى تعالى فرمايد: «كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ» - . بقره / ۲۴۹ - {«بسا گروهى اندك

که بر گروهی بسیار، به اذن خدا پیروز شدند، و خداوند با شکیبایان است.»}

خدا، محمد صلی الله علیه و آله را مبعوث داشت و او تنها یک تن بود. از آن پس بر شمار یاران او در افزود و یارانش را بعد از ذلت عزت بخشید. اگر خداوند بخواهد که ما این مهمّ بر عهده داشته باشیم ما را بر کارهای سخت چیره گرداند و ناهمواری‌های راه هموار سازد. من از رأی تو آنچه خشنودی خدا را در بر داشته باشد می پذیرم. تو یکی از باایمانترین یاران من هستی و اعتماد من بر تو بیش از همه است تو در نزد من نیک‌خواه ترین یاران منی و اندیشه و رأیت از همه به صواب نزدیکتر است. - . الغارات ۱: ۶۸ -

**[ترجمه]

«۹۷۴»

(۱) کَنْزُ الْکَرَاجُکِیِّ: رُوِیَ أَنَّ هَذِهِ الْأَبْیَاتَ لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

أَخَذْتُکُمْ دِرْعاً حَصِیناً لِتَدْفَعُوا*** سِهَامَ الْعِدَی عَنِّی فَکُنْتُمْ نِصَالَهَا

فَإِنْ أَنْتُمْ لَمْ تَحْفَظُوا لِمَوَدَّتِی*** ذِمَاماً فَکُونُوا لَا عَلَیْهَا وَ لَا لَهَا

قِفُوا مَوْقِفَ الْمَعْذُورِ عَنِّی بِجَانِبٍ*** وَ خَلُّوا نِبَالِی لِلْعِدَی وَ نِبَالَهَا

ص: ۱۶۵

۱- [۹۷۴]- رَوَاهُ الْعَلَّامَهُ الْکَرَاجُکِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی کَنْزِ الْفَوَائِدِ.

**[ترجمه]کنز الکراجکی: روایت شده که این ابیات از امیرالمؤمنین علیه السلام است:

- زره تان برگرفتم آماده از بهر دفاع از من؛ ز تیر دشمنان لیکن که خود پیکانشان بودید

- اگر حرمت ندارید از برای دوستی با من؛ نباشیدم کنون بر سود و نه اندر زیان من

- به یکسو عذرخواهان در میانه بی‌طرف مانید؛ رها سازید من و تیر دشمنان من .

**[ترجمه]

[الباب الثانی و الثلاثون] علّه عدم تغییر أمیر المؤمنین علیه السلام بعض البدع فی زمانه

الأخبار

«۹۷۵»

(۱) ج: عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: خَطَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا أُلْبِسْتُمُ الْفِتْنَهَ، يَنْشَأُ فِيهَا الْوَلِيدُ، وَ يَهْرَمُ فِيهَا الْكَبِيرُ، وَ تَجْرِى النَّاسُ عَلَيْهَا حَتَّى يَتَّخِذُوهَا سُنَّهً، فَإِذَا غُيِّرَ مِنْهَا شَيْ ءٌ قِيلَ: أَتَى النَّاسُ بِمُنْكَرٍ غُيِّرَتِ السُّنَّهُ.

ثُمَّ تَشْتَدُّ الْبَلِيَّهُ، وَ تَنْشَأُ فِيهَا الذُّرِّيَّهُ، وَ تَدُقُّهُمُ الْفِتَنُ كَمَا تَدُقُّ النَّارُ الْحَطَبَ، وَ كَمَا تَدُقُّ الرَّحى بِثِفَالِهَا. يَتَفَقَّهُ النَّاسُ لِغَيْرِ الدِّينِ، وَ يَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ الْعَمَلِ، وَ يَطْلُبُونَ الدُّنْيَا بِعَمَلِ الْآخِرَهِ.

ثُمَّ أَقْبَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ مَعَهُ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ خَاصٌّ مِنْ شِيعَتِهِ، فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ،

۱- [۹۷۵]- رَوَاهُ الطَّبْرِسِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِى أَوَاخِرِ احْتِجَاجَاتِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ- قُبَيْلَ احْتِجَاجَاتِ الْإِمَامِ الْحَسَنِ- مِنْ كِتَابِ الْإِحْتِجَاجِ: ج ۱، ص ۲۶۳ ط بَيْرُوتَ.

ثُمَّ قَالَ:

لَقَدْ عَمِلَتِ [عَمِلَ «خ»] الْوُلَاةُ قَبْلِی بِأُمُورٍ عَظِیمَهٍ، خَالَفُوا فِیهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ مُتَعَمِّدِینَ لِذَلِکَ، وَ لَوْ حَمَلْتُ النَّاسَ عَلَی تَرْکِهَا وَ حَوَّلْتُهَا إِلَی مَوَاضِعِهَا الَّتِی کَانَتْ عَلَیْهَا عَلَی عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، لَتَفَرَّقَ عَنِّی جُنْدِی! حَتَّی أَبْقَی وَحْدِی إِلَّا قَلِیلًا مِنْ شِیعَتِیَ الَّذِینَ عَرَفُوا فَضْلِی وَ إِمَامَتِی مِنْ کِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّهِ نَبِیِّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ.

أَ رَأَیْتُمْ لَوْ أَمَرْتُ بِمَقَامِ إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَرَدَدْتُهُ إِلَی الْمَکَانِ الَّذِی وَضَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فِیهِ، وَ رَدَدْتُ فَدَکَ إِلَی وَرَثَهِ فَاطِمَهَ عَلَیْهَا السَّلَامُ، وَ رَدَدْتُ صَاعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ مُدَّهُ إِلَی مَا کَانَ، وَ أَمْضَیْتُ قَطَائِعَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ أَقْطَعَهَا لِنَاسٍ مُسَمَّیْنَ، وَ رَدَدْتُ دَارَ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ إِلَی وَرَثَتِهِ وَ هَدَمْتُهَا [وَ أَخْرَجْتُهَا] مِنَ الْمَسْجِدِ، وَ رَدَدْتُ الْخُمُسَ إِلَی أَهْلِهِ، وَ رَدَدْتُ قَضَاءَ کُلِّ مَنْ قَضَی بِجَوْرٍ، وَ سَبْیَ ذَرَارِیِّ بَنِی تَغْلِبَ، وَ رَدَدْتُ مَا قُسِمَ مِنْ أَرْضِ خَیْبَرَ، وَ مَحَوْتُ دِیوَانَ الْعَطَاءِ، وَ أَعْطَیْتُ کَمَا کَانَ یُعْطِی رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ لَمْ أَجْعَلْهَا دُولَهً بَیْنَ الْأَغْنِیَاءِ! وَ اللَّهِ لَقَدْ أَمَرْتُ النَّاسَ أَنْ لَا یَجْمَعُوا [لَا یَجْتَمِعُوا «خ»] فِی شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَّا فِی فَرِیضَهٍ، فَنَادَی بَعْضُ أَهْلِ عَسْکَرِی مِمَّنْ یُقَاتِلُ دُونِی، وَ سَیْفُهُ مَعِی أَتَّقِی بِهِ فِی الْإِسْلَامِ وَ أَهْلِهِ (۱): غُیِّرَتْ سُنَّهُ عُمَرَ وَ نُهِیَ أَنْ یُصَلَّی فِی شَهْرِ رَمَضَانَ فِی جَمَاعَهٍ، حَتَّی خِفْتُ أَنْ یَثُورَ بِی نَاحِیَهُ عَسْکَرِی مَا لَقِیَتْ هَذِهِ الْأُمَّهُ مِنْ أَئِمَّهِ الضَّلَالَهِ وَ الدُّعَاهِ إِلَی النَّارِ!.

وَ أَعْظَمُ مِنْ ذَلِکَ، سَهْمُ ذَوِی الْقُرْبَی الَّذِینَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی [فِی حَقِّهِمْ]: وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی

۱- کذا فی أصلی المطبوع، و فی ط بیروت من کتاب الاحتجاج: «أنعی الإسلام و أهله» و یأتی فی بیان المصنّف فی ذیل الحدیث أنّ فی نسخه: «و ینعی الإسلام».

وَ الْیَتـامی وَ الْمَسـاکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیـلِ إِنْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِـاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلی عَبْـدِنا یَوْمَ الْفُرْقانِ نَحْنُ وَ اللَّهِ عَنی بِـذَوِی الْقُرْبَی الَّذِینَ قَرَنَهُمُ اللَّهُ بِنَفْسِهِ وَ نَبِیِّهِ صَـلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ لَمْ یَجْعَلْ لَنَا فِی الصَّدَقَهِ نَصِیباً، أَکْرَمَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَی نَبِیَّهُ، وَ أَکْرَمَنَا أَنْ یُطْعِمَنَا أَوْسَاخَ أَیْدِی النَّاسِ.

فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: إِنِّی سَـمِعْتُ مِنْ سَـلْمَانَ وَ أَبِی ذَرٍّ الْغِفَارِیِّ وَ الْمِقْدَادِ، أَشْـیَاءَ مِنْ تَفْسِـیرِ الْقُرْآنِ وَ الرِّوَایَهِ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ سَـمِعْتُ مِنْکَ تَصْدِیقَ مَا سَمِعْتُ مِنْهُمْ، وَ رَأَیْتُ فِی أَیْدِی النَّاسِ أَشْیَاءَ کَثِیرَهً مِنْ تَفْسِیرِ الْقُرْآنِ وَ الْأَحَادِیثِ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، [وَ] أَنْتُمْ تُخَالِفُونَهُمْ وَ تَزْعُمُونَ أَنَّ ذَلِکَ بَاطِلٌ، أَ فَتَرَی النَّاسَ یَکْذِبُونَ مُتَعَمِّدِینَ عَلَی نَبِیِّ اللَّهِ صَـلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ یُفَسِّرُونَ الْقُرْآنَ بِآرَائِهِمْ؟

قَالَ: فَأَقْبَلَ [إِلَیْهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ] عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ: قَدْ سَأَلْتَ فَافْهَمِ الْجَوَابَ:

إِنَّ فِی أَیْدِی النَّاسِ حَقّاً وَ بَاطِلًا، وَ صِدْقاً وَ کَذِباً، وَ نَاسِـخاً وَ مَنْسُوخاً، وَ عَامّاً وَ خَاصّاً، وَ مُحْکَماً وَ مُتَشَابِهاً، وَ حِفْظاً وَ وَهَماً، وَ قَدْ کُذِبَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صَـلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ هُوَ حَیٌّ، حَتَّی قَامَ خَطِیباً فَقَالَ: «أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ کَثُرَتْ عَلَیَّ الْکَذَّابَهُ، فَمَنْ کَذَبَ عَلَیَّ مُتَعَمِّداً فَلْیَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ». وَ إِنَّمَا أَتَاکَ بِالْحَدِیثِ أَرْبَعَهُ رِجَالٍ لَیْسَ لَهُمْ خَامِسٌ:

رَجُـلٌ مُنَافِقٌ مُظْهِرٌ لِلْإِیمَـانِ مُتَصَـنِّعٌ بِالْإِسْـلَامِ، لَا یَتَأَثَّمُ وَ لَا یَتَحَرَّجُ فِی أَنْ یَکْـذِبَ عَلَی اللَّهِ وَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صَـلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ مُتَعَمِّداً، فَلَوْ عَلِمَ النَّاسُ أَنَّهُ مُنَافِقٌ کَاذِبٌ لَمْ یَقْبَلُوا مِنْهُ وَ لَمْ یُصَدِّقُوا قَوْلَهُ، وَ لَکِنَّهُمْ قَالُوا: «صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ رَآهُ وَ سَـمِعَ مِنْهُ وَ لَقِفَ عَنْهُ» وَ یَأْخُذُونَ [فَیَأْخُذُونَ «خ»] بِقَوْلِهِ وَ قَدْ أَخْبَرَکَ اللَّهُ عَنِ الْمُنَافِقِینَ بِمَا أَخْبَرَکَ وَ وَصَـفَهُمْ بِمَا وَصَفَهُمْ بِهِ لَکَ.

ثُمَّ بَقُوا بَعْدَهُ صَـلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فَتَقَرَّبُوا إِلَی أَئِمَّهِ الضَّلَالَهِ، وَ الدُّعَاهِ إِلَی النَّارِ بِالزُّورِ وَ الْبُهْتَانِ، فَوَلَّوْهُمُ الْأَعْمَالَ وَ جَعَلُوهُمْ حُکَّاماً عَلَی رِقَابِ النَّاسِ، وَ أَکَلُوا

بِهِمُ الدُّنْيَا وَ إِنَّمَا النَّاسُ مَعَ الْمُلُوكِ وَ الدُّنْيَا إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ.

فَهَذَا أَحَدُ الْأَرْبَعَهِ.

وَ [ثَانِی الْأَرْبَعَهِ] رَجُلٌ سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ شَیْئاً لَمْ یَحْفَظْهُ عَلَی وَجْهِهِ، فَوَهِمَ فِیهِ وَ لَمْ یَتَعَمَّدْ کَذِباً، وَ هُوَ فِی یَدَیْهِ یَرْوِیهِ وَ یَعْمَلُ بِهِ وَ یَقُولُ: «أَنَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ». فَلَوْ عَلِمَ الْمُسْلِمُونَ أَنَّهُ وَهِمَ فِیهِ لَمْ یَقْبَلُوا مِنْهُ، وَ لَوْ عَلِمَ هُوَ أَنَّهُ کَذَلِکَ لَرَفَضَهُ.

وَ رَجُلٌ ثَالِثٌ سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ شَیْئاً یَأْمُرُ بِهِ ثُمَّ نَهَی [رَسُولُ اللَّهِ] عَنْهُ وَ هُوَ لَا یَعْلَمُ، أَوْ سَمِعَهُ نَهَی عَنْ شَیْ ءٍ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ وَ هُوَ لَا یَعْلَمُ، فَحَفِظَ الْمَنْسُوخَ وَ لَمْ یَحْفَظِ النَّاسِخَ. فَلَوْ عَلِمَ أَنَّهُ مَنْسُوخٌ لَرَفَضَهُ، وَ لَوْ عَلِمَ الْمُسْلِمُونَ إِذْ سَمِعُوهُ مِنْهُ أَنَّهُ مَنْسُوخٌ لَرَفَضُوهُ.

وَ آخَرُ رَابِعٌ لَمْ یَکْذِبْ عَلَی اللَّهِ وَ لَا عَلَی رَسُولِهِ، مُبْغِضٌ لِلْکَذِبِ خَوْفاً لِلَّهِ وَ تَعْظِیماً لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ لَمْ یَهِمْ بِهِ، بَلْ حَفِظَ مَا سَمِعَ عَلَی وَجْهِهِ، فَجَاءَ بِهِ عَلَی مَا سَمِعَهُ، وَ لَمْ یَزِدْ فِیهِ وَ لَمْ یَنْقُصْ مِنْهُ، وَ حَفِظَ النَّاسِخَ فَعَمِلَ بِهِ وَ حَفِظَ الْمَنْسُوخَ فَجَنَبَ عَنْهُ، وَ عَرَفَ الْخَاصَّ وَ الْعَامَّ فَوَضَعَ کُلَّ شَیْ ءٍ مَوْضِعَهُ، وَ عَرَفَ الْمُتَشَابِهَ وَ الْمُحْکَمَ.

وَ قَدْ یَکُونُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ الْکَلَامُ لَهُ وَجْهَانِ، فَکَلَامٌ خَاصٌّ وَ کَلَامٌ عَامٌّ، فَیَسْمَعُهُ مَنْ لَا یَعْرِفُ مَا عَنَی اللَّهُ بِهِ، وَ لَا مَا عَنَی بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، فَیَحْمِلُهُ السَّامِعُ وَ یُوَجِّهُهُ عَلَی غَیْرِ مَعْرِفَهٍ بِمَعْنَاهُ وَ لَا مَا قُصِدَ بِهِ وَ مَا خَرَجَ مِنْ أَجْلِهِ.

وَ لَیْسَ کُلُّ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ یَسْأَلُهُ وَ یَسْتَفْهِمُهُ، حَتَّی إِنْ کَانُوا لَیُحِبُّونَ أَنْ یَجِی ءَ الْأَعْرَابِیُّ أَوِ الطَّارِی فَیَسْأَلَهُ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ حَتَّی یَسْمَعُوا کَلَامَهُ وَ کَانَ لَا یَمُرُّ بِی مِنْ ذَلِکَ شَیْ ءٌ إِلَّا سَأَلْتُ عَنْهُ وَ حَفِظْتُهُ.

فَهَذِهِ وُجُوهُ مَا عَلَیْهِ النَّاسُ فِی اخْتِلَافِهِمْ وَ عِلَلِهِمْ فِی رِوَایَاتِهِمْ.

**[ترجمه]احتجاج: امام صادق علیه السّلام فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام خطبه ای بدین شرح ایراد فرمود: از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله شنیدم که می فرمود: شما چگونه خواهید بود وقتی که گرفتار فتنه ای شوید که در آن افراد صغیر جوان شوند (کنایه از امتداد آن) و پیران در آن فرسوده گردند، و به نوعی که جمعی آن را سنّت و آیین خویش سازند، و اگر تغییر یابد اعتراض کرده و گویند: مردم کار ناپسندی انجام داده‌اند و سنّت تغییر داده شد!

سپس گرفتاری شدید گردد، و زن و بچّه به اسیری گرفته شوند و آن فتنه همچون آتشی که هیزم را در بر می‌گیرد آنان را گرفته و می سوزاند، و مانند سنگ زیرین آسیاب تمام درد را می چشند، مردم به غیر دین تفقّه کنند و بدون عمل تنها می آموزند، و دنیا را با عمل به آخرت طلب می کنند. سپس أمیر المؤمنین علیه السّلام در حالی که گروهی از أهل بیت و شیعیان مخصوصش وی را همراهی می کردند بر منبر رفته و پس از حمد و ثنای الهی و صلوات بر رسول خدا فرمود:

والیان پیش از ما متصدّی کارهایی بزرگ شدند و از روی عمد با رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله مخالفت کردند، و اگر من مردم را از آن منع و امر به ترک آن نمایم، و بخواهم ایشان را به همان جایی که رسول خدا خواسته بود برگردانم، تمام لشکرم از اطراف من پراکنده شوند، تا جایی که فقط من و معدودی از شیعیانم باقی بمانیم، همان‌ها که به فضل و امامت من از کتاب خدا و سنّت پیامبر معرفت یافته اند .

فکر می کنید اگر من شما را امر کنم که مقام إبراهیم را به همان جا که رسول خدا گذارده بود برگردانید، و فدک را به ورثه فاطمه برگردانید، و صاع و مدّ رسول خدا را به همان میزان سابق بازگردانید، و امر کنم که زمین‌هایی که خود پیامبر برای افراد مشخّصی قرار داده بود به ایشان پس دهید، و خانه جعفر بن ابی طالب را به ورثه اش باز پس داده و آن را خراب نموده و از مسجد خارج کنم، و خمس را به أهل آن بدهم، و هر حکم و قضایی که با ستم انجام شده، برگردانم، و زن و بچّه بنی تغلب را اسیر کنم، و آنچه از زمین خیبر تقسیم شده همه را برگردانم، و دیوان عطا را تعطیل کرده، و همانند رسول خدا آن را عطا کنم، و آن را دست به دست توانگران قرار ندهم چه خواهد شد؟!.

به خدا سوگند، به مردم فرمان دادم که در ماه رمضان جز نمازهای واجب را به جماعت نخوانند؛ که یکی از افراد جنگجوی لشکرم که شمشیرش با ما بود با صدای بلند فریاد وا اسلاما سر داد و گفت: سنّت عمر دستخوش تغییر شد! او از اقامه نماز به جماعت در ماه رمضان نهی کرد! تا آنجا که ترسیدم که در ناحیه ای از لشکرم بر من شورش شود، و این بنا بر آن گرفتاری است که از جانب سران گمراهی و داعیان به آتش به من و این امّت رسیده است.

و بالاتر از همه سهم ذوی القربی یا همان خویشاوندانی است که خداوند درباره شان فرموده: «وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ» - . انفال / ۴۱ - {و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان [او] و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی [حقّ از باطل] نازل کردیم، ایمان آورده اید.} به خدا که منظور از ذوی القربی ماییم، کسانی که خداوند ایشان را مقرون به خود و پیامبرش فرموده و برای ما در صدقه هیچ نصیبی قرار نداده است، خداوند سبحان پیامبر خود و ما را اکرام داشت از اینکه به ما چرک‌های اموال مردم را بخوراند .

پس مردی پرسید: من چیزهای بسیاری از قرآن و روایات نبویّ از سلمان و أبو ذرّ و مقداد شنیده ام و از شما چیزی در تصدیق آنچه شنیده ام می شنوم، و در دست مردم مطالب بسیاری از تفسیر قرآن و احادیث نبویّ می بینم که شما با آن‌ها مخالف هستید و همه را باطل می دانید، آیا معتقدید که مردم عمدا به رسول خدا دروغ می بندند و قرآن را به آراء خود تفسیر می کنند؟

گفت: آن حضرت متوجّه من شده و فرمود: پرسشی کردی، اکنون پاسخش را بفهم؛ همانا نزد مردم حقّ و باطل و راست و دروغ و ناسخ و منسوخ و عام و خاصّ و محکم و متشابه و خاطره درست و نادرست همه هست، و در زمان آن حضرت مردم بر او دروغ بستند تا آنکه میانشان برخاسته و فرمود: «ای مردم همانا دروغ بندان بر من زیاد شده اند هر که عمدا به من دروغ بندد باید جای نشستن خود را در دوزخ بیابد». همانا حدیث از چهار طریقی که پنجمی ندارد به تو می رسد:

أوّل: فرد منافقی که تظاهر به ایمان می کند و اسلام ساختگی دارد و از روی عمد دروغ بستن به پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله پروا ندارد و آن را گناه نمی شمارد، اگر مردم بدانند که او منافق و دروغگو است از او نپذیرفته و تصدیقش نمی کنند لیکن مردم می گویند این شخص همدم پیغمبر بوده و او را دیده و از او شنیده و از او گرفته، پس مردم از او حدیث می‌گیرند و از حالش آگهی ندارند، در صورتی که خداوند پیامبرش را از حال منافقین خبر داده و ایشان را وصف نموده است.

پس أهل نفاق پس از وفات پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله زنده مانده و به رهبران گمراهی و جماعتی که مردم را با باطل و تهمت به دوزخ خواندند پیوستند، و آنان پست‌های حسّاسشان دادند و برگردن مردم سوارشان کردند و به وسیله آنان دنیا را به دست آوردند زیرا مردم همراه زمامداران و دنبال دنیا می‌روند مگر آن را که خدا نگهدارد. این بود یکی از چهار نفر.

شخص دوم از این چهار گروه: کسی است که چیزی از آن حضرت شنیده و آن را درست نفهمیده و به غلط رفته ولی قصد دروغ نداشته آن حدیث در دست او است، به آن معتقد است و عمل می کند و به دیگران می رساند و می گوید من این را از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله شنیدم، اگر مسلمین بدانند که او غلط رفته از او نخواهند پذیرفت و اگر هم خودش بداند اشتباه کرده، آن را رها کند.

سوم: شخصی است که چیزی از آن حضرت شنیده که به آن امر می فرمود سپس پیامبر از آن نهی کرده و او آگاه نگشته یا نهی چیزی را از پیامبر شنیده سپس آن حضرت به آن امر فرموده و او اطّلاع نیافته، پس او منسوخ را حفظ کرده و ناسخ را حفظ نکرده اگر او بداند منسوخ است آن ترک می‌کند و اگر مسلمین هنگام شنیدن بدانند منسوخ است آن را ترک می‌کنند.

چهارم: شخصی که بر خدا و بر پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله دروغ نبسته و از ترس خدا و احترام پیامبر از دروغ بیزار است، و هیچ قصدی هم به آن ندارد. (آن را فراموش نکرده) بلکه آنچه شنیده چنان که بوده حفظ کرده و همچنان که شنیده نقل کرده، به آن نیفزوده و از آن کم نکرده، ناسخ را حفظ کرده و بدان عمل کرده و منسوخ را شناخته و از آن دوری کرده، و عام و خاصّ را دریافته و هر کدام را در موضع خود قرار داده و به متشابه و محکم واقف است.

و گاهی رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله به دو طریق سخن می‌فرمود: سخنی عام و سخنی خاصّ، گاهی فردی آن را می شنید

که هیچ شناختی از آنچه منظور خدا و پیامبر بود نداشت، و شنونده خود را بدون معرفت به معنای حدیث حمل بر معنایی نموده که مقصود آن حدیث نبوده است.

و تمام اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از آن حضرت نمی پرسیدند و فهم جویی نمی کردند، و دوست داشتند که فردی بیابانی و رهگذر بیاید و از پیامبر بپرسد تا آنان بشنوند، و تنها من بودم که تمام مطالب را پرسیده و حفظ می داشتم، و این وجوه اختلاف مردمان و علّت خلاف در روایات و تفسیر ایشان است. -. الإحتجاج ۱ : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

بیان

قد مرّ شرح آخر الخبر و سیأتی شرح أوّله.

قوله علیه السلام: «أتقی به الإسلام» فی بعض النسخ: «ینعی الإسلام» [و] النعی: خبر الموت: أی کان ینادی مظهرا أنّه مات الإسلام و أهله بتغییر سنّه عمر.

**[ترجمه]شرح و توضیح پایان روایت پیش‌تر بیان شد و شرح قسمت اول روایت نیز بیان خواهد شد. فرموده امام علیه السلام «أتقی به الاسلام» در برخی نسخه‌ها «ینعی الاسلام» ذکر شده و «النعی» دادن خبر مرگ است، یعنی: آن شخص به صورت آشکار ندا سر داد که اسلام و اهل آن به خاطر تغییر سنّت عمر، مُرد و هلاک شد.

**[ترجمه]

«۹۷۶»

(۱) شی: عَنْ حَرِیزٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحَدِهِمَا قَالَ: لَمَّا کَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] فِی الْکُوفَهِ أَتَاهُ النَّاسُ فَقَالُوا: اجْعَلْ لَنَا إِمَاماً یَؤُمُّنَا فِی [شَهْرِ] رَمَضَانَ. فَقَالَ: لَا. وَ نَهَاهُمْ أَنْ یَجْتَمِعُوا فِیهِ، فَلَمَّا أَمْسَوْا جَعَلُوا یَقُولُونَ:

ابْکُوا فِی رَمَضَانَ وَا رَمَضَانَاهْ.

فَأَتَاهُ الْحَارِثُ الْأَعْوَرُ فِی أُنَاسٍ فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ ضَجَّ النَّاسُ وَ کَرِهُوا قَوْلَکَ. فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: دَعُوهُمْ وَ مَا یُرِیدُونَ لِیُصَلِّیَ بِهِمْ مَنْ شَاءُوا. ثُمَّ قَالَ: «فَمَنْ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً».

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از یکی از دو امام باقر یا صادق علیهما السلام روایت شده که: وقتی امیر المؤمنین علیه السلام در کوفه بود، مردمان نزد وی آمدند و گفتند: برای ما امامی قرار ده که در ماه رمضان برایمان نماز بخواند[منظورشان نماز تراویح بود که عمر بدعت گذاشته بود]. فرمود: نه و ایشان را از اجتماع برای آن نماز، نهی نمود. چون شب فرا رسید، این گونه سخن پراکندند که: به حال رمضان بگریید، وای بر رمضان!

آن گاه حارث اعور به همراه عده ای نزد امام آمد و گفت: ای امیرالمؤمنین! مردم لا به سر گرفته اند و از سخن شما ناخرسندند. این جا بود که امام فرمود: بگذارید هر چه خواهند کنند؛ هر که را خواهند، امام ایشان گردد و آن گاه گفت: «وَيَتَّبِع غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءتْ مَصِيرًا »{ و هر کس، پس از آنکه راه هدایت برای او آشکار شد با پیامبر به مخالفت برخیزد، و [راهی] غیر راه مؤمنان در پیش گیرد، وی را بدانچه روی خود را بدان سو کرده واگذاریم و به دوزخش کشانیم، و چه بازگشتگاه بدی است.}. - . تفسیر عیاشی ۱: ۲۷۵ -

**[ترجمه]

«۹۷۷»

(۲) جا: الْكَاتِبُ عَنِ الزَّعْفَرَانِيِّ عَنِ الثَّقَفِيِّ عَنْ يُوسُفَ بْنِ كُلَيْبٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ هِشَامٍ عَنِ الصَّبَّاحِ بْنِ يَحْيَى الْمُزَنِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَةَ قَالَ:

حَدَّثَنِي جَمَاعَةٌ مِنْ أَصْحَابِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ يَوْماً: ادْعُوا [لِي]

ص: ۱۷۱

۱- [۹۷۶]- رَوَاهُ الْعَيَّاشِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي تَفْسِيرِ الْآيَهِ: (۱۱۵) مِنْ سُورَهِ النِّسَاءِ وَ هُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى «وَ مَنْ يُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدى وَ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّى وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً». ورواه عنه السيد هاشم البحرانى رحمه الله فى تفسير الآيه الكريمه من تفسير البرهان: ج ۱، ص ۴۱۵ ط بيروت.

۲- [۹۷۷]- مَجَالِسُ الشَّيْخِ الْمُفِيدِ الْمُسَمَّى بِالْأَمَالِي: الْمَجْلِسُ ۴۰ ح ۵. ورواه الشيخ الطوسى حرفيا فى أواخر الجزء الرابع من أماليه: ج ۱، ص ۱۱۶ ورواه الثقفى فى الغارات ۱ / ۲۰.

غَنِيّاً وَ بَاهِلَهَ وَ حَيّاً آخَرَ قَدْ سَمَّاهُمْ فَلْيَأْخُذُوا عَطَايَاهُمْ، فَوَ الَّذِی فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ مَا لَهُمْ فِی الْإِسْلَامِ نَصِیبٌ، وَ إِنِّی شَاهِدٌ وَ مَنْزِلِی (۱) عِنْدَ الْحَوْضِ وَ عِنْدَ الْمَقَامِ الْمَحْمُودِ، أَنَّهُمْ أَعْدَاءٌ لِی فِی الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ [وَ] لَآخُذَنَّ غَنِیّاً أَخْذَهً یَضْرِطُ بَاهِلَهُ.

وَ لَئِنْ ثَبَتَتْ قَدَمَایَ لَأَرُدَّنَّ قَبَائِلَ إِلَی قَبَائِلَ، وَ قَبَائِلَ إِلَی قَبَائِلَ، وَ لَأُبَهْرِجَنَّ سِتِّینَ قَبِیلَهً مَا لَهَا فِی الْإِسْلَامِ نَصِیبٌ.

**[ترجمه]مجالس مفید: حارث بن حصیره گوید: گروهی از یاران امیر المؤمنین علیه السلام برایم گفتند که روزی آن حضرت فرمود: قبیله غنی و باهله - و چند قبیله دیگری را که نامشان برد - نزد من فراخوانید تا سهمیّه خود را بگیرند، سوگند به آن کسی که دانه را شکافت و جانداران را آفرید آنان هیچ بهره ای از اسلام ندارند، و من در جایگاه خودم سر حوض کوثر و مقام محمود (مقام شفاعت) گواهی می دهم که اینان دشمنان من بودند در دنیا و آخرت، و چنان قبیله غنی را کیفر دهم که قبیله باهله (از ترس) خود را خراب کند. و اگر حکومتم پا بگیرد همانا قبائلی را به قبائل دیگر، و قبائل دیگری را به قبائل دیگری بر هم زنم، و خون شصت قبیله را هدر دهم که هیچ بهره ای از اسلام ندارند. - . امالی مفید: ۳۳۹

-

**[ترجمه]

بیان

البهرج: الباطل. و بهرجه: أی جعل دمه هدرا.

**[ترجمه]«البهرج» به معنای باطل است. و «بهرجه» یعنی: خون او را ریخت.

**[ترجمه]

«۹۷۸»

(۲) کا: [ثِقَهُ الْإِسْلَامِ الْکُلَیْنِیُ] فِی [کِتَابِ] الرَّوْضَهِ [عَنْ] عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عُمَرَ الْیَمَانِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ أَبِی عَیَّاشٍ عَنْ سُلَیْمِ بْنِ قَیْسٍ الْهِلَالِیِّ قَالَ: خَطَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ صَلَّی عَلَی النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ ثُمَّ قَالَ:

أَلَا إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَیْکُمْ خَلَّتَانِ: اتِّبَاعُ الْهَوَی، وَ طُولُ الْأَمَلِ. أَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَی فَیَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ.

وَ أَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَیُنْسِی الْآخِرَهَ.

أَلَا وَ إِنَّ الدُّنْیَا قَدْ تَرَحَّلَتْ مُدْبِرَهً، وَ إِنَّ الْآخِرَهَ قَدْ تَرَحَّلَتْ مُقْبِلَهً، وَ لِکُلٍّ وَاحِدٍ [مِنْهُمَا] بَنُونَ، فَکُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الْآخِرَهِ، وَ لَا تَکُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْیَا، فَإِنَّ الْیَوْمَ عَمَلٌ وَ لَا حِسَابَ، وَ إِنَّ غَداً حِسَابٌ وَ لَا عَمَلَ.

وَ إِنَّمَا بَدْءُ وُقُوعِ الْفِتَنِ مِنْ أَهْوَاءٍ تُتَّبَعُ، وَ أَحْكَامٍ تُبْتَدَعُ، يُخَالَفُ فِيهَا حُكْمُ

۱- و فى الأصل: و متولّ. و مثله فى بعض نسخ المجالس، و فى الغارات و الأمالى فى منزلى.

۲- [۹۷۸]- رَوَاهُ ثِقَةُ الْإِسْلَامِ الْكُلَيْنِيُّ فِي الْحَدِيثِ: (۲۱) مِنْ كِتَابِ الرَّوْضَهِ مِنَ الْكَافِي: ج ۸ ص ۵۸ ط الْآخُونْدِيِّ.

اللَّهِ، يَتَوَلَّى فِيهَا رِجَالٌ رِجَالًا.

أَلَا إِنَّ الْحَقَّ لَوْ خَلَصَ لَمْ يَكُنِ اخْتِلَافٌ، وَ لَوْ أَنَّ الْبَاطِلَ خَلَصَ لَمْ يَخْفَ عَلَى ذِی حِجًى، لَكِنَّهُ يُؤْخَذُ مِنْ هَذَا ضِغْثٌ وَ مِنْ هَذَا ضِغْثٌ، فَيُمْزَجَانِ فَيَجْتَمِعَانِ فَيُجَلَّيَانِ (۱) مَعاً، فَهُنَاكَ يَسْتَوْلِی الشَّيْطَانُ عَلَى أَوْلِيَائِهِ، وَ نَجَا الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ الْحُسْنَى، إِنِّی سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا أَلْبَسَتْكُمْ فِتْنَةٌ يَرْبُو فِيهَا الصَّغِيرُ، وَ يَهْرَمُ فِيهَا الْكَبِيرُ، يَجْرِی النَّاسُ عَلَيْهَا وَ يَتَّخِذُونَهَا سُنَّةً، فَإِذَا غُيِّرَ مِنْهَا شَیْ ءٌ قِيلَ: قَدْ غُيِّرَتِ السُّنَّةُ وَ أَتَى النَّاسُ مُنْكَراً.

ثُمَّ تَشْتَدُّ الْبَلِيَّةُ وَ تُسْبَى الذُّرِّيَّةُ وَ تَدُقُّهُمُ الْفِتْنَةُ كَمَا تَدُقُّ النَّارُ الْحَطَبَ، وَ كَمَا تَدُقُّ الرَّحَى بِثِفَالِهَا، وَ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ اللَّهِ، وَ يَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ الْعَمَلِ، وَ يَطْلُبُونَ الدُّنْيَا بِأَعْمَالِ الْآخِرَةِ.

ثُمَّ أَقْبَلَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] بِوَجْهِهِ وَ حَوْلَهُ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ خَاصَّتِهِ وَ شِيعَتِهِ، فَقَالَ:

قَدْ عَمِلَتِ (۲) الْوُلَاةُ قَبْلِی أَعْمَالًا خَالَفُوا فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، مُتَعَمِّدِينَ لِخِلَافِهِ، نَاقِضِينَ لِعَهْدِهِ، مُغَيِّرِينَ لِسُنَّتِهِ، وَ لَوْ حَمَلْتُ النَّاسَ عَلَى تَرْكِهَا وَ حَوَّلْتُهَا إِلَى مَوَاضِعِهَا وَ إِلَى مَا كَانَتْ فِی عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لَتَفَرَّقَ عَنِّی جُنْدِی، حَتَّى أَبْقَى وَحْدِی أَوْ [مَعَ] قَلِيلٍ مِنْ شِيعَتِیَ الَّذِينَ عَرَفُوا فَضْلِی وَ فَرْضَ إِمَامَتِی مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ وَ سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ.

۱- و فی روضه الكافی المطبوع: «فيجلّلان» و فی نسخه منها: «فيجتمعان» و فی نسخه «فيجليان». ورواه مسلم فی كتابه ص ۹۱ ط النجف. وقد روينا نقلا عن باب البدع والرأی... من كتاب فضل العلم من أصول الكافی ج ۱، ص ۵۴ فی المختار: (۲۳۹) من نهج السعاده ج ۲ ص ۳۰۱ ط ۱.

۲- و فی روضه الكافی ط الآخوندیّ: «لقد عملت».

أ رَأَيْتُمْ لَوْ أَمَرْتُ بِمَقَامِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَرَدَدْتُهُ إِلَى الْمَوْضِعِ الَّذِی وَضَعَهُ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ رَدَدْتُ فَدَكَ إِلَى وَرَثَةِ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ، وَ رَدَدْتُ صَاعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَمَا كَانَ، وَ أَمْضَيْتُ قَطَائِعَ أَقْطَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لِأَقْوَامٍ لَمْ تُمْضَ لَهُمْ وَ لَمْ تُنْفَذْ، وَ رَدَدْتُ دَارَ جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى وَرَثَتِهِ وَ هَدَمْتُهَا مِنَ الْمَسْجِدِ، وَ رَدَدْتُ قَضَايَا مِنَ الْجَوْرِ قُضِیَ بِهَا، وَ نَزَعْتُ نِسَاءً تَحْتَ رِجَالٍ بِغَيْرِ حَقٍّ فَرَدَدْتُهُنَّ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ، وَ اسْتَقْبَلْتُ بِهِنَّ الْحُكْمَ فِی الْفُرُوجِ وَ الْأَحْكَامِ، وَ سَبَيْتُ ذَرَارِیَّ بَنِی تَغْلِبَ، وَ رَدَدْتُ مَا قُسِمَ مِنْ أَرْضِ خَيْبَرَ، وَ مَحَوْتُ دَوَاوِينَ الْعَطَايَا، وَ أَعْطَيْتُ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يُعْطِی بِالسَّوِيَّةِ، وَ لَمْ أَجْعَلْهَا دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ، وَ أَلْقَيْتُ الْمَسَاحَةَ وَ سَوَّيْتُ بَيْنَ الْمَنَاكِحِ، وَ أَنْفَذْتُ خُمُسَ الرَّسُولِ كَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ فَرَضَهُ، وَ رَدَدْتُ مَسْجِدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ إِلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ، وَ سَدَدْتُ مَا فُتِحَ فِيهِ مِنَ الْأَبْوَابِ وَ فَتَحْتُ مَا سُدَّ مِنْهُ، وَ حَرَّمْتُ الْمَسْحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ، وَ حَدَدْتُ عَلَى النَّبِيذِ، وَ أَمَرْتُ بِإِحْلَالِ الْمُتْعَتَيْنِ، وَ أَمَرْتُ بِالتَّكْبِيرِ عَلَى الْجَنَائِزِ خَمْسَ تَكْبِيرَاتٍ، وَ أَلْزَمْتُ النَّاسَ الْجَهْرَ بِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ*، وَ أَخْرَجْتُ مَنْ أُدْخِلَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فِی مَسْجِدِهِ مِمَّنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَخْرَجَهُ، وَ أَدْخَلْتُ مَنْ أُخْرِجَ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ مِمَّنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَدْخَلَهُ، وَ حَمَلْتُ النَّاسَ عَلَى حُكْمِ الْقُرْآنِ وَ عَلَى الطَّلَاقِ عَلَى السُّنَّةِ، وَ أَخَذْتُ الصَّدَقَاتِ عَلَى أَصْنَافِهَا وَ حُدُودِهَا، وَ رَدَدْتُ الْوُضُوءَ وَ الْغُسْلَ وَ الصَّلَاةَ إِلَى مَوَاقِيتِهَا وَ شَرَائِعِهَا وَ مَوَاضِعِهَا، وَ رَدَدْتُ أَهْلَ نَجْرَانَ إِلَى مَوَاضِعِهِمْ، وَ رَدَدْتُ سَبَايَا فَارِسَ وَ سَائِرِ الْأُمَمِ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّةِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، إِذاً لَتَفَرَّقُوا عَنِّی.

وَ اللَّهِ لَقَدْ أَمَرْتُ النَّاسَ أَنْ لَا يَجْتَمِعُوا فِی شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَّا فِی فَرِيضَةٍ، وَ أَعْلَمْتُهُمْ أَنَّ اجْتِمَاعَهُمْ فِی النَّوَافِلِ بِدْعَةٌ، فَنَادَى بَعْضُ أَهْلِ عَسْكَرِی مِمَّنْ يُقَاتِلُ مَعِی: «يَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ غُيِّرَتْ سُنَّةُ عُمَرَ، يَنْهَانَا عَنِ الصَّلَاةِ فِی شَهْرِ

رَمَضَانَ تَطَوُّعاً!».

وَ لَقَدْ خِفْتُ أَنْ يَثُورُوا فِي نَاحِيَهِ جَانِبِ عَسْكَرِي! مَا لَقِيتُ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ مِنَ الْفُرْقَهِ وَ طَاعَهِ أَئِمَّهِ الضَّلَالَهِ وَ الدُّعَاهِ إِلَى النَّارِ! وَ [لَوْ] أَعْطَيْتُ مِنْ ذَلِكَ سَهْمَ ذِي الْقُرْبَى الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ فَنَحْنُ وَ اللَّهِ عَنَى بِذِي الْقُرْبَى الَّذِي قَرَنَنَا اللَّهُ بِنَفْسِهِ وَ بِرَسُولِهِ، فَقَالَ: فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فِينَا [خ: مِنَّا] خَاصَّهً؛ كَيْ لا يَكُونَ دُولَهً بَيْنَ الْأَغْنِياءِ مِنْكُمْ. وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ فِي ظُلْمِ آلِ مُحَمَّدٍ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ لِمَنْ ظَلَمَهُمْ، رَحْمَهً مِنْهُ لَنَا، وَ غِنًى أَغْنَانَا اللَّهُ بِهِ وَ وَصَّى بِهِ نَبِيَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ لَمْ يَجْعَلْ لَنَا فِي سَهْمِ الصَّدَقَهِ نَصِيباً، أَكْرَمَ اللَّهُ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ أَكْرَمَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ أَنْ يُطْعِمَنَا مِنْ أَوْسَاخِ النَّاسِ، فَكَذَّبُوا اللَّهَ وَ كَذَّبُوا رَسُولَهُ وَ جَحَدُوا كِتَابَ اللَّهِ النَّاطِقَ بِحَقِّنَا، وَ مَنَعُونَا فَرْضاً فَرَضَهُ اللَّهُ لَنَا. مَا لَقِيَ أَهْلُ بَيْتِ نَبِيٍّ مِنْ أُمَّتِهِ مَا لَقِيتُهُ بَعْدَ نَبِيِّنَا (۱)! وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَنْ ظَلَمَنَا، وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ!.

**[ترجمه]کافی: سلیم بن قیس هلالی می گوید: امیر المؤمنین علیه السّلام خطبه خواند و خدا را سپاس و ستایش نمود، و سپس بر پیامبر درود فرستاد و فرمود: همانا از دو خصلت بر شما هراسانم؛ پیروی از هوای نفس و آرزوی طولانی. اما پیروی از هوای نفس از حق باز می دارد، و اما آرزوی دراز آخرت را به فراموشی می‌دهد. همانا دنیا، پشت کنان، کوچ کرده و می رود و آخرت، کوچ کرده و به سوی ما می آید، و هر کدام را فرزندانی است، پس شما از فرزندان آخرت باشید و از فرزندان دنیا نباشید، چه، امروز کار هست و محاسبه نیست و فردا محاسبه هست و کار نیست، و همانا فتنه ها و آشوب ها از هواپرستی آغاز می شود و از احکام بدعت و خود پرداخته، شروع می گردد. در این احکام خود پرداخته با خدا مخالفت می شود و مردانی در عهده دار شدن آنها، به جای مردانی دیگر می نشینند.

اگر حق خالص در میان بود، اختلاف به چشم نمی خورد، و اگر باطل محض در میان بود، بر هیچ خردمندی پوشیده نمی ماند، لیکن مشتی از حق و مشتی از باطل برگرفته شده و با هم آمیخته گردیده، و اینجاست که شیطان به اطرافیان خود چیره می گردد، و کسانی رهایی می یابند که از طرف خداوند عاقبت نیکی برای آنها رقم خورده باشد.

همانا من از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیدم که می فرمود: چگونه خواهید بود زمانی که فتنه ای شما را در برگیرد که در آن کودکان بیش از آن به نظر می رسند که هستند [سن و سالشان بیشتر به نظر می رسد]، و جوانان به پیری می رسند. مردم به کژراهه می روند و آن را چونان سنّت خویش می گزینند، و هر گاه بخشی از آن به روش درست تبدیل گردد، گفته می شود سنّت دگرگون شده است، و این در نظر مردم کاری زشت آید و در پی آن، بلایا شدّت یابند و نسل به اسارت برده شود. سپس فتنه و آشوب آنان را بکوبد، چنان که آتش هیزم را می کوبد و آسیاب طعمه خود را. آنها دین می آموزند اما نه برای خدا، و دانش می جویند امّا نه برای عمل؛ و به وسیله کار آخرت، دنیا را می طلبند.

سپس روی به حاضران کرد در حالی که پیرامون ایشان گروهی بود از اهل بیت و خواص و شیعیانش و فرمود: والیان پیش از من عمدا با پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به مخالفت برخاستند و پیمان او را شکستند و روش او را دگرگون ساختند، و اگر من بخواهم مردم را به ترک این کردارهای مخالف پیامبر وادار کنم و آنان را به سوی حق بازگردانم و به همان روش که در زمان پیامبر اکرم بود تغییرشان دهم، همه لشکریانم از پیرامونم بپراکنند، تا آنکه من می مانم با گروه اندکی از شیعیانم که

فضل مرا شناخته اند و از روی قرآن و سنّت رسول اللّه مرا واجب الطاعه می دانند.

شما بگویید که اگر من درباره مقام ابراهیم فرمانی صادر کنم که آن را به همان جایی برگردانم که پیامبر اکرم در آنجایش نهاد، و فدک را به وارثان فاطمه پس دهم، و صاع پیامبر را به میزانی برگردانم که در دوران آن حضرت بود، و زمین هایی که پیامبر اکرم به مردمی واگذارد که حکم ایشان درباره آنها اجرا نشده است و من آن را اجرا کنم، و خانه جعفر را که از او ستاندند و جزء مسجد کردند به وارثان او برگردانم و آن را از مسجد خراب کنم، و احکام و قوانین خلاف حق را، که طبق آنها حکم شده به حق برگردانم و آن احکام خلاف را لغو کنم، و زنانی را از زیر دست مردانی که به ناحق خود را شوهر آنان می دانند بر بگیرم و آنها را به شوهرهای شرعی شان بازگردانم و با آنها بنا به حکم خدا درباره فروج و مقرّرات مقابله کنم، و زن و بچّه بنی تغلب را به اسارت گیرم، و آنچه را از زمین های خیبر تقسیم شده برگردانم، و دفتر حقوق و عطایا را [که از بدعت های خلفا بود و تقسیم اموال بر اساس سابقه در اسلام بود] از میان ببرم، و درآمد اسلامی را مانند پیامبر اکرم میان مسلمانان، برابر و برادر وار تقسیم کنم، و بیت المال را دست گردان توانگران نسازم، و خراج و مالیات از روی مساحت زمین را لغو کنم، و امر نکاح را بر پایه برابری و برادری مسلمانان استوار کنم، و خمس پیامبر را چنان که خداوند سبحان فرو فرستاده و مقرّر داشته اجرا کنم، و مسجد رسول خدا را به همان وضعی برگردانم که بود و هر دری را از آن گشودند ببندم و هر دری را که بستند باز کنم، و مسح وضو را از روی کفش ممنوع کنم، و برای نوشیدن نبیذ(نوعی شراب که از خرما می… گرفتند و سنی ها حلال می‌دانند)حد اجرا کنم، و فرمان دهم که متعه حج و متعه زنان حلالند، و فرمان می دادم بر جنازه ها پنج بار اللّه اکبر بگویند، و مردم را وادارم تا بسم اللّه الرحمن الرحیم را در حمد و سوره نماز بلند بخوانند، و هر کس را به همراه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در مسجدش درآوردند بیرون بیندازم و آن کسی را که از مسجد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بیرون انداخته اند وارد آن سازم، و مردم را به حکم قرآن و اجراء طلاق، طبق قانون قرآن و موافق سنّت اسلام وادارم، و زکات را از همه گونه هایش، طبق مقررات دریافت می کنم، و وضو و غسل و نماز را به هنگام و بنا به شریعت و در محل خودش برگردانم، و اهل نجران را به مکان خود بازگردانم، و اسیران فارس و ملّت های دیگر را به مقررات کتاب خدا و سنّت رسولش برگردانم، در این صورت همه از گرد من پراکنده می شدند.

به خدا سوگند که من به مردم فرمان دادم در ماه رمضان تنها نماز فریضه را به جماعت بخوانند، و به آنها اعلان داشتم که جماعت در نماز نافله، بدعت است و دستور خدا نیست ولی فریاد گروهی از سربازانم که همراه من با دشمن می جنگیدند بلند شد. آنها فریاد می زدند که: ای مسلمانان سنّت عمر دگرگون شد، علی ما را از نماز نافله ماه رمضان باز می دارد. و من ترسیدم که مبادا در بخشی از سپاهم جنجالی به پا شود.

من از دست این امّت، از نظر تفرقه اندازی و پیروی آنها، از پیشوایان گمراهی و از دعوتگران بسوی دوزخ چه ها که نکشیدم! من از این خمس، بهره ذی القربی را عطا می کنم که خداوند فرموده است: « وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ» - . انفال / ۴۱ - {و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان [او] و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی [حقّ از باطل] - روزی که آن دو گروه با هم روبرو شدند - نازل کردیم، ایمان آورده اید. و خدا بر هر چیزی تواناست.}. به خدا سوگند مقصود از ذی

القربی مـا هستیم که خداونـد مـا را با خود و رسول خود قرین ساخته است و فرموده: «فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ»{از آنِ خـدا و از آنِ پیـامبر [او] و متعلّق به خویشاونـدان نزدیـک [وی] و یتیمـان و بینوایـان و در راه مانـدگان}– کـه مخصـوص مـاست است –، «کَیْ لا یَکُونَ دُولَةً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ» {تـا میـان تـوانگران شـما دست به دسـت نگردد}. «وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ» {و آنچه را فرسـتاده [او] به شما داد، آن را بگیرید و از آنچه شـما را باز داشت، بازایستیـد و از خدا پروا بدارید}در ظلم به آل محمد.«إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ» – . حشـر / ۷ – {که خدا سخت کیفر است.} برای کسانی که به ایشان ستم کنند.

این مهری است که خـدا به مـا داده و مـا را بـا آن بی نیـاز سـاخته است، و درباره آن به پیغمبرش سـفارش کرده و از زکات و صـدقه به مـا بهره ای نـداده. خداونـد رسول خویش و ما اهل بیت را گرامی داشـته از اینکه چرک مال مردم را به ما بخورانـد. پس این مردم خـدا را تکذیب کردند و رسول خدا را هم تکذیب نمودند و کتاب خدا را که به حق ما گویاست، انکار کردند و از مقرّری که خـدا برای ما مقرّر کرده است، از ما دریغ ورزیدنـد. خانـدان هیـچ پیغمبری از امّت خود آن ندید که ما پس از پیامبر دیـدیم، و خداوند علیه کسـی که به ما سـتم روا داشـته یاور ماست و از او کمک می خواهیم، و لا حول و لا قوه إلّا باللّه العلی العظیم. – . الکافی۸ : ۵۸ –

**[ترجمه]

تبیین

أقول: وجدت فی أصل کتاب سلیم مثله.

قوله علیه السلام: «إنّ أخوف» [لفظ: «أخوف»] مشتقّ من المبنی للمفعول علی خلاف القیاس کأشهر.

[قوله علیه السلام:] «قد ترحّلت» قال الفیروزآبادی: ارتحل القوم عن

۱– و فی کتاب الرّوضه: «ما لقینا ...».

المكان: انتقلوا كترحّلوا. شبّه عليه السلام انقضاء العمر فى الدنيا شيئا فشيئا، و نقص لذّاتها بترحّلها و إدبارها و قرب الموت يوما فيوما بترحّل الآخره و إقبالها.

[قوله عليه السلام:]«اليوم عمل» قال ابن ميثم: [لفظ «عمل»] قائم مقام الخبر، من قبيل استعمال المضاف إليه مقام المضاف: أى اليوم يوم عمل، أو وقت عمل.

[قوله عليه السلام:] «إنّما بدء وقوع الفتن» إلى آخره

قد أورد الكلينى رحمه اللّه، فى كتاب العقل [من الكافى:] هذا الجزء من الخبر بسند صحيح عن [الإمام] الباقر عليه السلام و فيه: «أيّها النّاس إنما بدء وقوع الفتن أهواء تتّبع، و أحكام تبتدع، يخالف فيها كتاب اللّه».

[قوله عليه السلام:] «من هذا ضغث» الضغث: مل ء الكفّ من الشجر و الحشيش و الشماريخ.

[قوله عليه السلام:] «فيجلّيان» و

فى كتاب العقل [من الكافى:] «فيجيئان معا، فهنالك استحوذ الشيطان على أوليائه، و نجا الذين سبقت لهم من اللّه الحسنى».

و هو أظهر. و على ما فى هذا الخبر، لعلّ المراد نجا: الذين قال اللّه فيهم سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أى سبقت لهم فى علم اللّه و قضائه و مشيئته، الخصله الحسنى و هى السعاده أو التوفيق للطاعه، أو البشرى بالجنّه، أو العاقبه الحسنى.

[قوله عليه السلام:] «لبستم» كذا فى بعض النسخ و هو الظاهر و فى بعضها: «ألبستم» على بناء المجهول من الأفعال و هو أظهر. و فى أكثره:

«ألبستكم» فيحتمل المعلوم و المجهول بتكلّف، إمّا لفظا و إمّا معنى.

[قوله عليه السلام:] «يربو فيها الصغير» قال الفيروزآبادى: ربا [المال] ربوّا كعلوا-: زاد و نما. و الغرض بيان كثره امتدادها.

[قوله عليه السلام:] «و قد أتى الناس منكرا»: لعلّه داخل تحت القول

ص: ۱۷۶

و يحتمل العدم.

[قوله عليه السلام:] «و كما تدقّ الرحى بثقالها» فى أكثر النسخ بالقاف و لعلّه تصحيف. و الظاهر الفاء، قال الجزرى:

و فى حديث علىّ عليه السلام:

«تدقّهم الفتن دقّ الرحى بثفالها».

الثفال بالكسر-: جلده تبسط تحت رحى اليد، ليقع عليها الدقيق و يسمّى الحجر الأسفل ثفالا بها، و المعنى أنّها تدقّهم دقّ الرّحى بالحبّ إذا كانت مثقله، و لا تثقل إلّا عند الطحن.

و قال الفيروزآبادى: و قول زهير:

«فنعرككم عرك الرحى بثفالها»

أى على ثفالها، أى حال كونها طاحنه؛ لأنّهم لا يثفلونها إلّا إذا طحنت انتهى.

و على ما فى أكثر النسخ، لعلّ المراد مع ثقالها: أى إذا كانت معها ما يثقلها من الحبوب، فيكون أيضا كنايه عن كونها طاحنه.

[قوله عليه السلام:] «أو قليل»: أى أو يبقى معى قليل.

[قوله عليه السلام:] «لو أمرت بمقام إبراهيم». إشاره إلى ما فعله عمر من تغيير المقام عن الموضع الذى وضعه فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، إلى موضع كان فيه فى الجاهليه. [و قد] رواه الخاصّه و العامّه كما مرّ فى بدعه.

[قوله عليه السلام:] «و نزعت نساء» إلخ: كالمطلّقات ثلاثا فى مجلس واحد و غيرها مما خالفوا فيه حكم اللّه.

«و سبيت ذرارى بن تغلب»؛ لأنّ عمر رفع عنهم الجزيه كما مرّ فى بدعه، فهم ليسوا بأهل ذمّه فيحلّ سبى ذراريهم.

[قوله عليه السّلام:] «و محوت دواوين العطايا»: أى التى بنيت على التفضيل بين المسلمين فى زمن الثلاثه.

[قوله عليه السلام:] «و لم أجعلها دوله» قال الجزرى: فى حديث أشراط الساعه: «إذا كان المغنم دولا»: [هى] جمع دوله بالضمّ، و هو ما يتداول من المال فيكون لقوم دون قوم.

ص: ۱۷۷

[قوله عليه السلام:] «و ألقيت المساحه»: إشاره إلى ما عدّه الخاصّه و العامّه من بدع عمر، أنّه قال: ينبغى أن يجعل مكان هذا العشر و نصف العشر دراهم، نأخذها من أرباب الأملاک، فبعث إلى البلدان من مسح على أهلها فألزمهم الخراج، فأخذه من العراق و ما يليها ما كان أخذه منهم ملوک الفرس على كلّ جريب درهما واحدا، و قفيزا من أصناف الحبوب، و أخذ من مصر و نواحيها دينارا و إردبا عن مساحه جريب، كما كان يأخذ منهم ملوک الإسكندريه.

وَ قَدْ رَوَى الْبَغَوِيُّ فِي [كِتَابِ] شَرْحِ السُّنَّهِ وَ غَيْرُهُ مِنْ عُلَمَائِهِمْ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَنَّهُ قَالَ: مُنِعَتِ الْعِرَاقُ دِرْهَمَهَا وَ قَفِيزَهَا، وَ مُنِعَتِ الشَّامُ مُدَّهَا وَ دِينَارَهَا، وَ مُنِعَتْ مِصْرُ إِرْدَبَّهَا وَ دِينَارَهَا.

و الإردب لأهل مصر أربعه و ستّون منا و فسرّه أكثرهم بأنّه قد محا ذلک شريعه الإسلام. و كان أوّل بلد مسحه عمر بلد الكوفه، و قد مرّ الكلام فيه فى باب بدع عمر.

[قوله عليه السلام:] «و سوّيت بين المناكح»: بأن يزوّج الشريف و الوضيع كما فعله رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و زوّج بنت عمّه مقدادا. و عمر نهى عن تزويج الموالى و العجم كما فى بعض الروايات.

[قوله عليه السلام:] «و أمرت بإحلال المتعتين»: أى متعه النساء و متعه الحجّ اللّتين حرّمهما عمر. و «خمس تكبيرات»: أى لا أربعا كما ابتدعه العامّه و نسبوه إلى عمر كما مرّ.

[قوله عليه السلام:] «و ألزمت الناس» إلخ. يدلّ ظاهرا على وجوب الجهر بالبسمله مطلقا، و إن أمكن حمله على تأكّد الاستحباب.

[قوله عليه السلام:] «و أخرجت» إلخ: الكلام يحتمل أن يكون المراد إخراج جسدى المعلومين الذين دفنا فى بيته [صلّى اللّه عليه و آله و سلم] بغير إذنه، مع أن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله لم يأذن لهما لخوخه فى مسجده،

و إدخال جسد فاطمه عليها السلام و دفنها عند النّبى صلّى اللّه عليه و آله، أو رفع الجدار من بين قبريهما.

و يحتمل أن يكون المراد، إدخال من كان ملازما لمسجد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فى حياته، كعمّار و أضرابه، و إخراج من أخرجه الرسول صلّى اللّه عليه و آله من المطرودين. و يمكن [أن يكون] تأكيدا لما مر من فتح الأبواب و سدّها.

[قوله عليه السلام:] «و رددت أهل نجران إلى مواضعهم»: لم أظفر إلى الآن بكيفيه إخراجهم و سببه و بمن أخرجهم.

[قوله عليه السلام:] «و رددت سبايا فارس»: لعلّ المراد الاسترداد ممن اصطفاهم أو أخذ زائدا من حظّه.

[و قوله عليه السلام:] «ما لقيت»: كلام مستأنف للتعجّب. و [قوله:] «أعطيت»: رجوع إلى الكلام السابق و لعلّ التأخير من الرواه.

و فى روايه الإحتجاج: «و أعظم من ذلك» كما مرّ و هو أظهر.

[قوله:] إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ: هذه من تتمّه آيه الخمس، حيث قال تعالى: وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ قال البيضاوى: [جمله] (إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ): متعلّق بمحذوف دلّ عليه [قوله:] «وَ اعْلَمُوا»: أى إن كنتم آمنتم باللّه فاعلموا أنّه جعل الخمس لهؤلاء، فسلّموا إليهم و اقتنعوا بالأخماس الأربعه الباقيه، فإنّ العلم المتعلّق بالعمل إذا أمر به لم يرد منه العلم المجرّد؛ لأنّه مقصود بالعرض، و المقصود بالذات هو العمل. وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا محمد من الآيات و الملائكه و النصر يَوْمَ الْفُرْقانِ يوم بدر فإنّه فرّق فيه بين الحق و الباطل يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ

المسلمون و الكفار.

أقول: لعلّ نزول حكم الخمس كان فی غزاه بدر و [قوله:] «وَ ما أَنْزَلْنا»:

إشاره إليه كما يظهر من بعض الأخبار. و فسّر عليه السلام «ذی القربی» بالأئمه كما دلّت عليه الأخبار المستفيضه، و عليه انعقد إجماع الشيعه.

[قوله:] «كَيْ لا ـ يَكُونَ دُولَةً»: هـذه تتمّه لآيه أخرى ورد [ت] فی فيئهم عليهم السلام حيث قال [تعالى:] «ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرى فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لا يَكُونَ» [۷ / الحشر: ۵۹]: أی الفی ء الذی هو حقّ الإمام عليه السلام. دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِياءِ مِنْكُمْ: (الدّوله بالضمّ-: ما يتداوله الأغنياء و تدور بينهم كما كان فی الجاهليه.

[قوله عليه السلام:] «رحمه لنا»: أی فقرّر الخمس و الفی ء لنا رحمه منه لنا، و ليغنينا بهما أوساخ أيدی الناس.

**[ترجمه]می گويم: در اصل كتاب سليم مانند اين حديث را يافتم.

در فرموده امام عليه السلام «إنّ أخوف» لفظ «أخوف» از صيغه اسم مفعول مانند «أشهر» بر خلاف قياس مشتق شده است. درباره فرموده امام عليه السلام «قد ترحّلت» فيروآبادی گويد: ارتحل القوم عن المكان، يعنی: نقل مكان كردند و معنی آن مانند «ترحّلوا» است. امام اندک اندک سپری شدن عمر و كاسته شدن لذت‌های آن را به نقل مكان كردن و پشت كردن تشبيه نموده است، و نيز نزديک شدن روز به روز مرگ را به كوچ آخرت و روی آوردن آن تشبيه نموده است.

درباره فرموده امام عليه السلام «اليوم عمل» ابن ميثم گويد: لفظ «عمل» در مكان خبر آمده است و از قبيل به كار بردن مضاف اليه به جای مضاف می‌باشد، يعنی: «اليوم يوم عمل» يا «وقت عمل».

درباره اين فرموده امام عليه السلام «انّما بدء وقوع الفتن» تا پايان آن، كلينی رحمه الله در كتاب عقل از كافی اين قسمت از خبر را با سند صحيح از امام باقر عليه السلام آورده است و در آن اينگونه ذكر شده است: «ايها الناس انّما بدء وقوع الفتن اهواء تتّبع و احكام تبتدع، يخاف فيها كتاب الله» يعنی: در حقيقت آغاز وقوع فتنه ها و آشوب‌ها از هواهای نفسانی پيروی شده و احكامی است كه بدعت‌گزاری شده و در آن‌ها با حكم خدا مخالفت شود.

در فرموده امام عليه السلام «من هذا ضغث» ضغث به معنای يک كف دست از درخت، علف و شاخه نازک است. فرموده امام عليه السلام «فيجلّيان» در كتاب عقل از كافی به اين صوت ذكر شده است: «فيجيئان معا فهنالك استحوذ الشيطان علی أوليائه و نجا الذين سبقت لهم من الله الحسنی» يعنی: پس با هم می‌آيند و در اينجاست كه شيطان بر دوستان خود استيلا يابد و آنان كه از جانب خدا برايشان سرانجام نيک پيش بينی شده نجات يابند. و اين عبارت آشكارتر است. اما بنابر آنچه در اين روايت آمده است، شايد مقصود از «نجا» كسانی باشد كه خداوند درباره آنان فرموده است: سرانجام و وعده نيكو برايشان پيش‌بينی شده است، يعنی: در علم و قضا و اراده خداوند، خصلت نيكو كه سعادت‌مندی، يا توفيق طاعت، يا مژده بهشت، يا سرانجام نيكو است، بدان‌ها وعده داده شده است.

«لبستم» به همین صورت در بعضی نسخه‌ها وارد شده است و آن، وجه آشکار است. و در برخی نسخه‌ها به صورت «ألبستم» با صیغه مجهول از باب افعال آمده است که آن آشکارتر است. و در اکثر نسخه‌ها «ألبستکم» ذکر شده که با تکلف، حمل بر صیغه معلوم و مجهول می‌شود لفظی یا معنایی .

درباره فرموده امام علیه السلام «یربو فیها الصغیر» فیروزآبادی گوید: ربا المال ربوّاً – بر وزن علواً – یعنی: زیاد شد و رشد کرد. و مقصود از این عبارت به درازا کشیده شدن بیش از اندازه فتنه‌ها است.

«و قد أتی الناس منکراً» چه بسا داخل در گفته آنان باشد (مقول القول باشد) و ممکن است اینگونه نباشد.

فرموده امام علیه السلام «و کما تدقّ الرحی بثفالها» در اکثر نسخه‌ها با قاف ذکر شده و شاید تصحیف شده باشد. و وجه آشکار آن با فاء است. جزری گوید: در حدیث علی علیه السلام: «تدقّهم الفتن دقّ الرحی بثفالها» الثفال – با کسره ثاء – پوستی است که در زیر آسیاب قرار دهند تا آرد بر آن ریخته شود، و سنگ زیرین آسیاب را نیز ثفال می‌گویند. و بدین معنی است که: فتنه‌ها آنان را خرد می‌کند به همان صورتی که آسیاب دانه‌های گندم را خرد می‌کند، هرگاه سنگین شود، و سنگین نمی‌شود مگر در حالت کوبیدن برای آرد کردن.

فیروزآبادی گوید: و سخن زهیر: «فنعرککم عرک الرحی بثفالها» یعنی: «علی ثفالها» یعنی: در حالتی که آسیاب بر روی سنگ زیرین قرار دارد، یعنی در حالت آرد کردن، زیرا جز در وقت آرد کردن ان را بر سنگ زیرین نمی‌نهند. پایان سخن.

و بنا بر آنچه در اکثر نسخه‌ها آمده شاید مقصود «مع ثقالها» باشد، یعنی: هرگاه دانه‌های گندمی باشد که آن را سنگین کند که با این معنی نیز کنایه از حالت آرد کردن آسیاب است.

فرموده امام علیه السلام «أو قلیل» یعنی: یا شمار اندکی با من بمانند. فرموده امام علیه السلام «لو أمرت بمقام ابراهیم» اشاره به اقدام عمر دارد که مقام را از جایی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن قرار داده بود، به جایی که در دوره جاهلیت در آنجا بود، تغییر مکان داد. و همانطور که در بدعت‌های او ذکر شد، خاصه و عامه آن را نقل کرده‌اند.

فرموده امام علیه السلام «و نزعت نساء» تا پایان عبارت، مثال برای آن زنانی است که در یک مجلس و بدون حضور شاهدان یا در غیر حال طهر طلاق می‌دادند که در آن با حکم خداوند مخالفت می‌کردند. «سبیت ذراری بن تغلب» زیرا همانطور که در بدعت‌های عمر ذکر شد، جزیه را از آنان برداشت، پس آنان اهل ذّمه نیستند و اسیر کردن فرزندانشان جایز می‌شود. فرموده امام علیه السلام «و محوت دواوین العطایا» یعنی: دفاتر حقوق و عطایایی که بر اساس برتری بخشیدن میان مسلمانان در زمان سه خلیفه برپا شده بود.

درباره فرموده امام علیه السلام «و لم أجعلها دولة» جزری گوید: در حدیث نشانه‌های و شروط قیامت آمده است: «إذا کان المغنم دولاً» یعنی: هرگاه غنیمت‌ها در دست توانگران قرار گیرد. «دولاً» جمع «دولة» و آن مالی است که بین توانگران دست به دست می‌شود و به گروهی اختصاص می‌یابد و گروهی از آن محروم می‌مانند.

فرموده امام علیه السلام «و ألقیت المساحهْ» اشاره به آنچه دارد که خاصه و عامه آن را از بدعت‌های عمر به شمار می‌آورند. زیرا او گفت: شایسته است که به جای این یک دهم و نصف یک دهم درهمهایی قرار دهیم که از صاحبان املاک بگیریم. پس کسانی را به شهرها فرستاد تا زمین‌های اهالی شهرها را مساحت کنند و مالیات را بر آنان ملزم گرداند. پس از مردمان عراق و حوالی آن مالیاتی معادل مالیاتی که پادشاهان ایران از آنان می گرفتند گرفت که در ازای هر جریب، یک درهم و یک قفیز از انواع حبوبات مالیات قرار داد و از مردمان مصر و نواحی اطراف آن به ازای مساحت جریب درختان، دینار و اردب تعیین کرد همانگونه که پادشاهان اسکندریه از آنان می گرفتند. بغوی در کتاب شرح السنهْ و دیگر علمای آنان از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده‌اند که فرمود: درهم و قفیز از مردم عراق، و مدّ و دینار از مردم شام و اردب و دینار از مردم مصر منع می‌شود.

«الاردب» در مصر شصت و چهار «مَن» بود. در تفسیر حدیث فوق بیشتر آنان گفته‌اند: یعنی اسلام آن قانون مالیات گیری را از بین برد. و اولین شهری که عمر مساحت کرد، کوفه بود که در این باره در باب بدعت‌های عمر سخن گفتیم.

فرموده امام علیه السلام «و سوّیت بین المناکح» به این صورت که اشخاص با اصل و نسب و کسانی که اصل و نسب مشهوری نداشتند را به ازدواج هم درآورد همانطور که رسول خدا صلی الله علیه و آله این کار را انجام داد و دختر عمویش را به ازدواج مقداد درآورد. و عمر از ازدواج با موالی و عجم‌ها نهی کرده بود همانطور که در برخی روایت‌ها آمده است.

فرموده امام علیه السلام «و أمرت بإحلال المتعتین» یعنی: متعه زنان و متعه حجّ که عمر آن را دو را حرام کرده بود. و «خمس تکبیرات» یعنی: نه چهار تکبیر که عامه آن را بدعت کرده و به عمر نسبت داده‌اند که پیش‌تر بدان اشاره شد. «و ألزمت الناس» تا پایان جمله، به ظاهر بر وجوب خواندن بسم الله الرحمن الرحیم با صدای بلند به صورت مطلق، دلالت می کند هر چند می... توان آن را حمل بر تاکید بر مستحب بودن آن کرد.

فرموده امام علیه السلام «و أخرجت» تا پایان جمله، مقصود از این سخن ممکن است بیرون آوردن دو جسد معلوم باشد که بدون اجازه در مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دفن شده‌اند - با وجود اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله حتی به اندازه پنجره ای که به مسجد باز شود به آن دو اجازه نداد[بعد از بستن درب خانه ها به مسجد] - و آوردن جسد فاطمه علیها السلام و دفن آن در نزد پیامبر صلی الله علیه و آله، یا مقصود برداشتن دیوار که بین ایشان و پیامبر بود. و احتمال دارد مقصود آوردن کسانی باشد که ملازم مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان حیات ایشان، بودند مانند عمّار و اشخاص نظیر او، و بیرون آوردن طرد شدگانی باشد که رسول خدا صلی الله علیه و آله آنان را بیرون کرده بود. و ممکن است تاکیدی برای گشودن و بستن درها باشد که امام پیش‌تر ذکر کرد.

فرموده امام علیه السلام «و رددت اهل نجران الی مواضعهم» تاکنون کیفیت بیرون کردن آنان و دلیل این کار و کسانی را که آن‌ها را بیرون کردند، را نیافته‌ام. «و رددت سبایا فارس» شاید مقصود بازگردانیدن کسانی باشد که آنان برای خود برگزیده یا بیشتر از سهمش گرفته است.

فرموده امام علیه السلام «ما لقیت» سخن استینافی برای اظهار تعجب است. و «أعطیت» بازگشت به سخن پیشین است و شاید

مؤخر کردن این عبارت توسط راویان صورت گرفته باشد. و در روایت کتاب احتجاج «و أعظم من ذلک» ذکر شده که پیش... تر بیان شد و این عبارت آشکارتر است .

فرموده امام علیه السلام «إن کنتم آمنتم بالله» این عبارت از تتمه آیه خمس است آنجا که خداوند متعال می‌فرماید: «وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» - . انفال / ۴۱ - {و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان [او] و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی [حقّ از باطل]- روزی که آن دو گروه با هم روبرو شدند- نازل کردیم، ایمان آورده اید. و خدا بر هر چیزی تواناست}.

بیضاوی گوید: جمله «إن کنتم آمنتم بالله» متعلق له محذوفی است که فرموده خداوند «و اعلموا» بر آن دلالت دارد یعنی: اگر شما به خداوند ایمان آورده‌اید پس بدانید که خداوند خمس را برای این افراد قرار داده است. پس خمس را به آنان تحویل دهید و به چهار پنجم باقی مانده قانع شوید. چرا که علمی که متعلق به عمل است، هرگاه بدان امر شود، مقصود از آن مجرد علم (دانستن) نیست؛ زیرا دانستن و علم داشتن بدان، مقصود به عَرَض است و مقصود به ذات، همانا عمل کردن است. «وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا» یعنی محمد که آیات و ملائکه و نصرت بر او نازل کردیم «يَوْمَ الْفُرْقَانِ» یعنی روز بدر چرا که در آن روز خداوند بین حق و باطل جدایی افکند. «يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ» یعنی: مسلمانان و کافران.

می گویم: چه بسا نازل شدن حکم خمس در غزوه بدر باشد و فرموده خداوند: «و ما انزلنا» اشاره بدان داشته باشد همانطور که از برخی روایت‌ها آشکار می گردد. و امام علیه السلام «ذی القربی» را به ائمه تفسیر کرده است همانطور که روایت‌های متواتر بر آن دلالت دارد و علمای شیعه بر آن اجماع کرده‌اند.

فرموده ایشان «کیلا یکون دولة» این عبارت تتمه آیه دیگری است که درباره غنیمت امام علیهم السلام نازل شده است آنجا که خداوند متعال می‌فرماید: «ما أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ» - . حشر / ۷ - {آنچه خدا از [داراییِ] ساکنان آن قریه ها عاید پیامبرش گردانید، از آنِ خدا و از آنِ پیامبر [او] و متعلّق به خویشاوندان نزدیک [وی] و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، تا میان توانگران شما دست به دست نگردد.} یعنی: غنیمتی که حقّ امام علیه السلام است. «دولة بین الأغنیاء منکم» الدُولة - با ضمه دال - اموالی است که ثروتمندان و توانگران در در میان خود به گردش درمی‌آورند و به همان صورتی که در دوره جاهلی بوده، در میانشان می‌چرخد.

فرموده امام علیه السلام: «رحمة لنا» یعنی: خداوند خمس و غنیمت را برای ما رحمتی از جانب خود مقرر داشته است و با آن دو ما را از چرک‌های دست مردم(صدقه) بی‌نیاز می کند.

**[ترجمه]

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَوْ قَدِ اسْتَوَتْ قَدَمَایَ مِنْ هَذِهِ الْمَدَاحِضِ لَغَيَّرْتُ أَشْيَاءَ.

**[ترجمه]نهـج البلاغه: و درود خـدا بر او، فرمود: اگر از این فتنه ها و لغزشـگاه با قدرت بگذرم، دگرگونی های بسـیار پدید می آورم. - . نهج البلاغه: ۵۲۳، قصار ۲۷۲ -

**[ترجمه]

بیان

المداحض: المزالق. و اسـتواء القدمین کنایه عن تمکّنه علیه السلام من إجراء الأحکام الشرعیه علی وجوهها؛ لأنّه علیه السلام لم یتمکن من تغییر بعض ما کان فی أیّام الخلفاء کما عرفت.

**[ترجمه]«المـداحض» یعنی: لغزش گـاه‌هـا و «اسـتواء القـدمین» کنـایه از توانـایی ایشان برای اجرای احکام شـرعی به صورت درست است؛ زیرا همانطور که دانستی ایشان نتوانستند برخی از اموری را که در دوره خلفا بود، تغییر دهد.

**[ترجمه]

«۹۸۰»

(۲) کا: مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْقُمِّيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَهَ رَفَعَهُ قَالَ: مَرَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ بِرَجُلٍ يُصَلِّی الضُّحَی فِی مَسْجِدِ الْكُوفَهِ، فَغَمَزَ جَنْبَهُ بِالدِّرَّهِ وَ قَالَ: نَحَرْتَ صَلَاهَ الْأَوَّابِينَ نَحَرَكَ اللَّهُ؟ قَالَ:

۱- [۹۷۹]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۲۷۲) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- [۹۸۰]- رَوَاهُ ثِقَهُ الْإِسْلَامِ الْكُلَيْنِيُّ فِی الْكَافِی: ج ۳ ص ۴۵۲ فِی الْحَدِيثِ ۸ مِنْ بَابِ تَقْدِيمِ نَوَافِلِ صَلَاهِ الضُّحَی.

فَأَتْرُكُهَا! قَالَ: فَقَالَ: أَ رَأَيْتَ الَّذِی يَنْهی عَبْداً إِذا صَلَّی فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ كَفَی بِإِنْكَارِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَهْياً.

**[ترجمه]کافی: سَیف بن عَمِیره در حدیثی مرفوع روایت کرده است که امیر المؤمنین علیه السلام مردی را در مسجد کوفه دید که نماز میانه روز[نمازی از بدعتهای عمر] می خواند، حضرت با تازیانه کوچک پهلوی او را فشرد و فرمود: نماز اوّابین را از بین بردی، خدا تو را بکشد. مرد گفت: آیا آن را ترک کنم؟ فرمود: «أَرَأَیْتَ الَّذِی یَنْهَی* عَبْدًا إِذَا صَلَّی» - . علق / ۹ - ۱۰ -

{آیا دیدی آن کس را که باز می داشت بنده ای را آن گاه که نماز می گزارد} .

امام صادق علیه السلام فرمود: سرزنش علی علیه السلام برای نهی از عملی کفایت می کند. - . کافی۳ : ۴۵۲ -

**[ترجمه]

بيان

«أَ رَأَيْتَ الَّذِی»: أی أقول: اتركها، فتقول أنت و أمثالك مثل هذا!؟ أو قال ذلك تقيه.

**[ترجمه]«أرأیت الذی» یعنی: می گویم: آن را ترک کن، پس تو و امثال تو این آیات را می‌خوانید؟! یا اینکه امام آن جمله را بنا به تقیه گفته است.

**[ترجمه]

«۹۸۱»

(۱) یب: عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ الْمَدَائِنِيِّ عَنْ مُصَدِّقِ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاةِ فِی [شَهْرِ] رَمَضَانَ فِی الْمَسَاجِدِ.

قَالَ: لَمَّا قَدِمَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْكُوفَةَ أَمَرَ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ أَنْ يُنَادِيَ فِی النَّاسِ لَا صَلَاةَ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ فِی الْمَسَاجِدِ جَمَاعَةً، فَنَادَی فِی النَّاسِ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِمَا أَمَرَهُ بِهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَلَمَّا سَمِعَ النَّاسُ مَقَالَةَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، صَاحُوا وَا عُمَرَاهْ وَا عُمَرَاهْ. فَلَمَّا رَجَعَ إِلَی أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَهُ: مَا هَذَا الصَّوْتُ؟ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ النَّاسُ يَصِيحُونَ وَا عُمَرَاهْ وَا عُمَرَاهْ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ: قُلْ لَهُمْ: صَلُّوا.

**[ترجمه]تهذیب: صدقه بن عمار از امام صادق علیه السلام روایت کرده که از ایشان درباره نماز [نافله جماعت]در ماه رمضان در مساجد پرسیدم.

فرمود: وقتی امیر المؤمنین علیه السّلام وارد کوفه شد دستور داد تا امام حسن علیه السّلام در میان مردم ندا کند که در ماه

رمضـان در مساجـد نمـاز جماعت مسـتحبی نیست. امام حسن علیه السّـلام در بین مردم اعلام کرد. وقتی مردم پیام حضـرت را شنیدند فریاد برآوردند: وا عمرا! وا عمرا! وقتی امام حسن علیه السّلام نزد امیر المؤمنین علیه السّلام آمد حضرت پرسید: این چه صدایی است؟! عرض کرد: یا امیر المؤمنین، مردم فریاد می زنند: وا عمرا! وا عمرا! حضرت فرمود: برو به آنان بگو: نمازشان را بخوانند. -. تهذیب ۳ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۹۸۲»

(۲) کِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ:

ص: ۱۸۱

۱- [۹۸۱]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الطُّوسِيُّ فِی كِتَابِ التَّهْذِيبِ: ج ۳ ص ۷۰ فِی الْحَدِيثِ: (۳۰) مِنْ كِتَابِ فَضْلِ شَهْرِ رَمَضَانَ ...

۲- [۹۸۲]- رَوَاهُ الثَّقَفِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِيثِ: (۷۴) مِنْ تَلْخِيصِ كِتَابِ الْغَارَاتِ ص ۱۲۳، ط ۱، وَ فِيهِ: «أَنِ اقْضِ بِمَا كُنْتَ تَقْضِی ...». وقريبا منه رواه ابن أبی الحديد فی شرح المختار: (۲۷۲) من قصار كلام أمير المؤمنين من نهج البلاغه من شرحه: ج ۵ ص ۵۷۷ ط بيروت. وليلاحظ ما رواه أبو عبيد فی كتاب الأموال ص ۴۱۷ ط دار الفكر. ومثله رواه أيضا البخاری فی آخر باب فضائل علی عليه السلام من صحيحه، ج ۵ ص ۲۴.

عَنْ مُخَوَّلِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ شُرَيْحٍ قَالَ: بَعَثَ إِلَيَّ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنْ أَقْضِيَ بِمَا كُنْتُ أَقْضِي [سَابِقاً] حَتَّى يَجْتَمِعَ أَمْرُ النَّاسِ.

ص: ١٨٢

**[ترجمه]کتاب الغارات از ابراهیم بن محمد ثقفی: شریح قاضی گوید: علی علیه السلام نزد من فرستاد که به همان شیوه که قضاوت می کنی، قضاوت کن تا کار مردم به سامان آید. - . الغارات ۱: ۱۲۳

- .

**[ترجمه]

[الباب الثالث و الثلاثون] باب نوادر ما وقع فی أیّام خلافته علیه السلام و جوامع خطبه و نوادرها

الأخبار

«۹۸۳»

(۱) کا: عَلِیُّ بْنُ الْحَسَنِ الْمُؤَدِّبُ عَنِ الْبَرْقِیِّ، وَ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ التَّیْمِیِّ، جَمِیعاً عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: خَطَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ النَّاسَ بِصِفِّینَ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ صَلَّی عَلَی مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ ثُمَّ قَالَ:

أَمَّا بَعْدُ، فَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَی لِی عَلَیْکُمْ حَقّاً بِوِلَایَهِ أَمْرِکُمْ وَ مَنْزِلَتِیَ الَّتِی أَنْزَلَنِی اللَّهُ عَزَّ ذِکْرُهُ بِهَا مِنْکُمْ، وَ لَکُمْ عَلَیَّ مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِی لِی عَلَیْکُمْ، وَ الْحَقُّ أَجْمَلُ الْأَشْیَاءِ فِی التَّوَاصُفِ، وَ أَوْسَعُهَا فِی التَّنَاصُفِ، لَا یَجْرِی لِأَحَدٍ إِلَّا جَرَی عَلَیْهِ، وَ لَا یَجْرِی عَلَیْهِ إِلَّا جَرَی لَهُ، وَ لَوْ کَانَ لِأَحَدٍ أَنْ یَجْرِیَ ذَلِکَ لَهُ وَ لَا یَجْرِیَ

۱- [۹۸۳]- رَوَاهُ ثِقَهُ الْإِسْلَامِ الْکُلَیْنِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ: (۵۵۰) مِنْ کِتَابِ الرَّوْضَهِ مِنَ الْکَافِی: ج ۸ ص ۳۵۲. ورویناه عنه فی المختار: (۲۰۳) من کتاب نهج السعاده: ج ۲ ص ۱۷۷، ط ۱

عَلَيْهِ لَكَانَ ذَلِكَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ خَالِصاً دُونَ خَلْقِهِ، لِقُدْرَتِهِ عَلَى عِبَادِهِ، وَ لِعَدْلِهِ فِي كُلِّ مَا جَرَتْ عَلَيْهِ صُرُوبُ [صُرُوفُ «خ»] قَضَائِهِ، وَ لَكِنْ جَعَلَ حَقَّهُ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يُطِيعُوهُ، وَ جَعَلَ كَفَّارَتَهُمْ عَلَيْهِ بِحُسْنِ الثَّوَابِ تَفَضُّلًا مِنْهُ [وَ تَطَوُّلًا بِكَرَمِهِ] وَ تَوَسُّعاً بِمَا هُوَ مِنَ الْمَزِيدِ لَهُ أَهْلًا.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْ حُقُوقِهِ حُقُوقاً فَرَضَهَا لِبَعْضِ النَّاسِ عَلَى بَعْضٍ، فَجَعَلَهَا تَتَكَافَى فِي وُجُوهِهَا، وَ يُوجِبُ بَعْضُهَا بَعْضاً، وَ لَا يُسْتَوْجَبُ بَعْضُهَا إِلَّا بِبَعْضٍ.

فَأَعْظَمُ مِمَّا افْتَرَضَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مِنْ تِلْكَ الْحُقُوقِ، حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَّهِ وَ حَقُّ الرَّعِيَّهِ عَلَى الْوَالِي، فَرِيضَهٌ فَرَضَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِكُلٍّ عَلَى كُلٍّ، فَجَعَلَهَا نِظَامَ أُلْفَتِهِمْ، وَ عِزّاً لِدِينِهِمْ، وَ قِوَاماً لِسَيْرِ الْحَقِّ فِيهِمْ، فَلَيْسَتْ تَصْلُحُ الرَّعِيَّهُ إِلَّا بِصَلَاحِ الْوُلَاهِ، وَ لَا تَصْلُحُ الْوُلَاهُ إِلَّا بِاسْتِقَامَهِ الرَّعِيَّهِ.

فَإِذَا أَدَّتِ الرَّعِيَّهُ إِلَى الْوَالِي حَقَّهُ وَ أَدَّى إِلَيْهَا الْوَالِي كَذَلِكَ، عَزَّ الْحَقُّ بَيْنَهُمْ، فَقَامَتْ مَنَاهِجُ الدِّينِ، وَ اعْتَدَلَتْ مَعَالِمُ الْعَدْلِ، وَ جَرَتْ عَلَى أَذْلَالِهَا السُّنَنُ، وَ صَلَحَ بِذَلِكَ الزَّمَانُ وَ طَابَ بِهَا الْعَيْشُ، وَ طُمِعَ فِي بَقَاءِ الدَّوْلَهِ، وَ يَئِسَتْ مَطَامِعُ الْأَعْدَاءِ.

وَ إِذَا غَلَبَتِ الرَّعِيَّهُ عَلَى وَالِيهِمْ، وَ عَلَا الْوَالِي الرَّعِيَّهَ اخْتَلَفَتْ هُنَالِكَ الْكَلِمَهُ، وَ ظَهَرَتْ مَطَالِعُ الْجَوْرِ، وَ كَثُرَ الْإِدْغَالُ فِي الدِّينِ، وَ تُرِكَتْ مَعَالِمُ السُّنَنِ، فَعُمِلَ بِالْهَوَى، وَ عُطِّلَتِ الْآثَارُ وَ أُكْثِرَ عِلَلُ النُّفُوسِ، وَ لَا يُسْتَوْحَشُ لِجَسِيمِ حَدٍّ عُطِّلَ، وَ لَا لِعَظِيمِ بَاطِلٍ أُثِّلَ، فَهُنَالِكَ تَذِلُّ الْأَبْرَارُ وَ تَعِزُّ الْأَشْرَارُ وَ تَخْرَبُ الْبِلَادُ وَ تَعْظُمُ تَبِعَاتُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِنْدَ الْعِبَادِ.

فَهَلُمَّ أَيُّهَا النَّاسُ! إِلَى التَّعَاوُنِ عَلَى طَاعَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، وَ الْقِيَامِ بِعَدْلِهِ وَ الْوَفَاءِ بِعَهْدِهِ، وَ الْإِنْصَافِ لَهُ فِي جَمِيعِ حَقِّهِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ الْعِبَادُ إِلَى شَيْ ءٍ أَحْوَجَ مِنْهُمْ إِلَى التَّنَاصُحِ فِي ذَلِكَ وَ حُسْنِ التَّعَاوُنِ عَلَيْهِ، وَ لَيْسَ أَحَدٌ وَ إِنِ اشْتَدَّتْ عَلَى رِضَا اللَّهِ حِرْصُهُ وَ طَالَ فِي الْعَمَلِ اجْتِهَادُهُ، بِبَالِغٍ حَقِيقَهَ مَا أَعْطَى اللَّهُ مِنَ الْحَقِّ أَهْلَهُ، وَ لَكِنْ مِنْ وَاجِبِ حُقُوقِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى الْعِبَادِ النَّصِيحَهُ لَهُ بِمَبْلَغِ

جُهْدِهِمْ، وَ التَّعَاوُنُ عَلَى إِقَامَهِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ.

وَ لَيْسَ امْرُؤٌ وَ إِنْ عَظُمَتْ فِي الْحَقِّ مَنْزِلَتُهُ وَ جَسُمَتْ فِي الْحَقِّ فَضِيلَتُهُ بِمُسْتَغْنٍ عَنْ أَنْ يُعَاوِنَ عَلَى مَا حَمَّلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ حَقِّهِ، وَ لَا امْرُؤٌ مَعَ ذَلِكَ خَسَأَتْ بِهِ الْأُمُورُ وَ اقْتَحَمَتْهُ الْعُيُونُ بِدُونِ مَا أَنْ يُعِينَ عَلَى ذَلِكَ وَ يُعَانَ عَلَيْهِ، وَ أَهْلُ الْفَضِيلَهِ فِي الْحَالِ وَ أَهْلُ النِّعَمِ الْعِظَامِ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ حَاجَهً، وَ كُلٌّ فِي الْحَاجَهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ شَرَعٌ سَوَاءٌ.

فَأَجَابَهُ رَجُلٌ مِنْ عَسْكَرِهِ لَا يُدْرَى مَنْ هُوَ، وَ يُقَالُ: إِنَّهُ لَمْ يُرَ فِي عَسْكَرِهِ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَ لَا بَعْدَهُ، فَقَامَ وَ أَحْسَنَ الثَّنَاءَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِمَا أَبْلَاهُمْ وَ أَعْطَاهُمْ مِنْ وَاجِبِ حَقِّهِ عَلَيْهِمْ، وَ الْإِقْرَارِ [لَهُ] بِمَا ذَكَرَ مِنْ تَصَرُّفِ الْحَالاتِ بِهِ وَ بِهِمْ.

ثُمَّ قَالَ: أَنْتَ أَمِيرُنَا وَ نَحْنُ رَعِيَّتُكَ، بِكَ أَخْرَجَنَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ الذُّلِّ، وَ بِإِعْزَازِكَ أَطْلَقَ عِبَادَهُ مِنَ الْغُلِّ (١)، فَاخْتَرْ عَلَيْنَا فَأَمْضِ اخْتِيَارَكَ، وَ ائْتَمِرْ فَأَمْضِ ائْتِمَارَكَ، فَإِنَّكَ الْقَائِدُ الْمُصَدَّقُ، وَ الْحَاكِمُ الْمُوَفَّقُ، وَ الْمَلِكُ الْمُخَوَّلُ، لَا نَسْتَحِلُّ فِي شَيْ ءٍ مَعْصِيَتَكَ، وَ لَا نَقِيسُ عِلْماً بِعِلْمِكَ، يَعْظُمُ عِنْدَنَا فِي ذَلِكَ خَطَرُكَ، وَ يَجِلُّ عَنْهُ فِي أَنْفُسِنَا فَضْلُكَ.

فَأَجَابَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ:] إِنَّ مِنْ حَقِّ مَنْ عَظُمَ جَلَالُ اللَّهِ فِي نَفْسِهِ، وَ جَلَّ مَوْضِعُهُ مِنْ قَلْبِهِ، أَنْ يَصْغُرَ عِنْدَهُ لِعِظَمِ ذَلِكَ كُلُّ مَا سِوَاهُ، وَ إِنَّ أَحَقَّ مَنْ كَانَ كَذَلِكَ لَمَنْ عَظُمَتْ نِعَمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ لَطُفَ إِحْسَانُهُ إِلَيْهِ، فَإِنَّهُ لَمْ تَعْظُمْ نِعَمُ اللَّهِ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا زَادَ حَقُّ اللَّهِ عَلَيْهِ عِظَماً.

وَ إِنَّ مِنْ أَسْخَفِ حَالاتِ الْوُلَاهِ عِنْدَ صَالِحِ النَّاسِ أَنْ يُظَنَّ بِهِمْ حُبُّ الْفَخْرِ، وَ يُوضَعَ أَمْرُهُمْ عَلَى الْكِبْرِ. وَ قَدْ كَرِهْتُ أَنْ يَكُونَ جَالَ فِي ظَنِّكُمْ أَنِّي أُحِبُ

١- كذا في متن الأصل، و ذكر في هامشه أنّ في بعض نسخ الكافي: «و بإعزازك أطلق عنّا رهائن الغلّ».

الْإِطْرَاءَ وَ اسْتِمَاعَ الثَّنَاءِ، وَ لَسْتُ بِحَمْدِ اللَّهِ كَذَلِکَ، وَ لَوْ كُنْتُ أُحِبُّ أَنْ يُقَالَ ذَلِکَ [لِی] لَتَرَكْتُهُ انْحِطَاطاً لِلَّهِ سُبْحَانَهُ عَنْ تَنَاوُلِ مَا هُوَ أَحَقُّ بِهِ مِنَ الْعَظَمَهِ وَ الْكِبْرِيَاءِ، وَ رُبَّمَا اسْتَحْلَی النَّاسُ الثَّنَاءَ بَعْدَ الْبَلَاءِ، فَلَا تُثْنُوا عَلَيَّ بِجَمِيلِ ثَنَاءٍ؛ لِإِخْرَاجِی نَفْسِی إِلَی اللَّهِ وَ إِلَيْكُمْ مِنَ الْبَقِيَّهِ فِی حُقُوقٍ لَمْ أَفْرُغْ مِنْ أَدَائِهَا، وَ فَرَائِضَ لَا بُدَّ مِنْ إِمْضَائِهَا، فَلَا تُكَلِّمُونِی بِمَا تُكَلَّمُ بِهِ الْجَبَابِرَهُ، وَ لَا تَتَحَفَّظُوا مِنِّی بِمَا يُتَحَفَّظُ بِهِ عِنْدَ أَهْلِ الْبَادِرَهِ، وَ لَا تُخَالِطُونِی بِالْمُصَانَعَهِ، وَ لَا تَظُنُّوا بِی اسْتِثْقَالًا فِی حَقٍّ قِيلَ لِی، وَ لَا الْتِمَاسَ إِعْظَامٍ لِنَفْسِی، فَإِنَّهُ مَنِ اسْتَثْقَلَ الْحَقَّ أَنْ يُقَالَ لَهُ أَوِ الْعَدْلَ أَنْ يُعْرَضَ عَلَيْهِ، كَانَ الْعَمَلُ بِهِمَا أَثْقَلَ عَلَيْهِ.

فَلَا تَكُفُّوا عَنْ مَقَالَهٍ بِحَقٍّ أَوْ مَشُورَهٍ بِعَدْلٍ، فَإِنِّی لَسْتُ فِی نَفْسِی بِفَوْقِ أَنْ أُخْطِئَ، وَ لَا آمَنُ ذَلِکَ مِنْ فِعْلِی، إِلَّا أَنْ يَكْفِيَ اللَّهُ مِنْ نَفْسِی مَا هُوَ أَمْلَکُ بِهِ مِنِّی، فَإِنَّمَا أَنَا وَ أَنْتُمْ عَبِيدٌ مَمْلُوكُونَ لِرَبٍّ لَا رَبَّ غَيْرُهُ، يَمْلِکُ مِنَّا مَا لَا نَمْلِکُ مِنْ أَنْفُسِنَا، وَ أَخْرَجَنَا مِمَّا كُنَّا فِيهِ إِلَی مَا صَلَحْنَا عَلَيْهِ، فَأَبْدَلَنَا بَعْدَ الضَّلَالَهِ بِالْهُدَی وَ أَعْطَانَا الْبَصِيرَهَ بَعْدَ الْعَمَی.

فَأَجَابَهُ الرَّجُلُ الَّذِی أَجَابَهُ مِنْ قَبْلُ، فَقَالَ: أَنْتَ أَهْلُ مَا قُلْتَ، وَ اللَّهِ فَوْقَ مَا قُلْتَهُ، فَبَلَاؤُهُ عِنْدَنَا مَا لَا يُكْفَرُ، وَ قَدْ حَمَّلَکَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی رِعَايَتَنَا، وَ وَلَّاکَ سِيَاسَهَ أُمُورِنَا، فَأَصْبَحْتَ عَلَمَنَا الَّذِی نَهْتَدِی بِهِ، وَ إِمَامَنَا الَّذِی نَقْتَدِی بِهِ، وَ أَمْرُکَ كُلُّهُ رُشْدٌ، وَ قَوْلُکَ كُلُّهُ أَدَبٌ. قَدْ قَرَّتْ بِکَ فِی الْحَيَاهِ أَعْيُنُنَا، وَ امْتَلَأَتْ مِنْ سُرُورٍ بِکَ قُلُوبُنَا، وَ تَحَيَّرَتْ مِنْ صِفَهِ مَا فِيکَ مِنْ بَارِعِ الْفَضْلِ عُقُولُنَا، وَ لَسْنَا نَقُولُ لَکَ: أَيُّهَا الْإِمَامُ الصَّالِحُ تَزْكِيَهً لَکَ، وَ لَا تَجَاوُزَ الْقَصْدِ فِی الثَّنَاءِ عَلَيْکَ، وَ لَنْ يَكُنَّ فِی أَنْفُسِنَا طَعْنٌ عَلَی يَقِينِکَ، أَوْ غِشٌّ فِی دِينِکَ فَنَتَخَوَّفَ أَنْ تَكُونَ أَحْدَثْتَ بِنِعْمَهِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی تَجَبُّراً، أَوْ دَخَلَکَ كِبْرٌ، وَ لَكِنَّا نَقُولُ لَکَ مَا قُلْنَا تَقَرُّباً إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِتَوْقِيرِکَ، وَ تَوَسُّعاً بِتَفْضِيلِکَ، وَ شُكْراً بِإِعْظَامِ أَمْرِکَ، فَانْظُرْ لِنَفْسِکَ وَ لَنَا وَ آثِرْ أَمْرَ اللَّهِ عَلَی نَفْسِکَ وَ عَلَيْنَا، فَنَحْنُ طُوَّعٌ فِيمَا أَمَرْتَنَا، نَنْقَادُ مِنَ الْأُمُورِ مَعَ ذَلِکَ فِيمَا يَنْفَعُنَا.

فَأَجَابَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: وَ أَنَا أَسْتَشْهِدُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَلَی

نَفْسِی لِعِلْمِکُمْ فِیمَا وُلِّیتُ بِهِ مِنْ أَمُورِکُمْ، وَ عَمَّا قَلِیلٍ یَجْمَعُنِی وَ إِیَّاکُمُ الْمَوْقِفُ بَیْنَ یَدَیْهِ، وَ السُّؤَالُ عَمَّا کُنَّا فِیهِ، ثُمَّ یَشْهَدُ بَعْضُنَا عَلَی بَعْضٍ، فَلَا تَشْهَدُوا الْیَوْمَ بِخِلَافِ مَا أَنْتُمْ شَاهِدُونَ غَداً، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا یَخْفَی عَلَیْهِ خَافِیَهٌ، وَ لَا یَجُوزُ عِنْدَهُ إِلَّا مُنَاصَحَهُ الصُّدُورِ فِی جَمِیعِ الْأُمُورِ.

فَأَجَابَهُ الرَّجُلُ وَ یُقَالُ: لَمْ یُرَ الرَّجُلُ بَعْدَ کَلَامِهِ هَذَا لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَجَابَهُ، وَ قَدْ عَالَ الَّذِی فِی صَدْرِهِ فَقَالَ وَ الْبُکَاءُ یَقْطَعُ مَنْطِقَهُ، وَ غُصَصُ الشَّجَا تَکْسِرُ صَوْتَهُ إِعْظَاماً لِخَطَرِ مَرْزِئَتِهِ وَ وَحْشَتِهِ مِنْ کَوْنِ فَجِیعَتِهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ، ثُمَّ شَکَا إِلَیْهِ هَوْلَ مَا أَشْفَی عَلَیْهِ مِنَ الْخَطَرِ الْعَظِیمِ وَ الذُّلِّ الطَّوِیلِ فِی فَسَادِ زَمَانِهِ وَ انْقِلَابِ جَدِّهِ وَ انْقِطَاعِ مَا کَانَ مِنْ دَوْلَتِهِ، ثُمَّ نَصَبَ الْمَسْأَلَهَ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِالامْتِنَانِ عَلَیْهِ وَ الْمُدَافَعَهِ عَنْهُ بِالتَّفَجُّعِ وَ حُسْنِ الثَّنَاءِ فَقَالَ:

یَا رَبَّانِیَّ الْعِبَادِ وَ یَا سَکَنَ الْبِلَادِ! أَیْنَ یَقَعُ قَوْلُنَا مِنْ فَضْلِکَ! وَ أَیْنَ یَبْلُغُ وَصْفُنَا مِنْ فِعْلِکَ! وَ أَنَّی نَبْلُغُ حَقِیقَهَ حُسْنِ ثَنَائِکَ أَوْ نُحْصِی جَمِیلَ بَلَائِکَ! وَ کَیْفَ وَ بِکَ جَرَتْ نِعَمُ اللَّهِ عَلَیْنَا، وَ عَلَی یَدِکَ اتَّصَلَتْ أَسْبَابُ الْخَیْرِ إِلَیْنَا؟ أَ لَمْ تَکُنْ لِذُلِّ الذَّلِیلِ مَلَاذاً وَ لِلْعُصَاهِ الْکُفَّارِ إِخْوَاناً (۱)؟ فَبِمَنْ إِلَّا بِأَهْلِ بَیْتِکَ وَ بِکَ أَخْرَجَنَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ فَظَاعَهِ تِلْکَ الْخَطَرَاتِ، أَوْ بِمَنْ فَرَّجَ عَنَّا غَمَرَاتِ الْکُرُبَاتِ! أَوْ بِمَنْ إِلَّا بِکُمْ أَظْهَرَ اللَّهُ مَعَالِمَ دِینِنَا وَ اسْتَصْلَحَ مَا کَانَ فَسَدَ مِنْ دُنْیَانَا، حَتَّی اسْتَبَانَ بَعْدَ الْجَوْرِ ذِکْرُنَا، وَ قَرَّتْ مِنْ رَخَاءِ الْعَیْشِ أَعْیُنُنَا لِمَا وَلِیتَنَا بِالْإِحْسَانِ جَهْدَکَ، وَ وَفَیْتَ لَنَا بِجَمِیعِ عَهْدِکَ، فَکُنْتَ شَاهِدَ مَنْ غَابَ مِنَّا وَ خَلَفَ أَهْلِ الْبَیْتِ لَنَا، وَ کُنْتَ عِزَّ ضُعَفَائِنَا وَ ثِمَالَ فُقَرَائِنَا وَ عِمَادَ عُظَمَائِنَا، یَجْمَعُنَا مِنَ الْأُمُورِ عَدْلُکَ، وَ یَتَّسِعُ لَنَا فِی الْحَقِّ تَأَنِّیکَ، فَکُنْتَ لَنَا أُنْساً إِذَا رَأَیْنَاکَ، وَ سَکَناً إِذَا ذَکَرْنَاکَ. فَأَیَّ الْخَیْرَاتِ لَمْ تَفْعَلْ! وَ أَیَّ الصَّالِحَاتِ لَمْ تَعْمَلْ! وَ لَوْ أَنَّ الْأَمْرَ الَّذِی نَخَافُ عَلَیْکَ مِنْهُ یَبْلُغُ تَحْرِیکَهُ جُهْدُنَا وَ تَقْوَی

۱- انظر شرحه فی أواخر بیان المصنّف الآتی فی ص ۷۱۰ من ط الکمبانی فی هذا.

لِمُدَافَعَتِهِ طَاقَتُنَا، أَوْ يَجُوزُ الْفِدَاءُ عَنْکَ عَنْهُ بِأَنْفُسِنَا وَ بِمَنْ نَفْدِيهِ النُّفُوسَ مِنْ أَبْنَائِنَا، لَقَدَّمْنَا أَنْفُسَنَا وَ أَبْنَاءَنَا قِبَلَکَ، وَ لَأَخْطَرْنَاهَا وَ قَلَّ خَطَرُهَا دُونَکَ، وَ لَقُمْنَا بِجُهْدِنَا فِی مُحَاوَلَهِ مَنْ حَاوَلَکَ، وَ فِی مُدَافَعَهِ مَنْ نَاوَاکَ؛ وَ لَکِنَّهُ سُلْطَانٌ لَا یُحَاوَلُ، وَ عِزٌّ لَا یُزَاوَلُ، وَ رَبٌّ لَا یُغَالَبُ، فَإِنْ یَمْنُنْ عَلَیْنَا بِعَافِیَتِکَ، وَ یَتَرَحَّمْ عَلَیْنَا بِبَقَائِکَ، وَ یَتَحَنَّنْ عَلَیْنَا بِتَفْرِیجِ هَذَا مِنْ حَالِکَ إِلَی سَلَامَهٍ مِنْکَ لَنَا وَ بَقَاءٍ مِنْکَ بَیْنَ أَظْهُرِنَا، نُحَدِّثِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِذَلِکَ شُکْراً نُعَظِّمُهُ، وَ ذِکْراً نُدِیمُهُ، وَ نَقْسِمْ أَنْصَافَ أَمْوَالِنَا صَدَقَاتٍ، وَ أَنْصَافَ رَقِیقِنَا عُتَقَاءَ، وَ نُحْدِثْ لَهُ تَوَاضُعاً فِی أَنْفُسِنَا، وَ نَخْشَعْ فِی جَمِیعِ أُمُورِنَا.

وَ إِنْ یَمْضِ بِکَ إِلَی الْجِنَانِ، وَ یُجْرِی عَلَیْکَ حَتْمَ سَبِیلِهِ، فَغَیْرُ مُتَّهَمٍ فِیکَ قَضَاؤُهُ، وَ لَا مَدْفُوعٍ عَنْکَ بَلَاؤُهُ، وَ لَا مُخْتَلِفَهٍ مَعَ ذَلِکَ قُلُوبُنَا بِأَنَّ اخْتِیَارَهُ لَکَ مَا عِنْدَهُ عَلَی مَا کُنْتَ فِیهِ، وَ لَکِنَّا نَبْکِی مِنْ غَیْرِ إِثْمٍ لِعِزِّ هَذَا السُّلْطَانِ أَنْ یَعُودَ ذَلِیلًا، وَ لِلدِّینِ وَ الدُّنْیَا أَکِیلًا، فَلَا نَرَی لَکَ خَلَفاً نَشْکُو إِلَیْهِ، وَ لَا نَظِیراً نَأْمُلُهُ وَ لَا نُقِیمُهُ..

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السّلام روایت کرده که فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام در صفین برای مردم خطبه خواند و در آن خطبه حمد و ثنای خدای را به جا آورد و بر محمد پیامبر او درود فرستاد سپس فرمود:

اما بعد: همانا که خدای تعالی برای من به گردن شما حقی قرار داده به خاطر اینکه من کار شما را سرپرستی می‌کنم و به خاطر آن مقام و منزلتی که در میان شما به من داده است، و شما نیز به گردن من مانند همان حقی را دارید که من بر شما دارم. و حق در مقام توصیف از همه چیز بالاتر است و در مقام انصاف‌گوئی از هر چیز فراخ‌تر است. حق به سود کسی جریان نیابد جز آنکه به همان ترتیب به زیانش هم باشد، و به زیان کسی نگردد جز آنکه به سودش هم باشد. و اگر برای کسی ممکن بود که حق تنها به سود او باشد و به زیانش نباشد این مخصوص خدای عز و جل است نه مخلوقات او، زیرا اوست که بر بندگان خودش همه گونه قدرت و توانائی دارد، و به هر گونه قضا و مقدرات او بچرخد به عدالت است. ولی خداوند نیز حق خود را بر بندگانش این قرار داده که او را فرمان ببرند و در برابر جزای آن‌ها را نیز بر خویشتن، خوب پاداش دادن مقرر فرموده و آن هم از روی زیاده بخشی و کرم و بخشش فراخنای او است که او شایسته زیاده بخشی است. سپس از حقوق خود قرار داده، آن حقوقی را که برای مردم بر یکدیگر فرض کرده و آن‌ها را در برابر همدیگر رو در رو قرار داده است. و برخی از آن حقوق برخی دیگر را لازم گرداند، و برخی لازم نگردد جز با آمدن برخی دیگر.

و از بزرگترین حقوقی که خدای تبارک و تعالی از این نمونه حقوق واجب کرده حقّ والی و زمامدار است بر رعیت و حق رعیت است بر والی، و این چیزی است که خدای عز و جل برای نفع هر دو طرف آن را مقرر ساخته، و آن را مایه نظام الفت آنان و وسیله عزّت دینشان و قوام جریان سنت‌های حق در میان ایشان قرار داده است. پس رعیت خوب و صالح نشود جز به صالح شدن والیان و زمامداران، و والیان نیز صالح نگردند جز با درستی و استقامت رعیت.

پس هر گاه رعیت حق والی را پرداخت، و هم چنین والی حق رعیت را داد، حق در میان ایشان عزیز و ارجمند گردد، و قواعد دین برپا شود، و نشانه های عدل و داد برقرار گردد و سنت‌ها و روش‌های دین در مجرای اصلی خود جاری شود، و در نتیجه زمان خوب شود و زندگی گوارا شود، و به بقاء و پایداری آن دولت امید بسته می‌شود، و طمع دشمنان مبدّل به نومیدی می‌... گردد. ولی اگر رعیت بر والی و زمامدار خود غلبه یابد و والی بر رعیت برتری جویی و ستم کرد، در این وقت است که اختلاف کلمه پدید آید، و طمع‌های ناحق آشکار گردد، و فسادکاری در دین زیاد شود و عمل به قواعد و مقررات متروک

شود، و مقررات دین تعطیل گردد، و بیماری‌های روحی زیاد شود، و از تعطیل شـدن حدود و قوانین مهم و از باطل بزرگی که در اجتماع ریشه دوانـده و پایه گذاری شود، ترسـی به دل راه نیابد و در چنین موقعیتی است که نیکان خوار شوند و بَدان عزیز و ارجمند گردند و شهرها ویران شود، و کیفرهای خدای عز و جل بر بنده ها بزرگ گردد.

پس ای مردم بیائیـد برای فرمـانبرداری خـدای عز و جل، و برپا داشـتن عـدالت و وفای به عهـد و أدای جمیع حقوق او از روی انصـاف، بـا یکـدیگر کمـک و همکـاری کنیـد زیرا بنـدگان خـدا بـه چیزی نیازمنـدتر نیسـتند از اینکـه در ایـن بـاره برای هم خیرخواهی کنند و به خوبی با یکدیگر همکاری داشـته باشـند، و کسی نیست که به هر اندازه هم حریص در جلب رضای خدا باشـد و سـعی و کوشـش او در عمل زیاد باشـد که بتوانـد به حقیقت آنچه خداونـد از حق به اهلش داده برسد، ولی از حقوق واجبه خـدای عزّ و جل بر بنـدگانش این است که به مقـدار وسع خود برای او خیرخواهی کنند و برای برپاداشـتن حق در میان خود همکاری کنند.

و هیچ مردی نیست که اگر چه منزلت و مقامش در مورد حق (و انجام آن) بزرگ و فضـیلتش در نزد حق ارجمند باشد که بی نیـاز گردد از اینکه به او در مورد انجام تکالیف خـدای عز و جل کمک داده شود، و نه کسـی پیـدا شود که گرچه کارهایش پیش نمی‌رود و مردم به دیـده حقارت به او بنگرنـد با این حال (او را نادیـده بگیرنـد) و بر أدای حق کمک از او نگیرنـد و نیز یاریش ندهنـد. و آنان که در وضع خود برتر از دیگران هسـتند و هم آنان که دارای نعمت‌های بزرگ هسـتند نیازمندیشان در این باره بیش از دیگران است، و اما در پیشگاه خدای عز و جل نیازمندی همه آن‌ها به درگاه او یکسان است.

در این هنگام یکی از سـپاهیان آن حضـرت که معلوم نشد چه شخصـی بود و گفته شده است که تا به آن روز و نه پس از آن اصلا در لشکر آن حضرت دیده نشد برای پاسخ به سخنان آن حضرت برخاسته و پس از اینکه خدای عز و جل را به خوبی در مورد آزمایشی که آن‌ها را بدان گرفتار ساخته و به خاطر آن حق واجبی که از آن حضرت بر آن‌ها مقرر ساخته ستایش کرد و بعد از آنکه اقرار کرد به تمام آنچه از تصرف اوضاع در مورد آن حضرت و ایشان پیش آمده بود چنین گفت:

تو فرمانـده و امیر ما هستی و ما رعیت توایم، به برکت تو بود که خدای عز و جل ما را از خواری و ذلت نجات داد، و به عزت بخشـی تو بود که خداونـد بنـدگانش را از بنـد و زنجیر رهـا کرد، اکنون تو هر راهی را که می‌دانی برای ما اختیار فرما و ما را بـدان ببر، و به هر گونه می‌توانی رأی بزن و بر طبق رأی خود رفتـار کن، چون توئی گویای مورد تصـدیق، و حاکم با توفیق و سلطان مقتدر، و ما به هیچ وجه نافرمانیت را روا نشماریم و هیچ دانشی را قابل سنجش با دانش تو ندانیم، و در این باره مقامت نزد ما بزرگ، و برتریت در پیش ما بسی ارجمند است.

امیر المؤمنین علیه السّـلام در پاسـخ آن مرد چنین فرمود: به راستی سـزاوار است برای کسـی که جلال و شـکوه خـدا در نزد او بزرگ و مرتبـه اش در دل او بلنـد است که به خـاطر همین بزرگی جلاـل و شـکوه هر چه غیر خـدا است در پیش او کـوچک باشد، و سـزاوارتر کسـی که باید چنین باشد آن کسی است که نعمت خدا درباره او بزرگ و احسانش به وی نیکو باشد، زیرا نعمت خدا بر کسی بزرگ نگردد جز آنکه عظمت حق خدا بر او افزون گردد.

و به راستی از پست ترین حالاـت زمامـداران در پیش مردمـان نیکوکار آن است که گمان فخرطلبی و خودسـتائی به آنها برده

شود و کردارشان حمل بر تکبر و گردن‌افرازی گردد، و من خوش ندارم که در پندار شما بگذرد که من شنیدن ستایش خود را از شما دوست دارم، و سپاس خدا را که چنین نیستم، و اگر این کار را هم دوست داشتم آن را به خاطر فروتنی در پیشگاه خدای سبحان که او به دریافت عظمت و بزرگواری سزاوارتر است رها کرده و وا می نهم. و گاهی مردم ستایش را پس از دچار شدن به آزمایش و بلا شیرین شمارند. پس مرا به ستایش نیکو نستائید زیرا من خود را که در پیشگاه خدا و شما آماده کرده ام به جهت اداء باقیمانده حقوقی است که از ادای آن فراغت نیافته ام، و به خاطر انجام فرائض و واجباتی است که ناچار به اجرای آن هستم، و از این رو بِدان سان که با گردنکشان و زورگویان سخن می گوئید، با من سخن مگوئید، و بدان گونه که از مردم تندخو و خشمگین محافظه کاری می‌کنید، با من آن گونه رفتار نکنید. و با ظاهرسازی و چاپلوسی با من مراوده نکنید، و این گمان را به من نبرید که اگر مطلب حقی به من گفته شود بر من دشوار آید. و نپندارید که من در صدد بزرگ طلبی خود هستم در چیزهائی که به صلاح من نیست. زیرا کسی که تذکر حق برای او دشوار و سنگین آید و یا از پیشنهادی عادلانه نگران و ناراحت شود عمل کردن به حق و عدالت بر او دشوارتر و سنگین تر است.

پس شماها از گفتن حقّ و مشورت‌هائی که نظرهای عادلانه در آن دارید خودداری نکنید، زیرا من برتر از آن نیستم که خطا کنم، و در کار خویش از آن ایمن نباشم، مگر آنکه خداوند مرا از آنچه که از من بدان تواناتر و مسلط‌تر است نگاه داری کند، زیرا که ما و شما بندگانی هستیم مملوک از آنِ پروردگاری که جز او پروردگاری نیست، و او مالک و صاحب چیزهایی از ما است که ما خود مالک آن نیستیم، و اوست که ما را از آن جهالت و نادانی که در آن گرفتار بودیم به سوی آنچه صلاح ما بود بیرون آورد و گمراهی ما را به هدایت مبدل کرد، و پس از کوری به ما بینائی بخشید.

در اینجا دوباره همان مردی که پیش از آن پاسخ آن حضرت را داده بود به سخن آمد و گفت: تو به راستی شایسته آنی که گفتی و بلکه به خدا سوگند، بالاـتر از آنی که گفتی و نعمت‌های خداوند در نزد ما به حدّی است که نتوان بر آن سرپوش نهاد، و همانا خدای تعالی سرپرستی ما را بر دوش تو نهاده و تدبیر کارهای ما را به تو واگذارده و تو امروز رهبر ما هستی که باید به وسیله تو راهبر شویم، و پیشوای مائی که باید به تو اقتداء نمائیم، فرمانت جملگی هدایت است، و گفتارت همگی ادب است، دیدگان ما در زندگی همه به تو روشن است، و دلهای ما یکسره به وجود تو از شادی و خوشی لبریز است، و عقل‌های ما از شرح فضیلت سرشارت حیران و سرگردان است، و اینکه ما به تو خطاب کرده و گوئیم «ای امام صالح» ادای این جمله نه بخاطر بی آلایش ساختن تو است و نه در ستایش تو از میانه روی پا فراتر نهادن است. و ما نسبت به یقین تو در دل دغدغه ای نداریم و نه در دین تو تردیدی داریم تا بترسیم که با رسیدن نعمت خدای تبارک و تعالی در تو گردنکشی پدید آید و یا خودپسندی و تکبری در وجود تو رخنه کند، بلکه آنچه را ما به تو اظهار می‌کنیم، همه به خاطر آن است که به وسیله بزرگ شمردنت تقرّبی به پیشگاه خدای عز و جل پیدا کرده باشیم، و با برتری دادن و بیان فضیلتت پاداش بیشتری به دست آورده، و بزرگداشت کار فرمانروائیت را بهتر سپاسگزاری کرده باشیم، اکنون در کار خویشتن و ما بنگر و فرمان خدا را برای خود و ما اختیار فرما که ما به هر چه فرمان دهی فرمان می‌بریم، گذشته از آنکه فرمانبرداری تو حتما به سود ما هم هست.

امیر المؤمنین علیه السّلام پاسخ آن مرد را چنین فرمود: و من شما را در پیشگاه خداوند بر خویشتن گواه می گیرم چون می... دانید که من متصدی کارهای شما شده ام و به زودی روز قیامت که در پیشگاه خداوند می‌ایستیم، من و شما را در برابر خداوند گرد آورده، از وضعی که اکنون در آن هستیم بازپرسی شویم، و آنجا است که برخی از ما بر یکدیگر گواهی دهیم.

پس امروز به طوری گواهی ندهید که فردای قیامت بر خلاف آن گواهی دهید، زیرا چیزی بر خدای عزّ و جلّ پوشیده نماند، و چیزی در پیشگاه او روا نیست جز خیرخواهی دل‌ها در همه کارها.

آن مرد امام را پاسخ گفت، و گفته می‌شود: از آن پس که این سخن را گفت دیگر دیده نشد و شروع به پاسخ آن حضرت کرد و عقده دلش از هم شکافته شد و در حالی که گریه مجال سخن به او نمی‌داد و سخنش را قطع می‌کرد، و از خطری که احساس می‌کرد و هراسی که از وقوع مصیبت داشت، اندوهِ گلوگیر آوازش را درهم می شکست سخن خود را ادامه داد و حمد و ثنای الهی را به جای آورده و پس از آن به درگاه بی نیاز باری تعالی شِکوِه کرد، شکوه از هراسی که دامنگیر می‌شد، از آن خطر بزرگ و خواری دنباله دار ناشی از فساد روزگار و دگرگونی اوضاع و ناپایدار ماندن حکومت حق. سپس با اندوه فراوان روی نیاز به درگاه خدای عز و جل کرد و از او خواست که بر او منت نهاده و بلا را از او بگرداند و به خوبی خدای را ستایش کرد آنگاه گفت:

ای پرورنده بندگان و ای مایه آرامش بلاد! کجا گفتار ما توصیف فضل تو تواند؟ و کجا بیان ما به کُنه کار تو رسد؟ و کجا ما توانیم به حقیقت ثنای نیکوی تو رسیم؟ یا کجا توانیم آزمایش نیکوی تو را برشماریم؟ چگونه! با اینکه نعمت‌های خدا به وسیله تو بر ما رسد، و به دست تو اسباب خیر به ما بپیوندد؟ مگر تو نیستی که خواری خوارشده گان را پناهی؟ و عاصیان ناسپاس را برادری مهربانی؟ پس به وسیله چه کسی جز به وسیله خاندان تو و به شخص تو خدای عز و جل ما را از ناهنجاری این خطرات رهانید؟ و یا به وسیله چه کسی امواج سخت گرفتاریها را از ما برطرف ساخت؟ و به چه کسی جز به شما خداوند دستورات دین ما را برایمان آشکار نمود، و آنچه از دنیای ما تباه شده بود به اصلاح و خوبی درآورد، و نام ما را پس از انحراف ظاهر ساخت، و چشم ما را به زندگی خوش روشن ساخت، چون تو حکومت خود را با کوشش در احسان و نیکی به ما توأم کردی، و به تمام وعده های خود نسبت به ما وفا نمودی، و بر همه عهدهای خود پایداری کردی، و تو گواه غایب از نظر ما بودی، و یادگار خاندان پیامبر برای ما بودی، تو عزت بخش ناتوانان ما، و پناه بینوایان ما و تکیه گاه بزرگان ما بودی، عدل و داد تو ما را در تمام کارها گرد هم جمع کرد، نرمش و پرحوصله گی تو در حق را به روی ما گشود و آن را بر ما فراخ گرداند. هر گاه به تو نظر کنیم مایه آرامش ما هستی، و هر گاه به یاد تو افتیم وسیله آسایش دل گردی، کدام کار نیک هست که تو انجام نداده باشی؟ و کدام عمل صالحی است که نکرده باشی؟

و اگر آنچه ما از آن بر تو ترس داریم، کوشش ما در تغییر آن مؤثر بود و جلوگیری آن از تحت قدرت ما بود، و یا ممکن بود که جان خود و کسانی را چون فرزندانمان که حاضریم جان خود را فدای آن‌ها کنیم در راه تو نثار کنیم بی شک همه را در پیش رویت نثار می‌کردیم و آن‌ها را در گِرَو وجود عزیزت می‌نهادیم گرچه این‌ها در برابر تو اندك است، و بی چون و چرا هر چه توانائی و قدرت داشتیم در راه نبرد با دشمنان تو و دفاع از سوء قصدکنندگانت به کار می‌بردیم. ولی چه می‌توان کرد در برابر خدائی که تقدیرش را نمی‌توان دفع کرد، و عزیزی که مغلوب نگردد، و پروردگاری که چیره بر او نتوان شد، پس اگر خداوند به سلامتی وجود مقدست بر ما منت گذارد، و به بقای ذات اقدست بر ما ترحم فرمود، و این نگرانی بر حال تو را به سلامت و تندرستی تبدیل کرد و در میان ما باقی ماندی، ما در برابر این نعمت، شکر تازه ای از روی بزرگی برای خدای عز و جل به جا آورده و ذکر او را به دل و زبان ادامه دهیم، و به شکرانه سلامتی تو نیمی از اموال خود را صدقه داده و نیمی از بندگان خود را آزاد کنیم، و از نو برای خدا روی فروتنی و کوچکی بر خاك نهیم و در همه کارهایمان خشوع و کُرنش را

فرو ننهیم.

و اگر خـدا تو را به بهشت برین ببرد، و راهی را که به طور حتم باید رفت بپیمائی، در این صورت نیز قضای خداوند درباره تو مورد بدبینی نیست، و بلا و آزمایشـش از تو دفع ناشدنی است، و دل‌های ما برای این فاجعه ناگوار پراکنده نخواهد شد و همه می‌دانیم خداونـد جوار حضـرت خود را بر این جهـان ناپایـدار و وضع ناهنجاری که در آن هستی برای تو اختیار فرموده است، ولی مـا به حقیقت گریه می‌کنیم برای اینکه بـا رفتن تـو عزت این سـلطنت و حکـومت حـقّ به خواری برگردد و دین و دنیـای مردم طعمه شود، و در آن موقع کسی به جای تو نیست که به او شکایت ببریم و مانندی برایت نباشد که مایه امید ما باشد و او را برپا داریم. - . الکافی ۸ : ۳۵۲ -

**[ترجمه]

تبيين

أقول: أورد السيّد [الرضـى] فى [المختار: (۲۱۶) من بـاب الخطب من] النهـج بعض هـذا السؤال و الجواب، و أسـقط أكثرهـا، و سنشير إلى بعض الاختلافات.

قوله عليه السـلام: «بولاـيه أمركم»: أى لى عليكم حقّ الطاعه لأنّ اللّه جعلنى واليا عليكم متولّيا لأمركم، و لأنّه أنزلنى منكم منزله عظيمه هى منزله الإمامه و السلطنه و وجوب الطاعه.

قـوله عليه السـلام: «و الحقّ أجمـل الأشـياء فى التواصف»: أى وصـفه جميـل و ذكره حسن. يقـال: تواصـفوا الشـى ء: أى وصـفه بعضهم لبعض.

و فى بعض النسـخ: «التراصف» بالراء المهمله. و التراصف: تنضـيد الحجاره بعضـها ببعض: أى [الحقّ] أحسن الأشـياء فى إحكام الأمور و إتقانها.

«و أوسعها فى التّناصف»: أى إذا أنصف الناس بعضهم لبعض، فالحقّ

یسعه و یحتمله، و لا یقع للناس فی العمل بالحقّ ضیق.

و فی نهج البلاغه: «فالحقّ أوسع الأشیاء فی التواصف و أضیقها فی التناصف».

أی إذا أخذ الناس فی وصف الحقّ و بیانه، کان لهم فی ذلک مجال واسع، لسهولته علی ألسنتهم. و إذا حضر التناصف بینهم فطلب منهم، ضاق علیهم المجال، لشدّه العمل بالحقّ و صعوبه الإنصاف.

قوله علیه السلام: «صروف قضائه»: أی أنواعه المتغیّره المتوالیه. و فی بعض النسخ: «ضروب قضائه» [و هو] بمعناه و الحاصل أنّه لو کان لأحد أن یجعل الحقّ علی غیره و لم یجعل له علی نفسه، لکان هو سبحانه أولی بذلک و علی الأولویه بوجهین:

الأوّل: القدره.

فإنّ غیره تعالی لو فعل ذلک لم یطعه أحد، و اللّه تعالی قادر علی جبرهم و قهرهم.

و الثانی: أنّه لو لم یجزهم علی أعمالهم و کلّفهم بها لکان عادلا؛ لأنّ له من النعم علی العباد ما لو عبدوه أبد الدهر لم یوفوا حقّ نعمه واحده منها.

فالمراد من أوّل الکلام: أنّه سبحانه جعل لکلّ أحد علی غیره حقّا حتّی علی نفسه.

أمّا الحقّ المفروض علی الناس فبمقتضی الاستحقاق، و أمّا ما أجری علی نفسه، فللوفاء بالوعد مع لزوم الوعد علیه.

فظهر جریان الحقّ علی کلّ أحد و إن اختلف الجهه و الاعتبار.

قوله علیه السلام: «و جعل کفّارتهم علیه حسن ثواب»: لعلّ المراد بالکفّاره الجزاء العظیم لستره عملهم، حیث لم یکن له فی جنبه قدر، فکأنّه قد محاه و ستره.

[و] فى أكثر النسخ: «بحسن الثّواب» فيحتمل أيضا أن يكون المراد بها ما يقع منهم لتدارك سيّئاتهم، كالتوبه و سائر الكفّارات: أى أوجب قبول كفّارتهم و توبتهم على نفسه مع حسن الثواب بأن يثيبهم على ذلك أيضا.

و لا يبعد أن يكون [لفظ «كفّارتهم»] تصحيف كفاءتهم بالهمز [ه].

و فى النهج: «و جعل جزاءهم عليه مضاعفه الثواب تفضّلا منه و توسّعا بما هو من المزيد أهله».

قوله عليه السلام: «ثمّ جعل من حقوقه»: هذا كالمقدّمه لما يريد أن يبيّنه من كون حقّه عليهم واجبا من قبل اللّه تعالى، و هو حقّ من حقوقه؛ ليكون أدعى لهم على أدائه. و بيّن أنّ حقوق الخلق بعضهم على بعض هى من حقّ اللّه تعالى، من حيث إنّ حقّه على عباده هو الطاعه، و أداء تلك الحقوق طاعات اللّه، كحقّ الوالد على ولده و بالعكس، و حقّ الزوج على الزوجه و بالعكس، و حقّ الوالى على الرعيه و بالعكس:

قوله عليه السلام: «فجعلها تتكافأ فى وجوهها»: أى جعل كلّ وجه من تلك الحقوق مقابلا بمثله، فحقّ الوالى و هو الطاعه من الرعيه مقابل بمثله، و هو العدل فيهم و حسن السيره.

قوله عليه السلام: «و لا يستوجب بعضها إلّا ببعض»: كما أنّ الوالى إذا لم يعدل لم يستحقّ الطاعه.

قوله عليه السلام: «فريضه فرضها اللّه»: بالنّصب على الحاليّه أو بإضمار فعل، أو بالرفع ليكون خبر مبتدإ محذوف.

و قوله عليه السلام: «نظاما لألفتهم»: فإنّها سبب اجتماعهم و بها يقهرون أعداءهم و يعزّون أولياءهم.

قوله عليه السلام: «و قواما»: أى بها يقوم جريان الحقّ فيهم و بينهم.

قوله عليه السلام: «عزّ الحقّ»: أى غلب.

ص: ۱۹۰

قوله علیه السلام: «و اعتدلت معالم العدل»: أی مظانّه، أو العلامات التی نصبت فی طریق العدل لسلوکه، أو الأحکام التی یعلم بها العدل.

قوله علیه السلام: «علی أذلالها» قال الفیروزآبادی: ذلّ الطریق بالکسر-: محجته. و أمور اللّه جاریه علی أذلالها: أی طریق [علی] مجاریها [هو] جمع ذلّ بالکسر.

قوله علیه السلام: «و کثر الإدغال»: [هو] بکسر الهمزه. و الإدغال: [هو] أن یدخل فی الشی ء ما لیس منه، و هو الإبداع و التلبیس. أو بفتحها: [و هو] جمع الدغل بالتحریک-: [و هو] الفساد.

قوله علیه السلام: «علل النّفوس»: أی أمراضها بملکات السوء کالغلّ و الحسد و العداوه و نحوها. و قیل: وجوه ارتکاباتها للمنکرات، فتأتی من کلّ منکر بوجه و علّه و رأی فاسد.

قوله [علیه السلام:] «أثّل» یقال: مال مؤثّل و مجد مؤثّل: أی مجموع ذو أصل، و أثله الشی ء: أصله (۱). ذکره الجزری.

و فی النهج: « [و لا لعظیم باطل] فعل».

قوله علیه السلام: «تبعات اللّه» قال [الخلیل] فی [کتاب] العین: التّبعه اسم للشی ء الذی لک فیه بغیه شبه ظلامه و نحوها.

قوله علیه السلام: «فهلمّ أیّها الناس» قال الجوهری: هلم یا رجل بفتح المیم بمعنی تعال، قال الخلیل: أصله «لمّ» من قولهم لمّ اللّه شعثه: أی جمعه کأنّه أراد لمّ نفسک إلینا: أی اقرب. و «ها» للتنبیه. و إنّما حذفت ألفها لکثره الاستعمال، و جعلا اسما واحدا یستوی فیه الواحد و الجمع و التأنیث فی لغه أهل الحجاز.

۱- کذا فی مادّه «أثل» من کتاب النهایه طبع دار الفکر ببیروت، و فی طبع الکمبانی من البحار هکذا: «و أثل و أثله الشی ء: أصله و زکاه. ذکره الجزری».

قوله علیه السلام: «حقیقه ما أعطی اللّه من الحقّ أهله»: أی جزاء ما أعطی اللّه أهل الحقّ من الدین المبین، و سائر ما هداهم اللّه تعالی إلیه بأن یکون المراد بالحقیقه الجزاء مجازا، أو یکون فی الکلام تقدیر مضاف: أی حقیقه جزاء ما أعطی من الحقّ، أو یکون المراد بالبلوغ إلیها کونه بإزائها و مکافاه لها.

و قیل: المراد بحقیقه ما أعطی اللّه شکر نعمه هدایته تعالی إلی دین الحقّ.

و فی النهج: «حقیقه ما اللّه أهله من الطاعه له». و فی بعض النسخ القدیمه من الکتاب «حقیقه ما الحقّ من اللّه أهله».

قوله [علیه السلام]: «النصیحه له»: أی للّه أو للإمام، أو نصیحه بعضهم لبعض للّه تعالی بأن لا یکون الظرف صله.

و فی النهج: «النصیحه بمبلغ [جهدهم] » بدون الصله و هو یؤیّد الأخیر.

قال الجزری [فی مادّه؛ نصح» من کتاب النهایه]: النصیحه فی اللغه:

الخلوص، یقال: نصحته و نصحت له.

و معنی نصیحه اللّه صحه الاعتقاد فی وحدانیته و إخلاص النیّه فی عبادته.

و [معنی] النصیحه لکتاب اللّه هو التصدیق به و العمل بما فیه.

و نصیحه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، التصدیق بنبوّته و رسالته و الانقیاد لما أمر به و نهی عنه.

و [معنی] نصیحه الأئمّه أن یطیعهم فی الحقّ، و نصیحه عامّه المسلمین إرشادهم إلی مصالحهم.

قوله علیه السلام: «و لا- لامرئ مع ذلک»: کأنّه راجع إلی ما حمل اللّه علی الوالی، أو إلی الوالی الذی أشیر إلیه سابقا: أی لا یجوز، أو لا بد لامرئ،

أو لا ـ استغناء لا ـمرئ مع الوالى، أو مع كون واليه مكلّفا بالجهاد و غيره من أمور الـدين، و إن كان لـذلك المرء ضـعيفا محقّرا بدون أن يعين على إقامه الدين و يعينه الناس أو الوالى عليه.

و فى النهج: «و لا امرئ و إن صغرته النفوس و اقتحمته العيون بدون أن يعين على ذلك أو يعان عليه».

و هو الظاهر.

قوله عليه السلام: «خسأت به الأمور» يقال: خسأت الكلب خسأ:

طردته. و خسأ الكلب بنفسه: يتعـدّى و لا يتعـدى. ذكره الجوهرى. فيجوز أن يكون هنا اسـتعمل غير متعـدّ بنفسه قد عدّى بالباء: أى طردته الأمور. أو يكون الباء للسببيّه: أى بعدت بسببه الأمور.

و فى بعض النسـخ: «حبسـت به الأـمور»: و على التقـادير المراد أنّه يكـون بحيث لاـ يتمشّـى أمر من أمـوره، و لاـ ينفـع سـعيه فى تحصيل شى ء من الأمور.

و «اقتحمته العيون»: أى احتقرته. و كلمه «ما» فى قوله: «ما أن يعين» زائده.

قوله عليه السلام: «و أهل الفضيله فى الحال»: المراد بهم الأئمّه و الولاه و الأمراء و العلماء، و كذا أهل النعم العظام فإنّهم لكونهم مكلّفين بعظـائم الأـمور كالجهـاد فى سبيـل اللّه و إقـامه الحـدود و الشـرائع و الأحكام و الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر إلى إعانه الخلق أحوج.

و يحتمـل أن يكون المراد بأهـل الفضـيله العلمـاء، فـإنّهم محتاجون فيما حمل عليهم من الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر إلى أعوان، و لا أقلّ إلى من يؤمر و ينهى.

و [المراد] بأهل النعم أصحاب الأموال، لأنّ ما حمل عليهم من الحقوق أكثر، كأداء الأخماس و الصـدقات، و هم محتاجون إلى الفقير القابل لها، و إلى الشهود و إلى غيرهم و الأوّل أظهر.

قوله عليه السلام: «و كلّ فى الحاجه إلى اللّه شرع سواء»: بيان لقوله:

«شرع»، و تأکید، و إنّما ذکر ذلک لئلّا یتوهّم أنّهم یستغنون بإعانه بعضهم بعضا عن ربّهم جلّ و عزّ، بل هو الموفق و المعین لهم فی جمیع أمورهم، و لا یستغنون بشی ء عن اللّه عزّ و جلّ، و إنّما کلّفهم بذلک لیختبر طاعتهم و یثیبهم علی ذلک، و اقتضت حکمته البالغه أن یجری الأشیاء بأسبابها، و هو المسبّب لها و القادر علی إمضائها بلا سبب.

قوله علیه السلام: «فأجابه رجل»: الظاهر أنه کان الخضر علیه السلام و قد جاء فی مواطن کثیره و کلمه علیه السلام لإتمام الحجّه علی الحاضرین، و قد أتی بعد وفاته علیه السلام و قام علی باب داره و بکی و أبکی و خاطبه علیه السلام بأمثال تلک الکلمات و خرج و غاب عن الناس.

قوله علیه السلام: «و الإقرار» الظاهر أنّه معطوف علی الثّناء: أی أقرّ إقرارا حسنا بأشیاء ذکرها ذلک لرجل، و لم یذکره علیه السلام اختصارا أو تقیّه من تغیّر حالاته من استیلاء أئمه الجور علیه و مظلومیته و تغیر أحوال رعیته من تقصیرهم فی حقّه، و عدم قیامهم بما یحقّ من طاعته و القیام بخدمته.

و یمکن أن یکون الواو بمعنی مع، و یحتمل عطفه علی [قوله:] «واجب حقّه».

قوله: «من الغلّ»: أی أغلال الشرک و المعاصی. و فی بعض النسخ القدیمه: «أطلق عنّا رهائن الغلّ»: أی ما یوجب أغلال القیامه.

قوله [علیه السّلام:] «و ائتمر»: أی اقبل ما أمرک اللّه به فأمضه علینا.

قوله «و الملک المخوّل»: أی المملّک الذی أعطاک اللّه الإمره علینا و جعلنا خدمک و تبعک.

قوله علیه السلام: «لا نستحلّ فی شی ء من معصیتک»: لعلّه عدّی ب «فی» لتضمین معنی الدخول. أو المعنی لا نستحلّ فی شی ء شیئا من معصیتک.

و فی بعض النسخ القدیمه: «لا یستحلّ فی شی ء من معصیتک». و هو

أظهر.

قوله: «فى ذلك»: أى فى العلم بأن تكون كلمه «فى» تعليليه، و يحتمل أن يكون إشاره إلى ما دلّ عليه الكلام من إطاعته عليه السلام. و الخطر: القدر و المنزله.

قوله: «و يجلّ عنه»: يحتمل إرجاع الضمير إلى القياس: أى فضلك أجلّ فى أنفسنا من أن يقاس بفضل أحد. و يمكن إرجاعه إلى العلم فتكون كلمه «عن» تعليليه كما فى قوله تعالى: «وَ ما نَحْنُ بِتارِكِي آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِكَ» [۵۳ / هود: ۱۱]: أى يجلّ و يعظم بسبب ذلك فى أنفسنا فضلك.

قوله عليه السلام: «من عظم جلال اللّه»: إمّا على التعليل بنصب «جلال اللّه»، أو بالتخفيف برفعه: يعنى من حقّ من عظّم جلال اللّه فى نفسه و جلّ موضعه فى قلبه، أن يصغر عنده كلّ ما سوى اللّه تعالى، لما ظهر له من جلال اللّه، و أنّ أحقّ من كان كذلك أئمّه الحقّ عليهم السّلام، لعظم نعم اللّه و كمال معرفتهم بجلال ربّهم، فحقّ اللّه تعالى عليهم أعظم منه على غيرهم، فينبغى أن يصغر عندهم أنفسهم فلا يحبّوا الفخر و الإطراء فى المدح، أو يجب أن يضمحلّ فى جنب جلال اللّه عندهم غيره تعالى، فلا يكون غيره منظورا لهم فى أعمالهم ليطلبوا رضى الناس بمدحهم.

قوله عليه السلام: «و إنّ من أسخف»: السخف: رقّه العيش و رقه العقل. و السخافه: رقّه كلّ شى ء. أى أضعف حالات الولاه عند الرعيّه أن يكونوا متهمين عندهم بهذه الخصله المذمومه.

قوله عليه السلام: «إنّى أحبّ الإطراء»: أى مجاوزه الحدّ فى المدح و المبالغه فيه.

قوله عليه السلام: «انحطاطا للّه سبحانه»: أى تواضعا له تعالى.

و فى بعض النسخ القديمه: «و لو كنت أحبّ أن يقال [لى] ذلك، لتناهيت

له أغنانا اللّه و إيّاكم عن تناول ما هو أحقّ به من التعاظم و حسن الثناء».

و التناهى: قبول النهى. و الضمير فى «له» راجع إلى اللّه تعالى.

و فى النهج: كما فى النسخ المشهوره قوله عليه السلام: «فربما استحلى الناس».

يقال: استحلاه: أى وجده حلوا.

قال ابن ميثم رحمه اللّه: هـذا يجرى مجرى تمهيد العذر لمن أثنى عليه فكأنّه يقول: و أنت معذور فى ذلك حيث رأيتنى أجاهد فى اللّه، و أحثّ النـاس على ذلـك، و من عـاده النـاس أن يسـتحلوا الثنـاء عنـد أن يبلـوا بلاـء حسـنا فى جهـاد أو غيره من سـائر الطاعات.

ثمّ أجاب [عليه السلام:] عن هذا العذر فى نفسه بقوله: «فلا تثنوا علىّ بجميل ثناء»: أى لا تثنوا علىّ لأجل ما ترونه منّى من طاعه اللّه، فـإنّ ذلک إنّما هو إخراج لنفسـى إلى اللّه من حقوقه الباقيه علىّ لم أفرغ بعـد من أدائها و هى حقوق نعمه و فرائضه التى لا بدّ من المضىّ فيها.

و كـذلک إليكم من الحقوق التى أوجبها اللّه [علىّ لكم] من النصـيحه فى الدين و الإرشاد إلى الطريق الأفضل، و التعليم لكيفيه سلوكه.

[ثم قال:] و فى خطّ الرضى رحمه اللّه «من التقيه» بالتاء: و المعنى فإنّ الذى أفعله من طاعه اللّه، إنّما هو إخراج لنفسى إلى اللّه و إليكم من تقيّه الخلق (١) فيما يجلب علىّ من الحقوق. إذ كان عليه السـلام إنما يعبد اللّه للّه غير ملتفت فى شـى ء من عبادته، و أداء واجب حقّه إلى أحد سواه خوفا منه أو رغبه إليه.

أو المراد بهـا التّقيّه الّتى كـان يعملها فى زمن الخلفاء الثلاثه و تركها فى أيّام خلافته، و كأنّه قال: لم أفعل شـيئا إلّا و هو أداء حقّ واجب علىّ، و إذا كان كذلک،

١- كذا فى أصلى المطبوع، و فى ط بيروت من شرح ابن ميثم: «من تقيه الحقّ فيما يجب على ...».

فکیف أستحقّ أن یثنی علیّ لأجل إتیان الواجب بثناء جمیل و أقابل بهذا التعظیم؟! [و] هذا من باب التواضع منه [علیه السلام] و تعلیم کیفیته، و کسر للنفس عن محبه الباطل و المیل إلیه. انتهی.

و قال ابن أبی الحدید: معنی قوله: «لإخراجی نفسی إلی اللّه و إلیکم»:

أی لاعترافی بین یدی اللّه و بمحضر منکم أنّ علیّ حقوقا فی إیالتکم و رئاستی لم أقم بها بعد و أرجو من اللّه القیام بها.

انتهی [کلام ابن أبی الحدید].

فکأنّه جعل قوله [علیه السلام:] «لإخراجی» تعلیلا لترک الثناء لا مثنی علیه و لا یخفی بعده.

ثمّ اعلم أنّه یحتمل أن یکون المراد ب «البقیّه»: الإبقاء و الترحم کما قال تعالی: «أُولُوا بَقِیَّهٍ یَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسادِ فِی الْأَرْضِ» [۱۱۶ / هود: ۱۱] أی إخراجی نفسی من أن أبقی و أترحّم مداهنه فی حقوق لم أفرغ من أدائها.

قال الفیروزآبادی: و أبقیت ما بیننا: لم أبالغ فی کلّ فساده. و الاسم منه البقیّه و «أُولُوا بَقِیَّهٍ یَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسادِ»: أی إبقاء أو فهم.

قوله علیه السلام: «و لا تتحفّظوا عنّی بما یتحفّظ به عند أهل البادره» البادره: الحدّه و الکلام الذی یسبق من الإنسان فی الغضب: أی لا- تثنوا علیّ کما یثنی علی أهل الحدّه من الملوک خوفا من سطوتهم، أو لا- تحتشموا منّی کما یحتشم من السلاطین و الأمراء، کترک المسارّه و الحدیث إجلالا و خوفا منهم، و ترک مشاورتهم أو إعلامهم ببعض الأمور و القیام بین أیدیهم.

قوله علیه السلام: «بالمصانعه»: أی الرشوه و المداراه.

قوله علیه السلام: «کان العمل بهما أثقل علیه»: و شأن الولاه العمل بالعدل و الحقّ، أو أنتم تعلمون أنّه لا یثقل علیّ العمل بهما.

ص: ۱۹۷

قوله عليه السلام: «بفوق أن أخطئ»: هذا من [باب] الانقطاع إلى اللّه و التواضع الباعث لهم على الانبساط معه بقول الحقّ، و عدّ نفسه من المقصّرين فى مقام العبوديه، و الإقرار بأنّ عصمته من نعمه تعالى عليه، و ليس اعترافا بعدم العصمه كما توهّم، بل ليست العصمه إلّا ذلك. فإنّما هى أن يعصم اللّه العبد عن ارتكاب المعاصى، و قد أشار عليه السلام إليه بقوله: «إلّا أن يكفى اللّه». و هذا مثل قول يوسف عليه السلام: وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلّا ما رَحِمَ رَبِّي إلخ.

قوله عليه السلام: «ما هو أملك به»: أى العصمه من الخطإ فإنّه تعالى أقدر على ذلك للعبد من العبد لنفسه.

قوله عليه السلام: «ممّا كنّا فيه»: أى من الجهاله و عدم العلم و المعرفه و الكمالات التى يسرها اللّه تعالى لنا ببعثه الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلم.

قال ابن أبى الحديد: ليس هذا إشاره إلى خاصّ نفسه عليه السلام، لأنّه لم يكن كافرا فأسلم، و لكنّه كلام يقوله و يشير به إلى القوم الذين يخاطبهم من أفناء الناس فيأتى بصيغه الجمع الداخله فيها نفسه توسعا.

و يجوز أن يكون معناها: لو لا ألطاف اللّه تعالى ببعثه محمد صلّى اللّه عليه و آله لكنت أنا و غيرى على مذهب الأسلاف. انتهى.

قوله عليه السلام: «فبلاؤه عندنا ما لا يكفر»: أى نعمه عندنا وافره بحيث لا نستطيع كفرها و سترها، أو لا يجوز كفرانها و ترك شكرها.

قوله عليه السلام: «سياسه أمورنا»: (1) [يقال:] سست الرعيه سياسه:

ص: ۱۹۸

۱- هذا و ما بعده من كلام الرجل الصالح الذى أثنى على أمير المؤمنين عليه السلام لا من كلامه. وما ذكره المصنف بعده فى تفسير السياسه، فيه تسامح. فإن السياسه ليست مجرد الأمر والنهى ، بل هى عند الطغاه والجبارين من الملوك والوزراء والقواد عباره عن تحميل أوامرهم ونواهيهم على الرعيه على طبق مصالحهم، لا على طبق مصالح الرعيه. وأما السياسه عند الصلحاء والخاضعين لأمر الله تعالى، فهى عباره عن تسيير الناس والرعيه على نحو يتضمن مرضاه الله ومصلحه جميع الرعيه أو أكثرهم، وبسعدهم على بلوغ أهدافهم المعنويه والماديه معا.

أمرتها و نهيتها. و «العلم» بالتحريك: ما ينصب فى الطريق ليهتدى به السائرون.

قوله: «من بارع الفضل» قال الفيروزآبادى: برع [فلان] و يثلّث براعه: فاق أصحابه فى العلم و غيره، أو تمّ فى كلّ جمال و فضيله، فهو بارع و هى بارعه.

قوله: «و لم يكن»: على المجهول من [قولهم:] كننت الشى ء: سترته. أو بفتح الياء و كسر الكاف من [قولهم:] و كن الطائر بيضه يكنه [على زنه وعد] إذا حضنه.

و فى بعض النسخ: «لم يكن». و فى النسخه القديمه: «لن يكون».

قوله: «و توسّعا»: أى فى الفضل و الثواب.

قوله: «مع ذلك»: أى مع طاعتنا لك: أى نفس الطاعه أمر مرغوب فيه و مع ذلك موجب لحصول ما ينفعنا و ما هو خير لنا فى دنيانا و آخرتنا.

قوله «إلّا مناصحه الصدور»: أى خلوصها عن غشّ النفاق بأن يطوى فيه ما يظهر خلافه، أو نصح الإخوان نصحا يكون فى الصدر لا بمحض اللّسان.

قوله: «و قد عال الذى فى صدره»: يقال: عالنى الشى ء أى غلبنى. و عال أمرهم: اشتدّ.

قوله عليه السلام: «و غصص الشجا»: الغصّه بالضمّ-: ما اعترض

ص: ۱۹۹

فی الحلق. و کذا الشجا و الشجو الهمّ و الحزن.

قوله علیه السلام: «لخطر مرزئته» الخطر بالتحریک-: القدر و المنزله و الإشراف علی الهلاک. و المرزئه: المصیبه، و کذا الفجیعه و کونها: أی وقوعها و حصولها و الضمیران راجعان إلی أمیر المؤمنین علیه السلام. و القائل کان عالما بقرب أوان شهادته علیه السلام فلذا کان یندب و یتفجّع. و إرجاعهما إلی القائل بعید.

قوله علیه السلام: «أشفی»: أی أشرف علیه. و الضمیر فی قوله: «إلیه» راجع إلی اللّه تعالی.

قوله علیه السلام: «و انقلاب جدّه» الجدّ: البخت. و التفجّع: التوجّع فی المصیبه: أی سأل اللّه دفع هذا البلاء الذی قد ظنّ وقوعه عنه علیه السلام مع التفجّع و التضرّع.

قوله: «یا ربّانی العباد»: قال الجزری: الربّانی منسوب إلی الربّ بزیاده الألف و النون [للمبالغه].

و قیل: هو من الربّ بمعنی التربیه؛ لأنّهم کانوا یربّون المتعلّمین بصغارها و کبارها (۱).

و الربّانی: العالم الراسخ فی العلم و الدین. أو الذی یطلب بعلمه وجه اللّه [تعالی] . و قیل: العالم العامل المعلّم.

قوله: «و یا سکن البلاد» السکن بالتحریک-: کلّ ما یسکن إلیه.

قوله: «و بک جرت نعم اللّه علینا»: أی بجهادک و مساعیک الجمیله لترویج الدین و تشیید الإسلام فی زمن الرسول صلّی اللّه علیه و آله و بعده.

۱- کذا فی أصلی من ط الکمبانی، و فی ط بیروت فی مادّه: «ربّ» من کتاب النهایه: «کانوا یربّون المتعلّمین بصغار العلوم قبل کبارها».

قوله علیه السلام: «و للعصاه الکفّار إخوانا»: أی کنت تعاشر من یعصیک و یکفر نعمتک معاشره الإخوان شفقه منک علیهم.

أو المراد الشفقه علی الکفّار و العصاه و الاهتمام فی هدایتهم.

و یحتمل أن یکون المراد المنافقین الذین کانوا فی عسکره و کان یلزمه رعایتهم بظاهر الشرع.

و قیل: المراد بالإخوان الخوان الذی یؤکل علیه، فإنّه لغه فیه کما ذکره الجزری. و لا یخفی بعده.

و فی النسخه القدیمه: «أ لم نکن» بصیغه المتکلم، و حینئذ فالمراد بالفقره الأولی أنّه کان ینزل بنا ذلّ کلّ ذلیل: أی کنّا نذلّ بکلّ ذلّه و هوان. و هو أظهر و ألصق بقول: «فبمن».

قوله علیه السلام: «من فظاعه تلک الخطرات»: أی شناعتها و شدّتها.

قوله [علیه السلام:] «بعد الحور» قال الجوهری [و فی الأثر:] «نعوذ باللّه من الحور بعد الکور» أی من النقصان بعد الزیاده.

و فی بعض النسخ [«بالجور»] بالجیم.

قوله علیه السلام: «و ثمال فقرائنا» قال الجزری: الثمال بالکسر-:

الملجأ و الغیاث. و قیل: هو المطعم فی الشدّه.

قوله [علیه السلام:] «یجمعنا من الأمور عدلک»: أی هو سبب اجتماعنا و عدم تفرّقنا فی جمیع الأمور، أو من بین سائر الأمور، أو هو سبب لانتظام أمورنا، أو عدلک یحیط بجمیعنا فی جمیع الأمور.

قوله علیه السلام: «و یتّسع لنا فی الحقّ تأنیک»: أی صار مداراتک و تأنّیک و عدم مبادرتک فی الحکم علینا بما نستحقّه سببا لوسعه الحقّ علینا، و عدم تضیّق الأمر بنا.

ص: ۲۰۱

قوله علیه السلام: «لیبلغ تحریکه»: أی تغییره و صرفه. و فی النسخه القدیمه: «تحویله».

قوله «و لا خطرناها»: أی جعلناها فی معرض المخاطره و الهلاک. أو صیّرناها خطرا و رهنا و عوضا لک.

قال الجزری: [و] فیه: «فإنّ الجنّه لا خطر لها»: أی لا عوض لها و لا مثل. و الخطر بالتحریک فی الأصل: الرهن و ما یخاطر علیه. و مثل الشی ء و عدله، و لا یقال إلّا فی الشی ء الذی له قدر و مزیّه، و منه الحدیث «أ لا رجل یخاطر بنفسه و ماله»: أی یلقیهما فی الهلکه بالجهاد.

و منه حدیث النعمان [بن مقرن یوم نهاوند]: «إنّ هؤلاء یعنی المجوس قد أخطروا لکم رثّه و متاعا و أخطرتم لهم الإسلام»: المعنی أنّهم قد شرطوا لکم ذلک و جعلوه رهنا من جانبهم، و جعلتم رهنکم دینکم.

قوله علیه السلام: «حاولک»: أی قصدک. قوله: «من ناواک»: أی عاداک. قوله: «و لکنّه»: أی الربّ تعالی. قوله: «و عزّ»: أی ذو عزّ و غلبه.

و «زاوله»: أی حاوله و طالبه.

و هذه إشاره إلی أنّ تلک الأمور بقضاء اللّه و تقدیره، و المبالغه فی دفعها فی حکم مغالبه اللّه فی تقدیراته. و قد سبق تحقیق القضاء و القدر فی کتاب العدل.

قوله: «نعظّمه»: الضمیر فی قوله: «نعظمه» و «ندیمه» راجعان إلی الشکر و الذکر. [و] قوله: «بلاءه»: یحتمل النعمه أیضا.

قوله «ما عنده»: هو خبر «إنّ»، و یحتمل أن یکون الخبر محذوفا: أی خیر لک، و المعنی أنّه لا تختلف قلوبنا بل تتّفق علی أنّ اللّه اختار لک بإمضائک النعیم و الراحه الدائمه، علی ما کنت فیه من المشقّه و الجهد و العناء.

قوله: «من غیر إثم»: أی لا نأثم علی البکاء علیک فإنّه من أفضل

ص: ۲۰۲

الطاعات، أو لا نقول ما يوجب الإثم.

قوله: «لعزّ»: متعلّق ب [قوله:] «البكاء» و «أن يعود» بدل اشتمال له: أى نبكى لتبدّل عزّ هذا السلطان ذلا.

قوله: «أكيل»: الأكيل يكون بمعنى المأكول، و بمعنى الأكل. و المراد هنا الثانى: أى نبكى لتبدّل هذا السلطان الحقّ بسلطنه الجور فيكون أكلا للدين و الدنيا.

و فى بعض النسخ: «لعن اللّه هذا الشيطان» فلا يكون مرجع الإشاره سلطنته عليه السلام، بل جنسها الشامل للباطل أيضا: أى لعن اللّه السلطنه التى لا تكون صاحبها.

و يحتمل أن يكون اللعن مستعملا فى أصل معناه لغه، و هو الإبعاد: أى أبعد اللّه هذا السلطان عن أن يعود ذليلا. و لا يخفى بعده.

قوله: «و لا نرى لك خلفا»: أى من بين السلاطين لخروج السلطنه عن أهل البيت [عليهم السلام] .

**[ترجمه]سید رضی در خطبه (۲۱۶) از باب خطبه‌های نهج البلاغه برخی از این سوال و جواب‌ها را آورده است و بیشتر آن را از قلم انداخته است و در اینجا به برخی اختلافات اشاره می کنیم.

فرموده امام علیه السلام: «بولایۀ امرکم» یعنی: حق من بر شما این است که از من فرمانبرداری کنید زیرا خداوند مرا والی و سرپرست شما و عهده‌دار کار شما قرار داده است به این خاطر که خداوند مرا در جایگاه بزرگی نسبت به شما قرار داده است و آن جایگاه امامت و سلطنت و وجوب فرمانبرداری و اطاعت از من است.

«و الحق اجمل الأشیاء فی التواصف» یعنی وصف حقّ، زیبا و ذکر آن نیکو است. گفته می‌شود: تواصفوا الشیء یعنی: برخی از آنان برای برخی دیگر توصیف نمود. و در برخی نسخه‌ها «التراصف» با راء مهمله ذکر شده است. و التراصف یعنی: چینش و به هم پیوستن سنگ‌ها بر روی یکدیگر، یعنی: حقّ در پابرجا نمودن و استوار سازی کارها، بهترین چیز است.

«أوسعها فی التناصف» یعنی: هرگاه مردم در حق یکدیگر عدالت و انصاف پیشه کردند. پس حق، کار او را فراخ گردانیده و تحمل می‌نماید و مردم در عمل نمودن به حقّ دچار سختی و تنگنا نمی‌شوند.

در نهج البلاغه به این صورت ذکر شده است «فالحقّ أوسع الاشیاء فی التواصف و أضیقها فی التناصف» (پس حق در مقام توصیف از همه چیز بالاتر است و در مقام انصاف گوئی از هر چیز تنگ‌تر است.) یعنی: هرگاه مردم شروع به توصیف و تبیین حقّ کنند، در توصیف حق مجال وسیعی دارند زیرا حق بر زبانشان آسان است. و چون انصاف گوئی در میان آنان انجام شود و از آنان خواسته شود در حق انصاف بگویند، مجال بر آنان تنگ می‌شود زیرا عمل کردن به حقّ دشوار و انصاف گوئی درباره آن سخت و مشکل است. «صروف قضائه» یعنی: انواع قضا و مقدّرات خداوند که متفاوت بوده و به صورت پیاپی می... آیند. در برخی نسخه‌ها «ضروب قضائه» آمده است که به همان معنای پیشین است. خلاصه مطلب اینکه اگر برای کسی این امکان وجود داشت که حقّ را فقط به زیان دیگران قرار دهد و برای خود چیزی از زیان حق مقرّر نکند، خداوند منزه برای این

کار سزاوارتر است و اولویت و سزاوار بودن خداوند برای این امر از دو جهت است:

وجه اول: قـدرت. زیرا غیر خداوند متعال اگر این کار را انجام می‌داد کسـی او را فرمان نمی‌برد و خداوند متعال قادر بر درهم شکستن و چیره شدن بر آنان است.

وجه دوم: اگر خداونـد به بنـدگان در ازای اعمالشـان پـاداش نمی‌داد و آنان را بـدان ملزم و مکلف می‌ساخت، عادل و دادگر است؛ زیرا از جانب خداونـد نعمت‌هایی بر بنـدگان است که اگر تا ابـد الدهر او را عبادت کنند، حق یک نعمت از نعمت‌های او را ادا نخواهنـد کرد. پس مقصـود از بخش آغـازین کلام ایـن است که: خداونـد منزه برای هر کس بر دیگران حقی نهـاده است و حتی برای هر کس بر گردن خود حقّی مقرّر داشته است.

حق فرض شـده بر مردم، به مقتضای اسـتحقاق و شایسـتگی مردم است و حقّی که بر خویشـتن مقرّر داشـته است برای وفاداری خداونـد به عهد و پیمان به همراه پایبندی به وعده‌ای است که در قبال بندگان بر خود واجب گردانیده است. پس جاری شدن حقّ بر هر کس آشکار گردید هر چند وجه و اعتبار آن متفاوت است.

در این فرموده امام علیه السـلام «و جعل کفّارتهم علیه حسن ثواب» شاید مقصود از کفّاره، پاداش بزرگی است بدین خاطر که خداونـد عمل آنان را می‌پوشانـد به گونه‌ای که در نزد خداونـد اندازه ای نداشـته است، پس گویی عمل آنان را محو کرده و پوشانـده است. در بیشتر نسـخه‌ها «بحسن الثواب» ذکر شده است. پس احتمال دارد مقصود از آن کارهایی باشد که آنان برای جبران گناهـان انجـام داده‌انـد ماننـد توبه و دیگر کفـاره‌هـا. یعنی خداونـد پـذیرش و قبول کفـاره و توبه آنان، به همراه پاداش نیکویی که به خـاطر کارشـان به آن‌هـا داده را بر خود واجب گردانیـده است. بعیـد نیست که لفـظ «کفارتهم» تصـحیف شـده «کفاءتهم» با همزه باشد .

در نهج البلاغه به صورت «و جعل جزاءهم علیه مضاعفه الثواب تفضّلًا منه و توسّعاً بما هو من المزید اهله» (و پاداش آن را دو چندان کرده است، از روی بخشندگی، و گشایشی که خواسته به بندگان عطا فرماید.)

«ثمّ جعـل من حقوقه» این عبارت بسان مقـدمه‌ای است برای آنچه امام درصـدد تبیین آن بوده است، درباره اینکه حقّ ایشان بر مردم از جانب خداونـد متعال واجب شده است و حق ایشان یکی از حقوق خداوند است؛ تا مردم را بیشتر برای ادای حقّ خود تحریـک کنـد. و بیـان نموده که حقوق مردم بر یکـدیگر از جمله حقوق خداونـد متعال است از این جهت که حق خداونـد بر بنـدگانش، همـان فرمانبرداری از اوست و ادای این حقوق در واقع اطاعت خداونـد است، همچون حق متقابل پـدر و فرزنـد بر یکدیگر، و حق متقابل شوهر و زن بر یکدیگر، و حق متقابل والی و رعیت بر یکدیگر.

فرموده امـام علیه السـلام «فجعلهـا تتکافأ فی وجوهها» یعنی: هر نوع از این حقوق را در مقابل مثل آن قرار داده است، پس حق والی که فرمـانبرداری از جـانب رعیت است، در مقابل مثل آن یعنی اجرای عـدالت و خوش‌رفتاری با آنان، قرار داده است. «لا یستوجب بعضها إلا ببعض» مثلا هرگاه والی عدالت را در میانشان اجرا نکند، استحقاق و شایستگی فرمانبرداری را ندارد.

«فریضـهٔ فرضـها الله» با اعراب نصب بنا بر حالیه بودن یا در تقـدیر گرفتن فعلی است. یا با اعراب رفع به عنوان خبر برای مبتدای

محذوف می‌باشد. فرموده امام علیه السلام «نظاماً لألفتهم» زیرا این حقوق سبب گرد هم آمدن مردم شده و در سایه آن دشمنانشان را مقهور و دوستدارانشان را نیرومند می گردانند. «و قواماً» یعنی: به وسیله آن حق در آنان و در میان آنان جاری می گردد. «عزّ الحقّ» یعنی: حقّ چیره شد. «و اعتدلت معالم العدل» یعنی: مکان ویژه عدالت، یا نشانه‌هایی که در مسیر عدالت برای راه رفتن بر آن گماشته شده است، یا مقصود احکامی است که عدالت بدان شناخته می‌شود.

«علی أذلالها»، فیروزآبادی گوید: ذلّ الطریق - با کسره ذال - یعنی: میانه راه. و «أمور الله جاریهٔ علی اذلالها» یعنی: امور خداوند در مجرای اصلی خود جاری می شوند. و «أذلال» جمع «الذِلّ» با کسره ذال است. فرموده امام علیه السلام «و کثر الإدغال» این کلمه با کسره همزه است. و «الإدغال» به این معناست که در آن، چیزی داخل شود که از جمله آن نیست. و آن بدعت‌گذاری و تلبیس (پوشاندن) است. یا با فتحه که جمع «دغل» - با حروف متحرک - به معنای فساد است.

«علل النفوس» یعنی: بیماری‌های نفس به دلیل ملکات بدی همچون فریب و حسادت و دشمنی و مانند آن. و گفته شده: مقصود وجوهی است که نفس‌ها بدان مرتکب منکرات و زشتی‌ها می‌شوند، پس هر منکری را به گونه‌ای و به علتی و با رأی فاسدی انجام می‌دهد.

«أُثّل» گفته می‌شود: مال مؤثّل و مجد مؤثّل، یعنی: مال و مجد جمع شده و ریشه‌دار. و «أثلهٔ الشیء» یعنی: اصل چیزی. جزری این توضیح را ذکر کرده است.

در نهج البلاغه به صورت «ولا لعظیم باطل فعل» آمده است. یعنی: به خاطر باطل خطرناکی که در جامعه رواج می‌آید. «تبعات الله» خلیل در کتاب العین گوید: «التبعهٔ» اسم برای چیزی است که در آن طلبی داشته باشی مانند مظالم.

فرموده امام علیه السلام «فهلّم ایها الناس» جوهری گوید: هلّم یا رجل با فتحه میم، یعنی: بیا. خلیل گوید: اصل این کلمه از «لمّ» است که گویند: لمّ الله شعثه، یعنی: خداوند امور او را جمع کرد. گویی مقصود ایشان این بوده است که: خودت را به سوی ما جمع کن. یعنی: به ما نزدیک شو. و «ها» برای تنبیه و آگاه کردن است. و در واقع الف آن به جهت کثرت استعمال حذف شده است و به صورت یک اسم درآمده است که در زبان اهل حجاز مفرد و جمع و مؤنث آن یکسان است.

«حقیقهٔ ما أعطی الله من الحقّ أهله» یعنی: پاداشی که خداوند به حقّ‌جویان از دین مبین بخشیده است و دیگر اموری که خداوند آنان را بدان رهنمود کرد، یعنی مقصود از حقیقت به صورت مجازی، پاداش باشد، یا در کلام اسمی به عنوان مضاف در تقدیر گرفته شود، یعنی: « حقیقهٔ جزاء ما أعطی من الحقّ». یا اینکه مقصود از رسیدن بدان، در ازای آن و به عنوان جایزه و پاداش آن باشد. گفته شده: مقصود از حقیقت، سپاس‌گذاری و شکری است که به پاس نعمت هدایت خداوند متعال که او را به دین حق رهنمود کرده، انجام داده است .

در نهج البلاغه اینگونه ذکر شده است: « حقیقهٔ ما الله أهله من الطاعهٔ له». و در برخی نسخه‌ها قدیمی کتاب به صورت «حقیقهٔ ما الحقّ من الله أهله» ذکر شده است.

«النصیحهٔ له» یعنی: نصیحت خداوند یا امام، یا یکدیگر نصحیت کردن آنان برای رضایت خداوند، به این صورت که ظرف در

جمله صله نباشد. در نهج البلاغه به صورت «النصیحه بمبلغ جهدهم» بدون صله آمده است و این عبارت نهج البلاغه معنای دوم را تایید می‌کند. جزری در ماده «نصح» از کتاب النهایه گوید: نصیحت در لغت به معنای خلوص است. گفته می‌شود: «نصحته و نصحت له» (به او اخلاص و دوستی ورزیدم).

معنای نصیحت خداوند، درستی اعتقاد به وحدانیت و خالص گردانیدن نیت در عبادت اوست. معنای نصیحت برای کتاب خداوند، تصدیق آن و عمل به آنچه در این کتاب آمده، می‌باشد. نصیحت رسول خدا صلی الله علیه و آله، تصدیق نبوّت و رسالت ایشان و فرمانبرداری از اوامر و نواهی ایشان است. معنای نصیحت أئمه این است که در کارهای حقّ از آنان فرمانبرداری شود. و نصیحت عموم مسلمین، راهنمایی و ارشاد آنان به منافعشان است.

فرموده امام علیه السلام «ولا لامرئ مع ذلک» گویا به چیزی برمی‌گردد که خداوند بر والی واجب کرده است یا به خود والی برمی‌گردد که قبلاـ به آن اشاره شد. یعنی: جایز نیست، یا چاره‌ای نیست برای شخص همراه با والی یا در حالتی که والی او مردم را به جهاد و دیگر امور دین مکلف سازد – و هر چند آن شخص ضعیف و خوار باشد – اینکه در برپایی دین یاری نرساند و مردم یا والی او را بر این کار یاری نرسانند.

در نهج البلاغه اینگونه آمده است: «و لا امرء و إن صغرته النفوس و اقتحمته العیون بدون أن یعین علی ذلک أو یعان علیه». (و هیچ کس گرچه مردم او را خوار شمارند، و در دیده ها بی ارزش باشد، کوچک تر از آن نیست که کسی را در انجام حق یاری کند، یا دیگری به یاری او برخیزد.) و این معنی آشکار است.

فرموده امام علیه السلام «خسأت به الامور» گفته می‌شود: خسأت الکلب خسأ، یعنی: سگ را دور کردم. و خسأ الکلب بنفسه، هم به صورت متعدی و هم به صورت لازم می‌آید. جوهری این مطلب را عنوان کرده است. پس جایز است که در اینجا به صورت فعلی که خود متعدی می‌شود، استعمال نشده و با واسطه باء متعدی شده باشد، یعنی: کارها او را دور کرد. یا اینکه باء برای سببیت باشد، یعنی: به خاطر او کارها دور شد. فرموده امام علیه السلام «حبست به الامور» با درنظر گرفتن تقدیرهایی مقصود این است که او به گونه‌ای است که هیچ یک از کارهایش رو به راه نشده و تلاش او در به دست آوردن امور سودی نمی‌بخشد.

«اقتحمته العیون» یعنی: چشم‌ها او را کوچک و بی‌ارزش بدانند. و لفظ «ما» در سخن ایشان «ما أن یعین» زائده است. فرموده امام علیه السلام «و أهل الفضیلهٔ فی الحال» مقصود از آنان، امامان و والیان و امیران و علماء هستند و نیز صاحبان نعمت‌های بزرگ، زیرا آنان به دلیل اینکه مکلف به کارهای بزرگ از جمله جهاد در راه خدا و اقامه حدود و شرایع و احکام و امر به معروف و نهی از منکر، هستند برای یاری مردم نیاز بیشتری به آنان است.

و ممکن است مقصود از اهل فضیلت، علما باشد زیرا آنان در آنچه از امر به معروف و نهی از منکر بر آنان فرض شده است، به یارانی نیازمند هستند و حداقل به کسانی نیاز دارند که امر به معروف و نهی از منکر شوند. و مقصود از اهل نعمت‌ها، صاحبان مال و ثروت است زیرا حقوقی که بر گردن آن‌ها است، بیشتر است مانند پرداخت خمس و صدقات و آنان نیازمند بینوایانی هستند که شایسته این خمس و صدقات باشند و به شاهدان و به دیگران احتیاج دارند و معنای اول آشکارتر است.

فرموده امام علیه السلام «و کلّ فی الحاجة الی الله شرع سواء» تبیین و تاکیدی برای «شرع» است. و در واقع این را بیان فرموده تا گمان نشود که آنان با یاری یکدیگر از پروردگار عزّ و جلّ بی‌نیاز هستند بلکه خداوند آنان را در همه کارهایشان توفیق و یاری داد و در هیچ چیز از خداوند عزّ و جلّ بی‌نیاز نیستند و در حقیقت آنان را بدین امر مکلف ساخت تا طاعات آن را امتحان کرده و در ازای آن بدان‌ها پاداش بدهد و حکمت رسای خداوند اقتضا کرده است که کارها بر اسباب آن جاری شود وگرنه خداوند مسبب و قادر بر اجرای آن بدون هیچ سببی است .

فرموده امام علیه السلام «فأجابه رجل» به ظاهر آن شخص حضرت خضر علیه السلام بوده و در جایگاه‌های بسیاری نزد امام آمده است و علی علیه السلام برای اتمام حجت بر حاضران با او سخن گفته است. و پس از وفات امام آمد و بر در خانه ایشان ایستاد و گریست و مردم را به گریه انداخت و امام را با مورد خطاب قرار داد بعد بیرون رفت و از دیدگان مردم پنهان شد.

«و الاقرار» به ظاهر این کلمه معطوف بر «الثناء» است یعنی: آن مرد به خوبی به چیزهایی اقرار کرد و امام باقر علیه السلام به خاطر اختصار یا تقیه آن چیزهایی را که ان مرد گفت و به آن اقرار کرد بیان نفرمود.

«تصرف الحالات به» مانند استیلای پیشوایان ستمکار بر حضرت و مظلوم واقع شدنش و اوضاع رعیتش و کوتاهی درباره حق ایشان و انجام ندادن آنچه شایسته فرمانبرداری و خدمتگذاری به ایشان است. و ممکن است «واو» به معنای «مع» باشد و ممکن است معطوف بر این فرموده ایشان باشد: «واجب حقّه».

«من الغلّ» یعنی: زنجیرهای شرک و گناهان. و در برخی نسخه‌های قدیمی به صورت «أطلق عنّا رهائن الغلّ» ذکر شده است، یعنی: آنچه مستوجب زنجیرهای روز قیامت است. «وائتمر» یعنی: به آنچه خدا به تو امر فرموده، روی بیاور و بر ما اجرا کن. «و الملک المخوّل» یعنی: ملکی که خداوند فرمانروایی بر ما را به تو بخشیده است و ما را خدمتگرار و پیرو تو قرار داد. «لا تستحلّ فی شیء من معصیتک» شاید این فعل با حرف «فی» متعدی شود به این خاطر که دربردارنده معنای وارد شدن و دخول است. یا به این معنی است که در هیچ چیز هیچ نوع معصیت و نافرمانی از تو را حلال نمی‌دانیم. در برخی نسخه‌های قدیمی به صورت «لا یستحلّ فی شیء من معصیتک» ذکر شده است. و آن وجه آشکار است.

«فی ذلک» یعنی: در علم، بدین صورت که «فی» برای تعلیل باشد و احتمال دارد اشاره به اطاعت از امام علیه السلام دارد که قرینه کلام بر آن دلالت دارد. و «الخطر» به معنای ارزش و جایگاه و منزلت است.

«ویجلّ عنه» احتمال دارد مرجع ضمیر «القیاس» باشد، یعنی: فضل و کرم تو در نزد ما بزرگ‌تر از آن است که با فضل کسی مقایسه شود. و ممکن است ضمیر به «العلم» برگردد که در این صورت لفظ «عن» برای تعلیل است همانطور که در سخن خداوند متعال آمده است که می‌فرماید: «و ما نحن تارکی آلهتنا عن قولک» - . هود / ۵۳ -

{و ما به گفتار تو از خدایانمان دست بردار نیستیم.} یعنی به خاطر آن، فضل و بخشش تو در نزد ما گرامی و بزرگ است.

«من عظم جلال الله» یا بنا بر تعلیل «جلال الله» اعراب نصب دارد یا با تخفیف اعراب رفع داشته باشد. یعنی: کسی که جلال و شکوه خداوند را در نزد خود بزرگ می‌دارد و مکان عظمت خداوندی را در قلبش گرامی داشته، شایسته و سزاوار است که

هر آنچه از غیر خداوند متعال در نزد اوست کوچک و ناچیز بشمارد زیرا جلال و شکوه خداوند برای او آشکار و هویدا گشته است و نیز هر کس را که اینگونه باشد یعنی امامان حق را بر حقّ بداند به خاطر عظمت نعمت‌های الهی و شناخت و معرفت کامل آنان به جلال و بزرگی خداوند است. پس حقّ خداوند بر آنان بزرگ‌تر و مهم‌تر از حق او بر دیگران است، لذا شایسته است که آنان خود را ناچیز و کوچک بدانند و فخر فروشی و مدح گویی را دوست نداشته باشند، یا اینکه می‌بایست در نزدشان غیر خدا در جنب جلال و بزرگی خداوند، رنگ باخته و از هم بپاشد، پس باید غیر خدا را در کارهایشان مد نظر قرار ندهند تا با مدح و ستایش از آنان رضایت مردم را به دست آورند.

فرموده امام علیه السلام «و إنّ من أسخف» السخف یعنی: کمی عیش و سستی خرد. و السخافة به معنای ناتوانی در هر چیز و هر کاری است. یعنی: سست‌ترین حالت‌های والیان در نزد رعیت این است که در نزدشان به این ویژگی و خصلت ناپسند متهم گردند. فرموده امام علیه السلام «أنّی أحبّ الاطراء» یعنی: پافراتر نهادن در مدح گویی و مبالغه در مدح. فرموده امام علیه السلام «إنحطاطاً لله سبحانه» یعنی به خاطر تواضع از خداوند متعال.

در برخی نسخه‌های قدیمی به صورت «و لو کنت أحبّ أن یقال لی ذلک لتناهیت له أغنانا الله و ایّاکم عن تناول ما هو أحقّ به من التعاظم و حسن البلاء» (و اگر این کار را هم دوست داشتم آن را رها می‌کردم. خدا ما و شما را بی نیاز کند از بزرگ داشته شدن و ستایش شدن که خدای سبحان به آن سزاوارتر است.)

«التناهی» یعنی: قبول کردن نهی. و ضمیر در «له» به خداوند متعال برمی‌گردد. در نهج البلاغه - همانطور که در نسخه‌های مشهور ذکر شده - فرموده امام به این صورت آمده است: «فربما استحلی الناس» گفته می‌شود: استحلاه یعنی: آن را شیرین یافت.

ابن میثم گوید: این عبارت در مقام مقدمه‌ای برای عذرخواهی از کسی است که او را ثنا گفته است، گویی او می‌گوید: و تو در آن معذوری چراکه مرا می‌بینی که در راه خدا جهاد و کوشش می‌کنم و مردم را بدان تشویق می‌نمایم، و مردم عادت دارند در هنگامی که در امتحان جهاد یا عبادت‌های دیگر سرافراز بیرون آیند، مدح و ستایش را نیکو و لذت‌بخش بدانند.

سپس امام علیه السلام این عذرآوری در نزد خود را اینگونه پاسخ می‌گوید: «فلا تثنوا علی بجمیل الثناء» یعنی: با دیدن طاعت و فرمانبرداری من از خداوند، به ثناگویی من نپردازید زیرا من خود را که در پیشگاه خدا و شما آماده کرده ام به جهت اداء باقیمانده حقوقی است که از ادای آن فراغت نیافته ام، و به خاطر انجام فرائض و واجباتی است که ناچار به اجرای آن هستم.همچنین خداوند حقوقی را بر گردن من نسبت به شما واجب گردانیده است و آن شامل نصیحت در دین و راهنمایی به راه برتر و آموزش برای چگونگی پیمودن این راه برای شما است.

سپس ابن میثم گوید: در نسخه‌ای که با خط رضی رحمه الله است اینگونه آمده است: «من التقیة» با تاء. و معنا بدین گونه است: همانا طاعت و فرمانبرداری من از خداوند به این سبب است که من خود را که در پیشگاه خدا و شما آماده کرده ام به دلیل تقیه‌ای از حق است که این کار بر من حقوقی را واجب می‌گرداند. چرا که امام علیه السلام خداوند را برای سزاوار بودن خدا عبادت می‌کرد بی‌آنکه در عبادتش و در ادای حقوق الهی به احدی غیر از خدا به خاطر ترس یا از روی تمایل به او،

توجه کند. یا مقصود تقیه‌ای است که در زمان سه خلیفه انجام می‌داد و در زمان خلافت خویش آن تقیه را ترک کرد و گویی فرموده است: من کاری انجام نمی‌دهم جز اینکه آن کار، ادای حقّ واجبی بر من بوده است. و وقتی اینچنین باشد پس چگونه ممکن است من به خاطر ادا کردن حقوق واجب، مستحقّ مدح و ثنای نیکو گردم و با این بزرگداشت مواجه شوم؟ و این سخنان از روی فروتنی امام علیه السلام، و با انگیزه تعلیم کیفیت ثناگویی و شکسته نفسی از محبت و میل به باطل است. پایان سخن.

ابن ابی الحدید گوید: معنی فرموده امام «لاخراجی نفسی الیه الله و الیکم» یعنی: به خاطر اعتراف من است در پیشگاه خداوند و در حضور شما به اینکه در امر ولایت بر شما و ریاست خودم، حقوقی بر گردن من است که هنوز انجام نداده‌ام و به خداوند امید دارم که مرا بر انجام آن توفیق دهد. سخن ابن ابی الحدید در این باره به پایان رسید.

پس گویی او فرموده امام علیه السلام «لإخراجی» را علتی برای وانهادن ثناگویی قرار داده است نه ترک آنچه که بر آن مدح شده است. و بعید بودن این سخن روشن است.

ممکن است مقصود از «البقیّهٔ» ابقاء و ترحّم باشد همانطور که خداوند متعال فرموده است: «أُوْلُواْ بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِى الأَرْضِ» - . هود / ۱۱۶ - {خردمندان و نیکان بافضیلتی نبودند که از تباهکاری در زمین باز دارند.} یعنی: خویشتن را آماده کنم تا بمانم و در حقوقی که ادا نکرده‌ام با مدارا خواستار ترحم شوم.

فیروزآبادی گوید: و أبقیت ما بیننا، یعنی: در همه فساد آن مبالغه نکردم. و اسم از این فعل «البقیّهٔ» است. و «أولوا بقیّهٔ ینهون عن الفساد» یعنی: کسانی که بازمی‌مانند یا مقصود خردمندان است. فرموده امام علیه السلام «لا تتحفّظوا عنی بما یتحفظ به عند اهل البادرهٔ» البادرهٔ به معنای تندخویی و سخنی است که انسان در هنگام خشم سریعا بر زبان می‌آورد. یعنی: مرا حمد و ثنا نگویید بدان گونه که پادشاهان تندخو و خشمگین را به خاطر ترس از خشم و چیرگی‌شان ثنا می گویید، یا بدین معنا که: از من شرمگین نباشید همانگونه که از سلاطین و حکومت‌داران شرمگین هستید مانند اینکه به خاطر بزرگداشت و ترس از آنان مناجات و سخن گفتن با آنان را ترک می کنید و مشورت کردن با آن‌ها را وامی‌نهید یا آنان را به برخی کارها آگاه و هشیار نمی کنید و در حضور آنان و در مقابلشان به کاری نمی‌پردازید.

فرموده امام علیه السلام «بالمصانعه» یعنی: با رشوه و مدارا کردن. فرموده امام علیه السلام «کان العمل بهما أثقل علیه» یعنی وظیفه والیان عمل کردن به حقّ و عدالت است، یا اینکه مقصود امام این است که: شما می‌دانید عمل کردن به حق و عدالت بر من سنگین و دشوار نیست. فرموده امام علیه السلام «بفوق أن أخطئ» (من برتر از آن نیستم که خطا کنم) این عبارت از باب روی کردن به سوی خدا و تواضعی از جانب ایشان است تا مردم را برای گفتن حقّ همراه کند و اینکه امام خود را از قاصران و خطاکاران برمی‌شمرد، در جایگاه عبودیت است و به این اقرار دارد که عصمت او از نعمت‌های خداوند متعال بر اوست و آنچنان که گمان شده اعتراف به عدم عصمت ایشان نیست و حتی عصمت چیزی جز همین نیست. در واقع عصمت این است که خداوند بنده‌اش را از ارتکاب گناهان محافظت کند، و امام با این فرموده خود بدان اشاره دارد: «إلا أن یکفی الله» و این گفته امام همانند سخن یوسف پیامبر علیه السلام است که فرمود: «وَمَا أُبَرِّىءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلاَّ مَا رَحِمَ رَبِّيَ» - . یوسف / ۵۳ - {و

من خویشتن را [به خودستایی] بی گناه نمی شمارم، که نفس [آدمی] بسی به بدی و گناه فرمان می دهد مگر آنکه پروردگارم رحمت آرد.} تا پایان آیه.

فرموده امام علیه السلام «ما هو أملك به» یعنی عصمت از خطا، زیرا خداوند متعال بر معصوم داشتن بنده از خود بنده تواناتر است. فرموده امام علیه السلام «مّما كنّا فيه» یعنی: جهل و نداشتن علم و معرفت و کمالاتی که خداوند متعال با بعثت رسولش صلی الله علیه و آله برای ما میسّر گردانید.

ابن ابی الحدید گوید: این مطلب به خود ایشان اشاره ندارد زیرا ایشان کافر نبوده که بعد اسلام بیاورد بلکه سخنی است که امام آن را بیان کرده و با این سخن اشاره به مردمان مختلفی دارد که آنان را مورد خطاب قرار داده است. پس با صیغه جمع آن را ذکر کرده و به جهت فراگیری در معنا، خویشتن را در آن گنجانده است .

جایز است معنای آن بدین صورت باشد که: اگر الطاف خداوند متعال با بعثت محمد صلی الله علیه و آله نمی‌بود، من و دیگران بر کیش و آیین گذشتگان بودیم. پایان سخن.

«فبلاؤه عندنا ما لا يكفر» یعنی: نعمت‌های خداوند در نزد ما فراوان است به گونه‌ای که نمی‌توانیم کفران نعمت کرده و آن را بپوشانیم. یا به این معنا که کفران نعمت‌ها و ترک شکر نعمت‌ها جایز نیست. «سياسة امورنا» گفته می‌شود: سستُ الرعية سياسة، یعنی: رعیت را امر و نهی کردم. و «العلم» با حرکت عین و لام چیزی است که در راه‌ها برای راهنمایی روندگان نصب شود.

«من بارع الفضل» فیروزآبادی گوید: برع فلان - که به سه وجه خوانده می‌شود - براعة، یعنی: در دانش و دیگر چیزها از یارانش بالاتر رفت، در هر نیکویی و فضیلتی کامل شد پس او (مرد) بارع و او (زن) بارعة است.

«لم يكن» با صیغه مجهول است از سخنشان که گویند: كننت الشیء یعنی: آن چیز را پنهان کردم. یا اینکه با فتحه و کسره کاف از سخنشان است که گویند: وكن الطائر بيضه يكنه - بر وزن وعد - هرگاه پرنده تخمش را زیر بال‌هایش بگیرد. در برخی نسخه‌ها «لم يكن» و در نسخه قدیمی به صورت «لن يكون» آمده است.

«و توسّعاً» یعنی در فضیلت و پاداش. «مع ذلك» یعنی به همراه فرمانبرداي ما از تو. یعنی: خود فرمانبرداری کاری است که بدان ترغیب شده و علاوه بر این موجب دستیابی به چیزی است که به ما سود رسانده و آنچه که مایه خیر و خوبی برای ما در دنیا و آخرت است. « إلا مناصحة الصدور» یعنی خالص گردانیدن دل‌ها از دورویی، به این صورت که در دل چیزی پنهان دارد که خلاف آن را در ظاهر نشان دهد، یا مقصود نصیحت برادران است نصیحتی که در دل باشد نه فقط بر زبان بیاید. «و قد عال الذی فی صدره» گفته می‌شود: عالنی الشیء یعنی: بر من غلبه کرد. و عال امرهم، یعنی: کارشان سخت شد. «وغصص الشجى» الغصّة - با ضمه غین - چیزی است که در گلو گیر کند. و نیز «الشجی» و «الشجو» به معنای غم و اندوه است. «لخطر مرزئته» الخطر - با حرکت خاء و طاء - به معنای قدر و منزلت، و به سمت هلاک و نابودی رفتن است. « المرزئة» به معنای مصیبت است و نیز «الفجيعة» به معنای مصیبت است. و «كونها» یعنی واقع شدن و حاصل شدن آن و هر دو ضمیر به امیرالمؤمنین علیه

السلام بازمی‌گردد. و گوینده نزدیک شدن زمان شهادت امام علیه السلام را می‌دانست و برای همین می‌گریست و اظهار دردمندی می‌کرد. و ارجاع دو ضمیر به گوینده بعید است.

«أشفی» یعنی: بر آن مشرف شد. و ضمیر در گفته ایشان: «إلیه» به خداوند متعال برمی‌گردد. «و إنقلاب جدّه» الجدّ به معنای بخت و اقبال است. و «التفجع» یعنی: اظهار دردمندی در مصیبت. یعنی: با اظهار دردمندی و فروتنی از خداوند خواست بلا و مصیبتی را که گمان می‌کرد بر امام علیه السلام وارد می‌شود، دور شود.

«یا ربّانی العباد» جزری گوید: الربّانی منسوب به الربّ است با زیاد الف و نون در آن به جهت مبالغه. و گفته شده: این کلمه از الربّ به معنای تربیت و پرورش است زیرا آنان آموزندگان کوچک و بزرگ را تربیت کرده و پرورش می‌دهند. و «الربّانی» عالم و دانشمندی است که در دانش و دین استوار و ثابت‌قدم است، یا به معنای کسی است که با علم و دانش خود در پی رضای خداوند است. و گفته شده: مقصود عالِم و آموزگاری است که خود به مقتضیات علمش عمل نموده و به دیگران نیز می‌آموزد.

«یا سکن البلاد» السکن - با حرکت سین و کاف - هر چیزی است که بدان به آرامش دست یابند. «و بک جرت نعم الله علینا» یعنی: با تلاش و کوشش‌های نیکوی تو در راستای اشاعه دین و برپایی اسلام در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و پس از آن.

«و للعصاۀ الکفّار اخواناً» یعنی: با کسانی که از تو نافرمانی کرده و نعمت‌های تو را ناسپاسی گفتند، از روی مهربانی و دلسوزی بر آنان همچون دوستان رفتار نمودی. یا مقصود دلسوزی نسبت به کافران و سرکشان، و اهمیت دادن به هدایت یافتن آن‌ها است.

و احتمال دارد مقصود، منافقانی باشد که در لشکر ایشان بودند و بنا به ظاهر شریعت دین می‌بایست از آنان حمایت و نگاهداری می‌کرد. و گفته شده: مقصود از «الإخوان» همان خوان یعنی سفره غذا است همانطور که جزری ذکر کرده. اما بعید بودن این احتمال روشن است .

در نسخه قدیمی «ألم نکن» با صیغه متکلم ذکر شده است که در این صورت مقصود از عبارت اول این است که: ذلت و خواری هر ذلیل بر سر ما فرود می‌آید. یعنی: ما با هر خواری و ذلتی ذلیل می‌شویم. و این معنا آشکارتر بوده و با گفته وی «فبمن» مناسبت بیشتری دارد.

«من فظاعۀ تلک الخطرات» یعنی: زشتی و سختی خطرها. «بعد الحور» جوهری در الاثر گوید: «نعوذ بالله من الحور بعد الکور» یعنی: از کم شدن بعد از فزونی به خدا پناه می‌بریم. در برخی نسخه‌ها «بالجور» ذکر شده است.

«و ثمال فقرائنا» جزری گوید: الثمال - با کسره ثاء - به معنای پناهگاه و فریادرس است. و گفته شده: مقصود از آن کسی است که در هنگام سختی، به فقرا خوراک می‌دهد. «یجمعنا من الامور عدلک» یعنی: عدالت تو سبب گردهم آمدن و پراکنده نشدن ما در همه کارها یا از میان دیگر کارها است، یا سبب نظم بخشیدن به کارهای ماست، یا مقصود این است که عدالت

تو همه ما را در همه کارها احاطه می‌کند.

«و یتّسع لنا فی الحقّ تأنیک» یعنی: مدارا کردن و تأنّی و درنگ تو، و مبادرت نورزیدنت به حکم دادن بر ما به آنچه سزاوار آن هستیم، سببی شده تا حقّ بر ما گسترده شود و کارمان به تنگنا و سختی نیفتد. «لیبلغ تحریکه» یعنی: تغییر و برگرداندن آن. و در نسخه قدیمی «تحویله» ذکر شده است. «و لا خطرناها» یعنی: جانمان را در معرض خطر و نابودی قرار دادیم. یا آن را تبدیل به خطر و گِرو و جبرانی برای تو تبدیل کردیم. جزری گوید: و در این خطبه آمده است: «و إنّ الجنهٔ لا ـ خطر فیها» یعنی: بهشت هیچ جانشین و نظیری ندارد. و «الخطر» با حروف متحرک آن، در اصل به معنای رهن و شرط و چیزی است که به خاطرش خود را به خطر می‌اندازند. و نیز به معنای مثل و همسان است و فقط برای چیزی به کار برده می‌شود که دارای ارزش و مزیت باشد. و به همین معنا در حدیث آمده است: «ألا رجل یخاطر بنفسه و ماله» یعنی: با جهاد، نفس خویش را به هلاکت بیندازد.

از همین کلمه حدیث نعمان بن مقرون در روز نهاوند است که گفته است: «إنّ هولاء یعنی المجوس أخطروا لکم رثّهٔ و متاعاً و أخطرتم لهم الاسلام» یعنی: آنان کالای بی‌ارزش منزل را برای شما شرط قرار دادند و آن را از جانب خود رهن گذاشتند و شما دینتان را برای آنان در گِرو و رهن گذاشتید.

«حاولک» یعنی: تو را قصد کند. «من ناواک» یعنی: هرکس با تو دشمنی کند. «و لکنّه» مقصود پروردگار متعال است. «و عزّ» یعنی صاحب عزت و چیرگی. «زاوله» یعنی: او را خواست و طلب کرد.

و بیانگر این مطلب است که آن امور با قضا و تقدیر الهی صورت می‌گیرد و مبالغه در دفع آن در حکم طلب غلبه بر خداوند در تقدیراتش است. و پیش‌تر در کتاب عدل درباره قضا و قدر سخن گفته شد.

«نعظّمه» ضمیر در «نعظمه» و «ندیمه» به شکر و ذکر برمی‌گردد. و «بلاءه» محتمل بر نعمت نیز می‌باشد. «ما عنده» خبر «إنّ» است و احتمال دارد خبر محذوف باشد، یعنی: «خیر لک» و معنی بدین صورت است که: دل‌های ما اختلاف پیدا نمی‌کند بلکه بر این متفق است که خداوند با ارزانی داشتن نعمت و آسایش همیشگی به تو، تو را بر وضعیت سخت و دشوار و طاقت‌ فرسایی که در آن قرار گرفته بودی، برگزید. «من غیر اثم» با گریه کردن بر تو مرتکب گناه نمی‌شویم چرا که گریه کردن برای تو از بهترین طاعت‌ها است، یا مقصود این است که: چیزی نمی‌گوییم که مستوجب گناه گردد.

«لعزّ» متعلق به این گفته: «البکاء» است و «أن یعود» بدل اشتمال از آن است، یعنی: به خاطر مبدّل شدن عزت و سربلندی این سلطنت به ذلّت و خواری گریه می‌کنیم. «أکیل» به معنای «مأکول» و «الأکل» است. و در اینجا مقصود معنای دوم آن است، یعنی: به خاطر اینکه این سلطنت حقّ به سلطنت ظلم تبدیل شده، گریه می‌کنیم و در نتیجه سبب خورده شدن و از بین رفتن دین و دنیا خواهد شد.

در برخی نسخه‌ها آمده است: «لعن الله هذا الشیطان» پس مرجع اسم اشاره، سلطنت امام علیه السلام نیست، بلکه جنس سلطنتی که باطل را فرا می‌گیرد نیز مقصود است، یعنی: خداوند سلطنتی را که تو صاحب آن نیستی لعنت کند. ممکن است لعن و

نفرین در اصل معنای لغوی آن به کار رفته باشد و آن به معنای دور بودن است، یعنی: خداوند این سلطنت را از اینکه خوار و ذلیل شود دور بگرداند. و بعید بودن این احتمال آشکار است.

فرموده ایشان «و لاـ نری لک خلفاً» یعنی در میان سلاطین جانشینی برای تو نمی‌بینیم زیرا سلطنت از دست اهل بیت علیهم السلام بیرون می‌رود.

**[ترجمه]

«۹۸۴»

(۱) کا: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، جَمِيعاً عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ وَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ التَّيْمِيِّ، وَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ، جَمِيعاً عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ جَيْفَرٍ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ ظُهَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَرِيزٍ الْعَبْدِيِّ. عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: أَتَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَ وَلَدُ أَبِي بَكْرٍ وَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ يَطْلُبُونَ مِنْهُ التَّفْضِيلَ لَهُمْ، فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ وَ مَالَ النَّاسُ إِلَيْهِ فَقَالَ:

ص: ۲۰۳

۱- [۹۸۴]- رَوَاهُ ثِقَةُ الْإِسْلَامِ الْكُلَيْنِيُّ فِي الْحَدِيثِ: (۵۵۱) مِنْ رَوْضَةِ الْكَافِي ص ۳۶۰. ورويناه عنه في المختار (۶۲) من نهج السعاده ۱ / ۲۲۱ ط ۲.

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَلِیِّ الْحَمْدِ وَ مُنْتَهَی الْکَرَمِ، لَا تُدْرِکُهُ الصِّفَاتُ وَ لَا یُحَدُّ بِاللُّغَاتِ وَ لَا یُعْرَفُ بِالْغَایَاتِ.

وَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ، وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهُ نَبِیُّ الْهُدَی وَ مَوْضِعُ التَّقْوَی وَ رَسُولُ الرَّبِّ الْأَعْلَی، جَاءَ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِ الْحَقِّ لِیُنْذِرَ بِالْقُرْآنِ الْمُبِینِ وَ الْبُرْهَانِ الْمُسْتَنِیرِ فَصَدَعَ بِالْکِتَابِ الْمُبِینِ وَ مَضَی عَلَی مَا مَضَتْ عَلَیْهِ الرُّسُلُ الْأَوَّلُونَ.

أَمَّا بَعْدُ أَیُّهَا النَّاسُ! فَلَا تَقُولَنَّ رِجَالٌ قَدْ کَانَتِ الدُّنْیَا غَمَرَتْهُمْ فَاتَّخَذُوا الْعَقَارَ وَ فَجَّرُوا الْأَنْهَارَ وَ رَکِبُوا أَفْرَهَ الدَّوَابِّ وَ لَبِسُوا أَلْیَنَ الثِّیَابِ؛ فَصَارَ ذَلِکَ عَلَیْهِمْ عَاراً وَ شَنَاراً إِنْ لَمْ یَغْفِرْ لَهُمُ الْغَفَّارُ إِذَا مَنَعْتُهُمْ مَا کَانُوا فِیهِ یَخُوضُونَ، وَ صَیَّرْتُهُمْ إِلَی مَا یَسْتَوْجِبُونَ فَیَفْقِدُونَ ذَلِکَ فَیَسْأَلُونَ: «ظَلَمَنَا ابْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ حَرَمَنَا وَ مَنَعَنَا حُقُوقَنَا». فَاللَّهُ عَلَیْهِمُ الْمُسْتَعَانُ.

مَنِ اسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَ أَکَلَ ذَبِیحَتَنَا وَ آمَنَ بِنَبِیِّنَا وَ شَهِدَ شَهَادَتَنَا وَ دَخَلَ فِی دِینِنَا، أَجْرَیْنَا عَلَیْهِ حُکْمَ الْقُرْآنِ بِحُدُودِ الْإِسْلَامِ، لَیْسَ لِأَحَدٍ عَلَی أَحَدٍ فَضْلٌ إِلَّا بِالتَّقْوَی.

أَلَا وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِینَ عِنْدَ اللَّهِ أَفْضَلَ الثَّوَابِ وَ أَحْسَنَ الْجَزَاءِ وَ الْمَآبِ، لَمْ یَجْعَلِ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی الدُّنْیَا لِلْمُتَّقِینَ ثَوَاباً، وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ لِلْأَبْرَارِ انْظُرُوا أَهْلَ دِینِ اللَّهِ! فِیمَا أَصَبْتُمْ فِی کِتَابِ اللَّهِ، وَ تَرَکْتُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ وَ جَاهَدْتُمْ بِهِ فِی ذَاتِ اللَّهِ، أَ بِحَسَبٍ أَمْ بِنَسَبٍ؟ أَمْ بِعَمَلٍ أَمْ بِطَاعَةٍ أَمْ زَهَادَةٍ؟ وَ فِیمَا أَصْبَحْتُمْ فِیهِ رَاغِبِینَ.

فَسَارِعُوا إِلَی مَنَازِلِکُمْ رَحِمَکُمُ اللَّهُ، الَّتِی أُمِرْتُمْ بِعِمَارَتِهَا الْعَامِرَةِ الَّتِی لَا تَخْرَبُ وَ الْبَاقِیَةِ الَّتِی لَا تَنْفَدُ، الَّتِی دَعَاکُمْ [اللَّهُ] إِلَیْهَا وَ حَضَّکُمْ عَلَیْهَا وَ رَغَّبَکُمْ فِیهَا، وَ جَعَلَ الثَّوَابَ عِنْدَهُ عَنْهَا.

فَاسْتَتِمُّوا نِعَمَ اللَّهِ عَزَّ ذِکْرُهُ بِالتَّسْلِیمِ لِقَضَائِهِ، وَ الشُّکْرِ عَلَی نَعْمَائِهِ، فَمَنْ

لَمْ يَرْضَ بِهَذَا فَلَيْسَ مِنَّا وَ لَمَا إِلَيْنَا، وَ إِنَّ الْحَاكِمَ يَحْكُمُ بِكِتَابِ اللَّهِ وَ لَا خَشْيَةَ عَلَيْهِ مِنْ ذَلِکَ، أَولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ فِی نُسْخَةٍ [مِنْ كِتَابِ الْكَافِی] «وَ لَا وَحْشَةَ وَ أُولَئِکَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ».

وَ قَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ:] وَ قَدْ عَاتَبْتُكُمْ بِدِرَّتِیَ الَّتِی أُعَاتِبُ بِهَا أَهْلِی فَلَمْ تُبَالُوا، وَ ضَرَبْتُكُمْ بِسَوْطِیَ الَّذِی أُقِيمُ بِهِ حُدُودَ رَبِّی فَلَمْ تَرْعَوُوا، أَ تُرِيدُونَ أَنْ أَضْرِبَكُمْ بِسَيْفِی؟

أَمَا إِنِّی أَعْلَمُ الَّذِی تُرِيدُونَ وَ يُقِيمُ أَوَدَكُمْ، وَ لَكِنْ لَا أَشْرِی صَلَاحَكُمْ بِفَسَادِ نَفْسِی، بَلْ يُسَلِّطُ اللَّهُ عَلَيْكُمْ قَوْماً فَيَنْتَقِمُ لِی مِنْكُمْ، فَلَا دُنْيَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا وَ لَا آخِرَةَ صِرْتُمْ إِلَيْهَا، فَبُعْداً وَ سُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِيرِ.

**[ترجمه]کافی: اصبغ بن نباته گوید: عبد اللَّه بن عمر و فرزندان ابوبکر و سعد بن أبی وقاص به نزد امیر مؤمنان علیه السّلام آمده و امتیازات برای خود خواستند، علی علیه السّلام به منبر رفت و مردم هم گرد او جمع شده سپس چنین فرمود: ستایش خاص خدا است که خود اختیاردار ستایش و غایت کرم و بزرگواری است، شرح و بیان به کُنهش نرسد، و به هیچ زبانی وصف او درنیاید، و به حد و غایت موجودات شناخته نگردد.

و گواهی می‌دهم که معبودی جز خدای یگانه که شریک ندارد نیست، و به راستی که محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله پیامبر هدایت و مرکز تقوی و پرهیزکاری و فرستاده پروردگار والا است، و به حق از نزد پروردگار بر حق آمده تا به وسیله قرآن مبین و دلیل تابان، مردمان را بیم دهد، و او نیز با صدای رسا به وسیله قرآن مبین مأموریت خود را ابلاغ فرمود، و به همان راهی که پیامبران نخست رفتند رفت.

اما بعد: ای مردم! مردانی که دنیا آنان را در خود فرو برده و زمین‌ها به دست آورده و آب‌ها در آن‌ها درآورده، و به بهترین مرکب‌ها سوار شده، و نرم‌ترین جامه ها را پوشیده و با این کار ننگ و عاری برای خویش به بار آورده اند - اگر خدای آمرزنده از ایشان نگذرد - اگر من آن‌ها را از گردابی که در آن غوطه ورند بیرون بیاورم، و بدان چه مستحق آن هستند سوق دهم و در نتیجه این دارائی و خوشی را از دست بدهند، اینان نباید در مقام پرسش برآمده و بگویند: پسر ابو طالب به ما ستم کرده و ما را از حقوق خویش محروم ساخته است، و یاور من بر ایشان در این باره خدا است .

هر که رو به قبله ما آرد، و از ذبیحه ما بخورد، و به پیامبر ما ایمان آورد، و شهادتین را بر زبان جاری سازد، و به دین ما درآید، ما حکم قرآن و حدود اسلام را بر او جاری سازیم و کسی بر کسی جز به تقوا برتری ندارد.

بدانید که پرهیزکاران در نزد خدا بهترین ثواب و نیکوترین پاداش و سرانجام را دارند و خدای تبارک و تعالی دنیا را پاداش پرهیزکاران قرار نداده، و آنچه در نزد خدا است برای نیکوکاران بهتر است.

بنگرید ای اهل دین خدا در آنچه در کتاب خدا به دست آوردید و آنچه را در نزد رسول خدا به جای نهادید و بدان در راه خدا جهاد کردید آیا آن امتیازات به نژاد و خانواده بود یا به عمل و طاعت و زهد؟ و آن‌ها را با آنچه امروزه بدان مشتاق گشته اید بسنجید! بشتابید به سوی منزلگاه‌های خویش - خدایتان رحمت کند - آن منزلگاه‌هائی که مأمور به آباد کردنش هستید، آن آبادانی که ویرانی ندارد، آن منزل ماندنی که پایان ندارد، آن منزلی که خدا شما را بدان دعوت کرده، و بدان

تشویق نموده، و راغبتان ساخته است، و پاداش آن را نزد خویش مقرر داشته است. شما نعمت‌های خدای عزّ ذکره را با تسلیم شدن در برابر قضای او و شکر بر نعمت‌های او کامل کنید، زیرا هر که بدان راضی نباشد از ما نیست و به ما توجه ندارد، و همانا حاکم تنها به حکم خدا حکم کند و از این کار ترسی بر او نیست، و آن‌ها همان رستگاران‌اند.

و در نسخه ای از کتاب کافی اینگونه آمده است: و ترسی و وحشتی ندارد و اینان‌اند کسانی که بیمی بر ایشان نیست و اندوهگین هم نشوند.

و امام علیه السلام فرمود:

من شما را با همین تازیانه ام که خانواده ام را بدان تنبیه کنم تنبیه کرده ام و شما باکی ندارید، و با همان شلاقی که به وسیله آن حدود احکام پروردگارم را برپا دارم شما را تأدیب کنم ولی شما دست نکشیدید، آیا دلتان می‌خواهد این بار با شمشیر شما را بزنم؟

آری من میدانم شما چه می‌خواهید و هم می‌دانم که این کجی شما را چه چیز درست می‌کند ولی من رو به راه شدن وضع شما را به فساد وضع خودم نمی‌خرم، و خداوند بر شما مسلط گرداند مردمی را که انتقام مرا از شما بگیرند که نه دنیائی داشته باشید که از آن بهره مند گردید، و نه آخرتی که سرانجام بدان جا روید، پس دوری و نابودی باد بر جهنّمیان. - . الکافی ٨: ۳۶۰ -

**[ترجمه]

إيضاح

قوله: «ولد أبی بكر»: هو عبد الرحمن.

قوله عليه السلام: «ولی الحمد»: أی الأولى به، أو المتولّی لحمد نفسه كما ينبغی له بإيجاد ما يدلّ على كماله و اتّصافه بجميع المحامد، و بتلقين ما يستحقّه من الحمد أنبياؤه و حججه عليهم السلام و إلهام محبّيه و توفيقهم للحمد.

[قوله عليه السلام:] «و منتهى الكرم»: أی ينتهی إليه كلّ جود و كرم؛ لأنّه موجد النّعم و الموفّق لبذلها، أو هو المتّصف بأعلى مراتب الكرم و المولی بجلائل النّعم. و يحتمل أن يكون الكرم بمعنى الكرامه و الجلاله على الوجهين السابقين.

[قوله عليه السلام:] «لا تدركه الصفات»: أی توصيفات الواصفين أو صفات المخلوقين.

[قوله عليه السلام:] «فلا يعرف بالغايات»: أی بالنهايات و الحدود

الجسمانيّه، أو بالحدود العقليّه، إذ حقيقه كلّ شی ء و كنهه حدّه و نهايته.

أو ليس له نهايه لا فی وجوده و لا فی علمه و لا فی قدرته، و كذا سائر صفاته.

أو لا يعرف بما هو غايه أفكار المتفكّرين.

[قوله عليه السلام:] «فصدع بالكتاب المبين» قال الفيروزآبادی: [فی شرح] قوله تعالی: «فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ » [۹۴ / الحجر: ۱۵]: أی شقّ جماعتهم بالتوحيد، أو اجهر بالقرآن، أو أظهر أو احكم بالحقّ و افصل بالأمر، أو اقصد بما تؤمر، أو افرق به بين الحقّ و الباطل.

[قوله عليه السلام:] «فلا تقولنّ رجال»: الظاهر أنّ قوله: «رجال» فاعل [لقوله:] «لا تقولنّ» و ما ذكر بعده إلی قوله: «و يقولون» صفات تلك الرجال. و قوله: «ظلمنا ابن أبی طالب»: مقول القول. و قوله: «يقولون» تأكيد للقول المذكور فی أوّل الكلام [و] إنّما أتی به لكثره الفاصله بين العامل و المعمول.

و يحتمل أن يكون مقول القول محذوفا يدلّ عليه قوله: «ظلمنا ابن أبی طالب».

و قيل: مفعوله محذوف تقدير الكلام: فلا تقولنّ ما قلتم من طلب التفضيل و غيره رجال كانت الدنيا غمرتهم فی زمن الخلفاء الثلاثه إذا منعتهم ما كانوا يأخذون و أعطيتهم ما يستوجبون، فيصرفون ما أعطيتهم و يسألون الزياده عليه و يقولون: ظلمنا ابن أبی طالب. انتهی.

أقول: لا يخفی أنّ ما ذكرناه أظهر.

و فی بعض النسخ: «رجالا» بالنّصب، و لعلّ فيه حينئذ حذفا: أی لا تقولنّ أنتم نعتقد أو نتولی رجالا صفتهم كذا و كذا، و لعلّه كان «لا تتولّون» فصحّف.

ص: ۲۰۶

[قوله عليه السلام:] «أفره الدوابّ» يقال: دابّه فارهه: أى نشيطه قويّه نفيسه. و «الشنار» العيب و العار.

[قوله عليه السلام:] «ألا ـ و إنّ للمتّقين»: أى ليس الكرم عند اللّه إلّا بالتقوى، و جزاء التقوى ليس إلّا فى العقبى، و لم يجعل اللّه جزاء عملهم التفضيل فى عطايا الدنيا.

[قوله عليه السلام:] «فانظروا أهل دين اللّه»: أى يا أهل دين اللّه! كذا فى النسخ المصحّحه، و فى بعضها: «إلى أهل» و المراد بقوله: «فيما أصبتم فى كتاب اللّه» [من] نعوت الأنبياء و الأولياء الذين ذكرهم اللّه فى القرآن، أو مواعيده الصادقه على الأعمال الصالحه. و بقوله: «تركتم عند رسول اللّه»:

صفاته الحسنه و صفات أصحابه و ما كان يرتضيه صلّى اللّه عليه و آله من ذلك، أو ضمان الرسول لهم المثوبات على الصالحات، كأنّه وديعه لهم عنده صلّى عليه و آله.

[قوله عليه السلام:] «و جاهدتم به»: أى بسببه و هو ما رأيتم من فضله و كماله، أو ما سمعتم من المثوبات عليه.

[قوله عليه السلام:] «أ بحسب أم بنسب؟»: أى لم تكن تلك الأمور بالحسب و النسب بل بالعمل و الطاعه و الزهاده.

[قوله عليه السلام:] «و فيما أصبحتم»: أى انظروا فيما أصبحتم راغبين فيه هل يشبه ما رأيتم و عهدتم مما تقدم ذكره، أو انظروا أيّهما أصلح لأن يرغب فيه.

[قوله عليه السلام:] «و جعل الثواب عنده عنها»: كلمه «عن» لعلّها بمعنى «من» للتبعيض. أو قوله: «التى» بدل اشتمال للمنازل، و المراد بها الأعمال التى توصل إليها، و لا يبعد أن يكون فى الأصل «و التى» أو «بالتى» فصحّف.

[قوله عليه السلام:] «و لا خشيه عليه من ذلك»: أى لا يخشى على

الحاكم العدل: أی الإمام أن یترک حکم اللّه و لا یجوز أن یظنّ ذلک به، أو لا یخشی الحاکم بسبب العمل بحکم اللّه من أحد، أو أن یکون معاقبا بذلک عند اللّه. و علی نسخه «و لا وحشه»: المعنی أنّه إذا عمل الحاکم بحکم اللّه لا یستوحش من مفارقه رعیّته عنه بسبب ذلک.

[قوله علیه السلام:] «بدرّتی» الدّرّه بالکسر-: الّتی یضرب بها. و یظهر من الخبر أنّ السوط أکبر و أشدّ منها.

و الارعواء: الانزجار عن القبیح. و قیل: الندم علی الشی ء و الانصراف عنه و ترکه. و الأود بالتحریک-: العوج.

[قوله علیه السلام:] «بفساد نفسی»: أی لا أطلب صلاحکم بالظلم و بما لم یأمرنی به ربّی فأکون قد أصلحتکم بإفساد نفسی. و «سحقا»: أی بعدا.

**[ترجمه]مقصود از «ولد ابی بکر» عبدالرحمن است. «ولی الحمد» یعنی سزاوار حمد و سپاس. یا به این معنی که خداوند عهده‌دار حمد و سپاس خویش است همانگونه که برای خداوند سزاوار است چیزهایی بیافریند که بر کمال او و بر متصف بودنش بر همه مدح و ستایش‌ها دلالت کند، و نیز سزاوار اوست که به پیامبران و حجت‌های خود حمد و ستایش‌هایی بیاموزد که شایسته ذات مقدسش باشد و آن را به دوستداران خود الهام کرده و آنان را برای حمد و ستایش توفیق دهد.

«و منتهی الکرم» یعنی: هر بخشش و کرمی به او منتهی می‌شود زیرا او پدیدآورنده نعمت‌ها بوده و به بخشش نعمت‌ها توفیق می‌دهد، یا به این معنا که خداوند متصف به بالاترین مراتب کرم، و سرپرست نعمت‌های بزرگ و گران‌قدر است. ممکن است «الکرم» بر طبق دو معنای پیشین، به معنای کرامت و بزرگی باشد. «لا تدرکه الصفات» یعنی: توصیف‌های وصف‌کنندگان و صفات مخلوقات او را درنمی‌یابد. «فلا یعرف بالغایات» یعنی: با نهایت‌ها و حد و مرزهای جسمانی، یا با حد و مرزهای عقلانی. زیرا حقیقت و کُنه هر چیزی، حدّ و نهایت آن است.

یا بدین معنا که برای او نهایت و پایانی نیست، نه در وجودش و نه در علمش و نه در قدرتش و نه در دیگر صفات او. یا بدین معنا که انتهای اندیشه‌های اندیشمندان شناخته نمی‌شود.

درباره این فرموده امام علیه السلام «فصدع بالکتاب المبین» فیروزآبادی در شرح آن گوید: فرموده خداوند متعال «فاصدع بما تؤمر» - . حجر / ۹۴ -

{پس آنچه را بدان فرمان یافتی آشکار کن.} یعنی: گردهمایی آنان را با توحید درهم بشکن، یا قرآن را آشکارا بیان کن، یا حق را آشکار و بدان حکم کن و کارها را حل و فصل بنما، یا آنچه را بدان فرمان یافتی قصد کن، یا با قرآن حق و باطل را از هم جدا کن. در فرموده امام علیه السلام «فلا تقولنّ رجال» به ظاهر «رجال» فاعل «لا تقولنّ» است و جملاتی که بعد از آن ذکر کرده تا عبارت «یقولون» صفت‌های «رجال» است. و «ظلمنا ابن ابی طالب» مقول القول است. و «یقولون» تاکیدی برای قولی است که در آغاز سخن ذکر شده است و به جهت زیاد فاصله افتادن بین عامل و معمول آن را ذکر کرده است. و نیز ممکن است مقول القول محذوفی باشد که عبارت «ظلمنا ابن ابی طالب» بر آن دلالت دارد.

و گفته شـده: مفعولِ آن حذف شده است و تقدیر کلام به این صورت است: پس آنچه درباره امتیازات بیشتر و چیزهای دیگر خواستید، را نگویید، مردانی بودند که دنیا آنان را در زمان سه خلیفه در خود فرو برده بود. هنگامی که آنچه را که می گرفتند از آنان منع کردم و آنچه مستوجب آن بودند، بدان‌ها بخشیدم، سپس آنچه را بدان‌ها دادم، خرج کرده و طالب حقوق بیشتری شدند و می گویند: پسر ابوطالب به ما ظلم کرد. پایان سخن.

می گویيم: واضح است آنچه ما ذکر کردیم آشکارتر است.

در برخی نسـخه‌ها «رجالاً» با نصب آمده است و در این صورت شاید در آن حذفی صورت گرفته باشد: یعنی: شـما نگویید ما مردانی را باور داریم یا مردانی را به سـرپرستی می گیریم که صـفاتشان چنین و چنان است. و شاید «لا تتولّون» بوده و تصحیف شده است

«أفره الـدوابّ» گفته می‌شود: دابّـۀ فارهۀ، یعنی: سـتور چالاک و بانشاط و نیرومند و باارزش. و «الشـنار» به معنای عیب و ننگ است. «ألا و إنّ للمتقین» یعنی: کرامت در نزد خدا فقط با تقوا است و پاداش تقوا جز در سـرای آخرت نیست و خداوند پاداش عمل آنان را با دادن امتیاز بیشتر در عطایای دنیوی قرار نداده است. «فانظروا اهل دین الله» یعنی: ای اهل دین خداوند! در نسخه‌ هـای تصـحیح شـده به همین صورت ذکر شـده است، و در برخی نسـخه‌ها به صورت «الی أهل» آمـده است و مقصود از «فیما أصـبتم فی کتـاب الله» صـفت‌هـا و ویژگی‌هـای پیـامبران و اولیای خداونـد است که در قرآن از آنان یاد کرده است، یا مقصود وعـده‌هـای راستین او در قبـال اعمـال نیکو است. و مقصود از «ترکتم عنـد رسول الله» صـفات نیکوی پیـامبر و یـاران ایشـان، و ویژگی هایی است که پیامبر صـلی الله علیه و آله را برای آن برگزیـده است، یا مقصود ضـمانت پاداش‌هایی است که پیامبر در ازای اعمال صالـح به آن‌ها داده است گویا امانتی در نزد پیامبر برای آنان بوده است. «و جاهدتم به» یعنی: به سـبب آن. و آن، فضـیلت و کمـالی است که در او مشاهـده کردیـد، یـا پاداش‌های نیکویی است که درباره او شـنیدید. فرموده امام علیه السـلام «أبحسب أم بنسب؟» یعنی: این امور با حسب و نسب نیست بلکه با عمل و طاعت و پرهیزکاری است.

فرموده امـام علیه السـلام «و فیما أصـبحتم» یعنی: بنگریـد به آنچه بـدان راغب شدیـد که آیا شبیه آن چیزی است که دیدیـد و شناختید و پیش‌تر ذکر شد؟ یا اینکه بنگرید ببینید کدام یک از آن دو برای راغب شدن بدان بهتر از دیگری است.

فرموده امام علیه السـلام «و جعل الثواب عنـده عنها» شایـد کلمه «عن» به معنای «من» تبعیضـیه باشد. یا «التی» بدل اشـتمال برای «المنـازل» بوده و مقصود از آن اعمالی باشـد که بـدان می‌رسـند. و بعیـد نیست که در اصل «والتی» یا «بالتی» بوده و تصـحیف شده است.

«و لاـ خشـیۀ علیه من ذلک» یعنی: از حاکم عادل ترسـی به دل راه نمی‌دهـد، یعنی: اینکه امام حکم خـدا را ترک کنـد و جایز نیست که این گمـان به او برده شود، یـا مقصود این است که حـاکم به سـبب عمل به حکم خداونـد از احـدی ترس نـدارد، یا بـدین معنا که به خاطر آن در نزد خداوند مجازات شود. بر اساس نسـخه‌ای که به صورت «و لا وحشۀ» آمده است، معنی بدین گونه است که: هرگاه حاکم به حکم خداوند عمل کند از اینکه رعیتش به سبب آن، او را ترک گویند، ترسی ندارد.

«بدرّتی» الدّرّة - با کسره - چیزی است که بدان می‌زنند و از روایت آشکار می گردد که تازیانه از آن بزرگ‌تر و سنگین‌تر است. «الارعواء» یعنی بیزاری از انجام کار زشت. و گفته شده: به معنای پشیمانی و بازگشت از چیزی و ترک کردن آن است. و «الأود» - با حرکت واو - به معنای کجی و خمیدگی است.

«بفساد نفسی» یعنی: اصلاح امور شما را با روا داشتن ظلم، و با آنچه خداوند مرا بدان امر نفرموده، طلب نمی‌کنم که در نتیجه آن شما را با فاسد کردن نفس خویش اصلاح کنم و «سحقاً» یعنی: دور باد .

**[ترجمه]

«۹۸۵»

(۱) کِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ [أَبِی] سَيْفٍ [الْمَدَائِنِی] عَنْ أَبِی حُبَابٍ عَنْ رَبِيعَةَ وَ عُمَارَةَ قَالا: إِنَّ طَائِفَةً مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَشَوْا إِلَيْهِ فَقَالُوا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَعْطِ هَذِهِ الْأَمْوَالَ وَ فَضِّلْ هَؤُلَاءِ الْأَشْرَافَ مِنَ الْعَرَبِ وَ قُرَيْشٍ عَلَى الْمَوَالِي وَ الْعَجَمِ وَ مَنْ تَخَافُ خِلَافَهُ مِنَ النَّاسِ وَ فِرَارَهُ قَالَ: وَ إِنَّمَا قَالُوا لَهُ ذَلِكَ لِلَّذِی كَانَ مُعَاوِيَةُ يَصْنَعُ بِمَنْ أَتَاهُ فَقَالَ لَهُمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

أَ تَأْمُرُونِّی أَنْ أَطْلُبَ النَّصْرَ بِالْجَوْرِ؟! وَ اللَّهِ لَا أَفْعَلُ مَا طَلَعَتْ شَمْسٌ وَ مَا لَاحَ فِي السَّمَاءِ نَجْمٌ، وَ اللَّهِ لَوْ كَانَ مَالُهُمْ لِی لَوَاسَيْتُ بَيْنَهُمْ، فَكَيْفَ وَ مَا هِيَ إِلَّا أَمْوَالُهُمْ؟!

ص: ۲۰۸

۱- [۹۸۵]- رَوَاهُ الثَّقَفِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِيثِ: (۳۹) مِنْ تَلْخِيصِ كِتَابِ الْغَارَاتِ ص ۷۴ ط ۱. وللكلام مصادر وقد رواه الشيخ المفيد رفع الله مقامه فی المجلس: (۲۲) من أماليه ص ۱۱۲، والشيخ الطوسی فی الحديث (۳۴) من الجزء السابع من أماليه. وله مصادر آخر ذكرناها فی ذيل المختار: (۲۷۸) من نهج السعاده: ج ۲ ص ۴۵۳ ط ۱.

قالَ: ثُمَّ أَزَمَ طَوِيلًا سَاكِناً ثُمَّ قَالَ:

مَنْ كَانَ لَهُ مَالٌ فَإِيَّاهُ وَ الْفَسَادَ! فَإِنَّ إِعْطَاءَ الْمَالِ فِی غَيْرِ حَقِّهِ تَبْذِيرٌ وَ إِسْرَافٌ، وَ هُوَ ذِكْرٌ لِصَاحِبِهِ فِی النَّاسِ وَ يَضَعُهُ عِنْدَ اللَّهِ، وَ لَمْ يَضَعْ رَجُلٌ مَالَهُ فِی غَيْرِ حَقِّهِ وَ عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ إِلَّا حَرَمَهُ اللَّهُ شُكْرَهُمْ وَ كَانَ لِغَيْرِهِ وُدُّهُمْ، فَإِنْ بَقِیَ مَعَهُ مَنْ يَوَدُّهُ وَ يُظْهِرُ لَهُ الْبِشْرَ فَإِنَّمَا هُوَ مَلَقٌ وَ كَذِبٌ، وَ إِنَّمَا يَنْوِی أَنْ يَنَالَ مِنْ صَاحِبِهِ مِثْلَ الَّذِی كَانَ يَأْتِی إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ، فَإِنْ زَلَّتْ بِصَاحِبِهِ النَّعْلُ فَاحْتَاجَ إِلَی مَعُونَتِهِ وَ مُكَافَأَتِهِ فَشَرُّ خَلِيلٍ وَ أَلْأَمُ خَدِينٍ.

وَ مَنْ صَنَعَ الْمَعْرُوفَ فِيمَا آتَاهُ اللَّهُ، فَلْيَصِلْ بِهِ الْقَرَابَهَ، وَ لْيُحْسِنْ فِيهِ الضِّيَافَهَ، وَ لْيُفُكَّ بِهِ الْعَانِیَ، وَ لْيُعِنْ بِهِ الْغَارِمَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ الْفُقَرَاءَ وَ الْمُهَاجِرِينَ، وَ لْيُصَبِّرْ نَفْسَهُ عَلَی النَّوَائِبِ وَ الْخُطُوبِ (۱) فَإِنَّ الْفَوْزَ بِهَذِهِ الْخِصَالِ شَرَفُ مَكَارِمِ الدُّنْيَا وَ دَرْكُ فَضَائِلِ الْآخِرَهِ..

**[ترجمه]الغارات: ربیعه و عماره گویند: جمعی از یاران علی علیه السلام نزد او رفتند و گفتند: یا امیر المؤمنین، این اموال را به مردم بده و در تقسیم، این اشراف عرب و قریش را بر موالی و عجم برتری بنه و نیز به کسانی که بیم آن است به خلاف تو برخیزند و از نزد تو بگریزند مالی ببخش. این افراد این سخن از آن جهت می گفتند که معاویه به هر که نزد او می رفت چیزی عطا می کرد. علی علیه السلام به آنان گفت:

آیا به من امر می‌کنید که پیروزی را با جور و بی عدالتی فرا چنگ آرم؟ به خدا سوگند، تا این خورشید می دمد و اختری بر آسمان می درخشد این کار را انجام نمی‌دهم. سوگند به خدا اگر آن مال نه از بیت المال، که از آن من می بود بازهم میانشان به طور مساوی تقسیم می‌کردم، پس چگونه چنین کنم در حالی که مال متعلق به آن‌هاست؟

سپس چندی خاموش ماند، آنگاه سر بر آورد و گفت: هر که مالی در اختیار دارد باید از فساد بر حذر باشد، زیرا بذل مال به کسی که حق او نیست تبذیر و اسراف است. و اگرچه این کار بخشنده را در میان مردم پرآوازه می کند، در نزد خدای تعالی پست می گرداند. هر کس مالش را در جای مناسب خرج نکند یا نزد نااهل بگذارد خداوند او را از سپاس آنان محروم گرداند و دوستی شان نصیب دیگر کسان کند و اگر در میان آن‌ها کسی باقی ماند که بازهم به او اظهار دوستی کند و سپاسش گوید به یقین چاپلوس و دروغگو است که خود را به او نزدیک می کند تا بازهم از داراییش بهره جوید، زیرا اگر دوستش مسکین شود و به یاری او نیاز پیدا کند و بخواهد که بخشش‌های او را جبران کند، در این حال او بدترین دوست و پست‌ترین رفیق خواهد بود.

هر کس مالی را که خدای به او عطا کرده بخواهد انفاق کند، باید به درد خویشاوندان برسد یا ضیافتی نیکو دهد یا اسیری را از اسارتش برهاند یا وامداری را یاری کند یا در راه مانده و فقیر و مهاجری را مدد رساند. و خود در برابر سختی‌ها و حوادث روزگار پایداری ورزد و دستیابی به این خصال دستیابی به مکارم دنیا و درک فضایل آخرت است. - . الغارات ۱: ۷۵ -

**[ترجمه]

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی خُطْبَهٍ [لَهُ]: فَأَيْنَ يُتَاهُ بِكَمْ؟! بَلْ كَيْفَ تَعْمَهُونَ وَ بَيْنَكَمْ عِتْرَهُ نَبِيِّكَمْ؟! وَ هُمْ أَزِمَّهُ الْحَقِّ وَ أَلْسِنَهُ الصِّدْقِ، فَأَنْزِلُوهُمْ بِأَحْسَنِ مَنَازِلِ الْقُرْآنِ وَ رِدُوهُمْ وُرُودَ الْهِيمِ الْعِطَاشِ.

أَيُّهَا النَّاسُ! خُذُوهَا مِنْ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ إِنَّهُ يَمُوتُ مَنْ يَمُوتُ مِنَّا وَ لَيْسَ بِمَيِّتٍ وَ يَبْلَی مَنْ بَلِیَ مِنَّا وَ لَيْسَ بِبَالٍ، فَلَا تَقُولُوا بِمَا لَا تَعْرِفُونَ، فَإِنَّ أَكْثَرَ الْحَقِّ فِيمَا تُنْكِرُونَ، وَ اعْذِرُوا مَنْ لَا حُجَّهَ لَكُمْ عَلَيْهِ وَ أَنَا هُوَ، أَ لَمْ أَعْمَلْ فِيكُمْ بِالثَّقَلِ الْأَكْبَرِ وَ أَتْرُكْ فِيكُمُ الثَّقَلَ الْأَصْغَرَ؟ وَ رَكَزْتُ فِيكُمْ رَايَهَ الْإِيمَانِ، وَ وَقَفْتُكُمْ عَلَی حُدُودِ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ، وَ أَلْبَسْتُكُمُ الْعَافِيَهَ مِنْ عَدْلِی، وَ فَرَشْتُكُمُ الْمَعْرُوفَ مِنْ قَوْلِی وَ فِعْلِی، وَ أَرَيْتُكُمْ كَرَائِمَ الْأَخْلَاقِ مِنْ نَفْسِی؟ فَلَا تَسْتَعْمِلُوا

۱- هذا هو الظّاهر الوارد فی غير واحد من مصادر الكلام، و فی طبع الكمبانی من البحار: «علی الثّواب و الحقوق ...». و النّوائب: جمع النّائبه: العويصه الطّارئه فی أيّام الحياه.

۲- [۹۸۶]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۸۵) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

الرَّأْيَ فِيمَا لَا يُدْرِكُ قَعْرَهُ الْبَصَرُ، وَ لَا يَتَغَلْغَلُ إِلَيْهِ الْفِكْرُ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: چون گمراهان به کجا می روید؟! چرا سرگردانید؟! در حالی که عترت پیامبر شما در میان شماست، آن‌ها زمامداران حق و یقینند، پیشوایان دین، و زبان های راستی و راستگویانند، پس باید در بهترین منازل قرآن جایشان دهید و همانند تشنگانی که به سوی آب شتابانند، به سویشان هجوم ببرید. ای مردم این حقیقت را از خاتم پیامبران بیاموزید که فرمود: هر که از ما می میرد، در حقیقت نمرده است و چیزی از ما کهنه نمی شود. پس آنچه نمی دانید، نگویید، زیرا بسیاری از حقایق در اموری است که نا آگاهانه انکار می کنید. مردم! عذر خواهی کنید از کسی که دلیلی بر ضدّ او ندارید، و آن کس من می باشم، مگر من در میان شما بر اساس ثقل اکبر که قرآن است عمل نکردم؟! و ثقل اصغر را در میان شما باقی نگذاردم؟ مگر من پرچم ایمان را در بین شما استوار نساختم؟ و از حدود و مرز حلال و حرام آگاهیتان ندادم؟ مگر پیراهن عافیت را با عدل خود به اندام شما نپوشاندم؟ و نیکی ها را با اعمال و گفتار خود در میان شما رواج ندادم؟ و ملکات اخلاق انسانی را به شما نشان ندادم؟ پس وهم و گمان خود را در آنجا که چشم دل ژرفای آن را مشاهده نمی کند، و فکرتان توانایی تاختن در آن را ندارد، به کار نگیرید. - . نهج البلاغه :۱۱۹، خطبه۸۷ -

**[ترجمه]

بیان

تاه فلان: تحيّر. و العمه: التردد على وجه التحيّر. و الواو في قوله:

«و بينكم» للحال. و الأزمّة: جمع زمام و هو المقود: أي هم القادة للحقّ يدور معهم حيثما داروا.

[قوله عليه السلام:] «و ألسنة الصدق»: أي هم كاللسان للصدق لا يتكلّم إلّا بهم، أو هم المتكلّمون به و لا يظهر إلّا منهم.

[قوله عليه السلام:] «فأنزلوهم»: أي أنزلوا العترة في صدوركم و قلوبكم بالتعظيم و الانقياد لأوامرهم و نواهيهم و التمسّك بهم بأحسن المنازل التي تنزلون القرآن، أو بأحسن المنازل التي يدلّ عليها القرآن.

[قوله عليه السلام:] «و ردوهم»: من الورود و هو الحضور عند الماء للشرب. و «الهيم»: الإبل العطاش.

قوله عليه السلام: «و اعذروا» قال ابن ميثم: طلب عليه السلام منهم العذر فيما يصيبهم و يلحقهم من عذاب اللّه بسبب تقصيرهم في إطاعته عليه السلام.

قوله عليه السلام: «فيما لا يدرك»: أي فيما ذكر لهم من خصائص العترة الطاهرة و فضلها: أي أمرنا صعب لا تهتدي إليه العقول [الساذجة]. و التغلغل:

الدخول.

**[ترجمه]«تاه فلان» یعنی: فلانی سرگردان ماند. و «العمه» به معنای تردید همراه با سرگردانی است. و «واو» در «و بینکم» واو حالیه است. و «الازمّهٔ» جمع زمام به معنای افسار است. یعنی: آنان زمامداران حقّاند که هر جا بروند حقّ نیز به همان جهت می‌رود. «و ألسنهٔ الصدق» یعنی: آنان همچون زبانِ راستی هستند و راستی جز با آنان به سخن نمی‌آید. یا بدین معنی که آنان سخن‌گویان به راستی‌اند و راستی جز با آنان آشکار نمی‌گردد.

«فانزلوهم» یعنی: عترت را با بزرگ‌داشتن و فرمانبرداری از اوامر و نواهی آنان و تمسک جستن به آنان در بهترین منازلی که قرآن را در آن جای می‌دهید یا در منازلی که قرآن بدان رهنمود می‌کند، جای دهید. «رِدوهم» از «الورود» به معنای حاضر شدن در کنار آب برای نوشیدن است. و «الهیم» یعنی: شتران تشنه. درباره فرموده امام علیه السلام «واعذروا» ابن میثم گوید: امام در آنچه که عذاب الهی به سبب کوتاهی کردن مردم در اطاعت از ایشان، بدان‌ها رسید، از آنان عذر می‌طلبد.

«فیما لا یدرک» یعنی: در آنچه از ویژگی‌ها و فضیلت‌های عترت پاک برای آن بیان فرمود، یعنی: مسأله عترت ما دشوار است و خردهای ساده و سطحی بدان راه نمی‌یابد. «التغلغل» یعنی: وارد شدن.

**[ترجمه]

«۹۸۷»

(۱) نَهْجٌ: [وَ مِنْ كَلَام لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ:] وَ لَقَدْ أَحْسَنْتُ جِوَارَكُمْ، وَ أَحَطْتُ بِجُهْدِی مِنْ وَرَائِكُمْ، وَ أَعْتَقْتُكُمْ مِنْ رِبَقِ الذُّلِّ وَ حَلَقِ الضَّيْمِ، شُكْراً مِنِّی لِلْبِرِّ الْقَلِيلِ، وَ إِطْرَاقاً عَمَّا أَدْرَكَهُ الْبَصَرُ وَ شَهِدَهُ

ص: ۲۱۰

۱- [۹۸۷]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۵۷) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

الْبَدَنُ مِنَ الْمُنْكَرِ الْكَثِيرِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان على عليه السلام: من براى شما همنشين خوبى بودم، با كوشش همه جانبه ام شما را از هر سو حفظ كردم، و از بند ذلّت و حلقه هاى ستم رهايى دادم، به جهت سپاسگزارى در برابر خوبى اندك شما، و چشم پوشى از زشتى بسيارتان كه ديده آن را مى بيند، و بدن آن را لمس مى كند. - . نهج البلاغه: ۲۲۴، خطبه۱۵۹ -

**[ترجمه]

بيان

الإحاطه من الوراء [هو] دفع من يريدهم بشرّ؛ لأنّ العدوّ الغالب يكون من وراء المحارب. و الحلق بالتحريك و كعنب-: جمع حلقه. و الضيم:

الظلم. و أطرق: أى سكت و أرخى عينيه إلى الأرض، و إطراقه عليه السلام عن المنكر الكثير و سكوته عنه لعدم تأثير النهى، أو لانجراره إلى ما هو أعظم منه.

**[ترجمه]«الاحاطه من الوراء» دفع كردن كسى است كه قصد آزار و آسيب آنان را دارد؛ زيرا دشمن چيره در سايه جنگجوى دلاور سيطره پيدا مى كند و «الحلق» - با حروف متحرك بر وزن عنب - جمع حلقة مى باشد. «الضيم» به معناى ظلم است و «أطرق» يعنى: خاموش ماند و چشمانش را به زمين دوخت، و سربه زير افكندن امام عليه السلام از زشتى‌هاى بسيار و سكوت ايشان در برابر آن به اين خاطر است كه نهى و بازداشتن از زشتى‌ها در آنان اثر نمى‌كند، يا بدين جهت بود كه امام آنان را به سمت چيز بزرگ‌تر و مهم‌ترى مى‌كشاند.

**[ترجمه]

«۹۸۸»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اتَّخَذُوا الشَّيْطَانَ لِأَمْرِهِمْ مِلَاكاً، وَ اتَّخَذَهُمْ لَهُ أَشْرَاكاً، فَبَاضَ وَ فَرَّخَ فِي صُدُورِهِمْ، وَ دَبَّ وَ دَرَجَ فِي حُجُورِهِمْ، فَنَظَرَ بِأَعْيُنِهِمْ وَ نَطَقَ بِأَلْسِنَتِهِمْ، فَرَكِبَ بِهِمُ الزَّلَلَ، وَ زَيَّنَ لَهُمُ الْخَطَلَ، فِعْلَ مَنْ قَدْ شَرِكَهُ الشَّيْطَانُ فِي سُلْطَانِهِ، وَ نَطَقَ بِالْبَاطِلِ عَلَى لِسَانِهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: شيطان را ملاك و پشتوانه زندگى خود گرفتند، او هم از آنان به عنوان دام استفاده كرد، در درونشان لانه كرد، و در دامنشان پرورش يافت، چشمشان در ديدن چشم شيطان، و زبانشان در گفتن زبان شيطان شد، بر مركب لغزشها سوارشان كرد، و امور فاسد را در ديدگانشان جلوه داد، كارشان كار كسى است كه شيطان او را شريك سلطنت خود قرار داده، و با زبان او به ياوه سرايى بر خاسته است. - . نهج البلاغه: ۵۳، خطبه۷ -

**[ترجمه]

بیان

ملاک الأمر بالکسر-: ما یقوم به. و الأشراک إما جمع شریک: أی عدّهم [الشیطان] من شرکائه فی إضلال النّاس. أو جمع شرک بالتحریک-:

أی جعلهم حبائل لاصطیاد الخلق. «فباض و فرخ»: کنایه عن طول مکثه للوسوسه فی صدورهم. و الدب: المشی الضعیف، و الدرج أقوی منه و هما کنایتان عن تربیتهم الباطل و ملازمه الشیطان لهم حتی صار کالوالدین. و الزلل فی الأعمال و الخطل فی الأقوال.

و الباء فی [قوله:] «رکب بهم»: للتعدیه. و الضمیر فی «سلطانه»: راجع إلی «من»: أی من شارکه الشیطان فیما جعله اللّه لهم من السلطان علی الأعمال و الأقوال. أو إلی «الشیطان»: أی کأنّهم الأصل فی سلطانه و قدرته علی الإضلال.

ص: ۲۱۱

۱- [۹۸۸]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ السَّابِعِ مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

**[ترجمه]«ملاک الأمر» - با کسره میم - چیزی که به آن تکیه دارد. و «الأشراک» یا جمع کلمه «شریک» است، بدین معنا که شیطان آن را در امر گمراهی مردم شریک خود می‌داند. یا جمع کلمه« شَرَک» با حرکت حروف آن - بدین معنا که آنان را تله‌هایی برای شکار مردم قرار می‌دهد. «فباض و فرخ» کنایه از زیاد درنگ کردن شیطان برای وسوسه افکندن در دل آن‌ها است. «الدبّ» به معنای راه رفتن آرام است و «الدرج» از «الدب» قوی‌تر است و این دو کلمه کنایه از این است که آنان باطل را پرورش داده و شیطان در این امر آنان را همراهی می کند تا جایی که همچون پدر و مادر آن‌ها شده است. و «الزلل» در کردار و «الخطل» در گفتار رخ می‌دهد. باء در «رکب بهم» برای متعدی کردن است. و ضمیر در «سلطانه» به «من» برمی گردد، یعنی: کسی که شیطان او را شریک کرده است در آنچه خداوند در تسلط بر کارها و سخنان، به او قدرت داده، یا به «الشیطان» برمی‌گردد یعنی: گویی آنان اصل و اساس توانایی او بر گمراه کردن هستند.

**[ترجمه]

«۹۸۹»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: فِی الْمَلَاحِمِ: أَلَا بِأَبِی وَ أُمِّی مِنْ عِدَّهٍ أَسْمَاؤُهُمْ فِی السَّمَاءِ مَعْرُوفَهٌ وَ فِی الْأَرْضِ مَجْهُولَهٌ.

أَلَا فَتَوَقَّعُوا مَا يَكُونُ مِنْ إِدْبَارِ أُمُورِكُمْ وَ انْقِطَاعِ وُصَلِكُمْ، وَ اسْتِعْمَالِ صِغَارِكُمْ ذَاکَ، حَيْثُ تَكُونُ ضَرْبَهُ السَّيْفِ عَلَى الْمُؤْمِنِ أَهْوَنَ مِنَ الدِّرْهَمِ مِنْ حِلِّهِ.

ذَاکَ حَيْثُ يَكُونُ الْمُعْطَى أَعْظَمَ أَجْراً مِنَ الْمُعْطِی.

ذَاکَ حَيْثُ تَسْكَرُونَ مِنْ غَيْرِ شَرَابٍ بَلْ مِنَ النِّعْمَهِ وَ النَّعِيمِ! وَ تَحْلِفُونَ مِنْ غَيْرِ اضْطِرَارٍ وَ تَكْذِبُونَ مِنْ غَيْرِ إِحْرَاجٍ.

ذَاکَ إِذَا عَضَّكُمُ الْبَلَاءُ كَمَا يَعَضُّ الْقَتَبُ غَارِبَ الْبَعِيرِ.

مَا أَطْوَلَ هَذَا الْعَنَاءَ وَ أَبْعَدَ هَذَا الرَّجَاءَ! أَيُّهَا النَّاسُ! أَلْقُوا هَذِهِ الْأَزِمَّهَ الَّتِی تَحْمِلُ ظُهُورُهَا الْأَثْقَالَ مِنْ أَيْدِيكُمْ، وَ لَا تَصَدَّعُوا عَلَى سُلْطَانِكُمْ فَتَذُمُّوا غِبَّ فِعَالِكُمْ، وَ لَا تَقْتَحِمُوا مَا اسْتَقْبَلْتُمْ مِنْ فَوْرِ نَارِ الْفِتْنَهِ، وَ أَمِيطُوا عَنْ سَنَنِهَا وَ خَلُّوا قَصْدَ السَّبِيلِ لَهَا، فَقَدْ لَعَمْرِی يَهْلِکُ فِی لَهَبِهَا الْمُؤْمِنُ وَ يَسْلَمُ فِيهَا غَيْرُ الْمُسْلِمِ.

إِنَّمَا مَثَلِی بَيْنَكُمْ كَمَثَلِ السِّرَاجِ فِی الظُّلْمَهِ، يَسْتَضِیءُ بِهِ مَنْ وَلَجَهَا، فَاسْمَعُوا أَيُّهَا النَّاسُ وَ عُوا وَ أَحْضِرُوا آذَانَ قُلُوبِكُمْ تَفْهَمُوا!.

**[ترجمه]نهج البلاغه: پدر و مادرم فدای آنان باد! گروهی که نامشان در آسمان معروف، و در زمین مجهول است. هان به انتظار عقب گرد امورتان، و گسستن پیوندتان، و روی کار آمدن خردسالانتان باشید. این پیشامدها زمانی است که ضربت شمشیر بر مؤمن آسانتر از پیدا کردن درهمی از حلال است. زمانی که اجر گیرنده مال از دهنده آن بیشتر است. آن زمان است که مست می شوید اما نه از شراب، بلکه از زیادی نعمت و عیش و نوش، و سوگند می خورید ولی نه از روی ناچاری، و دروغ می گویید اما نه بر اثر مضیقه. در آن وقت که بلا شما را بگزد چنانکه جهاز نامناسب کوهان شتر را بگزد. این رنج و

سختی چقدر طولانی، و امید آزادی از آن چه اندازه دور از انتظار است!

ای مردم، مهار این شتران فتنه را که پشت آنها حمل کننـده وزر و بال است از دست بیندازید، و از گرداگرد امام خود پراکنده نشویـد که عاقبت خود را سـرزنش خواهید کرد، و بی باکانه در آتش فتنه ای که پیشاپیش آن قرار گرفته اید نروید، از راه آن به یک سو شوید، و جاده را برای آن باز بگذارید، که به جان خودم قسم مؤمن در شـعله آتش آن فتنه هلاک می شود، و غیر مسـلمان سالم می ماند! مثل من در میان شـما مثل چراغ فروزان در تاریکی است، تا آن که در آن تاریکی در آید از آن چراغ روشـنی جویـد. ای مردم سـخنم را بشـنوید و حفـظ کنیـد، و گوش دلتـان را آمـاده کنیـد تـا بفهمیـد!. - . نهـج البلاـغه: ۲۷۷، خطبه۱۸۷ -

**[ترجمه]

ایضاح

قال ابن أبی الحدید: قالت الإمامیّه: هذه العدّه هم الأئمه الأحد عشر من ولده علیهم السلام.

و قال غیرهم: إنّه عنی الأبدال الذین هم أولیاء اللّه. انتهی.

ص: ۲۱۲

۱- [۹۸۹]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۸۵) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

[أقول:] و ظاهر أنّ ذكر انتظار فرج الشّيعه كما اعترف به بعد هذا لا ارتباط له بحكايه الأبدال.

و أمّا كون أسمائهم فى الأرض مجهوله، فلعلّ المراد به أنّ أكثر الناس لا يعرفون قدرهم و منزلتهم، فلا ينافى معرفه الخواص لهم و إن كانوا أيضا لا يعرفونهم حقّ معرفتهم.

أو أراد به جهاله أسمائهم فى وقت إيراد [هذا] الكلام، و التخصيص فى الاحتمال الأخير أقلّ منه فى الأوّل.

قوله عليه السلام: «و انقطاع وصلكم»: جمع وصله: أى تفرّق أموركم المنتظمه. و المراد باستعمال الصغار تقديمهم على المشايخ و أرباب التجارب فى الأعمال و الولايات.

قوله عليه السلام: «حيث يكون المعطى»: على بناء المجهول «أعظم أجرا من المعطى»: على بناء الفاعل؛ لأنّ أكثر الأموال فى ذلك الزّمان يكون من الحرام، و أيضا لا يعطونها على الوجه المأمور به [بل] للأغراض الفاسده.

و أمّا المعطى فلمّا كان فقيرا يأخذ المال لسدّ خلّته، لا يلزمه البحث عن المال و حلّه و حرمته فكان أعظم أجرا من المعطى.

و قيل: لأنّ صاحب المال لمّا كان يصرفه فى أغلب الأحوال فى الفساد، فإذا أخذه الفقير فقد فوّت عليه صرفه فى القبائح، فقد كفّه بأخذ المال من ارتكاب القبيح. و لا يخلو من بعد.

و النعمه بالفتح-: غضاره العيش. و فى بعض النسخ: بالكسر: أى الخفض و الدعه و المال.

قوله عليه السلام: «من غير إخراج»: أى من غير اضطرار إلى الكذب.

و روى بالواو.

ص: ٢١٣

قوله علیه السلام: «إذا عضّکم البلاء» یقال: عضّ اللقمه کسمع و منع-: أی أمسکها بأسنانه و عضّ بصاحبه: أی لزمه. و عضّ الزمان و الحرب:

شدّتهما. و القتب بالتحریک معروف. و الغارب: ما بین العنق و السنام.

و قال ابن أبی الحدید: هذا الکلام غیر متّصل بما قبله کما هو عاده الرضی، و قد [کان علیه السلام] ذکر بین ذلک ما ینال من شیعته من البؤس و القنوط و مشقّه انتظار الفرج. و قوله علیه السلام: «ما أطول هذا العناء و أبعد هذا الرجاء» حکایه کلام شیعته علیه السلام انتهی. فیکون المراد بالرجاء:

رجاء ظهور القائم علیه السلام.

و قال ابن میثم: و یحتمل أن یکون الکلام متّصلا و یکون قوله علیه السلام: «ما أطول هذا العناء» کلاما مستأنفا فی معنی التوبیخ لهم علی إعراضهم عنه و إقبالهم علی الدنیا و إتعابهم أنفسهم فی طلبها، و تنفیر لهم عنها بذکر طول العناء فی طلبها و بعد الرجاء لما یرجی منها.

قوله علیه السلام: «ألقوا»: أی ألقوا من أیدیکم أزمّه الآراء الفاسده و الأعمال الکاسده الّتی هی کالنوق و المراکب فی حمل التبعات و الآثام.

«و لا تصدّعوا»: أی لا تتفرّقوا. و السلطان: الأمیر و الإمام. و غبّ کلّ شی ء: عاقبته. و فور نار الفتنه: وهجها و غلیانها.

«و أمیطوا»: أی تنحّوا. و السّنن: الطّریقه.

قوله علیه السلام: «و خلّوا»: أی دعوها تسلک طریقها و لا تتعرّضوا لها تکونوا حبطا لنارها.

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: شیعه امامی بر این باورند که مقصود از این عده، یازده امام از فرزندان امام علی علیه السلام هستند. و دیگران گویند: مقصود ایشان ابدال روی زمین‌اند که اولیای خداوند هستند. پایان سخن.

می گویم: واضح است که بیان انتظار فرج شیعیان - همانطور که در ادامه او بدان اعتراف داشته است - با حکایت ابدال هیچ ارتباطی ندارد. اما اینکه آنان در زمین گمنام‌اند، شاید مقصود این باشد که بیشتر مردم قدر و منزلت آنان را نمی‌شناسند. پس با اینکه خواص آنان را بشناسند منافاتی ندارد هرچند خواص نیز آنگونه که شایسته و سزاوار است، ایشان را نمی‌شناسند یا مقصود ایشان از این عبارت این باشد که در زمان ایراد خطبه، نام‌های آنان ناشناخته است. و تخصیص در احتمال دوم کمتر از احتمال اول است.

«و انقطاع وصلکم» جمع «وُصلهٔ» است یعنی: امور و کارهای منظم شما پراکنده و نامنظم شد. و مقصود از روی کار آمدن خردسالان مقدم داشتن آنان در کارها و مناصب حکومتی بر بزرگسالان و صاحبان تجربه است.

«حیث یکون المعطی» (معطی) بـا وزن مجهول (اسم مفعول) و «اعظم أجراً من المعطی» (معطی) بـا صـیغه اسم فاعل است. زیرا بیشتر اموال در آن زمان از راه حرام به دست می‌آیـد و نیز آن اموال را به صورتی که بـدان امر شده‌اند، نمی‌بخشـند بلکه برای اهـداف فاسد به کار می‌برند. اما گیرنده با توجه به اینکه نیازمند بوده و مال را برای رفع نیازمندی‌اش می‌گیرد، و ملزم به سؤال از حلال و حرام بودن آن مال نیست، اجر بیشتری از دهنـده مال، دارد. و گفته شـده: با توجه به اینکه صاحب، در اغلب اوقات مالش را در راه فساد خرج می‌کنـد، هرگاه نیازمنـد، مالش را بگیرد در واقع مانع از این شده که او، مالش را در انجام کارهای زشت خرج کنـد و با گرفتن مال، او را از ارتکاب زشتی‌ها بازداشـته است. البته این توجیه انـدکی بعیـد می‌نمایـد. «النعمهٔ» – با فتحه نون – به معنای فراخی زندگی است و در برخی نسخه‌ها با کسره نون ذکر شده است، یعنی: آسایش و رفاه و ثروت. «من غیر احراج» یعنی: بدون آنکه مجبور به دروغ‌گویی شود. و با واو نیز روایت شده است.

«إذا عظّکم البلاء» گفته می‌شود: عضّ اللقمـهٔ – بر وزن سـمع و منع – یعنی: لقمه را بـا دنـدان‌هـایش گرفت. و عضّ بصـاحبه، یعنی: ملازم دوسـتش شـد. و عضّ الزمان و الحرب، یعنی: سـختی و دشواری زمان و جنگ. «القَتَب» – با حرکت حروف آن – شناخته شده است (یعنی پالان شتر). و «الغارب» ما بین گردن و کوهان شتر است.

ابن ابی الحدید گوید: این کلام به ماقبل آن متصل نیست همانطور که از عادات سـید رضی بوده است و امام علیه السلام میان این عبارات، سـختی و نومیـدی و درد و رنج انتظار فرج را که به شـیعیانش می‌رسد بیان کرده است. و فرموده امام علیه السـلام «ما أطول هـذا العناء و أبعـد هـذا الرجاء» نقل قول از سـخنان شـیعیان امام است. پس مقصود از «الرجاء» امیـد به ظهور قائم علیه السلام می‌باشد.

ابن میثم گوید: ممکن است کلام متصل باشد و گفته امام «ما أطول هذا العناء» جمله استینافی در جایگاه سرزنش آنان باشد به این خاطر که آن‌ها از او روی گردانـده و به دنیا روی آوردنـد و در طلب دنیا خود را به رنـج و مشـقت انداختند. و امام با بیان رنج و مشقت طولانی در طلب دنیا و بعد از امیدی که بدان بسته بودند، آن را از دنیا و آمال دنیوی دور می‌گرداند.

فرموده امام علیه السلام «القوا» یعنی: مهارِ سنگین دیدگاه‌های تباه و کارهای بی‌ارزش را که در تحمل رنج‌ها و گناه‌ها همچون شتران وسـتوران است، رها کنیـد. «و لا تصدّعوا» یعنی: متفرق نشوید. «السـلطان» یعنی: راهبر و پیشوا. و «غبّ کل شـیء» یعنی: سرانجام هر چیز. «وفور نار الفتنهٔ» یعنی: درخشش و جوشش آتش فتنه. «و أمیطوا» یعنی: کناره گیری کنید. «السنن» یعنی: راه و روش. «و خلّوا» یعنی: فتنه را رها کنید تا مسیرش را بپیماید و متعرض آن نشوید که هیزم آتش آن خواهید شد.

**[ترجمه]

«۹۹۰»

(۱) نَهْجٌ: [وَ مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ:] الْحَمْدُ لِلَّهِ النَّاشِرِ فِی الْخَلْقِ

١- [٩٩٠]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِى الْمُخْتَارِ: (٩٨) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

فَضْلَهُ، وَ الْبَاسِطِ فِيهِمْ بِالْجُودِ يَدَهُ، نَحْمَدُهُ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ، وَ نَسْتَعِينُهُ عَلَى رِعَايَةِ حُقُوقِهِ، وَ نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ غَيْرُهُ، وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ أَرْسَلَهُ بِأَمْرِهِ صَادِعاً وَ بِذِكْرِهِ نَاطِقاً، فَأَدَّى أَمِيناً وَ مَضَى رَشِيداً وَ خَلَّفَ فِينَا رَايَةَ الْحَقِّ، مَنْ تَقَدَّمَهَا مَرَقَ وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا زَهَقَ، وَ مَنْ لَزِمَهَا لَحِقَ.

دَلِيلُهَا مَكِيثُ الْكَلَامِ بَطِيءُ الْقِيَامِ سَرِيعٌ إِذَا قَامَ، فَإِذَا أَنْتُمْ أَلَنْتُمْ لَهُ رِقَابَكُمْ وَ أَشَرْتُمْ إِلَيْهِ بِأَصَابِعِكُمْ جَاءَهُ الْمَوْتُ فَذَهَبَ بِهِ، فَلَبِثْتُمْ بَعْدَهُ مَا شَاءَ اللَّهُ حَتَّى يُطْلِعَ اللَّهُ لَكُمْ مَنْ يَجْمَعُكُمْ وَ يَضُمُّ نَشْرَكُمْ. فَلَا تَطْمَعُوا فِي غَيْرِ مُقْبِلٍ، وَ لَا تَيْأَسُوا مِنْ مُدْبِرٍ، فَإِنَّ الْمُدْبِرَ عَسَى أَنْ تَزِلَّ إِحْدَى قَائِمَتَيْهِ وَ تَثْبُتَ الْأُخْرَى فَتَرْجِعَا حَتَّى تَثْبُتَا جَمِيعاً.

أَلَا وَ إِنَّ مَثَلَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَمَثَلِ نُجُومِ السَّمَاءِ إِذَا خَوَى نَجْمٌ طَلَعَ نَجْمٌ، فَكَأَنَّكُمْ قَدْ تَكَامَلَتْ مِنَ اللَّهِ فِيكُمُ الصَّنَائِعُ، وَ أَرَاكُمْ مَا كُنْتُمْ تَأْمُلُونَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: حمد خدایی را که فضلش را در میان خلق منتشر نمود، و دست جودش را در میان ایشان گشود، در همه امورش او را سپاس می گوییم، و برای ادای حقوقش از او یاری می طلبیم. و گواهی می دهیم که جز او معبودی نیست، و محمّد صلّی اللّه علیه و آله بنده و فرستاده اوست، او را برای اظهار امر و فرمان، و متذکر شدن وجود مقدسش بین مردم فرستاد، او هم رسالت را به امانت ادا کرد، و بر اساس رشد از دنیا گذشت و بیرق حق را در میان ما گذاشت، کسی که از این بیرق پیشی گرفت از دین خارج شد، و هر که از آن عقب ماند هلاک گشت، و هر که ملتزم آن شد به حق پیوست.

راهنمای این پرچم (که وصی رسول است) با درنگ سخن می گوید و با بردباری قیام می نماید، ولی به وقت قیام شتاب می ورزد. و چون شما در برابر اطاعت او سر تسلیم فرود آرید، و (برای تعظیم او) با انگشتان به وی اشاره نمایید مرگش فرا رسد و او را به جهان بعد ببرد، و پس از او تا وقتی که خدا بخواهد در دنیا درنگ می کنید، سپس خداوند کسی را ظاهر می کند که شما را جمع کرده و پراکندگی شما را به هم پیوند دهد. پس اکنون به آن نیامده طمع نورزید، و نسبت به آن که از آن کناره گرفته نا امید مباشید. زیرا ممکن است یک پایش بلغزد و پای دیگرش استوار بماند ولی بالاخره روزی هر دو قدمش استوار می گردد.

آگاه باشید که آل محمّد همانند ستارگان آسمانند که هرگاه ستاره ای از آنان غروب کند ستاره دیگری آشکار شود. گویی مشاهده می کنم نعمت های خدا (در زمان ظهور قائم) نسبت به شما کامل شده، و شما را به آنچه آرزو می کردید رسانده است. - . نهج البلاغه: ۱۴۵، خطبه ۱۰۰ -

**[ترجمه]

توضیح

النّشر: التفریق و البسط، و بسط الید: کنایه عن العطاء. و قیل: الید هنا النعمه فی جمیع أموره: أی ما صدر منه من النعم و البلایا. و رعایه حقوق اللّه:

شکره و طاعته.

[قوله علیه السّلام:] «بأمره صادعا»: أی مظهرا مجاهرا. و الرشد: إصابه الصواب. و قیل: الاستقامه علی طریق الحقّ مع تصلّب فیه. و رایه الحقّ: الثّقلان المخلّفان. و مرق السهم من الرمیه: إذا خرج عن المرمی به، و المراد هنا خروج من تقدّمها و لم یعتد بها من الدین. و زهق الشی ء کمنع-: بطل و هلک.

و اللّحوق: إصابه الحقّ.

و أراد بالدلیل: نفسه علیه السلام. و الضمیر راجع إلی الرایه. [و] مکیث الکلام: أی بطیئه: أی لا یتکلّم من غیر رویّه. و بطی ء القیام: کنایه عن ترک

ص: ۲۱۵

العجله و الطّيش. و إلانه الرقاب: كنايه عن الإطاعه. و الإشاره بالأصابع [كنايه] عن التعظيم و الإجلال.

قال ابن أبى الحديـد: نقل أنّ أهل العراق لم يكونوا أشـدّ اجتماعا عليه من الشـهر الـذى قتل عليه السـلام فيه، اجتمع له مائه ألف سيف، و أخرج مقدّمته يريد الشام، فضربه اللعين و انفضّت تلك الجموع كالغنم فقدت رعاتها.

و أشار [عليه السلام] بمن يجمعهم إلى المهدى عليه السلام. و النشر:

المنشور التفرّق.

قوله عليه السـلام: «فلاـ تطمعوا»: أى من لم يقبـل على طلب هـذا الأـمر ممن هو أهله، فلاـ تطمعوا فيه؛ فـإنّ ذلـك لاختلال بعض شرائط الطلب، كما كان شأن أكثر أئمّتنا عليهم السلام.

و قيل: أراد بغير المقبل: من انحرف عن الدين بارتكاب منكر، فإنّه لا يجوز الطمع فى أن يكون أميرا لكم.

و فى بعض النسخ: «فلا تطعنوا فى عين»: أى من أقبل على هذا الأمر من أهل البيت فلا تدفعوه عما يريد.

و قوله [عليه السـلام:] «و لا تيأسوا»: أى من أدبر عن طلب الخلافه ممن هو أهل لها فلا تيأسوا من عوده و إقباله على الطلب، فإنّ إدباره يكون لفقد بعض الشروط كقلّه الناصر.

و زوال إحدى القائمتين كنايه عن اختلال بعض الشروط، و ثبات الأخرى [كنايه] عن وجود بعضها.

و قوله «فيرجعـان حتّى يثبتـا»: [كنـايه] عن اسـتكمال الشـرائط، و لا ينافى النهى عن الإياس النّهى عن الطّمع؛ لأنّ عـدم اليأس هو التجويز، و الطمع فوق التجويز. أو لأنّ النهى عن الطمع فى حال عدم الشروط و الإعراض عن

الطلب لذلک و النهی عن الإیاس لجواز حصول الشرائط.

و قیل [فی تفسیر قوله علیه السلام:] «و لا تیأسوا من مدبر»: أی إذا ذهب من بینکم إمام و خلّفه إمام آخر فاضطرب أمره، فلا تشکوا فیهم، فإنّ المضطرب الأمر سینتظم أموره. و حینئذ یکون قوله علیه السلام «ألا إنّ مثل آل محمد صلّی اللّه علیه و آله» کالبیان لهذا.

[قوله علیه السلام:] «إذا خوی نجم»: أی مال للمغیب. و الصّنائع: جمع صنیعه و هی الإحسان: أی لا تیأسوا عسی أن یأتی اللّه بالفرج عن قریب و المتحقّق الوقوع قریب و إن کان بعیدا.

و یمکن أن یکون [أراد] إراءه المخاطبین ما یأملون فی الرجعه.

**[ترجمه]«النشر» یعنی: پراکندن و گستراندن. و «بسط الید» کنایه از بخشش است. و گفته شده: مقصود از دست در اینجا نعمت‌های الهی در همه امور است، یعنی: آنچه از نعمت‌ها و آزمایش‌ها که از جانب خداوند صادر می‌شود. و «رعایهٔ حقوق الله» سپاسگزاری و طاعت خداوند است.

«بأمره صادعاً» یعنی: فرمان خدا را آشکار و برملا کرد. «الرشد» یعنی: دست‌یابی به درستی در امر حقّ. و گفته شده: به معنای پایداری در راه حق و تحمل رنج و سختی‌های آن است. مقصود از «رایهٔ الحق» ثقلین(قرآن و عترت) است. «مرق السهم من الرمیهٔ» زمانی است که تیر از کمان بیرون رود. و مقصود از آن در اینجا از دین خارج شدن کسی است که از آن پیشی گیرد و آن را دین خود نشمارد. «زهق الشیء» - بر وزن منع - یعنی: آن چیز باطل و هلاک شد. و «اللحوق» به معنای دستیابی به حقّ است. مقصود از «الدلیل» (راهنما) خود امام است. و ضمیر به پرچم برمی‌گردد. «مکیث الکلام» یعنی سخن آرام، یعنی: بدون بینش و بصیرت لب به سخن نمی‌گشاید. و «بطیء القیام» کنایه از وانهادن عجله و سبک‌مغزی است. «الإنهٔ الرقاب» کنایه از فرمانبردای است. و اشاره کردن با انگشت کنایه از بزرگ و گرامی داشتن است.

ابن ابی الحدید گوید: نقل شده که گردهم آمدن مردم عراق در ماهی که امام به شهادت رسید، بیش از هر وقتی بود. در آن هنگام صد هزار شمشیرزن گرد امام جمع شدند و امام پیشگام لشکر را به قصد شام رهسپار کرد. پس آن ملعون بر امام ضربت زد و جمعیت لشکر همچون گوسفندانی که چوپانشان را گم کرده باشند پراکنده شدند. امام با بیان کسی که آنان را گردهم می‌آورد به حضرت مهدی علیه السلام اشاره دارد. و «النشر» یعنی: پخش شده و پراکنده.

فرموده امام علیه السلام «فلا تطمعوا» یعنی: کسانی که شایستگی این کار را دارند خواهان آن نیستند، پس به آن طمع نورزید. و این امر به دلیل بر هم خوردن برخی از شرایط طلبِ[خلافت و حکومت] است، همانطور که بیشتر امامان ما همین وضعیت را داشتند. گفته شده: مقصود از کسی که روی نمی‌آورد، کسی است که با ارتکاب منکری از دین منحرف شده است و جایز نیست که طمع داشته باشید چنین کسی امیر شما باشد.

در برخی نسخه‌ها «فلا تطعنوا فی عین» آمده است، یعنی: هر یک از اهل بیت که بدین امر روی آورند او را از خواسته‌اش بازندارید. فرموده امام علیه السلام «و لا تیأسوا» یعنی: کسی که شایسته امر خلافت است و از طلب آن روی گردانده است،

پس، از بازگشت او و روی آوردنش برای طلب خلافت ناامیـد نشوید زیرا روی گردانی او به دلیل نبود برخی شـرایط همچون کمبود یاور است .

«زوال احـدی القـائمتین» کنـایه از به هم خـوردن برخی شـرایط، و «ثبـوت الاـخری» کنـایه از وجـود برخی شـرایط دیگر است. «فیرجعـان حتی یثبتا» کنایه از کامل شـدن شـرایط بوده، و نهی از امیـد داشـتن با نهی از ناامیـد شـدن منافاتی نـدارد زیرا ناامید نشـدن یعنی احتمال موفقیت دادن در حالی که امیـد داشـتن بالاتر از احتمال دادن است. یا اینکه نهی از امیـد داشـتن در حالت نبود شرایط و روی گردانی از طلب کردن آن می‌باشد، و نهی از ناامید شدن به خاطر احتمال حصول شرایط است.

و نیز در تفسیر «و لا تیأسوا من مدبر» گفته شده به این معنی است که: هرگاه امامی از میان شما رفت و امام دیگری جانشین او شـد و کـار او به نابسامانی گرائیـد درباره آن‌ها به تردیـد نیفتیـد زیرا امامی که کار او نابسامان شـده، خیلی زود کارش سامان می‌یابد. و با این توجیه این فرموده امام «ألا أنّ مثل آل محمد...» همچون توضیحی برای آن است.

«اذا خوی نجم» یعنی: هرگاه سـتاره به سـمت غروب گرائید. و «الصـنائع» جمع صـنیعهٔ و آن به معنای احسان است. یعنی: ناامید نشویـد چه بسا خداونـد به زودی فرجی حاصل کنـد. و امری که به تحقیق واقع می‌شود، هر چنـد بعید و دور باشد، اما نزدیک است. و چه بسا امام قصد داشته امید به رجعت را به مخاطبان بنمایاند.

**[ترجمه]

«۹۹۱»

(۱) نَهْـجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَیُّهَا الْغَافِلُونَ غَیْرُ الْمَغْفُولِ عَنْهُمْ، وَ التَّارِکُونَ الْمَأْخُوذُ مِنْهُمْ! مَا لِی أَرَاکُمْ عَنِ اللَّهِ ذَاهِبِینَ وَ إِلَی غَیْرِهِ رَاغِبِینَ؟! کَأَنَّکُمْ نَعَمٌ أَرَاحَ بِهَا سَائِمٌ إِلَی مَرْعًی وَبِی ءٍ وَ مَشْرَبٍ دَوِیٍّ، [وَ] إِنَّمَا هُوَ کَالْمَعْلُوفَهِ لِلْمُدَی، لَا تَعْرِفُ مَا ذَا یُرَادُ بِهَا، إِذَا أُحْسِنَ إِلَیْهَا تَحْسَبُ یَوْمَهَا دَهْرَهَا وَ شِبَعَهَا أَمْرَهَا.

وَ اللَّهِ لَوْ شِـئْتُ أَنْ أُخْبِرَ کُـلَّ رَجُـلٍ مِنْکُمْ بِمَخْرَجِهِ وَ مَوْلَجِهِ وَ جَمِیعِ شَـأْنِهِ لَفَعَلْتُ! وَ لَکِنْ أَخَافُ أَنْ تَکْفُرُوا فِیَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَـلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، أَلَا وَ إِنِّی مُفْضِیهِ إِلَی الْخَاصَّهِ مِمَّنْ یُؤْمَنُ ذَلِکَ مِنْهُ.

وَ الَّذِی بَعَثَهُ بِالْحَقِّ وَ اصْـطَفَاهُ عَلَی الْخَلْقِ، مَا أَنْطِقُ إِلَّا صَادِقاً، وَ لَقَـدْ عَهِدَ إِلَیَّ بِذَلِکَ کُلِّهِ وَ بِمَهْلِکِ مَنْ یَهْلِکُ وَ مَنْجَی مَنْ یَنْجُو وَ مَآلِ هَذَا الْأَمْرِ، وَ مَا أَبْقَی شَیْئاً یَمُرُّ عَلَی رَأْسِی إِلَّا أَفْرَغَهُ فِی أُذُنَیَّ وَ أَفْضَی بِهِ إِلَیَّ.

أَیُّهَا النَّاسُ! وَ اللَّهِ لَا أَحُثُّکُمْ عَلَی طَاعَهٍ إِلَّا وَ أَسْبِقُکُمْ إِلَیْهَا، وَ لَا أَنْهَاکُمْ

۱- [۹۹۱]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۷۳) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

عَنْ مَعْصِيَهٍ إِلَّا وَ أَتَنَاهَى قَبْلَكَمْ عَنْهَا.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام در یکی از خطبه‌ها می‌فرماید:

ای بی خبرانی که از شما بی خبر نیستند، و ای تارکان عهد حق که از شما به طاعت عهد گرفته شده، چه شده که شما را رویگردان از خدا، و روی آورده به غیر او می بینم؟! به چهار پایانی می مانید که چوپان آنها را به چراگاه و با خیز، و آبشخور دردانگیز برده. علف چرانی هستید که برای بردن به قصاب خانه علفش می دهند، زمانی که با او خوبی می کنند نمی داند از این خوبی کردن به او چه هدفی دارند، روزش را روزگار، و سیر شدنش را زندگی می پندارد.

به خدا قسم اگر بخواهم هر کدام از شما را خبر دهم که از کجا آمده و به کجا می رود و تمام امورش چه خواهد شد خبر می دهم، ولی می ترسم درباره ام دچار غلوّ شوید و مرا بر رسول خدا برتری داده در نتیجه کافر گردید. اما بدانید من به خاصّان از یاران خود که از این خطر در امانند این مطالب را خواهم رساند .

به خدایی که پیامبر را به حق برانگیخت و او را بر خلایق برتری داد، جز به راستی سخن نمی گویم، رسول خدا مرا به همه این امور خبر داد، از هلاک هلاک شونده، و نجات نجات یافته، و عاقبت امر حکومت. هیچ حادثه ای بر من نمی گذرد جز اینکه پیامبر خبرش را در گوشم خواند، و مرا به آن آگاه ساخت.

ای مردم، به خدا قسم شما را به طاعتی ترغیب نمی نمایم جز اینکه خود به عمل به آن از شما پیشی می گیرم، و از گناهی باز نمی دارم مگر اینکه قبل از شما از آن باز می ایستم. - . نهج البلاغه: ۲۵۰، خطبه۱۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

[قوله علیه السلام:] «أیّها الغافلون»: الظاهر أنّ الخطاب لعامّه المکلّفین أی الذین غفلوا عمّا یراد بهم و منهم، [و هم] غیر المغفول عنهم، فإنّ أعمالهم محفوظه مکتوبه.

[قوله:] «و التارکون»: أی لما أمروا به المأخوذ منهم بانتقاص أعمارهم و قواهم و استلاب أحبابهم و أموالهم.

و الذهاب عن اللّه التوجه إلی غیره و الإعراض عن جنابه. و النّعم بالتحریک جمع لا واحد له من لفظه و أکثر ما یقع علی الإبل.

[قوله علیه السلام:] «أراح بها سائم»: شبّههم بالنعم التی تتبع نعما أخری. سائمه: أی راعیه. و إنّما قال ذلک؛ لأنّها إذا اتبعت أمثالها کان أبلغ فی ضرب المثل بجهلها من الإبل التی یسیمها راعیها.

و ما یظهر من کلام ابن میثم من أنّ السائم بمعنی الراعی، ففیه ما لا یخفی. و المرعی الوبی ء: ذو الوباء و المرض، و أصله الهمز. و الدّوی: ذو الدّاء، و الأصل فی الدویّ، دوی بالتخفیف و لکنّه شدّد للازدواج. قال الجوهری:

رجل دو بكسر الواو: أى فاسد الجوف من داء. و المدى بالضمّ جمع مديه و هى السكين.

قوله عليه السلام: «تحسب يومها»: أى تظنّ أن ذلك العلف كما هو حاصل لها فى هذا اليوم حاصل لها أبدا، أو نظرها مقصور على يومها تحسب أنّه دهرها. «و شبعها أمرها»: أى تظن انحصار شأنها و أمرها فى الشبع.

قوله عليه السلام: «و اللّه لو شئت أن أخبر»: قال ابن أبى الحديد: [و] هذا كقول المسيح عليه السلام: وَ أُنَبِّئُكُمْ بِما تَأْكُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ

ص: ۲۱۸

[۴۹- آل عمران: ۳] [و لكن] قال عليه السلام-: إلّا أنّى أخاف عليكم الغلوّ فى أمرى، و أن تفضّلونى على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، بل أخاف عليكم أن تدّعوا فىّ الإلهيّه كما ادّعت النصارى ذلک فى المسيح عليه السلام لمّا أخبرهم بالأمور الغائبه.

[ثم قال ابن أبى الحديد:] و مع كتمانه عليه السلام فقد كفر [فيه] كثير منهم، و ادّعوا فيه النبوّه، و أنّه شريک الرسول فى الرساله و إنّه هو الرسول، و لكنّ الملک غلط، و أنّه هو الذى بعث محمدا صلّى اللّه عليه و آله، و ادّعوا فيه الحلول و الاتحاد.

و يحتمل أن يكون كفرهم فيه بإسناد التقصير إليه عليه السلام فى إظهار شأنه و جلالته.

و المهلک بفتح اللام و كسرها يحتمل المصدر و اسم الزمان و المكان.

و المراد بالهلاک إمّا الموت و القتل أو الضلال و الشقاء. و كذلک النجاه.

و المراد بالأمر: الخلافه أو الدين و ملک الإسلام. و مآله: انتهاؤه بظهور القائم عليه السلام و ما يكون فى آخر الزمان. و أفرغه كفرّغه-: صبّه.

**[ترجمه]فرموده امام عليه السلام «ايها الغافلون» به ظاهر، خطاب همه مكلفان را در برمی گيرد، يعنی كسانی كه از آنچه بدان‌ها مربوط بوده و از آنها خواسته شده غافل ماندند در حالی كه خود آنها مورد غفلت نيستند زيرا كه اعمال آنان محفوظ و ثبت شده است. «و التاركون» يعنی: آنچه بدان امر شدند را ترک كردند كه با كاسته شدن از عمر و توانشان و ربودن دوستداران و اموالشان مورد بازخواست قرار می گيرند. «الذهاب عن الله» يعنی روی كردن به غير خدا و روی گردانی از نزد خدا. و «النّعَم» - با حركت عين - جمعی است كه مفردی برای لفظ آن نيست و بيشتر بر شتر استعمال می‌شود.

«أراح بها سائم» امام آنان را به شترانی تشبيه كرده كه در پی شتران ديگری می‌روند. «سائمة» يعنی: چرنده. و امام به اين خاطر اين تشبيه را به كار برده است كه هرگاه شتران در پی يكديگر بروند برای مثال زدن به جهلشان بليغ‌تر و رساتر از شترانی است كه چوپان آن‌ها را می‌چراند. اما آنچه از كلام ابن ميثم آشكار می گردد مبنی بر اينكه «السائم» به معنای چوپان است، اشكال آن پوشيده نيست. «المرعی الوبیء» يعنی: چراگاهی كه وبا و بيماری دارد. و در اصل با همزه است. «الدویّ» يعنی: بيماری زا. و اصل در الدویّ «دوی» با تخفيف است كه به جهت سجع و وزن عبارت با تشديد آمده است. جوهری گويد: رجل دوٍ - با كسره واو - يعنی: كسی كه به خاطر بيمار درونش فاسد شود. و «المدی» - با ضمه ميم - جمع مديۀ به معنای چاقو است. «تحسب يومها» يعنی: گمان می كند علفی كه در اين روز به دست آورده، تا ابد برايش فراهم می‌شود، يا بدين معنا است كه نظر او كه منحصر در آن روز است، و گمان كرده روزگارش همين است. «و شبعها أمره» يعنی: گمان می كند كار او در سير شدن منحصر است.

درباره اين فرموده امام عليه السلام «والله لشئت أن أخبر» ابن ابی الحديد گويد: اين همان گفته حضرت مسيح عليه السلام است كه فرمود: «وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ» - . آل عمران / ۴۹ - {و شما را از آنچه می خوريد و در خانه هايتان اندوخته می كنيد خبر می دهم.} اما علی عليه السلام فرمود: بدانيد كه من از آن می‌ترسم كه شما درباره من غلوّ كنيد و مرا بر رسول خدا صلی الله عليه و آله برتری دهيد، و بلكه از اين می‌ترسم كه درباره من ادعای الوهيت كنيد همانطور كه مسيحيان

درباره مسیح همین ادعا را کردند آنگاه که آنان را از امور غیبی خبر داد.

سپس ابن ابی الحدید گوید: با وجود اینکه امام آن اخبار غیبی را پنهان داشت اما بسیاری از آنان درباره ایشان به کفر گرائیدند و ادعای پیامبری او را داشتند و بر این باور بودند که او شریک پیامبر در امر رسالت بود و در واقع او پیامبر بود و فرشته وحی مرتکب اشتباه شد و او همان کسی است که محمد را مبعوث داشت، و درباره او ادعای حلول و اتحاد داشتند.

و احتمال دارد کفر ورزیدن آنان به دلیل مقصر دانستن امام، در بیان شأن و بزرگی خودش باشد.«المهلك» - با فتحه و کسره لام - محتمل بر مصدر، اسم زمان و اسم مکان است. مقصود از هلاکت، مرگ و کشته شدن یا گمراهی و شقاوت است. و نجات نیز می‌تواند محتمل بر این دو معنا باشد. مقصود از «الامر» خلافت، یا دین و ملك اسلام است. و «مآله» یعنی: پایان یافتن آن با ظهور قائم علیه السلام و آنچه که در آخر الزمان به وقوع می‌پیوندد. و «أفرغه» به همان معنای «فرّغه» می‌باشد، یعنی: بر او ریخت .

**[ترجمه]

«۹۹۲»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بَعَثَ مُحَمَّداً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ يَقْرَأُ كِتَاباً وَ لَا يَدَّعِي نُبُوَّةً وَ لَا وَحْياً، فَقَاتَلَ بِمَنْ أَطَاعَهُ مَنْ عَصَاهُ، يَسُوقُهُمْ إِلَى مَنْجَاتِهِمْ، وَ يُبَادِرُ بِهِمُ السَّاعَةَ أَنْ تَنْزِلَ بِهِمْ. يَحْسِرُ الْحَسِيرُ وَ يَقِفُ الْكَسِيرُ فَيُقِيمُ عَلَيْهِ حَتَّى يُلْحِقَهُ غَايَتَهُ، إِلَّا هَالِكاً لَا خَيْرَ فِيهِ، حَتَّى أَرَاهُمْ مَنْجَاتَهُمْ، وَ بَوَّأَهُمْ مَحَلَّتَهُمْ، فَاسْتَدَارَتْ رَحَاهُمْ، وَ اسْتَقَامَتْ قَنَاتُهُمْ.

وَ ايْمُ اللَّهِ لَقَدْ كُنْتُ مِنْ سَاقَتِهَا حَتَّى تَوَلَّتْ بِحَذَافِيرِهَا، وَ اسْتَوْسَقَتْ فِي

۱- [۹۹۲]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۱۰۲) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

قِيَادِهَا، مَا ضَعُفْتُ وَ لَا جَبُنْتُ، وَ لَا خُنْتُ وَ لَا وَهَنْتُ.

وَ ايْمُ اللَّهِ لَأَبْقُرَنَّ الْبَاطِلَ حَتَّى أُخْرِجَ الْحَقَّ مِنْ خَاصِرَتِهِ.

**[ترجمه]از خطبه‌های حضرت علی علیه السلام: پس از ستایش پروردگار، همانا خداوند سبحان، حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مبعوث فرمود، در روزگارانی که عرب کتابی نخوانده و ادّعای وحی و پیامبری نداشت. پیامبر اسلام با یارانش به مبارزه با مخالفان پرداخت تا آنان را به سر منزل نجات کشاند، و پیش از آن که مرگشان فرا رسد آنان را به رستگاری رساند. با خستگان مدارا کرد، و شکسته حالان را زیر بال گرفت تا همه را به راه راست هدایت فرمود، جز آنان که راه گمراهی پیمودند. و در آن‌ها خیری نبود. همه را نجات داد، و در جایگاه مناسب رستگاری، استقرارشان بخشید، تا آن که آسیاب زندگی آنان به چرخش در آمد، و نیزه شان تیز شد.

به خدا سوگند! من در دنباله آن سپاه بودم، تا باطل شکست خورد و عقب نشست، و همه رهبری اسلام را فرمانبردار شدند، در این راه هرگز ناتوان نشدم، و نترسیدم، و خیانت نکردم، و سستی در من راه نیافت. به خدا سوگند! درون باطل را می شکافم تا حق را از پهلویش بیرون کشم. - . نهج البلاغه: ۱۵۰، خطبه۱۰۴ -

**[ترجمه]

بیان

المنجاه: مصدر أو اسم مكان. «و يبادر بهم السّاعه»: أی يسارع إلى هدايتهم و إرشادهم حذرا من أن ينزل بهم السّاعه فتدركه على الضّلاله.

و الحسير: المعيى. و إقامته [صلّى اللّه عليه و آله] على الحسير و الكسير و مراقبته من تزلزل عقائده، ليدفع شبهه حتّى يبلغه الغايه الّتی خلق لأجلها، إلّا من لم يكن قابلا للهدايه.

و منهم من حمله على ظاهره من شفقته صلّى اللّه عليه و آله على الضعفاء فی الأسفار و الغزوات.

[قوله عليه السلام:] «حتّى أراهم منجاتهم»: أی نجاتهم أو محلّ نجاتهم.

و محلّتهم: منزلهم و غايه سفرهم الصوری أو المعنوی.

و استدار الرّحى و استقامه القناه، كنايتان عن انتظام الأمر كما مرّ.

و السّاقه: جمع سائق، و الضّمير لغير مذكور [لفظا] و المراد الجاهليّه، شبّهها عليه السّلام بكتيبه مصادفه لكتيبه الإسلام فهزمها.

و فی القاموس: الحذفور كعصفور-: الجانب كالحذفار و الشريف و الجمع الكثير. و أخذه بحذافيره: بأسره. أو بجوانبه أو بأعاليه. و الحذافير:

المتهيّئون للحرب. و اشدد حذافيرک: تهيّأ. و استوسـقت: أی اجتمعت و انتظمت يعنى الملّه الإسلاميه أو الدعوه أو ما يجرى هذا المجرى أی لمّا ولّت الجاهليه استوسقت هذه فی قيادها کالإبل المقوده إلى أعطانها.

و يحتمل عوده إلى الجاهليه أی تولّت بحذافيرها و اجتمعت تحت ظلّ المقاده. و البقر: الشقّ. و الخاصره ما بين أسفل الأضلاع و عظم الورک، شبّه عليه

ص: ٢٢٠

السّلام الباطل بحيوان ابتلع الحقّ.

**[ترجمه]«المنجاة» مصدر یا اسم مکان است. «و یبادر بهم الساعة» یعنی: از ترس اینکه مبادا قیامت فرا رسد و در حال گمراهی آن را دریابند، به هدایت و راهنمایی آنان مبادرت ورزید.

«الحسیر» به معنای خسته است. و پرداختن پیامبر به شخص خسته و شکسته‌حال و مراقبت از تزلزل باورهایش بدین خاطر بود که شبهه‌هایش برطرف شده تا در نتیجه او را به هدفی که به خاطر آن آفریده شده برساند مگر کسانی که ظرفیت و قابلیت هدایت را نداشتند. برخی آن را حمل بر ظاهر عبارت کرده‌اند، یعنی پیامبر در سفرها و غزوه‌ها از اشخاص ضعیف و ناتوان دلجویی می‌کرد. «حتی أراهم منجاتهم» یعنی نجات یا محل نجات را به آنان نشان داد. و محل نجات آنان: منزلگاه و سرانجام سفر ظاهری یا معنوی آنها است .

به چرخش درآمدن آسیاب و راست ایستادن نیزه‌ها، همانطور که پیش‌تر بیان شد کنایه از سر و سامان یافتن کارها است. و «الساقة» جمع سائق است و ضمیر به کلمه‌ای برمی‌گردد که در کلام ذکر نشده است و مقصود از آن جاهلیت است. امام علی علیه السلام جاهلیت را به لشکری تشبیه نموده که با لشکر اسلام رویاروی شده و اسلام آن را شکست داده و تار و مار کرد.

در قاموس آمده است: « الحذفور» - بر وزن عصفور - مانند «الحذفار» به معنای جانب، شریف و گروه بسیار است. «أخذه بخذافیره» یعنی: او را به طور کل یا از همه جهات یا از بالاهای آن گرفت. و «الحذافیر» کسانی هستند که برای جنگ آماده شدند. و «اشدد حذافیرك» یعنی: خودت را آماده کن. و «استوسقت» یعنی: گرد هم آمد و سامان یافت، مقصود ملت اسلامی، یا دعوت الهی یا چیزی است که در جایگاه آن باشد. یعنی: هنگامی که جاهلیت پشت کرد، فرماندهی ملت اسلامی سر و سامان یافت مانند شترانی که به سمت خوابگاه‌شان سوق داده می‌شوند. ممکن است بازگشت ضمیر به جاهلیت باشد، یعنی: یکسره پشت کرده و در سایه فرماندهی گرد آمد. و «البقر» به معنای شکافتن است و «الخاصره» ما بین دنده‌های پایین و استخوان سرین است که امام باطل را به حیوانی که حق را فرو بلعیده تشبیه نموده است.

**[ترجمه]

«۹۹۳»

(۱) نَهْجٌ: [وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ:] تَاللَّهِ لَقَدْ عُلِّمْتُ تَبْلِيغَ الرِّسَالاتِ وَ إِتْمَامَ الْعِدَاتِ وَ تَمَامَ الْكَلِمَاتِ، وَ عِنْدَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ أَبْوَابُ الْحُكْمِ وَ ضِيَاءُ الْأَمْرِ.

أَلَا وَ إِنَّ شَرَائِعَ الدِّينِ وَاحِدَةٌ، وَ سُبُلَهُ قَاصِدَةٌ، مَنْ أَخَذَ بِهَا لَحِقَ وَ غَنِمَ، وَ مَنْ وَقَفَ عَنْهَا ضَلَّ وَ نَدِمَ. اعْمَلُوا لِيَوْمٍ تُذْخَرُ لَهُ الذَّخَائِرُ، وَ تُبْلَى فِيهِ السَّرَائِرُ، وَ مَنْ لَا يَنْفَعُهُ حَاضِرُ لُبِّهِ فَعَازِبُهُ عَنْهُ أَعْجَزُ وَ غَائِبُهُ أَعْوَزُ. وَ اتَّقُوا نَاراً حَرُّهَا شَدِيدٌ، وَ قَعْرُهَا بَعِيدٌ وَ حِلْيَتُهَا حَدِيدٌ وَ شَرَابُهَا صَدِيدٌ.

أَلَا وَ إِنَّ اللِّسَانَ الصَّالِحَ يَجْعَلُهُ اللَّهُ لِلْمَرْءِ فِي النَّاسِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْمَالِ يُورِثُهُ مَنْ لَا يَحْمَدُهُ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از سخنان علی علیه السلام: به خدا سوگند که تبلیغ احکام الهی، و تحقق بخشیدن وعده ها و همه کلمات به من تعلیم داده شده. ابواب حکمت و روشنی امر نزد ما اهل بیت است.

بدانید که قوانین دین یکی است، و راههای آن راست و روشن است، کسی که آن را پیش گیرد به حق رسد و غنیمت برد، و هر که از آن باز ایستد گمراه گردد و پشیمان شود. عمل کنید برای روزی که ذخیره ها برای آن اندوخته شود، و پنهانها در آن آشکار گردد. کسی که عقل موجودش او را سود ندهد عقل ناموجود و از دست رفته اش از سود رساندن به او عاجزتر خواهد بود. بپرهیزید از آتشی که حرارتش شدید و عمقش زیاد، و زیورش غل و زنجیر آهنین، و آشامیدنیش آب گندیده و جوشان است. بدانید نام نیکی که خداوند برای انسان در بین مردم قرار دهد بهتر است از ثروتی که برای وارثی به ارث بگذارد که آن وارث سپاسگزار آن نباشد. - . نهج البلاغه: ۱۷۶، خطبه ۱۲۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن أبی الحدید: [قوله:] «لقد علمت تبلیغ الرّسالات»: إشاره إلی قوله تعالی: «يُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ ... وَ لا يَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ » [۳۹ / الأحزاب: ۳۳] و إلی

قول النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله فی قصّه براءه: «لا یؤدّی عنّی أنا أو رجل منّی».

، و أنّه علم مواعید رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الّتی وعد بها و إنجازها، فمنها ما هو وعد لواحد من النّاس نحو أن یقول: سأعطیک کذا.

و منها ما هو وعد بأمر سیحدث، کأخبار الملاحم و الأمور المتجدّده. و فیه إشاره إلی قول تعالی: [مِنَ الْمُؤْمِنِينَ] رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ و إلی

قول النّبیّ صلّی اللّه علیه فی حقّه علیه السلام «قاضی دینی و منجز عداتی».

و أنّه علم تمام الکلمات و هو تأویل القرآن و بیانه الذی یتم به.

ص: ۲۲۱

۱- [۹۹۳]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۱۲۰) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

و فيه إشاره إلى قوله تعالى: «وَ تَمَّتْ كَلِمَهُ رَبِّكَ صِدْقاً وَ عَدْلًا» [۱۱۵ / الأنعام: ۶]. و إلى

قول النبىّ صلّى اللّه عليه و آله [له]: «اللّهم اهد قلبه و ثبّت لسانه».

و لعلّ المراد ب «أبواب الحكم» بـالضمّ أو «الحكم» بكسر الحاء و فتح الكاف على اختلاف النسخ-: الأحكام الشرعيه. و ب «ضياء الأمر» العقائد العقليه أو بالعكس.

و قال ابن ميثم: لعلّ المراد ب «شرائع الدين و سبله» أهل البيت عليهم السلام فإنّ أقوالهم فى الدين واحده خاليه عن الاختلاف.

أقول: و يحتمل أن يكون المراد معناه الظاهر، و يكون الغرض نفى الاختلاف فى الأحكام بالآراء و المقاييس، و يظهر منه بطلان إمامه غير أهل البيت كما لا يخفى.

قوله عليه السلام: «و من لا ينفعه» فيه وجوه:

الأول أنّ من لم يعتبر فى حياته بلبّه فأولى بأن لا ينتفع بعد الموت.

الثانى أنّ المراد من لم يعمل بما فهم و حكم به عقله وقت إمكان العمل، فأحرى أن لا ينتفع به بعد انقضاء وقته، بل لا يورثه إلّا ندامه و حسره.

الثالث أنّ المراد من لم يكن له من نفسه واعظ و زاجر و لم يعمل بما فهم و عقل، فأحرى بأن لا يرتدع من القبيح بعقل غيره و موعظته له.

و «اللسان الصالح»: الذّكر الجميل. و «من لا يحمده» وارثه الذى لا يعدّ ذلك الإيراث فضلا و نعمه.

**[ترجمه]ابن ابى الحديد گويد: سخن ايشان «لقد علمت تبليغ الرسالات» اشاره به اين كلام خداوند دارد كه فرموده است: «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» - . احزاب / ۳۹ - {همان كسانى كه پيامهاى خدا را ابلاغ مى كنند و از او مى ترسند و از هيچ كس جز خدا بيم ندارند.} و به اين فرموده پيامبر صلى الله عليه و آله در ماجراى برائت اشاره دارد: «جر خودم يا كسى كه از من است آن را ادا نكند.» و ايشان وعده‌هايى كه به پيامبر داده شد و و برآورده شدن آن‌ها را دانسته بود. برخى از اين وعده‌ها براى يكى از مردم است مانند اينكه بگويد: فلان چيز را به تو مى‌دهم. برخى ديگر وعده به امرى است كه در آينده رخ مى‌دهد مانند اخبار جنگ‌ها و امور جديد. و اين عبارت اشاره به اين فرموده خداوند متعال اشاره دارد: «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» - . احزاب / ۲۳ - {از ميان مؤمنان مردانى هستند كه به آنچه با خدا عهد بستند صادقانه وفا كردند.} و به اين فرموده پيامبر صلى الله عليه و آله كه درباره على عليه السلام بيان كرد، اشاره دارد: « تو انجام دهنده دين و برآورنده وعده‌هاى من هستى». و امام به تمام كلمات علم داشت و آن تاويل و تبيين قرآن است كه قرآن بدان كامل مى گردد.

و در آن اشاره‌اى است به اين فرموده خداوند متعال: «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلاً» - . انعام / ۱۱۵ - {و سخن

پروردگـارت به راسـتی و داد، سـرانجام گرفته است.} و نیز به این فرمـوده پیـامبر صـلی الله علیه و آله دربـاره علی علیه السـلام اشاره دارد که فرمود: «پروردگارا قلب او را هـدایت کن و زبانش را ثابت بگردان». شایـد مقصود از «ابواب الحکم» با ضـمه یا «الحکم» با کسـره حاء و فتحه کاف - بر اساس اختلافی که در نسـخه‌ها است - احکام شـرعی باشـد و مقصود از «ضـیاء الامر» باورهای عقلی یا برعکس باشد.

ابن میثم گوید: شاید مقصود از «شـرائع الدین و سـبله» اهل بیت علیهم السـلام است زیرا سخنان آنان در دین واحد بوده و تهی از هر گونه اختلاف است.

می‌گویم: ممکن است مقصود، معنـای ظاهری آن باشـد و هـدف از آن نفی اختلاف در احکام با آراء و قیاسـها است و از آن بطلان امامت غیر اهل بیت آشکار می‌گردد که بر کسی پوشیده نیست.

فرموده امام علیه السلام «و من لا ینفعه» محتمل بر چند وجه است:

وجه اول اینکه: هر کس در زندگی خردش را مد نظر قرار ندهد، شایسته است که پس از مرگ سودی نبرد.

وجه دوم اینکه: کسی که به آنچه فهمیده و خردش بدان حکم کرده، در زمانی که امکان عمل کردن داشته باشد، عمل نکند، پس سـزاوار آن است که پس از منقضـی شـدن وقت آن سودی از عملش بـدست نیـاورد بلکه جز پشـیمانی و افسوس به ارث نبرد.

وجه سوم اینکه: کسـی که از جـانب نفس او پنددهنـده و بازدارنـده‌ای نیست و و بـدان‌چه فهمیـده و تعقـل کرده، عمل نکرده است، پس سزاوار است که با خرد دیگران و اندرزشان از زشتی بازنگردد.

«اللسان الصالح» به معنای یاد و ذکر نیکو است. و «من لا یحمده» وارث اوست که این میراث را فضیلت و نعمت به شمار نمی‌آورد.

**[ترجمه]

«۹۹۴»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَتِهِ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] الْمَعْرُوفَهِ بِالْقَاصِعَهِ:

۱- [۹۹۴]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ فِی أَوَاخِرِ الْخُطْبَهِ الْقَاصِعَهِ: الْمُخْتَارِ: (۱۹۲) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ، وَ رَوَاهَا فِی شَرْحِ ابْنِ أَبِی الْحَدِیدِ تَحْتَ الرَّقْمِ: (۲۳۸).

أَلَا وَ إِنَّكَمْ قَدْ نَفَضْتُمْ أَيْدِيَكَمْ مِنْ حَبْلِ الطَّاعَهِ، وَ ثَلَمْتُمْ حِصْنَ اللَّهِ الْمَضْرُوبَ عَلَيْكَمْ بِأَحْكَامِ الْجَاهِلِيَّهِ، وَ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ قَدِ امْتَنَّ عَلَى جَمَاعَهِ هَذِهِ الْأُمَّهِ فِيمَا عَقَدَ بَيْنَهُمْ مِنْ حَبْلِ هَذِهِ الْأُلْفَهِ الَّتِى يَنْتَقِلُونَ فِى ظِلِّهَا وَ يَأْوُونَ إِلَى كَنَفِهَا، بِنِعْمَهٍ لَا يَعْرِفُ أَحَدٌ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَهَا قِيمَهً؛ لِأَنَّهَا أَرْجَحُ مِنْ كُلِّ ثَمَنٍ وَ أَجَلُّ مِنْ كُلِّ خَطَرٍ.

وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ قَدْ صِرْتُمْ بَعْدَ الْهِجْرَهِ أَعْرَاباً، وَ بَعْدَ الْمُوَالاهِ أَحْزَاباً، مَا تَتَعَلَّقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ إِلَّا بِاسْمِهِ، وَ لَا تَعْرِفُونَ مِنَ الْإِيمَانِ إِلَّا رَسْمَهُ، تَقُولُونَ:

«النَّارَ وَ لَا الْعَارَ»، كَأَنَّكُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُكْفِئُوا الْإِسْلَامَ عَلَى وَجْهِهِ انْتِهَاكاً لِحَرِيمِهِ، وَ نَقْضاً لِمِيثَاقِهِ الَّذِى وَضَعَهُ اللَّهُ لَكُمْ، حَرَماً فِى أَرْضِهِ وَ أَمْناً بَيْنَ خَلْقِهِ.

وَ إِنَّكُمْ إِنْ لَجَأْتُمْ إِلَى غَيْرِهِ حَارَبَكُمْ أَهْلُ الْكُفْرِ، ثُمَّ لَا جَبْرَئِيلُ وَ لَا مِيكَائِيلُ وَ لَا مُهَاجِرُونَ وَ لَا أَنْصَارٌ يَنْصُرُونَكُمْ إِلَّا الْمُقَارَعَهَ بِالسُّيُوفِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَكُمْ.

وَ إِنَّ عِنْدَكُمُ الْأَمْثَالَ مِنْ بَأْسِ اللَّهِ وَ قَوَارِعِهِ وَ أَيَّامِهِ وَ وَقَائِعِهِ، فَلَا تَسْتَبْطِئُوا وَعِيدَهُ جَهْلًا بِأَخْذِهِ، وَ تَهَاوُناً بِبَطْشِهِ، وَ يَأْساً مِنْ بَأْسِهِ.

فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يَلْعَنِ الْقَرْنَ الْمَاضِىَ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ إِلَّا لِتَرْكِهِمُ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْىَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَلَعَنَ السُّفَهَاءَ لِرُكُوبِ الْمَعَاصِى، وَ الْحُلَمَاءَ لِتَرْكِ التَّنَاهِى.

أَلَا وَ قَدْ قَطَعْتُمْ قَيْدَ الْإِسْلَامِ، وَ عَطَّلْتُمْ حُدُودَهُ وَ أَمَتُّمْ أَحْكَامَهُ.

أَلَا وَ قَدْ أَمَرَنِىَ اللَّهُ بِقِتَالِ أَهْلِ الْبَغْىِ وَ النَّكْثِ وَ الْفَسَادِ فِى الْأَرْضِ، فَأَمَّا النَّاكِثُونَ فَقَدْ قَاتَلْتُ، وَ أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَقَدْ جَاهَدْتُ، وَ أَمَّا الْمَارِقُونَ فَقَدْ دَوَّخْتُ، وَ أَمَّا شَيْطَانُ الرَّدْهَهِ فَقَدْ كُفِيتُهُ بِصَعْقَهٍ سُمِعَتْ لَهَا وَجْبَهُ قَلْبِهِ وَ رَجَّهُ صَدْرِهِ، وَ بَقِيَتْ

بَقِيَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْبَغْيِ، وَ لَئِنْ أَذِنَ اللَّهُ فِی الْكَرَّهِ عَلَيْهِمْ لَأُدِيلَنَّ مِنْهُمْ إِلَّا مَا يَتَشَذَّرُ فِی أَطْرَافِ الْبِلَادِ تَشَذُّراً.

أَنَا وَضَعْتُ [فِی الصِّغَرِ] بِكَلَاكِلِ الْعَرَبِ وَ كَسَرْتُ نَوَاجِمَ قُرُونِ رَبِيعَهَ وَ مُضَرَ.

وَ قَدْ عَلِمْتُمْ مَوْضِعِی مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِالْقَرَابَهِ الْقَرِيبَهِ وَ الْمَنْزِلَهِ الْخَصِيصَهِ، وَضَعَنِی فِی حِجْرِهِ وَ أَنَا وَلِيدٌ، يَضُمُّنِی إِلَی صَدْرِهِ وَ يَكْنُفُنِی فِی فِرَاشِهِ وَ يُمِسُّنِی جَسَدَهُ وَ يُشِمُّنِی عَرْفَهُ، وَ كَانَ يَمْضَغُ الشَّیْ ءَ ثُمَّ يُلْقِمُنِيهِ، وَ مَا وَجَدَ لِی كَذْبَهً فِی قَوْلٍ وَ لَا خَطْلَهً [خَطِيئَهً «خ»] فِی فِعْلٍ.

أقول: قد مضی تمامها مع شرحها فی آخر المجلد الخامس.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام در خطبه معروف به قاصعه فرمود:

بدانید که شما دست از رشته طاعت برداشتید، و با زنده کردن احکام جاهلی در حصن محکم حق که به اطراف شما کشیده شده بود رخنه ایجاد نمودید، و خداوند پاک بر این امت با پیوند الفتی که میان آنان برقرار کرد تا در سایه اش زندگی کنند و در حمایتش مأوی گیرند، به نعمتی منت نهاد که ارزش آن را احدی از آفریدگان نمی داند، زیرا آن از هر قیمتی بالاتر، و از هر عظمتی عظیم تر است .

و بدانید که شما پس از دینداری بی دین شدید، و بعد از الفت و برادری حزب حزب گشتید، تعلّقی به اسلام جز به نام آن ندارید، و از ایمان جز نشان آن را نمی دانید. می گویید به دوزخ می رویم ولی ننگ را نمی پذیریم! گویی قصد دارید اسلام را وارونه کنید، با هتک حرمت حریم حق، و شکستن پیمانی که خداوند آن را پناهگاه شما در زمین خود، و موجب امنیت میان آفریدگانش قرار داده است! اگر به غیر اسلام پناهی بگیرید اهل کفر به جنگ شما بر می خیزند، آن وقت جبرئیل و میکائیل و مهاجر و انصار در میان نیستند که شما را یاری کنند، جز شمشیر زدن بر یکدیگر چیزی به جای نماند تا خداوند بین شما حکم کند.

امثال و داستانهایی از عذاب خدا و کیفرهای کوبنده و روزگار بلا و حوادث سخت که کیفر گناهان گذشتگان بود در اختیار شماست. فرا رسیدن عذابش را به بهانه جهل به مؤاخذه او و یا سهل انگاری نسبت به خشمش، یا ایمنی از کیفرش دیر مپندارید، زیرا خداوند پاک، گذشتگان را از رحمتش دور نکرد مگر به خاطر ترک امر به معروف و نهی از منکر. آری پروردگار جاهلان را به خاطر ارتکاب گناه، و عاقلان را به علّت ترک نهی از منکر از رحمت خود دور نمود.

بدانید که شما رشته اسلام را از گردن جان برداشتید، حدود آن را واگذاشتید، و احکامش را میرانديد. معلومتان باد که خداوند مرا به جنگ با ستم پیشگان و پیمان شکنان و آنان که در زمین اهل فسادند امر فرموده. بر این اساس با پیمان شکنان جنگیدم، و با متجاوزان به نبرد بر خاستم، و بیرون شدگان از مدار دین را خوار و زبون ساختم، و اما شیطان رَدهه (رئیس خوارج) با فریاد وحشتی که از پی آن بانگ تپش دل و لرزه سینه او را شنیدم کارش تمام شد، و تعدادی اندک از ستمکاران باقی مانده اند، اگر خداوند مرا اجازت دهد که دوباره برای جنگ به جانب ایشان حرکت نمایم نابودشان می کنم جز گروهی اندک که این طرف و آن طرف پراکنده می شوند و از دسترس خارج می گردند.

من در خُردی سرکشان عرب را به خاک انداختم، و شاخ قدرت دو قبیله ربیعه و مضر را شکستم. شما موقعیت مرا نسبت به رسول خدا به خاطر خویشی نزدیک و منزلت مخصوص می دانید، وقتی کودک بودم مرا در دامن می نشاند، در آغوشش می فشرد، در فراشش جای می داد، تنش را به تنم می سایید، و بوی خوشش را به من می بویانید، غذا را جویده در دهانم قرار می داد. هرگز دروغی در گفتار، و اشتباهی در عمل از من ندید. - . نهج البلاغه: ۲۹۸، خطبه۱۹۲ -

می گویم: کل خطبه و شرح آن را در آخر جلد پنجم آوردیم.

**[ترجمه]

«۹۹۵»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ کَلَامٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَلَا وَ إِنَّ اللِّسَانَ بَضْعَةٌ مِنَ الْإِنْسَانِ، فَلَا یُسْعِدُهُ الْقَوْلُ إِذَا امْتَنَعَ، وَ لَا یُمْهِلُهُ النُّطْقُ إِذَا اتَّسَعَ، وَ إِنَّا لَأُمَرَاءُ الْکَلَامِ، وَ فِینَا تَنَشَّبَتْ عُرُوقُهُ، وَ عَلَیْنَا تَهَدَّلَتْ غُصُونُهُ.

وَ اعْلَمُوا رَحِمَکُمُ اللَّهُ أَنَّکُمْ فِی زَمَانٍ، الْقَائِلُ فِیهِ بِالْحَقِّ قَلِیلٌ، وَ اللِّسَانُ عَنِ الصِّدْقِ کَلِیلٌ، وَ اللَّازِمُ لِلْحَقِّ ذَلِیلٌ، أَهْلُهُ مُعْتَکِفُونَ عَلَی الْعِصْیَانِ، مُصْطَلِحُونَ عَلَی الْإِدْهَانِ، فَتَاهُمْ عَارِمٌ، وَ شَائِبُهُمْ آثِمٌ، وَ عَالِمُهُمْ مُنَافِقٌ، وَ قَارِئُهُمْ مُمَاذِقٌ، لَا یُعَظِّمُ صَغِیرُهُمْ کَبِیرَهُمْ، وَ لَا یَعُولُ غَنِیُّهُمْ فَقِیرَهُمْ.

**[ترجمه]از سخنان علی علیه السلام:

بدانید زبان قطعه ای از انسان است، هرگاه آدمی عاجز از گفتار باشد زبان او را یاری ندهد، و اگر توانای بر سخن باشد گفتارش مهلت ندهد. ما امیران کلامیم، و درخت سخن در ما ریشه دوانده، و شاخه هایش بر ما فروهشته است.

خداوند شما را رحمت کند، آگاه باشید در زمانی هستید که گویای به حق اندک، و زبان از راستی باز مانده، و ملازم حق خوار گشته است. اهل زمان بر گناه مقیم اند، و بر سهل انگاری و مماشات متفق اند. جوانشان پر آزار، سالخورده شان گناهکار، دانشمندشان منافق، و گوینده شان چاپلوس است. کوچکشان بزرگشان را احترام نمی کند، و توانگرشان به بی نوایشان کمک نمی دهد. - . نهج البلاغه: ۳۵۴، خطبه۲۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن أبی الحدید: [هذا الکلام] قاله علیه السلام فی واقعه اقتضت ذلک، و هی أنّه أمر ابن أخته جعده بن هبیره المخزومی أن یخطب الناس یوما، فصعد المنبر فحصر و لم یستطع الکلام، فقام أمیر المؤمنین علیه السلام فتسنّم

١- [٩٩٥]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (٢٣٣) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

ذروه المنبر، فخطب خطبه طويله هذه الكلمات منها.

و البضعه: القطعه من اللحم. و الضمير فی [قوله علیه السلام:] «يسعده» و «يمهله» للّسان، و فی [قوله:] «امتنع» و «اتّسع» للإنسان.

و المعنى أنّ اللسان لمّا كان آله للإنسان يتصرّف بتصريفه إيّاه، فإذا امتنع الإنسان عن الكلام لشاغل أو صارف، لم يسعد اللّسان القول و لم يواته، و إذا دعاه الدّاعی إلى الكلام و حضره و اتسع الإنسان له، لم يمهله النّطق بل يسارع إليه.

و يحتمل أن يعود الضّمير فی «امتنع» إلى القول، و فی «اتّسع» إلى النّطق:

أی فلا يسعد القول اللسان إذا امتنع القول من الإنسان و لم يحضره لوهم أو نحوه، أوجب حصره و عيّه و لم يمهله النّطق إذا اتّسع عليه و حضره (۱).

و يحتمل أن يكون الضّمير فی «يسعده» و «يمهله» راجعا إلى الإنسان، و فی [قوله:] «امتنع» و «اتّسع» إلى اللّسان: أی إذا امتنع اللّسان لعدم جرأه فلا يسعد القول الإنسان، و إذا اتّسع لم يمهل النطق الإنسان. و الأوّل أظهر.

و نشب الشی ء فی الشّی ء بالكسر: أی علق و أنشبته أنا فيه: أی أعلقته فانتشب. ذكره الجوهری.

و المراد بعروقه: أصوله و موادّه، كالعلم بالمعانی و الملكات الفاضله.

و غصونه: فروعه و أغصانه و آثاره.

و تهدّلت أغصان الشجره: أی تدلّت.

[قوله علیه السلام:] «معتكفون على العصيان»: أی ملازمون [لها] من قولهم: عكف على الشی ء: أی حبس نفسه عليه، و منه الاعتكاف. و الاصطلاح:

ص: ۲۲۵

۱- من قوله: «و المعنى ...» إلى هنا أخذناه من شرح نهج البلاغه لكمال الدين ابن ميثم رحمه اللّه، إذ كان فی أصلی من طبع الكمبانی من البحار تكرار و نقص.

افتعال من الصلح. و الادهان: القول باللّسان بمقتضى مصلحه حالهم دون الاتفاق فی القلوب، أو بمعنی الغش. و العرامه: شراسه الخلق و البطر و الفساد و قلّه الأدب.

[قوله علیه السلام:] «و شائبهم آثم»: [أی] لجهله و غفلته شاب فی الإثم.

قوله علیه السلام: «مماذق»: أی غیر مخلص کما ذکره الجوهری.

و «عاله»: أی کفله و قام بأمره و أنفق علیه.

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: امام علیه السلام این سخنان را در ماجرایی بیان فرمود که آن را اقتضا کرد و آن بدین قرار بود که امام یک روز به خواهر زاده‌اش جعدهٔ بن هبیره مخزومی امر کرد که برای مردم خطبه بخواند. پس او بر منبر رفت و زبانش بند آمد و نتوانست سخن بگوید. امیرالمؤمنین علیه السلام برخاست و بر بالای منبر رفته و این خطبه را ایراد کرد که این عبارات از جمله آن است.

«البضعهٔ» به معنای تکه گوشت است. و ضمیر در «یسعده» و «یهمله» به «اللسان»، و ضمیر در «امتنع» و «اتسع» به «الانسان» برمی... گردد.

و معنی بدین گونه است که: با توجه به اینکه زبان وسیله‌ای برای انسان است که با رفتاری که زبان با او دارد، رفتار می‌کند هرگاه بنا به مانع و بازدارنده‌ای از سخن گفتن بازداشته شود، زبان او را به سخن نمی‌آورد و با او همنوا و موافق نمی‌شود، و هرگاه انگیزه‌ای او را به سخن گفتن فرا خواند و او را آماده کرده و انسان برای سخن گفتن آماده شود، گفتار او را مهلت نمی‌دهد بلکه بدان شتاب می‌کند.

احتمال دارد ضمیر در «امتنع» به «القول» و در «اتسع» به «النطق» برمی‌گردد، یعنی: زبان به سخن نمی‌آید هرگاه گفتار از انسان منع شود و یا به خاطر وهم و گمان یا دلیل دیگر او را آماده نکند، بند آمدن و ناتوانی او در گفتار واجب می‌گردد و به هنگامی توانایی و آمادگی، گفتار او را مهلت نمی‌دهد. و احتمال دارد مرجع ضمیر در «یسعده» و «یهمله» انسان، و در «امتنع» و «اتسع» زبان باشد، یعنی: هرگاه زبان به دلیل نداشتن جرأت، آمادگی نداشته باشد، انسان امکان گفتار را ندارد و هرگاه آمادگی داشته باشد گفتار به انسان مهلت نمی‌دهد. و معنای اول آشکارتر است. «نشب الشیء فی الشیء» با کسره یعنی: چیزی در چیز دیگر آویزان شد. و «أنشبته انا فیه» یعنی: من آن را آویزان کردم. پس آویزان شد. جوهری آن را ذکر کرده است. مقصود از «عروقه» اصول و ماده‌های آن است مانند دانستن معانی و ملکات والا. و «غصونه» یعنی فروع و شاخه‌ها و آثار آن. و «تهدّلت أغصان الشجر» یعنی: شاخه‌های درخت آویزان شد.

«معتکفون علی العصیان» یعنی: ملازم عصیان و سرکشی شدند که از سخن عرب است که گویند: «عکف علی الشیء» یعنی: خود را وقف آن کرد و اعتکاف از همین کلمه است. و «الاصطلاح» باب افتعال از صلح است و «الإدهان» یعنی: بر زبان آوردن چیزی به مقتضای منفعتشان بی آنکه با آنچه در دل دارند موافق باشد. یا به معنای: تقلب و فریب است. «العرامهٔ» به معنای تندخویی و کفران نعمت و فساد و بی‌ادبی است. «و شائبهم آثم» یعنی: به خاطر جهل و غفلت، در گناه در آمیخت.

«مماذق» همانطور که جوهری ذکر کرده به معنای کسی است که مخلص نباشد. و «عاله» یعنی: او را کفالت کرده و کارش را انجام داده و بر او انفاق کرد.

**[ترجمه]

«۹۹۶»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ أَسْتَعِينُهُ عَلَى مَدَاحِرِ الشَّيْطَانِ وَ مَزَاجِرِهِ وَ الِاعْتِصَامِ مِنْ حَبَائِلِهِ وَ مَخَاتِلِهِ.

وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ نَجِيبُهُ وَ صَفْوَتُهُ، لَا يُوَازَى فَضْلُهُ، وَ لَا يُجْبَرُ فَقْدُهُ، أَضَاءَتْ بِهِ الْبِلَادُ بَعْدَ الضَّلَالَهِ الْمُظْلِمَهِ وَ الْجَهَالَهِ الْغَالِبَهِ وَ الْجَفْوَهِ الْجَافِيَهِ، وَ النَّاسُ يَسْتَحِلُّونَ الْحَرِيمَ وَ يَسْتَذِلُّونَ الْحَكِيمَ، يَحْيَوْنَ عَلَى فَتْرَهٍ وَ يَمُوتُونَ عَلَى كَفْرَهٍ.

ثُمَّ إِنَّكُمْ مَعْشَرَ الْعَرَبِ! أَغْرَاضُ بَلَايَا قَدِ اقْتَرَبَتْ، فَاتَّقُوا سَكَرَاتِ النِّعْمَهِ، وَ احْذَرُوا بَوَائِقَ النِّقْمَهِ، وَ تَثَبَّتُوا فِى قَتَامِ الْعِشْوَهِ، وَ اعْوِجَاجِ الْفِتْنَهِ عِنْدَ طُلُوعِ جَنِينِهَا، وَ ظُهُورِ كَمِينِهَا، وَ انْتِصَابِ قُطْبِهَا، وَ مَدَارِ رَحَاهَا، تَبْدَأُ فِى مَدَارِجَ خَفِيَّهٍ، وَ تَئُولُ إِلَى فَظَاعَهٍ جَلِيَّهٍ، شِبَابُهَا كَشِبَابِ الْغُلَامِ، وَ آثَارُهَا كَآثَارِ السَّلَامِ، تَتَوَارَثُهَا الظَّلَمَهُ بِالْعُهُودِ، أَوَّلُهُمْ قَائِدٌ لِآخِرِهِمْ، وَ آخِرُهُمْ مُقْتَدٍ بِأَوَّلِهِمْ، يَتَنَافَسُونَ فِى دُنْيَا دَنِيَّهٍ، وَ يَتَكَالَبُونَ عَلَى جِيفَهٍ مُرِيحَهٍ، وَ عَنْ قَلِيلٍ يَتَبَرَّأُ التَّابِعُ مِنَ الْمَتْبُوعِ، وَ الْقَائِدُ مِنَ الْمَقُودِ، فَيَتَزَايَلُونَ بِالْبَغْضَاءِ وَ يَتَلَاعَنُونَ عِنْدَ اللِّقَاءِ.

ثُمَّ يَأْتِى بَعْدَ ذَلِكَ طَالِعُ الْفِتْنَهِ الرَّجُوفِ وَ الْقَاصِمَهِ الزَّحُوفِ، فَتَزِيغُ قُلُوبٌ بَعْدَ اسْتِقَامَهٍ، وَ تَضِلُّ رِجَالٌ بَعْدَ سَلَامَهٍ، وَ تَخْتَلِفُ الْأَهْوَاءُ عِنْدَ هُجُومِهَا، وَ تَلْتَبِسُ

۱- [۹۹۶]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِى الْمُخْتَارِ: (۱۵۰) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

الْآرَاءُ عِنْدَ نُجُومِهَا. مَنْ أَشْرَفَ لَهَا قَصَمَتْهُ، وَ مَنْ سَعَى فِيهَا حَطَمَتْهُ، يَتَكَادَمُونَ فِيهَا تَكَادُمَ الْحُمُرِ فِي الْعَانَهِ، قَدِ اضْطَرَبَ مَعْقُودُ الْحَبْلِ، وَ عَمِيَ وَجْهُ الْأَمْرِ، تَغِيضُ فِيهَا الْحِكْمَهُ، وَ تَنْطِقُ فِيهَا الظَّلَمَهُ، وَ تَدُقُّ أَهْلَ الْبَدْوِ بِمِسْحَلِهَا، وَ تَرُضُّهُمْ بِكَلْكَلِهَا. يَضِيعُ فِي غُبَارِهَا الْوُحْدَانُ، وَ يَهْلِكُ فِي طَرِيقِهَا الرُّكْبَانُ، تَرِدُ بِمُرِّ الْقَضَاءِ، وَ تَحْلُبُ عَبِيطَ الدِّمَاءِ، وَ تَثْلِمُ مَنَارَ الدِّينِ، وَ تَنْقُضُ عَقْدَ الْيَقِينِ. تَهْرُبُ مِنْهَا الْأَكْيَاسُ، وَ تَدَبَّرَهَا الْأَرْجَاسُ، مِرْعَادٌ مِبْرَاقٌ، كَاشِفَهٌ عَنْ سَاقٍ، تُقْطَعُ فِيهَا الْأَرْحَامُ، وَ يُفَارَقُ عَلَيْهَا الْإِسْلَامُ، بَرِيئُهَا سَقِيمٌ، وَ ظَاعِنُهَا مُقِيمٌ.

[وَ] مِنْهَا:

بَيْنَ قَتِيلٍ مَطْلُولٍ، وَ خَائِفٍ مُسْتَجِيرٍ، يَخْتِلُونَ بِعَقْدِ الْأَيْمَانِ، وَ بِغُرُورِ الْإِيمَانِ، فَلَا تَكُونُوا أَنْصَابَ الْفِتَنِ وَ أَعْلَامَ الْبِدَعِ، وَ الْزَمُوا مَا عُقِدَ عَلَيْهِ حَبْلُ الْجَمَاعَهِ، وَ بُنِيَتْ عَلَيْهِ أَرْكَانُ الطَّاعَهِ، وَ اقْدَمُوا عَلَى اللَّهِ مَظْلُومِينَ وَ لَا تَقْدَمُوا عَلَيْهِ ظَالِمِينَ، وَ اتَّقُوا مَدَارِجَ الشَّيْطَانِ وَ مَهَابِطَ الْعُدْوَانِ، وَ لَا تُدْخِلُوا بُطُونَكُمْ لُعَقَ الْحَرَامِ، فَإِنَّكُمْ بِعَيْنِ مَنْ حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَعْصِيَهَ وَ سَهَّلَ لَكُمْ سَبِيلَ الطَّاعَهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علی علیه السلام در یکی از خطبه‌هایش فرمود:

خدا را سپاس می گویم، و از او در موجبات راندن و باز داشتن شیطان، و محفوظ ماندن از دچار شدن در دامها و فریبهایش یاری می خواهم. و گواهی می دهم که خدایی جز اللّه نیست، و گواهی می دهم که محمّد بنده و فرستاده و انتخاب شده و برگزیده اوست، در فضیلت همتایی ندارد، و فقدانش را چیزی جبران نمی کند. شهرها از پس گمراهی تاریک، و جهالت غالب بر مردم، و درشتخویی ستم آمیز به وجود او روشن شد، آن هم در زمانی که مردم حرام خدا را حلال دانسته، و انسان حکیم را خوار می شمردند، در روزگار خالی از پیامبران می زیستند، و بر حالت کفر از دنیا می رفتند.

شما ای مردم عرب، نشانه بلاهایی هستید که بسیار نزدیک است. پس از مستی های نعمت بپرهیزید، و از سختی های عقوبت حذر کنید، و در گرد و غبار ظلمت شبهه، و ناهمواری راه فتنه، به وقت پدید آمدن طلیعه اش، و آشکار شدن نهانش، و برقراری محورش، و گردش آسیایش بر جای خویش ثابت بمانید. آن فتنه هایی که از مدارج پنهان شروع، و به سختی و زشتی آشکاری منتهی می شود. رشد آن فتنه همچون رشد جوانی سریع و نیرومند، و آثارش همچون آثار سنگ محکم و سفت است. ستمکاران بر اساس پیمانها که با هم دارند آن فتنه را از هم ارث می برند.

اول آنان پیشوای آخرشان، و آخرشان تابع اوّل آنان است. با هم در به دست آوردن دنیای پست رقابت می کنند، و چون سگان بر سر مردار بو گرفته به جان هم می افتند. و زمانی نمی گذرد که تابع از متبوع، و راهنما از پیرو بیزاری می جوید. با کینه و دشمنی از هم جدا می شوند، و زمانی که یکدیگر را می بینند به هم لعنت می کنند.

پس از این فتنه، فتنه ای دیگر پیش آید لرزاننده و درهم کوبنده و حمله آور، که دلهایی پس از استواری دچار لغزش می شوند، و مردانی از پس سلامتی در دین به گمراهی می افتند. زمان هجوم این فتنه هوسها و امیال، گوناگون می شود، و به هنگام طلوع آن آراء درست به نادرست اشتباه می گردد. کسی که به مقابله با این فتنه برخیزد پشتش را می شکند، و آن که در دفع آن بکوشد او را درهم بکوبد. فتنه گران در آن فتنه چون گورخران در جمع خود یکدیگر را گاز گیرند. رشته محکم

دین لرزان شود، و چهره حقیقی حقیقت پوشیده گردد. حکمت فروکش کند، و ستمگران سخنران شوند. آن فتنه بادیه نشینان را با آهن لجام خود بکوبد، و با فشار سینه اش آنان را در هم شکند. تک روان در غبارش ضایع شوند، و سواران در راهش هلاک گردند. آن فتنه با سرنوشتی تلخ وارد شود، و خونهای خالص و تازه را بدوشد. در نشانه های دین رخنه می کند، و پیمان یقین را می شکند. زیرکان از آن می گریزند، و ناپاکان در تدبیرش می کوشند. فتنه ای است پر رعد و برق، سخت و با شتاب. خویشان در آن فتنه از هم جدا شوند، و مردم در فضای آن فتنه از اسلام دل بردارند. سالم از آن فتنه بیمار، و نجات برای فراری از آن مشکل خواهد بود.

از این خطبه است:

در آن فتنه کشته ای است خونش به هدر رفته، و ترسویی است طالب امان. با بستن عهد فریبشان دهند، و با اسم ایمان مغرورشان کنند. شما ای اهل ایمان، پرچم های فتنه و نشانه های بدعت نباشید، و به آنچه پیوند جماعت با آن گره خورده، و ارکان طاعت بر آن بنا شده ملتزم باشید. مظلوم بر خدا وارد شوید و ظالم وارد نشوید. از راههای شیطان و موارد کینه و دشمنی پرهیز کنید. در شکم های خود لقمه های حرام وارد نکنید، زیرا در برابر مراقبت خداوندی هستید که گناه را بر شما حرام کرده، و راه بندگی را بر شما آسان نموده است. - . نهج البلاغه: ۲۰۹، خطبه ۱۵۱ -

**[ترجمه]

توضیح

«مداحر الشیطان»: الأمور التی یدحر و یطرد بها [الشیطان] .

و «مزاجره»: الأمور التی یزجر بها. و «حبائله»: مکایده التی یضلّ بها البشر.

و «مخاتله»: الأمور التی یختل بها بالکسر أی: یخدع بها.

[قوله علیه السّلام:] «لا یوازی»: أی لا یساوی. و الأصل فیه الهمزه کما قیل. «و الجهاله الغالبه» بالباء الموحّده و فی بعض النّسخ بالمثنّاه: من الغلاء و هو الارتفاع أو من الغلوّ و هو مجاوزه الحدّ. و الجفوه: غلظ الطبع. و الوصف للمبالغه.

[و قوله:] «و الناس»: الواو للحال. و الحریم: حرمات اللّه التی یجب احترامها و محرماته. و قال [ابن الأثیر] فی النهایه: الفتره: ما بین الرسولین.

ص: ۲۲۷

و أصابنى على فتره: أى فى حال سكون و تقليل من العبادات و المجاهدات.

و الكفره: المرّه من الكفرات. و المعشر: الجماعه. و الغرض: الهدف. و سكرات النعمه: ما تحدثه النعم عند أربابها من الغفله المشابهه للسكر. و البوائق:

الدواهى. و التّثبّت: التوقّف و ترک اقتحام الأمر. و القتام بالفتح-: الغبار.

و العشو: رکوب الأمر على غير بيان و وضوح. و يروى «و تبيّنوا» كما قرئ فى الآيه.

و كنّى عليه السلام عن ظهور المستور المخفى منها بقوله: «عند طلوع جنينها و ظهور كمينها». و الجنين: الولد ما دام فى البطن. و الكمين: الجماعه المختفيه فى الحرب. و المدار مصدر و المكان بعيد. و «انتصاب قطبها و مدار رحاها»: كنايتان عن انتظام أمرها. و المدرجه: المذهب و المسلک: أى إنّها تكون ابتداء يسيره ثم تصير كثيره. و الشبّاب بالكسر-: نشاط الفرس و رفع يديه جميعا. و فى بعض النسخ [ذكره] بالفتح. و السّلم: الحجاره أى أربابها يمرحون فى أوّل الأمر كما يمرح الغلام، ثمّ يؤول إلى أن يعقب فيهم أو فى الإسلام آثار كآثار الحجاره فى الأبدان، فيحتمل أن يكون [هذا] كالتفسير لسابقه، أو يكون المراد أنّها فى الدنيا كنشاط الغلام و ما أعقبها فى الآخره كآثار السلام.

[قوله عليه السلام:] «تتوارثها الظلمه بالعهود»: الظرف متعلّق بالفعل:

أى توارثهم بما عهدوا بينهم من ظلم أهل البيت عليهم السلام و غصب حقّهم.

أو [هو متعلّق] ب [قوله]«الظلمه»: أى الذين ظلموا عهد اللّه و تركوه.

«و يتكالبون»: أى يتواثبون. و «المريحه»: المنتنه من [قولهم:] أراحت [الجيفه] إذا ظهر ريحها، أو من أراح البعير إذا مات.

قوله عليه السلام: «و عن قليل»: أى بعد قليل من الزمان يتبرأ التابع [من المتبوع].

قال ابن أبى الحديد: ذلک التبرّؤ فى القيامه كما ورد فى الكتاب العزيز،

أمّا تبرّؤ التابع من المتبوع [فقد] قال تعالى: قالُوا ضَلُّوا عَنّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئاً و أمّا تبرّؤ القائد من المقود: أى المتبوع من التابع فقال تعالى: إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا و إمّا الأعمّ كما دلّ عليه قوله عليه السلام: «فيتزايلون ...» فقال تعالى:

و يوم القيامه يكفر بعضهم ببعض و يلعن بعضهم بعضا.

و قوله عليه السلام: «يتزايلون»: أى يفترقون. و طالع الفتنه مقدماتها.

و سمّاها رجوفا لشدّه الاضطراب فيها.

و لمّا ذكر عليه السلام رغبتهم فى الدنيا و تكالبهم، أراد أن يذكر ما يؤكّد التعجّب من فعلهم، فأتى بجمله معترضه بين الكلامين فقال: «و عن قليل يتبرّأ التّابع ... إلخ». ثمّ عاد إلى نظام الكلام فقال: «ثمّ يأتى بعد ذلك طالع الفتنه الرجوف».

و قال ابن ميثم: أشار عليه السلام إلى منافستهم فى الدنيا فى إثاره تلك الفتن، ثم أخبر عن انقضائها عن قليل و كنّى عن ذلك بتبرّؤ التابع من المتبوع.

قيل: [و كان] ذلك التبرؤ عند ظهور الدوله العباسيه، فإنّ العاده جاريه بتبرّؤ الناس عن الولاه المعزولين، خصوصا ممن تولّى عزل أولئك أو قتلهم فيتباينون بالبغضاء و يتلاعنون عند اللقاء.

[ثم قال [ابن ميثم:] و قوله عليه السلام: «ثمّ يأتى [بعد ذلك طالع الفتنه الرجوف»] إشاره إلى فتنه التّتار، إذ الدائره فيهم كانت على العرب.

[ثم قال: و قال بعض الشارحين: ذلك إشاره إلى الملحمه الكائنه فى

آخر الزمان، كفتنه الدجّال، و وصفها بالرجوف كنايه عن اضطراب الناس، أو أمر الإسلام فيها. و [كنّى بقصمها عن هلاك الخلق فيها تشبيها لها بالرجل الشجاع الكثير الزحف إلى أقرانه: أى يمشى إليهم قدما.

و نجم الشى ء ينجم بالضمّ نجوما: ظهر و طلع. قوله [عليه السلام:] «من أشرف لها»: أى صادمها و قابلها. «و من سعى فيها»: أى فى تسكينها و إطفائها. و الحطم: الكسر. و التكادم: التّعاض بأدنى الفم. و العانه: القطيع من حمر الوحش، و لعلّ المراد مغالبه مثيرى تلك الفتنه بعضهم لبعض، أو مغالبتهم لغيرهم. و معقود الحبل: قواعد التى كلّفوا بها.

و فى إسناد العمى إلى وجه الأمر تجوّز. و الغيض: القلّه و النقص.

و المسحل كمنبر-: السوهان أو المنحت: أى يفعل بهم ما يفعل بالحديد أو الخشب.

و الرضّ: الدق. و الكلكل: الصدر. و الوحدان جمع واحد: أى من كان يسير وحده فإنّه يهلك فيها بالكليه، و إذا كانوا جماعه فهم يضلّون فى طريقها فيهلكون.

و لفظ الغبار مستعار للقليل اليسير من حركه أهلها: أى إذا أراد القليل من الناس دفعها هلكوا فى غبارها من دون أن يدخلوا فى غمارها، و أمّا الركبان و هم الكثير من الناس فإنّهم يهلكون فى طريقها و عند الخوض فيها.

و يجوز أن يكون الوحدان جمع أوحد: أى يضلّ فى غبار هذه الفتنه و شبهها فضلاء عصرها، لغموض الشبهه و استيلاء الباطل و يكون الركبان كنايه عن أهل القوّه، فهلاك أهل العلم بالضلال، و هلاك أهل القوّه بالقتل.

و مرّ القضاء: الهلاك و الاستئصال و البلايا الصّعبه. و عبيط الدّماء: الطرى الخالص منها. و تثلم: أى تكسر. [و] منار الدين: أى أعلامه.

[قوله عليه السّلام:] «مرعاد مبراق»: أى ذات رعد و برق تشبيها

بالسحاب. أو ذات وعيد و تهدّد من [قولهم:] رعد الرجل و برق إذا أوعد و تهدّد.

و يحتمل أن يكون [أراد من الرعد صوت السلاح و [من البرق ضوءه.

و قال [ابن الأثير] فى النهايه: السّاق فى اللغه: الأمر الشّديد و كشف الساق: مثل فى شدّه الأمر، و أصله من كشف الإنسان عن ساقه و تشميره إذا وقع فى أمر شديد.

قوله عليه السلام: «بريئها»: أى من يعدّ نفسه بريئا سالما من المعاصى أو الآفات، أو من كان سالما بالنسبه إلى سائر الناس فهو أيضا مبتلى بها، أو المعنى أنّ من لم يكن مائلا إلى المعاصى أو أحبّ الخلاص من شرورها لا يمكنه ذلك.

قوله عليه السّلام: «و ظاعنها مقيم»: أى لا يمكنه الخروج عنها. أو من اعتقد أنّه متخلّف عنها فهو داخل فيها لكثره الشبه و عموم الضلاله.

قوله عليه السّلام: «مطلول»: أى مهدر لا يطلب به. [و] «يختلون»: أى يخدعون. [و قوله:] «بعقد الأيمان»: [إمّا] بصيغه المصدر أو كصرد بصيغه الجمع.

و [قوله عليه السّلام:] «يختلون»: فى بعض النسخ على بناء المجهول، فيكون إخبارا عن حال المخدوعين الذى يختلهم غيرهم بالأيمان المعقوده بينهم، أو بالعهود الذى يشدّونها بمسح أيمانهم.

و فى بعض النسخ على بناء المعلوم فيكون إخبارا من أهل ذلك الزّمان جميعا، أو الخادعين الخائنين منهم. و «بغرور الإيمان»: أى بالإيمان الذى يظهره الخادعون لهؤلاء الموصوفين فيغرونهم بالمواعيد الكاذبه، أو الذى يظهره هؤلاء الموصوفون فيغرّون الناس به على النّسختين.

قوله عليه السّلام: «أنصاب الفتن»: [الأنصاب جمع نصب و هو بالفتح أو التحريك-: العلم أو بمعنى الغايه و الحدّ و منه أيضا أنصاب الحرم.

ص: ۲۳۱

و فى بعض النسخ: [أنصار الفتن بالراء.

قوله عليه السلام: « [و الزموا] ما عقد عليه حبل الجماعه» أى القوانين الّتى ينتظم بها اجتماع الناس على الحقّ، و هى التى بنيت عليها أركان الطاعه.

[قوله عليه السلام:] «و اقدموا على اللّه مظلومين»: أى كونوا راضين بالمظلوميه أو لا تظلموا الناس و إن استلزم ترك الظلم مظلوميتكم.

و «مدارج الشيطان»: مذاهبه و مسالكه. «و مهابط العدوان»: المواضع التى يهبط هو و صاحبه فيها.

و اللعق: جمع لعقه بالضمّ، و هى اسم لما تأخذه الملعقه. و اللعقه بالفتح:

المرّه منه. فتبّه عليه السلام باللّعق على قلّتها بالنسبه إلى متاع الآخره، أو المراد لا تدخلوا بطونكم القليل منه فكيف بالكثير.

قوله عليه السّلام: « [فإنّكم بعين من حرّم»: أى بعلمه كقوله تعالى:

«تَجْرِي بِأَعْيُنِنا» [۱۴ / القمر: ۵۴].

**[ترجمه]«مداحر الشيطان» امورى كه شيطان با آن مى‌راند و دور مى‌كند. «مزاجره» امورى است كه شيطان با آن دفع مى... كند. «حبائله» نيرنگ‌هايى است كه شيطان با آن انسان را گمراه مى‌كند. «مخاتله» امورى است كه شيطان با آن نيرنگ مى‌زند - يختل با كسره - يعنى: مى‌فريبد.

«لا يوازى» يعنى: برابرى نمى‌كند. و اصل در آن با همزه است همانطور كه گفته شد. «الجهالة الغالبة» غالبه با باء (يک نقطه) است و در برخى نسخه‌ها با دو نقطه است كه از «الغلاء» به معناى ارتفاع يا از «الغلوّ» به معناى تجاوز از حد، و افراط است. «الجفوة» يعنى: بدرفتارى و خشونت در رفتار. و اين توصيف براى مبالغه است. واو در «و الناس» واو حاليه است. و «الحريم» حرمت‌هاى خداوند است كه حرمت آن واجب است و نيز به معناى محرمات خداوند مى‌باشد. ابن اثير در النهاية گويد: «الفترة» فاصله زمانى بين بعثت دو پيامبر است. و «أصابنى على فترة» يعنى درحالت آرامش و كاستن از عبادت‌ها و مجاهدت‌ها. «الكفرة» اسم مره كفرات است. و «الغرض» به معناى هدف مى‌باشد. «سكرات النعمة» غفلتى شبيه مستى است كه نعمت‌ها در نزد صاحبانش ايجاد مى‌كند. و «البوائق» به معناى مصيبت‌ها است. و «التثبت» يعنى بازايستادن و ترک انجام كار است. «القتام» - با فتحه - يعنى غبار. «العشو» يعنى پرداخت به كارى بدون وضوح و تبيين. و همانند آيه قرآن به صورت «وتبيّنوا» قرائت شده است.

امام عليه السلام از پديدار شدن فتنه‌هاى پوشيده وپنهان با عبارت «به هنگام پيدايش نوزاد فتنه ها و آشكار شدن باطن آن‌ها» كنايه آورده است. و «الجنين» فرزند است تا زمانى كه در شكم مادر باشد. «الكمين» گروه مخفى در جنگ است. «المدار» مصدر است و اسم مكان بودن آن بعيد است. «انتصاب قطبها و مدار رحاها» (برقرار شدن قطب و مدار آسياى آن) كنايه از سامان يافتن كار آن است. «المدرجة» روش و مسلک است يعنى: فتنه در آغاز اندک بوده سپس بسيار مى‌شود. «الشباب» - با

کسره - نشاط اسب و بلند کردن دست‌های اسب است. در برخی نسخه‌ها با فتحه ذکر شده است. و «السلم» به معنای سنگ است، یعنی: صاحبان آن (فتنه) در ابتدای امر خرسند و شادمان می‌شوند همانگونه که پسر جوان خوشحال می‌شود، سپس بازمی‌گردد تا اینکه در آنان آثاری همچون آثار سنگ بر بدن‌ها باقی می‌گذارد. پس ممکن است این عبارت مانند تفسیر و توضیحی برای جمله پیشین باشد، یا اینکه مقصود این است که فتنه در دنیا همچون نشاط و شادابی جوان است و آنچه در آخرت به دنبال آن می‌آید همچون آثار سنگ است.

در فرموده امام علیه السلام «تتوارثها الظلمة بالعهود» ظرف متعلق به فعل است، یعنی: با عهدی که با یکدیگر دارند که به اهل بیت علیهم السلام ستم کنند و حقّ آنان را غصب نمایند، فتنه را به ارث می‌برند. یا اینکه ظرف متعلق به «الظلمة» باشد یعنی: کسانی که عهد و پیمان خداوند را نقض کرده و آن را رها کردند.

«یتکالبون» یعنی به یکدیگر حمله می‌کنند. «المریحه» یعنی بدبو که از این سخن گرفته شده که گویند:«أراحت الجیفه» هنگامی که بوی بدش آشکار شود یا از این سخن است که گویند:«أراح البعیر» وقتی که بمیرد .

«و عن قلیل» یعنی: پس از مدت زمان اندکی پیرو از پیشوا بیزاری می‌جوید.

ابن ابی الحدید گوید: آن تبری و بیزاری در قیامت است همانطور که در کتاب خدا وارد شده است. اما درباره تبری و بیزاری پیرو از پیشوا خداوند متعال می‌فرماید: «قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُو مِن قَبْلُ شَيْئًا» - . غافر / ۷۴ - {می گویند: «گمشان کردیم، بلکه پیشتر [هم] ما چیزی را نمی خواندیم.»} و اما درباره بیزاری رهبر از راهبر شده، یعنی پیشوا از پیرو خداوند متعال می‌فرماید: «إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُواْ مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُواْ» - . بقره / ۱۶۶ - {آن گاه که پیشوایان از پیروان بیزاری جویند.}

اما درباره بیزاری به صورت عام که در سخن امام علیه السلام «فیتزایلون...» ذکر شده، خداوند متعال می‌فرماید: «يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا» - . عنکبوت / ۲۵ - {آن گاه روز قیامت بعضی از شما بعضی دیگر را انکار و برخی از شما برخی دیگر را لعنت می کنند.}

فرموده امام علیه السلام «یتزایلون» یعنی متفرق می‌شوند. و «طالع الفتنه» یعنی سرآغاز آن. و فتنه را به جهت شدت اضطراب و تکان شدید، رجوف (لرزاننده) نامیده است. از آنجایی که امام رغبت آنها به دنیا و دشمنی آشکار آنان را ذکر کرد، درصدد برآمده تا چیزی را بیان نماید که شگفتی از کردار آنان را تاکید کند. پس جمله معترضه‌ای را بین دو کلام آورده است و فرمود: «و عن قلیل یتبرّء التابع ..... تا پایان عبارت» سپس به ترتیب کلام بازگشته و فرمود: «ثم یأتی بعد ذلک طالع الفتنة الرجوف».

ابن میثم گوید: امام علیه السلام به رقابت آنان در دنیا برای برپا کردن این فتنه‌ها اشاره کرده سپس از پایان یافتن آن در آینده نزدیک خبر داده و با بیان بیزاری پیرو از پیشوا از آن مفهوم کنایه آورده است. گفته شده: این تبرّی و بیزاری در زمان ظهور دولت عباسیان بود، زیرا عادت و رسم رایج بر این بود که مردم از والیانی که عزل می‌شدند اعلام بیزاری می‌کردند به ویژه کسانی که متولی برکناری یا کشتن آن والیان بودند، که در هنگام رویارویی اعلام کینه کرده و همدیگر را نفرین می‌کردند.

سپس ابن میثم گوید: عبارت «پس از آن فتنه لرزاننده سر بر می‌آورد» اشاره به فتنه مغول دارد زیرا بلایا و مصیبت‌های سخت در جنگ آنان بر عرب نازل شد.

سپس گوید: و برخی شارحان گویند: آن عبارت، به جنگ و نبردی که در آخر الزمان به وقوع می‌پیوندد اشاره دارد، مانند فتنه دجال. و توصیف آن به لرزاننده کنایه از آشفتگی مردم یا وضعیت اسلام در آن دارد. و با بیان کوبندگی آن از هلاک شدن مردم در آن کنایه آورده است و آن را به مردی دلاور تشبیه کرده که بسیار بر هماوردانش یورش می‌برد: یعنی پیاده به سوی آنان می‌تازد. «نجم الشیء ینجم - با ضمه عین الفعل - نجوماً» یعنی: پدیدار و آشکار شد. «من أشرف لها» یعنی: با آن روبه رو و مواجه شود. «و من سعی فیها» یعنی: در آرام کردن و فرو نشاندن فتنه. «الحطم» به معنای شکستن است. «التکادم» به معنای گاز گرفتن با قسمت پایین دندان است. و «العانهٔ» یعنی دسته‌ای از گورخران. و شاید مقصود درگیری و چیره شدن برانگیزندگان آن فتنه با یکدیگر، یا مقصود ستیز و چیرگی آنان بر دیگران باشد. «معقود الحبل» پایه‌هایی است که طناب را بدان می‌بندند. و در إسناد کوری به «وجه الأمر» مجازگویی شده است. و «الغیض» به معنای کمی و نقص است. و «المسحل» - بر وزن منبر - به معنای سوهان یا ابزار تراش است، یعنی: با آنان کاری می‌کند که با آهن یا چوب کرده است.

«الرضّ» یعنی کوبیدن. «الکلکل» به معنای سینه است. و «الوُحدان» جمع واحد است، یعنی: هر کس به تنهای راه بپیماید، به طور کل در فتنه هلاک می‌شود و چون به صورت گروه درآمدند در مسیر آن گمراه شده و هلاک می‌شوند. کلمه «الغبار» برای حرکت بسیار اندک اهل فتنه استعاره آورده شده است. یعنی: چون گروه اندکی از مردم بخواهند آن را دفع کنند در غبار آن هلاک می‌شوند بی‌آنکه وارد قسمت عمیق آن گردند. و اما «الرکبان» که گروه زیادی از مردم است، در مسیر آن و در فرو رفتن در آن هلاک می‌شوند. جایز است که «الوحدان» جمع أوحد باشد، یعنی: در غبار این فتنه و شبهات آن افراد بافضیلت آن دوره گمراه می‌شوند زیرا شبهه‌ها مبهم گشته و باطل چیره می‌گردد و «الرکبان» کنایه از قدرتمندان است. پس هلاک علماء با گمراهی و هلاک متقیان با کشتار خواهد بود. «مرّ القضاء» یعنی: هلاکت و ریشه‌کن شدن و مصیبت‌های سخت و ناگوار. «عبیط الدماء» به معنای خون‌های تازه و خالص است. «تثلم» یعنی: می‌شکند. و «منار الدین» یعنی پرچم‌ها و نشانه‌های دین.

فرموده امام علیه السلام «مرعاد مبراق» یعنی: داری رعد و برق که به ابر تشبیه شده است. یا فتنه‌ای که دارای وعید و تهدید باشد، و از سخنشان است که گویند: «رعد الرجل و برق» هرگاه تهدید و هشدار دهد. ممکن است مقصود امام از رعد، صدای سلاح‌ها و مقصود از برق، نور سلاح‌ها باشد.

ابن اثیر در النهایهٔ گوید: «الساق» در لغت به معنای کار سخت و «کشف الساق» مَثَلی است که برای سختی کار به کار برده می‌شود. و اصل آن از بیرون انداختن و بالازدن ساق است که در هنگام افتادن در کار سخت انجام می‌دهد. فرموده امام علیه السلام «بریئها» یعنی: کسی که خود را از گناهان یا آفت‌ها مبرّا و سالم می‌داند. یا مقصود کسی است که در مقایسه با مردم سالم است، پس او نیز بدان گرفتار می‌آید، یا بدین معنی است که: هر کس به گناهان متمایل نباشد یا بخواهد از شرّ گناهان خلاص شود، این کار برایش میسر و مقدر نیست. فرموده امام علیه السلام «وظاعنها مقیم» یعنی: نمی‌تواند از آن خار ج شود. یا اینکه کسی که معتقد است از آن جا مانده، او نیز به سبب شبهه‌های فراوان و فراگیر شدن گمراهی در آن وارد می‌شود.

فرموده امام علیه السلام «مطلول» یعنی خونی که به هدر رفته باشد. و «یختلون» یعنی فریب می‌دهند. و «بعقد الایمان» یا با صیغه مصدر است یا بر وزن «صرد» با صیغه جمع است. فرموده امام علیه السلام «یختلون» در برخی نسخه‌ها به صورت مجهول ذکر شده که در این حالت خبری است از وضعیت فریب‌خوردگانی که دیگران با قسمها و عهدهایی که برای پاک کردن ایمانشان بسته‌اند، آنان را فریب می‌دهند. در برخی نسخه‌ها با صیغه معلوم است که در این صورت از همه مردم آن زمان، یا از فریب… دهندگان و خیانتکاران آنان خبر می‌دهد. «بغرور الایمان» یعنی با ایمانی که فریب‌دهندگان برای اشخاص وصف شده آشکار می‌کنند که با وعده‌های دروغین آنان را می‌فریبند، یا ایمانی است که این اشخاص توصیف شده اظهار می‌کنند که بنا بر هر دو نسخه، با آن مردم را فریب می‌دهند.

فرموده امام علیه السلام «انصاب الفتن» (انصاب) جمع نصب - با فتحه یا متحرک - به معنای پرچم یا هدف و حدّ و حدود است و «أنصاب الحرم» از همین کلمه است. در برخی نسخه‌ها «انصار الفتن» با راء ذکر شده است. فرموده امام علیه السلام «والزموا ما عقد علیه حبل الجماعهٔ» یعنی: قوانینی که گردهم آمدن مردم را بر حقّ و حقیقت سامان می‌بخشد و آن همان چیزی است که ارکان طاعت بر آن بنا شده است. فرموده امام علیه السلام «و اقدموا علی الله مظلومین» یعنی: به مظلوم بودن راضی باشید یا اینکه به مردم ظلم نکنید هر چند ترک ظلم مستلزم مظلومیت شما باشد. «مدارج الشیطان» یعنی راه و روش‌های شیطان. «مهابط العدوان» جایگاه‌هایی است که شیطان و دوستدارش در آن فرود می‌آید. «اللَعق» جمع لُعقهٔ با ضمه است و آن اسم برای چیزی است که با قاشق برداشته می‌شود. و «اللَعقهٔ» با فتحه، اسم مرّه آن است. پس امام علیه السلام با اشاره به اندک بودن لعقه در مقایسه با متاع آخرت، هشیار و آگاه کرده است. یا مقصود این است که در شکم‌هایتان از مقدار کم آن نریزید چه برسد به مقدار زیاد آن.

فرموده امام علیه السلام «فإنّکم بعین من حرّم» یعنی: به علم خدا. مانند این فرموده خداوند: «تجری بأعیننا» - . قمر / ۱۴ - {[کشتی] زیر نظر ما روان بود.}

**[ترجمه]

«۹۹۷»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَبَعَثَ مُحَمَّداً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِالْحَقِّ لِيُخْرِجَ عِبَادَهُ مِنْ عِبَادَهِ الْأَوْثَانِ إِلَى عِبَادَتِهِ، وَ مِنْ طَاعَهِ الشَّيْطَانِ إِلَى طَاعَتِهِ، بِقُرْآنٍ قَدْ بَيَّنَهُ وَ أَحْكَمَهُ، لِيَعْلَمَ الْعِبَادُ رَبَّهُمْ إِذْ جَهِلُوهُ، وَ لِيُقِرُّوا بِهِ إِذْ جَحَدُوهُ، وَ لِيُثْبِتُوهُ بَعْدَ إِذْ أَنْكَرُوهُ.

فَتَجَلَّى سُبْحَانَهُ لَهُمْ فِي كِتَابِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا رَأَوْهُ، بِمَا أَرَاهُمْ مِنْ قُدْرَتِهِ، وَ خَوَّفَهُمْ مِنْ سَطَوَاتِهِ، وَ كَيْفَ مَحَقَ مَنْ مَحَقَ بِالْمَثُلَاتِ وَ احْتَصَدَ مَنِ احْتَصَدَ [وَ اخْتَضَدَ مَنِ اخْتَضَدَ «خ»] بِالنَّقِمَاتِ.

وَ إِنَّهُ سَيَأْتِي عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي زَمَانٌ، لَيْسَ فِيهِ شَيْ ءٌ أَخْفَى مِنَ الْحَقِّ وَ لَا

١- [٩٩٧]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِى الْمُخْتَارِ: (١٤٥) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أَظْهَرَ مِنَ الْبَاطِلِ وَ لَا أَكْثَرَ مِنَ الْكَذِبِ عَلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ، وَ لَيْسَ عِنْدَ أَهْلِ ذَلِکَ الزَّمَانِ سِلْعَهٌ أَبْوَرَ مِنَ الْكِتَابِ إِذَا تُلِیَ حَقَّ تِلَاوَتِهِ، وَ لَا أَنْفَقَ مِنْهُ إِذَا حُرِّفَ عَنْ مَوَاضِعِهِ، وَ لَا فِی الْبِلَادِ شَیْ ءٌ أَنْكَرَ مِنَ الْمَعْرُوفِ وَ لَا أَعْرَفَ مِنَ الْمُنْكَرِ، فَقَدْ نَبَذَ الْكِتَابَ حَمَلَتُهُ وَ تَنَاسَاهُ حَفَظَتُهُ، فَالْكِتَابُ يَوْمَئِذٍ وَ أَهْلُهُ مَنْفِيَّانِ طَرِيدَانِ، وَ صَاحِبَانِ مُصْطَحِبَانِ فِی طَرِيقٍ وَاحِدٍ، لَا يُؤْوِيهِمَا مُؤْوٍ، فَالْكِتَابُ وَ أَهْلُهُ فِی ذَلِکَ الزَّمَانِ فِی النَّاسِ وَ لَيْسَا فِيهِمْ، وَ مَعَهُمْ وَ لَيْسَا مَعَهُمْ، لِأَنَّ الضَّلَالَهَ لَا تُوَافِقُ الْهُدَى وَ إِنِ اجْتَمَعَا.

وَ اجْتَمَعَ الْقَوْمُ عَلَى الْفُرْقَهِ وَ افْتَرَقُوا عَنِ الْجَمَاعَهِ، كَأَنَّهُمْ أَئِمَّهُ الْكِتَابِ وَ لَيْسَ الْكِتَابُ إِمَامَهُمْ، فَلَمْ يَبْقَ عِنْدَهُمْ مِنْهُ إِلَّا اسْمُهُ وَ لَا يَعْرِفُونَ إِلَّا خَطَّهُ وَ زَبْرَهُ.

وَ مِنْ قَبْلُ مَا مَثَّلُوا بِالصَّالِحِينَ كُلَّ مُثْلَهٍ، وَ سَمَّوْا صِدْقَهُمْ عَلَى اللَّهِ فِرْيَهً وَ جَعَلُوا فِی الْحَسَنَهِ عُقُوبَهَ السَّيِّئَهِ.

وَ إِنَّمَا هَلَکَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِطُولِ آمَالِهِمْ وَ تَغَيُّبِ آجَالِهِمْ، حَتَّى نَزَلَ بِهِمُ الْمَوْعُودُ الَّذِی تُرَدُّ عَنْهُ الْمَعْذِرَهُ، وَ تُرْفَعُ عَنْهُ التَّوْبَهُ، وَ تَحُلُّ مَعَهُ الْقَارِعَهُ وَ النِّقْمَهُ.

أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّهُ مَنِ اسْتَنْصَحَ اللَّهَ وُفِّقَ، وَ مَنِ اتَّخَذَ قَوْلَهُ دَلِيلًا هُدِیَ لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ، فَإِنَّ جَارَ اللَّهِ آمِنٌ وَ عَدُوَّهُ خَائِفٌ.

وَ إِنَّهُ لَا يَنْبَغِی لِمَنْ عَرَفَ عَظَمَهَ اللَّهِ أَنْ يَتَعَظَّمَ، فَإِنَّ رِفْعَهَ الَّذِينَ يَعْلَمُونَ مَا عَظَمَتُهُ أَنْ يَتَوَاضَعُوا لَهُ، وَ سَلَامَهَ الَّذِينَ يَعْلَمُونَ مَا قُدْرَتُهُ أَنْ يَسْتَسْلِمُوا لَهُ، فَلَا تَنْفِرُوا مِنَ الْحَقِّ نِفَارَ الصَّحِيحِ مِنَ الْأَجْرَبِ وَ الْبَارِی مِنْ ذِی السَّقَمِ.

وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ لَنْ تَعْرِفُوا الرُّشْدَ حَتَّى تَعْرِفُوا الَّذِی تَرَكَهُ، وَ لَنْ تَأْخُذُوا بِمِيثَاقِ الْكِتَابِ حَتَّى تَعْرِفُوا الَّذِی نَقَضَهُ، وَ لَنْ تَمَسَّكُوا بِهِ حَتَّى تَعْرِفُوا الَّذِی نَبَذَهُ.

فَالْتَمِسُوا ذَلِکَ مِنْ عِنْدِ أَهْلِهِ فَإِنَّهُمْ عَيْشُ الْعِلْمِ وَ مَوْتُ الْجَهْلِ، هُمُ الَّذِينَ

يُخْبِرُكُمْ حُكْمُهُمْ عَنْ عِلْمِهِمْ، وَ صَمْتُهُمْ عَنْ مَنْطِقِهِمْ، وَ ظَاهِرُهُمْ عَنْ بَاطِنِهِمْ، لَا يُخَالِفُونَ الدِّينَ وَ لَا يَخْتَلِفُونَ فِيهِ، [فَهُوَ] بَيْنَهُمْ شَاهِدٌ صَادِقٌ وَ صَامِتٌ نَاطِقٌ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السلام در یکی از خطبه‌ها فرمود:

خداوند محمّد صلّی اللّه علیه و آله را به حق بر انگیخت تا بندگانش را از حلقه پرستش بتها در آورده به مدار عبادت خود وارد کند، و از طاعت شیطان نجات داده به گردونه طاعت خود بیاورد، به وسیله قرآنی که معنایش را روشن و بنیانش را استوار کرد، تا بندگان خدای خود را بعد از جهل به او بشناسند، و پس از انکار او به وجودش اقرار نمایند. و پس از انکار او وجودش را ثابت بدانند. خداوند سبحان بدون اینکه او را ببینند خود را در قرآن به وسیله آیات قدرتش نشان داد، و آنان را از سطوتش بیم داد، و چگونگی هلاکت اقوام را به کیفرها، و درو شدنشان را به عذابها ارائه فرمود.

پس از من به زودی بر شما روزگاری رسد که در آن چیزی پنهان تر از حق، و آشکارتر از باطل، و فراوان تر از دروغ به خدا و پیامبرش نباشد! پیش مردم آن زمان اگر قرآن را به درستی تلاوت کنند متاعی کسادتر از آن یافت نشود، و اگر در معانی آن تحریف ایجاد کنند کالایی رایج تر از آن نباشد، و در شهرها چیزی بدتر از معروف، و بهتر از منکر پیدا نشود.

قرآن را حاملانش کناری اندازند، و حافظانش آن را از یاد ببرند. در آن روز قرآن و تابعان حقیقی اش مطرود و در تبعیدند، و چون دو یار همراه در یک راهند، که پناه دهنده ای آن دو را پناه ندهد. بنا براین کتاب و اهلش در آن زمان میان مردمند اما بین آنها نیستند، و با مردمند ولی با آنان نمی باشند، چرا که گمراهی با هدایت توافقی ندارند گرچه یک جا جمع شوند.

آن مردم در تفرقه متّحد، و از جماعت رویگردانند، گویی آنان پیشوای قرآنند نه قرآن پیشوای آنان، از این رو از قرآن نزد آنان جز اسمی نماند، و از کتاب خدا جز خطّ و نوشته ای نشناسند. پیش از این نیکوکاران را به هر عقوبتی دچار کردند، و صدق آنان را بر خدا بهتان نامیدند، و کار نیکشان را کیفر بد دادند.

کسانی که پیش از شما بودند به طول آرزوهایشان و نهان بودن زمان مرگشان به معرض هلاکت در آمدند، تا مرگشان رسید، مرگی که با فرا رسیدن آن عذر خواهی پذیرفته نمی گردد، و فرصت توبه از دست می رود، و به سبب آن سختی جان کندن و عذاب بر آدمی فرود می آید.

ای مردم، بدون شک آن که خیر خود را از خدا خواهد موفق گشته، و هر که گفتار حق را دلیل خود قرار دهد به استوارترین راه هدایت شده، زیرا که قطعا پناهنده خدا در امان، و دشمن خدا هراسان است. و آن که عظمت حق را شناخت شایسته نیست خود را بزرگ شمارد، زیرا بزرگی آنان که به عظمت حق معرفت دارند این است که در برابر او فروتنی کنند، و سلامت آنان که از قدرت حق آگاهند این است که تسلیم او باشند. پس از حق نگریزید آن گونه که سالم از کچل، و تندرست از بیمار می گریزد، و بدانید راه حق را نشناسید مگر کسانی را که آن را ترک کردند بشناسید، و پیمان قرآن را محکم نگیرید مگر به آنان که عهد کتاب را شکستند شناخت پیدا کنید، و متمسّک به آن نشوید مگر به وضع آنان که آن را به جانبی انداختند معرفت پیدا نمایید.

همه این واقعیات را از اهلش (که اهل بیت پیامبرنـد) بخواهیـد، زیرا آنان حیات علم و مرگ جهلند، آنان که سـخنان حکیمانه شان شما را از دانششان، و سکوتشان از گفتارشان، و ظاهرشان از باطنشان خبر می دهد، نه در مخالفت با دین اند و نه در دین اختلاف می کنند، دین در میان اهل بیت گواهی است راستگو، و ساکتی است گویا. - . نهج البلاغه: ۲۰۴، خطبه ۱۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

«أحكمه»: أتقنه. و قيل فى قوله تعالى: «كِتابٌ أُحْكِمَتْ آياتُهُ» [۱- هود: ۱۱]: أى أحفظت من فساد المعنى و ركاكته.

و يمكن أن يكون المراد بالإقرار باللسان، و بالإثبات: التصديق بالقلب.

[قـوله عليه السـلام:] «فتجلّى لهم»: أى ظهر و انكشـف، و ربّمـا يفسّـر الكتـاب هنـا بعـالم الإيجـاد. و المحـق: النقض، و المحو و الإبطال. و المثلاث:

العقوبات.

قوله عليه السـلام: «و احتصد [من احتصد]»: فى بعض النسخ بالمهملتين فى الموضـعين من الحصاد و هو قطع الزرع و النبات فهو كنايه عن استئصالهم.

و فى بعضها بالمعجمتين من [قولهم:] اختضد البعير: أى خطمه ليذلّ.

و الأول أظهر. و البوار: الهلاك و كساد السوق.

و تلاوه الكتاب إمّا بمعنى قراءته، أو متابعته فإنّ من اتّبع غيره يقال:

تلاه. و التحريف بالثانى أنسب.

و يقال: تناساه إذا أرى من نفسه أنّه نسـيه. و نفى الشـى ء: أى نحّاه أو جحـده. و الطرد: الإبعاد. و أهل الكتاب [هم أئمّه الدين و أتباعهم العالمون بالكتاب العاملون به.

قوله عليه السّـلام: «لأنّ الضّلاله»: أى ضلالتهم مضادّه لهدى الكتاب فلم يجتمعا حقيقه و إن اجتمعا ظاهرا. و الزبر بالفتح: الكتابه و بالكسر:

الكتاب.

قوله علیه السّلام: «و من قبل»: أی من قبل ذلک الزمان و إن کان بعده علیه السلام. «ما مثلوا» بالتخفیف و التشدید: أی نکّلوا.

و الظرف أعنی قوله: «علی اللّه» متعلّق بالفریه، و یحتمل تعلّقه بالصدق.

و المراد بتغیّب آجالهم نسیانهم إیّاها و ترک استعدادهم لها و لما بعدها. و الموعود:

الموت فإنّه لا تقبل فیه معذره و عند نزوله [لا تقبل توبه.

«و القارعه»: المصیبه التی تقرع: أی تلقی بشدّه و قوّه.

قوله علیه السلام «من استنصح اللّه» قال: [ابن الأثیر] فی النهایه: أی اتّخذه ناصحا. انتهی.

و الاعتقاد بکونه تعالی ناصحا و أنّه لا یرید للعبد إلّا ما هو خیر له، یوجب التوفیق بالرغبه فی العمل بکلّ ما أمر [به و الانتهاء عمّا نهی عنه.

قوله علیه السلام: «لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ»: أی للحاله و الطریقه التی اتّباعها و سلوکها أقوم.

[قوله علیه السلام:] «فإنّ جار اللّه [آمن »: أی من أجاره اللّه أو من کان قریبا منه.

و فی بعض النسخ: «عظمته» و «قدرته» بالنصب، فکلمه «ما» فیهما زائده.

قوله علیه السلام: «حتّی تعرفوا الذی ترکه»: الغرض منه و مما بعده التنفیر من أئمّه الضلال و التنبیه علی وجوب البراءه منهم.

[قوله علیه السلام:] «فإنّهم عیش العلم»: أی أسباب لحیاته.

قوله علیه السلام: «و صمتهم عن منطقهم»: فإنّ لصمتهم وقتا و هیئه و حاله تکون قرائن دالّه علی حسن منطقهم لو نطقوا.

ص: ۲۳۵

قوله عليه السلام: «و لا يختلفون»: أى لا يخالف بعضهم بعضا فيكون البعض مخالفا للحق.

[قوله عليه السلام:] «فهو بينهم»: الضمير راجع إلى الدين. [و معنى قوله:] «شاهد صادق»: أى يأخذون بما حكم به و دلّ عليه.

[قوله عليه السلام:] «و صامت»: لأنّه لا ينطق فى الظاهر [بنفسه و إنّما هو] ناطق بلسان أهله و العالم به.

**[ترجمه]«أحكمه» یعنی: آن را استوار کرد. و درباره این فرموده خداوند «کتاب احکمت آیاته» - . هود / ۱ - {کتابی است که آیات آن استحکام یافته} گفته شده به این معنا است که از فساد و رکاکت و سستی در معنی محفوظ شده است.

ممکن است مقصود از اقرار با زبان، و مقصود از اثبات با تصدیق قلبی باشد. «فتجلّی لهم» یعنی: پدیدار و آشکار شد. و شاید کتاب در اینجا به عالم آفرینش تفسیر شود. «المحق» به معنای نقض و محو و باطل کردن است. «المثلثات» یعنی: عقوبت‌ها و مجازات‌ها. فرموده امام علیه السلام «واحتصد من احتصد» در برخی نسخه‌ها در هر دو کلمه با حاء مهمله از «الحصاد» می‌باشد و آن بریدن و درو کردن کشت و گیاه است که کنایه از از ریشه بر کندن آنان است.

در برخی نسخه‌ها با خاء معجمه از این سخنشان است که گویند: «اختضد البعیر» یعنی: یعنی در بینی شتر خطام (چوب) فرو برد تا مهار شود. و معنای اول آشکارتر است. «البوار» به معنای نابودی و کساد بازار است.

«تلاوه الکتاب» یا به معنای قرائت آن یا پیروی از آن است زیرا کسی که از دیگری پیروی کند، گویند: «تلاه» و تحریف کتاب با معنای دوم مناسب‌تر است .

گفته می‌شود: تناساه یعنی تظاهر به فراموشی آن کرد. «نفی الشیء» یعنی: آن را دور و انکار کرد. «الطرد» به معنای دور کردن است. «اهل الکتاب» امامان دینی و پیروان آنان هستند که به کتاب علم داشته و بدان عمل می‌کنند.

فرموده امام علیه السلام «لأنّ الضلالهٔ» یعنی: گمراهی آنان با هدایت کتاب (قرآن) تضاد دارد پس در حقیقت با هم جمع نمی‌شوند هر چند که در ظاهر جمع شده‌اند. «الزبر» - با فتحه - یعنی کتابت - و با کسره - به معنای کتاب است.

فرموده امام علیه السلام «و من قبل» یعنی پیش از این زمان، هر چند که پس از زمان امام علیه السلام بوده است. «ما مثلوا» با تخفیف و تشدید یعنی: کیفر دادند. ظرف یعنی «علی الله» متعلق به «الفریه» است و ممکن است متعلق به «الصدق» باشد. مقصود از پنهان بودن زمان اجل‌ها این است که آنان اجل‌هایشان را فراموش کرده و برای آن و حوادث پس از آن خود را آماده نکردند. مقصود از «الموعود» مرگ است زیرا هیچ عذر و بهانه‌ای جایز نیست و چون مرگ فرا رسد توبه پذیرفته نمی...شود. «القارعهٔ» مصیبتی است که تقرع: یعنی: با شدت و قدرت وارد می‌شود.

درباره فرموده امام علیه السلام «من استنصح الله» ابن اثیر در النهایهٔ گوید: خداوند را به عنوان نصیحت‌گر اتخاذ کند. پایان سخن. اعتقاد به اینکه خداوند نصیحت‌گر است و اینکه او جز خیر و خوبی برای بنده‌اش نمی‌خواهد مستوجب توفیق یافتن به رغبت در عمل نمودن به همه اوامر و ترک کردن نواهی خداوند است.

«للّتی هی أقوم» یعنی به حالت و راهی که پیروی کردن و پیمودن آن راست و استوار باشد. «فإنّ جار الله آمن» یعنی: کسی که خداوند او را پناه دهد یا کسی که به خداوند نزدیک شود. در برخی نسخه‌ها «عظمته» و «قدرته» با اعراب نصب آمده است که در این صورت لفظ «ما» در این دو کلمه زائده است. مقصود از این فرموده امام علیه السلام «حتی تعرفوا الذی ترکه» و مابعد آن، نفرت دادن از پیشوایان گمراهی و آگاه ساختن بر وجوب بیزاری از آنان است. «فإنّهم عیش العلم» یعنی آنان مسببات زندگی دانش هستند. «و صمتهم عن منطقهم» سکوت آنان زمان و شکل و حالتی دارد که قرینه‌هایی است دالّ بر منطق و گفتار نیکوی آنان، اگر به سخن می‌آمدند. «و لا یختلفون» یعنی: با همدیگر مخالفت نمی‌کنند تا برخی از آنان مخالف با حق شوند. «فهو بینهم» ضمیر در این عبارت به دین برمی‌گردد و معنای «شاهد صدق» این است که آنچه را دین حکم کند و بدان رهنمود سازد، اتخاذ کرده و بدان عمل می‌کنند. «و صامت» زیرا خود دین در ظاهر سخن نمی‌گوید و در واقع با زبان اهل دین و عالم به دین به سخن درمی‌آید.

**[ترجمه]

«۹۹۸»

نَهْجُ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ شَهِيداً وَ بَشِيراً وَ نَذِيراً، خَيْرَ الْبَرِيَّةِ طِفْلًا وَ أَنْجَبَهَا كَهْلًا، أَطْهَرَ الْمُطَهَّرِينَ شِيمَةً وَ أَجْوَدَ الْمُسْتَمْطَرِينَ دِيمَةً.

فَمَا احْلَوْلَتْ لَكُمُ الدُّنْيَا فِي لَذَّتِهَا، وَ لَا تَمَكَّنْتُمْ مِنْ رَضَاعِ أَخْلَافِهَا، إِلَّا مِنْ بَعْدِ [مَا] صَادَفْتُمُوهَا جَائِلًا خِطَامُهَا، قَلِقاً وَضِينُهَا، قَدْ صَارَ حَرَامُهَا عِنْدَ أَقْوَامٍ بِمَنْزِلَةِ السِّدْرِ الْمَخْضُودِ، وَ حَلَالُهَا بَعِيداً غَيْرَ مَوْجُودٍ، وَ صَادَفْتُمُوهَا وَ اللَّهِ ظِلًّا مَمْدُوداً إِلَى أَجَلٍ مَعْدُودٍ، فَالْأَرْضُ لَكُمْ شَاغِرَةٌ، وَ أَيْدِيكُمْ فِيهَا مَبْسُوطَةٌ، وَ أَيْدِي الْقَادَةِ عَنْكُمْ مَكْفُوفَةٌ، وَ سُيُوفُكُمْ عَلَيْهَا مُسَلَّطَةٌ، وَ سُيُوفُهُمْ عَنْكُمْ مَقْبُوضَةٌ.

أَلَا [وَ إِنَ لِكُلِّ دَمٍ ثَائِراً، وَ لِكُلِّ حَقٍّ طَالِباً، وَ إِنَّ الثَّائِرَ فِي دِمَائِنَا كَالْحَاكِمِ فِي حَقِّ نَفْسِهِ، وَ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا يُعْجِزُهُ مَنْ طَلَبَ وَ لَا يَفُوتُهُ مَنْ هَرَبَ.

فَأُقْسِمُ بِاللَّهِ يَا بَنِي أُمَيَّةَ، عَمَّا قَلِيلٍ لَتَعْرِفُنَّهَا فِي أَيْدِي غَيْرِكُمْ وَ فِي دَارِ عَدُوِّكُمْ.

أَلَا إِنَّ أَبْصَرَ الْأَبْصَارِ مَا نَفَذَ فِي الْخَيْرِ طَرْفُهُ، أَلَا إِنَّ أَسْمَعَ الْأَسْمَاعِ مَا وَعَى التَّذْكِيرَ وَ قَبِلَهُ.

ص: ۲۳۶

أَيُّهَا النَّاسُ! اسْتَصْبِحُوا مِنْ شُعْلَهِ مِصْبَاحٍ وَاعِظٍ مُتَّعِظٍ، وَ امْتَاحُوا مِنْ صَفْوِ عَيْنٍ قَدْ رُوِّقَتْ مِنَ الْكَدَرِ.

عِبَادَ اللَّهِ! لَا تَرْكَنُوا إِلَى جَهَالَتِكُمْ وَ لَا تَنْقَادُوا لِأَهْوَائِكُمْ، فَإِنَّ النَّازِلَ بِهَـذَا الْمَنْزِلِ نَازِلٌ بِشَـفَا جُرُفٍ هَارٍ، يَنْقُلُ الرَّدَى عَلَى ظَهْرِهِ مِنْ مَوْضِعٍ لِرَأْيٍ يُحْدِثُهُ بَعْدَ رَأْيٍ، يُرِيدُ أَنْ يُلْصِقَ مَا لَا يَلْتَصِقُ وَ يُقَرِّبَ مَا لَا يَتَقَارَبُ.

فَاللَّهَ اللَّهَ أَنْ تَشْكُوا إِلَى مَنْ لَا يُشْكِي شَجْوَكُمْ، وَ لَا مَنْ يَنْقُضُ بِرَأْيِهِ مَا قَدْ أَبْرَمَ لَكُمْ.

إِنَّهُ لَيْسَ عَلَى الْإِمَـامِ إِلَّا مَـا حُمِّلَ مِنْ أَمْرِ رَبِّهِ، الْإِبْلَاغُ فِي الْمَوْعِظَهِ، وَ الِاجْتِهَادُ فِي النَّصِـيحَهِ، وَ الْإِحْيَاءُ لِلسُّنَّهِ، وَ إِقَامَهُ الْحُـدُودِ عَلَى مُسْتَحِقِّيهَا، وَ إِصْدَارُ السُّهْمَانِ عَلَى أَهْلِهَا.

فَبَادِرُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِ تَصْوِيحِ نَبْتِهِ، وَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُشْغَلُوا بِأَنْفُسِـكُمْ عَنْ مُسْـتَثَارِ الْعِلْمِ مِنْ عِنْدِ أَهْلِهِ، وَ انْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تَنَاهَوْا عَنْهُ فَإِنَّمَا أُمِرْتُمْ بِالنَّهْيِ بَعْدَ التَّنَاهِي.

**[ترجمه]نهج البلاغه: على عليه السـلام در يكى از خطبه‌هايش فرمود: تا اينكه خداوند محمّد صـلّى اللّه عليه و آله را گواه و بشارت دهنـده و ترساننده بر انگيخت. در كودكى بهترين مردم، در بزرگ سالى نجيب ترين انسان، در اخلاق پاكترين پاكان، و دوام بخشـش و سـخايش از همه بيشتر بود. پس شـما از شـيرينى دنيا لذت نبرديد، و براى نوشـيدن شـير از پستان آن توانمند نشديـد، مگر بعـد از آنكه مهـارش را رهـا، و تنـگ پالانش را نبسته يافتيـد. حرامش نزد اقوامى به منزله درخت سـدر بى خار (آسـان و در دسترس) و حلالـش دور از دسترس و غير موجود بود. به خـدا قسم به آن دنيـايى دست يافتيـد كه چون سـايه اى گسترده تا زمانى معين است. زمين براى شما از هر مانعى آزاد، و دستتان در آن باز است، ولى دستان رهبران واقعى از سر شما كوتاه است، و شمشيرهاى شما بر آنان غالب، و شمشير آنان از شما باز گرفته شده است.

بدانيـد هر خونى را خونخواهى، و هر حقّى را خواهنـده اى است. خونخواه خونهـاى مـا چون حاكمى است كه در باره خودش حكم دهد، و او همان خداوندى است كه مطلوبى او را ناتوان نكند، و گريزنده اى از پنجه عدالتش بيرون نرود.

اى بنى اميّه، به خـدا سوگنـد مى خـورم كه پس از انـدك زمـانى اين حكـومت را در دست غير خـود، و در خـانه دشـمنانتان خواهيـد ديـد. بدانيد بيناترين ديده ديده اى است كه در خير نفوذ كند و شـنواترين گوش آن گوشـى است كه پند را بشـنود و بپذيرد.

اى مردم، دل از نـور چراغ پنددهنـده اى كه خود پنـد پـذير است روشن كنيـد، و آب را از چشـمه زلالـلى كه از تيرگى صـاف مانـده بكشـيد. اى بنـدگان خـدا، به نادانى خود تكيه ننماييـد، و هواى نفس شـما را به دنبال خود نكشد، زيرا آن كه به نادانى خود تكيه زد و اسـير هوا شـد به لبه پرتگاه هلاكت افتاده، بار ضـلالتى را كه به دوش گرفته از جايى به جايى انتقال مى دهـد، آن هم به خاطر انديشه باطلى كه به دنبال هم به بازار مى آورد، و مى خواهد آنچه را نمى چسـبد بچسـباند، و آنچه را نزديك نمى گردد نزديك گرداند.

خـدا را خدا را، از اينكه نزد كسى شـكايت بريد كه اندوه شـما را بر طرف نمى سازد، و توانايى باز كردن گره از كار شـما را

نـدارد. امـام به غير آنچه از جـانب خـدا مـأمور است وظيفه ای نـدارد، تكليف او ابلاـغ كامـل پنـد و انـدرز، و جـديت در خير خواهی، و زنده كردن سنّت، و اقامه حدود است بر كسی كه سزاوار حدّ است، و نيز رساندن سهم بيت المال به مستحقّش.

پس برای فراگيری دانش بشـتابيد پيش از آنكه درختش خشك شود، و قبل از آنكه در بهره گيری علمی از معادن آن گرفتار خود مشـغولی شويـد. ديگران را از منكر نهی كنيد و خود نيز از ارتكاب به آن بپرهيزيد، زيرا مسـئوليد اول خود از گناه كناره گيری كنيد سپس ديگران را از آن نهی نماييد. - . نهج البلاغه: ۱۵۱، خطبه ۱۰۵ -

**[ترجمه]

بيان

[قـوله عليـه السـلام:] «شـهيدا»: أی على أوصـيائه و أمّتـه و على الأنبيـاء و أممهم. و الكهـل: من جـاوز الثلاـثين. و قيـل: من بلغ الأـربعين. و قيـل: من جاوز أربعا و ثلاثين إلى إحـدى و خمسـين. و الشـيمه بالكسـر-: الطبيعه و الجبلّه. و الجود بالفتـح-: المطر الغزير. و الديمه بالكسـر-: المطر الدائم فی سـكون. و احلولى الشـی ء: صار حلوا ضدّ المرّ. و الرضاع بالفتح مصدر رضع الصبی أمّه بالكسـر-: أی امتصّ ثـديها. و الأخلاـف جمع خلف بالكسـر و هو حلمه ضـرع النـاقه، أو الضـرع لكلّ ذات خفّ و ظلف. و الجملتان كنايتان عن انتفاعهم و تمتّعهم بالـدنيا. و صادفته: أی وجـدته. و الجائل: الـدائر المتحرّك و الـذی يـذهب و يجی ء. و خطام البعير بالكسر-: الحبل الذی يقاد به. و القلق: المتحرّك

الذی لا یستقرّ فی مکانه. و الوضین: بطان منسوج بعضه علی بعض یشدّ به الرحل علی البعیر (۱)، کالحزام للسرج.

و الغرض عدم تمکّنهم من الانتفاع بالدنیا و صعوبتها علیهم و عدم انقیادها لهم، کما یستصعب الناقه علی راکبها إذا کانت جائله الخطام لیس زمامها فی ید راکبها، قلقه الوضین لا یثبت رحلها تحت راکبها.

و یحتمل أن یکون کنایه عن استقلال الدنیا و استبدادها فی غرور الناس، و إقبالها علی أهلها من غیر أن یزجرها و یمنعها أحد.

و السدر المخضود: الذی انثنت أغصانه من کثره الحمل. أو الذی قطع شوکه و نزع. و هو کنایه عن أکلهم الحرام برغبه کامله و میل شدید.

و الظّل الممدود: الدائم الذی لا تنسخه الشمس. و شغرت الأرض کمنعت: أی لم یبق بها أحد یحمیها و یضبطها. و بلده شاغره برجلها: إذا لم تمنع من غاره أحد.

[و قال ابن الأثیر] فی [مادّه «شغر» من النهایه: قیل: الشغر: البعد.

و قیل: الاتساع و منه

حدیث علی علیه السلام: [«قبل أن تشغر برجلها فتنه تطأ فی خطامها».

و حدیثه الآخر:] «فالأرض لکم شاغره»: أی واسعه.

و القاده: ولاه الأمر المستحقّون للإماره و الریاسه.

و تسلط السیوف: إشاره إلی واقعه الحسین علیه السلام و ما کان من بنی أمیّه و غیرهم من القتل و سفک الدماء. و الثار: طلب الدم.

و المراد بکونه هنا کالحاکم فی حقّ نفسه: استیفاؤه الحقّ بنفسه من غیر افتقار إلی بیّنه و حکم حاکم.

۱- و هکذا فسّره ابن الأثیر فی مادّه «وضن» من کتاب النهایه قال: [و] فی حدیث علیّ: «إنّک لقلق الوضین» أراد أنّه سریع الحرکه. یصفه بالخفه و قلّه الثبات کالحزام إذا کان رخوا.

و الضـمير فى [قوله:] «تعرفنّها» راجع إلى الإماره، أو إلى الـدنيا كالضـمائر المتقدّمه، و هو إخبار بانتقال الدوله عن بنى أميه إلى بنى العبّاس.

و الطرف بالفتـح-: نظر العين، يطلق على الواحـد و غيره. و نفوذه فى الخير رؤيه المحاسن و اتّباعها. و وعى الحـديث كرمى: أى حفظه و تدبّره.

و الامتيـاح: نزول البئر و ملأـ الـدلو منهـا. و الترويق: التصـفيه. و المراد ب «الواعـظ» و «العين» [خ «ل»]: نفسه صـلوات اللّه عليه. و ركن كعلم و نصر و منع-: مال.

و الهوى: إراده النفس. و الشـفا: شـفير الشـى ء و جـانبه. و الجرف بـالضمّ و بضـمّتين-: ما تجرّفته السـيول و أكلته من الأرض. و الهار: الساقط الضعيف.

و الردى: جمع رداه بالفتح فيهما و هى الصخره: أى هو فى تعب دائما. و فسّر هنا بالهلاك أيضا.

و إلصاق ما لا يلتصق و تقريب ما لا يتقارب: إثبات الباطل بحجج باطله. و أشـكاه: أزال شـكايته. و الشجو: الهمّ و الحزن. و أبرم الأمر: أى أحكمه.

و [أحكم الحبـل: أى جعله طاقين ثمّ فتله. و الغرض النهى عن اتّباع إمام لا يقـدر على كشف المعضـلات و حلّ المشـكلات فى المعاش و المعاد لقلّه البصيره.

و فى بعض النسخ: «و من ينقض» بدون «لا» فالمعنى لا تتّبعوا من ينقض برأيه الفاسد ما أحكمه الشـرع. و السّهمان بالضمّ-: جمع سهم و هو الحظّ و النصـيب و إيصالها إليهم. و صوّح النبات: أى يبس و تشقّق أو جفّ أعلاه، و هو كنايه عن ذهاب رونق العلم أو اختفاؤه أو مغلوبيّته. و المستثار: مصدر بمعنى الاستثاره و هى الإنهاض و التهييج.

و الترتيب بين الأمر بالتناهى لا بين النهى و التناهى. و لا يبعد حمله على ظاهر.

**[ترجمه]فرموده امام عليه السـلام «شـهيداً» يعنى پيامبر را بر اوصـيا و امتش و برپيامبران و امت‌هايشان به عنوان شاهـد و گواه برانگيخت. «الكهل» كسـى است كه سن سـى سالگى را رد كرده باشـد. و گفته شـده كسـى است كه سن او از سـى و چهار تا پنجاه و يک سالگى باشد. «الشيمهٔ» - با كسره - يعنى طبيعت و سرشت انسان. «الجود» - با فتحه - باران بسيار است. «الديمهٔ» - بـا كسـره - بارانى است كه پيوسـته و آرام ببارد. «احلولى الشـىء» يعنى: شـيرين شـد بر عكس تلخى. «الرضاع» - با فتحه راء - مصدر رضع الصبى أمّه با كسـره عين الفعل است، يعنى: كودک پستان مادرش را مكيد. «الاخلاف» جمع خلف - با كسره - و آن نوک پسـتان شتر است. يا به معناى پستان هر حيوان سم دار است. اين دو جمله كنايه از سود بردن و بهره‌ورى آنان از دنيا است. «صادفته» يعنى: او را يافتم. «الجائل» يعنى دور زننده و آنچه كه مى‌رود و مى‌آيد. «خطام البعير» - باكسـره - طنابى اسـت كه با آن شتر را به پيش مى‌راننـد. «القلق» چيز متحركى است كه در مكانش آرام و قرار نمى‌گيرد. «الوضـين» كمربنـدى است كه قسمتى از آن بر قسمت ديگر بافته شده و باروبنه را با آن بر شتر مى‌بندند. و مانند كمربند زين است.

مقصود از این عبارات تمکّن نیافتن آنان از سود بردن از دنیا، و نیز سختی‌های دنیا بر آن‌ها و فرمانبردار نشدن دنیا برای آنان است همانگونه که رام کردن شتر بر سوارش سخت می‌شود آن‌گاه که طناب آن متحرک شده و افسارش در دست سوار نباشد و کمربندش متحرک بوده و زین را در زیر سوار ثابت نگه ندارد.

ممکن است کنایه از استقلال و استبداد دنیا در فریب دادن مردم و روی آوردنش به اهلش باشد بدون آنکه کسی بتواند مانع دنیا شده و آن را بازدارد.

«السدر المخضود» درخت سدری است که از فراوانی میوه شاخه‌هایش خم شده است یا درختی است که خارهای آن بریده و کنده شده است. و آن کنایه از حرام خوردن آنان با رغبت تمام و میل بسیار است. «الظلّ الممدود» سایه‌ای گسترده و همیشگی است که خورشید آن را از بین نمی‌برد. «شغرت الارض» – بر وزن منعت – یعنی کسی در زمین باقی نمانده تا از آن حمایت و پاسداری کند. و «بلدة شاغرة برجلها» زمانی است که نتواند از هجوم کسی جلوگیری کند.

ابن اثیر در ماده «شغر» در النهایة گوید: «الشغر» به معنای دوری است. و گفته شده: به معنای گستردگی است. و از همین معنا سخن علی علیه السلام است که فرمود: «قبل أن تشغر برجلها فتنة تطأ فی خطامها» (پیش از آنکه فتنه و فساد سرزمین شما را پایمال کند و سایه شوم خود را بر آن بگستراند.) «فالارض لکم شاغرة» یعنی: گسترده. «القادة» حکومت‌دارانی هستند که شایسته امارت و ریاست هستند. «تسلط السیوف» اشاره به ماجرای امام حسین علیه السلام، و کشتار و خونریزی بنی امیه دارد. «الثأر» به معنای خونخواهی است. مقصود ایشان – در اینجا – از حاکمی که برای خود داوری کند: گرفتن حق توسط خدا بدون نیاز به دلیل و داوری داور است.

ضمیر در «تعرفنّها» مانند ضمیرهای پیشین به امارت یا به دنیا برمی‌گردد و آن خبری است در رابطه با انتقال قدرت از بنی امیه به بنی عباس. «الطرف» – با فتحه – به معنای نگاه چشم است که بر یک بار نگاه کردن و بیشتر اطلاق می‌شود. و مقصود از نفوذ نگاه چشم در خیر و خوبی، رؤیت نیکی‌ها و پیروی کردن از آن است. «وعی الحدیث» – بر وزن رمی – یعنی: حدیث را به خاطر سپرد و در آن اندیشه کرد. «الامتیاح» یعنی وارد شدن بر چاه و پر کردن دلو از آب آن. «الترویق» به معنای پاک و تصفیه کردن است. مقصود از «الواعظ» و «العین» خود ایشان صلوات الله علیه می‌باشد. «رکن» – بر وزن علم و نصر و منع – یعنی: متمایل شد. «الهوی» خواسته نفس است. «الشفا» یعنی لبه و کناره چیزی. «الجُرف» با ضمه و با دو ضمه (الجُرُف) آنچه که سیل‌ها از زمین کنده و با خود می‌برد. «الهار» یعنی ناتوان و رنجور. «الردی» جمع رادة با فتحه هر دو به معنای صخره است، یعنی: او همواره در رنج و سختی است که در اینجا به معنای هلاک و نابودی نیز تفسیر شده است. چسباندن آنچه را که ناچسب است و نزدیک جلوه دادن آنچه را که دور می نماید به معنای اثبات امور باطل با دلیل و برهان‌های باطل است. «أشکاه» یعنی شکایت او را برطرف نمود. «الشجو» به معنای غم و اندوه است. «أبرم الامر» یعنی: آن کار را محکم و استوار گرداند. و «أحکم الحبل» یعنی طناب را دو طاق کرده و آن را تافت. غرض از آن نهی از پیروی کردن از امامی است که توانایی برطرف کردن معضلات و حل مشکلات در زندگی و آخرت را به دلیل داشتن بینش اندک، ندارد.

در برخی نسخه‌ها «و من ینقض» بدون «لا» ذکر شده است. پس بدین معنی است: از کسی که با دیدگاه فاسد و تباهش آنچه را شریعت استوار و محکم گردانده، نقض می‌کند، تبعیت نکنید. «السهمان» – با ضمه – جمع سهم به معنای شانس و اقبال و

دست‌یافتنشان به آن است. «صوّح النبات» یعنی: گیاه خشک و شکافته شد، یا بالای گیاه خشک شد. و این عبارت کنایه از از بین رفتن رونق و شکوفایی علم، یا پنهان شدن یا مغلوب شدن آن است. و «المستثار» مصدری است به معنای «الاستثارة» و آن برانگیختن و به هیجان درآوردن است. و ترتیب بین امر خدا به بازداشتن خود و باز داشتن دیگران است نه بین بازداشتن خود و باز داشتن دیگران و بعید نیست که حمل بر ظاهر عبارت شود.

**[ترجمه]

«۹۹۹»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هِيَ مِنْ خُطَبِ الْمَلَاحِمِ:

ص: ۲۳۹

۱- [۹۹۹]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۰۶) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَةِ.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُتَجَلِّی لِخَلْقِهِ بِخَلْقِهِ، الظَّاهِرِ لِقُلُوبِهِمْ بِحُجَّتِهِ، خَلَقَ الْخَلْقَ مِنْ غَیْرِ رَوِیَّهٍ، إِذْ کَانَتِ الرَّوِیَّاتُ لَا تَلِیقُ بِذَوِی الضَّمَائِرِ، وَ لَیْسَ بِذِی ضَمِیرٍ فِی نَفْسِهِ.

خَرَقَ عِلْمُهُ بَاطِنَ غَیْبِ السُّتُرَاتِ وَ أَحَاطَ بِغُمُوضِ عَقَائِدِ السَّرِیرَاتِ.

[وَ] مِنْهَا فِی ذِکْرِ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ:

اخْتَارَهُ مِنْ شَجَرَهِ الْأَنْبِیَاءِ وَ مِشْکَاهِ الضِّیَاءِ وَ ذُؤَابَهِ الْعَلْیَاءِ وَ سُرَّهِ الْبَطْحَاءِ وَ مَصَابِیحِ الظُّلْمَهِ وَ یَنَابِیعِ الْحِکْمَهِ.

[وَ] مِنْهَا: طَبِیبٌ دَوَّارٌ بِطِبِّهِ، قَدْ أَحْکَمَ مَرَاهِمَهُ، وَ أَحْمَی مَوَاسِمَهُ، یَضَعُ مِنْ ذَلِکَ حَیْثُ الْحَاجَهُ إِلَیْهِ مِنْ قُلُوبٍ عُمْیٍ، وَ آذَانٍ صُمٍّ، وَ أَلْسِنَهٍ بُکْمٍ، مُتَتَبِّعٌ بِدَوَائِهِ مَوَاضِعَ الْغَفْلَهِ وَ مَوَاطِنَ الْحَیْرَهِ.

لَمْ یَسْتَضِیئُوا بِأَضْوَاءِ الْحِکْمَهِ وَ لَمْ یَقْدَحُوا بِزِنَادِ الْعُلُومِ الثَّاقِبَهِ، فَهُمْ فِی ذَلِکَ کَالْأَنْعَامِ السَّائِمَهِ وَ الصُّخُورِ الْقَاسِیَهِ.

قَدِ انْجَابَتِ السَّرَائِرُ لِأَهْلِ الْبَصَائِرِ، وَ وَضَحَتْ مَحَجَّهُ الْحَقِّ لِخَابِطِهَا، وَ أَسْفَرَتِ السَّاعَهُ عَنْ وَجْهِهَا، وَ ظَهَرَتِ الْعَلَامَهُ لِمُتَوَسِّمِهَا.

مَا لِی أَرَاکُمْ أَشْبَاحاً بِلَا أَرْوَاحٍ! وَ أَرْوَاحاً بِلَا أَشْبَاحٍ! وَ نُسَّاکاً بِلَا صَلَاحٍ! وَ تُجَّاراً بِلَا أَرْبَاحٍ! وَ أَیْقَاظاً نُوَّماً! وَ شُهُوداً غُیَّباً وَ نَاظِرَهً عَمْیَاءَ! وَ سَامِعَهً صَمَّاءَ! وَ نَاطِقَهً بَکْمَاءَ!.

رَایَهُ ضَلَالَهٍ قَدْ قَامَتْ عَلَی قُطْبِهَا، وَ تَفَرَّقَتْ بِشُعَبِهَا، تَکِیلُکُمْ بِصَاعِهَا وَ تَخْبِطُکُمْ بِبَاعِهَا، قَائِدُهَا خَارِجٌ مِنَ الْمِلَّهِ عَلَی الضَّلَّهِ، فَلَا یَبْقَی یَوْمَئِذٍ [مِنْکُمْ إِلَّا ثُفَالَهٌ کَثُفَالَهِ الْقِدْرِ، أَوْ نُفَاضَهٌ کَنُفَاضَهِ الْعِکْمِ، تَعْرُکُکُمْ عَرْکَ الْأَدِیمِ، وَ تَدُوسُکُمْ دَوْسَ الْحَصِیدِ، وَ تَسْتَخْلِصُ الْمُؤْمِنَ مِنْ بَیْنِکُمُ اسْتِخْلَاصَ الطَّیْرِ الْحَبَّهَ الْبَطِینَهَ مِنْ بَیْنِ هَزِیلِ الْحَبِّ! أَیْنَ تَذْهَبُ بِکُمُ الْمَذَاهِبُ! وَ تَتِیهُ بِکُمُ الْغَیَاهِبُ وَ تَخْدَعُکُمُ الْکَوَاذِبُ! وَ مِنْ

أَيْنَ تُؤْتَوْنَ! وَ أَنَّى تُؤْفَكَونَ! فَ لِكَلِّ أَجَلٍ كِتابٌ، وَ لِكَلِّ غَيْبَةٍ إِيَابٌ، فَاسْتَمِعُوا مِنْ رَبَّانِيِّكَمْ، وَ أَحْضِرُوهُ قُلُوبَكَمْ، وَ اسْتَيْقِظُوا إِنْ هَتَفَ بِكُمْ، وَ لْيَصْدُقْ رَائِدٌ أَهْلَهُ، وَ لْيَجْمَعْ شَمْلَهُ، وَ لْيُحْضِرْ ذِهْنَهُ؛ فَلَقَدْ فَلَقَ لَكُمُ الْأَمْرَ فَلْقَ الْخَرَزَهِ وَ قَرَفَهُ قَرْفَ الصَّمْغَهِ.

فَعِنْدَ ذَلِكَ أَخَذَ الْبَاطِلُ مَآخِذَهُ وَ رَكِبَ الْجَهْلُ مَرَاكِبَهُ، وَ عَظُمَتِ الطَّاغِيَهُ وَ قَلَّتِ الدَّاعِيَهُ، وَ صَالَ الدَّهْرُ صِيَالَ السَّبُعِ الْعَقُورِ، وَ هَدَرَ فَنِيقُ الْبَاطِلِ بَعْدَ كُظُومٍ، وَ تَوَاخَى النَّاسُ عَلَى الْفُجُورِ، وَ تَهَاجَرُوا عَلَى الدِّينِ، وَ تَحَابُّوا عَلَى الْكَذِبِ، وَ تَبَاغَضُوا عَلَى الصِّدْقِ.

فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ كَانَ الْوَلَدُ غَيْظاً، وَ الْمَطَرُ قَيْضاً، وَ تَفِيضُ اللِّئَامُ فَيْضاً، وَ تَغِيضُ الْكِرَامُ غَيْضاً.

وَ كَانَ أَهْلُ ذَلِكَ الزَّمَانِ ذِئَاباً، وَ سَلَاطِينُهُ سِبَاعاً، وَ أَوْسَاطُهُ أُكَّالًا، وَ فُقَرَاؤُهُ أَمْوَاتاً، وَ غَارَ الصِّدْقُ وَ فَاضَ الْكَذِبُ، وَ اسْتُعْمِلَتِ الْمَوَدَّهُ بِاللِّسَانِ، وَ تَشَاجَرَ النَّاسُ بِالْقُلُوبِ، وَ صَارَ الْفُسُوقُ نَسَباً، وَ الْعَفَافُ عَجَباً، وَ لُبِسَ الْإِسْلَامُ لُبْسَ الْفَرْوِ مَقْلُوباً!.

**[ترجمه]نهج البلاغه: یکی از سخنرانی های امام که حوادث سخت آینده را بیان فرمود: خدای را سپاس که با آفرینش مخلوقات بر مخلوقات تجلّی کرد، و با حجّت خود بر قلوبشان آشکار است، بدون به کار گیری اندیشه موجودات را آفرید، زیرا اندیشه ها در خور آنانی است که دارای ضمایرند، و خدا را فی نفسه ضمیر نیست. دانش او عمق پرده های غیب را شکافته، و به پیچیدگی ها و دقایق آراء نهانها احاطه نموده.

از این خطبه است در باره پیامبر صلّی اللّه علیه و آله:

او را از شجره انبیا، و از چراغدان نور، و از مرتبت بلند، و از مرکز سرزمین بطحا، و از چراغهای بر افروخته در ظلمت، و چشمه های حکمت اختیار نمود.

و از این خطبه است:

طبیبی است که همراه با طبّش در میان مردم می گردد، مرهمهایش را محکم و آماده ساخته، و ابزارهایش را برای سوزاندن زخمها داغ نموده، تا هر جا لازم باشد در زمینه دلهای کور، و گوشهای کر، و زبانهای لال به کار گیرد. دارو به دست به دنبال علاج بیماریهای غفلت، و دردهای حیرت است. این بیماران وجود خود را از انوار حکمت روشن ننموده، و با آتش زنه دانشی درخشان شعله نیفروخته اند. از این بابت به مانند چهارپایان چرنده، و سنگهای سخت اند.

حقایق پنهان برای اهل بصیرت آشکار، و راه حق برای اشتباه کنندگان نمایان شد، و قیامت پرده از چهره برداشت، و نشانه های آن برای صاحب فراست ظاهر گشت. چه شده که شما را پیکرهایی بی جان، و جانهایی بی پیکر، و عابدانی بی صلاح، و تاجرانی بی سود، و بیدارانی خواب، و حاضرانی غایب، و ناظرانی کور، و شنوندگانی کر، و گویندگانی لال مشاهده می کنم؟! دولت ضلالت بر محور خود به پا شده، و با شاخه هایش همه جا پراکنده گردیده، شما را با کیل خود وزن می کند، و با همه دست خود بر سرتان می کوبد، پرچمدار این حکومت از دین خارج است، و بر سکوی گمراهی ایستاده، آن زمان از شما جز به مانند باقی مانده ته دیگ، یا به مثل خرده دانه ای که در ته بقچه مانده چیزی باقی نماند. دولت ضلالت شما را به مانند به هم پیچیده شدن چرم به هم می مالد، و همچون کوبیدن خرمن می کوبد، این سرکشان همچون پرنده ای که دانه

درشت را از دانه ریز جدا می کند مؤمن را از میان شما جدا می کنند.

این راهها شما را کجا می برد؟ تاریکی ها تا چه وقت شما را سرگشته و حیران می نماید؟! دروغها چگونه شما را می فریبند؟! این بلا از کجا به سر شما می آید و به کجا باز گردانده می شوید؟!

برای هر زمانی سرنوشتی است، و هر غیبتی را باز گشتی است. پس، از عالم ربّانی خود بشنوید، دلهای خود را نزد او حاضر کنید، و اگر بر شما فریاد زد بیدار شوید. خبرگزار باید به مردمش راست بگوید، و پراکندگی کار و افکار خود را جمع نماید، و ذهنش را آماده سازد. عالم ربّانی حقایق را همچون شکافتن مهره برای شما شکافت، و حقیقت را همچون کندن پوست درخت برای یافتن صمغ پوست کند. به وقت بر پا شدن بیرق گمراهی باطل در محلّ خود جای گرفته، و جهالت بر مرکبهایش سوار گشته، و گروه ستمگر بزرگ و فراوان گردد، و دعوت کننده به حق کم شود، و روزگار همچون وحشی گزنده حمله نماید، و شتر باطل پس از سکوت عربده کشد و قوّت گیرد، و مردم بر معصیت پیمان برادری بندند، و بر دین از هم دوری نمایند، و بر دروغ با یکدیگر دوست شوند، و بر راستی با هم دشمنی ورزند. در این وقت فرزند باعث خشم پدر، و باران عامل حرارت گردد، و مردم پست فراوان، و خوبان کمیاب شوند. مردم (توانمند) آن روزگار همچون گرگ، و حاکمانشان درنده، و میانه حالشان طعمه، و نیازمندانشان مرده خواهند بود، راستی ناپدید شود، و دروغ فراوان گردد، مردم به زبان اظهار دوستی، و به دل دشمنی کنند، فسق عامل نسبت، و عفّت باعث شگفتی شود، و اسلام را همچون پوستین وارونه پوشند - . نهج البلاغه: ۱۵۵، خطبه ۱۰۸ - .

**[ترجمه]

تبیین

الملحمه هی الحرب أو الوقعه العظیمه فیها. و موضع القتال مأخوذ من اشتباک الناس فیها کاشتباک لحمه الثوب بالسدی. و قیل: [هی مأخوذه] من اللحم. و التجلّی: الانکشاف. و الخلق الثانی یحتمل المصدر و المخلوق. و الرویّه:

التفکّر. و المراد بالضمیر إمّا القلب أو ما یضمر من الصور.

قوله علیه السّلام: «فی نفسه»: أی کائن فی نفسه أو فی حدّ ذاته إذا تأمّل فیه متأمّل بنظر صحیح و الغامض من الأرض: المطمئنّ. و من الکلام و غیره خلاف الواضح. و المشکاه: کوّه غیر نافذه یجعل فیها المصباح، أو عمود القندیل الذی فیه الفتیله، أو القندیل. و الذؤابه بالضمّ مهموزا: الناصیه أو

منبتها من الرأس. و العلياء بالفتح و المدّ كلّ مكان مشرف، و السماء، و رأس الجبل. و سرّه البطحاء: وسطها تشبيها بسرّه الإنسان. و البطحاء و الأبطح:

مسيل واسع فيه دقاق الحصى.

قيل: استعار [عليه السلام الشجره لصنف الأنبياء عليهم السلام و فروعها أشخاصهم و ثمرتها العلوم و الكمالات. و مشكاه الضياء لآل إبراهيم عليه السلام، و ذؤابه العلياء لقريش، و سرّه البطحاء لمكه، و المصابيح و الينابيع هم الأنبياء عليهم السلام.

و المراد بالطبيب: نفسه عليه السلام. و الدوران بالطبّ: إتيان المرضى و تتّبعهم، فهو تعريض للأصحاب بقعودهم عمّا يجب عليهم. أو المراد بيان كمال الطبيب، فإنّ الدوّار أكثر تجربه من غيره كما قيل.

و المرهم: طلاء ليّن يطلى به الجرح مشتقّ من الرهمه بالكسر و هى المطر الضعيف و إحكامها: إتقانها و منعها عن الفساد. و الوسم: أثر الكى و الميسم بالكسر-: المكواه. و أحماها: أى أسخنها و لعلّ إحكام المراهم إشاره إلى البشاره بالثواب، أو الأمر بالمعروف. و إحماء المواسم: [إشاره] إلى الإنذار من العقاب، أو النهى عن المنكر و إقامه الحدود.

و قدح بالزند كمنع-: رام الإيراء به و استخرج النار منه. و الزند بالفتح-: العود الذى يقدح به النار. و ثقبت النار اتقدت. و ثقب الكواكب:

أضاء. و القاسيه: الشديده و الغليظه.

و انجابت السحابه: انكشفت. و المراد بالسرائر، ما أضمره المعاندون للحقّ فى قلوبهم من إطفاء نور اللّه و هدم أركان الشريعه.

و قيل: إشاره إلى انكشاف ما يكون بعده لنفسه القدسيه و لأهل البصائر من استيلاء بنى أميه و عموم ظلمهم. أو انكشاف أسرار الشريعه لأهلها.

و الخابط: السائر على غير هدى و لعلّ المراد أنّ ضلالهم ليس لخفاء

الحقّ، بل للإصرار على الشقاوه و النفاق.

و سفر الصبح و أسفر: أضاء و أشرق. و أسفرت المرأه: كشفت عن وجهها.

و المراد بإسفار الساعه و ظهور العلامه: قرب القيامه بعدم بقاء نبيّ ينتظر بعثته، و ظهور الفتن و الوقائع التى هى من أشراطها. و الشبح بالتحريك-: سواد الإنسان و غيره تراه من بعيد.

و المراد بكونهم أشباحا بلا أرواح: تشبيههم بالجمادات و الأموات فى عدم الانتفاع بالعقل، و عدم تأثير المواعظ فيهم كما قال تعالى: كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ و أمّا كونهم أرواحا بلا أشباح فقيل: المراد بيان نقصهم؛ لأنّ الروح بلا جسد ناقصه عاطله عن الأعمال.

و قيل: إشاره إلى خفّتهم و طيشهم فى الأفعال.

و قيل: المراد أنّ منهم من هو كالجماد و الأموات، و منهم من له عقل و فهم و لكن لا قوّه له على الحرب، فالجميع عاطلون عمّا يراد بهم.

و قيل: المراد أنّهم إذا خافوا ذهلت عقولهم و طارت ألبابهم، فكانوا كأجسام بلا أرواح، و إذا أمنوا تركوا الاهتمام بأمورهم كأنّهم أرواح لا تعلّق لهم بالأجسام.

و النسّاك: العبّاد: أى ليست عبادتهم مقرونه بالإخلاص و على الوجه المأمور به و مع الشرائط المعتبره، فإنّ منها معرفه الإمام و طاعته. و كونهم تجارا بلا أرباح لعدم ترتّب الثواب على أعمالهم.

و قوله عليه السلام: «رايه ضلاله»: منقطع عمّا قبله التقطه السيّد [الرّضى رضى اللّه عنه من كلامه [عليه السلام على عادته، و كأنّه إشاره إلى

ما یحدث فی آخر الزمان من الفتن کظهور السفیانی و غیره.

و القطب: حدیده تدور علیها الرحی، و ملاک الأمر و مداره و سیّد القوم.

و قیامها علی قطبها کنایه عن انتظام أمرها و تفرّق شعبها عن انتشار فتنتها فی الآفاق و تولّد فتن أخر عنها.

و قیل: لیس التّفرق للرایه نفسها، بل لنصارها و أصحابها. و حذف المضاف، و معنی تفرقّهم أنّهم یدعون إلی تلک الدعوه المخصوصه فی بلاد متفرّقه.

[قوله علیه السلام:] «و تکیلکم بصاعها»: أی تأخذهم للإهلاک زمره زمره، کالکیّال یأخذ ما یکیله جمله جمله.

أو یقهرکم أربابها علی الدخول فی أمرهم، و یتلاعبون بکم یرفعونکم و یضعونکم کما یفعل کیّال البرّ بها إذا کاله بصاعه.

أو تکیل لکم بصاعها علی حذف اللام کما فی قوله تعالی: «وَ إِذا کالُوهُمْ » [۳ / المطففین: ۳۶]: أی تحملکم علی دینها و دعوتها، و تعاملکم بما یعامل به من استجاب لها أو تفرز لکم من فتنها شیئا و یصل إلی کلّ منکم نصیب منها.

و الخبط بالفتح-: ضرب الشجر بالعصی لیتناثر ورقها، و خبط البعیر الأرض بیده خبطا: أی ضربها. و الکلام علی الوجهین یفید الذلّه و الانقهار.

و القیام علی الضّلّه: الإصرار علی الضلال. و ثفاله القدر بالضمّ-: ما ثفل فیه من الطبیخ، و هی کنایه عن الأراذل و من لا ذکر له بین النّاس لعدم الاعتداد بقتلهم. و النفاضه بالضمّ-: ما سقط من النفض. و العکم بالکسر-: العدل، و نمط تجعل فیه المرأه ذخیرتها.

[و] قال [ابن الأثیر] فی [مادّه «عکم» من النهایه: العکوم: الأحمال

التى تكون فيها الأمتعه و غيرها، واحدها عكم بالكسر، و منه حديث علىّ عليه السلام: «نفاضه كنفاضه العكم». انتهى. و المراد بها ما يبقى فى العدل بعد التخليه من غبار أو بقيّه زاد لا يعبأ بها فتنفض.

و عركه كنصره-: دلكه و حكّه. و الأديم: الجلد أو المدبوغ منه. و داس الرجل الحنطه: دقّها ليخرج الحبّ من السنبل. و الحصيد: الزرع المقطوع.

و استخلصه لنفسه: أى استخصّه. و الغرض تخصيص المؤمن بالقتل و الأذى.

و البطينه: السمينه. و الهزيل ضدّ السمين.

قوله عليه السلام: «أين تذهب بكم»: الباء فى الموضعين للتعديه.

و المذاهب: الطرق و العقائد و إسناد الإذهاب إليها على التجوّز للمبالغه.

و تاه يتيه تيها بالفتح و الكسر-: أى تحيّر و ضلّ. و الغيهب: الظلمه و الشديد السواد من الليل. و الكواذب: الأمانى الباطله و الأوهام الفاسده.

قوله [عليه السّلام:] «و من أين تؤتون» على بناء المجهول: أى من أىّ جهه و طريق يأتيكم من يضلّكم من الشياطين أو تلك الأمراض! «و أنّى تؤفكون»: أى أنّى تصرفون عن قصد السبيل! و أين تذهبون! قوله عليه السّلام: «ف لِكُلِّ أَجَلٍ كِتابٌ»: أى لكلّ أمد و وقت حكم مكتوب على العباد. و الإياب بالكسر-: الرجوع.

قيل: هذا الكلام منقطع عمّا قبله. و قيل: تهديد بالإشاره إلى قرب الموت، و أنّهم بمعرض أن يأخذهم على غفلتهم.

و الرّبّانى: منسوب إلى الربّ، و فسر بالمتألّه العارف باللّه، أو الذى يطلب بعلمه وجه اللّه، أو العالم المعلّم، و المراد: نفسه عليه السلام. و إحضار القلب:

الإقبال التامّ إلى كلامه و مواعظه.

قوله عليه السلام: «إن هتف بكم» بكسر الهمزه و فى بعض النسخ

بالفتح: أى لهتافه بكم و هو الصيّاح.

و الرائد: الذى يتقدّم القوم يبصر لهم الكلاء و مساقط الغيث، و فى المثل:

«لا يكـذب الرّائـد أهله». و لعلّ المراد بالرائد: نفسه عليه السـلام: أى وظيفتى و شأنى الصدق فيما أخبركم به ممّا تردون عليه من الأمور المستقبله فى الدنيا و الآخره، كما أنّ وظيفتكم الاستماع و إحضار القلب.

و الشّمل ما تشتّت من الأمر و المراد به الأفكار و العزائم: أى يجب على التوجّه إلى نصحكم و تذكيركم بقلب فارغ عن الوساوس و الشواغل، و إقبال تامّ على هدايتكم.

و يحتمل أن يراد بالشّمل من تفرّق من القوم فى فيافى الضلاله.

و الفاعل فى [قوله «فلق» هو الرائد.

و قيل: المراد بالرائـد: الفكر؛ لكونه مبعوثا من قبل النفس فى طلب مرعاها و ماء حياتها من العلوم و سائر الكمالات، فكنّى به عنه و أهله هو النفس، فكأنّه عليه السـلام قال: فلتصـدق أفكاركم و متخيّلاتكم نفوسـكم، و صـدقها إيّاها تصـرّفها على حسب إشاره العقل بلا مشاركه الهوى.

أو المراد بالرائـد: أشـخاص من حضـر عنـده، فإنّ كلا منهم له أهل و قبيله يرجع إليهم، فأمرهم أن يصـدقهم بتبليغ ما سـمع على الوجه الذى ينبغى و النصيحه و الدعوه إليه.

و قوله [عليه السّلام:] «و ليجمع شـمله»: أى ما تفرّق و تشعّب من خواطره فى أمور الدنيا و مهماتها. «و ليحضر ذهنه»: أى يوجّهه إلى ما أقول.

انتهى.

و الفلق: الشقّ. و الخرزه بالتحريک-: الجوهر. «و قرفه قرف الصمغه»:

أى قشره كما تقشر الصمغه من عود الشجره و تقلع؛ لأنّها إذا قلعت لم يبق لها

أثر، و هذا مثل، و المعنى أوضح لكم أمر الفتن أو طريق الحقّ إيضاحا تامّا، فأظهر لكم باطن الأمر كما يرى باطن الخرزه بعد شقّها، و لا أدّخر عنكم شيئا بل ألقى الأمر بكلّيته إليكم.

قوله عليه السّلام: «فعند ذلك» قيل: هو متّصل بقوله: «من بين هزيل الحبّ»، فيكون التشويش من السيّد رضى اللّه عنه. و يمكن أن يكون إشاره إلى كلام آخر سقط من البين.

[قوله عليه السلام:] «و أخذ الشى ء مآخذه»: أى تمكّن و استحكم.

و الطاغيه مصدر بمعنى الطغيان أو صفه محذوف: أى الفئه الطاغيه. و كذا الداعيه تحتمل الوجهين. و فى بعض النسخ «الرّاعيه» بالراء المهمله.

و الفنيق: الفحل من الإبل «و هدر» ردّد صوته فى حنجرته فى غير شقشقه.

و الكظوم: الإمساك و السكوت.

و كون الولد غيظا لكثره العقوق أو لاشتغال كلّ امرئ بنفسه، فيتمنّى أن لا يكون له ولد.

و المطر قيضا بالضاد المعجمه: أى كثيرا. قيل: إنّه من علامات تلك الشرور أو من أشرط الساعه. و قيل: إنّه أيضا من الشرور إذا جاوز الحدّ.

و فى بعض النسخ بالظاء المعجمه: و هو صميم الصيف و هو المطابق لما فى النهايه، قال: و منه حديث أشراط الساعه: «أن يكون الولد غيضا و المطر قيضا»؛ لأنّ المطر إنّما يراد للنبات و برد الهواء، و القيظ ضدّ ذلك انتهى. و حينئذ يحتمل أن يكون المراد تبدّل المطر بشدّه الحرّ و قلّه المطر، أو كثرته فى الصيف دون الربيع و الشتاء.

أو المراد أنّه يصير سببا لاشتداد الحرّ لكثرته فى الصيف، إذ تثور به الأبخره و يفسد الهواء، أو يصير على خلاف العاده سببا لشدّه الحرّ.

«و تفيض اللئام»: أى تكثر. و «تغيض الكرام»: أى تقلّ.

[قوله عليه السلام:] «و أهل ذلك الزمان»: أى أكابرهم. «أكّالا» بالضمّ و التشديد: جمع آكل.

و قال بعض الشارحين: روى «أكالا» بفتح الهمزه و تخفيف الكاف يقال:

ما ذقت أكالاـ أى طعاما، و قال: لم ينقل هذا إلّا فى النفى، فالأجود الروايه الأخرى و هى «آكالا» بمدّ الهمزه على أفعال جمع أكل و هو ما أكل، و قد روى «أكالاـ» بضمّ الهمزه على فعال. و قالوا: إنّه جمع آكل للمأكول كعرق و عراق، إلّا أنّه شاذّ: أى صار أوساط الناس طعمه للولاه و أصحاب السلاطين كالفريسه للأسد.

و غار الماء: ذهب فى الأرض. و فاض: أى كثر حتّى سال. و فى بعض النسخ «و فار الكذب».

قوله عليه السلام: «و صار الفسوق نسبا»: أى يحصل أنسابهم من الزنا.

و قيل: أى يصير الفاسق صديقا للفاسق حتّى يكون ذلك كالنسب بينهم.

و أمّا لبسهم الإسلام لبس الفرو فالظاهر أنّ المراد به: تبديل شرائع الإسلام و قلب أحكامه، أو إظهار النيّات الحسنه و الأفعال الحسنه و إبطان خلافها.

و قيل: وجه القلب، أنّه لمّا كان الغرض الأصلى من الإسلام أن يكون باطنا ينتفع به القلب و يظهر به منفعه، فقلّب المنافقون غرضه و استعملوه بظاهر ألسنتهم دون قلوبهم، فأشبه قلبهم له لبس الفرو، إذ كان أصله أن يكون حمله ظاهرا لمنفعه الحيوان الذى هو لباسه، فاستعمله الناس مقلوبا.

**[ترجمه]«الملحمة» به معناى جنگ يا واقعه سخت در جنگ است. مكان درگيرى به خاطر در هم تنيدن مردم در آن از درهم تنيدن تار لباس در پود آن گرفته شده. و گفته شده: از «اللحم» گرفته شده است. «التجلی» به معنای آشكار شدن است .

«الخلق الثانی» محتمل بر مصدر و نيز مخلوق (اسم مفعول) است. «الرويّة» يعنى تفكر و انديشه. مقصود از ضمير، قلب يا تصاويرى است كه در درون دارد.

«فى نفسه» يعنى: «موجود در نفس او» يا «فى حدّ ذاته» است هرگاه شخصى با ديدگاه درستى در آن تامل و انديشه كند. «الغامض» از زمين يعنى هموار و از كلام و غير آن بر خلاف واضح است. «المشكاة» دريچه‌اى غير نافذ كه چراغ در آن قرار مى‌دهند، يا ستون قنديلى است كه فتيله در آن است و يا خود قنديل است. «الذؤابة» با ضمه و همزه به معناى موى پيشانى يا محل روئيدن آن در سر است. «العلياء» با فتحه و مدّ هر مكان بلند، و به معناى آسمان و قله كوه است. «سرّة البطحاء» وسط دشت است كه به ناف انسان تشبيه شده است. «البطحاء» و «الأبطح» سيل‌گاه فراخ است كه در آن شن و ماسه و سنگريزه باشد. گفته شده: امام عليه السلام درخت را براى گروه پيامبران و شاخه‌هاى آن را براى خود پيامبران و ميوه آن را براى علوم و كمالات استعاره آورده است. چراغ نور را براى آل ابراهيم و شاخه بلند را براى قريش و سرزمين بطحاء را براى مكه استعاره

گرفته است. و چراغ های بر افروخته و سرچشمه ها پیامبران هستند.

مقصود از طبیب خود ایشان است. و سیّار بودن برای طب یعنی: آمدن نزد بیماران و پیگیری کردن آنان است. پس این عبارت تعریض و کنایه‌ای است به یاران به خاطر سرباز زدن آنان از آنچه می‌بایست انجام دهند. یا مقصود تبیین کمالات طبیب است زیرا همانطور که گفته شده طبیب سیّار از دیگر طبیبان تجربه بیشتری دارد. «المرهم» مایع نرمی است که بر زخم می‌مالند که از «الرهمۀ» با کسره، مشتق شده و آن به معنای باران ریز و نرم است. «إحکامها» یعنی استوار کردن و مانع شدن آن از فساد است. «الوسم» اثر داغ کردن است. «المیسم» - با کسره - به معنای داغ کردن (حیوان) است. «أحماها» یعنی آن را داغ کرد. و شاید «إحکام المرهم» اشاره به مژده پاداش، یا امر به معروف داشته باشد و «إحماء المواسم» اشاره به هشدار به مجازات و عقوبت، یا نهی از منکر و اقامه حدود الهی داشته باشد.

«قدح بالزند» - بر وزن منع - بر آن ضربه زد تا آتش از آن بیرون آید. «الزند» - با فتحه - چوب آتش‌زنه است. «ثقبت النار» یعنی آتش برافروخته شد. «ثقب الکواکب» یعنی ستارگان درخشیدند. «القاسیۀ» یعنی سخت و غلیظ. «انجابت السحاب» یعنی ابرها پراکنده شدند. مقصود از «السرائر» چیزی است که دشمنان حق در دل پنهان داشتند و درصدد بودند نور خداوند را خاموش کرده و ارکان شریعت را ویران نمایند. گفته شده: اشاره به آشکار شدن آن چیزی است که پس از ایشان برای نفس قدسی او و اهل بینش رخ خواهد از جمله چیره شدن بنی‌امیه و ظلم و ستم فراگیر آنان. یا اشاره به آشکار شدن اسرار شریعت برای اهل آن دارد.

«الخابط» کسی است که بدون هدایت راه می‌پیماید. و شاید مقصود این باشد که گمراهی آنان به سبب پوشیده مانده حقّ نیست بلکه به خاطر پافشاری آنان بر شقاوت و نفاق است. «سفر الصبح و و أسفر» یعنی سپیده صبح تابید و درخشید. «أسفرت المرأۀ» یعنی: زن صورتش را آشکار کرد. مقصود از «إسفار الساعۀ و ظهور العلامۀ» نزدیکی قیامت با نماندن پیامبری که در انتظار بعثت او باشند، و با پدیدار شدن فتنه‌ها و رویدادهایی که از نشانه‌های قیامت است.

«الشبح» - با حرکت حروف - سیاهی انسان و غیر انسان است که از دور می‌بینی. مقصود از اینکه آنان شبح‌ها و سایه‌های بدون روح هستند، تشبیه آنان به جمادات و مردگان در بهره نگرفتن از خرد، و تاثیر نداشتن موعظه‌ها در آنان می‌باشد همانگونه که خداوند متعال می‌فرماید: «کأنّهم خشب مسنّدۀ» - . منافقون / ۴ - { گویی آنان شمعک هایی پشت بر دیوارند [که پوک شده و درخور اعتماد نیستند]} درباره اینکه آنان ارواح بدون شبح هستند گفته شده: مقصود بیان نقص آنان است زیرا روح بدون جسد، ناقص و از عمل کردن تعطیل است. و گفته شده: اشاره به خواری و بی‌خردی آنان در کردارشان است. و گفته شده: مقصود این است که برخی از آنان همچون جمادات و مردگان‌اند و برخی از آنان عقل و فهم دارند اما توان جنگیدن ندارند. پس همگی از آنچه از آنان خواسته شده تعطیل گشته‌اند. و گفته شده: مقصود این است که آنان هرگاه بترسند، عقل و خردشان از بین می‌رود و همچون جسم‌های بدون روح می گردند و هرگاه در امنیت قرار گرفتند، اهتمام به کارهایشان را وانهاده گویی روح‌هایی است که هیچ ارتباطی با اجساد ندارند.

«النساک» یعنی عبادت کنندگان. یعنی: عبادت آنان مقرون به اخلاص و به صورتی نیست که بدان امر شده و شرایط مورد نظر را دارا نیست. که از جمله این شرایط شناخت امام و اطاعت از اوست. و اینکه آنان تاجران بی‌سودانند به دلیل ترتب نیافتن

پاداش بر اعمال آنان است.

«رایهٔ ضلالهٔ» از عبارت ماقبل آن منقطع است که سید رضی رضی الله عنه بر طبق عادت از کلام امام گرفته است، و گویی اشاره به حوادث آخر الزمان وفتنه‌های آن از جمله ظهور سفیانی و دیگران دارد. «القطب» آهنی است که آسیاب بر آن می‌چرخد و ملاک و مدار آن، و به معنای سرور و بزرگ قوم است. و برافراشته شدن پرچم‌های گمراهی کنایه از سامان یافتن کار آن و متفرق شدن شعبه‌های آن همچون فتنه‌های آن در آفاق و به وجود آمدن فتنه‌های دیگر از آن می‌باشد. و گفته شده: متفرق شدن برای خود پرچم گمراهی نیست بلکه یاوران و اصحاب گمراهی متفرق می‌شوند. و مضاف حذف گردیده است و معنای متفرق شدن این است که آنان به این دعوت ویژه در سرزمین‌های مختلف فرا می‌خوانند. فرموده امام علیه السلام «و تکیلکم بصاعها» یعنی گروه گروه آنان را برای هلاکت می‌گیرد مانند قپاندار که آنچه را وزن می‌کند اندک اندک می‌گیرد. یا اینکه صاحبان فتنه شما را برای وارد شدن در کارهایشان می‌گیرند و با شما بازی می‌کنند، شما را بالا می‌برند و پایین می‌آورند همچون قپاندار زمانی که گندم را با صاعش وزن می‌کند. یا به این معنا که با صاع فتنه برای شما وزن می‌کند که لام حذف شده است مانند این فرموده خداوند: «و اذا کالوهم» - . مطففین / ۳ - {و چون برای آنان پیمانه یا وزن کنند.} یعنی: شما را به دین و دعوتش وادار می‌کند و همچون کسی با شما برخورد می‌کند که آن را اجابت می‌کند، یا به این معنی که قسمتی از فتنه‌هایش را بر شما تحمیل کرده و به هر یک از شما بهره‌ای از آن می‌دهد .

«الخبط» - با فتحه - این است که با چوب به درخت ضربه بزنی تا برگ‌هایش بیفتد. و «خبط البعیر بیده خبطاً» یعنی: دست بر زمین زد. و این سخن بر هر دو وجه ذلت و شکست را می‌رساند. «القیام علی الضلّهٔ» یعنی پافشاری بر گمراهی. و «ثفالهٔ القدر» - با ضمه - آنچه در غذا ته‌نشین می‌شود و آن کنایه از اراذل مردم و کسانی است که به خاطر عدم توجه به کشتن آنان، نامی در میان مردم ندارد. و «النفّاضهٔ» - با ضمه - بقیه آذوقه و غذا که بر زمین می‌افتد. و «العکم» - با کسره - به معنای لنگه بار و پارچه و ظرفی است که زن ذخیره‌اش را در آن قرار می‌دهد.

ابن اثیر در ماده «عکم» در النهایهٔ گوید: «العکوم» بارهایی است که کالا و چیزهای دیگر در آن است و مفرد آن «عکم» با کسره است و از همین کلمه حدیث علی علیه السلام است که گوید: «نفاضهٔ کنفاضهٔ العکم» پایان سخن. مقصود از آن غبار یا باقی‌مانده آذوقه‌ای است که از لنگه بار پس از تخلیه آن باقی مانده است که بدان اهمیتی داده نمی‌شود و دور ریخته می‌شود.

«عرکه» - بر وزن نصره - یعنی آن را سایید و بر هم فشارد. «الادیم» پوست یا پوست دباغی شده است. «داس الرجل الحنطهٔ» یعنی گندم را شکافت تا دانه را از سنبل آن جدا کرده و بیرون آورد. «الحصید» یعنی کِشت درو شده. «استخلصه لنفسه» یعنی: برای خود اختصاص داد. و مقصود از آن، اختصاص یافتن مؤمن به کشته شدن و آزار و اذیت دیدن است. «البطینهٔ» یعنی: درشت و چاق. و «الهزیل» متضاد چاق است.

«أین تذهب بکم» باء در هر دو جا برای متعدی کردن است. «المذاهب» به معنای راه‌ها و باورها است و اسناد بُردن به مذاهب برای مبالغه به صورت مجاز ذکر شده است. «تاه یتیه تیهاً» - با فتحه و کسره - یعنی: سرگردان و گمراه شد. «الغیهب» یعنی ظلمت و سیاهی شدید شب. « الکواذب» آرزوهای باطل و گمان‌های فاسد.

فرموده امام علیه السلام «و من أین تؤتون» با صیغه مجهول، یعنی: از کدام جهت و و کدام راه شیاطین یا این بیماری‌ها به سراغ شما می‌آینـد و شـما را گمراه می‌کننـد. «و أنّی تؤفکون» یعنی: شـما از روی قصد، چه رفتاری می‌کنید! و کجا می‌روید! «فکلّ أجل کتاب» یعنی: برای هر مـدت و وقتی، حکم و قضای مکتوب بر بندگان است. و «الإیاب» - با کسـره - به معنای بازگشـت است. گفته شده: این سخن از ما قبل آن منقطع است. و گفته شده: تهدیدی است با اشاره به نزدیک شدن مرگ، و اینکه آنان در معرض آن هستند که مرگ به صورت ناگهانی بر آنان وارد می‌شود.

«الربّانی» منسوب به ربّ است و به معنای شخصـی که نسبت به خداوند معرفت کامل دارد، یا کسی که با علم و دانش خود در پی رضایت الهی است، یا شـخص عالمی که علم می‌آموزد، تفسـیر شده است. و مقصود خود امام علیه السلام است. و «احضار القلب» روی آوردن کامل به سخنان و موعظه‌های ایشان است.

«إن هتف بکم» با کسـره همزه است و در برخی نسـخه‌ها با فتحه است، یعنی: به خاطر هتاف او بر شـما، و هتاف به معنای فریاد است.

«الرائد» فرسـتاده و نماینده کاروان که برای راهنمایی کردن برای غذا و مکان فرود آمدن باران پیش از آنان رهسپار می‌شود. و در ضـرب المثل آمـده است «لایکـذب الرائد اهله». و شاید مقصود از رائد خود امام علیه السـلام باشد، یعنی: وظیفه و شأن من صـداقت در خبر دادن از اموری از دنیـا و آخرت شـما است که آینـده بر آن وارد می‌شویـد ، همـانگونه که وظیفه شـما گوش دادن و حضور قلب است.

«الشمل» آنچه از چیزی که پراکنده شده باشد. و مقصود از آن اندیشه‌ها و تصمیم‌ها است، یعنی: بر من واجب است که با قلبی فـارغ از هرگونه وسوسه و مشـغله برای نصـیحت و یادآوری شـما و با تمام وجود برای هـدایت شـما روی بیاورم. ممکن اسـت مقصود از «الشمل» کسانی از مردم باشند که در بیابان‌های گمراهی پراکنده شده‌اند. فاعل در «فلق» به رائد برمی‌گردد.

و گفته شـده: مقصود از رائـد، فکر و انـدیشه است زیرا فکر از طرف نفس آدمی در طلب غـذا و آب حیـاتش از علوم و دیگر کمالاـت رهسپار می‌شود. پس بـا لفـظ رائـد از فکر کنایه آورده است و صاحب فکر نفس آدمی است. گویا امام علیه السـلام گفته است: می‌بایست نفوس شـما افکار و متخیلات شما را تصدیق کند و تصدیق کردن آن، به این صورت است که بر اساس راهنمـایی عقـل بـدون مشـارکت هواهـای نفسانی رفتار نمایـد. یا مقصود از رائـد کسانی است که در حضور امام بودنـد. و هر کـدام از آنان قوم و قبیله‌ای دارنـد که بدان بازمی‌گردند. پس به آنان امر فرموده که با رساندن آنچه شـنیده‌اند به شـیوه‌ای که شایسته نصیحت و دعوت بدان است، آنان را تصدیق کنند.

فرموده امام علیه السـلام «و لیجمع شـمله» یعنی: آنچه از افکار او در امور و کارهای مهم دنیا که متفرق و پراکنـده می‌شوند. «و لیحضـر ذهنه» یعنی: ذهنش را به آنچه من می‌گویم هـدایت کند. پایان سـخن. «الفلق» به معنای شـکافتن است. و «الخرزة» - با حروف متحرک - به معنای جواهرات است. «قرفه قرف الصـمغة» یعنی: آن را پوست کند همانگونه که صـمغ را از تنه درخت پوست می‌کنـد و درمی‌آورد. زیرا هرگـاه صـمغ کنـده شود اثری از آن نمی‌مانـد و این به صورت ضـرب المثل آمـده است. و معنای عبارت بـدین گونه است که: امر مربوط به فتنه‌ها، یا راه حق را به صورتی کاملا آشـکار برای شـما واضـح می‌گردانم و

باطن امور را برای شما آشکار می‌نمایم همانگونه که باطن صمغ را بعد از شکافتن آن می‌بینند. و چیزی را از شما پنهان نکرده و نزد خود نگه نمی‌دارم بلکه همه امور را به صورت کامل برای شما تبیین می‌کنم. درباره «فعند ذلك» گفته شده: این عبارت به «من بین هزیل الحبّ» متصل شده است و به هم ریختگی در عبارت توسط سید رضی صورت گرفته است. و ممکن است اشاره به سخن دیگری باشد که در وسط عبارت از قلم افتاده است.

فرموده امام علیه السلام «و أخذ الشیء مآخذه» یعنی: تمکّن و استحکام یافت. «الطاغیة» مصدر به معنای طغیان، یا صفت برای اسم محذوفی است، یعنی: گروه طاغی. و «الداعیة» نیز محتمل بر این دو وجه است. و در برخی نسخه‌ها «الراعیة» با راء مهمله آمده است. «الفنیق» به معنای شتر نر است. «و هدر» یعنی شتر صدایش را در گلو بدون بانگ و فریاد گردانید. «الکظوم» یعنی خودداری و سکوت. دشمنی کردن فرزند با پدر به خاطر نافرمانی زیاد است یا به این دلیل که هر کس به خود مشغول می‌شود و آرزو می‌کند فرزند نداشته باشد.

«المطر قیضاً» با ضاد معجمه یعنی: باران بسیار. گفته شده که آن از علامت‌های فتنه‌ها، یا از علامات قیامت است. و گفته شده: خودش هم یکی از آن شرّها است هرگاه از حد فراتر رود. در برخی نسخه‌ها با ظاء معجمه ذکر شده و آن اوج تابستان است و با آنچه در النهایة آمده است تطابق دارد. (ابن اثیر) گوید: از همین کلمه حدیث شروط و علامات قیامت است که: «أن یکون الولد غیضاً و المطر قیظاً» زیرا باران برای گیاهان و خنکی هوا نازل می‌شود و «القیظ» برعکس آن است. در این صورت ممکن است مقصود این باشد که باران به گرمای زیاد و کمبود بارش مبدل گردد، یا مقصود زیاد شدن آن در تابستان به جای بهار و زمستان است. یا مقصود این است که باران سبب زیاد شدن گرما می‌شود زیرا در تابستان بیشتر می‌بارد در این هنگام بخارها برانگیخته شده و هوا آلوده و فاسد می‌گردد، یا بر خلاف عادت، باران سبب زیاد شدن گرمای هوا می‌شود.

«تفیض اللئام» یعنی: پست‌فطرتان زیاد می‌شوند. «تغیض الکرام» یعنی: نیکان کمیاب می‌شوند. «و أهل ذلك الزمان» یعنی: بزرگان مردم آن زمان. «أكّالاً» با ضمه و تشدید جمعه «آکل» است. یکی از شارحان گوید: «أکالاً» با فتحه همزه و تخفیف کاف روایت شده است. گفته می‌شود: «ما ذقت أکالاً» یعنی: غذایی نچشیده‌ام. و گوید: این عبارت فقط برای نفی به کار برده می‌شود. پس وجه بهتر، روایت دیگری است که به صورت «آکالاً» با مدّ همزه بر وزن افعال، جمع أکل آمده است. و «أکل» چیزی است که خورده می‌شود. و گاهی به صورت «اکالاً» با ضمه همزه بر وزن فُعال ذکر شده است. و گفته‌اند: این کلمه جمع آکل برای مأکول است مانند عرق و عراق. اما این تلفظ شاذّ و نادر است، یعنی: محافل مردم طعمه والیان و قدرتمندان می‌شود همچون شکاری که شیر شکار می‌کند.

«غار الماء» یعنی: آب در زمین فرو رفت. و «فاض الماء» یعنی: آب زیاد شد تا جایی سیل روان گشت. و در برخی نسخه‌ها به صورت «و فار الکذب» آمده است. «صار الفسوق نسباً» یعنی نسب‌های آنان از زنا به دست می‌آید. و گفته شده: یعنی فاسق دوست فاسق می‌شود به گونه‌ای که گویی دوستی‌شان همچون نسب آن‌ها است.

اما مقصود از اینکه اسلام را چون پوستینی واژگونه بر تن می‌کنند، این است که: شریعت‌های اسلام را مبدل ساخته و احکام و قوانین آن را واژگون می‌کنند، یا اینکه نیت‌های نیک و کردارهای نیک ابراز می‌دارند و خلاف آن را در دل پنهان می‌کنند. و گفته شده: منظور از قلب و واژگون کردن این است که با توجه به اینکه هدف اصلی اسلام باطنی و درونی بودن آن است

به گونه‌ای که قلب بتواند از آن بهره گرفته و با اسلام منفعت آشکار گردد، منافقان هدف اسلام را واژگون ساخته و آن را در ظاهر با زبان به کار گرفته بی آنکه اسـلام را در دلشان جای‌دهنـد. پس واژگون کردن آنها هـدف اسـلام را همچون پوشـیدن پوستین است. زیرا اصـل این است که حیوانی که لباسـش این پوستین است از آن بهره ببرد، ولی مردم آن را واژگونه اسـتفاده کرده‌اند.

**[ترجمه]

«۱۰۰۰»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] خُطْبَهٌ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

ص: ۲۴۸

۱- [۱۰۰۰]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۷۲) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أَمِينُ وَحْيِهِ وَ خَاتَمُ رُسُلِهِ وَ بَشِيرُ رَحْمَتِهِ وَ نَذِيرُ نِقْمَتِهِ.

أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَذَا الْأَمْرِ أَقْوَاهُمْ عَلَيْهِ، وَ أَعْمَلُهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ فِيهِ. (۱) فَإِنْ شَغَبَ شَاغِبٌ اسْتُعْتِبَ، فَإِنْ أَبَى قُوتِلَ. وَ لَعَمْرِی لَئِنْ كَانَتِ الْإِمَامَهُ لَا تَنْعَقِدُ حَتَّى تَحْضُرَهَا عَامَّهُ النَّاسِ مَا إِلَى ذَلِكَ سَبِيلٌ، وَ لَكِنْ أَهْلُهَا يَحْكُمُونَ عَلَى مَنْ غَابَ عَنْهَا ثُمَّ لَيْسَ لِلشَّاهِدِ أَنْ يَرْجِعَ وَ لَا لِلْغَائِبِ أَنْ يَخْتَارَ.

أَلَا وَ إِنِّی أُقَاتِلُ رَجُلَيْنِ: رَجُلًا ادَّعَى مَا لَيْسَ لَهُ، وَ آخَرَ مَنَعَ الَّذِی عَلَيْهِ.

أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ، فَإِنَّهُ خَيْرُ مَا تَوَاصَى الْعِبَادُ بِهِ وَ خَيْرُ عَوَاقِبِ الْأُمُورِ عِنْدَ اللَّهِ، وَ قَدْ فُتِحَ بَابُ الْحَرْبِ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ أَهْلِ الْقِبْلَهِ، وَ لَا يَحْمِلُ هَذَا الْعَلَمَ إِلَّا أَهْلُ الْبَصَرِ وَ الصَّبْرِ وَ الْعِلْمِ بِمَوَاقِعِ الْحَقِّ، فَامْضُوا لِمَا تُؤْمَرُونَ بِهِ وَ قِفُوا لِمَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ، وَ لَا تَعْجَلُوا فِی أَمْرٍ حَتَّى تَتَبَيَّنُوا فَإِنَّ لَنَا مَعَ كُلِّ أَمْرٍ تُنْكِرُونَهُ غِيَراً.

أَلَا وَ إِنَّ هَذِهِ الدُّنْيَا الَّتِی أَصْبَحْتُمْ تَتَمَنَّوْنَهَا وَ تَرْغَبُونَ فِيهَا وَ أَصْبَحَتْ تُغْضِبُكُمْ وَ تُرْضِيكُمْ، لَيْسَتْ بِدَارِكُمْ وَ لَا مَنْزِلِكُمُ الَّذِی خُلِقْتُمْ لَهُ وَ لَا الَّذِی دُعِيتُمْ إِلَيْهِ.

أَلَا وَ إِنَّهَا لَيْسَتْ بِبَاقِيَهٍ لَكُمْ وَ لَا تَبْقَوْنَ عَلَيْهَا، وَ هِیَ وَ إِنْ غَرَّتْكُمْ مِنْهَا فَقَدْ حَذَّرَتْكُمْ شَرَّهَا، فَدَعُوا غُرُورَهَا لِتَحْذِيرِهَا، وَ أَطْمَاعَهَا لِتَخْوِيفِهَا، وَ سَابِقُوا فِيهَا إِلَى الدَّارِ الَّتِی دُعِيتُمْ إِلَيْهَا، وَ انْصَرِفُوا بِقُلُوبِكُمْ عَنْهَا، وَ لَا يَخِنَّنَّ أَحَدُكُمْ خَنِينَ الْأَمَهِ عَلَى مَا زُوِیَ عَنْهُ مِنْهَا، وَ اسْتَتِمُّوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ عَلَى طَاعَهِ اللَّهِ، وَ الْمُحَافَظَهِ عَلَى مَا اسْتَحْفَظَكُمْ مِنْ كِتَابِهِ.

أَلَا وَ إِنَّهُ لَا يَضُرُّكُمْ تَضْيِيعُ شَیْ ءٍ مِنْ دُنْيَاكُمْ بَعْدَ حِفْظِكُمْ قَائِمَهَ دِينِكُمْ.

ص: ۲۴۹

۱- كذا فی متن طبع الكمبانی من البحار، و ذكر فی هامشه نقلا عن نسخه من نهج البلاغه: وأعلمهم ومثل ما فی الهامش فی شرح ابن أبی الحديد، ولكن المستفاد من شرح ابن ميثم رحمه الله انه كان فی نسخته من نهج البلاغه: وأعملهم بتقديم الميم على اللام.

أَلَا وَ إِنَّهُ لَا يَنْفَعُكَمْ بَعْدَ تَضْيِيعِ دِينِكَمْ شَيْ ءٌ حَافَظْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَمْرِ دُنْيَاكُمْ، أَخَذَ اللَّهُ بِقُلُوبِنَا وَ قُلُوبِكَمْ إِلَى الْحَقِّ وَ أَلْهَمَنَا وَ إِيَّاكُمُ الصَّبْرَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السلام در یکی از خطبه‌هایش فرمود: رسول خدا امین وحی، و آخرین فرستادگان، و بشارت دهنده به رحمت، و بیم دهنده از عذاب او بود.

ای مردم، آن که تواناترین مردم به حکومت، و داناترین آنان به امر خدا در کار حکومت است از همه به حکومت شایسته تر است. اگر در مسأله حکومت فتنه جویی به فتنه برخیزد بازگشت به حق از او خواسته می شود و اگر امتناع ورزید کشته می شود. به جانم سوگند، اگر جز با حضور همه مردم امامت منعقد نگردد چنین کاری شدنی نیست، ولی آنان که حضور دارند ثبوت حکومت را بر غائبان حکم می کنند، پس فرد حاضر حق رویگردانی، و غائب حق انتخاب غیر را ندارد.

بدانید که من با دو نفر می جنگم: مردی که چیزی را ادعا کند که حق او نیست، و کسی که رویگردان شود از چیزی که بر عهده اوست.

بندگان خدا، شما را به تقوا سفارش می کنم، که تقوا بهترین چیزی است که بندگان حق یکدیگر را به آن سفارش می کردند، و از بهترین عاقبتها نزد خداست. بین شما و اهل قبله باب جنگ گشوده شده، و این پرچم را به دوش نمی کشد مگر آن که اهل بصیرت و استقامت و دانای به موارد حق باشد. پس آنچه را به آن مأمور می شوید انجام دهید، و از آنچه نهی می گردید باز ایستید، و در کاری تا دقیقا بررسی نکنید شتاب نورزید، زیرا آنچه را شما (از روی جهل) منکر آن هستید ما را قدرت تغییر آن هست.

بدانید دنیایی که نسبت به آن آرزومندید و به آن میل دارید، و آن گاهی شما را به خشم و زمانی به خشنودی می برد، نه خانه شماست و نه منزلی که برای آن آفریده شده اید، و نه جایی که شما را به آن دعوت کرده اند. بدانید که دنیا برای شما باقی نمی ماند و شما هم در آن باقی نخواهید ماند، و دنیا اگر شما را فریفت از شرّ خود نیز ترساند. پس به خاطر بیم دهیش از آنچه فریبتان می دهد چشم پوشی کنید، و به خاطر ترساندنش از طمع به آن خودداری نمایید، و در دنیا برای آخرتی که به آن دعوت شده اید بر یکدیگر پیشی گیرید، و با عمق دل از دنیا روی بگردانید، نباید احدی از شما به خاطر چیزی از دنیا که از او گرفته شده چون کنیز ناله بزند. و با شکیبایی بر طاعت خدا و محافظت بر آنچه از کتابش که حفظ آن را از شما خواسته است نعمت خدا را بر خود تمام کنید. بدانید در صورتی که پایه دین خود را حفظ نموده باشید از دست دادن متاع دنیا به شما زیانی وارد نکند. و بدانید در صورت تباه کردن دین آنچه از دنیا حفظ کرده اید به شما سودی ندهد. خداوند دلهای ما و شما را متوجه حق کند، و شکیبایی را به ما و شما ارزانی دارد. - . نهج البلاغه: ۲۴۷، خطبه۱۷۲ -

**[ترجمه]

إيضاح

قوله علیه السّلام: «بهذا الأمر»: أی الخلافه. «أقواهم علیه»: أی أحسنهم سیاسه و أشجعهم، و [هذا] یدلّ علی عدم جواز إمامه

المفضول لا سيّما مع قوله عليه السلام: «فان شغب ... إلى آخره». و الشغب بالتسكين: تهييج الشر. و المراد بالاستعتاب: طلب الرجوع بالمراسله و الكلام و نحوهما.

قوله عليه السلام: «لئن كانت الإمامه» قال ابن أبى الحديد: هذا تصريح بصحّه مذهب أصحابنا فى أنّ الاختيار طريق إلى الإمامه، و يبطل قول الإماميه من دعوى النّصّ، و أنّه لا طريق إلى الإمامه سوى النصّ. انتهى.

[أقول:] و فيه نظر، أمّا أوّلا: فلأنّه [عليه السلام إنّما احتجّ عليهم بالإجماع، إلزاما لهم لاتّفاقهم على العمل به فى خلافه أبى بكر و أخويه، و عدم تمسكه عليه السّلام بالنّصّ لعلمه عليه السلام بعدم التفاتهم إليه. كيف و قد أعرضوا عنه فى أول الأمر مع قرب العهد بالرسول صلّى اللّه عليه و آله و سماعهم عنه. و أمّا ثانيا: فلأنّه عليه السلام لم يتعرض للنصّ نفيا و إثباتا، فكيف يكون مبطلا لما ادّعاه الإماميه من النصّ؟! و العجب أنّه جعل هذا تصريحا بكون الاختيار طريقا إلى الإمامه! و نفى الدّلاله فى قوله عليه السلام: «إنّ أحقّ الناس بهذا الأمر ...» على نفى إمامه المفضول مع قوله عليه السلام: «فإن أبى قوتل».

مع أنّه لم يصرّح بأنّ الإمامه تنعقد بالاختيار، بل قال: إنّها لا تتوقّف على حضور عامّه الناس، و لا ريب فى ذلك؛ نعم يدلّ بالمفهوم عليه و هذا تقيّه منه عليه السلام.

و لا يخفى على من تتبّع سيره عليه السلام أنّه لم يمكنه إنكار خلافتهم و القدح فيها صريحا فى المجامع، فلذا عبّر بكلام موهم لذلك.

قوله عليه السلام: «و أهلها يحكمون»: و إن كان موهما له أيضا، لكن

يمكن أن يكون المراد بالأهل الأحقّاء بالإمامه.

و لا يخفى على المتأمّل أنّ ما مهد عليه السلام أوّلا بقوله: «إنّ أحقّ الناس أقواهم» يشعر بأنّ عدم صحّه رجوع الشاهد و اختيار الغائب، إنّما هو فى صوره الاتّفاق على الأحقّ دون غيره، فتأمّل.

قوله عليه السّلام: «رجلا ادّعى»: كمن ادعى الخلافه. «و آخر منع»: كمن لا يطيع الإمام أو يمنع حقوق اللّه.

«و خير عواقب الأمور»: عاقبه كلّ شى ء آخره. و التقوى خير ما ختم به العمل فى الدنيا أو عاقبتها خير العواقب.

و قوله عليه السّلام: «هذا العلم» بكسر العين أو بالتحريك كما فى بعض النسخ، فعلى الأوّل:

المعنى أنّه لا يعلم وجوب قتال أهل القبله و موقعه و شرائطه.

و على الثّانى: إشاره إلى حرب أهل القبله و القيام به. و يحتمل على بعد أن يراد به الإمامه المشار إليها بقوله: «أحقّ النّاس بهذا الأمر» فيكون إشاره إلى بطلان خلافه غير أهل البصر و الصبر و العلم بمواقع الحقّ.

قال ابن أبى الحديد: و ذلك لأنّ المسلمين عظم عندهم حرب أهل القبله و أكبروه، و من أقدم منهم عليه أقدم مع خوف و حذر. قال الشّافعى: لو لا على عليه السلام لما علم شى ء من أحكام أهل البغى.

قوله عليه السّلام: «فإنّ لنا» قال ابن ميثم: أى إنّ لنا مع كلّ أمر تنكرونه تغييرا: أى قوّه على التغيير، إن لم يكن فى ذلك الأمر مصلحه فى نفس الأمر، فلا تتسرّعوا إلى إنكار أمر نفعله حتّى تسألوا عن فائدته، فإنّه يمكن أن يكون إنكاركم لعدم علمكم بوجهه.

[و] قال ابن أبى الحديد: أى لست كعثمان أصبر على ارتكاب ما أنهى

عنه، بل أغيّر كلّما ينكره المسلمون و يقتضى الحال و الشرع تغييره. انتهى.

و يمكن أن يكون المعنى أنّ لنا مع كلّ أمر تنكرونه تغييرا: أى ما يغيّر إنكاركم و يمنعكم عنه من البراهين الساطعه أو الأعمّ منها، و من السيوف القاطعه إن لم تنفعكم البراهين.

و فى ذكر إغضاب الدنيا توبيخ لأهلها بالرغبه فى شى ء لا يراعى حقّهم كما قال عليه السلام: «رغبتك فى زاهد فيك ذلّ نفس». و غرور الدنيا بتزيين الزخارف لأهلها و إغفالهم عن الفناء و تحذيرها بما أراهم من الفناء و فراق الأحبّه و نحو ذلك. و الدار التى دعوا إليها هى الجنّه.

قوله عليه السلام: «و لا يخنّن أحدكم»: الخنين بالخاء المعجمه: ضرب من البكاء دون الانتحاب. و أصله خروج الصوت من الأنف كالحنين من الفم.

و يروى بالمهمله أيضا، و إضافته إلى الأمه؛ لأنّ الإماء كثيرا ما يبكين و يسمع الحنين منهنّ، و الحرّه تأنف من البكاء و الحنين.

و زواه عنه: صرفه و قبضه. و فى بعض النسخ: «ما زوى عنه»: أى عن أحدكم و لعلّه أظهر. و الصبر على الطاعه: حبس النفس عليها كقوله تعالى:

«وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» [۲۸ / الكهف: ۱۸]، أو عدم الجزع من شدّتها أو من البلايا إطاعه للّه، و على أىّ حال هو من الشكر الموجب للمزيد فيه بطلب تمام النعمه. و «من» فى قوله: «من كتابه» بيان ل «ما».

و القائمه: واحده قوائم الدواب. و قائمه السيف: مقبضه. و لعلّ المراد بقائمه الدّين. أصوله و ما يقرب منها، و يحتمل أن تكون الإضافه بيانيّه، فإنّ الدين بمنزله القائمه لأمور الدنيا و الآخره.

**[ترجمه]مقصود امام از «بهذا الامر» امر خلافت است. «أقواهم عليه» يعنى: با سياست‌ترين و دلاورترين آنان. و اين عبارت دلالت بر اين دارد كه امامت مفضول (كسى كه افرادى بالاتر از او باشند) جايز نيست به ويژه با بيان عبارت «فإنّ الشغب ...» تا پايان جمله كه بر آن تاكيد دارد. «الشغب» با سكون غين يعنى: برانگيختن شرّ و فتنه. مقصود از «الاستعتاب» يعنى: خواستار بازگشتن با مكاتبه يا سخن و ديگر شيوه‌ها.

درباره اين فرموده امام عليه السلام «لئن كانت الإمامة» ابن ابى الحديد گويد: اين عبارت تصريحى است مبنى بر صحّت ديدگاه و مذهب اصحاب ما درباره اينكه انتخاب كردن، راه امامت است و ديدگاه شيعه امامى را كه مبتنى است بر ادعاى نصّ بودن امامت و اينكه راهى براى امامت جز نصّ نيست، باطل مى‌كند. پايان سخن.

مى‌گويم: در اين گفته جاى بحث و نظر است. اولا اينكه على عليه السلام به صورت اجماع با آنان احتجاج كرد تا آنان را ملزم گرداند زيرا در زمان خلافت ابوبكر و دو خليفه ديگر اتفاق نظر براى عمل به اجماع داشتند. و تمسک نبردن امام به نصّ از اين روى است كه مى‌دانست به او توجهى نخواهند كرد. چگونه به او توجه كنند حال آنكه در ابتداى امر با وجود نزديک بودن به دوره پيامبر صلى الله عليه و آله و استماع از پيامبر، از ايشان روى‌گردانى كردند. ثانيا با توجه به اينكه امام عليه السلام

چه به صورت نفی و چه به صورت اثبات متعرض نصّ نشده و بدان نپرداخته است، پس چگونه می‌تواند ادعای شیعه امامی را مبنی بر نصّ بودن خلافت باطل گرداند؟! و شگفت این است که او این عبارت امام را تصریحی مبنی بر این قرار داده است که انتخاب، راهی برای امامت است! و دلالت این فرموده امام «إنّ أحقّ الناس بهذا الامر....» بر نفی امامت مفضول به همراه فرموده ایشان «إن أبی قوتل» را ردّ کرده است با وجود اینکه حضرت بر این امر تصریح نداشته است که امامت با اختیار منعقد می‌گردد بلکه فرمود: خلافت و امامت مستلزم حضور همگی مردم نیست و در آن هیچ شکی نیست؛ بله مفهوم این سخن بر آن دلالت دارد اما این هم تقیه‌ای از جانب ایشان است.

و بر کسی که سیره علی علیه السلام را دنبال می‌کند پوشیده نیست که او نمی‌توانست خلافت آنان را انکار کند و در گردهمائی‌ها به صورت آشکار از خلافت عیب‌جویی کند، از این جهت با سخنانی تعبیر نموده که اشاره به آن باشد.

«و أهلها یحکمون» هر چند این عبارت نیز به آن وهم و پندار می‌اندازد، اما ممکن مقصود از اهل، کسانی باشند که مستحق امامت هستند. بر اندیشمند پوشیده نیست که آنچه امام با این عبارت «إنّ أحقّ الناس أقواهم» به عنوان مقدمه آورده است، این را می‌رساند که درست نبودن بازگشت شاهد و انتخاب غائب، در صورتی است که برای شخص برحق، نه دیگران اتفاق نظر شود. پس در آن اندیشه کن.

فرموده امام علیه السلام «رجلًا ادّعی» مانند کسی که ادعای خلافت کند. «و آخر منع» مانند کسی که از امام فرمان نمی‌برد یا از ادای حقوق الهی خودداری می‌کند. «خیر عواقب الامور» عاقبت هر چیز پایان آن است. و تقوی بهترین چیزی است که اعمال در دنیا با آن خاتمه می‌یابد یا بهترین سرانجام برای دنیا خواهد بود. فرموده امام علیه السلام «هذا العلم» با کسره عین یا با حرکت آن ذکر شده همانطور که در برخی نسخه‌ها آمده است. بر اساس حالت اعرابی اول معنی اینگونه است که او واجب بودن جنگ با اهل قبله و مکان و شرایط آن را نمی‌داند. و بر اساس حالت اعرابی دوم اشاره به جنگ اهل قبله و پرداختن به آن دارد. و به احتمال بعیدی ممکن است مقصود از آن امامتی باشد که با عبارت «أحقّ الناس بهذا الامر» بدان اشاره شده است. پس اشاره به بطلان خلافت کسانی دارد که اهل بینش و صبر نبوده و عالم به جایگاه‌های حقّ نیستند.

ابن ابی الحدید گوید: و آن بدین سبب است که در نزد مسلمان جنگ با اهل قبله بس سخت بود و آن را امری بزرگ می‌پنداشتند و هر کدام از آن‌ها که در پی آن برمی‌آمد با ترس و لرز بدان می‌پرداخت. شافعی گوید: اگر علی علیه السلام نمی‌بود چیزی از احکام مربوط سرکشان شناخته نمی‌شد.

درباره فرموده امام علیه السلام «فإنّ لنا» ابن میثم گوید: یعنی: ما در برابر هر کاری که شما انکار می‌کنید تغییری داریم، یعنی توان و نیرویی برای تغییر، اگر در آن کار مصلحتی برای خود آن کار باشد. پس برای انکار کاری که ما انجام می‌دهیم شتاب نکنید تا اینکه از سود و بهره آن سوال کنید، زیرا ممکن است انکار شما به خاطر علم نداشتن به چگونگی آن کار باشد.

ابن ابی الحدید گوید: یعنی مانند عثمان نیستم که بر ارتکاب آنچه از آن نهی کرده‌ام صبر و اصرار کنم بلکه هر بار که مسلمانان آن را انکار کنند، و وضعیت و شریعت تغییر آن را اقتضا کند، من تغییر می‌دهم. ممکن است معنی این که ما در برابر هر کاری که شما انکار می‌کنید تغییری داریم، این باشد که برهان‌های آشکار یا چیزهای عام‌تری دارم که انکار شما را تغییر

داده و شما را از آن باز می‌دارد و یا شمشیرهای برّانی، اگر دلیل و برهان به شما سودی نرساند.

و در بیان به خشم آوردن دنیا، توبیخی برای اهل دنیا است به اینکه به چیزی رغبت پیدا کرده‌اند که حقّ آنان را رعایت نمی‌کند. همانطور که امام علیه السلام فرموده است: «رغبتك فی زاهد فیك ذل نفس» (رغبت و تمایل تو به چیزی که از تو می‌کاهد، ذلّت نفس است) و مقصود از فریب دنیا، آرایش زینت‌ها برای اهل دنیا، و غافل کردن آنان از مرگ و منظور از هشدار دنیا آن چیزی است که از مرگ و دوری دوستان و مانند آن به آن‌ها نشان می‌دهد. و سرایی که بدان دعوت می‌شوند بهشت است .

فرموده امام علیه السلام «ولا یخنّن احدکم» الخنین با خاء معجمه نوعی گریه بدون شیون است. و اصل آن بیرون آمدن صدا از بینی است مانند حنین که از دهان بیرون می‌آید. و با حاء مهمله نیز روایت شده است. و اضافه شدن آن به کنیز از این جهت است که در بسیاری مواقع کنیزان گریه می‌کنند و صدای ناله از آنان شنیده می‌شود حال آنکه انسان آزاده از گریه و ناله و شیون ابا می‌کند. «زواه عنه» یعنی: او را باز داشت و گرفت. در برخی نسخه‌ها «ما زوی عنه» آمده است یعنی از یکی از شما و شاید این وجه آشکارتر باشد. و صبر بر طاعت به این صورت است که نفس خود را وقف طاعت کنی. مانند سخن خداوند متعال که می‌فرماید: «و اصبر نفسك مع الذین یدعون ربهم» - . کهف / ۲۸ - {و با کسانی که پروردگارشان را می خوانند، شکیبایی پیشه کن.} یا مقصود این است که بی‌تابی نکردن از شدت سختی‌ها یا از بلاها، اطاعت از خداوند است. و در هر حال آن از مصادیق شکر است که موجب زیادت در آن با خواستار شدن تمام نعمت است. «من» در «من کتابه» توضیح و بیانی برای لفظ «ما» است.

«القائمهٔ» مفرد «قوائم الدواب» (پاهای اسب) و «قائمهٔ السیف» یعنی: دسته شمشیر. و شاید مقصود از «قائمهٔ الدین» اصول دین و چیزهای نزدیک بدان است، و ممکن است اضافه، بیانی باشد زیرا دین به منزله رکن امور دنیا و آخرت است.

**[ترجمه]

«۱۰۰۱»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خُطْبَهٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

ص: ۲۵۲

۱- [۱۰۰۱]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۸۷) مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أَرْسَلَهُ عَلَى حِينِ فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ، وَ طُولِ هَجْعَةٍ مِنَ الْأُمَمِ، وَ اعْتِزَامٍ مِنَ الْفِتَنِ، وَ انْتِشَارٍ مِنَ الْأُمُورِ وَ تَلَظٍّ مِنَ الْحُرُوبِ، [وَ] الدُّنْيَا كَاسِفَةُ النُّورِ، ظَاهِرَةُ الْغُرُورِ، عَلَى حِينِ اصْفِرَارٍ مِنْ وَرَقِهَا، وَ إِيَاسٍ مِنْ ثَمَرِهَا، وَ اغْوِرَارٍ مِنْ مَائِهَا، قَدْ دَرَسَتْ أَعْلَامُ الْهُدَى، وَ ظَهَرَتْ أَعْلَامُ الرَّدَى، فَهِيَ مُتَجَهِّمَةٌ لِأَهْلِهَا، عَابِسَةٌ فِي وَجْهِ طَالِبِهَا، ثَمَرُهَا الْفِتْنَةُ، وَ طَعَامُهَا الْجِيفَةُ، وَ شِعَارُهَا الْخَوْفُ، وَ دِثَارُهَا السَّيْفُ.

فَاعْتَبِرُوا عِبَادَ اللَّهِ! وَ اذْكُرُوا تِيكَ الَّتِي آبَاؤُكُمْ وَ إِخْوَانُكُمْ بِهَا مُرْتَهَنُونَ وَ عَلَيْهَا مُحَاسَبُونَ، وَ لَعَمْرِي مَا تَقَادَمَتْ بِكُمْ وَ لَا بِهِمُ الْعُهُودُ، وَ لَا خَلَتْ فِيمَا بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمُ الْأَحْقَابُ وَ الْقُرُونُ، وَ مَا أَنْتُمُ الْيَوْمَ مِنْ يَوْمَ كُنْتُمْ فِي أَصْلَابِهِمْ بِبَعِيدٍ. وَ اللَّهِ مَا أَسْمَعَكُمُ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ شَيْئاً إِلَّا وَ هَا أَنَا ذَا الْيَوْمَ مُسْمِعُكُمُوهُ، وَ مَا أَسْمَاعُكُمُ الْيَوْمَ بِدُونِ أَسْمَاعِكُمْ بِالْأَمْسِ، وَ لَا شُقَّتْ لَهُمُ الْأَبْصَارُ وَ جَعَلْتُ لَهُمُ الْأَفْئِدَةُ فِي ذَلِكَ الْأَوَانِ إِلَّا وَ قَدْ أُعْطِيتُمْ مِثْلَهَا فِي هَذَا الزَّمَانِ.

وَ وَ اللَّهِ مَا بُصِّرْتُمْ بَعْدَهُمْ شَيْئاً جَهِلُوهُ، وَ لَا أُصْفِيتُمْ بِهِ وَ حُرِمُوهُ، وَ لَقَدْ نَزَلَتْ بِكُمُ الْبَلِيَّةُ جَائِلًا خِطَامُهَا، رِخْواً بِطَانُهَا، فَلَا يَغُرَّنَّكُمْ مَا أَصْبَحَ فِيهِ أَهْلُ الْغُرُورِ، فَإِنَّمَا هُوَ ظِلٌّ مَمْدُودٌ إِلَى أَجَلٍ مَعْدُودٍ.

**[ترجمه]در یکی از خطبه‌های علیه السلام آمده است:

پیامبر را در زمانی فرستاد که رشته رسالت منقطع، و خواب غفلت ملّتها طولانی، و فتنه ها جدّی، و امور حیات از هم گسیخته، و آتش جنگها شعله ور بود. نور دنیا در کسوف، و دنیا با ظهور چهره فریبنده در حال خودنمایی، برگهای درخت زندگی زرد، نومیدی از بارور شدن شجره حیات بر دلها چیره، و آب زندگی فروکش کرده بود. زمانی که نشانه های هدایت کهنه، علائم گمراهی نمایان بود. دنیا به اهلش روی زشت نموده، و نسبت به خواهنده اش عبوس بود. میوه اش فتنه، غذایش مردار، جامه زیرش ترس، و جامه رویش شمشیر بود .

پس ای بندگان خدا پند بگیرید، و به یاد آرید عقاید و آرایی را که پدران و برادرانتان در گرو آنند، و بر اساس آنها مورد محاسبه حق قرار گرفته اند. به جانم سوگند میان شما و آنان فاصله زیادی نیست، و سالها و قرنها میان شما و آنها نگذشته، و شما در امروز از روزی که در اصلاب آنان بودید دور نیستید. به خدا قسم پیامبر چیزی را به گوش نسل گذشته شما نشنواند مگر اینکه من امروز به شما شنواندم، و گوش شما در این زمان پست تر از گوش آنان نیست، و دیده های آنان بینا نگشت، و دلهایی برای آنان در آن زمانها قرار داده نشد مگر اینکه در این زمان به مانند همان چشم و دل به شما عنایت شده. و به خدا سوگند شما بعد از آنان به چیزی بینا نشده اید که گذشتگان آن را نمی دانستند، و شما به چیزی مخصوص نگشته اید که آنان از آن محروم شده باشند. و همانا بلا و آزمایشی بر شما فرود آمده که مهارش مضطرب و تنگش سست است. بنا بر این آنچه فریب خوردگان از آن بهره مندند شما را فریب ندهد، زیرا که فریبنده ها سایه ای است گسترده تا زمانی معین. - . نهج البلاغه: ۱۲۱، خطبه ۸۹ -

**[ترجمه]

بیان

«فتره [من الرسل»: الفتره] بين الرسل: انقطاع الوحى و الرساله.

و الهجعه: النومه من الليـل أو من أوّله. و المراد نوم غفله الأـمم. و الاعتزام: العزم، كأن الفتنه مصـمّمه للفساد و الهرج. و الاعتزام أيضا: لزوم القصد فى المشى، فالمعنى أنّها مقتصده فى مشيها لاطمئنانها و أمنها.

و يروى [«و اعترام من الفتن»] بالراء المهمله: أى كثره [من الفتن.].

و يروى « [و] اعتراض» من اعترض الفرس فى الطريق: إذا مشى عرضا.

و التّلظّى: التلهّب. و فى إضافه الكسف إلى النور توسّع. و غار الماء: ذهب و كذا اغوراره: ذهابه فى الأرض. و التجهّم: العبوس.

ص: ۲۵۳

و طعامها الجيفه: أى الحرام؛ لأنّهم كانوا يأخذونه بالنهب و الغارات. أو الميته؛ لأنّهم لم يكونوا يذبحون الحيوانات، و لمّا كان الخوف باطنا شبّهه بالشعار و السيف ظاهرا شبّهه بالدثار. و «تيك»: إشاره إلى الدنيا أو أعمالهم القبيحه و «الأحقاب»: جمع حقب بضمّتين و هو الدهر.

«و و اللّه ما بصرّتم»: لمّا بيّن عليه السلام أوّلا أنّه لم تكن الهدايه للسابقين أكمل من جهه الفاعل و لا القابل فقطع عذر الحاضرين من هذه، و كان مظنّه أن يدّعى مدّع منهم العلم بأمر يقتضى العدول عن المتابعه لم يعلم به آباؤهم، دفع عليه السلام ذلك التوهّم بهذا الكلام.

و الصفىّ: ما يصفه الرئيس من المغنم لنفسه قبل القسمه. و لعلّ المراد بالبليّه فتنه معاويه.

و قوله عليه السلام: «جائلا خطامها»: كنايه عن خطرها و صعوبه حالها [بالنسبه إلى] من ركن إليها و ركبها، أو عن كونها مالكه لأمرها، فإنّ البعير إذا لم يكن له من يقوده يجول خطامه و الخطام: الزمام. و البطان: الحزام التى تجعل تحت بطن البعير، رخاوتها مستلزمه لصعوبه ركوبها.

و تشبيه الدنيا و زخارفها بالظلّ لعدم تأصّله فى الوجود و لكونه زائلا بسرعه.

و الأجل: مدّه العمر، و وصفها بالمعدود باعتبار أجزائه و كونه منتهى غايه المدّ على تقدير مضاف: أى ممدود إلى انقضاء أجل معدود.

و يحتمل أن يكون المراد بالأجل غايه العمر، و وصفه بالمعدود على المجاز.

**[ترجمه]«فترهٔ من الرسل» يعنى قطع شدن وحى و رسالت. «الهجعهٔ» خواب شبانه يا خواب در ابتداى شب. و مقصود از آن خواب غفلت امت است. «اعتزام» به معناى تصميم است. گويى فتنه براى فساد و هرج و مرج مصمّم شده است. و «الاعتزام» به معناى لزوم قصد كردن براى راه رفتن است. پس معنى بدين گونه است كه فتنه به جهت اطمينان خاطر راه خود را پى مى‌گيرد.

و به صورت «و اعترام الفتن» با راء مهمله نيز روايت شده است. يعنى: فتنه‌هاى بسيار. و به صورت «و اعتراض» روايت شده كه از «اعترض الفرس فى الطريق» گرفته شده، هرگاه بر پهنا حركت كند.

«التلظّى» يعنى برافروخته شدن و شعله كشيدن. و در اضافه شدن كسوف به نور توسع معنايى صورت گرفته است. و «غار الماء» و نيز «اغورار الماء» به معناى فرو رفتن آب در زمين است. و «التهجم» يعنى چهره در هم كشيده. «طعامها الجيفهٔ» يعنى: غذاى حرام. زيرا آن را با چپاول و يورش بردن مى‌گيرند. يا مقصود مردار است زيرا آنان حيوانات را ذبح نمى‌كردند. و با توجه به اينكه ترس، امرى باطنى است آن را به شعار (لباس زير) تشبيه كرده و شمشير كه ظاهرى است، آن را به دثار (لباس رو) تشبيه كرده است. «تيك» اشاره به دنيا يا كارهاى زشت آنان دارد. «الاحقاب» جمع حُقُب با دو ضمه به معناى دوره زمانى است.

«و الله ما بصّيرتم» از آنجايى كه امام عليه السلام در ابتدا تبيين نمود كه هدايت براى پيشينيان از جهت انجام دهنده و پذيرنده

آن، کامل‌تر از برای آنها نیست، پس عذر حاضران از این جهت قطع می‌گردد ولی این احتمال وجود داشت که شخصی از آنان ادعا کند به امری آگاه است که پدرانشان نمی‌دانستند و این اقتضا می‌کند که از پیروی، عدول کند. و امام با بیان این کلام آن پندار را از آن دفع کرده است. «الصفیّ» آنچه از غنیمت که پیش از تقسیم سهم ویژه رئیس باشد. و شاید مقصود از «البلیّة» فتنه معاویه باشد.

فرموده امام علیه السلام: «جائلاً خطامها» کنایه از خطر و دشواری وضعیت آن برای کسی است که بدان روی آورده و بدان پرداخته است، یا کنایه از این است که مصیبت، صاحب کار خود است. زیرا هرگاه کسی نباشد که شتر را به پیش برد، خود شتر افسارش را تکان می‌دهد. «الخطام» به معنای افسار است. و «البطان» کمربندی است که در زیر شکم شتر می‌گزارند. و سست بودن کمربند، مستلزم دشوار بودن سوار شدن بر آن است.

تشبیه دنیا و زینت‌های آن به سایه به این جهت است که سایه وجودش اصیل نیست و به سرعت از بین می‌رود. «الأجل» مدت عمر است و توصیف آن به «معدود» به اعتبار اجزای آن است و اینکه اجل، منتهای غایت مدت است، یعنی با تقدیر مضاف، یعنی: تا پایان رسیدن اجل معینی ادامه می‌یابد. ممکن است مقصود از اجل سرانجام عمر باشد و توصیف آن به معدود بودن به صورت مجازی باشد.

**[ترجمه]

«۱۰۰۲»

(۱) یف: مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّيْسَابُورِيُّ، بِإِسْنَادٍ مُتَّصِلٍ إِلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَّ عَلِيّاً كَانَ فِي

ص: ۲۵۴

۱- [۱۰۰۲]- رَوَاهُ السَّيِّدُ ابْنُ طَاوُسٍ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْحَدِيثِ ۱۲۷ مِنْ كِتَابِ الطَّرَائِفِ ص ۱۹.

حَلْقَهٍ مِنْ رِجَالِ قُرَيْشٍ يُنْشِدُونَ الْأَشْعَارَ وَ يَتَفَاخَرُونَ حَتَّی بَلَغُوا إِلَی أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالُوا: قُلْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَدْ قَالَ أَصْحَابُکَ. فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

اللَّهُ وَفَّقَنَا لِنَصْرِ مُحَمَّدٍ ***وَ بِنَا أَقَامَ دَعَائِمَ الْإِسْلَامِ

وَ بِنَا أَعَزَّ نَبِيَّهُ وَ كِتَابَهُ*** وَ أَعَزَّنَا بِالنَّصْرِ وَ الْإِقْدَامِ

فِی کُلِّ مَعْرَکَهٍ تَطِيرُ سُيُوفُنَا*** فِيهَا الْجَمَاجِمَ عَنْ فَرَاشِ الْهَامِ

يَنْتَابُنَا جِبْرِيلُ فِی أَبْيَاتِنَا*** بِفَرَائِضِ الْإِسْلَامِ وَ الْأَحْكَامِ

فَنَكُونُ أَوَّلَ مُسْتَحِلٍّ حِلَّهُ ***وَ مُحَرِّمٍ لِلَّهِ كُلَّ حَرَامٍ

نَحْنُ الْخِيَارُ مِنَ الْبَرِّيَّهِ كُلِّهَا*** وَ إِمَامُهَا وَ إِمَامُ كُلِّ إِمَامٍ

الْخَائِضُونَ غُمَارَ كُلِّ كَرِيهَهٍ*** وَ الضَّامِنُونَ حَوَادِثَ الْأَيَّامِ

إِنَّا لَنَمْنَعُ مَنْ أَرَدْنَا مَنْعَهُ*** وَ نَجُودُ بِالْمَعْرُوفِ وَ الْإِنْعَامِ

فَقَالُوا: يَا أَبَا الْحَسَنِ مَا تَرَكْتَ لَنَا شَيْئاً نَقُولُهُ (۱).

**[ترجمه]طرائف: از امام صادق علیه السلام نقل است که: علی علیه السلام روزی در حلقه مردان قریش بود که شعر می سرودند و نسبت به هم مفاخره می نمودند تا این که نوبت به امیر المؤمنین علیه السلام رسید، گفتند: ای امیر المؤمنین تو نیز بگو که تمام اصحاب و یاران تو گفتند پس امیر المؤمنین فرمود: - خداوند ما را به یاری محمد صلی اللّه علیه و آله توفیق داد و به وسیله ما پایه های اسلام را بر پا ساخت.

- و به وسیله ما پیامبر و کتاب خود را عزیز گردانید و عزیز کرد ما را که یاور خود گردانید.

- و در هر معرکه شمشیرهای ما با سرهای دشمن پرواز می کرد.

- جبرئیل پیوسته در خانه های ما با فرایض و احکام خداوند، نازل می شد.

- پس ما بودیم اول کسی که حلال او را حلال و حرام او را حرام کردیم.

- مائیم برگزیدگان از تمام خلق خدا و پیشوای آن‌ها و پیشوای هر امامی.

- روندگانیم به دریاهای ناگوار و پیشامدهای روزگار را در بر می گیریم.

- ما منع می کنیم هر که را که بخواهیم منع کنیم و به هر که بخواهیم، بخشش و احسان می کنیم.

پس گفتند: ای ابو الحسن، چیزی برای ما باقی نگذاشتی که بگوییم. - . الطرائف ۱: ۸۹ -

**[ترجمه]

بیان

الأبیات موجوده فی الدیوان و زاد بعد السابع:

و المبرمون قوی الأمور بعزّه ***و الناقضون مرائر الإبرام

و [زاد] بعد الأخیر:

و تردّ عادیه الخمیس سیوفنا*** و نقیم رأس الأصید القمقام

و الدعامه بالکسر-: عماد البیت. و فراش الرأس: عظام دقاق تلی القحف. و فی الدیوان: «فراخ الهام». و قال [الجوهری] فی [کتاب] الصحاح، و قول الفرزدق:

و یوم جعلنا البیض فیه لعامر*** مصمّمه تفأی فراخ الجماجم

یعنی به الدماغ. [و بدل] قوله علیه السّلام: «ینتابنا» [ورد]

فی الدیوان:

ص: ۲۵۵

۱- هذا هو الظّاهر، و فی أصلی من البحار «ما ترکت شیئا إلّا تقوله».

«یزورنا».

[و بدل] قوله علیه السّلام: «و إمامها»

[ورد] فی الدیوان:

«و نظامها و زمام کلّ زمام»

[و بدل قوله: «الخائضون غمار ..»

ورد فی الدیوان:]

«الخائضو غمرات کل کریهه»

و القوی: جمع القوه و هی الطاقه من الحبل. و المریر من الحبال: ما لطف و طال و اشتدّ فتله، و الجمع: المرائر. و العادیه: الظلم و الشرّ. و فی بعض النسخ:

[الغادیه] بالمعجمه و هی سحابه تنشأ سحابا. و الأصید: الملک. و القمقام: السیّد.

**[ترجمه]این ابیات در دیوان امیرالمؤمنین موجود است و بعد از بیت هفتم این بیت اضافه شده است:

- با نیروی تمام مشکلات و شکاف‌ها را برطرف ساختیم و تلخی‌های روزگار و شکست‌ها را درهم شکستیم.

و بعد از بیت پایانی این بیت آمده است:

- شمشیرهای ما اخلال‌گران را به جای خود می‌نشاند و شخصیت‌های سربه زیر و گوشه‌گیر را به مقام و عظمت می‌رساند.

«الدعامهٔ» - با کسره دال - به معنای ستون خانه است. و «فراش الرأس» استخوان‌های نرم پشت استخوان پیشانی سر است. و در دیوان به صورت «فراخ الهام» ذکر شده است. جوهری در کتاب صحاح گوید: فرزدق سروده است:

- و روزی که شمشیرهای بران را در آن برای عامر قرار دادیم و این شمشیرها به داخل استخوان فر می‌رفت و مغز سر جمجمه آن‌ها را می‌شکافت .

مقصود از «الفراخ» مغز سر است. و به جای «ینتابنا» در دیوان «یزورنا»، و به جای «و إمامها» در دیوان «و نظامها و زمام کل زمام»، و به جای «الخائضون غمار ...» در دیوان «الخائضو غمرات کل کریههٔ» وارد شده است. «القوی» جمع قوهٔ و آن به معنای یک دسته طناب است. «المریر» از ریسمان، ریسمانی است که محکم و کشیده شده و سخت پیچیده شده باشد. و جمع آن «المرائر» است. «العادیهٔ» به معنای ستم و شرّ است. و در برخی نسخه‌ها «الغادیهٔ» با غین معجمه ذکر شده که به معنای ابری است که ابر دیگری تشکیل می‌دهد. و «الاصید» به معنای پادشاه است و «القمقام» به معنای سرور و بزرگ است.

**[ترجمه]

«۱۰۰۳»

(۱) ختص: أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ [مِنْ أَصْحَابِنَا] مِنْهُمْ بَكَّارُ بْنُ كَرْدَمٍ وَ عِيسَى بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالُوا سَمِعْنَاهُ يَقُولُ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ مُتَنَقِّبَةٌ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ، وَ قَدْ قَتَلَ أَخَاهَا وَ أَبَاهَا فَقَالَتْ: هَذَا قَاتِلُ الْأَحِبَّةِ. فَنَظَرَ إِلَيْهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: يَا سَلْفَعُ يَا جَرِيَّةُ يَا بَذِيَّةُ يَا مُتَكَبِّرَةُ، يَا الَّتِي لَا تَحِيضُ كَمَا تَحِيضُ النِّسَاءُ، يَا الَّتِي عَلَى هَنِهَا شَيْ ءٌ بَيِّنٌ مُدَلًّى.

فَمَضَتِ [الْمَرْأَةُ] وَ تَبِعَهَا عَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ وَ كَانَ عُثْمَانِيّاً فَقَالَ: يَا أَيَّتُهَا الْمَرْأَةُ إِنَّا لَا نَزَالُ يُسْمِعُنَا [عَلِيٌّ] الْعَجَائِبَ، مَا نَدْرِي حَقَّهَا مِنْ بَاطِلِهَا، وَ هَذِهِ دَارِي فَادْخُلِي فَإِنَّ لِي أُمَّهَاتِ أَوْلَادٍ حَتَّى يَنْظُرْنَ حَقّاً مَا قَالَ أَمْ بَاطِلًا؟ وَ أَهَبُ لَكِ شَيْئاً. فَدَخَلَتِ [الْمَرْأَةُ بَيْتَ عَمْرٍو] فَأَمَرَ أُمَّهَاتِ أَوْلَادِهِ فَنَظَرْنَ إِلَيْهَا، فَإِذَا شَيْ ءٌ عَلَى رَكَبِهَا مُدَلًّى فَقَالَتْ: يَا وَيْلَهَا اطَّلَعَ مِنْهَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَى شَيْ ءٍ لَمْ تَطَّلِعْ [عَلَيْهِ] إِلَّا أُمِّي أَوْ قَابِلَتِي. قَالَ: وَ وَهَبَ لَهَا عَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ شَيْئاً.

**[ترجمه]اختصاص: عیسی بن سلیمان از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: زنی نقاب‌دار آمد درحالی که امیرالمؤمنین علیه السلام بر منبر بود. و ایشان برادر و پدر آن زن را کشته بود. آن زن گفت: این شخص قاتل عزیزان است. امیرالمؤمنین علیه السلام به آن زن نگریست و گفت: ای گستاخ ای جسور ای زشت گفتار ای متکبر ای که از جایی حیض می‌بینی که معمول نیست. ای که در شرمگاهت چیز واضح آویزانی داری.

آن زن رفت و عمرو بن حریث - که از طرفداران عثمان بود - او را دنبال کرده و به او گفت: ای زن ما همواره چیزهای شگفتی از علی می‌شنویم، و حقّ و باطل آن را تشخیص نمی‌دهیم. این منزل من است، داخل منزلم شو من زنانی دارم که ببینند گفته علی حقّ است یا باطل؟ و مالی به تو می‌بخشم. آن زن به خانه عمرو وارد شد و به زنانش امر کرد. آنان به زن نگاه کردند و در قسمت شرمگاه او چیز آویزانی بود. پس گفت: وای بر من، علی بن ابی طالب از چیزی اطلاع پیدا کرده است که فقط مادر و مامای من از آن آگاه بود. راوی گوید: عمرو بن حریث چیزی به آن زن بخشید - . الاختصاص: ۲۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

إنّما قالت المرأه: «یا ویلتی اطّلع منّی» فغیّره [الصادق] علیه السلام ذلک لئلا ینسب إلی نفسه الویل و ما یستهجن، و قد مرّ مثله مرارا و سیأتی الخبر فی

ص: ۲۵۶

۱- [۱۰۰۳]- رَوَاهُمَا الشَّيْخُ الْمُفِيدُ قُبَيْلَ وَصَايَا لُقْمَانَ إِلَى وَلَدِهِ فِي أَوَاخِرِ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۲۹۷- ۲۹۸ ط النَّجَفِ. وَ رَوَى

نَحْوَهُمَا فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكَوفِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ بِسَنَدَيْنِ.

إخباره علیه السلام بالغائبات.

**[ترجمه]در حقیقت آن زن گفت: «وای بر من بر من اطلاع پیدا کرده است». و امام صادق علیه السلام آن عبارت را تغییر داده تا ویل (کلمه هلاک) و آنچه ناشایست است، به خودشان منسوب نگردد. و پیش‌تر بارها از این گونه مثال‌ها در این باره ذکر شد و این روایت در اخبار مربوط به غیب‌های امام علیه السلام خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۱۰۰۴»

(۱) ختص: الْیَقْطِینِیُّ وَ إِبْرَاهِیمُ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِیرَهَ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: کُنَّا وُقُوفاً عَلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِالْکُوفَهِ وَ هُوَ یُعْطِی الْعَطَاءَ فِی الْمَسْجِدِ، إِذْ جَاءَتِ امْرَأَهٌ فَقَالَتْ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ أَعْطَیْتَ الْعَطَاءَ جَمِیعَ الْأَحْیَاءِ مَا خَلَا هَذَا الْحَیَّ مِنْ مُرَادٍ لَمْ تُعْطِهِمْ شَیْئاً فَقَالَ [لَهَا]: اسْکُتِی یَا جَرِیئَهُ یَا بَذِیئَهُ یَا سَلْفَعُ یَا سَلَقْلَقُ یَا مَنْ لَا تَحِیضُ کَمَا تَحِیضُ النِّسَاءُ! قَالَ: فَوَلَّتْ فَخَرَجَتْ مِنَ الْمَسْجِدِ فَتَبِعَهَا عَمْرُو بْنُ حُرَیْثٍ فَقَالَ لَهَا:

أَیَّتُهَا الْمَرْأَهُ قَدْ قَالَ عَلِیٌّ فِیکِ مَا قَالَ أَ فَصَدَقَ عَلَیْکِ؟ فَقَالَتْ: وَ اللَّهِ مَا کَذَبَ وَ إِنَّ کُلَّ مَا رَمَانِی بِهِ لَفِیَّ؛ وَ مَا اطَّلَعَ عَلَیَّ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ الَّذِی خَلَقَنِی وَ أُمِّیَ الَّتِی وَلَدَتْنِی.

فَرَجَعَ عَمْرُو بْنُ حُرَیْثٍ فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ تَبِعْتُ الْمَرْأَهَ فَسَأَلْتُهَا عَمَّا رَمَیْتَهَا بِهِ فِی بَدَنِهَا، فَأَقَرَّتْ بِذَلِکَ کُلِّهِ، فَمِنْ أَیْنَ عَلِمْتَ ذَلِکَ؟ فَقَالَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ:]: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ عَلَّمَنِی أَلْفَ بَابٍ مِنَ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ، یُفْتَحُ [مِنْ] کُلِّ بَابٍ أَلْفُ بَابٍ، حَتَّی عَلِمْتُ الْمَنَایَا وَ الْوَصَایَا وَ فَصْلَ الْخِطَابِ وَ حَتَّی عَلِمْتُ الْمُذَکَّرَاتِ مِنَ النِّسَاءِ، وَ الْمُؤَنَّثِینَ مِنَ الرِّجَالِ.

**[ترجمه]الاختصاص: ابن نباته گوید: ما در کوفه نزد امیرالمؤمنین علیه السلام ایستاده بودیم و ایشان در مسجد عطایا می‌بخشید، که زنی آمد و گفت: ای امیرالمؤمنین به همه قبایل عطا بخشیدی جز به این قبیله از مراد، که به آنان چیزی نبخشیدی. ایشان به آن زن گفت: ساکت شو ای جسور ای زشت‌گفتار ای گستاخ ای سلیطه که از جایی حیض می‌بینی که معمول نیست.

راوی گوید: آن زن بازگشت و از مسجد بیرون رفت و عمرو بن حریث او را دنبال کرده به او گفت: ای زن علی درباره تو چیزهایی گفت، آیا راست گفت؟ آن زن گفت: سوگند به خدا دروغ نگفته است و هر چه را به من نسبت داده در من وجود دارد و کسی جز خداوند و مادرم که مرا به دنیا آورده از آن اطلاع نداشت.

عمرو بن حریث بازگشت و گفت: ای امیرالمؤمنین آن زن را دنبال کردم و درباره آنچه تو درباره بدنش به او نسبت دادی پرسیدم. و او به همه آن اعتراف کرد. آن را از کجا فهمیدی؟ علی علیه السلام گفت: همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله هزار باب از حلال و حرام را به من آموخت که از هر باب، هزار باب گشوده می‌شود تا جایی که مرگ‌ها و وصیت‌ها و فصل خطاب کارها و حتی مردان و زنان دو جنسیتی را دانستم. - . الاختصاص : ۳۰۵ -

**[ترجمه]

«۱۰۰۵»

(۲) ختص: عَبَّادُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ عَنِ ابْنِ طَرِيفٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: بَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْماً جَالِساً فِی الْمَسْجِدِ وَ أَصْحَابُهُ حَوْلَهُ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ شِيعَتِهِ فَقَالَ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنِّی أَدِينُهُ بِوَلَايَتِكَ وَ أُحِبُّكَ فِی السِّرِّ كَمَا أُحِبُّكَ فِی الْعَلَانِيَهِ، وَ أَتَوَلَّاكَ فِی السِّرِّ كَمَا أَتَوَلَّاكَ فِی الْعَلَانِيَهِ.

ص: ۲۵۷

۱- [۱۰۰۴]- رَوَاهُمَا الشَّيْخُ الْمُفِيدُ قُبَيْلَ وَصَايَا لُقْمَانَ إِلَى وَلَدِهِ فِی أَوَاخِرِ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۲۹۷- ۲۹۸ ط النَّجَفِ. وَ رَوَى نَحْوَهُمَا فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكُوفِیُّ فِی تَفْسِيرِهِ بِسَنَدَيْنِ.

۲- [۱۰۰۵]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ قَدَّسَ اللَّهُ نَفْسَهُ- مَعَ حَدِيثَيْنِ آخَرَيْنِ فِی مَعْنَاهُ- قُبَيْلَ وَصَايَا لُقْمَانَ فِی أَوَاخِرِ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۳۰۷ ط النَّجَفِ.

فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: صَدَقْتَ، أَمَا لِلْفَقْرِ فَاتَّخِذْ جِلْبَاباً، فَإِنَّ الْفَقْرَ أَسْرَعُ إِلَى شِيعَتِنَا مِنَ السَّيْلِ إِلَى قَرَارِ الْوَادِي! قَالَ: فَوَلَّى الرَّجُلُ وَ هُوَ يَبْكِي فَرَحاً لِقَوْلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] لَهُ:

«صَدَقْتَ» قَالَ: وَ كَانَ هُنَاكَ رَجُلٌ مِنَ الْخَوَارِجِ وَ صَاحِبٌ لَهُ قَرِيباً مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا: اللَّهَ إِنْ رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ قَطُّ، إِنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ: إِنِّي أُحِبُّكَ فَقَالَ لَهُ: صَدَقْتَ. فَقَالَ لَهُ الْآخَرُ: مَا أَنْكَرْتَ مِنْ ذَلِكَ! أَ يَجِدُ بُدّاً مِنْ أَنْ إِذَا قِيلَ [لَهُ]: «إِنِّي أُحِبُّكَ» أَنْ يَقُولَ: صَدَقْتَ؟ أَ تَعْلَمُ أَنِّي أُحِبُّهُ! فَقَالَ: لَا. قَالَ:

فَأَنَا أَقُومُ فَأَقُولُ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لَهُ الرَّجُلُ فَيَرُدُّ عَلَيَّ مِثْلَ مَا رَدَّ عَلَيْهِ. قَالَ: نَعَمْ.

فَقَامَ الرَّجُلُ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَقَالَةِ الرَّجُلِ الْأَوَّلِ، فَنَظَرَ [أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ] إِلَيْهِ مَلِيّاً ثُمَّ قَالَ: كَذَبْتَ لَا وَ اللَّهِ مَا تُحِبُّنِي وَ لَا أَحْبَبْتَنِي [يَوْماً] (۱)

قَالَ: فَبَكَى الْخَارِجِيُّ ثُمَّ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ تَسْتَقْبِلُنِي بِهَذَا وَ قَدْ عَلِمَ اللَّهُ خِلَافَهُ! ابْسُطْ يَدَكَ أُبَايِعْكَ. فَقَالَ عَلِيٌّ: عَلَى مَا ذَا؟ قَالَ: عَلَى مَا عَمِلَ بِهِ أَبُو بَكْرٍ وَ عُمَرُ. قَالَ: فَمَدَّ يَدَهُ فَقَالَ لَهُ: اصْفِقْ لَعَنَ اللَّهُ الِاثْنَيْنِ وَ اللَّهِ لَكَأَنِّي بِكَ قَدْ قُتِلْتَ عَلَى ضَلَالٍ وَ وَطِئَ وَجْهَكَ دَوَابُّ الْعِرَاقِ وَ لَا يَعْرِفُكَ قَوْمُكَ. قَالَ: فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ خَرَجَ عَلَيْهِ أَهْلُ النَّهْرَوَانِ وَ خَرَجَ الرَّجُلُ مَعَهُمْ فَقُتِلَ.

**[ترجمه]الاختصاص: ابن طریف از امام باقر روایت کرده است که فرمود:

روزی امیرالمؤمنین علی علیه السلام در مسجد نشسته بود و یارانش در اطراف او بودند که مردی از پیروانش نزد او آمد و گفت: ای امیرالمؤمنین خداوند می‌داند که من با ولایت تو از خداوند اطاعت می‌کنم و همانطور که آشکارا به تو محبت می‌ورزم در نهان نیز محبت تو را در دل داشته و تو را دوست می‌دارم و همانگونه که در آشکارا به تو موالات می‌ورزم و تو را ولیّ خود می‌دانم در نهان نیز ولایت تو را می‌پذیرم .

امیرالمؤمنین علیه السلام به او گفت: راست گفتی، اما جامه‌ای از فقر و زهد برگیر زیرا فقر سریع‌تر از سرازیر شدن سیل به دشتِ هموار به شیعیان ما می‌رسد.

راوی گوید: آن مرد بازگشت درحالی که به خاطر خوشحالی از گفته امیرالمؤمنین که به او گفته بود «راست گفتی» می‌گریست. گوید: در آنجا شخصی از خوارج بود که دوستی داشت که به امیرالمؤمنین نزدیک بود. یک از آن‌ها گفت: خدایا هرگز مانند این روز ندیده بودم. شخصی نزد علی علیه السلام آمد و به او گفت: من تو را دوست دارم. امام به آن شخص گفت: راست گفتی. شخص دوم به او گفت: جایی برای انکار وجود ندارد! آیا چاره‌ای جز این است که اگر به او گفته شود « تو را دوست دارم»، بگوید: راست گفتی؟ آیا می‌دانی من او را دوست دارم؟. آن مرد گفت: خیر. گفت: من برمی‌خیزم و به نزدش می‌روم و آنچه آن مرد به او گفته من نیز به او می‌گویم. (پس می‌بینی) که پاسخی مانند آن شخص به من خواهد داد. گفت: باشد. مرد برخاست و سخنان مرد اول را به امام گفت. امیرالمؤمنین خوب به او نگاه کرد سپس گفت: دروغ گفتی، هرگز به خدا سوگند مرا دوست نداری و در هیچ زمانی مرا دوست نداشته‌ای.

راوی گوید: آن مرد خارجی گریست سپس گفت: ای امیرالمؤمنین اینگونه از من استقبال می کنی حال آنکه خداوند خلاف آن را می‌داند! دستانت را باز کن تا با تو بیعت کنم. علی گفت: بر چه چیزی بیعت می کنی؟ گفت: بر آنچه ابوبکر و عمر بدان عمل نمودند. گوید: دستانش را عقب کشید و به او گفت: برو خداوند آن دو را نفرین کند. سوگند به خدا گویی تو را می‌بینم که بر گمراهی کشته می‌شوی و چهارپایان عراق تو را لگد مال می کنند و قومت تو را نمی‌شناسند. چندان طولی نکشید که اهل نهروان بر امام شورش کرده و آن مرد با آنان به پا خواست و کشته شد. - . الاختصاص: ۳۰۷ -

**[ترجمه]

«۱۰۰۶»

(۲) كِتَابُ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبَانٍ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: صَعِدَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ قَالَ:

۱- و فی الاختصاص: و لا أحبّک.

۲- [۱۰۰۶]- الْحَدِيثُ مَوْجُودٌ فِي كِتَابِ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ ص ۱۳۸. وقد رواه باختصار جماعه، منهم السید الرضی رحمه الله فی المختار: (۹۱) من نهج البلاغه، ورواه قبله الیعقوبی فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخه: ج ۲ ص ۱۶۸. ط النجف، ورویناه عن مصادر فی المختار: (۲۷۶) من کتاب نهج السعاده: ج ۲ ص ۴۳۷ ط ۱، وتقدم ها هنا فی الحدیث: (۶۰) بسند آخر عن الثقفی فی أول ص ۶۰۶ من ط الکمبانی.

أَيُّهَا النَّاسُ أَنَا الَّذِی فَقَأْتُ عَیْنَ الْفِتْنَهِ، وَ لَمْ یَکُنْ لِیَجْتَرِئَ عَلَیْهَا غَیْرِی.

وَ ایْمُ اللَّهِ لَوْ لَمْ أَکُنْ فِیکُمْ لَمَا قُوتِلَ أَهْلُ الْجَمَلِ، وَ لَا أَهْلُ صِفِّینَ، وَ لَا أَهْلُ النَّهْرَوَانِ.

وَ ایْمُ اللَّهِ لَوْ لَا أَنْ تَتَّکِلُوا وَ تَدَعُوا الْعَمَلَ، لَحَدَّثْتُکُمْ بِمَا قَضَی اللَّهُ عَلَی لِسَانِ نَبِیِّهِ [مُحَمَّدٍ] صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ لِمَنْ قَاتَلَهُمْ مُسْتَبْصِراً فِی ضَلَالَتِهِمْ، عَارِفاً بِالْهُدَی الَّذِی نَحْنُ عَلَیْهِ.

ثُمَّ قَالَ: سَلُونِی عَمَّا شِئْتُمْ قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِی، فَوَ اللَّهِ إِنِّی بِطُرُقِ السَّمَاءِ أَعْلَمُ مِنِّی بِطُرُقِ الْأَرْضِ.

أَنَا یَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِینَ، وَ أَوَّلُ السَّابِقِینَ، وَ إِمَامُ الْمُتَّقِینَ، وَ خَاتَمُ الْوَصِیِّینَ، وَ وَارِثُ النَّبِیِّینَ وَ خَلِیفَهُ رَبِّ الْعَالَمِینَ.

أَنَا دَیَّانُ النَّاسِ یَوْمَ الْقِیَامَهِ، وَ قَسِیمُ اللَّهِ بَیْنَ أَهْلِ الْجَنَّهِ وَ النَّارِ.

وَ أَنَا الصِّدِّیقُ الْأَکْبَرُ، وَ الْفَارُوقُ الَّذِی أُفَرِّقُ بَیْنَ الْحَقِّ وَ الْبَاطِلِ، وَ إِنَّ عِنْدِی عِلْمَ الْمَنَایَا وَ الْبَلَایَا وَ فَصْلَ الْخِطَابِ، وَ مَا مِنْ آیَهٍ نَزَلَتْ إِلَّا وَ قَدْ عَلِمْتُ فِیمَا نَزَلَتْ وَ عَلَی مَنْ نَزَلَتْ.

أَیُّهَا النَّاسُ! إِنَّهُ وَشِیکٌ أَنْ تَفْقِدُونِی، إِنِّی مُفَارِقُکُمْ، وَ إِنِّی مَیِّتٌ أَوْ مَقْتُولٌ، مَا یَنْتَظِرُ أَشْقَاهَا أَنْ یَخْضِبَهَا مِنْ فَوْقِهَا؟! وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی: مَا یَنْتَظِرُ أَشْقَاهَا أَنْ یَخْضِبَ هَذِهِ مِنْ دَمِ هَذَا؟! یَعْنِی لِحْیَتَهُ مِنْ دَمِ رَأْسِهِ-.

وَ الَّذِی فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ وَ فِی نُسْخَهٍ أُخْرَی: وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَا تَسْأَلُونِی عَنْ فِئَهٍ تَبْلُغُ ثَلَاثَمِائَهٍ فَمَا فَوْقَهَا مِمَّا بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ قِیَامِ السَّاعَهِ، إِلَّا أَنْبَأْتُکُمْ بِسَائِقِهَا وَ قَائِدِهَا وَ نَاعِقِهَا، وَ بِخَرَابِ الْعَرَصَاتِ، مَتَی تُخَرَّبُ، وَ مَتَی تُعْمَرُ بَعْدَ خَرَابِهَا إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ.

فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنَا عَنِ الْبَلَايَا.

فَقَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: إِذَا سَأَلَ سَائِلٌ فَلْيَعْقِلْ، وَ إِذَا سُئِلَ [مَسْئُولٌ] فَلْيَتَثَبَّتْ (۱)، إِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أُمُوراً مُلْتَجَّةً مُجَلْجِلَةً، وَ بَلَاءً مُكْلِحاً مُبْلِحاً.

وَ الَّذِى فَلَقَ الْحَبَّةَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، لَوْ قَدْ فَقَدْتُمُونِى وَ نَزَلَتْ عَزَائِمُ الْأُمُورِ وَ حَقَائِقُ الْبَلَاءِ، لَقَدْ أَطْرَقَ كَثِيرٌ مِنَ السَّائِلِينَ، وَ اشْتَغَلَ كَثِيرٌ مِنَ الْمَسْئُولِينَ وَ فِى نُسْخَهٍ أُخْرَى: وَ فَشِلَ كَثِيرٌ مِنَ الْمَسْئُولِينَ وَ ذَلِكَ إِذَا ظَهَرَتْ حَرْبُكُمْ وَ نَصَلَتْ عَنْ نَابٍ، وَ قَامَتْ عَلَى سَاقٍ، وَ صَارَتِ الدُّنْيَا بَلَاءً عَلَيْكُمْ حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ لِبَقِيَّهِ الْأَبْرَارِ.

فَقَالَ رَجُلٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ حَدِّثْنَا عَنِ الْفِتَنِ.

فَقَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: إِنَّ الْفِتَنَ إِذَا أَقْبَلَتْ شَبَّهَتْ وَ فِى رِوَايَهٍ أُخْرَى:

اشْتَبَهَتْ وَ إِذَا أَدْبَرَتْ أَسْفَرَتْ. وَ إِنَّ الْفِتَنَ لَهَا مَوْجٌ كَمَوْجِ الْبَحْرِ، وَ إِعْصَارٌ كَإِعْصَارِ الرِّيحِ، تُصِيبُ بَلَداً وَ تُخْطِئُ الْآخَرَ.

فَانْظُرُوا أَقْوَاماً كَانُوا أَصْحَابَ رَايَاتٍ يَوْمَ بَدْرٍ، فَانْصُرُوهُمْ تُنْصَرُوا وَ تُوجَرُوا وَ تُعْذَرُوا.

أَلَا [وَ] إِنَّ أَخْوَفَ الْفِتَنِ عَلَيْكُمْ عِنْدِى فِتْنَهُ بَنِى أُمَيَّهَ، [فَ] إِنَّهَا فِتْنَهٌ عَمْيَاءُ وَ صَمَّاءُ، مُطَبِّقَهٌ مُظْلِمَهٌ عَمَّتْ فِتْنَتُهَا وَ خَصَّتْ بَلِيَّتُهَا، أَصَابَ الْبَلَاءُ مَنْ أَبْصَرَ فِيهَا، وَ أَخْطَأَ الْبَلَاءُ مَنْ عَمِىَ عَنْهَا، أَهْلُ بَاطِلِهَا ظَاهِرُونَ عَلَى [أَهْلِ] حَقِّهَا، يَمْلَئُونَ الْأَرْضَ بِدَعاً وَ ظُلْماً وَ جَوْراً وَ أَوَّلُ مَنْ يَضَعُ جَبَرُوتَهَا وَ يَكْسِرُ عَمُودَهَا.

وَ يَنْزِعُ أَوْتَادَهَا، اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَ قَاصِمُ الْجَبَّارِينَ.

أَلَا [وَ] إِنَّكُمْ سَتَجِدُونَ بَنِى أُمَيَّهَ أَرْبَابَ سَوْءٍ بَعْدِى، كَالنَّابِ الضَّرُوسِ

۱- هـذا هو الظّاهر الموافق لما رويناه فى المختار: (۲۷۶) من نهج السّعاده، و ما بين المعقوفين أيضا مأخوذ منه، و فى أصلى من طبع الكمبانى من البحار: «و إذا سأل فليلبث ...».

تَعَضُّ بِفِيهَا، وَ تَخْبِطُ بِيَدَيْهَا، وَ تَضْرِبُ بِرِجْلَيْهَا، وَ تَمْنَعُ دَرَّهَا.

وَ ايْمُ اللَّهِ لَا تَزَالُ فِتْنَتُهُمْ حَتَّى لَا يَكُونَ نُصْرَةُ أَحَدِكُمْ لِنَفْسِهِ إِلَّا كَنُصْرَهِ الْعَبْدِ لِنَفْسِهِ مِنْ سَيِّدِهِ، إِذَا غَابَ سَبَّهُ، وَ إِذَا حَضَرَ أَطَاعَهُ.

وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى: يَسُبُّهُ فِي نَفْسِهِ. وَ فِي رِوَايَةٍ: وَ ايْمُ اللَّهِ لَوْ شَرَّدُوكُمْ تَحْتَ كُلِّ كَوْكَبٍ لَجَمَعَكُمُ اللَّهُ لِشَرِّ يَوْمٍ لَهُمْ.

فَقَالَ الرَّجُلُ: فَهَلْ مِنْ جَمَاعَةٍ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بَعْدَ ذَلِكَ! قَالَ: إِنَّهَا سَتَكُونُونَ جَمَاعَةً شَتَّى، عَطَاؤُكُمْ وَ حَجُّكُمْ وَ أَسْفَارُكُمْ [وَاحِدَةٌ] وَ الْقُلُوبُ مُخْتَلِفَةٌ (۱) قَالَ وَاحِدٌ [مِنْهُمْ]: كَيْفَ تَخْتَلِفُ الْقُلُوبُ؟ قَالَ: هَكَذَا وَ شَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ ثُمَّ قَالَ: يَقْتُلُ هَذَا هَذَا، وَ هَذَا هَذَا، هَرْجاً هَرْجاً وَ يَبْقَى طَغَاماً، جَاهِلِيَّةً (۲) لَيْسَ فِيهَا مَنَارُ هُدًى، وَ لَا عَلَمٌ يُرَى، نَحْنُ أَهْلَ الْبَيْتِ مِنْهَا بِمَنْجَاةٍ وَ لَسْنَا فِيهَا بِدُعَاةٍ.

قَالَ [الرَّجُلُ]: فَمَا أَصْنَعُ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: انْصُرُوا أَهْلَ بَيْتِ نَبِيِّكُمْ، فَإِنْ لَبَدُوا فَالْبُدُوا وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فَانْصُرُوهُمْ تُنْصَرُوا

۱- كذا فى أصلى المطبوع غير أنّما وضعناه بين المعقوفين زياده يقتضيها السّياق. وفى روايه الثقفى المتقدمه تحت الرقم (۶۰۰) ص ۶۰۶ ط الكمبانى: ألا إن من بعدى جماع شتى، إلا أن قبلتكم واحده وحجكم واحد وعمرتكم واحده والقلوب مختلفه... وفى المختار: (۲۷۶) من نهج السعاده: ج ۲ ص ۴۴۴: قال: لا جماعه شتى غير أن أعطياتكم وحجكم وأسفاركم واحد والقلوب مختلفه...

۲- كذا فى أصلى، و فى الرّوايه المتقدّمه عن الثّقفىّ: «يقتل هذا هذا، يقتل هذا هذا قطعا، جاهليّه ليس فيها هدى و لا علم يرى ...». وفى المختار: (۹۲) من نهج البلاغه: نرد عليكم فتنتهم شوهاء مخشيه وقطعا جاهليه ليس فيها منار هدى ولا علم يرى...

وَ تُعْذَرُوا، فَإِنَّهُمْ لَنْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ هُدًى وَ لَنْ يَدْعُوكُمْ إِلَى رَدًى، وَ لَا تَسْبِقُوهُمْ بِالتَّقَدُّمِ فَيَصْرَعْكَمُ الْبَلَاءُ وَ تُشْمِتْ بِكَمُ الْأَعْدَاءُ.

قَالَ [الرَّجُلُ]: فَمَا يَكُونُ بَعْدَ ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟

قَالَ: يُفَرِّجُ اللَّهُ الْبَلَاءَ بِرَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي كَانْفِرَاجِ الْأَدِيمِ مِنْ بَيْتِهِ، ثُمَّ يَرْفَعُونَ إِلَى مَنْ يَسُومُهُمْ خَسْفاً وَ يَسْقِيهِمْ بِكَأْسٍ مُصَبَّرَةٍ، لَا يُعْطِيهِمْ وَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُمْ إِلَّا السَّيْفُ هَرْجاً هَرْجاً، يَحْمِلُ السَّيْفَ عَلَى عَاتِقِهِ ثَمَانِيَهَ أَشْهُرٍ، حَتَّى تَوَدَّ قُرَيْشٌ بِالدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا أَنْ يَرَوْنِي فِي مَقَامِ وَاحِدٍ، فَأُعْطِيَهُمْ وَ آخُذَ مِنْهُمْ بَعْضَ مَا قَدْ مَنَعُونِي وَ أَقْبَلَ عَنْهُمْ بَعْضَ مَا يَرِدُ عَلَيْهِمْ حَتَّى يَقُولُوا: مَا هَذَا مِنْ قُرَيْشٍ، لَوْ كَانَ هَذَاً مِنْ قُرَيْشٍ وَ مِنْ وُلْدِ فَاطِمَهَ لَرَحِمَنَا. وَ يُغْرِيهِ اللَّهُ بِبَنِي أُمَيَّهَ فَجَعَلَهُمُ [اللَّهُ] «مَلْعُونِينَ أَيْنَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِيلًا سُنَّهَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِيلًا».

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّهُ لَا بُدَّ مِنْ رَحًى تَطْحَنُ ضَلَالَهً، فَإِذَا طَحَنَتْ قَامَتْ عَلَى قُطْبِهَا، أَلَا وَ إِنَّ لِطَحْنِهَا رَوْقاً، وَ إِنَّ رَوْقَهَا حَدُّهَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلُّهَا (۱). أَلَا وَ إِنِّي وَ أَبْرَارُ عِتْرَتِي وَ أَطَائِبُ أَرُومَتِي أَحْلَمُ النَّاسِ صِغَاراً وَ أَعْلَمُهُمْ كِباراً، مَعَنَا رَايَهُ الْحَقِّ وَ الْهُدَى، مَنْ سَبَقَهَا مَرَقَ، وَ مَنْ خَذَلَهَا مُحِقَ وَ مَنْ لَزِمَهَا لَحِقَ. وَ فِي رِوَايَهٍ أُخْرَى:

وَ مَنْ لَزِمَهَا سَبَقَ-.

إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عِلْمُنَا وَ مِنْ حُكْمِ اللَّهِ الصَّادِقِ قِيلُنَا، وَ مِنْ قَوْلِ الصَّادِقِ سَمْعُنَا، فَإِنْ تَتَّبِعُونَا تَهْتَدُوا بِبَصَائِرِنَا، وَ إِنِ تَتَوَلَّوْا عَنَّا يُعَذِّبْكُمُ اللَّهُ بِأَيْدِينَا أَوْ بِمَا شَاءَ.

نَحْنُ أُفُقُ الْإِسْلَامِ بِنَا يَلْحَقُ الْمُبْطِئُ وَ إِلَيْنَا يَرْجِعُ التَّائِبُ.

ص: ۲۶۲

۱- و قريبا منه رويناه مسندا عن مصدر آخر فى صدر المختار: (۸۰) من القسم الثّانى من باب خطب نهج السّعاده: ج ۳ ص ۲۹۸.

وَ اللَّهِ لَوْ لَا أَنْ تَسْتَعْجِلُوا وَ يَتَأَخَّرَ الْحَقُّ، لَنَبَّأْتُكَمْ بِمَا يَكُونُ فِى شَبَابِ الْعَرَبِ وَ الْمَوَالِى، فَلَا تَسْأَلُوا أَهْلَ بَيْتِ نَبِيِّكَمْ مُحَمَّدٍ الْعِلْمَ قَبْلَ إِبَّانِهِ، وَ لَا تَسْأَلُوهُمُ الْمَالَ عَلَى الْعُسْرِ فَتُبَخِّلُوهُمْ فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْهُمُ الْبُخْلُ.

وَ كُونُوا أَحْلَاسَ الْبُيُوتَ وَ لَا تَكُونُوا عُجُلًا بُذْراً، [وَ] كُونُوا مِنْ أَهْلِ الْحَقِّ تُعْرَفُوا بِهِ وَ تَتَعَارَفُوا عَلَيْهِ، فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ بِقُدْرَتِهِ وَ جَعَلَ بَيْنَهُمُ الْفَضَائِلَ بِعِلْمِهِ، وَ جَعَلَ مِنْهُ عِبَاداً اخْتَارَهُمْ لِنَفْسِهِ لِيَحْتَجَّ بِهِمْ عَلَى خَلْقِهِ، فَجَعَلَ عَلَامَهَ مَنْ أَكْرَمَ مِنْهُمْ طَاعَتَهُ، وَ عَلَامَهَ مَنْ أَهَانَ مِنْهُمْ مَعْصِيَتَهُ، وَ جَعَلَ ثَوَابَ أَهْلِ طَاعَتِهِ النَّضْرَهَ فِى وَجْهِهِ فِى دَارِ الْأَمْنِ وَ الْخُلْدِ الَّذِى لَا يُرَوِّعُ أَهْلَهُ، وَ جَعَلَ عُقُوبَهَ مَعْصِيَتِهِ نَاراً تَأَجَّجُ لِغَضَبِهِ، [وَ] ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ بِنَا بَيَّنَ اللَّهُ الْكَذِبَ، وَ بِنَا يُفَرِّجُ اللَّهُ الزَّمَانَ الْكَلِبَ، وَ بِنَا يَنْزِعُ اللَّهُ رِبْقَ الذُّلِّ مِنْ أَعْنَاقِكُمْ، وَ بِنَا يَفْتَحُ اللَّهُ وَ بِنَا يَخْتِمُ اللَّهُ.

فَاعْتَبِرُوا بِنَا وَ بِعَدُوِّنَا وَ بِهُدَانَا وَ بِهُدَاهُمْ وَ بِسِيرَتِنَا وَ سِيرَتِهِمْ وَ مَنِيَّتِنَا وَ مَنِيَّتِهِمْ، يَمُوتُونَ بِالدَّالِ وَ الْقُرْحِ وَ الدُّبَيْلَهِ، وَ نَمُوتُ بِالْبَطَنِ وَ الْقَتْلِ وَ الشَّهَادَهِ وَ بِمَا شَاءَ اللَّهُ.

ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى بَنِيهِ فَقَالَ: يَا بَنِىَّ لِيَبِرَّ صِغَارُكُمْ كِبَارَكُمْ، وَ لْيَرْحَمْ كِبَارُكُمْ صِغَارَكُمْ، وَ لَا تَكُونُوا أَمْثَالَ السُّفَهَاءِ الْجُفَاهِ الْجُهَّالِ الَّذِى لَا يُعْطَوْنَ فِى اللَّهِ الْيَقِينَ كَقَيْضِ بَيْضٍ فِى أَدَاحٍ (۱). أَلَا وَيْحَ لِلْفِرَاخِ فِرَاخِ آلِ مُحَمَّدٍ مِنْ خَلَفٍ مُسْتَخْلِفٍ عِتْرِيفٍ مُتْرَفٍ، يُقْتَلُ خَلْفِى وَ خَلَفِ الْخَلَفِ بَعْدِى.

أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ تَبْلِيغَ الرِّسَالاتِ، وَ تَنْجِيزَ الْعِدَاتِ، وَ تَمَامَ الْكَلِمَاتِ (۲)،

۱- و قريبا ممّا هنا- من قوله: «يا بنىّ ليبرّ» إلى قوله: «و تمام الكلمات- رويناه مسندا عن مصدرين آخرين فى المختار: (۳۸۶) من نهج السّعاده: ج ۲ ص ۷۳۷.

۲- و مثله حرفيّا رواه السّيّد الرّضىّ رحمه اللّه فى المختار: (۱۶۴) من نهج البلاغه، و ابن الأثير ذكره فى مادّه «قيض» من كتاب النّهايه. و من قوله: «الأداحىّ» إلى آخره ذكره ابن الأثير فى مادّه «دحا» من النّهايه.

وَ فُتِحَتْ لِيَ الْأَسْبَابُ، وَ أَجْرِيَ لِيَ السَّحابُ، وَ نَظَرْتُ فِي الْمَلَكُوتِ، لَمْ يَعْزُبْ عَنِّي شَيْ ءٌ فَاتَ وَ لَمْ يَفُتْنِي مَا سَبَقَنِي، وَ لَمْ يَشْرَكْنِي أَحَدٌ فِيمَا أَشْهَدَنِي رَبِّي، أَقُومُ بِهِ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ، وَ بِي يُتِمُّ اللَّهُ مَوْعِدَهُ وَ يُكَمِّلُ كَلِمَاتِهِ.

وَ أَنَا النِّعْمَةُ الَّتِي أَنْعَمَهَا اللَّهُ عَلَى خَلْقِهِ، وَ الْإِسْلَامُ الَّذِي ارْتَضَاهُ لِنَفْسِهِ، كُلُّ ذَلِكَ مِنَ اللَّهِ بِهِ عَلَيَّ وَ أَذَلَّ بِهِ مَنْكِبِي.

وَ لَيْسَ إِمَامٌ إِلَّا وَ هُوَ عَارِفٌ بِأَهْلِ وَلَايَتِهِ، وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ: إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ ثُمَّ نَزَلَ [عَنِ الْمِنْبَرِ] صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ عَلَى آلِهِ الطَّاهِرِينَ الْأَخْيَارِ وَ سَلَّمَ تَسْلِيماً كَثِيراً.

**[ترجمه]کتاب سلیم بن قیس: ابان از سلیم بن قیس چنین نقل می کند: امیر المؤمنین علیه السّلام بر منبر رفت و حمد و ثنای الهی به جا آورد و فرمود: ای مردم، من آن کسی هستم که چشم فتنه را از جا کندم و کسی جز من جرات آن را نداشت. به خدا قسم اگر من در میان شما نبودم با اهل جمل و صفین و نهروان مقابله نمی شد. به خدا قسم اگر نبود ترس از اینکه فقط سخن بگوئید و عمل را رها کنید به شما خبر می دادم از آنچه خداوند بر زبان پیامبرش مقدّر کرده برای آنان که با بصیرت به گمراهی آنان و با معرفت به هدایتی که ما بر آن هستیم با ایشان بجنگد.

سپس فرمود: درباره هر چه می خواهید از من بپرسید قبل از آنکه مرا نیابید. به خدا قسم من به راه‌های آسمان از راه‌های زمین آگاهترم. من رئیس مؤمنان و اوّلین نفر از سابقان و امام متّقیان و خاتم اوصیاء و وارث پیامبران و خلیفه پروردگار جهانیان هستم.

من جزا دهنده مردم در روز قیامت و قسمت کننده از طرف خداوند بین اهل بهشت و آتش هستم. منم صدّیق اکبر و فاروقی هستم که حق را از باطل جدا می کنم. منم که نزد من علم منایا و بلایا و فصل خطاب است. هیچ آیه ای نازل نشده مگر آنکه می دانم درباره چه نازل شده و در کجا نازل شده و بر چه کسی نازل شده است. ای مردم، انتظار می رود که مرا از دست بدهید، و من از شما جدا خواهم شد. من یا می میرم و یا کشته می شوم. شقی ترین این امت زمان زیادی منتظر نمی ماند تا اینکه این را از بالای آن خضاب کند.

در روایت دیگری آمده است: شقی ترین این امت زمان زیادی منتظر نمی ماند تا اینکه این را از خون این خضاب کند. (یعنی محاسنش را از خون سرش خضاب کند).

قسم به آنکه دانه را شکافت و مردم را آفرید، از من درباره هیچ فرقه ای که سیصد نفر یا بیشتر، بین شما و قیام روز قیامت باشند سؤال نمی کنید مگر آنکه درباره پیشوا و رهبر و سرپرست آن‌ها به شما خبر می دهم. همچنین از خرابی بناها که چه موقع خراب می شود و چه موقع پس از خرابی دوباره تا روز قیامت آباد خواهد شد.

مردی برخاست و گفت: یا امیر المؤمنین، از بلایا به ما خبر بده .

فرمود: هر گاه سئوال کننده ای می پرسد باید فکر کند و کسی که چیزی از او می پرسند باید مکث کند. پشت سر شما امور مضطرب و مردّدی و بلائی وحشت آور و عاجزکننده خواهد بود. قسم به آنکه دانه را شکافت و انسان را خلق کرد، اگر مرا از

دست بدهید و امور سخت و بلاهای محسوس بر شما نازل شود، بسیاری از سئوال کنندگان سربه زیر می اندازند و بسیاری از سؤال شده گان مشغول - و طبق نسخه دیگری، \\"سست\\" - می شوند. و این هنگامی خواهد بود که جنگ شما ظاهر شود و از دندان‌های تیز او بیرون آید و بر پایش بایستد و دنیا بر شما بلا شود تا وقتی که خداوند برای یادگار نیکان فتح و پیروزی پیش آورد.

مردی برخاست و عرض کرد: یا امیر المؤمنین، درباره فتنه ها به ما خبر بده.

حضرت فرمود: فتنه ها هر گاه رو کنند به شبهه می اندازند و هر گاه پشت کنند پرده از شبهات بر می دارند. فتنه ها موجی همچون موج دریا دارند و طوفانی همچون طوفان باد، به شهری برخورد می کنند و شهر دیگری را از یاد می برند. بنگرید به اقوامی که در جنگ بدر پرچمداران بودند. ایشان را یاری کنید تا یاری شوید و اجر داده شوید و معذور باشید.

بدانید که ترسناکترین فتنه ها بعد از من فتنه بنی امیّه است که فتنه ای کور و کر و خفقان آور و ظلمانی است. فتنه آن عمومی ولی گرفتاری آن خصوصی است. هر کس بصیرت داشته باشد بلا به او اصابت می کند و هر کس کوردل و غافل از آن باشد بلا از او می گذرد. اهل باطلش بر اهل حق غالب‌اند. زمین را از بدعت‌ها و ظلم و جور پر می کنند. اوّل کسی که جباریّت آن را ساقط می کند و پایه آن را در هم می شکند و میخ‌های آن را از جا می کند خداوند ربّ العالمین و در هم شکننده جبّاران است.

بدانید که شما به زودی بعد از من بنی امیّه را رؤسای بدی خواهید یافت همچون شتر کج خلقی که با دهانش به دندان می گیرد و دستانش را روی هر چیزی می گذارد و با پاهایش می زند و از شیر خود مانع می شود. به خدا قسم، فتنه آنان همچنان ادامه خواهد داشت تا هنگامی که یاری هر یک از شما نسبت به خودش مثل یاری غلام بد رفتار نسبت به صاحبش باشد که هر گاه غائب شود به او ناسزا گوید و هر گاه حاضر شود او را اطاعت نماید. در روایت دیگر آمده است: در دل او را دشنام می‌دهد. و در روایتی آمده است: به خدا قسم اگر شما را در زیر هر ستاره‌ای پراکنده کنند خداوند شما را در روز بدی برای آنان جمع می نماید.

آن مرد گفت: یا امیر المؤمنین، آیا بعد از آن هم اجتماعی خواهد بود؟ فرمود: جماعت پراکنده ای خواهید بود، که عطاها و حجّ و سفرهایتان یکی خواهد بود ولی قلب‌ها با یکدیگر اختلاف خواهند داشت.

یکی پرسید: قلب‌ها چگونه اختلاف خواهند داشت؟ فرمود: این چنین - و حضرت انگشتانش را در هم فرو برد - و سپس فرمود: این آن را و آن این را می کشد، و هرج و مرج خواهد بود. اراذل جاهلیّت باقی می مانند، و در آن هنگام جایگاه هدایت و علامتی که دیده شود وجود نخواهد داشت. ما اهل بیت از آن فتنه نجات یافته ایم ولی کسی را در آن به سوی خود دعوت نخواهیم کرد. آن مرد پرسید: یا امیر المؤمنین، در آن زمان چه کنیم؟ فرمود: به اهل بیت پیامبرتان توجّه داشته باشید. اگر توقف کردند شما هم توقف کنید، و اگر از شما یاری خواستند ایشان را یاری کنید تا یاری شوید و معذور باشید، چرا که اهل بیت، شما را از هدایت بیرون نمی کنند و به هلاکت دعوت نمی کنند. با تندروی از ایشان سبقت نجوئید که بلا شما را بر زمین زند و دشمنان به شما شماتت کنند.

آن مرد پرسید: یا امیر المؤمنین، بعد از آن چه خواهد شد؟

فرمود: خداوند بلا را به دست مردی از اهل بیتم همچون جدا شدن فرش خانه از جایش گشایش می دهد. سپس بنی امیّه را نزد کسی می آورند که آنان را خوار کند و کاسه های لبریز (عذاب) به آنان بنوشاند و به آنان چیزی عطا نکند و از آنان جز شمشیر نپذیرد. هرج و مرج خواهد بود. هشت ماه شمشیر بر دوش خود می‌گیرد تا آنجا که قریش دوست خواهند داشت در مقابل دنیا و آنچه در آن است یک بار مرا ببینند تا به آنان عطا کنم و از آنان بگیرم بعضی از آنچه نسبت به من منع می کردند و بعضی از آنچه به ایشان وارد می شود را بپذیرم. تا آنجا که می گویند: «این (یعنی امام زمان علیه السّلام) از قریش نیست، چرا که اگر از قریش و از فرزندان فاطمه بود به ما رحم می کرد»! خداوند او را علیه بنی امیّه بر می انگیزد و او آنان را زیر قدم‌هایش قرار می دهد و مانند آسیاب آنان را خرد می کند. «مَلْعُونِينَ أَيْنَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِيلًا سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» - . احزاب / ۶۱-۶۲ - { از رحمت خدا دور گردیده و هر کجا یافته شوند گرفته و سخت کشته خواهند شد.} این سنت پروردگار درباره کسانی است که قبلا گذشته اند و هرگز در سنت خداوند تغییری نخواهی یافت.

امّا بعد، به ناچار باید آسیابی باشد که گمراهی را خرد کند، و آنگاه که آن را خرد کرد بر روی قطب و مرکزش قرار می گیرد. بدانید که خرد کردن آن خالص شدنی خواهد داشت و خالص شدن آن انتهای آن است، و شکستن آن با خداست. بدانید که من و نیکان فرزندانم و پاکان اصل و نسبم در کودکی بردبارترین مردم و در بزرگی داناترین آنان هستیم. پرچم حق و هدایت با ما است. هر کس از آن پیش رود با گمراهی و بدعت از دین خارج می شود، و هر کس آن را خوار کند نابود می شود، و هر کس همراه آن باشد به مقصد می رسد. در روایت دیگر آمده است: هرکس همراه آن باشد، پیشی می گیرد.

ما اهل بیتی هستیم که علم ما از علم خداست، و گفته ما از حکم راست خداوند است و شنیده ما از گفتارِ راستگو است. اگر تابع ما شوید با روشنگری‌های ما هدایت می شوید، و اگر از ما رو بگردانید خداوند شما را به دست ما و یا آنچنان که بخواهد عذاب می کند. ما افق اسلام هستیم که کند رو خود را به ما می رساند و توبه کننده به سوی ما باز می گردد. به خدا قسم اگر نبود اینکه عجله می کردید و حق به تأخیر می افتاد به شما خبر می دادم که در جوانان عرب و غیر عرب چه رخ خواهد داد. پس قبل از آنکه وقتش برسد از اهل بیت محمد صلی اللّٰه علیه و آله درباره علم سؤال نکنید، و هنگام تنگدستی از ایشان مال طلب نکنید تا در نتیجه نسبت بخل به آنان بدهید چرا که در آنان بخل نیست.

مانند گلیم، ملازم خانه ها باشید و عجول و فاش کننده اسرار نباشید. از اهل حق باشید تا به آن شناخته شوید و طبق آن یکدیگر را بشناسید. خداوند مردم را به قدرت خویش خلق نموده و فضائل را بین آنان طبق علمش قرار داده است. از میان آنان بندگانی را برای خویش انتخاب کرده تا به وسیله آنان حجت را بر مردم تمام کند. علامت کسانی را که ارج نهاده اطاعت خود، و علامت آنان که مورد اهانت قرار داده معصیتش قرار داده است. ثواب اهل اطاعت را شکفته‌روئی در خانه امن و بهشتی که اهل آن وحشت نمی کنند قرار داده، و عذاب اهل معصیتش را آتشی قرار داده که از غضبش شعله ور است. خدا به ایشان ظلم نکرده بلکه آنان به خودشان ظلم کرده اند.

ای مردم، ما اهل بیتی هستیم که خداوند به وسیله ما دروغ را روشن می کند و روزگار پر از سختی‌ها را به آسایش می رساند

و بند ذلّت را از گردنتان بر می دارد. خداوند با ما شـروع و به ما ختم می کند. از ما و دشمنانمان، و هدایت ما و آنان، و روش ما و آنان، و مرگ ما و آنان عبرت بگیرید. آنان با سـستی شکم و زخم و دمل می میرند ولی ما با سم و کشته شدن و شهادت و به آنچه خدا بخواهد از دنیا می رویم.

سپس امیرالمؤمنین علیه السّـلام رو به پسـرانش کرد و فرمود: پسرانم، کوچکترانتان به بزرگترانتان نیکی کنند، و بزرگترانتان به کوچکـتران رحـم کننـد. ماننـد سـفیهان جفاکـار جـاهلی نباشـید که که یقینشـان به خداونـد هماننـد تخم مرغی است که برای سرگرمی کودکان رنگ شده است!. وای بر جوجه ها، جوجه ها و فرزندان آل محمّد، از شرّ خلیفه ای که به خلافت می رسد. او جبّار و خبیث و خوش گذران است. او جانشین مرا و جانشین جانشین بعد از مرا می کشد.

بدانید به خدا قسم، که رساندن رسالت ها و انجام وعده ها و کامل بودن کلمات را دانسته و اسباب برایم گشوده شد و انساب را دانسـتم و ابر برایم جاری گشت و در ملکوت نظر کردم و چیزی بر من پوشـیده نمانـد که از نظرم مخفی بماند و آنچه پیش از من بـوده از نظرم مخفی نمانـد، و هیـچ کس در آنچه پروردگـارم در روزی که شاهـدان به پـا می خیزنـد دربـاره آن از من گواهی گرفته شـریک من نیست. خداوند به وسیله من وعده خود را تمام می کند و کلماتش را به کمال می رساند. من نعمتی هسـتم که خداوند تعالی بر خلقش ارزانی داشته، و من همان اسلامی هستم که برای خود پسندیده است. همه این‌ها منّتی است که خداوند بر من نهاده و شانه ام را با آن خم کرده است .

هیچ امامی نیست مگر آنکه اهل ولایت خود را می شناسد، و این همان کلام خداوند است که «إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ» - . رعد / ۷ - {[ای پیامبر،] تو فقط هشداردهنـده ای، و برای هر قومی رهبری است.} سـپس امیر المؤمنین علیه السّـلام از منبر پایین آمد. خداوند بر او و خاندان پاک و نیکش درود فرستد و سلام فراوان نازل کند. - . کتاب سلیم بن قیس : ۱۳۸ -

**[ترجمه]

«۱۰۰۷»

(۱) کِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ: عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ أَبَانٍ عِنْدَ عَبْدِ الْغَفَّارِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَیْشٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَخْطُبُ.

- قَالَ إِبْرَاهِیمُ: وَ أَخْبَرَنِی أَحْمَدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی لَیْلَی عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی لَیْلَی عَنِ الْمِنْهَالِ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَیْشٍ، قَالَ: خَطَبَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِالنَّهْرَوَانِ [...].

وَ سَاقَ الْحَدِیثَ نَحْوَ حَدِیثِ سُلَیْمٍ إِلَی قَوْلِهِ: وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِیلًا

**[ترجمه]الغـارات: زرّ بن حـبیش گویـد: از امیرالمؤمنین علیه السـلام شـنیدم که خطبه می‌خوانـد. و ابراهیم بـا سـند از زرّ بن حبیش نقل کرده که گوید: امیرالمؤمنین علیه السلام در نهروان خطبه خواند ....و حدیث را به همان صورتی که سلیم آورده، بیان کرد تا این فرموده: «و لن تجد لسنهٔ الله تبدیلاً». - . الغارات ۱: ۱۰ -

**[ترجمه]

بیان

قوله [علیه السلام]: «أمورا ملتجّه» قال الجوهری: التجّت الأصوات:

ص: ۲۶۴

۱- [۱۰۰۷]- وَ الْحَدِیثُ قَدْ تَقَدَّمَ حَرْفِیّاً- إِلَی قَوْلِهِ: «وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِیلًا»*- تَحْتَ الرَّقَمِ: (۶۰۰) فِی ص ۶۰۶ مِنْ ط الْکُمْبَانِی.

اختلطت. و لججت السفينه: خاضت اللجّه. و التجّ البحر التجاجا [اضطرب و هاج و غمر].

و فى بعض النسخ: [«ملبّجه»] بالباء الموحّده قال الجوهرى: لبجت به الأرض: إذا جلدت به الأرض [و صرعته] .

و قال: الجلجل واحد الجلاجل، و صوته الجلجله و صوت الرعد أيضا.

و المجلجل: السحاب الذى فيه صوت الرعد. و جلجلت الشى ء إذا حرّكته بيدك. و تجلجل: أى ساخ فيها و دخل. و تجلجلت قواعد البيت: أى تضعضعت.

و قال الفيروزآبادى: كلح كمنع-: تكشّر فى عبوس كتكلّح و أكلح و أكلحته، و دهر كالح: شديد. و قال: بلح الرجل بلوحا: أعيا كبلّح [تبليحا] و [بلح] الماء: ذهب. و البلوح: البئر الذاهبه الماء و بلحت خفارته إذا لم تف.

و البالح: الأرض لا تنبت شيئا.

قوله: «و نصلت»: أى خرجت كاشفا عن ناب. قال الجوهرى: نصل الحافر: خرجت عن موضعه.

و فى بعض النسخ: «و قلصت» بالتخفيف أو التشديد، يقال: قلص الشى ء: ارتفع و قلّص و تقلّص كلّه، بمعنى انضمّ و انزوى. يقال: قلصت شفته:

أى انزوت. و [قال الفيروزآبادى] فى القاموس: هرج الناس يهرجون: وقعوا فى فتنه و اختلاط و قتل.

[قوله عليه السلام]: «و إنّ لطحنها روقا»: أى حسنا و إعجابا. «و إنّ روقها حدّها»: أى إذا صارت [الدنيا] بحيث أعجبت الناس فهو نهايتها و وقت انقضائها. «و لازم على اللّه فلّها»: أى كسرها. و الأرومه كالأكوله و قد تضمّ الأصل. و «البذر» بضمّتين جمع البذور و هو الذى يزيع الأسرار. و النضره: الحسن و الرونق [و الكلام] إشاره إلى قوله [تعالى]: «تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ»[۲۴ / المطففين: ۸۳].

قوله [علیه السلام]: «لا یروّع أهله»: أی لا یفزع و لا یخاف. و فی بعض النسخ: [لا یروغ] بالغین المعجمه: أی لا یحید و لا یمیل أهلها عنها.

و قال [ابن الأثیر] فی النهایه: الدبیله: خراج و دمّل کبیر تظهر فی الجوف فتقتل صاحبها غالبا.

و [أیضا] قال [ابن الأثیر]:

فی حدیث علی علیه السلام: «لا تکونوا کقیض بیض فی أداح یکون کسرها وزرا و یخرج حضائها شرّا».

القیض:

قشر البیض. و الأداحی: جمع الأدحی و هو الموضع الذی تبیض فیه النعامه و تفرخ، و هو أفعول من «دحوت»؛ لأنّها تدحوه برجلها: أی تبسطه ثم تبیض فیه.

و قال الجوهری: «ویح» کلمه رحمه و «ویل» کلمه عذاب.

و قال الیزیدی: هما بمعنی واحد تقول: ویح لزید و ویل لزید ترفعهما علی الابتداء.

و قال الخلف: القرن بعد القرن، و الخلف: ما جاء من بعد یقال: هو خلف سوء من أبیه و خلف صدق من أبیه بالتحریک إذا قام مقامه. و قال: هما سواء منهم من یحرّک و منهم من یسکّن فیهما جمیعا. و الخلف أیضا ما استخلفته من شی ء. و یقال: القوم خلفه: أی یختلفون.

أقول: المراد بالخلف إمّا معاویه أو یزید. و قال [الجوهری] فی الصحاح: رجل عتریف أو عتروف: أی خبیث فاجر جری ء ماض. و قال:

أترفته النعمه: أطغته.

[قوله علیه السلام:] «و أذلّ به منکبی»: لعلّه کنایه عن کثره الحمل و ثقله. أو المعنی أنّ مع تلک الفضائل رفع التکبر و الترفّع عنّی.

ص: ۲۶۶

**[ترجمه]درباره این فرموده امام علیه السلام «أموراً ملتجّة» جوهری گوید: «التجّت الاصوات» یعنی: صداها درهم آمیخت. و «لججت السفينة» یعنی کشتی وارد عمق دریا شد. «التجّ البحر التجاجاً» یعنی: دریا مضطرب و طوفانی شد و بالا آمد.

در برخی نسخه‌ها به صورت «ملبّجة» با باء موحده ذکر شده است. جوهری گوید: «لبجت به الارض»: هرگاه زمین او را بیندازد. و گوید: «الجلجل» مفرد الجلاجل، و صدای آن الجلجلة است و به صدای رعد نیز گفته می‌شود. «المجلجل» یعنی: ابری که صدای رعد به همراه دارد. «جلجلت الشیء» هرگاه با دست آن را حرکت دهی. و «تجلجل»، یعنی: در زمین فرو رفت. و «تجلجلت قواعد اللبیت» یعنی: پایه‌های خانه فرو نشست.

فیروزآبادی گوید: «کلح» - بر وزن منع - یعنی: دندان‌های خود را از روی عصبانیت نشان داد مانند «تکلّح و أکلح و اکلحته» و «دهر کالح» روزگار سخت است. و گوید: «بلح الرجل بلوحاً» یعنی آن مرد ناتوان شد. مانند «بلّح تبليحاً» و «بلح الماء» یعنی آب سرازیر شد. «البلوح» به معنای چاهی است که آب آن برود. و «بلحت خفارته» هرگاه به حرمت و عهدش وفا نکند. «البالح» زمینی است که چیزی نمی‌رویاند.

«و نصلت» یعنی: درحالی که دندان‌های تیز را بیرون می‌اندازد بیرون می‌آید. جوهری گوید: نصل الحافر یعنی چاه‌کن از مکانش بیرون آمد. در برخی نسخه‌ها «و قلصت» با تخفیف یا با تشدید ذکر شده است. گفته می‌شود: قلص الشیء: بالا رفت. و قلّص و تقلّص کلّه یعنی: ملحق و پیوسته شد. گفته می‌شود: «قلصت شفته» یعنی: لب او چروکیده و منقبض شد. فیروزآبادی در قاموس گوید: «هرج الناس یهجرون» یعنی: مردم در فتنه و تباهی و کشتار افتادند.

فرموده امام علیه السلام «و إنه لطحنها روقاً» یعنی: زیبایی و شگفتی. «و إنّ روقها حدّها» یعنی: هرگاه دنیا به گونه ای شد که مردم را به شگفتی آورد پس آن زمان پایان و سرانجام دنیا خواهد بود. «و لازم علی الله فلّها» یعنی: شکستن آن بر عهده خداست. «الارومة» - بر وزن الاکولة و گاه با ضمه می‌آید - به معنای اصل و اساس است. «البذر» با دو ضمه جمع البذور و آن کسی است که رازها را فاش می‌کند. «النضرة» یعنی نیکویی و زیبایی. و این عبارت به سخن خداوند اشاره دارد که فرموده است: «تعرف فی وجوههم نضرة النعیم» - . مطففین / ۲۴ - {از چهره هایشان طراوت نعمت [بهشت] را درمی یابی.}

«لا یروّع اهله» یعنی: مردمش را به ترس و دلهره نمی‌اندازد. در برخی نسخه‌ها «لا یروغ» با غین معجمه ذکر شده، یعنی: مردم دنیا از آن کناره‌گیری نمی‌کنند. ابن اثیر در النهایة گوید: «الدبیلة» کورک و دملی بزرگی است که در درون انسان پدید می‌آید و معمولا بیمار را می‌کُشد.

همچنین ابن اثیر گوید: در حدیث علی علیه السلام «لا تکونوا کقیض بیض فی اداح یکون کسرها وزراً و یخرج حضانها شرّاً» قیض به معنای پوسته تخم مرغ است. و «الاداحی» جمع ادحی و آن مکانی است که شترمرغ در آن تخم گذاشته و جوجه‌هایش را به دنیا می‌آورد. و این کلمه بر وزن افعول از «دحوت» لأنّها تدحوه برجلها، یعنی مکان را با پایش پهن کرده و در آن تخم می‌گزارد. جوهری گوید: «ویح» کلمه برای بیان رحمت و «ویل» کلمه برای بیان عذاب است. یزیدی گوید: این دو کلمه دارای یک معنی هستند، می‌گویی: «ویح لزید و ویل لزید» و بنا بر مبتدا بودن اعراب رفع می‌گیرند.

و گویـد: «الخلف» یعنی نسل بعـد از نسل. و «الخلف» آنچه بعـدا می‌آیـد. گفته می‌شود: «هو خلف سوء من ابیه و خلف صدق من ابیه» - با حروف متحرک - هرگاه جانشـین او شود. و گویـد: این دو کلمه یکسان است، برخی با حرکت و برخی با ساکن همـه حروف، آن را ذکر کرده‌انـد. و «الخلـف» همچنین چیزی است که به جـا گذاشـته می‌شـود. و گفته می‌شـود: القـوم خلفة یعنی: قوم اختلاف نظر پیدا کردند.

می‌گویم: مقصود از «الخلف» یا معاویه یا یزید است. جوهری در صـحاح گوید: رجل عتریف یا عتروف، یعنی: شـخص خبیث و فاسـد و جسـور و گسـتاخ. و گویـد: «اترفته النعمـة» یعنی: نعمت او را سـرکش سـاخت. فرمـوده امـام علیه السـلام: «و أذلّ به منکبی» شایـد کنایه از زیادی و سـنگینی بار و مسؤولیت باشد. یا بدین معنی است که این فضـیلت‌ها، تکبر و برتری‌جویی را از من دور کرده است.

**[ترجمه]

«۱۰۰۸»

(۱) یـج: رُوِیَ عَنِ الْأَصْـبَغِ بْنِ نُبَـاتَهَ قَـالَ: دَخَلْتُ فِی بَعْضِ الْأَیَّامِ عَلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی جَامِعِ الْکُوفَهِ، فَإِذَا بِجَمٍّ غَفِیرٍ وَ مَعَهُمْ عَبْـدٌ أَسْوَدُ فَقَـالُوا: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ هَـذَا الْعَبْـدُ سَارِقٌ. فَقَالَ لَهُ الْإِمَامُ: أَ سَارِقٌ أَنْتَ یَا غُلَامُ! فَقَالَ لَهُ: نَعَمْ. فَقَالَ لَهُ مَرَّهً ثَانِیَهً: أَ سَـارِقٌ أَنْتَ یَـا غُلَـامُ! فَقَـالَ: نَعَمْ یَـا مَوْلَایَ. فَقَالَ لَهُ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنْ قُلْتَهَا ثَالِثَهً قَطَعْتُ یَمِینَکَ فَقَالَ أَ سَارِقٌ أَنْتَ یَا غُلَامُ! قَالَ: نَعَمْ یَا مَوْلَایَ.

فَأَمَرَ الْإِمَامُ بِقَطْعِ یَمِینِهِ فَقُطِعَتْ، فَأَخَذَهَا بِشِمَالِهِ وَ هِیَ تَقْطُرُ دَماً، فَلَقِیَهُ ابْنُ الْکَوَّاءِ وَ کَانَ یَشْنَأُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ: مَنْ قَطَعَ یَمِینَکَ؟

قَالَ: قَطَعَ یَمِینِیَ الْأَنْزَعُ الْبَطِینُ، وَ بَابُ الْیَقِینِ، وَ حَبْلُ اللَّهِ الْمَتِینُ، وَ الشَّافِعُ یَوْمَ الدِّینِ الْمُصَلِّی إِحْدَی وَ خَمْسِینَ.

قَطَعَ یَمِینِی إِمَـامُ التُّقَی، وَ ابْنُ عَمِّ الْمُصْـطَفَی، شَـقِیقُ النَّبِیِّ الْمُجْتَبَی، لَیْثُ الـثَّرَی غَیْثُ الْـوَرَی، حَتْفُ الْعِـدَی، وَ مِفْتَـاحُ النَّدَی، وَ مِصْبَاحُ الدُّجَی.

قَطَعَ یَمِینِی إِمَـامُ الْحَقِّ، وَ سَیِّدُ الْخَلْقِ، [وَ] فَارُوقُ الـدِّینِ، وَ سَـیِّدُ الْعَابِـدِینَ وَ إِمَامُ الْمُتَّقِینَ، وَ خَیْرُ الْمُهْتَـدِینَ، وَ أَفْضَلُ السَّابِقِینَ، وَ حُجَّهُ اللَّهِ عَلَی الْخَلْقِ أَجْمَعِینَ.

قَطَعَ یَمِینِی إِمَامٌ حَظِیٌّ بَدْرِیٌّ أُحُدِیٌّ مَکِّیٌّ مَدَنِیٌّ أَبْطَحِیٌّ هَاشِمِیٌّ قُرَشِیٌّ أَرْیَحِیٌّ مَوْلَوِیٌّ طَالِبِیٌّ جَرِیٌّ قَوِیٌّ لَوْذَعِیٌّ الْوَلِیُّ الْوَصِیُّ.

قَطَعَ یَمِینِی دَاحِی بَابِ خَیْبَرَ، وَ قَاتِلُ مَرْحَبٍ وَ مَنْ کَفَرَ، وَ أَفْضَلُ مَنْ حَجَّ وَ اعْتَمَرَ، وَ هَلَّلَ وَ کَبَّرَ، وَ صَامَ وَ أَفْطَرَ، وَ حَلَقَ وَ نَحَرَ.

١- [١٠٠٨]- هَـذِهِ الرِّوَايَهُ لَمْ أَجِدْهَا فِی النُّسَخِهِ الْمَطْبُوعَهِ الْكَامِلَهِ مِنَ الْخَرَائِجِ، وَ لَكِنْ فِيهَا نَحْوُهُ وَ بِتَلْخِيصٍ فِی ح ١٩ مِنْ فَصْلِ أَعْلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ. وقد روی البلاذری ما بمعناه باختصار جدا مسندا فی الحديث: (١۶٨) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من كتاب أنساب الأشراف: ج ١، ص ٣٢٧، وفی ط بيروت، ج ٢، ص ١۵۶، ط ١.

قَطَعَ يَمِينِی شُجَاعٌ جرِیٌّ، جَوَادٌ سَخِیٌّ، بُهْلُولٌ شَرِیفُ الْأَصْلِ [الْأُصُولِ «خ»] ابْنُ عَمِّ الرَّسُولِ، وَ زَوْجُ الْبَتُولِ وَ سَیْفُ اللَّهِ الْمَسْلُولُ، الْمَرْدُودُ لَهُ الشَّمْسُ عِنْدَ الْأُفُولِ.

قَطَعَ يَمِينِی صَاحِبُ الْقِبْلَتَيْنِ، الضَّارِبُ بِالسَّيْفَيْنِ، الطَّاعِنُ بِالرُّمْحَيْنِ، [وَ] وَارِثُ الْمَشْعَرَيْنِ، الَّذِی لَمْ يُشْرِکْ بِاللَّهِ طَرْفَهَ عَيْنٍ، أَسْمَحُ كُلِّ ذِی كَفَّيْنِ، وَ أَفْصَحُ كُلِّ ذِی شَفَتَيْنِ، أَبُو السَّيِّدَيْنِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ.

قَطَعَ يَمِينِی عَيْنُ الْمَشَارِقِ وَ الْمَغَارِبِ، تَاجُ لُؤَیِّ بْنِ غَالِبٍ، أَسَدُ اللَّهِ الْغَالِبُ، عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ أَفْضَلُهَا وَ مِنَ التَّحِيَّاتِ أَكْمَلُهَا.

فَلَمَّا فَرَغَ الْغُلَامُ عَنِ الثَّنَاءِ وَ مَضَی لِسَبِيلِهِ، دَخَلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْكَوَّاءِ عَلَی الْإِمَامِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ: السَّلَامُ عَلَيْکَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ:

السَّلامُ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی وَ خَشِیَ عَوَاقِبَ الرَّدَی. فَقَالَ لَهُ [ابْنُ الْكَوَّاءِ]: يَا أَبَا الْحَسَنَيْنِ قَطَعْتَ يَمِينَ غُلَامٍ أَسْوَدَ وَ سَمِعْتُهُ يُثْنِی عَلَيْکَ بِكُلِّ جَمِيلٍ. فَقَالَ: وَ مَا سَمِعْتَهُ يَقُولُ؟ قَالَ: كَذَا وَ كَذَا. وَ أَعَادَ عَلَيْهِ جَمِيعَ مَا قَالَ الْغُلَامُ.

فَقَالَ الْإِمَامُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِوَلَدَيْهِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ: امْضِيَا وَ أْتِيانِی بِالْعَبْدِ.

فَمَضَيَا فِی طَلَبِهِ فِی كِنْدَهَ فَقَالا لَهُ: أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يَا غُلَامُ. فَلَمَّا مَثُلَ بَيْنَ يَدَیْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ لَهُ: قَطَعْتُ يَمِينَکَ وَ أَنْتَ تُثْنِی عَلَیَّ بِمَا قَدْ بَلَغَنِی؟! فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا قَطَعْتَهَا إِلَّا بِحَقٍّ وَاجِبٍ أَوْجَبَهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ. فَقَالَ الْإِمَامُ: أَعْطِنِی الْكَفَّ فَأَخَذَ الْإِمَامُ الْكَفَّ وَ غَطَاهُ بِالرِّدَاءِ، وَ كَبَّرَ وَ صَلَّی رَكْعَتَيْنِ، وَ تَكَلَّمَ بِكَلِمَاتٍ وَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ فِی آخِرِ دُعَائِهِ: آمِينَ رَبَّ الْعَالَمِينَ. وَ رَكَّبَهُ عَلَی الزَّنْدِ وَ قَالَ لِأَصْحابِهِ:

اكْشِفُوا الرِّدَاءَ عَنِ الْكَفِّ. فَكَشَفُوا الرِّدَاءَ عَنِ الْكَفِّ وَ إِذَا الْكَفُّ عَلَی الزَّنْدِ بِإِذْنِ اللَّهِ.

ثُمَّ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ يَا ابْنَ الْكَوَّاءِ: إِنَّ لَنَا مُحِبِّينَ لَوْ قَطَعْنَا الْوَاحِدَ مِنْهُمْ إِرْباً إِرْباً مَا ازْدَادُوا إِلَّا حُبّاً، وَ لَنَا مُبْغِضِينَ لَوْ

أَلْعَقْنَاهُمُ الْعَسَلَ مَا ازْدَادُوا إِلَّا بُغْضاً، وَ هَكَذَا مَنْ يُحِبُّنَا يَنَالُ شَفَاعَتَنَا يَوْمَ الْقِيَامَهِ.

**[ترجمه]الخرائج: از اصبغ بن نباته روایت شده که گوید: روزی از روزها در مسجد کوفه خدمت امیرالمؤمنین علیه السلام شرفیاب شدم. جمعی بسیار به همراه غلامی سیاه حضور داشتند. آنان اظهار کردند که: ای امیرالمؤمنین، این غلام سارق است. امام علیه السلام به او فرمود: ای غلام، آیا تو سارق هستی؟ او در پاسخ گفت: آری. حضرت بار دوم به او فرمود: ای غلام، آیا تو سارق هستی؟ او گفت: آری، ای سرورم. امام علیه السلام به او فرمود: اگر برای بار سوم بگویی [به سرقت اعتراف کنی] دستت را قطع می کنم. پس از آن امام علیه السلام فرمود: ای غلام، آیا تو سارق هستی؟ او گفت: آری، ای سرورم.

امام علیه السلام دستور قطع دست وی را صادر کرد و دست او بریده شد. غلام با دست چپ، دست راست بریده را در حالی که خون از آن می چکید، گرفت. ابن کواء او را دید. ابن کواء همیشه از امیرالمؤمنین علیه السلام بدگویی می کرد. او به غلام گفت: چه کسی دست راستت را برید؟ غلام در پاسخ گفت: دست راستم را همان کسی بریده که موی جلوی سرش ریخته، شکمش برآمده و راه ورود به یقین و ریسمان محکم خدا و شافع روز جزاست و پنجاه و یک رکعت نماز می خواند.

دست راست مرا او برید که پیشوای پرهیزگاری است و پسر عمّ مصطفی است و برادر خوانده پیامبر برگزیده خدا، شیر بیشه است، و باران رحمت بر همگان، و مرگ دشمنان، و کلید بخشش و احسان، و چراغ تاریکی‌ها،

دست راست مرا امام حق برید، و سرور مخلوقات، و جدا کننده حق و باطل دین، و سرور عبادت‌کنندگان و امام پرهیزگاران، و بهترین هدایت‌یافتگان و برترین پیشی‌گرفتگان و حجت خداوند بر همه مخلوقات است.

دست راست مرا او برید که امام با منزلت، بدری اُحدی مکی مدنی ابطحی هاشمی قریشی اریحی (خوش‌خُلق) مولوی طالبی است، او که امام باجرأت و نیرومند و باهوش و ولیّ و وصیّ است. دست راست مرا او برید که دروازه خیبر را گسترد و قاتل «مرحَب» و هر کافری بود. او بهترین کسی است که حج گزارده و عمره به جای آورده و تهلیل و تکبیر گفته و روزه گرفته و افطار کرده و موی سر تراشیده و قربانی کرده است.

دست راست مرا او برید که دلاور و باجرأت و بخشنده و سخاوت‌مند است، او که جامع خیر و نیکی است و اصل و نسب والا و شریفی دارد، او که پسر عموی رسول خدا و همسر بتول، و شمشیر آخته خداوند است که خورشید در هنگام غروب برای او باز گردانده شد. دست راست مرا او برید که صاحب دو قبله و با دو شمشیر ضربه زد و با دو نیزه کوبید و دو وارث دو مشعر بود، کسی که حتی برای یک چشم بر هم زدن به خدا شرک نورزید، او بخشنده ترین همه انسان‌های بخشنده و فصیح‌ترین همه انسان‌های سخن‌ور است، او پدر دو سرور حسن و حسین است.

دست راست مرا او برید که چشم مشرق‌ها و مغرب‌ها است، او که تاج لؤی بن غالب، و شیر پیروزمند خدا علی بن ابی طالب است که بهترین درودها و کامل‌ترین تحیت‌ها بر او باد. چون غلام از ستایش امیرالمؤمنین فارغ شد و به راه خویش رفت، عبدالله بن کواء نزد امام آمد و به امام گفت: درود بر تو ای امیرمؤمنان. امیرالمؤمنین علیه السلام به وی فرمود: درود بر هر کس که از هدایت پیروی کند و از عواقب گمراهی بترسد. ابن کواء به امام علیه السلام گفت: ای پدر حسن و حسین، دست

راست غلام سیاهی را بریده ای و من از او می شنوم که تو را همه گونه زیبا ثنا می گوید. حضرت پرسید: چه شنیده ای که می گوید؟ ابن کواء گوید: غلام چنین گفت و آن گاه همه آنچه غلام گفته بود، خدمت امام تکرار کرد.

امام علیه السلام به دو فرزندش حسن و حسین علیه السلام فرمود: بروید و غلام را نزد من بیاورید. آنان به دنبال غلام به کنده رفتند و به او گفتند: ای غلام، نزد امیرالمؤمنین علیه السلام برو. اصبغ بن نباته گوید: چون غلام در جلوی امیرالمؤمنین علیه السلام ایستاد، حضرت به وی فرمود: دست راستت را بریدم و تو آن گونه که به من رسیده است، مرا ثنا گویی! او گفت: ای امیرالمؤمنین، شما تنها بر پایه یک حقّ واجب که خداوند و رسول او واجب کرده است، آن را بریده ای. امام علیه السلام فرمود: دستت را به من بده. آن گاه امام دست را گرفت و آن را با عبا پوشاند و تکبیر گفت و دو رکعت نماز گزارد و کلماتی را که ما می شنیدم بر زبان جاری کرد و در پایان دعایش فرمود: مستجاب کن ای پروردگار عالمیان. و کف دست را سوار بر مچ کرد و به یارانش فرمود: عبا را از کف کنار بزنید. آنان عبا را از کف کنار زدند و دیدند که کف بر مچ دست به اذن خداوند متعال پیوند خورده است. - . اشکالی در این نقل هست و آن اینکه مطابق فقه اهل بیت علیهم السلام در سرقت - با شرایطش - چهار انگشت دست راست را قطع می‌کنند و نه کف دست را از مچ! (مترجم) -

سپس امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: ای ابن کواء آیا به تو نگفتم: ما دوستدارانی داریم که اگر بند بند یکی از آنان را قطع کنیم چیزی جز محبت آنان بر ما افزوده نمی‌شود و کینه‌توزانی داریم که اگر شهد به کامشان بنوشانیم چیزی جز بغض و کینه آنان نسبت به ما افزوده نمی‌شود. و اینچنین هر کس ما را دوست بدارد در روز قیامت شفاعت ما نصیب حال او می‌شود. - . این روایت را در نسخه کامل چاپ شده خرائج نیافتیم اما حدیثی مانند آن و به صورت خلاصه در ص ۱۹ از فصل اعلام امیرالمؤمنین موجود است. -

**[ترجمه]

بیان

الشری: طریق فی [بادیه] سلمی کثیر الأسد. و الحظیّ: ذو الحظوه و هی المنزله و المکانه. و الأریحیّ: الواسع الخلق. و اللوذعیّ: الظریف الحدید الفؤاد.

و البهلول من الرجال: الضحّاک.

**[ترجمه]«الشری» راهی در بادیه سلمی است که شیر درنده بسیار دارد. «الحظیّ» کسی که دارای حظوه باشد و آن به معنای منزلت و جایگاه است .

«الاریحیّ» یعنی خوش‌خُلق. و «الاوذعی» شخص شوخ‌طبعی است که دل و درونی تیز و باهوش دارد. «البهلول» از مردان کسی که بسیار می‌خندد.

**[ترجمه]

«۱۰۰۹»

(۱) یج: رُوِیَ أَنَّ خَارِجِیّاً اخْتَصَمَ فِی رَجُلٍ آخَرَ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَحَکَمَ بَیْنَهُمَا، فَقَالَ الْخَارِجِیُّ: لَا عَدَلْتَ فِی الْقَضِیَّهِ. فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

اخْسَأْ یَا عَدُوَّ اللَّهِ. فَاسْتَحَالَ [الْخَارِجِیُ] کَلْباً وَ طَارَ ثِیَابُهُ فِی الْهَوَاءِ، فَجَعَلَ یُبَصْبِصُ وَ تَدْمَعُ عَیْنَاهُ فَرَقَّ لَهُ وَ دَعَا لَهُ، فَأَعَادَهُ إِلَی حَالِ الْإِنْسَانِیَّهِ وَ تَرَاجَعَتْ مِنَ الْهَوَاءِ ثِیَابُهُ، فَقَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنَّ آصَفَ وَصِیَّ سُلَیْمَانَ قَدْ صَنَعَ نَحْوَهُ فَقَصَّ اللَّهُ عَنْهُ [بِقَوْلِهِ:] «وَ قَالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ»[۴۰ / النمل: ۲۷] أَیُّمَا أَکْرَمُ عَلَی اللَّهِ! نَبِیُّکُمْ أَمْ سُلَیْمَانُ! قَالُوا: نَبِیُّنَا.

فَقِیلَ لَهُ: مَا حَاجَتُکَ فِی قِتَالِ مُعَاوِیَهَ إِلَی الْأَنْصَارِ؟ قَالَ: إِنَّمَا أَدْعُو هَؤُلَاءِ لِثُبُوتِ الْحُجَّهِ وَ کَمَالِ الْمِحْنَهِ، وَ لَوْ أُذِنَ لِی فِی الدُّعَاءِ بِهَلَاکِهِ لَمَا تَأَخَّرَ.

ص: ۲۶۹

۱- [۱۰۰۹]- رَوَاهُ الرَّاوَنْدِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِ الْخَرَائِجِ فِی ح ۲۴ مِنْ فَصْلِ أَعْلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ.

**[ترجمه]الخرائج: مردی که از خوارج بود برای رفع خصومت با مرد دیگری نزد علی علیه السلام آمدند. امام بین آن‌ها داوری کرد. مردی که از خوارج بود، گفت: در این قضیه به عدالت قضاوت نکردی. علی علیه السلام به او گفت: مسخ شو ای دشمن خدا. آن مرد تبدیل به سگ شد و جامه‌هایش در هوا به پرواز درآمد. پس دم خود را می‌جنبانید و اشک در چشمانش جمع شده بود. امام بر وی دل سوزاند و برای او دعا کرد، پس او را به حالت انسانی بازگرداند و جامه‌هایش به وسیله باد برگشت. سپس علی علیه السلام گفت: آصف بن برخیا وصی سلیمان نبی کاری شبیه این انجام داد و خداوند متعال داستان او را نقل کرده و فرموده است: «قَالَ الَّذِی عِندَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَن یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ» - . نمل / ۴۰ - {کسی که نزد او دانشی از کتاب [الهی] بود، گفت: «من آن را پیش از آنکه چشم خود را بر هم زنی برایت می آورم.»}. حال بگویید: کدام یک نزد خدا بزرگوارترند، پیامبر شما یا سلیمان نبی؟ گفتند: پیامبر ما.

به او گفتند: چه نیازی به یاران برای جنگ با معاویه دارید؟ فرمود: من اینان را برای ثابت شدن حجت و کامل شدن محنت به جنگ با معاویه فرا می‌خوانم و اگر اجازه دعا برای هلاک کردن وی را داشتم تأخیری در این امر پیش نمی‌آمد. - . الخرائج و الجرائح ۲: ۵۶۸ -

**[ترجمه]

[الباب الرابع و الثلاثون] باب فیه ذکر أصحاب النّبی صلّی اللّه علیه و آله و أمیر المؤمنین علیه السّلام الذین کانوا علی الحقّ و لم یفارقوا أمیر المؤمنین علیه السلام و ذکر بعض المخالفین و المنافقین زائدا علی ما أوردنا [ه] فی کتاب أحوال النّبیّ صلّی اللّه علیه

الأخبار

«۱۰۱۰»

(۱) ختص: عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانُوا شُرْطَهُ الْخَمِیسِ سِتَّهُ آلَافِ رَجُلٍ أَنْصَارَهُ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] .

**[ترجمه]اختصاص: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: شرطه الخمیس (فدائیان امام)، شش هزار نفر از یاران علی علیه السلام بودند. - . الاختصاص:۲ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۱»

(۲) ختص: مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَیْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ عَلِیُّ بْنُ الْحَکَمِ: أَصْحَابُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ الَّذِینَ قَالَ لَهُمْ تَشَرَّطُوا فَأَنَا أُشَارِطُکُمْ عَلَی الْجَنَّهِ وَ لَسْتُ أُشَارِطُکُمْ عَلَی ذَهَبٍ وَ لَا فِضَّهٍ،

١- [١٠١٠]- رَوَاهُمَا الشَّيْخُ الْمُفِيدُ فِى الْحَدِيثِ الثَّالِثِ مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ٢ ط ٣.
٢- [١٠١١]- رَوَاهُمَا الشَّيْخُ الْمُفِيدُ فِى الْحَدِيثِ الثَّالِثِ مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ٢ ط ٣.

إِنَّ نَبِيَّنَا فِيمَا مَضَى قَالَ لِأَصْحَابِهِ: «تَشَرَّطُوا فَإِنِّي لَسْتُ أُشَارِطُكُمْ إِلَّا عَلَى الْجَنَّةِ» [وَ هُمْ] سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَ الْمِقْدَادُ وَ أَبُو ذَرٍّ الْغِفَارِيُّ وَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ وَ أَبُو سِنَانٍ وَ أَبُو عَمْرٍو الْأَنْصَارِيَّانِ وَ سَهْلٌ الْبَدْرِيُّ وَ عُثْمَانُ ابْنَا حُنَيْفٍ الْأَنْصَارِيِّ وَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ.

وَ مِنْ أَصْفِيَاءِ أَصْحَابِهِ عَمْرُو بْنُ الْحَمِقِ الْخُزَاعِيُّ عَرَبِيٌّ وَ مِيثَمٌ التَّمَّارُ وَ هُوَ مِيثَمُ بْنُ يَحْيَى مَوْلًى وَ رُشَيْدٌ الْهَجَرِيُّ وَ حَبِيبُ بْنُ مُظَهَّرٍ الْأَسَدِيُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ.

وَ مِنْ أَوْلِيَائِهِ الْعَلَمُ الْأَزْدِيُّ وَ سُوَيْدُ بْنُ غَفَلَةَ الْجُعْفِيُّ وَ الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْوَرُ الْهَمْدَانِيُّ وَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيُّ وَ أَبُو يَحْيَى حَكِيمُ بْنُ سَعْدٍ الْحَنَفِيُّ.

وَ كَانَ مِنْ شُرْطَةِ الْخَمِيسِ أَبُو الرَّضِيِّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى الْحَضْرَمِيُّ (۱) [وَ] سُلَيْمُ بْنُ قَيْسٍ الْهِلَالِيُّ [وَ] عَبِيدَةُ السَّلْمَانِيُّ الْمُرَادِيُّ عَرَبِيٌّ.

وَ مِنْ خَوَاصِّهِ تَمِيمُ بْنُ حِذْيَمٍ النَّاجِي.

وَ قَدْ شَهِدَ مَعَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ [حُرُوبَهُ] قَنْبَرُ مَوْلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ [وَ] أَبُو فَاخِتَةَ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ [وَ] عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي رَافِعٍ وَ كَانَ كَاتِبَهُ.

**[ترجمه]اختصاص: علی بن حکم گوید: یاران امیرالمؤمنین علیه السلام کسانی بودند که به آنان گفت: شرط ببندید چرا که من با شما بر سر بهشت شرط می‌بندم و بر طلا و نقره شرط نمی‌بندم و پیامبر ما پیش‌تر به یارانش فرمود: «شرط ببندید همانا من جز بر سر بهشت با شما شرط نمی‌بندم». و آنان سلمان فارسی، مقداد و ابوذر غفاری و عمار بن یاسر و ابوسنان و ابوعمر و از انصار، سهل بدری، عثمان بن حنیف انصاری و جابر بن عبدالله انصاری بودند. و از یاران برگزیده ایشان، عمرو بن حمق خزاعی - عربی -، میثم تمار که میثم بن یحیی بود که از موالی بود و رشید هجری و حبیب بن مظهر اسدی و محمد بن ابی... بکر بودند.

و از دوستداران امام، عَلَم ازدی و سوید بن غفله جعفی و حارث بن عبدالله اعور همدانی و ابوعبدالله جدلی و ابویحیی حکیم بن سعد حنفی بودند. و از شرطه الخمیس ابورضی عبدالله بن یحیی حضرمی و سلیم بن قیس هلالی و عبیده سلمانی مرادی عربی بودند. از نزدیکان و مقربان حضرت تمیم بن حذیم ناجی بود. قنبر غلام علی بن ابی طالب و ابوفاخته غلام بنی هاشم و عبیدالله بن ابی رافع که کاتب او بود، در جنگ‌های علی علیه السلام شرکت داشتند. - . الاختصاص:۲ -

**[ترجمه]

بیان

اختلف فی تصحیح اسم والد تمیم فقیل: حذیم بالحاء المهمله و الذال المعجمه. و قیل: بالخاء المعجمه و الزای. و قیل: بالحاء

المهمله المکسوره و الذال

ص: ۲۷۲

۱- کذا فی الأصل الحاکی و المحکیّ عنه، و الصّواب: «عبد اللّه بن نجیّ الحضرمیّ» و هو من رجال النّسائیّ و أبی داود و ابن ماجه مترجم فی کتاب تهذیب التّهذیب: ج ۶ ص ۵۵. و فی کامل ابن عدیّ: ج ۴ ص ۱۵۴۸.

المعجمه الساكنه و الياء المفتوحه. و [ذكره الجوهری] فی الصحاح بالحاء المهمله المفتوحه و الذال المعجمه الساكنه و اللام المفتوحه و قال: إنّه من التابعين. و كذا صحّحه أكثر العامه فی كتبهم.

**[ترجمه]در صحت اسم پدر تميم اختلاف نظر وجود دارد. گفته شده: «حذيم» با حاء مهمله و ذال معجمه است. و گفته شده: با خاء معجمه و زاء (خزيم) است. و گفته شده: با حاء مهمله و ذال معجمه ساكنه و ياء مفتوحه (حذيَم) است. جوهری در صحاح آن را با حاء مهمله مفتوحه و ذال معجمه ساكنه و لام مفتوحه ذكر كرده و گويد: او از تابعين بود. و بيشتر علما در كتاب‌هايشان آن را صحيح دانسته‌اند.

**[ترجمه]

«۱۰۱۲»

(۱) ختص: عُبَيْدُ بْنُ نَضْلَهَ الْخُزَاعِيُّ [قَالَ:] رُوِيَ عَنِ ابْنِ الْأَعْمَشِ أَنَّهُ قَالَ لِأَبِيهِ: عَلَى مَنْ قَرَأْتَ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: عَلَى يَحْيَى بْنِ الْوَثَّابِ، وَ قَرَأَ يَحْيَى عَلَى عُبَيْدِ بْنِ نَضْلَهَ كُلَّ يَوْمٍ آيَهً فَفَرَغَ مِنَ الْقُرْآنِ [فِي] سَبْعٍ وَ أَرْبَعِينَ سَنَهً.

**[ترجمه]اختصاص: عبيد بن نضله خزاعی گويد: از ابن اعمش روايت شده كه به پدرش گفت: نزد چه كسی قرآن آموختی؟ گفت: در نزد يحيی بن وثاب و يحيی در نزد عبيد بن نضله هر روز يک آيه قرآن می‌آموخت كه در طول چهل و هفت سال از خواندن قرآن فارغ شد. - . الاختصاص:۳ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۳»

ختص: يَحْيَى بْنُ وَثَّابٍ كَانَ مُسْتَقِيماً.

**[ترجمه]الاختصاص: يحيی بن وثاب راست و مستقيم بود. - . الاختصاص:۳ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۴»

ختص: أَبُو أُحَيْحَهَ وَ اسْمُهُ عَمْرُو بْنُ مِحْصَنٍ أُصِيبَ بِصِفِّينَ وَ هُوَ الَّذِي جَهَّزَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمِائَهِ أَلْفِ دِرْهَمٍ فِي مَسِيرِهِ إِلَى الْجَمَلِ.

**[ترجمه]الاختصاص: ابواحيحه كه اسم او عمرو بن محصن بود در جنگ صفين به شهادت رسيد و او كسی بود كه در هنگام حركت اميرالمؤمنين برای جنگ جمل او را با صد هزار درهم تجهيز نمود. - . الاختصاص:۳ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۵»

(۲) ختص: جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمُؤْمِنُ عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ثَعْلَبَهَ عَنْ زُرَارَهَ:

عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ: خُلِقَتِ الْأَرْضُ لِسَبْعَهٍ، بِهِمْ يُرْزَقُونَ وَ بِهِمْ يُنْصَرُونَ وَ بِهِمْ يُمْطَرُونَ، مِنْهُمْ: سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَ الْمِقْدَادُ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ عَمَّارٌ وَ حُذَيْفَهُ. وَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ:

وَ أَنَا إِمَامُهُمْ وَ هُمُ الذى [الَّذِينَ] صَلَّوْا عَلَى فَاطِمَهَ عَلَيْهَا السَّلَامُ.

**[ترجمه]اختصاص: زراره از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: امیرالمؤمنین فرمود: زمین برای هفت نفر آفریده شد، که به واسطه آنان روزی داده می‌شوند و یاری می‌شوند و به خاطر آنان باران نازل می‌شود: از جمله این افراد سلمان فارسی و مقداد و ابوذرغفاری و حذیفه هستند. و امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام می‌فرمود: و من امام و پیشوای آنان هستم و آن‌ها کسانی‌اند که بر فاطمه علیها السلام نماز خواندند. - . الاختصاص: ۳ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۶»

(۳) ختص: أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْحَارِثِ قَالَ: قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ أَعْيَنَ يَسْأَلُ

۱- [۱۰۱۲]- [۱۰۱۵]- رَوَاهُمَا الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَدِيثِ: (۸) وَ تَالِيَهُ مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۳.

۲- [۱۰۱۲]- [۱۰۱۵]- رَوَاهُمَا الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَدِيثِ: (۸) وَ تَالِيَهُ مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۳.

۳- [۱۰۱۶]- رَوَاهُ وَ مَا بَعْدَهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ فِي الْحَدِيثِ (۱۰) وَ مَا بَعْدَهُ مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۴.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَمْ يَزَلْ يَسْأَلُهُ حَتَّى قَالَ: فَهَلَكَ النَّاسُ إِذاً! فَقَالَ: إِی وَ اللَّهِ يَا ابْنَ أَعْيَنَ هَلَكَ النَّاسُ أَجْمَعُونَ؟ قُلْتُ: أَهْلُ الشَّرْقِ وَ الْغَرْبِ! قَالَ: إِنَّهَا فُتِحَتْ عَلَى الضَّلَالِ، إِی وَ اللَّهِ هَلَكُوا إِلَّا ثَلَاثَةَ سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ الْمِقْدَادُ وَ لَحِقَهُمْ عَمَّارٌ وَ أَبُو سِنَانٍ الْأَنْصَارِيُّ وَ حُذَيْفَةُ وَ أَبُو عَمْرَةَ فَصَارُوا سَبْعَةً..

**[ترجمه]محبوب بن حارث گويد: از عبدالملک بن اعين شنيدم كه از امام صادق عليه السلام می‌پرسيد و پيوسته از وی می‌پرسيد تا اينكه گفت: در اين صورت همه مردم هلاک می‌شوند! فرمود: بله سوگند به خدا ای ابن اعين همه مردم هلاک می‌شوند. عرض كردم: مردمان شرق و غرب! فرمود: آن بر گمراهی گشوده شده است، بله سوگند به خدا هلاک شدند جز سه نفر سلمان فارسی و ابوذر غفاری و مقداد. و پس از آن‌ها عمار و ابوسنان و حذيفه و ابوعمره را نام برد كه جمعاً هفت نفر شدند. - . الاختصاص: ۴ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۷»

(۱) ختص: عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُثَنَّى بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: ارْتَدَّ النَّاسُ بَعْدَ النَّبِيِّ إِلَّا ثَلَاثَةَ نَفَرٍ: الْمِقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَ أَبُو ذَرٍّ الْغِفَارِيُّ وَ سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ، ثُمَّ إِنَّ النَّاسَ عَرَفُوا وَ لَحِقُوا بَعْدُ.

**[ترجمه]اختصاص: بريد بن معاويه از امام باقر عليه السلام روايت كرده است كه فرمود: مردم پس از پيامبر از دين برگشتند جز سه نفر: مقداد بن اسود و ابوذرغفاری و سلمان فارسی، سپس مردم آگاه شدند و بعدا ملحق شدند. - . الاختصاص: ۵ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۸»

ختص: [فِي] ذِكْرِ السَّابِقِينَ الْمُقَرَّبِينَ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْمُؤَدِّبِ [قَالَ:] الْأَرْكَانُ الْأَرْبَعَةُ: سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَ الْمِقْدَادُ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ عَمَّارٌ هَؤُلَاءِ [مِنَ] الصَّحَابَةِ.

وَ مِنَ التَّابِعِينَ أُوَيْسٌ الْقَرَنِيُّ، الَّذِي يُشَفَّعُ فِي مِثْلِ رَبِيعَةَ وَ مُضَرَ، وَ عَمْرُو بْنِ الْحَمِقِ الْخُزَاعِيُّ، وَ ذَكَرَ جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ أَنَّهُ كَانَ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ بِمَنْزِلَةِ سَلْمَانَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ [وَ] رُشَيْدٌ الْهَجَرِيُّ، [وَ] مِيثَمٌ التَّمَّارُ، [وَ] كُمَيْلُ بْنُ زِيَادٍ النَّخَعِيُّ، [وَ] قَنْبَرُ مَوْلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، [وَ] مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، [وَ] مزرعٌ مَوْلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُجَيٍّ (۲)، قَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ الْجَمَلِ: «أَبْشِرْ يَا ابْنَ نُجَيٍّ فَأَنْتَ وَ أَبُوكَ مِنْ شُرْطَةِ الْخَمِيسِ، سَمَّاكُمُ اللَّهُ بِهِ فِي السَّمَاءِ. [وَ] جُنْدَبُ بْنُ زُهَيْرٍ الْعَامِرِيُّ، وَ بَنُو عَامِرٍ شِيعَةُ عَلِيٍّ عَلَى الْوَجْهِ، [وَ] حَبِيبُ بْنُ مُظَهَّرٍ الْأَسَدِيُّ، [وَ] الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْوَرُ الْهَمْدَانِيُّ، [وَ] مَالِكُ بْنُ

الْحَارِثِ الْأَشْتَرُ، [وَ] الْعَلَمُ الْأَزْدِیُّ، [وَ] أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِیُّ، [وَ]

ص: ۲۷۴

۱- [۱۰۱۷]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ: (۱۳) مِنْ کِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۵.

۲- هذا هو الصّواب فیه و فی التّالی، و فی الأصل الحاکی و المحکیّ عنه: «عبد اللّه بن یحیی».

جُوَيْرِيَهُ بْنُ مُسْهِرٍ الْعَبْدِيُّ.

**[ترجمه]اختصاص: در بيان پيشگامان نزديک به اميرالمؤمنين عليه السلام: محمد بن جعفر مؤدب گويد: اركان چهارگانه: سلمان فارسى و مقداد و ابوذرغفارى و عمار كه اينان ازصحابه بودند. و از تابعان اين افراد هستند؛ اويس قرنى كه به اندازه قبيله ربيعه و مضر شفاعت كرد، و عمرو بن حمق خزاعى كه جعفر بن حسين گفته است: جايگاه او براى اميرالمؤمنين به منزله جايگاه سلمان فارسى در نزد پيامبر صلى الله عليه و آله بود، و نيز رشيد هجرى، و ميثم تمار و كميل بن زياد نخعى و قنبر غلام اميرالمؤمنين و محمد بن ابوبكر و مزرع غلام اميرالمؤمنين و نيز عبدالله بن نجىّ كه در روز نبرد جمل اميرالمؤمنين به او گفت: «مژده بده اى پسر نجىّ تو و پدرت از جمله شرطه الخميس هستيد كه خداوند شما را در آسمان بدان نام نهاده است.» و جندب بن زهير عامرى، و بنوعامر كه كل افراد آن از پيروان على عليه السلام بودند، و حبيب بن مظهر اسدى و حارث بن عبدالله اعور همدانى و مالك بن حارث اشتر و عَلَم ازدى و ابوعبدالله جدلى و جويرية بن مسهر عبدى. - . الاختصاص: ۶ -

**[ترجمه]

«۱۰۱۹»

(۱) ختص: مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَمَّنْ حَدَّثَهُ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مَا بَقِىَ أَحَدٌ بَعْدَ مَا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ إِلَّا وَ قَدْ جَالَ جَوْلَهً إِلَّا الْمِقْدَادَ، فَإِنَّ قَلْبَهُ كَانَ مِثْلَ زُبَرِ الْحَدِيدِ.

**[ترجمه]اختصاص: برخى از اصحاب ما از امام صادق عليه السلام روايت كرده‌اند كه فرمود: پس از وفات رسول خدا صلى الله عليه و آله كسى باقى نماند مگر اينكه انديشه‌هاى ترديد آميز به ذهنش وارد شد، جز مقداد، زيرا قلب او همچون آهنِ سخت و استوار بود. - . الاختصاص: ۸ -

**[ترجمه]

«۱۰۲۰»

(۲) ختص: ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سُلَيْمَانَ الرَّازِيِّ.

وَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ سَعْدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ أَبُو الْحَسَنِ: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَهِ نَادَى مُنَادٍ «أَيْنَ حَوَارِيُّ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَسُولِ اللَّهِ الَّذِينَ لَمْ يَنْقُضُوا الْعَهْدَ وَ مَضَوْا عَلَيْهِ!» فَيَقُومُ سَلْمَانُ وَ الْمِقْدَادُ وَ أَبُو ذَرٍّ.

قَالَ: ثُمَّ يُنَادِي [الْمُنَادِي] «أَيْنَ حَوَارِيُّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَصِيِّ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَسُولِ اللَّهِ!» فَيَقُومُ عَمْرُو بْنُ الْحَمِقِ الْخُزَاعِيُّ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَ مِيثَمُ بْنُ يَحْيَى التَّمَّارُ مَوْلَى بَنِي أَسَدٍ، وَ أُوَيْسٌ الْقَرَنِيُّ.

قَالَ: ثُمَّ يُنَادِي الْمُنَادِي «أَيْنَ حَوَارِيُّ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ [وَ] ابْنِ فَاطِمَهَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ!» فَيَقُومُ سُفْيَانُ بْنُ أَبِي لَيْلَى الْهَمْدَانِيُّ، وَ

حُذَيْفَهُ بْنُ أَسِيدٍ الْغِفَارِيُّ.

قَالَ: ثُمَّ يُنَادِی [الْمُنَادِی] «أَیْنَ حَوَارِیُّ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ!» فَیَقُومُ کُلُّ مَنِ اسْتُشْهِدَ مَعَهُ وَ لَمْ یَتَخَلَّفْ عَنْهُ.

ص: ۲۷۵

۱- [۱۰۱۹]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْحَدِیثِ: (۲۰) مِنْ کِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۸ ط النَّجَفِ.

۲- [۱۰۲۰]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ فِی الْحَدِیثِ: (۱۰۴) فِی عُنْوَانِ: «حَدِیثِ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ» فِی أَوَائِلِ کِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۵۵ ط النَّجَفِ.

ثُمَّ يُنَادِی «أَیْنَ حَوَارِیُّ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ!» فَیَقُومُ جُبَیْرُ بْنُ مُطْعِمٍ، وَ یَحْیَی ابْنُ أُمِّ الطَّوِیلِ، وَ أَبُو خَالِدٍ الْکَابُلِیُّ، وَ سَعِیدُ بْنُ الْمُسَیَّبِ.

ثُمَّ یُنَادِی «أَیْنَ حَوَارِیُّ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ وَ حَوَارِیُّ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ!» فَیَقُومُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَرِیکٍ الْعَامِرِیُّ، وَ زُرَارَهُ بْنُ أَعْیَنَ، وَ بُرَیْدُ بْنُ مُعَاوِیَهَ الْعِجْلِیُّ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الثَّقَفِیُّ، وَ لَیْثُ بْنُ الْبَخْتَرِیِّ الْمُرَادِیُّ، وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِی یَعْفُورٍ، وَ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خُزَاعَهَ، وَ حُجْرُ بْنُ زَائِدَهَ، وَ حُمْرَانُ بْنُ أَعْیَنَ.

ثُمَّ یُنَادِی سَائِرَ الشِّیعَهِ مَعَ سَائِرِ الْأَئِمَّهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

فَهَؤُلَاءِ أَوَّلُ الشِّیعَهِ الَّذِینَ یَدْخُلُونَ الْفِرْدَوْسَ وَ هَؤُلَاءِ أَوَّلُ السَّابِقِینَ وَ أَوَّلُ الْمُقَرَّبِینَ وَ أَوَّلُ الْمَحْبُورِینَ.

**[ترجمه]اختصاص: با سند از موسی بن جعفر علیهما السلام روایت شده که فرمود: چون روز قیامت فرا رسد، ندا کننده‌ای ندا سردهد: حواریون و یاران محمد بن عبدالله رسول خدا که عهد و پیمان را نشکستند و بدان پایبند بودند، کجا هستند؟. پس سلمان و مقداد و ابوذر برمی‌خیزند. گوید: سپس ندا سردهد: حواریون و یاران علی بن ابی طالب وصی محمد بن عبدالله رسول خدا کجا هستند؟ پس عمرو بن حمق خزاعی و محمد بن ابوبکر و میثم بن یحیی تمار غلام بنی اسد، و اویس قرنی برمی‌خیزند. سپس ندا سردهد: حواریون و یاران حسن پسر علی و پسر فاطمه دختر محمد رسول خدا کجا هستند؟ پس سفیان بن ابی لیلی همدانی و حذیفه بن اسید غفاری برمی‌خیزند. گوید: سپس ندا سردهد: حواریون و یاران حسین بن علی کجا هستند؟ پس همه کسانی که به همراه او شهید شدند و از او باز نماندند برمی‌خیزند. سپس ندا سردهد: حواریون و یاران علی بن حسن علیه السلام کجا هستند؟ پس جبیر بن مطعم و یحیی بن ام الطویل و ابوخالد کابلی و سعید بن مسیّب برمی‌خیزند. سپس ندا سردهد: حواریون و یاران محمد بن علی و یاران جعفر بن محمد کجا هستند؟ پس عبدالله بن شریک عامری و زراره بن اعین و برید بن معاویه عجلی و محمد بن مسلم ثقفی و لیث بن بختری مرادی و عبدالله بن ابی یعفور و عامر بن عبدالله بن خزاعه و حجر بن زائدهٔ و حمران بن اعین برمی‌خیزند. سپس در روز قیامت دیگر شیعیان را به همراه دیگر امامان – صلوات الله علیهم أجمعین – را ندا می کند .

این افراد اولین شیعیانی هستند که وارد بهشت شده و نخستین سبقت‌گیرندگان و اولین مقربان و نحستین خشنودشدگان هستند. –. الاختصاص: ۵۵ –

**[ترجمه]

«۱۰۲۱»

(۱) ختص: جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَیْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْمُؤَدِّبِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ عَمْرُو بْنُ الْحَمِقِ الْخُزَاعِیُّ لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: وَ اللَّهِ مَا جِئْتُکَ لِمَالٍ مِنَ الدُّنْیَا تُعْطِینِیهَا، وَ لَا لِالْتِمَاسِ السُّلْطَانِ تَرْفَعُ بِهِ ذِکْرِی [مَا جِئْتُکَ] إِلَّا لِأَنَّکَ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ أَوْلَی النَّاسِ بِالنَّاسِ، وَ زَوْجُ فَاطِمَهَ سَیِّدَهِ نِسَاءِ الْعَالَمِینَ، وَ أَبُو الذُّرِّیَّهِ الَّتِی بَقِیَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ أَعْظَمُ سَهْماً لِلْإِسْلَامِ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ. وَ اللَّهِ لَوْ کَلَّفْتَنِی نَقْلَ الْجِبَالِ الرَّوَاسِی

وَ نَزْحَ الْبُحُورِ الطَّوَامِی أَبَـداً حَتَّی یَـأْتِیَ عَلَیَّ یَوْمِی، وَ فِی یَـدِی سَـیْفِی أَهُزُّ بِهِ عَـدُوَّکَ وَ أُقَوِّی بِهِ وَلِیَّکَ، وَ یُعْلِی بِهِ اللَّهُ کَعْبَکَ وَ یُفْلِجُ بِهِ حُجَّتَکَ، مَا ظَنَنْتُ أَنِّی أَدَّیْتُ مِنْ حَقِّکَ کُلَّ الْحَقِّ الَّذِی یَجِبُ لَکَ عَلَیَّ؟؟

ص: ۲۷۶

۱- [۱۰۲۱]- رَوَاهُ الشَّیْخُ الْمُفِیدُ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْحَدِیثِ: (۲۸) مِنْ کِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۱۵، وَ فِی ط النَّجَفِ ص ۱۱. ورواه أیضا نصر بن مزاحم فی أواسط الجزء الثانی من کتاب صفین ص ۱۰۳، ط مصر، وتقدم روایه المصنف عنه فی هذا الکتاب ص ۴۷۵ ط الکمبانی.

فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اللَّهُمَّ نَوِّرْ قَلْبَهُ وَ اهْدِهِ إِلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ، لَيْتَ أَنَّ فِي شِيعَتِي مِائَةً مِثْلَكَ..

**[ترجمه]اختصاص: عمر بن حمق خزاعی به امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: سوگند به خدا به خاطر مال و ثروتی که به من بدهی، و به خاطر درخواست سلطنتی که بدان نام مرا بلند گردانی نزد تو شرفیاب نشده‌ام بلکه تنها مقصودم از آمدن نزد تو این است که تو پسرعموی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و شایسته‌ترین و سزاوارترین مردم نسبت به آنان هستی، و به این خاطر که همسر فاطمه سرور زنان جهان، و پدر نسلی هستی که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به جا مانده است، و به این دلیل که نقش و جایگاه تو از مهاجران و انصار بزرگتر است. سوگند به خدا اگر انتقال کوه‌های ثابت و استوار و دریاهای مالامال را برای ابد بر عهده من بنهی تا اینکه روز مرگم فرا برسد، درحالی که در دستم شمشیرم باشد که با آن دشمنت را به لرزه درآوردم و دوستدارت را نیرومند بگردانم و خداوند به واسطه شمشیرم مجد و بزرگی تو را بالا ببرد و حجّت را روشن و غالب سازد، گمان نمی‌کنم توانسته باشم حقّی که از تو بر گردن من است را ادا کنم.

پس امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: پروردگارا قلب او را نورانی کن و او را بر راه مستقیم هدایت فرما. ای کاش در میان شیعیان من صد نفر مانند تو بودند. - . الاختصاص: ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

طما الماء: ارتفع و ملأ النهر. قوله: «أهزّ به» [يقال:] هززت الشي ء هزا فاهتزّ: أي حرّكته فتحرّك. و في بعض النسخ: «أهزم» و هو أظهر. و قال [الفيروزآبادي] في القاموس: الكعب: الشرف و المجد و رجل عالي الكعب:

شريف.

**[ترجمه]«طما الماء» يعنى آب بالا آمد و رودخانه را پر کرد. «أهزّ به» گويند: هززت الشيء هزاً فاهتزّ، يعنى: آن چيز را حرکت دادم پس به حرکت درآمد. در برخى نسخه‌ها به صورت «أهزم» آمده است که آن آشکارتر است. فيروزآبادى در قاموس گويد: «الكعب» به معناى شرافت و مجد است و رجل عالى الكعب يعنى مرد شريف.

**[ترجمه]

«۱۰۲۲»

(۱) ختص: أَحْمَدُ بْنُ هَارُونَ وَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُولَوَيْهِ وَ جَمَاعَةٌ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ صَبَّاحٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْحَصِيرَهِ عَنْ صَخْرِ بْنِ الْحَكَمِ الْفَزَارِيِّ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ عَمْرَو بْنَ الْحَمِقِ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَوْ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَهِ، يَقُولُ: يَا عَمْرُو! هَلْ لَكَ فِي أَنْ أُرِيَكَ آيَةَ الْجَنَّهِ يَأْكُلُ الطَّعامَ وَ يَشْرَبُ الشَّرَابَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ! وَ آيَهَ النَّارِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَ يَشْرَبُ

الشَّرَابَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ؟ فَقُلْتُ:

نَعَمْ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي فَأَرِنِيهَا. فَأَقْبَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَمْشِي حَتَّى سَلَّمَ وَ جَلَسَ،

ص: ٢٧٧

١- [١٠٢٢]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَدِيثِ: (٢٩) مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ١٥، وَ فِي ط النَّجَفِ ص ١١. وقريبا منه رواه الشيخ الطوسى نقلا عن حذيفه بن اليمان فى الحديث (٤١) من الجزء الثالث من أماليه ص ٨٤ ط بيروت. ورواه أيضا الطبرانى كما فى كتاب مجمع الزوائد: ج ٩ ص ١١٨، وكما فى منتخب كنز العمال بهامش مسند أحمد: ج ٥ ص ٣٦. ورواه أيضا ابن عساكر - ولكن من غير ذيل - فى ترجمه عمرو بن الحمق من تاريخ دمشق. وقد علقنا عليه تفصيلا فى الحديث: (٩٨٩) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق: ج ٢ ص ٤٥٧ ط ٢.

فَقَالَ [النَّبِیُ]: یَا عَمْرُو هَذَا وَ قَوْمُهُ آیَهُ الْجَنَّهِ. ثُمَّ أَقْبَلَ مُعَاوِیَهُ حَتَّی سَلَّمَ فَجَلَسَ، فَقَالَ [النَّبِیُ]: یَا عَمْرُو هَذَا وَ قَوْمُهُ آیَهُ النَّارِ.

[ثُمَّ قَالَ] وَ ذَکَرَ [عَمْرٌو] بَدْءَ إِسْلَامِهِ [وَ] أَنَّهُ کَانَ فِی إِبِلٍ لِأَهْلِهِ، وَ کَانُوا أَهْلَ عَهْدٍ لِرَسُولِ اللَّهِ، وَ أَنَّ أُنَاساً مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ مَرُّوا بِهِ وَ قَدْ بَعَثَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فِی بَعْثٍ فَقَالُوا: یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مَعَنَا زَادٌ وَ لَا نَهْتَدِی الطَّرِیقَ فَقَالَ: إِنَّکُمْ سَتَلْقَوْنَ رَجُلًا صَبِیحَ الْوَجْهِ یُطْعِمُکُمْ مِنَ الطَّعَامِ، وَ یَسْقِیکُمْ مِنَ الشَّرَابِ وَ یَهْدِیکُمُ الطَّرِیقَ [وَ] هُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ.

[قَالَ عَمْرٌو:] فَأَقْبَلُوا حَتَّی انْتَهَوْا إِلَیَّ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ، وَ أَمَرْتُ فِتْیَانِی فَنَحَرُوا جَزُوراً وَ حَمَلُوا [إِلَی الْقَوْمِ] مِنَ اللَّبَنِ، فَبَاتَ الْقَوْمُ یَطْعَمُونَ مِنَ اللَّحْمِ مَا شَاءُوا، وَ یُسْقَوْنَ مِنَ اللَّبَنِ ثُمَّ أَصْبَحُوا فَقُلْتُ: مَا أَنْتُمْ بِمُنْطَلِقِینَ حَتَّی تَطْعَمُوا وَ تَشْرَبُوا فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ وَ ضَحِکَ إِلَی صَاحِبِهِ فَقُلْتُ: وَ مِمَّ ضَحِکْتَ! فَقَالَ: أَبْشِرْ بِبُشْرَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ، فَقُلْتُ: وَ مَا ذَاکَ! قَالَ: قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فِی هَذَا الْفَجِّ وَ أَخْبَرْنَاهُ أَنَّهُ لَیْسَ لَنَا زَادٌ وَ لَا هِدَایَهُ الطَّرِیقِ فَقَالَ:

سَتَلْقَوْنَ رَجُلًا صَبِیحَ الْوَجْهِ یُطْعِمُکُمْ مِنَ الطَّعَامِ وَ یَسْقِیکُمْ مِنَ الشَّرَابِ وَ یَدُلُّکُمْ عَلَی الطَّرِیقِ [وَ هُوَ] مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ، فَلَمْ نَلْقَ مَنْ یُوَافِقُ نَعْتَ رَسُولِ اللَّهِ غَیْرَکَ.

قَالَ [عَمْرٌو] فَرَکِبْتُ مَعَهُمْ وَ أَرْشَدْتُهُمْ إِلَی الطَّرِیقِ، ثُمَّ انْصَرَفْتُ إِلَی فِتْیَانِی وَ أَوْصَیْتُهُمْ بِإِبِلِی ثُمَّ سِرْتُ کَمَا أَنَا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ حَتَّی بَایَعْتُ وَ أَسْلَمْتُ، وَ أَخَذْتُ لِنَفْسِی وَ لِقَوْمِی أَمَاناً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ أَنَّا آمِنُونَ عَلَی أَمْوَالِنَا وَ دِمَائِنَا إِذْ شَهِدْنَا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ وَ أَقَمْنَا الصَّلَاهَ وَ آتَیْنَا الزَّکَاهَ وَ أَقَمْنَا بِسَهْمِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ قَالَ: فَإِذَا فَعَلْتُمْ ذَلِکَ فَأَنْتُمْ آمِنُونَ عَلَی أَمْوَالِکُمْ وَ دِمَائِکُمْ، لَکُمْ بِذَلِکَ ذِمَّهُ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لَا نَعْتَدِی عَلَیْکُمْ فِی مَالٍ وَ لَا دَمٍ.

[ثُمَّ قَالَ عَمْرٌو] فَأَقَمْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ مَا أَقَمْتُ، وَ غَزَوْتُ مَعَهُ غَزَوَاتٍ وَ قَبَضَ اللَّهُ رَسُولَهُ.

قَالَ: [وَ] كَانَ عَمْرُو بْنُ الْحمِقِ الْخُزَاعِيُّ شِيعَهً لِعَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَلَمَّا صَارَ الْأَمْرُ إِلَی مُعَاوِیَهَ انْحَازَ إِلَی شَهْرَزُورَ مِنَ الْمَوْصِلِ.

وَ کَتَبَ إِلَیْهِ مُعَاوِیَهُ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ أَطْفَأَ النَّائِرَهَ وَ أَخْمَدَ الْفِتْنَهَ وَ جَعَلَ الْعَاقِبَهَ لِلْمُتَّقِینَ، وَ لَسْتَ بِأَبْعَدَ أَصْحَابِکَ هِمَّهً وَ لَا أَشَدِّهِمْ فِی سُوءِ الْأَثَرِ صُنْعاً، کُلُّهُمْ قَدْ أَسْهَلَ بِطَاعَتِی وَ سَارَعَ إِلَی الدُّخُولِ فِی أَمْرِی، وَ قَدْ بَطَأَ بِکَ مَا بَطَأَ فَادْخُلْ فِیمَا دَخَلَ فِیهِ [النَّاسُ] یُمْحَ عَنْکَ سَالِفُ ذُنُوبِکَ وَ نُحِیَ دَاثِرُ حَسَنَاتِکَ، وَ لَعَلِّی لَا أَکُونُ لَکَ دُونَ مَنْ کَانَ قَبْلِی إِنْ أَبْقَیْتَ وَ اتَّقَیْتَ وَ وَفَیْتَ وَ أَحْسَنْتَ، فَاقْدَمْ عَلَیَّ آمِناً فِی ذِمَّهِ اللَّهِ وَ ذِمَّهِ رَسُولِهِ، مَحْفُوظاً مِنْ حَسَدِ الْقُلُوبِ وَ إِحَنِ الصُّدُورِ وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً فَلَمْ یَقْدَمْ عَلَیْهِ عَمْرُو بْنُ الْحمِقِ، فَبَعَثَ إِلَیْهِ مَنْ قَتَلَهُ وَ جَاءَ بِرَأْسِهِ [إِلَیْهِ] فَبَعَثَ بِهِ [مُعَاوِیَهُ] إِلَی امْرَأَتِهِ [وَ هِیَ فِی سِجْنِهِ] فَوَضَعَ فِی حَجْرِهَا فَقَالَتْ: سَتَرْتُمُوهُ عَنِّی طَوِیلًا وَ أَهْدَیْتُمُوهُ إِلَیَّ قَتِیلًا! فَأَهْلًا وَ سَهْلًا مِنْ هَدِیَّهٍ غَیْرِ قَالِیَهٍ وَ لَا بِمَقْلِیَّهٍ، بَلِّغْ أَیُّهَا الرَّسُولُ عَنِّی مُعَاوِیَهَ مَا أَقُولُ: طَلَبَ اللَّهُ بِدَمِهِ، وَ عَجَّلَ لَهُ الْوَیْلَ مِنْ نِقَمِهِ، فَقَدْ أَتَی أَمْراً فَرِیّاً وَ قَتَلَ بَرّاً تَقِیّاً، فَأَبْلِغْ أَیُّهَا الرَّسُولُ مُعَاوِیَهَ مَا قُلْتُ.

فَبَلَّغَ الرَّسُولُ [مُعَاوِیَهَ] مَا قَالَتْ، فَبَعَثَ إِلَیْهَا فَقَالَ لَهَا: أَنْتِ الْقَائِلَهُ مَا قُلْتِ؟ قَالَتْ: نَعَمْ غَیْرَ نَاکِلَهٍ عَنْهُ وَ لَا مُعْتَذِرَهٍ مِنْهُ. قَالَ لَهَا: اخْرُجِی مِنْ بِلَادِی.

قَالَتْ: أَفْعَلُ فَوَ اللَّهِ مَا هُوَ لِی بِوَطَنٍ وَ لَا أَحِنُّ فِیهَا إِلَی سِجْنٍ، وَ لَقَدْ طَالَ بِهَا سَهَرِی وَ اشْتَهَرَ بِهَا عَبَرِی وَ کَثُرَ فِیهَا دَیْنِی مِنْ غَیْرِ مَا قَرَّتْ بِهِ عَیْنِی.

فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِی سَرْحٍ الْکَاتِبُ: (۱) یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! إِنَّهَا مُنَافِقَهٌ فَأَلْحِقْهَا بِزَوْجِهَا. فَنَظَرَتْ إِلَیْهِ فَقَالَتْ: یَا مَنْ بَیْنَ لَحْیَیْهِ کَجُثْمَانِ الضِّفْدِعِ! أَ لَا قَتَلْتَ مَنْ أَنْعَمَکَ خِلَعاً وَ أَصْفَاکَ بِکِسَاءٍ، إِنَّمَا الْمَارِقُ الْمُنَافِقُ مَنْ قَالَ بِغَیْرِ الصَّوَابِ، وَ اتَّخَذَ الْعِبَادَ کَالْأَرْبَابِ، فَأَنْزَلَ کُفْرَهُ فِی الْکِتَابِ.

۱- هذا هو الظّاهر الموافق لما فی کتاب الاختصاص ط النّجف. و فی أصلی هاهنا تصحیف.

فَأَوْمَأَ مُعَاوِيَهُ إِلَى الْحَاجِبِ بِإِخْرَاجِهَا فَقَالَتْ: وَا عَجَبَاهْ مَنِ ابْنُ هِنْدٍ! يُشِيرُ إِلَيَّ بِبَنَانِهِ وَ يَمْنَعُنِی نَوَافِذُ لِسَانِهِ، أَمَا وَ اللَّهِ لَأَبْقَرَنَّهُ بِكَلَامٍ عَتِيدٍ كَنَوَافِذِ الْحَدِيدِ، أَ وَ مَا أَنَا بِآمِنَهَ بِنْتِ الرُّشَيْدِ [ظ: الشَّرِيدِ].

**[ترجمه]الاختصاص: عمرو بن حمق از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می‌کند که در مسجدالحرام یا در مسجد مدینه از ایشان شنید که می‌فرمود: ای عمرو! آیا می‌خواهی نشانه‌ای از بهشت ببینی که غذا می‌خورد و آب می‌نوشد و در بازار راه می... رود؟ و نشانه‌ای از جهنم می‌خواهی ببینی که غذا می‌خورد و آب می‌نوشد و در بازار راه می‌رود؟ عرض کردم: بله پدر و مادرم فدایتان گردد به من نشان بده. علی علیه السلام درحالی که راه می‌رفت، آمد، سلام داد و نشست. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای عمرو این فرد و قوم او نشانه بهشت هستند. سپس معاویه آمد، سلام داد و نشست. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای عمرو این فرد و قومش نشانه دوزخ هستند.

سپس گوید: و عمرو آغاز اسلام آوردنش را بیان کرد که مراقبت یکی از شتران قومش را بر عهده داشت و قوم او پایبند به عهد و پیمان پیامبر صلی الله علیه و آله بودند، و گروهی از یاران پیامبر بر او گذر کردند که پیامبر آنان را در لشکری رهسپار کرده بود. آنان گفتند: ای رسول خدا توشه‌ای همراه نداریم و راه را نمی‌شناسیم. پیامبر فرمود: به زوی با مردی سپید روی روبه رو خواهید شد که به شما غذا خورانده و آب می‌نوشاند و راه را به شما می‌نمایاند. این شخص از اهل بهشت است.

عمرو گوید: حرکت کردند تا اینکه در پایان روز به نزد من رسیدند. من به خدمتکارانم دستور دادم و آنان چهارپایانی را قربانی کرده و برای آن قوم شیر بردند. آنان شب‌هنگام هر چقدر خواستند از گوشت خورده و از شیر نوشیدند. سپس شب را به صبح رساندند. به آنان گفتم: تا سیر نخورید و سیر نیاشامید، اجازه نمی‌دهم از نزد من بروید. یکی از آنان خنده‌ای کرد و مطلبی به دوستش گفت. گفتم: چه چیز تو را به خنده واداشت؟ گفت: به بشارت خدا و رسولش مژده بده. گفتم: آن بشارت چیست؟ گوید: آن مرد گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را به این دشت فرستاد و ما به او گفتیم: توشه‌ای نداریم و راه را نمی‌شناسیم. پیامبر فرمود: با مردی سپید روی ملاقات می‌کنید که به شما غذا داده و شما را سیراب می‌گرداند و راه را به شما می‌نمایاند و آن مرد از اهل بهشت است. و ما با کسی جز تو که مطابق با توصیف پیامبر باشد، روبه رو نشدیم.

عمرو گوید: با آنان حرکت کردم و آن‌ها را به راه و مسیر رهنمود کردم سپس به نزد خدمتکارانم بازگشتم و به خدمتکارانم گفتم شترم را آماده کنند سپس در همان حال به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله به راه افتادم تا اینکه بیعت کرده و اسلام آوردم و از رسول خدا برای خود و قومم امان گرفتم که بر مال و جان خود امان داشته باشیم در صورتی که گواهی بدهیم خدایی جز خدای یکتا نیست و محمد فرستاده خداوند است و نماز به پا داریم و زکات پرداخت کنیم و سهم خدا و رسولش را به‌پا داریم. فرمود: اگر آن را انجام دهید بر جان و مال خود امین هستید و از این طریق در ذمه و عهد خدا و پیامبرش قرار می‌گیرید و ما در مال و جانتان به شما دست‌درازی و تجاوز نمی‌کنیم.

سپس عمرو گوید: پس با رسول خدا به پا خواستم و با او در غزوه‌های زیادی شرکت کردم تا اینکه خداوند پیامبرش را قبض روح کرد.

راوی گوید: و عمرو بن حمق خزاعی از شیعیان علی بن ابی طالب علیه السلام بود و زمانی که حکومت به معاویه رسید به

منطقه شهرزور موصل گریخت.

معاویه برای او اینگونه نوشت: پس از حمد و سپاس خداوند، به راستی که خداوند کینه و دشمنی را فرو نشاند و فتنه و آشوب را خاموش کرد و سرانجام نیکو را برای پرهیزکاران مقرر داشت. و من از یاران تو همت والاتری ندارم و کارهای من ناپسندتر از آنان نیست. همه آنان در اطاعت من در آمدند و کارشان آسان گشت و شتابان به کار من درآمدند و درنگ و تاخیری زیادی از طرف تو صورت گرفت. پس به آنچه مردم درآمدند تو نیز درآی تا گناهان گذشته‌ات محو گردد و زنگار نیکی‌هایت زدوده شود. و شاید برای تو از کسانی که پیش از من بودند پایین‌تر نباشم اگر باقی بمانم و تقوا پیشه کنم و وفای به عهد نمایم و کارهای نیک انجام دهم، پس به سوی من بیا و در عهد و ذمّه خدا و پیامبرش قرار بگیر و از حسادت دل‌ها و کینه سینه‌ها خود را محفوظ بدار و گواه بودن خداوند بر این امر بس است.

عمرو بن حمق نزد معاویه نیامد. پس کسی را به دنبال او فرستاد تا او را بکشد و سرش را برای او بیاورد. معاویه جسد عمرو را نزد همسرش که در زندان بود فرستاد و جسد را در آغوش او انداختند. زن گفت: مدت زمان طولانی او را از من پنهان کردید و اکنون کُشته او را به من هدیه دادید! پس خوشامد می‌گویم به هدیه‌ای که نه خشمگین می‌شود و نه بر او خشم می‌گیرند. ای فرستاده آنچه را می‌گویم از طرف من به معاویه برسان: خداوند خونش را بستاند و با عذاب الهی نابودیش را پیش‌اندازد. او کاری بس زشت انجام داده و انسان بی‌گناه و پاکی را کشته است. ای فرستاده آنچه را گفتم به معاویه برسان.

فرستاده آنچه را زن گفته بود به معاویه ابلاغ کرد. معاویه کسی را به نزد او فرستاد و به او گفت: تو آن سخنان را گفتی؟ گفت: بله، نه از آن بازمی‌گردم و نه معذرت‌خواهی می‌کنم. معاویه به او گفت: از سرزمین من خارج شود. گفت: به خدا سوگند این کار را می‌کنم، اینجا وطن من نیست و من به زندان اشتیاق ندارم و در اینجا شب‌بیداری‌هایم طولانی و اشک‌هایم شهره مردم شده و قرض و بدهی‌ام زیاد گشته بی‌آنکه چشمانم روشن و به شادمانی رسیده باشم.

عبدالله بن ابی سرح کاتب گفت: ای امیرالمؤمنین! این زن منافق است او را پیش شوهرش بفرست. زن به او نگریست و گفت: ای کسی که در میان دو فک صورتش چیزی شبیه بدن قورباغه است! چرا کسی را کشته‌ای که به تو خلعت بخشید و با کساء و لباس تو را مختص گردانید. در حقیقت منافق کسی است که سخن نادرست بگوید و بندگان را چون پروردگاران بگیرد که در این صورت کفرش در قرآن نازل می‌گردد.

معاویه به دربان اشاره کرد که او را بیرون بیندازد. زن گفت: شگفتا از پسر هند! با انگشانش به من اشاره می‌کند و زبان نافذ و بڑندهاش را از من باز می‌دارد. سوگند به خدا یا او را با سخنی درشت همچون آهن کوبنده سوراخ می‌کنم یا اینکه من آمنه دختر رشید نیستم. -. الاختصاص: ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

قوله: «أسهل بطاعتی»: أی رفع عن نفسه الشدّه، یقال: أسهل القوم أی صاروا إلی السهل. و فی بعض النسخ: «استهلّ»: أی رفع

صوته أو صار إليها فرحا من قولهم: استهلّ فرحا.

و الجثمان: الجسد. و أصفيته بالشيء: آثرته به. و الكساء بالضمّ جمع الكسوه. و فی بعض النسخ: «و أعطاک کیسا»: أی کیس الدراهم. و لعلّها أرادت زوجها.

**[ترجمه]«أسهل بطاعتی» یعنی سختی را از خود دور کرد. گفته می‌شود: «أسهل القوم» یعنی: کارشان آسان شد. در برخی نسخه‌ها «استهلّ» ذکر شده است، یعنی: صدایش را بلند کرد یا با خوشحالی به اطاعت من درآمدند. که از این سخنشان است که گویند: «إستهلّ فرحا». «الجثمان» به معنای جسد است. «أصفیته بالشیء» یعنی او را برای کاری برگزیدم و ترجیح دادم. «الکساء» - با ضمه - جمع کسوهٔ است. در برخی نسخه‌ها «و أعطاک کیساً» یعنی کیسه درهم به تو بخشید. و شاید مقصود آن زن شوهرش باشد.

**[ترجمه]

«۱۰۲۳»

(۱) ختص: الْأَصْبَغُ بْنُ نُبَاتَهَ کَانَ مِنْ شُرْطَهِ الْخَمِیسِ وَ کَانَ فَاضِلًا.

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَیْنِ عِنْدَ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْمُؤَدِّبِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِی حَمَّادٍ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ، قَالَ: قُلْتُ لِلْأَصْبَغِ: مَا کَانَ مَنْزِلَهَ هَذَا الرَّجُلِ فِیکُمْ؟ فَقَالَ:

مَا أَدْرِی مَا تَقُولُ إِلَّا أَنَّ سُیُوفَنَا [کَانَتْ] عَلَی عَوَاتِقِنَا، وَ مَنْ أَوْمَأَ إِلَیْهِ ضَرَبْنَاهُ.

**[ترجمه]الاختصاص: اصبغ بن نباته از جمله شرطه الخمیس بود و او شخصی بافضیلت بود. ابو جارود گوید به اصبغ گفتم: این فرد(امیرالمؤمنین) چه جایگاهی در میان شما دارد؟ گفت: نمی‌دانم منظورت چیست اما شمشیرهای ما بر شانه‌هایمان است و هر کس که او بدو اشاره کند گردنش را می‌زنیم. - . الاختصاص: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۲۴»

(۲) ختص: مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الشَّحَّاذُ عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَیْثَمِ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ الْفَزَارِیِّ عَنْ آدَمَ التَّمَّارِ الْحَضْرَمِیِّ عَنِ ابْنِ طَرِیفٍ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ، قَالَ: أَتَیْتُ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِأُسَلِّمَ عَلَیْهِ فَجَلَسْتُ أَنْتَظِرُهُ، فَخَرَجَ إِلَیَّ فَقُمْتُ إِلَیْهِ فَسَلَّمْتُ عَلَیْهِ، فَضَرَبَ عَلَی کَفِّی ثُمَّ شَبَّکَ أَصَابِعَهُ فِی أَصَابِعِی ثُمَّ قَالَ: یَا أَصْبَغ

١- [١٠٢٣]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ مَعَ الْحَدِيثِ التَّالِي- وَ حَدِيثٍ آخَرَ فِي الْمَوْضُوعِ لَمْ يَذْكُرْهُ الْمُصَنِّفُ هَاهُنَا فِي الْحَدِيثِ: (١١١) وَ مَا بَعْدَهُ مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ٦٠ ط النَّجَفِ.

٢- [١٠٢٤]- رَوَاهُ الْكَشِّيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ مِنْ تَرْجَمَهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ تَحْتَ الرَّقَمِ: (١٦) مِنْ رِجَالِهِ ص ٦٠ ط النَّجَفِ.

بْنَ نُبَاتَهَ! قُلْتُ: لَبَّیْکَ وَ سَعْدَیْکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ. فَقَالَ: إِنَّ وَلِیَّنَا وَلِیُّ اللَّهِ. فَإِذَا مَاتَ وَلِیُّ اللَّهِ کَانَ مِنَ اللَّهِ بِالرَّفِیقِ الْأَعْلَی، وَ سَقَاهُ مِنْ نَهَرٍ أَبْرَدَ مِنَ الثَّلْجِ وَ أَحْلَی مِنَ الشَّهْدِ وَ أَلْیَنَ مِنَ الزُّبْدِ. فَقُلْتُ: بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی وَ إِنْ کَانَ مُذْنِباً فَقَالَ: نَعَمْ وَ إِنْ کَانَ مُذْنِباً، أَمَا تَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً یَا أَصْبَغُ إِنَّ وَلِیَّنَا لَوْ لَقِیَ اللَّهَ وَ عَلَیْهِ مِنَ الذُّنُوبِ مِثْلُ زَبَدِ الْبَحْرِ وَ مِثْلُ عَدَدِ الرَّمْلِ لَغَفَرَهَا اللَّهُ لَهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَی.

**[ترجمه]الاختصاص: اصبغ بن نباته روایت می کند که نزد امیرالمؤمنین علیه السلام رفتم تا عرض سلام کنم. نشستم و در انتظارش ماندم، سپس نزد من آمد و من در برابرش برپا خواستم و سلام عرض کردم، سپس آن حضرت با دستش به دست من زد و انگشتانش را در انگشتان من قرار داد، و فرمود: ای اصبغ بن نباته! گفتم: لَبَّیک و سَعدَیْک (بله بفرمایید در خدمتم)، ای امیر مؤمنان. ایشان گفتند: همانا دوستدار ما دوستدار خداست و هر گاه چنین فردی بمیرد، نزد خداوند می‌رود و او را از آب نهری سردتر از برف و شیرین‌تر از شهد و لطیف‌تر از روغن می‌نوشاند. عرض کردم: پدر و مادرم فدایت شوند، حتی اگر گناهکار باشد؟ ایشان جواب دادند: آری، حتی اگر گناهکار باشد، آیا این آیه را نخواندی «فَأُوْلَٓئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَکَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِیمًا» {پس خداوند بدیهایشان را به نیکیها تبدیل می کند، و خدا همواره آمرزنده مهربان است.} ای اصبغ همانا اگر که دوستدار ما خدا را دیدار کند در حالی که گناهانی به اندازه کف روی دریا و سنگریزه های بیابان دارد، خداوند آن را می بخشاید - إن شاء الله تعالی - - . الاختصاص: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۲۵»

(۱) کش: مُحَمَّدُ بْنُ قُولَوَیْهِ وَ الْحُسَیْنُ بْنُ حَسَنِ بْنِ بُنْدَارَ الْقُمِّیَّانِ، عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْخَشَّابِ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ یَقُولُ: کَانَ مَعَ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ خَمْسَهُ نَفَرٍ مِنْ قُرَیْشٍ، وَ کَانَتْ ثَلَاثَ عَشْرَهَ قَبِیلَهً مَعَ مُعَاوِیَهَ.

فَأَمَّا الْخَمْسَهُ فَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِی بَکْرٍ رَحْمَهُ اللَّهِ عَلَیْهِ، أَتَتْهُ النَّجَابَهُ مِنْ قِبَلِ أُمِّهِ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَیْسٍ، وَ کَانَ مَعَهُ هَاشِمُ بْنُ عُتْبَهَ بْنِ أَبِی وَقَّاصٍ الْمِرْقَالُ، وَ کَانَ مَعَهُ جَعْدَهُ بْنُ هُبَیْرَهَ الْمَخْزُومِیُّ، وَ کَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ خَالَهُ وَ هُوَ الَّذِی قَالَ لَهُ عُتْبَهُ بْنُ أَبِی سُفْیَانَ: إِنَّمَا لَکَ هَذِهِ الشِّدَّهُ فِی الْحَرْبِ مِنْ قِبَلِ خَالِکَ. فَقَالَ لَهُ جَعْدَهُ: لَوْ کَانَ لَکَ خَالٌ مِثْلُ خَالِی لَنَسِیتَ أَبَاکَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی حُذَیْفَهَ بْنِ عُتْبَهَ بْنِ رَبِیعَهَ وَ الْخَامِسُ سَلِفُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ ابْنُ أَبِی الْعَاصِ بْنِ رَبِیعَهَ، وَ هُوَ صِهْرُ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ [وَ هُوَ] أَبُو الرَّبِیعِ.

**[ترجمه]رجال کشی: عبدالله بن سنان گوید: شنیدم که امام صادق علیه السلام می‌فرمود: پنج نفر از قریش همراه امیرالمؤمنین و سیزده قبیله همراه معاویه بودند.

آن پنج نفر محمد بن ابی بکر رحمهٔ الله علیه که نجابت از طرف مادرش اسماء دختر عمیس به او رسیده بود، و هاشم بن عتبه بن ابی وقاص همراه او بود، و جعده بن هبیره مخزومی نیز همراه او بود و امیرالمؤمنین علیه السلام دائی او بود و او کسی است که عتبهٔ بن ابی سفیان به وی گفت: این شجاعت و سرسختی تو در جنگ را از دائی‌ات گرفته‌ای. جعده به او گفت: اگر تو نیز

دائی‌ای همچون دائی من داشتی، پدرت را فراموش می‌کردی. و شخص دیگر محمد بن ابی حذیفه بن عتبه بن ربیعه بود و نفر پنجم باجناق امیرالمؤمنین یعنی ابن ابی العاص بن ربیعه بود که داماد پیامبر صلی الله علیه و آله بود و او ابوالربیع بود. - . رجال کشی: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۲۶»

ختص: ابْنُ قُولَوَيْهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ مِثْلِهِ.

ص: ۲۸۱

۱- [۱۰۲۵]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَحِمَهُ اللَّهُ- مَعَ أَحَادِيثَ أُخْرَى غَيْرِ مَذْكُورٍ هُنَا- فِي عُنْوَانِ: «مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ» فِي الْحَدِيثِ: (۱۲۵) مِنْ كِتَابِ الْإِخْتِصَاصِ ص ۶۵.

**[ترجمه]الاختصاص: ابن قولويه از پدرش از سعد همين حديث را روايت كرده است. - . الاختصاص: ۶۵ -

**[ترجمه]

بيان

[قال الفيروزآبادى] فى القاموس: السلف ككبد، و كبد من الرجال:

زوج أخت امرأته، و بينهما أسلوفه صهر، و قد تسالفا و هما سلفان: أى متزاوجا الأختين. انتهى.

و الظاهر أنّ ضمير «هو» راجع إلى أبى العاص، فإنّه كان زوج زينب و اسمه: القاسم بن ربيع و أبو الربيع كنيه لابن أبى أبى العاص.

و المراد بسلف إمّا مطلق المصاهره فإنّ أمامه بنت أبى العاص أخته كانت عند أمير المؤمنين عليه السلام، أو كان عنده أيضا أخت إحدى زوجاته عليه السلام، أو كان ابن سلف فسقط الابن من النّسّاخ.

**[ترجمه]فيروزآبادى در قاموس گويد: «السلف» - بر وزن كبد - است و كبد من الرجال: شوهر خواهر زن است. و گويند: «بينمها اسلوفهٔ صهر» و «قد تسالفا» و «هما سلفان»: يعنى دو خواهر را به ازدواج خود درآورده‌اند. پايان سخن. به ظاهر ضمير «هو» به ابى العاص برمى‌گردد زيرا او همسر زينب بود و اسم كامل وى: قاسم بن ربيع بود كه ابوالربيع كنيه ابن ابى العاص است. مقصود از «السلف» يا مطلق خويشاوندى است زيرا امامهٔ دختر ابى العاص، خواهر ابن ابى العاص همسر اميرالمؤمنين عليه السلام بود يا اينكه خواهر يكى از همسران امام عليه السلام، زن ابن ابى العاص بوده است، يا اينكه «ابن سلف» بوده كه نسخه‌نويسان «الابن» را از قلم انداخته‌اند.

**[ترجمه]

«۱۰۲۷»

(۱) كش: حَمْدَوَيْهِ وَ إِبْرَاهِيمُ ابْنَا نُصَيْرٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ وَ غَيْرِ وَاحِدٍ، عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِى بَكْرٍ لَا يَرْضَيَانِ أَنْ يُعْصَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ.

**[ترجمه]رجال كشى: معاويه بن عمران و ديگران از امام صادق عليه السلام روايت كرده‌اند كه فرمود: عمار بن ياسر و محمد بن ابى بكر رضايت نمى‌دادند كه خداوند عزّ و جلّ معصيت شود. - . رجال كشى: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۲۸»

(۲) کش: نَصِیرُ بْنُ الصَّبَّاحِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِیِّ عَنْ أَمِیرِ بْنِ عَلِیٍّ، عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ یَقُولُ: إِنَّ الْمَحَامِدَهَ تَأْبَی أَنْ یُعْصَی عَزَّ وَ جَلَّ. قُلْتُ: وَ مَنِ الْمَحَامِدَهُ؟ قَالَ: مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی بَکْرٍ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی حُذَیْفَهَ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ ابْنُ الْحَنَفِیَّهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ.

أَمَّا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی حُذَیْفَهَ [فَ] هُوَ ابْنُ عُتْبَهَ بْنِ رَبِیعَهَ، وَ هُوَ ابْنُ خَالِ مُعَاوِیَهَ..

۱- [۱۰۲۷]- رَوَاهُ الْکَشِّیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ الثَّانِی مِنْ تَرْجَمَهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ تَحْتَ الرَّقَمِ: (۱۶) مِنْ رِجَالِهِ ص ۶۰.

۲- [۱۰۲۸]- رَوَاهُ الْکَشِّیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِیثِ الْأَوَّلِ مِنْ تَرْجَمَهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حُذَیْفَهَ تَحْتَ الرَّقَمِ: (۲۰) مِنْ رِجَالِهِ ص ۶۶ ط النَّجَفِ.

**[ترجمه]رجال کشی: امام رضا علیه السلام فرمود: امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرمود: محمد نام‌ها ابا دارند که خداوند عزّ و جلّ معصیت شود. عرض کردم: آنان چه کسانی‌اند؟ فرمود: محمد بن جعفر، محمد بن ابی بکر، محمد بن ابی حذیفه و محمد بن امیرالمؤمنین پسر حنفیّة. محمد بن ابی حذیفة پسر عتبة بن ربیعه است که پسردائی معاویه بود. - . رجال کشی: ۶۶ -

**[ترجمه]

«۱۰۲۹»

(۱) کش: مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَّ الْمَهْدِيَّ مَوْلَى عُثْمَانَ أَتَى فَبَايَعَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيّاً وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بِكْرٍ جَالِسٌ، [فَ] قَالَ:

أُبَايِعُكَ عَلَى أَنَّ الْأَمْرَ كَانَ لَكَ أَوَّلًا وَ أَبْرَأُ مِنْ فُلَانٍ وَ فُلَانٍ، فَبَايَعَهُ.

**[ترجمه]رجال کشی: امام باقر علیه السلام فرمود: مهدی غلام عثمان آمد و با امیرالمؤمنین علی بیعت کرد درحالی که محمد بن ابی بکر نشسته بود. پس گفت: با تو بیعت می‌کنم به اینکه امر خلافت از ابتدا از آن توست و از فلانی و فلانی بیزارم. امام نیز با او بیعت نمود. - . رجال کشی: ۹۶ -

**[ترجمه]

«۱۰۳۰»

(۲) أَقُولُ: وَجَدْتُ فِي كِتَابِ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ الْهِلَالِيِّ أَنَّهُ قَالَ أَبَانُ بْنُ أَبِي عَيَّاشٍ: أَبُو الطُّفَيْلِ عَامِرُ بْنُ وَاثِلَةَ كَانَ صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ كَانَ مِنْ خِيَارِ أَصْحَابِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

**[ترجمه]کتاب سلیم بن قیس هلالی: ابان بن ابی عیّاش گفته است: ابوطفیل عامر بن واثلة از یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و از بهترین یاران علی علیه السلام بود. - . کتاب سلیم بن قیس۱: ۹۱ -

**[ترجمه]

«۱۰۳۱»

(۳) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ وَ قَدْ أَشَارَ عَلَيْهِ فِي شَيْ ءٍ لَمْ يُوَافِقْ رَأْيَهُ-: لَكَ أَنْ تُشِيرَ عَلَيَّ وَ أَرَى فَإِذَا عَصَيْتُكَ فَأَطِعْنِي.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام به عبدالله بن عباس گفت - که در مسأله‌ای نظر داد و امام آن را قبول نکرد - بر توست که رأی خود را به من بگویی و من باید پیرامون آن بیندیشم، آنگاه اگر خلاف نظر تو فرمان دادم باید اطاعت کنی. -

. سید رضی در المختار (۳۲۱) از باب سوم نهج البلاغه آن را روایت کرده است. -

**[ترجمه]

بیان

.

قَالَ ابْنُ مِيثَم: رُوِیَ أَنَّهُ أَشَارَ عَلَيْهِ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنْ مَكَّهَ حَاجّاً، وَ قَدْ بَايَعَهُ النَّاسُ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! إِنَّ هَذَا أَمْرٌ عَظِيمٌ يُخَافُ غَوَائِلُ النَّاسِ فِيهِ، فَاكْتُبْ لِطَلْحَهَ بِوِلَايَهِ الْبَصْرَهِ وَ لِلزُّبَيْرِ بِوِلَايَهِ الْكُوفَهِ، وَ اكْتُبْ إِلَى مُعَاوِيَهَ وَ ذَكِّرْهُ الْقَرَابَهَ وَ الصِّلَهَ وَ أَقِرَّهُ عَلَى وِلَايَهِ الشَّامِ حَتَّى يُبَايِعَكَ، فَإِنْ بَايَعَكَ وَ جَرَى عَلَى سُنَّتِكَ وَ طَاعَهِ اللَّهِ فَاتْرُكْهُ عَلَى حَالِهِ، وَ إِنْ خَالَفَكَ فَادْعُهُ إِلَى الْمَدِينَهِ وَ أَبْدِلْهُ بِغَيْرِهِ وَ لَا تُمَوِّجْ بِحَارَ الْفِتْنَهِ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ أُفْسِدَ دِينِی بِدُنْيَا غَيْرِی! وَ لَكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ أَنْ تُشِيرَ إِلَى آخِرِ الْكَلَامِ.

۱- [۱۰۲۹]- رَوَاهُ الْكَشِّیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی تَرْجَمَهِ الْمَهْدِیِّ مَوْلَى عُثْمَانَ تَحْتَ الرَّقَمِ: (۴۳) مِنْ رِجَالِهِ ص ۹۶ طَبْعِ النَّجَفِ.
۲- [۱۰۳۰]- الْحَدِيثُ مَذْكُورٌ فِی كِتَابِ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ.
۳- [۱۰۳۱]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِیُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۲۱) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

**[ترجمه]ابن میثم گوید: روایت شده که ابن عباس در هنگام بازگشت از مکه پس از گزاردن حج، در حالی که مردم با علی علیه السلام بیعت کرده بودند، به ایشان نظری داد و گفت: ای امیرالمؤمنین! این کاری بس عظیم است که ترس از مردم آشوبگر در این کار وجود دارد. پس دستور ولایت بصره را برای طلحه و ولایت کوفه را برای زبیر صادر کن، و برای معاویه نامه بنویس و خویشاوندی و روابط را یادآور شو و ولایت شام را برای او مقرّر گردان تا با تو بیعت کند که اگر با تو بیعت نمود و بر طبق سنّت و روش تو و در سایه طاعت خداوند حرکت کرد، او را به حال خود واگذار و اگر با تو مخالفت نمود او را به مدینه فراخوان و شخص دیگری را جایگزین او کن و خود را درگیر و دار دریای فتنه میفکن. امام علیه السلام فرمود: به خدا پناه می‌برم که دینم را با دنیای دیگران تباه کنم! و تو ای ابن عباس می‌بایست نظر دیگری در این رابطه بدهی. - . نهج البلاغه: ۵۳۱، قصار۳۲۷ -

**[ترجمه]

«۱۰۳۲»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ تُوُفِّيَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ الْأَنْصَارِيُّ بِالْكُوفَةِ مَرْجِعَهُ مِنْ صِفِّينَ وَ كَانَ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيْهِ-: لَوْ أَحَبَّنِي جَبَلٌ لَتَهَافَتَ.

[قال السيد الرضيّ:] و معنى ذلك أنّ المحنه تغلظ عليه فتسرع المصائب إليه، و لا يفعل ذلك إلّا بالأتقياء الأبرار و المصطفين الأخيار. و هذا مثل قوله [عليه السلام]: «من أحبّنا أهل البيت فليستعدّ للفقر جلبابا». و قد تؤول ذلك على معنى آخر ليس هذا موضع ذكره.

**[ترجمه]نهج البلاغه: پس از بازگشت از جنگ صفّين، سهل بن حنيف از دنيا رفت - و او از محبوب‌ترين افراد در نزد امام بود - امام فرمود: اگر كوهى مرا دوست بدارد، در هم فرو مى ريزد.

سيد رضى گويد: يعنى مصيبت ها، به سرعت به سراغ او آيد، كه اين سرنوشت در انتظار پرهيزكاران و برگزيدگان خداست. اين مانند اين فرموده امام است: هر كس ما اهل بيت را دوست بدارد بايد فقر را چونان لباس رويين بپذيرد. (يعنى آماده انواع محروميت‌ها باشد). اين كلمات را به معانى ديگرى تفسير مى كنند كه اينجا جاى ذكر آن نيست. - . نهج البلاغه: ۴۸۸، قصار۱۰۸ -

**[ترجمه]

بيان

التهافت: التساقط قطعه قطعه. و التأويل الآخر الذى ذكره السيد رحمه اللّه، لعلّه هو ما ذكره ابن ميثم قال: أبو عبيد: إنّه [عليه السلام] لم يرد الفقر فى الدنيا و إنّما أراد الفقر يوم القيامه: أى فليعدّ لذلك ما يجده من الثواب و التقرّب إلى اللّه تعالى و الزّلفه لديه.

**[ترجمه]«التهافت» یعنی انـدک انـدک افتاد. تفسـیر دیگری که سـید ذکر کرده شاید سـخن ابن میثم باشد که گوید: ابوعبید گفتـه: مقصـود امـام از فقر، فقر در دنیـا نیسـت بلکـه فقر در روز قیـامت است، یعنی: پس بایـد برای آن چیزی آمـاده کنـد که مستوجب پاداش و قرب الهی گردد.

**[ترجمه]

«۱۰۳۳»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] مِنْ خَبَرِ ضِرَارِ بْنِ ضَمْرَةَ الضِّبَابِیِّ عِنْدَ دُخُولِهِ عَلَی مُعَاوِیَهَ وَ مَسْأَلَتِهِ لَهُ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ قَالَ:

فَأَشْهَدُ لَقَدْ رَأَیْتُهُ فِی بَعْضِ مَوَاقِفِهِ وَ قَدْ أَرْخَی اللَّیْلُ سُدُولَهُ، وَ هُوَ قَائِمٌ فِی مِحْرَابِهِ، قَابِضٌ عَلَی لِحْیَتِهِ، یَتَمَلْمَلُ تَمَلْمُلَ السَّلِیمِ، وَ یَبْکِی بُکَاءَ الْحَزِینِ وَ یَقُولُ:

یَا دُنْیَا یَا دُنْیَا إِلَیْکِ عَنِّی، أَ بِی تَعَرَّضْتِ!؟ أَمْ إِلَیَّ تَشَوَّقْتِ!؟ لَا حَانَ حِینُکِ هَیْهَاتَ غُرِّی غَیْرِی، لَا حَاجَهَ لِی فِیکِ وَ قَدْ طَلَّقْتُکِ ثَلَاثاً لَا رَجْعَهَ فِیهَا فَعَیْشُکِ قَصِیرٌ، وَ خَطَرُکِ یَسِیرٌ، وَ أَمَلُکِ حَقِیرٌ.

ص: ۲۸۴

۱- [۱۰۳۲]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۱۱) مِنْ قِصَارِ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.
۲- [۱۰۳۳]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۷۷) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

آهِ مِنْ قِلَّهِ الزَّادِ، وَ طُولِ الطَّرِيقِ، وَ بُعْدِ السَّفَرِ، وَ عَظِيمِ الْمَوْرِدِ وَ خُشُونَهِ الْمَضْجَعِ!.

**[ترجمه]نهج البلاغه: در روایت ضرار بن ضمره ضبایی که بر معاویه وارد شد. معاویه از او خواست از حالات امام بگوید، گفت:

گواهی می‌دهم علی علیه السّلام را در حالی دیدم که شب، پرده های خود را افکنده بود، و او در محراب ایستاده، محاسن را به دست گرفته، چون مار گزیده به خود می پیچید، و محزون می گریست و می گفت: ای دنیا! ای دنیا! از من دور شو، آیا برای من خودنمایی می کنی؟ یا شیفته من شده ای تا روزی در دل من جای گیری؟ هرگز مبادا! غیر مرا بفریب، که مرا در تو هیچ نیازی نیست، تو را سه طلاقه کرده ام، تا بازگشتی نباشد، دوران زندگانی تو کوتاه، ارزش تو اندک، و آرزوی تو پست است .

آه از توشه اندک، و درازی راه، و دوری منزل، و عظمت روز قیامت و خشونت قبر! - . نهج البلاغه: ۴۸۰، قصار۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

قد مرّ الخبر بروایه أخری.

[و] «هیهات»: أی بعد ما تطلبین منّی. و خطر الرجل: قدره و منزلته.

«و أملک حقیر» أی ما یؤمّل منک و فیک.

**[ترجمه]این خبر را با روایت دیگری پیش‌تر ذکر کردیم. «هیهات» یعنی: دور است آنچه از من درخواست می کنی. «خطر الرجل» یعنی: ارزش و جایگاه او. «أملک حقیر» یعنی آنچه از تو و در تو بدان امید دارم.

**[ترجمه]

«۱۰۳۴»

(۱) نَهْجٌ: وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی ذِكْرِ خَبَّابِ بْنِ الْأَرَتِّ.

يَرْحَمُ اللَّهُ خَبَّاباً، فَلَقَدْ أَسْلَمَ رَاغِباً، وَ هَاجَرَ طَائِعاً، وَ عَاشَ مُجَاهِداً.

**[ترجمه]نهج البلاغه: درباره خباب بن ارت فرمود:

خدا خباب بن ارت را رحمت کند، با رغبت مسلمان شد و از روی فرمانبرداری هجرت کرد و با قناعت زندگی گذراند و از

خدا راضی بود و مجاهد زندگی کرد. - . نهج البلاغه: ۴۷۶، قصار۴۲ -

**[ترجمه]

بيان

قال ابن أبي الحديد: خبّاب [كان من فقراء المسلمين و خيارهم، و كان في الجاهليه قينا يعمل السيوف، و هو قديم إسلام. قيل: إنّه كان سادس ستّه.

و شهد بدرا و ما بعدها من المشاهد، و هو معدود في المعذّبين في اللّه سأله عمر في أيّام خلافته: ما لقيت من أهل مكّه! فقال: انظر إلى ظهري. فنظر فقال: ما رأيت كاليوم ظهر رجل! شهد مع عليّ عليه السلام صفّين و نهروان، و صلّى عليه السلام عليه (۲)

۱- [۱۰۳۴]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ فِي الْمُخْتَارِ: (۴۳) مِنْ بَابِ قِصَارِ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ [السَّلَامُ] فِي نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.
۲- كذا قال ابن أبي الحديد في شرح المختار: (۴۳) من باب قصار كلام أمير المؤمنين عليه السلام من نهج البلاغه، و لكن المستفاد ممّا رواه نصر بن مزاحم في أواسط الجزء الثامن من كتاب صفّين ص ۵۳۰- و رواه أيضا الطبريّ في قصّه رجوع أمير المؤمنين عن صفّين و دخوله الكوفه من تاريخ الأمم و الملوك: ج ۴ ص ۴۵ ط مصر- المستفاد من ذلك أنّه كان مريضا في أيّام حرب صفّين، و من أجله لم يتمكّن من حضور حرب صفّين، و أنّه توفّي بالكوفه حينما كان أمير المؤمنين في صفّين أو كان في طريق عودته منها، و لمّا مرّ في عودته على ظهر الكوفه، رأى قبورا فسأل عنها، فقيل له: إنّ خبّاب بن أرت كان مريضا و مات في غيابك، و كان أوصى أن يدفنوه بظهر الكوفه فدفن فيه، فدفن الناس موتاهم عنده. فجاء أمير المؤمنين عليه السلام حتّى وقف على قبره و مدحه و دعا له. وراجع ما رواه المصنف في هذا المجلد في ص ۵۰۶ و ۵۳۱ ط الكمباني. ۱۰۳۵ - ۱۰۳۶ - رواهما السيد الرضي رفع الله مقامه في المختار: (۱۵ و ۱۸) من الباب الثالث من نهج البلاغه.

و كان سنّه يوم مات ثلاثا و سبعين سنه، و دفن بظهر الكوفه و هو أوّل من دفن بظهر الكوفه.

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: خبّاب از مسلمانان نیازمند بود و از جمله برترین آن‌ها بود و در جاهلیت آهنگری بود که شمشیر می‌ساخت و از جمله مسلمانان نخستین بود. گفته می‌شود ششمین نفری بود که اسلام آورد. او در غزه بدر و دیگر غزوه‌ها شرکت کرد از جمله افراد معدودی بود که به خاطر اسلام آوردنش شکنجه بسیار دید. عمر در روزگار خلافتش به وی گفت: از مردم مکه چه دیدی؟ گفت: به پشت من نگاه کن. عمر به پشت او نگریست و گفت: تا به امروز پشت مردی را اینگونه ندیده‌ام. با علی علیه السلام در صفین و نهروان شرکت کرد و امام بر او نماز خواند. در هنگام وفات هفتاد و سه ساله بود و در پشت کوفه دفن شد و او نخستین کسی بود که در پشت کوفه به خاک سپرده شد.

**[ترجمه]

«۱۰۳۵»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الَّذِينَ اعْتَزَلُوا الْقِتَالَ مَعَهُ:

خَذَلُوا الْحَقَّ وَ لَمْ يَنْصُرُوا الْبَاطِلَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام درباره کسانی که از جنگ کناره گرفتند فرمود: حق را خوار کردند و باطل را نیز یاری نکردند. - . نهج البلاغه: ۴۷۱، قصار۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن أبی الحدید: هم عبد اللّه بن عمر، و سعد بن أبی وقّاص، و سعید بن زید بن عمرو بن نفیل، و أسامه بن زید و محمد بن مسلمه، و أنس بن مالک، و جماعه غیرهم.

[ثم قال:]

و قد ذکر شیخنا أبو الحسین فی [کتاب] الغرر: أنّ أمیر المؤمنین لمّا دعاهم إلی القتال معه و اعتذروا أنّه قال لهم: أ تنکرون هذه البیعه! قالوا: لا و لکنّا لا نقاتل. فقال علیه السلام: إذا بایعتم فقد قاتلتم

[۱۰۳۶- (۲)

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: این افراد عبدالله بن عمر، سعد بن ابی وقاص، سعید بن زید بن عمرو بن نفیل، اسامهٔ بن زید، محمد بن مسلمه و انس بن مالک و افراد دیگری بودند. سپس گوید: شیخ ما ابوالحسن در کتاب الغرر آورده است: هنگامی

که امیرالمؤمنین آنان را به جنگ فراخواند و آنان بهانه آوردند، به آن‌ها گفت: آیا بیعت خود را انکار می کنید؟ گفتند: نه، اما ما جنگ نمی کنیم. علی علیه السلام گفت: چون بیعت کردید باید بجنگید.

**[ترجمه]

«۱۰۳۶ – ۱۰۶۸»

نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَا كُلُّ مَفْتُونٍ يُعَاتَبُ.

**[ترجمه]علی علیه السلام فرمود: هر فریب خورده‌ای را نمی‌شود سرزنش کرد. - . نهج البلاغه: ۴۷۱، قصار۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن أبی الحدید: قالها لسعد بن أبی وقّاص و عبد اللّه بن عمر، لمّا امتنعا من الخروج معه لحرب أصحاب الجمل.

ص: ۲۸۶

۱- [۱۰۳۵]- [۱۰۳۶]- رَوَاهُمَا السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۵ وَ ۱۸) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.
۲- [۱۰۳۵]- [۱۰۳۶]- رَوَاهُمَا السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۵ وَ ۱۸) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

أقول: هذا غير ثابت، ثمّ إنّ الكلام يحتمل وجهين:

الأوّل: أنّه ليس كلّ مفتون مستحقا للعتاب، إذ يمكن أن يكون سبب فتنته ما لم يكن باختياره.

و الثانی: أن يكون المراد [أن] بعض المفتونين لا يعاتبون لعدم نفع الخطاب فيهم.

و [أيضا] قال [ابن أبی الحديد:] فی موضع آخر من الشرح (۱): روی أبو يوسف قال: قال أبو حنيفه: الصحابه كلّهم عدول، ما عدا رجالا، ثمّ عدّ منهم أبا هريره و أنس بن مالك.

قَالَ: وَ رُوِیَ عَنْ عَلِیٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: أَكْذَبُ النَّاسِ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَبُو هُرَيْرَهَ الدَّوْسِیُّ.

قَالَ: وَ رُوِیَ أَنَّهُ يَوْمَ وَصَلَ إِلَی مَرْوَانَ رَأْسُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْمَدِينَهِ، وَ هُوَ يَوْمَئِذٍ أَمِيرُهَا، صَعِدَ الْمِنْبَرَ وَ خَطَبَ ثُمَّ رَمَی بِالرَّأْسِ نَحْوَ قَبْرِ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ يَوْمٌ بِيَوْمِ بَدْرٍ!.

قَالَ: وَ ذَكَرَ جَمَاعَهٌ مِنْ شُيُوخِنَا الْبَغْدَادِيِّينَ، أَنَّ عِدَّهً مِنَ الصَّحَابَهِ وَ التَّابِعِينَ كَانُوا مُنْحَرِفِينَ عَنْ عَلِیٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، كَاتِمِينَ لِمَنَاقِبِهِ حُبّاً لِلدُّنْيَا، مِنْهُمْ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، نَاشَدَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی الرَّحْبَهِ، أَيُّكُمْ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِیٌّ مَوْلَاهُ». فَقَامَ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فَشَهِدُوا بِهَا. وَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ لَمْ يَقُمْ، فَقَالَ لَهُ [عَلِیٌّ]: يَا أَنَسُ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَشْهَدَ فَلَقَدْ حَضَرْتَهَا! فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! كَبِرَتْ سِنِّی وَ نَسِيتُ! فَدَعَا عَلَيْهِ بِبَرَصٍ لَا تُغَطِّيهِ الْعِمَامَهُ فَابْتُلِیَ [أَنَسٌ] بِهِ.

۱- ذكره ابن أبی الحديد فی شرح المختار: (۵۷) من نهج البلاغه: ج ۴ ص ۷۴ ط الحديث بمصر.

[قالَ:] وَ كَانَ مِمَّنْ أَنْكَرَ ذَلِكَ الْيَوْمَ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ، فَدَعَا عَلَيْهِ بِالْعَمَى فَكَفَّ بَصَرُهُ (۱) قالُوا: وَ كَانَ الْأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ وَ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِيُّ يُبْغِضَانِهِ، وَ هَدَمَ عَلِيٌّ دَارَ جَرِيرٍ.

وَ رَوَى أَبُو بَكْرٍ الْهُذَلِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ [الْأَكْبَرِ] قالَ: قَامَ الْأَشْعَثُ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: إِنَّ النَّاسَ زَعَمُوا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ [صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ] عَهِدَ إِلَيْكَ عَهْداً لَمْ يَعْهَدْهُ إِلَى غَيْرِكَ.

فَقَالَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]: إِنَّهُ عَهِدَ إِلَيَّ مَا فِي قِرَابِ سَيْفِي، لَمْ يَعْهَدْ إِلَى غَيْرِي ذَلِكَ فَقَالَ الْأَشْعَثُ: هَذِهِ إِنْ قُلْتَهَا فَهِيَ عَلَيْكَ لَا لَكَ، دَعْهَا تَرْحَلْ عَنْكَ.

فَقَالَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]: وَ مَا عِلْمُكَ بِمَا عَلَيَّ مِمَّا لِي! مُنَافِقَ بْنَ كَافِرٍ، حَائِكَ بْنَ حَائِكٍ، إِنِّي لَأَجِدُ مِنْكَ بَنَّةَ الْغَزْلِ (۲).

وَ رَوَى يَحْيَى الْبَرْمَكِيُّ عَنِ الْأَعْمَشِ: أَنَّ جَرِيراً وَ الْأَشْعَثَ خَرَجَا إِلَى الْجَبَّانِ بِالْكُوفَةِ، فَمَرَّ بِهِمَا ضَبٌّ يَعْدُو وَ هُمَا فِي ذَمِّ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَنَادَيَاهُ يَا أَبَا حِسْلٍ! هَلُمَّ يَدَكَ نُبَايِعْكَ بِالْخِلَافَةِ. فَبَلَغَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ قَوْلُهُمَا فَقَالَ: إِنَّهُمَا يُحْشَرَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ إِمامها [إِمَامُهُمَا] ضَبٌّ.

۱- أقول: ورد فى هذا المعنى أحاديث من طريق أهل السّنّه، و استند إليها و أفتى بمضمونها بعض المتأخّرين من علمائنا، و لكنّى سبرت سيره زيد بن أرقم فرأيت المتبيّن منها أنّه كان من البدايه إلى النّهايه من الملازمين لأهل البيت عليهم السّلام، و المتجاهرين بمزيّتهم على غيرهم، و من أجله تحمّل الإهانات و المحروميّه فى دوله بنى أميّه، فمن مثله يستبعد جدّا أن يكتم شهادته على حقّ ناشد أمير المؤمنين عليه السّلام فى أيّام شوكته و اقتداره كلّ من له علم بذلك أن يقوم و يؤدّى شهادته، فليتثبّت من الأخبار الوارده فى الموضوع ..

۲- هذا هو الظّاهر الموجود فى شرح المختار: (۵۶) من خطب نهج البلاغه و فى طبع الكمبانى من أصلى «إنّى لآخذ منك نبذ الغزل». وفى ط الحديثه بمصر من شرح ابن أبى الحديد تيه الغرل.

وَ كَانَ أَبُو مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيُّ مُنْحَرِفاً عَنْهُ.

وَ كَانَ كَعْبُ الْأَحْبَارِ مُنْحَرِفاً عَنْهُ، وَ كَانَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]: يَقُولُ: إِنَّهُ الْكَذَّابُ.

و كان النّعمان بن بشير الأنصارى من المنحرفين عنه و كان من أمراء يزيد.

وَ قَدْ رُوِيَ أَنَّ عِمْرَانَ بْنَ الْحَصِينِ كَانَ مِنَ الْمُنْحَرِفِينَ [عَنْهُ] وَ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ سَيَّرَهُ إِلَى الْمَدَائِنِ.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَجْعَلُ عِمْرَانَ فِي الشِّيعَهِ.

و كان سمره بن جندب من شرطه زياد [ابن سميّه أيّام كان زياد عاملا لمعاويه].

وَ رَوَى وَاصِلٌ مَوْلَى ابْنِ عُيَيْنَهَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ [عَلَيْهِمُ السَّلَامُ] قَالَ: كَانَ لِسَمُرَهَ بْنِ جُنْدَبٍ نَخْلٌ فِي بُسْتَانِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَيُؤْذِيهِ، فَشَكَا الْأَنْصَارِيُّ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، فَبَعَثَ إِلَى سُمْرَهَ وَ دَعَاهُ فَقَالَ لَهُ: بِعْ نَخْلَكَ هَذَا وَ خُذْ ثَمَنَهُ. قَالَ: لَا أَفْعَلُ؟ قَالَ: فَخُذْ نَخْلًا مَكَانَ نَخْلِكَ. قَالَ: لَا أَفْعَلُهُ. قَالَ: فَاشْتَرِ مِنْهُ بُسْتَانَهُ. قَالَ: لَا أَفْعَلُ قَالَ: فَاتْرُكْ لِي هَذَا النَّخْلَ وَ لَكَ الْجَنَّهُ. قَالَ: لَا أَفْعَلُ [فَ] قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لِلْأَنْصَارِيِّ: اذْهَبْ فَاقْطَعْ نَخْلَهُ، فَإِنَّهُ لَا حَقَّ لَهُ فِيهِ.

قال: و كان سمره أيّام مسير الحسين [عليه السلام] إلى الكوفه على شرطه ابن زياد، و كان يحرّض الناس على الخروج إلى الحسين و قتاله.

و من المبغضين له عبد اللّه بن الزبير، وَ كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: مَا زَالَ الزُّبَيْرُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ، حَتَّى نَشَأَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ فَأَفْسَدَهُ.

و كان يبغض بنى هاشم، و يلعن و يسبّ عليا!.

ص: ٢٨٩

وَ رَوَى [إِبْرَاهِيمُ] صَاحِبُ كِتَابِ الْغَارَاتِ (١) عَنْ أَبِي صَادِقٍ عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ذُكِرَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَهَ عِنْدَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ جِدُّهُ مَعَ مُعَاوِيَهَ فَقَالَ: وَ مَا الْمُغِيرَهُ!؟ إِنَّمَا كَانَ إِسْلَامُهُ لِفَجْرَهٍ وَ غَدْرَهٍ غَدَرَهَا بِنَفَرٍ مِنْ قَوْمِهِ، فَهَرَبَ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَالْعَائِذِ بِالْإِسْلَامِ، وَ اللَّهِ مَا رَأَى عَلَيْهِ أَحَدٌ مُنْذُ ادَّعَى الْإِسْلَامَ خُضُوعاً وَ لَا خُشُوعاً! أَلَا وَ إِنَّهُ كَائِنَهٌ مِنْ ثَقِيفٍ فَرَاعِنَهٌ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَهِ، يُجَانِبُونَ الْحَقَّ، وَ يُوقِدُونَ نِيرَانَ الْحَرْبِ، وَ يُوَازِرُونَ الظَّالِمِينَ.

أَلَا إِنَّ ثَقِيفاً قَوْمٌ غُدَرٌ لَا يُوفُونَ بِالْعَهْدِ، يُبْغِضُونَ الْعَرَبَ، كَأَنَّهُمْ لَيْسُوا مِنْهُمْ، وَ إِنَّ الصَّالِحَ فِي ثَقِيفٍ لَغَرِيبٌ.

وَ قَالَ شَيْخُنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْبَلْخِيُّ: مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ عُقْبَهَ كَانَ يُبْغِضُ عَلِيّاً وَ يَشْتِمُهُ، وَ أَنَّهُ الَّذِي لَاحَاهُ فِي حَيَاهِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ نَابَذَهُ وَ قَالَ لَهُ: أَنَا أَثْبَتُ مِنْكَ جَنَاناً وَ أَحَدُّ سِنَاناً! فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

اسْكُتْ يَا فَاسِقُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهِمَا: أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ فَكَانَ لَا يُعْرَفُ فِي حَيَاهِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ إِلَّا بِالْوَلِيدِ الْفَاسِقِ، وَ سَمَّاهُ اللَّهُ فِي آيَهٍ أُخْرَى فَاسِقاً وَ هُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى: إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا وَ كَانَ يُبْغِضُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ أَبُوهُ عُقْبَهُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ، هُوَ الْعَدُوُّ الْأَزْرَقُ بِمَكَّهَ، وَ كَانَ يُؤْذِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ.

وَ رَوَى إِبْرَاهِيمُ أَنَّ مِمَّنْ فَارَقَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، يَزِيدَ بْنَ حُجَيَّهَ التَّيْمِيَّ، وَ كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اسْتَعْمَلَهُ عَلَى الرَّيِّ فَكَسَرَ الْخَرَاجَ، وَ احْتَجَبَهُ لِنَفْسِهِ، فَحَبَسَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ جَعَلَ مَعَهُ سَعْداً مَوْلَاهُ، فَقَرَّبَ يَزِيدُ رَكَائِبَهُ وَ سَعْدٌ نَائِمٌ، وَ الْتَحَقَ بِمُعَاوِيَهَ، وَ كَتَبَ إِلَى الْعِرَاقِ شِعْراً يَذُمُّ فِيهِ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ يُخْبِرُهُ أَنَّهُ مِنْ أَعْدَائِهِ، فَدَعَا [عَلَيْهِ السَّلَامُ] عَلَيْهِ [وَ] قَالَ لِأَصْحَابِهِ: عَقِبَ

۱- رواه الثّقفیّ رحمه اللّه فی الحدیث: (۱۹۰) من تلخیص کتاب الغارات ص ۱۶ ط ۱.

الصَّلَاهِ ارْفَعُوا أَيْدِيَكُمْ فَادْعُوا عَلَيْهِ. [فَدَعَا] عَلَيْهِ وَ أَمَّنَ أَصْحَابُهُ.

قَالَ أَبُو الصَّلْتِ التَّمِيمِيُّ: [وَ] كَانَ دُعَاؤُهُ عَلَيْهِ: اللَّهُمَّ إِنَّ يَزِيدَ بْنَ حُجَيَّهَ هَرَبَ بِمَالِ الْمُسْلِمِينَ، وَ لَحِقَ بِالْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ، فَاكْفِنَا مَكْرَهُ وَ كَيْدَهُ وَ اجْزِهِ جَزَاءَ الظَّالِمِينَ.

[قَالَ:] وَ رَفَعَ الْقَوْمُ أَيْدِيَهُمْ يُؤَمِّنُونَ عَلَيْهِ [وَ كَانَ فِي الْمَسْجِدِ عِفَاقُ بْنُ شُرَحْبِيلَ بْنِ أَبِي رُهْمٍ التَّمِيمِيُّ شَيْخاً كَبِيراً وَ كَانَ يُعَدُّ مِمَّنْ شَهِدَ عَلَى حُجْرِ بْنِ عَدِيٍّ حَتَّى قَتَلَهُ مُعَاوِيَهُ، فَقَالَ عِفَاقٌ: عَلَى مَنْ يَدْعُو الْقَوْمُ؟ قَالُوا: عَلَى يَزِيدَ بْنِ حُجَيَّهَ. فَقَالَ: تَرِبَتْ أَيْدِيكُمْ أَ عَلَى أَشْرَافِنَا تَدْعُونَ! فَقَامُوا إِلَيْهِ فَضَرَبُوهُ حَتَّى كَادَ [أَنْ يَهْلِكَ، وَ قَامَ زِيَادُ بْنُ خَصَفَهَ وَ كَانَ مِنْ شِيعَهِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: دَعُوا لِي ابْنَ عَمِّي. فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: دَعُوا لِلرَّجُلِ ابْنَ عَمِّهِ. فَتَرَكَهُ النَّاسُ، فَأَخَذَ زِيَادٌ بِيَدِهِ فَأَخْرَجَهُ مِنَ الْمَسْجِدِ وَ جَعَلَ يَمْشِي مَعَهُ [وَ] يَمْسَحُ التُّرَابَ عَنْ وَجْهِهِ وَ عِفَاقٌ يَقُولُ: وَ اللَّهِ لَا أُحِبُّكُمْ مَا سَعَيْتُ وَ مَشَيْتُ، وَ اللَّهِ لَا أُحِبُّكُمْ مَا اخْتَلَفَتِ الذَّرَّهُ وَ الْحَرَّهُ. وَ زِيَادٌ يَقُولُ [لَهُ [: ذَلِكَ أَضَرُّ لَكَ ذَلِكَ شَرٌّ لَكَ] (١).

و ممّن فارقه عبد اللّه بن عبد الرحمن بن مسعود الثقفى.

و منهم النجاشى الشّاعر.

[وَ سَبَبُ مُفَارَقَهِ النَّجَاشِيِّ أَنَّهُ] شَرِبَ الْخَمْرَ بِالْكُوفَهِ فِي أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، فَأُتِيَ بِهِ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَأَقَامَهُ فِي سَرَاوِيلَ فَضَرَبَهُ ثَمَانِينَ ثُمَّ زَادَهُ عِشْرِينَ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! أَمَّا الْحَدُّ فَقَدْ عَرَفْتُهُ فَمَا هَذِهِ الْعِلَاوَهُ؟. قَالَ:

لِجُرْأَتِكَ عَلَى اللَّهِ وَ إِفْطَارِكَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَغَضِبَ وَ لَحِقَ بِمُعَاوِيَهَ وَ هَجَا عَلِيّاً.

۱- ما بين المعقوفين مأخوذ من شرح المختار: (۵۷) من نهج البلاغه من شرح ابن أبى الحديد:

وَ قَالَ صَاحِبُ كِتَابِ الْغَارَاتِ: إِنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَدَّ النَّجَاشِيَّ غَضِبَ الْيَمَانِيَّهُ، فَدَخَلَ طَارِقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! مَا كُنَّا نَرَى أَنَّ أَهْلَ الْمَعْصِيَهِ وَ الطَّاعَهِ، وَ أَهْلَ الْفُرْقَهِ وَ الْجَمَاعَهِ عِنْدَ وُلَاهِ الْعَدْلِ وَ مَعَادِنِ الْفَضْلِ سِيَّانِ فِي الْجَزَاءِ، حَتَّى رَأَيْنَا مَا كَانَ مِنْ صَنِيعِكَ بِأَخِي الْحَارِثِ، فَأَوْغَرْتَ صُدُورَنَا، وَ شَتَّتَّ أُمُورَنَا، وَ حَمَّلْتَنَا عَلَى الْجَادَّهِ الَّتِي كُنَّا نَرَى أَنَّ سَبِيلَ مَنْ رَكِبَهَا النَّارُ. فَقَالَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]: وَ إِنَّها لَكَبِيرَهٌ إِلَّا عَلَى الْخاشِعِينَ (۱) يَا أَخَا نَهْدٍ! وَ هَلْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ انْتَهَكَ حُرْمَهً مِنْ حُرَمِ اللَّهِ؟! فَأَقَمْنَا عَلَيْهِ حَدّاً كَانَ كَفَّارَتَهُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوى فَلَمَّا جَنَّهُ اللَّيْلُ هَمَسَ هُوَ وَ النَّجَاشِيُّ إِلَى مُعَاوِيَهَ.

قَالَ [إِبْرَاهِيمُ]: وَ مِنَ الْمُفَارِقِينَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخُوهُ عَقِيلٌ. قَدِمَ [عَقِيلٌ] عَلَى [أَخِيهِ] أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] بِالْكُوفَهِ يَسْتَرْفِدُهُ، فَعَرَضَ عَلَيْهِ عَطَاءَهُ فَقَالَ [عَقِيلٌ]: إِنَّمَا أُرِيدُ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ. فَلَمَّا صَلَّى عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْجُمُعَهَ قَالَ لَهُ: [يَا عَقِيلُ] مَا تَقُولُ فِي مَنْ خَانَ هَؤُلَاءِ أَجْمَعِينَ؟ قَالَ: بِئْسَ الرَّجُلُ قَالَ: فَإِنَّكَ أَمَرْتَنِي أَنْ أَخُونَهُمْ وَ أُعْطِيَكَ.

فلما خرج [عقيل] من عنده شخص إلى معاويه، فأمر له [معاويه] يوم قدومه بمائه ألف درهم، و قال له: يا أبا يزيد أنا خير لك أم على؟ قال [عقيل]:

وجدت عليّا أنظر لنفسه منك، و وجدتك أنظر لى منك لنفسك.

و قال معاويه لعقيل: إنّ فيكم يا بنى هاشم للينا. قال: أجل إنّ فينا للينا من غير ضعف، و عزّا من غير عنف، و إنّ لينكم يا معاويه غدر، و سلمكم كفر.

فقال معاويه: و لا كلّ هذا يا أبا يزيد. [ف] قال عقيل:

لذى الحلم قبل اليوم ما يقرع*** و ما علّم الإنسان إلّا ليعلما

۱- اقتباس من الآيه: (۴۵) البقره.

إنّ السفاهه طيش من خلائقكم ***لا قدّس اللّه أخلاق الملاعينا

فأراد معاويه أن يقطع كلامه فقال: ما معنى (طه)؟ قال: نحن أهله و علينا نزل، لا على أبيك و لا على أهل بيتك. (طه) بالعبرانيه: يا رجل.

و قال له الوليد: غلبك أخوك على الثروه؟ قال: نعم، و سبقنى و إيّاك إلى الجنّه.

و قال معاويه يوما و عنده عمرو بن العاص و قد أقبل عقيل-:

لأضحكنّك من عقيل. فلمّا سلّم [عقيل] قال معاويه: مرحبا برجل عمّه أبو لهب. قال عقيل: و أهلا بمن عمّته حَمَّالَهَ الْحَطَبِ فِی جِیدِها حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ لأنّ امرأه أبی لهب أمّ جمیل بنت حرب. [ف] قال معاویه: یا أبا یزید ما ظنّک بعمّک أبی لهب؟ قال [عقیل]: إذا دخلت النار فخذ على یسارک تجده مفترشا عمّتک حمّاله الحطب، أ فناکح فی النار خیر أم منکوح قال: کلاهما شرّ سواء و اللّه.

و ممّن فارقه حنظله الکاتب، و وائل بن حجر الحضرمی.

و روى أنّ ثلاثه من أهل البصره کانوا یتواصلون على بغض علیّ علیه السلام، [و هم] مطرف بن عبد اللّه، و العلاء بن زیاد و عبد اللّه بن شقیق.

وَ رَوَى صَاحِبُ کِتَابِ الْغَارَاتِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی فَاخِتَهَ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ عَلِیٍّ فَأَتَاهُ رَجُلٌ عَلَیْهِ زِیُّ السَّفَرِ، فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ إِنِّی أَتَیْتُکَ مِنْ بَلَدٍ مَا رَأَیْتُ لَکَ بِهَا مُحِبّاً. قَالَ: مِنْ أَیْنَ أَتَیْتَ؟ قَالَ: مِنَ الْبَصْرَهِ. قَالَ: أَمَا إِنَّهُمْ لَو اسْتَطَاعُوا أَنْ یُحِبُّونِی لَأَحَبُّونِی، وَ إِنِّی وَ شِیعَتِی فِی مِیثَاقِ اللَّهِ لَا یُزَادُ فِینَا رَجُلٌ وَ لَا یَنْقُصُ إِلَى یَوْمِ الْقِیَامَهِ..

و روى أبو غسّان البصری قال: بنى عبید اللّه بن زیاد أربعه مساجد بالبصره تقوم على بغض على بن أبی طالب علیه السلام و الوقیعه فیه، مسجد بنی عدی، و مسجد بنی مجاشع، و مسجد کان فی العلّافین على وجه البصره، و مسجد فی الأزد.

و ممّن قال فيه أنّه يبغض عليا و يذمّه: الحسن بن أبى الحسن البصرى [أبو سعيد] روى [عنه] حمّاد بن سلمه أنّه قال: لو كان علىّ يأكل الحشف بالمدينه، لكان خيرا له مما دخل فيه.

و روى أنّه كان من المخذلين عن نصرته.

وَ رَوَوْا عَنْهُ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ رَآهُ وَ هُوَ يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَ كَانَ ذَا وَسْوَسَةٍ، فَصَبَّ عَلَى أَعْضَائِهِ مَاءً كَثِيراً، فَقَالَ لَهُ: أَرَقْتَ مَاءً كَثِيراً يَا حَسَنُ. فَقَالَ لَهُ: مَا أَرَاقَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ دِمَاءِ الْمُسْلِمِينَ أَكْثَرُ. قَالَ: أَ وَ سَاءَكَ ذَلِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ.

قَالَ: فَلَا زِلْتَ مَسُوءاً قَالَ: فَمَا زَالَ عَابِساً قَاطِباً مَهْمُوماً إِلَى أَنْ مَاتَ..

[ثمّ قال ابن أبى الحديد:] فأمّا أصحابنا فإنّهم يدفعون ذلك عنه و يقولون: إنّه كان من محبّيه عليه السلام و المعظّمين له.

و روى له أبان بن عيّاش قال: سألت الحسن البصرى عن علىّ عليه السلام، فقال: ما أقول فيه، كانت له السابقه و الفضل و العلم و الحكمه و الفقه و الرأى و الصحبه و البلاء و النجده و الزهد و القضاء و القرابه، إنّ عليا كان فى أمره عليا فرحم اللّه عليا و صلّى عليه. فقلت: يا [أ] با سعيد أ تقول صلّى اللّه عليه لغير النبى (ص) فقال: ترحّم على المسلمين إذا ذكروا، و صلّ على النبى و آله، و على خير آله. فقلت: أ هو خير من حمزه و جعفر؟ قال: نعم. قلت: [هو] خير من فاطمه و ابنيها؟ قال: نعم و اللّه، إنّه خير من آل محمد كلّهم، و من يشكّ أنّه خير منهم وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ «وَ أَبُوهُمَا خَيْرٌ مِنْهُمَا» و لم يجر عليه اسم شرك و لا شرب خمرا؟ وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لِفَاطِمَةَ:

«زَوَّجْتُكِ خَيْرَ أُمَّتِي». فلو كان فى أمّته خير منه لاستثناه.

و لقد آخى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بين أصحابه و آخى بين على و نفسه، فرسول اللّه خير الناس نفسا و خيرهم أخا.

فقلت: يا [أ] با سعيد! فما هذا الذى يقال عنك أنّك قلته فى على!؟ فقال:

یا ابن أخی أحقن دمی من هؤلاء الجبابره، و لو لا ذلک لسال بی الخشب.

و قال شیخنا أبو جعفر الإسکافی و وجدته أیضا فی کتاب الغارات (۱):

و قد کان بالکوفه من فقهائها من یعادی علیا و یبغضه مع غلبه التشیّع علی الکوفه.

فمنهم: مرّه الهمدانی.

فروی أنّه قیل لمرّه: کیف تخلفت عن علی؟ [ف] قال: سبقنا بحسناته و أثقلنا بسیّئاته.

و منهم: الأسود بن یزید، و مسروق بن الأجدع.

و روی أنّ مسروقا رجع عن ذلک.

و منهم: شریح [القاضی و قد روی أنّه طرد من الکوفه] و بعثه علیه السلام إلی «بانقیا» شهرین یقضی بین الیهود.

و منهم: أبو وائل شقیق بن سلمه کان عثمانیا یقع فی علیّ علیه السلام.

و یقال: إنّه کان یری رأی الخوارج.

و من المبغضین [لعلیّ علیه السلام]: أبو برده بن أبی موسی الأشعری [فإنّه ورث البغض عن کلاله].

و من المنحرفین عنه علیه السلام: أبو عبد الرحمن السّلمی.

و منهم: قیس بن أبی حازم، و سعید بن المسیّب، و الزهری، و عروه بن الزبیر (۲)

۱- ذکره و ما بعده فی الحدیث: (۲۱۲) و ما بعده من تلخیص کتاب الغارات ص ۵۵۸- ۵۶۷.

۲- أمّا کون عروه بن الزبیر من مبغضی علیّ علیه السلام و المنحرفین عنه، فأمر جلّی، و الآثار الوارده عنه فی تظاهره ببغض علیّ و سبّه له متواتره معنی. و أمّا الزّهری فالمستفاد من الأحادیث الوارده عنه أنّه رجع عن ذلک فی أواخر عمر، فلیتثبت فی ذلک. و أمّا سعید بن المسیّب- صهر أبی هریره- فعدّ فی بعض الأخبار الوارده من طریقنا، من حواری الإمام زین العابدین علیه السلام، فلیوفّق بین ما هاهنا و بین أحادیث حواری الأئمّه.

و كان زيد بن ثابت عثمانيا يحرّض الناس على سبّه عليه السلام.

و كان المكحول من المبغضين له عليه السلام، و كذا حمّاد بن زيد.

أقول: قد بسط [الثقفى] الكلام فى كتاب الغارات فى عدّ هؤلاء الأشقياء و بيان أحوالهم، و روى عن عطاء بن السائب قال: قال رجل لأبى عبد الرحمن السّلمى: أنشدك باللّه [إلّا أن] تخبرنى [بما أسألك عنه، فسكت] فلمّا أكدّ عليه [قال: نعم] قال: باللّه [عليك] هل أبغضت عليا إلّا يوم قسم المال فى أهل الكوفه فلم يصلك و لا أهل بيتك منه بشى ء؟ (۱) قال: أمّا إذ أنشدتنى باللّه فكان ذلك.

وَ قَالَ: بَعَثَ أُسَامَهُ بْنُ زَيْدٍ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنِ ابْعَثْ إِلَيَّ بِعَطَائِى فَوَ اللَّهِ [إِنَّكَ] لَتَعْلَمُ أَنَّکَ لَوْ كُنْتَ فِى فَمِ أَسَدٍ لَدَخَلْتُ مَعَکَ.

فَکَتَبَ إِلَيْهِ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]: إِنَّ هَذَا الْمَالَ لِمَنْ جَاهَدَ عَلَيْهِ، وَ لَكِنَّ هَذَا مَالِى بِالْمَدِينَهِ فَأَصِبْ مِنْهُ مَا شِئْتَ (۲)..

ثمّ ذكر روايه تدلّ على أنّ عروه بن الزبير و الزهرى كانا ينالان من على عليه السلام فنهاهما عنه على بن الحسين (۳).

و عن أبى داود الهمدانى قال: شهدت سعيد بن المسيّب و أقبل عمر بن علىّ بن أبى طالب فقال له سعيد: يا ابن أخى! ما أراك تكثر غشيان مسجد

۱- الحديث موجود تحت الرقم: (۲۱۸) من تلخيص كتاب الغارات ص ۵۶۷ ط ۱.

۲- و هذا مذكور فى الحديث: (۲۲۷) من منتخب كتاب الغارات ص ۵۷۶ ط ۱.

۳- ذكره الثقفى فى الحديث: (۲۲۸) من تلخيص كتاب الغارات ص ۵۷۷ ط ۱. ورواه عنه ابن أبى الحديد فى شرح المختار: (۵۷) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۸۰۸.

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله كما يفعل إخوتك و بنو عمّك؟ فقال عمر: يا ابن المسيّب! أ كلّما دخلت المسجد فأجى ء فأشهدك. فقال سعيد: ما أحبّ أن تغضب، سمعت والدك عليا يقول: و اللّه إنّ لى من اللّه مقاما هو خير لبنى عبد المطّلب ممّا على الأرض من شى ء.

قال عمر: سمعت والدى يقول: ما كلمه حكمه فى قلب منافق يخرج من الدنيا حتّى يتكلّم بها. [فقال سعيد: يا ابن أخى جعلتنى منافقا!] فقال [عمر:] ذلك ما أقول لك. قال: ثم انصرف..

ثم قال ابن أبى الحديد: و قال شيخنا أبو جعفر الإسكافى: كان أهل البصره كلّهم يبغضونه قاطبه، و كانت قريش كلّها على خلافه، و كان جمهور الخلق مع بنى أميّه.

وَ رَوَى عَبْدُ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى بَكْرَهَ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ يَقُولُ: مَا لَقِىَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ مَا لَقِيتُ! ثُمَّ بَكَى عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (١).

وَ رَوَى أَبُو عَمْرٍو النَّهْدِيُّ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: مَا بِمَكَّهَ وَ الْمَدِينَهِ عِشْرُونَ رَجُلًا يُحِبُّنَا! (٢).

قَالَ: وَ رَوَى ابْنُ هِلَالٍ الثَّقَفِيُّ فِى كِتَابِ الْغَارَاتِ عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ فُضَيْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ: لَمَّا قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

«سَلُونِى قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِى فَوَ اللَّهِ لَا تَسْأَلُونِّى عَنْ فِئَهٍ تُضِلُّ مِائَهً وَ تَهْدِى مِائَهً، إِلَّا أَنْبَأْتُكُمْ بِنَاعِقِهَا وَ سَائِقِهَا».

فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: أَخْبِرْنِى كَمْ فِى رَأْسِى وَ لِحْيَتِى مِنْ طَاقَهِ شَعْرٍ!

۱- منتخب كتاب الغارات ص ۵۸۳.

۲- الحديث موجود تحت الرقم: (۲۲۵) من منتخب كتاب الغارات ص ۵۷۳ ط ۱.

فَقَالَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:] وَ اللَّهِ لَقَدْ حَدَّثَنِی خَلِيلِی، أَنَّ عَلَى كُلِّ طَاقَهِ شَعْرٍ مِنْ رَأْسِکَ مَلَكاً يَلْعَنُکَ، وَ أَنَّ عَلَى كُلِّ طَاقَهِ شَعْرٍ مِنْ لِحْيَتِکَ شَيْطَاناً يُغْوِيکَ، وَ أَنَّ فِی بَيْتِکَ سَخْلًا يَقْتُلُ ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ! وَ كَانَ ابْنُهُ قَاتِلَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَئِذٍ طِفْلًا يَحْبُو وَ هُوَ سِنَانُ بْنُ أَنَسٍ النَّخَعِيُّ (۱).

وَ رَوَى الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ ثَابِتٍ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ السَّبِيعِيِّ عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَهَ: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ خَطَبَ ذَاتَ يَوْمٍ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ تَحْتِ مِنْبَرِهِ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّی مَرَرْتُ بِوَادِی الْقُرَى، فَوَجَدْتُ خَالِدَ بْنَ عُرْفُطَهَ قَدْ مَاتَ فَأَسْتَغْفِرُ لَهُ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ اللَّهِ مَا مَاتَ وَ لَا يَمُوتُ حَتَّى يَقُودَ جَيْشَ ضَلَالَهٍ، صَاحِبُ لِوَائِهِ حَبِيبُ بْنُ حَمَّادٍ [جَمَّارٍ «خ»].

فَقَامَ رَجُلٌ آخَرُ مِنْ تَحْتِ الْمِنْبَرِ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنَا حَبِيبُ بْنُ حَمَّادٍ، وَ إِنِّی لَکَ شِيعَهٌ وَ مُحِبٌّ. فَقَالَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]: أَنْتَ حَبِيبُ بْنُ حَمَّادٍ؟ قَالَ: نَعَمْ.

قَالَ لَهُ ثَانِيَهً: اللَّهَ! إِنَّکَ لَحَبِيبُ بْنُ حَمَّادٍ [جَمَّارٍ «خ»]. فَقَالَ: إِی وَ اللَّهِ. قَالَ: أَمَا وَ اللَّهِ إِنَّکَ لَحَامِلُهَا وَ لَتَحْمِلَنَّهَا، وَ لَتَدْخُلَنَّ بِهَا مِنْ هَذَا الْبَابِ. وَ أَشَارَ إِلَى بَابِ الْفِيلِ بِمَسْجِدِ الْكُوفَهِ.

قال ثابت: فو اللّه ما مت حتّی رأيت ابن زياد و قد بعث عمر بن سعد إلی [حرب] الحسين عليه السلام، و جعل خالد بن عرفطه [من رجال صحاح أهل السنّه] علی مقدّمته، و حبيب بن حمّاد صاحب رايته، فدخل بها من باب الفيل (۲).

۱- و قريبا منه جدّا رواه أيضا الشّيخ المفيد فی أخبار أمير المؤمنين عليه السّلام عن الغيب من كتاب الإرشاد ص ۱۷۴، ط النّجف. وهذا وما بعده رواه ابن أبی الحديد فی شرح المختار: (۳۷) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۴۷۵ ط الحديثه ببيروت، وفی ط الحديثه بمصر: ج ۲ ص ۲۸۸.

۲- و الحديث رواه الشيخ المفيد رحمه اللّه مسندا فی عنوان: «جهات علوم الأئمه» فی أواسط كتاب الاختصاص ص ۲۷۳. و رواه أيضا فی إخبار أمير المؤمنين عليه السلام عن الغيب من كتاب الإرشاد، ص ۱۷۳، ط النجف.

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ جَبَلَهَ الْخَيَّاطُ عَنْ عِكْرِمَهَ عَنْ يَزِيدَ الْأَحْمَسِيِّ: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ جَالِساً فِي مَسْجِدِ الْكُوفَهِ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ قَوْمٌ، مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ، إِذْ أَقْبَلَتِ امْرَأَهٌ مُخْتَمِرَهٌ لَا تُعْرَفُ، فَوَقَفَتْ فَقَالَتْ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا مَنْ قَتَلَ الرِّجَالَ وَ سَفَكَ الدِّمَاءَ وَ أَيْتَمَ الصِّبْيَانَ وَ أَرْمَلَ النِّسَاءَ! فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ إِنَّهَا لَهِيَ هَذِهِ السَّلَقْلَقَهُ الْجَلِعَهُ الْمَجِعَهُ، وَ إِنَّهَا لَهِيَ هَذِهِ شَبِيهَهُ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ الَّتِي مَا رَأَتْ دَماً قَطُّ.

فَوَلَّتِ [الْمَرْأَهُ] هَارِبَهً مُنَكِّسَهً رَأْسَهَا، فَاتَّبَعَهَا عَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ، فَلَمَّا صَارَتْ بِالرَّحْبَهِ قَالَ لَهَا: وَ اللَّهِ لَقَدْ سُرِرْتُ بِمَا كَانَ مِنْكِ الْيَوْمَ إِلَى هَذَا الرَّجُلِ، فَادْخُلِي مَنْزِلِي حَتَّى أَهَبَ لَكِ وَ أَكْسُوَكِ. فَلَمَّا دَخَلَتْ مَنْزِلَهُ أَمَرَ جَوَارِيَهُ بِتَفْتِيشِهَا وَ نَزْعِ ثِيَابِهَا لِيَنْظُرَ صِدْقَهُ فِيمَا قَالَهُ عَنْهَا، فَبَكَتْ وَ سَأَلَتْهُ أَنْ لَا يَكْشِفَهَا وَ قَالَتْ:

أَنَا وَ اللَّهِ كَمَا قَالَ، لِي رَكَبُ الرِّجَالِ، وَ أُنْثَيَانِ كَأُنْثَيِي الرِّجَالِ، وَ مَا رَأَيْتُ دَماً قَطُّ.

فَتَرَكَهَا وَ أَخْرَجَهَا.

ثُمَّ جَاءَ [عَمْرٌو] إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ: إِنَّ خَلِيلِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، أَخْبَرَنِي بِالْمُتَمَرِّدِينَ عَلَيَّ مِنَ الرِّجَالِ، وَ الْمُتَمَرِّدَاتِ مِنَ النِّسَاءِ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَهُ (١).

قال ابن أبى الحديد: السّلقلق: السّليطه، و هو الذّئب. و السلقه: الذئبه.

و الجلعه المجعه: البذيه اللّسان. و الركب: منبت العانه.

وَ رَوَى عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ يَحْيَى التَّيْمِيِّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ ابْنِ رَجَاءٍ قَالَ: قَامَ أَعْشَى بَاهِلَهُ وَ هُوَ غُلَامٌ يَوْمَئِذٍ حَدَثٌ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ،

١- و قريبا منه رواه الشّيخ المفيد رحمه اللّه بأسانيد فى أواخر كتاب الاختصاص ص ٢٩٦ ٣٠٠ ط النّجف.

وَ هُوَ یَخْطُبُ وَ یَذْکُرُ الْمَلَاحِمَ، فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ مَا أَشْبَهَ هَذَا الْحَدِیثَ بِحَدِیثِ خُرَافَةَ! فَقَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنْ کُنْتَ آثِماً فِیمَا قُلْتَ یَا غُلَامُ فَرَمَاکَ اللَّهُ بِغُلَامِ ثَقِیفٍ. ثُمَّ سَکَتَ.

فَقَالُوا: وَ مَنْ غُلَامُ ثَقِیفٍ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! قَالَ: غُلَامٌ یَمْلِکُ بَلْدَتَکُمْ هَذِهِ، لَا یَتْرُکُ لِلَّهِ حُرْمَةً إِلَّا انْتَهَکَهَا، یَضْرِبُ عُنُقَ هَذَا الْغُلَامِ بِسَیْفِهِ. فَقَالُوا: کَمْ یَمْلِکُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! قَالَ: عِشْرِینَ إِنْ بَلَغَهَا قَالُوا: فَیُقْتَلُ قَتْلًا أَمْ یَمُوتُ مَوْتاً؟ قَالَ: بَلْ یَمُوتُ حَتْفَ أَنْفِهِ بِدَاءِ الْبَطْنِ، یُثْقَبُ سَرِیرُهُ لِکَثْرَةِ مَا یَخْرُجُ مِنْ جَوْفِهِ.

قَالَ إِسْمَاعِیلُ بْنُ رَجَاءٍ: فَوَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَیْتُ بِعَیْنِی أَعْشَی بَاهِلَةَ وَ قَدْ أُحْضِرَ فِی جُمْلَةِ الْأَسْرَی الَّذِینَ أُسِرُوا مِنْ جَیْشِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ بَیْنَ یَدَیِ الْحَجَّاجِ، فَقَرَعَهُ وَ وَبَّخَهُ وَ اسْتَنْشَدَ شِعْرَهُ الَّذِی یُحَرِّضُ فِیهِ عَبْدَ الرَّحْمَنِ عَلَی الْحَرْبِ، ثُمَّ ضَرَبَ عُنُقَهُ فِی هَذَا الْمَجْلِسِ.

وَ رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ الصَّوَّافُ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سُفْیَانَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ شُهَیْرٍ [شُتَیْرٍ «خ»] بْنِ سَدِیرٍ الْأَزْدِیِّ قَالَ: قَالَ عَلِیٌّ لِعَمْرِو بْنِ الْحَمِقِ الْخُزَاعِیِّ:

أَیْنَ نَزَلْتَ یَا عَمْرُو؟ قَالَ: فِی قَوْمِی. قَالَ: لَا تَنْزِلَنَّ فِیهِمْ [قَالَ:] أَ فَأَنْزِلُ فِی بَنِی کِنَانَةَ جِیرَانِنَا؟ قَالَ: لَا. قَالَ: أَ فَأَنْزِلُ فِی ثَقِیفٍ؟ قَالَ: فَمَا تَصْنَعُ بِالْمَعَرَّةِ وَ الْمَجَرَّةِ؟ قَالَ:

وَ مَا هُمَا؟ قَالَ: عُنُقَانِ مِنْ نَارٍ یَخْرُجَانِ مِنْ ظَهْرِ الْکُوفَةِ، أَحَدُهُمَا عَلَی تَمِیمٍ وَ بَکْرِ بْنِ وَائِلٍ، فَقَلَّمَا یُفْلِتُ مِنْهُ أَحَدٌ، وَ یَأْتِی الْعُنُقَ الْآخَرَ فَیَأْخُذُ عَلَی الْجَانِبِ الْآخَرِ مِنَ الْکُوفَةِ، فَقَلَّ مَنْ یُصِیبُ مِنْهُمْ. إِنَّمَا هُوَ یَدْخُلُ الدَّارَ فَیُحْرِقُ الْبَیْتَ وَ الْبَیْتَیْنِ.

قَالَ: فَأَیْنَ أَنْزِلُ؟ قَالَ: فِی بَنِی عَمْرِو بْنِ عَامِرٍ مِنَ الْأَزْدِ.

قَالَ: فَقَالَ قَوْمٌ حَضَرُوا هَذَا الْکَلَامَ: مَا نَرَاهُ إِلَّا کَاهِناً یَتَحَدَّثُ بِحَدِیثِ الْکَهَنَةِ.

فَقَالَ: یَا عَمْرُو إِنَّکَ لَمَقْتُولٌ بَعْدِی، وَ إِنَّ رَأْسَکَ لَمَنْقُولٌ، وَ هُوَ أَوَّلُ رَأْسٍ

يُنْقَلُ فِی الْإِسْلَامِ، وَ الْوَیْلُ لِقَاتِلِکَ، أَمَا إِنَّکَ لَا تَنْزِلُ بِقَوْمٍ إِلَّا أَسْلَمُوکَ بِرُمَّتِکَ، إِلَّا هَذَا الْحَیَّ مِنْ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَامِرٍ مِنَ الْأَزْدِ، فَإِنَّهُمْ یُسْلِمُوکَ وَ لَنْ یَخْذُلُوکَ.

قَالَ: فَوَ اللَّهِ مَا مَضَتِ الْأَیَّامُ حَتَّی تنقل [یُنْقَلَ] عَمْرُو بْنُ الْحَمِقِ فِی خِلَافَهِ مُعَاوِیَهَ فِی أَحْیَاءِ الْعَرَبِ خَائِفاً مَذْعُوراً، حَتَّی نَزَلَ فِی قَوْمِهِ مِنْ بَنِی خُزَاعَهَ، فَأَسْلَمُوهُ فَقُتِلَ وَ حُمِلَ رَأْسُهُ مِنَ الْعِرَاقِ إِلَی مُعَاوِیَهَ بِالشَّامِ. وَ هُوَ أَوَّلُ رَأْسٍ حُمِلَ فِی الْإِسْلَامِ مِنْ بَلَدٍ إِلَی بَلَدٍ!.

وَ رَوَی إِبْرَاهِیمُ بْنُ مَیْمُونٍ الْأَزْدِیُّ عَنْ حَبَّهَ الْعُرَنِیِّ قَالَ: کَانَ جُوَیْرِیَهُ بْنُ مُسْهِرٍ الْعَبْدِیُّ صَالِحاً، وَ کَانَ لِعَلِیٍّ صَدِیقاً، وَ کَانَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یُحِبُّهُ، وَ نَظَرَ یَوْماً إِلَیْهِ وَ هُوَ یَسِیرُ، فَنَادَاهُ یَا جُوَیْرِیَهُ! الْحَقْ بِی فَإِنِّی إِذَا رَأَیْتُکَ هَوِیتُکَ.

- قَالَ إِسْمَاعِیلُ بْنُ أَبَانٍ فَحَدَّثَنِی الصَّبَّاحُ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ حَبَّهَ الْعُرَنِیِّ قَالَ: سِرْنَا مَعَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَوْماً، فَالْتَفَتَ فَإِذَا جُوَیْرِیَهُ خَلْفَهُ بَعِیداً، فَنَادَاهُ یَا جُوَیْرِیَهُ! الْحَقْ بِی- لَا أَبَا لَکَ أَ لَا تَعْلَمُ أَنِّی أَهْوَاکَ وَ أُحِبُّکَ؟ قَالَ: فَرَکَضَ [جُوَیْرِیَهُ] نَحْوَهُ فَقَالَ لَهُ: إِنِّی مُحَدِّثُکَ بِأُمُورٍ فَاحْفَظْهَا. [قَالَ حَبَّهُ:] ثُمَّ اشْتَرَکَا فِی الْحَدِیثِ سِرّاً، فَقَالَ لَهُ جُوَیْرِیَهُ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ أَنَا رَجُلٌ نَسِیٌّ. فَقَالَ: أَنَا أُعِیدُ عَلَیْکَ الْحَدِیثَ لِتَحْفَظَهُ، ثُمَّ قَالَ فِی آخِرِ مَا حَدَّثَهُ إِیَّاهُ: یَا جُوَیْرِیَهُ! أَحْبِبْ حَبِیبَنَا مَا أَحَبَّنَا فَإِذَا أَبْغَضَنَا فَأَبْغِضْهُ، وَ أَبْغِضْ بَغِیضَنَا مَا أَبْغَضَنَا فَإِذَا أَحَبَّنَا فَأَحِبَّهُ.

قَالَ: فَکَانَ نَاسٌ مِمَّنْ یَشُکُّ فِی أَمْرِ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُونَ: أَ تَرَاهُ جَعَلَ جُوَیْرِیَهَ وَصِیَّهُ کَمَا یَدَّعِی هُوَ مِنْ وَصِیِّهِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ؟

قَالَ [حَبَّهُ]: یَقُولُونَ ذَلِکَ لِشِدَّهِ اخْتِصَاصِهِ بِهِ حَتَّی دَخَلَ عَلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَوْماً، وَ هُوَ مُضْطَجِعٌ وَ عِنْدَهُ قَوْمٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَنَادَاهُ جُوَیْرِیَهُ: أَیُّهَا النَّائِمُ اسْتَیْقِظْ فَلَتُضْرَبَنَّ عَلَی رَأْسِکَ ضَرْبَهً تُخْضَبُ مِنْهَا لِحْیَتُکَ. قَالَ فَتَبَسَّمَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ ثُمَّ قَالَ: وَ أُحَدِّثُکَ یَا جُوَیْرِیَهُ بِأَمْرِکَ، أَمَا وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ،

لَتُعْتَلَنَّ إِلَى الْعُتُلِّ الزَّنِيمِ فَلَيَقْطَعَنَّ يَدَکَ وَ رِجْلَکَ، وَ يَصْلُبَنَّکَ تَحْتَ جِذْعِ کَافِرٍ.

قَالَ: فَوَ اللَّهِ مَا مَضَتِ الْأَيَّامُ عَلَى ذَلِکَ حَتَّى أَخَذَ زِيَادٌ جُوَيْرِيَه، فَقَطَعَ يَدَهُ وَ رِجْلَهُ وَ صَلَبَهُ إِلَى جَانِبِ جِذْعِ ابْنِ بَنِي مُعَکْبَرٍ وَ کَانَ جِذْعاً طَوِيلًا فَصَلَبَهُ عَلَى جِذْعٍ قَصِيرٍ إِلَى جَانِبِهِ.

وَ رَوَى إِبْرَاهِيمُ فِي کِتَابِ الْغَارَاتِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْهَيْثَمِيِّ قَالَ: کَانَ مِيثَمٌ التَّمَّارُ مَوْلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَبْداً لِامْرَأَةٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ، فَاشْتَرَاهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَعْتَقَهُ فَقَالَ لَهُ: مَا اسْمُکَ؟ قَالَ: سَالِمٌ. فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَخْبَرَنِي أَنَّ اسْمَکَ الَّذِي سَمَّاکَ بِهِ أَبُوکَ فِي الْعَجَمِ مِيثَمٌ. قَالَ: صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقْتَ، هُوَ اسْمِي قَالَ: فَارْجِعْ إِلَى اسْمِکَ وَ دَعْ سَالِماً فَنَحْنُ نُکَنِّيکَ بِهِ. فَکَنَّاهُ أَبَا سَالِمٍ.

قَالَ:

وَ قَدْ کَانَ أَطْلَعَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى عِلْمٍ کَثِيرٍ وَ أَسْرَارٍ خَفِيَّةٍ مِنْ أَسْرَارِ الْوَصِيَّهِ، فَکَانَ مِيثَمٌ يُحَدِّثُ بِبَعْضِ ذَلِکَ فَيَشُکُّ فِيهِ قَوْمٌ مِنْ أَهْلِ الْکُوفَهِ، وَ يَنْسُبُونَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الْمَخْرَقَهِ وَ الْإِيهَامِ وَ التَّدْلِيسِ، حَتَّى قَالَ لَهُ يَوْماً بِمَحْضَرٍ مِنْ خَلْقٍ کَثِيرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ فِيهِمُ الشَّاکُّ وَ الْمُخْلِصُ: يَا مِيثَمُ إِنَّکَ تُؤْخَذُ بَعْدِي وَ تُصْلَبُ، فَإِذَا کَانَ الْيَوْمُ الثَّانِي ابْتَدَرَ مَنْخِرَاکَ وَ فَمُکَ دَماً حَتَّى تُخْضَبَ لِحْيَتُکَ، فَإِذَا کَانَ الْيَوْمُ الثَّالِثُ، طُعِنْتَ بِحَرْبَةٍ فَيُقْضَى عَلَيْکَ، فَانْتَظِرْ ذَلِکَ، وَ الْمَوْضِعُ الَّذِي تُصْلَبُ فِيهِ عَلَى دَارِ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، إِنَّکَ لَعَاشِرُ عَشَرَةٍ أَنْتَ أَقْصَرُهُمْ خَشَبَةً وَ أَقْرَبُهُمْ مِنَ الْمَطْهَرَهِ يَعْنِي الْأَرْضَ وَ لَأُرِيَنَّکَ النَّخْلَهَ الَّتِي تُصْلَبُ عَلَى جِذْعِهَا، ثُمَّ أَرَاهَا إِيَّاهَا بَعْدَ ذَلِکَ بِيَوْمَيْنِ، فَکَانَ مِيثَمٌ يَأْتِيهَا فَيُصَلِّي عِنْدَهَا فَيَقُولُ: بُورِکْتِ مِنْ نَخْلَهٍ، لَکِ خُلِقْتُ، وَ لِي نُبِّتِّ، فَلَمْ يَزَلْ يَتَعَاهَدُهَا بَعْدَ قَتْلِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى قُطِعَتْ، فَکَانَ يَرْصُدُ جِذْعَهَا وَ يَتَعَاهَدُهُ وَ يَتَرَدَّدُ إِلَيْهِ وَ يُبْصِرُهُ.

وَ کَانَ يَلْقَى عَمْرَو بْنَ حُرَيْثٍ فَيَقُولُ: إِنِّي مُجَاوِرُکَ فَأَحْسِنْ جِوَارِي، فَلَا

يَعْلَمُ عَمْرٌو مَا يُرِيدُ. فَيَقُولُ لَهُ: أَ تُرِيدُ أَنْ تَشْتَرِيَ دَارَ ابْنِ مَسْعُودٍ أَمْ دَارَ ابْنِ حَكِيمٍ.

أقول: ثمّ ذكر قصه شهادته نحوا مما سنذكره فی باب أحواله رحمه اللّه.

ثُمَّ قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: [وَ] حَدَّثَنِی إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْعَبَّاسِ عَنْ مُبَارَكٍ الْبَجَلِيِّ عَنْ أَبِی بَكْرِ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ مُجَالِدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ زِيَادِ بْنِ النَّضْرِ الْحَارِثِيِّ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ زِيَادٍ وَ قَدْ أُتِيَ بِرُشَيْدٍ الْهَجَرِيِّ، وَ كَانَ مِنْ خَوَاصِّ أَصْحَابِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ لَهُ زِيَادٌ: مَا قَالَ لَكَ خَلِيلُكَ إِنَّا فَاعِلُونَ بِكَ؟ قَالَ: تَقْطَعُونَ يَدَيَّ وَ رِجْلَيَّ وَ تَصْلِبُونَنِی. فَقَالَ زِيَادٌ: أَمَا وَ اللَّهِ لَأُكَذِّبَنَّ حَدِيثَهُ، خَلُّوا سَبِيلَهُ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ قَالَ: رُدُّوهُ، لَا نَجِدُ لَكَ شَيْئاً أَصْلَحَ مِمَّا قَالَ صَاحِبُكَ، إِنَّكَ لَنْ تَزَالَ تَبْغِی لَنَا سُوءاً إِنْ بَقِيتَ، اقْطَعُوا يَدَيْهِ وَ رِجْلَيْهِ فَقَطَعُوا يَدَيْهِ وَ رِجْلَيْهِ وَ هُوَ يَتَكَلَّمُ، فَقَالَ: اصْلِبُوهُ خَنِقاً فِی عُنُقِهِ. فَقَالَ رُشَيْدٌ: وَ قَدْ بَقِيَ لِی عِنْدَكُمْ شَیْ ءٌ مَا أَرَاكُمْ فَعَلْتُمُوهُ. فَقَالَ زِيَادٌ اقْطَعُوا لِسَانَهُ. فَلَمَّا أَخْرَجُوا لِسَانَهُ [لِيُقْطَعَ] قَالَ: نَفِّسُوا عَنِّی حَتَّى أَتَكَلَّمَ كَلِمَةً وَاحِدَةً. فَنَفَّسُوا عَنْهُ فَقَالَ: وَ اللَّهِ هَذَا تَصْدِيقُ خَبَرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَخْبَرَنِی بِقَطْعِ لِسَانِی. فَقَطَعُوا لِسَانَهُ وَ صَلَبُوهُ.

وَ رَوَى أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ زُرَيْقٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنِی أَبُو الْعَالِيَةِ قَالَ: حَدَّثَنِی مزرعٌ صَاحِبُ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، إِنَّهُ قَالَ: لَيُقْبِلَنَّ جَيْشٌ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالْبَيْدَاءِ خُسِفَ بِهِمْ.

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: قُلْتُ: فَإِنَّكَ لَتُحَدِّثُنِی [بِالْغَيْبِ] فَقَالَ [مزرعٌ]: احْفَظْ مَا أَقُولُ لَكَ فَإِنَّمَا حَدَّثَنِی بِهِ الثِّقَةُ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

[قَالَ:] وَ حَدَّثَنِی أَيْضاً شَيْئاً آخَرَ، [قَالَ]: لَتُؤْخَذُنَّ فَلَتُقْتَلُنَّ وَ لَتُصْلَبُنَّ بَيْنَ شُرْفَتَيْنِ مِنْ شُرَفِ الْمَسْجِدِ.

[قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ:] فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّكَ لَتُحَدِّثُنِی بِالْغَيْبِ! فَقَالَ: احْفَظْ مَا

أَقُولُ لَکَ.

قَالَ أَبُو الْعَالِیَهِ: فَوَ اللَّهِ مَا أَتَتْ عَلَیْنَا جُمُعَهٌ حَتَّی أُخِذَ مَزْرَعٌ، فَقُتِلَ وَ صُلِبَ بَیْنَ شُرْفَتَیْنِ مِنْ شُرَفِ الْمَسْجِدِ.

وَ رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَی الْعَنَزِیُّ قَالَ: کَانَ مَالِکُ بْنُ ضَمْرَهَ الرَّوَّاسِیُّ مِنْ أَصْحَابِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ مِمَّنِ اسْتَبْطَنَ مِنْ جِهَتِهِ عِلْماً کَثِیراً، وَ کَانَ أَیْضاً قَدْ صَحِبَ أَبَا ذَرٍّ فَأَخَذَ مِنْ عِلْمِهِ، وَ کَانَ یَقُولُ فِی أَیَّامِ بَنِی أُمَیَّهَ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِی شَرَّ الثَّلَاثَهِ. فَیُقَالُ: لَهُ: وَ مَا الثَّلَاثَهُ؟ فَیَقُولُ: رَجُلٌ یُرْمَی بِهِ مِنْ فَوْقِ طِمَارٍ، وَ رَجُلٌ تُقْطَعُ یَدَاهُ وَ رِجْلَاهُ وَ یُصْلَبُ، وَ رَجُلٌ یَمُوتُ عَلَی فِرَاشِهِ.

فَکَانَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَهْزَأُ بِهِ وَ یَقُولُ: هُوَ مِنْ أَکَاذِیبِ أَبِی تُرَابٍ. قَالَ:

فَکَانَ الَّذِی رُمِیَ بِهِ مِنْ طِمَارٍ هَانِئَ بْنَ عُرْوَهَ، وَ الَّذِی قُطِعَ وَ صُلِبَ رُشَیْدٌ الْهَجَرِیُّ، وَ مَاتَ مَالِکٌ عَلَی فِرَاشِهِ.

وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ: وَ رَوَی قَیْسُ بْنُ الرَّبِیعِ عَنْ أَبِی هَارُونَ الْعَبْدِیِّ عَنْ رَبِیعَهَ بْنِ مَالِکٍ السَّعْدِیِّ قَالَ: أَتَیْتُ حُذَیْفَهَ بْنَ الْیَمَانِ فَقُلْتُ: یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ لَیَتَحَدَّثُونَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ وَ مَنَاقِبِهِ فَیَقُولُ لَهُمْ أَهْلُ الْبَصْرَهِ:

إِنَّکُمْ لَتُفْرِطُونَ فِی تَقْرِیظِ هَذَا الرَّجُلِ. فَهَلْ أَنْتَ مُحَدِّثِی بِحَدِیثٍ عَنْهُ أَذْکُرُهُ لِلنَّاسِ؟ فَقَالَ [حُذَیْفَهُ]: یَا رَبِیعَهُ وَ مَا الَّذِی تَسْأَلُنِی عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ؟ وَ مَا الَّذِی أُحَدِّثُکَ بِهِ عَنْهُ؟ وَ الَّذِی نَفْسُ حُذَیْفَهَ بِیَدِهِ، لَوْ وُضِعَ جَمِیعُ أَعْمَالِ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فِی کِفَّهِ الْمِیزَانِ مُنْذُ بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَی مُحَمَّداً صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ إِلَی یَوْمِ النَّاسِ هَذَا، وَ وُضِعَ عَمَلٌ وَاحِدٌ مِنْ أَعْمَالِ عَلِیٍّ فِی الْکِفَّهِ الْأُخْرَی لَرَجَحَ عَلَی أَعْمَالِهِمْ کُلِّهَا.

فَقَالَ رَبِیعَهُ: هَذَا الْمَدْحُ الَّذِی لَا یُقَامُ لَهُ وَ لَا یُقْعَدُ وَ لَا یُحْمَلُ، إِنِّی لَأَظُنُّهُ إِسْرَافاً یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ. فَقَالَ حُذَیْفَهُ: یَا لُکَعُ وَ کَانَ لَا یُحْمَلُ-: وَ أَیْنَ کَانَ الْمُسْلِمُونَ یَوْمَ الْخَنْدَقِ وَ قَدْ عَبَرَ إِلَیْهِمْ عَمْرٌو وَ أَصْحَابُهُ، فَمَلَکَهُمُ الْهَلَعُ وَ الْجَزَعُ،

وَ دَعَا إِلَی الْمُبَارَزَهِ فَأَحْجَمُوا عَنْهُ حَتَّی بَرَزَ إِلَیْهِ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَتَلَهُ؟

وَ الَّذِی نَفْسُ حُذَیْفَهَ بِیَدِهِ لَعَمَلُهُ ذَلِکَ الْیَوْمَ أَعْظَمُ أَجْراً مِنْ أَعْمَالِ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ إِلَی هَذَا الْیَوْمِ وَ إِلَی أَنْ تَقُومَ السَّاعَهُ (۱).

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: این جمله را به سعد بن ابی وقّاص و عبدالله بن عمر، هنگامی که از همراهی کردن ایشان برای جنگ با اصحاب جمل خودداری کردند، بیان فرمود.

می گویم: این سخن ثابت شده نیست. و توجیه این سخن بر دو وجه است:

وجه اول: هر فریب خورده‌ای سزاوار سرزنش نیست زیرا ممکن است دلیل فریب‌خوردگی او از روی اختیارش نباشد.

وجه دوم: مقصود این باشد که برخی فریب‌خوردگان سرزنش نمی‌شوند زیرا مخاطب قرار دادن آنان سودی نمی‌بخشد. همچنین ابن ابی الحدید در جای دیگری از شرح خود گوید: ابو یوسف گوید: ابوحنیفه گفته است: همه صحابه عادل بودند جز چند نفر. و از آنان ابوهریره و انس بن مالک را برشمرد.

و گوید: از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: دروغ‌گوترین مردم بر پیامبر صلی الله علیه و آله ابوهریره دوسی بود. گوید: روایت شده روزی که سر امام حسین علیه السلام در مدینه به مروان رسید، و مروان در آن وقت والی آنجا بود – بر منبر رفت و خطبه خواند سپس سَر را به سمت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله پرتاب کرد و گفت: ای محمد روزی در ازای روز بدر! گوید: گروهی از علمای ما آورده‌اند که گروهی از صحابه و تابعان از علی علی السلام منحرف شدند، و به خاطر محبت دنیا کارهای نیک علی را پنهان داشتند؛ از جمله آنان انس بن مالک بود. علی علیه السلام در رحبه مردم را سوگند داد که کدام یک از شما از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنید که می‌فرمود: «من کنت مولاه فعلی مولاه». دوازده نفر برخاسته و گواهی دادند، و انس بن مالک برنخاست. علی به او گفت: ای انس چه چیز مانع از این می شود که گواهی بدهی، تو در آن روز حضور داشتی. گفت: ای امیرالمؤمنین! پیر شده‌ام و آن را فراموش کرده‌ام! پس علی علیه السلام دعا کرد که بیماری برص بگیرد به گونه‌ای که عمامه، او را نپوشاند. و انس بدان مبتلا شد.

گوید: از جمله کسانی که آن روز را انکار کرد زید بن ارقم بود که علی علیه السلام دعا کرد کور گردد و او بینایی‌اش را از دست داد. گفته‌اند: اشعث بن قیس و جریر بن عبدالله بجلی از ایشان بغض به دل داشتند. و علی علیه السلام خانه جریر را ویران کرد. عبدالله بن عدی اکبر گوید: اشعث در مقابل علی علیه السلام برخاست و گفت: مردم گمان می کنند رسول خدا صلی الله علیه و آله عهدی با تو داشته است که با کسی نداشته است. علی علیه السلام فرمود: آن حضرت آنچه که در غلاف شمشیرم است را بر من عهد بسته است که آن را بر کسی جز من عهد نداده است. اشعث گفت: اگر این را بگویی، علیه توست نه به سود تو، آن را رها کن تا از تو دور شود. علی علیه السلام فرمود: تو از کجا بر آنچه به سود من یا به زیان من است علم داری! منافق پسر کافر، بافنده پسر بافنده، من بوی نامطبوع بافندگی را از تو می‌یابم.

یحیی برمکی از اعمش روایت کرده که گوید: جریر و اشعث به سمت بیابان در کوفه بیرون رفتند. سوسماری بر آنان گذر

کرد که می‌دوید درحالی که آن دو به مذمت و نکوهش علی علیه السلام مشغول بودند. پس سوسمار را صدا کردند ای ابا حسل! دستت را بیاور تا برای خلافت با تو بیعت کنیم. سخن آنان به علی علیه السلام رسید. پس فرمود: آن دو در روز قیامت محشور می گردند درحالی که امامشان سوسمار است.

ابومسعود انصاری از امام منحرف گردید. کعب الاحبار نیز از او منحرف شد و علی علیه السلام می گفت: او کذّاب است. نعمان بن بشیر انصاری از کسانی بود که از او منحرف شد و از فرماندهان یزید بود. روایت شده که عمران بن حصین از جمله منحرفان از ایشان بود و علی علیه السلام او را به مدائن منتقل کرد.برخی از مردم عمران را از جمله شیعیان قرار داده‌اند. سمرهٔ بن جندب از فدائیان زیاد بن سمیّه بود در زمانی که زیاد کارگزار معاویه بود .

واصل غلام ابن عیینه از جعفر بن محمد از پدرانش علیهم السلام روایت کرده که فرمود: سمرهٔ بن جندب در یکی از باغ‌های مردی از انصار، نخلی داشت. او آن فرد را آزار می‌داد. مرد انصاری در این باره به نزد رسول خدا شکایت برد. پس پیامبر به دنبال سمرهٔ فرستاد و او را فراخواند و به وی گفت: این نخلت را بفروش و پولش را بگیر. گفت: این کار را نمی کنم؟ فرمود: پس نخلی را به جای نخل خودت بگیر. گفت: این کار را نمی کنم. فرمود: پس باغ او را بخر. گفت: این کار را نمی کنم. فرمود: این نخل را برای من بگذار و بهشت برای تو باشد. گفت: این کار را نمی کنم. پیامبر صلی الله علیه و آله به مرد انصاری گفت: برو نخل او را قطع کن. او هیچ حقّی در آن ندارد. گوید: سمره در زمانی که حسین علیه السلام به سمت کوفه حرکت کرد، در میان سپاهیان زیاد بود و مردم را برای شورش بر حسین و کشتن وی تحریک می کرد.

از جمله کینه‌توزان امام عبدالله بن زبیر بود و علی علیه السلام می گفت: زبیر همواره از جمله ما اهل بیت بود تا اینکه پسرش بزرگ شد و او را فاسد کرد. او از بنی هشام بیزار بود و علی را نفرین و دشنام می‌داد.

ابراهیم مولف کتاب الغارات از ابو صادق از جندب بن عبدالله روایت می کند که گوید: در نزد علی علیه السلام سخن از مغیره بن شعبه وجد او با معاویه به میان آمد. گفت: مغیره چیست؟ اسلام آوردن او به این سبب بود که در میان قوم خود قتلی مرتکب شد و مالی ربود و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و اسلام آورد و به او پناهنده شد. به خدا سوگند از آن زمان که اسلام آورده هیچ کس در او خضوع و خشوعی ندیده است. او از قبیله ثقیف بود. از میان ثقیف، فرعونهایی پیش از قیامت خواهند آمد که از حق دوری جویند و آتش افروزان جنگ و یاریگران ستمکاران‌اند. بدانید که ثقیف مردمی غدارند که عهد و پیمان نمی شناسند و با عرب دشمنی دارند، چنانکه گویی خود عرب نیستند. بودن مرد صالح در میان قبیله ثقیف عجیب است.

شیخ ما ابو قاسم بلخی گوید: واضح است که ولید بن عقبه از علی کینه داشت و وی را دشنام می‌داد و او همان کسی است که در زمان حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله ایشان را دشنام داده و با وی دشمنی کرد و به او گفت: من از تو ثابت‌دل تر و دلاورتر هستم. علی علیه السلام به او گفت: ساکت باش ای فاسق. پس خداوند این آیه را درباره آن دو نازل کرد: «أ فمن کان مؤمناً کمن کان فاسقاً لایستوون» - . سجده / ۱۸ - {آیا کسی که مؤمن است، چون کسی است که نافرمان است؟ یکسان نیستند.} او در زمان حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله به ولید فاسق شهرت داشت و خداوند در آیه دیگری او را فاسق نامیده است و می‌فرماید: «إن جاءکم فاسق بنبإ فتبیّنوا» - . حجرات / ۶ - {اگر فاسقی برایتان خبری آورد، نیک وارسی کنید،}

او از پیامبر صـلی الله علیه و آله کینه به دل داشت و پدرش عقبه بن ابی معیط، دشمن سرسخت در مکه بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله را آزار می‌داد.

ابراهیم روایت کرده است یزید بن حجیه از جمله کسانی بود که از علی علیه السلام جدا شدند. علی علیه السلام او را کارگزار ری کرده بود و او مالیات را گرد آورد و همه را خود تصرف کرد. علی علیه السلام او را به زندان افکند و غلام وی سعد را به نگهبـانی او گمـاشت. یزیـد اشتران خود را نزدیک کرده و هنگامی که سعد به خواب رفت گریخت و به معاویه پیوست. علی علیه السـلام او را نفرین کرد و به یارانش گفت: پس از نماز دستانتان را بلنـد کرده و علیه او دعا کنید. امام او را نفرین کرد و یارانش آمین گفتند.

ابوصـلت تمیمی گوید: علی علیه السـلام در دعای خود گفت: بار خدایا یزید بن حجیّه مال مسـلمانان را ربود و بگریخت و به قوم فاسـقین پیوست. مـا را از مکر و حیله او حفـظ کن و او را کیفری ده چون کیفر سـتمکاران. یـاران دست‌ها به دعا برداشـته آمین می گفتند. عفاق بن شـرحبیل بن ابی رهم تیمی نیز در مسجد بود. - او در آن وقت پیرمردی فرتوت بود - این مرد بعدها بر ضـد حجر بن عـدیّ شـهادت داد و موجب قتل او به دست معاویه شـد. عفاق پرسـید این قوم چه کسـی را نفرین می کننـد؟ گفتند یزید بن حجیّه را. گفت: دستتان بی‌نوا باد! آیا اشراف ما را نفرین می کنید؟ یاران علی علیه السلام او را زدند آنسان که نزدیـک بود هلاک شود. زیاد بن خصـفه که از یاران علی علیه السـلام بود. برخاست و گفت: پسـر عموی مرا رها کنیـد. علی علیه السـلام فرمود: پسر عموی این مرد را رها کنید و مردم از او دست برداشتند. زیاد دستش را گرفت و از مسجد بیرون برد و همچنان که با او می رفت خاک از چهره اش می زدود. عفاق می گفت: به خـدا سوگنـد تا زنـده ام و توان دویـدن و راه رفتن داشـته بـاشم شـما را دوست نخواهم داشت تـا زمـانی که میـان ذره و حره تفـاوت است، شـما را دوست نخواهم داشت و زیـاد پیوسته می گفت: این بیشتر به زیان توست و این برای تو بدتر است.

و از جمله کسانی که از علی علیه السـلام جدا شدند عبد الله بن عبد الرحمن بن مسعود ثقفی بود. و نیز نجاشی شاعر بود. دلیل جدا شدن نجاشی از وی این بود که او در اولین روز ماه رمضان در کوفه شراب نوشید. پس او را نزد علی علیه السلام آوردند. امام او را در شـلوار کرد و هشـتاد تازیانه به او زد و بیست تازیانه دیگر بر آن افزود. نجاشـی گفت: ای امیرالمؤمنین دانستم که هشـتاد تازیانه حدّ بود اما این بیست تازیانه که افزودی چه بود؟ گفت: برای گستاخیت در برابر پروردگار و روزه خوردنت در ماه رمضان. نجاشی خشمگین شده و به معاویه پیوست و علی علیه السلام را هجو نمود.

مؤلف کتاب الغارات گوید: چون علی علیه السـلام نجاشی را حد زد یمنی‌هایی که با او (علی) بودند به خشم آمدند. طارق بر علی علیه السـلام وارد شـد و گفت: ای امیر المؤمنین مـا ندیـده بودیم که عصـیانگران و فرمانبرداران و تفرقه افکنان و آنان که خواسـتار اتحادنـد از حکام عادل و معادن فضل یکسان کیفر ببینند، تا آن گاه که تو با برادرم حارث چنان کردی و دل‌های ما را از خشم انبـاشتی و کارهـای مـا را در هم و پریشـان سـاختی و ما را به راهی انـداختی که سـرانجامش دوزخ است. علی علیه السلام فرمود: «وَ إِنَّها لَکَبِیرَةٌ إِلَّا عَلَی الْخاشِعِینَ» - . بقره / ۴۵ - {و

به راستی این [کـار] گران است، مگر بر فروتنـان}. ای مرد نهـدی! آیـا نه چنین است که او یکی از مسـلمانانی است که هتک حرمت دین کرده و مرتکب حرام شـده؟ ما نیز حـدی را که کفاره گناه اوست بر او جاری کردیم. ای مرد نهـدی خدای تعالی

فرماید: «وَلاَ يَجْرِمَنَّكَمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» - . مائده / ٨ -

{و البتّه نباید دشمنیِ گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیکتر است.} چون شب تاریک شد طارق و نجاشی بی درنگ و در پنهانی به نزد معاویه رفتند.

از کسانی که از حضرت جدا شدند برادرش عقیل بود. عقیل به کوفه نزد علی علیه السلام آمد و از او خواستار بخشش شد، علی علیه السلام آنچه سهمش بود به او داد. عقیل گفت: می خواهم مرا از بیت المال چیزی دهی. هنگامی که امیر المؤمنین نماز جمعه به جای آورد، به عقیل گفت: چه می گویی در حق کسی که به این همه مردم خیانت کند؟ عقیل گفت: بد مردی است چنین مردی. علی علیه السلام فرمود: آیا می خواهی که من به این همه مردم خیانت کنم و از بیت المال تو را عطا دهم؟

عقیل از نزد علی علیه السلام بیرون آمد و به نزد معاویه رفت. در همان روز که وارد شد معاویه صد هزار درهم به او تقدیم داشت و گفت: ای عقیل برای تو من بهترم یا علی؟ گفت: علی را دیدم که در فکر آتیه خود بیشتر از آن است که در اندیشه من باشد و تو در فکر من بیشتر از آن هستی که در اندیشه آتیه خویش. معاویه به عقیل گفت: در شما - ای بنی هاشم - نرمی‌ای است. عقیل گفت: بلی در ما نرمشی است عاری از ناتوانی، و عزتی است عاری از خشونت. اما ای فرزند صخر، نرمش شما غدر است و سازش شما کفر است. معاویه گفت: ای ابو یزید نه تا به این حدّ. عقیل گفت:

- برای بردبار پیش از امروز عصا را بر زمین نمی‌کوبند و آدمی تا چیزی نیاموزد عالم نشود.

- سفاهت و بی خردی از صفات و خصال شماست. خداوند ملعونان را پاکیزه نگرداند.

معاویه خواست کلامش را قطع کند، گفت: معنی این کلمه: «طه» چیست؟ عقیل گفت: ما هستیم و این درباره ما نازل شده نه درباره پدرت و نه درباره خاندانت. «طه» به زبان عبری یعنی: ای مرد.

ولید بن عقبه به عقیل گفت: ای ابو یزید برادرت بر هر چه ثروت بود چنگ انداخت و تو را محروم داشت. گفت: آری و در راه رسیدن به بهشت هم بر من پیشی گرفت و هم بر تو .

روزی عمرو بن عاص در نزد معاویه بود که عقیل آمد. معاویه گفت: بیا به عقیل بخندیم. چون عقیل سلام کرد، معاویه گفت: خوش آمد مردی که عمویش ابو لهب است. عقیل گفت: خوشا مردی که عمه اش «حَمَّالَةَ الْحَطَبِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ» است مراد او ام جمیل، دختر حرب و زن ابو لهب بود که عمه معاویه می شد. معاویه گفت: ای عقیل از ابو لهب چه خبر داری؟ عقیل گفت: وقتی که به دوزخ روی به دست چپ برو ابو لهب را خواهی یافت که عمه ات حماله الحطب را به زیر افکنده است. آیا آنکه در آتش به رو خوابیده است بهتر است یا آنکه در زیر؟ معاویه گفت: به خدا که هر دو بدند.

از جمله کسانی از او جدا شدند حنظله کاتب و وائل بن حجر حضرمی بودند. روایت شده که سه نفر از اهالی بصره که در دشمنی و بغض نسبت به علی همفکر و هم‌عقیده بودند: مطرف بن عبدالله، علاء بن زیاد و عبدالله بن شقیق بودند.

مولف کتاب الغارات با اسناد به ابو فاخته گوید: نزد علی علیه السلام نشسته بودم که مردی در جامه سفر آمد و گفت: ای امیر

المؤمنین، من از شهری به نزد تو آمده ام که تو را در آن هیچ دوستی نیست. علی علیه السلام پرسید: از کجا آمده ای؟ گفت: از بصره. گفت: اگر آن‌ها می توانستند مرا دوست بدارند، دوست می داشتند. من و شیعیانم در عهد و پیمان خداییم تا روز قیامت نه یک تن بر شمار ما افزوده شود و نه یک تن کم گردد.

ابو غسّان بصری گوید: عبید اللّه بن زیاد چهار مسجد در بصره بنا کرد که کارشان کینه توزی نسبت به علی علیه السلام و نکوهش او بود: مسجد بنی عدیّ و مسجد بنی مجاشع و مسجدی که در بازار علّافان در مسیر بصره بود و مسجدی در محلّه ازد.

از جمله کسانی که درباره آنان گفته‌اند دشمن علی علیه السلام بوده و ایشان را نکوهش می‌کرد، حسن بن ابی الحسن بصری بود. حماد بن سلمه از ابوسعید روایت کرده که او گفته است: اگر علی در مدینه خرمای فاسد می‌خورد برایش بهتر بود از آنچه اکنون بدان پرداخته است. (منظورش جنگهای حضرت بود!) .

روایت شده که او از کسانی بود که امام را تنها گذاشته و از یاری او سرباز زد. درباره او روایت شده که علی علیه السلام وی را دید که برای نماز وضو می گرفت. و او وسواس داشت، از این جهت آب زیادی را بر اعضای بدنش ریخت. امام به او گفت: آب زیادی ریختی ای حسن. گفت: خون مسلمانانی که امیرالمؤمنین ریخته، بیشتر است. فرمود: آیا این مسأله تو را آزار می‌دهد (برایت ناخوشایند است) گفت: بله. فرمود: پیوسته ناخرسند و زشت باشی. گوید: او همواره خشمگین و اخمو و غمگین بود تا اینکه بمرد. سپس ابن ابی الحدید گوید: اما اصحاب ما او را از این اتهامات مبرا می‌دانند و گویند: او از محبّان علی علیه السلام بود و او را بزرگ می‌داشت.

روایت شده که ابان بن عیاش گوید: از حسن بصری درباره علی علیه السلام پرسیدم. گفت: آنچه من درباره علی علیه السلام می گویم این است که او در اسلام سبقت و فضیلت و علم و حکمت و فقه و نظر و همراهی و شجاعت و یاری و زهد و قضاوت و قرابت دارد. علی علیه السلام در کارش بزرگ بود پس خداوند علی را رحمت کند و بر او درود بفرستد. گفتم: آیا صلی الله علیه (درود خدا بر او باد) را برای غیر پیامبر می گویی؟ گفت: هرگاه از مسلمانان یاد شد بر آنان رحمت بفرست و بر پیامبر و خاندانش و بر بهترینِ خاندانش درود بفرست. گفتم: آیا او از حمزه و جعفر برتر است؟ گفت: بله. گفتم: او از فاطمه و دو پسرش برتر است؟ گفت: بله سوگند به خدا. او از همه خاندان محمد برتر است و کیست که در برتری او تردید داشته باشد، حال آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «و پدر آن دو از آن‌ها برتر است»، و اسم شرک بر او اطلاق نشود و به شارب خمر توصیف نگردد؟ و رسول خدا صلی الله علیه و آله به فاطمه گفت: «تو را به ازدواج بهترین امتم درآوردم» پس اگر در امت آن حضرت کسی برتر از علی علیه السلام بود او را مستثنی می کرد. و رسول خدا بین اصحاب خویش عقد اخوت برقرار کرد و بین علی و خودش عقد اخوت برقرار ساخت. پس وجودِ رسول خدا از همه مردم برتر و برای برادری از همه آنان بالاتر و برتر بود .

گفتم: ای اباسعید! پس این سخنان چیست که می گویند درباره علی گفته‌ای؟ گفت: ای برادر از ریخته شدن خونم توسط این ستمگران جلوگیری می کنم، و اگر چنین نکنم خونم بر چوبه اعدام جاری می‌شود.

شیخ ما ابوجعفر اسکافی – و در کتاب الغارات – . منتخب الغارات : ۵۵۸ – ۵۶۷ – نیز آن را یافتم – گوید: در کوفه نیز فقهایی بودند که با علی دشمنی می‌ورزیدند و از او کینه به دل داشتند، هر چند تشیع در کوفه غلبه داشت. از جمله آنان مرّه همدانی بود. روایت شده که به مرّه گفتند: چگونه از علی بازمانده و از او جدا شدی؟ گفت: علی با حسناتش بر ما پیشی گرفت و ما به سیئاتش گرفتار آمدیم. و از جمله آنان اسود بن یزید و مسروق بن اجدع بودند. روایت شده که مسروق از این ایده برگشت. و از جمله آنان شریح قاضی بود که روایت شده او از کوفه طرد شد و علی علیه السلام او را به بانقیا فرستاد تا دو ماه را میان یهود قضاوت کند.

و از جمله آنان وائل برادر سلمهٔ بود که از طرفداران عثمان بود که به مخالفت با علی علیه السلام برخاست. و گفته می‌شود: او بر مذهب خوارج بود.

و از دشمنان و کینه‌توزان علی علیه السلام ابوبرده بن ابی موسی اشعری بود که دشمنی را از پدرش به ارث برده بود. و از کسانی که از علی علیه السلام منحرف شدند ابوعبدالرحمن سلمی بودند. و از جمله آنان قیس بن ابی حازم و سعید بن مسیب – . در روایتی از کتاب الاختصاص که در همین جلد ذکر شد گذشت که وی از حواریون امام زین العابدین بوده است. (مترجم) – و زهری و عروهٔ بن زبیر بودند. زید بن ثابت از طرفداران عثمان بود و مردم را برای دشنام دادن به علی علیه السلام تحریک می‌کرد. مکحول نیز از کینه‌توزان نسبت به علی علیه السلام بود و حماد بن زید نیز همین گونه یود.

می‌گویم: ثقفی در کتاب الغارات درباره شمار این نگون‌بختان و بیان احوال آنان به صورت مفصل سخن گفته است و از عطاء بن سائب روایت کرده که گوید: مردی به ابو عبدالرحمن سلمی گفت: تو را به خدا سوگند می‌دهم که آنچه از تو می... پرسم برای من بازگو کنی. او سکوت کرد و چون بر او اصرار کرد، گفت: بله. مرد گفت: تو را به خدا سوگند آیا دشمنی تو با علی از آن روز نبود که که او در میان مردم کوفه مالی تقسیم کرد و به تو و خانواده تو چیزی نرسید؟ گفت: حال که مرا به خدا سوگند می‌دهی، آری چنین است. – . منتخب الغارات: ۵۶۷ ، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۱ : ۸۰۸ –

و گوید: اسامهٔ بن زید کسی را نزد علی علیه السلام فرستاد تا به او بگوید: عطای مرا برایم بفرست، به خدا سوگند تو می‌دانی اگر به کام شیر می‌رفتی من هم با تو بودم. علی علیه السلام برای او نوشت: این مال برای کسی است که برای آن جهاد کرده است ولی اموال من در مدینه است از آن هرچه می‌خواهی برگیر. – . منتخب الغارات: ۵۶۷ –

سپس روایتی را ذکر کرده که بیانگر این است که عروه بن زبیر و زهری به نکوهش علی علیه السلام می‌پرداختند که علی بن الحسین آن دو را از این کار نهی کرد. – . منتخب الغارات: ۵۷۷ –

از ابوداوود همدانی روایت کرده که گوید: نزد سعید بن مسیب بودم که عمر بن علی بن ابی طالب علیه السلام آمد. سعید گفت: ای پسر برادرم نمی بینم که فراوان به مسجد رسول اللّٰه صلی الله علیه و بیایی، آن چنان که برادران و پسر عموهای تو می آیند. عمر گفت: آیا می خواهی هر وقت که می آیم تو را به گواهی گیرم؟ سعید گفت: دوست ندارم که خشمگین شوی که از پدرت علی شنیدم که می گفت: به خدا سوگند مرا نزد خدا مقامی است که برای فرزندان عبد المطلب از هر چه بر روی زمین است بهتر است.

عمر گفت: از پـدرم هم شـنیده ای که می گفت: هر سـخن حکمت که در دل منافق باشـد تا نمرده است آن را بر زبان خواهد آورد؟ سعید گفت: ای پسر برادرم، آیا مرا در زمره منافقان می آوری. عمر گفت: چیزی بود که به تو گفتم و بازگشت.

سپس ابن ابی الحدیـد گویـد: شـیخ ما ابوجعفر اسـکافی گویـد: تک تک مردم بصـره با علی دشـمن بودند و همه مردم قریش مخـالف او بودنـد و جمهـور مردم طرفـدار بنی امیّه بودنـد. عبـدالملک بـن عمیر از عبـدالرحمن بن ابی بکرهٔ روایت کرده که گویـد: از علی علیه السـلام شـنیدم که می‌گفت: آنچه من دیـدم هیـچ یک از مردم روزگار ندید، سـپس گریست. - . منتخب الغارات: ۵۸۳ -

ابوعمرو نهدی روایت کرده و گوید: از علی بن حسـین علیه السلام شنیدم که می‌گفت: در مکه و مدینه بیست تن نیست که ما را دوست بدارند. - . منتخب الغارات: ۵۷۳ -

گویـد: ابن هلال ثقفی در کتاب الغارات گوید: آنسان که علی علیه السـلام فرمود: «پیش از اینکه مرا از دست بدهید از هرچه می‌خواهید از من بپرسـید سوگند به خدا از عده‌ای از مردم که صد نفر آنان گمراه کننده دیگران و صدرنفرشان هدایت کننده آن‌ها باشند سؤال نکنید جز اینکه از آنکه مردم را بدان بخواند و آنکه رهبریشان کند شما را آگاه می‌کنم.»

مردی برخاست و گفت: مرا آگاه کن که بر سـر و روی من چنـد تار مو روئیده است؟ علی علیه السـلام فرمود: سوگند به خدا دوست من رسول خدا صـلی الله علیه و آله از پرسش تو مرا با خبر ساخت و اضافه کرد که بر هر تار موی سر تو فرشته‌ای است که تو را لعنت کند و بر هر تار موی تو شـیطانی است که اسباب سرگردانی و بی‌چارگی تو را فراهم سازد. و همانا در منزل تو بزغـاله‌ای است که فرزنـد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله را می‌کشـد! و پسـر او قاتل حسـین علیه السـلام بود که در آن وقت کودکی بود که بر روی دست و شـکم راه می‌رفت. او سنان بن انس نخعی بود. - . روایتی بسیار نزدیک به این روایت را شیخ مفیـد در اخبار امیرالمؤمنین علیه السـلام از کتاب ارشاد ص ۱۷۴ چـاپ نجف آورده است. این روایت و ما بعـد آن را ابن ابی الحدید در شـرح المختار (۳۷) از نهـج البلاغه ج ۱ ص ۴۵۷ چاپ جدیـد در بیروت و در چاپ جدیـد در مصـر ج ۲ ص ۲۸۸ روایت کرده است. -

سویـد بن غفله گوید: علی علیه السـلام روزی خطبه می‌خواند که مردی از پایین منبرش برخاست و گفت: ای امیرالمؤمنین من از وادی القری گذشتم و دیدم که خالد بن عرفطه درگذشته است اینک برای آمرزش گناهان او استغفار کن. علی علیه السلام گفت: سوگند به خدا نمرده و نمی‌میرد تا اینکه پیشاهنگ لشکر گمراهی شود که پرچم‌دار آن حبیب بن حماد باشد. مردی از پایین منبر گفت: من حبیب بن حماد هسـتم و من شـیعه و دوستدار تو هستم. علی علیه السلام گفت: تو حبیب بن حماد هستی؟ گفت: بله. امام دوباره به او گفت: سوگند به خدا تو حبیب بن حماد هستی؟ گفت: بله به خدا سوگند. حضـرت فرمود: به خدا سوگند تو یقینا آن پرچم را حمل می‌کنی و از از این در وارد خواهی شد. و امام به باب الفیل در مسجد کوفه اشاره کرد.

ثابت گوید: سوگند به خدا پیش از اینکه بمیرم دیدم که ابن زیاد در حالی که عمر بن سـعد را برای جنگ حسـین علیه السلام روانه کرده و خالـد بن عرفطه (از رجـال صـحاح اهل سـنت) را فرمانـده لشـکر و حبیب بن حماد را پرچم دار آن کرده بود، از باب الفیل وارد کوفه شد. - . الاختصاص: ۲۷۳ -

یزید احمسی گوید: علی علیه السلام در مسجد کوفه نشسته بود و مردم در مقابل او بودند، از جمله آنان عمرو بن حریث بود، که زنی نقاب‌دار که شناخته نمی‌شد وارد شد. آن زن ایستاد و به علی علیه السلام گفت: ای کسی که مردان را کشتی و خون‌ها ریختی و کودکان را یتیم و زنان را بیوه کردی! علی علیه السلام گفت: به راستی که این زن سلیطه فحّاش است و او شبیه مردان و زنان است و هرگز خون حیض ندیده است.

آن زن سر به زیر افکنده و گریزان برگشت. عمرو بن حریث او را دنبال کرد. هنگامی که به رحبه رسید به او گفت: امروز با شنیدن سخنانت به آن مرد شادمان گشتم. به خانه من بیا تا چیزی به تو ببخشم و پوششی به تو عطا کنم. هنگامی که وارد خانه او شد عمرو به کنیزکانش امر کرد او را وارسی کرده لباس‌هایش را درآورند تا صدق گفته علی را درباره آن زن ببیند. آن زن بگریست و از او خواست رازش را برملاـ نسازد، و گفت: سوگند به خدا من همان طوری هستم که او توصیف کرد. من آلت مردانه دارم و همچون مردان دو بیضه دارم و هرگز خون حیض ندیده‌ام. عمرو او را از خانه‌اش بیرون کرد. سپس به نزد علی علیه السلام رفت و ماجرا را برایش بازگو کرد. علی علیه السلام فرمود: دوست من رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا از مردان و زنانی را که تا روز قیامت بر من سرکشی و نافرمانی می‌کنند باخبر ساخت. -. الاختصاص: ۲۹۶ - ۳۰۰ -

ابن ابی الحدید گوید: «السلقلق» یعنی سلیطه و به معنای گرگ است و «السلقۀ» یعنی گرگ ماده. و «الجلعۀ المجعۀ» یعنی بدزبان و فحاش. «الرکب» به معنای محل روئیدن موی زهار است.

اسماعیل بن رجا گوید: اعشی باهله در زمانی که جوانی نوپا بود، هنگامی که علی علیه السلام خطبه ایراد می‌کرد و فتنه‌ها و جنگ‌های سخت را بیان می‌فرمود، برخاست و گفت: ای امیرالمؤمنین این سخنان چقدر شبیه افسانه است! علی علیه السلام فرمود: ای جوان اگر در آنچه من بیان کردم گناهکاری، خداوند تو را به جوان ثقیف بیندازد. سپس سکوت اختیار کرد.

گفتند: جوان ثقیف کیست ای امیرالمؤمنین؟ فرمود: جوانی است که این سرزمین شما را تصاحب کرده و همه حرمت‌های خداوند را هتک کرده و می‌درد و گردن این جوان را با شمشیرش می‌زند. گفتند: چه مدت حکومت را به دست می‌گیرد؟ فرمود: اگر بدان برسد، بیست سال. گفتند: آیا کشته می‌شود یا می‌میرد؟ فرمود: البته که با درد شکم به مرگ طبیعی می‌میرد به گونه‌ای که نشیمنگاه او به دلیل اینکه از شکمش چیزهای زیادی بیرون می‌آید، سوراخ می‌شود.

اسماعیل بن رجاء گوید: سوگند به خدا با چشمان خودم دیدم که اعشی باهله در میان اسیرانی که از سپاه عبدالرحمن بن محمد بن اشعث به اسارت در آمد، در مقابل حجاج حاضر شد. حجاج او را سرزنش کرد و از او خواست که شعری را که در آن عبدالرحمن را به جنگ تحریک کرده بخواند، سپس در همان مجلس گردن او را زد.

سدیر ازدی گوید: علی علیه السلام به عمرو بن حمق خزاعی فرمود: ای عمرو کجا وارد شدی؟ گفت: در میان قومم. فرمود: در میان آنان وارد نشو (اقامت نکن). گفت: آیا در میان بنی کنانه اقامت کنم؟ فرمود: خیر. گفت: آیا در میان ثقیف اقامت گزینم؟ فرمود: نظرت درباره معرّه و مجرّه چیست؟ گفت: آن دو دیگر چیست؟ فرمود: دو زبانه آتش است که از میان کوفه بیرون می‌آید. یکی بر تمیم و بکر بن وائل می‌افتد و به ندرت کسی از آن نجات یابد و زبانه دیگر می‌آید و طرف دیگر کوفه را می‌گیرد و کمتر کسی بدان گرفتار می‌شود، و آن بر خانه‌ای وارد شده و یک یا دو اتاق را می‌سوزاند. گفت: پس کجا

سکنی بگزینم؟ فرمود: در میان بنی عمرو بن عامر از ازدی‌ها.

گوید: گروهی از مردم که در آنجا حاضر بودند گفتند: علی را همچون کاهنی می‌بینیم که سخنان کاهنان را بر زبان می‌آورد.

امام فرمود: ای عمرو! تو بعد از من کشته خواهی شد و سرت را به جای دیگر می‌برند و آن اولین سری است که در اسلام از بدن جدا شده و به جای دیگر می‌برند. و وای بر قاتل تو. اما اینکه تو بر هر قومی که وارد شوی تو را دربست تسلیم کرده و تحویل می‌دهند مگر این قبیله از طایفه بنی عمرو بن عامر ازدی که آنان تو را سالم نگه داشته و ذلیلت نمی‌کنند. گوید: سوگند به خدا چندان طول نکشید که در روزگار خلافت معاویه، عمرو بن حمق با ترس و لرز در میان قبایل عرب نقل مکان می‌کرد تا اینکه سرانجام در میان قوم خود که از بنی خزاعه بودند اقامت گزید. پس وی را تسلیم کردند و او کشته شد و سرش را از عراق به نزد معاویه در شام بردند. و آن نخستین سری بود که در اسلام از شهری به شهر دیگر برده شد.

حبهٔ العراقی گوید: روزی با علی علیه السلام راه می‌رفتیم. امام دقت کرد و دید که جویریهٔ با فاصله دوری در پشت سرش است. او را ندا کرد: ای جویریهٔ! به من ملحق شو – خدا پدرت را بیامرزد – نمی‌دانی من به تو اشتیاق داشته و تو را دوست می‌دارم؟ گوید: جویریه به سمت ایشان دوید. امام به او گفت: من تو را از اموری باخبر می‌سازم پس آن‌ها را خوب به خاطر بسپار. (حبهٔ گوید): سپس آن دو به صورت پنهانی با هم به سخن گفتن پرداختند. جویریه به آن حضرت گفت: ای امیرالمؤمنین من مردی فراموش‌کار هستم. فرمود: من سخن را برای تو تکرار می‌کنم تا آن را به خاطر بسپاری. سپس در پایان سخنانش به او گفت: ای جویریه! دوستدار ما را دوست بدار تا زمانی که ما را دوست می‌دارد و چون با ما دشمنی و کینه... توزی کرد با او دشمنی کن، و با دشمن ما دشمنی کن تا زمانی که با ما سر دشمنی و کینه‌توزی دارد و چون دوستدار ما شد او را دوست بدار.

گوید: گروهی از مردم که در کار علی علیه السلام تردید داشتند می‌گفتند: آیا می‌بینید که او جویریه را وصیّ خود قرار داده است همانطور که ادعا می‌کند وصی رسول خدا صلی الله علیه و آله است؟ حبّه گوید: مردم آن سخنان را از این جهت می... گفتند که علی علیه السلام جویریه را بیش از حد به خود مختصّ گردانیده بود تا جایی که روزی بر علی علیه السلام وارد شد درحالی که او خوابیده بود و گروهی از یارانش در کنار وی بودند. جویریه حضرت را صدا کرد و گفت: ای شخص خوابیده برخیز، قطعا ضربه‌ای بر سر تو خواهند زد که محاسنت در اثر آن ضربه به خون رنگین می‌شود. گوید: امیرالمؤمنین لبخندی زد سپس گفت: ای جویریه من تو را از سرانجام کارت باخبر می‌کنم. سوگند به خداوندی که جانم در دست اوست سرسختانه همچون شخص فرومایه تو را گرفته و دست و پای تو را بریده و بر تنه (ساقه) درخت که دور از دسترس مردم است تو را به دار می‌آویزند.

گوید: سوگند به خدا از آن روز به بعد چندان طول نکشید که زیاد جویریه را گرفت و دست و پایش را قطع کرد و او را در کنار تنه درخت ابن بنی معکبر – و آن درخت تنه بلندی داشت – به دار آویزند و در کنار آن، تنه کوتاهی بود که او را بر آن به دار آویخت. حسن هیثمی گوید: میثم تمار خدمتکار علی علیه السلام نخست غلام زنی از بنی اسد بود. علی علیه السلام او را خرید و آزاد کرد و به او گفت: اسمت چیست؟ گفت: سالم. فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به من خبر داد که اسم غیر عربی‌ای که پدرت تو را بدان نام نهاده «میثم» بوده است. گفت: خداو رسولش راست گفتند و تو نیز راست گفتی، میثم

اسم من است. فرمود: پس به اسم خود بازگرد و سالم را رها کن و ما آن را کنیه می‌نهیم پس او را کنیه اباسالم نام نهاد.

گوید: علی علیه السلام او را بر علم زیاد و رازهای زیادی از رازهای وصیت مطلع ساخت. میثم برخی از آن‌ها را بر زبان می‌راند و گروهی از مردم کوفه بر او شک کرده و به علی علیه السلام نسبت دروغ‌گویی و اوهام‌پردازی و بی‌اساس سخن‌گفتن دادند. تا جایی که حضرت در حضور شمار زیادی از یارانش که شامل مردّدان و مخلصان بودند به میثم گفت: ای میثم تو را پس از من می‌گیرند و به دار می‌آویزند و چون روز دوم فرا برسد از دو سوراخ بینی و دهان تو خون سرازیر می‌شود تا جایی که محاسنت را با خون گلگون می‌کند و چون روز سوم برسد با دشنه‌ای بر تو می‌کوبند و کشته می‌شوی. پس در انتظار آن باش و مکانی که در آن به دار آویخته می‌شوی بر در خانه عمرو بن حریث است. تو دهمیِ ده نفر هستی که از همه آنان کوتاه‌تر و به زمین نزدیک‌تر هستی. و من نخلی را که بر تنه آن به دار آویخته می‌شوی به تو نشان می‌دهم. سپس دو روز پس از آن ماجرا نخل را به او نشان داد. میثم به نزد آن نخل می‌رفت و نماز می‌گزارد و می‌گفت: چه مبارک نخلی است، برای تو آفریده شدم و برای من خبر داده شدی. او همواره پس از کشته شدن علی علیه السلام به نزد آن نخل رفت و آمد داشت تا اینکه آن را بریدند. او تنه نخل را می‌پایید و به نزد آن رفت و آمد می‌کرد و آن را می‌دید. او با عمرو بن حریث روبه رو می‌شد و می‌گفت: من همسایه تو هستم پس برای من همسایه خوبی باش. عمرو نمی‌دانست مقصود او از این سخن چیست و می‌گفت: می‌خواهی خانه ابن مسعود یا خانه ابن حکیم را خریداری کنی.

مؤلف: سپس داستان شهادتش را به صورتی که در ادامه در باب احوال میثم می‌آوریم ذکر کرد.

سپس گوید: ابراهیم گفت: نضر حارثی گوید: در حضور زیاد بودم رشید هجری را آوردند از او پرسید: مولای تو علی چگونه به تو اطلاع داده که ما تو را خواهیم کشت تا مساوی با فرموده او تو را به قتل برسانیم. پاسخ داد: مولایم فرموده نخست دست و پای مرا می برند آنگاه به دار می آویزند. زیاد گفت سوگند به خدا هم اکنون خبر او را تکذیب می کنم و دستور داد او را رها کنید. چون خواست از پیش زیاد بیرون رود زیاد گفت: به خدا سوگند هیچ سیاستی را بهتر و شایسته تر از آنچه مولای او گفته در حق او نمی‌دانم. تو تا زمانی که زنده‌ای در صدد زیان رساندن به ما هستی، اکنون دست و پای او را ببُرید. دست و پایش را بریدند و او سخن می‌گفت. زیاد گفت: طناب بر گردنش اندخته او را به دار آویزید .

رشید آهی کشیده گفت: هنوز کار دیگری باقیمانده که نمی‌بینم شما آن را انجام دهید. زیاد دستور داد زبان وی را قطع کنند. چون زبانش را بیرون آوردند تا قطع کنند گفت: به من اجازه دهید تا فقط یک کلمه بگویم. به او اجازه دادند. او گفت: الان به خدا قسم راستی خبر علی علیه السلام برای من آشکار شد او مرا به بریدن زبانم خبر داد. پس زبانش را بریدند و او را به دار کشیدند.

مزرع یار علی بن ابی طالب علیه السلام گوید: آن حضرت فرمود: لشکری روی خواهند آورد که وقتی به بیابان برسند زمین آن را فرو می‌برد. ابو عالیه گوید: گفتم: تو از امور غیبی برای من بازگو می‌کنی. مزرع گفت: آنچه را می‌گویم به خاطر بسپار زیرا این سخنان را شخصی معتمد (علی علیه السلام) برای من بازگو کرده است. و چیز دیگری برایم بازگو کرد. گفت: یقیناً کشته می‌شوی و در میان دو ایوان از ایوان‌های مسجد به دار آویخته می‌شوی. ابوعالیه گوید: به او گفتم مرا از امر غیبی باخبر می‌کنی. گفت: آنچه را می‌گویم به خاطر بسپار. ابو عالیه گوید: سوگند به خدا به جمعه نرسیدیم که مزرع را گرفتند و کشته

شد و در میان دو ایوان از ایوان‌های مسجد به دار آویخته شد.

محمد بن موسی عنزی گوید: مالک بن ضمره رواسی از یاران امیرالمؤمنین علیه السلام بود و از جمله کسانی بود که از طریق آن حضرت علم زیادی به دست آورد. همچنین او مدتی همراه ابوذر بود و از او علم آموخت. او در روزگار بنی امیه گفت: خداوندا مرا بدترین سه نفر قرار مده!. به او گفتند: آن سه کدام است؟ گفت: شخصی که او را از مکان بلندی پرتاب کنند، و شخصی که دست و پاهایش بریده و به دار آویخته شود، و شخصی که در رختخوابش بمیرد. برخی از مردم به او می‌خندیدند و می‌گفتند: این سخنان از دروغ‌های ابوتراب است!. راوی گوید: آن شخصی که از مکان مرتفع پرتاب کردند هانی بن عروة، و آن شخصی که دست و پایش بریده و به دار آویخته شد، رشید هجری، و آنکه در رختخوابش مُرد خود مالک بود.

ابن ابی الحدید گوید: ربیع بن مالک سعدی گوید: نزد حذیفه بن یمان رفتم و گفتم: ای اباعبدالله مردم درباره علی و کارهای نیکش سخن می‌گویند و مردم بصره به آنان گویند: شما در ستایش علی راه افراط را در پیش گرفته‌اید. آیا درباره فضیلت او برای من حدیثی داری که برای مردم بازگو کنم. حذیفه گفت: ای ربیعه چه کسی دارد از من درباره علی علیه السلام چه می‌... پرسی؟ و من درباره او از چه چیزی سخن بگویم؟ سوگند به آنکه جان حذیفه به دست اوست اگر تمام کردار یاران محمد صلی الله علیه و آله را از روزی که خداوند او را به پیامبری مبعوث کرد تا به امروز در یک کفه ترازو بگذارند و یکی از کارهای علی را در کفه دیگر نهند، قطعاً عمل علی بر همه اعمال آنان سنگین می‌شود.

ربیع گفت: این ستایشی است که بر آن تکیه نمی‌توان کرد و کسی آن را نمی‌پذیرد. ای اباعبدالله من گمان می‌کنم این سخنان گزافه‌گویی است. حذیفه گفت: ای فرومایه چگونه پذیرفته نشود. مسلمانان در روز خندق در حالی که عمرو بن عبدود به سمت آنان آمد و همگان را ترس فرا گرفته بود و او به مبارزه طلبید، کجا بودند؟! همه مسلمانان از او بازایستادند تنها علی علیه السلام بود که به جنگ او رفت و او را کشت. سوگند به خداوندی که جان حذیفه به دست اوست پاداش کار علی در آن روز از اعمال امت محمد صلی الله علیه و آله و تا به امروز و تا روز قیامت بزرگتر است.

**[ترجمه]

توضیح

[قوله:] «إنّی لآخذ منک»: لعلّه استفهام إنکاری: أی إنّی لا- أحتاج إلی فضول علمک و ثمرات رأیک، شبّهها بما ینبذ من فضول الغزل عند الحیاکه لمناسبه کون الملعون حائکا.

و قال الجوهری: الهمس: الصوت الخفیّ. و همس الأقدام: أخفی ما یکون من صوت القدم. و قال: الرمّه: قطعه من الحبل بالیه و منه قولهم: «دفع إلی الشی ء برمّته». و أصله أنّ رجلا دفع إلی رجل بعیرا بحبل فی عنقه، فقیل ذلک لکلّ من دفع شیئا بجملته. و قال: عتلت الرجل أعتله و أعتله إذا جذبته جذبا عنیفا، و العتلّ: الجافی الغلیظ. و قال: الزنیم: المستلحق فی قوم لیس منهم [و] لا یحتاج إلیه و قیل: هو اللئیم الذی یعرف بلؤمه.

قوله «تحت جذع کافر»: بالإضافه و یحتمل التوصیف، قال [الفیروزآبادی] فی القاموس: الکافر من الأرض: ما بعد عن الناس. و

الکفر:

الخشبه الغلیظه القصیره. و الأوّل أظهر.

و قال [الجواهری] فی الصحاح: الطّمار: المکان المرتفع. و قال: التّقریض:

مدح الإنسان و هو حیّ. و قیل مدحه بباطل أو حقّ.

ص: ۳۰۵

۱- و هذا المعنی قد رواه الحافظ الحسکانیّ بأسانید فی تفسیر الآیه: (۲۵) من سوره الأحزاب فی الحدیث: (۶۳۴) و ما بعده من کتاب شواهد التّنزیل: ج ۲ ص ۵. ورواه أیضا عن مصادر العلامه الأمینی رحمه الله فی الغدیر: ج ۷ ص، ۲۰۶ ط بیروت.

**[ترجمه]«إنّی لآخذ منك» شاید استفهام انکاری باشد یعنی: من نیازی به علم زائد تو و دستاورد رأی و نظر تو ندارم. که آن را تشبیه به زائده‌های ریسمان در هنگام بافندگی کرده که دور انداخته می‌شود تا با شغل بافندگی آن ملعون مناسبت داشته باشد.

جوهری گوید: «الهمس» صدای آرام است. و «همس الاقدام» صدای آرام‌تر از صدای پا است. و گوید: «الرمة» تکه ای از ریسمان پوسیده است. و از همین کلمه گویند: «دفع الی الشیء برمّته» و اصل آن از این جهت است که مردی شتری را با ریسمانی که بر گردنش بود، به مرد دیگری داد و این جمله را برای هر کسی گویند که چیزی را به صورت کامل به کسی بدهد. و گوید: «عتلت الرجل اعتلِه و اعتلُه» هرگاه او را به شدت بگیری. و «العُتُلّ» یعنی خشك و خشن. و گوید: «الزنیم» کسی است که خود را به قومی نسبت دهد و از آنان نباشد و به او نیازی نداشته باشند. و گفته شده به معنای انسان پستی است که به پستی شهرت داشته باشد. «تحت جذع کافر» به صورت مضاف و مضاف الیه، یا به صورت موصوف و صفت است. فیروزآبادی در قاموس گوید: «الکافر من الأرض» زمین دور از دسترس مردم است. و «الکفر» به معنای چوب سخت کوتاه است. و معنای اول آشکارتر است. جوهری در صحاح گوید: «الطمار» مکان بلند است. و گوید: «التقریض» این است که شخصی را در زمان زنده بودنش ستایش کنی. و گفته شده توصیف انسان است به باطل یا حقّ.

**[ترجمه]

«۱۰۶۹»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِعَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ وَ قَدْ سَمِعَهُ يُرَاجِعُ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ كَلَاماً-: دَعْهُ يَا عَمَّارُ فَإِنَّهُ لَمْ يَأْخُذْ مِنَ الدِّينِ إِلَّا مَا قَارَبَتْهُ الدُّنْيَا [وَ] عَلَى عَمْدٍ لَبَسَ عَلَى نَفْسِهِ، لِيَجْعَلَ الشُّبُهَاتِ عَاذِراً لِسَقَطَاتِهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: هنگامی که عمّار بن یاسر با مغیره بن شعبه بحث می کرد و پاسخ او را می داد، امام به او فرمود: ای عمّار! مغیره را رها کن، زیرا او از دین به مقداری که او را به دنیا نزدیک کند، برگرفته، و به عمد حقائق را بر خود پوشیده داشت، تا شبهات را بهانه لغزش های خود قرار دهد. - . نهج البلاغه: ۵۴۷، قصار ۴۱۳ -

**[ترجمه]

بیان

السقطه: العثره و الزلّه.

**[ترجمه]«السقطة» به معنای لغزش است.

**[ترجمه]

«۱۰۷۰»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلْأَشْعَثِ بْنِ قَيْسٍ مُعَزِّياً: إِنْ صَبَرْتَ صَبْرَ الْأَكَارِمِ، إِلَّا سَلَوْتَ سُلُوَّ الْبَهَائِمِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام اشعث بن قیس را در مرگ فرزندش اینگونه تسلیت داد و فرمود: یا چون مردان بزرگوار شکیبا، و یا چون چهارپایان بی تفاوت باش. - . نهج البلاغه: ۵۴۸، قصار ۴۲۱ -

**[ترجمه]

بیان

سلاه و سلا عنه سلوا و سلوا: نسیه فتسلی، و المعنی إن صبرت عند المصیبه و رضیت بقضاء اللّه، کنت من الأکارم و الأفاضل و فزت بالثواب، و إن لم تصبر فلا محاله تنسی المصیبه و تترک الجزع بعد زمان کالبهائم، فإنّها تنسی ما یصیبها بعد ذهاب ألمها و لا ثواب لها.

**[ترجمه]«سلاه و سلا عنه و سُلُواً» یعنی: او را فراموش کرد و آرامش خاطر یافت. و معنی بدین گونه است: اگر در هنگام مصیبت صبر پیشه کردی و به قضا و قدر الهی راضی بودی، از اشخاص بزرگ و باکرامت هستی و به پاداش الهی نائل می‌شوی و اگر صبر نکردی ناگزیر مصیبت را فراموش می‌کنی و پس از گذشت مدت زمانی همچون چهارپایان بی‌تابی کردن را ترک می‌کنی. زیرا چهارپایان بعد از بین رفتن درد، حادثه را فراموش می‌کنند و پاداشی هم ندارند.

**[ترجمه]

«۱۰۷۱»

(۳) كا: أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِيعاً عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ كَانَ فِي الْقَبِيلَةِ مِنْ شِيعَةِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَيَكُونُ زَيْنَهَا آدَاهُمْ لِلْأَمَانَةِ، وَ أَقْضَاهُمْ

ص: ۳۰۶

۱- [۱۰۶۹]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۴۰۵) مِنْ قِصَارِ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي نَهْجِ الْبَلَاغَهِ. وللكلام مصادر أخر يجد الباحث بعضها في المختار: (۷۸) من كتاب نهج السعاده: ج ۱، ص ۲۵۶.
۲- [۱۰۷۰]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۴۱۴) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.
۳- [۱۰۷۱]- رَوَاهُ ثِقَهُ الْإِسْلَامِ الْكُلَيْنِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِي ذَيْلِ الْحَدِيثِ الْأَخِيرِ مِنَ الْبَابِ الْأَوَّلِ مِنْ كِتَابِ الْعَشَرَهِ مِنْ أُصُولِ الْكَافِي: ج ۲ ص ۶۳۶.

لِلْحُقُوقِ وَ أَصْدَقُهُمْ، إِلَيْهِ وَصَايَاهُمْ وَ وَدَائِعُهُمْ، تُسْأَلُ الْعَشِيرَهُ عَنْهُ فَتَقُولُ: مَنْ مِثْلُ فُلَانٍ! إِنَّهُ لَآدَانَا لِلْأَمَانَهِ وَ أَصْدَقُنَا لِلْحَدِيثِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی مردی از شیعیان علی علیه السلام در قبیله ای بود، زینت آن قبیله به شمار می‌رفت، از همه آن‌ها در پرداخت امانت بهتر بود، و حقوقشان را بهتر مراعات می کرد، و در گفتار راستگوتر بود، و سفارشات و همه وصیت‌های اهل قبیله و اماناتشان را به او می سپردند و چون از او پرسش می‌کردی می گفتند: کیست مثل فلان کس؟ او در پرداخت امانت و راستگوئی از همه ما بهتر است. - . الکافی ۲: ۶۳۶ -

**[ترجمه]

«۱۰۷۲»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَهْلِكُ فِيَّ رَجُلَانِ: مُحِبٌّ غَالٍ وَ مُبْغِضٌ قَالٍ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام فرمود: دو تن به خاطر من به هلاکت رسیدند: دوست افراط کننده، و دشمن دشنام دهنده. - . نهج البلاغه: ۴۸۹، قصار ۱۱۳ -

**[ترجمه]

بیان

قلاه: أی كرهه و أبغضه. و هو يشمل المخالفين أيضا لأنّ تقديم غيره عليه بغض له.

**[ترجمه]«قلاه» یعنی از او بیزار بود و با او دشمنی کرد، و مخالفان را نیز شامل می‌شود زیرا آنان نیز با مقدم داشتن دیگران بر وی، با حضرت دشمنی کردند.

**[ترجمه]

«۱۰۷۳» «۱۰۷۴»

(۲) ۱۰۷۴]- كِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِيمَ الثَّقَفِيِّ عَنْ يُوسُفَ بْنِ كُلَيْبٍ الْمَسْعُودِيِّ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ هِشَامٍ عَنِ الصَّبَّاحِ الْمُزَنِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَهَ عَنْ أَصْحَابِهِ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: ادْعُو لِي غَنِيّاً وَ بَاهِلَهَ وَ حَيّاً آخَرَ قَدْ سَمَّاهُمْ فَلْيَأْخُذُوا عَطَايَاهُمْ، فَوَ الَّذِي فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ مَا لَهُمْ فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبٌ، وَ إِنِّي لَشَاهِدٌ لَهُمْ فِي مَنْزِلِي عِنْدَ الْحَوْضِ وَ عِنْدَ الْمَقَامِ الْمَحْمُودِ أَنَّهُمْ أَعْدَائِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ.

وَ لَئِنْ ثَبَتَ قَدَمَايَ لَأَرُدَّنَّ قَبَائِلَ إِلَى قَبَائِلَ وَ قَبَائِلَ إِلَى قَبَائِلَ، وَ لَأُبَهْرِجَنَّ سِتِّينَ قَبِيلَهً مَا لَهُمْ فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبٌ.

وَ عَنْ يُوسُفَ بْنِ كُلَيْبٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ

۱- [۱۰۷۲]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۱۱۷) مِنْ قِصَارِ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- [۱۰۷۳]- رَوَاهُ مَعَ التَّالِی إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِيثِ: (۵) مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ ص ۲۰. ورواه عنه شيخ الطائفه بسنده عن الثقفی فی أواخر الجزء الرابع من كتاب الأمالی ص ۷۲. وفی ط بيروت ص ۱۱۶. وليلاحظ ما تقدم عن المصنف فی هذا المجلد ص ۷۰۴ ط الكمبانی.

عَنْهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ.

**[ترجمه]۱۰۷۴. الغارات: حارث بن حصیره از یاران علی علیه السلام روایت کرده که گویند: آن حضرت فرمود: غنیّ و باهله را (و قبیله دیگری که نامش را برد) بخوانید تا بیایند و عطای خویش از من بستانند. سوگند به آن خداوندی که دانه را رویانید و جانداران را بیافرید، آنان را از اسلام بهره ای نیست. و من در جایگاهم در کنار حوض و در مقام محمود گواهی خواهم داد که ایشان در دنیا و آخرت دشمن من بوده اند. هرگاه جای پای استوار کنم قبیله هایی را به میان قبیله هایی بازگردانم و نسب نامه شصت قبیله را که در اسلام نصیبی ندارند باطل سازم.

عمرو بن عمیر از پدرش همین حدیث را روایت کرده است. – . الغارات ۱: ۱۲ –

**[ترجمه]

«۱۰۷۵»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] فِی حَدِیثِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ: هَذَا الْخَطِیبُ الشَّحْشَحُ.

قال السیّد [الرضیّ] رحمه اللّه: یرید الماهر بالخطبه الماضی فیها، و کلّ ماض فی کلام أو سیر فهو شحشح، و الشحشح فی غیر هذا الموضع: البخیل الممسک.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام [خطاب به صعصعه بن صوحان] فرمود: این سخنران، زبردست ماهری است. – . نهج البلاغه: ۵۱۷، قصار ۲۵۹ –

سید رضی گوید: «شحشح» یعنی مهارت دارد، به کسی که خوب حرف می زند یا خوب راه می رود گویند، ولی در موارد دیگر «شحشح» یعنی فردی بخیل.

**[ترجمه]

بیان

قال ابن أبی الحدید: هذه الکلمه قالها [علیه السلام] لصعصعه بن صوحان، و کفی له فخرا أن یثنی له علی علیه السلام بالمهاره و فصاحه اللسان، و کان صعصعه من أفصح الناس، ذکر ذلک شیخنا أبو عثمان.

**[ترجمه]ابن ابی الحدید گوید: امام این سخن را به صعصعه بن صوحان گفت و این افتخار برای او بس است که علی علیه السلام او را به مهارت و فصاحت زبان ثنا گفته است و صعصعه از فصیح‌ترین مردمان بود. شیخ ما ابوعثمان آن را ذکر کرده است .

**[ترجمه]

«۱۰۷۶»

(۲) نَهجٌ: [وَ] مِنْ کَلَامٍ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ کَلَّمَ بِهِ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَمْعَهَ وَ هُوَ مِنْ شِیعَتِهِ، وَ ذَلِکَ أَنَّهُ قَدِمَ عَلَیْهِ فِی خِلَافَتِهِ یَطْلُبُ مِنْهُ مَالًا فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

إِنَّ هَذَا الْمَالَ لَیْسَ لِی وَ لَا لَکَ، وَ إِنَّمَا هُوَ فَیْ ءُ الْمُسْلِمِینَ وَ جَلْبُ أَسْیَافِهِمْ، فَإِنْ شَرِکْتَهُمْ فِی حَرْبِهِمْ کَانَ لَکَ مِثْلُ حَظِّهِمْ، وَ إِلَّا فَجَنَاهُ أَیْدِیهِمْ لَا تَکُونُ لِغَیْرِ أَفْوَاهِهِمْ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: عبد الله بن زمعه از یاران امام بود و درخواست مالی داشت، در جوابش فرمود: این اموال که می بینی نه مال من و نه از آن توست، غنیمتی گرد آمده از مسلمانان است که با شمشیرهای خود به دست آوردند، اگر تو در جهاد همراهشان بودی، سهمی چونان سهم آنان داشتی و گر نه دسترنج آنان خوراک دیگران نخواهد بود. -. نهج البلاغه: ۳۵۳، قصار ۲۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

جلب أسیافهم بالتحریک-: ما اجتلبته أسیافهم و ساقته إلیهم.

**[ترجمه]جلب أسیافهم - با حرکت حروف - چیزی است که شمشیرهای آنان برایشان فراهم آورده و برایشان گرد آورده است.

**[ترجمه]

«۱۰۷۷»

(۳) نَهْجٌ: [وَ] هَنَّأَ بِحَضْرَتِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ رَجُلٌ رَجُلًا بِغُلَامٍ وُلِدَ لَهُ

ص: ۳۰۸

۱- [۱۰۷۵]- رَوَاهُ الشَّرِیفُ الرَّضِیُّ فِی الْمُخْتَارِ الثَّانِی مِنْ غَرِیبِ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ الْمَذْکُورِ بَعْدَ الْمُخْتَارِ: (۲۶۰) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- [۱۰۷۶]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رِضْوَانَ اللَّهِ عَلَیْهِ فِی الْمُخْتَارِ: (۲۳۰) مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۳- [۱۰۷۷]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۵۴) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

فَقَالَ: لِيَهْنِئْکَ الْفَارِسُ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا تَقُلْ ذَاکَ وَ لَکِنْ قُلْ: شَکَرْتَ الْوَاهِبَ، وَ بُورِکَ لَکَ فِی الْمَوْهُوبِ، وَ بَلَغَ أَشُدَّهُ، وَ رُزِقْتَ بِرَّهُ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: در حضور امام، شخصی با این عبارت، تولّد نوزادی را تبریک گفت «قدم دلاوری یکّه سوار مبارک باد» امام فرمود: چنین مگو! بلکه بگو: خدای بخشنده را شکرگزار باشی، و نوزاد بخشیده بر تو مبارک باد، امید که بزرگ شود و از نیکوکاری اش بهرمند گردی. - . نهج البلاغه: ۵۳۷، قصار ۳۶۰ -

**[ترجمه]

بیان

«شکرت الواهب»: جمله دعائیه: أی رزقک اللّه شکره. و الأشدّ: القوّه و فسّر بما بین ثمانی عشره إلی ثلاثین.

**[ترجمه]«شکرت الواهب» جمله دعائی است است، یعنی: خداوند شکر و سپاس گذاری آن را به تو روزی دهد. و «الاشدّ» به معنای نیرو و توان است و به سن ما بین هجده تا سی سالگی تفسیر شده است.

**[ترجمه]

«۱۰۷۸»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] بَنَی رَجُلٌ مِنْ عُمَّالِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِنَاءً فَخْماً فَقَالَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ].

أَطْلَعَتِ الْوَرِقُ رُءُوسَهَا. إِنَّ الْبِنَاءَ لَيَصِفُ لَکَ الْغِنَی.

**[ترجمه]نهج البلاغه: و وقتی یکی از کارگزاران امام خانه با شکوهی ساخت، امام علیه السلام به او فرمود: سکّه های طلا و نقره سر بر آورده خود را آشکار ساختند، همانا ساختمان مجلّل بی نیازی و ثروتمندی تو را می رساند - . نهج البلاغه: ۵۳۷، قصار ۳۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: رجل فخم: أی عظیم القدر. و قال: الورق: الدراهم المضروبه.

**[ترجمه]جوهری گوید: رجل فخم، یعنی: شخصی که جایگاه والا دارد. و گوید: الوَرِق: درهم‌های ضرب شده است.

**[ترجمه]

«۱۰۷۹»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ قَدْ عَزَّى الْأَشْعَثَ بْنَ قَيْسٍ عَنِ ابْنٍ لَهُ:

يَا أَشْعَثُ! إِنْ تَحْزَنْ عَلَى ابْنِكَ فَقَدِ اسْتَحَقَّتْ ذَلِكَ مِنْكَ الرَّحِمُ، وَ إِنْ تَصْبِرْ فَفِي اللَّهِ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ خَلَفٌ.

يَا أَشْعَثُ! إِنْ صَبَرْتَ جَرَى عَلَيْكَ الْقَدَرُ وَ أَنْتَ مَأْجُورٌ، وَ إِنْ جَزِعْتَ جَرَى عَلَيْكَ وَ أَنْتَ مَأْزُورٌ.

ص: ۳۰۹

۱- [۱۰۷۸]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رِضْوَانَ اللَّهِ عَلَيْهِ فِي الْمُخْتَارِ: (۳۵۵) مِنْ قِصَارِ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

۲- [۱۰۷۹]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فِي الْمُخْتَارِ: (۲۹۱) مِنْ قِصَارِ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

[يَا أَشْعَثُ! ابْنُکَ] سَرَّکَ وَ هُوَ بَلَاءٌ وَ فِتْنَهٌ، وَ حَزَنَکَ وَ هُوَ ثَوَابٌ وَ رَحْمَهٌ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السـلام جهت تسـلیت گفتن به اشعث بن قیس در مرگ فرزندش فرمود: ای اشعث! اگر برای پسرت اندوهناکی، به خاطر پیوند خویشاوندی سزاواری، امّا اگر شکیبا باشی هر مصیبتی را نزد خدا پاداشی است .

ای اشعث! اگر شکیبا باشی تقدیر الهی بر تو جاری می شود و تو پاداش داده خواهی شد و اگر بی تابی کنی نیز تقدیر الهی بر تو جاری می شود و تو گناه کاری.

ای اشعث! پسرت تو را شاد می ساخت و برای تو گرفتاری و آزمایش بود، و مرگ او تو را اندوهگین کرد در حالی که برای تو پاداش و رحمت است. - . نهج البلاغه: ۵۲۷، قصار ۲۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

«إن تحزن»: ظاهره جواز الحزن، و لا ینافی کونه مأزورا علی الجزع، فإنّ الحزن غیر الجزع.

و قال الشیخ الرضی رحمه اللّه: قولهم: «فی اللّه من کلّ ما فات خلف»:

أی فی ألطافه.

و قـال الجوهری: الوزر: الإثم و الثقـل قـال الأخفش: تقول: منه وزر یوزر، و وزر یزر، و وزر یؤزر، فهو موزور. و إنّمـا قـال فی الحدیث «مأزورات» لمکان «مأجورات»، و لو أفرد لقال موزورات.

[و قوله:] «سرّک»: أی الولد. و کونه فتنه لقوله تعالی: «إِنَّما أَمْوالُکُمْ وَ أَوْلادُکُمْ فِتْنَهٌ» [۱۵ / التغابن: ۶۴].

**[ترجمه]«إن تحزن» یعنی انـدوه در این بـاره جـایز است و با گناهکار بودن او به خاطر جزع منافات نـدارد زیرا انـدوه غیر از جزع است.

شیخ رضی الله عنه گوید: سخنشان «فی الله من کلّ ما فات خلف» یعنی در الطاف الهی برای هر مصیبتی، پاداشی است.

جوهری گویـد: «الوزر» به معنـای گنـاه و سـنگینی است. اخفش گویـد: می گویی: منه وزر یوزر، و وزر یزر، و وزر یؤزر فهور موزور. در سخن امام «مأزورات» به جای «مأجورات» آمده است و اگر این کلمه به تنهایی ذکر می‌شد «موزورات» می گفت.

«سرّک» یعنی فرزند. و آزمایش بودن فرزندان از این جهت است که خداوند متعال می‌فرماید: «إنّما أموالکم و أولادکم فتنهٔ» - . تغابن / ۱۵ - {اموال شما و فرزندانتان صرفاً [وسیله] آزمایشی [برای شما] یند}.

**[ترجمه]

«۱۰۸۰»

(۱) یج: رُوِیَ أَنَّ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ یَوْماً: لَوْ وَجَدْتُ رَجُلًا ثِقَهً لَبَعَثْتُ مَعَهُ بِمَالٍ إِلَی الْمَدَائِنِ إِلَی شِیعَتِی. فَقَالَ رَجُلٌ فِی نَفْسِهِ: لَآتِیَنَّهُ وَ لَأَقُولَنَّ أَنَا أَذْهَبُ بِالْمَالِ فَهُوَ یَثِقُ بِی، فَإِذَا أَخَذْتُهُ أَخَذْتُ طَرِیقَ الشَّامِ إِلَی مُعَاوِیَهَ، فَجَاءَ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ أَنَا أَذْهَبُ بِالْمَالِ، فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَیَّ وَ قَالَ: إِلَیْکَ عَنِّی تَأْخُذُ طَرِیقَ الشَّامِ إِلَی مُعَاوِیَهَ.

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که روزی علی علیه السلام فرمود: کاش مردی معتمد می‌یافتم تا اموالی را به وسیله او به مدائن برای پیروانم می‌فرستادم. مردی با خود گفت: من پیش او می‌روم و به او می‌گویم من اموال را می‌برم و او به من اعتماد می... کند و چون آن اموال را گرفتم راه شام را می‌گیرم و به نزد معاویه می‌روم. او به نزد علی علیه السلام آمد و گفت: ای امیرالمؤمنین من اموال را می‌برم. علی علیه السلام سرش را به سوی او بلند کرده و گفت: از من دور شو، راه شام را گرفته و به سوی معاویه می‌روی. - . الخرائج و الجرائح ۱: ۱۹۵ -

**[ترجمه]

«۱۰۸۱»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قِیلَ: إِنَّ الْحَارِثَ بْنَ حَوْطٍ أَتَاهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ:

ص: ۳۱۰

۱- [۱۰۸۰]- رَوَاهُ قُطْبُ الدِّینِ الرَّاوَنْدِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِ الْخَرَائِجِ ۱- ۱۹۵ الْبَابَ الثَّانِی ح ۳۱ مِنْ مُعْجِزَاتِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ.

۲- [۱۰۸۱]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ قَدَّسَ اللَّهُ نَفْسَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۲۶۲) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ کِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ. وقد تقدم بروایه شیخ الطائفه مسندا تحت الرقم: (۱۶۰) فی الباب (۴) ص ۴۴۱ ط الکمبانی.

أَ تَرَانِی [أَظُنُّ أَنَ] أَصْحَابَ الْجَمَلِ کَانُوا عَلَی ضَلَالَهٍ! فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: یَا حَارِ إِنَّکَ نَظَرْتَ تَحْتَکَ وَ لَمْ تَنْظُرْ فَوْقَکَ فَحِرْتَ، إِنَّکَ لَمْ تَعْرِفِ الْحَقَّ فَتَعْرِفَ أَهْلَهُ، وَ لَمْ تَعْرِفِ الْبَاطِلَ فَتَعْرِفَ مَنْ أَتَاهُ.

فَقَالَ الْحَارِثُ: فَإِنِّی أَعْتَزِلُ مَعَ سَعْدِ بْنِ مَالِکٍ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنَّ سَعْداً وَ عَبْدَ اللَّهِ لَمْ یَنْصُرَا الْحَقَّ وَ لَمْ یَخْذُلَا الْبَاطِلَ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: گفته شده: حارث بن حوط نزد امام آمد و گفت: آیا چنین پنداری که اصحاب جمل بر گمراهی بودند؟! امام فرمود: ای حارث! تو زیر خود را دیدی، امّا بالای خود را ندیدی، پس سرگردان شدی، تو حق را نشناختی تا بدانی که اهل حق چه کسانی می باشند و باطل را نیز نشناختی تا باطل گرایان را بدانی.

حارث گفت: من همراه سعد بن مالک و عبد اللّه بن عمر، از جنگ کنار می روم، امام فرمود: همانا سعد و عبد اللّه بن عمر، نه حق را یاری کردند، و نه باطل را خوار ساختند. - . نهج البلاغه: ۵۲۱، قصار ۲۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الراوندی: الصحیح «ابن حوط» بالحاء المهمله المفتوحه و [وجدت] بخطّ الرضی بالمعجمه المضمومه. و [قوله:] «یا حار» فی بعض النسخ بضمّ الراء و فی بعضها بکسرها.

[قوله علیه السلام:] «نظرت تحتک»: أی إلی الأمر الظاهر الذی یستولی علیه فکرک و نظرک و هو خطّه قتال أهل القبله، و لم تنظر إلی الأمر العالی الذی هو فوق نظرک من وجوب قتالهم لبغیهم علی الإمام العادل.

و قیل: أی نظرت فی أعمال الناکثین من أصحاب الجمل المتمسّکین بظاهر الإسلام الذین هو دونک فی المرتبه لبغیهم، فاغتررت بشبهتهم و لم تنظر إلی من هو فوقک و هو إمامک الواجب الطاعه و من تبعه من المهاجرین و الأنصار.

و قیل: نظره تحته کنایه عن نظره إلی باطل شبهتهم المکتسبه عن محبّه الدنیا التی هی الخیبه، و نظره فوقه کنایه عن نظره إلی الحقّ و تلقّیه من اللّه.

و سعد بن مالک هو ابن أبی وقّاص.

[قوله علیه السلام:] «و لم یخذلا الباطل»: أی ما سعیا فی محق الباطل، و لیس یعنی بالخذلان عدم المساعده.

و قیل: هو من قولهم «خذلت الوحشیه»: إذا قامت علی ولدها: أی لم

یقیما علیه و لم ینصراه.

**[ترجمه]راوندی گوید: شکل صحیح کلمه «ابن حوط» با حاء مهمله مفتوحه است. و با خط رضی به صورت خاء معجمه مضمومه آن را یافتم. و «یا حار» در برخی نسخه‌ها با ضمه راء و در برخی با کسره راء ذکر شده است. فرموده امام علیه السلام «نظرت تحتک» یعنی به امر آشکاری که فکر تو بر آن مستولی شده است و آن جنگ با اهل قبله است، نگاه می‌کنی و به کار باارزش‌تری که بالاتر از نظرت هست، نمی‌نگری، و آن واجب بودن جنگ با آنان است زیرا بر امام عادل سرکشی کردند.

و گفته شده: یعنی: به کارهای عهدشکنان از اصحاب جمل نظر کردی که به ظاهر اسلام چنگ زده‌اند کسانی که مرتبه آنان به خاطر سرکشی از تو پایین‌تر است. پس با شبهه‌های آن‌ها فریب خوردی و به کسی که جایگاه بالاتری از تو دارد - یعنی امام تو که واجب الاطاعه است - و به مهاجران و انصاری که از وی پیروی کردند، نظر نکردی. و گفته شده: نگریستن به زیر پا کنایه از نگریستن به شبهه باطل آنان است که با محبت دنیا که عین شکست و ناامیدی است، به دست آورده‌اند. و نگریستن به بالا کنایه از نظر کردن به حقّ و گرفتن حقّ از جانب خداوند است.

سعد بن مالک همان ابن ابی وقّاص است. فرموده امام علیه السلام «و لم یخذلا الباطل» یعنی در راستای از بین بردن باطل تلاش نکردند و مقصود از خذلان، یاری نکردن نیست. و گفته شده: این عبارت از سخنشان است که گویند: «خذلت الوحشیة» هرگاه حیوان وحشی برای دفاع از بچه‌اش اقدام کند. معنای عبارت امام این است که آن دو نفر علیه باطل، به پا نخواسته و او را یاری نیز نکردند.

**[ترجمه]

«۱۰۸۳»

]- کِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ زَاذَانَ قَالَ: انْطَلَقْتُ مَعَ قَنْبَرَ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: قُمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَدْ خَبَأْتُ لَکَ خَبِيئَةً. قَالَ: فَمَا هُوَ؟ قَالَ: قُمْ مَعِي فَقَامَ فَانْطَلَقَ إِلَى بَيْتِهِ فَإِذَا بَاسِنَةٌ مَمْلُوءَةٌ جَامَاتٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ فِضَّةٍ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّکَ لَا تَتْرُکُ شَيْئاً إِلَّا قَسَمْتَهُ فَادَّخَرْتُ هَذَا لَکَ. قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَقَدْ أَحْبَبْتَ أَنْ تُدْخِلَ بَيْتِي نَاراً كَثِيرَةً؟ فَسَلَّ سَيْفَهُ فَضَرَبَهَا فَانْتَثَرَتْ مِنْ بَيْنِ إِنَاءٍ مَقْطُوعٍ نِصْفُهُ أَوْ ثُلُثُهُ، ثُمَّ قَالَ: اقْسِمُوهُ بِالْحِصَصِ. فَفَعَلُوا وَ جَعَلَ [عَلِيٌّ] يَقُولُ:

هَذَا جَنَايَ وَ خِيَارُهُ فِيهِ*** إِذْ كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَى فِيهِ

[ثُمَّ قَالَ:] يَا بَيْضَاءُ وَ يَا صَفْرَاءُ غُرِّي غَيْرِي! قَالَ: وَ فِي الْبَيْتِ مِسَاكٌ وَ إِبَرٌ فَقَالَ: اقْسِمُوا هَذَا فَقَالُوا: لَا حَاجَةَ لَنَا فِيهِ:

قَالَ: وَ كَانَ يَأْخُذُ مِنْ كُلِّ عَامِلٍ مِمَّا يَعْمَلُ: وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْخُذَنَّ شَرَّهُ مَعَ خَيْرِهِ (۱).

۱- كذا فی الأصل المطبوع، و فی شرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه من شرح ابن أبی الحدید، ط بیروت «و مسال» و مثله فی

الغارات ط دار الأضواء و معناه (المخيط الكبير) و هو أنسب للإبر.

وَ عَنْ حَبِیبِ بْنِ أَبِی ثَابِتٍ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! لَوْ أَمَرْتَ لِی بِمَعُونَهٍ أَوْ نَفَقَهٍ فَوَ اللَّهِ مَا عِنْدِی [نَفَقَهٌ] إِلَّا أَنْ أَبِیعَ بَعْضَ عُلُوفِی. قَالَ لَهُ: لَا وَ اللَّهِ مَا أَجِدُ لَکَ شَیْئاً إِلَّا أَنْ تَأْمُرَ عَمَّکَ أَنْ یَسْرِقَ فَیُعْطِیَکَ..

**[ترجمه]الغارات: زاذان گوید: با قنبر به نزد علی علیه السلام رفتیم. قنبر گفت: یا امیر المؤمنین برخیز که برای شما گنجینه ای نهفته ام. علی علیه السلام فرمود: چه گنجینه ای؟ گفت: با من بیایید. علی علیه السلام برخاست و با او به خانه رفت. جوالی پر از جام‌های زر و سیم بود. گفت: ای امیر المؤمنین شما را عادت بر این است که هر چه هست به میان مردم تقسیم می کنید و من این‌ها را برای شما اندوخته ام. علی علیه السلام فرمود: اگر آتشی فراوان به خانه من می افکندی خوش‌تر از این می داشتم. پس شمشیر خود برکشید و بر آن جوال زد. سکه ها از جام ها به اطراف پراکنده شد در حالی که از هر جامی نیم یا ثلث آن بریده شده بود. پس فرمان داد که آن‌ها را تقسیم کنند و تقسیم کردند و علی این شعر را می‌خواند:

- این است میوه من و خوبش در آن است و هرکه میوه می‌چیند با دست خود به دهان گذارد.

سپس فرمود: ای سیم سپید، دیگری جز مرا بفریب و ای طلای زرد دیگری جز مرا بفریب.گوید: در بیت المال سوزن جوال دوز و سوزن خیاطی بود - و رسم او چنان بود که کارگزارانش هر چه به بیت المال می فرستادند می پذیرفت - گفت: اینها را هم تقسیم کنید. مردم گفتند: ما نیازی به آن‌ها نداریم علی علیه السلام فرمود: سوگند به کسی که جانم به دست اوست باید بد و خوبش را با هم بستانید.

حبیب بن ابی ثابت گوید: عبد اللّه بن جعفر بن ابی طالب به علی علیه السلام گفت: ای امیر المؤمنین، دستور دهید که چیزی بر آنچه به من می دهند بیفزایند. به خدا سوگند آن قدر تنگدست شده ام که باید برخی از ستوران خود را بفروشم. علی علیه السلام به او گفت: به خدا سوگند چیزی ندارم که به تو بدهم مگر اینکه از عموی خود بخواهی که چیزی بدزدد و به تو دهد.
- . منتخب الغارات : ۶۵ - ۶۶

-

**[ترجمه]

بیان

«فإذا باسنه»: کذا فی نسخ [کتاب] الغارات. و [قال الفیروزآبادی] فی القاموس: الباسنه: جوالق غلیظ من مشاقه الکتان. انتهی.

و یحتمل أن یکون [«فإذا بأشنّه»] بالشین المعجمه جمع الشّنّ [و هی القربه].

و فی روایه ابن أبی الحدید: «فإذا بغراره»: و هی الجوالق. و المساک: جمع مسک بالتحریک و هی الأسوره و الخلاخل من القرون و العاج. و فی روایه ابن أبی الحدید: « [و فی البیت] مسک» (۱) و هو أظهر.

و العلوفه: الناقه أو الشاه تعلفها و لا ترسلها فترعی. و فی بعض النسخ:

[«علوقی»] بالقاف: و هو ما یعلق به الإنسان کنایه عن الثیاب، و اسم لنوع من الناقه أیضا. و فی روایه ابن أبی الحدید: «إلّا أن أبیع دابّتی».

**[ترجمه]«فإذا باسنئ» در نسخه‌های کتاب الغارات به این صورت ذکر شده است. فیروزآبادی در قاموس گوید: «الباسنئ» جوال‌های ضخیمی از الیاف کتان است. پایان سخن. ممکن است «فإذا بأشنّئ» با شین معجمه باشد که جمع «الشنّ» به معنای مشک کوچک است.

در روایت ابن ابی الحدید به صورت «فإذا بغرارة» ذکر شده که به معنای جوال است. و «المساک» جمع مسک - با حرکت حروف آن - به معنای دستبند و خلخال ساخته شده از شاخ و عاج است. در روایت ابن ابی الحدید «و فی البیت مسک» ذکر شده که آشکارتر است. «العلوفة» شتر و گوسفندی را گویند که به آن‌ها علوفه دهی و به چرا نبری تا خود بچرند. در برخی نسخه‌ها «علوقی» با قاف ذکر شده و آن چیزی است که انسان بدان می‌چسبد و کنایه از لباس است. و همچنین اسم برای نوعی شتر است. در روایت ابن ابی الحدید «إلا أن أبیع دابّتی» آمده است.

**[ترجمه]

«۱۰۸۴»

(۲) یج: رُوِیَ أَنَّ الْأَشْعَثَ بْنَ قَیْسٍ اسْتَأْذَنَ عَلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ

ص: ۳۱۳

۱- هذا هو الصواب فیه و ما قبله، و فی أصلی فی الموردین «قال».
۲- [۱۰۸۴]- رَوَاهُ قُطْبُ الدِّینِ الرَّاوَنْدِیُّ فِی کِتَابِ الْخَرَائِجِ ج ۱ ص ۱۹۹ ح ۳۸ بَابِ مُعْجِزَاتِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ. ورواه أیضا الطبرانی فی ترجمه الأشعث بن قیس من کتاب المعجم الکبیر: ج ۱ الورق ۶۱، وفی ط بغداد: ج ۱. ورواه بسنده عنه ابن عساکر فی ترجمه الأشعث من تاریخ دمشق. ورویناه بسند أبی الفرج الأصبهانی فی المختار: (۳۷۰) من کتاب نهج السعاده: ج ۲ ص۷۰۵ ط ۱

فَرَدَّهُ قَنْبَرُ، فَأَدْمَى أَنْفَهُ فَخَرَجَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ:

مَا ذَاکَ یَا أَشْعَثُ! أَمَا وَ اللَّهِ لَوْ بِعَبْدِ ثَقِیفٍ مَرَرْتَ لَاقْشَعَرَّتْ شُعَیْرَاتُ اسْتِکَ! قَالَ: وَ مَنْ غُلَامُ ثَقِیفٍ؟ قَالَ: غُلَامٌ یَلِیهِمْ لَا یَبْقَى بَیْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا أَدْخَلَهُمُ الذُّلَّ. قَالَ: کَمْ یَلِی؟ قَالَ: عِشْرِینَ إِنْ بَلَغَهَا.

[ثُمَ] قَالَ الرَّاوِی: وَلِیَ الْحَجَّاجُ سَنَهَ خَمْسٍ وَ سَبْعِینَ وَ مَاتَ سَنَهَ خَمْسٍ وَ تِسْعِینَ.

**[ترجمه]خرائج: روایت شده که اشعث بن قیس برای رفتن به نزد علی علیه السلام اجازه خواست اما قنبر درخواستش را ردّ کرد. پس خون از بینی او جاری شد و علی علیه السلام بیرون آمد و گفت:

ای اشعث این چیست! سوگند به خدا اگر بر غلام ثقیف گذر کنی قطعا موهای کوچک نشیمنگاهت به لرزه می‌افتد. گفت: غلام ثقیف کیست؟ فرمود: غلامی است که پس از آن‌ها می‌آید و خاندانی از عرب را باقی نمی‌گذارد مگر اینکه خواری را بر آنان وارد کند. گفت: چند مدت حکومت می‌کند؟ فرمود: اگر بدان برسد بیست سال.

راوی گوید: حجاج سال هفتاد و پنج بر مسند حکومت نشست و سال نود و پنج بمرد. -. الخرائج و الجرائح ۱ : ۱۹۹ -

**[ترجمه]

«۱۰۸۵»

(۱) یج: وَ رَوَى جُمَیْعُ بْنُ عُمَیْرٍ قَالَ: اتَّهَمَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ رَجُلًا یُقَالُ لَهُ الْعِیزَارُ بِرَفْعِ أَخْبَارِهِ إِلَى مُعَاوِیَهَ، فَأَنْکَرَ ذَلِکَ وَ جَحَدَ فَقَالَ: لَتَحْلِفُ بِاللَّهِ إِنَّکَ مَا فَعَلْتَ! قَالَ: نَعَمْ، وَ بَدَرَ یَحْلِفُ.

فَقَالَ [لَهُ عَلِیٌّ]: إِنْ کُنْتَ کَاذِباً فَأَعْمَى اللَّهُ بَصَرَکَ.

[قَالَ:] فَمَا دَارَتِ الْجُمُعَهُ حَتَّى أَخْرَجَ أَعْمَى یُقَادُ، قَدْ أَعْمَى اللَّهُ بَصَرَهُ.

**[ترجمه]خرائج: جمیع بن معمر روایت کرده و گوید: علی علیه السلام مردی را که نامش عیزار بود به جرم جاسوسی برای معاویه بازخواست نمود. آن مرد منکر این کار شد. فرمود: آیا به خدا سوگند می‌خوری که تو این کار را نکرده‌ای؟ گفت: آری و بلافاصله سوگند یاد کرد. علی علیه السلام به او گفت: اگر تو دروغ‌گو باشی خداوند چشمت را کور کند. گوید: هنور جمعه فرا نرسیده آن شخص کور شد و هرگاه بیرون می‌آمد دستش را می‌گرفتند و خداوند بینائی‌اش را گرفت. -. الخرائج و الجرائح ۱ : ۲۰۷ -

**[ترجمه]

«۱۰۸۶»

(٢) ما: جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ عَبَّادِ بْنِ يَعْقُوبَ، عَنْ مَطَرِ بْنِ أَرْقَمَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَمْرٍو الْفُقَيْمِيِّ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ قَبِيصَةَ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ سَبْعِينَ سُورَةً مِنَ الْقُرْآنِ أَخَذْتُهَا مِنْ فِيهِ، وَ زَيْدُ [بْنُ ثَابِتٍ] ذُو ذُؤَابَتَيْنِ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ، وَ قَرَأْتُ سَائِرَ أَوْ قَالَ:

ص: ٣١٤

١- [١٠٨٥]- رَوَاهُ قُطْبُ الدِّينِ الرَّاوَنْدِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی كِتَابِ الْخَرَائِجِ ج ١ ص ٢٠٧ ح ٤٨ مِنْ بَابِ مُعْجِزَاتِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ.

٢- [١٠٨٦]- رَوَاهُ الشَّيْخُ الطُّوسِيُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی أَوَاخِرِ الْجُزْءِ (١٣) مِنْ أَمَالِيهِ: ج ١، ص ٣٩٧ ط بيروت. وليلاحظ الحديث: (١٠٧٥) وتواليه من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق ج ٣ ص ٣٢ ط ٢.

بَقِيَّهَ- الْقُرْآنِ عَلَى خَيْرِ هَذِهِ الْأُمَّهِ، وَ أَقْضَاهُمْ بَعْدَ نَبِيِّهِمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ.

**[ترجمه]امالی طوسی: عبدالله بن مسعود گوید: هفتاد سوره را که از دهان پیامبر صلی الله علیه و آله گرفتم بر آن حضرت خواندم درحالی که زید بن ثابت هنوز کودکی بود که به بازی مشغول بود و دیگر - یا گفت: بقیه - قرآن را از بهترین این امت و بادرایت‌ترین آنان پس از پیامبرشان یعنی علی بن ابی طالب آموختم. - . امالی طوسی۱ : ۳۹۷ -

**[ترجمه]

«۱۰۸۷»

(۱) ما: جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ شُرَيْحِ بْنِ يُونُسَ، عَنْ هَيْثَمِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَافِعٍ: أَنَّ أَبَا مُوسَى [الْأَشْعَرِيَ] عَادَ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

أَمَا إِنَّهُ لَا يَمْنَعُنَا مَا فِي أَنْفُسِنَا عَلَيْكَ أَنْ نُحَدِّثَكَ بِمَا سَمِعْنَا [سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَالَ:] إِنَّهُ مَنْ عَادَ مَرِيضاً شَيَّعَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ، كُلُّهُمْ يَسْتَغْفِرُ لَهُ إِنْ كَانَ مُصْبِحاً حَتَّى يُمْسِيَ، وَ إِنْ كَانَ مُمْسِياً حَتَّى يُصْبِحَ، وَ كَانَ لَهُ خَرِيفٌ فِي الْجَنَّهِ..

**[ترجمه]امالی طوسی: عبدالله بن نافع گوید: ابوموسی اشعری از حسن بن علی عیادت کرد، پس علی علیه السلام فرمود: چیزی مانع از این نمی‌شود که از آنچه از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدیم برای تو بازگو نکنم، آن حضرت فرمود: هر کس مریض شود هفتاد هزار فرشته او را همراهی می‌کنند همه آنان برای او طلب آمرزش می‌کنند، اگر در صبح باشد تا شامگاه، و اگر در شب باشد تا سپیده‌دم برای او آمرزش می‌طلبند و در بهشت صاحب بستانی خواهد شد. - . امالی طوسی۲ : ۶۴۶ -

**[ترجمه]

«۱۰۸۸» - «۱۰۹۳»

(۲) ۱۰۹۳]- كِتَابُ الْغَارَاتِ عَنْ قَدَمِ الضَّبِّيِّ قَالَ: بَعَثَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى لَبِيدِ بْنِ عُطَارِدٍ التَّمِيمِيِّ لِيُجَاءَ بِهِ، فَمَرَّ [الَّذِي أَخَذَهُ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ] بِمَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ بَنِي أَسَدٍ وَ فِيهِ نُعَيْمُ بْنُ

ص: ۳۱۵

۱- [۱۰۸۷]- رَوَاهُ شَيْخُ الطَّائِفَهِ فِي الْحَدِيثِ (۱۴) مِنَ الْمَجْلِسِ: (۱۳) مِنَ الْمُجَلَّدِ الثَّانِي مِنْ أَمَالِيهِ ص ۶۴۶، وَ رَوَاهُ بِسَنَدٍ آخَرَ فِي الْحَدِيثِ: (۵۰) مِنَ الْجُزْءِ (۱۴) مِنْ أَمَالِيهِ: ج ۱ ص ۴۱۵. ورواه أيضا أحمد بن حنبل فی مسند أمير المؤمنين عليه السلام تحت الرقم: (۶۱۲ و ۷۰۲ و ۷۵۴) فی أوائل مسند أمير المؤمنين عليه السلام من كتاب المسند: ج ۱، ص ۸۱، ۹۱، ۹۷ ط ۱، وذكره محققه فی ط ۲ عن أبی داود، والترمذی وابن ماجه وابن حبان، والحاكم والترغيب والترهيب: ج ۴ ص ۱۶۲ - ۱۶۳. ورواه أيضا

أبـو يعلى تحت الرقم ٢ و ٢٩ من مسـند أمير المؤمنين من مسـنده ج ١، ص ٢٢٧ و ٢٤٨ ط بيروت. وقـد رواه باختصار جماعه، منهم السيد.

٢- [١٠٨٨]- رَوَاهُ الثَّقَفِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ مَعَ التَّوَالِي فِی الْحَدِيثِ: (٧١- ٧٥) وَ (١٨٠- ١٨٢) مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ ص ١١٩- ١٢٤، وَ ص ٤٩٨- ٥٠٠.

دَجاجَه، فَقَامَ نُعَيْمٌ فَخَلَّصَ الرَّجُلَ، فَأَتَوْا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالُوا:

أَخَذْنَا الرَّجُلَ فَمَرَرْنَا بِهِ عَلَى نُعَيْم بْنِ دَجاجَه فَخَلَّصَهُ وَ كَانَ نُعَيْمٌ مِنْ شُرْطَهِ الْخَمِيسِ فَقَالَ: عَلَيَّ بِنُعَيْم. [فَأُتِيَ بِهِ فَأَمَرَ بِهِ أَنْ يُضْرَبَ ضَرْباً مُبْرِحاً، فَلَمَّا وَلَّوْا بِهِ [إِلَى السِّجْنِ] قَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! إِنَّ الْمُقَامَ مَعَكَ لَذُلٌّ وَ إِنَّ فِرَاقَكَ كُفْرٌ.

قَالَ: إِنَّهُ لَكَذَاكَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: خَلُّوا سَبِيلَهُ.

وَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ دُكَيْنٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ حَيٍّ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ: إِنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ رَزَقَ شُرَيْحاً الْقَاضِيَ خَمْسَ مِائَهٍ (١).

وَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبَانٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ سَالِمٍ الْجُعْفِيِّ عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: وَجَدَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ دِرْعاً لَهُ عِنْدَ نَصْرَانِيٍّ فَجَاءَ بِهِ إِلَى شُرَيْحٍ يُخَاصِمُهُ إِلَيْهِ، [فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ] ذَهَبَ يَتَنَحَّى، فَقَالَ: مَكَانَكَ. وَ جَلَسَ إِلَى جَنْبِهِ وَ قَالَ: يَا شُرَيْحُ أَمَا لَوْ كَانَ خَصْمِي مُسْلِماً مَا جَلَسْتُ إِلَّا مَعَهُ، وَ لَكِنَّهُ نَصْرَانِيٌّ، وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: إِذَا كُنْتُمْ وَ إِيَّاهُمْ فِي طَرِيقٍ فَأَلْجِئُوهُمْ إِلَى مُضَائِقِهِ، وَ صَغِّرُوا بِهِمْ كَمَا صَغَّرَ اللَّهُ بِهِمْ فِي غَيْرِ أَنْ تَظْلِمُوا.

ثُمَّ قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ هَذِهِ دِرْعِي لَمْ أَبِعْ وَ لَمْ أَهَبْ. فَقَالَ النَّصْرَانِيُّ:

مَا الدِّرْعُ إِلَّا دِرْعِي، وَ مَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عِنْدِي بِكَاذِبٍ.

فَالْتَفَتَ شُرَيْحٌ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَلْ مِنْ بَيِّنَهٍ؟

قَالَ: لَا. فَقَضَى بِهَا [شُرَيْحٌ] لِلنَّصْرَانِيِّ.

[فَأَخَذَهَا النَّصْرَانِيُ] فَمَشَى هُنَيْئَهً ثُمَّ أَقْبَلَ، فَقَالَ: أَمَّا أَنَا فَأَشْهَدُ أَنَّ هَذِهِ أَحْكَامُ النَّبِيِّينَ، [أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ] يَمْشِي إِلَى قَاضِيهِ وَ قَاضِيهِ يَقْضِي عَلَيْهِ! أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ، الدِّرْعُ وَ اللَّهِ دِرْعُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ: أَمَّا إِذَا أَسْلَمْتَ فَهِيَ لَكَ وَ حَمَلَهُ عَلَى فَرَسٍ.

١- و انظر ترجمه شريح القاضى من الطّبقات الكبرى لابن سعد. ج ۶ ص ١٣٨، ط بيروت.

قال الشعبی: فأخبرنی من رآه یقاتل مع علی علیه السلام الخوارج بالنهروان (۱).

وَ عَنْ أَبِی عَمْرٍو الْکِنْدِیِّ قَالَ: کُنَّا ذَاتَ یَوْمٍ عِنْدَ عَلِیٍّ فَوَافَقَ النَّاسُ مِنْهُ طِیبَ نَفْسٍ وَ مِزَاجٍ، فَقَالُوا: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ حَدِّثْنَا عَنْ أَصْحَابِکَ. قَالَ: عَنْ أَیِّ أَصْحَابِی تَسْأَلُونَنِی؟ قَالُوا: عَنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ. قَالَ: کُلُّ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ أَصْحَابِی، فَعَنْ أَیِّهِمْ تَسْأَلُونَنِی؟ قَالُوا: عَنِ الَّذِینَ رَأَیْنَاکَ تَلْطُفُهُمْ بِذِکْرِکَ وَ بِالصَّلَاهِ عَلَیْهِمْ دُونَ الْقَوْمِ. قَالَ: عَنْ أَیِّهِمْ؟ قَالُوا:

حَدِّثْنَا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَرَأَ الْقُرْآنَ وَ عَلِمَ السُّنَّهَ وَ کَفَی بِذَلِکَ-.

قَالُوا: فَوَ اللَّهِ مَا دَرَیْنَا بِقَوْلِهِ: «وَ کَفَی بِذَلِکَ» کَفَی بِقِرَاءَهِ الْقُرْآنِ وَ عِلْمِ السُّنَّهِ؟ أَمْ کَفَی بِعَبْدِ اللَّهِ؟.

قَالَ: فَقُلْنَا: حَدِّثْنَا عَنْ أَبِی ذَرٍّ. قَالَ: کَانَ یُکْثِرُ السُّؤَالَ فَیُعْطَی وَ یُمْنَعُ، وَ کَانَ شَحِیحاً حَرِیصاً حَرِیصاً عَلَی دِینِهِ، حَرِیصاً عَلَی الْعِلْمِ الْجَزْمِ، قَدْ مُلِئَ فِی وِعَاءٍ لَهُ حَتَّی امْتَلَأَ وِعَاؤُهُ عِلْماً عَجَزَ فِیهِ. قَالَ: فَوَ اللَّهِ مَا دَرَیْنَا بِقَوْلِهِ: «عَجَزَ فِیهِ» أَ عَجَزَ عَنْ کَشْفِهِ مَا کَانَ عِنْدَهُ؟ أَوْ عَجَزَ عَنْ مَسْأَلَتِهِ؟.

قُلْنَا: حَدِّثْنَا عَنْ حُذَیْفَهَ بْنِ الْیَمَانِ قَالَ: عَلِمَ أَسْمَاءَ الْمُنَافِقِینَ، وَ سَأَلَ عَنِ الْمُعْضِلَاتِ حِینَ غَفَلَ [غَیْرُهُ] عَنْهَا، وَ لَوْ سَأَلُوهُ لَوَجَدُوهُ بِهَا عَالِماً.

قَالُوا: فَحَدِّثْنَا عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِیِّ قَالَ: مَنْ لَکُمْ بِمِثْلِ لُقْمَانَ الْحَکِیمِ!؟

وَ ذَلِکَ امْرُؤٌ مِنَّا وَ إِلَیْنَا أَهْلَ الْبَیْتِ، أَدْرَکَ الْعِلْمَ الْأَوَّلَ وَ أَدْرَکَ الْعِلْمَ الْآخِرَ، وَ قَرَأَ

۱- و هذا هو الحدیث: (۷۵) من کتاب منتخب الغارات ص ۱۲۴، و قد رواه أیضا المصنّف فی ج ۲۴ من البحار، ص ۱۳. ورواه أیضـا المحـدث النوری رحمه الله فی نوادر مـا یتعلق بـآداب القاضـی من کتـاب مسـتدرک الوسائـل: ج ۲ ص ۱۹۷. وللحدیث مصادر کثیره جـدا یجد الطالب أکثرها فی تعلیق الحدیث: (۱۲۶۲) من ترجمه أمیر المؤمنین من تاریـخ دمشق: ج ۳ ص ۲۴۴ ط ۲

الْكِتَابَ الْأَوَّلَ وَ قَرَأَ الْكِتَابَ الْآخِرَ بَحْرٌ لَا يُنْزَفُ.

قُلْنَا: فَحَدِّثْنَا عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ قَالَ: ذَلِكَ امْرُؤٌ خَالَطَ اللَّهُ الْإِيمَانَ بِلَحْمِهِ وَ دَمِهِ وَ شَعْرِهِ وَ بَشَرِهِ حَيْثُ زَالَ [الْحَقُ] زَالَ مَعَهُ، وَ لَا يَنْبَغِي لِلنَّارِ أَنْ تَأْكُلَ مِنْهُ شَيْئاً.

قُلْنَا: فَحَدِّثْنَا عَنْ نَفْسِكَ قَالَ: مَهْلًا، نَهَانَا اللَّهُ عَنِ التَّزْكِيَةِ. [فَ] قَالَ لَهُ رَجُلٌ: فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: «وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» [١١ / الضحى: ٩٣] قَالَ: فَإِنِّي أُحَدِّثُ بِنِعْمَةِ رَبِّي.

كُنْتُ وَ اللَّهِ إِذَا سَأَلْتُ أُعْطِيتُ، وَ إِذَا سَكَتُّ ابْتُدِيتُ، وَ إِنَّ تَحْتَ الْجَوَانِحِ مِنِّي عِلْماً جَمّاً فَاسْأَلُونِي.

فَقَامَ إِلَيْهِ ابْنُ الْكَوَّاءِ. فَسَأَلَهُ عَنْ مَسَائِلَ أَوْرَدْنَاهَا فِي مَحَالِّهَا [مِنْ هَذَا الْكِتَابِ] (١).

وَ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ:

أَيْنَ الثَّمُودِيُّ؟ فَطَلَعَ الْأَشْعَثُ فَأَخَذَ كَفّاً مِنَ الْحَصَا وَ ضَرَبَ وَجْهَهُ فَأَدْمَاهُ، وَ انْجَفَلَ وَ انْجَفَلَ النَّاسُ مَعَهُ وَ يَقُولُ: تَرَحاً لِهَذَا الْوَجْهِ تَرَحاً لِهَذَا الْوَجْهِ.

١٠٩٣ -"=lt;meta info . كتاب الغارات: از قدم ضبى روايت شده كه گويد:

على عليه السلام كسى را فرستاد تا لبيد بن عطارد تميمى را نزد او بياورد، در راه كه مى آمد به يكى از منازل بنى اسد رسيد، نعيم بن دجاجه آنجا بود. نعيم برخاست و لبيد را آزاد كرد. پس نزد على عليه السلام آمدند و گفتند كه ما لبيد را دستگير كرديم و مى‌آورديم كه در راه بر نعيم بن دجاجه گذشتيم او زندانى را برهانيد. - و نعيم از افراد شرطه الخميس بود - على عليه السلام فرمان داد نعيم را حاضر آوردند و سخت بزدند. چون او را به زندان بازمى گردانيدند، گفت: يا امير المؤمنين با تو زيستن سبب خوار شدن است و جدا شدن از تو كفر است. على عليه السلام فرمود: واقعا چنين است؟ گفت: آرى. فرمود: آزادش كنيد.

ابن ابى ليلى گويد: على عليه السلام براى شريح قاضى پانصد (دينار يا درهم) معين كرد .

شعبى گويد: على عليه السلام زره خويش را در نزد مردى نصرانى يافت. او را نزد شريح برد، تا اقامه دعوا كند. چون شريح چشمش به او افتاد از جاى خود به يك سو كشيد. على عليه السلام فرمود: سر جايت بنشين و در كنارش نشست و گفت: اى شريح، اگر طرف مخاصمه من مسلمان بود حتما در كنار او مى نشستم ولى خصم من نصرانى است و رسول اللّه صلى الله عليه و آله فرمود: اگر شما و ايشان در راهى بوديد، آن‌ها را در تنگنا افكنيد و تحقيرشان كنيد همان گونه كه خدا ايشان را تحقير كرده است، البته بى آنكه بر آنان ستم كنيد.

سپس گفت: اين زره از آن من است. نه آن را به او فروخته ام و نه به او بخشيده ام. نصرانى گفت: نه، زره، زره من است. و نمى گويم كه امير المؤمنين دروغ مى گويد. شريح رو به على عليه السلام كرد و گفت: يا امير المؤمنين آيا بر ادعاى خود

شاهد و دلیلی داری؟ گفت: نه. شریح به سود آن نصرانی رأی داد. نصرانی اندکی رفت و بازگردید و گفت: شهادت می دهم که این گونه قضاوت‌ها قضاوت پیامبران است. امیر المؤمنین مرا نزد قاضی خود آورده و قاضی به زیان او رأی می دهد. شهادت می دهم که جز خدای یکتا خدایی نیست و شهادت می دهم که محمد بنده و پیامبر اوست. ای امیر المؤمنین به خدا سوگند که این زره، زره توست. علی علیه السلام فرمود: اکنون که اسلام آوردی این زره از آن تو باد و اسبی نیز به او داد. شعبی گوید: کسی که او را دیده بود به من گفت که همراه علی علیه السلام در نهروان با خوارج می جنگید.

ابو عمرو کندی گوید: روزی نزد علی علیه السلام بودیم، مردم آن حضرت را سرخوش و شاد دیدند، پس به او گفتند: ای امیر المؤمنین برای ما از اصحاب خود چیزی بگوی. گفت: از کدام یک از اصحابم؟ گفتند: از اصحاب محمد صلی الله علیه و آله. گفت: همه اصحاب محمد اصحاب من هستند، از کدام یک می پرسید؟ گفتند: از آن‌ها که می بینیم از ایشان به مهربانی یاد می کنی و بر آنان درود می فرستی. گفت: از آن میان کدام یک؟ گفتند: برای ما از عبد اللّه بن مسعود بگوی. علی علیه السلام فرمود: عبد اللّه بن مسعود قرآن می خواند و از سنت پیامبر آگاه بود همین و بس. گفتند: به خدا سوگند در نیافتیم که منظور او از «همین و بس» چه بود. آیا منظور او قرآن خواندن و آگاهی از سنت پیامبر بود یا اینکه می گفت درباره ابن مسعود بیش از این مپرسید.

گوید: گفتیم: از ابوذر چیزی بگوی: گفت: ابوذر فراوان سؤال می کرد، گاه رسول اللّه به او پاسخ می داد و گاه پاسخ نمی داد. ابوذر به دینش آزمند بود و به فرا گرفتن علم حریص. آن قدر علم آموخت که تا پیمانه علمش پر شد آن گونه که از تحمل آن عاجز آمد. به خدا سوگند در نیافتیم که منظور او از «عاجز آمد» چه بود، آیا از کشف آنچه در نزد او بود یا از سؤال کردن.

گفتیم: از حذیفه بن یمان بگوی. گفت: نام‌های منافقان را می دانست و از مسائل مشکلی که دیگران از آن غفلت می ورزیدند سؤال می کرد و هرگاه از آن مسائل از او می پرسیدند، در می یافتند که آگاه است.

گفتند: از سلمان فارسی بگوی. گفت: او همانند لقمان بود. مردی بود از ما اهل بیت. دانش پیشینیان و آنان را که بعد از آن‌ها آمده بودند می دانست، نخستین کتاب آسمانی و آخرین کتاب آسمانی را خوانده بود. دریایی بود بی پایان.

گفتیم: از عمار یاسر بگوی. گفت: عمار مردی بود که ایمان با گوشت و خون و موی و پوست او آمیخته بود. به هر جای که بود و به هر جای که می رفت ایمانش را به همراه داشت و برای آتش جهنم شایسته نیست که به او آسیبی رساند.

گفتیم: از خود بگوی. گفت: خداوند ما را از خودستایی منع کرده است. یکی از حاضران گفت: خدای تعالی می گوید: «و أمّا بنعمهٔ ربّک فحدّث» - . ضحی / ۱۱ - {و از نعمت پروردگار خویش [با مردم] سخن گوی.} گفت: از نعمت پروردگارم می گویم. به خدا سوگند، هر چه از رسول خدا صلی الله علیه و آله می پرسیدم برای من می گفت. و چون سؤالی نمی کردم او خود به تعلیم من آغاز می کرد. همانا که در سینه من علم بسیاری است، از من بپرسید.ابن کوّاء برخاست و درباره مسائلی که در جای مناسب از این کتاب آورده‌ایم از ایشان سوال پرسید .

نعمـان بن سـعد گويـد: على را ديـدم كه بر منبر سـخن مى رانـد و مى گفت: ثمودى كجاست؟ اشـعث سـر رسـيد. پس مشتى سنگريزه برداشت و بر صورت او زد چنانكه خونين شـد و او بگريخت و مردم نيز با او گريختنـد و على عليه السـلام مى گفت: هلاك باد صاحب اين چهره، هلاك باد صاحب اين چهره. -. الغارات : ١١٩ - ١٢٤ و ۴٩٨ - ۵٠٠ -

**[ترجمه]

بيان

الترح: ضدّ الفرح. و الهلاك و الانقطاع.

ص: ٣١٨

١- و لهـذا الحـديث أيضا مصادر كثيره و قـد ذكرنا صوره منه فى المختار: (٣۴٢) من كتاب نهج السّعاده: ج ٢ ص ۶٣٠ ط ١. وأيضا ذكرنا وجها آخر منه عن مصـدر آخر مسـندا فى المختار: (١١١) من القسم الثانى من الباب الأول من نهـج السـعاده: ج ٣ ص ۴١٩ ط ١. وقـد رواه أيضا المصـنف العلامه فى باب فضائل سـلمان من هـذا الكتاب: ج ۶ ص ٩٧١. وقـد رواه الحافظ ابن عسـاكر فى ترجمه حـذيفه بن اليمـان من تاريـخ دمشق. ورواه أيضا الـذهبى فى كتاب أعلام النبلاء: ج ١، ص ٢٧٨ و ج ٢ ص ٣٩٣.

وَ فِي [كِتَابِ] الْغَارَاتِ عَنْ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسَدِيِّ، قَالَ: كُنْتُ جَالِساً يَوْمَ الْجُمُعَهِ وَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَخْطُبُ عَلَى مِنْبَرٍ مِنْ آجُرٍّ، وَ ابْنُ صُوحَانَ جَالِسٌ فَجَاءَ الْأَشْعَثُ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ غَلَبَتْنَا هَذِهِ الْحَمْرَاءُ عَلَى وَجْهِكَ! فَغَضِبَ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ] فَقَالَ: [صَعْصَعَهُ] لَيُبَيِّنُ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ الْعَرَبِ مَا كَانَ يَخْفَى فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَنْ يَعْذِرُنِي عَنْ هَؤُلَاءِ الضَّيَاطِرَهِ، يُقْبِلُ أَحَدُهُمْ يَتَقَلَّبُ عَلَى حَشَايَاهُ، وَ يُهَجِّرُ قَوْمٌ لِذِكْرِ اللَّهِ، فَيَأْمُرُنِي أَنْ أَطْرُدَهُمْ فَأَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ.

وَ الَّذِي فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، لَقَدْ سَمِعْتُ مُحَمَّداً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: لَيَضْرِبُنَّكُمْ وَ اللَّهِ عَلَى الدِّينِ عَوْداً كَمَا ضَرَبْتُمُوهُمْ عَلَيْهِ بَدْءاً.

قَالَ مُغِيرَهُ: كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمْيَلَ إِلَى الْمَوَالِي وَ أَلْطَفَ بِهِمْ، [وَ] كَانَ عُمَرُ أَشَدَّ تَبَاعُداً مِنْهُمْ.

**[ترجمه]«الترح» متضاد فرح است و به معنای هلاک و بریده شده است.

در کتاب الغارات از عباد بن عبد اللّه اسدی روایت شده که گوید: روز آدینه ای در مسجد نشسته بودم و علی علیه السلام بر منبری ساخته از آجر سخن می راند و صعصعه بن صوحان هم در آنجا بود. اشعث به مسجد آمد پای بر سر مردم می نهاد و پیش می رفت. پس گفت: یا امیر المؤمنین این موالی سرخ روی بر ما غلبه یافته اند و تو خود می بینی. علی علیه السلام از این سخن خشمگین شد. ابن صوحان گفت: امروز معلوم خواهد شد آنچه از امر عرب پنهان بوده است. علی علیه السلام فرمود: چه کسی مرا از این مردم ستبراندام معذور می دارد یکی از آنان که تا نیمروز بر بستر خود می غلتد آمده و از قومی که برای شب زنده داری از بستر خود پهلو تهی می کنند بدگویی می‌کند و از من می‌خواهد که آنان را طرد کنم و از جمله ستمکاران شوم.

سوگند به کسی که دانه را رویانید و جانداران را بیافرید که از محمد صلی الله علیه و آله شنیدم که می گفت: به خدا قسم آنان(موالی و غیر عربها) شما [عرب‌ها] را خواهند زد تا به دین بازگردید همچنان که شما ایشان را در آغاز می زدید تا به دین درآیند.

مغیره ضبّی گوید: علی علیه السلام به موالی علاقه می ورزید و به آنان مهربان بود ولی عمر از آنان بیزار بود و دوری می کرد.

**[ترجمه]

قال الجزری فی [ماده «حمر» من کتاب النهایه]: حدیث علیّ علیه السلام (۱): «غلبتنا علیک هذه الحمراء». یعنون العجم و الروم. و العرب تسمّی الموالی الحمراء.

و [أیضا] قال [الجزری] فی [ماده «حشی» و «ضیطره»]:

و فی حدیث علیّ: «من یعذرنی من هؤلاء الضیاطره یتخلّف أحدهم یتقلّب علی حشایاه».

الضياطره: هم الضخام الذين لا غناء عندهم. الواحد: ضيطار، و الياء زائده.

و الحشايا: الفرش واحدها حشيّه بالتشديد. انتهى.

أقول: «يهجّر» على التفعيل: بمعنى السير فى الهاجره، قال [ابن الأثير] فى النهايه: [و] منه حديث زيد بن عروه «هل مهجّر كمن قال؟» أى

ص: ۳۱۹

۱- هكذا فى الأصل و الأظهر أن يكون: فى حديث الأشعث لعلىّ- عليه السلام- لأنّ القائل: «غلبتنا هذه الحمراء على وجهك» هو الأشعث.

هل من سار فی الهاجره کمن نام فی القائله؟.

**[ترجمه]جزری در ماده «حمر» در کتاب النهایهٔ گوید: حدیث علی علیه السلام «غلبتنا علیک هذه الحمراء» مقصود ایرانیان و رومیان است. و عرب‌ها موالی را حمراء می گفتند .

و نیز جزری در ماده «حشی» و «ضیطرهٔ» گوید: در سخن علی علیه السلام «من یعذرنی من هؤلاء الضیاطرهٔ یتخلّف احدهم یتقلّب علی حشایاه» الضیاطرهٔ اشخاص چاقی هستند که هیچگاه بی‌نیاز نمی‌شود. مفرد آن ضیطار و یاء زائده است و حشایا به معنای بستر و تشک است و مفرد آن حشیّهٔ با تشدید یاء است. پایان سخن.

می گویم: «یهجّر» با صیغه باب تفعیل است و به معنای حرکت کردن در گرمای روز است. ابن اثیر در النهایه گوید: و از همین کلمه سخن زید بن عروهٔ است که گوید: «هل مهجّر کمن قال؟» یعنی: آیا کسی که در گرمای روز حرکت می‌کند همچون کسی است که در نیمروز می‌خوابد؟

**[ترجمه]

«۱۰۹۴»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِکَاتِبِهِ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی رَافِعٍ: أَلِقْ دَوَاتَکَ، وَ أَطِلْ جِلْفَهَ قَلَمِکَ، وَ فَرِّجْ بَیْنَ السُّطُورِ، وَ قَرْمِطْ بَیْنَ الْحُرُوفِ، فَإِنَّ ذَلِکَ أَجْدَرُ بِصَبَاحَهِ الْخَطِّ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام به نویسنده خود عبید اللّه بن ابی رافع دستور داد: در دوات، لیقه بینداز، نوک قلم را بلند گیر، میان سطرها فاصله بگذار، و حروف را نزدیک به یکدیگر بنویس، که این شیوه برای زیبایی خط بهتر است. - . نهج البلاغه : ۵۳۰، قصار ۳۲۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: لاقت الدواه تلیق: أی لصقت. و لقتها أنا یتعدّی و لا یتعدّی فهی ملیقه إذا أصلحت مدادها، و ألقتها إلّاقه لغه فیه. و قال: الجلف:

القشر یقال: جلفت الطین عن رأس الدّن أجلفه بالضمّ. و جلفت الشی ء قطعته و استأصلته.

و قال ابن أبی الحدید: الجلفه: هیئه فتحه القلم، و أصله: القشر.

**[ترجمه]جوهری گوید: لاقت الدواهٔ تلیق: یعنی دوات را خوب درست کرد. و لقتُها أنا به صورت متعدی و لازم ذکر می...

شود فهی ملیقهٔ هرگاه مرکب آن خوب باشد. و ألقتها إلّاقهٔ قرائت دیگری از آن است. و گوید: «الجلف» به معنای پوسته است. گویند: جلفت الطین عن رأس الدّن أجلفُه - با ضمه - (گل را از روی خمره پاک کردم) و جلفت الشیء یعنی آن را بریدم و از ریشه کندم. ابن ابی الحدید گوید: الجلفهٔ شکل تراشیدن قلم است. و اصل آن به معنای پوست است.

**[ترجمه]

«۱۰۹۵»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَأْتِی عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يَبْقَى فِيهِمْ مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا رَسْمُهُ، وَ مِنَ الْإِسْلَامِ إِلَّا اسْمُهُ، مَسَاجِدُهُمْ يَوْمَئِذٍ عَامِرَةٌ مِنَ الْبِنَاءِ، خَرَابٌ مِنَ الْهُدَى، سُكَّانُهَا وَ عُمَّارُهَا شَرُّ أَهْلِ الْأَرْضِ، مِنْهُمْ تَخْرُجُ الْفِتْنَةُ، وَ إِلَيْهِمْ تَأْوِی الْخَطِيئَةُ. يَرُدُّونَ مَنْ شَذَّ عَنْهَا فِيهَا، وَ يَسُوقُونَ مَنْ تَأَخَّرَ عَنْهَا إِلَيْهَا، يَقُولُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: «فَبِی حَلَفْتُ لَأَبْعَثَنَّ عَلَى أُولَئِكَ فِتْنَةً أَتْرُكُ الْحَكِيمَ فِيهَا حَيْرَانَ». وَ قَدْ فَعَلَ، وَ نَحْنُ نَسْتَقِيلُ اللَّهَ عَثْرَةَ الْغَفْلَةِ.

ص: ۳۲۰

۱- [۱۰۹۴]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيّ رُفِعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ (۳۱۵) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ كِتَابَ نَهْجٌ الْبَلَاغَهُ.

۲- [۱۰۹۵]- رَوَاهُ الشَّرِيفِ الرَّضِيّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۶۹) مِنَ قصار كَلَامٍ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی نَهْجِ الْبَلَاغَهُ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام فرمود: روزگاری بر مردم خواهد آمد که از قرآن جز نشانی، و از اسلام جز نامی، باقی نخواهد ماند. مسجدهای آنان در آن روزگار آبادان، امّا از هدایت ویران است. مسجد نشینان و سازندگان بناهای شکوهمند مساجد، بدترین مردم زمین می باشند، که کانون هر فتنه، و جایگاه هر گونه خطاکاری اند، هر کس از فتنه بر کنار است او را به فتنه باز گردانند، و هر کس که از فتنه عقب مانده او را به فتنه ها کشانند، که خدای بزرگ فرماید: «به خودم سوگند، بر آنان فتنه ای بگمارم که انسان شکیبا در آن سرگردان ماند!» و چنین کرده است، و ما از خدا می خواهیم که از لغزش غفلت ها در گذرد. - . نهج البلاغه : ۵۴۰، قصار ۳۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

[قوله علیه السلام:] «إلّا رسمه»: أی کتابته دون العمل به و تلاوته کما ینبغی. و قیل: رسم القرآن: تلاوته و هو أثره.

[قوله علیه السلام:] «و إلیهم تأوی»: کنایه عن شدّه ملازمتهم لها، أو عن رجوع آثامها إلیهم، لکونهم سبب شیوعها فی النّاس و الضمائر المؤنّثه إمّا راجعه إلی الفتنه أو الخطیئه.

و قیل: ینبغی أن یکون [علیه السلام] قد قال هذا الکلام فی أیّام خلافته؛ لأنّها کانت أیّام السیف المسلّط علی أهل الضلال من المسلمین، و کذلک ما بعثه اللّه عزّ و جلّ علی بنی أمیّه و أتباعهم من سیوف بنی هاشم، بعد انتقاله علیه السلام [إلی اللّه] ، و علی هذا ینبغی أن یحمل قوله علیه السلام: «و قد فعل» علی دنوّ وقوع الفعل، أو أنّه قضی فی علم اللّه و قدّر حتما.

أو یکون قوله علیه السلام: «یأتی علی الناس زمان»: بمعنی أنّ مثل ذلک من الأمور الممکنه التی تجری علی الخلق، و إن کان قد وقع.

و یمکن أن یکون إخبارا عن وقوع الأمور فی آخر الزمان، و یحمل قوله:

«و قد فعل» علی أحد الوجهین، و یکون الحکم بدنوه مثل قوله تعالی: «اقْتَرَبَتِ السَّاعَهُ» [۱- القمر: ۵۴].

**[ترجمه]فرموده امام علیه السلام «إلا رسمه» یعنی کتابت قرآن بدون عمل کردن به قرآن و تلاوت آن به گونه شایسته. و گفته شده: رسم القرآن: به معنای تلاوت قرآن است.

فرموده امام علیه السلام «و إلیهم تأوی» کنایه از ملازمت شدید گناهان با آنان، یا بازگشت گناهانشان به خود آنان است زیرا آن‌ها سبب شایع شدن گناهان در میان مردم شده‌اند. و ضمیرهای مؤنث در کلام به فتنه یا گناه بازمی گردد. گفته شده: شایسته است گفته شود که امام علیه السلام این سخنان را در روزگار خلافت خویش بیان فرموده زیرا آن زمان، روزگار شمشیری بود که بر مسلمانان گمراه چیره شد و نیز روزگار شمشیرهای بنی هاشم بود که خداوند عزّ و جلّ پس از آنکه به رحمت خدا پیوست، بر بنی امیه فرو فرستاد. بر این اساس شایسته است فرموده امام علیه السلام «و قد فعل» را حمل بر نزدیک

شدن وقوع امر کنیم، یا بدین معنی که در علم خداوند به صورت حتمی مقدّر شده است.

یا اینکه فرموده امام علیه السلام «یأتی علی الناس زمان» یعنی مانند آن از اموری ممکنی است که بر مخلوقات جاری می گردد هر چند که پیش‌تر اتفاق افتاده باشد. و ممکن است خبر دادن وقوع اموری در آخر الزمان باشد و «و قد فعل» بر یکی از آن دو وجه، حمل می گردد و حکم به نزدیک شدن آن امر مانند سخن خداوند است که می‌فرماید: «اقتربت الساعة» - [۲]. قمر / ۱ - {نزدیک شد قیامت.}

**[ترجمه]

«۱۰۹۶»

(۱) [نَهْجٌ:] وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِغَالِبِ بْنِ صَعْصَعَهَ أَبِی الْفَرَزْدَقِ فِی كَلَامٍ دَارَ بَيْنَهُمَا-:

مَا فَعَلَتْ إِبِلُکَ الْكَثِيرَهُ؟ فَقَالَ: ذَعْذَعَتْهَا الْحُقُوقُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ذَاکَ أَحْمَدُ سُبُلِهَا..

ص: ۳۲۱

۱- [۱۰۹۶]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيِّ رِضْوَانَ اللَّهِ عَلَيْهِ فِی الْمُخْتَارِ: (۴۴۶) مِنَ الْبَابَ الثَّالِثِ مِنَ نَهْجٌ الْبَلَاغَهُ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام به پدر فرزدق، غالب بن صعصعه - در گفتگویی که میان آن دو صورت گرفت - فرمود:

شتران فراوانت چه شده اند؟ پاسخ داد: ای امیر مؤمنان، پرداخت حقوق آن‌ها را پراکنده ساخت امام فرمود: این بهترین راه مصرف آن بود. - . نهج البلاغه : ۵۵۴، قصار ۴۵۵ -

**[ترجمه]

بیان

«ما فعلت إبلك؟»: أی كيف تلفت؟ [أو ما شأنها هل هی علی حالها، أم طرأت عليها الزياده و النقيصه؟]. [و] «ذعذعتها الحقوق»: أی فرّقتها المصارف الضروريه من الزكاه و الجهاد و نوائب القبيله و أمثالها. و [قوله عليه السلام:] «أحمد [سبلها]»: من المبنيّ للمفعول.

[۱۰۹۷- (۱)

**[ترجمه]«ما فعلت بإبلك» يعنی: چگونه شترانت را از دست دادی؟ یا اینکه وضعیت شترانت چگونه است آیا بر همان حالت پیشین است یا تعداد آنان کم و زیاد شده است؟ «ذعذعتها الحقوق» يعنی: مخارج ضروری همچون زکات، جهاد، صرف در مصیبت‌های وارده بر قبیله و چیزهایی مانند این‌ها، شترانم را پراکنده ساخت. فرموده امام علیه السلام «أحمد سبلها» فعل (احمد) مبنی بر مفعول (مجهول) است.

**[ترجمه]

«۱۰۹۷» الی «۱۱۱۷»

كِتَابُ الْغَارَاتِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَئِنْ مَلَكْتُ لَأَرْمِيَنَّهُ بِالْحِجَارَهِ. يَعْنِی الْمُغِيرَهَ [بْنَ شُعْبَهَ] وَ كَانَ يَنْتَقِصُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَ عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ذُكِرَ الْمُغِيرَهُ بْنُ شُعْبَهَ عِنْدَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: وَ مَا الْمُغِيرَهُ؟ إِنَّمَا كَانَ سَبَبُ إِسْلَامِهِ لِفَجْرَهٍ وَ غَدْرَهٍ لِمُطْمَئِنِّينَ إِلَيْهَا رَكِبَهَا مِنْهُمْ فَهَرَبَ، فَأَتَی النَّبِيَّ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَالْعَائِذِ بِالْإِسْلَامِ وَ اللَّهِ مَا رَأَی [أَحَدٌ] عَلَيْهِ مِنِ ادِّعَاءِ الْإِسْلَامِ خضوع و لا خشوع [خُضُوعاً وَ لَا خُشُوعاً].

أَلَا وَ إِنَّهُ كَانَ مِنْ ثَقِيفٍ فَرَاعِنَهٌ يُجَانِبُونَ الْحَقَّ وَ يُسْعِرُونَ نِيرَانَ الْحَرْبِ وَ يُوَازِرُونَ الظَّالِمِينَ.

أَلَا لِأَنَّ ثَقِيفاً قَوْمٌ غُدَرٌ لَا يُوفُونَ بِعَهْدٍ، يُبْغِضُونَ الْعَرَبَ، كَأَنَّهُمْ لَيْسُوا مِنْهُمْ وَ لَرُبَّ صَالِحٍ قَدْ كَانَ فِيهِمْ مِنْهُمْ عُرْوَهُ بْنُ مَسْعُودٍ وَ أَبُو عُبَيْدِ بْنُ مَسْعُودٍ.

وَ أَمَّا الْوَلِيدُ (٢) بْنُ عُقْبَةَ فَهُوَ الَّذِی سَمَّاهُ اللَّهُ فِی كِتَابِهِ فَاسِقاً، وَ هُوَ أَحَدُ الصِّبْيَةِ الَّذِينَ بَشَّرَهُمُ النَّبِیُّ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِالنَّارِ وَ [قَدْ] قَالَ شِعْراً يَرُدُّ عَلَی النَّبِی

ص: ٣٢٢

١- [١٠٩٧]- رَوَاهُ وَ مَا بَعْدَهُ الثَّقَفِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْحَدِيثِ: (١٨٩) وَ مَا يَلِيهِ مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ ص ٥١٨- ٥٨١ ط ١. وَ قَدْ تَقَدَّمَ الثَّانِی تَحْتَ الرقم ٨٨٢.

٢- و هذا من كلام الثّقفیّ صاحب الغارات.

صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ قَوْلَهُ حَیْثُ قَالَ فِی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: «إِنْ تَوَلَّوْهُ تَجِدُوهُ هَادِیاً مَهْدِیّاً یَسْلُکُ بِکَمُ الطَّرِیقَ الْمُسْتَقِیمَ» فَقَالَ [الْوَلِیدُ فِی رَدِّ هَذَا الْقَوْلِ]:

فَإِنْ یَکُ قَدْ ضَلَّ الْبَعِیرُ بِحَمْلِهِ*** فَلَمْ یَکُ مَهْدِیّاً وَ لَا کَانَ هَادِیاً

فَهُوَ مِنْ مُبْغِضِی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَعْدَائِهِ وَ أَعْدَاءِ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ؛ لِأَنَّ أَبَاهُ قَتَلَهُ النَّبِیُّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ بِیَدِ عَلِیٍّ صَبْراً یَوْمَ بَدْرٍ بِالصَّفْرَاءِ.

وَ عَنْ مُغِیرَهَ الضَّبِّیِّ قَالَ: مَرَّ نَاسٌ بِالْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُمْ یُرِیدُونَ عِیَادَهَ الْوَلِیدِ بْنِ عُقْبَهَ، وَ هُوَ فِی عِلَّهٍ شَدِیدَهٍ، فَأَتَاهُ الْحَسَنُ عَلَیْهِ السَّلَامُ مَعَهُمْ عَائِداً، فَقَالَ لِلْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ: «أَتُوبُ إِلَی اللَّهِ مِمَّا کَانَ بَیْنِی وَ بَیْنَ جَمِیعِ النَّاسِ، إِلَّا مَا کَانَ بَیْنِی وَ بَیْنَ أَبِیکَ!» یَقُولُ: أَیْ لَا أَتُوبُ مِنْهُ (۱).

قال إبراهیم: و لحق بمعاویه یزید بن حجیّه، و وائل بن حجر الحضرمی، و مصقله بن هبیره الشیبانی، و القعقاع بن شور، و طارق بن عبد اللّه، و النجاشی الشاعر.

و کان أصحابه لمّا نزل بقلوبهم من الفتنه و البلاء و الرکون إلی الدنیا، یغدرون و یختانون مال الخراج و یهربون إلی معاویه.

وَ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ: کَانَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یُوَلِّیهِمُ الْوِلَایَهَ وَ الْأَعْمَالَ فَیَأْخُذُونَ [مَا یَقْدِرُونَ عَلَیْهِ مِنَ الْأَمْوَالِ] وَ یَهْرُبُونَ إِلَی مُعَاوِیَهَ، مِنْهُمُ الْمُنْذِرُ بْنُ الْجَارُودِ الْعَبْدِیُّ.

قَالَ: کَانَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَلَّی الْمُنْذِرَ بْنَ الْجَارُودِ فَارِساً فَاحْتَازَ مَالًا مِنَ الْخَرَاجِ. قَالَ: [وَ] کَانَ الْمَالُ أَرْبَعَمِائَهِ أَلْفِ دِرْهَمٍ، فَحَبَسَهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَشَفَعَ فِیهِ صَعْصَعَهُ بْنُ صُوحَانَ إِلَیْهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ، وَ قَامَ بِأَمْرِهِ وَ خَلَّصَهُ، وَ کَانَ صَعْصَعَهُ مِنْ مُنَاصِحِیهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ.

۱- و لتراجع ترجمه الإمام الحسن من تاریخ الیعقوبیّ.

قَالَ الْأَسْوَدُ بْنُ قَيْسٍ: جَاءَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَائِداً صَعْصَعَهَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ: يَا صَعْصَعَهُ لَا تَجْعَلَنَّ عِيَادَتِي إِلَيْكَ أُبَّهَهً عَلَى قَوْمِكَ. فَقَالَ: لَا وَ اللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَ لَكِنَّ نِعْمَهً وَ شُكْراً. فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنْ كُنْتَ مَا عَلِمْتُ لَخَفِيفَ الْمَئُونَهِ عَظِيمَ الْمَعُونَهِ. فَقَالَ صَعْصَعَهُ: وَ أَنْتَ وَ اللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا عَلِمْتُ بِكِتَابِ اللَّهِ لَعَلِيمٌ، وَ إِنَّ اللَّهَ فِي صَدْرِكَ لَعَظِيمٌ، وَ إِنَّكَ بِالْمُؤْمِنِينَ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ (۱).

و منهم يزيد بن حجيّه.

أقول: و ذكر أحواله و أحوال جماعه من الفارّين الخاذلين، أوردنا [سابقا] أحوالهم بروايه ابن أبى الحديد عنه و عن غيره (۲).

ثمّ قال [صاحب الغارات] و منهم الهجنّع عبد اللّه بن عبد الرحمن بن مسعود الثقفى شهد مع على عليه السلام صفّين، و كان فى أوّل أمره مع معاويه ثمّ صار إلى على ثم رجع بعد إلى معاويه سمّاه على عليه السلام الهجنّع. و الهجنّع:

الطويل.

و منهم القعقاع بن شور.،

حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ [أَبِي] إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: تَسْأَلُونِّي الْمَالَ وَ قَدِ اسْتَعْمَلْتُ الْقَعْقَاعَ بْنَ شَوْرٍ عَلَى كَسْكَرَ، فَأَصْدَقَ امْرَأَتَهُ بِمِائَهِ أَلْفٍ؟! وَ ايْمُ اللَّهِ لَوْ كَانَ كُفْواً [لَهَا] مَا أَصْدَقَهَا ذَلِكَ!.

وَ عَنْ مَيْسَرَهَ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: قَاتَلُوا أَهْلَ الشَّامِ مَعَ كُلِّ إِمَامٍ بَعْدِي.

ص: ۳۲۴

۱- و رواه أيضا البلاذرىّ فى الحديث: (۱۸۳) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من كتاب أنساب الأشراف: ج ۱، ص ۳۲۹، و فى ط ۱: ج ۲ ص ۱۶۳.

۲- فانظر الحديث ۸۸۲ و ما حوله.

و عن الواقدی قال: إنّ عمرو بن ثابت الـذی روی عن أبی أیّوب حدیث «سته أیّام من شوّال» کان یرکب بالشام فی القری، فإذا دخـل قریه جمع أهلهـا ثمّ یقول: أیّهـا الناس إنّ علیّ بن أبی طالب کان رجلا منافقا، أراد أن ینفّر برسول اللّه صـلّی اللّه علیه لیله العقبه فالعنوه. قال فیلعنه أهل تلک القری ثم یسیر إلی الأخری، فیأمرهـم بمثل ذلک.

و عن الحسن بن الحرّ قال: لقیت مکحولا فإذا هو مملوء بغضا لعلی علیه السلام، فلم أزل به حتّی لان أو سکن.

و عن محمـد بن عبـد اللّه بن قـارب قـال: إنّی عنـد معـاویه لجالس إذ جاء أبو موسـی فقال: السـلام علیک یا أمیر المؤمنین. قال [معاویه]: و علیک السلام.

فلمّا تولّی قال: و اللّه لا یلی علی اثنین حتّی یموت.

و کـان أبـو بکره [نفیـع بن الحـارث] لمّـا قـدم علی علیه السـلام البصـره لقی الحسن بن أبی الحسن، و هـو متوجّه نحو علی علیه السلام فقال [له]: إلی أین؟

قال: إلی علیّ علیه السلام. قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول:

ستکون بعدی فتنه النائم فیها خیر من القاعد، و القاعد فیها خیر من القائم.

[قـال الحسن:] فلزمت بیتی، فلمّا کان بعـد لقیت جابر بن عبـد اللّه و أبا سـعید (۱) فقـالوا: أین کنت. فحـدّثتهم بما قال أبو بکره فقالوا: لعن اللّه أبا بکره إنّما قال النبی صلّی اللّه علیه و آله [ذلک] لأبی موسی: «تکون بعدی فتنه أنت فیها نائم خیر منک قاعد، و أنت فیها قاعد خیر منک ساع».

و قال: لمّا دخل معاویه الکوفه دخل أبو هریره المسجد، فکان یحدّث

۱- هـذا هو الظـاهر، و فی أصـلی من طبع الکمبـانی: «جـاریه بن عبـد اللّه». و مثله فی الغارات. ثم إنه لو صـح الحـدیث دل علی حسن نیه الحسن البصری وذم أبی بکره، وقـد تقـدم عن مصـدر آخر أن الحسن خرج من منزله عازما علی اللحوق بأم المؤمنین عائشه فسمع هاتفا یقول: إلی أین تذهب یا حسن؟ إن القاتل والمقتول فی النار...)

و يقول: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و قال أبو القاسم و قال خليلى.

فجاءه شابّ من الأنصار يتخطّى الناس حتّى دنا منه، فقال: يا أبا هريره حديث أسألك عنه فإن كنت سمعته من النّبى صلّى اللّه عليه و آله حدّثنيه، أنشدك باللّه [أ] سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ لِعَلِيٍّ: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ». قال أبو هريره:

نعم و الذى لا إله إلّا هو لسمعته من النبى صلّى اللّه عليه يقول لعلىّ: «من كنت مولاه فعلىّ مولاه اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه». فقال له الفتى:

لقد و اللّه واليت عدوّه و عاديت وليّه! [قال:] فتناول بعض الناس الشّابّ بالحصى، و خرج أبو هريره فلم يعد إلى المسجد حتّى خرج من الكوفه.

ص: ۳۲۶

**[ترجمه]الغارات: با اسناد به علی بن نعمان گوید: علی علیه السلام فرمود:

اگر قدرتی به دست آورم مغیره را سنگسار می کنم. - مغیره همواره بر علی عیب می گرفت -. جندب عبد اللّه گوید: در نزد علی علیه السلام سخن از مغیره بن شعبه به میان آمد. گفت: مغیره چیست؟ اسلام آوردن او به این سبب بود که در میان قوم خود قتلی مرتکب شد و مالی ربود و به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و اسلام آورد و به او پناهنده شد. به خدا سوگند از آن زمان که اسلام آورده هیچ کس در او خضوع و خشوعی ندیده است.

او از قبیله ثقیف بود: فرعونانی که از حق دوری جویند و آتش افروزان جنگ و یاریگران ستمکاران‌اند.

بدانید که ثقیف مردمی فریبکارند که عهد و پیمان نمی شناسند و عرب را دشمن دارند، چنانکه گویی خود عرب نیستند. البته چه بسا در میان آنان مردمان صالح هم بوده اند، از جمله عروه بن مسعود و ابو عبید بن مسعود.

مؤلف الغارات گوید: اما ولید بن عقبه همان کسی است که خدا در قرآن او را «فاسق» نامیده و یکی از کودکانی بود که پیامبر صلی الله علیه و آله او را به آتش وعده داد. او را شعری است که این سخن پیامبر را در حق علی علیه السلام که فرمود: «اگر از او پیروی کنید، هدایت کننده و هدایت شده اش خواهید یافت و شما را به راه راست رهبری خواهد کرد.» رد می کند و آن بیت این است:

- اگر شتری که او را حمل می کرده گم شده باشد پس او نه هدایت شده بود و نه هدایت کننده .

ولید بن عقبه از دشمنان علی و از دشمنان پیامبر صلی الله علیهما بود. زیرا پدرش به فرمان پیامبر در جنگ بدر با دستان علی در جایی به نام صفراء کشته شد. مغیره ضبّی گوید: جمعی که به عیادت ولید بن عقبه می رفتند بر حسن بن علی علیه السلام گذشتند. ولید سخت بیمار شده بود. حسن علیه السلام نیز با آنان به عیادت او رفت. ولید به حسن علیه السلام گفت: از هر چه با مردم دیگر کرده ام نزد خدا توبه کردم مگر آنچه در حق پدر تو کرده ام. (یعنی از هر بدی که در حق علی کرده ام توبه نمی کنم).

ابراهیم گوید: یزید بن حجیّه و وائل بن حجر الحضرمی و مصقله بن هبیره و قعقاع بن شور و طارق بن عبد اللّه و نجاشی شاعر به معاویه پیوستند.

اصحاب او چون بلا و فتنه در دلشان آشیان می کرد و به دنیا میل می کردند و غدر می ورزیدند و خیانت و اموال خراج را به ناحق تصرف می کردند به نزد معاویه می گریختند. اعمش گوید: علی علیه السلام آن‌ها را به ولایات و اعمال امارت می داد ولی آن‌ها اموال را تا آنجا که می‌توانستند می ربودند و به نزد معاویه می گریختند.

علی علیه السلام منذر بن جارود را امارت فارس داده بود. او مالی گزاف از خراج گرد آورد و از پرداخت آن امتناع کرد گویند چهار صد هزار درهم بود. علی علیه السلام او را به زندان کرد. صعصعه بن صوحان در نزد علی علیه السلام شفاعت کرد و در کار او به جدّ بایستاد تا آزادش کرد. و صعصعه از یاران نیکخواه علی بود.

اسود بن قیس گوید: علی بن ابی طالب علیه السلام به عیادت صعصعه آمد. چون وارد شد گفت: ای صعصعه مبادا عیادت مرا از خود دلیل تفاخر بر قوم خود به حساب آوری. گفت: نه به خدا، یا امیر المؤمنین، بلکه آن را نعمتی در خور سپاس به حساب می آورم. علی علیه السلام فرمود: ای صعصعه تا آنجا که می دانم تو مردی اندک هزینه بوده ای و یاری‌گر دیگران. و صعصعه گفت: و تو ای امیر المؤمنین تا آنجا که می دانم به کتاب خدا دانایی و خدا را در دل بزرگ می داری و بر مؤمنان مهربانی و رحمت می آوری. - . بلاذری در حدیث (۱۸۳) از زندگینامه امیرالمؤمنین علیه السلام از کتاب انساب الاشراف ج ۱ ص ۳۲۹ و در چاپ اول ج ۲ ص ۱۶۳ آن را روایت کرده است. -

از جمله کسانی که از علی علیه السلام بریدند و به معاویه پیوستند یکی هم یزید بن حجیه بود.

مؤلف: و احوال او و احوال برخی از کسانی که گریختند و امام را خوار گردانیدند که پیش‌تر با روایت ابن ابی الحدید از او و از دیگران بیان کردیم.

صاحب کتاب الغارات گوید: دیگر هجنّع عبد اللّه بن عبد الرحمن بن مسعود ثقفی بود که همراه علی علیه السلام در صفین بود. در آغاز از یاران معاویه بود سپس به علی علیه السلام پیوست و بار دیگر نزد معاویه بازگشت. و علی علیه السلام او را هجنّع نامید. یعنی: دراز. دیگر قعقاع بن شور بود. ابو اسحاق شیبانی گوید: علی علیه السلام فرمود: آیا شما از من مال می طلبید؟ در حالی که قعقاع ابن شور را به امارت کسکر فرستادم و او زنی را به صد هزار درهم کابین کرد. به خدا قسم اگر کفو او نبود، آن زن را به این مبلغ کابین نمی داد.(پس خودش هم از بیت المال پول دار شده بود!)

میسره گوید: علی علیه السلام فرمود: با هر امامی که بعد از من آید با مردم شام پیکار کنید.

واقدی گوید: عمر بن ثابت که از ابو ایوب انصاری حدیث «شش روز از شوال» را روایت کرده در شام سوار می شد و در روستاها می گردید. چون به روستایی در می آمد، مردم را جمع می کرد و می گفت: ای مردم، علی بن ابی طالب مردی منافق است، در شب عقبه می خواست به رسول خدا صلی الله علیه و آله آسیب برساند پس لعنتش کنید. مردم این روستا لعنت می کردند و او به روستای دیگر می رفت و آنان را به این کار امر می‌کرد.

حسن بن حر گوید: مکحول را دیدم، مردی بود دل آکنده از بغض علی بن ابی طالب علیه السلام و من همواره با او سخن گفتم تا نرم شد و دیگ کینه اش از جوشش بیفتاد.

محمد بن عبد اللّه بن قارب گوید: من در نزد معاویه بودم که ابو موسی بر او داخل شد و گفت: سلام بر تو ای امیر المؤمنین. معاویه گفت: سلام بر تو. چون ابو موسی بازگردید گفت: حتی بر دو تن هم حکومت نخواهد یافت تا بمیرد .

هنگامی که علی علیه السلام به بصره آمده بود، ابو بکره حسن بن ابی الحسن را دید که نزد علی علیه السلام می رود. پرسید به کجا می روی؟ گفت: نزد علی علیه السلام فرمود: از رسول خدا شنیده ام که می گفت: بعد از من فتنه ای پدید آید که آنکه خوابیده بهتر از کسی است که نشسته و آنکه نشسته بهتر است از آنکه ایستاده است.!

حسن گفت پس از آن در خانه خود ماندم. پس از این دیدار جاریه بن عبد اللّه و ابو سعید را دیدم. پرسیدند دیروز کجا بوده ای؟ آنچه ابو بکره گفته بود برایشان حکایت کردم. گفتند: خدا ابو بکره را لعنت کند. بد شنیده و بد پاسخ داده. هرآینه پیامبر صلی الله علیه و آله به ابو موسی گفته است که بعد از من فتنه ای پدید آید که تو در آن فتنه اگر خوابیده باشی بهتر از آن است که نشسته باشی و اگر نشسته باشی بهتر از آن است که راه بروی.

چون معاویه به کوفه در آمد، ابو هریره به مسجد داخل شد. ابو هریره حدیث می گفت، که رسول خدا چنین گفت و ابو القاسم چنین گفت و دوست من (یعنی پیامبر) چنین گفت.

جوانی از انصار از میان مردم پیش آمد تا به نزدیکی او رسید و به او گفت: حدیثی از تو می پرسم، اگر آن را تو خود از پیامبر شنیده ای بگوی. تو را به خدا قسم، آیا از پیامبر شنیده ای که درباره علی گفته باشد: «هر کس من مولای اویم علی مولای اوست. بار خدایا دوست بدار کسی را که او را دوست بدارد و دشمن باش هر کس را که با او دشمنی کند؟» ابو هریره گفت: آری، سوگند به خدایی که جز او هیچ خدایی نیست که این سخن از پیامبر شنیده ام که درباره علی می گفت: هر کس من مولای اویم علی مولای اوست. بار خدایا دوست بدار کسی را که او را دوست بدارد و دشمن باش هر کس را که با او دشمنی کند. جوان گفت: با این حال تو با دشمن علی دوستی می کنی و با دوست او دشمنی؟!

بعضی از حاضران آن جوان را سنگباران کردند و ابو هریره از مسجد بیرون آمد و دیگر به مسجد بازنگردید تا از کوفه رفت .

**[ترجمه]

[الباب الخامس و الثّلاثون] باب النّوادر

الأخبار

«۱۱۱۸»

(۱) کَنْزُ الْفَوَائِدِ لِلْکَرَاجُکِیِّ [قَالَ:] حَدَّثَنِی الشَّرِیفُ أَبُو الْحَسَنِ طَاهِرُ بْنُ مُوسَی الْحُسَیْنِیُّ عَنْ مَیْمُونِ بْنِ حَمْزَةَ الْحُسَیْنِیِّ قَالَ: رَأَیْتُ الْمُعَمَرَ الْمَغْرِبِیَّ، وَ قَدْ أُتِیَ بِهِ إِلَی الشَّرِیفِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ سَنَةَ عَشْرٍ وَ ثَلَاثِمِائَةٍ وَ أُدْخِلَ إِلَی دَارِهِ وَ مَعَهُ خَمْسَةُ رِجَالٍ أُغْلِقَتِ الدَّارُ وَ ازْدَحَمَ النَّاسُ، وَ حَرَصْتُ فِی الْوُصُولِ إِلَی الْبَابِ فَمَا قَدَرْتُ لِکَثْرَةِ الزِّحَامِ فَرَأَیْتُ بَعْضَ غِلْمَانِ الشَّرِیفِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ وَ هُمَا قَنْبَرُ وَ فَرْخٌ وَ عَرَّفْتُهُمَا أَنِّی أَشْتَهِی أَنْ أَنْظُرَهُ فَقَالا لِی: دُرْ إِلَی بَابِ الْحَمَّامِ بِحَیْثُ لَا یُدْرَی بِکَ. فَصِرْتُ إِلَیْهِ فَفَتَحَا لِی سِرّاً وَ دَخَلْتُ وَ أَغْلَقْتُ الْبَابَ، وَ حَصَلْتُ فِی مَسْلَخِ الْحَمَّامِ فَإِذَا قَدْ فُرِشَ لَهُ لِیَدْخُلَ الْحَمَّامَ فَجَلَسْتُ یَسِیراً فَإِذَا بِهِ قَدْ دَخَلَ، وَ هُوَ رَجُلٌ نَحِیفُ الْجِسْمِ، رَبْعٌ مِنَ الرِّجَالِ، خَفِیفُ الْعَارِضَیْنِ، آدَمُ اللَّوْنِ، إِلَی الْقِصَرِ [أَقْرَبُ] مَا هُوَ، أَسْوَدُ الشَّعْرِ یُقَدِّرُ الْإِنْسَانُ أَنَّ لَهُ نَحْواً مِنَ الْأَرْبَعِینَ سَنَةً، وَ فِی صُدْغَیْهِ أَثَرٌ کَأَنَّهُ [أَثَرُ]

١- [١١١٨]- رَوَاهُ مَا بَعْدَهُ الْعَلَّامَهُ الْكَرَاجُكِيُّ فِی کِتَابِ كَنْزِ الْفَوَائِدِ ٢۶٢.

ضَرْبَهٍ، فَلَمَّا تَمَكَّنَ مِنَ الْجُلُوسِ وَ النَّفَرُ مَعَهُ وَ أَرَادَ خَلْعَ ثِيَابِهِ قُلْتُ لَهُ: مَا هَذِهِ الضَّرْبَهُ؟ فَقَالَ: أَرَدْتُ أَنْ أُنَاوِلَ مَوْلَایَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ السَّوْطَ یَوْمَ النَّهْرَوَانِ فَقَصَّ الْفَرَسُ رَأْسَهُ فَضَرَبَنِی بِاللِّجَامِ وَ کَانَ حَدِیداً فَشَجَّنِی.

فَقُلْتُ لَهُ: أَ دَخَلْتَ هَذِهِ الْبَلْدَهَ قَدِیماً؟ فَقَالَ: نَعَمْ وَ کَانَ مَوْضِعَ جَامِعِکُمُ السُّفْلَانِیِّ مَبْصَلَهً وَ فِیهِ بِئْرٌ. فَقُلْتُ هَؤُلَاءِ أَصْحَابُکَ؟ فَقَالَ: [هُمْ] وُلْدِی وَ وُلْدُ وُلْدِی. ثُمَّ دَخَلَ الْحَمَّامَ فَجَلَسْتُ حَتَّی خَرَجَ وَ لَبِسَ ثِیَابَهُ، فَرَأَیْتُ عَنْفَقَتَهُ قَدِ ابْیَضَّتْ، فَقُلْتُ لَهُ: [أَ] کَانَ بِهَا صِبَاغٌ؟ قَالَ: لَا وَ لَکِنْ إِذَا جُعْتُ ابْیَضَّتْ وَ إِذَا شَبِعْتُ اسْوَدَّتْ! فَقُلْتُ: قُمْ [وَ] ادْخُلِ الدَّارَ حَتَّی تَأْکُلَ. فَدَخَلَ الْبَابَ.

**[ترجمه]کنزالفوائد: شریف ابو القاسم میمون بن حمزه حسینی گوید: معمر مغربی را دیدم در زمانی که در سال سیصد و ده او را نزد شریف ابی عبد اللّه محمد بن اسماعیل آورده بودند. او و همراهانش را که پنج مرد بودند به خانه او درآوردند و در خانه بستند و مردم دور خانه ازدحام کرده بودند و من تلاش کردم خودم را به در خانه برسانم و از ازدحام نتوانستم و یکی از غلامان شریف ابی عبد اللّه محمد بن اسماعیل را دیدم به نام قنبر که همراه فرخ غلام دیگر او بود و آن‌ها را شناختم و به آن‌ها گفتم: می‌خواهم مغربی را ببینم به من گفتند: چرخ بزن به سمت در حمام طوری که کسی نفهمد و من به آنجا رفتم و به صورت پنهانی در را برایم گشودند و وارد شدم و در را بستند و در سر بینه حمام درآمدم و دیدم آن را فرش کردند تا به حمام رود و من اندکی نشستم و به ناگاه وارد آنجا شد، مردی بود لاغر اندام و چهارشانه و گونه های سبکی داشت و رنگ گندم گونی و به کوتاهی می‌زد و موی سیاهی داشت و در سن چهل ساله می‌نمود و در گیجگاه او اثر زخمی بود و چون با همراهان خود نشستند و خواست جامه خود را درآورد گفتم: این ضربت چیست؟ گفت: در روز جنگ نهروان می‌خواستم تازیانه را به دست مولایم امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام بدهم اسب سر کشید و لگامش به گوشه روی من زد و لگام آهنی بود و مرا زخمی کرد.

به او گفتم: در قدیم به این شهر آمدی؟ گفت: آری در آن تاریخ جای مسجد جامع سفلانی شما سبزه‌زار بود و در آن چاهی بود، گفتم: این همراهانت اصحاب تو هستند؟ گفت: اینان فرزندان و فرزندزادگان من هستند. سپس به حمام رفت و من نشستم تا بیرون آمد و جامه هایش را پوشید دیدم موهای زیر لبش سفیدند، گفتم: اینها را رنگ کرده بودند؟ گفت: نه چون گرسنه شوم سفید می‌شوند و چون سیر شوم سیاه! گفتم: برخیز و به خانه برو غذا بخور و او به درون خانه رفت. - . کنز الفوائد۲ : ۱۴۷ -

**[ترجمه]

«۱۱۱۹»

وَ رَوَی الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی بْنِ الْحَسَنِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَنَّهُ حَجَّ فِی تِلْکَ السَّنَهِ وَ فِیهَا حَجَّ نَصْرٌ الْقَشُورِیُّ صَاحِبُ الْمُقْتَدِرِ قَالَ: فَدَخَلْتُ مَدِینَهَ الرَّسُولِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ أَصَبْتُ فِیهَا قَافِلَهَ الْبَصْرِیِّینَ وَ فِیهَا أَبُو بَکْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ الْبَادَرَانِیُّ، وَ مَعَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْمَغْرِبِ یَذْکُرُ أَنَّهُ رَأَی أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ ازْدَحَمَ عَلَیْهِ النَّاسُ وَ جَعَلُوا یَتَمَسَّحُونَ بِهِ وَ کَادُوا یَقْتُلُونَهُ. قَالَ: فَأَمَرَ عَمِّی أَبُو الْقَاسِمِ طَاهِرُ بْنُ یَحْیَی فِتْیَانَهُ وَ غِلْمَانَهُ أَنْ یُفَرِّجُوا عَنْهُ فَفَعَلُوا، وَ دَخَلُوا بِهِ إِلَی دَارِ ابْنِ سَهْلٍ اللُّطْفِیِّ، وَ کَانَ طَاهِرٌ یَسْکُنُهَا، وَ أَذِنَ لِلنَّاسِ فَدَخَلُوا، وَ کَانَ

مَعَهُ خَمْسَهُ رِجَالٍ ذَكَرَ أَنَّهُمْ أَوْلَادُهُ وَ أَوْلَادُهُ فِيهِمْ شَيْخٌ لَهُ نَيِّفٌ وَ ثَمَانُونَ سَنَهً، فَسَأَلْنَاهُ عَنْهُ؟ فَقَالَ: هَذَا ابْنِي. وَ [كَانَ فِيهِمْ] اثْنَانِ [آخَرَانِ] لِكُلٍّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا سِتُّونَ سَنَهً أَوْ خَمْسُونَ سَنَهً، وَ آخَرُ لَهُ سَبْعُونَ سَنَهً فَقَالَ: هَذَا ابْنُ ابْنِي. وَ [فِيهِمْ] آخَرُ لَهُ سِتَّ عَشْرَهَ سَنَهً فَقَالَ: هَذَا ابْنُ ابْنِ ابْنِي، وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَصْغَرُ مِنْهُ، وَ كَانَ إِذَا رَأَيْتُهُ قُلْتُ هَذَا ابْنُ ثَلَاثِينَ أَوْ أَرْبَعِينَ سَنَهً، أَسْوَدُ الرَّأْسِ وَ اللِّحْيَهِ، شَابٌّ نَحِيفُ الْجِسْمِ، آدَمُ، رَبْعُ الْقَامَهِ وَ خَفِيفُ الْعَارِضَيْنِ، هُوَ إِلَى الْقَصْرِ أَقْرَبُ، وَ اسْمُهُ عَلِيُّ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ الْخَطَّابِ.

فَمِمَّا سَمِعْتُ مِنْ حَدِيثِهِ الَّذِی حَدَّثَ النَّاسَ بِهِ أَنَّهُ قَالَ: خَرَجْتُ مِنْ بَلَدِی أَنَا وَ أَبِی وَ عَمِّی نُرِیدُ الْوُفُودَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، وَ کُنَّا مُشَاةً فِی قَافِلَةٍ، فَانْقَطَعْنَا عَنِ النَّاسِ، وَ اشْتَدَّ بِنَا الْعَطَشُ وَ عَدِمْنَا الْمَاءَ، وَ زَادَ بِأَبِی وَ عَمِّی الضَّعْفُ فَأَقْعَدْتُهُمَا إِلَی جَانِبِ شَجَرَهٍ وَ مَضَیْتُ أَلْتَمِسُ لَهُمَا مَاءً فَوَجَدْتُ عَیْناً حَسَنَهً وَ فِیهَا مَاءٌ صَافٍ فِی غَایَهِ الْبَرْدِ وَ الطِّیبَهِ، فَشَرِبْتُ حَتَّی ارْتَوَیْتُ، ثُمَّ نَهَضْتُ لِآتِیَ بِأَبِی وَ عَمِّی إِلَی الْعَیْنِ فَوَجَدْتُ أَحَدَهُمَا قَدْ مَاتَ فَتَرَکْتُهُ بِحَالِهِ، وَ أَخَذْتُ الْآخَرَ وَ مَضَیْتُ فِی طَلَبِ الْعَیْنِ، فَاجْتَهَدْتُ إِلَی أَنْ أَرَاهَا فَلَمْ أَرَهَا وَ لَا عَرَفْتُ مَوْضِعَهَا، وَ زَادَ الْعَطَشُ بِهِ حَتَّی مَاتَ، فَحَرَصْتُ فِی أَمْرِهِ حَتَّی وَارَیْتُهُ، وَ عُدْتُ إِلَی الْآخَرِ فَوَارَیْتُهُ أَیْضاً. وَ سِرْتُ وَحْدِی إِلَی أَنِ انْتَهَیْتُ إِلَی الطَّرِیقِ وَ لَحِقْتُ بِالنَّاسِ وَ دَخَلْتُ الْمَدِینَهَ، وَ کَانَ دُخُولِی إِلَیْهَا فِی الْیَوْمِ الَّذِی قُبِضَ فِیهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ، فَرَأَیْتُ النَّاسَ مُنْصَرِفِینَ مِنْ دَفْنِهِ فَکَانَتْ أَعْظَمَ الْحَسَرَاتِ دَخَلَتْ بِقَلْبِی، وَ وافی [رَآنِی] أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَحَدَّثْتُهُ حَدِیثِی فَأَخَذَنِی وَ أَقَمْتُ مَعَهُ مُدَّهَ خِلَافَهِ أَبِی بَکْرٍ وَ عُمَرَ وَ عُثْمَانَ، وَ فِی أَیَّامِ خِلَافَتِهِ حَتَّی قَتَلَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُلْجَمٍ بِالْکُوفَهِ.

قَالَ: وَ لَمَّا حُوصِرَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ فِی دَارِهِ، دَعَانِی وَ دَفَعَ إِلَیَّ کِتَاباً وَ نَجِیباً وَ أَمَرَنِی بِالْخُرُوجِ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ، وَ کَانَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ غَائِباً ب «یَنْبُعَ» فِی ضِیَاعِهِ وَ أَمْوَالِهِ، فَأَخَذْتُ الْکِتَابَ وَ رَکِبْتُ النَّجِیبَ وَ سِرْتُ حَتَّی إِذَا کُنْتُ بِمَوْضِعٍ یُقَالُ لَهُ: جِنَانُ أَبِی عَبَایَهَ، سَمِعْتُ قُرْآناً فَإِذَا أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] یَقْرَأُ: «أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً وَ أَنَّکُمْ إِلَیْنا لا تُرْجَعُونَ»[۱۱۵ / المؤمنون: ۲۳] قَالَ: فَلَمَّا نَظَرَ إِلَیَّ قَالَ: یَا أَبَا الدُّنْیَا مَا وَرَاءَکَ؟

قُلْتُ: هَذَا کِتَابُ عُثْمَانَ فَقَرَأَهُ فَإِذَا فِیهِ:

فَإِنْ کُنْتَ مَأْکُولًا فَکُنْ خَیْرَ آکِلٍ*** وَ إِلَّا فَأَدْرِکْنِی وَ لَمَّا أُمَزَّقْ

فَلَمَّا قَرَأَهُ قَالَ: سِرْ سِرْ. فَدَخَلْنَا الْمَدِینَهَ سَاعَهَ قَتْلِ عُثْمَانَ، فَمَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی حَدِیقَهِ بَنِی النَّجَّارِ، وَ عَلِمَ النَّاسُ بِمَکَانِهِ فَجَاءُوا إِلَیْهِ

رَكْضاً وَ قَدْ كَانُوا عَازِمِينَ عَلَى أَنْ يُبَايِعُوا طَلْحَهَ، فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَيْهِ ارْفَضُّوا مِنْ طَلْحَهَ ارْفِضَاضَ الْغَنَمِ يَشُدُّ عَلَيْهَا السَّبُعُ. فَبَايَعَهُ طَلْحَهُ وَ الزُّبَيْرُ فَتَابَعَ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ يُبَايِعُونَهُ، فَأَقَمْتُ مَعَهُ أَخْدُمُهُ.

وَ حَضَرْتُ مَعَهُ صِفِّينَ أَوْ قَالَ: النَّهْرَوَانَ فَكُنْتُ عَنْ يَمِينِهِ إِذْ سَقَطَ السَّوْطُ مِنْ يَدِهِ، فَانْكَبَبْتُ لِآخُذَهُ وَ أَرْفَعَهُ إِلَيْهِ، وَ كَانَ لِجَامُ دَابَّتِهِ حَدِيداً مُدْمَجاً فَشَجَّنِي هَذِهِ الشَّجَّهَ فَدَعَانِي أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَتَفَلَ فِيهَا وَ أَخَذَ حَفْنَهً مِنْ تُرَابٍ فَتَرَكَهَا عَلَيْهَا، فَوَ اللَّهِ مَا وَجَدْتُ أَلَماً وَ لَا وَجَعاً، ثُمَّ أَقَمْتُ مَعَهُ حَتَّى قُتِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَ صَحِبْتُ الْحَسَنَ [ابْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ] حَتَّى ضُرِبَ بِالسَّابَاطِ وَ حُمِلَ إِلَى الْمَدَائِنِ، وَ لَمْ أَزَلْ مَعَهُ بِالْمَدِينَهِ حَتَّى مَاتَ مَسْمُوماً، سَمَّتْهُ جَعْدَهُ بِنْتُ الْأَشْعَثِ بْنِ قَيْسٍ الْكِنْدِيُّ (لَعْنَهُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا).

ثُمَّ خَرَجْتُ مَعَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِكَرْبَلَاءَ، وَ قُتِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَهَرَبْتُ بِدِينِي، وَ أَنَا مُقِيمٌ بِالْمَغْرِبِ أَنْتَظِرُ خُرُوجَ الْمَهْدِيِّ، وَ ظُهُورَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

قَالَ الشَّرِيفُ أَبُو مُحَمَّدٍ حَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحُسَيْنِيُّ: وَ مِمَّا رَأَيْتُ مِنْ هَذَا الشَّيْخِ عَلِيِّ بْنِ عُثْمَانَ، وَ هُوَ إِذْ ذَاكَ فِي دَارِ عَمِّي طَاهِرِ بْنِ يَحْيَى وَ يُحَدِّثُ أَحَادِيثَهُ، وَ بَدْءُ خُرُوجِهِ إِذْ نَظَرْتُ إِلَى عَنْفَقَتِهِ فَرَأَيْتُهَا قَدِ احْمَرَّتْ ثُمَّ ابْيَضَّتْ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى ذَلِكَ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِي لِحْيَتِهِ وَ لَا رَأْسِهِ وَ لَا عَنْفَقَتِهِ بَيَاضٌ، فَنَظَرَ إِلَيَّ [وَ أَنَا] أَنْظُرُ إِلَيْهِ فَقَالَ: مَا تَرَوْنَ؟ إِنَّ هَذَا يُصِيبُنِي إِذَا جُعْتُ فَإِذَا شَبِعْتُ رَجَعَتْ إِلَى سَوَادِهَا، فَدَعَا عَمِّي بِطَعَامٍ فَأُخْرِجَ مِنْ دَارِهِ ثَلَاثُ مَوَائِدَ فَوُضِعَتْ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَ كُنْتُ أَنَا مِمَّنْ جَلَسَ مَعَهُ عَلَيْهَا وَ جَلَسَ عَمِّي مَعَهُ، فَكَانَ يَأْكُلُ وَ يَلْقُمُهُ فَأَكَلَ أَكْلَ شَابٍّ وَ عَمِّي يَحْلِفُ عَلَيْهِ، وَ أَنَا أَنْظُرُ إِلَى عَنْفَقَتِهِ تَسْوَدُّ حَتَّى عَادَتْ إِلَى سَوَادِهَا وَ شَبِعَ.

**[ترجمه]و حسن بن محمد از احفاد امام چهارم علیه السلام روایت کرده که: در آن سال به حج رفته بود و نصر قشوری دوست مقتدر (عباسی) هم به حج آمده بود گوید: من وارد شهر پیامبر صلی الله علیه و آله شدم و با کاروان بصریان که ابو بکر محمد بن علی مادرانی در آن بود، روبه‌رو شدم و همراهش مردی از اهل مغرب بود که می گفتند اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیده و مردم بر سر او شوریده و با دست کشیدن به او تبرک می‌جستند و نزدیک بود او را بکشند و عمویم ابو القاسم طاهر بن یحیی به جوانان و غلامان خود فرمود: مردم را از گرد او پس زدند و او را به خانه ابن سهل لطفی که خود سکونت داشت کشیدند و به مردم هم اجازه داد وارد خانه شوند و وارد شدند و پنج مرد همراه او بودند که گفت: فرزندان و زادگان فرزندان اویند که میان آن‌ها پیر مردی بود هشتاد و چند ساله و از او پرسیدیم گفت: این پسر من است. دو نفر دیگر بودند که شصت ساله بودند یا پنجاه ساله و دیگری شانزده ساله و گفت: این پسرِ پسر من است و یکی دیگر بود که شانزده سال داشت، او گفت: این پسرِ پسرِ پسر من است و دیگری از او خردسال تر نبود و چون او را می‌دیدی می گفتی سی سال تا چهل سال دارد سرو ریشش سیاه بود، جوانی لاغر اندام چهار شانه که گونه هایش کوچک و به کوتاهی نزدیکتر بود و نامش علی بن عثمان بن خطاب بود.

حدیثی که از او شنیدم این بود که برای مردم باز گفت: من با پدر و عمویم زید از شهر خود درآمدیم برای شرفیاب شدن به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله. و ما به همراه کاروانی پیاده راه می‌رفتیم و از کاروان واماندیم و جدا شدیم و تشنگی بر ما سخت شد و آب نداشتیم و پدر و عمویم بیشتر ناتوان شدند و از راه ماندند. آن‌ها را زیر درختی نشاندم و به دنبال آب رفتم و چشمه خوبی که آب زلال و بسیار سرد و گوارا داشت یافتم و از آن سیراب شدم و به دنبال پدر و عمویم رفتم که آنان را بـه سر آن چشمه برم و دیدم یکی از آنان مرده و او را رها کردم و دیگری را برداشتم و رفتم به دنبال چشمه و هر چه کوشیدم آن را ندیدم و جایش را نشناختم و او هم از تشنگی مرد و در کار او تلاش کردم تا به خاکش سپردم و رفتم دیگری را هم به خاک سپردم و تنها رفتم تا راه را پیدا کردم و به مردم پیوستم و وارد مدینه شدیم و روزی بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله وفات کرده بود و مردم را دیدم که از سر خاک آن حضرت برمی گشتند. افسوسی فراوان بر دلم نشست و امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام مرا دید و داستان خود را به آن حضرت گفتم و مرا با خود برد و در همه مدت خلافت ابوبکر و عمر و عثمان و روزگار خلافت خود آن حضرت در خدمت او بودم تا عبد الرحمن بن ملجم در کوفه آن حضرت را کُشت.

گوید: چون عثمان بن عفان محاصره شد در خانه خود مرا خواست و نامه ای و مَرکَب راهواری به من داد و مرا فرمود تا نزد امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام بروم و آن حضرت در مدینه نبود و در «ینبع» بر سر مزارع و اموال خود رفته بود و آن نامه و مَرکَب را گرفتم و رفتم تا چون به جائی رسیدم که آن را جنان ابی عبایه می گفتند صوت قرآنی شنیدم و به ناگاه امیر مؤمنان علیه السلام بود که این آیه را می‌خواند: «أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ» - . مؤمنون / ۱۱۵ - {آیا پنداشتید که شما را بیهوده آفریده ایم و اینکه شما به سوی ما بازگردانیده نمی شوید؟} گوید: چون مرا دید فرمود: ای ابا دنیا چه پشت سر داری؟ گفتم: این نامه عثمان است، آن را خواند و در آن نوشته بود:

- اگر من خوردنی هستم پس تو بهترین خورنده باش، و گر نه مرا دریاب تا هنوز پاره پاره نشدم.

چون آن را خواند فرمود: برویم، و در ساعتی که عثمان کشته شده بود وارد مدینه شدیم و آن حضرت به باغ بنی نجار رفت و چون مردم جای او را دانستند دوان دوان به سوی او شتافتند با اینکه تصمیم گرفته بودند با طلحه بیعت کنند اما چون آن حضرت را دیدند مانند رمه گوسفند گرگ زده از گِرد او پاشیدند و طلحه و زبیر با آن حضرت بیعت کردند سپس مهاجر و انصار پیاپی با او بیعت کردند و من به خدمت ماندم و به او خدمت می کردم.

با آن حضرت در نبرد صفین شرکت داشتم یا گفت: نهروان. و در سمت راست آن حضرت بودم که تازیانه از دست او افتاد و سرازیر شدم آن را برگیرم و به آن حضرت بدهم و دهانه مرکب آن حضرت با شدت به من خورد و این شکستگی را بر سر من وارد کرد و آن حضرت مرا نزد خود خواند و آب دهان بر آن ریخت و مشتی خاک برگرفت و بر آن ریخت و به خدا که نه دردی بود و نه سختی دریافتم و سپس با آن حضرت ماندم تا کشته شد.

به همراه امام حسن علیه السلام بودم تا در ساباط ضربت خورد و او را به مدائن بردند و پیوسته در مدینه در خدمت او بودم تا با زهر شهید شد. جعده دختر اشعث بن قیس کندی (لعنهٔ الله علیهما) به آن حضرت زهر داد. سپس با حسین علیه السلام به سوی کربلا رفتم و آن حضرت شهید شد و من برای حفظ دین خود گریختم و اکنون در سرزمین مغرب اقامت کردم و منتظر خروج حضرت مهدی و ظهور عیسی بن مریم علیهما السلام هستم.

ابو محمد حسن بن محمد حسینی گفت: از آنچه از این شیخ علی بن عثمان که در خانه عمویم طاهر بن یحیی بود دیدم که داستان‌های خود و آغاز خروج خود را می گفت این بود که: نگاه کردم به موهای زیر لبش دیدم که سرخ شوند و سپس سپید گردند و پیوسته بدان نگاه می کردم و چون دید من به آن نگاه می کنم گفت: به چه نگاه می کنی؟ این سرخی و سپیدی آن‌ها از گرسنگی است و چون سیر شوم سیاه می گردند، عمویم خوراک خواست و سه سفره آوردند و نزد او نهادند و من هم با او بر سر غذا نشستم و عمویم هم نشست و او می‌خورد و لقمه می‌زد به مانند یک جوان. عمویم او را سوگند می‌داد که بخورد و من بدان موی او نگاه می کردم و سیاه می‌شد تا چون سیر شد سیاه شد. - . کنز الفوائد۲ : ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۱۱۲۰- ۱۱۳۴»

ثُمَّ قَالَ [الْكَرَاجُكِيُّ]: وَ حَدَّثَنِي الْقَاضِي أَسَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ السُّلَمِيُّ وَ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّيْرَفِيُّ، جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَعْرُوفِ بِالْمُفِيدِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُثْمَانَ الْمَعْرُوفِ بِأَبِي الدُّنْيَا الْأَشَجِّ الْمُعَمَّرِ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: كَلِمَةُ الْحَقِّ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ، حَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا.

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْناً مَا، عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْماً مَا، وَ أَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْناً مَا، عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْماً مَا.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: طُوبَى لِمَنْ رَآنِي أَوْ رَأَى مَنْ رَآنِي أَوْ رَأَى مَنْ رَأَى مَنْ رَآنِي.

وَ بِالْإِسْنَادِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ: عَهِدَ إِلَيَّ النَّبِيُّ الْأَمِّيُّ أَنَّهُ لَا يُحِبُّکَ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَ لَا يُبْغِضُکَ إِلَّا مُنَافِقٌ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: فِی الزِّنَا سِتُّ خِصَالٍ ثَلَاثٌ فِی الدُّنْيَا وَ ثَلَاثٌ فِی الْآخِرَهِ.

فَأَمَّا اللَّوَاتِی فِی الدُّنْيَا فَيَذْهَبُ بِنُورِ الْوَجْهِ، وَ يَقْطَعُ الرِّزْقَ، وَ يُسْرِعُ الْفَنَاءَ.

وَ أَمَّا اللَّوَاتِی فِی الْآخِرَهِ فَغَضَبُ الرَّبِّ عَزَّ وَ جَلَّ، وَ سُوءُ الْحِسَابِ، وَ الدُّخُولُ فِی النَّارِ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّداً فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَمَّا نَزَلَتْ وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَهٌ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَجْعَلَهَا أُذُنَکَ

يَا عَلِيُّ (۱).

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِی عِیداً، وَ لَا تَتَّخِذُوا قُبُورَكُمْ مَسَاجِدَ، وَ لَا بُیُوتَكُمْ قُبُوراً، وَ صَلُّوا عَلَيَّ حَيْثُ كُنْتُمْ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِی وَ تَسْلِيمَكُمْ يَبْلُغُنِی.

وَ بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِیٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا رَمِدْتُ وَ لَا صَدَعْتُ مُنْذُ يَوْمَ دَفَعَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ الرَّايَهَ يَوْمَ خَيْبَرَ.

وَ بِالْإِسْنَادِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ جَلَسَ فِی مَجْلِسِهِ يَنْتَظِرُ الصَّلَاهَ فَهُوَ فِی صَلَاهٍ، وَ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَهُ، وَ صَلَاتُهُمْ عَلَيْهِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لَا يَحْجُبُهُ وَ لَا يَحْجُزُهُ عَنْ قِرَاءَهِ الْقُرْآنِ إِلَّا الْجَنَابَهُ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: الْحَرْبُ خُدْعَهٌ.

وَ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فِی الدَّيْنِ قَبْلَ الْوَصِيَّهِ، وَ أَنْتُمْ تَقْرَءُونَ «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّهٍ تُوصُونَ بِها أَوْ دَيْنٍ»[۱۲ / النساء: ۴].

وَ إِنَّ أَعْيَانَ بَنِی الْأُمِّ يَتَوَارَثُونَ دُونَ بَنِی الْعَلَّاتِ، يَرِثُ الرَّجُلُ أَخَاهُ لِأَبِيهِ وَ أُمِّهِ دُونَ أَخِيهِ لِأَبِيهِ.

قَالَ أَبُو بَكْرٍ الْمَعْرُوفُ بِالْمُفِيدِ: رَأَيْتُ أَثَرَ الشَّجَّهِ فِی وَجْهِهِ [حِينَمَا لَقِيتُهُ] وَ قَالَ: أُخْبِرْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِحَدِيثِی وَ قِصَّتِی فِی سَفَرِی وَ مَوْتِ أَبِی

۱- و للحديث أسانيد و مصادر كثيره جدّا و قد رواه بهذا السّند أبو نعيم الأصبهانیّ كما فی الباب: [۴۰] من السمط الأول من كتاب فرائد السمطين: ج ۱، ص ۱۹۸. ورواه أيضا الحافظ الحسكانی بما يشترک مع هذا السند وبأسانيد أخر كثيره فی تفسير الآيه:[۱۲] من سوره الحاقه من كتاب شواهد التنزيل: ج ۲ ص ۲۷۱ ط ۱.

وَ عَمِّی وَ الْعَیْنِ الَّتِی شَرِبْتُهَا مِنْهَا وَحْدِی فَقَالَ: هَذِهِ عَیْنٌ لَمْ یَشْرَبْ مِنْهَا أَحَدٌ إِلَّا عُمِّرَ عُمُراً طَوِیلًا، فَأَبْشِرْ، مَا کُنْتَ لِتَجِدَهَا بَعْدَ شُرْبِکَ مِنْهَا.

قَالَ أَبُو بَکْرٍ: وَ سَأَلْتُ عَنِ الْأَشَجِّ أَقْوَاماً مِنْ أَهْلِ بَلَدِهِ فَقَالُوا: هُوَ مَشْهُورٌ عِنْدَنَا بِطُولِ الْعُمُرِ، یُحَدِّثُنَا بِذَلِکَ عَنْ آبَائِهِمْ عَنْ أَجْدَادِهِمْ..

فَأَمَّا الْأَحَادِیثُ الَّتِی رَوَاهَا عَنِ الْأَشَجِّ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحُسَیْنِیُّ مِمَّا لَمْ یَرْوِهِ أَبُو بَکْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْجَرْجَرَائِیُّ فَهِیَ:

.

قَالَ الشَّرِیفُ أَبُو مُحَمَّدٍ: حَدَّثَنِی عَلِیُّ بْنُ عُثْمَانَ الْمَعْرُوفُ بِالْأَشَجِّ [قَالَ:] حَدَّثَنِی أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ: مَنْ أَحَبَّ أَهْلَ الْیَمَنِ فَقَدْ أَحَبَّنِی وَ مَنْ أَبْغَضَهُمْ فَقَدْ أَبْغَضَنِی.

قَالَ: وَ حَدَّثَنِی أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لِی رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ: أَنَا وَ أَنْتَ یَا عَلِیُّ أَبَوَا هَذَا الْخَلْقِ، فَمَنْ عَقَّنَا فَعَلَیْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ، أَمِّنْ یَا عَلِیُّ: فَقُلْتُ: آمِینَ یَا رَسُولَ اللَّهِ.

وَ قَالَ: یَا عَلِیُّ أَنَا وَ أَنْتَ أَجِیرَا هَذَا الْخَلْقِ، فَمَنْ مَنَعَنَا أَجْرَنَا فَعَلَیْهِ لَعْنَةُ اللَّهُ، أَمِّنْ یَا عَلِیُّ. [فَقُلْتُ: آمِینَ یَا رَسُولَ اللَّهِ] .

[وَ قَالَ: یَا عَلِیُ] أَنَا وَ أَنْتَ مَوْلَیَا هَذَا الْخَلْقِ، فَمَنْ جَحَدَنَا وَلَاءَنَا وَ أَنْکَرَنَا حَقَّنَا فَعَلَیْهِ لَعْنَةُ اللَّهُ، أَمِّنْ یَا عَلِیُّ. فَقُلْتُ: آمِینَ یَا رَسُولَ اللَّهِ.

**[ترجمه]کراجکی گوید: ابی الدنیا اشج معمر گوید: شنیدم از علی بن ابی طالب علیه السلام که گفت شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: سخن حق گمشده مؤمن است هر جا آن را یافت بدان سزاوارتر است.

با همین اسناد گوید: شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دوستت را به آسانی دوست دار بسا که روزی دشمن تو گردد و دشمنت را به آسانی دشمن دار بسا که روزی دوستت گردد.

با همین اسناد گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خوشا بر کسی که مرا بیند، و بیند کسی را که مرا دیده یا بیند کسی را که دیده آنکه مرا دیده است.

با همین اسناد از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت کرده که فرمود: پیامبر امّی به من سفارش کرد که دوستت ندارد جز مؤمن و دشمنت ندارد جز منافق.

با همین اسناد روایت کرده که علی علیه السلام فرمود: در زنا کردن شش اثر است: سه در دنیا و سه در آخرت. اما آن‌ها که در دنیا است آبرو ببرد، روزی ببرد و زود نابود کند. و اما آنچه در آخرت است، خشم پروردگار عز و جلّ و بد بودن حساب و رفتن به دوزخ.

و بـا همین سـند از پیـامبر صـلی الله علیه و آله روایت کرد که می‌فرمود: هر که بر من دروغ بنـدد بایـد در دوزخ جـای خود را بسازد.

با همین اسـناد گوید: علی علیه السلام فرمود: هنگامی که این آیه «و تعیها اذن واعیهٔ» - . حاقه / ۱۲ - {و گوشهای شنوا آن را نگاه دارد} نازل شد، پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: از خداوند عزّ و جلّ خواسـتم که آن را گوش تو مقرر دارد ای علی. با همین اسناد گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: گور مرا مسجد نگیرید و گورهای خود را مسجد نگیرید و خانه های خود را گورسـتان نگردانید، به من صلوات فرستید هر جا باشید که صلوات شما به من می‌رسد و سلام و درود شما به من می... رسد .

با همین اسـناد از علی علیه السـلام روایت کرده که فرمود: نه چشـمم درد آمد و نه سـرم درد گرفت از آن روز که رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز جنگ خیبر پرچم را به دستم داد.

بـا همین اسـناد از علی علیه السـلام روایت کرده که فرمود: هر کس در انتظار نماز خوانـدن بنشـیند، در واقع او در نماز است و فرشته ها بر او رحمت می‌فرستند. و درود آنان بر او اینگونه است: بار خدایا او را بیامرز بار خدایا به او رحم کن.

با همین اسناد روایت کرده که چیزی رسول خدا صلی الله علیه و آله را از خواندن قرآن باز نمی‌داشت مگر جنابت.

و فرمود: جنگ نیرنگ است.

و رسول خدا صـلی الله علیه و آله حکم کرد درباره بدهی که بر وصـیت مقدم است و شـما در قرآن می‌خوانید: «من بعد وصیّهٔ توصون بهـا أو دین» - . نساء / ۱۲ - {پس از انجام وصـیّتی است که او بدان سـفارش کرده یا دینی [که باید اسـتثنا شود].} و حکم کرد که برادرانِ مادری ارث برند نه برادران پدری. مرد از برادر پدر و مادری خود نه از برادر پدری تنها ارث می‌برد.

ابوبکر معروف به مفید گوید: اثر شکستگی را در چهره او دیدم و او گفت: به امیر مؤمنان علیه السلام از داستان خود و داستان سفرم و از مرگ پدر و عمو و از چشـمه آبی که تنها از آن نوشـیدم گزارش دادم و آن حضرت فرمود: این چشمه ای است که کسی از آن ننوشد جز آن که عمرش دراز شود مژده باد تو را که پس از نوشیدن از آن چشمه، عمر طولانی را می‌یابی. ابوبکر گفت: از مردمی که اهل آن شـهر بودند از حال وی پرسش کردم گفتند: او نزد ما به طول عمر شهرت دارد، پسرها از پدرها و نیاکان آن را بازگو می کنند.

اما احادیثی که ابو محمـد حسن بن محمـد حسینی از اشـج روایت کرده و ابو بکر روایت نکرده این‌ها است: ابو محمد گفت: علی بن عثمـان معمر اشـج به من بـاز گفت که: امیر مؤمنـان علی بن ابی طـالب علیه السـلام از قول پیـامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: هر که اهل یمن را دوست دارد مرا دوست داشته و هر که آن‌ها را دشمن دارد مرا دشمن داشته است.

و فرمود: من و تو ای علی دو پـدر این خلقیم هر که منکر دوستی ما شود و منکر حق ما گردد لعنت خدا بر او باد، ای علی بگو آمین من گفتم: آمین ای رسول خدا.

و فرمود: ای علی من و تو دو دو اجیر این خلقیم، هر کس ما را از اجرتمان منع کند لعنت خدا بر او باد. ای علی آمّین بگو. من گفتم: آمین ای رسول خدا.

و فرمود: ای علی من و تو سرپرست این خلقیم، هر کس ولایت و سرپرستی ما را انکار کند و حق ما را منکر شود لعنت خدا بر او باد. ای علی آمّین بگو. من گفتم: آمین ای رسول خدا. - . کنز الفوائد۲ : ۱۵۱-۱۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

قوله: «مدمجا»: أی دخل بعضه فی بعض. و فی بعض النسخ: «مزججا».

یقال: أزججت الرمح: أی جعلت له زجّا. و زجّجت المرأه حاجبیها: دقّقته و طوّلته.

قوله [صلّی اللّه علیه و آله]: «لا تتّخذوا قبری عیدا»: أی عاده بکثره الزیاره أو مجمعا للأمور. و فی سائر الروایات: «مسجدا» و هو الظّاهر.

ص: ۳۳۳

**[ترجمه]«مدمّجاً» یعنی: قسمتی بر قسمت دیگر داخل شد. در برخی نسخه‌ها «مزجّجاً» آمده است. گفته می‌شود: «أزججت الرمح» یعنی برای نیزه پایه آهنی بست. و «زجّجت المرأة حاجبیها» یعنی زن ابرویش را باریک و دراز کرد.

فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله «لا تتّخذوا قبری عیداً» یعنی زیارت قبر مرا عادت نکنید، یا اینکه قبر مرا محل تجمع برای کارهای خود نکنید. و در دیگر روایت‌ها «مسجداً» ذکر شده که آشکارتر است.

**[ترجمه]

«۱۱۳۵» و «۱۱۳۶»

(۱) ۱۱۵۶]- وَ قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ: فَفِی شَرْحِ النَّهْجِ: رَوَی جَعْفَرُ بْنُ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِی هَارُونَ الْعَبْدِیِّ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ: ذَکَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ یَوْماً لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ مَا یَلْقَی بَعْدَهُ مِنَ الْعَنَتِ فَأَطَالَ، فَقَالَ لَهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَنْشُدُکَ اللَّهَ وَ الرَّحِمَ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَمَّا دَعَوْتَ اللَّهَ أَنْ یَقْبِضَنِی إِلَیْهِ قَبْلَکَ! فَقَالَ: کَیْفَ أَسْأَلُهُ فِی أَجَلٍ مُؤَجَّلٍ. قَالَ: یَا رَسُولَ اللَّهِ! فَعَلَامَ أُقَاتِلُ مَنْ أَمَرْتَنِی بِقِتَالِهِ؟ قَالَ: عَلَی الْحَدَثِ فِی الدِّینِ.

وَ رَوَی الْأَعْمَشُ عَنْ عَمَّارٍ الدُّهْنِیِّ عَنْ أَبِی صَالِحٍ الْحَنَفِیِّ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لَنَا یَوْماً: لَقَدْ رَأَیْتُ اللَّیْلَةَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ فِی الْمَنَامِ فَشَکَوْتُ إِلَیْهِ مَا لَقِیتُ حَتَّی بَکَیْتُ، فَقَالَ لِیَ: انْظُرْ. [فَنَظَرْتُ] فَإِذَا جَلَامِیدُ، وَ إِذَا رَجُلَانِ مُصَفَّدَانِ قَالَ الْأَعْمَشُ: هُمَا مُعَاوِیَهُ وَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ قَالَ: فَجَعَلْتُ أَرْضَخُ رُءُوسَهُمَا ثُمَّ تَعُودُ، ثُمَّ أَرْضَخُ رُءُوسَهُمَا ثُمَّ تَعُودُ حَتَّی انْتَبَهْتُ (۲).

وَ رَوَی قَیْسُ بْنُ الرَّبِیعِ عَنْ یَحْیَی بْنِ هَانِئٍ الْمُرَادِیِّ عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ یُقَالُ لَهُ: زِیَادُ بْنُ فُلَانٍ قَالَ: کُنَّا فِی بَیْتٍ مَعَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ نَحْنُ شِیعَتُهُ وَ خَوَاصُّهُ، فَالْتَفَتَ [عَلِیٌّ] فَلَمْ یُنْکِرْ مِنَّا أَحَداً فَقَالَ:

إِنَّ هَؤُلَاءِ سَیَظْهَرُونَ عَلَیْکُمْ فَیَقْطَعُونَ أَیْدِیَکُمْ، وَ یَسْمُلُونَ أَعْیُنَکُمْ. فَقَالَ رَجُلٌ مِنَّا: وَ أَنْتَ حَیٌّ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! قَالَ: أَعَاذَنِی اللَّهُ مِنْ ذَلِکَ. فَالْتَفَتَ فَإِذَا وَاحِدٌ یَبْکِی فَقَالَ لَهُ: یَا ابْنَ الْحَمْقَاءِ أَ تُرِیدُ بِاللَّذَّاتِ فِی الدُّنْیَا الدَّرَجَاتِ فِی الْآخِرَهِ؟ إِنَّمَا وَعَدَ اللَّهُ الصَّابِرِینَ.

ص: ۳۳۴

۱- [۱۱۳۵]- رَوَاهُ وَ مَا بَعْدَهُ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ فِی شَرْحِ الْمُخْتَارِ: (۵۶) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ: ج ۱، ص ۸۱۴ ط الْحَدِیثِ ببیروت.

۲- ثمّ قال ابن أبی الحدید: و روی نحو هذا الحدیث عمرو بن مرّه، عن أبی عبد اللّه بن سلمه عن علیّ علیه السّلام قال: رأیت اللّیله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فشکوت إلیه فقال: هذه جهنم فانظر فیها (قال: فنظرت) فإذا معاویه وعمرو بن العاص معلقین بأرجلهما منکسین ترضخ رؤوسهما بالحجاره – أو قال: تشدخ –.

وَ رَوَی زُرَارَهُ بْنُ أَعْيَنَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا صَلَّی الْفَجْرَ لَمْ يَزَلْ مُعَقِّباً إِلَی أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ، فَإِذَا طَلَعَتِ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ الْفُقَرَاءُ وَ الْمَسَاكِينُ وَ غَيْرُهُمْ مِنَ النَّاسِ، فَيُعَلِّمُهُمُ الْفِقْهَ وَ الْقُرْآنَ. وَ كَانَ لَهُ وَقْتٌ يَقُومُ فِيهِ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ، فَقَامَ يَوْماً فَمَرَّ بِرَجُلٍ فَرَمَاهُ بِكَلِمَهِ هُجْرٍ قَالَ وَ لَمْ يُسَمِّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ فَرَجَعَ عَوْدَهُ عَلَی بَدْئِهِ حَتَّی صَعِدَ الْمِنْبَرَ، وَ أَمَرَ فَنُودِيَ الصَّلَاهُ جَامِعَهً، فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَيْسَ شَيْ ءٌ أَحَبَّ إِلَی اللَّهِ وَ لَا أَعَمَّ نَفْعاً مِنْ حِلْمِ إِمَامٍ وَ فِقْهِهِ، وَ لَا شَيْ ءٌ أَبْغَضَ إِلَی اللَّهِ وَ لَا أَعَمَّ ضَرَراً مِنْ جَهْلِ إِمَامٍ وَ خَرْقِهِ.

أَلَا وَ إِنَّهُ مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مِنْ نَفْسِهِ وَاعِظٌ، لَمْ يَكُنْ لَهُ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ.

أَلَا وَ إِنَّهُ مَنْ أَنْصَفَ مِنْ نَفْسِهِ، لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ إِلَّا عِزّاً.

أَلَا وَ إِنَّ الذُّلَّ فِی طَاعَهِ اللَّهِ أَقْرَبُ إِلَی اللَّهِ مِنَ التَّعَزُّزِ فِی مَعْصِيَتِهِ.

ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ الْمُتَكَلِّمُ آنِفاً. فَلَمْ يَسْتَطِعِ الْإِنْكَارَ فَقَالَ: هَا أَنَا ذَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَقَالَ: أَمَا إِنِّی لَوْ أَشَاءُ لَقُلْتُ. فَقَالَ: أَوْ تَعْفُو وَ تَصْفَحُ فَأَنْتَ أَهْلٌ لِذَلِكَ. فَقَالَ: عَفَوْتُ وَ صَفَحْتُ.

فَقِيلَ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَا أَرَادَ أَنْ يَقُولَ؟. قَالَ: أَرَادَ أَنْ يَنْسُبَهُ.

وَ رَوَی زُرَارَهُ أَيْضاً قَالَ: قِيلَ لِجَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ قَوْماً هَاهُنَا يَنْتَقِصُونَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ. فَقَالَ: بِمَ يَنْتَقِصُونَهُ لَا أَبَا لَهُمْ؟! وَ هَلْ فِيهِ مَوْضِعُ نَقِيصَهٍ؟ وَ اللَّهِ مَا عَرَضَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمْرَانِ قَطُّ كِلَاهُمَا لِلَّهِ طَاعَهٌ إِلَّا عَمِلَ بِأَشَدِّهِمَا وَ أَشَقِّهِمَا عَلَيْهِ! وَ لَقَدْ كَانَ يَعْمَلُ الْعَمَلَ كَأَنَّهُ قَائِمٌ بَيْنَ الْجَنَّهِ وَ النَّارِ، يَنْظُرُ إِلَی ثَوَابِ هَؤُلَاءِ فَيَعْمَلُ لَهُ، وَ يَنْظُرُ إِلَی عِقَابِ هَؤُلَاءِ فَيَنْتَهِی لَهُ، وَ إِنْ كَانَ لَيَقُومُ إِلَی الصَّلَاهِ فَإِذَا

قَالَ وَجَّهْتُ وَجْهِی تَغَیَّرَ لَوْنُهُ حَتَّی [کَانَ] یُعْرَفُ ذَلِکَ فِی لَوْنِهِ.

وَ لَقَدْ أَعْتَقَ أَلْفَ عَبْدٍ مِنْ کَدِّ یَدِهِ، یَعْرَقُ فِیهِ جَبِینُهُ وَ یَحْفَی فِیهِ کَفُّهُ. وَ لَقَدْ بَشَّرَ بِعَیْنٍ نَبَعَتْ فِی مَالِهِ مِثْلَ عُنُقِ الْجَزُورِ فَقَالَ: بَشِّرِ الْوَارِثَ، ثُمَّ جَعَلَهَا صَدَقَةً عَلَی الْفُقَرَاءِ وَ الْمَسَاکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ إِلَی أَنْ یَرِثَ اللَّهُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَیْها، لِیَصْرِفَ اللَّهُ النَّارَ عَنْ وَجْهِهِ.

وَ رَوَی الْقَنَّادُ عَنْ أَبِی مَرْیَمَ الْأَنْصارِیِّ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَا یُحِبُّنِی کَافِرٌ وَ لَا وَلَدُ زِنًا.

قَالَ: وَ رَوَی أَبُو غَسَّانَ النَّهْدِیُّ قَالَ: دَخَلَ قَوْمٌ مِنَ الشِّیعَهِ عَلَی عَلِیٍّ فِی الرَّحْبَهِ وَ هُوَ عَلَی حَصِیرٍ خَلَقٍ فَقَالَ [لَهُمْ]:مَا جَاءَ بِکُمْ؟ قَالُوا: حُبُّکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ. قَالَ: أَمَا إِنَّهُ مَنْ أَحَبَّنِی رَآنِی حَیْثُ یُحِبُّ أَنْ یَرَانِی، وَ مَنْ أَبْغَضَنِی رَآنِی حَیْثُ یَکْرَهُ أَنْ یَرَانِی.

ثُمَّ قَالَ: مَا عَبَدَ اللَّهَ أَحَدٌ قَبْلِی إِلَّا نَبِیُّهُ، وَ لَقَدْ هَجَمَ أَبُو طَالِبٍ عَلَیْنَا وَ أَنَا وَ هُوَ سَاجِدَانِ فَقَالَ: أَ وَ فَعَلْتُمُوهَا؟ ثُمَّ قَالَ لِی: وَ أَنَا غُلَامٌ: وَیْحَکَ، انْصُرِ ابْنَ عَمِّکَ، وَیْحَکَ لَا تَخْذُلْهُ. وَ جَعَلَ یَحُثُّنِی عَلَی مُؤَازَرَتِهِ وَ مُکَانَفَتِهِ.

وَ رَوَی جَابِرٌ الْجُعْفِیُّ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَیْتِ فَلْیَسْتَعِدَّ عُدَّهً لِلْبَلَاءِ.

وَ رَوَی أَبُو الْأَحْوَصِ عَنْ أَبِی حَیَّانَ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ [أَنَّهُ] قَالَ: یَهْلِکُ فِیَّ رَجُلَانِ: مُحِبٌّ غَالٍ، وَ مُبْغِضٌ قَالٍ.

وَ رَوَی حَمَّادُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَیُّوبَ عَنْ أَبِی کَهْمَسٍ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: یَهْلِکُ فِیَّ ثَلَاثَهٌ: اللَّاعِنُ، وَ الْمُسْتَمِعُ الْمُقِرُّ، وَ حَامِلُ الْوِزْرِ، وَ هُوَ الْمَلِکُ الْمُتْرَفُ الَّذِی یُتَقَرَّبُ إِلَیْهِ بِلَعْنِی، وَ یُبْرَأُ عِنْدَهُ مِنْ دِینِی، وَ یُنْتَقَصُ عِنْدَهُ حَسَبِی، وَ إِنَّمَا

حَسَبِی حَسَبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ دِینِی دِینُهُ.

وَ یَنْجُو فِیَّ ثَلَاثَهٌ: مَنْ أَحَبَّنِی، وَ مَنْ أَحَبَّ مُحِبِّی، وَ مَنْ عَادَی عَدُوِّی.

فَمَنْ أَشْرَبَ قَلْبَهُ بُغْضِی، أَوْ أَلَّبَ عَلَیَّ، أَوْ تَنَقَّصَنِی، فَلْیَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَدُوُّهُ وَ جِبْرَئِیلَ، وَ أَنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْکافِرِینَ

وَ رَوَی أَبُو صَادِقٍ عَنْ رَبِیعَهَ بْنِ نَاجِدٍ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لِی رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ: إِنَّ فِیکَ لَشَبَهاً مِنْ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ، أَحَبَّتْهُ النَّصَارَی حَتَّی أَنْزَلَتْهُ بِالْمَنْزِلَهِ الَّتِی لَیْسَتْ لَهُ، وَ أَبْغَضَتْهُ الْیَهُودُ حَتَّی بَهَتَتْ أُمَّهُ (۱).

قَالَ [ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ]: وَ رَوَی شَیْخُنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْبَلْخِیُّ عَنْ سَلَمَهَ بْنِ کُهَیْلٍ عَنِ الْمُسَیَّبِ بْنِ نَجَبَهَ قَالَ: بَیْنَا عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَخْطُبُ إِذْ قَامَ أَعْرَابِیٌّ فَصَاحَ: وَا مَظْلِمَتَاهْ! فَاسْتَدْنَاهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَلَمَّا دَنَا [مِنْهُ] قَالَ [لَهُ]: إِنَّمَا لَکَ مَظْلِمَهٌ وَاحِدَهٌ، وَ أَنَا قَدْ ظُلِمْتُ عَدَدَ الْمَدَرِ وَ الْوَبَرِ! قَالَ: وَ فِی رِوَایَهِ عَبَّادِ بْنِ یَعْقُوبَ أَنَّهُ دَعَاهُ فَقَالَ لَهُ: وَیْحَکَ وَ أَنَا وَ اللَّهِ مَظْلُومٌ، هَاتِ فَلْنَدْعُ عَلَی مَنْ ظَلَمَنَا.

وَ رَوَی سَدِیرٌ الصَّیْرَفِیُّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: اشْتَکَی عَلِیٌّ شِکَایَهً فَعَادَهُ أَبُو بَکْرٍ وَ عُمَرُ، وَ خَرَجَا مِنْ عِنْدِهِ فَأَتَیَا النَّبِیَّ صَلَّی

۱- و للحدیث أسانید و مصادر کثیره جدّا، فقد رواه النّسائیّ فی الحدیث: (۱۰۳) من کتاب خصائص أمیر المؤمنین علیه السّلام ص ۱۹۶، ط بیروت. ورواه الحاکم الحسکانی بأسانید فی الحدیث: (۸۶۰) وما بعده من کتاب شواهد التنزیل:ج ۲ ص ۱۵۹، ط ۱. ورواه أیضا بطرق کثیره الحافظ ابن عساکر فی الحدیث: (۷۴۷) وما بعده من ترجمه أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق: ج ۲ ص ۲۳۴ ط ۲. وقد أوردت الحدیث عن مصادر کثیره فی تعلیق المصادر المتقدمه فراجعها.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فَسَأَلَهُمَا مِنْ أَيْنَ جِئْتُمَا؟ قالا: عُدْنَا عَلِيّاً. قَالَ: كَيْفَ رَأَيْتُمَاهُ؟ قالا:

رَأَيْنَاهُ لِمَا بِهِ. فَقَالَ: كَلَّا إِنَّهُ لَنْ يَمُوتَ حَتَّى يُوَسَّعَ غَدْراً وَ بَغْياً، وَ لَيَكُونَنَّ فِي هَذِهِ الْأُمَّهِ عِبْرَهً يَعْتَبِرُ بِهِ النَّاسُ مِنْ بَعْدِی.

وَ رَوَى عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْغَنَوِيِّ، أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ خَطَبَ بِالرَّحْبَهِ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ قَدْ أَبَيْتُمْ إِلَّا أَنْ أَقُولَهَا: فَوَ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّ مِنْ عَهْدِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ [إِلَيَ] «أَنَّ الْأُمَّهَ سَتَغْدِرُ بِکَ بَعْدِی».

وَ رَوَى هُشَيْمُ بْنُ بَشِيرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَالِمٍ مِثْلَهُ.

و روى أهل الحديث هذا الخبر بهذا اللفظ أو بقريب منه (۱).

وَ رَوَى أَبُو جَعْفَرٍ الْإِسْكَافِيُّ أَيْضاً أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ دَخَلَ عَلَى فَاطِمَهَ عَلَيْهَا السَّلَامُ فَوَجَدَ عَلِيّاً نَائِماً فَذَهَبَتْ تُنَبِّهُهُ فَقَالَ: دَعِيهِ فَرُبَّ سَهَرٍ لَهُ بَعْدِی طَوِيلٌ، وَ رُبَّ جَفْوَهٍ لِأَهْلِ بَيْتِی مِنْ أَجْلِهِ شَدِيدَهٌ. فَبَكَتْ [فَاطِمَهُ] فَقَالَ لَا تَبْكِی فَإِنَّكُمَا مَعِی وَ فِی مَوْقِفِ الْكَرَامَهِ عِنْدِی.

وَ رَوَى النَّاسُ كَافَّهً أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَالَ لَهُ: هَذَا وَلِيِّی وَ أَنَا وَلِيُّهُ، عَادَيْتُ مَنْ عَادَاهُ وَ سَالَمْتُ مَنْ سَالَمَهُ، أَوْ نَحْوَ هَذَا اللَّفْظِ.

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی رَافِعٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: عَدُوُّکَ عَدُوِّی، وَ عَدُوِّی عَدُوُّ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

وَ رَوَى يُونُسُ بْنُ خَبَّابٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مَعَنَا، فَمَرَرْنَا بِحَدِيقَهٍ فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا

۱- و لذيل هذا الحديث أيضا أسانيد و مصادر، و قد رواه الشيخ الطوسیّ فی الحديث: (۸ و ۹) من الجزء (۱۷) من أماليه ص ۴۸۸.

رَسُولَ اللَّهِ أَ لَا تَرَى مَا أَحْسَنَ هَذِهِ الْحَدِيقَةَ! فَقَالَ: إِنَّ حَدِيقَتَکَ فِی الْجَنَّهِ أَحْسَنُ مِنْهَا. حَتَّی مَرَرْنَا بِسَبْعِ حَدَائِقَ يَقُولُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا قَالَهُ، وَ يُجِيبُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِمَا أَجَابَهُ.

ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَقَفَ فَوَقَفْنَا [حَوْلَهُ] ، وَ وَضَعَ رَأْسَهُ عَلَی رَأْسِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ بَکَی. فَقَالَ: مَا يُبْکِيکَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ضَغَائِنُ فِی صُدُورِ قَوْمٍ لَا يُبْدُونَهَا لَکَ حَتَّی يَفْقِدُونِی فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ فَلَا أَضَعُ سَيْفِی عَلَی عَاتِقِی فَأُبِيدَ خَضْرَاءَهُمْ؟ قَالَ: بَلْ تَصْبِرُ. قَالَ: فَإِنْ صَبَرْتُ؟ قَالَ: تُلَاقِی جَهْداً. قَالَ أَ فِی سَلَامَهٍ مِنْ دِينِی؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَإِذاً لَا أُبَالِی (۱).

وَ رَوَی جَابِرٌ الْجُعْفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَا رَأَيْتُ مُنْذُ بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً رَخَاءً، لَقَدْ أَخَافَتْنِی قُرَيْشٌ صَغِيراً، وَ أَنْصَبَتْنِی کَبِيراً، حَتَّی قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، فَکَانَتِ الطَّامَّهُ الْکُبْرَی، وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ

**[ترجمه]شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید: از ابوسعید خدری روایت شده که روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام گفت: سختی‌هایی که پس از وی با آن رو به رو خواهد شد، به درازا خواهد کشید. علی علیه السلام به آن حضرت عرض کرد: به خاطر پیوند خویشاوندی میان ما، شما را به خدا سوگند می‌دهم ای رسول خدا چرا در درگاه خداوند دعا نمی‌کنی مرا قبل از شما به جوار رحمت خویش بازگرداند و جان مرا بگیرد! فرمود: چگونه از خداوند بخواهم اجل قطعی را تغییر دهد. گفت: ای رسول خدا به چه خاطر با کسانی که مرا به جنگ با آنان امر فرمودی بجنگم؟ فرمود: به خاطر بدعت... آوری در دین.

ابوصالح حنفی از علی علیه السلام روایت کرده که روزی به ما گفت: امشب رسول خدا صلی الله علیه و آله را در خواب دیدم و از سختی‌ها و ناراحتی‌هایی که دیدم به نزد ایشان شکایت بردم تا جایی که گریستم. فرمود: نگاه کن. نگاه کردم، به ناگاه سنگ‌پاره‌هایی را دیدم و دو مردی را دیدم که در زنجیر آویخته بودند. اعمش گوید: آن دو معاویه و عمرو بن عاص بودند. گوید: من با آن سنگ‌پاره‌ها سر آن دو را می‌شکستم و دوباره سر آن‌ها به حالت اول بازمی‌گشت و دوباره بر سر آنان می‌زدم و باز به حالت اول بازمی‌گشت تا اینکه از خواب بیدار شدم.

شخصی روایت کرده و گوید: ما در خانه‌ای با علی علیه السلام بودیم - و ما شیعیان و از نزدیکان او بودیم - که علی رو به ما کرد و کسی از ما نبود که او را نشناسد. و فرمود:

اینان بر شما پیروز خواهند شد ، سپس دستان شما را قطع می‌کنند و چشمان شما را از حدقه بیرون می‌آورند. یکی از ما گفت: و شما ای امیرالمؤمنین در آن وقت زنده هستید؟ فرمود: خداوند مرا از آن پناه دهد. او متوجه شد که مردی در حال گریستن است پس به او گفت: ای کودن زاده آیا با لذت‌های دنیوی می‌خواهی در آخرت درجات و مراتب والا به دست آوری؟ به راستی که خداوند به کسانی که صبر پیشه می‌کنند وعده نیکو داده است.

زراره بن اعین از پدرش از ابوجعفر محمد بن علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: علی علیه السلام هرگاه نماز صبح می... گزارد پیوسته پس از آن به دعا و راز و نیاز می‌نشست تا اینکه خورشید طلوع می‌کرد. چون خورشید سر برمی‌آورد بینوایان و

تهدیستان و مردمان دیگر در نزدش گرد می‌آمدنـد و ایشان به آن‌ها فقه و قرآن می‌آموخت. او وقتی برای بیرون آمدن از آن مجلس تعیین کرده بود. روزی از مجلس برخاست و بر مردی گذر کرد که ایشان را ناسزا گفت - گوید: محمد بن علی نام او را ذکر نکرده است. - پس امام به مجلسـش بازگشت و دستور داد که برای نماز جماعت ندا در داده شود. امام پس از حمد و ستایش خداوند فرمود: ای مردم در نزد خداوند چیزی پسندیده‌تر و سودمندتر از حلم و فقه امام نیست و در نزد خداوند چیزی ناپسندتر و زیان‌مندتر از جهل و سبک‌خردی امام نیست.

بدانیـد هر کس در درون خویش پنددهنـده‌ای نداشـته باشـد، خداوند برای او نگاهدار نیست. بدانید هر کس از جانب خویش انصاف پیشه کند، خداوند جز بر عزتش نیفزاید. بدانید ذلت در راه طاعت خداوند پسـندیده‌تر از عزت در مسـیر معصیت الهی است.

سپس فرمود: چه کسـی آن سـخنان را چنـدی پیش گفت؟ آن شـخص نتوانست انکـار کنـد و گفت: من آن شـخص بودم ای امیرالمؤمنین. فرمود: اما من اگر بخواهم می‌توانم درباره ات چیزی بگویـم!. گفت: یا اینکه مرا ببخشایی و از من درگـذری، که تو به آن شایسـته‌تر هستی. فرمود: تو را بخشـیدم و از تو درگذشـتم. به محمد بن علی علیه السـلام گفتند: امام قصد داشت چه چیزی بگوید؟ گفت: می‌خواست نسب او را بگوید.

همچنیـن زراره روایت کرده که به جعفر بن محمـد علیه السـلام گفتنـد: در اینجـا گروهی هسـتند که بر علی علیه السـلام عیب می‌بندنـد و بر او خرده می‌گیرنـد. گفت: چه عیـبی بر او می‌گیرنـد خـدا پـدرشان را بیـامرزد؟ آیـا در علی علیه السـلام عیب و نقصـی است؟ سوگند به خدا هرگز دو امری که در راسـتای اطاعت خداوند بوده بر علی علیه السلام عرضه نشده مگر اینکه به امر دشوارتر و طاقت‌فرسا تر آن عمل می‌کرد.

او به گونه‌ای عمـل می‌نمود که گویی میان بهشت و دوزخ ایسـتاده است و به پاداش بهشتیان می‌نگرد و به کارهای نیک عمل می‌کنـد و به عقوبت جهنمیـان می‌نگرد و از اعمـال ناپسـند خودداری می‌کنـد. و چون به نمـاز می‌ایسـتاد و می‌گفت: «وجّهت وجهی» رنگ چهره‌اش تغییر می‌کرد تا جایی که رنگ رخسارش آشکار می‌شد.

او با دست‌رنـج خویش هزار برده را آزاد کرد که برای آن عرق بر پیشانی‌اش جاری می‌شـد و کف دسـتش پینه برمی‌داشت. و وقتی او را به چشمه‌ای در یکی از زمینهایش مژده دادند که همچون (خون) گردن‌های قربانی می‌جوشید، فرمود: مژده باد ارث برنده آن!. سـپس آن را به عنوان صدقه بینوایان و تهیدستان و درراه‌ماندگان قرار داد تا زمانی که خداوند زمین و هرچه بر آن است را به ارث ببرد(تا قیامت) تا بدین وسیله خداوند آتش دوزخ را از آن حضرت دور گرداند.

ابومریم انصاری از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: کافر و حرامزاده مرا دوست نمی‌دارد.

ابوغسان نهـدی گویـد: گروهی از شـیعیان در رحبه بر علی علیه السـلام وارد شدنـد درحالی که ایشان بر روی حصـیر کهنه‌ای نشسـته بود. از آنان پرسـید: به چه انگیزه‌ای آمـده‌ایـد؟ گفتنـد: به انگیزه محبت تو ای امیرالمؤمنین. فرمود: بدانیـد هر کس مرا دوست دارد هر کجا که دوست داشـته باشد مرا ببیند می‌بیندم و هر کس با من دشـمن باشد هر جا خوش نداشته باشد مرا ببیند

می‌بینم.

سپس فرمود: هیچ کس جز پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از من خدا را عبادت نکرد. ابوطالب بر سر من و پیامبر آمد درحالی ما در سجده بودیم. گفت: آیا سجده می کنید؟ سپس به من گفت: - و من در آن زمان جوان بودم - خدا تو را رحم کند پسرعمویت را یاری کن، خدا تو را رحم کند او را خوار نگردان. و پیوسته مرا به یاری و پشتیبانی او تشویق می کرد.

جابر جعفی از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: هر کس ما اهل بیت را دوست داشته باشد باید خود را آماده بلایا و پیشامدهای ناگوار کند.

ابوحیان از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: دو گروه به سبب من هلاک می‌شوند: کسی که در محبت من افراط پیشه کند و کسی که در دشمنی کینه‌توز و سرسخت است.

ابو کهمس از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: سه گروه به سبب من هلاک می‌شوند: یکی آنکه مرا لعنت می کند. دو دیگر آنکه می شنود و اقرار می کند و سوم، عامل این گناه است و آن پادشاه سرکشی است که مردم لعنت به مرا وسیله تقرب به او گیرند و در نزد او از دین من برائت می جویند و در شرافت من طعن می زنند و حال آنکه شرافت من همان شرافت رسول خدا و دین من دین اوست.

و به سبب من سه گروه نجات می‌یابند: کسی که مرا دوست بدارد و کسی که دوست‌دار مرا دوست بدارد و کسی که دشمن مرا دشمن بداند .

هرکس کینه و دشمنی مرا در دلش جای دهد و مردم را بر ضد ما بر انگیزد، یا بر من عیب بگیرد بداند که خدا و جبرئیل دشمن او هستند و خدا دشمن کافران است. رسول خدا صلی الله علیه و آله به من فرمود: در تو مشابهتی به عیسی بن مریم علیه السلام است، مسیحیان او را دوست داشتند تا جایی که او را به مقامی بردند که سزاوارش نبود و یهودیان با او دشمنی کردند تا جایی که به مادرش تهمت زدند. - . خصائص امیرالمؤمنین(نسائی):۱۹۶، شواهد التنزیل ۲ : ۱۵۹، تاریخ دمشق ۲ : ۲۳۴ -

ابن ابی الحدید گوید: مسیب بن نجبه گوید: در اثنای یکی از خطبه‌های علی علیه السلام شخص بادیه نشینی برخاست و فریاد زد: وای که بر من ظلم شد. علی علیه السلام به او نزدیک شد و گفت: تو فقط یک بار مورد ظلم واقع شدی، و من به اندازه همه شهرها و روستاها مورد ظلم قرار گرفتم. گوید: در روایت عباد بن یعقوب آمده است امام آن شخص را فراخواند و به او گفت: وای بر تو سوگند به خدا من نیز مورد ظلم واقع شدم بیا با هم کسانی را که به ما ظلم کرده‌اند نفرین کنیم.

سدیر صیرفی از ابوجعفر محمد بن علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: علی علیه السلام بیمار شد، پس ابوبکر و عمر او را عیادت کردند. وقتی بیرون آمدند و به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله رفتند. پیامبر از آنان پرسید: از کجا آمده‌اید؟ گفتند: از نزد علی باز می گردیم. فرمود: او را چگونه دیدید؟ گفتند: وضعیت بدی داشت(مشرف به مرگ). فرمود: نه این طور نیست او از دنیا نخواهد رفت تا اینکه نیرنگ و سرکشی گسترش یابد و برای این امت عبرتی خواهد بود که مردم پس از من به آن عبرت گیرند.

عبـدالله غنوی روایت کرده است که علی علیه السـلام در رحبه خطبه خوانـد و فرمود: ای مردم شـما نگذاشتیـد سـاکت باشم و ناچار مرا به سـخن واداشتید که بگویـم: سوگند به پروردگار آسـمان‌ها و زمین که پیامبر امّی با من عهد کرد که «این امت پس از من با تو مکر می‌ورزند».

هشیم بن بشیر از ابراهیم بن سالم همین حدیث را روایت کرده است. اهل حدیث این روایت را با این الفاظ یا کلماتی شبیه آن روایت کرده‌اند. - . امالی طوسی: ۴۸۸ -

ابوجعفر اسکافی نیز روایت کرده که پیامبر صلی الله علیه و آله به نزد فاطمه علیها السلام رفت و متوجه شد که علی علیه السلام خوابیـده است. فـاطمه رفت تا او را بیـدار کنـد که پیامبر به او فرمود: او را به حال خود بگـذار، چه بسا پس از من شب‌بیـداری طولانی داشـته باشد و چه بسا به خاطر او ظلم سخت و ناروایی به اهل بیت شود. پس فاطمه گریست و پیامبر فرمود: گریه نکن شما با من هستید و در جایگاه کرامت و بزگواری نزد من قرار دارید.

همـه مردم روایـت کرده‌انـد کـه رسـول خـدا صـلی الله علیـه و آله به علی علیه السـلام فرمـود: این شـخص دوسـتدار من و من دوسـتدار او هسـتم، هر کس با او دشـمنی کند من با او دشـمنم و هر کس با او سازش و صـلح کند من با او سازش می‌کنم، یا کلماتی شبیه این الفاظ بیان فرمود.

زید بن علی گوید: رسول خدا به علی فرمود: دشمن تو دشمن من، و دشمن من دشمن خداوند عزّ و جلّ است.

انس بن مالک گویـد: ما همراه رسول خدا بودیم و علی بن ابی طالب نیز با ما بود. بر باغی گذر کردیم. علی گفت: ای رسول خـدا می‌بینیـد که این بـاغ چقـدر زیبـا است! فرمود: بـاغ تو در بهشت از آن نیکوتر و زیبـاتر است. تـا اینکه به هفت بـاغ دیگر رسیدیم و علی همان عبارت را تکرار کرد و رسول خدا نیز با همان جواب او را پاسخ گفت.

سپس رسول خدا ایستاد و ما نیز در اطراف ایشان ایستادیم، و سر مبارکش را بر سر علی نهاد و گریست. علی گفت: ای رسول خـدا چه چیز شـما را به گریه انـداخت؟ فرمـود: کینه‌هـایی در دل قومی است که آن را ابراز نمی‌کننـد مگر پس از وفـات من. گفت: ای رسول خـدا آیا شمشـیر بر دوش نهم و سـرسبزی آنان را نابود کنم؟ فرمود: البته صبر پیشه کن. گفت: اگر صبر کنم چه می‌شود؟ فرمود: سـختی و مشقت زیادی متحمل خواهی شد. گفت: آیا در آن هنگام دینم سلامت خواهد بود؟ فرمود: بله. گفت: پس اهمیتی نمی‌دهم. - . تاریخ دمشق ۲ : ۳۲۱ ، فرائد السمطین ۱ : ۱۵۲ -

جابر جعفی از محمد بن علی علیه السلام روایت کرده که گوید: علی علیه السلام فرمود: از زمانی که خداوند محمد را مبعوث داشت من روی آرامش به خود ندیـدم، در هنگام خردسالی قریش مرا ترسانـد و در هنگام بزرگسالی در مقابل من به دشـمنی پرداختنـد تـا اینکـه رسـول خـدا بـه رحمـت خداونـد پیـوست و در آن هنگـام سـختی بزرگ رخ داد. «وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ» - . یوسف / ۱۸ -

{و خداوند بر آنچه توصیف می کنید یاری‌ده است}. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید۴ : ۱۰۸ -

**[ترجمه]

«1157- 1158»

وَ مِنْ كِتَابِ الْغَارَاتِ قَالَ:

رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَجَلِيُّ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُوسَى عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ:

مَا أَحَدٌ جَرَتْ عَلَيْهِ الْمَوَاسِي إِلَّا وَ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ قُرْآناً. فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ

ص: ٣٣٩

١- و لهذا الحديث أيضا أسانيد و مصادر كثيره و قد رواه الحافظ ابن عساكر بأسانيد تحت الرقم:[٨٣۴] من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق: ج ٢ ص ٣٢١ ط ٢. ورواه أيضا الحموئى فى الباب: (٣٠) من السمط الأول من كتاب فرائد السمطين: ج ١.ص ١۵٢. وقد رواه البحرانى فى الباب: (۶۵) من المقصد من كتاب غايه المرام ص ۵٧٣، وقد رواه أيضا آيه الله المرعشى عن مصادر فى إحقاق الحق: ج ۶ ص ١٨١.

مِنْ مُبْغِضِيهِ فَقَالَ لَهُ: فَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِيكَ؟ فَقَامَ النَّاسُ إِلَيْهِ يَضْرِبُونَهُ فَقَالَ:

دَعُوهُ، أَ تَقْرَأُ سُورَهَ هُودٍ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَقَرَأَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ»[۱۷ / هود: ۱۱] ثُمَّ قَالَ: «الَّذِی كَانَ عَلَى بَيِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ» مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، الشَّاهِدُ الَّذِی يَتْلُوهُ أَنَا (۱).

وَ رَوَى عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: خَطَبَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ فِی أَثْنَاءِ خُطْبَتِهِ:

أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَ أَخُو رَسُولِهِ، لَا يَقُولُهَا أَحَدٌ قَبْلِی وَ لَا بَعْدِی إِلَّا كَذَّابٌ. وَرِثْتُ نَبِيَّ الرَّحْمَهِ، وَ نَكَحْتُ سَيِّدَهَ نِسَاءِ هَذِهِ الْأُمَّهِ، وَ أَنَا خَاتَمُ الْوَصِيِّينَ.

فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ عَبْسٍ: مَنْ لَا يُحْسِنُ أَنْ يَقُولَ مِثْلَ هَذَا!!؟ فَلَمْ يَرْجِعْ إِلَى أَهْلِهِ حَتَّى جُنَّ وَ صُرِعَ. فَسَأَلُوهُمْ هَلْ رَأَيْتُمْ بِهِ عَرَضاً قَبْلَ هَذَا؟ قَالُوا: وَ مَا رَأَيْنَا بِهِ قَبْلَ هَذَا عَرَضاً (۲)..

وَ رَوَى عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا بَلَغَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ النَّاسُ يَتَّهِمُونَهُ فِيمَا يَذْكُرُهُ مِنْ تَقْدِيمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ [إِيَّاهُ] وَ تَفْضِيلِهِ عَلَى النَّاسِ قَالَ:

۱- و هذا رواه أيضا عن الغارات ابن أبی الحديد فی آخر شرحه على المختار: (۷۰) من نهج البلاغه: ج ۲ ص ۳۵۴ الطّبعه الحديثه ببيروت. وللحديث – عدا بعض خصوصياته – أسانيد ومصادر يجد الباحث أكثرها فی تفسير الآيه الكريمه فی الحديث: (۳۷۲) وما بعده من كتاب شواهد التنزيل: ج ۱ ص ۲۷۵ ط ۱.

۲- و رواه أيضا ابن أبی الحديد فی أوائل شرحه على المختار: (۳۶) من نهج البلاغه ج ۱، ص ۴۷۳ ط الحديثه ببيروت. وقريبا منه رواه النسائی فی الحديث (۶۷) من كتاب خصائص أمير المؤمنين ص ۱۳۵، وقد رواه أيضا الشيخ المفيد فی آخر مناقب أمير المؤمنين عليه السلام من كتاب الارشاد، ص ۱۸۵، ط النجف. وليلاحظ عنوان: من غير الله ما لهم من مناقب آل أبی طالب: ج ۲ ص ۱۶۶، ط النجف.

أَنْشُدُ اللَّهَ مَنْ بَقِيَ مِمَّنْ لَقِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ سَمِعَ مَقَالَتَهُ فِيَّ يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍّ إِلَّا قَامَ فَشَهِدَ بِمَا سَمِعَ.

فَقَامَ سِتَّةٌ مِمَّنْ عَنْ يَمِينِهِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ [وَ شَهِدُوا] أَنَّهُمْ سَمِعُوهُ يَقُولُ ذَلِكَ الْيَوْمَ وَ هُوَ رَافِعٌ بِيَدِ عَلِيٍّ -: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاهُ، وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ، وَ انْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ، وَ اخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ، وَ أَحِبَّ مَنْ أَحَبَّهُ، وَ أَبْغِضْ مَنْ أَبْغَضَهُ..

**[ترجمه]شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید:

در کتاب الغارات آمده: عبدالله بن حارث گوید: علی علیه السلام بر منبر فرمود: هیچ شخصی نیست که تیغ بر سر کشیده مگر اینکه خداوند درباره او آیه‌ای از قرآن نازل کرده است. یکی از کینه‌توزان او برخاست و گفت: آیه‌ای که درباره خودت نازل شده کدام است؟ مردم خواستند او را بزنند. فرمود: او را رها کنید، آیا سوره هود را خوانده‌ای؟ گفت: آری. علی علیه السلام این آیه را قرائت کرد «أفمن کان علی بیّنهٔ من ربّه و یتلوه شاهد منه» - . هود / ۱۷ -

{آیا کسی که از جانب پروردگارش بر حجّتی روشن است و شاهدی از [خویشان] او، پیرو آن است،} سپس فرمود: آن که بر بیّنهٔ و دلیل آشکار از جانب خدا بود، محمد است و آن شاهدی که پس از ایشان گواه اوست، من هستم. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۲ : ۲۸۷ -

حکیم بن جبیر گوید: علی علیه السلام خطبه خواند و در اثنای خطبه‌اش فرمود: من بنده خدا و برادر رسول خدا هستم، کسی پیش از من و کسی پس از من آن را نگوید مگر دروغگو. من از پیامبر رحمت ارث بردم و با سرور زنان این امت ازدواج کردم و من آخرین وصی پیامبران هستم.

مردی از قبیله عبس گفت: کیست که نتواند به خوبی این جملات را بگوید! (همه می‌توانند این ادعا را داشته باشند). پس هنوز به نزد خانواده‌اش بازنگشت که دیوانه شده و به صرع مبتلا شد. از خانواده او پرسیدند آیا این مرد پیش از این عارضه صرع داشت؟ گفتند: پیش‌تر این عارضه را در وی ندیده‌ایم. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۱ : ۴۷۳ -

شریک بن عبدالله گوید: زمانی که به علی علیه السلام خبر رسید که مردم در اینکه پیامبر او را بر دیگران برتری داده است، او را متهم می‌کنند، گفت:

کسانی را که رسول خدا را دیدند و سخنان او را در روز غدیر خم شنیدند، سوگند می‌دهم که برخیزند و به آنچه شنیده‌اند گواهی دهند. شش نفر از اصحاب پیامبر که در سمت راست او بودند برخاسته و گواهی دادند که از پیامبر شنیدند که در آن روز - در حالی که دست علی را بلند کرده بود - فرمود: هر کس که من مولای او هستم علی نیز مولای اوست. خدایا آن کس که علی را دوست می‌دارد دوست بدار و هر کس که او را دشمن می‌دارد دشمن بدار و هر کس او یاری می‌کند یاریش کن و هرکس او را خوار گرداند خوار بگردان و به هر کس به علی محبت می‌ورزد محبت کن و به هر کس بر او کینه دارد خشم بگیر. -.[۲] شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۲ : ۲۸۷. -

**[ترجمه]

«۱۱۵۹»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: نَحْنُ النُّمْرُقَةُ الْوُسْطَى، بِهَا يَلْحَقُ التَّالِی، وَ إِلَيْهَا يَرْجِعُ الْغَالِی.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: ما تکیه‌گاه میانه‌ایم، عقب ماندگان به ما می‌رسند و پیش تاختگان به ما بازمی گردند. -. نهج البلاغه : ۴۸۸، قصار ۱۰۶ -

**[ترجمه]

بيان

النمرقه: وساده صغيره، و ربّما سمّوا الطّنفسه التی فوق الرحل نمرقه.

قال ابن أبی الحديد: و المعنی أنّ آل محمد صلّی اللّه عليه و آله هم الأمر الأوسط بين الطرفين المذمومين، فكلّ من جاوزهم فالواجب أن [يرجع إليهم، و كلّ من قصّر عنهم فالواجب أن] يلحق بهم.

و استعار لفظ النمرقه لهذا المعنی من قولهم: ركب فلان من الأمر منكرا، و قد ارتكب الرأی الفلانی، فكأنّ ما يراه الإنسان مذهبا يرجع إليه، يكون كالرّاكب و الجالس عليه.

و يجوز أن يكون لفظ «الوسطی» يراد به الفضلی، يقال: هذه هی الطريقه الوسطی، و الخليفه الوسطی: أی الفضلی، و منه قوله تعالی: «قالَ أَوْسَطُهُمْ»[۲۸ / القلم:] و منه: «جَعَلْناكُمْ أُمَّةً وَسَطاً»[۱۴۳ / البقره: ۲].

ص: ۳۴۱

۱- [۱۱۵۹]- رواه الشريف الرضی قدّس اللّه روحه فی المختار: (۱۰۹) من الباب الثالث من كتاب نهج البلاغه.

و قال ابن میثم: وجه الاستعاره، أنّ أئمّه الحقّ مستند للخلق فی تدبیر معاشهم و معادهم. انتهی.

و یمکن أن یقال: لمّا کان الصدر فی النمارق المصفوفه هی الوسطی، فلذا وصفها بها.

**[ترجمه]«النمرقة» بالش کوچک است. و شاید فرشی را که بر روی بارو بنه است نمرقه می‌نامیدند.

ابن ابی الحدید گوید: عبارت امام به این معنا است که آنان میانه دو طرف ناپسند هستند، پس هرکس که از حد آنان تجاوز کند باید به آنان بازگردد و هر کس از آنان کوتاهی کند می‌بایست به آن‌ها ملحق شود. لفظ نمرقهٔ برای این معنا از این سخنشان استعاره آورده شده که گویند: «رکب فلان من الامر منکراً» «و قد ارتکب الرأی الفلانی». پس گویا آنچه انسان به عنوان راه و مذهبی می‌بیند که بدان بازگردد، همچون شخصی است که بر آن سوار شده و نشسته است .

جایز است از لفظ «الوسطی»، «الفضلی» اراده شود. گفته می‌شود: الطریقهٔ الوسطی و الخلیفهٔ الوسطی یعنی راه و خلیفه برتر. و از همین معنا سخن خداوند است که می‌فرماید: «قال أوسطهم» - . قلم / ۲۸ -

{خردمندترینشان گفت.} و «جعلناکم أمهٔ وسطاً» - . بقره / ۱۴۳ - {شما را امتی میانه قرار دادیم،} ابن میثم گوید: توجیه استعاره این است که امامان حق تکیه گاه مخلوقات در تدبیر زندگی آنان و آخرتشان هستند. پایان سخن.

ممکن است گفته شود: با توجه به اینکه بالش وسط بالش‌های به هم چسبیده، صدر آنان است، آن را اینگونه توصیف کرده است.

**[ترجمه]

«۱۱۶۰- ۱۱۶۱»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: مَا شَکَکْتُ فِی الْحَقِّ مُذْ أُرِیتُهُ.

وَ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: مَا کَذَبْتُ وَ لَا کُذِبْتُ، وَ لَا ضَلَلْتُ وَ لَا ضُلَّ بِی.

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السلام فرمود: از روزی که حق برایم نمایان شد هرگز دچار تردید نشدم.

و فرمود: هرگز دروغ نگفتم و به من دروغ نگفتند و هرگز گمراه نشدم و کسی به وسیله من گمراه نشد. - . نهج البلاغه : ۵۰۲، قصار ۱۸۴ و ۱۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۱۶۲»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا يُعَابُ الْمَرْءُ بِتَأْخِيرِ حَقِّهِ، إِنَّمَا يُعَابُ مَنْ أَخَذَ مَا لَيْسَ لَهُ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: على عليه السلام فرمود: مرد را سرزنش نكنند كه چرا حقّش را با تاخير مى گيرد، بلكه سرزنش در آنجا است كه آنچه حقّش نيست بگيرد. - . نهج البلاغه : ۵۰۰، قصار ۱۶۶ -

**[ترجمه]

بيان

قال ابن أبى الحديد: لعلّ هذه الكلمه قالها فى جواب سائل سأله: لم أخّرت المطالبه لحقّك من الإمامه؟ فقال عليه السلام: لا يعاب المرء بتأخير استيفاء حقّه. و لمّا كان حقّ الإمامه غير مختصّ به؛ لأنّ مصالح المسلمين كانت منوطه بها فلا بدّ من إضمار فى الكلام: أى إذا كان هناك مانع من طلبه، انتهى.

و يمكن حمله على الحقوق الخالصه كالانتقام و نحوه و استرداد فدك و مثله.

**[ترجمه]ابن ابى الحديد گويد: شايد اين جمله در جواب پرسش گرى باشد كه از ايشان پرسيد: چرا مطالبه حقّ امامت خويش را به تاخير انداختى؟ على عليه السلام فرمود: شخص با به تاخير گرفتن حقّش سرزنش نمى‌شود. و با توجه به اينكه حقّ امامت فقط به ايشان اختصاص نداشت و منافع مسلمانان نيز منوط به آن بود پس ناگزير بايد عبارتى در كلام در تقدير گرفته شود: يعنى: هرگاه مانعى براى طلب حقّ امامت وجود داشته باشد. پايان سخن.

و ممكن است حمل بر حقوق مخصوص امام همچون انتقام و بازگردانيدن فدك و مانند آن شود .

**[ترجمه]

«۱۱۶۳»

(۳) نَهْجٌ: [وَ] سُئِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قُرَيْشٍ فَقَالَ:

۱- [۱۱۶۰- ۱۱۶۱]- رَوَاهُ مَعَ التَّالِى السَّيِّدُ الرَّضِيُّ فِى الْمُخْتَارِ: (۱۸۴- ۱۸۵) مِنَ بَاب قصار كَلَام أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فِى نَهْجِ الْبَلَاغَهُ.
۲- [۱۱۶۲]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ فِى الْمُخْتَارِ: (۱۶۶) مِنْ قِصَارِ كَلَام أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِى نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.
۳- [۱۱۶۳]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِى الْمُخْتَارِ: (۱۲۰) مِنَ الْبَابَ الثَّالِثِ مِنَ نَهْجُ الْبَلَاغَهُ.

أَمَّا بَنُو مَخْزُوم فَرَیْحَانَهُ قُرَیْشٍ، تُحِبُّ حَدِیثَ رِجَالِهِمْ وَ النِّکَاحَ فِی نِسَائِهِمْ، وَ أَمَّا بَنُو عَبْدِ شَمْسٍ فَأَبْعَدُهَا رَأْیاً وَ أَمْنَعُهَا لِمَا وَرَاءِ ظُهُورِهَا، وَ أَمَّا نَحْنُ فَأَبْذَلُ لِمَا فِی أَیْدِینَا، وَ أَسْمَحُ عِنْدَ الْمَوْتِ بِنُفُوسِنَا، وَ هُمْ أَکْثَرُ وَ أَمْکَرُ وَ أَنْکَرُ، وَ نَحْنُ أَفْصَحُ وَ أَنْصَحُ وَ أَصْبَحُ..

**[ترجمه]نهج البلاغه: از علی علیه السلام درباره قریش پرسیدند، فرمود: امّا بنی مخزوم، گل خوشبوی قریشند، و که شنیدن سخن مردانشان، و ازدواج با زنانشان را دوست می‌داری، امّا بنی عبد شمس دوراندیش تر، و در حمایت مال و فرزندان توانمندترند که به همین جهت بد اندیش تر و بخیل تر می باشند، و امّا ما (بنی هاشم) آنچه را در دست داریم بخشنده تر، و برای جانبازی در راه دین سخاوتمندتریم. آنها شمارشان بیشتر امّا فریبکارتر و زشت روی ترند، و ما گویاتر و خیرخواه تر و خوش روی تریم. - . نهج البلاغه : ۴۹۰، قصار ۱۲۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال ابن میثم: فلان بعید الرأی، إذا کان یری المصلحه من بعید لقوّه رأیه. و [قوله علیه السلام:] و «أمنعها لما وراء ظهورها» کنایه عن حمیّتهم.

و [قال ابن الأثیر] فی النهایه: النکر بالضمّ-: الدهاء و الأمر المنکر.

[قوله علیه السلام:] «و أصبح»: أی أحسن وجوها و أجمل، و ألقی للناس بالطلاقه و البشر.

**[ترجمه]ابن میثم گوید: فلان بعید الرأی، هرگاه به سبب نیرومندی اندیشه‌اش منفعت را از دور ببیند و تشخیص دهد. و فرموده امام علیه السلام «و أمنعها لما وراء ظهورها» کنایه از تعصب و غیرت‌مندی آنان است.

ابن اثیر در النهایهٔ گوید: النّکر - با ضمه نون - به معنای زیرکی، و کار ناپسند است.

فرموده امام علیه السلام «و أصبح» یعنی بهترین و زیباترین شکل و صورت، که برای مردم خوشرو و گشاده‌روتر است.

**[ترجمه]

«۱۱۶۴»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ رُئِیَ عَلَیْهِ إِزَارٌ خَلَقٌ مَرْقُوعٌ فَقِیلَ لَهُ فِی ذَلِکَ فَقَالَ:

یَخْشَعُ لَهُ الْقَلْبُ، وَ تَذِلُّ بِهِ النَّفْسُ، و تذل به النفس وَ یَقْتَدِی بِهِ الْمُؤْمِنُونَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: پیراهن و صله داری بر اندام امام بود شخصی پرسید چرا پیراهن وصله دار می پوشی؟ امام علیه السلام

فرمود:

دل با آن فروتن، و نفس رام می شود، و مؤمنان از آن سر مشق می گیرند. - . نهج البلاغه : ۴۸۶، قصار ۱۰۳ -

**[ترجمه]

«۱۱۶۵»

(۲) [نَهْجٌ:] وَ مَدَحَهُ قَوْمٌ فِی وَجْهِهِ فَقَالَ:

اللَّهُمَّ إِنَّکَ أَعْلَمُ بِی مِنْ نَفْسِی، وَ أَنَا أَعْلَمُ بِنَفْسِی مِنْهُمْ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا خَیْراً مِمَّا یَظُنُّونَ، وَ اغْفِرْ لَنَا مَا لَا یَعْلَمُونَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: گروهی امام را ستایش کردند فرمود:

بار خدایا تو مرا از خودم بهتر می شناسی، و من خود را بیشتر از آنان می شناسم، خدایا مرا از آنچه اینان می پندارند، نیکوتر قرار ده، و آنچه را که نمی دانند بیامرز. - . نهج البلاغه : ۴۸۵، قصار ۱۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۱۶۶»

(۳) وَ قَالَ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] لِرَجُلٍ أَفْرَطَ فِی الثَّنَاءِ عَلَیْهِ وَ کَانَ لَهُ

۱- [۱۱۶۴]- رَوَاهُ مَعَ التالیین- الشَّرِیفِ الرَّضِیِّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۸۳ وَ ۱۰۰ وَ ۱۰۳) مِنْ بَاب قصار کَلَامٍ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ وَ نَهْجُ الْبَلَاغَهُ.

۲- [۱۱۶۵]- رَوَاهُ- مَعَ ذَیْلِهِ- السَّیِّدُ الرَّضِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۴۶۹) مِنَ الْبَابَ الثَّالِثِ مِنَ نَهْجُ الْبَلَاغَهُ.

۳- [۱۱۶۶]- رَوَاهُ الشَّرِیفُ الرَّضِیُّ رَفَعَ اللَّهُ مَقَامَهُ فِی الْمُخْتَارِ: (۴۵) مِنْ قِصَارِ کَلَامِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی نَهْجِ الْبَلَاغَهِ. وقریبا منه رواه الشیخ الطوسی مسندا فی الحدیث: (۳) من الجزء (۸) من أمالیه ص ۲۹.

مُتَّهِماً-:

أَنَا دُونَ مَا تَقُولُ وَ فَوْقَ مَا فِی نَفْسِکَ.

**[ترجمه]و امام علیه السلام به شخصی که در ستایش امام افراط کرد، ولی در دل حضرت را متهم می‌دانست!، فرمود: من کمتر از آنم که بر زبان آوردی، و برتر از آنم که در دل داری. - . نهج البلاغه : ۴۸۲، قصار ۸۳ -

**[ترجمه]

«۱۱۶۷»

وَ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: یَهْلِکُ فِیَّ رَجُلَانِ: مُحِبٌّ مُطْرٍ، وَ بَاهِتٌ مُفْتَرٍ.

[قال السیّد الرضی رحمه اللّه:] و هذا مثل

قوله علیه السلام: یهلک فیّ اثنان: محبّ غال، و مبغض قال

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام فرمود: دو کس نسبت به من هلاک می گردند، دوستی که زیاده روی کند، و دروغ پردازی که به راستی سخن نگوید. - . الغارات ۲ : ۵۹۰ -

این کلام مانند سخن دیگری است که فرمود: دو تن نسبت به من هلاک گردند، دوستی که از حد گذراند، و دشمنی که بیهوده سخن گوید.

**[ترجمه]

«۱۱۶۸»

نَهْجٌ: وَ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: لَوْ ضَرَبْتُ خَیْشُومَ الْمُؤْمِنِ بِسَیْفِی هَذَا عَلَی أَنْ یُبْغِضَنِی مَا أَبْغَضَنِی، وَ لَوْ صَبَبْتُ الدُّنْیَا بِجَمَّاتِهَا عَلَی الْمُنَافِقِ عَلَی أَنْ یُحِبَّنِی مَا أَحَبَّنِی، وَ ذَلِکَ أَنَّهُ قَضَی فَانْقَضَی عَلَی لِسَانِ النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ أَنَّهُ قَالَ: لَا یُبْغِضُکَ مُؤْمِنٌ وَ لَا یُحِبُّکَ مُنَافِقٌ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام فرمود: اگر با شمشیرم بر بینی مؤمن بزنم که دشمن من شود، با من دشمنی نخواهد کرد، و اگر تمام دنیا را به منافق ببخشم تا مرا دوست بدارد، دوست من نخواهد شد، و این بدان جهت است که قضای الهی جاری شد، و بر زبان پیامبر امّی صلّی اللّه علیه و آله گذشت که فرمود: «ای علی! مؤمن تو را دشمن نگیرد، و منافق تو را دوست نخواهد داشت.» - .[۳] نهج البلاغه : ۴۷۷، قصار ۴۵ -

**[ترجمه]

بيان

الخيشوم: أقصى الأنف. و الجمّه: المكان الذى يجتمع فيه الماء.

**[ترجمه]«الخيشوم» قسمت بالاى بينى است. و «الجمّة» مكان است كه آب در آن جمع مى‌شود.

**[ترجمه]

«۱۱۶۹»

(۱) دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ: عَنْ رَبِيعَهَ بْنِ كَعْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: سَتَكُونُ بَعْدِى فِتْنَهٌ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَالْتَزِمُوا عَلِيَّ بْنَ أَبِى طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

وَ مِنْهُ فِى كَلَامِ أَبِى جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ سَأَلَهُ حُمْرَانُ عَمَّا أُصِيبَ بِهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مِنْ قَتْلِ الطَّوَاغِيتِ إِيَّاهُمْ وَ الظَّفَرِ بِهِمْ

۱- [۱۱۶۹]- غَيْرَ مَوْجُودَهٍ فِى النُّسْخَهِ الْمَطْبُوعَهِ مِنَ الدَّعَوَاتِ، وَ قَدْ جَعَلَهَا الْمُحَقِّقُ مِنَ المستدركات عَلَى النُّسْخَهَ أُخِذَا مِنَ الْبِحَارِ.

حَتَّى قُتِلُوا وَ غُلِبُوا؟ وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ لَوْ أَنَّهُمْ يَا حُمْرَانُ حَيْثُ نَزَلَ بِهِمْ مَا نَزَلَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ وَ إِظْهَارِ الطَّوَاغِيتِ عَلَيْهِمْ سَأَلُوا اللَّهَ دَفْعَ ذَلِكَ عَنْهُمْ لَدَفَعَ [اللَّهُ ذَلِكَ عَنْهُمْ] ثُمَّ كَانَ انْقِضَاءُ مُدَّةِ الطَّوَاغِيتِ وَ ذَهَابُ مُلْكِهِمْ أَسْرَعَ مِنْ سِلْكٍ مَنْظُومٍ انْقَطَعَ فَتَبَدَّدَ وَ مَا كَانَ الَّذِي أَصَابَهُمْ يَا حُمْرَانُ لِذَنْبٍ اقْتَرَفُوهُ وَ لَا لِعُقُوبَةٍ مِنْ مَعْصِيَةٍ خَالَفُوا اللَّهَ فِيهَا وَ لَكِنْ لِمَنَازِلَ وَ كَرَامَةٍ أَرَادَ [اللَّهُ] أَنْ يُبَلِّغَهُمْ إِيَّاهَا فَلَا يَذْهَبَنَّ بِكَ الْمَذَاهِبُ فِيهِمْ..

وَ مِنْهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ النَّهْرَوَانَ سَأَلَ عَنْ جَمِيلِ بْنِ بصيهری كَاتِبِ [أَ] نُوشِيرَوَانَ فَقِيلَ: إِنَّهُ بَعْدُ حَيٌّ يُرْزَقُ فَأَمَرَ بِإِحْضَارِهِ فَلَمَّا حَضَرَ وَجَدَ حَوَاسَّهُ كُلَّهَا سَالِمَةً إِلَّا الْبَصَرَ، وَ [وَجَدَ] ذِهْنَهُ صَافِياً وَ قَرِيحَتَهُ تَامَّةً فَسَأَلَهُ كَيْفَ يَنْبَغِي لِلْإِنْسَانِ يَا جَمِيلُ أَنْ يَكُونَ! قَالَ: يَجِبُ أَنْ يَكُونَ قَلِيلَ الصَّدِيقِ كَثِيرَ الْعَدُوِّ. قَالَ: أَبْدَعْتَ يَا جَمِيلُ فَقَدْ أَجْمَعَ النَّاسُ عَلَى أَنَّ كَثْرَةَ الْأَصْدِقَاءِ أَوْلَى.

فَقَالَ لَيْسَ الْأَمْرُ عَلَى مَا ظَنُّوا فَإِنَّ الْأَصْدِقَاءَ إِذَا كُلِّفُوا السَّعْيَ فِي حَاجَةِ الْإِنْسَانِ لَمْ يَنْهَضُوا بِهَا كَمَا يَجِبُ وَ يَنْبَغِي وَ الْمَثَلُ فِيهِ [هُوَ قَوْلُهُمْ] «مِنْ كَثْرَةِ الْمَلَّاحِينَ غَرِقَتِ السَّفِينَةُ» فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ: قَدِ امْتَحَنْتَ هَذَا فَوَجَدْتَهُ صَوَاباً فَمَا مَنْفَعَةُ كَثْرَةِ الْأَعْدَاءِ! فَقَالَ: إِنَّ الْأَعْدَاءَ إِذَا كَثُرُوا يَكُونُ الْإِنْسَانُ أَبَداً مُتَحَرِّزاً مُتَحَفِّظاً أَنْ يَنْطِقَ بِمَا يُؤْخَذُ عَلَيْهِ أَوْ تَبْدُرَ مِنْهُ زَلَّةٌ يُؤْخَذُ عَلَيْهَا فَيَكُونُ أَبَداً عَلَى هَذِهِ الْحَالَةِ سَلِيماً مِنَ الْخَطَايَا وَ الزَّلَلِ. فَاسْتَحْسَنَ ذَلِكَ [مِنْهُ] أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: از ربیعه بن کعب روایت شده که گوید: از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که می‌فرمود: پس از من فتنه‌ای می‌آید، اگر این چنین شد ملازم علی بن ابی طالب گردید.

حمران از امام باقر علیه السلام درباره مصیبت‌هایی که به علی بن ابی طالب و حسن و حسین علیهم السلام رسید از کشتار آنها توسط سرکشان و مغلوب شدنشان تا اینکه شهید شدند، پرسید. امام فرمود: ای حمران اگر در موقع گرفتاری و یورش سرکشان به آنان از خداوند درخواست می کردند که شر آن‌ها را بگرداند و اصرار می نمودند که از آن‌ها دفع بلا کند و آن سرکشان را نابود سازد و ملکشان را زائل کند هر آینه آن‌ها را اجابت می کرد و از آن‌ها دفاع می کرد و در این صورت سر رسیدن مدت سرکشان و زوال سلطنت آن‌ها زودتر از بریدن یک گلوبند که پاره شود و از هم بپاشد انجام می شد. ای حمران، این بلاها که به آنان رسید به خاطر گناهی نبود که مرتکب شده باشند و به حساب شکنجه گناهی نبود که مخالفت خدا کرده باشند بلکه برای رسیدن به منزلت و کرامتی بود از طرف خدا که خدا خواسته بود بدین وسیله بدان برسند، مبادا درباره آن‌ها مذاهب باطله بر تو چیره شوند و تو را از راه حق بیرون کنند.

و از همان کتاب روایت شده که: هنگامی که امیرالمؤمنین به نهروان آمد جویای احول جمیل بن بصیهری کاتب انوشیروان شد. گفتند: هنوز زنده است. دستور داد او را به حضور بیاورند. چون او را آوردند متوجه شد حواسّ او به جز بینائی‌اش سالم است و ذهن او را خالص، و ذوق وی را کامل یافت. از او پرسید: ای جمیل شایسته است انسان چگونه باشد؟ گفت: باید دوست کم و دشمن زیاد داشته باشد. امام به او گفت: چیز جدیدی ابداع کرده‌ای ای جمیل! مردم همگی اتفاق نظر دارند که داشتن دوستان زیاد شایسته‌تر است. گفت: آنگونه که آنان می‌پندارند نیست، زیرا هرگاه دوستان مکلف به تلاش برای نیاز انسان شوند، آنگونه که شایسته و بایسته است اقدام نمی‌کنند و ضرب المثلی که در این باره وجود دارد این است که گویند: «به خاطر دریانوردان زیاد، کشتی غرق شد». امیرالمؤمنین گفت: این مسأله را آزمودم و درستی آن را فهمیدم، اما سود و منفعت دشمنانِ زیاد در چیست؟ گفت: هرگاه دشمنان انسان زیاد شوند، انسان همیشه احتیاط پیشه کرده و مراقب است چیزی

بر زبـان نیـاورد که به خاطر آن سـرزنش شود، یا اینکه لغزشـی از وی سـر بزنـد که به سـبب آن مواخـذه شود، در نتیجه با این وضـعیت همیشه از اشـتباهات و لغزش‌هـا به دور می‌مانـد. امیرالمـؤمنین علیه السـلام سـخنان او را نیکـو و پسـندیده شـمرد. - . الدعوات : ۲۹۷ -

**[ترجمه]

«۱۱۷۰»

(۱) نَهْجٌ: [وَ] سُـئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ أَشْـعَرِ الشُّعَرَاءِ! فَقَالَ: إِنَّ الْقَوْمَ لَمْ يَجْرُوا فِی حَلْبَةٍ تُعْرَفُ الْغَايَةُ عَنْ قَصَـبَتِهَا؟ فَإِنْ كَانَ وَ لَا بُدَّ فَالْمَلِكُ الضِّلِّيلُ..

قَالَ السَّيِّدُ [الرَّضِیُ]: رَحِمَهُ اللَّهُ: يُرِيدُ [عَلَيْهِ السَّلَامُ] مِنْ قَوْلِهِ: «الْمَلِكُ

ص: ۳۴۵

۱- [۱۱۷۰]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رِضْوَانَ اللَّهِ عَلَيْهِ فِی الْمُخْتَارِ: (۴۶۱) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

[الضِّلِّيلُ»] إِمْرَأَ الْقَيْسِ.

**[ترجمه]نهـج البلاـغه: از اميرالمؤمنين عليه السـلام پرسـيدند: بزرگ‌ترين شـاعر عرب كيست؟ فرمود: شاعران در يک وادى روشـنى نتـاختهانـد تـا پايـان كار معلوم شود، و اگر ناچار بايـد داورى كرد، پس پادشاه گمراه بزرگ‌ترين شاعر است. - . نهج البلاغه : ۵۵۵، قصار ۴۵۵ -

سيد رضى گويد: مقصود امام از پادشاه گمراه، امرء القيس است.

**[ترجمه]

«۱۱۷۱»

(۱) أَقُولُ: قَالَ ابْنُ أَبِي الْحَدِيدِ: [قَرَأْتُ] فِي أَمَالِي ابْنِ دُرَيْدٍ قَالَ:

أَخْبَرَنِي الْجُرْمُوزِيُّ عَنِ ابْنِ الْمُهَلَّبِيِّ عَنِ ابْنِ الْكَلْبِيِّ عَنْ شَـدَّادِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَنْبَرِيِّ (۲) عَنِ ابْنِ عَرَادَةَ قَالَ: كَـانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَـالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعَشِّي النَّاسَ فِي شَـهْرِ رَمَضَـانَ اللَّحْمَ وَ لَا يَتَعَشَّى مَعَهُمْ فَإِذَا فَرَغُوا خَطَبَهُمْ وَ وَعَظَهُمْ فَأَفَاضُوا لَيْلَةً فِي الشُّعَرَاءِ وَ هُمْ عَلَى عَشَائِهِمْ فَلَمَّا فَرَغُوا خَطَبَهُمْ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَـالَ فِي خُطْبَتِهِ: اعْلَمُوا أَنَّ مِلَاكَ أَمْرِكُمُ الـدِّينُ وَ عِصْـمَتَكُمُ التَّقْوَى وَ زِينَتَكُمُ الْأَدَبُ وَ حُصُونَ أَعْرَاضِكُمُ الْحِلْمُ.

ثُمَّ قَالَ: قُلْ يَا أَبَا الْأَسْوَدِ فِيمَا كُنْتُمْ تُفِيضُونَ فِيهِ أَيُّ الشُّعَرَاءِ أَشْعَرُ! فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ [أَشْعَرُ الشُّعَرَاءِ] الَّذِي يَقُولُ:

وَ لَقَدْ أَغْتَدِي يُدَافِعُ رُكْنِي*** أَعْوَجِيٌّ ذُو مَيْعَةٍ إِضْرِيجٌ

مِخْلَطٌ مِزْيَلٌ مِعَنٌّ مِفَنٌّ*** مِنْفَحٌ مِطْرَحٌ سَبُوحٌ خَرُوجٌ

يَعْنِي أَبَـا دُوَادٍ الْإِيَادِيَّ. فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَيْسَ بِهِ. قَالُوا: فَمَنْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! فَقَالَ: لَوْ رُفِعَتْ لِلْقَوْمِ غَايَةٌ فَجَرَوْا إِلَيْهَا مَعاً عَلِمْنَا مَنِ السَّابِقِ مِنْهُمْ وَ لَكِنْ إِنْ يَكُنْ فَـالَّذِي لَمْ يَقُلْ عَنْ رَغْبَةٍ وَ لَا رَهْبَةٍ. قِيلَ: مَنْ هُوَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! قَالَ: هُوَ الْمَلِكُ الضِّلِّيلُ ذُو الْقُرُوحِ. قِيلَ: إِمْرُؤُ الْقَيْسِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! قَالَ: هُوَ.

قِيلَ: فَأَخْبِرْنَا عَنْ لَيْلَةِ الْقَـدْرِ! قَالَ: مَا أَخْلُو مِنْ أَنْ أَكُونَ أَعْلَمُهَا فَأَسْتُرُ عِلْمَهَا وَ لَسْتُ أَشُكُّ أَنَّ اللَّهَ إِنَّمَا يَسْتُرُهَا عَنْكُمْ نَظَراً لَكُمْ لِأَنَّهُ لَوْ أَعْلَمَكُمُوهَا عَمِلْتُمْ فِيهَا وَ تَرَكْتُمْ غَيْرَهَا وَ أَرْجُو أَنْ لَا تُخْطِئَكُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ انْهَضُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ.

[ثم قال:] و قال ابن دريد لمّا فرغ من الخبر: إضريج: ينبثق فى عدوه.

ص: ۳۴۶

۱- [۱۱۷۱]- رَوَاهُ ابْنُ أَبِي فِي شَرْحِ الْمُخْتَارِ: (۴۶۱) مِنْ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ مِنْ شَرْحِهِ: ج ۵ ص ۸۳۸ ط الْحَدِيثِ ببيروت، وَ فِي ط مِصْرَ،

ج ۲۰ ص ۱۵۳.
۲- كذا في شرح ابن أبي الحديد، و في أصليّ من ط الكمباني: «الضهري».

و قيل: واسع الصدر. و منفح: يخرج الصيد من مواضعه. و مطرح: يطرح ببصره.

و خروج سابق. [و الغايه: بالغين المعجمه-: الرايه] و الميعه: أوّل جرى الفرس. [و قيل: الجرى بعد الجرى] انتهى.

أقول: الحلبه بالفتح-: الخيل تجمع للسباق من كلّ أوب و لا تخرج من وجه واحد. و قصبه السبق هى التى تنصب ليحرزها السابق من القوم فى الرهان. و الضّليل كقنديل-: مبالغه فى الضلال. و لعلّ المعنى أنّهم لم ينشدوا فى أمر واحد و زمان واحد حتّى يعرف أيّهما أسبق و أكمل.

أو أنّ الشعر ليس مقصورا على فنّ واحد و لا لطائفه [و لا] منحصره فى نوع حتّى يكون للتفضيل حدّ معيّن.

**[ترجمه]مؤلف: ابن ابى الحديد در امالى ابن دريد گويد: ابن عراده گويد: على بن ابى طالب عليه السلام در ماه رمضان به مردم براى شام گوشت مى‌داد و خود با آنان شام نمى‌خورد و چون شام مى‌خوردند براى آنان خطبه ايراد كرده و آنان را پند و اندر مى‌داد. يكى از شب‌ها در حالى كه بر سر سفره شام بودند درباره شاعران به سخن پرداختند. چون شام را تمام كردند على عليه السلام براى آنان خطبه خواند و در اثناى خطبه‌اش فرمود: بدانيد كه معيار كار شما، دين و عصمت شما، تقوا و پرهيزكارى و زينت شما، ادب و نزاكت و دژ آبروى شما بردبارى است.

سپس فرمود: اى ابو الاسود بگو در آنچه با هم به سخن مى‌پرداختيد، بزرگ‌ترين شاعر كيست؟ گفت: اى اميرالمؤمنين بزرگترين شاعر كسى است كه سروده است:

- صبح هنگام بيرون مى‌روم، درحالى كه اسبى تندرو كه در اثر شتاب شديد گويى كج مى‌دود و در هنگام تاختن بانشاط است و بسيار سريع است، از وجودم دفاع مى‌كند.

- اين اسب سنگريزه‌ها را بر هم زده و آن را مى‌پراكند و در هر جايى وارد شده و كارهاى شگفت‌آورى انجام مى‌دهد، و شكار را از مكانش بيرون مى‌آورد و نگاهش را به اطراف مى‌اندازد، تندرو است و گام‌هاى فراخ دارد و پيشتاز است.

مقصود او ابو دواد ايادى بود. على عليه السلام فرمود: برترين شاعر بودن سزاوار او نيست. گفتند: اى اميرالمؤمنين پس چه كسى بزرگترين شاعر است؟ فرمود: اگر براى گروه شاعران پرچم و خط پايانى قرار مى‌دادم و با هم به سمت آن حركت مى... كردند، مى‌دانستيم كه كدام يك از آنان پيشتاز و برنده است، اما اين امكان براى ما نيست، پس بزرگترين شاعر كسى است كه از روى ميل به تكسب و يا به خاطر ترس شعر نگفته است. گفتند: آن شخص كيست اى اميرالمؤمنين؟ فرمود: او پادشاه گمراهى صاحب جراحات است. گفتند: امرؤ القيس اى اميرالمؤمنين؟ فرمود: آرى.

گفتند: ما را از منزلت شب قدر باخبر ساز! فرمود: اينگونه نيست كه من علم آن را نداشته باشم، اما علم بدان را پنهان مى‌كنم و هيچ ترديدى ندارم كه خداوند به خاطر توجهى كه به شما داشته، علم آن را از شما پنهان داشته است، چرا كه اگر شما را از آن آگاه مى‌كرد، در آن شب عبادت كرده و شب‌هاى ديگر را وا مى‌نهاديد، و اميدوارم شما را مواخذه نكند ان شاء الله، برخيزيد خدا به شما رحم كند.

سپس گوید: ابن درید پس از بیان روایت گوید: «اضریج» یعنی در دویدن شتاب کرد. و گفته شده به معنای سینه گشاده است. «منفح» یعنی اسبی که شکار را از مکانش بیرون می‌آورد. «مطرح» یعنی نگاهش را به اطراف افکند. «خروج» به معنای پیشتاز است. «الغایهٔ» با غین معجمه به معنای پرچم و خط پایان است. «المیعهٔ» اولین شتاب و تک اسب است. و گفته شده به معنای حرکت بعد از حرکت است. پایان سخن. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۵ : ۸۳۸ -

مؤلف: الحلبهٔ - با فتحه حاء - اسبانی هستند که از هر ناحیه برای مسابقه جمع می‌شوند و از یک جهت بیرون نمی‌روند. «قصبهٔ السبق» پرچم و چوبی بود که نصب می‌شد تا برنده قوم در شرط بندی آن را بدست آورد. و «الضلیل» - بر وزن قندیل - مبالغه در ضلال است. و شاید بدین معنی باشد که آنان در یک موضوع واحد و در یک زمان واحد شعر نسروده‌اند تا مشخص گردد کدام یک از آنان پیشتازتر و کامل‌تر هستند.

یا مقصود این باشد که شعر منحصر در یک فنّ نیست و مختص به یک طایفه نبوده و منحصر در یک نوع ویژه نیست تا برای برتری دادن معیار مشخصی درنظر گرفته شود.

**[ترجمه]

«۱۱۷۲»

(۱) نَهْجٌ: وَ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: أَنَا یَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمَالُ یَعْسُوبُ الْفُجَّارِ.

قال السیّد رحمه اللّه: و معنی ذلک أنّ المؤمنین یتبعوننی و الفجار یتبعون المال کما یتبع النحل یعسوبها و هو رئیسها.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام فرمود: من پیشوای مؤمنان، و مال، پیشوای تبهکاران است.

سید رضی گوید: معنای سخن امام این است که مؤمنان از من پیروی می کنند و بدکاران پیرو مال می باشند آنگونه که زنبوران عسل از رئیس خود اطاعت دارند. - . نهج البلاغه : ۵۳۰، قصار ۳۱۶ -

**[ترجمه]

«۱۱۷۳»

(۲) نَهْجٌ: [وَ] قِیلَ لَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ: بِأَیِّ شَیْ ءٍ غَلَبْتَ الْأَقْرَانَ! فَقَالَ: مَا لَقِیتُ أَحداً إِلَّا أَعَانَنِی عَلَی نَفْسِهِ..

قال السیّد [الرضیّ]: رحمه اللّه: یومئ علیه السلام إلی تمکّن هیبته فی القلوب.

۱- [۱۱۷۲]- رَوَاهُ السَّیِّدُ الرَّضِیُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۱۶) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنَ نَهْجُ الْبَلَاغَهِ. ورواه السیوطی - مع حدیثین آخرین فی

معناه - فى الحديث: من مسند على من جمع الجوامع ص ٣١. وقريبا منه رواه شيخ الطائفه مسندا فى الحديث: (٧٣) من الجزء (١٢) من أماليه ج ١، ص ٣٦٣ ط بيروت.

٢- [١١٧٣]- رَوَاهُ السَّيِّدُ الرَّضِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِى الْمُخْتَارِ: (٣١٨) مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ مِنْ كِتَابِ نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: از امام پرسیدند، با کدام نیرو بر حریفان خود پیروز شدی؟ فرمود: کسی را ندیدم جز آن که مرا در شکست خود یاری می داد .

سید رضی گوید: امام به این نکته اشاره کرد که هیبت و ترس او در دل ها جای می گرفت. - . نهج البلاغه : ۵۳۱، قصار ۳۱۸

-

**[ترجمه]

«۱۱۷۴»

(۱) [نَهْجٌ:] وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِابْنِهِ مُحَمَّدٍ: يَا بُنَيَّ إِنِّی أَخَافُ عَلَيْکَ الْفَقْرَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْهُ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنْقَصَهٌ لِلدِّينِ مَدْهَشَهٌ لِلْعَقْلِ دَاعِيَهٌ لِلْمَقْتِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علیه السلام به پسرش محمد حنفیّه سفارش کرد: ای فرزند! من از تهیدستی بر تو هراسناکم، از فقر به خدا پناه ببر، که همانا فقر، دین انسان را ناقص، و عقل را سرگردان، و عامل دشمنی است. - . نهج البلاغه : ۵۳۱، قصار ۳۱۹ -

**[ترجمه]

«۱۱۷۵»

(۲) كِتَابُ الْغَارَاتِ لِإِبْرَاهِيمَ الثَّقَفِيِّ: بِإِسْنَادِهِ عَنِ الضَّحَّاکِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ خَلِيلِی رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لَا يَحْبِسُ شَيْئاً لِغَدٍ، وَ كَانَ أَبُو بَكْرٍ يَفْعَلُ [كَذَلِکَ] ، وَ قَدْ رَأَی عُمَرُ فِی ذَلِکَ أَنْ دَوَّنَ الدَّوَاوِينَ، وَ أَخَّرَ الْمَالَ إِلَی السَّنَهِ.

وَ أَمَّا أَنَا، فَأَصْنَعُ كَمَا صَنَعَ خَلِيلِی رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ.

قَالَ: وَ كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعْطِيهِمْ مِنَ الْجُمُعَهِ إِلَی الْجُمُعَهِ، وَ كَانَ [عِنْدَ مَا يُعْطِيهِمْ] يَقُولُ:

هَذَا جَنَایَ وَ خِيَارُهُ فِيهِ*** إِذْ كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَی فِيهِ

وَ بِأَسَانِيدَ عَنْ مُجَمِّعٍ التَّيْمِيِّ: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَنْزَحُ بَيْتَ الْمَالِ

۱- [۱۱۷۴]- رَوَاهُ الشَّرِيفُ الرَّضِيُّ فِی الْمُخْتَارِ: (۳۱۹) مِنْ قِصَارِ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی نَهْجِ الْبَلَاغَهِ.

٢- [١١٧۵]- رَوَاهُ مَعَ مَـا بَعْـدَهُ الثَّقَفِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْحَـدِيثِ: (٢٠) وَ مَـا بَعْـدَهُ مِنَ كِتَابِ الْغَارَاتِ. وأكثر هـذه الأحاديث رواها أحمـد بن حنبـل فى الحـديث الأـول ومـا يليه من بـاب فضائـل على عليه السـلام من كتـاب الفضائل ص ۵ - ٣٣. ورواها أيضـا البلاذرى فى الحديث: (١٠٠) وما يليه من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من كتاب أنساب الأشراف: ج ٢ ص ١٢٨ - ١۴٢، ط ١. ورواها أيضا ابن عساكر فى الحـديث: (١٢٣٠) وما بعـده من ترجمه أمير المؤمنين من تاريـخ دمشق: ج ٣ ص ٢٢٧ ط ٢. وقد ذكر فى تعليق كـل واحـد من الكتب الثلاـثه مصـادر أخر للأحـاديث المـذكوره فراجع، ورواها أيضا ابن أبى الحديـد فى شـرح المختار: (٣۴) من نهج البلاغه: ج ١، ص ۴١۴ ط الحديثه ببيروت.

ثُمَّ يَتَنَفَّلُ فِيهِ، وَ يَقُولُ: اشْهَدْ لِی يَوْمَ الْقِيَامَهِ أَنِّی لَمْ أَحْبِسْ فِيکَ الْمَالَ عَلَی الْمُسْلِمِينَ.

وَ عَنْ عَاصِمِ بْنِ کُلَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَی عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ مَالٌ مِنْ أَصْبَهَانَ فَقَسَمَهُ، فَوَجَدَ فِيهِ رَغِيفاً، فَکَسَرَهُ سَبْعَ کِسَرٍ، ثُمَّ جَعَلَ عَلَی کُلِّ جُزْءٍ مِنْهُ کِسْرَهً ثُمَّ دَعَا أُمَرَاءَ الْأَسْبَاعِ فَأَقْرَعَ بَيْنَهُمْ أَيُّهُمْ يُعْطِيهِ أَوَّلًا. وَ کَانَتْ [قَبَائِلُ] الْکُوفَهِ يَوْمَئِذٍ أَسْبَاعاً (۱).

وَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَجْلَانَ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ قَالَ: کَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقْسِمُ فِينَا الْأَبْزَارَ، يَصُرُّهُ صُرَراً: الْحُرْفَ وَ الْکَمُّونَ وَ کَذَا وَ کَذَا (۲).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ دِهْقَاناً بَعَثَ إِلَی عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِثَوْبِ دِيبَاجٍ مَنْسُوجٍ بِالذَّهَبِ، فَابْتَاعَهُ مِنْهُ عَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ بِأَرْبَعَهِ آلَافِ دِرْهَمٍ إِلَی الْعَطَاءِ.

وَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ مِحْجَنٍ التَّيْمِيِّ (۳) قَالَ: أَخْرَجَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَيْفاً لَهُ

۱- و هذا رواه ابن عساکر فی الحدیث: (۱۲۳۰) من ترجمه أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق: ج ۳ ص ۲۲۷ ط ۲. وقریبا منه رواه أحمد بن حنبل فی الحدیث: (۳۶) من باب فضائل أمیر المؤمنین من کتاب الفضائل ص ۲۶ ط ۱. ورواه أیضا أبو عمر بن عبد البر فی ترجمه أمیر المؤمنین من کتاب الاستیعاب ص ۱۱۱۳.

۲- و هذا رواه أیضا ابن أبی الحدید فی شرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۴۱۴ ط الحدیث ببیروت.

۳- ترجم له ابن سعد فی الطّبقات ج ۶ ص ۱۶۵، و روی بسنده عنه الحدیث التّالی. و هذا الحدیث مع التّالی رواه عبد اللّه بن أحمد بسنده عن یزید بن محجن فی کتاب الزّهد، ص ۱۳۱، و رواه أیضا فی الحدیث: (۲۰ و ۴۸) من فضائل علیّ علیه السّلام من کتاب الفضائل ص ۱۷ و ۳۱ ط ۱. ورواهما أیضا بسنده عن أبی رجاء یزید بن محجن أبو نعیم فی عنوان: زهده وتعبده (أی علی علیه السلام) من ترجمته من حلیه الأولیاء: ج ۱، ص ۸۳. ورواهما أیضا ابن عساکر فی الحدیث: (۱۲۵۰) وتالیه من ترجمه أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق: ج ۳ ص ۲۳۷ ط ۲. والحدیث الثانی رواه أیضا ابن أبی الحدید فی شرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه: ج ۱ ص ۴۱۵ ط الحدیث ببیروت.

فَقَالَ:

مَنْ يَشْتَرِى سَيْفِى هَذَا مِنِّى؟ فَوَ الَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ مَعِى ثَمَنَ إِزَارٍ لَمَا بِعْتُهُ.

وَ عَنْ أَبِى رَجَاءٍ: أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْرَجَ سَيْفاً لَهُ إِلَى السُّوقِ فَقَالَ:

مَنْ يَشْتَرِى مِنِّى هَذَا؟ فَلَوْ كَانَ مَعِى ثَمَنُ إِزَارٍ لَمَا بِعْتُهُ.

قَالَ أَبُو رَجَاءٍ: فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنَا أَبِيعُكَ إِزَاراً وَ أُنْسِئُكَ ثَمَنَهُ إِلَى عَطَائِكَ، فَبِعْتُهُ إِزَاراً إِلَى عَطَائِهِ، فَلَمَّا قَبَضَ عَطَاءَهُ أَعْطَانِى حَقِّى.

وَ عَنْ أَبِى إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ: أَنَّ امْرَأَتَيْنِ أَتَتَا عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ الْقِسْمَهِ، إِحْدَاهُمَا مِنَ الْعَرَبِ، وَ الْأُخْرَى مِنَ الْمَوَالِى، فَأَعْطَى كُلَّ وَاحِدَهٍ خَمْسَهً وَ عِشْرِينَ دِرْهَماً وَ كُرّاً مِنَ الطَّعَامِ، فَقَالَتِ الْعَرَبِيَّهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّى امْرَأَهٌ مِنَ الْعَرَبِ وَ هَذِهِ امْرَأَهٌ مِنَ الْعَجَمِ! فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ اللَّهِ لَا أَجِدُ لِبَنِى إِسْمَاعِيلَ فِى هَذَا الْفَيْ ءِ فَضْلًا عَنْ بَنِى إِسْحَاقَ (۱).

وَ عَنْ يُوسُفَ بْنِ كُلَيْبٍ عَنْ أَبِى عُبَيْدَهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: مَا اعْتَلَجَ عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمْرَانِ

۱- و رواه أيضا ابن أبى الحديد فى شرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۴۱۵ ط الحديث ببيروت. ورواه البلاذرى بسباق أحسن فى الحديث: (۱۳۶) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۱۴۱، ط ۱

قَطَّ إِلَّا أَخَذَ بِأَشَدِّهِمَا، وَ مَا زَالَ عِنْدَكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا عَمِلَتْ يَدُهُ، يُؤْتَى بِهِ [إِلَيْهِ] مِنَ الْمَدِينَةِ، وَ إِنْ كَانَ لَيَأْخُذُ السَّوِيقَ فَيَجْعَلُهُ فِي الْجِرَابِ ثُمَّ يَخْتِمُ عَلَيْهِ، مَخَافَةَ أَنْ يُزَادَ فِيهِ مِنْ غَيْرِهِ.

وَ مَنْ كَانَ فِي الدُّنْيَا أَزْهَدَ مِنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (١)؟!.

وَ عَنْ أَبِي سُوَيْدِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: أَمَرَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عُمَّالًا مِنْ عُمَّالِهِ فَصَنَعُوا لِلنَّاسِ طَعَاماً فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَذَكَرُوا أَنَّهُمْ صَنَعُوا خَمْساً وَ عِشْرِينَ جَفْنَةً.

وَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ الْبَجَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَعْطَى عَلِيٌّ النَّاسَ فِي عَامٍ وَاحِدٍ ثَلَاثَهَ أَعْطِيَةٍ، ثُمَّ قُدِّمَ عَلَيْهِ خَرَاجُ أَصْفَهَانَ فَقَالَ:

أَيُّهَا النَّاسُ! اغْدُوا فَخُذُوا، فَوَ اللَّهِ مَا أَنَا لَكُمْ بِخَازِنٍ.

ثُمَّ أَمَرَ بِبَيْتِ الْمَالِ فَكُنِسَ وَ نُضِحَ، فَصَلَّى فِيهِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ قَالَ: يَا دُنْيَا غُرِّي غَيْرِي.

ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا هُوَ بِحِبَالٍ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ: مَا هَذِهِ الْحِبَالُ؟ فَقِيلَ:

جِي ءَ بِهَا مِنْ أَرْضِ كِسْرَى. فَقَالَ: اقْسِمُوهَا بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ. فَكَأَنَّهُمْ ازْدَرَوْهَا فَنَقَضَهَا بَعْضُهُمْ فَإِذَا هِيَ كَتَّانٌ يُعْمَلُ، فَتَأَسَّفُوا [فَتَنَافَسُوا «خ ل»] فِيهَا فَبَلَغَ الْحَبْلُ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ دَرَاهِمَ (٢).

ص: ٣٥١

١- و رواه أيضا ابن أبى الحديد فى شرح المختار: (٣۴) من نهج البلاغه: ج ١، ص ۴١۶ ط بيروت.

٢- و هذا رواه أيضا عبد اللّه بن أحمد فى الحديث: (۵) من باب فضائل أمير المؤمنين من كتاب الفضائل ص ٨ ط ١. وقريبا منه رواه ابن عساكر فى الحديث: (١٢٣٣) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق: ج ٣ ص ٢٢٨ ط ٢. وليلاحظ ما وراه أحمد فى مسند أمير المؤمنين تحت الرقم: (۶٧٨ و ١١٣۵) من كتاب المسند:ج ١. وليراجع أيضا الحديث: (٣۴٧) من فضائل على عليه السلام من كتاب الفضائل.

وَ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَهَ عَنْ عَمَّارٍ الدُّهْنِيِّ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِی الْجَعْدِ قَالَ: فَرَضَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِمَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ أَلْفَيْنِ قَالَ: وَ كَانَ أَبِی مِمَّنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ.

وَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يَحْيَى الثَّوْرِیِّ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ سَابِقٍ الْبَرْبَرِیِّ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ أَسَّسَ مَسْجِدَ الْكُوفَهِ إِلَى قَرِيبٍ مِنْ طَاقِ الزَّيَّاتِينَ قَدْرَ شِبْرٍ شِبْرٍ.

قَالَ: وَ رَأَيْتُ الْمُخَيَّسَ وَ هُوَ [مِنْ خُصٍّ] (۱) وَ كَانَ النَّاسُ يُفَرِّجُونَهُ وَ يَخْرُجُونَ مِنْهُ فَبَنَاهُ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْجِصِّ وَ الْآجُرِّ قَالَ: فَسَمِعْتُهُ وَ هُوَ يَقُولُ:

أَ لَا تَرَانِی كَيِّساً مُكَيِّساً*** بَنَيْتُ بَعْدَ نَافِعٍ مُخَلَّساً

وَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِی عُثْمَانَ الدُّورِیِّ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ السَّبِيعِیِّ قَالَ: كُنْتُ عَلَى عُنُقِ أَبِی يَوْمَ الْجُمُعَهِ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَخْطُبُ وَ هُوَ يَتَرَوَّحُ بِكُمِّهِ فَقُلْتُ: يَا أَبَتِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ يَجِدُ الْحَرَّ؟ فَقَالَ:

لَا يَجِدُ حَرّاً وَ لَا بَرْداً، وَ لَكِنَّهُ غَسَلَ قَمِيصَهُ وَ هُوَ رَطْبٌ وَ لَا لَهُ غَيْرُهُ فَهُوَ يَتَرَوَّحُ بِهِ (۲).

وَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَابِسٍ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ قَالَ: رَفَعَنِی أَبِی فَرَأَيْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَبْيَضَ الرَّأْسِ وَ اللِّحْيَهِ، عَرِيضٌ مَا بَيْنَ الْمَنْكِبَيْنِ (۳).

۱- كذا فی الحديث: (۶۳) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من كتاب أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۱۱۶، ط ۱. و فی أصلی: المخلس، و مثله فی البيت التّالی.

۲- و قريبا منه رواه أبو الفرج فی ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من كتاب مقاتل الطّالبيّين ص ۲۷.

۳- و هذا هو الحديث: (۵۷) من باب فضائل أمير المؤمنين من كتاب الفضائل ص ۳۵ ط ۱. وقد رواه المحقق عن عبد الرزاق بسند آخر فی كتاب المصنف: ج ۳ ص ۱۷۹.

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ يَخْطُبُ عَلَى مِنْبَرٍ مِنْ آجُرٍّ.

وَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ: أُتِيَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِفَالُوذَجٍ فَأَبَى أَنْ يَأْكُلَهُ (١).

وَ عَنْ صَالِحٍ: أَنَّ جِدَّتَهُ أَتَتْ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ مَعَهُ تَمْرٌ يَحْمِلُهُ، فَسَلَّمَتْ [عَلَيْهِ] وَ قَالَتْ: أَعْطِنِي هَذَا التَّمْرَ أَحْمِلْهُ. قَالَ: أَبُو الْعِيَالِ أَحَقُّ بِحَمْلِهِ. قَالَتْ:

وَ قَالَ لِي: أَ لَا تَأْكُلِينَ مِنْهُ؟ قُلْتُ: لَا أُرِيدُهُ. قَالَتْ: فَانْطَلَقَ بِهِ إِلَى مَنْزِلِهِ، ثُمَّ رَجَعَ وَ هُوَ مُرْتَدٍ بِتِلْكَ الْمِلْحَفَهِ وَ فِيهَا قُشُورُ التَّمْرِ، فَصَلَّى بِالنَّاسِ فِيهَا الْجُمُعَهَ (٢).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أُتِيَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِخَبِيصٍ فَأَبَى أَنْ يَأْكُلَهُ، قَالُوا: [أَ] تُحَرِّمُهُ؟ قَالَ: لَا، وَ لَكِنِّي أَخْشَى أَنْ تَتُوقَ إِلَيْهِ نَفْسِي، ثُمَّ تَلَا أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا (٣).

وَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَّهُ قِيلَ لَهُ: كَمْ تَصَدَّقُ، أَ لَا تُمْسِكُ؟ قَالَ:

١- رواه عبد اللّه بن أحمد فى كتاب الزهد ص ١٣١، و فى الحديث (١٧) من باب فضائل على من كتاب الفضائل ص ١٥، ط ١.
رواه عبد الله بن أحمد فى كتاب الزهد ص ١٣١، وفى الحديث (١٧) من باب فضائل على من كتاب الفضائل ص ١٥، ط ١
وروواه أيضا أبو نعيم فى ترجمه أمير المؤمنين على السلام من كتاب حليه الأولياء: ج ١، ص ٨١.
٢- و قريبا منه رواه عبد اللّه بن أحمد فى الحديث: (٣٩) من فضائل عليّ عليه السّلام من كتاب الفضائل ص ٢٧ ط ١.
٣- و انظر الحديث (١٨) و (٣٣) من فضائل عليّ عليه السلام من كتاب الفضائل ص ١٦، و ٢٤ و ترجمته عليه السلام من حليه الأولياء: ج ١، ص ٨١. ورواه المفيد فى الأمالى، المجلس السادس عشر عن صاحب الغارات عن أحمد بن شمر عن عبد الله بن ميمون المكى عن جعفر...

إِی وَ اللَّهِ، لَوْ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ قَبِلَ مِنِّی فَرْضاً وَاحِداً لَأَمْسَکْتُ، وَ لَکِنِّی وَ اللَّهِ مَا أَدْرِی أَ قَبِلَ اللَّهُ مِنِّی شَیْئاً أَمْ لَا (۱).

وَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ قَالَ: أَعْتَقَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَلْفَ أَهْلِ بَیْتٍ بِمَا مَجِلَتْ فِیهِ یَدَاهُ وَ عَرِقَتْ [فِیهِ] جَبِینُهُ (۲).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَعْتَقَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَلْفَ مَمْلُوکٍ مِمَّا عَمِلَتْ یَدَاهُ، وَ إِنْ کَانَ عِنْدَکُمْ إِنَّمَا حَلْوَاهُ التَّمْرُ وَ اللَّبَنُ وَ ثِیَابُهُ الْکَرَابِیسُ.

وَ تَزَوَّجَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَیْلَی، فَجُعِلَ لَهُ حَجَلَهٌ فَهَتَکَهَا وَ قَالَ: أَحَبُّ أَهْلِی إِلَیَّ مَا هُمْ فِیهِ (۳).

وَ عَنْ قُدَامَهَ بْنِ عَتَّابٍ قَالَ: کَانَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ ضَخْمَ الْبَطْنِ، ضَخْمَ مُشَاشِهِ الْمَنْکِبَیْنِ، ضَخْمَ عَضَلِهِ الذِّرَاعِ، دَقِیقَ مُسْتَدَقِّهَا، ضَخْمَ عَضَلِهِ السَّاقِ، دَقِیقَ مُسْتَدَقِّهَا.

وَ رَأَیْتُهُ یَخْطُبُنَا فِی یَوْمٍ مِنْ أَیَّامِ الشِّتَاءِ، عَلَیْهِ قَمِیصُ قَهْزٍ، وَ إِزَارٌ، فَأَتَاهُ آتٍ فَقَالَ لَهُ: یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ! أَدْرِکْ بَنِی تَمِیمٍ قَدْ ضَرَبَتْهَا بَکْرُ بْنُ وَائِلٍ بِالْکُنَاسَهِ.

فَقَالَ: هَا! ثُمَّ أَقْبَلَ فِی خُطْبَتِهِ، ثُمَّ أَقْبَلَ آخَرُ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِکَ. فَقَالَ: هَا! ثُمَّ أَتَاهُ الثَّالِثُ وَ الرَّابِعُ، ثُمَّ قَالَ: أَدْرِکْ بَکْرَ بْنَ وَائِلٍ قَدْ ضَرَبَتْهَا بَنُو تَمِیمٍ بِالْکُنَاسَهِ. فَقَالَ:

۱- لا ریب أنّ علیّا علیه السّلام کان قائد المخلصین للّه فی أعمالهم، و کان أوّل عالم باللّه بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و کان هو المدار فی الحقائق الدّینیّه و قوانین الشّریعه، و کان لا یعزب عن علمه قوله تعالی: «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ» و منه تعلّم النّاس الإخلاص و التّقوی، فعلیه لا یمکن تصدیق هذا النّمط من الأحادیث.
۲- و رواه مع التّالی ابن أبی الحدید فی شرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه: ج ۱ ص ۴۱۶ ط الحدیث ببیروت.
۳- و فی الغارات: حسب أهل علیّ ما هم فیه. و فی البحار: أحبّ أهلی علی ما هم فیه.

الْآنَ صَدَقْتَنِی عَنْ بَکْرِکَ، یَا شَدَّادُ! أَدْرِکْ بَکْرَ بْنَ وَائِلٍ وَ بَنِی تَمِیمٍ [فَذَهَبَ] فَأَفْرَعَ بَیْنَهُمْ (۱).

**[ترجمه]الغارات: ضحاک بن مزاحم از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود:

حبیب من رسول خدا، چیزی برای فردا ذخیره نمی کرد. ابوبکر نیز چنان می کرد، چون نوبت به عمر رسید چنان دید که دواوین ترتیب دهد و تقسیم اموال بیت المال را تا آخر سال تأخیر می‌انداخت. اما من چنان می کنم که حبیبم رسول خدا می کرد.

راوی گفت: علی علیه السلام از جمعه تا جمعه دیگر عطا می داد و می فرمود:

- این است میوه من و خوبش در آن است، زیرا هرکه چیننده است دستش به دهانش است.

مجمع تیمی گوید: علی علیه السلام بیت المال را آب می پاشید، سپس در آنجا نماز نافله به جای می آورد و می گفت: ای بیت المال در روز قیامت شهادت بده که من از مال مسلمانان هیچ در تو نگاه نداشتم.

عاصم بن کلیب از پدر خود روایت می کند: برای علی علیه السلام مالی از اصفهان رسید. آن را تقسیم کرد. در آن میان گرده نانی بود، آن را نیز بشکست و هفت قسمت کرد و بر هر قسمت تکه ای از آن نهاد. سپس امیران هفتگانه را فراخواند و میان آن‌ها قرعه زد که سهم کدام یک را نخست بدهد. آن روزها در کوفه هفت محلّه بود. - . الغارات ۱: ۴۸ -

عبد الرحمن بن عجلان از کسی که برای او بازگو کرده روایت می کند که: علی علیه السلام حتی حبوبات و خردل و زیره و حبوباتی از این قبیل را میان ما تقسیم می کرد. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۱ : ۱۱۴ -

جعفر بن عمرو بن حریث از پدرش روایت کرده که دهقانی جامه ای دیبا را که با طلا بافته شده بود نزد علی علیه السلام فرستاد. عمرو بن حریث آن را از ایشان به چهار هزار درهم خرید تا حضرت بهای را آن به هنگام عطا بپردازد.

یزید بن محجن تیمی گوید که: علی علیه السلام شمشیر خود به بازار آورده بود و می فرمود: چه کسی این شمشیر را از من می خرد. به خدا سوگند اگر بهای ازاری داشتم آن را نمی فروختم.

ابو رجاء گوید: علی علیه السلام شمشیر خود به بازار آورد و فرمود: چه کسی این شمشیر از من می خرد. اگر بهای ازاری داشتم آن را نمی فروختم.

ابو رجاء گوید: گفتم یا امیر المؤمنین من برای تو ازاری می خرم و بهای آن را به هنگام پرداخت عطا از تو می گیرم. پس برایش ازاری خریدم تا آن زمان بهایش را بدهد. چون عطای خویش گرفت، دین من ادا کرد.

ابو اسحاق همدانی گوید: به هنگام تقسیم مال دو زن نزد علی علیه السلام آمدند. یکی عرب و یکی از موالی. علی علیه السلام به هر یک بیست و پنج درهم و یک کرّ (چهار صاع) طعام داد. آن زن که عرب بود گفت: یا امیر المؤمنین من عربم و

این زن عجم. علی علیه السلام فرمود: من در این غنیمت که رسیده برای فرزندان اسماعیل برتریی نسبت به فرزندان اسحاق نمی یابم. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۱ : ۴۱۵ -

جعفر بن محمد علیه السلام گوید: چون علی علیه السلام میان دو کار که در هر دو رضای خدا بود قرار می گرفت، همواره آن کار را بر می گزید که سخت تر از دیگری بود. علی علیه السلام همیشه از دسترنج خود می خورد که آن را برایش از مدینه می آوردند و اگر می‌بایست آرد می‌گرفت آن را در انبانی می کرد و بر سر آن مهر می نهاد مبادا کسی چیزی جز آن بر آن بیفزاید. چه کسی در دنیا زاهدتر از علی علیه السلام است؟! - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۱ : ۴۱۶ -

سوید بن حارث گوید: علی علیه السلام به چند تن از عمّالش گفت که در ماه رمضان برای مردم طعامی بپزند. آن‌ها بیست و پنج تغار غذا پختند.

مسلم بجلی گوید: علی علیه السلام مردم را در یک سال سه بار عطا داد. سپس خراج اصفهان رسید. علی علیه السلام ندا در داد: ای مردم فردا بیایید و عطای خود بستانید. به خدا سوگند من نمی توانم خزانه دار شما بشوم. آنگاه فرمان داد بیت المال را جاروب کنند و آب بپاشند. پس دو رکعت نماز گزارد و گفت: ای دنیا، دیگری جز مرا بفریب. و از بیت المال بیرون آمد. سپس مقداری ریسمان بر در مسجد بود. پرسید: این ریسمان‌ها چیست؟ گفتند: از بلاد کسری (یعنی ایران) آورده اند. گفت: آن را هم میان مسلمانان قسمت کنید - گویی به آن ارجی ننهاده بودند - یکی از آن‌ها ریسمان را باز کرد، کتان بود که به کار می آمد. مردم برای خریدنش به رقابت پرداختند. در پایان روز بهای هر ریسمان به چند درهم رسید.

سالم بن ابی الجعد گوید: که علی علیه السلام برای قاریان قرآن دو هزار (دینار یا درهم) مقرر می فرمود و پدر من یکی از قاریان بود.

سابق بربری گوید: علی را دیدم که زندان کوفه را در نزدیکی بازار روغن فروشان وجب به وجب می ساخت. و نیز گوید: که در آغاز، زندان کوفه خانه ای نیین بود و زندانیان آن را می شکافتند و می گریختند. علی علیه السلام آن را از گچ و آجر بنا کرد. و شنیدم که به هنگام بنا می گفت:

- نمی‌دانی که من زیرک و هوشیار کننده‌ام. پس از زندان نافع، زندان مخیس را ساختم.

ابو اسحاق سبیعی گوید: در روز جمعه ای بر دوش پدرم بودم و علی علیه السلام برای مردم ادای خطبه می کرد و خود را به آستینش باد می زد. گفتم: پدر، امیر المؤمنین گرمش شده است. گفت: نه، نه سردش شده است و نه گرمش. جامه اش را شسته است و هنوز تر است و جامه دیگر هم ندارد، بادش می دهد تا خشک شود.

ابو اسحاق گوید: پدرم مرا بلند کرد علی علیه السلام را دیدم موی سر و ریشش سفید بود و سینه اش فراخ.

عباد بن عبد اللّه گوید: علی علیه السلام بر روی منبری آجری سخن می راند. عدیّ بن ثابت گوید: برای علی علیه السلام ظرفی پالوده آوردند از خوردن آن امتناع کرد.

صالح گوید که جده ام نزد علی علیه السلام رفت. علی خرما به دوش می کشید. جده ام سلام کرد و گفت: این خرما را بدهید من برایتان بیاورم. علی گفت: آنکه صاحب زن و فرزند است به حمل آن سزاوارتر است. و گفت: نمی خوری؟ جده ام گفت: نه، میل ندارم. علی علیه السلام آن خرما را به منزل خود برد و بازگردید و آن ملحفه که هنوز پوست خرما به آن چسبیده بود بر دوش داشت و همچنان به نماز جمعه ایستاد و مردم به او اقتدا کردند.

جعفر بن محمد گوید: برای علی علیه السلام طعامی آوردند از حلوای خرما و روغن. علی علیه السلام از آن نخورد. گفتند: حرام است؟ گفت: نه ولی بیم آن دارم که نفس مشتاق آن شود. سپس تلاوت کرد: «أذهبتم طیباتکم فی حیاتکم الدنیا» - . احقاف / ۲۰ - {نعمتهای پاکیزه خود را در زندگی دنیایتان [خودخواهانه] صَرف کردید.}

از بعضی از اصحاب علی علیه السلام روایت شده که: به علی علیه السلام گفتند: بسیار صدقه می دهی؛ آیا قدری امساک نمی کنی؟ فرمود: نه، به خدا، اگر می دانستم که خدا یکی از این اعمال را که می گزارم پذیرفته است، بس می کردم، ولی به خدا سوگند که نمی دانم چیزی از من پذیرفته است، یا نه. - . شکی نیست که امیرمؤمنان ولی و حجت معصوم خدا و پیشوای متقیان بود و خود به مقامش آگاهی داشت و می دانست که خداوند فرموده: إنما یتقبل الله من المتقین. بنابراین نمی‌توان این حدیث را پذیرفت و یا باید برای آن توجیهی درست یافت. (مترجم) -

عبد اللّه بن حسن گوید: علی علیه السلام هزار برده را آزاد کرد که بهای آن‌ها را از پینه دست و عرق پیشانی پرداخت.

جعفر بن محمد علیه السلام گوید: علی علیه السلام هزار برده را از دسترنج خود آزاد کرد. اگر او را دیده بودید می دیدید که حلوایش خرما و شیر است و جامه اش از کرباس.

چون لیلی را به زنی گرفت، برایش حجله ای بستند، علی آن را به کناری زد و گفت: خاندان علی را همان که دارند کافی است.

قدامه بن عتاب گوید: علی علیه السلام ستبر شکم و ستبر شانه و ستبر بازو بود. عضلات دستش ستبر و پیچیده و عضلات پایش ستبر و پیچیده بود. او را در یک روز زمستانی دیدم که برای ما سخن می راند. جامه ای پشمین و ازاری بر تن داشت. در این حال مردی آمد و گفت: یا امیر المؤمنین بنی تمیم را دریاب که در کناسه قبیله بکر بن وائل ایشان را می زنند. علی گفت: آری و به سخن ادامه داد. سپس دیگری آمد و همان خبر داد. علی گفت: آری و به سخن ادامه داد. آنگاه سومی آمد و همان خبر داد. در این حال چهارمی آمد و گفت: بکر بن وائل را دریاب که در کناسه بنی تمیم آن‌ها را می زنند. علی علیه السلام فرمود: تو راست می گویی. ای شداد، بنی تمیم و بکر بن وائل را دریاب و آن‌ها را از یکدیگر جدا کن.

**[ترجمه]

بیان

قال [الفیروزآبادی] فی القاموس: الجرف: یبیس الحماط [و هو الشجر و العشب] . و قال: الکمّون کتنّور-: حبّ معروف. و قال:

القهز- [بفتح القاف] و يكسر-: ثياب من صوف أحمر كالمرعزّى و ربّما يخالطه الحرير. و قال:

فرع بين القوم: حجز و كفّ و أصلح.

ثُمَّ قَالَ الثَّقَفِيُّ: [وَ] رَوَى جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: ابْتَاعَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَمِيصاً سُنْبُلَانِيّاً بِأَرْبَعَهِ دَرَاهِمَ، ثُمَّ دَعَا الْخَيَّاطَ فَمَدَّ كُمَّ الْقَمِيصِ فَقَطَعَ مَا جَاوَزَ الْأَصَابِعَ (٢).

وَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْهُذَيْلِ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً وَ عَلَيْهِ قَمِيصٌ لَهُ إِذَا مَدَّهُ بَلَغَ أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ، وَ إِذَا تُقْبَضُ، تُقْبَضُ حَتَّى تَكُونَ إِلَى نِصْفِ سَاعِدِهِ (٣).

وَ عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ الْعَنَزِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيّاً وَ قَدِ اغْتَسَلَ فِي الْفُرَاتِ يَوْمَ الْجُمُعَهِ، ثُمَّ ابْتَاعَ قَمِيصَ كَرَابِيسَ بِثَلَاثَهِ دَرَاهِمَ، فَصَلَّى بِالنَّاسِ فِيهِ الْجُمُعَهَ وَ مَا خُيِّطَ جُرُبَّانُهُ بَعْدُ (٤).

ص: ٣٥٥

١- و قريبا منه رواه البلاذرىّ فى الحديث: (١٩٥) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من كتاب أنساب الأشراف: ج ٢ ص ١۶٨، ط ١.

٢- و هذا هو الحديث: (۵۶) من منتخب الغارات ص ٩۵ ط ١. وليلاحظ عنوان: لباس على من ترجمته عليه السلام من كتاب الطبقات الكبرى: ج ٣ ص ٢٩.

٣- و هذا هو الحديث: (۵٧) من تلخيص كتاب الغارات ص ٩۶ ط ١. وليراجع عنوان: لباس على من الطبقات الكبرى: ج ٣... ورواه أيضا أبن أبى الدنيا القرشى كما رواه بسند ه عنه الخوارزمى فى الفصل العاشر من مناقبه ص ۶۶.

۴- و هذا هو الحديث: (۵٨) من كتاب تلخيص الغارات ص ٩٧.

وَ عَنْ بَكْرِ بْنِ عِيسَى قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: يَا أَهْلَ الْكَوفَهِ! إِذَا أَنَا خَرَجْتُ مِنْ عِنْدِكُمْ بِغَيْرِ رَحْلِى وَ رَاحِلَتِى وَ غُلَامِى فَأَنَا خَائِنٌ.

وَ كَانَتْ نَفَقَتُهُ تَأْتِيهِ مِنْ غَلَّتِهِ بِالْمَدِينَهِ مِنْ «يَنْبُعَ»، وَ كَانَ يُطْعِمُ النَّاسَ الْخُبْزَ وَ اللَّحْمَ وَ يَأْكُلُ مِنَ الثَّرِيدِ بِالزَّيْتِ (۱) وَ يُكَلِّلُهَا بِالتَّمْرِ مِنَ الْعَجْوَهِ، وَ كَانَ ذَلِكَ طَعَامَهُ.

وَ زَعَمُوا أَنَّهُ كَانَ يَقْسِمُ مَا فِى بَيْتِ الْمَالِ، فَلَا يَأْتِى الْجُمُعَهَ وَ فِى بَيْتِ الْمَالِ شَىْ ءٌ، وَ [كَانَ] يَأْمُرُ بِبَيْتِ الْمَالِ فِى كُلِّ عَشِيَّهِ خَمِيسٍ فَيُنْضَحُ بِالْمَاءِ ثُمَّ يُصَلِّى فِيهِ رَكْعَتَيْنِ.

وَ زَعَمُوا أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ وَ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى بَطْنِهِ: وَ الَّذِى فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ، لَا تَنْطَوِى ثَمِيلَتِى عَلَى قِلِّهٍ مِنْ خِيَانَهٍ، وَ لَأَخْرُجَنَّ مِنْهَا خَمِيصاً.

**[ترجمه]فیروزآبادی در قاموس گوید: «الجرف» عرق حماط است و حماط درخت و بوته است. و گوید: «الكمّون» - بر وزن تنور - دانه معروفی است. و گوید: «القهز» - با فتحه قاف و کسره آن - لباسی از پشم قرمز مانند کرک بز است و چه بسا حریر با آن آمیخته باشد. و گوید: «فرع بین القوم» یعنی مانع شد و بازداشت و صلح کرد.

سپس ثقفی گوید: جعفر بن محمد علیه السلام از پدر خود محمد بن علی علیه السلام روایت کند که علی علیه السلام جامه ای دراز و فراخ خرید به چهار درهم. پس خیاط را فرا خواند و آستینش را کشید و آنچه از انگشتان افزون آمد ببرید .

عبد اللّه بن ابی هذیل گوید: علی بن ابی طالب علیه السلام را دیدم که جامه ای بر تن داشت که چون آستین‌هایش را می کشید تا سر انگشتانش می رسید و چون رها می کرد به بالای مچش می جهید.

ابو الاشعث عنزی از پدرش روایت می کند که گفت: علی بن ابی طالب علیه السلام را دیدم که روز جمعه در فرات غسل کرد. سپس جامه ای از کرباس خرید به سه درهم و با مردم نماز جمعه گزارد و هنوز گریبان جامه را ندوخته بودند.

بکر بن عیسی گوید: علی علیه السلام می فرمود: ای مردم کوفه اگر در آن روز که از نزد شما می روم جز اثاثیه خانه ام و ستوران باربرم و غلامم چیز دیگری با خود داشتم بدانید که خائنم.

هزینه زندگی علی علیه السلام از غلّه ای که برای او از مدینه می رسید و آن حاصل مزرعه او در ینبع بود تأمین می شد. علی مردم را نان و گوشت می خورانید و خود نان در روغن زیتون ترید می کرد و با خرمای عجوه می خورد. این بود طعام او.

گویند که هر چه در بیت المال بود تقسیم می کرد، آنسان که دیگر در روز جمعه در آنجا هیچ نبود. عصر هر پنجشنبه آنجا را آب می پاشید و دو رکعت نماز به جای می آورد.

و گویند که دست روی شکم خود می گذاشت و می گفت: سوگند به آنکه دانه را رویانید و جانداران بیافرید که هر چند هیچ نیابم شکم به خیانت نیالایم و گرسنه از ورطه خیانت بیرون آیم.

**[ترجمه]

قال [الفيروزآبادی] فی القاموس: الثميله کسفينه-: البقيه من الطعام و الشراب فی البطن. و الثميله: ما يکون فيه الطعام و الشراب فی الجوف.

و [قال ابن الأثير] فی النهايه: فی حديث الحجّاج: «فسر إليها منطوی الثميله» المعنی سر إليها مخفّفا.

**[ترجمه]فيروزآبادی در قاموس گويد: «الثميلة» - بر وزن سفينة - باقی مانده غذا و آب در شکم است. و «الثميلة» چيزی است که در درون انسان غذا و آب در آن باشد.

ابن اثير در النهاية گويد: در حديث حجاج معنی «فسر اليها منطوی الثميلة» اين است که به صورت پنهانی و آرام نزد او برو.

**[ترجمه]

«۱۱۷۶- ۱۱۹۵»

كِتَابُ الْغَارَاتِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ رَجُلًا بِالشَّامِ يُقَالُ لَهُ ابْنُ الْخَيْبَرِيِّ، وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا فَقَتَلَهُ، فَرُفِعَ ذَلِكَ إِلَى مُعَاوِيَةَ،

ص: ۳۵۶

۱- إلی هنا رواه ابن أبی الحديد فی شرح المختار: (۳۴) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۴۱۵ ط الحديث ببيروت. وهذا هو الحديث: (۳۵) من كتاب الغارات - أو تلخيصه - ص ۶۸، وليلاحظ الحديث:[۴۵] منه ص ۸۵.

فَکَتَبَ إِلَی بَعْضِ أَصْحَابِ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَسْأَلُهُ [فَسَأَلَهُ] فَقَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

إِنَّ هَذَا شَیْ ءٌ مَا کَانَ قَبْلَنَا. فَأَخْبَرَهُ أَنَّ مُعَاوِیَهَ کَتَبَ إِلَیْهِ. فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنْ لَمْ یَجِیْ ءْ بِأَرْبَعَهِ شُهَدَاءَ یَشْهَدُونَ بِهِ أُقِیدَ بِهِ (۱)..

وَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ قَالَ: بَیْنَمَا عَلِیٌّ ذَاتَ یَوْمٍ إِذْ أَقْبَلَ [إِلَیْهِ] رَجُلٌ فَقَالَ: مِنْ أَیْنَ أَقْبَلَ الرَّجُلُ؟ قَالَ: مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ. قَالَ: مِنْ أَیِّ الْعِرَاقِ؟ قَالَ: مِنَ الْبَصْرَهِ.

قَالَ: أَمَا إِنَّهَا أَوَّلُ الْقُرَی خَرَاباً، إِمَّا غَرَقاً وَ إِمَّا حَرَقاً، حَتَّی یَبْقَی بَیْتُ مَالِهَا وَ مَسْجِدُهَا کَجُؤْجُؤِ سَفِینَهٍ، فَأَیْنَ مَنْزِلُکَ مِنْهَا؟ فَقَالَ الرَّجُلُ: مَکَانَ کَذَا. قَالَ:

عَلَیْکَ بِصَوَاحِبِهَا عَلَیْکَ بِصَوَاحِبِهَا (۲)..

وَ عَنْ شُرَحْبِیلَ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَیْفَ بِکُمْ وَ إِمَارَهَ الصِّبْیَانِ مِنْ قُرَیْشٍ؟ قَوْمٌ یَکُونُونَ فِی آخِرِ الزَّمَانِ، یَتَّخِذُونَ الْمَالَ دُولَهً، وَ یَقْتُلُونَ الرِّجَالَ. فَقَالَ الْأَوْسُ بْنُ حَجَرٍ الثُّمَالِیُّ: إِذاً نُقَاتِلَهُمْ وَ کِتَابِ اللَّهِ. قَالَ: کَذَبْتَ وَ کِتَابِ اللَّهِ (۳).

وَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ بَکْرٍ الْبَجَلِیِّ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: کُنَّا عِنْدَ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی الرَّحْبَهِ، فَأَقْبَلَ رَهْطٌ فَسَلَّمُوا فَلَمَّا رَآهُمْ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنْکَرَهُمْ فَقَالَ: أَ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ أَنْتُمْ، أَمْ مِنْ أَهْلِ الْجَزِیرَهِ؟ قَالُوا: بَلْ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ، مَاتَ أَبُونَا وَ تَرَکَ مَالًا کَثِیراً وَ تَرَکَ أَوْلَاداً رِجَالًا وَ نِسَاءً، وَ تَرَکَ فِینَا خُنْثَی لَهُ حَیَاءٌ کَحَیَاءِ الْمَرْأَهِ،

۱- و هذا هو الحدیث: (۹۴) من کتاب الغارات ص ۱۹۰، ط ۱، و قد أورده المصنّف أیضا نقلا عن الغارات فی هذا الکتاب فی ج ۲۴ ص ۴۳. ورواه أیضا النوری رحمه الله فی باب القصاص من کتاب مستدرک الوسائل: ج ۳ ص ۲۵۹.

۲- و هذا هو الحدیث: (۹۵) من کتاب الغارات ص ۱۹۰. و فیه: بضواحیها.

۳- و هذا هو الحدیث: (۹۶) من کتاب الغارات ص ۱۹۰.

وَ ذَكَرٌ كَذَكَرِ الرَّجُلِ، فَأَرَادَ الْمِيرَاثَ كَرَجُلٍ فَأَبَيْنَا عَلَيْهِ.

فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَأَيْنَ كُنْتُمْ عَنْ مُعَاوِيَهَ؟ فَقَالُوا: قَدْ أَتَيْنَاهُ فَلَمْ يَدْرِ مَا يَقْضِى بَيْنَنَا.

فَنَظَرَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَمِيناً وَ شِمَالًا وَ قَالَ: لَعَنَ اللَّهُ قَوْماً يَرْضَوْنَ بِقَضَائِنَا وَ يَطْعَنُونَ عَلَيْنَا فِى دِينِنَا، انْطَلِقُوا بِصَاحِبِهِ فَانْظُرُوا إِلَى مَسْبَلِ الْبَوْلِ، فَإِنْ خَرَجَ مِنْ ذَكَرِهِ فَلَهُ مِيرَاثُ الرَّجُلِ، وَ إِنْ خَرَجَ مِنْ غَيْرِ ذَلِكَ فَوَرِّثُوهُ مَعَ النِّسَاءِ.

[قَالَ:] فَبَالَ مِنْ ذَكَرِهِ، فَوَرَّثَهُ كَمِيرَاثِ الرَّجُلِ مِنْهُمْ (۱).

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ [عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ] قَالَ: أَوَّلُ هَلَاكِ أَهْلِ الْأَرْضِ قُرَيْشٌ وَ رَبِيعَهُ.

قَالُوا وَ كَيْفَ؟

قَالَ: أَمَّا قُرَيْشٌ فَيُهْلِكُهَا الْمُلْكُ، وَ أَمَّا رَبِيعَهُ فَتُهْلِكُهَا الْحَمِيَّهُ (۲).

وَ بِحَذْفِ الْإِسْنَادِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمَا وَ اللَّهِ مَا قَاتَلْتُ إِلَّا مَخَافَهَ أَنْ يَنْزُوَ فِيهَا تَيْسٌ مِنْ بَنِى أُمَيَّهَ فَيَتَلَاعَبُ بِدِينِ اللَّهِ (۳).

وَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: وَ الَّذِى فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ إِنَّهُ لَعَهِدَ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، أَنَّهُ لَا يُحِبُّكَ إِلَّا مُؤْمِنٌ، وَ لَا يُبْغِضُكَ إِلَّا مُنَافِقٌ (۴).

۱- و هذا هو الحديث: (۹۷) من كتاب الغارات ص ۱۹۲.

۲- و هذا هو الحديث: (۹۸) من كتاب الغارات ص ۱۹۴.

۳- و هذا هو الحديث: (۹۹) من كتاب الغارات ص ۱۹۴. ورواه البلاذرى مسندا فى الحديث: (۳۷) من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من كتاب أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۱۰۳، ط ۱

۴- و هذا مع تاليه هما الحديثان: (۱۹۳- ۱۹۴) من كتاب الغارات ص ۵۲۰ ط ۱ و الحديث الأوّل متواتر عنه عليه السّلام و له أسانيد و مصادر كثيره جدّا، و يكفى للباحث الوقوف على الحديث: (۱۰۰- ۱۰۴) و ما علقنا عليه من كتاب خصائص أمير المؤمنين عليه السّلام تأليف النّسائىّ ص ۱۸۷- ۱۹۶. والحديث الأول متواتر عنه عليه السلام وله أسانيد ومصادر كثيره جدا، ويكفى للباحث الوقوف على الحديث: (۱۰۰ - ۱۰۴) وما علقنا عليه من كتاب خصائص أمير المؤمنين عليه السلام تأليف النسائى ص ۱۸۷ - ۱۹۶. أو مراجعه الحديث: (۶۸۲ - ۷۱۳) وما علقنا عليها من ترجمه أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق، ج ۲ ص ۱۹۰ - ۲۱۱ ط ۲. وللحديث الثانى أيضا أسانيد ومصادر وتقدم بعضها فى الحديث: (۱۰۰۴) ص ۷۳۸ ط الكمبانى. وصدره رواه الشيخ الطوسى بسند آخر فى الحديث: (۶۸) من الجزء (۱۱) من أماليه ص ۳۱۵.

وَ عَنْ حَبَّهَ الْعُرَنِيِّ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَخَذَ مِيثَاقَ كُلِّ مُؤْمِنٍ عَلَى حُبِّی، وَ أَخَذَ مِيثَاقَ كُلِّ مُنَافِقٍ عَلَى بُغْضِی، فَلَوْ ضَرَبْتُ وَجْهَ الْمُؤْمِنِ بِالسَّيْفِ مَا أَبْغَضَنِی، وَ لَوْ صَبَبْتُ الدُّنْيَا عَلَى الْمُنَافِقِ مَا أَحَبَّنِی!.

وَ عَنْ فُرَاتِ بْنِ أَحْنَفَ قَالَ: إِنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ خَطَبَ فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ النَّاسِ، أَنَا أَنْفُ الْهُدَى وَ عَيْنَاهُ وَ أَشَارَ إِلَى وَجْهِهِ-.

يَا مَعْشَرَ النَّاسِ! لَا تَسْتَوْحِشُوا فِی طَرِيقِ الْهُدَى لِقِلَّهِ أَهْلِهِ، فَإِنَّ النَّاسَ [قَدِ] اجْتَمَعُوا عَلَى مَائِدَهٍ، شِبَعُهَا قَصِيرٌ، وَ جُوعُهَا طَوِيلٌ، وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ يَا مَعْشَرَ النَّاسِ! إِنَّمَا يَجْمَعُ النَّاسَ الرِّضَا وَ السَّخَطُ، أَلَا وَ إِنَّمَا عَقَرَ نَاقَهَ ثَمُودَ رَجُلٌ وَاحِدٌ فَأَصَابَهُمُ الْعَذَابُ بِرِضَاهُمْ بِعُقْرِهَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: فَنادَوْا صاحِبَهُمْ فَتَعاطى فَعَقَرَ فَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّ اللَّهِ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ:

ناقَهَ اللَّهِ وَ سُقْياها فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوها يَا مَعْشَرَ النَّاسِ! أَلَا فَمَنْ سُئِلَ عَنْ قَاتِلِی فَزَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ فَقَدْ قَتَلَنِی.

يَا مَعْشَرَ النَّاسِ! مَنْ سَلَكَ الطَّرِيقَ وَرَدَ الْمَاءَ.

يَا مَعْشَرَ النَّاسِ: أَ لَا أَخْبِرُكُمْ بِحَاجِبِى الضَّلَالَهِ، تَبْدُو مَخَازِيهَا فِى آخِرِ الزَّمَانِ (١).

وَ عَنْ أَبِى عَقِيلٍ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: اخْتَلَفَتِ النَّصَارَى عَلَى كَذَا وَ كَذَا، وَ اخْتَلَفَتِ الْيَهُودُ عَلَى كَذَا وَ كَذَا، وَ لَا أَرَاكُمْ أَيَّتُهَا الْأُمَّهُ إِلَّا سَتَخْتَلِفُونَ كَمَا اخْتَلَفُوا، وَ تَزِيدُونَ عَلَيْهِمْ فِرْقَهً، أَلَا وَ إِنَّ الْفِرَقَ كُلَّهَا ضَالَّهٌ إِلَّا أَنَا وَ مَنْ تَبِعَنِى (٢).

وَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: يَرِدُ عَلَيَّ أَهْلُ بَيْتِى وَ مَنْ أَحَبَّهُمْ مِنْ أُمَّتِى هَكَذَا وَ قَرَنَ بَيْنَ السَّبَّابَتَيْنِ لَيْسَ بَيْنَهُمَا فَضْلٌ (٣).

وَ عَنْ أَبِى الْجَحَّافِ عَنْ رَجُلٍ قَدْ سَمَّاهُ قَالَ: دَخَلُوا عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ فِى الرَّحْبَهِ وَ هُوَ عَلَى سَرِيرٍ قَصِيرٍ [فَ] قَالَ: مَا جَاءَ بِكُمْ؟ قَالُوا:

حُبُّكَ وَ حَدِيثُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ: وَ اللَّهِ؟ قَالُوا: وَ اللَّهِ. قَالَ: أَمَا إِنَّهُ مَنْ أَحَبَّنِى يَرَانِى حَيْثُ يُحِبُّ أَنْ يَرَانِى، وَ مَنْ أَبْغَضَنِى رَآنِى حَيْثُ يُبْغِضُ أَنْ يَرَانِى.

ثُمَّ قَالَ: مَا عَبَدَ اللَّهَ أَحَدٌ قَبْلِى مَعَ نَبِيِّهِ، إِنَّ أَبَا طَالِبٍ هَجَمَ عَلَيَّ وَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ أَنَا وَ هُوَ سَاجِدَانِ ثُمَّ قَالَ: أَ فَعَلْتُمُوهَا؟ فَأَخَذَ يَحُثُّنِى

۱- و هذا هو الحديث: (۲۳۵) من تلخيص كتاب الغارات ص ۵۸۴ ط ۱. ورواه أيضا السيد الرضى فى المختار: (۱۹۸) من الباب الأول من كتاب نهج البلاغه.

۲- و هذا هو الحديث: (۲۳۸) من كتاب الغارات أو منتخبه ص ۵۸۶ ط ۱. وللحديث شواهد كثيره يجد الباحث بعضها فى المختار: (۱۱۳) وتاليه وتعليقهما من القسم الثانى من باب الخطب من كتاب نهج السعاده: ج ۳ ص ۴۲۷ ط ۱.

۳- و هذا هو الحديث: (۲۳۹) من تلخيص كتاب الغارات ص ۵۸۷ ط ۱. وقد ذكرناه عن مصدر آخر أو مصادر أخر - فى ما اخترناه من كلام الإمام الحسن عليه السلام.

عَلَى نُصْرَتِهِ وَ عَلَى مَعُونَتِهِ (۱).

وَ عَنْ حَبَّهَ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَوْ صُمْتَ الدَّهْرَ كُلَّهُ وَ قُمْتَ اللَّيْلَ كُلَّهُ، وَ قُتِلْتَ بَيْنَ الرُّكْنِ وَ الْمَقَامِ، بَعَثَكَ اللَّهُ مَعَ هَوَاكَ بَالِغاً مَا بَلَغَ، إِنْ فِی جَنَّهٍ فَفِی جَنَّهٍ، وَ إِنْ فِی نَارٍ فَفِی نَارٍ (۲).

وَ قَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: مَنْ أَحَبَّ أَهْلَ الْبَيْتِ فَلْيَسْتَعِدَّ عُدَّهً لِلْبَلَاءِ.

وَ قَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: يَهْلِكُ فِيَّ مُحِبٌّ مُفْرِطٌ، وَ مُبْغِضٌ مُفْتَرٍ.

وَ قَالَ [عَلَيْهِ السَّلَامُ]: يَهْلِكُ فِيَّ ثَلَاثَهٌ وَ يَنْجُو فِيَّ ثَلَاثَهٌ: يَهْلِكُ اللَّاعِنُ، وَ الْمُسْتَمِعُ الْمُقِرُّ، وَ الْحَامِلُ لِلْوِزْرِ، وَ [هُوَ] الْمَلِكُ الْمُتْرَفُ [الَّذِی] يُتَقَرَّبُ إِلَيْهِ بِلَعْنِی، وَ يُبْرَأُ عِنْدَهُ مِنْ دِينِی، وَ يُنْتَقَصُ عِنْدَهُ حَسَبِی، وَ إِنَّمَا حَسَبِی حَسَبُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ دِينِی دِينُهُ.

وَ يَنْجُو فِيَّ ثَلَاثَهٌ: الْمُحِبُّ الْمُوَالِی، وَ الْمُعَادِی مَنْ عَادَانِی، وَ الْمُحِبُّ مَنْ أَحَبَّنِی، فَإِذَا أَحَبَّنِی عَبْدٌ أَحَبَّ مُحِبِّی وَ أَبْغَضَ مُبْغِضِی وَ شَايَعَنِی، فَلْيَمْتَحِنِ الرَّجُلُ قَلْبَهُ، إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَجْعَلْ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِی جَوْفِهِ فَيُحِبَّ بِهَذَا وَ يُبْغِضَ بِهَذَا، فَمَنْ أَشْرَبَ قَلْبَهُ حُبَّ غَيْرِنَا فَأَلَّبَ عَلَيْنَا فَلْيَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَدُوُّهُ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكَالَ، فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ (۳).

وَ عَنْ رَبِيعَهَ بْنِ نَاجِدٍ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: دَعَانِی النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ

۱- و هذا هو الحديث: (۲۴۰) من كتاب الغارات- أو منتخبه- ص ۵۸۸ ط ۱. وقريبا من صدر الحديث ذكره مع ذيل آخر الشيخ الطوسی فی أواسط الجزء الثانی من أماليه ص ۴۷. وأيضا روی صدر الحديث فی الحديث الثالث من الجزء (۷) من أماليه ص ۱۸۳.

۲- هذا الحديث مع التّوالی رواها الثّقفیّ رحمه اللّه فی الحديث: (۲۴۱- ۲۴۵) من كتاب الغارات ص ۵۸۸- ۵۹۰. و للأحاديث مصادر أخر.

۳- اقتباس من الآيه: (۹۸) من سوره البقره: «مَنْ كانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكافِرِينَ».

عَلَيْهِ وَ آلِهِ فَقَالَ لِی: یَا عَلِیُّ إِنَّ فِیکَ مِنْ عِیسَی مَثَلًا، أَبْغَضَتْهُ الْیَهُودُ حَتَّی بَهَتُوا أُمَّهُ، وَ أَحَبَّتْهُ النَّصَارَی حَتَّی أَنْزَلُوهُ بِالْمَنْزِلَهِ الَّتِی لَیْسَتْ لَهُ (۱).

وَ قَالَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ: إِنَّهُ یَهْلِکُ فِیَّ مُحِبٌّ مُطْرٍ یُقَرِّظُنِی بِمَا لَیْسَ فِیَّ، وَ مُبْغِضٌ مُفْتَرٍ یَحْمِلُهُ شَنَآنِی عَلَی أَنْ یَبْهَتَنِی.

أَلَا وَ إِنِّی لَسْتُ نَبِیّاً وَ لَا یُوحَی إِلَیَّ، وَ لَکِنْ أَعْمَلُ بِکِتَابِ اللَّهِ مَا اسْتَطَعْتُ، فَمَا أَمَرْتُکُمْ بِهِ مِنْ طَاعَهِ فَحَقٌّ عَلَیْکُمْ طَاعَتِی فِیمَا أَحْبَبْتُمْ وَ فِیمَا کَرِهْتُمْ، وَ مَا أَمَرْتُکُمْ بِهِ أَوْ غَیْرِی مِنْ مَعْصِیَهِ اللَّهِ فَلَا طَاعَهَ فِی الْمَعْصِیَهِ، الطَّاعَهُ فِی الْمَعْرُوفِ الطَّاعَهُ فِی الْمَعْرُوفِ [قَالَهَا] ثَلَاثاً (۲).

**[ترجمه]الغارات: سعید بن مسیب گوید: مردی در شام بود به نام ابن الخیبری. مردی را با زن خود دید و آن مرد را کشت. دعوی به معاویه بردند. معاویه به یکی از یاران علی علیه السلام نامه نوشت و حکم آن از او پرسید. علی علیه السلام فرمود: این چیزی است که در محدوده حکومت ما رخ نداده است. گفتند: معاویه نامه نوشته و پرسیده است. علی علیه السلام فرمود: اگر چهار شاهد نیاورد که به آن عمل شهادت دهند باید قصاص شود. - . الغارات : ۱۹۰ -

ابو حیره گوید: روزی مردی نزد علی علیه السلام آمد. علی علیه السلام پرسید: از کجا می آیی؟ گفت: از مردم عراق هستم. گفت: از کجای عراق؟ گفت: از بصره. علی علیه السلام فرمود: این شهر اولین شهری است که ویران می شود یا در آب غرق می شود، یا در آتش می سوزد. تنها بیت المال و مسجدش بر جای می‌مانند و چون سینه کشتی نمودار باشند. پس، از آن مرد پرسید که خانه تو در کجای شهر است؟ گفت: در فلان جا. علی گفت: بر تو باد به اطراف شهر، به اطراف شهر. - . الغارات : ۱۹۰ -

شرحبیل گوید: علی علیه السلام فرمود: چه خواهید کرد با فرمانروایی کودکانی از قریش؟ قومی که در آخر الزمان می آیند اموال را میان خود دست به دست می کنند و مردان را می کشند. اوس بن حجر ثمالی که از حاضران بود گفت: در آن هنگام - به کتاب خدا سوگند - با آنان می جنگیم. علی علیه السلام فرمود: به کتاب خدا سوگند که تو دروغ می گویی. - . الغارات : ۱۹۰ -

حسن بن بکر بجلی گوید: پدرم گفت که ما، در رحبه، در نزد علی علیه السلام بودیم. چند تن نزد او آمدند و سلام کردند. چون علی علیه السلام در ایشان نگریست، آنان را نشناخت و پرسید از مردم شام هستید، یا جزیره؟ گفتند: از مردم شام. پدرمان مرده و مالی بسیار و فرزندانی بسیار، از زن و مرد، بر جای نهاده. در میان وارثان کسی است که هم شرم زنان دارد و هم آلت مردان و مدعی است که باید چون مردان ارث برد و ما نمی پذیریم. علی علیه السلام فرمود: پس معاویه چه کاره است؟ گفتند: نزد او داوری برده ایم، در قضاوت در ماند. علی علیه السلام به چپ و راست نگریست و گفت: خداوند لعنت کند قومی را که به قضاوت ما رضا می دهند و در دین، بر ما طعنه می زنند!. به نزد او بروید و بنگرید که از کجا بول می کند. اگر از آلت مردیش بول می کند، چون مردان ارث می برد و اگر از جای دیگر، چون زنان. راوی گوید: آن شخص از آلت مردانه بول کرد و همانند مردان به او ارث دادند. - . الغارات : ۱۹۲ -

ابـن عبـاس گويـد: على عليه السـلام مى گفت كه اولين جمـاعتى از مردم كه روى زمين هلاـك شونـد، قريش و ربيعه باشـند. گفتند: چگونه؟ گفت: قريش را پادشاهى هلاك كند و ربيعه را تعصب. - . الغارات : ۱۹۴ -

بـا حـذف اسـناد گويـد: على عليه السـلام گفت كه به خـدا سوگنـد قتال نمى كنم مگر از بيم آنكه بزى از بنى اميه بر كرسـى خلافت بجهد و دين خدا را به بازى گيرد. - . الغارات : ۱۹۴ -

زرّ بن حبيش گويد: شنيدم كه على عليه السلام مى فرمود: سوگند به آنكه گياه را رويانيد و مردم را بيافريد كه پيامبر صلى الله عليه و آله درباره من مى گفت: جز مؤمن تو را دوست ندارد و جز منافق با تو دشمنى نكند. - . الغارات :۵۲۰ -

حبّه عرنى از على عليه السـلام روايت كنـد كه فرمود: خداى تعالى از هر مؤمن پيمان گرفته كه مرا دوست بدارد و از هر منافق كه مرا دشمن دارد. اگر مؤمن را با شمشير بر روى زنند با من دشمنى نكند و اگر دنيا را به منافق دهند مرا دوست ندارد.

فرات بن احنف گويد: على عليه السلام براى مردم سخن مى راند و مى فرمود: اى مردم من براى هدايت چونان بينى و چشمان هسـتم - و به دست خويش به صورت خود اشارت فرمود - اى مردم اگر راهيان راه هدايت اندك هسـتند بيمناك نشويد، زيرا مردم بر خوان طعامى گرد آمده اند كه مدت سيرى اش كوتاه است و زمان گرسنگى اش دراز. و از خدا يارى مى جويم.

اى مردم، مردم را خشـنودى و خشم از چيزى در عواقب آن شـريك مى سازد و بدانيـد كه كُشـنده ماده شتر قوم ثمود يك تن بود ولى همه آن قوم را عـذاب در بر گرفت، زيرا در دل خواسـتار كشـتن آن بودنـد و خـداى تعـالى فرمايـد: « فَنادَوْا صاحِبَهُمْ فَتَعاطى فَعَقَر» - . قمر / ۵۴ - {پس رفيقشان را صدا كردند و [او] شمشير كشيد و [شتر را] پى كرد.} پيامبر خدا از سوى خدا به آنان گفت: «ناقَةَ اللَّهِ وَ سُـقْياها فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوها» - . شـمس / ۱۴ - {«زنهار! ماده شتر خـدا و [نوبت] آب خوردنش را [حرمت نهيد]». و[لى] دروغزنش خواندند و آن [ماده شتر] را پى كردند}

اى مردم، بدانيد كه هر كه پندارد كشـنده من مؤمن است او نيز در قتل من شـريك است. اى مردم هر كه به راه درست رود به آب رسد. اى مردم شما را از حاجبان درگاه ضلالت خبر ندهم؟ آرى در آخر الزمان رسوايى‌هاشان آشكار شود. - . الغارات : ۵۸۴ -

ابـو عقيـل از على عليـه السـلام روايت كنـد كه گفت: مسيحيان در اين مسـأله و در اين مسـأله بـا يكـديگر اختلاـف كردنـد و يهوديان نيز در اين مسأله و در اين مسأله. اى امت اسـلام مى بينم كه شـما نيز در چيزهايى با يكـديگر اختلاف خواهيـد كرد و يك فرقه در خواهيد افزود بدانيد كه همه فرقه ها گمراهند مگر من و كسانى كه از من متابعت مى كنند. - . الغارات : ۵۸۶ -

حسن بن على عليه السـلام گويد كه از على عليه السـلام شـنيدم كه مى گفت: از رسول خدا صلى الله عليه و آله شنيدم كه مى فرمود: اهـل بيت من و دوسـتداران آن‌هـا از امت من اينچنين بر من وارد شونـد - و انگشـتان سـبابه به هم چسـباند - و ميانشان جدايى نيست. - . الغارات : ۵۸۷ -

ابو الجحّاف از مردى كه از او نام برده، حكايت كند كه در رحبه بر على عليه السـلام داخل شدند، و على عليه السـلام بر روى

تخت کوتاهی نشسته بود. از ایشان پرسید. به چه انگیزه آمده اید؟ گفتند: به انگیزه حب تو و شنیدن سخن تو، ای امیر المؤمنین. علی علیه السلام فرمود: به خدا؟ گفتند: به خدا. گفت: بدانید که آنکه مرا دوست دارد مرا ببیند، آنجا که دوست دارد مرا ببیند و آنکه مرا دشمن دارد مرا ببیند آنجا که دوست ندارد مرا ببیند.

سپس گفت: هیچ کس پیش از من همراه پیامبر خدا، خدا را نپرستید. ابو طالب بر سر من و پیامبر آمد و من و او در سجده بودیم. ابو طالب گفت: آیا سجده می کنید؟ سپس مرا گفت: یاریش کن، یاریش کن و همچنان مرا به یاری و مددکاری او تحریض می کرد. - . الغارات : ۵۸۸ -

حبّه عرنی از علی روایت کند که فرمود: اگر همه عمر روزه بداری و همه شب نماز بگزاری و در میان رکن و مقام به شهادت رسی، خداوند تو را در روز قیامت با همان هوا که داری هر چه باشد، زنده کند، اگر هوای تو بهشتی باشد به بهشت می روی و اگر هوای تو دوزخی باشد به دوزخ می روی. - . الغارات : ۵۸۸ - ۵۹۰ -

علی علیه السلام گوید: هر کس که ما اهل بیت را دوست بدارد، باید مهیای بلاهایی باشد. و گفت: دو گروه به سبب من به هلاکت رسند: یکی آنکه در محبت من افراط کند و یکی آنکه در دشمنی من کارش به افترا کشد. علی علیه السلام گوید: سه گروه به سبب من هلاك شوند و سه گروه نجات یابند. آن سه گروه که هلاك شوند، یکی آنکه مرا لعنت می کند. دو دیگر آنکه می شنود و اقرار می آورد و سوم عامل این گناه است و آن پادشاه سرکشی است که مردم لعنت به مرا وسیله تقرب به او گیرند و در نزد او از دین من برائت می جویند و در شرافت من طعن می زنند و حال آنکه شرافت من همان شرافت رسول خدا و دین من دین اوست.

اما آن سه گروه که به سبب من نجات می یابند، یکی دوستدار وابسته به من و دوم دشمن دشمن من و سه دیگر دوست دوست من. چون بنده ای مرا دوست دارد و دوست مرا نیز دوست دارد و دشمن مرا دشمن دارد، چنین کسی از من پیروی می کند. پس هر کس باید قلب خود را بیازماید خداوند در درون هیچ کس دو قلب جای نداده است که با یکی دوست بدارد و با یکی دشمن. پس هر که در دلش محبت غیر ما(دشمن ما) باشد و مردم را بر ضد ما بر انگیزد، بداند که خدا و جبرئیل و میکائیل دشمن او هستند و خدا دشمن کافران است.

ربیعه بن ناجد گوید: علی علیه السلام می گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا فراخواند و گفت: یا علی تو نیز همانند عیسی هستی: یهودیان با او دشمنی کردند تا آنجا که به مادرش تهمت زدند و مسیحیان با او دوستی ورزیدند تا آنجا که او را منزلتی نهادند که از آن او نبود. - . الغارات: ۵۸۹ -

علی علیه السلام گوید: به سبب من هلاك شود دوستداری که در دوستی من افراط ورزد و دشمنی افترازننده که خصومتش با من سبب شود که به من بهتان زند. بدانید که من پیامبر نیستم و بر من وحی نازل نمی شود ولی تا آنجا که بتوانم به کتاب خدا عمل می کنم. آنچه شما را فرمان می دهم در اطاعت خدای تعالی، بر شماست که از من اطاعت کنید چه شما را خوش آید و چه ناخوش آید. اما اگر من یا دیگری جز من، شما را به معصیت خدا فرمان دهد، در معصیت اطاعت نشاید. آن گاه سه بار گفت که: اطاعت در کار نیک است. - . الغارات : ۵۹۰ -

**[ترجمه]

«۱۱۹۶- ۱۱۹۸»

ما: الْمُفِیدُ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجُمْهُورِ عَنْ أَبِی بَکْرٍ الْمُفِیدِ الْجَرْجَرَائِیِّ عَنْ أَبِی الدُّنْیَا الْمُعَمَّرِ الْمَغْرِبِیِّ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: عَهِدَ إِلَیَّ مَوْلَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ أَنَّهُ لَا یُحِبُّنِی إِلَّا

۱- و هذا هو الحدیث (۲۴۴) من کتاب الغارات ص ۵۸۹ ط ۱. وللحدیث أسانید ومصادر کثیره من طریق أهل السنه، وقد رواه النسائی فی الحدیث:[۱۰۳] من کتاب خصائص أمیر المؤمنین ص ۱۹۶، ط بیروت. ورواه الحافظ الحسکانی بأسانید تحت الرقم: (۸۶۰ - ۸۷۱) من کتاب شواهد التنزیل:ج ۲ ص ۹ ۱۵۹ - ۱۶۷، ط ۱. وقد رواه أیضا بطریق الحافظ ابن عساکر فی الحدیث: (۷۴۷) وما بعده من ترجمه أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق: ج ۲ ص ۲۳۴ ط ۲. وقد أوردناه أیضا عن مصادر فی تعلیقات الکتب الثلاثه فراجع.

۲- و هذا هو الحدیث: (۲۴۵) من کتاب الغارات ص ۵۹۰ ط ۱. وهذا الحدیث أیضا له مصادر وأسانید، والأکثر رووه بسند الحدیث المتقدم وفی ذیله فراجع شواهد التنزیل وترجمه أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق وما علقنا علیهما. ۱۰۶۱ - ۱۰۶۳ - ما وجدت الأحادیث الثلاثه فیما عندی من أمالی الشیخ، ولکن لها أسانید ومصادر أخر کثیره.

مُؤْمِنٌ، وَ لَا يُبْغِضُنِی إِلَّا مُنَافِقٌ زِنْدِیقٌ (۱).

وَ بِالْإِسْنَادِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ «وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَهٌ»[۱۲ / الحاقه] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ: سَأَلْتُ رَبِّی أَنْ یَجْعَلَهَا أُذُنَکَ یَا عَلِیُّ (۲).

وَ بِالْإِسْنَادِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا رَمِدَتْ عَیْنِی وَ لَا صَدَعْتُ مُنْذُ سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ إِلَیَّ رَایَهَ خَیْبَرَ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابو دنیا معمر مغربی از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت کرده است که فرمود: سرور ما رسول خدا صلی الله علیه و آله به من سفارش کرد که دوستت ندارد جز مؤمن و دشمنت ندارد جز منافق. - . این سه روایت را در امالی شیخ نیافتیم اما منابع و سندهای دیگری دارند. -

با همین اسناد گوید: علی علیه السلام فرمود: هنگامی که این آیه «وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَه» - . حاقه / ۱۲ - {و گوشهای شنوا آن را نگاه دارد} نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: از خداوند عزّ و جلّ خواستم که آن را گوش تو مقرر دارد ای علی. - . این حدیث منابع و سندهای بسیاری دارد که خواننده بیشتر این منابع را در تفسیر آیه کریمه در کتاب شواهد التنزیل می‌یابد. -

و با همین اسناد از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: نه چشمم درد آمد و نه سرم درد گرفت از آن روز که رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز جنگ خیبر پرچم را به دستم داد. - . تاریخ دمشق ۱ : ۲۲۲ -

**[ترجمه]

فائده مهمّه شافیه وافیه فی دفع شبه الفرقه الطاغیه الغاویه

اعلم [أنّه] قد اختلف المسلمون فی أنّه هل کان یسوغ للنبیّ صلّی اللّه علیه و آله الاجتهاد فیما لا نص فیه أم لا؟

ثمّ علی تقدیر الجواز، هل کان مقصورا علی أمور الدنیا و ما لا تعلّق لها بالدین؟ أم یتعدّی إلی غیرها؟ و علی تقدیر التعدّی، هل یخصّ الحروب أم یتجاوزها؟

ثمّ القائلون بالجواز اختلفوا فی الوقوع، فأثبته طائفه و منعه آخرون و توقّف قوم.

ثمّ القائلون بالوقوع، اختلفوا فی أنّه هل کان یجوز علیه الخطأ فی

۱- هذا الحدیث- ما عدا لفظه «زندیق»- متواتر عن أمیر المؤمنین علیه السّلام. وأیضا رواه الشیخ الطوسی بسند آخر فی الحدیث: (۳) من الجزء العاشر من أمالیه ص ۲۶۴.

۲- و للحديث مصادر و أسانيد كثيره جدّا يجد الباحث أكثرها فى تفسير الآيه الكريمه من كتاب شواهد التّنزيل.

۳- و رواه أيضا ابن عساكر بأسانيـد فى الحديث: (۲۶۶) و ما حوله من ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من تاريخ دمشق: ج ۱ ص ۲۲۲ ط ۲.

الاجتهاد أم لا؟ و على الجواز، هل يقرّ على خطئه أم يردّ عنه؟

فذهب إلى كلّ فريق إلّا إقراره على الخطإ، فإنّ الظاهر من كلامهم أنّه لم يقل به أحد و جعلوا ردّه عن الخطإ وجه الفرق بينه و بين سائر المجتهدين.

و قد ادّعى العلّامه فى شرحه لمختصر ابن الحاجب الإجماع على أنّه لا يقرّ على الخطإ، و يظهر من كلام الآمدى و بعض شرّاح صحيح مسلم أيضا ذلك.

فاختار الجبّائى و أبو هاشم أنّه [صلّى اللّه عليه و آله] لم يتعبّد فى الشّرعيّات بالاجتهاد، و لم يقع منه فيها، و كان متعبّدا به فى الحروب.

و حكى عن الشافعى و أحمد بن حنبل و أبى يوسف تعبّده به مطلقا.

و ذهبت طائفه و منهم القاضى عبد الجبّار و أبو الحسين البصرى إلى أنّه يجوز ذلك من غير قطع به.

و نفاه أصحابنا قاطبه رضوان اللّه عليهم رأسا، و لم يجوّزوه فى أمور الدين و الدّنيا أصلا.

ثمّ لا يخفى أنّ جواز الاجتهاد و وقوعه منه صلّى اللّه عليه و آله لا يستلزم جواز مخالفته، إذ يجوز أن يكون فى أحكامه ما أدّى إليه اجتهاده، و مع ذلك لا يجوز لأحد خلافه لإيجاب اللّه تعالى طاعته مطلقا.

و نظير ذلك أنّ الأمّه يجوز أن تجتمع على حكم بالاجتهاد، و مع ذلك لا يسع أحد مخالفتها أصلا عندهم، و المجتهد فى فروع الأحكام يحكم باجتهاده و لا يسوغ لمقلّده مخالفته، و إن جاز عليه الخطأ فى حكمه.

و لمّا كان المعقل الحصين للمخالفين فى دفع المطاعن عن أئمّتهم المضلين التّمسّک بجواز مخالفه الرسول الأمين عليه السلام، كما فعلوا ذلک فى مخالفتهم له فى تجهيز جيش أسامه و غيرها، أردنا أن نختم هذا المجلّد المشتمل على

مطاعنهم بما يدلّ على فساد أحد الأمرين: أعنى جواز الاجتهاد عليه صلّى اللّه عليه و آله، أو وقوعه منه، و جواز مخالفته فى شى ء من أحكامه و إن كان عن اجتهاد، لاستلزام كلّ منهما ما هو المقصود، و التوكّل فى جميع الأمور على الربّ الودود.

فنقول: يدلّ على ذلك وجوه:

الأوّل قوله تعالى: «وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى» [٣ / النجم: ٥٣] نفى سبحانه كون نطقه صلّى اللّه عليه و آله عن الهوى، و حصره فى كونه وحيا، و لو كان بعض أقواله عن اجتهاد لما صحّ الحصر.

و لو قلنا بكون الهوى متناولا ـ للاجتهاد بقرينه المقابله، لاقتضائها كون المراد بالهوى ما ليس بوحى و الاجتهاد ليس بوحى لدلّ الجزء الأوّل على المدّعى أيضا.

و أورد عليه بأنّ المراد بالآيه نفى ما كانوا يقولونه فى القرآن أنّه افتراه، فانتفى العموم، و لئن سلّمنا فلا نسلّم أنّه ينفى الاجتهاد؛ لأنّه إذا كان متعبّدا بالاجتهاد بالوحى، لم يكن نطقه عن الهوى، بل كان قولا عن الوحى.

و الجواب عن الأوّل: أنّ الآيه غير معلوم نزولها فى ردّ قولهم المذكور، فلا يجوز تخصيص القرآن به، و إنّما يجوز [التخصيص] بالمعلوم و ما فى حكمه، و لو سلّم فخصوص السّبب لا يخصّص العموم كما هو المشهور، و لا دليل من الخارج على التخصيص.

و عن الثانى من وجوه.

منها: أنّهم يقابلون الوحى بالاجتهاد فى كثير من كلامهم.

و منها: أنّ الوحى هو الكلام الذى يسمع بسرعه، و ليس الاجتهاد كذلك، و إنما يستند حجّيته إلى الوحى، و المستند إلى الوحى فى أمر غير الوحى،

و الـدليل عليه صـحه التقسـيم بـأن يقـال: أ هـو وحى أم مسـتنبط من الـوحى و مسـتند إليه؟ و قـد قـال سـبحانه: «إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى»[۴ / النجم: ۵۳] و قد اعترف البيضاوى بما ذكرنا حيث قال بعد نقل الجواب: و فيه نظر؛ لأنّ ذلك حينئذ يكون بالوحى لا الوحى.

و منهـا: أنّـا نخصّـص الكلام باجتهاد يجوز فيه الخطأ، و لا ننازع الآن فى اجتهاد يؤمن معه الخطأ و لا يجوز مخالفته، و يكون من قبيل القاطع، و لا يتعلّق غرضـنا فى هـذا المقام بأنّ النبىّ صـلّى اللّه عليه و آله هل يقول ما يقوله عن الوحى النازل بخصوص كلّ قول؟ أو يقول من طريق عامّ و يأخذه عن ضابطه كليّه لا يأتيها الباطل من بين يديها و من خلفها؟

فنقول: قال اللّه تبارك و تعالى: «وَ النَّجْمِ إِذا هَوى ما ضَلَّ صاحِبُكُمْ وَ ما غَوى وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى» و قد اتّفق المفسّـرون على أنّ الآيه مسوقه لنفى الضـلال و إثبات الوحى، إنّما هو لنفى الضلال المذكور فى الآيه، و الضلال لا يختص بالأـصول، بـل يكون فى الفروع فى جميع أقسـام الأحكـام، و إلّـا لم يكن لاسـتدلال القوم على حجيّه الإجمـاع فى الفروع حتّى الحروب و الولايات بما

روى عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله من قوله: «لا تجتمع أمّتى على الضلاله».

و ما يحذو حذوه معنى.

فقد ثبت إذن أنّ الوحى لا يتناول اجتهادا يجوز الخطأ فيه، و إلّا لم يلزم من كونه وحيا نفى الضلال عنه كما هو المقصود، و هذا القـدر يكفينا، و يـدلّ عليه ما روى أنّه صـلّى اللّه عليه و آله نزل منزلا فقيل [له]: إن كان ذلك عن وحى فالسّـمع و الطاعه، و إن كان عن رأى فليس ذلك بمنزل مكيـده، و المشـهور أنّ المنزل كان ب «بـدر»، و القائل [هو] حباب بن المنذر. فدلّ ذلك على أنّ الوحى لا يجوز فيه الخطأ، و قد قرّره النّبىّ صـلّى اللّه عليه و آله، و لم يسـمع بأحد يطعن على قائل هذا القول و يقول: تقسيمه هذا باطل.

و أىّ ملازمه بين كونه وحيا، و وجوب السمع و الطاعه، لا فى زمن

الصحابه و لا- فی زمن التابعین إلی عصرنا هذا، مع تکرّر ذلک النقل فی کتب السیر و التواریخ، و فی کتب الأصول فی مقام الاستدلال علی مسائل من الاجتهاد المتعلّقه بالنبی صلّی اللّه علیه و آله؟

و لو لا أنّ الوحی لا یجوز فیه الخطأ و لا یطلق شرعا علی ما لا یؤمن معه الغلط، و یجوز مخالفته، لاستحال عاده أن لا ینکر أحد علی هذا القول، و لا یقدح فیه، مع توفّر الدواعی علی القدح و الردّ علیه، حیث استدلّ به علی محلّ النزاع فی مسائل کثیره قد طال الخصام فیها، و ذلک مما یقطع به فی عادات الناس، خصوصا الممارسین لمباحث الحجاج و النظر و مسائل الخلاف، و قد رأیناهم یرتکبون تأویلات بعیده و تکلّفات بارده. فأین کانوا عن القدح المذکور؟

و بالجمله، ما ذکرناه دلیل علی أنّهم علموا صحّه ذلک التقسیم، إمّا بتقریر النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله، أو بدلیل آخر، فلا یتوهّم أنّ ما ذکرناه ثانیا راجع إلی الأول.

[الوجه] الثانی: قوله تعالی: «وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَهٍ إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَهُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ یَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا مُبِیناً» [۶۳ / الأحزاب: ۳۳]. و المراد، قضاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و نسبته إلیه تعالی للتنبیه علی أنّ قضاءه صلّی اللّه علیه و آله قضاء اللّه کما ذکره المفسّرون، و کلّ ما قاله النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و لو بالاجتهاد، فممّا قضی به، فلا یجوز العدول عنه و مخالفته، و تخصیص الخیره بما یکون بمجرّد التشهّی لا عن اجتهاد، و کذا المعصیه لا وجه له، و إنّما هو مجرّد تشهّی التأویل، و الانصراف عن الظاهر، و معصیه لسنّه الأخذ بظواهر الکتاب و السنّه بلا قرینه تقتضیه و شاهد یشهد له.

[الوجه] الثّالث: قوله تعالی: «فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ حَتَّی یُحَکِّمُوکَ فِیما

شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً» [۶۵ / النساء: ۴] تقريره أنّ المسأله الخلافيه بين الأمّه يصدق عليها أنّها مما شجر بينهم فيجب فى كلّ مسأله خلافيه أن يحكّموه صلّى اللّه عليه و آله، و يرجع إلى قوله و يسلموا و يركنوا إليه، و مخالفته صلّى اللّه عليه و آله بالاجتهاد ضدّ ذلك.

فظهر أنّ المسأله الخلافيه، لا يجوز مخالفه ما يظهر من قوله صلّى اللّه عليه و آله فيها، سواء كان بالاجتهاد أو غيره، و المسائل الإجماعيه و ما لم يسبق إليه أحد بنفى أو إثبات أولى من ذلك.

أمّا الإجماعيه فظاهر، و أمّا ما لم يسبق إليه أحد؛ فلأنّ اتّباعه إذا وجب فيما تحقّق قوله طائفه من المسلمين و شبهه شرعيه بخلافه، و لم يمنع ذلك من وجوب اتباعه، ففيما لا يتحقّق فيه ذلك الذى يتوهّم مانعا أولى.

و أيضا لا قائل بالفصل، فإنّ الأمّه بين قائل بجواز مخالفته فى الخلافيّات و غيرها، و بين ناف له فيهما جميعا.

و بهذا يندفع توهّم أنّ قوله صلّى اللّه عليه و آله، ربّما كان ممّا أجمع على خلافه على أنّه قبل الإجماع على خلافه، كان مما لم يسبق إليه قول بنفى و لا إثبات، أو كان مما وقع فيه الخلاف.

فإن قلت: هاهنا احتمال آخر ذهب إليه جماعه، و هو أن يخطئ صلّى اللّه عليه و آله و ينبّه بالوحى على خطئه و ما ذكرت لا ينفيه.

قلنا: هذا لا ينفع فيما نحن فيه، فإنّ الغرض أنّه صلّى اللّه عليه و آله لا يجوز مخالفته و العدول عن قوله بالاجتهاد، و أمّا أن ينبه بالوحى عليه، فكلام لا يُسْمِنُ وَ لا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ فى جواز إبطال قوله صلّى اللّه عليه و آله، و تخطئه رأيه و تصحيح ما صنعه جماعه من أصحابه خلافا لأمره، و ردّا عليه حكمه فيما لا وحى يدلّ على خطئه، بل قرره اللّه تعالى و أمضاه على رأيه.

[الوجه] الرابع: قوله تعالى: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ

اللَّهُ وَ يَغْفِرْ لَكَمْ ذُنُوبَكَمْ» [۳۱ / آل عمران: ۳] مفهوم الشرط إن لا تتّبعونى لا يحبكم اللّه و لا يغفر لكم ذنوبكم، و ما كان موجبا لعدم محبّه اللّه و عدم مغفره الذنوب، كان حراما.

فإن قلت: كلّ ما هو مستحبّ كان موجبا لمحبّه اللّه، و ربّما كان سببا للمغفره أيضا، و يصحّ استعمال الشرط فيه و يكون مفهومه حينئذ: إن لا تفعلوه تفوت المحبه المترتّبه عليه، و المغفره المسبّبه منه، فلا يدل على الوجوب.

قلنا: أوّلا: إنّ رجحان الاتّباع كاف لنا، فإنّ من لا يجوز الاجتهاد عليه صلّى اللّه عليه و آله، يجعل أمره واجبا ما دام لم يدلّ دليل آخر على خلافه أقوى منه، و من يجوّزه يجعل تركه و مخالفته واجبا أو مندوبا أو مباحا حسب ما أدّى إليه اجتهاده، و لا يجعل اتّباع أمره مندوبا أيضا فى أكثر الأمر.

فالقول بأنّ اتّباع أمره مندوب لا محاله، خلاف الإجماع المركّب.

و ثانيا: إنّ مفهوم الشرط يقتضى انتفاء الجزاء مطلقا، لا الجزاء المقيّد بالشرط المقارن له، و إلّا لم يصحّ الاستدلال بمفهوم الشرط فى شى ء من المواضع.

و لا يتوهّم أنّ الأمر بالاتّباع مطلق لا عام، فيصير حينئذ حاصل المفهوم: إن لا تتّبعونى فى شى ء لا يحبّكم اللّه أصلا، لا [أنّ المفهوم] إن لا تتّبعونى و لو فى أمر واحد لا يحبّكم اللّه؛ لأنّ الاتّفاق منّا و من الخصم حاصل على أنّ المراد به الأمر بالاتّباع فى جميع الأوامر، و لهذا استدلّوا به فى مسأله التّأسى. فتدبّر.

[الوجه] الخامس: قوله تعالى: «وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ» [۷ / الحشر:] وجه الدلاله أمور:

أحدها: أمره تعالى بالأخذ بما أمر به الرسول صلّى اللّه عليه و آله.

و ثانیها: أمره [تعالی] بالانتهاء عمّا نهی عنه، فإن کان نهی عن خلاف ما أمر به فـذاک، و إلّا فالأمر بالشـی ء، نهی عن ضدّه عند أکثر علماء الأصول، و فی النهی بعکس الأمر.

و ثالثها: تعقیبه الکلام بالوعید الشدید و العقاب العظیم.

و أیضا: [فی] أمره بالتقوی بعـد ذلک، إشـعار بأنّ الأخذ و الانتهاء المذکورین هما التقوی، و أنّ تارکه مسـلوب عنه اسم التقوی مع [أنّ] النصوص الدّاله علی الأمر به و حرمه ترکه أدلّه علی الوجوب.

السـادس: قوله تعالی: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُقَـدِّمُوا بَیْنَ یَدَیِ اللّٰهِ وَ رَسُولِهِ» [۱ / الحجرات: ۴۹] وجه الـدلاله أنّه متی کان قول الرسول صلّی اللّه علیه و آله موجودا، ثمّ قدّمنا اجتهادنا علیه لزم التقدّم بین یدی اللّه و رسوله.

و قـد دلّت صـحاح أخبـارهم علی أنّ الآیه نزلت فی مماراه أبی بکر و عمر، فی تأمیر الأقرع بن حابس و القعقاع بن معبـد، و قد کـان مـا تنازعـا فیه من الأـمور المتعلّقه بـالحروف، و لم یکن سـبق من رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله فیه أمر، و إنّمـا أشار کلّ واحـد من الرجلین لما رأی فی تأمیره من المصـلحه بزعمه، و إذا کان مثل ذلک من التقدیم المنهی عنه الموجب للتوبیخ الظاهر من سیاق الآیه، فالأمر فی الاجتهاد فیما سبق فیه أمر منه صلّی اللّه علیه و آله، و کان أشدّ تعلّقا بالدین أولی و أظهر.

[الوجه] السابع: قوله تعالی: «أَطِیعُوا اللّٰهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللّٰهِ وَ الرَّسُولِ» [۵۹ / المائده: ۴] و الرّدّ إلی اللّه و رسوله معنـاه إمّـا التوقّف إلی أن یعلم حکمه بنصّ الکتـاب و السّـنّه علی ما هو الحقّ، أو المراد به القیاس علی الحکم الذی فی الکتاب و السنّه. و علی التقدیر الأوّل یدلّ علی بطلان القیاس مطلقا، و علی الثانی یدلّ

على بطلان القياس فيما وجد فيه نصّ من الكتاب و السنّه على ما شرح فى التفاسير. و على التقديرين يبطل القياس فى مقابله النصّ و إذا بطل القياس فى مقابله النصّ و لم يجز العمل به فيما وجد فيه نصّ من الرسول صلّى اللّه عليه و آله، لم يجز الاجتهاد و العمل به مخالفه لقول الرسول صلّى اللّه عليه و آله؛ لأنّ كلّ من قال بعدم جوازه بالقياس، قال بعدم جوازه مطلقا.

على أنّ الآيه عامّه فى كلّ متنازع فيه، سواء كان مما يؤخذ حكم طرفى النزاع، أو أحدهما من الكتاب و السنّه، أو لا. و قد حكم [فيها] بأنه يجب أن يرجع فيه إلى قول اللّه و رسوله و لا يحكم بأحد الطرفين، فعند مخالفه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله بالاجتهاد و لو بالاستنباط الظنّى من النصّ، يصدق أنّه مما يجب الرجوع فيه إلى النصّ، فلا يجوز الاجتهاد على خلافه.

بقى الكلام فى أنّه ربّما كانت المسأله إجماعيّه فلا يصدق أنّها متنازع فيها، أو كانت مما لم يسبق إليه قول.

و الجواب عنها قد سبق فى تقرير الاستدلال بقوله تعالى: فَلا وَ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ الآيه.

الثامن: قوله تعالى: «وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً» [۶۱ / النساء] ذمّهم على صدّهم عن الرسول صلّى اللّه عليه و آله مطلقا، فدلّ على أنّ هذا الفعل ممن كان و بأىّ طريق كان مذموما غير سائغ، فلا يجوز مخالفته فى شى ء؛ لأنّه نوع من الصدّ.

التاسع: قوله تعالى: وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ قالوا: تقريره أنّ إرسال الرسول لمّا لم يكن إلّا ليطاع، كان من لم يطعه و لم يرض بحكمه لم يقبل رسالته، و من كان كذلك كان كافرا مستوجبا للقتل.

و هذا الكلام منهم يدلّ على أنّهم فهموا منه عموم الإطاعه فى جميع الأوامر، بمعنى أنّ الإرسال للإطاعه فى جميع الأوامر و النواهى لا يجوز أن يخالف فى

شى ء منهـا؛ لأنّ المقصود من إعلام أنّ الغرض من الإرسال هو الإطاعه، إيجاب الإطاعه على المرسل إليهم، لا مجرّد أنّ الغرض هو الإطاعه.

و قال الفخر الرّازى: إنّ ظاهر اللفظ يوهم العموم، و لعلّهم إنّما فهموا ذلك؛ لأنّ المضارعه تفيد الاسـتمرار الزمانى، و لا قائل بأنّ إطـاعه النّبىّ فى كـلّ زمـان واجب و إن لـم يجب فى جميع الأـوامر، لكن ذلـك لاـ يوجب أن يكون ظـاهر اللفـظ ذلـك، و إنّما يستلزم وجوب الإطاعه على وجه العموم فى الواقع.

أو يقال: نزّل الأوامر الجزئيّه منزله فى أجزاء الزمان. فأريـد بما يـدلّ على عموم الثانى عموم الأوّل، كما أنّه يراد بالدوام و الأبديه عموم الأفراد و بما يدلّ على تبعيض الأوقات تبعيض الأفراد.

و فيه أنّ ذلك مجاز غير ظاهر، و دعوى ظهوره بعيـد. و التحقيق أنّ الطاعه ضـدّ المعصـيه، و المعصـيه المضافه إلى الأمر تصدق بمخالفته و لو من وجه، و المضافه إلى الشـخص الآمر تصدق بمخالفه أمر واحد من أوامره، فالطاعه للأمر هو عدم مخالفته بوجه من الوجوه، و للشـخص الآمر هو عدم مخالفته فى شـى ء من أوامره، و لهذا كانوا يكتفون فى إعطاء القياده للأمراء و التسليم لهم بأنّا سامعون لك مطيعون من غير تعميم لمطلق الطاعه. و قولهم: أطعناه فى الأمر الفلانى دون غيره، مجاز خلاف الظاهر.

و يؤيّده أنّهم استدلّوا بقوله تعالى: «قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» [۵۹ / المائده: ۵]. و بقوله تعالى: «فَاتَّبِعُونِی يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» [۳۱ / آل عمران: ۳] على مسأله التأسّى، و لو لا العموم لم يصحّ هذا الاستدلال.

العاشـر: قوله تعالى: «قُلْ ما يَكُونُ لِی أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِی إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ» [۱۵ / يونس: ۱۰] و تقرير الاستدلال به على نمط الاستدلال بقوله تعالى: «إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى» [۳ / النجم: ۵۳] كما سبق [فى الوجه الأوّل] .

ص: ۳۷۲

الحادی عشر: قوله عزّ و جلّ: «قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدْرِی ما يُفْعَلُ بِی وَ لا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ» [٩ / الأحقاف: ۴۶] و تقريره ما علم سابقا.

الثانی عشر: قوله تعالى: «وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ» [۶۹ / النساء: ۴] دلّ على أنّ طاعه الرسول فی أیّ أمر كان سبب للكون مع النبيّين و الصّدّيقين، و لو كان النّبی صلّی اللّه عليه و آله مخطئا فی اجتهاده و علم ذلك، لم يكن طاعته فی ذلک الأمر سببا لما ذكر، فدلّ على عدم الخطإ فی الاجتهاد.

الثالث عشر: قوله تعالى: «ائْتُونِی بِكِتابٍ مِنْ قَبْلِ هذا أَوْ أَثارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ» [۴ / الأحقاف: ۴۶] دلّ على أنّ المأثور عن الأنبياء الأوّلين لا يحتمل الخطأ، و إلّا لم يكن بين إتيانهم بالأثاره و عدمه فرق.

و يمكن المناقشه [فيه] بوجهين:

الأوّل: أنّا لا نسلم أنّه يدلّ على عدم الخطإ فی الأثاره، و إنّما يدلّ على عدم الصدق بدونها: يعنی أنّهم لا يقدرون على الإتيان بالأثاره الدالّه على الشرک، و ما لم يأتوا بها لا يكونون صادقين فی دعواهم؛ لأنّ ذلک ليس مما يعلم بالعقل المحض، فإن علم، فإنّما يعلم بالنقل، و لا نقل هاهنا، و لا ينافی هذا أن لا يكفی النقل المذكور فی الشرک.

و الثانی: أنّ ذلک من الأصول، و نحن لا نخالف فی عدم جواز مخالفه النّبی صلّی اللّه عليه و آله فيما قاله فی أصول الدين، و إنّما نجوّز مخالفته فی الفروع.

و كلتاهما خلاف الظاهر فلا ينافی التمسّک بظاهره.

الرابع عشر: الآيات الدّاله على النهی عن اتّباع الظنّ و الاقتصار على

العلم، و قول النبی صلّی اللّه علیه و آله معلوم أنّه حکم اللّه و لو ظاهرا، و یجوز اتباعه بل یجب، و اجتهاد الأمّه إذا کان مخالفا له، لیس بمعلوم أنّه یجوز اتّباعه لتحقّق الخلاف فی ذلک، فمخالفته ترک للمعلوم الواجب المأمور، باتّباعه بالمظنون المنهی عن اتّباعه.

الخامس عشر: قوله تعالی: «مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ وَ مَنْ تَوَلَّی فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفِیظاً» [۸۰ / النساء: ۴] وجه الاستدلال أنّ من عرف اللسان لا یرتاب فی أنّ مفاد الآیه هو أنّ طاعه الرسول صلّی اللّه علیه و آله لیس إلّا طاعه اللّه عزّ و جلّ، فکما أنّ من خالف نصّ اللّه سبحانه بالاجتهاد ضالّ غاو، فکذلک من خالفه صلّی اللّه علیه و آله بالاجتهاد، و من جوّز مخالفته؛ لأنّه یقول عن اجتهاد لزمه القول باجتهاده تعالی و جواز مخالفته.

و قد فسرّ اللّه تعالی ضدّ الطاعه فی الآیه التالیه لهذه الآیه بإضمار غیر ما یقول صلّی اللّه علیه و آله، قال سبحانه: «وَ یَقُولُونَ طاعَهٌ فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِکَ بَیَّتَ طائِفَهٌ مِنْهُمْ غَیْرَ الَّذِی تَقُولُ وَ اللَّهُ یَکْتُبُ ما یُبَیِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا» [۸۱ / النساء: ۴] و قد استدلّ الفخر الرازی فی التفسیر بهذه الآیه علی عصمته صلّی اللّه علیه و آله فی جمیع أقواله و أفعاله ثم قال:

[و] قال الشافعی: فی باب فرض طاعه الرسول صلّی اللّه علیه و آله:

إنّ قوله تعالی: «مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ» [۸۰ / النساء: ۴] یدلّ علی أنّ کلّ تکلیف کلّف اللّه عباده فی باب الوضوء و الصلاه و الزکاه و الصوم و الحجّ و سائر الأبواب فی القرآن، و لم یکن ذلک التکلیف مبیّنا فی القرآن، فحینئذ لا سبیل إلی القیام بتلک التکالیف إلّا ببیان الرسول صلّی اللّه علیه و آله، و إذا کان الأمر کذلک لزم القول بأنّ طاعه الرسول عین طاعه اللّه، هذا کلام الشافعی. انتهی.

و لا يخفى أنّ فى هذه الكلمات اعترافا بأنّ الاجتهاد بخلاف أمره صلّى اللّه عليه و آله قطعى البطلان، و اجتهاد بخلاف أمر اللّه عزّ و جلّ، فلو فرضنا تعبّده صلّى اللّه عليه و آله بالاجتهاد، لم يجز مخالفته على حال من الأحوال.

السادس عشر: قوله تعالى: «لا تَجْعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاً قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِواذاً فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ» [۶۳ / النور: ۲۴] جعل عامّه المفسّرين الضمير راجعا إلى الرسول صلّى اللّه عليه و آله.

و قول أبى بكر الرّازى إنّه راجع إلى اللّه سبحانه، لا عبره به، على أنّه لو صحّ لكان بناء الكلام على ادّعاء أنّ مخالفه أمره مخالفته سبحانه، حتّى تتلاءم أجزاء الآيه، و حينئذ يتمّ المقصود بوجه أتمّ.

و إذا كان مخالفه أمره صلّى اللّه عليه و آله موضعا للحذر عن الفتنه و العذاب الأليم، ظهر فساد الاجتهاد فى خلافه. أمّا إذا جعل موافقه الأمر عباره عن الاعتراف بكون ذلك الأمر حقّا واجب القبول على ما زعمه البعض، فظاهر.

و أمّا إذا جعل بمعنى الإتيان بما أمر به على وجهه، فلأنّه إذا كان مخالفه أمره بهذا المعنى مظنّه للعذاب و الفتنه، كان الاجتهاد بخلاف ما أمر به باطلا، و هو المدّعى.

[الوجه] السابع عشر: الأوامر المطلقه فى إيجاب طاعه الرسول صلّى اللّه عليه و آله مفرده و مقرونه بإيجاب طاعه اللّه سبحانه كقوله تعالى: «وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» [۱۳۲ / آل عمران: ۳] و قوله تعالى: «قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْهِ ما حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ ما حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ» [۵۴ / النور: ۲۴] و هى فى الكتاب الكريم أكثر من عشرين موضعا، و الاجتهاد

بخلاف أمره صلّى اللّه عليه و آله تصويب لمخالفه أمر اللّه عزّ و جلّ فى إيجاب طاعه رسوله صلّى اللّه عليه و آله، و بطلانه واضح، و إفاده أمثال تلك الأوامر للعموم قد تبيّن فى الأدلّه السابقه.

الثامن عشر: مما يدل على بطلان الاجتهاد على الوجه الذى يجوز مخالفته، أنّ أبا بكر و عمر كانا يقولان بأنّ حكمهما ربّما كان خطأ، و ربّما كان صوابا، و يلتمسان من الصحابه و سائر من حضرهما أن ينبّهوهما على الخطإ، و لا يقرّروا و لا يداهنوا، و لقد كانت المداهنه من القوم فى شأنهما و الإغضاء على خطئهما أقلّ بالنسبه إليه صلّى اللّه عليه و آله، و الاحتشام منهم لهما دون الاحتشام له صلّى اللّه عليه و آله، و توهم تحتّم الصواب و وجوب الصحّه فى قوله تعالى و فعله صلّى اللّه عليه و آله أكثر، لا سيما بعد ما تقرّر و تكرّر أنّه صلّى اللّه عليه و آله لا يفعل عن شهوه، و لا يقول عن هوى، و إنّما كلامه صلّى اللّه عليه و آله حكم، و نطقه فصل، و قوله عدل، و شهدت له بذلك الآيات المنزله و السور المتلوّه، و لم يكن التوهّم فى شأنهما بهذه المثابه و لا لهما هذه الأسباب و الدواعى، كيف و فى حقّه صلّى اللّه عليه و آله نزل وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا و نهى عن معصيته و أوعد على مشاقّته و محاقّته، و لا شى ء من ذلك فيهما و لا لهما، فكان النبيّ صلّى اللّه عليه و آله أحقّ و أحرى بأن ينبّه على أنّ قوله ربّما يباين الصواب، و يخطئ من إصابه الحقّ، و كيف أهمل صلّى اللّه عليه و آله طول هذه المدّه المديده و أضاع فى تلك الأزمنه المتطاوله أن يجنّب أمّته اتّباع الباطل، و يحذرهم الاقتداء بغير الحقّ، و يصونهم عن الإصرار على ما لا ينبغى و يخالف حكم اللّه، و قد وفّق له أبو بكر و عمر و اهتديا إليه السبيل.

و لو قال قائل: إنّ هذا التنبيه و الإيماء كان أولى و لم يكن واجبا، كان الدليل قائما و الحجّه مستقيمه أيضا، لأنّ ترك النبيّ صلّى اللّه عليه و آله هذا الأولى و الأليق و الشفقه على الأمّه و النظر لها، و اختصاصهما بهذه المنزله

و انفرادهما بهـذه الفضـيله و إصـرارهما على هـذا القول الـذى يرويه الناس فى معرض مدحهما و يعدّونه من فضائلهما، مما تأباه القريحه السليمه،

أ فلا قال صلّى اللّه عليه و آله: إنّما أنا مثلكم أخطئ و أصيب، كما آكل و أشرب و أمشى فى الأسواق!؟.

و من علم عادته و تتبع سيرته صـلّى اللّه عليه و آله لم يثنه ريب و لم يختلجه شكّ فى أنّه لو كان ما قالوا مما له مساغ فى طريق الصدق، لم يهمل النبى صلّى اللّه عليه و آله أمره، و لا أغفل عن أن يهدى الناس إليه، لكنّ الإنصاف ارتحل من البين، و العصبيه أرخت سدول الغشاوه على العين.

[الوجه] التاسع عشر: مما يدلّ على ذلک احتجاج أبى بكر على الأنصار يوم السقّيفه كما رووه

بقوله: «الأئمّه من قريش».

و تسـليم الأنصـار الأمر إليه، و انكسارهم بـذلک عن سورتهم، فما بالهم لم يقابلوا حجّته بأن يقولوا: أىّ دليل فى هـذا لک و قد علمت أنّه صـلّى اللّه عليه و آله ربّمـا يقول القول عن رأى و اجتهـاد و طـال مـا أخطـأ و رجع فلاـ حجّه فى ذلـک و لا يصـلح؟! خصوصـا فيمـا يتعلّق بالولاـيه و الزعامه، فإنّه قلّما يكون عن وحى سـماوى و تنزيل إلهى، مع شـدّتهم فى أمرهم و وصـيّتهم فيما بينهم بـأن شـدّوا على أيـديكم و لا تملّكوا أمركم أحـدا. حتّى أنّ حبّابا كان قـد قبض على قبيعه سـيفه، و كان سـعد طول حياته يعترض و يصـرّح ببطلاـن أمرهما و يلمـح بالتّغلّب و العـدوان إليهما و يتلظّى كبـده عليهما، و جميع الأنصار كان شأنهم ذلک و حالهم هذا إلّا قليلا منهم، و ما قالوا فى هذا الباب و حفظ عنهم من النظم و النثر مشـهور، و فى السير و التواريخ مذكور. و كيف غفلوا عن هـذا التوهين القوىّ لحجّتهم؟ هب أنّهم عن آخرهم أخذتهم الغرّه، و غشـيتهم الغفله فى أوّل الوهله و بادى الأمر، فهلّا استدركوا ثانيا و احتجّوا مرّه أخرى؟

العشـرون: قول أبى بكر: «أقول فى الكلاله برأيى، فإن يكن صوابا فمن اللّه، و إن يكن خطأ فمنّى و من الشـيطان، و اللّه و رسوله منه بريئان». فإن

كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أسوه أبى بكر فى جواز الخطإ عليه، لم يكن لهذه التبرئه و التنزيه وجه.

الحادى و العشرون: ما روى عن ابن مسعود أنّه قال: فى المفوّضه:

«أقول فيها برأيى، فإن كان صوابا فمن اللّه، و إن كان خطأ فمنّى و من الشيطان».

و هذا التفصيل قاطع للشركه، و هاتان الروايتان مشهورتان، أوردهما العلماء فى كتب الأصول و استدلوا بهما على مسائل من أحكام الاجتهاد، و من جملتها كتاب الأحكام للآمدى.

الثانى و العشرون: قول عمر بن الخطّاب: «أيكم يرضى أن يتقدّم قدمين قدّمهما رسول اللّه» أو ما فى معناه كما سبق. و قوله [الآخر]: «رضيك لأمر ديننا أ فلا نرضاك لأمر دنيانا».

و لا يخفى أنّ الصلاه إمّا من الأحكام و الأمور التى يجوز فيها الاجتهاد و يحتمل الخطأ، أو ممّا يكون بوحى إلهىّ لا بدّ منه.

فعلى الأوّل لا وجه للاستدلال به؛ لأنّ لهم حينئذ أن يقولوا: نحن قد اجتهدنا و رأينا أنّ الصواب فى ضدّ ما فعله صلّى اللّه عليه و آله، و أنّ الأوفق بالمصلحه خلاف ما رآه، و لا يمتنع ذلك عليه و لا نرضى بذلك، و أىّ استبعاد فى هذا الرضا؟ و إنّما يصحّ هذا الاستبعاد فيما لا يجوز فيه الخطأ و لا يتطرّق إليه البطلان.

و لئن قيل: إنّ الغالب عليه الصواب و إن جاز الخطأ أحيانا، و ما يغلب عليه الصواب ينبغى أن يحترز و يجتنب تركه، و المركوز فى العقول التباعد عن مخالفه مثله؛ لأنّ الخطأ مظنون فيها.

قلنا: إمّا أن يكون الأنصار نازعت أبا بكر و ادّعت الإمامه لنفسها بدون متمسّك و اجتهاد، أو رأته كذلك و قالت ما قالت عن شبهه تعتقدها دليلا

أو تظنّها حجّه، و الأوّل مما لا يقدم عليه مثل الأنصار الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا، و هم كبار الصحابه و أعلام المسلمين و خيار الناس و أعيان أهل الدين، [و] كيف يقدم مثلهم على هذا الفسق الواضح!؟ أ فلا كان فى الأمّه من يطعن عليهم بالفسق و العصيان؟ و لو كان، لنقل إلينا و هذا النوع من الاستدلال قد شاع بين القوم التمسّك به.

و أيضا أجمعت الأمّه إجماعا مركّبا على أنّ كل من قال فى الإمامه بالرأى، و دان فيها بالاجتهاد فاسق، أو أنّهم أتوا بأفضل عباده و أثيبوا و إن لم يصيبوا.

و أما أنّ بعضهم أصاب الحقّ و اليقين و آخرون فسقوا عن الدين، فمنفىّ إجماعا، فتعيّن أن يكون الأنصار و من يحذو حذوها قالت ما قالت عن شبهه، فكان الواجب على عمر أن يتمسك برجحان اجتهاده صلّى اللّه عليه و آله على اجتهادهم بواحد من الوجوه التى تصلح للترجيح من الأمور المقرّره فى الأصول.

و على الثانى، كان عليه أن يثبت بدليل أنّه صادر عن الوحى لا عن الاجتهاد، و يأتى بحجّه تعيّن كونه من أحد القسمين دون الآخر.

و أيضا لا معنى لقياس ما يجوز فيه الاجتهاد و يسوغ عليه الخطأ، كأمر الإمامه و الرئاسه على ما يجب استناده إلى الوحى و التوقيف، و كيف شبّه أحدهما بالآخر مع هذا الفارق الجلى الواضح!؟.

الثالث و العشرون:

قول عمر حين قال بعض المرتابين فى جيش أسامه لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: «أ تؤمّر علينا هذا الشابّ الحدث و نحن جلّه مشيخه قريش!؟»: دعنى يا رسول اللّه أضرب عنقه فقد نافق.

و هذا يدلّ على أنّه يلزم بمجرّد مخالفه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله النفاق و الكفر، و لا يجوز مخالفته صلّى اللّه عليه و آله، سواء كان قوله عن اجتهاد أو لا،

و سواء كان فى الولايات و الحروب أو غيرهما، و إلّا فمن أين يلزم نفاقه و كفره و يحلّ ضرب عنقه!؟

و كيف قرّره صلّى اللّه عليه و آله على هذا الرأى الفاسد و الزعم الباطل!؟

و لم ينكر هو عليه و لا أحد من الصحابه و التابعين؟ و أين كان أعداؤه المتتبعون لعثراته و زلّاته، الطالبون لخطاياه و أغلاطه عن هذا الخطإ الظاهر!؟

و كيف لم يطعن الفقهاء عليه طول هذه المدّه و لم يعترض عليه؟ حتّى إنّ الذين كانوا على رأى الروافض فى الصدر الأوّل عطشى الأكباد لأدنى هفوه من هفواته، كهشام بن الحكم، و محمد بن النعمان الأحول، و غيرهم ممن عرفوا بهذه الخصله و عدّوا من أصحاب المقالات و النحل، لم يطعنوا عليه هذا الطعن مع حرصهم على الإزراء به، و ولوعهم على تشهير مساويه و مثالبه!؟ و لو لا أنّ هذا كان فى الزمن السالف إجماعيا غير مختلف فيه ما أغمضوا عليه و [لا] تغافلوا عنه.

و إنّ ما ذكرناه أقوى فى باب العادات، و المعلوم من أحوال الناس من جميع ما يذكرونه فى هذا النمط و يستدلّون عليه بها، و إنّما هذا القول البديع و الإفك المفترى، شهاده زور و أمانى غرور اختلقها جماعه من المتأخّرين، ترويجا لبعض ما ينتحلونه، و ترميما لأفعال شيوخهم و أئمّتهم، و هيهات هيهات! و أنّى لهم بذلك و قد حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ما يَشْتَهُونَ؟

الرابع و العشرون:

قول عمر أيضا يوم بدر حين قال أبو حذيفه فى بعض ما كلّم به النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله، و قد كان صلّى اللّه عليه و آله يوصى أن لا يقتل أحد من بنى هاشم؛ لأنّهم استكرهوا و لم يخرجوا طائعين [فقال أبو حذيفه:] «أ نقتل آباءنا و إخواننا و نترك بنى هاشم؟ فلو أنّى لقيت عمّ النبى صلّى اللّه عليه و آله لأضربنّ خياشمه بالسيف حيث قال [عمر]: «إنّ أبا حذيفه قد نافق». و استئماره النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله بقوله: «دعنى أضرب عنق هذا المنافق». و لم ينكر النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله على عمر قوله.

، و لو كان الأمر على

ص: ٣٨٠

ما زعموه لكان الحرى بالهادى المهـدى الراشد المرشد المبعوث للدلاله و الهدايه أن يقول له: أىّ رابطه زعمت بين إنكار قولى و بين النفـاق. بـل هـو طـاعه للّه، فـإن كـان صوابـا فله أجران، و إلّا فـأجر واحـد، خصوصـا فى الحروب و تـدبير أمر الجيـوش و المغازى، سيّما يوم بـدر الـذى كان المسـلمون فيه فى غايه القلّه و نهايه الضـعف، و لـم يشـتدّ ساعد الإسـلام بعد، و كانت إثاره الإحـن مجلبه للمحن، فلو لاـ أنّ عمر كان مصـيبا فى ذلك لما تغافل عنه النّبىّ صـلّى اللّه عليه و آله و لم يعتـذر بأنّه يحبّ اللّه و رسوله، و لم يـذهب فى إصـلاح ما بـدا منه فى الظاهر إلى أمر الباطن، و من المعلوم أنّ الظاهر إذا لم يفسـد، لم يجز العدول فى جواب قـدح القـادح فيه إلى أنّ بـاطنه على خلاـف ما يوهمه ظاهره، فإنّ ذلك كلام من يسـلّم من خصـمه صـحه مقـدّماته التى ادّعاها، و لكنّ ذلك القدر لا يكفى فى المطلوب، بل العمده أمر الباطن و هو ملاك الأمر.

و لو كان الأمر كما زعمه القوم لكان النّبىّ صـلّى اللّه عليه و آله يقول صادعا بالحقّ: أن لا غائله فى قول أبى حذيفه و لا قدح، و إنّمـا ذلـك أسوه سـائر الكلمـات التى يسوغ لكـلّ أحـد أن يكلّمنى، و لو لم يكن عبـاده فلا أقلّ من أن يكون مباحا، و لم يكن يعرض بأمر باطنه و صحه عقيدته، و لا يحيل على أمر غير ظاهر للناس خفىّ عن الأبصار.

الخامس و العشرون: أنّ الناس اجتمعوا على عثمان زارين عليه طاعنين فيه بمخالفته رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و العدول عن سنّته، و عدّدوا عليه أمورا، فلو جاز لأحد أن يخالفه بالاجتهاد لكان لعثمان أن يجيب خصمه بذلك و يناظرهم عليه، أو يرشدهم إليه، و مـا رأيناه فعل ذلك مع كثره المواقف التى واقفوه فيها كما مرّ بعضـها، و لو فعل لنقل إلينا، و لقـد كان كثير من الصـحابه الـذين طعنوا عليه واجهوه بمـا يسوؤه، و عـابوه حين غـابوا، و زجروه إذ حضـروا عنـده، و لم يعتل هو بأنّى اجتهـدت و رأيت أنّ الصواب فى خلاف ما قاله و فعله، و قد علمتم أنّه كثيرا ما كان يقول شيئا و يخالفه الناس لخطإ فى رأيه،

و [ما قال] أنا اليوم إمام القوم أولى منهم بذلك، و لو ساغ ما قلتم، استحال أن يتغافل عنه عثمان أو غفل هو و أتباعه و المصحّحون لما فعله فى عصره، و لو احتجّ و اعتلّ بذلك، استحال فى العاده أن لا ينقل إلينا و لم ينقل.

[الوجه] السادس و العشرون: أنّه لما كلّم عثمان أبا بكر و عمر فى ردّ الحكم، أغلظا له القول و زبراه و قال له عمر: يخرجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و تأمرنى أن أدخله!؟ و اللّه لو أدخلته لم آمن أن يقول قائل: غيّر عهد رسول اللّه صلّى عليه، و اللّه لئن أشقّ باثنتين كما تشقّ الآبله و هو خوص المقل أحبّ إلىّ من أن أخالف لرسول اللّه صلّى اللّه عليه أمرا، و إيّاك يا ابن عفّان أن تعاودنى فيه بعد اليوم.

و لو جاز مخالفته صلّى اللّه عليه و آله بالاجتهاد، لم يكن لعمر أن يردّ قول عثمان و يدفعه بأنّه مخالفه الرسول صلّى اللّه عليه و آله، و أنّ شقّه باثنتين أحبّ إليه منها، بل كان ينبغى أن يناظره و يحجّه بطريق الاجتهاد و سنّه النظر و مراعاه المصالح و المفاسد، و يرى عثمان وجه خطئه، و أنّه فى أىّ موضع من مقدّمات الاجتهاد وقعت له الغفله و حصل منه الإهمال، و ما نراه فعل هو ذلك و لا أبو بكر.

السابع و العشرون: قول عمر بعد ما سمع الخبر فى ديه الجنين: «لو لم نسمع لقضينا فيه بغير هذا».

و روى أنّه قال: «نقضى فيه برأينا». فدلّ على أنّه كان يترك الرأى بخبر الواحد، و لم ينكر على عمر أحد قوله و كان يرى التفاوت فى ديه الأصابع، فرجع عن رأيه بخبر عمرو بن حزم، أنّ فى كلّ إصبع عشره.

الثّامن و العشرون: حديث أبى الدّرداء حيث روى نهى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله عن بيع أوانى الذهب و الفضّه بأكثر من وزنها. فقال معاويه:

لا أرى بذلك بأسا.

فقال أبو الدرداء: من يعذرنى من معاويه! أخبره عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و يخبرنى عن رأيه؟ لا أساكنك بأرض أبدا.

دلّ كلام [أبى الدرداء هذا] على أنّ مقابله النص بالرأى غير مشروع، و لم يخصّص فى إنكاره بالأحكام، بل أطلقه بحيث يتناول الحروب و غيرها، و لو كان هناك فرق بين خبر و خبر و رأى و رأى، لما صحّ له الإطلاق.

التاسع و العشرون: أنّ عمر كان يرى أنّ الدّيه للورثه و لم يملكها الزوج فلا ترث الزوجه منها، فأخبر أنّ الرسول صلّى اللّه عليه و آله أمر بتوريثه منها، و هو خبر الضحّاك بن سفيان بأنّه كتب النّبىّ بتوريثها من الديه.

قال الآمدى: ترك [عمر] اجتهاده فى منع ميراث المرأه من ديه زوجها بخبر الواحد و قال: أعيتهم الأحاديث أن يحفظوها فقالوا بالرأى فضلّوا و أضلّوا كثيرا.

و هذا، و إن كان مورده الميراث إلّا أنّ فحوى الكلام هجر الرأى بخبر الواحد مطلقا، و هذه الأخبار مما استدلّ به العلماء فى كتب الأصول على أحكام خبر الواحد.

الثلاثون: ما روى أنّ عمر جاء رسولا- إلى أبى بكر من قبل أعيان الجيش، فاستأذنه فى رجوع أسامه متعلّلا بأنّ معه من وجوه الناس، و لا- نأمن على خليفه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و حرمه و حرم المسلمين أن يتخطّفهم المشركون حول المدينه. فقال أبو بكر: لو تخطفنى الكلاب و الذئاب لم أردّ قضاء قضى به رسول اللّه صلّى اللّه عليه.

و لمّا أدّى إليه [عمر] رساله الأنصار و سؤالهم أن يولّى عليهم أحدا أقدم سنا من أسامه وثب من مكانه و كان جالسا و أخذ بلحيه عمر بن الخطاب فجرّها و قال: ثكلتك أمّك يا ابن الخطّاب! استعمله رسول اللّه و تأمرنى أن أنزعه!؟

ص: ٣٨٣

و قد كان وجه المصلحه فيما رأوه باجتهادهم ظاهرا، فلو لا أنّ مخالفه النّبىّ بالاجتهاد غير سائغ لما ساغ لأبى بكر أن يجيبه بالردّ من عرض الخلافه عليه أوّلا، و أفضى بها إليه أخيرا و أن يزرى بقدره و يستخفّ به و يستهزئ ذلك الاستهزاء الذى لا يفعله الجلف الجافى بسوقى ساقط المحلّ.

و كيف ساغ له أن يأخذ بلحيته الكثيفه و يخاطبه بالثكل و الويل و هو غير مستحقّ لذلك، سوى أنّه تحمّل رساله كلّها أجر و ثواب، و جلّها صدق و صواب بزعمهم، و قد صدرت عن اجتهاد جماعه من المسلمين هم ذروه الأمر و سنامه و أساس الإسلام و قوامه؟

و هل يغضب ذو الدين على الحاكى طاعه جماعه من المسلمين و عبادتهم، و يفعل فعل من لا صبر له، و استشاط غيظا و تلهّب غضبا، فلو لا أنّ الأمر بمخالفه النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و لو كان عن اجتهاد كان فظيعا شنيعا لما ظهر منه ذلك الصنيع مع اتّفاق كان بينهما فى النفاذ و اتّحادهما فى الإلحام و اجتماعهما على ترويح الباطن؟

و هذا آخر ما أردنا إيراده من الأدلّه فى هذا الباب و فيها كفايه لأولى الألباب.

و لنشر إلى بعض شبه المخالفين:

الأولى: قوله سبحانه: عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ قالوا: عاتبه على الإذن [لمن أراد أن يتخلّف عنه] و العتاب لا يكون إلّا عن خطإ و الخطأ لا يكون فى الوحى بل فى الاجتهاد؟ و قال: عَفَا اللَّهُ عَنْكَ و العفو لا يكون إلّا عن ذنب.

و الجواب عنه: أمّا أوّلا فبأنّا قد روينا عن أهل بيت العصمه عليهم السلام كما مرّ مرارا أنّ القرآن نزل ب [طريقه قولهم:] «إيّاك أعنى و اسمعى يا

جاره»، و هی مرویه فی کتبهم أیضا عن ابن عبّاس، [و] فی معناه عن طرقنا أخبار کثیره، فلعلّ ذلک کان بإشاره الأصحاب الذین تقول فیهم ما تقول، و نزلت الآیه عتابا لهم و ردّا علیهم لقلّه نصحهم و سوء صنیعهم.

و قد مرّ فی هذا الکتاب أشباهها من قوله تعالی لنبیّه صلّی اللّه علیه و آله:

«لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ» [۶۵ / الزمر: ۳۹] و قوله سبحانه مخاطبا لعیسی علیه السلام: «أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» [۱۱۶ / المائده: ۵] و للتعریض باب عریض، فلا یستبعد کون المراد بالآیه المذکوره تعریضا و توبیخا لمن حمله علیه السلام علی الإذن و ألجأه إلیه و صنع ما انقلبت معه المصلحه عن وجهها و انعکس أمرها و انحصرت فی الإذن إلی غیر ذلک.

ثمّ نقول لهؤلاء القوم: لا یخلو النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله فی إذنه لهم من جهه الخطإ فی الاجتهاد من أن یکون آثما أو تارکا للأولی، أو لا هذا و لا هذا، بل إمّا مثابا مأجورا أو فاعلا مباحا و الأوّل خلاف الإجماع، و لم یظهر قائل بالثانی أیضا بل المشهور هو الثالث.

فإن کان استعمل لفظ العفو و المعاتبه معه صلّی اللّه علیه و آله، من جهه أنّه ترک الأولی، فقد خرجنا و هؤلاء الخصوم رأسا برأس، فإنّ المشهور عند أصحابنا الإمامیه حمل هذه الآیه و أمثالها علی ترک الأولی بدون أن یکون خطأ فی الاجتهاد، بل یکون تعمّدا لترک الأولی عندهم، کما یحملون خطیئه آدم علیه السلام مع ما وقع علیها من المعاتبات و غیرها علی ترک الأولی، فلا ترجیح معهم.

و إن کان من جهه الخطإ فی الاجتهاد بدون أن یکون هناک ترک للأولی، بل إمّا أن یکون فعل فعلا مباحا أو أتی بنافله و عمل بمندوب و أطاع اللّه فیما أمره به و أقام وظیفه عبادته، فلینصفوا حینئذ من أنفسهم، و لینظر اللبیب فی أنّه هل یکون استعمال لفظ العفو و إیقاع المعاتبه فی صوره ترک الأولی عمدا أحسن موقعا أم استعماله فی خطإ وقع أثناء الاجتهاد؟ مع أنّه لم یفعل فعلا

مرجوحا بل إمّا مباحا، و لعلّ من له أدنى حظّ من الإدراک لا يرتاب فى أنّ تأويل الإمامه أقرب بمراتب و أولى بدرجات كثره.

و مما ينبغى أن يعلم أنّ قوله صلّى اللّه عليه و آله و إذنه لهم من حيث إنّه قول و حكم لا يوصف بأنّه ترک الأولى؛ لأنّ الحكم من حيث إنّه حكم كان أمرا مطابقا للواقع من جمله أحكامه عليه السلام، فكان القعود لهم جائزا بحسب الواقع، و إنّما كان ترک الأولى فى إظهاره لهم و عدم منعهم من القعود.

و يحتمل أن يقال: لم يكن قعودهم جائزا فى الواقع، بل كان الواجب عليهم أن يخرجوا إلى الجهاد، لكن كان الأولى له أن يمنعهم و لا يأذن لهم.

و لا استبعاد فى أن يكون قعودهم محرّما و إذنه عليه السلام بحسب ما يظهرونه من الأعذار و يتعلّلون بالعلل جائزا، فربّ أمر كان فى الواقع حراما و الإذن فيه من حيث الظاهر جائزا، كما سيأتى أنّ أمير المؤمنين عليه السلام، سلّم من شهد عليه شاهدان بالسرقه إليهما ليقطعاه فأرسلاه و فرّا، مع أنّ قطعه كان محرّما عليهما، و أنّ النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله أذن لأهل الذمّه أن يقرّوا على مذهبهم و يستمرّوا على دينهم مع أنّه محرّم عليهم.

و أذن لعثمان فى عبد اللّه بن سعد بن أبى سرح، مع أنّه كان على عثمان أن لا يستأذنه صلّى اللّه عليه و آله و أن لا يؤمّنه.

و أذن أمير المؤمنين عليه السلام [ل] طلحه و الزبير فى الخروج إلى العمره، مع أنّه كان يعلم أنّه محرّم عليهما و كان يتظاهر بذلک.

غايه ما فى الباب، أن يكون عدم الإذن فيما نحن فيه أولى، و إذنه تركا للأولى، فإذا جاز أن يكون الإذن فى المحرّم جائزا مباحا فأولى أن يكون تركا للأولى.

[الشبّهه] الثانيه: قوله تعالى: «ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ

حَكِيمٌ لَوْ لا كِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ» [۶۷ - ۶۸ / الأنفال: ۸].

قالوا: لو لا أنّه أخطأ فی أخذ الفدیه لما عوتب علی ذلک.

و قد یقال إنّ مدلول هذه الآیه نهی عن الأسر و قد وقع الأسر بلا شبهه.

و أیضا قد أمر بالقتل و الأسر ضدّه،

و قد روی أنّ عمر بن الخطّاب دخل علی رسول اللّه فإذا هو و أبو بکر یبکیان فقال: یا رسول اللّه أخبرنی فإن أجد بکاء بکیت. فقال: أبکی علی أصحابک فی أخذهم الفداء، و لقد عرض علی عذابهم أدنی من هذه الشجره [و أشار] بشجره قریبه منه.

و البکاء و نزول العذاب قریبا دلیلان علی الخطإ.

و هذا أقصی ما قالوه فی تقریر هذه الشبهه فنقول [فی جواب هذه الشبهه]:

أمّا الأسر فلعلّه کان منهیّا عنه و لم یأسر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أحدا، و إنّما أمر بالقتل فخالفوه علی ما ذکره السیّد [المرتضی] رضی اللّه عنه فی کتاب تنزیه الأنبیاء.

و یرد علی ذلک أنّ أمیر المؤمنین أسر عمرو بن أبی سفیان أخا معاویه علی ما جاءت به الروایه، و أشار علیه السلام إلیه فی کتابه إلی معاویه، فلو کان الأسر منهیّا عنه لم یفعله علی علیه السلام.

و یمکن أن یکون الأسر [فی الواقع کان] منهیّا عنه بالنسبه إلی کلّ أحد مقیّدا بالغایه المذکوره فی الآیه، و إذا انتهی الرجل إلی الغایه صحّ منه الأسر، و قد کان علیّ علیه السلام أثخن فی الأرض حتّی أنّه قتل ما یقرب من نصف عدد القتلی، و غیره ما کان بلغ معشار ما بلغ صلوات اللّه علیه.

أو یقال: لعلّ الإثخان کان حاصلا حین أسر علی علیه السلام من أسر و لم یکن حاصلا حین أسر غیره.

و قد قال السيّد [المرتضى]: قدّس سرّه: إنّهم لمّا تباعدوا عن العريش و عن مرائه صلّى اللّه عليه و آله، أسروا من أسروا من المشركين بغير علمه صلّى اللّه عليه و آله و لا يبعد أن يكون هو عليه السلام لم يأسر حتّى فى الكفّار و انهزموا و تباعدوا و انتهى الأمر إلى آخره و وضعت الحرب أوزارها، فحينئذ أسر من أسر.

و يمكن أن يكون هذا الأسر مستثنى من العام لحكمه تعلّقت به، و قد افتكوا به رجلا من الأنصار، و كان حبسه أبو سفيان بابنه و كان الغرض من الأسر هو هذا، و القرينه على أنّ مثله مخصوص من العام أنّ التوبيخ فى الآيه تعلّق بإراده الدنيا و حطامها و أعراضها، و لو لم يكن المقصود من الأسر العرض الأدنى و النصيب الأخسّ و المطلب الأركس لم يكن داخلا فى النهى.

و اعلم أنّ حديث الأسر و كونه منهيّا عنه ساقط فيما نحن فيه من الاجتهاد و كونه واقعا على وجه الخطإ، و إنّما يتّجه التمسّک به فى نفى العصمه، فإنّ القائل بأنّ الاجتهاد وقع خطأ، لا يقول بأنّه وقع مخالفه للنصّ و على وجه المعصيه حتّى يكون مما يستحق عليه العذاب العظيم و الذى يتمسّک به فى معصيه النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله لا يقول بأنّه وقع على سبيل الخطإ فى الاجتهاد.

و يمكن أن يتوجّه بأنّ النهى إنّما حصل بهذه الآيه و لم يكن نهى صريح سابقا كيف و الاتّفاق حاصل على أنّه لم يكن هناک نهى و نصّ.

و أمّا الأمر بالقتل فى قوله تعالى: «فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ» [۱۲ / الأنفال: ۸] فالمراد به الكثره لا محاله، لا عموم [ضرب] أعناق الكفّار بلا خلاف، فالقتل المدلول عليه بالآيه لا ينافى الأسر.

و مما يدلّ على أنّ المراد به الكثره، هذه الآيه، فإنّها كالمفسّره لتلک، و كذلک قوله تعالى: «فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ حَتَّى إِذا

أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثاقَ» [۴ / محمد: ۴۷] فلعلّه عليه السلام علم المراد قبل نزول هاتين الآيتين أو بواحده منهما أو بغيرهما، فقد ظهر أنّ القتل المأمور به هو الإثخان فيه و الإكثار منه و هذا غير صريح فى النهى عن الأسر.

و لمّا دلّ الدليل على عدم صدور المعصيه منه عليه السلام، تعيّن الحمل على ذلك. و قد حصل التوبيخ له صلّى اللّه عليه و آله و العتاب فى هذه الآيه و لا وجه له حينئذ سوى أنّه اجتهد و أخطأ فى الاجتهاد.

و هذا تقريره على وجه ينطبق على ما نحن فيه.

و أنت خبير بأنّ الخطأ فى الاجتهاد إمّا أن يكون ناشئا عن تفريط و تقصير يعدّ ذنبا و معصيه، أو لا، بل يقع موجبا للثواب و مقتضيا للأجر الجميل، و على الأوّل فقد بطل استدلاله، إذ لو كان ذنب لا محاله لازما فأىّ دلاله فى الآيه على الاجتهاد و الخطإ فيه.

و على الثانى، لم يصحّ ترتّب العقاب على الفعل المندوب لا ـ محاله، الموجب للأجر و الثواب، و لا ـ قائل بأنّ المخطئ فى الاجتهاد تارك للأولى غير مستحقّ للثواب، و لا بأنّه مع عدم تفريطه مستحقّ للعقاب إلّا شرذمه قليله لا يعبأ بهم، و لم يبق أحد منهم على أنّ الكلام معهم هو الكلام على الاحتمال الأوّل.

و قول الفخر الرازى: إنّ الخطأ فى الاجتهاد و إن كان حسنه، إلّا أنّ حسنات الأبرار سيّئات المقرّبين، فلذلك حسن ترتّب العقاب عليه، فيه نظر لأنّه بعد تسليم صحّه ترتّب العقاب على الحسنه بناء على أنّ هاهنا ما هو أحسن منها، فلم لا يجوز أن لا يكون هاهنا خطأ فى الاجتهاد؟ بل أصاب فى اجتهاد و علم الحسن و الأحسن، و اختار الحسن على علم منه. أ فترى أنّه يمتنع من النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله ترك الأحسن و العمل بالحسن، إذا كان علمهما

و ميّز بينهما؟ و إنّما لا يمتنع إذا لم يعلمهما و حسبهما متساويين، فلا توجب الأصلح و الأحسن على اللّه سبحانه و توجبه على النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله.

و قد زعمت أنّ ترک الأحسن. و العمل بالحسن مما تكرّر منه صلّى اللّه عليه و آله، فقد رويتم أنّه صلّى اللّه عليه و آله عبس فى وجه ابن أمّ مكتوم فعاتبه اللّه على ذلک، كما مرّ، و عندكم أنّه محمول على ترک الأفضل أو الصغيره.

و [رويتم أيضا أنّه صلّى اللّه عليه و آله] حرّم ماريه [القبطيّه] على نفسه، و عند أصحاب هذا القائل أنّه صلّى اللّه عليه و آله أذنب و أنّ قوله تعالى: وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ إيماء على العفو عن هذه الزّلّه، و أنّ قوله تعالى: «لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ» [۱۱۷ / التوبه: ۹] و أمره بالاستغفار فى قوله: وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ (۱) و ما روى أنّه صلّى اللّه عليه و آله كان يستغفر فى اليوم و الليله سبعين مرّه، محمول على الذّنب. أو على ترک الأفضل و الأولى.

و نظائر ذلک كثيرا، فما الذى كان باعثا على أنّ اللّه تعالى خالف عادته فى ترک النكير عليه، و بهذا يعلم أنّ هذا العتاب و الإنكار ليس مبتيّا على ترک الأحسن، سواء أنشئ عن اجتهاد أو غيره.

و بما ذكرنا، يعلم جواب عن قولهم إنّه صلّى اللّه عليه و آله كان مأمورا بالقتل و الأسر ضدّه و ليس لأحد أن يقول: إنّ الأمر تناول حال الحرب و ما بعده، و لو كان بغير اختيار النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله، فلا ريب فى أنّ إبقاءهم بعد الحرب كان باختياره، و هو مناف للأمر بالقتل لأنّا نقول: الأمر بالقتل كان مقيّدا بحال المحاربه كما هو المتبادر من قوله [تعالى]: «فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

۱- فى الآيه: (۵۵) من سوره غافر: (۴۰) «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ». وفى الآيه: (۱۹) من سوره محمد: (۴۷): «فَاعلَم أنَّه لَا إلَه إلَّا هُو وَ أستَغفِرُ لِذَنبِکَ وَ لِلمُؤمِنينَ وَالمُؤمِناتِ»

فَضَرْبَ الرِّقابِ» [۴ / محمد: ۴۷] فإنّ الظاهر من الأمر بضرب الرقاب وقت اللقاء و هو حال الحرب، و لا يسمّى ما بعد الحرب و حصول الأسرى مكتوفين بأيدى الخصوم و تبدّد شملهم و زوال فئتهم عن مراكزهم، لقاء.

و أيضا المتبادر من مثل هذه العباره حدثان ذلك الفعل و فواتحه، لا أواخره، و إن دام على أنّ ضرب الأطراف الذى فسّر به ضرب البنان غير معهود من صاحب الشرع فى الأسير، فإنّه يجرى مجرى المثله، و إنّما يجوز وقت التحام الحرب و حين المسايفه.

و ربّما قيل: إنّ الأسر أضيف إلى النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله حيث قال عزّ من قائل: «ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ» [۶۷ / الأنفال: ۸] و لو لا أنّ الأسر وقع بأمره و إذنه، ما كان يضاف إليه صلّى اللّه عليه و آله.

و أجاب عنه السيّد [المرتضى] رضى اللّه عنه بأنّ الأصحاب إنّما أسروهم ليكونوا فى يده صلّى اللّه عليه و آله، فهم أسراؤه صلّى اللّه عليه و آله و مضافون إليه و إن كان لم يأمرهم بأسرهم. انتهى.

و نظيره قوله تعالى: «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ» [۱ / الطلاق: ۶۵] مع أنّ المطلّق لغير العدّه كان عبد اللّه بن عمر، و لم يأمره صلّى اللّه عليه و آله بذلك الطلاق، و قد أضيف إليه الطلاق و خصّ بالخطاب.

و ممّا يدلّ على أنّ إبقاء الأسرى لم يكن إثما، ما

روى الواقدى عن علىّ عليه السلام أنّه كان يحدّث و يقول: أتى جبرئيل النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله يوم بدر فخيّره فى الأسرى بين أن يضرب أعناقهم، أو يأخذ منهم الفداء و يستشهد من المسلمين فى قابل عدّتهم، فدعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أصحابه و قال: هذا جبرئيل يخيّركم فى الأسرى بين أن يضرب أعناقهم، أو تؤخذ منهم الفديه و يستشهد منكم قابلا عدّتهم بأحد.

قالوا: بل نأخذ الفديه و نستعين بها و يستشهد منّا من يدخل الجنّه، فقبل منهم الفداء، و قتل من المسلمين قابلا عدتهم.

و طعن من طعن فى هذا الحديث بأنّه ينافى العتاب على أخذ الفداء من باب الطعن بالمجهول على المعلوم.

مع أنّ ابن حجر ذكر فى شرحه لصحيح البخارى أنّ الترمذى و النسائى و ابن حبّان و الحاكم رووه عن علىّ عليه السلام بإسناد صحيح.

و يدلّ عليه أيضا، أنّ إبقاء الأسرى قد كان بإذنه و ما كان يسع المرءوس، إذا أذن الرئيس و أمر أن يخالف و يختار، [لا] سيّما فى مثل هذا الخطب الجليل و الشأن العظيم، خصوصا بعد ما أبرم مرائر أمر أتباعه و طاعته، و أوعد على معصيته فى الكتاب الكريم، فكانت التّبعه على الآذن المطاع و الآمر الواجب الاتباع، و لكان هو المستحقّ لتوجّه العتاب و التقريع و لم يقع الأمر كذلك، بل خصّوا بالعتاب و التهديد دونه صلّى اللّه عليه و آله، و غايه الأمر أن يعمّه صلّى اللّه عليه و آله معهم، و كذلك استشاره النبىّ صلّى اللّه عليه و آله أصحابه فى أمر الأسارى و أخذ الفداء منهم، دليل على أنّه لم يكن النصّ تناوله، و لو كان خاصّيا أو عامّيا تناوله، فكيف غفل النبىّ صلّى اللّه عليه و آله عنه مع طول مدّه المشوره و البحث عن أمرهم؟ حتّى روى أنّ أبا بكر و عمر كلّماه متناوبين متعاقبين مرارا عديده، و أنّ النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله دخل خيمته ثمّ بعد أمّه خرج و استأنف أمر المشوره، و كان الناس يخوضون فى كلامهما و يقول قائل: القول ما قال أبو بكر. و قائل: القول ما قال عمر.

و رووا أنّه تمثّل لهما بالملائكه و حالهم و حال عده من الأنبياء عليه السلام، و تلا عدّه من الآيات أ فلم يخطر بباله تلك الآيه النازله فى الواقعه التى هو بصددها.

و تذكر الآيات النازله فى شأن الأنبياء عليهم السلام و وقائعهم، حتّى تمثّل بها لأبى بكر و عمر.

ص: ۳۹۲

و کیف لم یـذکر أبو بکر هـذه الآـیه حتّی یتوقّف مما کـان فیه و یرتـدع من اسـتبقاء الأسـاری؟ و ما الـذی دهم الخائضـین فی کلامهما، حتّی ضربوا صفحا عن ذکر الآیه التی أهمهم أمر ما نزلت فیه؟

ثمّ هلم إلی عمر و ذهوله عن الآیه، مع أنّ له فیها غرضا عظیما و حظّا جسـیما لشـدّه ولوعه بقتل الأسـری، خصوصا بنی هاشم، لا سیّما عبّاسا و عقیلا حتّی صرّح باسمهما و عیّن القاتل لهما.

و بعد اللتیا و التی، لو کان اسـتبقاؤهم باجتهاد غفله عن النصّ، و ذهولا عن أمر اللّه تعالی، کان المجتهد فیه مثابا و مأجورا، و لم یتوجه العتاب، إلی آخر ما علمت.

و أمّا أخـذ الفـداء، فلا یتمّ الکلام فیه إلّا بأن یثبت أنّ العتاب و التهدید وقع علیه و هو ممنوع، بل إنّما وقع علی الأسـر الذی فعله المحاربون بدون إذن النبی صلّی اللّه علیه و آله، و کان غرضـهم من الأسر عرض الدنیا و کسب المال علی ما دلّ علیه القرآن.

و أیضـا أخـذ الفـداء، کان للتقوّی علی الجهاد. علی ما دلّت علیه الروایه و هو ممّا یتعلّق بأمر الآخره و الـذّم و العتاب، إنّما توجه بالآـیه إلی من کـان یریـد عرض الـدنیا، فظهر أنّه علی غیر هـذا الأخـذ وقـع، و بمـا سـواه تعلّق کمـا قلنـا أنّ الـذمّ وقع علی فعل الأصحاب المحاربین، و لعلّ غرضهم کان متعلّقا بالحطام الدنیوی.

و ممّا یـدلّ علی أنّ هـذا الوعیـد و العتاب لم یکن علی أخذ الفداء ثانیا، الروایه التی ذکرنا فی دخول عمر علی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله، فإنّ العذاب أضیف فیها إلی الأصحاب، و البکاء کان علیهم، و لم یذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نفسه فی البکاء و العذاب، مع أنّه هو الآذن الآمر لهم، و لا خیره لهم مع أمره فما للعذاب و لهم!؟

نعم لو كان ينزل على أبى بكر خاصّه لكان له وجه؛ لأنّه هو المشير على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بهذا الرأى و المزيّن له.

و مفهوم الاستثناء المذكور فى روايتهم الأخرى، حيث قال:

«لو نزل العذاب لما نجا منه إلّا عمر».

يدلّ على أنّه كان يتناوله صلّى اللّه عليه و آله، فبين الروايتين نوع من التنافى.

و من ذلك ظهر أنّ الروايه بأن تكون دليلا على نقيض مدّعاهم، أولى منها بأن تكون دليلا لهم، و لو صحّ البكاء، لكان رحمه عليهم لما ذكرنا من الأسر الواقع منهم.

و منه هاهنا ظهر أنّ بين ما تضمنته الروايه من تخصيص البكاء فى العذاب بهم و جعله بإزاء أخذ الفداء تنافيا.

و قول الفخر الرّازى: «أنّ بكاءه صلّى اللّه عليه و آله كان لخطإ فى الاجتهاد، و حسنات الأبرار سيّئات المقرّبين» فيه نظر من وجهين.

الأوّل: أنّه لا معنى للبكاء على فعل الطاعه و ما يوجب الثواب.

و الثّانى: أنّه لا وجه لبكائه صلّى اللّه عليه و آله على الأصحاب لخطإ نفسه، و هل رأيت أحدا يبكى على غيره لذنب نفسه!؟ فهذا فى غايه الظرافه.

و لا يتوهّم أنّ العذاب علّق فى الآيه على الأخذ لا على الأسر؛ لأنّ الأخذ يستعمل فى كلّ فعل و لا يختصّ بما يؤخذ، إلّا إذا وصل بكلمه «من» الجارّه، و لا صله فى الآيه [الكريمه].

و لنكتف من ردّ شبههم بما تعلّق بهاتين الآيتين الشريفتين، فإنّهما عمده تمسّكوا به.

و أمّا ما تمسّكوا به من الأخبار، فجوابها أظهر من أن يتعرّض له، مع أن أكثرها مما لم يثبت عندنا، و نحن فى فسحه من ردها و منع صحّتها..

ص: ۳۹۴

**[ترجمه]بدان که مسلمانان درباره این مسأله اختلاف نظر دارند که آیا برای پیامبر صلی الله علیه و آله جایز است در اموری که نصّ درباره آن نیست اجتهاد کند یا جایز نیست؟

سپس اینکه با فرض جایز بودن، آیا منحصر در امور دنیا و اموری می گردد که ارتباطی با دین ندارد؟ یا به غیر آن سرایت می... کنـد؟ و بـا فرض سـرایت کردن به امور دیگر آیـا به امور مربوط به جنـگ‌هـا اختصاص دارد یا به چیزهایی غیر از آن نیز تعلق می گیرد؟

و کسـانی که قائل به جایز بودن آن هسـتند در صـدور آن از پیامبر اختلاف نظر دارنـد، گروهی اثبات کرده و گروه دیگر نفی کرده‌اند و عده‌ای دیگر در مورد آن سکوت کرده‌اند.

و گروهی که قائـل به صـدور هسـتند در این مسأله اختلاف نظر دارنـد که آیا برای آن حضـرت در اجتهاد، اشـتباه کردن جایز است یـا خیر؟ و اگر جـایز باشـد آیا بر اشـتباه باقی می‌مانـد یا از آن باز می گردد؟ هر یک از این وجوه قائلانی دارد مگر وجه باقی ماندن بر اشـتباه که از ظاهر سـخن آنان اینگونه برمی‌آید که کسـی قائل بدان نبوده و بازگشت حضـرت از اشـتباه را وجه تمایز ایشان با دیگر مجتهدان قرار داده‌اند.

علامه در شـرح خود بر مختصر ابن حاجب مدعی شده که بر باقی نماندن حضرت بر اشتباه، میان علماء اجماع است و از سخن آمدی و برخی شارحان صحیح مسلم نیز این مطلب آشکار می گردد .

جبائی و ابوهاشم این دیدگاه را برگزیده‌اند که پیامبر صـلی الله علیه و آله در امور شـرعی از اجتهاد بهره نگرفته است و اجتهاد از ایشان صادر نشده و تنها در امور جنگی اجتهاد می کرد.

از شافعی و احمد بن حنبل و ابو یوسف نقل شده که آن حضرت به صورت مطلق و در هر امری اجتهاد می کرد.

گروهی که قاضـی عبـدالجبار و ابـو حسـین بصـری از جمله آنـان هسـتند بر این باورنـد که اجتهـاد جـایز است؛ بـدون آنکه با قاطعیت بگویند.

و اصـحاب مـا رضـوان الله علیهم بـا قـاطعیت این دیـدگاه را رد می کننـد و آن را در امور دین و و دنیـا هرگز جـایز نمی‌داننـد. پوشـیده نیست که جواز اجتهـاد و صـدور آن از سوی پیـامبر صـلی الله علیه و آله، مسـتلزم جواز مخـالفت بـا ایشـان نیست زیرا ممکن است در فرامین او، اموری باشـد که اجتهـاد ایشان بـدان رهنمود کرده و با این وجود برای احـدی جایز نیست که با آن حضرت مخالفت کند زیرا خداوند متعال فرمانبرداری مطلق از پیامبر را واجب کرده است.

این مسـألهماننـد این است که امت اسـلامی از طریق اجتهـاد، بر حکمی اجمـاع کننـد و با این وجود در نظر اینان هرگز کسـی نمی‌تواند با آن مخالفت کند، و یا مجتهد در احکام فروع دین با اجتهاد خویش حکم می کند و برای مقلّدش جایز نیست که با او مخالفت کند، هر چند در حکم دادنش ممکن است به اشتباه برود.

بـا توجه به اینکه دژ محکم مخالفـان در دفع ایرادهـا و طعنه‌هـا از امامـان گمراهشـان، تمسک جسـتن به جایز بودن مخالفت با

رسول امین علیه السلام است – همانطور که در تجهیز سپاه اسامه و موارد دیگر با آن حضرت مخالفت داشته‌اند – درصدد برآمدیم این جلد را که مشتمل بر نقصان‌ها و اشتباهات آن‌ها است، با مبحثی به پایان ببریم که بر تباهی یکی از دو امر زیر دلالت دارد: اول جایز بودن اجتهاد بر پیامبر صلی الله علیه و آله ، یا صدور آن از جانب ایشان، و دوم جایز بودن مخالفت در یکی از احکام آن حضرت، هرچند که از روی اجتهاد باشد. و هر یک از این دو مسأله، مستلزم مقصود ماست. و در همه کارها توکل و اعتماد بر خداوند بسیار مهربان است .

می گوئیم: چندین دلیل بر این امر دلالت دارد:

دلیل اول: سخن خداوند متعال است که می‌فرماید: «وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى » – . نجم / ۳ – ۴ – {و از سر هوس سخن نمی گوید. این سخن به جز وحیی که وحی می شود نیست.} خداوند سبحان از سرِ هوس سخن گفتن پیامبر را نفی کرده و آن را منحصر در وحی نموده است و اگر برخی سخنان او از روی اجتهاد باشد محصور کردن در وحی، صحیح نیست.

و اگر بگوییم هوا و هوس با قرینه مقابله (بخش اول با بخش دوم آیه) شامل اجتهاد نیز هست، چرا که آیه اقتضا می کند مقصود از هوی هر چیزی جز وحی باشد و اجتهاد از جمله وحی نیست، در این صورت بخش اول آیه نیز بر مدعای ما دلالت می کند.

و بر این مطلب اشکال کرده اند که مقصود از آیه، نفی سخن کافران است که می گفتند پیامبر قرآن را به دروغ ساخته است. پس عموم آیه، نفی می‌شود. و اگر آن(عمومیت آیه) را هم بپذیریم، نمی‌توانیم بپذیریم که اجتهاد را نفی می کند؛ زیرا اگر آن حضرت با وحی به اجتهاد عمل کرده باشد، دیگر سخن گفتنش از روی هوس نبوده بلکه سخنی از وحی است.

جواب فرض اول: معلوم نیست که این آیه درباره سخن آنان که ذکر شد، نازل شده باشد پس جایز نیست قرآن را بدان تخصیص بزنیم چرا که تنها تخصیص زدن آیه‌های قرآن با امر معلوم و آشکار و آنچه در حکم امر معلوم است، جایز می‌باشد. و اگر این را هم بپذیریم خاص بودن سبب، عموم را تخصیص نمی‌دهد و این قول مشهور است، و دلیلی خارجی نیز بر تخصیص زدن وجود ندارد.

و جواب فرض دوم با چند وجه ممکن است:

یکی اینکه آنان وحی را در جاهای بسیاری از سخنانشان در مقابل اجتهاد قرار می‌دهند .

دیگر اینکه: وحی کلامی است که سریعا شنیده می‌شود و اجتهاد اینگونه نیست و در واقع حجیت و اعتبار اجتهاد به وحی استناد داده می‌شود. و چیزی که به وحی استناد داده می‌شود غیر از خود وحی است. و دلیلش این است که تقسیم عبارت قرآن به این صورت صحیح است که بگوییم: آیا آن سخنان وحی است یا از وحی استنباط می‌شود و بدان استناد داده می‌شود؟ و خداوند در جواب فرموده است: «إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى» و بیضاوی به آنچه بیان کردیم اقرار دارد و پس از نقل آن جواب گفته است: در این جواب جای اشکال است زیرا در این حالت مستند به وحی خواهد بود نه اینکه خود وحی باشد.

دیگر اینکه: ما مبحث را اختصاص به اجتهادی داده‌ایم که اشتباه در آن جایز باشد و اکنون در اجتهادی که عاری از خطا باشد که مخالفت با آن جایز نیست و از جمله امور قطعی است منازعه نمی‌کنیم و مقصود ما در این مبحث به این مطلب ارتباطی ندارد که آیا پیامبر صلی الله علیه و آله درباره هر سخنی چیزی را گفته که از طریق وحی بوده؟ یا به شیوه عام بیان کرده و از قانونی کلی آن را گرفته که از پیش‌روی آن و از پشت سرش باطل بدان راه نمی‌یابد؟

پس می گوئیم: خداوند تبارک و تعالی فرموده است: « وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى*مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى*وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى*إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى» - . نجم / ۱ - ۴ - {سوگند به اختر [قرآن] چون فرود می آید، [که] یار شما نه گمراه شده و نه در نادانی مانده و از سر هوس سخن نمی گوید. این سخن به جز وحیی که وحی می شود نیست.} و مفسران اتفاق نظر دارند که در راستای نفی گمراهی و اثبات وحی نازل شده است و در واقع برای نفی گمراهی مذکور در آیه است و گمراهی مختص به اصول نیست بلکه در فروع نیز در همه انواع احکام وجود دارد و در غیر این صورت برای استدلال آنها بر حجیت اجماع در فروع حتی در امور جنگی و حکومت‌داری، بر اساس آنچه از پیامبر روایت شده که: «امت من بر گمراهی اجماع نمی‌کنند.» - و مشابه این حدیث - معنایی نمی‌ماند .

در این صورت ثابت می‌شود که وحی، اجتهادی که خطا در آن جایز باشد را شامل نمی‌شود زیرا در غیر این صورت از وحی بودن آن، نفی گمراهی که مد نظر است، ملزم نمی‌گردد و این مقدار برای مدعای ما کافی است. و روایتی که از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده بر این مطلب دلالت دارد که آن حضرت در جایی اتراق کرد و به او گفته شد: اگر این تصمیم وحی خداوند است، می‌شنویم و اطاعت می‌کنیم و اما اگر نظر شخصی است این مکان برای اتراق مناسب نیست و و قول مشهور این است که آن منزلگاه در بدر بود و گوینده این سخنِ حباب بن منذر بود. پس آن روایت بر این دلالت دارد که در وحی، اشتباه و خطا جایز نیست و بدان راه نمی‌یابد. و پیامبر نیز این مطلب را تأیید فرموده است. و شنیده نشده کسی بر گوینده این سخن عیب بگیرد و او را مؤاخذه کند و بگوید: این تقسیم بندی او باطل است و چه ملازمتی بین وحی بودن آن و وجوب فرمانبرداری است، - نه در زمان صحابه و نه در زمان تابعان تا عصر ما! - با اینکه این روایت در کتاب‌های سیره و تاریخ و در کتاب‌های اصول در جایگاه استدلال بر مسائلی از اجتهاد مرتبط با پیامبر صلی الله علیه و آله فراوان نقل شده است؟

اگر نه این بود که در وحی خطا جایز نیست و آنچه عاری از خطا نباشد و مخالفت با آن جایز می‌باشد شرعا بر آن وحی اطلاق نمی‌گردد ، عادتا محال بود که کسی این سخن را انکار نکند و بر آن ایراد نگیرد با وجود اینکه انگیزه‌ها و مسببات ایراد گرفتن و انکار کردن موجود بوده به نحوی که در مسائل بسیاری که همواره جای بحث و مخاصمه بوده، در محل نزاعشان به آن استدلال کرده‌اند. و این از عادت‌های مردم بویژه کسانی است که به مباحث حجت‌آوری و نظرپردازی و مسائل اختلافی می‌پردازند و ما آنان را می‌بینیم که تأویلات بعید و تکلفات بی‌روح ذکر کرده‌اند، پس چگونه چنین ایرادی را مطرح نکرده‌اند؟!

خلاصه مطلب اینکه آنچه بیان کردیم دلیلی است بر اینکه آنان بر صحت این تقسیم بندی واقف بودند، چه با تأیید پیامبر صلی الله علیه و آله و یا با دلیل دیگر. پس گمان نشود که آنچه ما در مورد دوم ذکر کردیم، به مورد اول بازگردد .

دلیل دوم: این فرموده خداوند متعال است: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا» - . احزاب / ۳۶ - {و هیچ مرد و زن مؤمنی را نرسد که چون خدا و فرستاده اش به کاری فرمان دهند، برای آنان در کارشان اختیاری باشد و هر کس خدا و فرستاده اش را نافرمانی کند قطعاً دچار گمراهیِ آشکاری گردیده است.}

مقصود از آیه قضاوت رسول خدا صلی الله علیه و آله است و نسبت دادن قضاوت ایشان به خداوند به جهت آگاه کردن بر این امر بوده که قضاوت پیامبر، قضاوت خداوند است همانطور که مفسران آن را ذکر کرده‌اند. و هر آنچه پیامبر صلی الله علیه و آله بر زبان آورده حتی اگر از روی اجتهاد باشد، چیزی است که به آن قضاوت فرموده است، پس جایز نیست از آن عدول کرده و با آن مخالفت شود و اختصاص دادن «خیره» به آنچه که صرفا از روی هوس باشد و نه از روی اجتهاد و یا اختصاص دادن آن به گناه، هیچ وجهی ندارد و تنها به خاطر میل به تاویل و روی گردانی از ظاهر کلام و نافرمانی از سنتی است که می‌بایست بر اساس آن به ظاهر کتاب و سنت عمل شود - بدون اینکه قرینه‌ای باشد که دست براشتن از ظاهر را اقتضا کند و یا شاهدی باشد که بر آن گواهی دهد -.

دلیل سوم: این فرموده خداوند است: «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىَ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُواْ فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا» - . نساء / ۶۵ - {ولی چنین نیست، به پروردگارت قَسَم که ایمان نمی آورند، مگر آنکه تو را در مورد آنچه میان آنان مایه اختلاف است داور گردانند سپس از حکمی که کرده ای در دلهایشان احساس ناراحتی [و تردید] نکنند، و کاملا سرِ تسلیم فرود آورند.} توضیح آیه بدین صورت است که بر مسائل اختلافی در میان امت این مطلب صدق می کند که آن از جمله مسایل نزاع‌برانگیز میان آنان است. پس در هر مسأله اختلافی می‌بایست پیامبر صلی الله علیه و آله را داور قرار دهند و به سخن او بازگردند و تسلیم بی‌چون و چرای او شوند، و مخالفت با پیامبر از روی اجتهاد، با این مطلب تناقض دارد .

پس آشکار گردید که در مسأله اختلافی جایز نیست با آنچه از سخن پیامبر صلی الله علیه و آله آشکار می‌شود مخالفت شود، چه از روی اجتهاد باشد یا غیر آن. و اما مسائلی که بر آن اجماع دارند و یا اموری که کسی تا کنون آن را نفی و اثبات نکرده، برای موافقت با سخن پیامبر از آن سزاوارتر است.

دلیل مطلب فوق در اموری که بر آن اجماع دارند، واضح است و اما مسائلی که کسی به نفی و اثبات آن نپرداخته، به این دلیل است که وقتی پیروی کردن از سخن پیامبر در اموری که گروهی از مسلمانان سخن آن حضرت را تحقق بخشیده ولی شبهه‌ای شرعی مخالف آن است، واجب باشد و این شبهه مانع از وجوب پیروی از آن نمی‌شود، پس در اموری که گمان چنین مانعی هم نمی‌رود، پیروی سزاوارتر است.

و نیز هیچ کسی قائل به فصل در این مسأله نیست، زیرا امت اسلامی یا قائل به جواز مخالفت با پیامبر در امور اختلافی و غیر آن هستند، و یا در هر دو حالت، هر گونه مخالفتی را نفی می کنند.

با این توضیح، این توهم برطرف می‌شود که چه بسا سخن پیامبر صلی الله علیه و آله از مواردی باشد که بر مخالفت آن اجماع شده بر این مبنا که پیش از اجماع بر مخالفت با آن، از جمله مسایلی بوده که کسی به نفی و اثبات آن نپرداخته است یا از مسایل اختلافی بوده است.

اگر بگویی: در اینجا یک احتمال دیگری هست و آن اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله مرتکب خطا شود و از طریق وحی بر اشتباهش آگاه گردد و آنچه تو بیان کردم با آن منافاتی ندارد.

می گوئیم: این در مبحثی که بدان می‌پردازیم ما را سودی نمی‌بخشد زیرا مقصود این است که مخالفت سخن پیامبر صلی الله علیه و آله از روی اجتهاد جایز نیست و اما اینکه با وحی ایشان متوجه اشتباه گردند، این سخن، در جواز باطل کردن کلام پیامبر صلی الله علیه و آله و خطا دانستن دیدگاه آن حضرت فایده ندارد و در تصحیح آنچه شماری از اصحاب او در مخالفت با امر ایشان و ردّ کردن حکم او در آنچه وحی درباره اشتباه بودن آن موجود نیست بلکه خداوند متعال آن را مقرر داشته و دیدگاه پیامبر را به تایید رسانده، سودی نمی‌بخشد .

دلیل چهارم: این سخن خداوند متعال است که می‌فرماید: « قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» - . آل عمران / ۳۱ - {بگو: «اگر خدا را دوست دارید، از من پیروی کنید تا خدا دوستتان بدارد و گناهان شما را بر شما ببخشاید.} مفهوم جمله شرطی این است که اگر از من پیروی نکنید خداوند شما را دوست نمی‌دارد و گناهانتان را نمی‌آمرزد و هر آنچه موجب دوستن نداشتن خداوند و نیامرزیدن گناهان باشد، حرام است.

اگر بگویی: هر عملی که مستحب باشد موجب محبت خداوند می گردد و چه بسا سببی برای آمرزش نیز شود. و استعمال شرط در آن صحیح است و در این صورت شرط به این مفهوم است که: اگر آن را انجام ندهید، محبتی که مترتب بر آن عمل است و مغفرتی که به سبب آن بدان نائل می‌شوید را از دست می‌دهید، پس بر وجوب دلالت ندارد.

می گوئیم: اولا اینکه ترجیح دادن پیروی از پیامبر برای ما بسنده می کند زیرا کسی که اجتهاد در برابر پیامبر صلی الله علیه و آله را جایر نمی‌داند، دستور پیامبر را واجب می‌داند تا زمانی که دلیلی دیگری که از آن قوی‌تر باشد، بر خلاف آن دلالت کند. و کسی که مخالفت با آن را جایز می‌داند ترک و مخالفت با آن را - بنا بر اجتهاد خویش - واجب، مستحب یا مباح قرار می‌دهد و پیروی از دستور پیامبر را در بیشتر امور حتی مستحب هم قرار نمی‌دهد.

پس این نظر که پیروی کردن از امر پیامبر مستحب است، ناگزیر بر خلاف اجماع مرکب است.

ثانیا: مفهوم شرط، نفی مطلق جزای شرط را اقتضا می کند نه جزای مقید به شرطی که مقارن با آن است، زیرا در غیر این صورت استدلال به مفهوم شرط در هیچ یک از موارد صحیح نمی‌باشد.

و پنداشته شود که این امر به پیروی کردن، به صورت مطلق است نه به صورت عام، که در این صورت نتیجه و تحلیل مفهوم آیه بدین صورت است: اگر در هیچ یک از اوامرم از من پیروی نکنید، خداوند هرگز شما را دوست نخواهد داشت و مفهوم آیه به این صورت نیست که اگر از من پیروی نکنید حتی اگر در یک امر باشد، خداوند شما را دوست نمی‌دارد؛ زیرا حاصل اتفاق نظر ما و دشمنان بر این است که مقصود از آن پیروی کردن در همه اوامر است و از این جهت در مسأله تأسی بدان استدلال می کنند. پس در آن اندیشه کن.

دلیل پنجم: این سخن خداوند است که می‌فرماید: «وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ

الْعِقَابِ» - . حشر / ۷ - {و آنچه را فرستاده [او] به شما داد، آن را بگیرید و از آنچه شما را باز داشت، بازایستید و از خدا پروا بدارید که خدا سخت کیفر است.} توجیه دلالت آیه در موارد زیر است:

یکی: دستور خداوند به گرفتن آنچه پیامبر صلی الله علیه و آله بدان امر کرده، می‌باشد.

دوم: دستور خداوند متعال به بازایستادن از آنچه پیامبر از آن بازداشته است. پس اگر از خلاف آنچه بدان امر کرده، نهی کند، همان مقصود است، و گرنه امر به چیزی در نزد اکثر علمای اصول نهی از ضدّ آن است و در نهی عکس امر است.

سوم: دستور خداوند به تقوا پس از آن، این را می‌رساند که گرفتن و بازایستادنی که در آیه ذکر شده، همان تقوا می‌باشد و کسی که آن را ترک کند اسم تقوا از او سلب می گردد به علاوه اینکه متون دالّ بر امر به تقوی و حرام بودن ترک آن، ادلّه... ای است که بیانگر وجوب آن است.

دلیل ششم: این فرموده خداوند متعال است: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» - . حجرات / ۱ - {ای کسانی که ایمان آورده اید، در برابر خدا و پیامبرش [در هیچ کاری] پیشی مجویید.} توجیه دلالت آیه این است که هرگاه سخن و قول پیامبر صلی الله علیه و آله موجود باشد، سپس اجتهاد خود را بر آن مقدم بداریم، پیشی جستن در برابر خدا و پیامبرش لازم می گردد .

روایت‌های صحیح آنان بر این دلالت دارد که این آیه درباره جدال و نزاع ابوبکر و عمر در انتخاب امارت اقرع بن حابس و قعقاع بن معبد نازل شد و این دو نفر درباره امور مربوط به جنگ با هم نزاع داشتند و پیامبر صلی الله علیه و آله دستوری در آن مورد نداده بود و در حقیقت هر یک از آن دو شخص در رابطه با انتخاب امارت نظری ابراز می کرد که گمان داشت سود و منفعت دارد. و اگر این چنین مواردی از جمله پیشی جستن نهی شده‌ای باشد که مستوجب توبیخ و سرزنش می گردد و از بافت آیه آشکار می گردد، پس در اجتهاد در اموری که پیامبر درباره آن قبلا نظر اعمال کرده است و ارتباط بیشتری با دین دارد، سزاوارتر و آشکارتر است.

دلیل هفتم: این فرموده خداوند متعال است: «أَطِیعُواْ اللّهَ وَأَطِیعُواْ الرَّسُولَ وَأُوْلِی الأَمْرِ مِنکُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ» - . نساء / ۵۹ - {خدا را اطاعت کنید و پیامبر و اولیای امر خود را [نیز] اطاعت کنید پس هر گاه در امری [دینی] اختلاف نظر یافتید، اگر به خدا و روز بازپسین ایمان دارید، آن را به [کتاب] خدا و [سنت] پیامبر [او] عرضه بدارید،} معنای بازگردانیدن به خدا و پیامبر او این است که یا دست نگاه‌دارید تا حکم آن با نص کتاب و سنّت بر طبق آنچه حقّ است آشکار گردد، یا مقصود این است با حکمی که در متن قرآن و سنت پیامبر آمده سنجیده شود. که طبق معنای اول بر بطلان قیاس به صورت مطلق دلالت دارد و طبق معنای دوم دلالت بر بطلان قیاس دارد در اموری که نصّ کتاب و سنت درباره آن موجود باشد و شرح و تفصیل آن در تفاسیر آمده است. و بر اساس هر دو معنا قیاس در مقابل نصّ باطل می‌شود و هرگاه قیاس در برابر نصّ باطل شود و عمل بدان در آنچه نصّ از رسول خدا صلی الله علیه و آله موجود است، جایز نباشد، اجتهاد و عمل بدان در مخالفت با سخن رسول صلی الله علیه و آله نیز جایز نیست زیرا هر کس قائل به جایز نبودن آن با قیاس باشد، قائل به جایز نبودن مطلق آن نیز هست.

بـا توجه به اینکه آیه هر امری را که بر سـر آن نزاع پیش‌آیـد فرا می گیرد، خواه حکم یکی از دو طرف نزاع یا هر دو طرف از کتاب و سـنت گرفته شود خواه نه. و درباره آن حکم می‌شود که می‌بایست به سخن خدا و رسولش رجوع شود و به سود هیچ کدام از دو طرف نزاع حکم داده نشود. پس در هنگام مخالفت با پیامبر از روی اجتهاد – حتی اگر گمان شود از نصّ اسـتنباط شده – این مطلب ثابت می‌شود که از جمله اموری است که باید در آن به نصّ سخن پیامبر مراجعه شود، پس اجتهاد بر خلاف آن جایز نیست.

می‌مانـد این مطلب که چه بسا آن مسأله از جمله مسایلی باشـد که درباره آن اجماع دارند، پس ثابت نمی‌شود درباره آن نزاع وجود داشته باشد، یا اینکه از جمله مواردی باشد که نفی و اثبات آن تعیین نشده باشد.

جواب این سؤال پیش‌تر در توضیح استدلال به این آیه «فلا و ربّك لا يؤمنون» بیان شد.

دلیل هشـتم: این فرموده خداونـد متعال است: «وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا» - . نساء / ۶۱ - {و چون به ایشـان گفته شود: «به سوی آنچه خـدا نازل کرده و به سوی پیامبر [او] بیاییـد»، منافقان را می بینی که از تو سـخت، روی برمی تابنـد.} خداونـد منافقان را به خاطر روی‌برتافتن از رسول صـلی الله علیه و آله به صورت مطلق نکوهش می کنـد. پس بیـانگر این است که این کـار دربـاره هر کس و به هر صورتی که باشـد ناپسـند و غرقابـل توجیه است. پس مخالفت با آن در هیچ چیز جایز نیست زیرا نوعی روی‌برتافتن به شمار می‌آید.

دلیـل نهم: این فرموده خداونـد متعـال است: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللّهِ» - . نساء / ۶۴ - {و ما هیـچ پیامبری را نفرسـتادیم مگر آنکه به توفیق الهی از او اطاعت کنند.} گفته‌اند: تفسیر آیه این است که ارسال پیامبر جز برای اطاعت مردم از ایشان نبوده است. پس هر کس از او فرمان نبرد و به حکم او راضـی نشود، رسالت او را نپذیرفته است و هرکس اینگونه باشـد کافر است و باید کشته شود.

این سـخن آنـان بر این دلالـت دارد که آنـان اطاعت عام در همه امور را از آیه برداشت کرده‌انـد به این معنی که ارسال پیامبر برای اطاعت در همه اوامر و نواهی بوده و جایز نیست در هیچ مورد با او مخالفت شود زیرا مقصود از اینکه غرض از فرسـتادن پیامبر، اطاعت است، واجب گردانیـدن اطاعت بر کسانی است که پیامبر به سوی آنان فرسـتاده شـد، نه اینکه مقصود، فقط بیان هدف از رسالت یعنی اطاعت باشد.

فخر رازی گویـد: ظاهر لفظ، موهم عموم است و چه بسا آنان این مطلب را فهمیـده‌اند زیرا فعل مضارع مفید اسـتمرار در زمان است و کسـی قائـل به این نیست که اطاعت پیامبر در هر زمانی واجب است هر چنـد در همه اوامر واجب نباشـد. اما آن مطلب مسـتلزم این نیست که ظـاهر لفـظ به آن معنی باشـد و در حقیقت مسـتلزم وجوب اطاعت به صورت عموم در واقع (زمان حال) است.

یـا گفته می‌شود: اوامر جزئی در جایگـاه خود در اجزاء زمان جای گرفته‌انـد. پس با آنچه بر عموم دوم دلالت دارد، عموم اول قصـد شـده است همانطور که مقصود از دوام و ابـدیت، عموم افراد است و با آنچه بر بخشـی از اوقات دلالت دارد، بخشـی از

افراد قصد شده است.

اشکال این سخن آن است که این معنی، مجازی غیر آشکار است و ادعای آشکار بودنش بعید است. و دیدگاه صحیح و محققانه این است که طاعت ضدّ معصیت است و معصیتی که به امری نسبت داده شود، حتی در مخالفت با آن و لو در یک جهت صدق می کند و معصیتی که به شخص دستور دهنده اضافه شده، حتی در مخالفت با یکی از اوامرش نیز صدق می کند. پس اطاعت از امر و دستور، همان مخالفت نکردن در هیچ یک از وجوه است، و برای شخص امر کننده همان مخالفت نکردن در حتی یکی از اوامرش است. از این جهت آنان در اعطای فرماندهی امیران و فرمان‌پذیری برای آنان به این بسنده نمودند که بگویند: «ما شنونده از تو و مطیع هستیم». بدون آنکه مطلق اطاعت را تعمیم بدهند. و سخن آنان: در فلان کار نه کارهای دیگر از او اطاعت می کنیم، مجازی است که برخلاف ظاهر است.

و اینکه آنان به فرموده خداوند متعال «قل اطیعوا الله و اطیعوا الرسول» و این فرموده: «فاتبعونی یحببکم الله» بر مسأله تأسی استدلال می کنند، مؤیّد مطلب ما است چرا که اگر عموم آیه نبود، این استدلال صحیح نمی‌بود .

دلیل دهم: این فرموده خداوند متعال است که می‌فرماید: «قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِن تِلْقَاء نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيّ» - . یونس / ۱۵ - {بگو: «مرا نرسد که آن را از پیش خود عوض کنم. جز آنچه را که به من وحی می شود پیروی نمی کنم} و توضیح استدلال به آیه به همان شیوه استدلال به این سخن خداوند «ان هو الا وحی یوحی» است که در دلیل اول آن را بیان کردیم.

دلیل یازدهم: این فرموده خداوند متعال است: «قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنْ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ» - . احقاف / ۹ - {بگو: «من از [میان] پیامبران، نو درآمدی نبودم و نمی دانم با من و با شما چه معامله ای خواهد شد. جز آنچه را که به من وحی می شود، پیروی نمی کنم} که شرح و توضیح آن پیش‌تر بیان شد.

دلیل دوازدهم: فرموده خداوند متعال «وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ» - . نساء / ۶۹ - {و کسانی که از خدا و پیامبر اطاعت کنند، در زمره کسانی خواهند بود که خدا ایشان را گرامی داشته [یعنی] با پیامبران و راستان و شهیدان و شایستگانند.} بر این دلالت دارد که اطاعت از پیامبر در هر کاری که باشد سبب می‌شود شخص با پیامبران و صدیقان همراه شود و اگر پیامبر صلی الله علیه و آله در اجتهادش به خطا رفته باشد و این مطلب فهمیده می‌شد، اطاعت از ایشان در آن کار سببی برای آنچه ذکر کردیم، نمی‌شد، پس بر نبود خطا و اشتباه در اجتهاد پیامبر دلالت دارد.

دلیل سیزدهم: فرموده خداوند متعال «ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ» - . احقاف / ۴ - {اگر راست می گویید، کتابی پیش از این [قرآن] یا بازمانده ای از دانش نزد من آورید.} بر این دلالت دارد که در قول منقول از پیامبران نخستین احتمال خطا و اشتباه نیست زیرا اگر اینگونه نبود میان آوردن بازمانده دانش و نیاوردن آن تفاوتی نبود .

ممکن است در این مطلب از دو جهت مناقشه شود:

اول: ما نمی‌پذیریم که این آیه بر عدم خطا در بازمانده دانش دلالت دارد و تنها بر این دلالت دارد که بدون آن ادعایشان راستین نیست، یعنی آنان نمی‌توانند بازمانده‌ای از دانش بیاورند که دال بر شرک باشد و مادامی که آن را نیاورند در دعوت خویش صادق نیستند؛ زیرا از اموری نیست که با عقل صرف شناخته می‌شود، و اگر دانسته شود در حقیقت با نقل دانسته می‌شود و در اینجا نقلی وجود ندارد. و این منافاتی ندارد با اینکه نقل مذکور در شرک کافی نیست.

دوم: آن مطلبِ[مطرح در آیه]از جمله اصول است و ما با جایز نبودن مخالفت با پیامبر در آنچه درباره اصول دین بیان کرده، مخالف نیستیم و تنها مخالفت با ایشان را در فروع دین جایز می‌دانیم.

این دو معنی بر خلاف ظاهر هستند پس با تمسک به ظاهر آیه منافاتی ندارد.

دلیل چهاردهم: آیه‌هایی هستند که بر نهی از پیروی کردن از گمان، و بسنده نمودن به علم دلالت دارد و واضح است که قول پیامبر صلی الله علیه و آله حکم خداوند می‌باشد هر چند حکم ظاهری باشد و پیروی کردن از آن جایز و بلکه واجب است. و اجتهاد امت هرگاه مخالف با آن باشد، جایز بودن پیروی از آن آشکار نیست زیرا اختلاف در آن تحقق یافته. پس مخالفت با آن ترک امری مشکوک است که از پیروی کردن از آن نهی شده و روی آوردن به امر آشکاری است که واجب بوده و بدان امر شده است.

دلیل پانزدهم: در فرموده خداوند: «مَّنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّهَ وَمَن تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا» - . نساء / ۸۰ -

{هر کس از پیامبر فرمان بَرَد در حقیقت، خدا را فرمان برده و هر کس رویگردان شود، ما تو را بر ایشان نگهبان نفرستاده ایم.} توجیه استدلال این است که هر کس زبان را بشناسد تردیدی به دل راه نمی‌دهد که مفاد آیه این است که اطاعت از پیامبر صلی الله علیه و آله چیزی جز اطاعت از خداوند عزّ و جلّ نیست. پس همانگونه که هر کس از روی اجتهاد با نصّ خداوند سبحان مخالفت کند گمراه و منحرف است، بر همین منوال هر کس با پیامبر از روی اجتهاد مخالفت کند و کسی که مخالفت با آن حضرت را جایز بداند، گمراه است زیرا او با اجتهادی سخن می گوید که سخن او مستلزم اجتهاد در برابر خداوند و جایز دانستن مخالفت با باری تعالی است.

خداوند متعال در آیه بعد از این آیه خلاف طاعت را به پنهان داشتن چیزهایی غیر از آنچه پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است، تفسیر نموده و فرموده است: «وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُواْ مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِى تَقُولُ وَاللّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلاً» - . نساء / ۸۱ - {و می گویند: فرمانبرداریم، ولی چون از نزد تو بیرون می روند، جمعی از آنان شبانه، جز آنچه تو می گویی تدبیر می کنند. و خدا آنچه را که شبانه در سر می پرورند، می نگارد. پس، از ایشان روی برتاب و بر خدا توکّل کن، و خدا بس کارساز است.} فخر رازی در تفسیر این آیه بر عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله در همه کردارها و گفتارهایش استدلال کرده است و گفته است:

شافعی در باب واجب بودن اطاعت از پیامبر گوید: این سخن خداوند «و من یطع الرسول فقد اطاع الله» بیانگر این است که هر تکلیفی که خداوند بندگانش را بدان ملکف ساخته، در باب وضو و نماز و روزه و حج و دیگر باب‌هایی که در قرآن آمده

است، و آن تکلیف در قرآن تـبیین نشـده است، در این صورت راهی برای انجـام این تکـالیف جز تبیین و تفسیر پیـامبر وجود ندارد، پس اگر چنین باشد باید بگوییم اطاعت از پیامبر عین اطاعت از خداوند است. این سخن شافعی است.

واضح است که در این سخنان اعترافی است به اینکه اجتهاد بر خلاف امر پیامبر صلی الله علیه و آله قطعا باطل بوده و اجتهادی بر خلاـف امر خداونـد عزّ و جلّ است. پس حتی اگر فرض کنیم پیـامبر صـلی الله علیه و آله به اجتهـاد پرداخته است، در هیچ حالتی مخالفت با آن حضرت جایز نیست .

دلیل شانزدهم: این فرموده خداوند متعال است: «لَا تَجْعَلُوا دُعَاء الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاء بَعْضِكُم بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» - . نور / ۶۳ - {خطاب کردن پیامبر را در میان خود، مانند خطاب کردن بعضـی از خودتان به بعضی [دیگر] قرار مدهید. خدا می داند [چه] کسانی از شما دزدانه [از نزد او] می گریزنـد. پس کسانی که از فرمان او تمرّد می کننـد بترسـند که مبادا بلایی بـدیشان رسـد یا به عـذابی دردناک گرفتار شوند.}

عموم مفسران مرجع ضمیر (امره) را رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌دانند.

و دیدگاه ابوبکر رازی که ضمیر را به خداوند سبحان ارجاع می‌دهد، اعتباری ندارد. علاوه بر اینکه اگر صحیح می‌بود ساختار کلام بر پایه این ادعا می‌شد که مخالفت امر پیامبر، مخالفت با خداوند سـبحان است، تا تناسب اجزاء آیه رعایت گردد. که در این صورت مقصود و غرض آیه به نحو کامل‌تر ایفا می‌شود.

و اگر مخالفت با امر پیامبرصـلی الله علیه و آله ترس از فتنه و عذاب دردناک را به دنبال داشته باشد، تباهی اجتهاد در مخالفت ایشان آشـکار می گردد. زیرا اگر موافقت با امرِ حضرت به عنوان اعتراف به حقّ بودن و واجب القبول بودن آن امر معنا شود - آن طور که برخی گمان کرده‌اند - مدعای ما(تباهی اجتهاد در مخالفت با حضرت)، واضح و آشکار است.

و اما اگر به معنای انجام دادن درست آنچه بـدان امر شـده در نظر گرفته شود، با توجه به اینکه مخالفت با امر پیامبر به این معنا در موضع عذاب و فتنه است، پس اجتهاد بر خلاف آنچه بدان امر شده باطل بوده و این همان مدعای ما است.

دلیـل هفـدهم: اوامر مطلقی کـه اطـاعت از پیـامبر صـلی الله علیـه و آله را واجب می گردانـد که به صـورت مفرد و یـا به همراه وجوب اطاعت از خداوند سـبحان ذکر شده است مانند این فرموده خداوند: «وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» - . نور / ۵۶ -

{و نماز را برپا کنید و زکات را بدهید و پیامبر [خدا] را فرمان برید تا مورد رحمت قرار گیرید.} و این فرموده: «قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» - . نور / ۵۴ - {بگـو: «خـدا و پیـامبر را اطـاعت کنیـد. پس اگر پشت نمودیـد، [بدانیـد که] بر عهـده اوست آنچه تکلیف شـده و بر عهـده شماست آنچه موظّف هستیـد. و اگر اطاعتش کنید راه خواهید یافت، و بر فرسـتاده [خدا] جز ابلاغ آشـکار [مأموریتی] نیست} این مطلب در کتاب بزرگ خداونـد در بیشتر از بیست جا آمده است و اجتهاد بر خلاف امر پیامبر صـلی الله علیه و آله در واقع

مخالفت بـا امر خداونـد عزّ و جلّ در وجوب اطاعت از پیامبرش است و بطلان آن آشـکار می‌باشـد و افاده چنین اوامری برای عموم در ادلّه‌های پیشین تبیین گردید.

دلیل هجـدهم: از جمله مواردی که بر بطلان اجتهادی از پیامبر که مخالفت با آن جایز باشـد این است که ابوبکر و عمر بر این باور بودنـد شاید حکم آنان اشتباه و شاید درست باشد و از صـحابه و دیگر کسانی که در حضور آنان بودند می‌خواسـتند که آنان را از اشـتباه و خطا آگاه کنند و سخنانشان را بی دلیل تایید نکنند و بی جهت سازگاری نکنند. و سازگاری درباره آن دو و چشم پوشـی از اشتباهاتشان به نسبت پیامبر صلی الله علیه و آله کمتر، و ترسیدن در برابر آن دو در مقایسه با پیامبر کمتر بود. و گمان حتمی بودن درستی و صحت، در فرموده خداوند متعال و فعل پیامبر صلی الله علیه و آله بیشتر بود به ویژه پس از آنکه در قرآن تثبیت و تکرار شـد که پیامبر از روی میل و خواسـته شخصـی کاری انجام نمی‌دهد و از روی هوی و هوس سـخنی بر زبـان نمی‌آورد و سـخنش حکم، و نطقش جـدایی بین حق و باطـل و گفتارش عین عـدالت است که آیات نازل شـده و سوره های تلاوت شده بر این مطلب گواهی می‌دهد. و پندار حتمی بودن صـحت، درباره آن دو به این صورت نبوده و این اسباب و انگیزه‌ها برای آنان صـدق نمی‌کنـد. چگونه چنین باشـد در حالی که در حقّ پیامبر این آیه نازل شـده است: «ما آتاکم الرسول فخذوه و ما نهاکم عنه فانتهوا» و از نافرمانی از آن حضـرت نهی کرده و از مخالفت و دشمنی با او تهدید کرده است. اما چیزی در این رابطه برای آن دو وجود ندارد .

پس پیامبر صـلی الله علیه و آله سـزاوارتر و شایسـته‌تر به این است که مردم را آگاه کنـد سـخن او چه بسا با رای و نظر درسـت مخالفت داشـته باشد و در راه و مسـیر حقّ به اشتباه دچار می‌شود. و چگونه ممکن است پیامبر صلی الله علیه و آله در طول این مـدت مدیـد اهمال کرده و در آن زمان دور ودراز فراموش کرده که امتش را از پیروی کردن باطل دور نگاه‌دارد و آنان را از اقتـدای به ناحقّ بر حذر دارد و از پافشاری بر امر ناشایستی که مخالف حکم خداوند است محافظت کند در حالی که ابوبکر و عمر توفیق آن را به دست آورده و بدان رهنمود یافتند؟!

اگر شخصی بگوید: این آگاه کردن و اشاره، گرچه شایسته و بهتر است اما واجب نمی‌باشد، در این صورت نیز دلیل و برهان، راست و مسـتقیم و قاطعانه خواهد شد زیرا اینکه پیامبر این امر شایسته و سزاوار، و دلسوزی و توجه به امت را ترک کرده باشد و آن دو به این جایگـاه مختص گشـته و در این فضـیلت بی‌همتا شونـد و بر این گفته - که مردم در جایگاه مـدح و برشـمردن فضائلشان روایت می‌کنند -، اصرار ورزند، از جمله مواردی است که ذوق و قریحه سالم از آن ابا دارد.

چرا پیـامبر نفرمود: من هماننـد شـما هسـتم، گـاهی در نظری اشـتباه می‌کنم و گاهی درست می‌گویم، همانطور که می‌خورم و می‌نوشم و در بازار راه می‌روم!؟ هر کس عادت پیامبر را بدانـد و زندگینامه ایشان را دنبال کند، هیچ گونه شک و تردیدی به دل را نمی‌دهد در اینکه اگر آنچه آنان گفتند(اجتهاد و خطای پیامبر) راهی به مسیر صدق و راستی داشت پیامبر صلی الله علیه و آله هرگز امرش را رهـا نمی‌کرد و از این مسـأله غافـل نمی‌مانـد که مردم را بـدان رهنمود سازد. اما انصاف و عـدالت از امر آشکار رخت بر بسته و تعصب پرده‌های تاریکی را بر چشمان آویخته است.

دلیـل نوزدهم: از جمله اموری که بر آن دلالـت دارد اسـتدلالی بود که ابوبکر در روز ثقیف بر انصـار کرد و از قول او روایت کرده‌انـد که گفت: «امامان از قریش هسـتند» و انصار امر را به او واگـذار کرده و بـدین وسیله از شـرف و بزرگی خود دست

کشیدند. آنان را چه شد که حجت و دلیل او را با این گفته جواب ندادند که بگویند: چه دلیلی در این رابطه داری حال آنکه می‌دانی پیامبر چه بسا از روی نظر و اجتهاد سخنی بر زبان می‌آورد و در موارد بسیاری به اشتباه می‌رفت و از رأی خود باز می گشت، پس هیچ حجتی در این مسأله نیست و به کار نمی‌آید. به ویژه در آنچه مربوط به حکومت و رهبری می‌شد، زیرا در موارد اندکی این امور از طریق وحی آسمانی و تنزیل خداوندی مشخص می گردید؟! با وجود اینکه انصار به شدت مراقب امر حکومت بودند و همدیگر را سفارش می کردند که پابرجا بمانید و حکومت بر خود را به احدی واگذار نکنید. تا جایی که حباب دسته شمشیرش را گرفته بود و سعد در طول زندگی خود اعتراض می کرد و آشکارا بطلان امر آن دو را بیان می کرد و اشاره به چیرگی و دشمنی آنان داشت و خشم آن دو را در دل داشت. و همه انصار جز شمار اندکی از آنان بر همین حال بودند و آنچه در این باره گفته‌اند و نظم و نثری که از آنان به جای مانده، مشهور است و در کتاب‌های سیره و تاریخ‌ها ذکر شده است. چگونه از طرح این اشکال بزرگ به حجت آنها(ابوبکر و عمر) غافل ماندند؟ فرض کن همه آنان آن موقع فریب خوردند و در وهله اول غفلت دامنگیرشان شد، پس چرا بعدا جبران نکردند و بار دیگر به احتجاج و استدلال نپرداختند؟

دلیل بیستم: این سخن ابوبکر است که گوید: «در مورد کلاله با نظر و رأی خود سخن می گویم، پس اگر درست بود از جانب خداوند است و اگر اشتباه بود از جانب من و شیطان است و خداوند و پیامبرش از آن مبرّا هستند.» پس اگر رسول خدا صلی الله علیه و آله اسوه و الگوی ابوبکر در جواز اشتباه بود، این تبرئه و منزّه دانستن حضرت توجیهی نداشت.

دلیل بیست و یکم: روایتی است که از ابن مسعود نقل شده که درباره مفوّضه گوید: «درباره آن با رأی و نظر خودم سخن می گویم اگر درست باشد از جانب خدا و با توفیق خداست و اگر اشتباه باشد از جانب من و شیطان است.»

این تفصیل، برای بیان شرکت و همانندی[خدا و رسول در عدم خطا در حکمشان] قاطع است. و این دو روایت مشهور است که علماء در کتاب‌های اصول آورده و با این دو روایت بر مسائلی از احکام اجتهاد استدلال کرده‌اند که از جمله این کتاب‌ها، کتاب «الاحکام» آمُدی است.

دلیل بیست و دوم: سخن عمر بن خطاب[برای اثبات خلافت ابوبکر!] است که [خطاب به انصار] گفت: «کدام یک از شما راضی می‌شود بر دو قدمی که رسول خدا [برای نماز] مقدم داشت، تقدم جوید؟!» یا روایتی که در همین معنا است که پیش‌تر بیان کردیم. و سخن دیگر او که گوید: «[خدا] برای امر دین ما به تو(ابوبکر) رضایت داد، آیا برای امر دنیایمان به تو راضی نشویم؟!».

واضح است که نماز یا از جمله اموری است که اجتهاد و احتمال خطا در آن جایز است، یا اینکه از طریق وحی الهی تعیین شده که هیچ شکی در آن نیست؛

بنابر حالت اول جای استدلالی در آن سخن عمر نیست؛ زیرا در این حالت ممکن است بگویند: ما اجتهاد کردیم و دیدیم که وجه درست عکس آن چیزی است که پیامبر انجام داده است، و مصلحت و منفعت بیشتر بر خلاف آن چیزی است که پیامبر در آن نظر داده است و این امر بر ایشان ممتنع نیست و بدان راضی نیستیم. در این حالت چه استبعادی در این اظهار [عدمِ] رضایت وجود دارد؟! و این استبعاد تنها در حالتی است که خطا و اشتباه در آن(حکم پیامبر به نماز ابوبکر) جایز نباشد و

بطلان بدان راه نیابد.

اگر گفته شود: وجه غالب بر درست بودن آن(احکام پیامبر) است هر چند گاهی به ندرت خطا و اشتباه جایز می‌گردد، و آنچه صحت و صواب بر آن غلبه دارد ترك نكردن و مراعات آن شایسته است و آنچه خردها بر آن تمرکز دارند این است که از مخالفت اینچنین اموری دوری گزیده شود زیرا تنها گمان اشتباه در آن می‌رود.

گوئیم: انصار یا با ابوبکر منازعه کرده و بدون تمسك جستن به چیزی و بدون اجتهاد مدعی بودند امامت از آن خودشان است، یا اینکه دیدگاهشان بر اساس شبهه‌ای که آن را دلیل می‌دانستند یا گمان می‌کردند دلیل است، بیان کردند. توجیه اول از جمله مواردی است که اشخاصی مانند انصار که خدا درباره شان فرموده: «الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا» {کسانی که مهاجران را پناه دادند و یاری کردند}، بدان روی نمی‌آورند چرا که آنان بزرگان صحابه و چهره‌های شاخص مسلمانان و بهترین مردم و دانشمندان اهل دین بودند. چگونه امکان دارد اشخاصی همچون آنان به این کار فسق روی بیاورند؟ آیا کسی در میان امت بود که آن‌ها را به این فسق و عصیان نسبت دهد؟ و اگر اینگونه می‌بود اخبار آن برای ما نقل می‌شد. تمسك جستن به این نوع استدلال در میان آنان(مخالفین ما) شایع است .

و همچنین امت اسلامی بر این مطلب اجماع مرکب دارند که هر کس در مورد امامت و رهبری با رأی و نظر خود سخن بگوید و در رابطه با آن به اجتهاد روی آورد، یا فاسق است، و یا اینکه با فضیلت‌ترین عبادت را انجام داده و هر چند در دیدگاه خود به صواب نرفته باشد اما پاداش به دست می‌آورد.

اما اینکه برخی از آنان به راه حقّ و یقین رفته و دیگران از راه دین منحرف شدند بر اساس اجماع منتفی است. پس معلوم می‌گردد انصار و کسانی که از آنان پیروی کردند از روی شبهه دیدگاهشان را بیان کرده‌اند. پس بر عمر واجب بود به برتری اجتهاد پیامبر صلی الله علیه و آله بر اجتهاد آنان با یکی از وجوهی که برای برتری دادن امور، مفید واقع می‌شود، - و در علم اصول بحث شده - تمسك می‌جست.

و بر اساس احتمال دوم(وحی بودن انتخاب ابوبکر برای نماز جماعت) عمر می‌بایست با دلیلی ثابت می‌کرد که آن نظر از وحی است نه از روی اجتهاد و حجتی می‌آورد که ثابت می‌کرد که آن از جمله یکی از دو قسم است.

علاوه بر این قیاس چیزی که در آن اجتهاد جایز باشد و خطا در آن ممکن باشد، مانند امر امامت و ریاست با چیزی که استناد آن به وحی بوده و توقیفی باشد، معنایی ندارد و چگونه عمر یکی از آن دو را به دیگری قیاس کرده با وجود اینکه این تفاوت آشکار و فاحش بین آن‌ها وجود دارد؟!

بیست و سوم: سخن عمر است در زمانی که یکی از مردّدان در سپاه اسامه به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: «آیا این جوان نوپا را امیر و فرمانده ما قرار می‌دهی و ما برگزیده بزرگان قریش هستیم؟!» عمر گفت: اجازه بده ای رسول خدا گردن او را بزنم، او منافق شده است.

این مطلب می‌رساند که صِرف مخالفت با پیامبر صلی الله علیه و آله مستلزم نفاق و کفر است، چه قول حضرت از روی اجتهاد

باشد و چه از روی اجتهاد نباشد، و چه در امر ولایات و جنگ‌ها یا در غیر آن باشد، و گرنه چگونه ممکن است نفاق و کفر او متعیّن شده و زدن گردن او حلال گردد؟! و چگونه پیامبر صلی الله علیه و آله عمر را بر این رأی و نظر فاسد و گمان باطل تایید کرده است؟! و حضرت و هیچ یک از صحابه و تابعین پیامبر آن را انکار نکردند؟ و چطور دشمنان عمر که به دنبال لغزش‌های وی بودند از این خطای آشکار غافل بودند؟

و چگونه فقها در طول این مدت بر او عیب نگرفته و متعرض وی نشده‌اند؟ حتی کسانی که در صدر اسلام بر دیدگاه روافض بودند و تشنه و شیفته کوچکترین لغزش از او بودند، مانند هشام بن حکم و محمد بن نعمان احول و دیگر افرادی که به این خصیصه شهرت داشتند و از جمله اصحاب مجادلات کلامی و فرقه‌ای به شمار می‌آمدند، این عیب را بر او نگرفتند با وجود اینکه برای تحقیر وی حریص بوده و شیفته آن بودند که بدی‌ها و معایب او را آشکار کنند!؟ اگر در گذشته این امر(حرمت و کفر مخالفت با پیامبر)اجماعی نبود و در آن اختلاف و نزاعی وجود داشت، از آن [سخن عمر] چشم‌پوشی نمی‌کردند و غافل نمی‌شدند.

و آنچه ذکر کردیم در باب عادت‌ها قوی‌تر است و از احوال مردم در همه آنچه در این باره ذکر می‌کنند و یا بر این مسأله استدلال می‌کنند، آشکار است. و در واقع این سخنِ جدید و دروغِ ساختگی، گواهی دروغین است که گروهی از متاخران آن را ساخته‌اند تا برخی از عقاید جعلی خود را ترویج دهند و بدین وسیله کارهای شیوخ و امامانشان را توجیه و اصلاح نمایند. و چه دور است! و چگونه بدین مقصود دست می‌یابند «وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ما يَشْتَهُون» در حالی که بین آن‌ها و خواسته‌هایشان مانع ایجاد شده است؟!

بیست و چهارم: سخن عمر در روز بدر هنگامی که ابوحذیفه درباره برخی سخنانی که پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده بود، سخن گفت؛ پیامبر صلی الله علیه و آله سفارش می‌کرد که کسی از بنی هاشم به قتل نرسد زیرا آنان را به زور به جنگ آورده بودند نه به دلخواه خود. ابوحذیفه گفت: «آیا پدران و برادرانمان را به قتل برسانیم و بنی هشام را رها کنیم؟ اگر من با عموی پیامبر روبه رو شوم بینی او را با شمشیر می‌بُرم.» که عمر گفت: «ابو حذیفه در دین منافق شد.» و اینگونه از پیامبر دستور طلبید: «اجازه بده گردن او را بزنم.» و پیامبر سخن عمر را انکار و ردّ نکرد. و اگر مسأله بر اساس گمان آن‌ها(جواز مخالفت با پیامبر) می‌بود برای پیامبر هدایتگرِ هدایت شده و راهنما و مرشد که برای راهنمایی و هدایت برانگیخته شده، شایسته و سزاوار بود که به او بگوید: چه ارتباطی میان انکار سخن من و نفاق گمان کرده‌ای، بلکه نظر او طاعت و بندگی خداوند است اگر درست باشد دو اجر، و اگر درست نباشد یک اجر خواهد داشت. بویژه در امور جنگی و تدبیر کار سپاهیان و جنگ‌ها و خاصتا در روز بدر که مسلمانان در آن در اوج نگرانی و ضعف بودند و هنوز اسلام به قدرت نرسیده بود، و برانگیختن کینه منجر به محنت و رنج و مصیبت می‌شد. و اگر عمر در آن مسأله به راه درست نرفته بود، پیامبر از ابوحذیفه تغافل نمی‌کرد و برایش عذر نمی‌آورد که خداوند و پیامبرش را دوست می‌دارد و برای اصلاح آنچه در ظاهر از او سر زده بود به باطن او تمسک نمی‌کرد. چرا که واضح است که اگر ظاهر فاسد نباشد، در جواب کسی که بر او طعنه می‌زند جایز نیست که عدول شود به اینکه باطن او بر خلاف آن چیزی است که ظاهرش به گمان می‌اندازد. و آن(تمسک به باطن شخص)، سخن کسی است که از دشمن او مقدماتی را که [درباره ظاهر او] ادعا کرده قبول می‌کند و اما می‌گوید که آن مقدار در مقصود بسنده نمی‌کند بلکه اصل بر امر باطن است و آن ملاک است.

اگر مسأله آن گونه که آنان گمان می‌کنند می‌بود(جواز اجتهاد بر خلاف امر پیامبر) پیامبر صلی الله علیه و آله آشکارا حق را بیان کرده و می‌فرمود: هیچ تباهی و عیب و طعنی در گفته ابوحذیفه نیست، و در واقع آن سخنش نمونه‌ای از سخنانی است که برای هر شخصی جایز است بدان با من سخن بگوید، و اگر عبادت نباشد کمتر از آن نیست که مباح دانسته شود. و نیز پیامبر متعرض باطن او و صحت عقیده او نمی‌شد و به امری که برای مردم آشکار نبود و از دیدگان پنهان بود، نمی‌پرداخت.

دلیل بیست و پنجم: مردم گرد عثمان جمع شدند و بر او اصرار کرده و به خاطر مخالفت با پیامبر صلی الله علیه و آله و عدول از سنت آن حضرت بر او عیب می‌گرفتند و کارهایی را برای او برشمردند. اگر برای کسی جایز بود که از روی اجتهاد با پیامبر مخالفت کند عثمان می‌بایست دشمنش را با آن جواب می‌داد و با آنان در این باره به بحث و مناظره می‌پرداخت، یا اینکه آنان را بدان رهنمود می‌ساخت. و با وجود مواردی بسیاری که در برابر او ایستاده و موضع گرفتند – همانطور که برخی از این موارد را پیش‌تر بیان کردیم – چنین عکس العملی را از او ندیده‌ایم و اگر چنین کاری انجام می‌داد برای ما نقل می‌شد و خبر آن به دست ما می‌رسید. و بسیاری از اصحابی که بر او عیب می‌گرفتند، با سخنانی که ناپسندش بود با او رو به رو شده و صحبت می‌کردند، و چون غایب می‌شدند از او عیب می‌گرفتند و چون در نزدش حضور می‌یافتند او را منع می‌کردند. و او اینگونه علت و دلیل نمی‌آورد که من اجتهاد کردم و دیدم که وجه درست در خلاف گفتار و کردار پیامبر است و شما دانستید که در موارد بسیاری پیامبر چیزی می‌گفت و مردم به خاطر خطای او با او مخالفت می‌کردند و من که اکنون به عنوان امام مردم هستم ، در این مسأله از آنان اولی و سزاوارترم.

و اگر گفته شما صحیح بود غیرممکن است عثمان آن را نادیده گرفته باشد یا او و یاورانش و کسانی که در زمان او اعمالش را توجیه می‌کردند غافل مانده باشند و اگر بدان احتجاج کرده بود عادتا محال است که برای ما نقل نشده و به دست ما نرسیده باشد. و می‌بینیم که هیچ خبری در مورد آن به ما نرسیده است.

دلیل بیست و ششم: هنگامی که عثمان با ابوبکر و عمر درباره بازگرداندن حَکَم بن أبی العاص[که پیامبر از مدینه اخراجش کرده بود]صحبت کرد، آن دو با خشونت با او سخن گفتند و او را از آن منع کردند و عمر به او گفت: رسول خدا او را خارج کرده و تو مرا امر می‌کنی که داخلش کنم؟! سوگند به خدا اگر من بدان بپردازم ایمن نیستم که گوینده‌ای گوید: عهد و پیمان رسول خدا را تغییر داد. سوگند به خدا اگر دو نیم شوم مانند برگ درخت بلسان برایم خوشایندتر از این است که در یک امر با رسول خدا مخالفت کنم و ای ابن عفان برحذر باش که از امروز به بعد آن را برایم تکرار نکنی.

و اگر مخالفت با پیامبر صلی الله علیه و آله جایز می‌بود، عمر سخن عثمان را ردّ و انکار نمی‌کرد که سخن او مخالفت با رسول خدا است و این را اظهار نمی‌کرد که دو نیم شدن او از آن کار برای او خوشایندتر است بلکه شایسته بود با او مناظره می‌کرد و با شیوه اجتهاد و سنّت بررسی و مراعات منافع و مفاسد با وی احتجاح کرده و برایش دلیل بیاورد و عثمان اشتباه دیدگاهش را متوجه می‌شد و می‌فهمید که در جایی از مقدمات اجتهادش دچار غفلت شده سهل‌انگاری از او سر زده است. و ما نمی‌بینیم که عمر و ابوبکر این کار را انجام داده باشند.

دلیل بیست و هفتم: سخن عمر پس از آنکه خبر مربوط به دیه جنین را شنید و گفت: «اگر در این باره چیزی نشنیده بودیم چیزی غیر از این در این رابطه حکم می‌دادیم.»

و روایت شده که گفته است: «با رأی و نظر خود حکم می‌کردیم.» پس دلالت بر این دارد که او با شنیدن خبر واحد، نظر خود را ترک می‌کرد و کسی آن سخن عمر را ردّ نکرد و او معتقد بود که دیه انگشتان متفاوت است که با شنیدن روایت عمرو بن حزم نظر خود را بر این تغییر داد که دیه در هر انگشت ده شتر است.

دلیل بیست و هشتم: حدیث ابودرداء است که روایت کرده پیامبر صلی الله علیه و آله از فروش ظروف طلا و نقره با بیشتر از وزنشان نهی کرده است. معاویه گفت: من در این باره ایرادی نمی‌بینم.

ابودرداء گفت: چه کسی مرا در برابر معاویه معذور می‌دارد! سخن پیامبر را برای او بازگو می‌کنم و او مرا از رأی و نظر خود باخبر می‌کند؟ هرگز با تو در یک سرزمین سکنی نمی‌گزینم.

این سخن ابودرداء بر این دلالت دارد که مقابله با نصّ با رأی و نظر مشروع نیست و ردّ و انکار را به احکام اختصاص نداده است بلکه آن را به صورت مطلق آورده به نحوی که امور جنگی و غیر آن را شامل می‌شود. و اگر تفاوتی میان یک روایت با روایت دیگر، و یک نظر با نظر دیگر می‌بود درست نبود که او لفظ را به صورت مطلق بیاورد.

دلیل بیست و نهم: عمر بر این باور بود دیه شوهر برای ورثه است و شوهر مالکیت آن را ندارد، پس زن از آن ارث نمی‌برد. سپس به او خبر دادند که رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داده است که زن از آن ارث ببرد. و آن روایت ضحاک بن سفیان است که روایت کرده پیامبر نوشته است که زن از دیه ارث می‌برد .

آمدی گوید: عمر اجتهادش را درباره ارث نبردن زن از دیه همسرش با یک خبر ترک کرد و گفت: نتوانستند احادیث را حفظ کنند و رأی خود را بیان کردند در نتیجه گمراه شده افراد زیادی را گمراه کردند.

این مسأله هر چند درباره میراث وارد شده اما مفهوم کلام این است که با یک خبر، رأی و نظر مطلقا کنار گذاشته می‌شود و این روایت‌ها از جمله احادیثی است که علماء در کتب اصول درباره احکام خبر واحد بدان استدلال کرده‌اند.

دلیل سی‌ام: آنچه درباره عمر روایت شده که به عنوان نماینده از طرف بزرگان لشکر اسامه به نزد ابوبکر آمد و از او اجازه خواست که اسامه را بازگرداند به این بهانه که همراه او مردمان سرشناسی هستند و ما بر خلیفه رسول خدا و حرم او و حرم مسلمانان ایمن نیستیم مبادا که مشرکان در اطراف مدینه بر آنان حمله کنند. ابوبکر گفت: اگر سگ‌ها و گرگ‌ها مرا بربایند حکمی را که رسول خدا بدان حکم کرده، ردّ نمی‌کنم.

و هنگامی که عمر نامه انصار و درخواست آنان مبنی بر اینکه کسی مسنّ‌تر از اسامه را بر آنان بگمارد، تحویل ابوبکر داد، او در حالی که نشسته بود از جایش جهید و ریش عمر را گرفته و کشید و گفت: مادرت به عزایت بنشیند ای پسر خطاب! رسول خدا اسامه را به کار گماشت و تو مرا امر می‌کنی که او را برکنار کنم؟!

با اینکه توجیه مصلحت در آنچه آنان با اجتهاد خود بدان رسیده بودند آشکار بود، پس اگر نبود که مخالفت با پیامبر از روی اجتهاد جایز نیست، برای ابوبکر جایز نبود که در آغاز به پیشنهاد عمر در عرضه خلافت به او، جواب ردّ دهد و در نهایت نیز

خلافت را به خود او(عمر) برساند. و جایز نبود در اینجا جایگاه او را تحقیر کند و او را خوار گرداند و اینگونه او را به تمسخر گیرد، تمسخری که شخص بداخلاق ستمکار در حق فرد پست و فرومایه روا نمی‌دارد.

و چگونه برای او جایز است که ریش پرپشت او را بگیرد و او را با عزا نشستن مادر و هلاکتش خطاب قرار دهد در حالی که او مستحق چنین رفتاری نبود، جز اینکه به گمان آنان او نامه‌ای به همراه داشت که کلّ آن اجر و پاداش است، و همگی آن صدق و راستی است و از اجتهاد گروهی از مسلمانان صادر شده که سردمداران امر اسلام و اساس و پایه اسلام بودند؟!

و آیا صاحب دین بر کسی که طاعت و عبادت گروهی از مسلمانان را نقل می‌کند خشم می‌گیرد و همچون کسی که صبر و شکیبایی ندارد رفتار می‌کند و از خشم برافروخته شده و آتش خشمش شعله‌ور گردد.

پس اگر مخالفت با پیامبر صلی الله علیه و آله – هر چند از روی اجتهاد باشد – زشت و ناپسند نبود، این عملکرد از او سر نمی‌زد خصوصا با وجود آن اتحاد و دوستی که آن دو در تدبیر و پیوستگی در امور و انجام کارهای پنهانی داشتند.

و این آخرین دلیل و برهانی بود که خواستیم در این باب ذکر کنیم و بیان این دلایل برای خردمندان بسنده می‌کند.

اکنون به برخی شبهه‌های مخالفان اشاره می‌کنیم:

شبهه اول: فرموده خداوند متعال «عَفَا اللّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُواْ وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ» – . توبه / ۴۳ – {خدایت ببخشاید، چرا پیش از آنکه [حال] راستگویان بر تو روشن شود و دروغگویان را بازشناسی، به آنان اجازه دادی؟} گفته‌اند: خداوند پیامبر را به خاطر اجازه دادن به کسانی که قصد داشتند از او باز بمانند سرزنش کرد و سرزنش نیست مگر در موارد خطا و اشتباه، و خطا و اشتباه در وحی وارد نمی‌شود بلکه در اجتهاد خطا راه می‌یابد. و گوید: «عفا الله عنک» عفو و بخشش نیست مگر به خاطر ارتکاب گناهی.

جواب این شبهه به این صورت است: اول اینکه ما بارها از اهل بیت عصمت علیهم السلام روایت کردیم که قرآن به شیوه و مصداق این سخنشان «به در می گویم دیوار بشنود» نازل شده است و در کتاب‌های آنان نیز از ابن عباس روایت شده است و در این باره از طرق احادیث ما، روایت‌های زیادی نقل شده است و چه بسا این آیه اشاره به اصحابی داشته باشد که خداوند این گفته‌ها را درباره آنها آورده است و آیه در سرزنش و ردّ و انکار آنان به خاطر پندپذیری اندك و کردار ناپسندشان نازل شده است.

و در این کتاب امثال این آیه از قول خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه و آله ذکر شد. مثلا «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» – . زمر / ۶۵ – {اگر شرك ورزی حتماً کردارت تباه خواهد شد.} و سخن خداوند متعال در خطاب به عیسی علیه السلام: «أَأَنتَ قُلتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِن دُونِ اللّهِ» – . مائده / ۱۱۶ – {آیا تو به مردم گفتی: من و مادرم را همچون دو خدا به جایِ خداوند بپرستید؟} بحث تعریض (گوشه زدن) باب مفصلی دارد و بعید نیست که مقصود از آیه مذکور گوشه زدن و توبیخی برای کسانی باشد که پیامبر را به اجازه دادن واداشته‌اند و او را مجبور به اجازه دادن کرده باشند و پیامبر مرتکب عملی شده که منفعت با آن منقلب و واژگون شده و کار آن برعکس شده و منفعت در اجازه دادن به چیز دیگری منحصر

شده است.

سپس به این گروه می‌گوییم: پیامبر صلی الله علیه و آله در اجازه دادن به آن‌ها از جهت خطا در اجتهاد از دو حالت خارج نیست: یا گناهکار است یا اینکه ترک أولی کرده است، یا هیچکدام از این دو حالت نیست بلکه یا ایشان ثواب برده یا کار مباحی انجام داده است و احتمال اول بر خلاف اجماع است و کسی تا حال نظر دوم را بیان نکرده است بلکه قول مشهور حالت سوم است.

پس اگر لفظ عفو و سرزنش به این جهت برای پیامبر استعمال شده که ایشان ترک أولی کرده است، در این صورت ما و این دشمنان برابر خواهیم بود زیرا قول مشهور در میان اصحاب فرقه امامیه حمل این آیه و امثال آن بر ترک أولی است بدون آنکه خطایی در اجتهاد صورت گرفته باشد و بلکه در نظر آنان ترک أولی به صورت تعمدی بوده است همانطور که خطای حضرت آدم علیه السلام و سرزنش‌هایی که به خاطر خطایش به او شده را حمل بر ترک أولی می‌کنند. پس در این صورت هیچ ترجیحی برای آنان نیست .

و اگر به جهت خطا در اجتهاد باشد بدون آنکه ترک أولی شده باشد، یا آن کار کاری مباح بوده یا اینکه عمل مستحبی انجام داده و خداوند را در آنچه به او امر کرده اطاعت کرده و وظیفه عبادت او را به جای آورده است.

در این صورت باید از جانب خود انصاف داشته باشند و شخص خردمند بنگرد که آیا استعمال لفظ بخشش (العفو) و سرزنش کردن در صورت ترک أولی به صورت عمدی جایگاه بهتری دارد یا استعمال آن در خطایی که در اثنای اجتهاد روی داده است و او کاری مرجوح انجام نداده است بلکه یا مباح و یا مستحب بوده است؟! و چه بسا هر کس که بهره اندکی از درک و فهم داشته باشد هیچ تردیدی به دل راه نمی‌دهد که تأویل فرقه امامیه به مراتب به حقیقت نزدیک‌تر و بسی شایسته‌تر است.

شایسته است بدانیم سخن پیامبر صلی الله علیه و آله و اجازه آن حضرت به آنان از این نظر که قول و حکم است، به ترک أولی بودن وصف نمی‌شود؛ زیرا حکم از این جهت که حکم است امری مطابق با واقع بوده که از جمله احکام آن حضرت است. پس آماده نشدن آنان برای جنگ بر حسب واقع جایز بوده است و ترک أولی تنها در اظهار این حکم برای آن‌ها و منع نکردنشان از بازایستادن از جنگ است.

و ممکن است گفته شود: رهپسار نشدنشان برای جنگ در واقع جایز نبود بلکه آن‌ها می‌بایست برای جهاد خود را آماده می... کردند اما برای پیامبر أولی و سزاوارتر آن بود که آن‌ها را منع کرده و به آنان اجازه ترک جنگ نمی‌داد.

و هیچ استبعادی نیست که باز ایستادن آنان از جهاد حرام بوده ولی اجازه پیامبر بر اساس بهانه‌ها و دلیل‌هایی که می‌آوردند جایز باشد. چه بسا امری در واقعیت حرام باشد و اجازه دادن به آن از نظر ظاهری جایز باشد همانگونه که در ادامه بیان خواهد شد که امیرالمؤمنین علیه السلام دزدی را که دو شاهد بر سرقتش گواهی داده بودند، به آن دو سپرد تا دستش را قطع کنند. پس دزد را نزد او فرستادند و خود فرار کردند، با وجود اینکه قطع کردن دست دزد بر آن دو نفر حرام بود[چون شهادت دروغ داده بودند]. و یا پیامبر صلی الله علیه و آله به اهل ذمّه اجازه داد که بر کیش خود بمانند و به دین خود ادامه دهند علی

رغم اینکه این کار بر آنان حرام بود؛ و به عثمان درباره (امان دادن) عبدالله بن ابی سرح اجازه داد با وجود اینکه عثمان نمی... بایست از پیامبر برای او امان بخواهد و اجازه بگیرد.

امیرالمؤمنین علیه السلام نیز به طلحه و زبیر برای رفتن به عمره اجازه داد هر چند که می‌دانست برای آن دو حرام است و به آن کار تظاهر کرد. هدف این بحث بیان این مطلب است که اجازه ندادن در این موضوع اولی و سزاوارتر است و اجازه دادن ترک اولی است. پس اگر اجازه در کار حرام جایز باشد، پس شایسته‌تر این است که ترک أولی به حساب آید.

شبهه دوم: این فرموده خداوند متعال است: «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * لَّوْلاَ كِتَابٌ مِّنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» - . انفال / ۶۷ – ۶۸ - {هیچ پیامبری را سزاوار نیست که [برای اخذِ فدیه‌ها از دشمنان] اسیرانی بگیرد، تا در زمین به طور کامل از آنان کشتار کند. شما متاع دنیا را می خواهید و خدا آخرت را می خواهد، و خدا شکست ناپذیر حکیم است. اگر از جانب خدا نوشته ای نبود، قطعا در آنچه گرفته اید، به شما عذابی بزرگ می رسید.} گفته‌اند: اگر آن حضرت درباره گرفتن فدیه اشتباه نکرده بود، به این صورت سرزنش نمی‌شد. گفته می‌شود: مدلول این آیه نهی از اسیر گرفتن است و بدون شک اسیرانی گرفته شدند. و همچنین به کشتن دستور داده شده و اسیر گرفتن مخالف آن است. روایت شده که عمر بن خطاب بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شد درحالی که آن حضرت و ابوبکر می‌گریستند. عمر گفت: یا رسول الله مرا با خبر ساز، که اگر دلیلی برای گریه بیابم گریه کنم. فرمود: به خاطر اینکه یاران تو فدیه می‌گیرند می‌گریم و عذاب آنان نزدیک‌تر از این درخت – و به درختی در نزدیکی خود اشاره کرد – بر من عرضه شد. پس گریه و نزدیک شدن نزول عذاب دلیل بر خطا و اشتباه است.

این تمام چیزی است که در توضیح این شبهه گفته‌اند. پس ما در جواب این شبهه می‌گوییم: چه بسا از اسیر گرفتن نهی شده باشد و رسول خدا صلی الله علیه و آله کسی را اسیر نکرده است و در حقیقت به کشتن دستور داد که بر اساس آنچه سید رضی در کتاب تنزیه الانبیاء ذکر کرده است، با او مخالفت کردند.

و بر این مطلب اشکال وارد می‌شود که بر اساس آنچه در روایت آمده، امیرالمؤمنین عمرو بن ابی سفیان برادر معاویه را اسیر کرد – که امام علیه السلام در نامه‌ای که برای معاویه نوشته بدان اشاره کرده است –. پس اگر از اسیر گرفتن نهی شده باشد علی علیه السلام آن را انجام نمی داد.

ممکن است نهی از اسیر گرفتن برای هر شخصی مقید به هدف و مقصود مذکور در آیه باشد. و چون آن شخص به هدف و مقصود آیه دست یافت اسیر گرفتن برای او صحیح است. و علی علیه السلام در زمین به طور کامل کشتار کرد تا جایی که او نزدیک به نصف شمار کشتگان را کُشت و دیگران یک دهم آنچه امام کشته بود، نکشتند. یا اینکه گفته می‌شود: شاید مبالغه در کشتار زمانی حاصل شده بود که علی علیه السلام افرادی را به اسیری گرفت و هنگامی که دیگران اسیر گرفتند، هنوز حاصل نشده بود.

سید مرتضی گوید: آنان زمانی که از خیمه و داربست استراحت پیامبر صلی الله علیه و آله دور شدند، بدون آنکه پیامبر بداند شماری از مشرکان را به اسارت گرفتند و بعید نیست که خود پیامبر حتی در میان کافران کسی را به اسارت نگرفته تا اینکه

شکست خوردند و دور شدند و کار به سرانجام رسید و جنگ به پایان رسید. در این وقت پیامبر شماری را به اسارت گرفت.

ممکن است این اسیر گرفتن بنا به حکمتی از امر عام مستثنی شده باشد. چرا که با آن اسیر گرفتن یک نفر از انصار را آزاد کردند که ابو سفیان در مقابل پسرش آن شخص را زندانی کرده بود و هدف از اسارت همین مسأله بود. و قرینه می‌رساند که حادثه‌ای مانند آن از حکم عام، مختص شده و بر این دلالت دارد که توبیخ در آیه درباره طلب کردن دنیا و بهره‌های ناچیز و اغراض دنیوی است و اگر مقصود از اسارت هدف بی‌ارزش و بهره ناچیز و خواسته پست نباشد داخل در مفهوم نهی نمی... گردد .

و بدان که سخن درباره اسیر گرفتن و ممنوع بودن آن در بحث ما که اجتهاد و احتمال خطا در آن است نمی‌گنجد و در واقع برای نفی عصمت بدان تمسک می‌جویند. زیرا کسی که باور دارد در اجتهاد پیامبر احتمال خطا می‌رود معتقد نیست که با نصّ مخالفت شده و معصیتی در کار بوده که به خاطر آن مستحقّ عذاب بزرگ گردد. و کسی در معصیت پیامبر صلی الله علیه و آله بدان تمسک می‌جوید معتقد نیست که خطا در اجتهاد رخ داده است.

و ممکن است اینگونه توجیه شود که نهی از اسارت از خود این آیه [و بعد از نزول آن]حاصل شده و قبل از آن نهی آشکاری نبوده است. چگونه چنین باشد در حالی که بر این مطلب اتفاق نظر است که نهی و نصّی وجود نداشته است.

اما مقصود از دستور به قتل در فرموده خداوند متعال «فَاضْرِبُواْ فَوْقَ الأَعْنَاقِ وَاضْرِبُواْ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ» - . انفال / ۱۲ - {پس، فراز گردنها را بزنید، و همه سرانگشتانشان را قلم کنید.} بدون تردید مقصود، کشتن زیاد است نه زدن تمام گردنهای کافران. پس قتلی که آیه بر آن دلالت دارد با به اسارت گرفتن منافاتی ندارد.

از جمله آیاتی که می‌رساند مقصود از آن کشتن زیاد است و به عنوان تفسیر آیه قبل به شمار می‌رود این فرموده خداوند متعال است: «فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ» - . محمد / ۴ - {پس چون با کسانی که کفر ورزیده اند برخورد کنید، گردنها [یشان] را بزنید. تا چون آنان را [در کشتار] از پای درآوردید، پس [اسیران را] استوار در بند کشید.} چه بسا پیامبر پیش از نزول این دو آیه یا با یکی از آن‌ها یا با آیاتی غیر از آن مقصود را دانسته بود زیراآشکار شد کشتاری که بدان امر شده، مبالغه در کشتار زیاد است و این مفهوم در نهی از اسارت آشکار نیست.

با توجه به اینکه دلیل، بر صادر نشدن معصیت از آن حضرت دلالت دارد حمل بر این معنی حتمی می‌گردد. و چون در این آیه سرزنش و توبیخ پیامبر حاصل شده در این صورت هیچ توجیهی ندارد جز اینکه آن حضرت اجتهاد کرده و در اجتهادش مرتکب اشتباه شده است.

این مطالبی که بیان شد توضیح آیه است به گونه‌ای که مرتبط با موضوع بحث ما شود.

و شما می‌دانید که خطا در اجتهاد یا ناشی از تفریط و کوتاهی‌ای است که یا گناه و معصیت به شمار می‌آید و یا نه بلکه موجب پاداش بوده و اجر و ثواب نیکویی را اقتضا می‌کند. بر اساس احتمال اول استدلال آن شخص باطل است زیرا اگر ناگزیر گناهی رخ داده دیگر در آیه چه دلالتی بر اجتهاد و خطای در اجتهاد نهفته است؟!

و بنا بر احتمال دوم ترتب کیفر بر کار مستحبی که ناگزیر موجب اجر و پاداش می‌گردد صحیح نیست. و کسی نگفته است شخصی که در اجتهاد به خطا رفته است ترک أولی کرده و مستحق پاداش نیست و کسی نگفته با وجود اینکه کوتاهی نکرده مستحق کیفر باشد، مگر عده اندکی که به گفته آن‌ها توجهی نمی‌شود. علاوه بر اینکه سخن ما با ایشان همان جوابی است که بنا بر احتمال اول ذکر شد.

و اینکه فخر رازی گوید: خطا در اجتهاد اگر چه نیکو اما نیکی‌های نیکوکاران بدی‌های مقربان است. از این جهت ترتب کیفر بر آن نیکو است. در این گفته جای بحث و نظر است زیرا پس از پذیرش صحت ترتب کیفر بر نیکی بنا بر اینکه در اینجا چیزی بهتر از آن است، پس چرا جایز نباشد در اینجا خطا در اجتهاد روی نداده باشد؟ بلکه در اجتهاد به راه صواب رفته و حسن و أحسن را دانست و با علم و آگاهی حسن را انتخاب کرد. آیا باور داری که برای پیامبر ممتنع است که أحسن را ترک کرده و به حسن عمل کند، زمانی که آن دو را شناخته و از هم تمییز داده باشد، و تنها زمانی ممتنع است که آن دو را نشناخته و مساوی دانسته باشد؟! پس تو امر اصلح و احسن را بر خداوند سبحان واجب نمی‌دانی اما بر پیامبرش واجب می‌دانی؟!

گمان کرده‌ای ترک أحسن و عمل به حسن توسط پیامبر مکررا انجام شده است و روایت کرده‌اید پیامبر صلی الله علیه و آله در مقابل إبن امّ مکتوم چهره درهم کشید. پس خداوند او را به خاطر این کار سرزنش کرد که پیش‌تر بدان اشاره کردیم و در نظر شما این مسأله حمل بر ترک افضل یا صغیره است .

و یا این روایت که پیامبر صلی الله علیه و آله ماریّه قبطیه را بر خود حرام کرد و در نظر اصحاب این گوینده، پیامبر مرتکب گناه شد و فرموده خداوند متعال «وَاللَّهُ غَفورٌ رَحيمٌ» اشاره‌ای است به بخشش این لغزش حضرت، و فرموده خداوند: «لَقَد تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ» – . توبه / ۱۱۷ – {به یقین، خدا بر پیامبر ببخشود} و دستور خداوند به استغفار در این فرموده: «وَ استَغفِر لِذَنبِكَ» – . محمد / ۱۹ و غافر / ۵۵ – {و برای گناه خویش آمرزش جوی} و روایتی که از پیامبر آمده که در شبانه‌روز هفتاد بار استغفار می‌کرد حمل بر گناه می‌شود.(از نظر اهل سنت) یا حمل بر ترک أفضل و أولی می‌گردد.

نظیر این موارد بسیار است. پس چه چیز باعث شد خداوند متعال در اینجا(آیه أسر) با عادت خویش در ترک انکار بر پیامبر مخالفت کرده است! بدین ترتیب آشکار می‌گردد که این سرزنش و انکار بنا بر ترک أحسن نیست چه از روی اجتهاد باشد یا غیر آن. با توجه به آنچه ذکر شد پاسخ این سخن آنان معلوم می‌شود که گفته‌اند: پیامبر صلی الله علیه و آله به کشتار مأمور شده بود و اسیر گرفتن مخالف آن است. و نیز کسی نمی‌تواند بگوید: امر به کشتار مربوط به حال جنگ و پس از آن است و اگر اسارت گرفتن در حال جنگ به اختیار پیامبر نبوده شکی نیست که نگاه داشتن آنان پس از جنگ با انتخاب و تصمیم خود پیامبر بوده و این مسأله با امر به کشتار منافات دارد. زیرا ما در جواب می‌گوییم: امر به کشتار مقید به حالت جنگ و درگیری است همانطور که از این فرموده خداوند «فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذينَ كَفَرُوا فَضَربَ الرِّقابِ» – . محمد / ۴ –

{پس چون با کسانی که کفر ورزیده اند برخورد کنید، گردنها [یشان] را بزنید.} به ذهن متبادر می‌شود. چرا که ظاهر عبارت می‌رساند که مقصود از دستور به گردن زدن، زمان رویارویی و ملاقات با آنها بوده و آن حالت جنگ است، ولی در حالت پس از جنگ که اسیرانی از دشمن دربند می‌شوند، و حالت پراکندگی آنان و از بین رفتن توان گروهی‌شان در مقرّهای جنگی است، اینگونه موارد رویارویی و ملاقات نامیده نمی‌شود. و نیز از اینگونه عبارت، ابتدا و آغاز آن کار به ذهن می‌آید

نه پایان آن، هر چند ادامه داشته باشد. علاوه بر این که زدن اطراف (دو دست و دو پا) که زدن سرانگشتان به آن تفسیر شده، از صاحب شرع درباره اسیر شاخته شده نیست و به منزله مثله کردن است. و این کار(زدن دست و پا) تنها در زمان درگیری در جنگ و رویارویی جایز است.

چه بسا گفته شود: اسیر گرفتن به پیامبر صلی الله علیه و آله نسبت داده شده آنجا که خداوند عزیز می‌فرماید: «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ» - . انفال / ۶۷ - {هیچ پیامبری را سزاوار نیست که [برای اخذِ فدیه از دشمنان] اسیرانی بگیرد، تا در زمین به طور کامل از آنان کشتار کند.} و اگر نبود که اسارت با دستور و اجازه پیامبر واقع شده، خداوند آن را به پیامبر نسبت نمی‌داد.

سید مرتضی به این اشکال اینگونه پاسخ می‌دهد که اصحاب پیامبر آنان را اسیر کردند تا در اختیار حضرت قرار گیرند پس آنان اسیران پیامبراند و به او نسبت داده شده‌اند هرچند که آن حضرت به اسیر کردن آنان دستور نداده است. پایان سخن. نظیر آن سخن خداوند متعال است که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ» - . طلاق / ۱ - {ای پیامبر، چون زنان را طلاق گویید، در [زمان بندی] عدّه آنان طلاقشان گویید.} با وجود اینکه عبدالله بن عمر بدون عدّه طلاق داد و پیامبر صلی الله علیه و آله به آن نوع طلاق امر نکرده بود درحالی که طلاق به ایشان نسبت داده شده و به خطاب آیه اختصاص یافته است.

از جمله دلایلی که بر گناه نبودن نگاه داشتن اسیران دلالت دارد روایتی است که واقدی از علی علیه السلام نقل کرده که آن حضرت حدیث می گفت و می‌فرمود: جبرئیل در روز بدر نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و اختیار اسیران را به آن حضرت داد که یا گردنشان را بزنند یا از آنان فدیه بگیرد و در عوض به عدد آنها از مسلمانان در جنگ احد کشته شوند. پس پیامبر صلی الله علیه و آله اصحاب خویش را فراخواند و فرمود: جبرئیل شما را درباره اسیران مختار کرد که گردنشان زده شود یا از آنان فدیه گرفته شود و در عوض به تعداد آنها از شما شهید شوند .

گفتند: فدیه می گیریم و از آن یاری می‌جوییم و در عوض عده‌ای از ما که اهل بهشتند شهید شوند. پس فدیه از آن اسیران قبول کرد و به تعداد آنها از مسلمانان [در جنگ احد] شهید شدند.

کسانی که بر این روایت طعن می‌زنند گویند این روایت با سرزنش بر گرفتن فدیه از باب طعن با مجهول بر معلوم منافات دارد. با اینکه ابن حجر در شرح خود بر صحیح بخاری آورده است که ترمذی و نسائی و ابن حبّان و حاکم این روایت را با اسناد صحیح از علی علیه السلام روایت کرده‌اند.

و نیز بر این مطلب دلالت دارد اینکه نگاه داشتن اسیران به اجازه پیامبر بوده، و هرگاه رهبر و پیشوا دستوری داد، پیرو و تابع نمی‌تواند مخالفت کند و انتخاب دیگری انجام دهد؛ به ویژه اگر در اموری مانند این امر مهم و بزرگ باشد مخصوصا پس از آنکه اراده و تصمیم‌هایش را برای پیروی و فرمانبرداری، محکم و استوار کرده باشد. و در قرآن کریم بر معصیت او وعده ناگوار داده شده است. پس پیروان از اجازه دهنده‌ای که اطاعت می‌شود و دستور دهنده‌ای که پیروی از او واجب است، تبعیت می کنند. و [اگر نگاه داشتن اسرا گناه بود] شایسته بود که سرزنش و توبیخ متوجه پیامبر می‌شد اما اینگونه نشد، بلکه

سرزنش و تهدید مختص آنان بود نه پیامبر صلی الله علیه و آله. و نهایت امر این است که پیامبر به همراه آنام مشمول خطاب آیه گردید. و نیز مشورت پیامبر با اصحاب خود در امر اسیران و گرفتن فدیه از آنان، دلیلی است بر اینکه نصّ قرآن درباره آن حضرت نبوده و اگر مقصود نصّ آیه چه به صورت خاصّ و چه به صورت عام پیامبر را شامل می‌شد، چگونه پیامبر صلی الله علیه و آله با وجود طولانی شدن زمان مشورت و مباحثه درباره اسیران، از آن غافل مانده است؟ حتی از ابوبکر و عمر روایت شده که آن دو به صورت مکرّر و پی در پی با آن حضرت سخن گفتند و پیامبر وارد خیمه‌اش می‌شد و پس از اندک زمانی بیرون می‌آمد و مشورت را از از سر می‌گرفت، و مردم درباره نظر آن دو به بحث و مناقشه می‌پرداختند و شخصی می‌گفت: سخن ابوبکر درست است و دیگری می‌گفت: سخن عمر صحیح است .

و روایت کرده‌اند که پیامبر برای آن دو از ملائکه و حال آنها و حال شماری از پیامبران مثال آورد و چند آیه‌ای را تلاوت کرد. آیا آن آیه‌ای که درباره رویدادی که در صدد بررسی آن بود نازل شده بود، به ذهنش خطور نکرد و آیات نازل شده درباره پیامبران و ماجراهای آنان را به یاد آورد تا از آن برای ابوبکر و عمر مثال بیاورد!

و چگونه ابوبکر این آیه را به یاد نیاورد تا از تصمیم خود دست بردارد و از نگاه داشتن اسیران باز ایستد؟ و چه چیزی مباحثه کنندگان درباره سخن آن دو را فرا گرفته بود که باعث شد آنان از ذکر آیه‌ای که برایشان در آنچه نازل شده بود مهم می... نمود، خودداری کردند. سپس به عمر و فراموش کردن آیه از جانب او توجه کنید، با وجود اینکه در این آیه هدف بزرگ و بهره هنگفتی برای او نهفته بود، چرا که او شدیدا شیفته و خواهان کشتن اسیران به ویژه عباس و عقیل بود تا جایی که اسم آن دو را آشکارا بیان کرده و قاتلشان را تعیین کرد. پس از این اما و اگر ها اگر باقی گذاشتن اسیران بر اساس اجتهاد آنان و غفلت از نصّ و فراموش کردن امر خداوند متعال باشد مجتهد در این مسأله اجر و پاداش می‌یابد و سرزنش متوجه او نمی‌شود تا پایان آنچه که توضیح دادیم و دانستی.

اما سخن درباره گرفتن فدیه [و اثبات اینکه گناه بوده] تمام نیست مگر اینکه ثابت شود سرزنش و تهدید بر عمل فدیه وارد شده است در حالی که این صحیح نیست، بلکه در حقیقت سرزنش برای اسارتی است که مجاهدان بدون اجازه پیامبر صلی الله علیه و آله انجام داده بودند و هدف و مقصود آنان از اسیر گرفتن بر اساس آنچه قرآن بر آن دلالت دارد، متاع دنیا و بدست آوردن مال بود.

همچنین گرفتن فدیه بنا بر آنچه روایت بر آن دلالت دارد به جهت تقویت بر امر جهاد بوده است و آن از جمله امور آخرتی است در حالی که سرزنش آیه متوجه کسانی است که خواستار متاع دنیا بودند. پس آشکار گردید که سرزنش بر غیر فدیه گرفتن واقع شده و همانطور که گفتیم سرزنش تنها متوجه آن دسته از اصحاب است که در صحنه جنگ بودند[و بجای کشتار اسیر گرفتند] و چه بسا هدف آنان به بهره دنیوی ارتباط داشت .

دلیل دیگری که بیانگر این است تهدید و توبیخ بر فدیه گرفتن نبوده روایتی است که درباره رفتن عمر به نزد پیامبر ذکر کردیم، در واقع عذاب در این روایت به اصحاب نسبت داده شده و گریه، بر آنان بوده است و رسول خدا صلی الله علیه و آله خود را در گریه و عذاب ذکر نکرده است. با وجود اینکه پیامبر اجازه دهنده و دستور دهنده به آنان بوده و با وجود دستور ایشان هیچ حق انتخابی ندارند، پس رابطه عذاب با عمل آنها چیست؟ بله، اگر به صورت مخصوص درباره ابوبکر نازل می...

شد، توجیهی داشت زیرا او بود که برای رسول خدا اشاره به این رأی کرد و آن را خوب جلوه داد.

مفهوم استثنا در روایت دیگر آنان آنجا که گوید: «اگر عذاب نازل می‌شد کسی جز عمر نجات نمی‌یافت» بر این دلالت دارد که عذاب شامل حال پیامبر نیز می‌شد. پس بین این دو روایت نوعی منافات و تضاد وجود دارد.

از این جهت آشکار می‌گردد که این روایت بیشتر از آنچه دلیلی برای اثبات سخن آنان باشد، دلیلی برای نقض ادعای آن‌ها است و اگر گریه کردن درست باشد رحمتی بر آنان است به جهت آنچه درباره اسارت انجام شده توسط آنان ذکر کردیم. از اینجا آشکار گردید که میان مضمون روایت مبنی براختصاص یافتن گریه در نزول عذاب بر آنان، و قرار دادن آن در برابر گرفتن فدیه منافات وجود دارد.

و گفته فخر رازی که گوید: «گریه پیامبر به خاطر خطا در اجتهاد بود و نیکی‌های نیکوکاران بدی‌های مقربان است» از دو جهت قابل نقد و نظر است:

اول اینکه گریه کردن بر انجام طاعت و آنچه مستوجب پاداش است، معنایی ندارد. دوم اینکه توجیهی برای گریه پیامبر صلی الله علیه و آله بر اصحاب خویش به خاطر خطای خود در اجتهاد نیست و آیا دیده‌ای کسی به خاطر گناه خود، بر دیگری گریه کند!؟ پس این نظر، نهایت باهوشی و خردمندی است!

گمان نشود که عذاب در آیه متعلق به «أخذ» شده و نه «أسر»؛ زیرا گرفتن در هر کاری استعمال می‌شود و مختص به گرفتن مال نیست، مگر زمانی که به «من» جارّه برسد و در آیه کریمه هیچ حرف جرّ به عنوان صله نیامده است.

در ردّ شبهه‌های آنان به آنچه مربوط به این دو آیه شریفه بود بسنده می‌کنیم چرا که این آیه، آیات اصلی هستند که بدان تمسک می‌جویند .

اما جواب و ردّ خبرهایی که بدان تمسک می‌جویند آشکارتر از آن است که بدان پرداخته شود و درباره آن توضیح ذکر گردد به این دلیل که بیشتر روایت‌ها و اخبار آنان در نزد ما ثابت شده نیست و ما به راحتی می‌توانیم روایت‌های آنان را ردّ کرده و صحّت آن را تایید نکنیم .

**[ترجمه]

[الباب السّادس و الثلاثون] باب آخر نادر

اشاره

فی ذکر ما روی عن أمیر المؤمنین علیه السلام من الأشعار المناسبه لهذا المجلد (۱) و قد مر بعضها فی الأبواب السابقه:

**[ترجمه]باب دیگری از نوادر درباره اشعاری که از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده است و با این جلد مناسبت دارد. - . برای تحقیق در رابطه با اینکه این ابیات از امیرالمؤمنین است یا نه، و اینکه کدام یک از این ابیات از آن امام بوده و کدام

یک را امام به عنوان مثال و شاهد آورده است، رجوع کنید به باب ششم از کتاب نهج السعاده. - و برخی از اشعار در باب‌های پیشین ذکر شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

مِنْهَا فِی الشِّکَایَهِ [مِنْ أَهْلِ الزَّمَانِ وَ مُعَاصِرِیهِ]:

تَغَیَّرَتِ الْمَوَدَّهُ وَ الْإِخَاءُ ***وَ قَلَّ الصِّدْقُ وَ انْقَطَعَ الرَّجَاءُ

وَ أَسْلَمَنِی الزَّمَانُ إِلَی صَدِیقٍ ***کَثِیرِ الْغَدْرِ لَیْسَ لَهُ رِعَاءٌ

سَیُغْنِیهِ الَّذِی أَغْنَاهُ عَنِّی***فَلَا فَقْرٌ یَدُومُ وَ لَا ثَرَاءٌ

وَ لَیْسَ بِدَائِمٍ أَبَداً نَعِیمٌ ***کَذَاکَ الْبُؤْسُ لَیْسَ لَهُ بَقَاءٌ

وَ کُلُّ مَوَدَّهٍ لِلَّهِ تَصْفُو*** وَ لَا یَصْفُو مِنَ الْفِسْقِ الْإِخَاءُ (۲)

إِذَا أَنْکَرْتُ عَهْداً مِنْ حَمِیمٍ ***وَ فِی النَّفْسِ التَّکَرُّمُ وَ الْحَیَاءُ

وَ کُلُّ جِرَاحَهٍ فَلَهَا دَوَاءٌ ***وَ سُوءُ الْخُلُقِ لَیْسَ لَهُ دَوَاءٌ

وَ رُبَّ أَخٍ وَفَیْتُ لَهُ وَفِیٍّ ***وَ لَکِنْ لَا یَدُومُ لَهُ الْوَفَاءُ

ص: ۳۹۵

۱- و لتحقیق صدور تلک الأبیات عن أمیر المؤمنین علیه السلام أو عدم ثبوت الصدور، و أنّ أیّا منها من إنشائه علیه السلام، و أیّا منها ممّا تمثّل به علیه

۲- کذا فی طبع الکمبانی من البحار، و فی الدّیوان: «سیغنینی الّذی أغناه عنّی».

يُدِيمُونَ الْمَوَدَّةَ مَا رَأَوْنِی*** وَ يَبْقَی الْوُدُّ مَا يَبْقَی اللِّقَاءُ

أَخِلَّاءُ إِذَا اسْتَغْنَيْتُ عَنْهُمْ*** وَ أَعْدَاءٌ إِذَا نَزَلَ الْبَلَاءُ

وَ إِنْ غُيِّبْتُ عَنْ أَحَدٍ قَلَانِی*** وَ عَاقَبَنِی بِمَا فِيهِ اكْتِفَاءٌ

إِذَا مَا رَأْسُ أَهْلِ الْبَيْتِ وَلَّی*** بَدَا لَهُمْ مِنَ النَّاسِ الْجَفَاءُ

**[ترجمه]درباره شكايت از مردم روزگار و هم‌عصران خويش:

دوستی و برادری تغيير يافته، صدق و صفا كمياب گرديده و نااميدی از دوستان فراوان شده است.

روزگار مرا به دوستی مبتلا كرده كه در دوستی خيانتش فراوان است و رعايت دوستی نمی‌كند.

به زودی آن كس (خدا) كه او را از من بی‌نياز كرده مرا هم بی‌نياز می‌گرداند، زيرا نه فقر هميشگی است و نه ثروت.

هيچ نعمتی هميشگی نيست و همچنين سختی دوامی ندارد.

تمام دوستی‌هايی كه به خاطر خدا است نشاط می‌گيرد اما دوستی‌هايی كه بر اساس گناه است به كدورت و جدايی می‌انجامد.

هرگاه پيمانی را از خويشاوند ناديده يافتم، كرامت و حيای من اجازه اعتراض نمی‌دهد .

هر زخمی دوايی دارد مگر بداخلاقی كه قابل درمان نيست.

چه بسيار دوستانی كه با آنان از روی وفاداری رفتار نمودم اما وفای آنان نسبت به من ادامه نيافت.

هر وقت مرا می‌بينند دوستی را ادامه می‌دهند و محبتشان تا پيش هم هستيم باقی است.

هرگاه از آنان بی‌نياز باشم دوست هستند و آنگاه كه بلا نازل گردد دشمن می‌شوند.

اگر به ناچاری پيش كسی نباشم با من دشمنی می‌كند و فراوان مرا آزار می‌دهد.

آنگاه كه رأس اهل بيت (پيامبر) از دنيا رحلت نمود از طرف مردم نسبت به من جفا و نابه‌كاری آشكار شد.

**[ترجمه]

بيان

الرعاء: الحفظ و الرّعايه. و الثّراء: كثره المال و الولـد و غيرهما. و إنكار العهـد: عـدم معرفته أى تغيّره. و الحميم: القريب نسـبا. و قوله: «وفى» بالجرّ صفه لأخ. و القلا: البغض. [و] قوله: «بما فيه اكتفاء»: أى فى العقوبه.

و المراد ب «رأس أهل البيت»: نفسه عليه السلام، أو النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله.

**[ترجمه]«الرعـاء» به معنـاى محـافظت و رعـايت است. «الثراء» فراوانى مال و فرزنـد و ديگر چيزها است. «انكار العهـد» عـدم شناخت، يعنى دگرگون شـدن اوست. «الحميم» يعنى كسـى كه در نسب نزديك باشد. و «وفىّ» با اعراب جرّ صـفت براى «أخ» است. «القلاء» به معنـاى بغض و كينه مى‌باشـد. و «بمـا فيه اكتفـاء» يعنى در مجازات و كيفر. مقصود از «رأس اهل البيت» خود ايشان يا مقصود پيامبر صلى الله عليه و آله است.

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهَا فِي بَيَانِ شَجَاعَتِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي غَزَاهِ بَدْرٍ:

ضَرَبْنَا غُوَاهَ النَّاسِ عَنْهُ تَكَرُّماً*** وَ لَمَّا رَأَوْا قَصْدَ السَّبِيلِ وَ لَا الْهُدَى

وَ لَمَّا أَتَانَا بِالْهُدَى كَانَ كُلُّنَا ***عَلَى طَاعَهِ الرَّحْمَنِ وَ الْحَقِّ وَ التُّقَى

نَصَرْنَا رَسُولَ اللَّهِ لَمَّا تَدَابَرُوا*** وَ ثَابَ إِلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ ذَوُو الْحِجَى

**[ترجمه]در بيان شجاعت خود در غزوه بدر:

به حمايت از محمّد صلّى اللّه عليه و آله گمراهان مردم را با كمال شهامت كوبيديم، زيرا هيچگاه راه راست و هدايت را نيافته بودند.

و آنگاه كه ما را در مسير هدايت قرار داد همه ما در طريق خدا و در مسير حق و پرهيزكارى قرار گرفتيم.

در آن شـرائط كه دشـمنان محمّـد صـلّى اللّه عليه و آله براى مخالفت با آن حضـرت متحـد شـده بودند ما رسول خدا را يارى كرديم و مسلمانان عاقل اطراف آن حضرت گرد آمدند .

**[ترجمه]

بيان

[لفظه:] «و لمّا» فى الأوّل حرف نفى و فيما بعـده للشـرط. و إضافه «القصد» إلى «السبيل» من قبيل إضافه الصّـفه إلى الموصوف،

يقال: طريق قصد و قاصد:

إذا أدّاك إلى المطلوب. و ثاب الرّجل: رجع و ثاب الناس: اجتمعوا و جاءوا.

أقول: [ذكر] فى الدّيوان أنّها لغزوه بدر، و لعلّها بغزوه أحد و حنين أنسب كما لا يخفى.

ص: ۳۹۶

**[ترجمه]لفظ «لمّا» در ابتـدای مصـرع حرف نفی بوده و ما بعـد آن جمله شـرطیه است. و اضافه شـدن «القصد» به «السبیل» از قبیل اضافه صـفت به موصوف است. گفته می‌شود: طریق قصد و قاصد: هرگاه آن راه تو را به خواسته‌ات برساند. «ثاب الرجل» یعنی: آن مرد بازگشت. و «ثاب الناس» یعنی: مردم جمع شدند و آمدند.

می‌گـویم: در دیوان ذکر شـده که این اشـعار در رابطه بـا غزوه بـدر است و چه بسـا ارتبـاط آن بـا غزوه احـد و حنین مناسـبت بیشتری داشته باشد و این احتمال پوشیده نیست.

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهَا یُومِئُ إِلَی الشَّكْوَی:

فَلَوْ كَانَتِ الدُّنْیَا تُنَالُ بِفِطْنَهٍ*** وَ فَضْلٍ وَ عَقْلٍ نِلْتُ أَعْلَی الْمَرَاتِبِ

وَ لَكِنَّمَا الْأَرْزَاقُ حَظٌّ وَ قِسْمَهٌ*** بِفَضْلِ مَلِیكٍ لَا بِحِیلَهِ طَالِبٍ

**[ترجمه]اشاره به شکوه و شکایت:

اگر روزی دنیا از طریق زیرکی، دانایی و عقل به چنگ می‌آمد من باید بیش از همه از رزق دنیا بهره‌مند باشم.

امـا روزی‌هـای مردم نصـیب و قسـمتی است که بـا لطف خداونـدی به افراد می‌رسـد و حیله و چاره‌جویی تلاش‌گران نتیجه‌ای ندارد.

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهَا فِی مِثْلِهِ:

لَیْسَ الْبَلِیَّهُ فِی أَیَّامِنَا عَجَباً ***بَلِ السَّلَامَهُ فِیهَا أَعْجَبُ الْعَجَبِ

**[ترجمه]و در همین مضمون:

بلا و مصیبت در روزگار ما عجیب نیست بلکه سلامتی و آسایش از عجایب روزگار است.

**[ترجمه]

«۵»

«۵»

وَ مِنْهَا فِی نَحْوِهِ:

ذَهَبَ الْوَفَاءُ ذَهَابَ أَمْسِ الذَّاهِبِ*** وَ النَّاسُ ابْنُ مُخَاتِلٍ وَ مُوَارِبٍ

یُفْشُونَ بَیْنَهُمُ الْمَوَدَّهَ وَ الصَّفَا ***وَ قُلُوبُهُمْ مَحْشُوَّهٌ بِعَقَارِبَ

**[ترجمه]در همان مضمون:

وفای دوستان همانند روزی که سپری شد رفته است و مردم یا حیله می‌زنند یا خدعه.

دوستی و یکرنگی را در ظاهر اعلام می‌دارند اما قلب‌های آنان از عقرب کینه انباشته است.

**[ترجمه]

بیان

ختله و خاتله: أی خدعه. و المواربه و قد یهمز-: المخادعه.

**[ترجمه]«ختله و خاله» یعنی: او را فریب داد. و «المواربهٔ» - که گاهی با همزه می‌آید - به معنای فریب دادن یکدیگر است.

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهَا فِی شِبْهِهِ:

عِلْمِی غَزِیرٌ وَ أَخْلَاقِی مُهَذَّبَهٌ ***وَ مَنْ تَهَذَّبَ یَشْقَی فِی تَهَذُّبِهِ

لَوْ رُمْتُ أَلْفَ عَدُوٍّ کُنْتُ وَاجِدَهُمْ ***وَ لَوْ طَلَبْتُ صَدِیقاً مَا ظَفِرْتُ بِهِ

**[ترجمه]و در مضمونی همانند آن:

علم من سرشار و اخلاقم پاک است و آن کس که پاک بماند به خاطر پاکی مورد ستم قرار می گیرد .

اگر یک هزار دشمن بخواهم می‌یابم و اگر یک دوست صمیمی بخواهم به آن دست نمی‌یابم.

**[ترجمه]

بیان

الغزاره: الکثره. و تهذیب الأخلاق: تصفیتها و تخلیصها عمّا یضیّعها.

و [معنی] قوله علیه السلام: «یشقی»: أی یتعب. و الرّوم: الطلب.

**[ترجمه]«الغزارة» به معنای سرشاری و فراوانی است. «تهذیب الاخلاق» یعنی پاک کردن و رهانیدن اخلاق از آنچه تباهش می‌کند. «یشقی» یعنی: خسته می‌شود. «الرّوم» به معنای طلب کردن است.

**[ترجمه]

«۷»

وَ مِنْهَا فِی تَعْیِیرِ الْوَلِیدِ بْنِ الْمُغِیرَهِ:

یُهَدِّدُنِی بِالْعَظِیمِ الْوَلِیدُ*** فَقُلْتُ: أَنَا ابْنُ أَبِی طَالِبٍ

أَنَا ابْنُ الْمُبَجَّلِ بِالْأَبْطَحَیْنِ ***وَ بِالْبَیْتِ مِنْ سَلَفِی غَالِبٍ

فَلَا تَحْسَبَنِّی أَخَافُ الْوَلِیدَ*** وَ لَا أَنَّنِی مِنْهُ بِالْهَائِبِ

فَیَا ابْنَ الْمُغِیرَهِ إِنِّی امْرُؤٌ*** سَمُوحُ الْأَنَامِلِ بِالْقَاضِبِ

طَوِیلُ اللِّسَانِ عَلَی الشَّانِئِینَ ***قَصِیرُ اللِّسَانِ عَلَی الصَّاحِبِ

خَسِرْتُمْ بِتَکْذِیبِکُمْ لِلرَّسُولِ*** تَعِیبُونَ مَا لَیْسَ بِالْعَائِبِ

وَ کَذَّبْتُمُوهُ بِوَحْیِ السَّمَاءِ*** فَلَعْنَهُ اللَّهِ عَلَی الْکَاذِبِ

**[ترجمه]در سرزنش ولید بن مغیره:

ولید مرا به بلای بزرگ تهدید می‌کند. به او گفتم: من پسر ابوطالب هستم.

من پسر آن شخصیتِ دو سیل‌گاه مکه و مدینه و خانه کعبه از دودمان غالب می‌باشم.

گمان نکن که از ولید می‌ترسم و گمان مدار که از او وحشت کرده باشم.

ای پسر مغیره من مردی سخاوتمند، دست‌باز با شمشیری آب‌دیده هستم.

زبانم برای کینه‌ورزان دراز و نسبت به دوستان کوتاه است.

با مخالفت نسبت به پیامبر ضرر کردید زیرا از کسی عیب می‌گیرید که عیبی ندارد.

می‌گویید در ارتباط با خدا دروغ می‌گوید، خدا لعنت کند دروغ‌گو را.

**[ترجمه]

بیان

الأبطح: مسیل واسع فیه حصی صغار.

و قیل: أرید بالأبطحین أبطح مکّه و أبطح المدینه الذی یقال له: وادی العقیق. و وجه تبجیل أبی طالب بالمدینه، أنّ سلمی أمّ عبد المطّلب کانت منها.

و إنّما خصّ من أسلافه و أجداده غالبا تفؤّلا ـ بالغلبه. و القاضب: السیف القاطع: أی تجود أنامله بأعمال السیّوف القاطعه. و الشّانئون: المبغضون.

[و قوله] «ما لیس بالعائب»: أی خلقا لا یصیر سببا لعیب صاحبه.

**[ترجمه]«الأبطح» سیل‌گاه فراخی است که سنگریزه‌هایی در آن است.

و گفته شـده: مقصود از دو ابطـح، ابطـح مکه و ابطح مدینه است که به آن وادی العقیق گویند. و دلیل بزرگداشت ابوطالب به مـدینه این است که سـلمی مـادر عبـدالمطلب از آنجـا بوده است. و از میـان اجـدادش اسم «غـالب» را برای فال نیک گرفتن به پیروزی و غلبه بر ولید ذکر کرده است. «القاضب» به معنای شمشـیر برنده است. یعنی: انگشـتان بخشنده او همچون شمشیرهای برّان عمـل می‌کنـد. «الشائنون» یعنی: کینه‌توزان. «ما لیس بالعائب» یعنی: از اخلاقی از پیامبر عیب می‌گیرد که سـبب عیب بر او نمی‌شود.

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهَا خِطَاباً لِأَبِی لَهَبٍ:

أَبَا لَهَبٍ تَبَّتْ یَدَاکَ أَبَا لَهَبٍ*** وَ صَخْرَهُ بِنْتُ الْحَرْبِ حَمَّالَهُ الْحَطَبِ

خَذَلْتَ نَبِیَّ اللَّهِ قَاطِعَ رَحِمِهِ*** فَکُنْتَ کَمَنْ بَاعَ السَّلَامَهَ بِالْعَطَبِ

لِخَوْفِ أَبِی جَهْلٍ فَأَصْبَحْتَ تَابِعاً*** لَهُ وَ کَذَاکَ الرَّأْسُ یَتْبَعُهُ الذَّنَبُ

فَأَصْبَحَ ذَاکَ الْأَمْرُ عَاراً یَهِیلُهُ ***عَلَیْکَ حَجِیجُ الْبَیْتِ فِی مَوْسِمِ الْعَرَبِ

وَ لَوْ لَانَ بَعْضَ الْأَعَادِی مُحَمَّدٌ ***لَحَانِی ذَوُوهُ بِالرِّمَاحِ وَ بِالْقُضُبِ

وَ لَنْ تَشْمُلُوهُ أَوْ یُصْرَعَ حَوْلَهُ*** رِجَالٌ مَلَاءٌ بِالْحُرُوبِ ذَوُو حَسَبٍ

**[ترجمه]در سرزنش ابولهب:

ای همنشین آتش بریده باد دو دستت، ای ابولهب نابود باد صخره دختر حرب که هیزم کش جهنم است .

به رسول خدا ضربه زدی، خویشاوندی را با او بریدی، مثل کسی هستی که سلامتی را با هلاکت معامله کند.

از ترس ابوجهل از وی اطاعت کردی، مانند دُم که از سر پیروی می‌کند.

متابعت تو از ابوجهل ننگی شد که حاجیان به هنگام حج تو را سرزنش کنند و بر تو خاک بپاشند.

اگر محمد نسبت به کینه دشمنان نرم شود، دشمنانش مرا با نیزه و تیر پوست می‌گیرند.

هیچگاه قـدرت ندارنـد به محمد حمله کنند مگر اینکه اطراف آن حضـرت مردان فراوانی که در جنگ ایسـتاده‌اند و با اصل و نسب هستند، بر خاک مالیده شوند.

**[ترجمه]

بیان

التباب: خسران يؤدّى إلى الهلاك. و اليدان إمّا بمعناهما أو كنايه عن

ص: ۳۹۸

النفس كقوله تعالى: «وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكَمْ إِلَى التَّهْلُكَهِ» [١٩٥ / البقره: ٢] أو عن النفس و البدن أو عن الدّنيا و الآخره. و «صخره»، عطف على «يداك»، و يحتمل العطف على محلّ الضمير أيضا. و «قاطع» حال عن ضمير الخطاب.

و العطب بالتحريك-: الهلاك. و «ذاك» إشاره إلى تبعه لأبى جهل. و يقال:

هلت الدقيق فى الجراب: أى صببته من غير كيل، و كلّ شى ء أرسلته إرسالا من رمل أو تراب أو طعام أو نحوه. قلت: هلته أهيله هيلا فانهال: أى جرى و انصبّ. و لعلّه إشاره إلى رمى الحاجّ إليه بالأحجار عند مرورهم عليه، أو قراءتهم هذه السوره فى المواسم. و «عن بعض» متعلّق ب «لان» بتضمين معنى الإعراض، أو «عن» للتعليل. و لحوت العصا ألحوها لحوا: قشرتها. و كذلك لحيت العصا ألحيها لحيا و لحيت الرجل ألحاه لحيا: لمته.

و قال الجوهرى: سيف قاضب و قضيب: أى قطّاع و الجمع قواضب و قضب، و كأنّ الضمير فى «ذووه» راجع إلى البعض و يحتمل إرجاعه إلى محمد صلّى اللّه عليه و آله. أو «يصرع» أو بمعنى إلّا أن أو إلى أن.

و الصرع: السقوط على الأرض. و الملاء: جمع الملى ء و هو الثقه المعتمد عليه فى الأمر.

**[ترجمه]«التباب» زيانى است كه منجر به هلاك و نابودى شود. «اليدان» (دو دست) يا به معناى حقيقى است يا كنايه از خود شخص است. همانگونه كه خداوند متعال مى‌فرمايد: «و لا تلقوا بأيديكم الى التهلكۀ» - . بقره / ١٩٥ - {و خود را با دست خود به هلاكت مى‌فكنيد.} يا كنايه از نفس و بدن، يا كنايه از دنيا و آخرت باشد. و «صخرۀ» عطف بر «يداك» است. و ممكن است عطف بر محل ضمير نيز باشد. و «قاطع» حال از ضمير خطاب است. و «العطب» - با حركت حروف - به معناى هلاك و نابودى است. «ذاك» اشاره به پيروان ابوجهل دارد. و گفته مى‌شود: هلت الدقيق فى الجراب: يعنى آرد را بدون پيمانه در كيسه ريخت. و هر چيزى از شن و خاك و غذا و مانند آن كه روان گردانى و بريزى. گويى: هلته اهيله فانهال: يعنى جارى و ريزان شد. و شايد اشاره به اين داشته باشد كه حاجيان در هنگام گذر كردن بر او سنگ به سويش پرتاب مى‌كنند، يا مقصود اين است كه اين سوره را در موسم حجّ قرائت مى‌كنند. «عن بعض» متعلق به «لان» با تضمين معناى اعراض است يا «عن» به معناى تعليل است. «لحوت العصا ألحوها لحواً» يعنى پوست چوب را كَند. و نيز «لحيت العصا ألحيها لحياً و لحيت الرجل ألحاه لحياً» يعنى او را سرزنش كردم. جوهرى گويد: «سيف قاضب و قضيب» يعنى: يعنى شمشيرهاى برّان، و جمع آن قواضب و قضب است. و گويى ضمير در «ذووه» به «البعض» برمى‌گردد و احتمال دارد مرجع ضمير، محمد صلى الله عليه و آله باشد. «أو» در «يصرع» به معناى «إلاـ أنّ» يا به معناى «إلى أن». و «الصرع» به معناى بر زمين انداختن است. و «الملاء» جمع الملىء، به معناى كسى است كه در كارها مورد اعتماد است.

**[ترجمه]

«٩»

وَ مِنْهَا خِطَاباً لِمُعَاوِيَهَ:

سَيَكْفِينِی الْمَلِيکَ وَ حَدُّ سَيْفِی*** لَدَی الْهَيْجَاءِ تَحْسَبُهُ شِهَاباً

وَ أَسْمَرُ مِنْ رِمَاحِ الْخَطِّ لَدْنٌ*** شَدَّدْتُ غِرَابَهُ أَنْ لَا يَعَابَا

أَذُودُ بِهِ الْكَتِيبَهَ كُلَّ يَوْمٍ*** إِذَا مَا الْحَرْبُ أَضْرَمْتُ الْتِهَاباً

وَ حَوْلِی مَعْشَرٌ كَرُمُوا وَ طَابُوا ***يَرْجُونَ الْغَنِيمَهَ وَ النِّهَابَا

وَ لَا يَنْحُونَ مِنْ حَذَرِ الْمَنَايَا*** سُؤَالَ الْمَالِ فِيهَا وَ الْإِيَابَا

فَدَعْ عَنْکَ التَّهَدُّدَ وَ اصْلَ نَاراً*** إِذَا خَمَدَتْ صَلَيْتَ لَهَا شِهَاباً

ص: ۳۹۹

**[ترجمه]و خطاب به معاویه:

به هنگام جنگ خدای نیرومند و فعالیت شمشیرم از من حمایت می‌کند و تو به هنگام حمله گمان خواهی کرد که شمشیرم شهاب آسمانی است.

نیزه گندم‌گونی از نیزه‌های ساخت خط یمامه دارم که هم نرم است و هم لبه آن را محکم کردم تا عیب نکند.

همه روزه لشکر را به هنگامی که آتش جنگ شعله‌ور می‌شود با آن دفع می‌کنم.

اطراف من جمعیتی هستند که همه شایسته و پاک سرشت‌اند و در انتظار غنائم جنگی و غارت دشمن می‌باشند.

از تنگناهای جنگ با دریافت مال، کنار نمی‌کشند و فرار نمی‌کنند.

تهدید را کنار بگذار و تن به آتش جنگ بزن وقتی شعله جنگ خاموش گردید، در آن سوخته‌ای.

**[ترجمه]

بیان

الأسمر: الرمح. و الخطّ: موضع باليمامه تنسب إليه الرماح؛ لأنّها تحمل من بلاد الهند. فتقوّم به. و اللدن: اللّين من كلّ شی ء، و غراب الفأس بالكسر-: حدّها.

قوله علیه السلام: «أن لا يعابا»: أی لئلّا: يعاب. و النهاب: جمع النهب.

«و لا ينحون» بالحاء المهمله: أی لا يقصدون. و التهدّد: التخويف. و صلی الكافر النار: قاسی حرّها. و صلی النار: دخل فيها. و صليت الرجل نارا: إذا أدخلته النار.

**[ترجمه]الأسمر: یعنی نیزه. «الخطّ» مکانی در یمامه که نیزه‌ها بدان نسبت داده‌اند. زیرا از سرزمین هند آن را می‌آورند و راست می‌کنند. «اللدن» یعنی نرم از هر چیز. «غراب الفأس» - با کسره غین - یعنی لبه تبر. فرموده امام علیه السلام «أن لا يعابا» یعنی: تا بر او عیب نگیرند. و «النهاب» جمع النهب است. و «لا ينحون» با حاء مهمله: یعنی قصد نمی‌کنند. و «التهدّد» به معنای: ترساندن است. و «صلی الكافر النار» یعنی کافر سوز آتش را چشید. و «صلی النار» یعنی: در آتش افتاد. «صليت الرجل ناراً» هرگاه او را در آتش بیندازی.

**[ترجمه]

وَ مِنْهَا: مُخَاطِباً لَهُ أَيْضاً:

أَنَا عَلِيٌّ وَ أَعْلَى النَّاسِ فِی النَّسَبِ*** بَعْدَ النَّبِيِّ الْهَاشِمِيِّ الْمُصْطَفَی الْعَرَبِي

قُلْ لِلَّذِی غَرَّهُ مِنِّی مُلَاطَفَهٌ*** مَنْ ذَا يُخَلِّصُ أَوْرَاقاً مِنَ الذَّهَبِ

هَبَّتْ عَلَيْکَ رِيَاحُ الْمَوْتِ سَافِيَهً*** فَاسْتَبِقْنِی بَعْدَهَا لِلْوَيْلِ وَ الْحَرَبِ

**[ترجمه]و خطاب به معاويه:

من علی هستم و از نظر دودمان بعد از پيامبر هاشمی محمد مصطفی صلی الله عليه و آله در ميان عرب از بهترين نسب برخوردارم .

به آن کس که گول مهربانی مرا خورده است بگو: آن کس که سکه‌های ناخالص را از طلا جدا می‌کند کجاست؟

بادهای مرگ همراه خاک و شن بر تو وزيدن گرفته است، پس مرا بعد از اين طوفان برای عذاب و تاراج وامی‌گذاری.

**[ترجمه]

بيان

روی أنّه عليه السلام أنشد تلك الأبيات بعد انقضاء المحرّم [من العام: ۳۷] و إراده الشروع ثانيا فی القتال.

قوله عليه السلام: «قل للذی»: أی قل للذی يحبّنی للطفی: لا تتوقّع من أهل الزمان أن يعرفوا فضلی، فإنّ النّاس لا يميّزون بين أوراق الفضّه و دنانير الذهب.

أو المعنى قل لمعاويه الذی غرّه منّی ملاطفه بتأخير الحرب فی المحرّم، إنّی لا أترك الحرب حتّى أميّز بين المؤمن و المنافق.

و سفت الريح التراب: ذرّته. و حربه حربا كطلبه طلبا سلب ماله.

ص: ۴۰۰

**[ترجمه]روایت شده که امام علیه السلام آن ابیات را پس از پایان ماه محرم سال ۳۷ و زمانی که قصد داشت دوباره جنگ را آغاز کند، سروده است. فرموده امام علیه السلام «قل للذی» یعنی به کسی که مرا به خاطر مهربانی‌ام دوست می‌دارد بگو: از مردم زمانه انتظار نداشته باش که فضیلت مرا بشناسند زیرا آنان نمی‌توانند ورق نقره و دینار طلا را از هم تشخیص دهند، یا بدین معنی است که: به معاویه که ملاطفت و مهربانی من به خاطر به تاخیر انداختن جنگ در ماه محرم او را فریب داده است، بگو که من جنگ را وانمی‌نهم تا زمانی که کافر را از منافق تشخیص دهم. «سفت الریح التراب» یعنی باد خاک را به هوا پراکنده کرد. و حربه حربا - بر وزن طلبه طلباً - یعنی مالش را به تاراج برد.

**[ترجمه]

«۱۱»

فِیمَا أَجَابَ بِهِ بَعْضَ الْأَعَادِی فِی صِفِّینَ:

إِیَّایَ تَدْعُو فِی الْوَغَا یَا ابْنَ الْأَرَبِ ***وَ فِی یَمِینِی صَارِمٌ یُبْدِی اللَّهَبَ

مَنْ یَحْطُهُ مِنْهُ الْحِمَامُ یَنْسَرِبْ ***لَقَدْ عَلِمْتُ وَ الْعَلِیمُ ذُو أَدَبٍ

أَنْ لَسْتُ فِی الْحَرْبِ الْعَوَانِ بِالْأَدَبِ ***وَ عَنْ قَلِیلٍ غَیْرَ شَکٍّ أَنْقَلِبُ

**[ترجمه]پاسخ امام به یکی از دشمنان در صفّین:

ای فرزند حیله گر مرا به جنگ می‌طلبی در صورتی شمشیر تیز در دست من است و آتش از آن می‌بارد.

هرگاه آن را می‌جنبانم مرگ از آن می‌بارد. من بدون تردید آگاه هستم و فرد آگاه، مؤدب است.

می‌دانم در جنگی که مدت‌ها ادامه داشته نیاز به نقشه نیست و به زودی و بدون تردید جنگ عوض می‌شود و پایان می‌یابد.

**[ترجمه]

بیان

الوغا: الحرب. و الأرب بالتحریک و بالکسر-: الحاجه و یستعمل فی الاحتیال. و الحطوّ بوزن العلو-: تحریک الشی ء من الأول.

و الحمام بالکسر-: الموت. و الانسراب: الجریان. و العوان من الحروب:

ما قوتل فیها مرّه بعد أخری.

«و عن قلیل»: أی بعد زمان قلیل. و [قوله:] «غیر شکّ»: صفه لمقدّر و هو یقینا.

**[ترجمه]«الوغـا» به معنـای جنـگ است. و «الإرب» - با تحریک و کسـره - به معنای نیاز است و در معنای چاره‌جویی نیز به کار می‌رود. و «الحطوّ» - بر وزن العلوّ - به معنای حرکت دادن چیزی از ابتـدا است. «الحِمام» - با کسـره حاء - به معنای مرگ است. و «الانسـراب» یعنی جریان پیـدا کردن. و «العوان» جنگی است که پی در پی در آن کشـتار شود. «عن قلیل» یعنی پس از مدت زمان اندکی. «غیر شکّ» صفت برای کلمه‌ای است که در تقدیر گرفته شده و آن «یقیناً» است .

**[ترجمه]

«۱۲»

وَ مِنْهَا تَهْدِیداً لِمُعَاوِیَهَ وَ جُنُودِهِ:

أَبَی اللَّهُ إِلَّا أَنَّ صِفِّینَ دَارُنَا** وَ دَارُکُمْ مَا لَاحَ فِی الْأُفُقِ کَوْکَبٌ

إِلَی أَنْ تَمُوتُوا أَوْ نَمُوتَ وَ مَا لَنَا** وَ مَا لَکُمْ عَنْ حَوْمَهِ الْحَرْبِ مَهْرَبٌ

**[ترجمه]در تهدید معاویه و سربازانش:

محال است! تا ستاره در آسمان می‌درخشد صفّین خانه ما و خانه شماست.

تا شما بمیرید یا ما بمیریم نه ما و نه شما راهی برای فرار از محیط جنگ نداریم.

**[ترجمه]

بیان

بالضمّ و السکون أیضا: طرف السماء. و [قال الجوهری] فی الصحاح:

حومه القتال: معظمه.

**[ترجمه]«الافق» با ضـمه و سـکون به معنای طرف آسمان است. و جوهری در صحاح گوید: «حومۀ القتال» یعنی سخت‌ترین موضع جنگ.

**[ترجمه]

«۱۳»

وَ مِنْهَا فِی مَدْحِ أَصْحَابِهِ فِی تِلْکَ الْمُحَارَبَهِ:

يَا أَيُّهَا السَّائِلُ عَنْ أَصْحَابِی*** إِنْ كُنْتَ تَبْغِی خَبَرَ الصَّوَابِ

ص: ۴۰۱

أَنَبِّئُکَ عَنْهُمْ غَیْرَ مَا تَکْذَابٍ ***بِأَنَّهُمْ أَوْعِیَهُ الْکِتَابِ

صَبْرٌ لَدَی الْهَیْجَاءِ وَ الضِّرَابِ*** فَسَلْ بِذَاکَ مَعْشَرَ الْأَحْزَابِ

**[ترجمه]مدح یارانش در آن نبرد:

ای کسی که از اطرافیانم می‌خواهی آگاه شوی اگر می‌خواهی مطلب صحیح را بشنوی گوش فرا بده.

درباره اصحاب خود بدون اینکه دروغ‌پردازی کنم می‌گویم که از نظر علم، مخزن‌های قرآن و نگهبان آن هستند.

به هنگام جنگ و حمله قهرمان صبر هستند، اگر باور نداری از مردم احزاب بپرس.

**[ترجمه]

بیان

«غیر ما تکذاب» [لفظه] «ما» زائده و التکذاب بالفتح-: الکذب.

**[ترجمه]در «غیر ما تکذاب» لفظ «ما» زائده و تکذاب - با فتحه تاء - به معنای دروغ است.

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ مِنْهَا فِی مِثْلِهِ:

أَ لَمْ تَرَ قَوْمِی إِذْ دَعَاهُمْ أَخُوهُمْ ***أَجَابُوا وَ إِنْ أَغْضَبْ عَلَی الْقَوْمِ یَغْضَبُوا

هُمْ حَفِظُوا غَیْبِی کَمَا کُنْتُ حَافِظاً*** لِقَوْمِی أَجْزِی مِثْلَهَا إِنْ تَغِیبُوا

بَنُو الْحَرْبِ لَمْ تَقْعُدْ بِهِمْ أُمَّهَاتُهُمْ ***وَ آبَاؤُهُمْ آبَاءُ صِدْقٍ فَأَنْجَبُوا

**[ترجمه]در همان مضمون:

مگر نمی‌بینی وقتی برادر آنان احضارشان می‌کند، اجابت می‌کنند و اگر علیه دشمن عصبانی شد آن‌ها نیز عصبانی می‌شوند.

سربازان من پشت سر من اعتبار و اوامر مرا حفظ می‌کنند من هم در پاداش این خدمت به هنگامی که غایب هستند مواظب آنان هستم.

اینان مرد جنگ‌اند، مادرانشان آنان را از جنگ بازنداشته است و پدرانشان، پدران شایسته بودند که اولادی خدا پسند تحویل داده‌اند.

**[ترجمه]

بیان

حفظ الغیب للشخص: أن لا تفعل فی غیبته ما یکرهه. و ضمیر «مثلها» راجع إلی المحافظه.

قوله علیه السلام: «لم تقعد» قال الشارح: [هذا] دعاء [لهم]: أی لا تقعد أمهاتهم بمآتمهم.

أقول: و یحتمل أن یکون من المقاعد من النّساء، و هی التی قعدت عن الولد و الحیض. ذکره الجوهری.

و الأظهر أنّه خبر و لیس بدعاء و الباء للتعدیه، و المعنی لم تصر أمّهاتهم سببا لقعودهم عن الحرب لدناءتهن، فیناسب المصرع الثانی.

و [أیضا] قال [الجوهری:] أنجب: ولد نجیبا. و امرأه منجبه و منجاب:

تلد النّجباء.

ص: ۴۰۲

**[ترجمه]«حفظ الشىء للشخص» اين است كه در غيبت كسى چيزى كه ناپسند اوست نگويى. و ضمير «مثلها» به محافظت برمى‌گردد. درباره فرموده امام عليه السلام «لم تقعد» شارح گويد: اين دعايى براى آنان است، يعنى: مادرانشان در عزاى آنان ننشينند .

مى‌گويم: ممكن است از «مقاعد النساء» باشد و آن زنى است از به دنيا آوردن فرزند و از خون حيض، بازماند. جوهرى اين مطلب را ذكر كرده است.

آشكارتر اين است كه اين عبارت خبر باشد نه دعا. و باء براى تعديه است كه معنى اينگونه مى‌شود: مادرانشان به خاطر پستى و فرومايگى، سبب بازماندن آنان از جنگ نشده‌اند و همين معنا با مصرع دوم مناسبت دارد. جوهرى نيز گويد: «أنجب» يعنى: فرزندى نجيب و آبرومند به دنيا آورد. و «إمرأة منجبة و منجاب» يعنى زنى كه فرزندانى نجيب و آبرومند به دنيا مى‌آورد.

**[ترجمه]

«۱۵»

وَ مِنْهَا فِي مَدْحِ قَبَائِلَ مِنْ عَسْكَرِهِ:

الْأَزْدُ سَيْفِي عَلَى الْأَعْدَاءِ كُلِّهِمْ ***وَ سَيْفُ أَحْمَدَ مَنْ دَانَتْ لَهُ الْعَرَبُ

قَوْمٌ إِذَا فَاجَئُوا أَوْفَوْا وَ إِنْ غُلِبُوا*** لَا يَجْمَحُونَ وَ لَا يَدْرُونَ مَا الْهَرَبُ

قَوْمٌ لِبُؤْسِهِمْ فِي كُلِّ مُعْتَرَكٍ*** بِيضٌ رِقَاقٌ وَ دَاوُدِيَّةٌ سَلَبُوا

الْبِيضُ فَوْقَ رُءُوسٍ تَحْتَهَا الْيَلَبُ*** وَ فِي الْأَنَامِلِ سُمْرُ الْخَطِّ وَ الْقُضُبُ

الْبِيضُ تَضْحَكُ وَ الْآجَالُ تَنْتَحِبُ ***وَ السُّمْرُ تَرْعَفُ وَ الْأَرْوَاحُ تَنْتَهِبُ

وَ أَيَّ يَوْمٍ مِنَ الْأَيَّامِ لَيْسَ لَهُمْ ***فِيهِ مِنَ الْفِعْلِ مَا مِنْ دُونِهِ الْعَجَبُ

الْأَزْدُ أَزْيَدُ مَنْ يَمْشِي عَلَى قَدَمٍ*** فَضْلًا وَ أَعْلَاهُمْ قَدْراً إِذَا رَكِبُوا

وَ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ الْقَوْمُ الَّذِينَ هُمْ*** آوَوْا فَأَعْطَوْا فَوْقَ مَا وُهِبُوا

يَا مَعْشَرَ الْأَزْدِ أَنْتُمْ مَعْشَرٌ أُنُفٌ ***لَا تَضْعُفُونَ إِذَا مَا اشْتَدَّتِ الْحُقُبُ

وَفَيْتُمْ وَ وَفَاءُ الْعَهْدِ شِيمَتُكُمْ ***وَ لَمْ يُخَالَّ قَدِيماً صِدْقَكُمْ كَذِبٌ

إِذَا غَضِبْتُمْ يَهَابُ الْخَلْقَ سَطْوَتُكُمْ*** وَ قَدْ يَهُونُ عَلَيْكُمْ مِنْكُمُ الْغَضَبُ

يَا مَعْشَرَ الْأَزْدِ إِنِّی مِنْ جَمِیعِکَمْ رَاضٍ ***وَ أَنْتُمْ رُءُوسُ الْأَمْرِ لَا الذَّنَبُ

لَنْ تَیْأَسَ الْأَزْدُ مِنْ رَوْحٍ وَ مَغْفِرَهٍ ***وَ اللَّهُ یَکْلَؤُکُمْ مِنْ حَیْثُ مَا ذَهَبُوا

طِبْتُمْ حَدِیثاً کَمَا قَدْ طَابَ أَوَّلُکُمْ*** وَ الشَّوْکُ لَا یُجْتَنَی مِنْ فَرْعِهِ الْعِنَبُ

وَ الْأَزْدُ جُرْثُومَهٌ إِنْ سُوبِقُوا سَبَقُوا*** أَوْ فُوخِرُوا فَخَرُوا أَوْ غُولِبُوا غَلَبُوا

أَوْ کُوثِرُوا کَثُرُوا أَوْ صُوبِرُوا صَبَرُوا*** أَوْ سُوهِمُوا سَهَمُوا أَوْ سُولِبُوا سَلَبُوا

صَفَوْا فَأَصْفَاهُمُ الْمَوْلَی وَلَایَتَهُ*** فَلَمْ یَشُبْ صَفْوَهُمْ لَهْوٌ وَ لَا لَعِبٌ

هَیِّنُونَ لَیِّنُونَ خُلُقاً فِی مَجَالِسِهِمْ*** لَا الْجَهْلُ یَعْرُوهُمْ فِیهَا وَ لَا الصَّخَبُ

الْغَیْثُ إِمَّا رَضُوا مِنْ دُونِ نَائِلِهِمْ*** وَ الْأَسَدُ یُرْهِبُهُمْ یَوْماً إِذَا غَضِبُوا

أَنْدَی الْأَنَامِ أَکُفّاً حِینَ تَسْأَلُهُمْ ***وَ أَرْبَطُ النَّاسِ جَأْشاً إِنْ هُمْ نُدِبُوا

وَ أَیُّ جَمْعٍ کَثِیرٍ لَا تُفَرِّقُهُ*** إِذَا تَدَانَتْ لَهُمْ غَسَّانُ وَ النَّدَبُ

وَ اللَّهُ یُجْزِیهِمْ عَمَّا أَتَوْا وَ حَبَوْا*** بِهِ الرَّسُولَ وَ مَا مِنْ صَالِحٍ کَسَبُوا

**[ترجمه]ستایش از چند طایفه از لشکریانش:

طایفه ازد در برابر دشمنان، شمشیر من هستند و شمشیر پیامبر صلی الله علیه و آله بودند که عرب تسلیم آن حضرت گردید.

طایفه‌ای هستند که به هنگام فاجعه وفا دارند و اگر شکست خوردند از جنگ فرار نمی‌کنند، نمی‌دانند فرار چیست.

طایفه‌ای که در هر جنگی لباس تنگ می‌پوشند و زره داودی را از طریق کشتن دشمن به دست می‌آورند.

بر سر خود کلاه‌خود دارند و زیر کلاه‌خود زره یمنی و در دست نیزه‌های گندم‌گون ساختِ یمامه تراشیده دارند.

شمشیرها می‌خندند و مرگ‌ها گریه می‌کنند، نیزه‌ها خون دماغ شده‌اند و روح دشمنان غارت می‌شود.

چه روزی را دیده‌اید که طایفه ازد کار عجیب و شگفت‌آور نکند؟!

پیاده طایفه ازد بر پیاده‌های روی زمین برتری دارد و سواره آنان بر سوارکارن.

طایفه اوس و خزرج مردمی هستند که به مردم پناه می‌دهند و بیش از آنچه دارند عطا می‌کنند.

ای طایفه ازد شما قومی محترم هستید به هنگامی که سختی فرا رسد به خود ضعف راه نمی‌دهید.

وفای به عهد و پیمان اخلاق شماست و هیچگاه حرف راست شما با دروغ آغشته نگردیده است .

آنگاه که خشمگین می‌شوید همه از حمله شما می‌ترسند و گاهی غضب شما نسبت به مردم سست می‌گردد.

ای طایفه ازد من از تمام شما راضی هستم و شما رؤوس امر حکومت هستید نه دنباله آن.

شما طایفه ازد از رحمت و مغفرت خدا مأیوس نباشید خدا عمر شما را با بخشش و غفران به پایان می‌رساند.

همانند آغاز اسلام اینک هم پاک هستید، از شاخه خار هیچگاه انگور چیده نمی‌شود.

طایفه ازد بنیانی است که در مسابقه دویدن شرکت کنند پیروز می‌شوند، اگر پای شمارش امتیازهای طایفه‌ای به میان آید برنده‌اند و اگر صحبت چیرگی در بین باشد، پیروز هستند.

در میدان مسابقه ثروت و نفر برتر از دیگران و در سرزمین صبر، بردبارتر از دیگران هستند. در مسابقه تیراندازی برنده و به هنگام ربودن امتیاز بیش از دیگران امتیاز می‌برند.

پاک بودند، خدا هم دوستی خود را برای آنان برگزید، در نتیجه پاکی آنان با لهو و لعب آلوده نگردد.

طایفه ازد باوقار هستند و در مجالس خود خوش‌اخلاق می‌باشند، نه نادانی بر آنان فرود می‌آید و نه در کاری که دارند فریاد

می‌زنند.

اگر طایفه ازد راضی شوند، باران عطای ایشان است و به هنگامی که عصبانی شوند شیر از آنان می‌ترسد.

به هنگام درخواست از آنان، سخاوتمندترین مردم می‌باشند و به هنگامی که دل‌های همه بر اثر دعوت به کار خطرناک می‌لرزد، دل‌های آنان آرام‌ترین دل‌ها است.

آنگاه که به یکدیگر نزدیک شوند و به تیراندازی بپردازند کدام گروه می‌تواند در برابر آنان داوم بیاورد و شکت نخورد؟!

خدا پاداش خدمات و عطاهایی که آنان در اختیار محمد صلی الله علیه و آله گذاشتند و کارهای نیکی که انجام دادند، عنایت فرماید .

**[ترجمه]

بیان

الأزد: أبو حيّ من اليمن. و الإيفاء: الوفاء بالعهد، و الإشراف على الشي ء، و إعطاء الحقّ وافيا.

و قال الجوهري: جمع الفرس: اعتزّ فارسه و غلبه. و جمحت المرأه زوجها:

و هو خروجها من بيته إلى أهلها قبل أن يطلّقها. و جمح: أسرع. و المعترك: معركه الحرب. و البيض الرقاق: السيوف الرقيقه. و الداوديه: الدروع المنسوبه إليه عليه السلام.

قوله: «سلبوا» أي أخذوها في الحرب من الأعادي. و قال الجوهري:

اليلب: الدروع اليمانيه كانت تتخذ من الجلود بعضها إلى بعض. و يقال: اليلب:

كلّ ما كان من جنن الجلود و لم يكن من الحديد. و قال: يقال: رماح رواعف لما يقطر منها الدم أو لتقدّمها في الطعن.

[و قوله:] «ما وهبوا» على المجهول كما صحّحه الشارح أو على المعلوم:

أي أعطوا أزيد مما عهدوا و وعدوا من الإيثار و الإفضال.

و [قال الزمخشري:] في الأساس: هو أنف قومه و هم أنف الناس [أي سادتهم] قال الحطيئه:

قوم هم الأنف و الأذناب غيرهم

و [قال الجوهري]: في الصحاح: روضه أنف بالضم-: أي لم يرعها أحد، و كأس أنف: إذا لم يشرب بها قبل ذلك. و أنف من

الشی ء يأنف أنفا و أنفه:

استنكف. يقال: ما رأيت أحمى أنفا و لا آنف من فلان.

و الحقب: جمع الحقبه بالكسر و هی السّنون. و «قديما» مفعول فيه: أی زمانا قديما. [و] «طبتم حديثا»: أی جديدا. و الجرثومه بالضم-: الأصل. ذكره الجوهری و قال: ساهمته: قارعته فسهمت أسهمه بالفتح صفوا: أی من الغشّ و الباطل.

ص: ۴۰۴

[قوله:] «فأصفاهم المولى ولايته»: أى أعطاهم اللّه محبّته أو أخلص لهم كلّ محبّ محبّته، أو أخلص اللّه لهم محبّته إيّاهم أو محبّتهم له. قال الجوهرى:

أصفيته الودّ: أخلصته له و أصفيته بالشى ء: آثرته به. و قال: شى ء هيّن على فيعل-: أى سهل. و «هين» مخفّف، و قوم هينون لينون. و قال: عرانى هذا الأمر و اعترانى إذا غشيك. و قال: الصخب: الصياح و الجلبه.

و [لفظه] «ما» فى [قوله]: «إن ما [رضوا]» زائده كما فى قوله تعالى:

«فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ» [۴۱ / الزخرف: ۴۳].

و النائل: العطاء، و المعنى أنّهم إن رضوا فجودهم بحيث يعدّ الغيث أدون و أقلّ من عطائهم. و «يوما» مفعول فيه لقوله: «غضبوا». و النّدى: الجود و فلان أندى من فلان إذا كان أكثر خيرا منه. و يقال: فلان رابط الجأش: أى يربط نفسه عن الفرار لشجاعته.

و ندبوا على بناء المفعول من قولهم: ندبه لأمر فانتدب له: أى دعاه له فأجاب. ذكره الجوهرى و قال أيضا]: الندب بالتحريك-: الخطر. و تقول:

رمينا ندبا: أى رشقا. و الندب، أيضا الجرح إذا لم يرتفع عن الجلد:

و قال الفيروزآبادى: الندب بالتحريك الرشق و الخطر، و قبيله منها بشر بن حرب و محمد بن عبد الرحمن. و قال: غسّان أبو قبيله باليمن منهم ملوك غسّان، و ماء بين رمع و زبيده من نزل من الأزد فشرب منه سمّى غسّان و من لم يشرب فلا انتهى إليه.

و قال الشّارح: الواو فى «و الندب» بمعنى مع. و فيه نظر. و قوله: «من صالح» بيان ل «ما»: أى و ما كسبوا من صالح و ما عطف على ما.

**[ترجمه]ازد طایفه‌ای بزرگ از یمن است. «الإیفاء» یعنی وفا کردن به عهد و پیمان، و نظارت بر چیزی و پرداخت کامل حق است. جوهری گوید: «جمح الفرس» یعنی: بر سوار کار سخت گرفته و او را مغلوب کرد. و «جمحت المرأة زوجها» یعنی: زن پیش از اینکه طلاق بگیرد از خانه بیرون رفت و به نزد خانواده‌اش بازگشت. و «جمح» به معنای شتافتن نیز است. «المعترک» یعنی معرکه جنگ. «البیض الرقاق» شمشیرهای تیز است. «الداودیة» زره‌های منسوب به داود پیامبر علیه السلام است. «سلبوا» یعنی آن زره‌ها را در جنگ از دشمنان می‌گیرند. جوهری گوید: «الیلب» زره‌های یمامه است که با لایه‌های پوستی و چرمین درست می‌شد. و گفته شده: «الیلب» هر چیزی است که از پوسته چرمین باشد نه از آهن. و گوید: گفته می‌شود: «رماح رواعف» به این سبب که در جنگ از این نیزه‌ها خون می‌چکید یا از این جهت که در ضربه زدن مقدم بودند. «ما وهبوا» همانطور که شارح آن را تصحیح کرده با صیغه مجهول است، یا با صیغه معلوم به این معنا که: بیشتر از آنچه بدان‌ها عهد و وعده دادند، از خودگذشتگی و برتری عطا کردند. زمخشری گوید در الاساس گوید: «هو أنف قومه و هم أنف الناس»، یعنی آنان سروران قوم هستند. حطیئه گوید:

- قومی هستند که سرور مردم‌اند و دیگران دنباله و پیرو آنان اند.

جوهری در صحاح گوید: روضهٔ انف - با ضمه - یعنی باغی که کسی از آن مراقبت نمی‌کند. و کأس أنف: یعنی جامی که کسی تا به حال از آن ننوشیده است. و أنف من الشیء یأنف أنفاً و انفهٔ، یعنی: سرباز زد. گفته می‌شود: ما رأیت أحمی أنفاً و لا آنف من فلان. کسی را ندیده‌ام که به اندازه فلانی ابا کننده‌تر باشد. «الحقب» جمع حِقبهٔ - با کسره - به معنای سال‌ها و دوره‌ها است. «قدیماً» مفعول فیه است یعنی «زماناً قدیماً» و «طبتم حدیثاً» یعنی: به تازگی پاک شدید. «الجرثومهٔ» با ضمه به معنای اصل است. جوهری این معنا را ذکر کرده و گوید: «ساهمته» یعنی: در تیراندازی با او رقابت کردم و او را مغلوب ساختم. «صفواً» یعنی: از ناپاکی و باطل خالص و پاک شدند. «فأصفاهم المولی ولایته» یعنی: خداوند محبت خویش را به آنان عطا کرد یا به این معنا که هر دوستداری، محبتش را برای آنان خالص گردانید. یا بدین معنا که خداوند محبت خویش را برای آنان یا محبت آنان را برای خویش خالص گردانید. جوهری گوید: أصفیته الودّ: یعنی دوستی‌ام را برای او خالص کردم. و أصفیته بالشیء، یعنی آن چیز را برای او ترجیح دادم. و گوید: شیء هیّن - بر وزن فیعل - یعنی آسان. و «هین» با تخفیف نیز ذکر شده است و «قوم هینون لینون». و گوید: «عرانی هذا الأمر و اعترانی»، هرگاه این کار برایم پیش آمد. و گوید: «الصخب» به معنای فریاد و سر و صدا است. لفظ «ما» در «إن ما رضوا» زائده است همانگونه که در این سخن خداوند آمده است: « فإمّا نذهبنّ بک» - . زخرف / ۴۱ - {پس اگر ما تو را در دنیا از بین ببریم.}

«النائل» به معنای عطا و بخشش است. و به این معنی است که: اگر آنان خشنود گردند، جود و بخششان به گونه‌ای است که باران از عطا و بخشش آنان پایین‌تر و کمتر است. «یوماً» مفعول فیه برای «غضبوا» است. و «الندی» به معنای جود و بخشش است و «فلان أدنی من فلان» هرگاه خیر و برکت او بیشتر از دیگری باشد. و گفته می‌شود: «فلان رابط الجأش» یعنی فلانی به خاطر شجاعتش خود را از فرار در جنگ بازمی دارد. «ندبوا» با صیغه اسم مفعول (مجهول) از سخنشان است که گویند: «ندبه لأمر فانتدب» یعنی: او را برای انجام کاری فرا خواند و او اجابت نمود. جوهری این مطلب را ذکر کرده و گوید: «الندب» - با حروف متحرک - به معنای خطر است. و می‌گویی: «رمینا ندباً»، یعنی: یعنی با سرعت و پی در پی تیر پرتاب کردیم. و «الندب» همچنین به معنای زخمی است که از سطح پوست نرود و آثارش بر پوست بماند.

فیروزآبادی گوید: «الندب» - با حرکت حروف - به معنای تیراندازی پیاپی و به معنای خطر است. و نام قبیله‌ای است که بشر بن حرب و محمد بن عبدالرحمن از افراد آن هستند. و گوید: غسان قبیله‌ای بزرگ در یمن بود که پادشاهان غسان از جمله این قبیله بودند. و نیز آبی میان رمع و زبیده بود که هر یک از افراد قبیله ازد که بدانجا می‌آمد و از آن می‌نوشید، غسان می... نامیدند و هر کس از آن آب نمی‌نوشید به او نسبت نمی‌دادند .

شارح گوید: واو در «و الندب» به معنای «مع» است. که در آن جای بحث و نظر است. و «من صالح» بیانی برای لفظ «ما» است، یعنی: و آنچه از اعمال صالح که کسب کردند. و «ما» عطف بر «ما» است.

**[ترجمه]

«۱۶»

وَ مِنْهَا مُخَاطِباً لِعُثْمَانَ (۱)

۱- الأبیـات لاـ تنطبق علی قصّه عثمـان، بل هی تمام الانطباق علی قصّه أبی بکر، حیث کان یزعم هو و من علی نزعته و خطواته أنّ تصـدیه للخلاـفه کان بمشوره من المهاجرین و الأنصار و تصویبهما، و من أجل أنّه من شـجره النّبیّ و أقربائه. وأمیر المؤمنین علیه السلام فی هذه الأبیات یرد علیه ویفند کلتی حجتیه ویقول له: کیف تدعی أن خلافتک کانت بمشوره والحال أن کافه بنی هاشم والأنصار کانوا غائبین عن أمرک ومعارضین لک، وأنه لم یکن معک فی بدایه بیعتک إلا عمر بن الخطاب وأبو عبیده بن الجراح؟! ویرد علی ثـانی حجیته بـأنه إن کـان القرب إلی النبی صـلی الله علیه وآله من جهـات الأولویه بالخلافه، فلازم هـذا أن یکون الأقرب إلی النبی وألصق به أولی بالخلافه من غیره فما بالک تقمصت قمیص الخلافه مع حضور الأقرب، واحتججت علی خصـیمک بحجه غیرک؟! وممـا یـدل علی أن الکلاـم فی هـذه الأبیـات مع أبی بکر دون عثمان، ما ورد عن أمیر المؤمنین علیه السـلام فی منثور الکلام، ورواه عنه جماعه منهم السـید الرضـی فی المختار: (۱۸۵) أو مـا حوله من البـاب الثالث من کتاب نهج البلاغه.

وَ إِنْ كُنْتَ بِالشُّورَى مَلَكْتَ أَمُورَهُمْ*** فَكَيْفَ بِهَذَا وَ الْمُشِيرُونَ غُيَّبٌ

وَ إِنْ كُنْتَ بِالْقُرْبَى حَجَجْتَ خَصِيمَهُمْ*** فَغَيْرُكَ أَوْلَى بِالنَّبِيِّ وَ أَقْرَبُ

**[ترجمه]در خطاب به عثمان:

اگر از طریق شوری به ریاست رسیدی، چه شورایی بود که مشورت‌کنندگان در آن نبودند؟!

و اگر از طریق خویشاوندی با پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر مخالف خود استدلال کردی و به ریاست رسیدی، غیر تو به پیامبر نزدیک‌تر و شایسته‌تر است.

**[ترجمه]

بیان

قال الشارح: قوله علیه السلام: «و المشیرون غیّب»: إشاره إلی ما

قاله الحافظ إسماعیل من أنّ طلحه کان غائبا، و لمّا دفن عمر قعد عثمان و علیّ و الزبیر و عبد الرحمن و سعد یتشاورون، فأشار عثمان علی عبد الرحمن بالدخول فی الأمر فأبی و قال: لست بالذی أنافسکم علی هذا الأمر، فإن شئتم اخترت لکم منکم واحدا. فجعلوا ذلک إلی عبد الرحمن، فأقبل الناس کلّهم إلیه فأخذ یتشاور حتّی جاء فی اللیله الثّالثه إلی باب المسور بن مخرمه بعد هوی من اللّیل، فضرب الباب و قال: ادع لی الزبیر و سعدا. فجاءا و شاورهما، ثمّ أرسل إلی عثمان فدعاه فناجاه حتّی فرّق بینهما المؤذّن، فلمّا صلّوا الصبح اجتمعوا و أرسل عبد الرحمن إلی من حضر من المهاجرین و الأنصار و أمراء الأجناد فبایع عثمان و بایعوه.

ص: ۴۰۶

و أقول: هذا إن ثبت أنّ الخطاب كان لعثمان كما ذكره الشارح، و إلّا فيمكن أن يكون الخطاب لأبی بكر، فالمراد بالمشيرين بنو هاشم و أتباعهم.

و قوله: «و إن كنت بـالقربی» إلـخ بهـذا أنسب، لمـا عرفت أنّهم احتجوا على الأنصـار بـالقرابه و قـد مرّ مثل هـذا الكلام منه عليه السلام فی النثر.

**[ترجمه]فرموده امام عليه السلام «و المشيرون غيّب» اشاره به گفته حافظ اسماعيل دارد كه گويد: طلحه غايب بود و هنگامی كه عمر به خاك سپرده شـد، عثمان و علی و زبير و عبـدالرحمان و سـعد به رايزنی و مشورت پرداختنـد. عثمان به عبـدالرحمن پيشـنهاد كرد كه كار خلافت را بر عهده بگيرد اما او ابا كرده و گفت: من كسـی نيسـتم كه در اين كار با شـما رقابت كنم اگر می‌خواهيـد مـن يكی از شـما را انتخـاب می‌كنم. پس آن را بر عهـده عبـدالرحمان نهادنـد، پس همگی مردم به سـوی او روی آوردنـد. پس به مشـورت پرداختنـد تـا اينكه شب سوم پس از گـذشت پاسـی از شب به در خـانه مسور بن مخرمه رفت. در را كوبيد و گفت: زبير و سـعد را نزد من فرا خوان. آن دو آمدند و با آن‌ها مشورت كرد. سـپس كسـی را به دنبال عثمان فرستاد. پس او را فرا خوانده و با او نجوا كرد تا اينكه با اذان مؤذن از هم جدا شدند و چون نماز صـبح را به پا داشتند، گردهم آمده و عبدالرحمان به دنبال مهاجرين و انصار و فرمانده لشكريانی كه حضور داشتند فرستاد، پس او با عثمان بيعت كرده و مردم نيز با او بيعت كردند.

می‌گـويم: اين در صورتی ثـابت می‌گردد كه مخـاطب عثمـان باشـد همـانطور كه شـارح بيـان كرده است، در غير اين صورت ممكن است خطاب ابوبكر باشد كه مقصود از مشورت‌كنندگان، بنی هاشم و پيروانشان باشد .

و «إن كنت بـالقربی» تـا پايـان بيت بـا اين مطلب منـاسب بيشتری دارد زيرا دانستی كه آنان به نزديكی و خويشاونـدی با انصار احتجاج می‌كردند و سخنانی شبيه اين شعر امام در بخش منثور سخنان او پيش‌تر بيان شد.

**[ترجمه]

«۱۷»

وَ مِنْهَا فِی تَهْدِيدِ مَنِ اجْتَرَأَ عَلَيْهِ فِی الْوَغَا:

يَا جَامِعاً لِشَمْلِهِ سَاعَاتِهِ*** وَ دَنَتْ مَنِيَّتُهُ وَ حَانَ وَفَاتُهُ

ارْجِعْ فَإِنِّی عِنْدَ مُخْتَلَفِ الْقَنَا*** لَيْثٌ يَكُرُّ عَلَی الْعِدَی جَرَّاتُهُ

**[ترجمه]در تهديد كسی كه در جنگ عليه ايشان جسارت كرد:

ای كسـی كه سـاعت‌هـا خود را جمع و جور كرده‌ای،(تـا جنگ كنی) ای كسـی كه مرگت فرا رسيده و مُردنت نزديک شـده است.

بر گرد زیرا من به هنگام ضربه زدن شیری هستم که دلیری‌ها را بر سر دشمن می‌بارم.

**[ترجمه]

بیان

«و دنت» معطوف علی «جامعا» کقوله تعالی: «فالِقُ الْإِصْباحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً» [۹۶ / الأنعام: ۶]

**[ترجمه]«و دنت» معطوف بر «جاعلًا» می‌باشد مانند این فرموده خداوند متعال «فالق الاصباح و جعل اللیل سکناً» - . انعام / ۹۶ - { [هموست که] شکافنده صبح است، و شب را برای آرامش قرار داده است}

**[ترجمه]

«۱۸»

وَ مِنْهَا فِي اسْتِئْذَانِ الْقِتَالِ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ:

هَلْ يَدْفَعُ الدِّرْعُ الْحَصِينُ مَنِيَّةً*** يَوْماً إِذَا حَضَرْتُ لِوَقْتِ مَمَاتِي

إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ كُلَّ مُجَمَّعٍ*** يَوْماً يَئُولُ لِفِرْقَةٍ وَ شَتَاتٍ

يَا أَيُّهَا الدَّاعِي النَّذِيرُ وَ مَنْ بِهِ ***كَشَفَ الْإِلَهُ رَوَاكِدَ الظُّلُمَاتِ

أَطْلِقْ فَدَيْتُكَ لِابْنِ عَمِّكَ أَمْرَهُ*** وَ ارْمِ عِدَاتِكَ عَنْهُ بِالْجَمَرَاتِ

فَالْمَوْتُ حَقٌّ وَ الْمَنِيَّةُ شَرْبَةٌ*** تَأْتِي إِلَيْهِ فَبَادِرِ الزَّكَوَاتِ

**[ترجمه]در اجازه جنگ از پیامبر صلی الله علیه و آله:

آیا زره محکم آنگاه که مرگ بیاید می‌تواند از مرگ جلوگیری کند؟

من یقین دارم که تمام اجتماع‌ها روزی به جدایی و تفرقه منتهی می‌گردد.

ای شخصی که مردم را به سوی خدا دعوت می‌کنی و به آنان اعلام خطر می‌نمایی و ای کسی که خدا به وسیله تو تاریکی‌های ریشه‌دار را برطرف ساخت.

فدایت گردم امر پسرعمویت را صادر کن تا دشمنانت را با پاره‌های سنگ و آتش متفرق گردانم.

مرگ حق است و مردن شربتی است که برای انسان می‌آید بنابراین باید به کارهای نیکی که سبب پاکی جان هستند پیشی بگیری.

**[ترجمه]

بیان

«الرواكد»: الثوابت «فبادر الزّكوات»: أی بادر ابن عمّك ما یوجب زكاه النفوس و طهارتها من الذنوب و ذمائم الأخلاق.

**[ترجمه]«الرواکد» یعنی تاریکی‌های ثابت. «فبادر الزکوات» یعنی: برای پسرعمویت به آنچه موجب پاکی و طهارت جان‌ها از گناهان و اخلاق ناپسند می‌شود، اقدام کن.

**[ترجمه]

«۱۹»

وَ مِنْهَا خِطَاباً لِفَاطِمَهَ عِنْدَ تَوَجُّهِهِ إِلَی قِتَالِ الْمُشْرِکِینَ:

ص: ۴۰۷

قَرِّبِی ذَا الْفَقَارِ فَاطِمُ مِنِّی*** فَأَخِی السَّیْفُ کُلَّ یَوْمِ هِیَاجٍ

قَرِّبِی الصَّارِمَ الْحُسَامَ فَإِنِّی ***رَاکِبٌ فِی الرِّجَالِ نَحْوَ الْهِیَاجِ

وَرَدَ الْیَوْمَ نَاصِحاً یُنْذِرُ النَّاسَ*** جُیُوشٌ کَالْبَحْرِ ذِی الْأَمْوَاجِ

وَرَدُوا مُسْرِعِینَ یَبْغُونَ قَتْلِی*** وَ أَبِیکَ الْمَحْبُوِّ بِالْمِعْرَاجِ

وَ خَرَابَ الْأَوْطَانِ وَ قَتْلَ النَّاسِ*** وَ کُلٌّ إِذَا أَصْبَحَ لَاجِی

سَوْفَ أُرْضِی الْمَلِیکَ بِالضَّرْبِ مَا عِشْتُ ***إِلَی أَنْ أَنَالَ مَا أَنَا رَاجٍ

مِنْ ظُهُورِ الْإِسْلَامِ أَوْ یَأْتِیَ الْمَوْتُ*** شَهِیداً مِنْ شَاخِبِ الْأَوْدَاجِ

**[ترجمه]در خطاب به فاطمه علیها السلام در هنگام حرکت برای جنگ: ای فاطمه، ذوالفقار را برای من بیاور که شمشیر در روز جنگ، برادر من است.

شمشیر تیزم را بیاور که من در میان مردمی که به سوی میدان جنگ در حرکت هستند می‌خواهم حرکت کرده و به شتران مست حمله کنم.

امروز لشکریانی که همانند امواج دریا متلاطم هستند، نیک‌خواهی را که به مردم اعلام خطر می‌کند مورد تهدید قرار داده‌اند.

خیلی سریع آمده‌اند و به فکر قتل من و پدرت هستند، او که مشرّف به معراج شده است.

اینان به فکر ویران کردن خانه‌ها و قتل مردم‌اند و همه مردم که به تنگ آمده به من پناه آورده‌اند.

تا زنده باشم با حمله به دشمن، خدا را خشنود می‌گردانم تا به آرزوی خود برسم.

آرزوی من این است که اسلام پیروز گردد و یا مرگ فرا رسد و رگ‌های گردنم قطع گردیده شهید شوم.

**[ترجمه]

بیان

یوم الهیاج بالکسر-: یوم القتال. و الصارم بکسر الراء و الحسام بالضم-: السیف القاطع.

و قال الشارح: الهیاج: جمع الهائج، و هو الفحل یشتهی الضراب.

و [قوله:] «ناصحا» مفعول [لقوله:] «ورد» و الواو فی قوله: «و أبیک» للقسم أو عطف علی ضمیر المتکلّم فی [قوله:] «قتلی» علی

مذهب من جوّزه. و «خراب» معطوف على «قتلى» قوله: «أصبح لاج»: أى ملتجئا إلىّ. و الشخب: السّيلان.

و الودجان: عرقان فى العنق. و «من» بيانيّه أو ابتدائيه و لا يخفى توجيهها على اللبيب.

**[ترجمه]«يوم الهياج» - با كسره هاء - روز جنگ است. «الصارم» - با كسره راء - و «الحسام» - با ضمه حاء - شمشير بران است.

شارح گويد: «الهياج» جمع هائج و آن شتر نرى است كه اشتهاى جفت گيرى كرده است. «ناصحاً» مفعول براى «ورد» است و واو در «و أبيك» براى قسم يا براى عطف بر ضمير متكلم در «قتلى» است بنا به نظر كسانى كه آن را جايز دانسته‌اند. «خراب» معطوف بر «قتلى» است. «أصبح لاج» يعنى به سوى من پناه مى‌آورد. «الشخب» يعنى: سرازير شدن خون. «الوِدجان» دو رگ در گردن است. و «من» بيانيه يا ابتدائيه است و توجيه بيانيه و ابتدائيه بودن آن بر شخص خردمند پوشيده نيست.

**[ترجمه]

«۲۰»

وَ مِنْهَا فِى الشَّكْوَى [مِمَّنْ يَتَظَاهَرُ بِالْخُلَّهِ وَ يُبْطِنُ الْخِلَافَ:]

كُلُّ خَلِيلٍ لِى خَالَلْتُهُ*** لَا تَرَكَ اللَّهُ لَهُ وَاضِحَهً

فَكُلُّهُمْ أَرْوَغُ مِنْ ثَعْلَبٍ*** مَا أَشْبَهَ اللَّيْلَهَ بِالْبَارِحَهِ

**[ترجمه]در شكايت از دوستان دوروئى كه ظاهرشان بر خلاف باطنشان است:

با هر دوستى كه دوستى كردم، خدا لبخندى براى وى باقى نگذارد.

زيرا همه آنان انسان را بيش از روباه بازى مى‌دهند، راستى كه چقدر امشب و ديشب با هم شباهت دارد. (همه آنان مثل هم هستند) .

**[ترجمه]

بيان

الواضحه: الأسنان التى تبدو عن الضّحک.

**[ترجمه]«الواضحهٔ» دندان‌هایی که در هنگام خنده آشکار می گردد.

**[ترجمه]

«۲۱»

وَ مِنْهَا [مَا أَنْشَدَهُ] عِنْدَ بِنَاءِ مَسْجِدِ الْمَدِينَهِ:

لَا يَسْتَوِی مَنْ يَعْمُرُ الْمَسَاجِدَا** وَ مَنْ يَبِيتُ رَاكِعاً وَ سَاجِداً

يَدْأَبُ فِيهَا قَائِماً وَ قَاعِداً **وَ مَنْ يَكُرُّ هَكَذَا مُعَانِداً

وَ مَنْ يَرَی عَنِ الْغُبَارِ حَائِداً

**[ترجمه]سروده ایشان در هنگام بنای مسجد مدینه:

کسی که مساجد را آباد می کند و کسی که شب را با رکوع و سجده به پایان می‌رساند،

و آن کس که در مسجدها ایستاده و نشسته رنج می‌برد با آن کسی که این طور دشمنانه رفت و آمد می کند،

و از گرد و غبار کنار می کشد مساوی نیستند.

**[ترجمه]

«۲۲»

وَ مِنْهَا فِی عَرْضِ الْإِيمَانِ عَلَی سَيِّدِ الْأَنَامِ:

يَا شَاهِدَ [اللَّهِ] عَلَيَّ فَاشْهَدْ** إِنِّی عَلَی دِينِ النَّبِيِّ أَحْمَدَ

مَنْ شَکَّ فِی الدِّينِ فَإِنِّی مُهْتَدِی** يَا رَبِّ فَاجْعَلْ فِی الْجِنَانِ مَوْرِدِی

**[ترجمه]در اظهار ایمان به سرور جهانیان (پیامبر صلی الله علیه و آله):

ای شاهد خداوند بر من گواه باش، که من بر دین پیامبر اسلام احمد صلی الله علیه و آله هستم.

هر کس در دین تردید دارد، من هدایت یافته‌ام، ای پروردگارا جایگاه مرا در بهشت قرار ده.

**[ترجمه]

وَ مِنْهَا فِی الِاعْتِذَارِ مِنْ قَتْلِ مَنْ قَتَلَهُمْ مِنْ قُرَیْشٍ:

قُرَیْشٌ بَدَتْنَا بِالْعَدَاوَهِ أَوَّلًا*** وَ جَاءَتْ لِتُطْفِئَ نُورَ رَبِّ مُحَمَّدٍ

بِأَفْوَاهِهِمْ وَ الْبِیضُ بِالْبِیضِ تَلْتَقِی*** بِأَیْدِیهِمْ مِنْ کُلِّ عَضْبٍ مُهَنَّدٍ

وَ خَطِّیَّهٍ قَدْ سُقِّفَتْ سَمْهَرِیَّهٍ*** أَسِنَّتُهَا قَدْ حُودِثَتْ بِمُحَدَّدٍ

فَقُلْنَا لَهُمْ: لَا تَبْعَثُوا الْحَرْبَ وَ اسْلَمُوا ***وَ فِیئُوا إِلَی دِینِ الْمُبَارَکِ أَحْمَدَ

فَقَالُوا: کَفَرْنَا بِالَّذِی قَالَ إِنَّهُ ***یُوَعِّدُنَا بِالْحُکْمِ وَ الْحَشْرِ فِی غَدٍ

فَقِتْلَتُهُمْ وَ اللَّهِ أَفْضَلُ قُرْبَهٍ*** إِلَی رَبِّنَا الْبَرِّ الْعَظِیمِ الْمُمَجَّدِ

**[ترجمه]در معذرت خواهی از قتل خویشاوندانی که از قبیله قریش بودند:

در ابتدا قریش دشمنی را با ما آغاز کردند و تصمیم داشتند که نور خدای محمد را خاموش گردانند.

قریش می‌خواستند با دهان خود تو خدا را به نابودی بکشانند، شمشیرهای آنان که همه از نوع هندی بود و برای کشتن ما در دست داشتند به یکدیگر می‌خورد.

نیزه‌های ساخت خطیه که راست و محکم بود و نوک آن با تیزکننده تیز شده بود در دست آنان بود.

ما به قریش گفتیم آتش جنگ را روشن نسازید، صلح کنید و به دین مبارک احمد پناه بیاورید.

پاسخ دادند: ما به کسی که ما را به قیامت و قضاوت فردای محشر تهدید می‌کند عقیده نداشته و کافر هستیم.

به خدا سوگند کشتن قریش (با این روش و عقیده) بهترین پاداش را در پیشگاه خداوند عظیم و بزرگوار دارد .

**[ترجمه]

بیان

«بدت»: من البدو، أو من المهموز. و العضب: السیف القاطع. و المهنّد:

السیف المطبوع من حدید الهند. و تثقیف الرماح: تسویتها. ذکره الجوهری و قال: الاسمهرار: الصلابه و الشدّه. و السمهریه: القناه الصلبه. و یقال: [هی] منسوبه إلی سمهر اسم رجل کان یقوم الرماح یقال: رمح سمهری و رماح سمهریه. و محادثه السیف:

جلاؤه. و السلم بالتحريك-: الخلوص. و الأظهر أنّه من السلامه أو السلام بمعنى الصلح. و الفى ء: الرجوع. و القتله

ص: ۴۰۹

بالکسر-: القتل.

**[ترجمه]«بدت» از ریشه بدو است یا با همزه از بدأ می‌باشد. «العضب» یعنی شمشیر برنده. «المهنّد» شمشیری است که با آهن منطقه هندوستان ساخته شده است. «تثقیف الرماح» یعنی راست کردن نیزه‌ها. جوهری این مطلب را ذکر کرده و گوید: «الاسمهرار» به معنای استحکام و سختی است. «السمهریة» یعنی نیزه سخت. و گفته می‌شود: آن منسوب به سمهر اسم مردی است که نیزه راست می‌کرد. گفته می‌شود: «رمح سمهری و رماح سمهریة». «محادثة السیف» یعنی جلا دادن شمشیر. و «السلم» - با حروف متحرک - به معنای خلوص نیت است. و آشکارتر این است که از «السلامة» یا «السلام» به معنای صلح باشد. «الفیء» به معنای بازگشت است. «القتلة» با کسره قاف به معنای کشتار است.

**[ترجمه]

«۲۴»

وَ مِنْهَا خِطَاباً لِسَعِیدِ بْنِ سَلَمَةَ الْمَخْزُومِیِّ:

إِنَّ الَّذِی سَمَکَ السَّمَاءَ بِقُدْرَةٍ*** حَتَّی عَلَا فِی عَرْشِهِ فَتَوَحَّدَا

بَعَثَ الَّذِی لَا مِثْلَهُ فِیمَا مَضَی*** یُدْعَی بِرَأْفَتِهِ النَّبِیَّ مُحَمَّداً

فَاعْلَمْ بِأَنَّکَ مَیِّتٌ وَ مُحَاسَبٌ*** فَإِلَی مَتَی تَبْغِی الضَّلَالَهَ وَ الرَّدَی

أَقْبِلْ إِلَی الْإِسْلَامِ إِنَّکَ جَاهِلٌ ***وَ تَجَنَّبِ الْعُزَّی وَ رَبَّکَ فَاعْبُدَا

وَ اللَّاتَ وَ الْهُجْرَاتِ فَاهْجُرْ إِنَّنِی*** أَخْشَی عَلَیْکَ عَذَابَ یَوْمٍ سَرْمَداً

**[ترجمه]سخن با سعید بن سلمه مخزومی:

آن کسی که قدرت داشته، آسمان و موجودات آن را تا آنجا برافرازد که تا عرش خود بالا رود، یگانه است.

چنین خدائی، محمد - پیامبری که پیش از این مانند او نیامده - را از روی محبت به بندگان خود برای آنان فرستاد.

بدان که تو خواهی مرد و حسابت رسیدگی می‌شود بنابراین تا چه وقت راه گمراهی و هلاکت را می‌پیمایی؟!

به اسلام روی بیاور چرا که تو نادان هستی و از بت عزّی دوری کن و خدا را عبادت بنما.

پرستیدن لات و هذیان گویی را ترک کن چرا که من از عذاب روز ابدی قیامت برای تو وحشت دارم.

**[ترجمه]

بیان

الهجرات: الهذیانات.

**[ترجمه]«الهجرات» به معنای هذیان‌گویی است.

**[ترجمه]

«۲۵»

وَ مِنْهَا فِی الْمُفَاخَرَهِ:

أَنَا أَخُو الْمُصْطَفَی لَا شَکَّ فِی نَسَبِی*** مَعَهُ رُبِّیتُ وَ سِبْطَاهُ هُمَا وَلَدِی

جَدِّی وَ جَدُّ رَسُولِ اللَّهِ مُتَّحِدٌ*** وَ فَاطِمُ زَوْجَتِی لَا قَوْلُ ذِی فَنَدٍ

صَدَّقْتُهُ وَ جَمِیعُ النَّاسِ فِی ظُلَمٍ ***مِنَ الضَّلَالَهِ وَ الْإِشْرَاکِ وَ النَّکَدِ

فَالْحَمْدُ لِلَّهِ فَرْداً لَا شَرِیکَ لَهُ*** الْبَرِّ بِالْعَبْدِ وَ الْبَاقِی بِلَا أَمَدٍ

**[ترجمه]در مفاخرت:

من برادر پیامبر مصطفی صلی الله علیه و آله هستم و تردیدی در سخن من نیست با آن حضرت بزرگ شدم و حسن و حسین دو نوه او، فرزندان من هستند.

جدّ من و جدّ رسول خدا یکی است. فاطمه همسر من است حرف دروغی نمی‌گویم .

در آن روزگار که مردم در تاریکی گمراهی، شرک و فلاکت به سر می‌بردند من به مطالب محمد ایمان آوردم.

پس شکر خدای را به این نعمت‌ها، خدای یگانه‌ای که شریک ندارد، به بندگان نیکی می‌کند و بدون داشتن زمان، باقی است.

**[ترجمه]

بیان

الفند: ضعف الرأی من هرم. و النکد بالتحریک-: أیضا الشدّه.

**[ترجمه]«الفند» سستی رأی به خاطر پیری است. و «النکد» با حرکت حروف نیز به معنای سختی و شدت است.

**[ترجمه]

«۲۶»

وَ مِنْهَا [مَا] قَالَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ قُرْبِهِ مِنَ الْبَصْرَهِ:

وَ إِنِّی قَدْ حَلَلْتُ بِدَارِ قَوْمٍ*** هُمُ الْأَعْدَاءُ وَ الْأَكْبَادُ سُودٌ

هُمْ إِنْ يَظْفَرُوا بِی يَقْتُلُونِی*** وَ إِنْ قُتِلُوا فَلَيْسَ لَهُمْ خُلُودٌ

ص: ۴۱۰

**[ترجمه]امام در هنگام نزدیک شدن به بصره این اشعار را سرود:

به شهر مردمی وارد می‌شوم که با من دشمن هستند و دل‌های آنان سیاه است.

اگر به من دست یابند مرا می‌کشند و اگر مرا کشتند خودشان جاویدان نخواهند بود.

**[ترجمه]

«۲۷»

وَ مِنْهَا مُخَاطِباً لِابْنِهِ مُحَمَّدِ [ابْنِ الْحَنَفِیَّهِ] فِی حَرْبِ الْجَمَلِ:

اطْعُنْ بِهَا طَعْنَ أَبِیکَ تُحْمَدْ*** لَا خَیْرَ فِی حَرْبٍ إِذَا لَمْ تُوقَدْ

بِالْمَشْرَفِیِّ وَ الْقَنَا الْمُسَدَّدِ

**[ترجمه]سخن با پسرش محمد بن حنیفه در جنگ جمل:

با نیزه همانند پدرت حمله کن، جنگی که با شمشیرهای مشرفی و نیزه‌های محکم شعله‌ور نشود، خیر و برکتی ندارد.

**[ترجمه]

بیان

الضمیر فی [قوله:] «توقد» راجع إلی الحرب قال تعالی: کُلَّما أَوْقَدُوا ناراً لِلْحَرْبِ و المشرفیّ بالفتح-: السیف المنسوب إلی مشارف الشام.

**[ترجمه]ضمیر در «توقد» به جنگ برمی‌گردد. خداوند متعال می‌فرماید: «کلّما أوقدوا ناراً للحرب» - . مائده / ۶۴ - {هر بار که آتشی برای پیکار برافروختند} «المشرفی» - با فتحه - شمشیر منسوب به مشارف شام است.

**[ترجمه]

«۲۸»

وَ مِنْهَا مُخَاطِباً لِلْأَشْعَثِ [بْنِ قَیْسٍ الْکِنْدِیِ] فِی صِفِّینَ:

اصْبِرْ عَلَی تَعَبِ الْإِدْلَاجِ وَ السَّهَرِ*** وَ بِالرَّوَاحِ عَلَی الْحَاجَاتِ وَ الْبُکَرِ

لَا تَضْجَرَنَّ وَ لَا يُعْجِزُكَ مَطْلَبُهَا*** فَالنُّجْحُ يَتْلَفُ بَيْنَ الْعَجْزِ وَ الضَّجَرِ

إِنِّی وَجَدْتُ وَ فِی الْأَيَّامِ تَجْرِبَهً*** لِلصَّبْرِ عَاقِبَهً مَحْمُودَهَ الْأَثَرِ

وَ قُلْ مَنْ جَدَّ فِی أَمْرٍ يُطَالِبُهُ ***فَاسْتَصْحَبَ الصَّبْرَ إِلَّا فَازَ بِالظَّفَرِ

**[ترجمه]در خطاب به اشعث بن قيس در صفّين:

بر سختی حركت در شب و بيداری آن و رنج در عصر و صبح برای به دست آوردن نياز، صبر پيشه كن.

به دست آوردن هدف نه دل تو را تنگ می‌كند و نه تو را عاجز می‌گرداند، زيرا پيروزی ميان سستی و دل‌تنگ شدن از دست می‌رود.

من درک كرده‌ام، و در حوادث روزگار هم تجربه وجود دارد و صبر در راه هدف، سرانجامی شايسته و پيامدی پسنديده دارد .

و هر كس در راه هدفی كه دنبال می‌كند كوشش نمايد و صبر را همراه داشته باشد، پيروز می‌شود.

**[ترجمه]

بيان

رُوِیَ أَنَّ الْأَشْعَثَ بْنَ قَيْسٍ دَخَلَ عَلَيْهِ بِصِفِّينَ وَ هُوَ قَائِمٌ يُصَلِّی ظَهِيرَهً فَقَالَ:

قُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَ دَءُوبٌ بِاللَّيْلِ [وَ] دَءُوبٌ بِالنَّهَارِ؟ [قَالَ:] فَانْسَلَّ مِنْ صَلَاتِهِ وَ هُوَ يَقُولُ هَذِهِ الْأَبْيَاتِ.

و الإدلاج: السّير بالليل. و البكر: جمع البكره.

**[ترجمه]روايت شده كه اشعث بن قيس در صفّين بر امام وارد شد درحالی كه ايشان نماز ظهر را به پا می‌داشت. گويد: گفتم: ای اميرالمؤمنين آيا در شب و روز پيگير عبادت هستی؟ پس امام از نماز خارج شد و اين ابيات را سرود. «الإدلاج» حركت شبانه است. و «البكر» جمع «البكره» به معنای سپيده‌دم است.

**[ترجمه]

«۲۹»

وَ مِنْهَا فِی الشِّكَايَهِ عَنْ أَهْلِ الزَّمَانِ:

ذَهَبَ الرِّجَالُ الْمُقْتَدَى بِفِعَالِهِمْ ***وَ الْمُنْكِرُونَ لِكَلِّ أَمْرٍ مُنْكَرٍ

وَ بَقِيَتْ فِی خَلَفٍ یُزَیِّنُ بَعْضُهُمْ*** بَعْضاً لِیَدْفَعَ مُعْوِرٌ عَنْ مُعْوِرٍ

سَلَكُوا بُنَيَّاتِ الطَّرِيقِ فَأَصْبَحُوا*** مُتَنَكِّبِينَ عَنِ الطَّرِيقِ الْأَكْبَرِ

ص: ۴۱۱

**[ترجمه]درباره شکایت از مردم زمانه:

شخصیت‌هایی که اعمال آنان سرمشق قرار می‌گرفت و با هر کار ناشایستی مبارزه می‌کردند با دنیا وداع کردند.

در میان عده‌ای مانده‌ام که یکدیگر را آرایش می‌دهند تا بتوانند با انحراف خود منحرفی را دفع نمایند.

راه اصلی را ترک کرده به کورراه‌هایی فرعی پناه برده و در آن گام برمی‌دارند.

**[ترجمه]

بیان

الإعوار: الریبه. و مکان معور: [أی] یخاف فیه القطع. و العوره: کلّما یستحی منه. و بنیات الطریق: الطرق الصغیره المنشعبه من الجادّه.

**[ترجمه]«الاعوار» به معنای شک و تردید است. و «مکان معور» یعنی: مکانی است که از قطع شدن آن بترسند. و «العورة» هر چیزی است که از آن شرم و حیا کنند. «بنیات الطریق» راه‌های کوچکی است که از جاده منشعب می‌شود.

**[ترجمه]

«۳۰»

وَ مِنْهَا فِی [بَیَانِ] حُسْنِ خُلُقِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

أُرِیدُ بَذَاکُمْ أَنْ یَهُشُّوا لِطَلْعَتِی*** وَ أَنْ یُکْثِرُوا بَعْدِی الدُّعَاءَ عَلَی قَبْرِی

وَ أَنْ یَمْنَحُونِی فِی الْمَجَالِسِ وُدَّهُمْ*** وَ إِنْ کُنْتُ عَنْهُمْ غَائِباً أَحْسَنُوا ذِکْرِی

**[ترجمه]در بیان خوش‌رفتاری ایشان:

من که خوش‌اخلاق و شوخ‌طبع هستم می‌خواهم با دیدن من خوشحال و مسرور گردند و پس از مرگ بر سر قبرم دعا کنند.

می‌خواهم در مجالس با هم برخورد محبت آمیز داشته باشند و اگر در بین آنها نیستم نام مرا به نیکی ببرند.

**[ترجمه]

بیان

بذاكم: أی بالمزاح. و الهشاشه: الارتياح و الخفّه للمعروف. و الطّلعه: الرؤيه.

**[ترجمه]«بـذاكم» يعنی بـا شوخ‌طبعی. «الهشاشـهٔ» يعنی سـرور و شـادابی و لطـافت برای كار نيک است. و «الطلعـهٔ» به معنای رؤيت است.

**[ترجمه]

«۳۱»

وَ مِنْهَا فِی ذَمٍّ بَعْضِ أَهْلِ زَمَانِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

مَا فِيکَ خَيْرٌ وَ لَا مَيْرٌ يُعَدِّلُهُ ***قَضَيْتَ مِنْکَ لِبَانَاتِی وَ أَوْطَارِی

فَإِنْ بَقِيتَ فَلَا تُرْجَی لِمَكْرُمَهٍ*** وَ إِنْ هَلَكْتَ فَمَذْمُوماً إِلَی النَّارِ

**[ترجمه]در نكوهش برخی از مردم زمانش:

نه خيری در توست و نه به كسی غذا می‌دهی تا بتوانم نياز و كارهای خودم را به تو واگذار كنم .

اگر بمانی اميد كار شايسته به تو نيست و اگر نابود شدی فرد بدنامی هستی كه به جهنم كشانيده می‌شوی.

**[ترجمه]

بيان

قـال الجوهری: الميره: الطعـام يمتاره الإنسان. و قـد مار أهله يميرهم ميرا. و منه قولهم: ما عنـدهم خير و لا مير. و اللبانه و الوطر: الحاجه.

**[ترجمه]جوهری گويـد: «الميرهٔ» غـذا و آذوقه‌ای است كه انسان برای خود ذخيره می‌كنـد. و «قد مار اهله يميرهم ميراً». و از همين كلمه سخنشان است كه گويند: «ما عندهم خير و لا مير». و «اللبانهٔ» و «الوطر» به معنای نياز است.

**[ترجمه]

«۳۲»

وَ مِنْهَا مُخَاطِباً لِبَعْضِ أَزْوَاجِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

إِلَى كَمْ يَكَونُ الْعَذْلُ فِی کُلِّ لَیْلَهٍ*** لِمَا لَا تَمَلِّینَ الْقَطِیعَهَ وَ الْهَجْرَا

رُوَیْدَکِ إِنَّ الدَّهْرَ فِیهِ کِفَایَهٌ*** لِتَفْرِیقِ ذَاتِ الْبَیْتِ فَانْتَظِرِی الدَّهْرَا

ص: ۴۱۲

**[ترجمه]سخن امام به یکی از همسرانش:

تا چه موقع هر شب بدگویی می‌کنی؟ چرا از جدایی و قطع رحم خسته نمی‌شوی؟!

کمی مهلت بده، روزگار کافی است میان افراد جدائی افکند. در انتظار جدائی از طرف روزگار باش.

**[ترجمه]

بیان

العذل: الملامه. و قال شارح [الدیوان]: التملیه: إیقاد النار بلا حطب.

و لم أره فیما عندنا من کتب اللغه، و یمکن أن یکون من الإملاء بمعنی الإمهال و التأخیر، أو من الملال و الأخیر أظهر. و رویدک اسم فعل بمعنی أمهل.

**[ترجمه]«العذل» یعنی سرزنش. شارح دیوان گوید: «التملیه» به معنای برافروختن آتش بدون هیزم است. و در کتاب‌های لغت آن را نیافتم. و ممکن است از «الاملاء» به معنی مهلت گرفتن و به تاخیر انداختن باشد. یا از «الملال» باشد که معنای دوم آشکارتر است. و «رویدک» اسم فعلی به معنای مهلت بده است.

**[ترجمه]

«۳۳»

وَ مِنْهَا فِی ذِکْرِ هِجْرَهِ النَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ وَ مَبِیتِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی فِرَاشِهِ، رَوَاهُ أَبُو جَعْفَرٍ الطُّوسِیُّ وَ غَیْرُهُ (۱)

وَقَیْتُ بِنَفْسِی خَیْرَ مَنْ وَطِئَ الْحَصَا*** وَ مَنْ طَافَ بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ وَ بِالْحَجَرِ

رَسُولَ إِلَهِ الْخَلْقِ إِذْ مَکَرُوا بِهِ*** فَنَجَّاهُ ذُو الطَّوْلِ الْکَرِیمِ مِنَ الْمَکْرِ

وَ بِتُّ أُرَاعِیهِمْ مَتَی یَنْشُرُونَنِی*** وَ قَدْ وَطَّنْتُ نَفْسِی عَلَی الْقَتْلِ وَ الْأَسْرِ

وَ بَاتَ رَسُولُ اللَّهِ فِی الْغَارِ آمِناً ***مُوَقًّی وَ فِی حِفْظِ الْإِلَهِ وَ فِی سِتْرٍ

أَقَامَ ثَلَاثاً ثُمَّ ذَمَّتْ قَلَائِصُ*** یَفْرِینَ الْحَصَا أَیْنَمَا تَفْرِی

أَرَدْتُ بِهِ نَصْرَ الْإِلَهِ تَبَتُّلًا ***وَ أَضْمَرْتُهُ حَتَّی أُوَسَّدَ فِی قَبْرِی

**[ترجمه]در بیان هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله و خوابیدن در رختخواب ایشان. که ابوجعفر طوسی و دیگران این اشعار

را روایت کرده‌اند.

با جان خود، وجود نازنینی را که بهترین کسی است که بر زمین پا می‌گذارد، برترین طواف‌کنندگان خانه خدا و حجر الأسود است، حفظ کردم.

فرستاده خداوندِ مخلوقات را حفظ کردم در آن هنگام که در فکر قتل آن حضرت بودند و خدای نیرومند کریم، وی را نجات داد.

به جای آن حضرت خوابیدم و منتظر بودم ببینم چه وقت ریز ریزم می‌کنند، و من خودم را برای کشته شدن و اسیر شدن آماده کرده بودم.

رسول خدا شب را با سلامتی تحت حمایت و لطف خداوند در غار نگاهداری شد .

رسول خدا سه شب در آن غار ماند سپس مهار شترهای ماده که از روی سنگ‌ریزه‌ها هر جا می‌خواستند پرواز می‌کردند، گرفته شد. (آن حضرت حرکت کردند)

من به خاطر یاری دین خدا دست از دنیا کشیدم و این گام را برداشتم و این خاطره را تا گور در دل دارم. - . امالی طوسی ۱: ۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

نشرت الخشبه أنشرها إذا قطعتها بالمنشار. و النشر: البسط و التفریق.

و القلوص: الناقه الشّابه، و جمعه قلص [علی زنه عنق] و جمعه قلائص. و الفری:

القطع. و «تفری» یحتمل الخطاب، و الشارح حمله علی الغیبه و أرجع الضمیر إلی «القلائص». و التبتّل: الانقطاع عن الدنیا إلی اللّه تعالی.

وَ رَوَی [الْمَیْبُذِیُ] فِی [شَرْحِ] الدِّیوَانِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَرِیکٍ عَنْ أَبِیهِ

ص: ۴۱۳

۱- رواه الشّیخ الطّوسیّ فی أوّل الجزء (۱۶) من أمالیه: ج ۱، ص ۴۵۸ ط بیروت.

أَنَّهُ قَالَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ قَوْماً يَزْعُمُونَ أَنَّكَ رَبُّهُمْ! فَدَعَاهُمْ فَقَالَ: وَيْلَكُمْ إِنَّمَا أَنَا عَبْدُ اللَّهِ مِثْلُكُمْ آكُلُ الطَّعَامَ وَ أَشْرَبُ الشَّرَابَ، فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ ارْجِعُوا.

فَأَتَوْهُ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي وَ الثَّالِثِ فَقَالُوا مِثْلَ ذَلِكَ، فَقَالَ لَهُمْ: وَ اللَّهِ إِنْ تُبْتُمْ وَ إِلَّا قَتَلْتُكُمْ أَخْبَثَ قِتْلَةٍ. فَدَعَا قَنْبَرَ وَ أَتَى بِقَدُومٍ فَحَفَرَ لَهُمْ أُخْدُوداً بَيْنَ بَابِ الْمَسْجِدِ وَ الْقَصْرِ، فَدَعَا بِالْحَطَبِ فَطَرَحَهُ وَ النَّارُ فِيهِ وَ قَالَ: إِنِّي طَارِحُكُمْ فِيهَا أَوْ تَرْجِعُوا. فَأَبَوْا فَقَذَفَ بِهِمْ فِيهَا حَتَّى احْتَرَقُوا.

وَ قَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا: لَمْ يُحْرِقْهُمْ وَ إِنَّمَا ادَّخَنَ عَلَيْهِمْ ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

لَمَّا رَأَيْتُ الْأَمْرَ أَمْراً مُنْكَراً ***أَوْقَدْتُ نَارِي وَ دَعَوْتُ قَنْبَراً

ثُمَّ احْتَفَرْتُ حُفَراً وَ حُفَراً ***وَ قَنْبَرٌ يَحْطِمُ حَطْماً مُنْكَراً

**[ترجمه]«نشـرت الخشبهٔ أنشرها» هرگاه بـا اره چـوب را ریز ریز کنی. و «النشر» بـه معنـای گسترانـدن و پراکنـدن اسـت. «القلوص» شتر جوان ماده است و جمع این کلمه «قُلُص» است و جمع این کلمه نیز «قلائص» می‌باشد. «الفری» به معنای بریدن است. و «تفری» ممکن است با صیغه مخاطب باشد و شارح آن را بر صیغه غائب حمل کرده و ضمیر را به «القلائص» ارجاع داده است. «التبتّل» یعنی بریدن از دنیا و روی کردن به سوی خدا.

میبذی در شرح دیوان از عبدالله بن شریک از پدرش روایت کرده است که به امیرالمؤمنین علیه السلام گفتند: همانا گروهی بر در مسجد هستند که گمان می‌کنند که تو پروردگارشان هستی. علی علیه السلام آنان را فراخوانـد و به آن‌ها گفت: وای بر شما من بنده‌ای مثل شما هستم، غذا می‌خورم و آب می‌نوشم، از خدا پروا داشته باشید و از سخنتان بازگردید.

در روز دوم و سوم نیز نزد ایشان آمدنـد و همان جمله را گفتنـد. امام به آنان گفت: سوگنـد به خـدا اگر توبه نکنید با بدترین شیوه شما را به قتل می‌رسانم. پس قنبر را فرا خواند. او تیشه‌ای با خود آورده و بین در مسجد و قصر، چاهی برایشان حفر کرد. هیزم خواست و در گودال انـداخت و آتش در آن برپـا شـد. امام گفت: شـما را در گودال انـدازم یا اینکه از سـخنتان بازمی... گردید؟. آنان ابا کردند و امام آن‌ها را در داخل گودال انداخت تا اینکه آتش گرفته و سوختند.

برخی اصحاب مـا گوینـد: آنـان را نسوزانـد بلکه دود آتش را بر آنـان افکنـد و بـا دود آنان را خفه کرد. سـپس این ابیات را سرود: آنگاه که دیدم کار بسیار ناپسندی است، آتش روشن کردم و قنبر را احضار کردم.

سپس گودال‌هایی حفر کردم و قنبر آتش فراوانی با هیزم‌هایی که می‌شکست آماده ساخت.

**[ترجمه]

وَ مِنْهَا فِی مَدْحِ أَهْلِ الْبَیْتِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ:

قَدْ یَعْلَمُ النَّاسُ أَنَّا خَیْرُهُمْ نَسَباً*** وَ نَحْنُ أَفْخَرُهُمْ بَیْتاً إِذَا فَخَرُوا

رَهْطُ النَّبِیِّ وَ هُمْ مَأْوَی کَرَامَتِهِ*** وَ نَاصَرُوا الدِّینَ وَ الْمَنْصُورُ مَنْ نَصَرُوا

وَ الْأَرْضُ تَعْلَمُ أَنَّا خَیْرُ سَاکِنِهَا*** کَمَا بِهِ تَشْهَدُ الْبَطْحَاءُ وَ الْمَدَرُ

وَ الْبَیْتُ ذُو السِّتْرِ لَوْ شَاءُوا یُحَدِّثُهُمْ*** نَادَی بِذَلِکَ رُکْنُ الْبَیْتِ وَ الْحَجَرُ

**[ترجمه]در مدح اهل بیت علیهم السلام:

مردم می‌دانند که از نظر خویشاوندی بهترین نسب را داریم و آنگاه که بحث افتخار خانوادگی پیش بیاید ما برترین آن‌ها هستیم.

آنها(اهل بیت) طایفه و یاران پیامبر و پایگاه کرامت وی و یاور دین خدا هستند و پیروز کسی است که به وسیله آنان یاری شود.

زمین می‌داند که ما بهترین کسانی هستیم که روی آن زندگی می‌کنیم. زمین شنزار و زمین گِلی همه به نیکی ما گواهی می- دهند.

خانه کعبه نیز که دارای پرده است گواهی می‌دهد. اگر بخواهند رکن خانه و حجر الاسود نیز بدان گواهی می‌دهند.

**[ترجمه]

بیان

لعلّ [المراد من] علم الأرض: علمها علی تقدیر الحیاه، أو المراد أهل الأرض. و شهاده البطحاء و أمثالها أیضا بلسان الحال أو أهلها.

**[ترجمه]شاید مراد از دانستن زمین، علم او اگر حیات داشت، باشد و یا اینکه مراد دانستن اهل زمین باشد. منظور از شهادت زمین شنزار و غیر آن نیز زبان حال و یا شهادت اهل آن است.

**[ترجمه]

«۳۵»

وَ مِنْهَا فِی الْفَخْرِ وَ إِظْهَارِ الْمَکَارِمِ:

إِذَا اجْتَمَعَتْ عَلِيّاً مَعَدٌّ وَ مَذْحِجٌ*** بِمَعْرَكَةٍ يَوْماً فَإِنِّی أَمِيرُهَا

مُسَلَّمَهٌ أَكْفَالُ خَيْلِی فِی الْوَغَا*** وَ مَكْلُومَهٌ لَبَّاتُهَا وَ نُحُورُهَا

ص: ۴۱۴

حَرَامٌ عَلَى أَرْمَاحِنَا طَعْنُ مُدْبِرٍ*** وَ تَنْدَقُّ مِنْهَا فِی الصُّدُورِ صُدُورُهَا

**[ترجمه]در مفاخره و بیان خوبی‌ها:

آنگاه که در جنگی مَعَدّ و مذحج ابراز وجود کنند من رئیس آن‌ها خواهم بود.

کفل‌های اسب‌های من در جنگ سالم می‌مانند و سینه و گردن آن‌ها مجروح می گردد.

برای نیزه‌های ما حرام است که از پشت‌سر به افراد حمله کنند، و با سرنیزه سینه‌های دشمن را می‌شکافند.

**[ترجمه]

بیان

معد بالفتح-: أبو العرب. و مذحج بفتح المیم و الذال المعجمه و تقدیم الحاء علی الجیم-: أبو قبیله. و الأکفال: جمع الکفل. و الغرض أنّا لا نفرّ فی الحرب و لا نتبع المدبر.

**[ترجمه]«معد» - با فتحه میم - پدر عرب و «مذحج» - با فتحه میم و ذال معجمه و تقدیم حاء بر جیم - رئیس یکی از قبیله‌های بزرگ بود. «الأکفال» جمع کفل است. و مقصود از این عبارت این است که ما در جنگ فرار نمی‌کنیم و کسی را که به جنگ پشت کرده نیز تعقیب نمی‌کنیم .

**[ترجمه]

«۳۶»

وَ مِنْهُ فِی مِثْلِهِ، وَ رُوِیَ أَنَّهُ قَالَهَا لَمَّا بُویِعَ مَنْ قَبْلَهُ بِالْخِلَافَهِ:

أُغْمِضُ عَیْنِی عَنْ أُمُورٍ کَثِیرَهٍ ***وَ إِنِّی عَلَی تَرْکِ الْغُمُوضِ قَدِیرٌ

وَ مَا مِنْ عَمًی أُغْضِی وَ لَکِنْ رُبَّمَا*** تَعَامَی وَ أَغْضَی الْمَرْءُ وَ هُوَ بَصِیرٌ

وَ أَمْسَکْتُ عَنْ أَشْیَاءَ لَوْ شِئْتُ قُلْتُهُ ***وَ لَیسَ عَلَیْنَا فِی الْمَقَالِ أَمِیرٌ

أُصَبِّرُ نَفْسِی فِی اجْتِهَادِی وَ طَاقَتِی*** وَ إِنِّی بِأَخْلَاقِ الْجَمِیعِ خَبِیرٌ

**[ترجمه]در همان مضمون سروده است: و گویند زمانی این ابیات را سرود که پیش از او با دیگری برای خلافت بیعت کردند:

بسیاری از کارهای دیگران را نادیده می گیرم درحالی که من قدرت دارم کارهای دیگران را بازخواست کنم.

نادیده گرفتن از جهت ندیدن نیست بلکه گاهی انسان خود را در عین دیدن به نادیدگی می‌زند.

از خیلی مطالب سکوت می کنم که اگر بخواهم می‌توانم آن‌ها را بگویم و در سخن گفتن کسی برتر از من نیست.

خود را با کوشش و طاقت خویش به سکوت وامی‌دارم در صورتی که به اخلاق همه آگاهی دارم.

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ مِنْهُ فِی الشِّکَایَهِ مِمَّنْ خَانَهُ وَ خَالَفَهُ مِنْ قُرَیْشٍ وَ غَیْرِهِمْ:

تِلْکُمْ قُرَیْشٌ تَمَنَّانِی لِتَقْتُلَنِی*** فَلَا وَ رَبِّکَ مَا بَرُّوا وَ لَا ظَفِرُوا

فَإِنْ بَقِیتُ فَرَهْنٌ ذِمَّتِی لَهُمْ*** بِذَاتِ وَدْقَیْنِ لَا یَعْفُو لَهَا أَثَرٌ

وَ إِنْ هَلَکْتُ فَإِنِّی سَوْفَ أُوَرِّثُهُمْ*** ذُلَّ الْحَیَاهِ فَقَدْ خَانُوا وَ قَدْ غَدَرُوا

إِمَّا بَقِیتُ فَإِنِّی لَسْتُ مُتَّخِذاً ***أَهْلًا وَ لَا شِیعَهً فِی الدِّینِ إِذْ فَجَرُوا

قَدْ بَایَعُونِی وَ لَمْ یُوفُوا بِبَیْعَتِهِمْ*** وَ مَاکَرُونِی فِی الْأَعْدَاءِ إِذْ مَکَرُوا

وَ نَاصَبُونِی فِی حَرْبٍ مُضَرَّمَهٍ*** مَا لَمْ یُلَاقِ أَبُو بَکْرٍ وَ لَا عُمَرُ

**[ترجمه]در شکایت از کسانی از قریش و دیگر قبیله‌ها که به او خیانت کرده و با وی مخالفت نمودند:

این قریش شماست که آرزوی قتل مرا دارد به خدا سوگند نه ضربه‌ای زدند و نه پیروز شدند.

اگر زنده بمانم در گِرو تعهد خود هستم، تعهد به جنگی که اثری از قریش باقی نخواهد گذاشت.

و اگر هلاک شوم برای آنان ذلت و خواری در زندگی را به ارث می گذارم زیرا قریش خیانت کرده و حیله زدند. (و نتیجه خیانت ذلت است).

اگر زنده بمانم نه گروه در نظر می گیرم و نه طرفدار انتخاب می کنم زیرا قریش خیانت‌کارند.

با من بیعت کردند و به پیمان خود وفا ننمودند و زمانی که به من حیله زدند فریب را در میان دشمنان اجرا کردند.

در آتش برافروخته به جنگ با من پرداختند، جریانی که برای ابوبکر و عمر پیش نیامد .

**[ترجمه]

بیان

فی بعض النسخ: رواه أبو عمرو بن العلاء، و ابن درستویه، و قال بعد البیتین الأوّلین: «قال أبو عثمان المازنی لم یصحّ عندنا [أنّه] تکلّم بشی ء من

ص: ۴۱۵

الشّعر إلّا هذين البيتين».

قلت: هذا القول منه لا يدلّ على أنّه لم يصحّ أصلا [حتّى عند غيره] ، و قد يصحّ عند غيره أشياء لا تحصى.

[ثمّ قال:] و زاد غيرهما. ثمّ ذكر باقى الأبيات.

و «تمنّى»: أصله تتمنّى. [و قوله:] «ما بزّوا»: ما غلبوا. و فى بعض النسخ [ذكرت اللفظه] بالراء المهمله. و الرهن بمعنى المفعول [: أى المرهون] . و الذمّه:

ما يذمّ الرجل على إضاعته من عهد. و الودق: المطر.

و فى [كتاب] الأساس: «حرب ذات ودقين»: شبّهت بسحابه ذات مطرتين شديدتين.

و قال الجوهرى: ذات ودقين: الداهيه: أى [الداهيه] ذات وجهتين كأنّها جاءت من وجهين. و أصل «إمّا» إن ما.

**[ترجمه]در برخی نسخه‌ها: ابوعمرو بن علاء و ابن درستویه آن را روایت کرده است. و بعد از دو بیت اول گوید: «ابو عثمان مازنی گوید: ما معتقدیم امام علیه السلام به چیزی از شعر تکلم نکرده مگر این دو بیت.»

می گویم: این گفته او، بر این دلالت ندارد که در واقع - حتی در نزد دیگران - نیز شعری از حضرت صحیح نبوده است چرا که در نزد دیگران اشعار بسیاری از حضرت صحیح دانسته شده است.

سپس گوید: غیر از آن دو بیت ابیاتی به آن اضافه شده است. سپس دیگر ابیات را ذکر کرد.

«تمنّی» در اصل «تتمنّی» بوده است. «ما بزّوا» یعنی: مغلوب نشدند. در برخی نسخه‌ها این کلمه با راء مهلمه ذکر شده است. و «الرهن» به معنای اسم مفعول یعنی چیزی که در گِرو است. «الذمّهٔ» چیزی که شخص برای شکستن آن عهد و پیمان می‌بندد. «الودق» به معنای باران است.

در کتاب الاساس اینگونه آمده است: «حرب ذات ودقین» که جنگ به ابری تشبیه شده که دو بار باران شدید می‌باراند.

جوهری گوید: مقصود از ذات ودقین، مصیبت و پیشامد ناگوار است. یعنی: مصیبتی که دو وجه دارد گویی از دو طرف نازل می‌شود. و اصل کلمه «إمّا» (إن ما) می‌باشد.

**[ترجمه]

«۳۸»

وَ مِنْهُ بَعْدَ قَتْلِ طَلْحَهَ وَ الزُّبَیْرِ:

أَشْكَوا إِلَيْكَ عُجَرِی وَ بُجَرِی*** وَ مَعْشَراً أَعْشَوْا عَلَیَّ بَصَرِی

إِنِّی قَتَلْتُ مُضَرِی بِمُضَرِی*** جَدَعْتُ أَنْفِی وَ قَتَلْتُ مَعْشَرِی

**[ترجمه]پس از کشته شدن طلحه و زبیر:

خدایا شکایت بزرگ و کوچک را پیش تو می‌آورم، شکایت گروهی که نور چشمم را ضعیف کردند به تو عرضه می‌کنم.

از فرزندان طایفه مضر برای کشتن مضر بهره گرفتم، بینی خود را بریدم (مرتکب کار سخت و هولناکی شدم) و طایفه خود را به قتل رساندم.

**[ترجمه]

بیان

قال [ابن الأثیر نقلا عن الهروی-] فی [مادّه «بجر» من کتاب] النهایه:

فی حدیث علیّ علیه السلام: «أشکوا إلی اللّه عجری و بجری».

أی همومی و أحزانی. و أصل العجره: نفخه فی الظهر، فإذا کانت فی السرّه فهی بجره.

و قیل: العجر: العروق المتعقّده فی الظهر، و البجر: العروق المتعقّده فی البطن، ثمّ نقلا إلی الهموم و الأحزان، أراد أنّه یشکو إلی اللّه أموره کلّها ما ظهر

ص: ۴۱۶

منها و ما بطن.

و الإغشاء: الستر. و مضر: قبيله أبوهم مضر بن نزار بن معد بن عدنان.

و الجدع بالدال المهمله-: قطع الأنف.

**[ترجمه]ابن اثير به نقل از هروی در ماده «بجر» از کتاب النهایهٔ گوید: در سخن علی علیه السلام «أشکو الی الله عُجَری و بُجَری» مقصود، غم و اندوه‌هایم است. اصل «العجرهٔ» بادی در پشت است و اگر در ناف باشد «بجرهٔ» گویند .

گفته شده: «العجر» رگ‌های پیچ در پیچ پشت است. و «البجر» رگ‌های پیچ در پیچ شکم است. سپس معنای آن‌ها به غم و اندوه منتقل شده است. در واقع امام قصد داشته از همه امور ظاهری و باطنی خود به سوی خداوند شکایت ببرد.

«الإغشاء» به معنای پوشاندن است. و «مضر» قبیله‌ای است که جدّ آنان مضر بن معد بن عدنان است. و «الجدع» - با دال مهمله - بریدن بینی است.

**[ترجمه]

«۳۹»

وَ مِنْهُ خِطَاباً لِابْنِ الْعَاصِ فِی [مَعْرَکَهِ] صِفِّینَ:

یَا عَجَباً لَقَدْ رَأَیْتُ مُنْکَراً** کَذِباً عَلَی اللَّهِ یَشِیبُ الشَّعَرَا

یَسْتَرِقُ السَّمْعَ وَ یُغْشِی الْبَصَرَا

مَا کَانَ یَرْضَی أَحْمَدُ لَوْ خُبِّرَا**أَنْ تَعْدِلُوا وَصِیَّهُ وَ الْأَبْتَرَا

شَانِیَ النَّبِیِّ وَ اللَّعِینَ الْأَخْزَرَا**کِلَاهُمَا بِجُنْدِهِ قَدْ عَسْکَرَا

قَدْ بَاعَ هَذَا دِینَهُ إِذْ فَجَرَا**بِمُلْکِ مِصْرٍ إِنْ أَصَابَا ظَفَراً

مَنْ ذَا بِدُنْیَا بَیْعُهُ قَدْ خَسِرَا

یَا ذَا الَّذِی یَطْلُبُ مِنِّی الْوَتَرَا** إِنْ کُنْتَ تَبْغِی أَنْ تَزُورَ الْقَبْرَا

حَقّاً وَ تَصْلَی بَعْدَ ذَاکَ الْجَمْرَا** أَسْعَطَکَ الْیَوْمَ ذُعَافاً صَبْراً

لَا تَحْسَبَنِّی یَا ابْنَ عَاصٍ عَسِراً ***سَلْ بِیَ بَدْراً ثُمَّ سَلْ بِی خَیْبَرَا

كَانَتْ قُرَيْشٌ يَوْمَ بَدْرٍ جَزَراً

إِنِّی إِذَا مَا الْحَرْبُ یَوْماً حَضَرَا***أَضْرَمْتُ نَارِی وَ دَعَوْتُ قَنْبَراً

قَدِّمْ لِوَائِی لَا تُؤَخِّرْ حَذَراً***لَنْ یَنْفَعَ الْحَاذِرَ مَا قَدْ حَذَرَا

وَ لَا أَخَا الْحِیلَهِ عَمَّا قُدِّرَا***إِنَّ الْحَذَارَ لَا یَرُدُّ الْقَدَرَا

لَمَّا رَأَیْتُ الْمَوْتَ مَوْتاً أَحْمَرَا***دَعَوْتُ هَمْدَانَ وَ ادْعُوا حِمْیَراً

(۱)

لَوْ أَنَّ عِنْدِی یَوْمَ حَرْبِی جَعْفَراً*** أَوْ حَمْزَهَ اللَّیْثَ الْهُمَامَ الْأَزْهَرَا

(۲)

رَأَتْ قُرَیْشٌ نَجْمَ لَیْلٍ ظَهَرَا(۳)

ص: ۴۱۷

۱- کذا فی أصلی من طبع الکمبانی من البحار، و فی کتاب صفّین:عبأت همدان وعبوا حمیرا،

۲- کذا فی طبع الکمبانی من البحار، وفی کتاب صفین: لو أن عندی یا ابن هند جعفرا *** أو حمزه القرم الهمام الأزهرا

۳- الأبیات مذکوره فی وسط الجزء الأول من کتاب صفین ص ۴۳ ط مصر، بمغایره فی بعض الألفاظ.

أَقُولُ: رَوَى الْأَبْيَاتَ نَصْرُ بْنُ مُزَاحِمٍ فِي كِتَابِ صِفِّينَ وَ زَادَ بَعْدَ قَوْلِهِ:

«وَ ادْعُوا حِمْيَراً»:

حَتَّى يَمَانٍ يُعْظِمُونَ الْخَطَرَا*** قَرْنٌ إِذَا نَاطَحَ قَرْناً كَسَرَا

قُلْ لِابْنِ حَرْبٍ لَا تَدِبَّ الْخَمَرَا ***أَرْوِدْ قَلِيلًا أَبْدِ مِنْكَ الضَّجَرَا

لَا تَحْسَبَنِّي يَا ابْنَ حَرْبٍ غَمَراً*** وَ سَلْ بِنَا بَدْراً مَعاً وَ خَيْبَرَا

كَانَتْ قُرَيْشٌ يَوْمَ بَدْرٍ جَزَراً*** إِذْ وَرَدُوا الْأَمْرَ فَذَمُّوا الصَّدَرَا

**[ترجمه]خطاب به عمرو بن عاص در نبرد صفّين:

جای تعجب است مطلبی شگفت دیده‌ام. سوگند به خدا دروغ گفتن موی را سفید می کند.

گوش را سنگین کرده و چشم را می‌پوشاند.

احمد صلی الله علیه و آله اگر آگاه می گردید راضی نمی‌شد که وصی و صفارش شده‌اش را با آن ابتر،

بدگوی پیامبر(عمرو بن عاص) و با آن نفرین شده کج‌نگر(معاویه) هم ردیف کنند. هر چند هر دو در سپاه پیامبر لشکر آراسته‌اند.

عمرو بن عاص دین خود را فروخت آنگاه که به کفر و نافرمانی پرداخت و در برابر فروش دین خود سرزمین مصر را خریده بود.

هر کس دین خود را به دنیایش بفروشد ناگزیر زیانمند است.

ای کسی که می‌خواهی کینه خود را نسبت به من ابراز کنی، اگر می‌خواهی قبر را زیارت کنی،

اگر حقیقتا در فکر قبر هستی و پس از قبر به آتش جهنم می‌خواهی برسی، امروز در بینی‌ات زهر تلخ ریخته‌ام.

ای ابن عاص فکر نکنی که من به سختی افتاده‌ام درباره من از جنگ بدر بپرس، سپس از جنگ خیبر بپرس.

قریش در جنگ بدر قطعه قطعه شدند.

آنگاه که جنگ پیش آید، آتش جنگ را شعله‌ور می‌سازم و قنبر را احضار می کنم .

و می گویم پرچم را جلو بیاور و از ترس گامی عقب مگذار زیرا ترس برای ترسو از آنچه می‌ترسد سودی نمی‌دهد.

و حیله برای حیله‌گر از حادثه‌ای نمی‌تواند جلوگیری کند زیرا ترس خواست خدا را تغییر نمی‌دهد.

آنگاه که مرگ را مرگی سرخ مجسم کردم طایفه همدان و قبیله حمیر را دعوت می کنم.

ای کاش در روز نبرد، جعفر زنده بود، یا حمزه شیر دلیر و درخشان زنده بود.

اگر آنان زنده بودند قریش ستاره شب را در نیمروز می‌دید (روزش همچون شب تار می‌شد).

مؤلف: نصر بن مزاحم در کتاب صفّین این ابیات را ذکر کرده و پس از «ادعوا حمیرا» این ابیات را اضافه کرده است:

قبایل یمنی نیز به جانبازی بزرگی شتافتند، چون شاخی کلان بر شاخ دیگر ضربه زند بی گمان بشکند.

به پسر حرب (معاویه) بگو به جان پناه تپه ها و زیر درختان مخز، لختی درنگ و تأمل کن تا بر سر عقل آیی.

ای پسر حرب مرا ناآزموده نشمار و از آنان که در بدر و خیبر با ما بوده اند نشانه های دلاوریم را باز پرس.

(کفار) قریش در بدر همانندم که به کارزار آمدند چون گوشت شکار پاره پاره و به هنگام گریز از میدان نکوهیده شدند.

**[ترجمه]

بیان

«الأبتر الشانی»: هو عمرو بن العاص. «و اللعین الأخزر» معاویه.

و الأخزر: الضیّق العین. أو الذی ینظر بمؤخّر العین.

و قال الشارح: الأبتر معاویه، و الأخزر [هو] عمرو.

و هو ینافی ما ذکره الخاص و العام أنّ قوله [تعالی]: إِنَّ شانِئَکَ هُوَ الْأَبْتَرُ نزل فی عمرو. و الوتر: الجنایه. و الإسعاط: صبّ الدواء فی الأنف. و الذعاف: السمّ. و موت ذعاف: أی سریع. و الصبر: المرّ.

و قال الجوهری: جزر السّباع: اللحم الذی تأکله یقال: ترکوهم جزرا بالتحریک إذا قتلوهم. [قوله علیه السلام:] «أضرمت ناری»: أی نار الغضب. و [قال الجوهری] فی الصحاح: موت أحمر یوصف بالشدّه.

قوله علیه السلام: «رأت قریش»: أی یصیر علیهم الیوم لیلا لشدّه الأمر.

**[ترجمه]مقصود از «الابتر الشانی» عمرو بن عاص، و مقصود از «اللعین الاخزر» معاویه است. «الخزر» یعنی چشم‌تنگ، یا کسی که با انتهای چشمش می‌نگرد.

شـارح گويـد: مقصود از ابتر معـاويه و مقصود از اخزر عمرو بن عـاص است. ولى اين تفسـير با آنچه خاصه و عامّه درباره اين فرموده خداونـد متعـال «إنّ شانئـك هو الأبتر» - . كوثر / ۳ - {دشـمنت خود بى تبـار خواهـد بود.} كه درباره عمرو بن عاص نازل شده، منافات دارد. «الوتر» به معناى جنايت است. و «الاسـعاط» يعنى ريختن دواء در بينى. «الذعاف» به معناى زهر كشـنده است. و «موت ذعاف» يعنى مرگ سريع. و «الصبر» به معناى تلخ است.

جـوهرى گويـد: «جزر السـباع» گوشـتى است كه درنـدگان مى‌خورنـد. گفته مى‌شـود: «تركوهم جزراً» - بـا حركت حروف - هرگـاه آنـان را به قتـل برساننـد. فرمـوده امـام عليه السـلام «اضـرمت نـارى» يعنى آتش خشم خـود را برمى‌افروزم. جوهرى در صحاح گويد: با مرگ سرخ از شدت و سختى مرگ تعبير مى‌كنند. فرموده امام عليه السلام «رأت قريش» يعنى به خاطر سختى و هولناكى امر روز را چون شب مى‌بينند.

**[ترجمه]

«۴۰»

وَ مِنْهُ فِى الشَّكْوَى:

ص: ۴۱۸

صَبَرْتُ عَلَى مُرِّ الْأُمُورِ كَرَاهَةً وَ أَبْقَيْتُ فِی ذَاکَ الصُّبَابَ مِنَ الْأَمْرِ

الصبابه بالضمّ-: البقیه من الماء و الجمع صباب [أو صبابات] و هو کنایه عن الخلافه و ما أصابه منها.

و فی بعض النسخ: [الضباب] بالضّاد المعجمه و هی سحابه تغشی الأرض کالدّخان، فتکون کنایه عمّا لحقه و بقی علیه من الشدائد و المحن.

**[ترجمه]در شِکوه و شکایت:

از روی ناچاری با تلخی‌های روزگار می‌سازم و در مشکلات این خلافت باقی مانده‌ام.

«الصُبابهٔ» - با ضمه صاد - باقی‌مانده آب و جمع آن صباب یا صبابات است و کنایه از خلافت و اموری است که به سبب نشستن بر مسند خلافت بر او وارد شده است.

در برخی نسخه‌ها «الضباب» با ضاد معجمه آمده، که به معنای ابری است که همچون دود، زمین را فرا می‌گیرد که با این معنا کنایه از سختی‌ها و رنج‌هایی است که به امام رسیده است.

**[ترجمه]

«۴۱»

وَ مِنْهُ خِطَاباً لِأَصْحَابِهِ فِی صِفِّینَ:

دَبُّوا دَبِیبَ النَّمْلِ قَدْ آنَ الظَّفَرُ*** لَا تُنْکِرُوا فَالْحَرْبُ تَرْمِی بِالشَّرَرِ

إِنَّا جَمِیعاً أَهْلُ صَبْرٍ لَا خَوَرٍ

**[ترجمه]در خطاب به یارانش در نبرد صفّین:

همانند مورچه حرکت کنید بدون تردید پیروزی فرا رسیده است، آن را از دست ندهید زیرا جنگ همیشه آتش می‌باراند و آمادگی می‌خواهد.

ما همگی قهرمان صبر و استقامت هستیم نه مرد بی‌حالی و سستی.

**[ترجمه]

بیان

الخور بالتحريك-: الضعف.

**[ترجمه]«الخور» - با حركت حروف - به معناى ضعف و سستى است.

**[ترجمه]

«۴۲»

وَ مِنْهُ شِكَايَةً عَنْ حِيلَهِ [عَمْرِو] بْنِ الْعَاصِ فِى التَّحْكِيمِ:

لَقَدْ عَجَزْتُ عَجْزَ مَنْ لَا يَقْتَدِرُ*** سَوْفَ أَكِيسُ بَعْدَهَا وَ أَسْتَمِرُّ

أَرْفَعُ مِنْ ذَيْلِى مَا كَانَ يَجُرُّ ***قَدْ يُجْمَعُ الْأَمْرُ الشَّتِيتُ الْمُنْتَشِرُ

**[ترجمه]در گلايه از حيله و نيرنگ عمرو بن عاص در ماجراى حكميت: همانند كسى كه نيرو را از دست داده عاجز شدم و پس از حيله و نيرگ عمرو بن عاص هوشيار مى‌شوم و استوار مى گردم.

آن مقدارى از دامن من كه روى زمين مى كشد برمى‌دارم و گاهى وضعيتِ پراكنده و پخش، متمركز مى گردد.

**[ترجمه]

«۴۳»

وَ مِنْهُ فِى الشِّكَايَهِ عَنْ قِلَّهِ الْأَنِيسِ الْمُوَافِقِ:

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْداً لَا شَرِيكَ لَهُ*** دَأْبِى فِى صُبْحِهِ وَ فِى غَلَسِهِ

لَمْ يَبْقَ لِى مُونِسٌ فَيُؤْنِسَنِى*** إِلَّا أَنِيسٌ أَخَافُ مِنْ أُنْسِهِ

فَاعْتَزِلِ النَّاسَ مَا اسْتَطَعْتَ وَ لَا*** تَرْكَنْ إِلَى مَنْ تَخَافُ مِنْ دَنَسِهِ

فَالْعَبْدُ يَرْجُو مَا لَيْسَ يُدْرِكُهُ ***وَ الْمَوْتُ أَدْنَى إِلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ

**[ترجمه]در گلايه از اندك بودن مونس و ياور:

حمد خدائى را كه شريك ندارد. همين است روش من در روز و در آخر شب.

مونسى براى من نمانده كه با وى انس بگيرم، فقط يك غمگسار براى من مانده كه از انس با وى وحشت دارم.

من که اینچنین هستم، پس تو تا آنجا که می‌توانی از مردم کناره بگیر و به کسی که از ناپاکی او وحشت داری اعتماد نکن.

انسان به چیزی دل می‌بندد که نمی‌تواند آن را به چنگ آورد، در حالی که مرگ از خود او به وی نزدیک‌تر است.

**[ترجمه]

بیان

الغلس: ظلمه آخر اللیل.

ص: ۴۱۹

**[ترجمه]«الغلس» تاریکی آخر شب است.

**[ترجمه]

«۴۴»

وَ مِنْهُ فِی الْمُفَاخَرَهِ:

أَ تَحْسَبُ أَوْلَادُ الْجَهَالَهِ أَنَّنَا*** عَلَی الْخَیْلِ لَسْنَا مِثْلَهُمْ فِی الْفَوَارِسِ

فَسَائِلْ بَنِی بَدْرٍ إِذَا مَا لَقِیتَهُمْ ***بِقَتْلِی ذَوِی الْأَقْرَانِ یَوْمَ التَّمَارُسِ

وَ إِنَّا أُنَاسٌ لَا نَرَی الْحَرْبَ سُبَّهً*** وَ لَا نَنْثَنِی عِنْدَ الرِّمَاحِ الْمَدَاعِسِ

وَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ کَالْبَدْرِ بَیْنَنَا*** بِهِ کَشَفَ اللَّهُ الْعَدَا بِالتَّنَاکُسِ

فَمَا قِیلَ فِینَا بَعْدَهَا مِنْ مَقَالَهٍ*** فَمَا غَادَرَتْ مِنَّا جَدِیداً لِلَابِسٍ

**[ترجمه]در مفاخره:

جاهلان گمان می‌کنند که در جنگ آزموده نیستیم، در اسب سواری همچون ایشان نیستیم.

از اهل جنگ بدر وقتی به آن‌ها دست یافتی بپرس که چگونه با روبه‌رو شدن هماوردان مسلح، آن‌ها را به قتل می‌رساندیم.

ما مردمی هستیم که از جنگ عار نداریم و در برابر نیزه‌های عالی فرار نمی‌کنیم.

این رسول خدا صلی الله علیه و آله است که همانند ماه تمام در میان ما می‌درخشد و به خاطر وجود ایشان خداوند دشمن را سرنگون کرد.

بعد از این هرچه درباره ما گفته شد، پیراهنی نو برای پوشیدن ما باقی نگذاشت.

**[ترجمه]

بیان

«بنو البدر»: من حضرها. و تمارسوا فی الحرب: تضاربوا. و السبه بالضمّ-: عار یسبّ به. و المدعاس: الرمح الذی لا ینثنی. و المدعس: الرمح یدعس به. «بالتناکس»: أی بانقلاب رایتهم أو بانهزام.

قوله علیه السلام: «فما غادرت»: یحتمل أن یکون المراد عدم رضاه بما ذکره فیه الغالون: أی ما ذکروه أبلی ثیابنا و أذهب عزّنا.

أو یکون إشاره إلی ما ذکره القالون المبغضون و لعلّه أظهر.

و یحتمل أن یکون خبر الموصول محذوفا: أی لا ـ حاجه لنا فیها و [یکون] ضمیر «غادرت» راجعا إلی ما ذکره علیه السلام من المناقب: أی لم تترک جدیدا لم تأت به إلینا.

أو المعنی أنّ بعد تحقّق تلک المناقب لا ینفع غاصبینا و أعداءنا ما قالوا فینا من المثالب؛ لأن یلبسوا بسبّنا ثوبا جدیدا من الخلافه.

**[ترجمه]«بنو البدر» کسانی هستند که در غزوه بدر حضور داشتند. «تمارسوا فی الحرب» یعنی در جنگ با یکدیگر پیکار کردند. «السبۀ» ننگی است که به خاطر آن دشنام داده شود. «المدعاس» نیزه‌ای است که خم نمی‌شود. «المدعس» نیزه‌ای است که با آن ضربه می‌زنند. «بالتناکس» یعنی: واژگون شدن پرچمشان یا شکست خوردن آنان.

«فما غادرت» ممکن است مقصود عدم رضایت ایشان از گفته غلوکنندگان باشد. یعنی: آنچه ذکر کردند، لباس‌های ما را پوسیده و عزت ما را از بین برد.

یا اینکه اشاره به گفته کینه‌توزان دارد و چه بسا این معنا آشکارتر است.

و ممکن است خبر موصول، محذوف باشد، یعنی: ما به آن نیازی نداریم. و ضمیر «غادرت» به کارهای نیکی برگردد که امام علیه السلام بیان کرده است، یعنی چیز جدیدی باقی نگذاشته است که ما انجام نداده باشیم.

یا معنی بدین گونه است که بعد از تحقّق این کارهای نیک، گفته‌های زشتی که کینه‌توزان و دشمنان ما درباره ما می‌گویند سودی ندارد؛ تا بتوانند با دشنام ما لباس جدیدی از خلافت بر تن کنند.

**[ترجمه]

«۴۵»

وَ مِنْهُ فِی الْمُفَاخَرَهِ وَ إِظْهَارِ الشَّجَاعَهِ:

السَّیْفُ وَ الْخَنْجَرُ رَیْحَانُنَا** أُفٍّ عَلَی النَّرْجِسِ وَ الْآسِ

شَرَابُنَا مِنْ دَمِ أَعْدَائِنَا** وَ کَأْسُنَا جُمْجُمَهُ الرَّأْسِ

**[ترجمه]در مفاخره و بیان شجاعت:

شمشیر و خنجر در میدان نبرد عطر ماست، اف بر گل نرگس و آس!

آب نوشیدنی ما خون دشمنان ما و جام آن جمجمه سرهای آن‌ها است.

**[ترجمه]

«۴۶»

وَ مِنْهُ فِی مِثْلِهِ:

إِنِّی أَنَا اللَّیْثُ الْهِزَبْرُ الْأَشْوَسُ*** وَ الْأَسَدُ الْمُسْتَأْسِدُ الْمُعَرِّسُ

إِذِ الْحُرُوبُ أَقْبَلَتْ تَضَرَّسُ*** وَ اخْتَلَفَتْ عِنْدَ النِّزَالِ الْأَنْفُسُ

مَا هَابَ مِنْ وَقْعِ الرِّمَاحِ الْأَشْرَسُ

**[ترجمه]در همان مضمون سروده است:

من شیری دلیر هستم که از شجاعت با گوشه چشم نگاه می‌کنم. قهرمانی هستم که نیرومندم و در آخر شب استراحت می‌کنم و پناهگاه آسایش دیگرانم.

آنگاه که جنگ‌ها دندان نشان دهند و نفس کشیدن‌ها به هنگام نبرد طبیعی نباشند.

**[ترجمه]

بیان

قال الأصمعی: اللیث: دابّه مثل الحرباء یتعرّض للراکب و ینسب إلی بلده «عفرّین» بکسر العین و تشدید الراء، و فی المثل: هو أشجع من لیث عفرّین. و یحتمل أن یکون هو المراد هنا فإنّ التأسیس أولی. و الهزبر: الأسد.

و الشوش بالتحریک-: النظر بمؤخّر العین تکبرا و تغیّظا. ذکره الجوهری و قال: استأسد: اجترأ علیه. و قال: التعریس: نزول القوم فی السفر من آخر اللیل یقفون فیه وقفه للاستراحه ثمّ یرتحلون. و العریس و العریسه: مأوی الأسد. و ضرّسته الحرب تضریسا: أی جرّبته و أحکمته. و وقع الحدید: صوته.

و رجل أشرس: أی عسر شدید الخلاف أو جری ء علی القتال. و الأشرس:

الأسد.

**[ترجمه]اصمعی گوید: «اللیث» جنبنده‌ای است همچون آفتاب‌پرست که متعرض سوار می‌شود و به منطقه «عفّرین» - با کسره عین و تشدید راء - نسبت می‌دهند. و در ضرب المثل آمده است: فلانی از لیث عفّرین دلاورتر است. و ممکن است مقصود در اینجا همان باشد، زیرا معنای اصلی سزاوارتر است. «الهزبر» به معنای شیر است. و «الشوش» - با حرکت حروف - نگاه کردن با گوشه چشم از روی تکبر و خشم. جوهری این مطلب را ذکر کرده و گوید: «استأسد» یعنی بر او دلیر شد. و گوید: «التعریس» این است که گروهی در هنگام سفر در آخر شب برای استراحت اندکی توقف کرده سپس کوچ کنند. «العریس و العریسهٔ» لانه شیر است. «ضرّسه الحرب تضریساً» یعنی: جنگ او را کارآزموده و قوی کرد. «وقع الحدید» صدای آهن است. «رجل اشرس» یعنی مرد تندخو که سخت مخالفت می‌کند، یا مردی است که بر جنگ دلیر باشد. و «الاشرس» به معنای شیر است.

**[ترجمه]

«۴۷»

وَ مِنْهُ فِی بِنَاءِ سِجْنٍ بِالْقَصَبِ:

أَ لَا تَرَانِی كَیِّساً مُكَیِّساً** بَنَیْتُ بَعْدَ نَافِعٍ مُخَیَّساً

حِصْناً حَصِیناً وَ أَمِیناً كَیِّساً

**[ترجمه]در بیان ساخت زندانی با نی:

نمی‌دانی که من زیرک و هوشیار کننده‌ام پس از زندان نافع زندان مخیّس را ساختم.

درب زندان محکم، و نگهبانی هوشیار دارد.

**[ترجمه]

بیان

المكیس [بكسر الیاء]: من یجعل غیره كیسا. و [قال الفیروزآبادی] فی القاموس المخیّس كمعظم و محدّث-: السّجن، و سجن بناه علیّ علیه السلام، و كان أوّلا جعله من قصب و سمّاه نافعا فنقبه اللصوص. ثم ذكر الأبیات و فیه:

ص: ۴۲۱

«بابا حصینا» (۱) و [قال الجوهری] فی الصحاح: خیّسه تخییسا: أی ذلّله. و منه المخیّس و هو اسم سجن کان بالعراق: أی موضع التذلیل.

**[ترجمه]«المکیس» - با کسره یاء - کسی است که دیگران را باهوش کند. فیروزآبادی در قاموس گوید: «المخیّس» - بر وزن معظم و محدّث - به معنای زندان است و زندانی است که علی علیه السلام آن را ساخت و اولین زندانی بود که با نی ساخت و آن را نافع نامید که دزدان آن را سوراخ کردند. سپس آن ابیات را ذکر کرد و در آن عبارت «باباً حصیناً» ذکر شده است. جوهری در صحاح گوید: خیّسه تخییساً یعنی: او را خوار و تحقیر کرد. و از همین کلمه «المخیّس» است که نام زندانی در عراق بوده است. و به معنای مکان خوار کردن است.

**[ترجمه]

«۴۸»

وَ مِنْهُ رِسَالَةٌ إِلَی [عَمْرِو] بْنِ الْعَاصِ:

لَأُصَبِّحَنَّ الْعَاصِیَ ابْنَ الْعَاصِی*** سَبْعِینَ أَلْفاً عَاقِدِی النَّوَاصِی

مُسْتَحْقِبِینَ حَلَقَ الدِّلَاصِ*** قَدْ جَنَبُوا الْخَیْلَ مَعَ الْقِلَاصِ

آسَادُ غِیلٍ حِینَ لَا مَنَاصٍ

**[ترجمه]پیامی به عمرو بن عاص:

به زودی گناهکار پسر گناهکار با هفتاد هزار جنگجوی رزم‌دیده مواجه خواهد شد.

رزمندگانی که زره نرم و درخشان پوشیده، و اسب و شترهای جوان را یدک می‌کشند.

در هنگامی که گریزگاهی نیست، آنان شیران بیشه شجاعت هستند.

**[ترجمه]

بیان

قال نصر بن مزاحم فی کتاب صفّین (۲): لمّا بلغ عمرو بن العاص مسیره علیه السلام إلی الشام قال:

لا تحسبنی یا علیّ غافلا*** لأوردنّ الکوفه القبائلا (۳)

بجمعی العام و جمعی قابلا

فأجابه [علىّ عليه السلام] بهذه الأبيات.

و يقال صبّحتهم: أى أتيتهم به صباحا. و عقد النواصى كنايه عن الاهتمام فى الحرب. و استحقبه: أى احتمله. و الحلق بالفتح-: جمع الحلقه. و قال الجوهرى:

الدليص و الدلاص: اللّين البراق يقال: درع دلاص و أدرع دلاص. و قال:

الغيل بالكسر-: الأجمه و موضع الأسد قيل: [هو] مثل «خيس». و قال:

ص: ۴۲۲

۱- هذا هو الصواب الموافق للقاموس، و فى طبع الكمبانى من البحار: «باب حصينه».

۲- رواه نصر بن مزاحم فى أوائل الجزء الثالث من كتاب صفّين ص، ۶۳۱ ط مصر.

۳- كذا فى أصلى، و فى طبع مصر من كتاب صفّين: «القنابلا». و هى جمع «قنبل و قنبله»: جماعه الناس أو الخيل.

المناص: الملجأ و المفرّ.

**[ترجمه]نصر بن مزاحم در کتاب صفّین گوید: هنگامی که خبر عزیمت امام به عمرو بن عاص رسید، چنین سرود:

ای علی مرا غافل و بی‌خبر مپندار که گروه چابک‌سواران را بر کوفه خواهم تاخت، همراه با طلایه‌دارانم .

پس با پیشتازان من رویارویی کن.

که امام علیه السلام با این ابیات او را پاسخ گفت.

گفته می‌شود: «صبّحتهم» یعنی در هنگام صبح برای آنان آوردم. و «عقد النواصی» کنایه از اهمیت دادن به جنگ است. «استحقبه» یعنی او را تحمل کرد. «الحلق» - با فتحه - جمع الحلقهٔ است. و جوهری گوید: «الدلیص و الدلاص» یعنی نرم و درخشان. گفته می‌شود: درع دلاص و ادرع دلاص. و گوید: «الغیل» - با کسره - بیشه و مکان شیر است. گفته شده: این کلمه هم‌معنی «خیس» است. و گوید: «المناص» به معنای پناه گاه و مفرّ است.

**[ترجمه]

«۴۹۱»

وَ مِنْهُ فِی الِاحْتِجَاجِ عَلَی الْخُصُومِ:

لَنَا مَا تَدَّعُونَ بِغَیْرِ حَقٍّ ***إِذَا مُیِّزَ الصِّحَاحُ مِنَ الْمِرَاضِ

عَرَفْتُمْ حَقَّنَا فَجَحَدْتُمُوهُ ***کَمَا عُرِفَ السَّوَادُ مِنَ الْبَیَاضِ

کِتَابُ اللَّهِ شَاهِدُنَا عَلَیْکُمْ ***وَ قَاضِینَا الْإِلَهُ فَنِعْمَ قَاضٍ

**[ترجمه]در احتجاج بر دشمنان:

ریاستی که شما آن را بدون حقّ ادعا می‌کنید مخصوص ماست و آنگاه که قیامت صحیح و مریض از هم جدا شوند، حقیقت روشن می‌گردد.

حقّ ما را می‌دانستید و آن را همانند سیاه و سفید می‌دادید در عین حال آن را منکر شدید.

شاهد ما علیه شما قرآن کتاب خدا و قاضی ما خدا است که بهترین قاضی است.

**[ترجمه]

«۵۰»

وَ فِيهِ [وَ مِنْهُ خ ل] أَنَّهُ كَتَبَ مُعَاوِيَهُ إِلَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

لَا تُفْسِدَنَّ سَابِقَ إِحْسَانٍ مَضَى ***وَ اللَّهِ لَا تَغْلِبُ فِيمَا قَدْ قَضَى

فَأَجَابَهُ [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]:

إِنْ كُنْتَ ذَا عِلْمٍ بِمَا اللَّهُ قَضَى*** فَاثْبُتْ أُصَادِفْكَ وَ سَيْفِي مُنْتَضَى

وَ اللَّهِ لَا يَرْجِعُ شَيْ ءٌ قَدْ مَضَى*** وَ اللَّهُ لَا يُبْرِمُ شَيْئاً نَقَضَا

**[ترجمه]پیام معاویه برای امام علیه السلام:

سابقه خدمات خود را که انجام داده‌ای با مخالفت با من فاسد نکن! خدا در مورد خواسته‌اش مغلوب نمی گردد.

پاسخ امام علیه السلام به او:

اگر از قضا و قدر آگاهی در جای خود باش تا با شمشیر کشیده پیش تو بیایم.

خدا گذشته را باز نمی گرداند و چیزی را که شکست، محکم نمی‌سازد.

**[ترجمه]

«۵۱»

وَ مِنْهُ فِي الْمُفَاخَرَهِ:

نَحْنُ نَؤُمُّ النَّمَطَ الْأَوْسَطَا*** لَسْنَا كَمَنْ قَصَّرَ أَوْ أَفْرَطَا

**[ترجمه]در مفاخره:

ما گروه وسط را امامت می کنیم و همچون کسانی که کوتاهی می کنند و یا تندروی می‌نمایند، نیستیم.

**[ترجمه]

«۵۲»

وَ مِنْهُ فِي الشَّكْوَى:

مَاتَ الْوَفَاءُ فَلَا رِفْدٌ وَ لَا طَمَعٌ ***فِی النَّاسِ لَمْ یَبْقَ إِلَّا الْیَأْسُ وَ الْجَزَعُ

فَاصْبِرْ عَلَی ثِقَهٍ بِاللَّهِ وَ ارْضَ بِهِ ***فَاللَّهُ أَکْرَمُ مَنْ یُرْجَی وَ یُتَّبَعُ

**[ترجمه]در شکایت و گلایه: وفا مرده است، نه عطائی هست و نه طمع به وفاداری مردم. فقط نا امیدی و ناله در میان مردم موجود است.

با اطمینان کامل به خدا تکیه کن و خوشحال باش، زیرا خدا سخاوتمندترین فردی است که می‌توان به او امیدوار بود و از وی پیروی کرد.

**[ترجمه]

«۵۳»

وَ مِنْهُ فِی التَّذَلُّلِ [إِلَی اللَّهِ تَعَالَی]:

ذُنُوبِی إِنْ فَکَّرْتُ فِیهَا کَثِیرَهٌ*** وَ رَحْمَهُ رَبِّی مِنْ ذُنُوبِی أَوْسَعُ

فَمَا طَمَعِی فِی صَالِحٍ قَدْ عَمِلْتُهُ ***وَ لَکِنَّنِی فِی رَحْمَهِ اللَّهِ أَطْمَعُ

فَإِنْ یَکُ غُفْرَانٌ فَذَاکَ بِرَحْمَهٍ*** وَ إِنْ تَکُنِ الْأُخْرَی فَمَا کُنْتُ أَصْنَعُ

ص: ۴۲۳

مَلِيكِی وَ مَعْبُودِی وَ رَبِّی وَ حَافِظِی*** وَ إِنِّی لَهُ عَبْدٌ أَقِرُّ وَ أَخْضَعُ

**[ترجمه]در فروتنی به درگاه خدا:

اگر درباره گناهان خود فکر می‌کنم، گناهانم زیاد است و رحمت خدا از گناهان من وسیع‌تر است.

من به کارهای خوب خود دل نبسته‌ام بلکه چشم به رحمت خدا دوخته و امید لطف دارم.

با چنین وضعی که من دارم اگر خدا مرا ببخشد این از رحمت اوست و اگر کیفر برای من در نظر بگیرد، من چه خواهم کرد؟

خدا صاحب اختیار، معبود، پروردگار و حافظ من است و من بنده خدا هستم. به بندگی اقرار دارم و سر تسلیم فرود آورده‌ام.

**[ترجمه]

«۵۴»

وَ مِنْهُ فِی وَصْفِ قَتْلِ الْأَغْشَمِ:

أَوْدَی بِأَغْشَمَ دَهْرٌ كَانَ يَأْمُلُهُ ***فَخَرَّ مُنْجَدِلًا فِی الْأَرْضِ مَصْرُوعاً

قَدْ كَانَ يُكْثِرُ فِی الْكَلَامِ تَسْمِيعاً*** حَتَّی سَمَا بِحُسَامِهِ تَرْوِيعاً

فَعَلَوْتُهُ مِنِّی بِضَرْبَهٍ فَاتِكٍ ***مَا كَانَ يَوْماً فِی الْحُرُوبِ جَزُوعاً

مَنْ كَانَ يُنْكِرُ فَضْلَنَا وَ سَنَاءَنَا ***فَأَنَا عَلِیٌّ لِلْإِلَهِ مُطِيعاً

**[ترجمه]درباره توصیف کشتن اغشم:

روزگار آرزوهای اغشم را به فنا کشیده و او روی زمین در بستر مرگ غلطید.

اغشم در سخن‌های خود زیاد می‌ترسانید، این عمل را تا آنجا کشانیده بود که شمشیرش را برای ایجاد ترس بالا می‌برد و حرکت می‌داد.

در چنین شرایطی با ضربتی قاطع در حالی که بر روی او قرار گرفتم او را به هلاکت رسانیدم، فردی را کوبیدم که هیچگاه در جنگ‌ها، ناله نزده بود.

کسی که دانش و عظمت ما را منکر است، من علی علیه السلام و مطیع خدا هستم.

**[ترجمه]

بیان

أودی: هلک. و الباء للتعدیه. و التسمیع: التشنیع. و الترویع: التخویف.

و الفاتک: الجری ء الشجاع. و السّناء: الرفعه.

**[ترجمه]«أودی» یعنی: هلاـک شـد. و بـاء برای تعـدیه اسـت و «التسـمیع» یعنی بـدگویی کردن. «الـترویع» یعنی ترسانـدن. «الفاتک» یعنی جسور و دلاور. و «السناء» یعنی رفعت و بلندی.

**[ترجمه]

«۵۵»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ الشَّوْکَهِ وَ الْقُوَّهِ:

هَلْ یُقْرَعُ الصَّخْرُ مِنْ مَاءٍ وَ مِنْ مَطَرٍ*** هَلْ یُلْحَقُ الرِّیحُ بِالْآمَالِ وَ الطَّمَعِ

أَنَا عَلِیٌّ أَبُو السِّبْطَیْنِ مُقْتَدِرٌ*** عَلَی الْعُدَاهِ غَدَاهَ الرَّوْعِ وَ الزَّمَعِ

**[ترجمه]در بیان تسلط و چیره شدن بر دشـمن: آیا صخره‌ها از آب و باران کوبیده می‌شوند؟ آیا قدرت‌ها به آرزوها و طمع خود دست می‌یابند.

من علی علیه السلام پدر حسن و حسین هستم، در روز وحشت و سرگردانی بر دشمنان پیروزم.

**[ترجمه]

بیان

«هل یقرع الصـخر»: أی لا یؤثّر الماء و المطر فی الحجر الصلب. و الغرض النهی عن الطمع فیما لا یتیسّر و لا تقدر علیه. و الریح: الغلبه و القوّه. و یحتمل معناه المعروف. و الزمع بالتحریک-: الدهش.

**[ترجمه]«هل یقرع الصـخر» یعنی: آب و باران در سـنگ سخت اثری نمی‌کند. و مقصود نهی کردن از طمع داشتن به چیزی است که ممکن نبوده و توانایی انجام آن را نـدارد. «الریـح» یعنی چیرگی و توانمندی. و ممکن است به معنای شـناخته‌شده آن (باد) باشد. و «الزمع» - با حرکت حروف - به معنای حیرت و سرگردانی است.

**[ترجمه]

«۵۶»

وَ مِنْهُ فِی التَّلَهُّفِ عَنْ قَتْلِ أَنْصارِهِ:

یَا لَهْفَ نَفْسِی قُتِلَتْ رَبِیعَهُ ***رَبِیعَهُ السَّامِعَهُ الْمُطِیعَهُ

سَمِعْتُهَا كَانَتْ بِهَا الْوَقِیعَهُ*** بَیْنَ مَحَانِی سُوقِهَا الْمَبِیعَهُ

ص: ۴۲۴

فَمَا بِهَا نَقْصٌ وَ لَا وَضِيعَةٌ ***وَ لَا الْأُمُورُ الرَّثَّهُ الشَّنِيعَهُ

كَانَتْ قَدِيماً عُصْبَةً مَنِيعَةً ***تَرْجُو ثَوَابَ اللَّهِ بِالصَّنِيعَهِ

وَ مُرَّهُ أَنْسَابُهَا وَلِيعَةٌ*** قَالِعَةٌ أَصْوَاتُهَا رَفِيعَةٌ

لَيْسَتْ كَأَصْوَاتِ بَنِى الْخَضِيعَهِ

دَعَا حَكِيمٌ دَعْوَةً سَمِيعَةً***مِنْ غَيْرِ مَا بُطْلٍ وَ لَا خَدِيعَهٍ

نَالَ بِهَا الْمَنْزِلَهَ الرَّفِيعَهَ***فِى الشَّرَفِ الْعَالِى مِنَ الدَّسِيعَهِ

**[ترجمه]اظهار اندوه از کشته شدن یارانش:

خیلی متأسف هستم که ربیعه کشته شدند. ربیعه شنوا و مطیع بودند.

شنیده‌ام که ربیعه در پیچ و خم بازار و تجارت جنگ مورد حمله قرار گرفته است.

ربیعه نه کمبود داشته و نه زیانی دیده و نه کارهای کوچک پشت از او سر زده است.

طایفه ربیعه از قدیم گروهی متشخص بوده‌اند که برای کارهای روزانه امید ثواب داشته‌اند.

طایفه مرّه که سلسله نسبی دروغ دارند سست قدم هستند و صداهای آنان مورد نفرت است.

صدای آنان همانند صدای میدان جنگ نیست.

حکیم بن جبله مردم را به جنگ دعوت کرد و همه حرف او را شنیدند. او نه حرف بی‌ربطی زده بود و نه مطلب نیرنگی داشت و با دعوت خود به مقام عالی دست یافت.

بر اثر حرف خود به مقامی عالی از بخشش دست یازید.

**[ترجمه]

بیان

ربیعه أبو قبیله. و المحانی: المعاطف. و سوق الحرب: حومه القتال.

و المبیعه: موضع البیع. و الرّثه بالکسر-: السقط من متاع البیت. و مرّه: أبو قبیله من قیس. و هو مفعول «دعا».

و الولع: الکذب. و القلع بالفتح-: کون القدم غیر ثابت عند المصارعه. و رقعه: أی هجاه. و الخضیعه: صوت بطن لذاته. و حکیم هو ابن جبله الذی [قتل فی محاربته طلحه و الزبیر] قتل ب «المربد» (۱).

قوله [علیه السلام]: «سمیعه»: أی مستمعه. و البطل بالضمّ-:

البطلان. و الدسیعه: العطیّه.

**[ترجمه]ربیعه نـام رئیس قبیله‌ای بود. «المحامی» یعنی پیـچ‌ها. «سوق الحرب» یعنی سـخت‌ترین موضع جنگ. «المبیعه» مکان خریـد و فروش است. «الرثـهٔ» - بـا کسـره - کالاهای بی‌ارزش منزل. «مرهٔ» رئیس قبیله بزرگی از قیس بود. که این کلمه مفعول فعل «دعا» می‌باشـد. «الولع» به معنای دروغ است. «القلع» - با فتحه - هنگامی است که در نبرد نتوانـد ثبات داشـته باشد. «رقعه» یعنی او را هجـا کرد. «الخضـیعهٔ» صـدای خـود شـکم. و «حکیم» او پسـر جبله بود که در جنـگ بـا طلحه و زبیر در منطقه مربد کشته شد. «سمیعهٔ» یعنی دعوت او را شنیدند. «البطل» - با ضمه - یعنی بطلان. «الدسیعهٔ» به معنای بخشش است.

**[ترجمه]

«۵۷»

وَ مِنْهُ فِی الرِّضَا:

مَا لِی عَلَی فَوْتِ فَائِتٍ أَسَفٌ*** وَ لَا تَرَانِی عَلَیْهِ أَلْتَهِفُ

مَا قَدَّرَ اللَّهُ لِی فَلَیْسَ لَهُ*** عَنِّی إِلَی مَنْ سِوَایَ مُنْصَرِفٌ

فَالْحَمْدُ لِلَّهِ لَا شَرِیکَ لَهُ*** مَا لِی قُوتٌ وَ هِمَّتِی الشَّرَفُ

أَنَا رَاضٍ بِالْعُسْرِ وَ الْیَسَارِ فَمَا*** تَدْخُلُنِی ذِلَّهٌ وَ لَا صَلِفٌ

ص: ۴۲۵

۱- هذا هو الصواب و فی أصلی: «الربذه» و المربد هو موضع بالبصره قتل فیه حکیم بن جبله فی محاربته مع جند طلحه و الزبیر.

**[ترجمه]در بیان رضا:

هرگاه چیزی را از دست دادم نه مرا غمگین می‌بینی و نه نالان.

زیرا آنچه را خدا برای من مقدر کرده است به دیگری حواله داده نخواهد شد.

حمد مخصوص خدایی است که شریک ندارد. لقمه‌ای برای خوردن ندارم اما همت من عالی است.

من به سختی و آسایش راضی هستم و هیچگاه از سختی ذلت نمی‌بینم و از شادی لاف نمی‌زنم.

**[ترجمه]

بیان

الصلف: مجاوزه قدر الظرف و الادّعاء فوق ذلک تکبرا.

**[ترجمه]«الصلف» یعنی گذشتن از حد ظرفیت و ادعا کردن بالاتر از آن از روی تکبر.

**[ترجمه]

«۵۸»

وَ مِنْهُ فِی [قِصَّهِ] قَتْلِ کَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ وَ إِجْلَاءِ بَنِی النَّضِیرِ:

عَرَفْتُ وَ مَنْ یَعْتَدِلْ یَعْرِفْ*** وَ أَیْقَنْتُ حَقّاً وَ لَمْ أَصْدِفْ

عَنِ الْکَلِمِ الصِّدْقِ یَأْتِی بِهَا*** مِنَ اللَّهِ ذِی الرَّأْفَهِ الْأَرْأَفِ

رَسَائِلُ یُدْرَسْنَ فِی الْمُؤْمِنِینَ*** بِهِنَّ اصْطَفَی أَحْمَدَ الْمُصْطَفِی

فَأَصْبَحَ أَحْمَدُ فِینَا عَزِیزاً*** عَزِیزَ الْمَقَامَهِ وَ الْمَوْقِفِ

فَیَا أَیُّهَا الْمُوعِدُوهُ سَفَاهاً ***وَ لَمْ یَأْتِ جَوْراً وَ لَمْ یُعْنِفْ

أَ لَسْتُمْ تَخافُونَ أَدْنَی الْعَذَابِ*** وَ مَا آمَنُ اللَّهَ کَالْأَخْوَفِ

فَإِنْ تَصْرَعُوا تَحْتَ أَسْیَافِنَا ***کَمَصْرَعِ کَعْبٍ أَبِی الْأَشْرَفِ

غَدَاهَ رَأَی اللَّهُ طُغْیَانَهُ*** وَ أَعْرَضَ کَالْجَمَلِ الْأَخْیَفِ

فَأَنْزَلَ جِبْرِيلَ فِی قَتْلِهِ*** بِوَحْیٍ إِلَی عَبْدِهِ الْمُلْطَفِ

فَدَسَّ الرَّسُولُ رَسُولًا لَهُ ***بِأَبْیَضَ ذِی ظُبَهٍ مُرْهَفٍ

فَبَاتَتْ عُیُونٌ لَهُ مُعْوَلَاتٌ*** مَتَی یُنْعَ کَعْبٌ لَهَا تَذْرِفْ

فَقَالُوا لِأَحْمَدَ ذَرْنَا قَلِیلًا*** فَإِنَّا مِنَ النَّوْحِ لَمْ نَشْتَفِ

فَخَلَّاهُمْ ثُمَّ قَالَ: اظْعَنُوا*** دُحُوراً عَلَی رَغْمِهِ الْآنُفِ

وَ أَجْلَی النَّضِیرَ إِلَی غُرْبَهٍ*** وَ کَانُوا بِدَارَهٍ ذِی زُخْرُفٍ

إِلَی أَذْرِعَاتٍ رادفا [رِدَافاً] هُمْ*** عَلَی کُلِّ ذِی دَبَرٍ أَعْجَفِ

**[ترجمه]کشته شدن کعب بن اشرف و بیرون کردن قبیله بنی نضیر:

اسلام را شناختم و کسی که معتدل باشد شناخت پیدا می‌کند و بدون تردید به حقیقت دست یافته‌ام و از آن بازنگشتم.

از قرآن صادقی که محمد صلی الله علیه و آله از طرف خدایی که مهربان‌ترین مهربانان است آورد، روی برنگردانم.

به مطالبی که در میان مؤمنان تعلیم می‌گردد و خداوند، احمد مصطفی را برای ابلاغ آن برگزید اعتقاد و علاقه کامل دارم.

پیامبر اسلام احمد مصطفی در میان ما عزیز گردیده خواه جنگ کند و یا در صلح باشد.

شما (یهود) که از ترس او را نادان می‌شمارید، او تا کنون نه به کسی ظلم کرده و نه با فردی بداخلاقی نموده است .

آیا از کمترین عذاب خدا وحشت دارید؟! من که به خدا ایمان آورده‌ام مثل ترسوها ایمان نیاورده‌ام.

اگر در زیر شمشیرهای ما بر زمین افتادید مثل کعب ابی الاشرف (رییس قبیله بنی نضیر) به قتل خواهید رسید.

خداوند یاغی‌گری او را مشاهده کرد و دید که همانند شتر گرسنه کنار کشیده و بی‌اعتنایی می‌کند.

پس خداوند آیه‌ای از قرآن از طریق وحی به بنده مهربان خود محمد درباره قتل او فرستاد.

محمد کسی را پنهانی مامور قتل او ساخت. او هم با شمشیر تیز و آبدیده به سوی وی حرکت کرد و او را به قتل رسانید.

در آن شب چشم‌هایی که از خبر قتل کعب می‌باید گریه کنند، با آه و ناله گریستند.

بازماندگان کعب از محمد درخواست کردند که اجازه بده اندکی گریه کنیم زیرا ما هنوز از گریه آرامش نیافته‌ایم.

محمد آنان را رها کرد سپس دستور داد که برخلاف میل خود از آن سرزمین کوچ کنند.

بنی‌نضیر زندگی را ترک کردند و به غربت روی آوردند و خانه‌های زیبا را رها کرده و رفتند.

بنی‌نضیر در شرایطی که بر روی شترهای لاغر ردیف هم سوار بودند به سوی اذرعات (شام) حرکت کردند.

**[ترجمه]

بیان

«یأتی بها»: أی النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله. و «سفاها»: تمییز أو حال.

و الجنف: المیل: أی الجمل الکثیر المیل عن القصد.

قوله: «فإن تصرعوا»: جزاء الشرط محذوف: أی لانتقمنا منکم و لم یکن

ص: ۴۲۶

بعیدا. و «غداه» بفتح التاء مضاف إلی الجمله. و قیل: [المراد من] الوحی [هو] قوله تعالی: «قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلی جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ» [۱۲ / آل عمران]

و الدسّ: الإرسال خفیه. و الرسول [هو] محمد بن مسلمه الذی بعثه النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم لقتل کعب غیله، و قد مرّت القصه فی المجلد السادس.

«متی ینع» علی بناء المجهول من النعی: و هو خبر الموت. و ضمیر «لها» راجع إلی العیون و الإسناد فیه و فی «المعولات» علی المجاز: و ذرفت عینه: سال منها الدمع. و «الأنف»: جمع الأنف. و «الأذرعات» بفتح الهمزه و کسر الراء موضع بالشام. و الرداف: جمع الردیف. و الدبر: جراحه تحدث فی ظهر البعیر و جنبه. و الأعجف: المهزول.

**[ترجمه]«یأتی بها» مقصود پیامبر صلی الله علیه و آله است. «سفاهاً» تمییز یا حال است. «الجنف» به معنای متمایل است، یعنی: شترانی که از میانه راه بسیار متمایل می‌شوند. در «فإن تصرعوا» جواب شرط محذوف است. یعنی: از شما انتقام می گیرم که بعید نیست. «غداة» با فتحه تاء به جمله اضافه شده است. و گفته شده: مقصود از وحی این فرموده خداوند متعال است: «قُل لِّلَّذِینَ کَفَرُواْ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَی جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ» - . آل عمران / ۱۲ - {به کسانی که کفر ورزیدند بگو: «به زودی مغلوب خواهید شد و [سپس در روز رستاخیز] در دوزخ محشور می شوید، و چه بد بستری است.»}

«الدسّ» یعنی پنهانی کسی را فرستاد. و فرستاده محمد بن مسلمه بود که پیامبر صلی الله علیه و آله او را به صورت پنهانی برای قتل کعب فرستاد، که در جلد ششم داستان او را به صورت مفصل بیان کردیم.

«متی ینع» با صیغه مجهول از «النعی» است که به معنای خبر مرگ است. مرجع ضمیر «لها» به «العیون» و اسناد در این کلمه و در «المعولات» به صورت مجازی است. «ذرفت عینه» یعنی اشک از چشم جاری شد. «الأُنُف» جمع «الانف» است. «الاذرعات» - با فتحه همزه و کسره راء - مکانی در شام است. «الرداف» جمع ردیف است. و «الدبر» زخمی که در پشت و کمر شتر ایجاد می‌شود. «الاعجف» به معنای لاغر است.

**[ترجمه]

«۵۹»

وَ مِنْهُ فِی هَرْبِ غِطْرِیفِ بْنِ جُشَمَ:

یَا لَهْفَ نَفْسِی عَلَی الْغِطْرِیفِ*** الْمُدَّعِی الْبَأْسِ وَ بَذْلِ الرِّیفِ

أَفْلَتَ مِنْ ضَرْبٍ لَهُ خَفِیفٍ*** غَیْرَ کَرِیمِ الْجَدِّ أَوْ طَرِیفٍ

**[ترجمه]درباره گریختن غطریف بن جشم:

برای غطریف متأسفم که ادعا می‌کرد شجاعت دارد و از مزرعه انفاق می‌کند.

از ضربتی که برایش قابل تحمل بود فرار کرد. در حالی که جدش غیر بزرگوار بود و یا بین او و جد بزرگوارش فاصله زیادی بود.

**[ترجمه]

بیان

البأس: الشدّه فی الحرب. و الریف بالکسر-: أرض فیها زرع و خصب: أی کان مدّعیا لغایه الشجاعه و الکرم. و الطریف فی النسب: الکثیر الآباء إلی الجدّ الأکبر.

و قال الشارح: أی ما جدّه غیر کریم أو بینه و بین جدّه الکریم آباء کثیره.

**[ترجمه]«البأس» سختی در جنگ. «الریف» - با کسره - زمینی است که در آن کِشت و حاصلخیزی باشد، یعنی: او ادعا می‌کرد که بسیار دلاور و بخشنده است. «الطریف فی النسب» یعنی کسی که پدران زیادی واسطه او تا جدّ بزرگ قبیله باشند.

شارح گوید: مقصود این است که جدّ او غیر بزگوار بوده یا بین او و جدّ بزرگوارش، پدران زیادی فاصله هست.

**[ترجمه]

«۶۰»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ الشَّوْقِ إِلَی الْکُوفَهِ:

ص: ۴۲۷

يَا حَبَّذَا سِيفٌ بِأَرْضِ الْكَوفَهِ(۱)***أَرْضٌ لَنَا مَأْلُوفَهٌ مَعْرُوفَهٌ

يُطْلِقُهَا جِمَالُنَا الْمَعْلُوفَهُ***عِمِی صَبَاحاً وَ اسْلَمِی مَأْلُوفَهً

**[ترجمه]اظهار اشتیاق به کوفه:

مرحبا بر ساحل سرزمین کوفه، زمینی است که برای ما شناخته شده و مورد علاقه ما و خوشبو است .

شب‌هنگام شتران علف خورده ما سرزمین کوفه را زیر پا می‌گذارند. ای کوفه صبح تو بخیر! درود بر تو که با تو انس گرفتم!

**[ترجمه]

بيان

السيف بالكسر-: ساحل البحر.

و [قال ابن الأثير] فی [مادّه «عرف» من كتاب] النهایه: العرف: الريح الطيّبه و منه

حديث علی عليه السلام: «حبّذا أرض الكوفه أرض سواء سهله معروفه».

أی طيّبه العرف. و قولهم: «عم صباحا»: كلمه تحيه كأنّه محذوف [منه حرف] ، من «نعم ينعم» بالكسر كما يقال: كل من «أكل يأكل» فحذف النون و الألف تخفيفا.

**[ترجمه]«السیف» - با کسره سین - ساحل دریا است. ابن اثیر در ماده «عرف» از کتاب النهایهٔ گوید: «العرف» به معنای بوی خوش است و از همین کلمه سخن علی علیه السلام است: «حبذا أرض کوفه ارض سواء سهلهٔ معروفهٔ» یعنی: مرحبا به سرزمین کوفه سرزمینی که مسطح و پهناور و دارای بوی خوش است. و سخنشان «عم صباحاً» عبارتی برای درود و تحیت است که گویی حرفی از فعل آن حذف گردیده است، و «عم» از نعم ینعم با کسره است، همانطور که گویند: «کُل» از أکل یأکل. پس در این دو مثال برای سهولت و تخفیف «نون» و «الف» حذف شده است.

**[ترجمه]

«۶۱»

وَ مِنْهُ فِی الرِّضَا [بِمَا قَسَمَ اللَّهُ وَ قَدَّرَهُ لَهُ]:

رَضِيتُ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لِی*** وَ فَوَّضْتُ أَمْرِی إِلَی خَالِقِی

لَقَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ فِيمَا مَضَی*** كَذَلِكَ يُحْسِنُ فِيمَا بَقِیَ

**[ترجمه]در اظهار رضایت به قضا و قدر الهی:

به آنچه خداوند برای من مقدر کرده، خشنود هستم و سرنوشت خویش را به آفریدگار خود واگذار می کنم.

خدا در زمان گذشته به من محبت و نیکی کرد، و نیز در آینده هم به من نیکی خواهد نمود.

**[ترجمه]

«۶۲»

وَ مِنْهُ فِی الْفَخْرِ بِالْعِلْمِ:

عِلْمِی مَعِی أَیْنَمَا قَدْ کُنْتُ یَتْبَعُنِی*** قَلْبِی وِعَاءٌ لَهُ لَا جَوْفُ صُنْدُوقٍ

إِنْ کُنْتُ فِی الْبَیْتِ کَانَ الْعِلْمُ فِیهِ مَعِی*** أَوْ کُنْتُ فِی السُّوقِ کَانَ الْعِلْمُ فِی السُّوقِ

**[ترجمه]در مفاخره به علم و دانش:

هر کجا باشم علم من همراه من است. قلب من جایگاه علم است و در میان صندوق بسته نیست.

اگر در خانه هستم علم با من است و اگر در بازار باشم علم در بازار می‌باشد.

**[ترجمه]

«۶۳»

وَ مِنْهُ فِی الشِّکَایَهِ عَنِ الرُّفَقَاءِ:

تَغَرَّبْتُ أَسْأَلُ مَنْ عَنَّ لِی*** مِنَ النَّاسِ هَلْ مِنْ صَدِیقٍ صَدُوقٍ

ص: ۴۲۸

۱- کذا فی أصلی، و الأبیات ذکرناها عن مصدّر آخر فی حرف الفاء ممّا جمعنا من أبیات أمیر المؤمنین علیه السّلام فی الباب السّادس من نهج السّعاده و فیه: یا حبذا السیر بأرض الکوفه *** تعرفها جمالنا المعلوفه

فَقَالُوا: عَزِيزَانِ لَا يُوجَدَانِ*** صَدِيقٌ صَدُوقٌ وَ بِيضُ الْأَنُوقِ

**[ترجمه]شكايت و گلايه از دوستان:

غريب شدم، از خود مى‌پرسم كه چه كسى برايم دل مى‌سوزاند و آيا رفيق راستگويى يافت مى‌شود.

در پاسخ من گفتند: دو چيز است كه ناياب است: دوست صميمى و تخم عقاب.

**[ترجمه]

بيان

الأنوق [كصبور]: الرخمه و فى المثل: «أعزّ من بيض الأنوق»؛ لأنّه يحرزها فلا يكاد يظفر بها لأنّ أوكارها فى رءوس الجبال و الأماكن الصعبه البعيده.

**[ترجمه]«الأنوق» (بر وزن صبور) يعنى عقاب. و در ضرب المثل آمده است: «أعزّ من بيض الأنوق» (ناياب‌تر از تخم عقاب). زيرا قصد مى‌كند آن را به دست بياورد اما برايش ميسّر نيست زيرا لانه عقاب‌ها در قله كوه‌ها و مكان‌هاى سخت و صعب العبور است.

**[ترجمه]

«۶۴»

وَ مِنْهُ فِي مِثْلِهِ:

تُرَابٌ عَلَى رَأْسِ الزَّمَانِ فَإِنَّهُ ***زَمَانُ عُقُوقٍ لَا زَمَانُ حُقُوقٍ

فَكُلُّ رَفِيقٍ فِيهِ غَيْرُ مُوَافِقٍ*** وَ كُلُّ صَدِيقٍ فِيهِ غَيْرُ صَدُوقٍ

**[ترجمه]در همان مضمون:

خاك بر سر روزگار، زيرا عصر نافرمانى و زيرپا گذاشتن حقوق است نه رعايت وظيفه و حقوق نسبت به يكديگر.

هر رفيقى به رفاقت خود وفادار نيست و هر دوستى در دوستى خود راستگو نمى‌باشد.

**[ترجمه]

«۶۵»

وَ مِنْهُ فِی سَبَبِ بُغْضِ الْأَعَادِی:

مَا تَرَکَتْ بَدْرٌ لَنَا صَدِیقاً*** وَ لَا لَنَا مِنْ خَلْفِنَا طَرِیقاً

**[ترجمه]در بیان دلیل کینه دشمنان:

جنگ بدر نه رفیقی برای ما گذاشت و نه راهی پشت سر ما.

**[ترجمه]

«۶۶»

وَ مِنْهُ خِطَاباً لِمُوسَی بْنِ حَازِمٍ الْعَکِّیِّ فِی الْحَرْبِ:

دُونَکَهَا مُتْرَعَهً دِهَاقاً ***کَأْساً زُعَافاً مُزِجَتْ زُعَاقاً

إِنَّا لَقَوْمٌ مَا تَرَی مَا لَاقَی*** أَقَدَّ هَاماً وَ أَقَطَّ سَاقاً

**[ترجمه]در خطاب به موسی بن حازم عکّی در جنگ:

جام مرگ را که از زهری که مخلوط به نمک مملو است تحویل بگیر!

ما مردمی هستیم که هر دشمنی را ببینیم مغزش را می‌شکافیم و پای او را قطع می‌سازیم.

**[ترجمه]

بیان

دونکها أی خذها و الضمیر راجع إلی الکأس لأنّه مؤنّث سماعی.

و أترعه: ملأه. و الدهاق: الممتلئه. و زعفه زعفا: قتله مکانه و سمّ زعاف بالضم [أی مهلک من ساعته]. الزعاف بالضم الماء الممزوج بالملح الشدید الملوحه. و القدّ: القطع طولا. و القطّ: القطع عرضا.

**[ترجمه]«دونکها» یعنی آن را بگیر. و ضمیر به «الکأس» برمی‌گردد زیرا این کلمه مؤنث سماعی است. «أترعه» یعنی آن را پر کرد. «الدهاق»یعنی پُر و مالامال. «زعفه زعفاً» یعنی فورا او را کشت. و «سم زعاف» - با ضمه زاء - سم کشنده‌ای است که فورا می‌کشد. «الزعاف» - با ضمه زاء - آبی است که با نمک بسیار شور آمیخته باشد. «القدّ» یعنی به درازا بریدن. و «القطّ» یعنی به پهنا بریدن.

**[ترجمه]

«۶۷»

وَ مِنْهُ فِی إِخْبَارِهِ [عَلَیْهِ السَّلَامُ] بِالْأَمْرِ الْخَفِیِّ:

ص: ۴۲۹

أَرَی حَرْباً مُغَیَّبَهً وَ سِلْماً ***وَ عَهْداً لَیْسَ بِالْعَهْدِ الْوَثِیقِ

**[ترجمه]در خبر دادن به امری پنهانی:

جنگ و صلحی را می‌بینم و معاهده‌ای را می‌بینم که قابل اعتماد نخواهد بود.

**[ترجمه]

بیان

قال الشارح:

أمّر أمیر المؤمنین علیه السلام حریث بن راشد قبل [وقعه] صفّین علی الأهواز (۱) و لما رجع علیه السلام [من صفّین] بغی و تمرّد، فبعث علیه السلام إلیه معقل بن قیس، فقتله و أسر جماعه من بنی ناجیه خرجوا معه، ففداهم مصقله بن هبیره بخمس مائه ألف درهم فلمّا عجز [من أدائه] هرب إلی معاویه، فأمر [أمیر المؤمنین] علیه السلام بتخریب بیته فظهرت فیه أسلحه فأنشد علیه السلام هذا البیت

**[ترجمه]شارح گوید: امام علیه السّلام قبل از جنگ صفّین حریث بن راشد را فرماندار اهواز نمود. هنگامی که امام بازگشت، وی تمرد نمود. حضرت معقل بن قیس را به جنگ او فرستاد و او را به قتل رسانید و گروهی از بنی ناجیه را که به همراه او شورش کرده بودند، اسیر کرد. مصقله آنان را با برعهده گرفتن پانصد هزار درهم به عنوان فدیه آزاد کرد و چون نتوانست آن را پرداخت نماید به سوی معاویه گریخت .

امام علیه السّلام دستور داد خانه او را تخریب کنند درضمن تخریب، اسلحه به دست آمد حضرت شعر بالا را قرائت نمود.

**[ترجمه]

«۶۸»

وَ مِنْهُ فِی مِثْلِهِ:

أَرَی أَمْراً تَنَقَّصَ عُرْوَتَاهُ ***وَ حَبْلًا لَیْسَ بِالْحَبْلِ الْوَثِیقِ

**[ترجمه]در همان مضمون:

کاری را می‌بینم که دو تکیه‌گاه آن شکسته شده است و ریسمانی است که فرسوده شده و قابل اعتماد نیست.

**[ترجمه]

وَ مِنْهُ [فِی] تَعْیِیرِ مُعَاوِیَهَ فِی بِنَاءِ مَسْجِدٍ بَنَاهُ بِدِمَشْقَ:

سَمِعْتُکَ تَبْنِی مَسْجِداً مِنْ خِیَانَهٍ (۲)*** وَ أَنْتَ بِحَمْدِ اللَّهِ غَیْرُ مُوَفَّقٍ

ص: ۴۳۰

۱- کذا فی أصلی من طبع الکمبانی من البحار، و الصواب «خرّیت بن راشد» و قصّته مذکوره بالتفصیل فی الحدیث: (۴۷۲) من ترجمه أمیر المؤمنین علیه السلام من کتاب أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۴۱۱ ط ۱، و فی حوادث سنه (۳۸) من تاریخ الطبریّ: ج ۴ ص ۸۶ و فی ج ۵ ص ۱۱۳ و رواها أیضا الثقفی فی الحدیث: (۱۳۹) من کتاب الغارات ص ۳۳۸ ط ۱، و رواها عنه ابن أبی الحدید فی شرح المختار: (۴۴) من نهج البلاغه: ج ۱، ص ۵۹۰ ط الحدیث ببیروت، و فی ط الحدیث بمصر: ج ۳ ص ۱۲۸، و رواها أیضا عنهما المصنّف فی أوّل الباب: (۲۴) فی الحدیث: (۶۲۸) من هذا الکتاب ص ۶۱۵ ط الکمبانی. وجمیع هذه المصادر خال عن تأمیر المؤمنین خریتا علی مدینه الأهواز، فما ذکره شارح الدیوان لم یعلم من أین أخذه.

۲- و ربّما یقرأ (جبایه).

کَمُطْعِمَهِ الرُّمَّانِ مِمَّا زَنَتْ ***بِهِ جَرَتْ مَثَلًا لِلْخَائِنِ الْمُتَصَدِّقِ

فَقَالَ لَهَا أَهْلُ الْبَصِیرَهِ وَ التُّقَی:*** لَکَ الْوَیْلُ لَا تَزْنِی وَ لَا تَتَصَدَّقِی

**[ترجمه]در سرزنش معاویه برای ساختن مسجدی که در دمشق ساخته بود:

شنیده‌ام که از مالیات مسجد می‌سازی و خدا را شکر که تو موفق نیستی.

کار تو مثل آن زنی است که خودفروشی می‌کرد و با پول آن انار می‌خرید و در راه خدا صدقه می‌داد.

دانایان و پرهیزگاران به آن زن گفتند: وای بر تو نه خود فروشی کن و نه صدقه بده.

**[ترجمه]

«۷۰»

وَ مِنْهُ فِی مَدْحِ أَصْحَابِهِ:

قَوْمِی إِذَا اشْتَبَکَ الْقَنَا*** جَعَلُوا الصُّدُورَ لَهَا مَسَالِکَ

اللَّابِسُونَ دُرُوعَهُمْ ***فَوْقَ الْقُلُوبِ لِأَجْلِ ذَلِکَ

**[ترجمه]ستایش امام از یاران خویش:

قوم من به هنگام درگیر شدن جنگ، سینه‌های خود را راه عبور نیزه‌ها قرار می‌دهند و پیش می‌تازند.

برای حمله به دشمن زره‌ها را روی قلب‌ها پوشیده‌اند.

**[ترجمه]

«۷۱»

وَ مِنْهُ [فِی الرِّضَا بِمَا رَزَقَهُ اللَّهُ مِنَ الْعِلْمِ]:

رَضِینَا قِسْمَهَ الْجَبَّارِ فِینَا*** لَنَا عِلْمٌ وَ لِلْأَعْدَاءِ مَالٌ

فَإِنَّ الْمَالَ یَفْنَی عَنْ قَرِیبٍ*** وَ إِنَّ الْعِلْمَ بَاقٍ لَا یَزَالُ

**[ترجمه]در اظهار رضایت از خداوند به علمی که به او بخشید:

به تقسیم خدا در میان خود و دشمن راضی هستم، علم را به ما داد و ثروت را به دشمن.

زیرا مال به زودی فانی می گردد و علم همیشه باقی می‌ماند.

**[ترجمه]

«۷۲»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ الْکَرَمِ:

وَ دَارِی مُنَاخٌ لِمَنْ قَدْ نَزَلَ*** وَ زَادِی مُبَاحٌ لِمَنْ قَدْ أَکَلَ

أُقَدِّمُ مَا عِنْدَنَا حَاضِرٌ ***وَ إِنْ لَمْ یَکُنْ غَیْرَ خُبْزٍ وَ خَلٍ

فَأَمَّا الْکَرِیمُ فَرَاضٍ بِهِ*** وَ أَمَّا اللَّئِیمُ فَذَاکَ الْوَبَلُ

**[ترجمه]در اظهار کرم و بخشندگی:

خانه‌ام منزلگاه کسی است که در آن وارد گردد و هر توشه و خوراکی که دارم برای هر کس که بخورد حلال است.

هر چه داریم پیش مهمان می‌آوریم، هر چند فقط نان و سرکه باشد.

کسی که شخصیت دارد به آنچه موجود است می‌سازد اما پست فطرت نمی‌سازد و ناراحتی ایجاد می‌نماید .

**[ترجمه]

بیان

الوبل بالتحریک-: الوبال و هو أمر یخاف ضرره.

**[ترجمه]«الوبل» - با حرکت حروف - وبال است و آن امری است که از آسیب آن بترسند.

**[ترجمه]

«۷۳»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ الْمَکَارِمِ:

إِنِّی امْرُؤٌ بِاللَّهِ عِزِّی کُلُّهُ*** وَرِثَ الْمَکَارِمَ آخِرِی مِنْ أَوَّلِی

فَإِذَا اصْطَنَعْتُ صَنِيعَهً أَتْبَعْتُهَا*** بِصَنِيعَهٍ أَخْرَى وَ إِنْ لَمْ أَسْأَلْ

وَ إِذَا يُصَاحِبُنِی رَفِيقٌ مُرْمِلٌ*** آثَرْتُهُ بِالزَّادِ حَتَّی يَمْتَلِیَ

وَ إِذَا دُعِيتُ لِكُرْبَهٍ فَرَّجْتُهَا*** وَ إِذَا دُعِيتُ لِغَدْرَهٍ لَمْ أَفْعَلْ

وَ إِذَا يَصِيحُ بِيَ الصَّرِيخُ لِحَادِثٍ*** وَافَيْتُهُ مِثْلَ الشِّهَابِ الْمُشْعَلِ

وَ أَعُدُّ جَارِي مِنْ عِيَالِي إِنَّهُ*** اخْتَارَ مِنْ بَيْنِ الْمَنَازِلِ مَنْزِلِي

وَ حَفِظْتُهُ فِي أَهْلِهِ وَ عِيَالِهِ*** بِتَعَاهُدٍ مِنِّي وَ لَمَّا أَسْعُلْ

**[ترجمه]در اظهار خصلت‌های نیک:

من کسی هستم که تمام عزتی را که دارم از خدا می‌دانم و نیاکان من بزرگواری‌ها را از یکدیگر ارث برده‌اند.

وقتی کار نیکی انجام دادم به دنبال آن کار نیک دیگری انجام می‌دهم هر چند از من درخواست نکنند، آن کار خوب را انجام می‌دهم.

آنگاه که بیچاره‌ای با من همسفر شود، آن قدر به او کمک می‌کنم تا نیاز سفرش برطرف گردد.

آنگاه که برای حل مشکلی فراخوانده شوم، آن مشکل را برطرف می‌کنم و اگر برای شکستن عهد و پیمانی خوانده شوم، نمی‌پذیرم.

هنگامی که فریادی برای کمک به گوش من برسد، همانند شهاب شعله‌ور به او می‌رسم و کمکش می‌نمایم.

همسایه‌ام را از جیره‌خواران خود می‌دانم زیرا وی از میان خانه‌ها همسایگی مرا انتخاب کرده است.

همسایه‌ام را از نظر خویشاوندی و فرزند محافظت می‌کنم و خود را متعهد به حمایت آنان می‌دانم و این کار را هیچگاه به روی خود نمی‌آورم.

**[ترجمه]

بیان

أرمل القوم: نفد زادهم. و الصریخ: المستغیث و المغیث، و أرید به هنا الأوّل. و السّعال هنا: کنایه عن الکراهه یقال: أغصّک السّعال فأخذک السعال.

**[ترجمه]«أرمل القوم» یعنی توشه و خوراکشان تمام شد. «الصریخ» به معنای فریادرس و یاری‌خواه است. که در اینجا مقصود از آن معنای نخست است. «السعال» در اینجا کنایه از کراهت است. گفته می‌شود: «أغصّک السعال فأخذک السعال».

**[ترجمه]

وَ مِنْهُ فِی [بَیَانِ] فَضَائِلِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ مُخَاطِباً لِلْحَارِثِ الْهَمْدَانِیِّ: (۱)

یَا حَارِ هَمْدَانَ مَنْ یَمُتْ یَرَنِی*** مِنْ مُؤْمِنٍ أَوْ مُنَافِقٍ قُبُلًا

یَعْرِفُنِی طَرْفُهُ وَ أَعْرِفُهُ*** بِنَعْتِهِ وَ اسْمِهِ وَ مَا فَعَلَا

وَ أَنْتَ عِنْدَ الصِّرَاطِ مُعْتَرِضِی*** فَلَا تَخَفْ عَثْرَةً وَ لَا زَلَلًا

أَقُولُ لِلنَّارِ حِینَ تُوقَفُ لِلْ***عَرْضِ: ذَرِیهِ لَا تَقْرَبِی الرَّجُلَا

ذَرِیهِ لَا تَقْرَبِیهِ إِنَّ لَهُ ***حَبْلًا بِحَبْلِ الْوَصِیِّ مُتَّصِلًا

أَسْقِیکَ مِنْ بَارِدٍ عَلَی ظَمَإٍ*** تَخَالُهُ فِی الْحَلَاوَهِ الْعَسَلَا

قَوْلُ عَلِیٍّ لِحَارِثٍ عَجَبٌ ***کَمْ ثَمَّ أُعْجُوبَهً لَهُ جَمَلًا

**[ترجمه]سخن امام علیه السلام درباره فضیلت‌های خویش در خطاب به حارث همدانی:

ای حارث همدانی هر کس بمیرد مؤمن باشد یا منافق مرا با چشم خود می‌بیند.

او با چشم مرا می‌شناسد من هم او را با اسم و رسم و کارهائی که انجام داده می‌شناسم .

تو در صراط بر سر راه من می‌ایستی، نترس، نه از لغزش‌های خود و نه از اشتباه‌های خویشتن.

در قیامت هنگامی که در پیشگاه عدل الهی برای محاکمه نگاه داشته می‌شوی به آتش می گویم: او را رها کنید و به این مرد نزدیک نشوید.

کاری به کارش نداشته باشید، زیرا با وصی محمد صلی الله علیه و آله ارتباط دارد.

از آب سردی که فکر می کنی در شیرینی همانند عسل است به تو می‌نوشانم.

سخن علی برای حارث شگفت است، در وجود علی مطالب عجیب فراوانی نهفته است. - . این ابیات سروده سید اسماعیل حمیری است که سخن حضرت خطاب به حارث را به نظم کشیده است. -

**[ترجمه]

بیان

«حار»: مرخّم حارث. و رأیته قبلا بالفتح أو الضمّ-: أی مقابله و عیانا.

«جملا»: أى مجملات أو جمله جمله.

ص: ۴۳۲

۱- و الصّواب أنّ معنى و مضـمون هذه الأبيات لأمير المؤمنين عليه السّلام قاله للحارث الهمدانىّ رفع اللّه مقامه، و أمّا النّظم فهو للسّيّد إسماعيل الحميرىّ رحمه اللّه، نظم ما قاله أمير المؤمنين نثرا للحارث الأعور تغمّده اللّه برحمته.

**[ترجمه]«حار» اسم مرخّم حارث است. و «قبلًا» را - با فتحه و ضـمه - دیده‌ام که به معنای در مقابل و به صورت عیان است. «جملًا» یعنی سخنان کوتاه، یا به معنای جمله جمله است.

**[ترجمه]

«۷۵»

وَ مِنْهُ فِی رَدِّ مُنَجِّمٍ أَرَادَ إِرْشَادَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

خَوَّفَنِی مُنَجِّمٌ أَخُو خَبَلٍ ***تَرَاجُعِ الْمِرِّیخِ فِی بَیْتِ حَمَلٍ

فَقُلْتُ: دَعْنِی مِنْ أَکَاذِیبِ الْحِیَلِ*** الْمُشْتَرِی عِنْدِی سَوَاءٌ وَ زُحَلُ

أَرْفَعُ عَنْ نَفْسِی أَفَانِینَ الدُّوَلِ*** بِخَالِقِی وَ رَازِقِی عَزَّ وَ جَلَ

**[ترجمه]در ردّ منجمی که قصد ارشاد امام را داشت:

منجمی که خردش را از دست داده مرا از «قرار گرفتن مریخ در منزلگاه حمل» می‌ترساند.

به او گفتم: دروغ‌های فریبنده را به من عرضه نکن، زیرا مشتری و زحل در نظر من یکسان است.

من در برابر حوادث مختلف برای دفاع از خود به آفریدگار و روزی‌دهنده خود پناه می‌برم و به او تکیه می‌کنم.

**[ترجمه]

بیان

الخبل: فساد العقل.

**[ترجمه]«الخبل» به معنای فساد عقل است.

**[ترجمه]

«۷۶»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ أَنَّ الْخِلَافَهَ حَقُّهُ مُخَاطِباً لِأَبِی بَکْرٍ:

رَوَی أَبُو الْجَیْشِ الْمُظَفَّرُ الْبَلْخِیُّ بِإِسْنَادِهِ قَالَ: جَاءَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَبُو بَکْرٍ فِی الْمَسْجِدِ فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

تَعَلَّمْ أَبَا بَكْرٍ وَ لَا تَکُ جَاهِلًا*** بِأَنَّ عَلِیّاً خَیْرُ حَافٍ وَ نَاعِلٍ

وَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْصَی بِحَقِّهِ*** وَ أَکَّدَ فِیهِ قَوْلَهُ بِالْفَضَائِلِ

وَ لَا تَبْخَسَنَّهُ حَقَّهُ وَ ارْدُدِ الْوَرَی*** إِلَیْهِ فَإِنَّ اللَّهَ أَصْدَقُ قَائِلٍ

**[ترجمه]در خطاب به ابوبکر در بیان اینکه خلافت حق ایشان بود:

ابوجیش مظفر بلخی با اسنادش روایت کرده که گوید: علی علیه السلام آمد درحالی که ابوبکر در مسجد بود، این اشعار را سرود: ای ابوبکر می‌دانی و جاهل نیستی به اینکه علی بهترین فرد روی زمین (از طبقات مختلف) است.

و می‌دانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در حق وی وصیت کرد و در گفته‌های خود فضایل و امتیازهای او را بیان داشت.

به حق او ضربه نزن و مردم را به سوی وی بازگردان زیرا خدا بهترین گوینده است.

**[ترجمه]

«۷۷»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ الشَّجَاعَهِ:

أَنَا الصَّقْرُ الَّذِی حُدِّثْتُ عَنْهُ*** عِتَاقُ الطَّیْرِ تَنْجَدِلُ انْجِدَالًا

وَ قَاسَیْتُ الْحُرُوبَ أَنَا ابْنُ سَبْعٍ*** فَلَمَّا شِبْتُ أَفْنَیْتُ الرِّجَالا

فَلَمْ تُدْعَ السُّیُوفُ لَنَا عَدُوّاً ***وَ لَمْ یُدْعَ السَّخَاءُ لَدَیَّ مَالًا

**[ترجمه]در بیان دلاوی و شجاعت:

من آن باز شکاری هستم که از آن به من خبر داده‌اند که پرندگان شکاری از ضربه او سقوط می‌کنند.

هفت ساله بودم که حوادث جنگی را تجربه کردم و هر وقت می‌خواستم مردان را نابود می‌کردم.

پس شمشیرها برای ما دشمنی نگذاشته‌اند و سخاوت مالی برای من باقی نگذاشته است.

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: عتاق الطیر [بکسر العین]: الجوارح منها. و الانجذال:

السقوط من طعنه أو ضربه.

و قوله [علیه السلام]: «عنه» متعلّق ب [قوله:] «حدّثت» و «الانجذال»

ص: ۴۳۳

معا أو بأحدهما و يقدّر للآخر. [و فی قوله]: «أنا ابن سبع» الواو مقدّر للحال.

و احتمل الشارح أن یکون السبع مصدر [قولهم] «سبع الذئب الغنم» [من باب «منع» و «نصر»]-: أی افترسها.

و لعلّه لقراءته «شئت» بالهمزه کما صرّح به، و الأظهر أنّه [«شبت»] بالباء کما فی بعض النسخ من الشبب.

**[ترجمه]جوهری گوید: «عتاق الطیر» - با کسره عین - پرنده‌های شکاری است. «الانجذال» افتادن به خاطر کوبیدن یا ضربه زدن است. «عنه» همزمان متعلق به «حدّثت» و «الانجذال» است، یا متعلق به یکی از آن‌ها است و برای دیگری در تقدیر گرفته می‌شود. «انا ابن سبع» واو حالیه در تقدیر گرفته شده است.

شارح احتمال داده است که «سبع» مصدر سخنشان باشد که گویند: «سبع الذئب الغنم» - از باب منع و نصر - یعنی: گرگ گوسفند را شکار کرد و درید. شاید این توجیه بنا بر قرائت «شئت» با همزه باشد همانگونه که بدان تصریح داشته است در حالی که آشکارتر این است که «شبت» با باء از «الشبب» باشد همانطور که در برخی نسخه‌ها آمده است.

**[ترجمه]

«۷۸»

وَ مِنْهُ فِی مِثْلِهِ:

صَیْدُ الْمُلُوکِ أَرَانِبُ وَ ثَعَالِبُ*** وَ إِذَا رَکِبْتُ فَصَیْدِیَ الْأَبْطَالُ

صَیْدِی الْفَوَارِسُ فِی اللِّقَاءِ وَ إِنَّنِی*** عِنْدَ الْوَغَا لَغَضَنْفَرٌ قَتَّالٌ

**[ترجمه]در همان مضمون:

پادشاهان خرگوش و روباه شکار می‌کنند و آنگاه که من پای در رکاب گذارم قهرمانان را صید می‌کنم .

در زمان حمله‌های جنگی صید من پهلوانان هستند زیرا من در جنگ شیری کشنده‌ام.

**[ترجمه]

بیان

الغضنفر: الأسد.

**[ترجمه]«الغضنفر» به معنای شیر است.

**[ترجمه]

«۷۹»

وَ مِنْهُ فِی إِظْهَارِ حُبِّ النَّبِیِّ وَ نَصْرِهِ وَ ذَمِّ أَعَادِیهِ:

إِنَّ عَبْداً أَطَاعَ رَبّاً جَلِیلًا*** وَ قَفَا الدَّاعِیَ النَّبِیَّ الرَّسُولَا

فَصَلَاةُ الْإِلَهِ تَتْرَی عَلَیْهِ*** فِی دُجَی اللَّیْلِ بُکْرَةً وَ أَصِیلًا

إِنَّ ضَرْبَ الْعُدَاهِ بِالسَّیْفِ یُرْضِی*** سَیِّداً قَادِراً وَ یَشْفِی غَلِیلًا

لَیْسَ مَنْ کَانَ قَاصِداً مُسْتَقِیماً ***مِثْلَ مَنْ کَانَ هَاوِیاً وَ ذَلِیلًا

حَسْبِیَ اللَّهُ عِصْمَةً لِأُمُورِی***وَ حَبِیبِی مُحَمَّدٌ لِی خَلِیلًا

**[ترجمه]اظهار محبت به پیامبر و یاری او و نکوهش دشمنان ایشان:

بنده‌ای که از پروردگار خود فرمانبرداری نماید از دعوت پیامبر که فرستاده خداست، حمایت می کند.

درود خدا پیاپی در دل شب، صبح و شب بر آن حضرت باد.

کوبیدن دشمن با اسلحه، رهبر توانا را خوشحال می گرداند و ضعیف را توانا می‌سازد.

کسی که عدالت گستر و استوار باشد، همچون کسی که سقوط کرده و ذلیل شده، نیست.

برای نگاه‌داشتنم در کارها خداوند برایم کافی است و محبوب من محمد صلی الله علیه و آله دوست من است.

**[ترجمه]

بیان

قوله [علیه السلام]: «هاویا»: أی ساقطا فی الآخره فی النار. و فی بعض النسخ: «هادیا و دلیلا» بالمهمله: أی لیس الهادی و المکمّل کالمهتدی و المسترشد.

**[ترجمه]سخن امام علیه السلام «هاویاً» یعنی کسی که در آخرت در آتش می‌افتد. در برخی نسخه‌ها «هادیا و دلیلًا» بآمده است، یعنی: کسی که هدایت گر و کامل کننده است همچون شخص هدایت شده و ارشاد شده نیست.

**[ترجمه]

«۸۰»

وَ مِنْهُ فِی مِثْلِهِ:

ص: ۴۳۴

رُوِیَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ آخَی بَیْنَ أَصْحَابِهِ وَ تَرَکَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ [لَمْ یُؤَاخِ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ أَحَدٍ] فَقَالَ لَهُ فِی ذَلِکَ فَقَالَ: أَنَا اخْتَرْتُکَ لِنَفْسِی، أَنْتَ أَخِی وَ أَنَا أَخُوکَ فِی الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ. فَبَکَی عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ:

أَقِیکَ بِنَفْسِی أَیُّهَا الْمُصْطَفَی الَّذِی*** هَدَانَا بِهِ الرَّحْمَنُ مِنْ غُمَّهِ الْجَهْلِ

وَ تَفْدِیکَ حَوْبَائِی وَ مَا قَدْرُ مُهْجَتِی*** لِمَنْ أَنْتَمِی مَعَهُ إِلَی الْفَرْعِ وَ الْأَصْلِ

وَ مَنْ کَانَ لِی مُذْ کُنْتُ طِفْلًا وَ یَافِعاً*** وَ أَنْعَشَنِی بِالْعَلِّ مِنْهُ وَ بِالنَّهْلِ

وَ مَنْ جَدُّهُ جَدِّی وَ مَنْ عَمُّهُ أَبِی ***وَ مَنْ نَجْلُهُ نَجْلِی وَ مَنْ بِنْتُهُ أَهْلِی

وَ مَنْ حِینَ آخَی بَیْنَ مَنْ کَانَ حَاضِراً ***دَعَانِی وَ آخَانِی وَ بَیَّنَ مِنْ فَضْلِی

لَکَ الْفَضْلُ إِنِّی مَا حَیِیتُ لَشَاکِرٌ*** لِإِحْسَانِ مَا أَوْلَیْتَ یَا خَاتَمَ الرُّسُلِ

**[ترجمه]در همان مضمون:

روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله میان یارانش برادری برقرار کرد و علی علیه السلام را وانهاده و بین او و دیگری برادری برقرار ننمود. علی در این رابطه با پیامبر سخن گفت. پیامبر فرمود: من تو را برای خودم برگزیده‌ام، تو برادر من و من برادر تو در دنیا و آخرت هستم. پس علی علیه السلام گریه کرد و این ابیات را سرود:

ای مصطفی جانم را فدایت می‌سازم، فدای کسی که به وسیله او خداوند ما را از ظلمت نادانی نجات بخشید.

جانم به قربانت، خون من در برابر کسی که از فرع و اصل، منسوب به وی هستم چه ارزشی دارد .

شخصی که از آن روز که کودک بودم و نوجوان شدم مرا گام به گام با تربیت، غذا و نشاط داد.

کسی که جدّش جدّ من است، عموی او پدر من است، نژادش نژاد من و دخترش در خانه من است.

کسی که به هنگام پیمان اخوت مرا برای برادری خود از میان حاضران دعوت کرد و با من پیمان برادری امضا کرد و امتیاز مرا بیان داشت.

ای خاتم پیامبران امتیاز مخصوص توست، من تا زنده‌ام به خاطر محبتی که به من کرده‌ای و مرا تحت کفالت خود داشته‌ای شکر خدای را انجام می‌دهم.

**[ترجمه]

بیان

الحوباء بالفتح-: النفس. و الفرع: الأولاد و الأحفاد. و الأصل: الآباء و الأجداد: أی أولادی أولاده و آبائی آباؤه. و أیفع [الغلام]: ارتفع فهو یافع و العلّ: الشرب الثّانی. و النهل: الشرب الأوّل فإنّ الإبل تسقی فی أوّل الورد فتردّ إلی العطن ثمّ تسقی الثانیه فتردّ إلی المرعی. و النجل: النسل.

**[ترجمه]«الحوباء» - با فتحه - به معنای نفس و جان. و «الفرع» یعنی فرزندان و نوه‌ها. و «الاصل» یعنی: پدران و اجداد. یعنی: فرزنـدان من فرزندان او و پدران من پدران او هستند. «أیفع الغلام» یعنی رشد کرد پس او «یافع» است. و «العلّ» یعنی نوشیدن دوباره. و «النهل» یعنی نوشیدن یک‌باره. زیرا شتر بار اول آب داده می‌شود و به آبگاه برگشته سپس دوباه به او آب می‌دهند و به چراگاه برده می‌شود. «النجل» یعنی نسل.

**[ترجمه]

«۸۱»

وَ مِنْهُ عِنْدَ قُرْبِ حَرْبِ الْجَمَلِ:

قَدْ طَالَ لَيْلِی وَ الْحَزِينُ مُوَكَّلٌ*** لِحِذَارِ يَوْمٍ عَاجِلٍ وَ مُؤَجَّلٍ

وَ النَّاسُ تَعْرُوهُمْ أُمُورٌ جُمَّةٌ*** مُرٌّ مَذَاقَتُهَا كَطَعْمِ الْحَنْظَلِ

فِتَنٌ تَحُلُّ بِهِمْ وَ هُنَّ سَوَارِعُ ***تُسْقَى أَوَاخِرُهَا بِكَأْسِ الْأَوَّلِ

فِتَنٌ إِذَا نَزَلَتْ بِسَاحِهِ أُمَّهٍ*** حِيقَتْ بِعَدْلٍ بَيْنَهُمْ مُتَبَهِّلٍ

**[ترجمه]در هنگام نزدیک شدن جنگ جمل:

تردیدی نیست که شب من طولانی شده و غم برای من خانه کرده است، زیرا از وضع امروز و حوادث آینده برحذرم.

حوادث فراوانی گریبان مردم را می‌گیرد که بسیار تلخ همچون شرنگ است.

آشوب‌ها به سرعت دامن ملت را می‌گیرد و دنبال آن فتنه‌ها از حوادث آغاز آن سیراب و تقویت می‌گردد.

آشوب‌هایی است که به میدان هر ملتی فرود آمد مردان عدالت پیشه و مخلص را هم تحت فشار قرار دهد.

**[ترجمه]

بیان

حاق به الأمر: نزل. و لم أره متعدّیا. و التّبهّل: الإخلاص فی الدعاء.

**[ترجمه]«حاق به الأمر» یعنی امر بر او فرود آمد. و این فعل را به صورت متعدی ندیدم. و «التبهّل» به معنای اخلاص در دعا است.

**[ترجمه]

«۸۲»

وَ مِنْهُ فِی الشِّکَایَهِ عَنْ طَلْحَهَ وَ الزُّبَیْرِ:

إِنَّ یَوْمِی مِنَ الزُّبَیْرِ وَ مِنْ*** طَلْحَهَ فِیمَا یَسُوءُنِی لَطَوِیلٌ

ظَلَمَانِی وَ لَمْ یَکُنْ عَلِمَ اللَّهُ*** إِلَی الظُّلْمِ لِی لِخَلْقٍ سَبِیلٌ

**[ترجمه]در گلایه از طلحه و زبیر: روز من از دست کارهای زبیر و طلحه که مرا ناراحت می‌سازد بسیار طولانی است.

این دو نفر نسبت به من ظلم کردند، در صورتی که خدا را گواه می‌گیرم که من برای ظلم به مردم گامی برنداشته‌ام.

**[ترجمه]

بیان

قال الشارح: [قوله علیه السلام:] «علم اللّه» قسم و التقدیر: لم یکن لی سبیل إلی الظلم لخلق.

أقول: و یحتمل أن یکون المعنی أنّه لم یکن حینئذ لأحد [من الخلق] سبیل إلی ظلمی [و] هما أسّسا للناس ذلک.

**[ترجمه]شارح گوید: «علم الله» قسم است و در تقدیر اینگونه است: راهی برای ستم به مردم برای من باقی نمانده است.

می‌گویم: ممکن است معنی اینگونه باشد که در آن هنگام کسی از مردم راهی برای ستم بر من نداشت اما این دو نفر بنیان آن را برای مردم فراهم آوردند.

**[ترجمه]

«۸۳»

وَ مِنْهُ مُخَاطِباً لِمُعَاوِیَهَ:

أَلَا مَنْ ذَا یُبَلِّغُ مَا أَقُولُ*** فَإِنَّ الْقَوْلَ یُبْلِغُهُ الرَّسُولُ

أَلَا أَبْلِغْ مُعَاوِيَهَ بْنَ صَخْرٍ*** لَقَدْ حَاوَلْتَ لَوْ نَفَعَ الْحَوِيلُ

وَ نَاطَحْتَ الْأَكَارِمَ مِنْ رِجَالٍ*** هُمُ الْهَامُ الَّذِينَ لَهُمْ أُصُولٌ

هُمْ نَصَرُوا النَّبِيَّ وَ هُمْ أَجَابُوا*** رَسُولَ اللَّهِ إِذْ خُذِلَ الرَّسُولُ

نَبِيّاً جَالَدَ الْأَصْحَابُ عَنْهُ*** وَ نَابَ الْحَرْبُ لَيْسَ لَهُ فُلُولٌ

فَدَنَتْ لَهُ وَ دَانَ أَبُوكَ كُرْهاً ***سَبِيلُ الْغَيِّ عِنْدَكُمَا سَبِيلٌ

مَضَى فَنَكَصْتُمَا لَمَّا تَوَارَى*** عَلَى الْأَعْقَابِ غَيُّكُمَا طَوِيلٌ

إِذَا مَا الْحَرْبُ أَهْدَبَ عَارِضَاهَا*** وَ أَبْرَقَ عَارِضٌ مِنْهَا مَخِيلٌ

فَيُوشِكُ أَنْ يَجُولَ الْخَيْلُ يَوْماً ***عَلَيْكَ وَ أَنْتَ مُنْجَدِلٌ قَتِيلٌ

**[ترجمه]در خطاب به معاویه:

کیست آنچه را می‌گویم به معاویه برساند، زیرا سخن را باید فرستاده‌ای برساند.

به معاویه پسر صخر بگویید که اراده ریاست کردی اگر اراده سود دهد

و با بزرگوارانی که اصالت خانوادگی و شخصیت دارند مبارزه می‌کردی.

ایشان پیامبر را یاری کردند و آنگاه که به سختی افتاده بود، درخواست کمک به وی را پاسخ مثبت دادند.

پیامبری که اصحاب از او دفاع می‌کردند و دندان‌های جنگ آنچنان در بدن آنان رخنه کرده بود که سستی در آن راه نداشت.

با آغوش باز به محمد نزدیک شدم و پدرت از روی ناچاری به آن حضرت روی آورد، زیرا راه انحراف راه شماست.

محمد دیده از جهان فروبست و آنگاه که در خاک پنهان شد شما به روش دودمان خود بازگشتید، زیرا انحراف شما ریشه‌دار است.

آنگاه که جنگ چهره در هم کشد و برق آغاز آن بدرخشد.

به زودی لشکر و سوارکاران به تو حمله کنند و تو روی زمین افتاده و کشته شده باشی.

**[ترجمه]

بيان

قال الجوهری: حاولت الشی ء: أی أردته. و الاسم: الحویل. و هامه القوم: رئیسهم. و الأصل: الحسب. و الفلول: الکسور.

و قال الفیروزآبادی: الهیدب: السحاب المتدلّی، أو ذیله. و هدب الشجر

ص: ۴۳۶

كفرح-: طال أغصانه و تدلّت كأهدبت. و قال العارض: السحاب المعترض فى الأفق. و أبرق السّحاب: ظهر منه البرق. و السّحابه المخيله بفتح الميم و كسر الخاء-: التى تحسبها ماطره. و المنجدل: الصريع.

[ثم] قال [شارح الديوان]: فأجاب معاويه:

لا تحسبنّى يا على غافلا*** لأوردنّ الكوفه القنابلا

و المشمخرّ و القنا الذوابلا*** فى عامنا هذا و عاما قابلا

فَأَجَابَهُ: [عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ]:

أَصْبَحْتَ ذَا حُمْقٍ تَمَنَّى الْبَاطِلَا ***لَأُورِدَنَّ شَامَکَ الصَّوَاهِلَا

أَصْبَحْتَ أَنْتَ يَا ابْنَ هِنْدٍ جَاهِلًا ***لَأَرْمِيَنَّ مِنْكُمُ الْكَوَاهِلَا

تِسْعِينَ أَلْفاً رَامِحاً وَ نَابِلًا ***يَزْدَحِمُونَ الْحَزْنَ وَ السَّوَاهِلَا

بِالْحَقِّ وَ الْحَقُّ يُزِيحُ الْبَاطِلَا*** هَذَا لَکَ الْعَامُ وَ ذَرْنِی قَابِلًا

**[ترجمه]جوهری گوید: «حاولت الشیء» یعنی: قصد چیزی کردم، و اسم آن «الحویل» است. «هامة القوم» یعنی رئیس آنان. و «الأصل» به معنای نژاد است. و «الفلول» یعنی شکستن .

فیروزآبادی گوید: «الهیدب» ابر بسیار نزدیک به زمین است، یا دامنه بارش ابر است. و هدب الشجر - بر وزن فرح - یعنی: شاخه‌های آن آویزان و نزدیک شد مانند أهدبت. و گوید: «العارض» ابری است که در افق پدیدار می گردد. «أبرق السحاب» یعنی: درخششی از ابر آشکار شد. و «السحابة المخیلة» - با فتحه میم و کسره خاء - ابری است که گمان می‌شود باران‌زا است. «المنجدل» یعنی بر زمین افتاده.

سپس شارح دیوان گوید: معاویه اینگونه جواب داد:

ای علی فکر مکن که من غافل هستم، کوفه را از اسب‌سوار پر می‌سازم.

از شتر و سرباز و نیزه و شمشیر، امسال و سال دیگر کوفه را مملوّ می گردانم.

پس امام علیه السلام اینگونه پاسخ داد:

ای معاویه فکر خود را از دست داده‌ای و آرزوی باطل در سر می‌پرورانی، اسب‌های پرشیهه را وارد شام تو می‌سازم.

ای پسر هند عقل را از دست داده‌ای، با تیر شانه‌های شما را سوراخ سوراخ می کنم.

نود هزار نیزه‌دار و تیرانداز دارم، کوه و دشت را اشغال خواهند کرد.

سوگند به حق که حقّ، باطل را برطرف می‌سازد، آنچه گفتم برای مبارزه امسال تو آماده است، کاری به سال آینده نداشته باش.

**[ترجمه]

القنبله: طائفه من الخیل ما بین الثلاثین إلی الأربعین. و اشمخرّ [الشی ء]: طال، و المشمخرّ: الجبل العالی. و «تمنّی» ماض أو مضارع بحذف التاء. و الصاهل: الفرس الذی له صهیل.

و [قال الزمخشری] فی [کتاب الأساس]: هو کافل أهله و کاهلهم: [أی] هو الذی یعتمدونه، شبّه بالکاهل واحد الکواهل. و النابل من النبل و هو السهم.

**[ترجمه]«القنبلهٔ» گروهی از سوارکاران از سی تا چهل نفر است. «اشمخرّ الشیء» یعنی طولانی شد. «المشمخرّ» یعنی کوه بلند. «تمنّی» فعل ماضی، یا فعل مضارع با حذف تاء است. «الصاهل» اسبی است که شیهه داشته باشد.

زمخشری در کتاب الأساس گوید: «هو کافل أهله و کاهلهم» یعنی او کسی است که به وی اعتماد می‌کنند. که به کاهل، مفردِ کواهل تشبیه شده است. و «النابل» از «النبل» به معنای تیر است.

**[ترجمه]

«۸۴»

وَ مِنْهُ فِی وَصْفِ أَصْحَابِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ:

کَآسَادِ غِیلٍ وَ أَشْبَالِ خِیسٍ*** غَدَاهَ الْخَمِیسِ بِبِیضٍ صِقَالٍ

تَحِیدُ الضِّرَابَ وَ حَزَّ الرِّقَابِ*** أَمَامَ الْعُقَابِ غَدَاهَ النِّزَالِ

تَکِیدُ الْکَذُوبَ وَ تُخْزِی الْهَیُوبَ*** وَ تُرْوِی الْکُعُوبَ دِمَاءَ الْقِذَالِ

ص: ۴۳۷

**[ترجمه]در توصیف یارانش:

سربازان من همانند شیرهای بیشه و بچه شیرانی هستند که در کنارم آرمیده‌اند در روز جنگ با شمشیرهای صیقلی داده آماده جنگ‌اند .

صبح نبرد پشت سر پرچم قرار گرفته و آماده جزیه گرفتن و سر بریدن دشمن هستند.

به دروغ‌گو حیله می‌زنند، بددل را رسوا می‌کنند و بند نیزه را از خونی که از پشت دشمن می‌ریزد، سیراب می‌سازند.

**[ترجمه]

بیان

الغیل و الخیس بکسرهما-: موضع الأسد. و الشّبل بالکسر-: ولده.

و الحزّ: القطع. و العقاب العلم الضخم. و اسم رایه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

و القذال: جماع مؤخّر الرأس.

**[ترجمه]«الغیل» و «الخیس» با کسره مکان و بیشه شیر است. «الشبل» - با کسره - یعنی بچه شیر. «الحزّ» یعنی بریدن. و «العقاب» به معنای پرچم بزرگ است و نام پرچم رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. «القذال» فاصله میان دو گوش از پشت سر است.

**[ترجمه]

«۸۵»

وَ مِنْهُ فِی مَدْحِ عَبْدِ الْعَزِیزِ بْنِ الْحَارِثِ:

شَرَیْتَ بِأَمْرٍ لَا یُطَاقُ حَفِیظَهً*** حِبَاءً وَ إِخْوَانُ الْحَفِیظِ قَلِیلٌ

جَزَاکَ إِلَهُ النَّاسِ خَیْراً فَقَدْ وَفَتْ ***یَدَاکَ بِفَضْلٍ مَا هُنَاکَ جَزِیلٌ

**[ترجمه]در ستایش از عبدالعزیز بن حارث:

جان خود را به کاری فروختی که غیرتمندان از روی حیاتی که دارند طاقت آن را ندارند، برادران غیرت‌دار اندک هستند.

خداوند مردم، پاداشی نکو به تو عنایت کند، زیرا دست‌های تو خدمت بزرگی به فضیلت و معنویت انجام داد.

**[ترجمه]

بیان

رُوِیَ أَنَّهُ قَالَهَا حِینَ أَحَاطَ عَسْکَرُ الشَّامِ بِطَائِفَهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَنَادَی [عَلَیْهِ السَّلَامُ:] أَلَا هَلْ مِنْ رَجُلٍ یَشْرِی نَفْسَهُ لِلَّهِ وَ یَبِیعُ دُنْیَاهُ بِآخِرَتِهِ! فَأَجَابَهُ عَبْدُ الْعَزِیزِ وَ دَخَلَ فِی غُمَارِ النَّاسِ وَ حَارَبَ حَتَّی وَصَلَ إِلَی أَصْحَابِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ لَهُمْ: یَقُولُ لَکُمْ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ: کَبِّرُوا وَ هَلِّلُوا فَهَا نَحْنُ قَدْ وَافَیْنَاکُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ. وَ صَارَ ذَلِکَ سَبَبَ الْفَتْحِ وَ الظَّفَرِ کَمَا مَرَّ (۱).

و الحفیظه: الغضب و الحمیّه و هی مفعول «شریت» أو المفعول مقدر أی نفسک.

**[ترجمه]روایت شده که امام زمانی این اشعار را سرود که لشکر شام گروهی از یارانش را محاصره کرد و امام فریاد برآورد: آیا کسی هست که جان خود را برای خدا بفروشد و دنیایش را با آخرتش معامله کند!

عبد العزیز درخواست ایشان را پاسخ گفت و وارد انبوه مردم شده و به جنگ پرداخت تا اینکه به یاران امام رسید و به آنان گفت: امیرالمؤمنین علیه السلام به شما می‌گوید: تکبیر و تهلیل بگویید که ما به زودی ان شاء الله به شما خواهیم رسید. و این کار وی سبب گشایش و پیروزی شد که پیش‌تر بیان کردیم.

«الحفیظة» به معنای خشم و تعصب است، و این کلمه مفعول «شریت» است یا اینکه مفعول، مقدر است یعنی «نفسک».

**[ترجمه]

«۸۶»

وَ مِنْهُ فِی الضَّجَرِ وَ الشَّکْوَی [مِنْ تَحَامُلِ الطُّغَاهِ عَلَی أَهْلِ التَّقْوَی]:

وَ رُوِیَ أَنَّهُ أَنْشَدَهُمَا یَوْمَ اسْتُشْهِدَ عَمَّارُ [بْنُ یَاسِرٍ] رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ:

أَلَا أَیُّهَا الْمَوْتُ الَّذِی لَیْسَ تَارِکِی*** أَرِحْنِی فَقَدْ أَفْنَیْتَ کُلَّ خَلِیلٍ

۱- و انظر تفصیل القضیّه فی أواسط الجزء الخامس من کتاب صفّین ص ۳۰۸ ط مصر، و تقدّم فی هذا الکتاب فی ص ۳۹۰ ط الکمبانی.

أَرَاکَ مُصِرّاً بِالَّذِینَ أَحِبُّهُمْ*** کَأَنَّکَ تَنْحُو نَحْوَهُمْ بِدَلِیلٍ

**[ترجمه]در دلتنگی و گلایه از سخت گرفتن سرکشان بر پرهیزگاران:

و روایت شده که این ابیات را در روز شهادت عمار بن یاسر رضی الله عنه سرود: هان ای مرگی که مرا رها نمی‌کنی، مرا آسوده گردان زیرا تمام دوستانم را نابود کردی.

می‌بینم دوستانم را هدف‌گیری کرده‌ای، گویا از طریق راهنما آهنگ آنان می‌کنی.

**[ترجمه]

«۸۷»

وَ مِنْهُ فِی کَثْرَهِ قَتْلَی أَهْلِ الشَّامِ:

کَأَیِّنْ تَرَکْنَا فِی دِمَشْقَ وَ أَهْلِهَا*** مِنْ أَشْمَطِ مَوْتُورٍ وَ شَمْطَاءِ ثَاکِلٍ

وَ غَانِیَهٌ صَادَ الرِّمَاحُ خَلِیلَهَا*** وَ أَضْحَتْ بُعَیْدَ الْیَوْمِ إِحْدَی الْأَرَامِلِ

تَبْکِی عَلَی بَعْلٍ لَهَا رَاحَ غَازِیاً ***وَ لَیْسَ إِلَی یَوْمِ الْحِسَابِ بِقَافِلٍ

وَ نَحْنُ أُنَاسٌ لَا تَصِیدُ رِمَاحُنَا ***إِذَا مَا طَعَنَّا الْقَوْمَ غَیْرَ الْمُقَاتِلِ

أَقُولُ: رَوَی نَصْرُ بْنُ مُزَاحِمٍ فِی کِتَابِ صِفِّینَ (۱) عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ قَالَ: لَمَّا صَدَرَ [عَلِیٌّ] عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ صِفِّینَ أَنْشَأَ یَقُولُ: [...] وَ ذَکَرَ الْأَبْیَاتَ.

**[ترجمه]درباره کشتگان مردم شام:

در دمشق و مردم شام جوانانی را کشتیم و زنان جوانی را عزادار ساختیم که نمی‌توانستند خونخواهی کنند.

زنان زیبایی که نیاز به آرایش نداشتند در دمشق ماندند، زیرا نیزه شوهران آنان را صید کرده بود و لحظاتی بعد از جنگ صفین بیوه‌هایی گریان شدند.

برای شوهرانی گریه می‌کنند که به جنگ رفتند و تا روز قیامت از جنگ باز نخواهند گشت.

ما مردمی هستیم که وقتی با نیزه حمله کردیم نیزه‌های ما فقط جنگجویان را صید می‌کند.

می‌گویم: نصر بن مزاحم در کتاب صفّین از عمرو بن شمر روایت کرده و گوید: هنگامی که علی از صفّین به در آمد اینگونه

سرود: ...... و این ابیات را ذکر کرده است.

**[ترجمه]

بیان

الشـمط: بیاض لشـعر الرأس یخالط سواده، و الرجل أشـمط و المرأه شـمطاء. و الموتور: الـذی قتل له قتیل و لم یـدرک بدمه. و الغانیه: الجاریه التی غنیت بزوجها أو التی غنیت بحسنها و جمالها عن الزینه. و القفول: الرجوع عن السفر.

**[ترجمه]«الشـمط» سـفیدی موی سـر که با سـیاهی آمیخته باشد. و «الرجل أشمط» و «المرأة شمطاء». «الموتور» شخصی است که کسی از او را کشته‌اند و انتقام خون او را نگرفته باشد. «الغانیة» کنیزی است که از همسرش بی‌نیاز گردد یا کنیزی است که به خاطر زیبایی‌اش از آرایش بی‌نیاز باشد. «القفول» به معنای بازگشت از سفر است.

**[ترجمه]

«۸۸»

وَ قَالَ فِی الدِّیوَانِ وَ مِنْهُ فِی الشَّکْوَی عَنِ انْدِرَاسِ مَعَالِمِ الْإِسْلَامِ:

لِیَبْکِ عَلَی الْإِسْلَامِ مَنْ کَانَ بَاکِیاً*** فَقَدْ تُرِکَتْ أَرْکَانُهُ وَ مَعَالِمُهُ

لَقَدْ ذَهَبَ الْإِسْلَامُ إِلَّا بَقِیَّهً*** قَلِیلٌ مِنَ النَّاسِ الَّذِی هُوَ لَازِمُهُ

**[ترجمه]در گلایه از محو شدن نشانه‌های اسلام:

کسی که بخواهد بگرید برای اسلام گریه کند زیرا ارکان و نشانه‌های اسلام نادیده گرفته شود.

جای تردیدی نیست که اسلام از بین رفته، جز شمار اندکی از مردم که ملازم و همراه اسلام شدند .

**[ترجمه]

«۸۹»

وَ مِنْهُ قَالَ: جاءَتْ إِلَیْهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ امْرَأَهٌ تَشْکُو زَوْجَهَا فَقَالَتْ:

زَوْجِی کَرِیمٌ یُبْغِضُ الْمَحَارِمَا*** یَقْطَعُ لَیْلًا قَاعِداً وَ قَائِماً

وَ یُصْبِحُ الدَّهْرَ لَدَیْنَا صَائِماً ***وَ قَدْ خَشِیتُ أَنْ یَکُونَ آثِماً

۱- رواه نصر فی أواسط الجزء الثّامن- و هو الجزء الأخیر- من کتاب صفّین ص ۵۳۲.

لِأَنَّهُ يُصْبِحُ لِی مُرَاغِماً

أَجَابَهَا زَوْجُهَا:

لَا أُصْبِحُ الدَّهْرَ بِهِنَّ هَائِماً*** وَ لَا أَكُونُ بِالنِّسَاءِ نَاعِماً

لَا بَلْ أُصَلِّی قَاعِداً وَ قَائِماً*** فَقَدْ أَكُونُ لِلذُّنُوبِ لَازِماً

يَا لَيْتَنِی نَجَوْتُ مِنْهَا سَالِماً

فَأَجَابَهُمَا عَلَيْهِ السَّلَامُ حَاكِماً بَيْنَهُمَا:

مَهْلًا فَقَدْ أَصْبَحْتَ فِيهَا آثِماً*** لَکَ الصَّلَاةُ قَاعِداً وَ قَائِماً

ثَلَاثَةٌ تُصْبِحُ فِيهَا صَائِماً*** وَ رَابِعٌ تُصْبِحُ فِيهِ طَاعِماً

وَ لَيْلَةٌ تَخْلُو لَدَيْهَا نَاعِماً*** مَا لَکَ أَنْ تُمْسِكَهَا مُرَاغِماً

**[ترجمه]در دیوان آمده است: شخصی نزد امام آمد و از همسرش گلایه و شکایت می کرد و گفت:

شوهرم فردی شایسته است و از کارهای حرام پرهیز می‌کند شب را نشسته و ایستاده سپری می کند.

همیشه که پیش ما است روزه‌دار است، من می‌ترسم گناهکار باشد.

زیرا همیشه از دست ما عصبانی است.

همسرش به زن اینگونه پاسخ داد:

من در زندگی اسیر زنان نمی گردم از آنان لذت نمی‌برم.

برنامه من این است که نشسته و ایستاده نماز می‌خوانم زیرا گناهان فراوان دارم.

ای کاش از این گناهان روز قیامت نجات یابم و سالم وارد صحرای محشر گردم.

امام علیه السلام به عنوان داور در بینشان اینگونه پاسخشان داد:

ای مرد اجازه بده! زیرا تو گناهکاری. نماز خود را نشسته و ایستاده بخوان.

سه روز روزه‌بدار و روز چهارم غذا بخور.

یک شب هم به آسایش و لطف به همسر خود اختصاص بده! چرا از دست او عصبانی هستی؟!

**[ترجمه]

توضیح

المراغمه: المغاصبه. و الهیام کالجنون من العشق. و مهلا أی أمهل.

**[ترجمه]«المراغمة» یعنی خشم گرفتن. «الهیام» همچون جنون و دیوانگی در عشق است. و «مهلًا» یعنی: اجازه بده.

**[ترجمه]

«۹۰»

وَ مِنْهُ فِی الشَّکْوَی:

أَصْبَحْتُ بَیْنَ الْهُمُومِ وَ الْهِمَمِ*** عُمُومِ عَجْزٍ وَ هَمِّهِ الْکَرَمِ

طُوبَی لِمَنْ نَالَ قَدْرَ هِمَّتِهِ*** أَوْ نَالَ عِزَّ الْقُنُوعِ بِالْقِسَمِ

**[ترجمه]در شکایت:

میان غم‌ها و تصمیم‌ها سرگردانم، غم‌های ناتوانی و همت سخاوت و تصمیم به انفاق.

خوشا به حال آن کس که بتواند به تصمیم خود برسد و یا به عزت قناعت و رضایت به قسمت خدا دست یابد.

**[ترجمه]

«۹۱»

وَ مِنْهُ فِی الْمُفَاخَرَهِ وَ إِظْهَارِ الْفَضَائِلِ:

قَالَ [شَارِحُ الدِّیوَانِ]: ذَکَرَ الْإِمَامُ عَلِیُّ بْنُ أَحْمَدَ الْوَاحِدِیُّ (۱) عَنْ أَبِی

ص: ۴۴۰

۱- رواه المیبذی الشّافعیّ عنه فی شرح الدّیوان ص ۴۰۵- ۴۰۷ و رواه أیضا القندوزی الحنفیّ فی کتاب ینابیع المودّه ص ۶۸. و رواه عنهما العلّامه الأمینیّ فی غدیریه أمیر المؤمنین علیه السّلام من کتاب الغدیر: ج ۲ ص ۳۲ ط بیروت. فإنه علیه السلام کان

أحاط خبرا بعظمه موهبه الله ومنه على البشر بإيجاد الله تعالى إياه من العدم إلى الوجود، وتسخير الموجودات له كى يتمنع بها ويستفد منها معجلا ومؤجلا وتمكينه إياه من الرقى إلى سعاده الدنيا والآخره والتقرب إلى الله من شتى النواحى. وكان عليه السلام أول عامل لله تعالى مخلصا له فى أعماله وحركاته وسكناته، وكان قائد الموحدين ورئيس المتقين، ولم يك يغيب آنا ما عن علمه وخواطره قوله تعالى: (إنما يتقبل الله من المتقين) فمن كان شأنه هكذا فالملائم لشخصيته أن يتمنى دوام وجوده كى يتقرب إلى الله تعالى أكثر فأكثر. والأبيات معارضه أيضا لمحكمات ما ورد عنه عليه السلام من كونه قسيم الجنه والنار، وأنه يشفع لمن ارتضى الله تعالى الشفاعه له، إلى غير ذلک من خصائصه عليه السلام الداله على عظمته عند الله تعالى وعلو مقامه وشموخ منزلته عنده فى الدنيا والآخره. ثم إن الأبيات مرسله ولم نجدها بسند موثوق يدل على صدورها منه عليه السلام، فأصل صدورها منه مشكوک فيه فهى غير واجده لشرائط الحجيه، فلا مورد لتطويل الكلام حولها.

هُرَيْرَةَ قَالَ: اجْتَمَعَ عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، مِنْهُمْ: أَبُو بَكْرٍ، وَ عُمَرُ، وَ عُثْمَانُ، وَ طَلْحَهُ، وَ الزُّبَيْرُ، وَ الْفَضْلُ بْنُ الْعَبَّاسِ، وَ عَمَّارٌ، وَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، وَ أَبُو ذَرٍّ، وَ الْمِقْدَادُ، وَ سَلْمَانُ، وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَجَلَسُوا وَ أَخَذُوا فِي مَنَاقِبِهِمْ، فَدَخَلَ عَلَيْهِمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَأَلَهُمْ فِيمَ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: نَتَذَاكَرُ مَنَاقِبَنَا مِمَّا سَمِعْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ. فَقَالَ: عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اسْمَعُوا مِنِّي ثُمَّ أَنْشَأَ يَقُولُ هَذِهِ الْأَبْيَاتَ:

لَقَدْ عَلِمَ الْأُنَاسُ بِأَنَّ سَهْمِي*** مِنَ الْإِسْلَامِ يَفْضُلُ كُلَّ سَهْمٍ

وَ أَحْمَدُ النَّبِيُّ أَخِي وَ صِهْرِي*** عَلَيْهِ اللَّهُ صَلَّى وَ ابْنُ عَمِّي

وَ إِنِّي قَائِدٌ لِلنَّاسِ طُرّاً ***إِلَى الْإِسْلَامِ مِنْ عُرْبٍ وَ عُجْمٍ

وَ قَاتِلُ كُلِّ صِنْدِيدٍ رَئِيسٍ ***وَ جَبَّارٍ مِنَ الْكُفَّارِ ضَخْمٍ

وَ فِي الْقُرْآنِ أَلْزَمَهُمْ وَلَائِي*** وَ أَوْجَبَ طَاعَتِي فَرْضاً بِعَزْمٍ

كَمَا هَارُونَ مِنْ مُوسَى أَخُوهُ ***كَذَاكَ أَنَا أَخُوهُ وَ ذَاكَ اسْمِي

لِذَاکَ أَقَامَنِی لَهُمْ إِمَاماً ***وَ أَخْبَرَهُمْ بِهِ بِغَدِیرِ خُمٍ

فَمَنْ مِنْکُمْ یُعَادِلُنِی بِسَهْمِی*** وَ إِسْلَامِی وَ سَابِقَتِی وَ رَحْمِی

فَوَیْلٌ ثُمَّ وَیْلٌ ثُمَّ وَیْلٌ ***لِمَنْ یَلْقَی الْإِلَهَ غَداً بِظُلْمِی

وَ وَیْلٌ ثُمَّ وَیْلٌ ثُمَّ وَیْلٌ*** لِجَاحِدِ طَاعَتِی وَ مُرِیدِ هَضْمِی

وَ وَیْلٌ لِلَّذِی یَشْقَی سَفَاهاً*** یُرِیدُ عَدَاوَتِی مِنْ غَیْرِ جُرْمِی

**[ترجمه]در مفاخره و بیان فضیلت‌ها: شارح دیوان گوید: علی بن احمد واحدی از ابوهریره روایت کرده که گوید: جمعی از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله گردآمدند، که از جمله آنان: ابوبکر، عمر، عثمان، طلحه، زبیر، فضل بن عباس، عمار، عبدالرحمن بن عوف، ابوذر، مقداد، سلمان و عبدالله بن مسعود از جمله آنان بودند. آنان نشستند و درباره کارهای نیک خود سخن می‌گفتند. علی علیه السلام بر آنان وارد شد و از آن‌ها پرسید که مشغول چه کاری هستید؟ گفتند: کارهای نیک و خوبی‌های خودمان را که از رسول خدا شنیدیم برای هم یادآوری می‌کردیم. علی علیه السلام گفت: اکنون از من بشنوید، سپس این ابیات را سرود:

بدون تردید مردم می‌دانند که سهم من در پیشرفت اسلام از سهم همه برتر است.

احمد پیامبر خدا برادر و پدرزن من و پسر عمویم می‌باشد درود بر او باد.

من سردار تمام مردم چه عرب و چه عجم هستم و همه را به سوی اسلام دعوت کردم.

من قاتل تمام رهبران، رئیسان، ستمگران و تنومندان کافر هستم.

قرآن، دوستی و ولایت مرا بر آنان واجب ساخته و اطاعت از من را با تصمیم قاطع واجب گردانیده است.

همانطور که هارون نسبت به موسی برادر بود من هم برادر محمد هستم و همین برادری نام من است.

از همین جهت مرا امام مردم قرار داد و این مطلب را در غدیر خم به آنان خبر داد.

کیست که از نظر ترویج اسلام، سابقه مسلمانی و خویشاوندی با محمد صلی الله علیه و آله در ردیف من باشد؟

وای وای وای بر کسی که فردای قیامت با ظلم و ستم بر من به پیشگاه خداوند برود.

وای وای وای بر کسی باد که اطاعت مرا انکار کرده و قصد درهم شکستن مرا داشته باشد .

وای بر کسی که از روی نادانی خود را به بدبختی بیندازد و بدون اینکه من گناهی داشته باشم به فکر دشمنی با من می‌افتد.

**[ترجمه]

«۹۲»

وَ مِنْهُ فِی الشِّکَایَهِ:

أَطْلُبُ الْعُذْرَ مِنْ قَوْمِی وَ إِنْ جَهِلُوا*** فَرْضَ الْکِتَابِ وَ نَالُوا کُلَّ مَا حَرُمَا

حَبْلُ الْإِمَامَهِ لِی مِنْ بَعْدِ أَحْمَدِنَا ***کَالدَّلْوِ عَلَّقَتِ التَّکْرِیبَ وَ الْوَذَمَا

لَا فِی نُبُوَّتِهِ کَانُوا ذَوِی وَرَعٍ*** وَ لَا رَعَوْا بَعْدَهُ إِلًّا وَ لَا ذِمَماً

لَوْ کَانَ لِی جَائِزاً سِرْحَانُ أَمْرِهِمْ*** خَلَّفْتُ قَوْمِی وَ کَانُوا أُمَّهً أَمَماً

**[ترجمه]در گلایه و شکایت:

از قوم جاهل خود طلب عذر می‌کنم آنها که از دستور خدا درباره من آگاهی ندارند و هر حرف حرامی را می‌گویند.

پس از پیامبر ما صلی الله علیه و آله ریاست به من مثل همان دسته دلو آب که به گوشه‌اش بستگی دارد، تکیه داشت و مخصوص من بود.

نه در زمان پیامبری آن حضرت پرهیزگار بودند و نه پس از آن حضرت تعهد و پیمان‌های خود را رعایت کردند.

اگر برای من جایز بود، ملت را به خودشان واگذار کنم، از مردم کناره می‌گرفتم و آن‌ها دسته دسته می‌شدند.

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی [فی «مادّه کرب» من القاموس]: الکرب بالتحریک-: الحبل یشدّ فی وسط العراقی لیلی الماء فلا یعفن الحبل الکبیر، و قد کرب الدلو و أکربها و کرّبها.

و قال [أیضا]: الوذم محرّکه-: السیور بین آذان الدلو. و الإلّ بالکسر-: العهد. و «سرحان»: مصدر من [قولهم:] سرّح الماشیه. و هو إرسالها للرعی. و تسریح المرأه: تطلیقها. و الأمم بالتحریک-: الشی ء الیسیر.

و أخذت ذلک من أمم: أی من قرب و داره أمم داری: أی مقابلتها. و قرئ [أمما] بضمّ الهمزه أیضا: أی فرقا مختلفه.

**[ترجمه]فیروزآبادی در ماده «کرب» در قاموس گوید: «الکرب» - با حرکت حروف - ریسمانی است که در وسط چوب

دلو می‌بندند تا به دنبال آب بیاید و طناب بزرگ فاسد نشود. و «قد کرب الدلو و أکربها و کرّبها».

و نیز گوید: «الوذم» - با حرکت حروف - چرم‌هایی است که در گوشه‌های دلو می‌بندند. «الإلّ» - با کسره - به معنای عهد است. «سرحان» مصدر از سخنشان است که گویند: «سرّح الماشیة» که به معنای فرستادن چهارپا برای چریدن است. و «تسریح المرأة» یعنی طلاق دادن زن. «الأمم» - با حرکت حروف - به معنای چیز اندک است. و «أخذت ذلك من أمم» یعنی: در نزدیکی. و «داره أمم داری» یعنی خانه او روبه روی خانه من است. و به صورت «اُمماً» با ضمه همزه نیز قرائت شده است، یعنی: فرقه‌های مختلف.

**[ترجمه]

«۹۳»

وَ رُوِیَ أَنَّهُ قَالَ غِطْرِیفُ بْنُ جُشَمَ:

«إِنِّی غِطْرِیفٌ نَعَمْ وَ ابْنُ جُشَمَ»

إِلَی آخِرِ الْأَبْیَاتِ فَأَجَابَهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

أَنَا عَلِیٌّ الْمُرْتَجَی دُونَ الْعَلَمِ*** مُرْتَهِنٌ لِلْحَیْنِ مُوفٍ بِالذِّمَمِ

ص: ۴۴۲

أَنْصُرُ خَيْرَ النَّاسِ مَجْداً وَ كَرَمَ*** نَبِيَّ صِدْقٍ رَاحِماً وَ قَدْ عَلِمَ

أَنِّي سَأَشْفِي صَدْرَهُ وَ أَنْتَقِمُ*** فَهُوَ بِدِينِ اللَّهِ وَ الْحَقِّ مُعْتَصِمٌ

فَاثْبُتْ لَحَاكَ اللَّهُ يَا شَرَّ قَدِمٍ*** فَسَوْفَ تَلْقَى حَرَّ نَارٍ تَضْطَرِمُ

تَحُلُّ فِيهَا ثُمَّ تُوهَى كَالْحُمَمِ

**[ترجمه]روایت شده که غطریف بن جشم گفته است: «من غطریف هستم بله و من پسر جشم هستم» تا بیت آخر. پس امام علیه السلام با این ابیات او را پاسخ گفت:

من آن علی هستم که در کنار پرچم ایستاده‌ام و برای انتقام گرفتن کمین کرده، به پیمان‌های خود وفا می کنم .

من بهترین فردی را که از نظر خانوادگی شخصیت و بزرگواری دارد، یعنی پیامبر راستگو که فردی با محبت است یاری می... کنم و خودش بر این امر واقف است.

من به زودی او را شادمان می‌کنم و انتقام خود را از دشمن می‌گیرم. زیرا پیامبر به دین خدا و حقّ تکیه زده است.

خدا لعنت کند تو را که بدترین کسی هستی که به میدان آمده‌ای، در جای خود باش که به زودی سوزش آتش شعله‌ور را در آغوش خواهی گرفت.

به زودی در آتش همانند انگشتی که از بدن قطع می گردد خواهی افتاد.

**[ترجمه]

بیان

العلم: الأثر الذی یعلم به الشی ء کعلم الطریق و علم الجیش. و الحین بالفتح-: الهلاک.

و قال الجوهری: قولهم: لحاه اللّه: أی قبّحه و لعنه. و رجل قدم بکسر الدال-: أی یتقدّم. و قدم بالتحریک-: أی شجاع. و کعنب: الرجل له مرتبه فی الخیر. و الحمم بالضم-: الفحم و کلّ ما احترق من النار.

**[ترجمه]«العلم» اثر و نشانه‌ای که به واسطه آن چیزی دانسته می‌شود مانند نشانه‌های راه و پرچم لشکر. «الحین» - با فتحه - به معنای هلاک و نابودی است. جوهری گوید: «لحاه الله» یعنی: خداوند او را زشت گردانده و نفرینش کند. «رجل قدم» - با کسره دال - یعنی مردی که پیش می‌آید. و «قدم» - با حرکت حروف - به معنای دلاور است. - و بر وزن عنب - مردی است که در کارهای خوب مرتبه بالایی دارد. و «الحمم» - با ضمه - زغال و هر آنچه که با آتش می‌سوزد.

**[ترجمه]

«۹۴»

وَ مِنْهُ مُخَاطِباً لِلزُّبَيْرِ فِی [حَرْبِ] الْجَمَلِ:

لَا تَعْجَلَنَّ وَ اسْمَعَنْ كَلَامِی*** إِنِّی وَ رَبِّ الرُّكَّعِ الصِّيَامِ

إِذِ الْمَنَايَا أَقْبَلَتْ خِيَامِی*** حَمَلْتُ حَمْلَ الْأَسَدِ الضِّرْغَامِ

بِبَاتِلٍ مُؤَلَّلٍ حُسَامٍ*** عَوَّدَ قَطْعَ اللَّحْمِ وَ الْعِظَامِ

**[ترجمه]در خطاب به زبير در جنگ جمل:

عجله نكن و سخن مرا بشنو، به خدای نمازگزاران و روزه‌داران سوگند ياد می‌كنم.

آنگاه كه مرگ به سوی خيمه‌گاه من رخ بنمايد همانند شير درنده حمله‌ور می‌گردم.

و با شمشير تيزی كه به بريدن گوشت و استخوان عادت كرده است بر دشمن می‌تازم.

**[ترجمه]

بيان

[قال الجوهری] فی الصحاح: ألّلت الشی ء تأليلا: حدّدت طرفه.

**[ترجمه]

جوهری در صحاح گويد: «اللّت الشیء تأليلًا» يعنی: گوشه آن را تيز كرد.

**[ترجمه]

«۹۵»

وَ مِنْهُ خِطَاباً لِمُعَاوِيَةَ:

أَمَا وَ اللَّهِ إِنَّ الظُّلْمَ شُومٌ ***وَ لَا زَالَ الْمُسِی ءُ هُوَ الظَّلُومُ

إِلَی دَيَّانِ يَوْمِ الدِّينِ نُمْضِی*** وَ عِنْدَ اللَّهِ تَجْتَمِعُ الْخُصُومُ

سَتَعْلَمُ فِی الْحِسَابِ إِذَا الْتَقَیْنَا*** غَداً عِنْدَ الْمَلِیکِ مَنِ الْغَشُومُ

سَتَنْقَطِعُ اللَّذَاذَهُ عَنْ أُنَاسٍ*** مِنَ الدُّنْیَا وَ تَنْقَطِعُ الْهُمُومُ

لِأَمْرٍ مَا تَصَرَّفَتِ اللَّیَالِی*** لِأَمْرٍ مَا تَحَرَّکَتِ النُّجُومُ

ص: ۴۴۳

سَلِ الْأَيَّامَ عَنْ أَمَمٍ تَقَضَّتْ*** سَتُخْبِرُکَ الْمَعَالِمُ وَ الرُّسُومُ

تَرُومُ الْخُلْدَ فِی دَارِ الْمَنَایَا*** فَکَمْ قَدْ رَامَ مِثْلُکَ مَا تَرُومُ

تَنَامُ وَ لَمْ تَنَمْ عَنْکَ الْمَنَایَا*** تَنَبَّهْ لِلْمَنِیَّهِ یَا نَئُومُ

لَهَوْتَ عَنِ الْفَنَاءِ وَ أَنْتَ تَفْنَی*** فَمَا شَیْ ءٌ مِنَ الدُّنْیَا یَدُومُ

تَمُوتُ غَداً وَ أَنْتَ قَرِیرُ عَیْنٍ*** مِنَ الْغُضَلَاتِ فِی لُجَجٍ تَعُومُ

**[ترجمه]در خطاب به معاویه:

به خدا سوگند ظلم نحس است و گناهکار همیشه ستمگر است.

به سوی قیامت که خدای دادگر در آن حاکم است در حرکت هستی و آنان که اختلاف دارند در پیشگاه خدا قرار خواهند گرفت .

به زودی که در پیشگاه خدا قرار گرفتیم و یکتا حاکم قیامت به حساب‌ها رسیدگی کرد، درک می کنی که ستمکار کیست؟

به زودی لذت‌های مردم پایان می‌پذیرد و غصه‌ها تمام می گردد.

به خاطر امری شب و روز می گردند و ستارگان به حرکت در می‌آیند.

از روزگارانی که بر ملت‌های گذشته سپری گردیده سوال کن تا به تو از آثار و آداب گذشتگان خیلی زود خبر دهند.

در خانه مرگ و مصیبت عمر جاویدان می‌طلبی، در حالی که نمی‌دانی طالب زندگی جاوید قبل از تو فراوان بوده است.

به خواب می‌روی اما مرگ و مصیبت در کمین توست، ای به خواب رفته برای مرگ آماده باش.

نابود شدن را بازیچه می‌دانی و در مسیر نابودی هستی، توجه داشته باش که هیچ چیز دنیا دوام ندارد.

تو که فردا می‌میری از مشکلاتی که در قعر دریای زندگی در دنیا دیده‌ای خوشحال خواهی شد.

**[ترجمه]

بیان

العضله بالضمّ-: الداهیه. و العوم: السباحه.

**[ترجمه]«العظلة» - با ضمه عين - به معناى پيشامد ناگوار است. «العوم» يعنى شناور شدن.

**[ترجمه]

«۹۶»

وَ مِنْهُ حَاكِياً قَتْلَهُ بَعْضَ الْمُنَافِقِينَ:

ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ وَسْطَ الْهَامَهِ*** بِشَفْرَهٍ صَارِبَهٍ هَدَّامَهٍ

فَبَتَّكَتْ مِنْ جِسْمِهِ عِظَامَهُ*** وَ بَيَّنَتْ مِنْ أَنْفِهِ أَرْغَامَهُ

أَنَا عَلِيٌّ صَاحِبُ الصَّمْصَامَهِ*** وَ صَاحِبُ الْحَوْضِ لَدَى الْقِيَامَهِ

أَخُو نَبِيِّ اللَّهِ ذُو الْعَلَامَهِ*** قَدْ قَالَ إِذْ عَمَّمَنِی الْعِمَامَهَ

أَنْتَ أَخِی وَ مَعْدِنُ الْكَرَامَهِ*** وَ مَنْ لَهُ مِنْ بَعْدِیَ الْإِمَامَهُ

**[ترجمه]داستان كشتن يكى از منافقان:

با شمشير آخته بر فرق سرش كوفتم، با شمشيرى كه تيز و برنده است.

آنچنان شمشير بر سرش فرود آمد كه استخوان‌هايش را از هم دريد و ذليل شدنش از خاك مال گرديدن بينى او آشكار بود.

من على صاحب شمشير فولادين هستم. من در قيامت مسؤول حوض هستم.

من برادر پيامبر خداوندى هستم كه داراى نشانه‌هاى پيامبرى بود. آنگاه كه عمامه بر سرم مى‌گذاشت چنين فرمود:

تو برادر من و مركز بزرگوارى هستى. تو كسى هستى كه پس از من پيشواى مردم خواهى شد .

**[ترجمه]

بيان

قال الجوهری: الشفره بالفتح-: السكّين العظيم. و شفره السيف أيضا حدّه. و الهضم: القطع. و التبتيك: التقطيع. و الصمصامه: السيف القاطع الذی لا ينثنی. و [المراد من] العلامه [هنا] خاتم النبوّه.

**[ترجمه]جوهرى گويد: «الشفرة» - با فتحه - چاقوى بزرگ است. «شفرة السيف» نيز به معناى لبه شمشير است. «الهضم» به

معنای بریـدن است. «التبتیک» به معنای قطع کردن است. و «الصـمصامهٔ» شمشـیر برنـده‌ای است که کـج نمی‌شود. و مقصود از «العلامهٔ» در اینجا خاتم پیامبران است.

**[ترجمه]

«۹۷»

وَ مِنْهُ فِی مَرْثِیَهِ أَکَارِمِ أَصْحَابِهِ:

جَزَی اللَّهُ خَیْراً عُصْبَهً أَیَّ عُصْبَهٍ*** حِسَانَ الْوُجُوهِ صُرِعُوا حَوْلَ هَاشِمٍ

شَقِیقٌ وَ عَبْدُ اللَّهِ مِنْهُمْ وَ مَعْبَدٌ*** وَ نَبْهَانُ وَ ابْنَا هَاشِمٍ ذِی الْمَکَارِمِ

وَ عُرْوَهُ لَا یَنْأَی فَقَدْ کَانَ فَارِساً*** إِذَا الْحَرْبُ هَاجَتْ بِالْقَنَا وَ الصَّوَارِمِ

ص: ۴۴۴

إِذَا اخْتَلَفَ الْأَبْطَالُ وَ اشْتَبَکَ الْقَنَا** وَ کَانَ حَدِيثُ الْقَوْمِ ضَرْبَ الْجَمَاجِمِ

**[ترجمه]در مرثیه یاران بزرگوارش:

خدا پاداش نیک به آن گروه بدهد که چه گروهی بودند. با قیافه‌های نورانی در اطراف هشام به خاک افتادند.

شقیق و عبدالله و معبد و نبهان و دو فرزند شایسته هاشم.

آری عروه قهرمان بود به هنگامی که قهرمانان به جان هم می‌افتادند و نیزه‌ها در هم می‌دویدند.

و دلاوری‌های او و ریختن کاسه سرها را همه برای هم تعریف می‌کردند و موضوع روز بود.

**[ترجمه]

بیان

هاشم هو ابن عتبه [الزهری الصحابی] المرقال. و شقیق [هو] ابن ثور العبدی. و عبد اللّه [هو] ابن بدیل بن ورقاء [الصحابی] الخزاعی.

**[ترجمه]هاشم، پسر عتبه(زهری صحابی) مرقال بود. و شقیق پسر ثور عبدی است. و عبدالله پسر بدیل بن ورقاء (صحابی) خزاعی بود.

**[ترجمه]

«۹۸»

وَ مِنْهُ مُرْتَجِزاً فِی صِفِّینَ:

مَا عِلَّتِی وَ أَنَا جَلْدٌ حَازِمٌ **وَ فِی يَمِينِی ذُو غِرَارٍ صَارِمٌ

وَ عَنْ يَمِينِی مَذْحِجُ الْقَمَاقِمُ** وَ عَنْ يَسَارِی وَائِلٌ الْخَضَارِمُ

الْقَلْبُ حَوْلِی مُضَرُ الْجَمَاجِمُ **وَ أَقْبَلَتْ هَمْدَانُ وَ الْأَكَارِمُ

وَ الْأَزْدُ مِنْ بَعْدُ لَنَا دَعَائِمُ** وَ الْحَقُّ فِی النَّاسِ قَدِيمٌ دَائِمٌ

**[ترجمه]در رجزخوانی جنگ صفّین:

من چه غمی دارم؟! خودم چالاک و تیزبینم. در دست راست من شمشیر تیز است.

طرف راست لشکرم طایفه مذحج است که همه افراد آن مسلح و بزرگوارند و طرف چپ من طایفه وائل است که مجهز و مسلح هستند.

قلب لشکر من را طایفه مضر تشکیل می‌دهد که همه افراد آن نیرومند هستند. طایفه همدان با امتیازاتی که دارد به سوی من شتافته است.

طایفه ازد بعد از طایفه‌هایی که گفتم، ارکان لشکر من است. و حق در میان مردم قدیم و دائم است.

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: العلّه: حدث یشغل صاحبه عن وجهه. و قال [أیضا]:

الغراران: شفتا السیف و کلّ شی ء له حدّ فحدّه غراره. و القمقام: السیّد. و العدد الکثیر. و وائل اسم قبیله. و خضرم: الکثیر العطاء. و القلب: وسط الجیش.

و جماجم العرب: القبائل التی تجمع البطون فینسب إلیها دونهم.

**[ترجمه]جوهری گوید: «العلهٔ» اتفاقی است که شخص را به خود مشغول می‌سازد. و نیز گوید: «الغراران» دو لبه شمشیر است و هر چیزی که لبه دارد، لبه آن غرارِ آن است. «القمقام» به معنای سرور، و افراد بی‌شمار است. و «وائل» اسم قبیله ای است. و «خضرم» یعنی دارای بخشش بسیار. «القلب» میانه سپاه است. «جماجم العرب» قبایلی هستند که همه نسب‌ها را جمع می‌کنند و به جای نسبت دادن به همه، فقط به اینان نسبت داده می‌شود.

**[ترجمه]

«۹۹»

وَ مِنْهُ فِی ذَمِّ بَعْضِ الْقَبَائِلِ:

وَ أَبْعَدُ مِنْ حِلْمٍ وَ أَقْرَبُ مِنْ خَنَا** وَ أَخْمَدُ نِیرَاناً وَ أَخْمَلُ أَنْجُماً

مَوَالِی أَیَادٍ شَرُّ مَنْ وَطِئَ الْحَصَا** مَوَالِی قَیْسٍ لَا أُنُوفٌ وَ لَا فَماً

فَمَا سَبَقُوا قَوْماً بِوَتْرٍ وَ لَا دَمٍ** وَ لَا نَقَضُوا وَتْراً وَ لَا أَدْرَکُوا دَماً

وَ لَا قَامَ مِنْهُمْ قَائِمٌ فِی جَمَاعَهٍ*** لِیَحْمِلَ ضَیْماً أَوْ لِیَدْفَعَ مَغْرَماً

**[ترجمه]در مذمت برخی از قبیله‌ها:

آنان از حوصله و بردباری دور و به ناسزاگویی نزدیک‌اند. نه رفت و آمدی دارند و نه نام و نشانی.

در عین اینکه از نعمت بهره‌مندند بدترین مردم روی زمین هستند طایفه قیس را می‌گویم که نه مغز متفکر دارند و نه سخنگو.

نه برای دفاع از ظلمی که به آنان شده قیام کرده‌اند و نه برای خونخواهی از کشتگان خود به پا خواسته‌اند، نه شکافی میان دشمن انداخته‌اند و نه خون پایمال شده‌ای را بازگرفته‌اند.

در میان هیچ اجتماعی یک نفر از طایفه قیس برنخاست تا از ظلم جلوگیری کند و یا زیانی را که وارد آمده جبران نماید.

**[ترجمه]

بیان

الخنا: الفحش. و قوله علیه السلام: «لا أنوف و لا فما»: أی لیس فیهم

ص: ۴۴۵

الرياسه و الفصاحه. و المغرم: ما يلزم أداؤه.

**[ترجمه]«الخنا» به معناى ناسزاگويى است. و «لا أنوف و لا فماً» يعنى: در ميان آنان رياست و فصاحت وجود ندارد. «المغرم» چيزى است كه پرداخت آن واجب باشد.

**[ترجمه]

«١٠٠»

وَ مِنْهُ تَحَسُّراً عَلَى قَتْلِ أَعْيَانِ قَبِيلَهِ شِبَامٍ:

وَ صِحْتُ عَلَى شِبَامٍ فَلَمْ تُجِبْنِى*** يَعِزُّ عَلَيَّ مَا لَقِيَتْ شِبَامٌ

**[ترجمه]در اظهار افسوس از قتل بزرگان قبيله شبام:

با صداى بلند طايفه شبام را صدا كردم، هيچ كس جواب مرا نداد. خيلى بر من سخت گذشت از آنچه بر سر طايفه شبام آمد.

**[ترجمه]

«١٠١»

وَ مِنْهُ فِى الشِّكَايَهِ وَ التَّصَبُّرِ:

تَنَكَّرَ لِى دَهْرِى وَ لَمْ يَدْرِ أَنَّنِى*** أَعِزُّ وَ رَوْعَاتُ الْخُطُوبِ تَهُونُ

فَظَلَّ يُرِينِى الْخَطْبَ كَيْفَ اعْتِدَاؤُهُ*** وَ بِتُّ أُرِيهِ الصَّبْرَ كَيْفَ يَكُونُ

**[ترجمه]در گلايه و استقامت:

روزگارم تغيير مى‌كند و نمى‌داند كه من بر مشكلات پيروز مى‌گردم و ترس كارهاى بزرگ برطرف و آسان مى‌شود.

روزگار به من نشان مى‌دهد كه چگونه كارهاى بزرگ مرا مى‌كوبد، من هم به او نشان مى‌دهم كه صبر چگونه است.

**[ترجمه]

بيان

التنكّر: التغيّر.

**[ترجمه]«التنکر» به معنای تغییر پیدا کردن است.

**[ترجمه]

«۱۰۲»

وَ مِنْهُ فِی التَّأَدُّبِ عَنْ أَحْوَالِ الزَّمَانِ وَ تَحْصِیلِ التَّجَارِبِ:

الدَّهْرُ أَدَّبَنِی وَ الْیَأْسُ أَغْنَانِی*** وَ الْقُوتُ أَقْنَعَنِی وَ الصَّبْرُ رَبَّانِی

وَ أَحْکَمَتْنِی مِنَ الْأَیَّامِ تَجْرِبَهٌ*** حَتَّی نَهَیْتُ الَّذِی قَدْ کَانَ یَنْهَانِی

**[ترجمه]در ادب گرفتن از احوال روزگار و به دست آوردن تجربه‌ها: روزگار مرا ادب کرده، ناامید بودن از مردم مرا ثروتمند ساخته، غذایی که به من می‌رسد مرا قانع گردانیده و صبر مرا تربیت نموده است.

تجربه روزگار مرا تا آنجا استوار ساخت که آن کس که مرا راهنمایی می‌کرد راهنمایی‌اش کردم.

**[ترجمه]

«۱۰۳»

وَ مِنْهُ فِی الشِّکَایَهِ عَنْ أَهْلِ النِّفَاقِ:

هَذَا زَمَانٌ لَیْسَ إِخْوَانُهُ*** یَا أَیُّهَا الْمَرْءُ بِإِخْوَانٍ

إِخْوَانُهُ کُلُّهُمْ ظَالِمٌ*** لَهُمْ لِسَانَانِ وَ وَجْهَانِ

یَلْقَاکَ بِالْبِشْرِ وَ فِی قَلْبِهِ*** دَاءٌ یُوَارِیهِ بِکِتْمَانٍ

حَتَّی إِذَا مَا غِبْتَ عَنْ عَیْنِهِ*** رَمَاکَ بِالزُّورِ وَ بُهْتَانٍ

هَذَا زَمَانٌ هَکَذَا أَهْلُهُ*** بِالْوُدِّ لَا یَصْدُقُکَ اثْنَانِ

یَا أَیُّهَا الْمَرْءُ کُنْ مُنْفَرِداً ***دَهْرَکَ لَا تَأْنَسْ بِإِنْسَانٍ

**[ترجمه]در شکایت از اهل نفاق:

ای مرد! این زمان برادرانش برادری ندارند.

مردم این زمان همه ستمگرانند، دو زبان و دوچهره‌اند.

با روی خوش با تو برخورد می‌کند در عین حال دلش نسبت به تو دردناک است و آن درد را پنهان می‌کند.

وقتی از پیش چشمش می‌روی به تو دروغ و تهمت می‌بندد.

این روزگاری است که مردمش چنین هستند و در دوستی دو نفر به تو راست نمی‌گویند.

ای مرد! در چنین شرایطی در روزگار خود تنها باش و به هیچ کس اعتماد نکن و انس نگیر.

**[ترجمه]

«۱۰۴»

وَ مِنْهُ [مَا] رُوِیَ أَنَّهُ عَزَّی [بِهِ] عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ بِابْنٍ لَهُ تُوُفِّیَ فَقَالَ:

إِنَّا نُعَزِّیکَ لَا أَنَّا عَلَی ثِقَهٍ*** مِنَ الْحَیَاهِ وَ لَکِنْ سُنَّهَ الدِّینِ

فَلَا الْمُعَزَّی بِبَاقٍ بَعْدَ مَیِّتِهِ*** وَ لَا الْمُعَزِّی وَ لَوْ عَاشَا إِلَی حِینٍ

**[ترجمه]در تسلیت به عمر بن خطاب برای وفات پسر او:

ما به تو تسلیت می‌گوییم نه از این جهت که به زنده ماندن خود اعتماد داریم بلکه تسلیت دادن یک وظیفه دینی است.

نه کسی که به او تسلیت می‌گویند، پس از وفات بستگانش برای همیشه باقی می‌ماند و نه کسی که تسلیت می‌گوید زندگی جاوید می‌یابد هر چند که چند صباحی زنده بماند.

**[ترجمه]

بیان

[قوله:] «لا أنّا» بالفتح أی لا نعزّیک لکوننا علی ثقه من حیاتنا بعده.

**[ترجمه]«لا أنّا» - با فتحه - یعنی به این خاطر به تو تسلیت نمی‌گوییم که به حیات خود پس از آن اطمینان داریم.

**[ترجمه]

«۱۰۵»

وَ مِنْهُ فِی الشِّکَایَهِ عَنْ مُنَافِقِی زَمَانِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ:

لَوْ لَا الَّذِینَ لَهُمْ وِرْدٌ یَقُومُونَا**وَ آخَرِینَ لَهُمْ سَرْدٌ یَصُومُونَا

تَدَکْدَکَتْ أَرْضُکُمْ مِنْ تَحْتِکُمْ سَحَراً** لِأَنَّکُمْ قَوْمُ سَوْءٍ لَا تُطِیعُونَا

**[ترجمه]در گلایه و شکایت از منافقان روزگار خود:

اگر نبودند گروهی که مرتب نماز می‌خوانند و گروه دیگری که پشت سرهم روزه می گیرند .

زمینی که زیر پای شماست شب‌هنگام متلاشی می گردید زیرا شما مردمی بد هستید که از ما فرمان نمی‌برید.

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری: سردت الصوم: تابعته. و قال: تدکدکت الجبال أی صارت دکّاوات و هی رواب من طین.

**[ترجمه]جوهری گوید: «سردت الصوم» یعنی روزه گرفتن را ادامه داد. و گوید: «تدکدکت الجبال» یعنی کوه‌ها به صورت دکّاوات درآمد و آن تپه‌های شنی است.

**[ترجمه]

«۱۰۶»

وَ مِنْهُ فِی نَفْیِ تَأْثِیرِ النُّجُومِ:

أَتَانِی یُهَدِّدُنِی بِالنُّجُومِ** وَ مَا هُوَ مِنْ شَرِّهِ کَائِنٌ

ذُنُوبِی أَخَافُ فَأَمَّا النُّجُومُ** فَإِنِّی مِنْ شَرِّهَا آمِنٌ

**[ترجمه]در نفی تاثیرات ستارگان:

پیش من آمد و مرا به حوادثی که از طریق ستارگان پیش‌بینی می گردد و خطرهایی که می‌رسد تهدید می کرد.

(من در برابر این تهدیـد می گویم) از گناهان خود می‌ترسم اما از شـرّ حوادثی که از طریق سـتارگان پیش‌بینی می‌شود در امان هستم.

**[ترجمه]

«۱۰۷»

وَ مِنْهُ فِی الْمُفَاخَرَهِ:

نَحْنُ الْکِرَامُ بَنُو الْکِرَامِ*** وَ طِفْلُنَا فِی الْمَهْدِ یُکْنَی

إِنَّا إِذَا قَعَدَ اللِّئَامُ ***عَلَی بِسَاطِ الْعِزِّ قُمْنَا

ص: ۴۴۷

**[ترجمه]در مفاخره:

ما بزرگوار فرزندان بزرگواران هستیم و کودکان ما هنگامی که در گهواره هستند کنیه برای او تعیین می کنند.

ما وقتی ببینیم انسان‌های پست بر بساط قدرت تکیه بزنند به پا می‌خیزیم و با آنان مبارزه می کنیم.

**[ترجمه]

بیان

التکنیه فی المهد علامه الشرف أو بیان لاستحبابها. و المراد بالقیام التهیّؤ للجهاد و سائر العبادات.

**[ترجمه]کنیه نهادن در گهواره نشانه بزرگی یا برای بیان مستحب بودن این کار است. و مقصود از «القیام» آماده شدن برای جهاد و دیگر عبادات است.

**[ترجمه]

«۱۰۸»

وَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ الرَّاسِبِیُّ [رَئِیسُ الْخَوَارِجِ] فِی النَّهْرَوَانِ:

أَضْرِبُکُمْ وَ لَا أَرَی أَبَا الْحَسَنِ*** ذَاکَ الَّذِی ضَلَّ إِلَی الدُّنْیَا رَکَنَ

فَأَجَابَهُ [عَلِیٌّ] صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ:

یَا أَیُّهَا الْمُشْرِکُ یَا مَنِ افْتَتَنَ*** وَ الْمُتَمَنِّی أَنْ یَرَی أَبَا الْحَسَنِ

إِلَیَّ فَانْظُرْ أَیُّنَا یَلْقَی الْغَبَنَ

**[ترجمه]عبدالله بن وهب راسبی سردسته خوارج در نهروان اینگونه سرود:

بر شما هجوم می‌آورم و اباالحسن را نمی‌بینم، آن کسی که به دنیا چسبیده است.

پاسخ امام علیه السلام به او:

ای مشرک! ای فریب خورده! ای کسی که آرزو داری ابوالحسن را ببینی!

به من نگاه کن کدام یک ضرر می‌بینیم؟

**[ترجمه]

بیان

الغبن بالفتح [فسکون الباء-: المخدوعیه] فی البیع [أو الشراء].

و بالتحریک: [الضعف] فی الرأی.

**[ترجمه]«الغبن» - با فتحه غین و سکون باء - به معنای فریب خوردن در خرید و فروش است. و با حرکت باء به معنای سستی رأی است .

**[ترجمه]

«۱۰۹»

وَ مِنْهُ خِطَاباً لِلنَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ إِظْهَاراً لِلْإِخْلَاصِ لَهُ:

یَا أَکْرَمَ الْخَلْقِ عَلَی اللَّهِ ***وَ الْمُصْطَفَی بِالشَّرَفِ الْبَاهِی

مُحَمَّدُ الْمُخْتَارُ مَهْمَا أَتَی*** مِنْ مُحْدَثٍ مُسْتَفْظَعٍ نَاهِی

فَانْدُبْ لَهُ حَیْدَرَ لَا غَیْرَهُ*** فَلَیْسَ بِالْغُمْرِ وَ لَا اللَّاهِی

تَرَی عِمَادَ الْکُفْرِ مِنْ سَیْفِهِ*** مُنَکَّساً بَاطِلُهُ وَاهِی

هَلِ الْعِدَی إِلَّا ذِئَابٌ عَوَتْ*** مَعَ کُلِّ نَاسٍ نَفْسُهُ سَاهِی

سَیُهْزَمُ الْجَمْعُ عَلَی عَقْبِهِ*** بِحَیْدَرٍ وَ النَّصْرُ لِلَّهِ

**[ترجمه]در خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله و اظهار خلوص نیت برای آن حضرت:

ای بزرگوارترین مخلوق خداوند! ای کسی که به شرافتی نیکو برگزیده شدی.

ای محمد برگزیده هر کجا حادثه‌ای ناپسند پیش آمد، از آن منع کردی.

ای حیدر فقط برای او گریه کن زیرا او نه بی‌تجربه است و نه اهل لهو.

دیدی که ارکان کفر از شمشیر محمد سرنگون گردید و از درون پوسید.

آیا دشمنان محمد جز از گرگ‌ها هستند که همراه غافلان عوعو می‌کنند؟

به زودی دشمنانش به کمک حیدر و یاری خدا شکست خواهند خورد.

**[ترجمه]

بیان

الباهی [مأخوذ] من البهاء و هو الحسن. و استفظع الأمر: وجده فظیعا.

ص: ۴۴۸

و الغمر بالضمّ و بضمّتين-: الذی لم یجرّب الأمور. و العقب بالتسکین لغه فی العقب [بالتحریک] .

**[ترجمه]«الباهی» از «البهاء» گرفته شـده که به معنای نیکویی است. «اسـتفظع الأمر» یعنی کاری را هولناک یافت. «الغمر» - با ضمه غین یـا ضـمه غین و میم - کسـی است که کارهـا را تجربه نکرده است. و «العقب» - بـا سـکون قـاف - تلفـظ دیگری از «العقَب» با حرکت قاف است.

**[ترجمه]

«۱۱۱۰»

وَ مِنْهُ افْتِخَاراً بِالْمَنَاقِبِ وَ الْفَضَائِلِ:

أَنَا لِلْفَخْرِ أَلِیهَا وَ بِنَفْسِی أَتَّقِیهَا ***نِعْمَهً مِنْ سَامِکِ السَّبْعِ بِمَا قَدْ خَصَّنِیهَا

لَنْ تَرَی فِی حَوْمَهِ الْهَیْجَاءِ لِی فِیهَا شَبِیهاً*** وَ لِیَ السِّبْقَهُ فِی الْإِسْلَامِ طِفْلًا وَ وَجِیهاً

وَ لِیَ الْقُرْبَهُ إِنْ قَامَ شَرِیفٌ یَنْتَمِیهَا*** زَقَّنِی بِالْعِلْمِ زَقّاً فِیهِ قَدْ صِرْتُ فَقِیهاً

وَ لِیَ الْفَخْرُ عَلَی النَّاسِ بِعُرْسِی وَ بَنِیهَا*** ثُمَّ فَخْرِی بِرَسُولِ اللَّهِ إِذْ زَوَّجَنِیهَا

لِی مَقَامَاتٌ بِبَدْرٍ حِینَ حَارَ النَّاسُ فِیهَا*** وَ بِأُحْدٍ وَ حُنَیْنٍ لِی صَوْلَاتٌ تَلِیهَا

وَ أَنَا الْحَامِلُ لِلرَّایَهِ حَقّاً أَحْتَوِیهَا*** وَ أَنَا الْقَاتِلُ عَمْراً حِینَ حَارَ النَّاسُ تَیْهاً

وَ إِذَا ضَرَّمَ حَرْباً أَحْمَدُ قَدَّمَنِیهَا*** وَ إِذَا نَادَی رَسُولُ اللَّهِ نَحْوِی قُلْتُ إِیهاً

وَ أَنَا الْمُسْقِی کَأْساً لَذَّهَ الْأَنْفُسِ فِیهَا*** هِبَهُ اللَّهِ فَمَنْ مِثْلِی فِی الدُّنْیَا شَبِیهاً

**[ترجمه]در افتخار به کارهای نیک و فضیلت‌ها:

من به نعمتی (وجود پیامبر) که خدای برافرازنده هفت آسمان برای من فرستاد و مرا به آن اختصاص داد افتخار می‌کنم.

در گرماگرم جنگ کسـی را همانند من نمی‌یابی. من در اسـلام آوردن از دیگران سـبقت دارم آنگاه که کودکی زیبا بودم به اسلام گرویدم.

من به پیامبر نزدیک‌تر از دیگران هسـتم اگر کسـی بیاید و بررسی کند. او مرا از علم تا اندازه‌ای سرشار ساخت که فقیه و عالم گردیدم.

افتخار من نسبت به تمام مردم بر اثر همسرم و فرزندانش می‌باشد. سپس افتخار می‌کنم که رسول خدا مرا داماد کرد و فاطمه را به ازدواج من درآورد.

من در جنگ بدر آنگاه که همه مردم حیران ماندند، امتیازهایی دارم. در احد و حنین حمله‌های پیاپی دارم که به امتیازهایم اضافه می‌شود.

من پرچمدار پیامبر بودم و به نحو احسن از آن مراقبت کردم. من آن روز عمرو بن عبدود را به قتل رساندم زمانی که همه مردم سرگردان بودند .

هنگامی که آتش جنگ شعله‌ور می‌گردید پیامبر مرا اعزام می‌داشت و هرگاه پیامبر مرا مورد خطاب قرار می‌داد عرض می... کردم، بله، باز هم بگو.

من نوشنده جامی هستم که لذت تمام لذت‌ها در آن است. نعمت خداست، چه کسی در دنیا مانند من یافت می‌شود.

**[ترجمه]

بیان

ضمیر «أليها» مبهم يفسّره «نعمه» و هی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

[قوله:] «و بنفسی أتّقيها» أی أجعل نفسی وقايه لتلك النعمه. و «سامک السبع» [أی] رافع سبع سماوات. و زقّ الطائر الفرخ يزقّه [علی زنه «مدّ» و بابه] أی أطعمه بفيه. و «إيها» کلمه استزاده.

**[ترجمه]ضمیر در «ألیها» مبهم است که «نعمۀ» آن را تفسیر می‌کند و مقصود از نعمت رسول خدا صلی الله علیه و آله است. «و بنفسی أتّقیها» یعنی جانم را برای نگاهداری از این نعمت می‌نهم. «سامک السبع» یعنی خداوندی که آسمان‌های هفتگانه را برافراشت. «زقّ الطائر الفرخ یزقّه» - بر وزن مدّ و باب آن - یعنی پرنده جوجه خود را با نوک غذا داد. و «إیها» کلمه برای طلب زیادت است.

**[ترجمه]

«۱۱۱»

وَ مِنْهُ إِظْهَاراً لِلشَّجَاعَهِ:

أَنَا مُذْ كُنْتُ صَبِيّاً ثَابِتُ الْقَلْبِ جَرِيّاً** أَبْطَلُ الْأَبْطَالِ قَهْراً ثُمَّ لَا أَفْزَعُ شَيْئاً

يَا سِبَاعَ الْبَرِّ رِيفِي وَ كُلِي ذَا اللَّحْمِ نِيّاً

**[ترجمه]در بیان شجاعت و دلاوری:

من از کودکی قلبی استوار و دلیر داشتم. قهرمانان را با نیروئی که داشته‌ام نابود می‌کردم و از چیزی باک نداشتم.

ای درندگان بیابان بچرید و گوشت خام و تازه را بخورید.

**[ترجمه]

بیان

[قال الجوهری] فی الصحاح: رافت الماشیه: رعت الریف و هی أرض

ص: ۴۴۹

فیها زرع و خصب.

**[ترجمه]جوهری در صحاح گوید: «رافت الماشیهٔ» یعنی: از ریف چریدند و ریف زمینی است که کشت و حاصلخیزی داشته باشد.

**[ترجمه]

«۱۱۲»

وَ قَالَ بَعْضُ الْأَعَادِی خِطَاباً لِعَسْکَرِهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

أَضْرِبُکُمْ وَ لَوْ أَرَی عَلِیّاً ***أُلْبِسُهُ أَبْیَضَ مَشْرَفِیّاً

فَأَجَابَهُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ:

یَا أَیُّهَذَا الْمُبْتَغِی عَلِیّاً*** إِنِّی أَرَاکَ جَاهِلًا غَبِیّاً

قَدْ کُنْتَ عَنْ لِقَائِهِ غَنِیّاً*** هَلُمَّ فَادْنُ هَاهُنَا إِلَیَّا

**[ترجمه]یکی از دشمنان در خطاب به لشکر امام علیه السلام گفت:

با شما می‌جنگم و اگر علی را ببینم شمشیر درخشان ساخت مشرف را بر او می‌پوشانم.

علی علیه السلام اینگونه او را پاسخ گفت:

ای کسی که در جستجوی علی هستی، فکر نمی‌کنم که نادان و کودن باشی.

از دیدار او بی‌نیاز شدی! به سوی من بشتاب! نزدیک شو! پیش من بیا!

**[ترجمه]

«۱۱۳»

وَ مِنْهُ فِی تَخْوِیفِ بَعْضِ الْکُفَّارِ:

سَیْفُ رَسُولِ اللَّهِ فِی یَمِینِی ***وَ فِی یَسَارِی قَاطِعُ الْوَتِینِ

وَ کُلُّ مَنْ بَارَزَنِی یَجِینِی*** أَضْرِبُهُ بِالسَّیْفِ عَنْ قَرِینِی

مُحَمَّدٍ وَ عَنْ سَبِيلِ الدِّينِ*** هَذَا قَلِيلٌ عَنْ طِلَابِ عِينٍ

**[ترجمه]در ترساندن برخی کافران:

شمشیر رسول خدا صلی الله علیه و آله در دست راستم و در دست چپم قطع کننده رگ قلب‌ها است.

هر کس به جنگ من بیاید با شمشیر به او حمله ور می‌شوم و از نزدیک‌ترین کسانم دفاع می کنم .

از محمد و از راه اسلام دفاع می کنم. این کار برای کسانی که در آرزوی حوریان چشم درشت هستند، عملی کوچک و ناچیز است.

**[ترجمه]

بیان

الوتین: عرق فی القلب إذا انقطع مات صاحبه.

و [قوله:] «یجینی» أمر غائب، قال [الشیخ] الرّضیّ رحمه اللّه جاز فی النظم حذف لام الأمر فی فعل غیر الفاعل نحو

«محمّد تفد نفسک کلّ نفس»

و أجاز الفرّاء حذفها فی النّثر نحو قل له یفعل قال تعالی: قُلْ لِعِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا یُقِیمُوا الصَّلاهَ و القرین: المصاحب. و طلاب بالکسر-: جمع طالب مثل جیاع و جائع. کذا قال الشارح، و المعروف فی جمعه [أی جمع طالب] طلّاب بالضمّ و التشدید فیمکن أن یکون التخفیف [هاهنا] للضروره أو یکون [طلاب] بالکسر مصدر «طالبه مطالبه و طلابا» إذا طالبه بحقّ. و العین بالکسر جمع الأعین أی الواسع العین.

ص: ۴۵۰

**[ترجمه]«الوتین» رگی در قلب است که هرگاه قطع شود، شخص می‌میرد. «یجینی» صیغه امر غائب است. شیخ رضی جایز دانسته است که در نظم در فعل غیرفاعل، لام امر حذف شود مانند «محمد تفد نفسک کل نفس».

فرّاء حذف آن را در نثر نیز جایز دانسته است مانند اینکه بگویی: «قل له یفعل». خداوند متعال فرموده است: «قل یا عبادی الذین آمنوا یقیوا الصلاة» - . ابراهیم / ۳۱ - {به آن بندگانم که ایمان آورده اند بگو: «نماز را بر پا دارند.} «القرین» به معنای یار و همنشین است. «طِلاب» - با کسره طاء - جمع طالب است مانند جیاع که جمع جائع است. شارح اینگونه ذکر کرده است. و جمع شناخته شده آن - یعنی جمع طالب - «طلّاب» با ضمه طاء و تشدید لام است. و ممکن است که تخفیف در اینجا بنا به ضرورت شعری باشد، یا اینکه «طلاب» با کسره طاء مصدر «طالبه مطالبهٔ و طِلاباً» باشد، هرگاه حقی را از او طلب کند. و «العین» - با کسره عین - جمع اعین یعنی چشم درشت.

**[ترجمه]

«۱۱۴»

وَ مِنْهُ فِی تَهْدِیدِ بَعْضِ الْأَشْرَارِ:

الْیَوْمَ أَبْلُو حَسَبِی وَ دِینِی*** بِصَارِمٍ تَحْمِلُهُ یَمِینِی

عِنْدَ اللِّقَا أَحْمِی بِهِ عَرِینِی

**[ترجمه]در تهدید برخی افراد شرور:

امروز شخصیت خانوادگی و دین خود را با شمشیر تیزی که در دست دارم آزمایش می کنم.

به هنگام نبرد از حیثیت و هستی خود دفاع می‌نمایم.

**[ترجمه]

بیان

العرین مأوی الأسد.

**[ترجمه]«العرین» پناهگاه شیر است.

**[ترجمه]

«۱۱۵»

وَ كَانَ نَقْشُ سَيْفِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

أَسَدٌ عَلَى أَسَدٍ يَطُولُ بِصَارِمٍ*** عَضْبٍ يَمَانٍ فِی يَمِينِ يَمَانٍ

**[ترجمه]نوشته روی شمشیر امام:

شیری به شیری با شمشیری تیز حمله‌ور می‌شود. این شمشیر برنده ساخت یمن و در دست راست مرد یمنی است.

**[ترجمه]

بيان

قال الشارح: [قوله:] «فی يمين يمان»: يدلّ على أنّ البيت من غيره عليه السلام، و لعلّ السّيف انتقل إليه عليه السلام من رجل من أهل اليمن و كان هذا البيت مكتوبا عليه.

و يحتمل أن يكون عليه السلام نقش هذا البيت على سيفه فی عاشر الهجره، حين بعثه النّبیّ صلّى اللّه عليه و آله إلى اليمن فعل ذلك تودّدا إليهم.

أو يقرأ «يمان» بضمّ الياء: أی صاحب اليمن كعظام و عقام بمعنى عظيم و عقيم انتهى.

و أقول: يمكن أن يكون النسبه إلى اليمن باعتبار كمال الإيمان كما

ورد فی الخبر أنّ الإيمان يمان و الحكمه يمانيه.

و قال الجزری [فی مادّه «يمن»] فی شرح هذا الخبر [فی كتاب النهايه]:

إنّما قال ذلك لأنّ الإيمان بدأ من مكه و هی من تهامه من أرض اليمن و لهذا يقال: الكعبه اليمانيه انتهى.

ص: ۴۵۱

[قال المصنّف:] و يظهر منه [أى من كلام الجزرى] توجيه آخر أيضا كما لا يخفى.

**[ترجمه]شارح گويد: «فى يمين يمان» به اين اشاره دارد كه اين بيت سروده شخص ديگرى غير از امام است و شايد آن شمشير از مردى از اهالى يمن به دست ايشان رسيده باشد، و اين بيت بر آن نوشته شده باشد. و نيز ممكن است امام عليه السلام اين نوشته را در سال دهم هجرى، هنگامى كه پيامبر صلى الله عليه و آله او را به يمن رهسپار كرد، بر روى شمشير نوشته باشد و اين كار را به خاطر محبت به آنان انجام داده باشد.

يا اينكه «يمان» با ضمه ياء خوانده شود: يعنى: صاحب يمن، مانند عظام و عقام به معناى عظيم و عقيم.

مى گويم: ممكن است منسوب كردن به يمن به اعتبار كمال ايمان باشد همان گونه كه در روايتى آمده است كه: «الايمان يمان و الحكمة يمانية».

جزرى در ماده يمن در شرح اين روايت در كتاب النهاية گويد: دليل گفته ايشان در اين است كه ايمان از مكه شروع شده و آن از تهامه از سرزمين يمن است. و از اين جهت گفته مى‌شود: كعبه يمانى. پايان سخن.

مى گويم: از سخن جزرى توجيه ديگرى نيز آشكار مى گردد كه پوشيده نيست.

**[ترجمه]

«۱۱۶»

وَ مِنْهُ [مَا أَنْشَدَهُ] فِى [وَقْعَهِ] الْجَمَلِ مُخَاطِباً لِابْنِ الْحَنَفِيَّهِ [مُحَمَّدٍ ابْنِهِ] رَضِىَ اللَّهُ عَنْهُ:

اقْحُمْ فَلَنْ تَنَالَکَ الْأَسِنَّهُ ***وَ إِنَّ لِلْمَوْتِ عَلَيْکَ جُنَّهً

**[ترجمه]خطاب امام عليه السلام در جنگ جمل به محمد بن حنفيه:

با فشار خود را به لشكر بزن، نيزه‌ها به تو نمى‌خورد و براى تو سپرى در مقابل مرگ خواهد بود.

**[ترجمه]

«۱۱۷»

وَ مِنْهُ تَمَنِّياً لِلْعَدَمِ خَوْفاً مِنْ عَذَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَ تَذَلُّلًا لَهُ:

لَيْتَ أُمِّى لَمْ تَلِدْنِى*** لَيْتَنِى مِتُّ صَبِيّاً

لَيْتَنِى كُنْتُ حَشِيّاً ***أَكَلَتْنِى الْبُهْمُ نِيّاً (۱)

**[ترجمه]امام از ترس عذاب خداوند متعال و اظهار فروتنی به او آرزو کرد که به دنیا نیامده بود:

ای کاش مادر مرا نزاییده بود! ای کاش کودکی بودم!

ای کاش گیاهی بودم که گوسفندان خام خام مرا خورده بودند. - . این ابیات هرگز لایق به مقام امیر المؤمنین نیست. چرا که مؤمن برای اظهار خشیت از خداوند باید اظهار توبه و طلب بخشش و مغفرت نماید نه اینکه تمنای محرومیت از اصل نعمت خلقت نماید و اظهار دارد که ای کاش خدا اصلا مرا نیافریده بود! و در هیچ یک از سخنان و ادعیه معصومین علیهم السلام چنین تمنایی وجود ندارد بلکه نکته بسیار قابل تأمل اینکه مشابه چنین سخنانی از خلفای غاصب در هنگام مرگ - هنگامی که به خاطر اعمالشان خود را مشرف به عذاب الهی دیدند - نقل شده است که گفتند ای کاش مادر ما را نزاییده بود ... و ای کاش کاهی جویده شده بودیم در شکم گوسفندی و...! (مترجم) -

**[ترجمه]

بیان

البهم: جمع بهمه و هی أولاد الضأن.

**[ترجمه]«البهم» جمع بهمۀ به معنای برّه است .

**[ترجمه]

«۱۱۸»

وَ مِنْهُ فِی الشَّکْوَی عَنْ [أَهْلِ] الزَّمَانِ:

عَجَباً لِلزَّمَانِ فِی حَالَتَیْهِ** وَ بَلَاءٍ دُفِعْتُ مِنْهُ إِلَیْهِ

رُبَّ یَوْمٍ بَکَیْتُ مِنْهُ فَلَمَّا** صِرْتُ فِی غَیْرِهِ بَکَیْتُ عَلَیْهِ

**[ترجمه]در شکایت از مردم روزگار:

عجب است از روزگار برای دو حالتی که دارد و از بلائی که از آن دور می‌شوم

چه بسا یک روز که از [سختی] آن گریه کنم اما وقتی که به غیر آن روز وارد شوم بر [خوبی] آن روز گریه کنم.

**[ترجمه]

«۱۱۹»

وَ مِنْهُ تَرْغِيباً فِى التَّهَجُّدِ:

يَا نَفْسُ قُومِى فَقَدْ قَامَ الْوَرَى*** إِنْ يَنَمِ النَّاسُ فَذُو الْعَرْشِ يَرَى

وَ أَنْتَ يَا عَيْنُ دَعِى عَنِّى الْكَرَى*** عِنْدَ الصَّبَاحِ يُحْمَدُ الْقَوْمُ السُّرَى

ص: ۴۵۲

۱- النّئ- بكسر النّون- من الطّعام: الّذى لم ينضج أو لم تمسّه النّار. ثم إن هذه الأبيات غير ملائمه لمقام أمير المؤمنين عليه السلام ومن على منهاجه علما وعملا.

**[ترجمه]در تشویق به عبادت:

ای نفس برخیز که همه رفتند. اگر مردم خوابیده‌اند خدای نیرومند بیدار است و ما را می‌بیند.

ای چشم! خواب را از من به دور کن، چرا که هنگام صبح ، مردمِ شب‌روان را می‌ستایند.

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية فی أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين فی الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر فی العلوم الإسلامية وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية فی أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين فی العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهی منظمة فی برامج إلكترونية وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوی تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبیّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ فی المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين فی الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها فی ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتناب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

٤.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المكتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.

مركز
القائمية
اصبهان
للبحوث والتحريات الكمبيوترية
WWW
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹